P. VIRGILII MARONIS

OPERA

AD OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EDIDIT PERPETUA ET ALIORUM ET SUA ADNOTATIONE ILLUSTRAVIT DISSERTATIONEM DE VIRGILII VITA ET CARMINIBUS ATQUE INDICEM RERUM LOCUPLETISSIMUM

ADIECIT

ALBERTUS FORBIGER.

PARS III.

AENEIDOS L. VII — XII. CARMINA MINORA QUAE VULGO VIRGILIO ADSCRIBUNTUR ET INDICEM RERUM IN COMMENTARIO EXPOSITARUM CONTINENS.

EDITIO TERTIA CORRECTA ET AUCTA.

LIPSIAE

SUMPTUM FECIT ET VENUMDAT I. C. HINRICHS.

MDCCCLII.

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I S.

LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

„Caietam, nutricem suam, Aeneas sepelit, locumque ipsum ab eius nomine Caietam appellat (1—4.). Inde Circes sedem praetervehitur (5—24.), secundoque vento ad Tiberis ostia defertur, adversoque flumine subvectus in Laurentem agrum egreditur (25—36.). Digressione de prisco Latii statu et de prodigiis, quibus Troianorum adventus denuntiatus fuerat, facta (37—106.), pergit narrare poëta aliud ostentum comesarum mensarum; ubi quum ex Ascanii verbis Aeneas cognovisset, eam esse terram fatis sibi debitam, ad Latinum regem, qui eius tractus regnum obtinebat, centum oratores mittit, qui et suo nomine illi munera offerrent, et urbis condendae locum peterent. Interea castra metatur (107—159.). Latinus, legatione benigne audita, praeter postulata Laviniam, filiam suam, quam et ex Fauni, patris sui, oraculis et ex augurum responsis externo viro tradere iussus fuerat, ultro Aeneae coniugem offert (160—285.). Interim Iuno, prosperis Troianorum rebus offensa, Alecto ad disturbandam pacem ab inferis evocat (286—340.); quae primum Amatam, Latini uxorem (341—405.), deinde ipsum etiam Turnum furiis suis implet (406—474), atque inde ad Troianorum iuventutem conversa, quae tum forte venationi operam dabat, mansuetum illis cervum obiicit, Tyrrhi, armentarii regii, liberis imprimis carum; quem quum Ascanius sagitta vulnerasset, rustici, arreptis armis, in Troianos impetum faciunt (475—510.). Alecto ex superiore loco classicum canit. Cadunt in eo tumultu Almon, Tyrrhi filius natu maximus, et Galesus, agricola regionis totius locupletissimus; qui quum in urbem mortui essent relati, Turnus et Amata regem Latinum ad bellum suscipiendum iniuriamque manu vindicandam exstimulant (511—590.). Verum quum ille, et fatorum et foederis nuper cum Troianis initi memor, adduci non posset, ut illis bellum indiceret, Iuno ipsa Belli portas aperit (591—622.). Turni auspicio ad bellum sequitur Mezentius una cum Lauso filio (623—654.), item Aventinus, Herculis ex Rhea filius (655—669.), Catillus et Coras Tiburtini, fratres (670—677.), Camilla e Volscorum gente, virgo fortissima (803—817.), aliique complures, quorum inde a v. 678. ad finem libri recensus factus est.“ *H.*

Tu quoque litoribus nostris, Aeneïa nutrix,
Aeternam moriens famam, Caieta, dedisti;
Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen

---

1 sqq. De *Caieta*, Aeneae nutrice, quae promontorio et oppido in Latii et Campaniae confiniis prope Formias sito (vid. ad VI, 901.) nomen dedit, cf. Ovid. Met. XIV, 441 sqq. — *Tu quoque*, praeter Misenum et Palinurum, de quibus vid. VI, 232 sqq. et 381. — 3. „Etiamnum *ser-*

Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
At pius exsequiis Aeneas rite solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
Aequora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Adspirant aurae in noctem, nec candida cursus
Luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circaeae raduntur litora terrae,
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos

---

vat honos sedem tuus, pro: honos est adhuc, servatur sedi tuae, tumulo; nam *sedes* pro sepulcro, ut VI, 152. [ubi tamen vid. adnott., et 328.]; honos autem ei habetur titulo et nomine seu inscripto seu fama vulgato: unde fit, ut is titulus ipse appelletur *honos*. Idem erat VI, 507. *numen et arma locum servant.*" *H.* Cf. Markl. ad Stat. Silv. I, 3, 24. — *ossaque nomen signat.* Heyn. *nomen* de titulo sepulcri intelligit; rectius autem Wagn., ne bis idem dicatur, neve otiosum sit illud *Hesperia in magna*, verba sic explicat: „pro titulo sepulcri tui est urbis et promontorii nomen." Ceterum Medic. Gud. alii praebent *signant;* Süpfl. tamen vulgatam propter parallelismum membrorum iure videtur praeferre et apte comparat Tac. Germ. 28. *Manet adhuc Boihemi nomen signatque loci veterem memoriam.* Cf. etiam adnott. ad II, 423. — *Hesperia in magna.* Cf. I, 569. et IV, 345. — *si qua est ea gloria*, scil. urbem et promontorium a te nomen accepisse; idque idem esse, ac si scriptum esset: quae est magna gloria, iam Wagn. observavit. *Qua* igitur Nominativum, non Ablativum esse patet (*wenn dieser Ruhm irgend welcher*, i. e. *kein unbedeutender ist.*). Ceterum Peerlk. hos quatuor versus, in quibus multa temere reprehendit, spurios, sequentes autem 5—36. superiori libro adiungendos censet, Virgilium hunc librum VII. versu 37. *Nunc age*, *qui reges* etc. exorsum esse ratus. Cf. etiam Gossravii opinio supra ad VI. extr. prolata. — 6. *alta quierunt Aequora.* Cf. IV, 523. — 7. *tendit iter* (vid. ad I, 410. et 656.) *velis*, velorum ope ventis datorum, ut supra VI, 240. *tendere iter pennis* et similia. — 8. *in noctem* Servius explicat circa noctem, sub noctem. Sed rectius Hand. Turs. III. p. 339. poëtam hic poëticam imaginem expressisse, non tempus cog tasse censet, haec sic germanice re dens: *Lüfte wehen in die Nacht.* C adnot. mea ad Lucr. VI, 713. Vid tur hunc locum respexisse Val. F II, 580. *Panditur hic totis in nocte carbasus alis.* — *candida* vocat *Luna* etiam Ovid. Her. XVIII, 6 et all. — 9. „*tremulo sub lumin* epitheto a natura radiorum lucis p tito. Nota rei imago expressa dudu ab aliis, e. c. ab Ennio apud Macro VI, 4. [p. 279. Hessel.] *Lumine s tremulo terra et cava caerula cande* *H.* Cf. etiam infra VIII, 22. Ecl. V 105. Lucr. V, 696. et, quos Burm. la dat, Ovid. Her. XVIII, 59. Hor. O II, 5, 19. (ubi Acro nostrum locu comparat) atque eius adnott. ad Val. F V, 109. (qui hunc locum imitatur) Rutil. Itin. I, 284. — 10. *raduntu litora.* Vid. ad III, 700. — *Ci caeae terrae*, regionis circa Ci ceium, Latii promontorium. Cf. ir fra v. 799. *Circaeum iugum*, Ovid. Me XIV, 248. *Circaeum litus*, XV, 71 *tellus Circaea* cett. Antiquiores poëta de insula Circes fabulantur (cf. Hom Od. X, 135 sqq.), quam Theoph Hist. plant. V, 9. et Plin. III, 5, 9. aggesta fluminum alluvie terra, cun vicino Italiae litore in unum coalu isse fingunt. Cf. Heynii Exc. I. ad h l. et adnott. ad III, 386. — 11. sqq *Solis filia* est Circe, quam ex vul gari fabula Sol ex Perseide proge nuit (Hom. Od. X, 139. Hesiod. Theog 957.), Aeetis, regis Colchici soror, sa ga et venefica celeberrima, quam pa ter ex Colchide abduxit in Hesperiam, ubi ei insulam aliquam maris Tyrrheni sedem assignavit. Cf. supra III, 386. et Creuzer *Mythol.* IV. p. 27 — *Divitem* autem Circen appellari putat Heyn. ob domus opulentiam (*tecta superba* v. 12.) ap. Hom. l. l. v. 210 sq. 311 sq. et imprimis 348. sqq. coll

Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit adoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenuis percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus iraeque leonum,
Vincla recusantum et sera sub nocte rudentum,
Setigerique sues atque in praesepibus ursi
Saevire, ac formae magnorum ululare luporum,
Quos hominum ex facie dea saeva potentibus herbis
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum.
Quae ne monstra pii paterentur talia Troes

Ovidio Met. XIV, 260 sqq. — *inaccessos lucos* Wagn. recte cum Servio explicat: ad quos accedere periculosum est propter veneficia, comparans Homeri χεῖρας ἀάπτους. Cf. adnott. ad Aen. III, 275. *Lucos* autem commemorat ad Homeri exemplum, qui v. 149 sq. de silva insulae, Circes aedes cingente, loquitur. Heyn. praeterea conferri iubet Theophr. Hist. plant. V, 8. et Plin. XV, 29. — — 12. *resonat* active pro resonare facit; qua ratione hoc verbum alibi non videtur usurpari, nisi ap. Silium XIV, 30., ubi vid. Drak. Plerumque enim ipsi loci aliquid resonare dicuntur. Cf. Ecl. I, 5. Geo. III, 338. cett. *Heyn.* inter alia haec adnotat: „Cantus Circes notus ex Hom Od. X, 221 sqq., qui iidem versus quum de Calypso quoque ab Homero positi sint Od. V, 61. 62., ex eodem loco v. 57—61. repetiit Maro reliqua de foco et de textura.“ — *tectis superbis.* Orell. ad Hor. Od. II, 14, 27. (ubi in nonnullis libris legitur *pavimentum superbum*) de tectis artificiose tessellatis cogitat, coll. Suida p. 28. Bernh. ὕφει τινὶ ὑπερηφάνῳ. Mihi *tecta* latiore sensu pro aedibus omnino videntur posita. — 13. Cf. Hom. Od. V, 59 sqq. *nocturna in lumina,* ut noctu lumina praebeat, noctem collustret. Sic e. g. Claud. in Ruf. I, 311. *qui cornipedes in pocula vulnerat audax Massagetes.* Cf. Hand. Turs. III. p. 317 sq. et 323. et adnott. ad Aen. IV, 647. V, 537. XII, 854. — *Cedrum* Graecorum et Romanorum, etiam oxycedrum dictam, e iuniperorum genere esse et a Cedro Libani, quae ex abietino genere sit, diversam, Heyn. adnotavit coll. Interpp. ad Theophr. Hist. pl. III, 12. et Celsi. Hierobot. P. I. p. 77. Cf. etiam adnott. ad Geo. II, 443. — V. 14. uno tantum verbo mutato etiam Geo. I, 294. legitur, ubi vid. adnott. De epitheto *argutus*, i. e. stridulus, sonans, vid. Iacobs *Lat. Blumenlese* II. p. 94. et adnott. ad Ecl. VII, 1. et VIII, 22. — 15. Cum toto, qui sequitur, loco cf. Hom. l. l. v. 210 sqq. Apollon. IV, 672 sqq. et Ovid. Met. XIV, 254 sqq. Heyn. tamen poëtam hic ab Homero discedere memorat, qui mutatas has feras humanam mansuetudinem servantes exhibuerit v. 214 sqq. Cf. etiam Obbar. ad Hor. Ep. I, 2, 25. Vol. I. p. 153. — *gemitus leonum.* Sic etiam Val. Fl. III, 737. *leonis*, idem II, 458. *tauri*, Lucan. VI, 688. *luporum gemitum* commemorat. Cf. etiam Drak. ad Sil. I, 425. et Orell. ad Hor. Epod. XVI, 51., ubi *circumgemit ursus ovile.* — 17. *praesepia* Serv. recte per caveas explicat. Vid. infra v. 275. — 18. *Saevire* de voce ursorum accipiendum esse sensit Wagn., coll. Sturz. de vocibus animm. in eius Opuscc. p. 168 sq. Verbum tamen proprium de ursorum voce secundum Glossographos de vocibus animalium fuit *uncare* vel *urgare.* Claud. de Mall. Cons. 297. usus est voc. *rudere*, vulgatus interpres Isaiae 59, 11. voc. *rugire.* Cf. Orell. l. modo l. — *formae luporum.* Vid. ad VI, 277. et V, 822. Ingentem tamen magnitudinem bestiarum hoc vocabulo indicari, docet Pricaeus ad Apul. Met. IV. p. 76. a Wagn. laudatus. — 19. *potentibus herbis.* Vid. ad XII, 402. — 20. *induerat in vultus ac terga*, h. e. corpora (vid. ad Aen. I, 635.), *ferarum*, pro vulgari: induerat eos formis ferarum. Cf. Geo. I, 187. 188. — 21. *quae ne monstra,* rem monstro similem

Delati in portus, neu litora dira subirent,
Neptunus ventis implevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et praeter vada fervida vexit.
Iamque rubescebat radiis mare, et aethere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:
Cum venti posuere, omnisque repente resedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonsae.
Atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
Prospicit. Hunc inter fluvio Tiberinus amoeno,
Verticibus rapidis, et multa flavus arena,
In mare prorumpit. Variae circumque supraque
Assuetae ripis volucres et fluminis alveo
Aethera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis terraeque advertere proras
Imperat, et laetus fluvio succedit opaco.

---

paterentur, ne mutarentur in feras. Respexit hunc locum Colum. de cultu hortorum v. 337. *Haec ne ruricolae paterentur monstra.* De verbo *pati* vid. infra ad v. 807. — „*pii*, ϑεοφιλεῖς, diis curae sunt Troiani. Cf. supra III, 265.“ *H.* — 24. *fugam dedit*, i. e. celerem cursum, navigationem. Cf. ad Geo. III, 142. et Aen. I, 317. — *vada fervida*, mare aestuosum, quale circa promontoria esse solet. Vid. ad V, 158. et al. — *Iamque rubescebat - - - Cum* cett. Vid. adnott. ad III, 135. — 26. *Aurora lutea*, i. q. crocea, κροκόπεπλος. Cf. Hom. Il. VIII, 1. et Ovid. Met. VII, 703. — *in roseis bigis*, ut apud Ovid. Fast. IV, 714. et Tibull. I, 3, 94. Aurorae *rosei equi* tribuuntur. Heyn. miram censet hanc colorum temperiem (*rubescens* mare, *roseas* bigas et *luteam* Auroram), quare etiam Schrader. ad Mus. p. 289. et Bentl. ad Lucan. IV, 125. coni. *in croceis*, ut Aen. IV, 585. et Stat. Silv. I, 2, 45. Sed vid. Vossii Epistt. myth. T. II. p. 79 sqq. et supra VI, 535., ubi Aurora *roreis quadrigis* invehitur. *Quadrigae* huic deae etiam a Tibullo vel Lygdamo tribuuntur III, 4, 17., vulgo tamen *bigae*, ut h. l. Vid. Tib. II, 1, 87. (ibique Broukh. et Dissen.) Val. Fl. III, 211. alii, et cf. etiam Tib. I, 3, 94. — 27. *venti posuere*, scil. se, vel, quod alii supplent, vim, ferociam suam. Sic X, 103. *Zephyri posuere.* Vid. ad Aen. I, 234. — 28. *tonsae*, remi. Cf. infra X, 299. Ennius p. 78. et 185. Hessel. Lucr. II, 554. Val. Fl. I, 369. Lucan. III, 527. Sil. XI, 491. all. — *in lento*, tranquillo, a ventis immoto, *marmore*, aequore. Vid. ad Geo. I, 254. et Aen. VI, 729. Sic Lucan. V, 434. *Aequora lenta iacent.* Cf. Burm. ad Nemes. Cyneg. 276. — 29 sqq. Cf. cum h. l. Ovid. Met. XIV, 446 sqq. — *Atque* de re inexspectata. Vid. ad Ecl. VII, 7. et Aen. IV, 261. — *hic* de tempore. Vid. ad I, 728. — 30. *Prospicit.* Vid. ad Aen. I, 127. — *Tiberinus.* Vid. ad VI, 874. — 31. *verticibus.* Sic Med. et antiquiores Codd. omnes, quos cum Wagn. secutus sum. Heyn. cum Palat. et paucis aliis scripsit *vorticibus*. Cf. adnott. ad Geo. I, 481. *Flavus* autem sollemne Tiberis, semper fere cum arena lutosa mixti, epitheton. Vide imprimis locum Ovidii hinc expressum Met. XIV, 447. *In mare cum flava prorumpit Thybris arena.* Hor. Od. I, 2, 13. (ubi vid. Mitsch. II, 3, 18.) et Orell. vid. Met. XIV, 447. Trist. V, 1, 31. (ubi vid. Iahn.) etc. Ceterum cf. adnott. ad I, 246. — 33. *alveo.* Vid. ad Geo. II, 453. — 34. *Aethera.* Serv. ad Aen. IV, 524. *Aequora.* Wakef. ad Lucr. II, 144. temere coni. *Aëra.* Cf. Ovid. Fast. I, 155. *Et tepidum volucres concentibus aethera mulcent* et Ambros. Hexaëm. V, 12. *aves aethera cantu mulcere consuerunt*, et vid. adnott. ad Aen. V, 464. — 35. *flectere iter*, cursum. Vid. ad V, 28. — *terrae advertere proras.* Vid. Geo. IV,

Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Cum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
Expediam, et primae revocabo exordia pugnae.
Tu vatem, tu, diva, mone. Dicam horrida bella,
Dicam acies actosque animis in funera reges
Tyrrhenamque manum totamque sub arma coactam
Hesperiam. Maior rerum mihi nascitur ordo,
Maius opus moveo. Rex arva Latinus et urbis
Iam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica

---

117. „Facit vero haec Aeneas, ut ad ipsa Tiberis ostia cursum regat, ad Creusae monitum II, 781 sq. Escensus factus ad ripam fluminis in agrum Laurentinum. Erat autem ille olim lauris consitus; unde *lucus* et *fluvius opacus.* — 37 sq. Ad legentium animos excitandos invocationem novam valere, nota in poëtis res est. *Erato* [quae proprie dea est poësis eroticae: vid. Ovid. A. A. II, 16.] ponitur a poëta pro Musa qualicunque, ut recte Servius. Apollonii exemplum bene laudatur ab aliis III, 1. *Εἰ δ' ἄγε νῦν, Ἐρατώ* cett.“ *H.* Peerlkampium suspicari, Virgilium ab hoc versu hunc librum exorsum esse, iam supra vidimus. — *quae tempora rerum fuerint* Heyn. recte explicat: „quo rerum statu ac conditione Aeneas advenerit.“ Peerlk. autem, quum *rerum status* formula sit communi poëtarum et historicorum usu recepta, hunc locum sic distinguendum censet: *quae tempora, rerum Quis Latio antiquo fuerit status*, etc. — 38. *Quis Latio - fuerit status*, non *qui status*, sententia enim haec est: enumerabo diversa regnorum civitatumque genera et nomina. Vid. ad Ecl. I, 19. — 39. *exercitum* pro populo, turba positum putat Heyn., etiam apud Graecos tragicos *στρατὸν, τάγμα, τάξιν, στόλον* et alia populum et cives denotare adnotans. Hinc tamen, ubi bellum in Latio gestum narraturus est poëta, certe armatas classis copias intelligi voluit. — 40. *exordia pugnae.* Vid. infra v. 479 sqq. et 542. — Cum v. 41. cf. Claud. I, 71. *Tu, precor, ignarum doceas, Parnassia, vatem* similesque locos et adnott. ad Aen. I, 8. — *mone.* Cf. Ovid. Fast. I, 467. III, 261. Val. Fl. I, 5. VI, 34. — 42. „*reges*, Latinum, Turnum, Mezentium; hinc *Tyrrhena manus.* Sed quod sequitur, in maius auctum, totam Italiam coiisse ad arma.“ *H.* Ultra Latium enim et Etruriam illud bellum non serpsit. De antiquis Italiae populis eorumque originibus cf. Heynii Exc. IV. ad h. l. — 44. *Maior rerum ordo*, pro: rerum maiorum ordo. Vid. infra ad VIII, 526. Ceterum cf. Ammian. XV. p. 53. *Quoniam, ut Mantuanus vates praedixit excelsus, maius opus moveo maiorque mihi rerum nascitur ordo.* — 45. *Maius opus moveo.* Cf. infra v. 641. *cantus movete;* Ovid. Met. X, 149. *carmina nostra move;* ibid. XIV, 20. *carmen Ore move sacro;* id. Fast. VI, 760. *nimiae moverat artis opus;* Hor. Od. III, 7, 20. *historias movet;* Bach. ad Tib. IV, 1, 26. et in Epist. crit. p. 35 sqq. — „*Latini* genus ad Saturnum refertur, deum Aboriginum indigetem, cum Crono comparari solitum. [Cf. Spangenberg. de veteris Latii religg. domesticis p. 56.] Ab hoc Picus procreatus, ex hoc Faunus, Latini pater.“ *H.* De ipso *Latino* (quem Herculis potius, quam Fauni, filium fuisse narrat Dion. Hal. I, 43.) a Mezentio interfecto et Iovis Latiaris nomine consecrato cultoque in monte Albano vid. Spangenb. l. l. p. 64., de *Fauno* autem, Pici e Canente filio, et antiquo Latii rege, postea autem, quum ab Hercule occisus esset, numine fatidico cf. infra v. 82 sqq. Dion. Hal. I, 31. Plut. parall. Gr. et R. H. 38. Iustin. XLIII, 5. Lactant. I, 22. alii et Spangenb. l. l. p. 63. — 47. „*Marica*, nympha Latii, cuius religio apud Minturnenses servata est, et lucus ad fl. Lirin con-

Accipimus. Fauno Picus pater; isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic fato divûm prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta iuventa est.
Sola domum et tantas servabat filia sedes,
Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia; petit ante alios pulcherrimus omnis
Turnus, avis atavisque potens, quem regia coniux
Adiungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta deûm terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,

---

secratus. *Laurentem* eam appellat, quod Aborigines, Laurentes, et nomen Latinum ad Lirim usque pertinuisse videtur.“ *H.* Cf. de ea Serv. ad h. l. et ad XII, 164., deque eius luco et palude Liv. XXVII, 37. Lucan. VII, 424. Plut. Mar. 39. Hor. Od. III, 17, 7. et Vellei. II, 19. — 48. De *Pico*, qui, in avem sui nominis mutatus, Latinis oracula edidisse fertur, praeter Ovid. Met. XIV, 320 sqq. vid. Plin. X, 18, 20. Plut. Quaest. Rom. c. 20. Lactant. I, 22. Heynii Exc. V. ad h. l. et Spangenb. p. 62 sq. — 49. *sanguinis.* Vid. ad I, 19. — 51. *Nulla fuit*, scil. eo tempore, quo Aeneas in Italiam venit, *primaque* cett., i. e. nam prima, quae fuerat, erepta est (vid. ad X, 618.) et quidem *fato divûm;* haec enim quum omnibus regibus magna est calamitas, tum Latino fuit propter Turnum et Aeneam. Peerlk. sine iusta causa verba *primaque oriens erepta iuventa est* spuria censet. Verba *Filius huic - - - Nulla fuit* citat etiam Schol. Stat. Theb. I, 393. — *iuventa est.* Verbum substantivum abest ad duobus Codd.; sed sententiam praegresso verbo finito per Copulam superioribus adnexam illud requirere docet Wagn. Qu. Virg. XV, 4. coll. locis IV, 370. V, 679. 727. VIII, 17. XII, 23., ipse tamen memorans, aliter se rem habere VII, 486. et Geo. IV, 444. — 52. *filia*, Lavinia. — *sola*, i. e. unica; de qua signif. cf. Barth. ad Stat. Theb. VI, 533. — Verba *tantas sedes servabat* Heyn. minus recte de domo regia accipit, inter quam puella se contineat κατάκλειστος. Rectius *Ruhk.:* „praestat patrimonium satis amplum et laetum intelligere: sedes enim de possessionibus in usu esse constat.“ Cf. e. g. Iustin. III, 4, 12. Tac. Germ. 30. Vellei. I, 2, 5. cett. Verba *Sola domum - - sedes* affert idem Schol. Theb. l. l., qui ad Theb. I, 572. haec temere sic exhibet: *tantos servabat nata penates.* — 53. *Iam matura viro.* Sic Hor. Od. I, 23, 12. *tempestiva viro.* Imitatur hunc locum Claud. R. Pros. I, 122. *Hennaeae Cereri proles optata virebat Unica. Iam vicina thoro plenis adoleverat annis Virginitas.* — *plenis nubilis annis.* Sic Ovid. Met. XIV, 335. *haec ubi nubilibus primum maturuit annis.* Nep. Epam. 7. *aut virgo amico nubilis* etc. Cf. etiam Statius. Achill. I, 290. — 55. *ante alios pulcherrimus omnes.* Vid. ad I, 347. — 56. *Turnus*, Dauni et Veniliae Nymphae fil., Iuturnae Nymphae frater, Rutulorum rex fortissimus, de quo vid. etiam Ovid. Fast. I, 463. IV, 879. Tibull. II, 5, 48. all. et Heynii Exc. VII. ad h. l. — *avis atavisque potens*, regio genere ortus eoque antiquissimo. Sic Silius VIII, 385. *avis pollens.* Imitatur hunc locum Ambros. Hexäem. III, 7. *alius avis atavisque nobilis* (a Peerlk. laudatus.) — *regia coniux*, Amata, Latini uxor, de qua vid. infra v. 343. et XII, 595. — 57. *properabat*, valde studebat; nihil ei longius videbatur, quam ut eum generum sibi faceret. Cf. infra v. 264. — 59 sq. „Revocandae in animum arbores et luci in impluviis veterum. Cf. IV, 494. 504. Tibull. III, 3, 15.“ *H.* Cf. etiam Sen. Ep. 123. et multis viris doctis, quos de hac re disserentes laudat Obbar. ad Hor. Ep. I, 10, 22.

Sacra comam, multosque metu servata per annos,
Quam pater inventam, primas cum conderet arces,
Ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
Huius apes summum densae — mirabile dictu! —
Stridore ingenti liquidum trans aethera vectae,
Obsedere apicem, et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates, Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, et partis petere agmen easdem
Partibus ex îsdem, et summa dominarier arce.
Praeterea, castis adolet dum altaria taedis,

Fasc. V. p. 68. (ex quibus imprimis cf. Iani et Mitsch. ad Hor. 3, 10, 5. Broukh. et Heyn. ad Tibull. III, 3, 15. Rupert. et Heinr. ad Iuv. IV, 6. et Becker ad Gallum I. p. 89.) adde Sitzmann. ad Rutil. Itin. I, 111. — 60. *sacra comam* (Accus. absol.), frondibus intactis. — *metu*, religione, — 61. „*primas cum conderet arces*, quum primum urbem Laurentum conderet. [Vid. ad Geo. III, 130. Aen. I, 442. 613. III, 17. al.] *Laurentes* dicti Aborigines, qui haec loca ad orientalem Tiberis partem incolebant, rege Latino. Inde *Laurentum*, Latini regia, eo loco situm, qui nunc *Paterno* et *Torre di Paterno* appellatur; ager eius usque ad mare ac Tiberim *Laurens* vel *Laurentinus* dictus; quod nomen interdum ad totum Latium transtulit poëta, ut modo in *Laurente Marica* vidimus.“ *H. Laurentum* potius illum locum occupasse, qui nunc *Casale di Copocotta* vocatur, docet Abeken *Mittelital.* p. 62. Cf. etiam liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 715. Cum constructione verborum *colonis nomen posuisse* (de qua dicendi formula, Gr. *ὄνομα θέσθαι*, cf. quos laudat Obbar. ad Hor. Ep. I, 7, 92. Vol. I. p. 397.) *Laurentis* (Accus. Plur.) cf. Geo. I, 138. Aen. III, 18. 693. et ad hos locos adnott.; quod autem attinet ad hanc verba coniungendi rationem *Quam - - - Laurentesque ab ea*, Wagn. comparat Cic. Or. 3. [2. extr.] *species pulchritudinis eximia quaedam, quam intuens in eaque defixus*, laudans Gliemannum in Iahnii et Seebodii Novis Annal. III, 1. p. 86. — 64. De examine apum laurum *βοτρυδόν* insidente Heyn. conferri iubet Geo. IV, 555 sqq., haec adiiciens: „Est autem illud inter dira omina (vid. Plin. IX, [immo XI,] 17, 18.); superstitione, ut probabile fit, ab incursus magnae multitudinis ingruentis opinione profecta.“ — 65. *vectae*, a meridionali parte, a mari infero advolantes. Vid. infra v. 70. — *trans aethera ὑπερβολικῶς* dictum ait Weichert. Comm. III. de L. Vario poëta. p. 27. Ceterum iam Ruhk. recte sustulit Comma vulgo post *ingenti* positum. — 66. *apex* de arboris vertice, ut de montis cacumine ap. Sil. XII, 709. et Iuven XII, 72. — *pedibus per mutua nexis*. Cf. Geo. IV, 555 sq. — 67. *Examen*. Vid. ad Ecl. VII, 13. — Wakef. ad Lucr. II, 363. hunc versum miro modo distinxit et interpretatus est: *Examen*, *subitum ramo frondente*, *pependit*, „nempe examen, quod ramum subierat,“ ac si *subitus* Participium Activi esset; quum potius in promptu sit, *subitum* hic esse Adiectivum ad rem repente et praeter exspectationem accidentem spectans. Peerlkampio teste Guietus ad Lucan. VII, 161. putat, Virgilium hoc finxisse ex omine, quod Caesari in Castris accidit: *Nec non innumero cooperta examine signa.* — 68 sqq. Cernimus virum externum ex iisdem regionibus, unde apes venerunt, venientem eadem loca petere, quae ab apibus petita sunt. De repetitione vocc. *partes easdem* vid. adnott. ad Ecl. VI, 16. et Iahn. ad Aen. I, 316. — 69. *partis easdem*, urbem Latini. — 70. *Partibus ex îsdem*, a mari infero. — *dominarier*. Cf. adnott. ad Geo. I, 454. — 71. Cf. simile prodigium supra II, 680 sqq. — *adolet altaria.* Vid. ad I, 704. — *ca-*

Ut iuxta genitorem adstat Lavinia virgo,
Visa — nefas! — longis comprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalisque accensa comas, accensa coronam,
Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
Namque fore illustrem fama fatisque canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris, oracula Fauni,
Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta

---

stis taedis, piis, sacro faciendo adhibitis. Vid. ad III, 409. — 72. Pro *Ut* plurimi et optimi Codd. *Et;* sed recte Wagn. vulgatam defendit, quae „egregie conveniat huic loco, rem vel habitum notans aliquem fortuitum"; coll. supra V, 387 sq. et infra v. 509. — 73. „*nefas* de prodigio h. l., res dira et abominanda, quae praeter naturam fit; contra *fas* de naturae more et constantia." *H.* Parenthetice haec vox interponitur etiam VIII, 688. X, 673. Hor. Od. III, 24, 30. IV, 6, 17. alibi. Sic etiam *malum*, *indignum*, *infandum* all. parenthetice usurpata vidimus I, 251. — „*comprendere* h. l. concipere, arripere flammam, quasi ex foco ad proxima manantem. Vulgari oratione *ignis comprehendit crinem.*" *H.* Est nostrum *Feuer fangen.* Cf. Burm. ad Ovid. Ibin. 605. Simili ratione Ovid. Met. VII, 289. *comae nigrum rapuere colorem* dixit, Claud. in Rufin. I, 207. *rapiunt Tyrios vellera fucos* cett. — 74. *omnem ornatum* (scil. capitis) Accusativum remotioris, quem vocant, Obiecti esse, non est cur memorem. Ceterum ultima vv. huius versus ex Lucr. VI, 154. (*Terribili sonitu flamma crepitante crematur*) sunt translata. Ceterum de *flamma crepitante* cf. Bentl. ad Hor. Od. IV, 11, 11. — 75. *Regalesque.* Copulam *que* vulgo sic intelligunt: et visa est accensa esse comas, accensa coronam; Wagn. autem locum sic capit: visa est cremari, accensa et comas regales et coronam. Rectius fortasse Iahn. Semicolon vulgo post *gemmis* positum in Comma mutari iubet, ut verba sic ordinanda sint: et, accensa comas, accensa coronam, tum (i. e. postquam accensa est: vid. ad Aen. II, 391. et V, 719.) visa est involvi fumida lumine fulvo. — *accensa comas*, *accensa coronam.* Verbum iteratum loco simplicis Copulae. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 6. — 76. *coronam gemmis insignem* regium esse insigne, quum coronae sacrificantium, vittis et frondibus sacris implexae, gemmis non fuerint ornatae, vere adnotat Heyn., coll. I, 655. Ceterum Peerlk., haerens in ordine rei narratae, nec intelligens, quid sit *ornatus* ante comas accensas positus, satis audacter versus sic transponendos esse suspicatur: 73. 75. 76. tum vv. 77. et 74. sic constitutos: *Involvi, atque omnem flamma crepitante cremari Ornatum, ac totis Volcanum spargere tectis.* — 77. *Vulcanum*, ignem. Vid. ad Geo. I, 295. — 80. *Ipsam* cum magna vi in principio versus et ante graviorem distinctionem positum, quum *ipsa* eiusque gloria opponatur *populo* bello vexato. Cf. adnott. ad Ecl. V, 21. VII, 50. Geo. I, 477. Aen. III, 636. al. — 81 sq. „Fauni oraculum in luco Albuneae poëta narrat, sive ex vetere memoria sive ex loci natura et fama de Sibylla Albunea rem ingeniose commentus. Scilicet in agro Tiburtino ab occasu in Anienem deferuntur Albulae aquae, sulfureae illae et medicatae (vid. Cluver. Ital. p. 715.) nunc *Acqua zolfa* vel *Solforata di Tivoli.* Ex Albulae fluminis fontibus maior *Albunea*, fons et Nympha, ex Horatio nota Od. I, 7, 12. - - Subiacebat autem fonti *lucus* Albuneae sacer." *H.* Cf. Strab. V. p. 364. Paus. IV, 35. Plin. XXXI, 2, 6. Vitruv. VIII, 3. Wagn., qui etiam conferri iubet Viros doctos ab Handio ad Stat. Silv. I, 3, 65. laudatos, memorat, verum huius Albu-

Consulit Albunea, nemorum quae maxima sacro
Fonte sonat, saevamque exhalat opaca mephitim.
Hinc Italae gentes omnisque Oenotria tellus

---

neae situm diu ignoratum investigasse Bonstettenium *Voyage sur la Scéne des six derniers livres de l'Enéide* p. 205 sqq., qui, consentiente ipso Heynio in Censura eius libri Ephem. lit. Gotting. 1804. ch. 168. inserta, docuerit esse eum fontem, qui haud procul a fano Annae Perennae prope viam Ardeatinam conspicuus nunc vocetur *Acqua solforata d' Altieri.* Secundum Nibbyum *Viaggio* I. p. 109. aquae illae sulfureae cum insulis natantibus, circa quas etiam nemoris vestigia adhuc supersunt, etiamnunc vocantur *Acque Albule*, et *domus Albuneae resonantis* ab Horatio Od. I, 7, 12. commemorata *Grotta di Nettuno.* Vid. etiam Walckenaer. I. p. 347. — Wakef. ex uno Donati Cod. Fabric. recepit *sollicitus monstrorum*, iure propterea notatus a Wagn. et Iahnio ad Aen. I, 441. Peerlk. tamen videtur cum Wakefieldo facere, haec adnotans: „Wagnerus exemplum simile desiderat. Burm. invenerat apud Claud. in Eutrop. II, 339. *sollicitus curae.*" — 83. Heyn. in ipsa edit. *maximam* interpretatur: „quae magna, larga aquarum vena fluit" coll. VI, 659., *nemorum* autem graeca ratione dictum putat, ut διὰ τοῦ ἄλσους pro ἐν ἄλσει, comparans Tib. III, 5, 3. *Baiarum maxima silvis* (ad quem l. vid. etiam Huschk.); postea vero, Wagnero teste, in Ephem. lit. Gott. l. l. p. 1672. hanc structuram facillimam esse censuit: Albunea (aqua), quae sonat fonte sacro, maxima (aquarum) nemorum, i. e. nemoris; quae mihi verissima videtur. Ruhk. autem, sublata distinctione ante *nemorum*, post hanc vocem incidens coniungit *lucos nemorum*, coll. Sen. Herc. Oet. 956. Sed vere iam Heyn. adnotavit, tum verba sic collocanda fuisse: *nemorumque sub alta Consulit Albunea lucos.* Wagn. denique omnem difficultatem evanescere censet, si cum Probo et Bonstettenio l. l. *Albuneam* non de fonte, sed de silva accipiamus; quam explicationem et ego amplecterer, modo demonstratum esset primum quid sit *lucus sub alta silva*, tum cur silva, non fons, mephitim exhalare dicatur, denique *Albuneam* simpliciter commemoratam alibi quoque lucum huic deae sacrum significare. — 84. *exhalat mephitim.* Sic Heins. ex Med. et aliis bonis libris restituit pro vulg. *mephitin.* Vid. ad Ecl. IV, 32. et V, 50. „A sulfure aquarum exsurgit gravis odor, quem *mephitim* appellavit. Hinc dea Mephitis, cuius aedes quum aliis locis tum in Hirpinis erat ad Amsancti vallem. Vid. Plin. II, 93, 95. et infra VII, 564 sq.: ut in tutela eius fuisse videantur aquae sulfureae. Fortasse huius vaporis sulfurei vim aliquam divino spiritu afflandi esse crediderunt veteres Aborigines; quo factum esse videtur, ut oraculum in illo loco conderent." *H.* Ceterum secundum Varronem ap. Lactant. Inst. I, 6. et Tibullum II, 5, 69 sq. *Albunea* etiam ipsius Sibyllae Tiburtinae erat nomen; ab aliis autem, haud dubie nominis similitudine deceptis, cum Leucothea Graecorum s. Latinorum Matuta confunditur (cf. Lactant, I, 21.). Vid. Spangenberg. l. l. p. 60. Creuzer. *zur Gesch. altröm. Cultur* p. 101. Iani, Orelli aliique Intpp. ad Hor. l. l. et qui laudantur in Klopferi Lex. mythol. I. p. 124 sq. Quare Peerlk. etiam h. l. ipsam Sibyllam significari totumque locum (satis audacter) sic constituendum censet: *lucoque sub alto Consulit Albuneam, nemorum qua maxima sacro Fonte sonant, saevamque exhalant stagna mephitim.* — 85 sqq. Oraculum Fauni per incubationem peti solitum; quem Graecum incubandi (τοῦ ἐγκοιμᾶσθαι, i. e. in locis sacris dormiendi et responsa per somnum accipiendi) morem veteres Pelasgos una cum aliis religionibus suis in Latium intulisse, admodum probabiliter suspicatur Heyn., qui tamen id animadversione dignum censet, quod hic et sacerdos ipse incubuit (v. 86.) et is, qui oraculum consulebat, et quod illud necyomantiae speciem aliquam habuit v. 91. „Similis incubatio fiebat

In dubiis responsa petunt; huc dona sacerdos
Cum tulit et caesarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis somnosque petivit,
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.
Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentis,
Atque harum effultus tergo stratisque iacebat
Velleribus: subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies, thalamis neu crede paratis;
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum

---

in Aesculapii templo Athenis, in cuius vicinia etiam fons fuit. Aristoph. Plut. 653 sq. Cf. Paus. Att. c. 21.“ *Ruhk.* Multa omnino eiusmodi oracula fuerunt apud Graecos, Amphiarai Oropi et Thebis, Trophonii Lebadeae, Aesculapii Epidauri et in Co insula, Inus in Laconica etc. Cf. Herod. VIII, 134. Strab. VI. p. 284. XI. p. 508. (ibique Groskurd. T. II. p. 392.) XIV. p. 650. XVI. p. 761. XVII. p. 801. Paus. III, 26. IX, 39. Davis. ad Cic. de Div. I, 43. F. A. Wolfii Miscellanea p. 403 sqq. Villoison. Prolegg. ad Il. p. LI. Passov. ad Pers. p. 208. et Boettigeri *Ideen zur Kunst-Mythol.* I. p. 88 sqq. — *Oenotria tellus* latiore sensu. Vid. ad I, 532. — 86. *dona* (victimam, sacrificium) *tulit.* Vid. ad V, 101. — V. 89. ex Lucr. IV, 126. translatus, ubi legimus: *noscas rerum simulacra vagare Multa modis multis.* Cf. etiam infra X, 641. et Lucan. VII, 179. — *modis miris.* Vid. I, 354. — 91. „*Acheronta*, deos inferos et Manes ex *imo Ach.*“ *H.* Vid. inf. v. 312. — *imis Avernis.* Vid. ad VI, 126. — 92. *Hic et tum pater ipse* etc., scil. quemadmodum antea Italiae gentes. *Tum* autem, quod gemino loco Aen. VII, 616. et formulis *tum quoque*, *iam tum* etc. defendi videtur, cum Wagn. ex Cod. Med. recepimus. Iahn. retinuit plurimorum Codd. lectionem *tunc.* Vid. eius adnot. ad Ecl. III, 10. p. 371. ed. II. — 93. *bidentis.* Vid. ad IV, 57. — 94. *harum tergo stratisque velleribus*, i. e. stratis velleribus, ovium tergo detractis. Cf. adnott. ad Geo. II, 242. IV, 481. Aen. I, 27. IV, 355. V, 273. et similes locos, imprimis autem ad II, 722. — *effultus.* Vid. ad VIII, 368. — 95. Altera huius versus pars tamquam apodosis ad superiora referenda est; quare Punctum, quod vulgo apparet post *Velleribus* cum Wagn. in Colon mutavi. — *vox reddita.* Vid. ad III, 40. — *ex alto luco.* Vid. ad VI, 179. — 96. *Ne pete sociare.* Sic Ovid. VIII, 420. *Victricemque petunt dextrae coniungere dextram.* XIV, 570. *Nec te, Lavinia virgo, Sed vicisse petunt.* Cf. de hoc usu Infinitivi pro Accusativo Obiecti usurpati ad I, 319. II, 33. et alibi adnot. — *Connubiis* (*connubjis*) tribus syllabis pronuntiandum, ut etiam infra v. 333. Vid. ad I, 73. coll. adnot. ad Geo. I, 397. Aen. I, 73. et 288. — 97. *progenies* de uno filio, ut I, 19. — *thalamis paratis*, scil. in ipsa patria, cum Italo aliquo principe, qualis v. c. erat Turnus, sine ullo labore iungendis; quibus opponitur matrimonium cum *externis generis* ineundum. Cf. supra v. 56 sq. — 98. *veniunt* potest quidem ita accipi, ut generi iam adpropinquantes cogitandi sint; sed haud raro vates de rebus futuris ut de praesentibus loquuntur, quo certiorem rem oculis quasi audientium proponant; et sic iam Servius hunc locum intellexit. Prorsus eadem ratione Ovid. Her. V, 117. *Graia iuvenca venit, quae te patriamque domumque Perdat.* Non tamen reticendum, Med. multosque alios Codd. exhibere Fut. *venient.* — *generi* igitur (Plur. pro Sing.) de genero aliquo futuro intelligendum, ut

Nomen in astra ferant, quorumque ab stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Adspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Haec responsa patris Fauni monitusque silenti
Nocte datos non ipse suo premit ore Latinus,
Sed circum late volitans iam Fama per urbis
Ausonias tulerat, cum Laomedontia pubes
Gramineo ripae religavit ab aggere classem.
  Aeneas primique duces et pulcher Iulus

---

rursus infra v. 270. Vid. adnott. ad Ecl. IV, 49. et infra ad X, 532. — *sanguine*, suo genere per connubium mixto cum nostro. — 99. *ferant.* Sic hic et infra v. 272., ubi haec verba oraculi repetuntur, Med. et omnes antiquiores, quos iure Heyn. secutus est. Antea edebatur *ferent* ex Codd. quibusdam minoris auctoritatis. Quod autem Heyn. censet, ad varianda tantum tempora Virgilium scripsisse *ferant* - - *videbunt*, id recte refutat Wagn., qui docet, *ferant* esse definientis (*veniunt generi, qui ferant*, i. e. iique tales, qui ferant), *videbunt* autem narrantis, cui Indicativo minime substitui possit Coniunctivus *videant.* Vid. infra v. 145. et adnott. ad VI, 591. — Voc. *nepotes* ad omnes quidem Romanos saeculi Virgiliani, imprimis tamen ad Augustum spectat. — 100. *Omnia sub pedibus - - videbunt.* Heyn. comparat Ecl. V, 57. *sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.* Wagn. (qui vere memorat: „sumptum hoc ab illa imagine, quae victores cervicibus victi pedem imponentes repraesentat") aptius confert Geo. II, 492. et Ovid. Trist. III, 12, 48. *magni Triste caput pedibus supposuisse ducis*, quibus locis adde imprimis Silium XVII, 144. *Qui modo sub pedibus terras et sceptra patensque Litora ad Oceani sub nutu viderat aequor* et Livium XXXIV, 32, 5. *duas clarissimas urbes sub pedibus tuis relinquemus.* — *sol recurrens*, quotidianum iter faciens, oriens et occidens, ideoque omnes populi et orientales et occidentales. Eodem sensu Lucan. I, 15. *Unde venit Titan, et ubi nox sidera condit.* — 101. *utrumque Oceanum*, in extremis terrae finibus. Sic etiam Geo. III, 33. et ap. Prop. III, 9, 53. *utrumque litus* extremas Orientis et Occidentis partes significat. — *verti.* Cf. Cic. Verr. I, 7. extr. *Omnia in unius potestate ac moderatione vertentur.* Peerlk., verba *sub pedibus vertique regique* a castigato poëta scribi non potuisse ratus, elegantius fore censet: - - *domini regesque videbunt.* 102. *silenti.* Vid. adnott. ad Ecl. VIII, 27. — 103. *premit ore Latinus.* Cf. locus simillimus VI, 155. Sic etiam *premere vocem* infra v. 115. (ubi tamen vid. adnott.) IX, 234. et Phaedr. I, 11, 12., *premere gemitum* infra X, 464., *dolorem corde premere* supra I, 209., *curam sub corde premere* IV, 332. et similia alibi. Cf. etiam Sil. XII, 646. *Sic adeo orantes pressere silentia.* — Cum v. 104 sq. cf. supra IV, 173 sqq. Peerlk. non temere haec adnotat: „Latinus quidem non tacuit, sed Fama vulgavit. Hoc non procedit. Quare malim: *Et circum late volitans.*" — 105. *Laomedontia pubes*, Troiani. Cf. III, 284. VIII, 18. IV, 542. — 106. *ripae religavit ab aggere classem*, classem litori alligavit, ita ut funes *ab aggere ripae*, i. e. ab alta ripa, in naves descenderent. Sic Cic. Inv. II, 51, 154. *funiculo, qui a puppi religatus scapham annexam trahebat*, Ovid. Fast. IV, 331. *querno religant a stipite funem* et Lucan. VII, 860. *Nullus ab Emathio religasset litore funem* (ubi vid. Cort.). Cf. Hand. Turs. I. p. 53. Praeterea *religandi* verbum hoc sensu pro *alligandi* legitur infra IX, 352. Hor. Od. I, 32, 7. (ubi vid. Mitsch.) et Orell. Ovid. Met. XIII, 439. (ubi vid. Iahn. et Bach.) XIV, 248. Lucan. VIII, 790. alibi. De *ripae aggere* vid. Burm. ad Val. Fl. VI, 149. — 107 sqq. „Sequitur eventus vaticinii de mensis comesis. Vid. supr.

Corpora sub ramis deponunt arboris altae,
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subiiciunt epulis, — sic Iuppiter ille monebat —
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti patulis nec parcere quadris:

III, 255 sqq. — 108. *corpora deponunt.* Vid. I, 698. — 109. „*adorea liba*, placentae, proprie de farre [cf. Plin. XVIII, 8. *far, quod adoreum veteres appellavere*], quae pro panibus erant priscis hominibus, antequam fermento et meliore panis coquendi arte uterentur. Haec liba nunc mensarum vicem praestant, quibus *epulas*, cibos, poma agrestia, imponunt.“ *H.* De harum placentarum fabricatione cf. Moretum v. 43 sqq. Vid. etiam Serv. ad h. l. et Dissen. ad Tibull. I, 7, 54. — *per herbam.* Sic Heins. restituit ex optimis Codd., Nonio v. *ardor* et Prisciano VI, 9, 49. p. 700. P. Vulgo *per herbas*, quae sane plurimorum librorum est lectio. Vid. adnott. ad Geo. II, 527. et Aen. V, 102. — 110. Verba *sic Iupiter monebat* Heyn. male interpretatur „animis, ut ita facerent, subiiciebat;“ rectius Wagn.: „id Iupiter olim praedixerat fore ut accideret,“ qui simul laudat Burm. ad Val. Fl. I, 29. docentem, verbum *monendi* proprium fuisse de prodigiis et oraculis. Cf. Ecl. 15. Ovid. Fast. VI, 766. etc. Burm. autem l. l. conferri iubet Barth. ad Stat. Theb. II, 696. et Claud. B. Get. 229. Gronov. Diatr. Stat. c. 26. et de somniis Heinsium ad Ovid. Met. XIII, 216. — *ille* Heinsius (multis locis congestis, ubi *Iuppiter ille* vel *pater ille* legitur, velut infra v. 558. II, 779. X, 875. Sil. III, 181. Plaut. Amph. I, 1. 305. Pseud. IV, 1, 16. cett.; qua de re vid. etiam Oudend. ad Lucan. V, 92. Burm. ad Calpurn. Ecl. IV, 93. et Drak. ad Silii l. l.) ex Prisc. XII, 1, 3. et XVII, 9, 59. Med. (a m. sec.) aliisque bonis libris restituit pro vulg. *ipse*, quod rursus receperunt Iahn. et Thiel. et praeter eos defendunt Gierig. et Bach. ad Ovid. Met. II, 848. Wagn. tamen recte tuetur difficiliorem lectionem, quum Pron. *ille* usurpari constet ab iis, qui rei alicuius priore tempore factae memoriam refricent. Idem est enim h. l. ac si scriptum esset: hoc accidit ex Iovis illo vaticinio, scilicet quod Harpyia Aen. III, 251. ediderat. Vid. ad Aen. III, 558. et X, 707. coll. adnot. ad XII, 725. — 111. *Cereale solum*, placentas in gramine depositas, quae iis sunt pro mensis. *Solum* enim Servio teste „omnes dicitur, quod aliquid sustinet.“ — *pomis augent*, i. fere q. onerant, cumulant; panibus enim addunt poma comedenda. Sic infra IX, 407. *aras donis augere*, VIII, 284. et XI, 50. *altaria donis cumulare;* neque aliter *augere aliquem divitiis* (Cic. Agr. II, 26, 69.), *commodis* (id. Phil. XI, 14, 37.), *scientia* (id Off. I, 1, 1.), *cognomento* (Tac. Ann. XII, 26.) et multa similia sunt explicanda. Cf. Walch. ad Tac. Agr. 6. et in Emendd. Livv. p. 34. et Boetticheri Lex. Tac. p. 73 sq. — 113. *in Cererem*, in panes, placentas. Vid. ad Ecl. V, 69. et Aen. I, 707. — *penuria edendi* i. q. penuria ciborum. — 114. Verbum *violare* propterea usurpatum puto, quia haec liba, tamquam *fatalia* (v. 115.), sacra sunt habenda; nam de re sacra et inviolabili hic cogitandum esse, iam docet addita vox *audacibus*, (cf. v. c. Tibull. III, 5, 7. *Non ego tentavi, nulli temeranda virorum, Audax laudandae sacra docere deae*), quod etiam Wagn. docuit. Sic si locum intelligimus, neque ut de libis vere iam diis consecratis cogitemus, neque ut *violare* cum Heyn. simpliciter pro *frangere*, *comminuere* positum accipiamus opus est. — 115. *orbem fatalis crusti*, libas rotundas, quae pertinebant ad fata Aeneae et sociorum. Cf. supra III, 255 sqq. — *patulis* (magnis, latis: vid. ad Ecl. I, 1. et Geo. III, 362.) *quadris.*

Heus, etiam mensas consumimus! inquit Iulus;
Nec plura alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
Continuo, Salve fatis mihi debita Tellus,

Cf. Moret. v. 49. *subactum opus palmis - - dilatat in orbem Et notat impressis aequo discrimine quadras*, cum Scaligeri adnot. — 116. *Heus* neque dolentis Iuli est, ut Servius censet ad Aen. 321., neque ludentis et faceti remque insolitam cum ioco notantis, quae est Marklandi sententia ad Stat. Silv. V, 4, 14.; sed, quod iam Cerda perspexit, Iulus simpliciter alloquitur socios subito exclamans: en quid facimus? mensas etiam consumimus? et *heus* respondent nostro *heda*, vel *hört!* Cf. etiam Hand. Turs. III. p. 74. — 117. *alludens*, iocans ad socios et ludens in nomine rei. Vid. etiam Schirach. p. 327. Burm. pluribus aliorum scriptorum locis collatis (Iustin. I, 4. Claud. VI. Cons. Hon. 83. Ovid. Met. IV, 432. Val. Fl. VI, 664. Claud. in Ruf. II, 328. all.), minus recte interpretatur per subridens. — 118. *Prima tulit*, attulit, *finem*, significavit Troianis, qui vaticinium illud in memoriam sibi revocarunt, laborum iam adesse finem et terram fatis destinatam nunc tandem vere esse inventam. — *primamque*, ut primum exiit ex eius ore, ideoque i. q. statim, continuo (vid. ad Geo. I, 12. et V, 375.) — *eripuit pater*, excepit, ὑπελάβετο, ὑπεδέξατο. Hoc enim verbum ad solam celeritatem dicentis et alterius verba excipientis referendum esse, vere memorat Heyn., comparans Graecorum ἁρπάζειν et προσαρπάζειν τὰ λεγόμενα. Sic etiam Schirach. p. 309. Burm. temere coni. *arripuit*, quod tamen Peerlk. comprobat et sic interpretatur: „suscepit vocem et de ea cogitavit. Vocem praeterlabi, et, ut audita erat, ex animo elabi non passus est.“ — *pressit vocem* vulgo explicant: interpellat Iuli orationem, ne infausta ille adiiciat; quae tamen non erat cur interpellaretur, quum ex verbis *nec plura alludens* appareat, ipsum Iulum nihil praeterea addere voluisse. Magis etiam absona et plane ridicula est Burmanni interpretatio: „pressit forte manu sua os Ascanii.“ Schirach. p. 399. *premere vocem* dictum putat, ut *premere vestigia*, i. e. sequi, excipere aliquem loquendo, statim post alium verba facere; sed haec notio iam inest verbis antecedentibus. Wagn. sic interpretatur: „paullum haesit, secum reputans haec verba — *animo pressit* — atque ut omnia congruere videt veteri illi oraculo, continuo salvere iubet terram sibi debitam;“ et simili ratione Iahn. *vocem premere* ad analogiam locutionum *crimen premere*, *argumentum premere* pro *vocem urgere* dictum putat, „*den Ausspruch festhalten und weiter verfolgen*,“ quae explicatio mihi quoque probatur, modo adiicias notionem ponderis, quo haec vox alte in pectus Aeneae descendat. Süpflius *pressit* pro repressit, oppressit positum censet: „*er hemmte das Wort*“, non interpellando, sed celeriter laeteque assentiendo, et suspicatur, Aeneam excipere Iuli orationem, ne Iulus plura loquendo verbum illud bene ominatum infirmaret aut perderet. Peerlk. denique audacter coni. *stupefactus mente peregit* (coll. Aen. VI, 105.) — *numine:* meminit enim vaticinii supra III, 255. commemorati ideoque Ascanium numinis alicuius instinctu hanc vocem edidisse putat. Cf. autem adnott. ad Geo. IV, 7. Ceterum de numeris huius versus vid. Wagn. Qu. Virg. XXXV, 16., qui multa exempla caesurae post Copulam *ac* admissae collegit. Huic loco simillimi sunt IV, 674. et VIII, 321.; alibi enim aut elisio locum habet (ut Aen. I, 58. 151. II, 169. VI, 724. cett.), aut nova sequitur incisio post primam pedis quarti syllabam (velut I, 54. 82. 171. 285. IV, 613.) — 120. *salve - - salvete* est venerantis. Cf. etiam infra VIII, 301. — *fatis mihi debita Tellus.* Vid. ad III, 184., ubi addi possunt Duker. ad Flor. IV, 2, 35. Bach. ad Ovid. Met. XIII, 54. (et Ochsner. ad eiusd.

Vosque, ait, o fidi Troiae salvete Penates:
Hic domus, haec patria est. Genitor mihi talia namque —
Nunc repeto — Anchises fatorum arcana reliquit:
Cum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Accisis coget dapibus consumere mensas,
Tum sperare domos defessus ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Haec erat illa fames; haec nos suprema manebat,
Exitiis positura modum.
Quare agite et primo laeti cum lumine solis,

VI, 538. p. 537. ed. Bach.) — 121. „*o fidi salvete Penates.* Haec perpetua est Aeneae religio, ut Penates primo loco appellet. Promiserant tamen et illi, unde *fidi Penates*, per somnum, Aeneam Italiam esse aditurum III, 147. 162. 167., unde nunc v. 122. *Hic domus*, *haec patria est* vestra, unde olim Troiam estis advecti.“ *H.* — *fidi*, promissorum fidem servantes. Cf. III, 148 sqq. — 122. Part. *namque* pluribus verbis postposita legitur etiam Ecl. I, 14. III, 33. Aen. V, 733. 614. VI, 72. al. Cf. adnott. ad Geo. IV, 22. et Aen. I, 444. Comma, quod vulgo post *talia* apparet, Wagn. (quem Süpfl. et Gossr. sequuntur) post *namque* posuit, qua mutatione et numeri iuvantur et oratio melius iungitur. Equidem verba *Nunc repeto*, tamquam parenthetice inserta, ut soleo, lineolis a ceteris seiunxi. — *repetere* pro *memoria repetere.* Vid. adnott. ad III, 184. — Magnam autem hic locus continet difficultatem, quum *Anchisae genitori* hoc vaticinium tribuatur, quod Celaeno, Harpyiarum una, ediderat III, 255 sqq., Helenus autem confirmaverat III, 394.; quare non temere Wagn. Qu. Virg. XL. hunc locum iis adnumerare videtur, ubi poëta dormitasse censendus sit. Heyn. suspicatur, Virgilium fabulam illam de Harpyiis curis secundis intexuisse, et praematura morte impeditum reliqua non potuisse mutare vel ceteris accommodare. Ruhk. et Gossr. poëtam ita excusant: quum neque Celaeno, neque Helenus, quando mensas consumerent, tempus et locum urbis condendae iam adesse dixerint, id fortasse Aeneam a patre in Elysio audivisse, qui propterea iure *fatorum arcana* explicata filio reliquisse dicatur. — 125. *accisis dapibus*, consumptis. Alibi est i. q. attritus, imminutus, afflictus. Cf. Cic. prov. cons. 14, 34. Liv. III, 10, 8. (ibique Intpp.) VI, 29. extr. VIII, 11, 8. Tac. Ann. I, 61. Sil. II, 392. VIII, 590. cett. Oudend. et Herzog. ad Hirt. B. G. VIII, 31. — 126. *sperare.* Peerlk. malit *sperate.* Ceterum *sperare* non esse pro Imperativo positum, sed a *memento* pendere, in promptu est. — 127. *moliri aggere* Trappius explicat: una cum aggere; sed valet potius: in aggere. *Moliri* enim *tecta* est fundamenta domorum ponere (vid. infra v. 158. et adnott. ad III, 6.), quod fieri non potest sine aggere, i. e. aggesta terra. Cf. Varro L. L. IV. p. 39. Bip. Vid. etiam ad V, 273. Peerlk., in toto hoc loco haerens, et *moliri tecta aggere* nihil aliud significare posse putans, quam domos facere ex aggere, fortasse casas ex cespitibus, totum v. 127. et cum eo dimidium v. 126. inde a verbo *defessus* spurium censet, ut verba *Tum sperate domus* versum imperfectum efficiant. — *manu.* Vid. ad IV, 344. — 129. *Exitiis*, aerumnis, calamitatibus. Burm. coni. *Exsiliis,* quod ex uno Cod. Goth. in contextum adeo recepit Wakef. (coll. II, 780.) atque etiam Peerlkamp. praefert, qui praeterea ex uno Cod. Rom. adoptari vult Pluralem *manebant;* Singularem tamen praeter ceterorum Codd. etiam Frontonis p. 522. auctoritas tuetur. — *modum*, i. e. finem. Cf. e. g. Hor. Od. I, 16, 2. Liv. XXXI, 38, 6. Cic. Finn. I, 1, 2. Verr. II, 50, 145. Ovid. Trist. III, 13, 4. Lucan. X, 42., in quibus locis omnibus habemus *modum ponere*, *imponere*, *statuere*, *constituere* et similia. — 130.

Quae loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Iovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Implicat, et Geniumque loci primamque deorum
Tellurem Nymphasque et adhuc ignota precatur
Flumina, tum Noctem Noctisque orientia signa
Idaeumque Iovem Phrygiamque ex ordine Matrem
Invocat, et duplicis Coeloque Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter coelo clarus ab alto

---

agite et - - vestigemus et petamus. Cf. adnott. ad I, 627. — *primo cum lumine solis.* Vid. ad III, 568. — 131. *habeant*, teneant, incolant. (Vid. ad Ecl. VII, 40. Am. III, 147. VI, 670. XI, 357.) — 133 sqq. „Exspectabas hoc ab Aenea, religioso homine, ut a religione initium faceret, imprimis quum hoc sollemne sit, ut preces et sacra faciant quum omine accepto, tum escensu vel aditu in locum optatum facto. Cf. imprimis Odyss. XIII, 353 sq. Anchisen a filio consecratum Lactantius Inst. I, 15, 12. ex h. l. probat. Factum id iam V, 58 sq. vidimus.“ *H.* — *pateras libate*, i. e. vinum ex pateris. Vid. ad III, 354. — 134. *reponite* Heyn. explicat per apponite: rectius autem Wagn. Qu. Virg. XLI. proprie intelligendum esse putat: repetita vice ponite, apposita mensa secunda, coll. Schol. Horat. ad Od. IV, 5. *Antiquorum consuetudo fuit, ut, sublata prima mensa, poneretur secunda, atque in ea positis pomis infusoque in pateras mero Diis libaretur.* Cf. adnott. ad Geo. IV, 378. — 135. *Sic deinde effatus.* Vid. ad II, 391. — *tempora ramo Implicat*, ex more sacrificantium. Vid. ad V, 71. — 136. Primum invocat ea numina, quae naturae partes et vires repraesentant, quibus v. 139. domesticos deos adiungit. *Genium loci:* ut enim singuli homines et universi populi, ita etiam unusquisque locus habebat Genium suum s. deum tutelarem. Cf. V, 95. ibique Serv. idemque ad Geo. I, 302. Drak. ad Silium XIII, 124. et Interpp. ad Ovid. Fast. IV, 507. omnino autem de eorum genere et de figura, qua ab artificibus veterum repraesentabantur, Krause in Pauly *Realencycl.* III. p. 693 sqq. — *primam deorum* Wagn. simpliciter accipit pro: Tellurem ante omnes. Vid. Qu. Virg. XXVIII, 3, h. Cf. etiam adnott. ad II, 40. III, 437. et XI, 785. Gossr. autem (coll. Soph. Ant. *θεῶν τὰν ὑπερτάταν Γᾶν* et Cir. 244., ubi *Dictynna*, quae eadem sit cum Terra, *prima deûm* dicatur) *primam deorum* vocari putat, quod ex ea ceteri sint generati, quare etiam postea primum inter eos locum obtineat. — 137. Hand. Turs. I. p. 164. haec scripsit: „Saepe coniunguntur verba *et adhuc, que adhuc*, quae idem atque alibi *adeoque, et adeo* significant;“ et inter exempla, quibus hunc usum comprobare studet, etiam h. l. affert; dubito, num recte. — 138. Parrhas. *horrentia signa*, quod placet Wakefieldo ad Lucr. V, 1189. Ceterum signa coelestia ab antiquis hominibus pro naturis animatis et divinis habita esse, res est satis nota. Cf. Geo. I, 32. IV, 225. Aen. II, 154. Cic. Somn. Scip. 3. de N. D. II, 15. etc. — 139. *Idaeum Iovem*, a Cretae illo monte appellatum, de quo vid. ad III, 105. — *Phrygiam Matrem*, Cybelen, magnam deorum matrem. Vid. ad III, 111. — *ex ordine*, deinceps. Vid. ad Geo. IV, 419. — 140. „*duplicis Coeloque Ereboque parentes*, utrumque parentem, Venerem inter deos, Anchisen inter Manes.“ *H.* De voc. *duplex* vid. ad I, 93., de *Erebo* ad IV, 510. et de simplici Ablativo loci (pro: qui sunt in Coelo et Erebo) infra v. 226. 351. 450. coll. iis, quae ad Ecl. IV, 60. X, 24. Aen. IV, 502. V, 190. et al. adnotavimus. — 141 sqq. Augurium laetum, toni-

Intonuit, radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
Diditur hic subito Troiana per agmina rumor,
Advenisse diem, quo debita moenia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras laeti statuunt et vina coronant.
    Postera cum prima lustrabat lampade terras
Orta dies, urbem et finis et litora gentis
Diversi explorant; haec fontis stagna Numicî,
Hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos.

---

tru coelo sereno, ex nube corusca, quam *ardentem* dixit *radiis lucis aureae.*" *H.* Cf. supra II, 692 sq. Hom. Od. XX, 120. Hor. Od. I, 34, 5. Ovid. A. A. III, 55. Fast. III, 367. Lucan. I, 530. Voss. ad Geo. I, 487. et Orell. ad Hor. l. l. — *ter intonuit.* Vid. ad Ecl. VIII, 73. — *clarus.* Ad Iovem refertur epitheton, quod proprie ad coelum, nulla nube obductum, pertinet. Cf. adnott. ad Aen. I, 4. VIII, 526. IX, 582. etc. — 142. „*auro.* Forte *aura* magis placere possit; nam proprie *aura lucis* et *fulminis* dicitur, ut supra VI, 204. vidimus. Tamen nec male *nubes ardens radiis et auro lucis* pro vulgari: radiis aureis, νεφέλη χρυσοειδής." Haec fere *Heyn.* Ut *aurum* poëtis interdum dicitur de luce solis et siderum (cf. Ovid. Met. VII, 705., ubi tamen pro *auro* rectius legi videtur *ore*, Val. Fl. V, 370. et Heins. ad eiusd. II, 58.), ita etiam hic de nube fulgente et solis radiis illustrata. Sic de ipso sole Val. Fl. II, 57. *certusque ad talia Titan Integer in fluctus et in uno decidit auro.* Lutat. ad Stat. Theb. III, 320. *nubem* ipsam per fulmen interpretatur. De altero autem Substantivo Adiectivi loco per Copulam adiecto vid. ad Ecl. II, 8. et al. — 144. *Diditur.* Sic Med. cum aliis libris, idemque sibi vult corrupta trium Codd. lectio *dicitur.* Ceteri Codd. *deditur.* Eadem varietas deprehenditur etiam VIII, 132., ubi Med. aliique Codd. iuvant lectionem *didita. Didere* autem vox est Lucretiana (cf. II, 1136. III, 246. 707. IV, 241. 633. 956. cett. praeterea autem Hor. Serm. II, 2, 67. Silius I, 186. Plaut. Merc. prol. 58. Cic. pr. Coel. 16.), ad quam corrumpendam promptissimi erant librarii. Cf. Drak. ad Sil. I, 186. idemque et alii Intpp. ad Liv. VII, 31, 4. Apud Silium l. l. legimus *fama in populos iurati didita belli*, i. e. sparsa per populos. — 145. *debita.* Vid. supra v. 120. — 146. *instaurant epulas.* Vid. ad IV, 63. — *omine magno*, quod v. 141 sq. narratum est. Lutat. ad Stat. Theb. IX, 630. *magnum* falso interpretatur malum, metuendum; rectius Barth. manifestum, irrefutabile. Ceterum haec verba absolute dicta puto pro: quum tam magnum s. manifestum augurium ipsis datum esset, vel accepto tanto omine. Cf. adnott. ad III, 546. et al. Wagn., qui sic *tanto* quidem *omine*, non vero *magno omine* dici potuisse arbitratur (cuius rei causam non perspicio), *magno omine* coniungit cum *laeti.* — 147. *Cratera statuunt.* Vid. ad Ecl. V, 68. — *vina coronant.* Vid. ad (Geo. II, 528. et) Aen. I, 724. — 148. *prima lampade.* Vid. ad III, 637. et Geo. III, 130. — 149. *urbem*, Laurentum. — 150. *diversi.* Cf. supra v. 132. — *Numicî* et a Nominativo *Numicius*, ut vulgo nominatur hic parvus Latii fluvius (de quo cf. etiam Plin. III, 5, 9.), et a forma *Numicus*, quae invenitur ap. Silium VIII, 180., deduci potest. Heyn. scripsit *Numicl*, quod oculos offendit. „Numicii *fontis stagna* seu ornate pro fonte dicta, seu quod tardo ac tacito motu amnis ferebatur, ulva ipse et limo obsitus, ut ex Ovid. Met. XIV, 598. 599. intelligitur. Fluctuant de eius loco virorum doctorum iudicia, nisi forte totus fluvius nunc exaruit." *H. Stagnum Numici* (quod etiam Silius I, 633. commemorat) haud dubie est *Stagno di Levante* nostrorum temporum haud procul ab

Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad moenia regis
Ire iubet, ramis velatos Palladis omnes,
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora, festinant iussi rapidisque feruntur
Passibus. Ipse humili designat moenia fossa,
Moliturque locum, primasque in litore sedes

---

antiquo et exsiccato Tiberis alveo (nunc *Fiume Mortuo*), situm, ex quo etiamnunc prodit fluvius, quem nihil impedit quominus pro Numicio Virgilii habeamus. Cf. Bonstetten *Voyage sur la scène des six derniers livres de l'Enéide* p. 82 sqq. et Wagn. ad Heynii Exc. III. ad h. l. Vol. III, p. 141 sq. Parvus enim ille fluvius iuxta Ardeam in mare effluens, qui nunc dicitur *Rivo di Nemi* et propterea vulgo pro Numicio veterum habetur, quamvis et ipse lacum vicinum habeat, vix tamen Virgilii Numicius esse potest, quum a Tiberis ripa fere XV mill. pass. remotus sit, idemque valet de vicicino *Rio Torto* quem Gell. *Topogr. of Rome* I. p. 179. et II, p. 126. pro Numicio habet. Praeterea Servius haec adnotat: „Quod autem ait *stagna*, verum est. Nam Numicus ingens ante fluvius fuit - -; post, paullatim decrescens, in fontem redactus est, qui et ipse siccatus est, sacris interceptis. Vestae enim libari non nisi de hoc fluvio licebat." Ceterum Peerlk. *fontis* minus recte pro Accusativo habet, ut sensus sit: explorant, haec stagna esse fontes Numici. — 152. *satus Anchisa.* Vid. ad Geo. I, 278. — *delectos ordine ab omni*, ex omnibus ordinibus. Servius: „Ex omni qualitate dignitatum; quod apud Romanos in legatione mittenda hodieque servatur." — 153. *Centum oratores.* „Ut hoc loco centum legati mittuntur, sic XI, 331. totidem mittit Latinus. - - Quod tot mittuntur [quum Romani plerumque tres, summum decem mittere soliti sint], voluit poëta pertinere ad rei dignitatem; agitur enim de initiis Romae." *Gossr.* — *orator* autem est legatus, qui verba facit apud eum, ad quem missus est. (Cf. Varro L. L. VI, 13. med. et ap. Nonium XII, 43.) Sic etiam infra VIII, 505. XI, 100. 331. Cic. Brut. 14, 55. de Legg. II, 9. in. Liv. I, 15, 5. V, 15. XXX, 16, 3. et saepe. — 154. „*ramis velatos Palladis*, ἱκετηρίας, frondes oleagineas [nam *Palladis ramus* est olivae, Palladi dedicatae] vittatas manibus praeferre putandi sunt; unde infra v. 236 sq. *ne temne*, *quod ultro Praeferimus manibus vittas et verba precantia.* Res ipsa satis nota. Cf. inf. VIII, 116. 128. XI, 101. 332. et ap. Graecos v. c. Soph. Oed. T. 3. - - Scilicet *velari* proprie de corollis et vittis (vid. ad V, 72.), quae ambiunt, ideoque tegunt frontem, tempora. Transtulit hoc poëta ad ramos vittis et infulis obvolutos, qui praeferebantur a supplicibus et tenebantur manibus. Sed infulis et vittis dependentibus a ramo manus ipsae obtegebantur, unde *manus velatae;* et dicta hinc *velamenta* ipsi rami vittati." *H.* Cf. Plaut. Amph. I, 1, 101. Liv. XXIV, 30. XXIX, 16. XXX, 36. etc. Bach. ad Ovid. Met. XI, 279. et Intpp. ad Hom. Il. I, 14. — 155. *pacem.* foedus et amicitiam. — 156. *Haud mora.* Vid. ad III, 207. — *rapidis passibus.* Vid. ad I, 644. — 157 sqq. „Castrum hoc Troiae est; seu *Troia nova*, Tiberim praecingens; ita ut moenia ad amnem pertinerent: IX, 469. *nam dextera cingitur amni*; adstantibus subductisque navibus, IX, 68 sq.; a sinistra campus mare prospiciens (IX, 238.) et ad mare pertinens; in quo infra Rutulos, qui castra oppugnant, consistere videbimus. Cf. infra IX, 468. et ad IX, 195." *H.* De hoc primo oppidulo, quod Aeneas ante Lavinium in Italia condidit, quodque IV stadiis a mari aberat (Dion. Hal. I, 53.), cf. Cato ap. Serv. ad h. l. et Liv. I, 1. — *humili designat moenia fossa*, i. e. sulco aratri ope ducto. Cf. Varro L. L. IV. p. 40. Bip. *Oppida condebant in Latio Etrusco ritu, i. e. - - aratro circumagebant sulcum*, Ovid. Fast. IV, 819. *Ante dies legitur, quae moenia signet aratro* etc. et adnott. ad V, 755. — 158. *moli-*

Castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.
Iamque iter emensi turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant iuvenes, muroque subibant:
Ante urbem pueri et primaevo flore iuventus

---

tur locum, i. e. tecta in loco. Cf. supra v. 127. et infra v. 290. — *primas sedes* Heyn. minus recte interpretatur per sedes in prima litoris parte; potius de primis, quae Troiani in Italiae litore condunt, domiciliis intelligendum, ut supra v. 61. *primas quum conderet arces*, ubi vid. adnott. — 159. *pinnis*, i. e. muris, et *aggere*, vallo, quod fossam ab interiore parte ambit. Cf. Herzog. ad Caes. B. G. V, 40. (de pinnis) et II, 12. (de aggere.) — 160. *turres et tecta*, tecta altarum domorum, ut II, 445. et XII, 132. — *Latinorum* Sic Med. (in quo Foggin. literas *orum* miniata lineola transfossas et *i* superscriptum esse refert) compluresque alii Codd., quibuscum conspirant Mar. Victor. p. 1969. P. Schol. ad Hor. Sat. I, 8, 43. (ubi vid. Heindorf. p. 183.) Serv. et Donat. (cf. etiam Orell. ad Hor. Od. II, 2, 18.); ceteri *Latini*, quod defendit Weichert. de versu hyperm. p. 10., qui negat se intelligere, quomodo domicilia Latinorum, quos in casis habitasse probabile sit, *turrus et tecta ardua* vocari possint. Sed Wagn. (quem recentiores editt. omnes secuti sunt) opponit locum XII, 131 sqq. et verba addita *muroque subibant*, quae poëtam non de sola regia, sed de tota Latinorum urbe cogitasse satis comprobent; lectionem autem *Latini* vel ex v. 585. adscitam, vel, ut versus hypermeter tolleretur effictam censet; quod mihi quoque admodum probabile videtur. Poëta enim hoc vult significare, legatos urbi adpropinquantes e longinquo aedificia eius supra muros eminentia conspexisse, ideoque alta tecta erant commemoranda, quae utrum regiae sint, an templorum et aedium publicarum, an privatarum domuum, hoc prorsus perinde est; *ardua autem Latinorum tecta* etiam regis palatium in se complecti, nemo negabit. — 161. *muro subibant.* Aliquot Codd. *muros*, quod defendunt Heins. ad Ovid. Met. XIII, 611. et Markland. ad Stat. Silv. I, 2, 158. Nos meliorum Codd. auctoritatem secuti sumus, non tamen moti Wagneri disputatione, qui sibi videtur docuisse, apud Virgilium hoc discrimine dici *subire locum* et *subire loco* (tertio Casu), ut illud significet *intrare* locum, hoc *prope accedere*, ideoque hic, ubi de appropinquantibus, nondum intrantibus sermo sit, quod imprimis ex v. 162 sqq. pateat, necessario *muro* scribendum esse. Hoc enim discrimen, quod non primus protulit Wagn., sed ante eum (certe de verbis *succedere muro* et *murum*) iam statuit F. A. Wolfius ad Tac. Ann. II, 20., (et quod probat Bach. ad Ovid. Met. XIII, 728.), non verum esse, Wagnerum vel ea docere poterant, quae ipse addidit: „nisi quod *subire loco* etiam pro *subire locum* ap. Virgilium legitur, quod qui intrat aliquem locum, is etiam accesserit ad eum necesse est, ut III, 292. *portuque* (i. e. portui) *subimus Chaonio;*“ quisque enim videt, Wagnero, ut hoc comprobaret, potius scribendum fuisse: „quod qui accessit ad aliquem locum, is etiam eum intret necesse est,“ quod absurdum esset. Immo quum omnium Codd. consensu v. c. VI, 13. *subeunt lucos*, VIII, 125. autem *subeunt luco* (ut l. l. *subire portu*) sine ullo sensus discrimine scriptum inveniatur, aut illa disputatio falsa est, aut multi loci invitis Codd. mutandi. Cum Dativo praeterea *subire* construitur Aen. VI, 222. et IX, 371., cum Accusativo autem VIII, 362. et X, 798. Vid. etiam quae iam contra Wolfium disputarunt Boetticher. in Lex. Tac. p. 446. et Kritz. ad Sall. Iug. 57, 4. coll. Drak. ad Silium V, 283. et adnot. nostra ad Aen. IX, 371. — 162 sq. „Non modo Romanae militiae more, quod Servius putat, sed Graeco quoque et omnino priscae vitae ritu (ut ap. Hes. Scut. 285 sq.) ante urbem in campis exercet se cursu ac ludit armis iuventus urbana. Poëta autem eo more egregie usus est ad

Exercentur equis, domitantque in pulvere currus,
Aut acris tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt:
Cum praevectus equo longaevi regis ad auris
Nuntius ingentis ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito.
Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum silvis et religione parentum.

narrationis suavitatem.“ *H.* Cf. etiam Hom. Il. II, 811 sqq. et Ovid. Met. VI, 218 sqq. — 163. *domitant currus,* i. e. equos iugales sub curribus. Eadem audacia dictum infra XII, 287. *infrenant alii currus*, et Geo. I, 514. *neque audit currus habenas.* — 164 sq. *Aut — aut — que — que.* Cf. adnott. ad Geo. I, 442. Aen. II, 36. V, 52. al. — *acres*, scil. pueri et iuvenes. Peerlk. malit *curvos* (*arcus*), ut mox *spicula lenta.* — 165. *spicula*, i. e. iacula, *lenta* sunt flexibilia, ex lenta cornorum, myrtorum etc. materia facta (cf. Geo. II, 447 sqq. et Aen. IX, 698.) Sic *lenta hastilia* XII, 489. et ap. Ovid. Met. VIII, 28., *lentae hastae* Ecl. V, 31., *lentum pilum* ap. Tibull. IV, 1, 90. etc. Cf. etiam adnott. ad Ecl. III, 38. et Geo. IV, 170. — „*lacessunt* pro contendunt, certant: quandoquidem provocant se et lacessunt, qui pugnant.“ *H.* — *ictu*, iaculatione, qua de re Wagn. conferri iubet Beierum ad Cic. Or. pr. Tullio fragm. p. 43. — 166. Verba *Cum praevectus equo* seqq. proprie ad illa pertinere *iamque iter emensi - - subibant*, a quibus interiectis verbis *Ante urbem - - lacessunt* segregantur, in promptu est; quare etiam Punctum vulgo post *subibant* positum cum Iahnio in Colon mutavimus, qua in re Peerlk. et Süpfl. nos secuti sunt; Gossr. cum Wagnero Punctum retinuit. — *praevectus*, ante Troianos urbem invectus, ut alibi *praeire*, *praecedere.* Cf. Heinsius ad Claud. R. Pros. II, 122. Pauci quidam libri *provectus*, quod immerito defendit Burm. — 167. *ignota in veste.* Vid. ad III, 595. IV, 518. V, 37. 179. — *reportat* Heynio nihil aliud est, quam simplex *portat;* rectius autem Wagn. statuit, in hoc similibusque verbis *re* eam habere potestatem, ut iteratio quaedam cernatur in narrandis et quasi repraesentandis iis, quae vel viderimus vel audiverimus. Cf. IX, 193. et quae ad IV, 656. Geo. II, 194. et similes locos adnotavimus. — 168. *intra tecta* pro vulg. in tecta. Cf. Drak. ad Liv. VII, 11, 10. et Hand. Turs. III. p. 439. — 169. *solio medius consedit*, pro: in medio solio. Cf. Geo. IV, 436. ibique adnott. et Aen. I, 505. Ceterum de forma Perfecti *consedi* cf. adnott. ad Aen. III, 565. — 170 sqq. „*Pici* haec *regia* in arce Laurenti pro *curia* et *templo* erat Latinis, diversa utique a Latini regia, v. 59 sq. descripta, et improprie nunc v. 171. *regia* dicta, h. e. aedificium magnificum. Quid quod iuncta haec esse solebant, ut in palatio Augusti erat templum Apollinis Palatini. Imitatus est locum multo cum verborum tumore Seneca Thyest. 641—664.“ *H.* — V. 170. integrum exscripsit Statius Silv. IV, 2, 18. Nihilominus Peerlk. propter v. 174. pro *tectum* coni. *templum.* — *centum sublime columnis.* Cf. Ovid. Met. II, 1. *Regia Solis erat sublimis alta columnis.* — 171. *Urbe summa*, ἐν τῇ ἀκροπόλει, sive ἐν πόλει ἀκροτάτῃ (Il. XXII, 172.), i. e. in arce. — *Laurentis Pici* per anachronismum; nam Laurenti nomen a Latino demum, Pici nepote, urbi impositum. Cf. Bach. ad Ovid. Met. XIV, 436., ubi etiam *Laurens Picus* commemoratur. — 172. *Horrendum* (venerandum: vid. Cort ad Lucan. III, 40.) *silvis.* Aedem illam circumdedit lucus, ut pleraque templa et principum palatia. (Vid. II, 299 sqq. de Anchisae domo.) — *re-*

Hic sceptra accipere et primos attollere fascis
Regibus omen erat; hoc illis curia templum,
Hae sacris sedes epulis; hic ariete caeso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua e cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,

---

ligione parentum, institutis, quae religiosus parentum cultus reliquerat. — 173 sq. Hic regnum auspicari solebant reges. — *omen* pro more, cui bonum omen inerat, ut maiorum fortuna sequeretur regem regnum auspicantem. Auspicia regni a sumptis regni insignibus declarat. — *attollere fasces* pro eo, quod sequitur, ut praeferantur novo regi.“ *H.* — 174. *omen erāt.* Vid. ad Ecl. I, 39. IV, 51. I, 308. 651. et alibi adnott. — *hoc illis curia templum* cett.: est pro curia, in qua etiam sacrificia publica et epulae sacrae instituuntur. (Cf. Barth. ad Silium XI, 72.) — 175. *Hae sedes.* Tres Codd., inter quos Rom., *Haec*, quod Nobbius in Syntagm. locc. parall. p. 168. praetulit. Vid. adnott. ad Geo. III, 305. — „*ariete* [arjete: vid. ad Geo. I, 397.] *caeso*, proprio aliquo Latinorum more delecta victima. Quia publicum fit sacrificium, confluunt primores gentis, iisque epulis excepti sedent *mensis perpetuis*, h. e. longa et multum procurrente mensa.“ *H.* Vel potius „recta linea continuatis longisque“ ut Wagn. explicat. Cf. etiam Davisius ad Caes. B. G. I, 40. Burm. intelligendas putat mensas longas, oppositas mensis parvis, quae in tricliniis postea singulis convivis appositae fuerint, coll. adnott. ad Petron. c. 34. Alii minus recte de quotidianis coenis, ut in Prytaneo Atheniensi, cogitant. — *considere.* Cf. Ovid. Fast. VI, 305. *Ante focos olim scamnis considere longis Mos erat, et mensae credere adesse deos.* Antiquissimis enim temporibus non accumbebant, sed assidebant mensis epulantes. Vid. Servius et Cerda ad h. l. Isidor. Origg. XX, 11. alii. — 177 sqq. In vestibulo regiae, quam vocat, signa collocata erant, qualia in porticibus curiarum et templorum inter columnas poni solebant. Cf. Stat. Theb. II, 214 sqq. — 178. *e cedro*, nam antiquissima eiusmodi signa erant aut lignea aut fictilia. Vid. Interpp. ad Tibull. I, 10, 19. et Ovid. Fast. I, 801. De hiatu vid. ad Ecl. II, 24. VIII, 44. etc. — *Italus*, antiquus Oenotriorum rex, qui ex Arcadia venisse, illumque populum agriculturam docuisse et ad molliores mores traduxisse fertur. Cf. Dion. Hal. I, 2, 9. Aristot. de Rep. VII, 10. Hyg. f. 127. alii et Heynii Exc. XXI. ad l. I. Aen. — *Sabinus* s. *Sabus*, Sabinorum gentis, vetustissimae inter Ausones, auctor, qui ex more omnium fere populorum consecratus divino honore afficiebatur. Cf. Cat. Orig. ap. Dion. Hal. II, 49. Varro L. L. V, 10. et Isidor. IX, 2, 85. Uterque Latinis heroibus, inter quos hic commemorantur, agnatione tantum iunctus erat. — 179. Vox *vitisator* de Baccho usurpata invenitur in fragm. Accii ap. Macrob. Sat. VI, 5. *Dionyse, pater optime, vitisator, Semela genitus, Evie*, unde Virgilius eam petiisse videtur, de Saturno ap. Arnob. III. p. 117. Cf. etiam Lucr. II, 1169. *vetulae vitis sator*, et Ovid. Met. IV, 14. *genialis consitor uvae.* Sunt, qui etiam h. l. verba *Vitisator*, *curvam s. s. i. falcem* ad Saturnum, qui statim subiungitur, spectare censeant; velut Peerlk., qui propterea satis audacter verba sic transponi iubet: *Vitisatorque senex*, *curvam sub imagine falcem Saturnus servans*, et praeterea voc. *imagine* corruptum censet, quod tamen quomodo sit emendandum, se nescire confitetur. — „Sub signo, fortasse ad hermae morem in stipitem desinente, *falx*, puta ad amputandas frondes (vid. Ovid. Met. XIV, 628. 631. et 649.), adiecta [ad servandam eius rei memoriam]; qua specie Silvani hermae inveniuntur.“ *H.* De hac

Saturnusque senex, Ianique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant, aliique ab origine reges,
Martia qui ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaque praeterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvaeque secures,
Et cristae capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clipeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo, parvaque sedebat

---

falce vinitoria vid. ad Ecl. IV, 40. — 180. De *Iano*, antiquo Italiae, imprimis Etruscorum, deo sanctissime culto cf. Ovid. Fast. I, 90 sqq. Cic. N. D. II, 27. Macrob. Sat. I, 7 sqq. Augustin. de civ. dei VII, 8. Heynii Exc. V. ad h. l. Spangenberg. l. l. p. 29 sq. Creuzeri *Symb.* II. p. 879 sqq. Buttmann. in Diss. Acad. Berol. 1816. et in Mythologo II. p. 70 sqq. Hand. in Erschii et Gruberi *Encycl.* et Walz. in Pauly *Realencyclop.* v. Ianus. Ut hic et XII, 198. ob duas facies in diversas partes spectantes *bifrons* appellatur, sic alibi *anceps* (e. g. Ovid. Fast. I, 95. Met. XIV, 334., ubi vid. Burm. et Bach.), *biceps*, *geminus*. Imitatus est h. l. Prudent. in Symmach. I, 232 sq. *Assistunt etiam priscorum insignia regum*, *Dux Italus Ianusque bifrons genitorque Sabinus.* — 181. *aliique ab origine reges*, i. e. antiquissimi. Vid. tamen ad v. sequ. adnott. *Reges* autem latiore sensu accipiendum de viris principibus (*ἄναξι*); nam reges Latinos pro patria vulneratos paucos reperias. — Versum 182., qui fere totus iam adfuit VI, 660., Heyn., et Peerlk. spurium et ex illo loco ortum suspicantur, imprimis ob vv. *Martia vulnera*, sed iure defendit Wagn. — Burm. (quem Heyn. Wagn. et Gossr. secuti sunt) e Servio et paucis Codd. edidit *Martiaque*, ex qua lect. reges illi et propter regiam originem et propter virtutem illuc positi essent (cf. Aen. VI, 660.); nos cum Iahnio restituimus plurimorum librorum lectionem *Martia qui* (quam etiam Thiel. et Süpfl. receperunt); quod enim Wagn. opponit, ita fieri, ut in eorum numero, qui pro patria pugnantes vulnerati sint, etiam antea memorati reges, Saturnus et Ianus, fuisse videantur, id nullius fere momenti est, quum voce *aliique* etiam nova quasi heroum classis a prioribus diversa adiungi potuerit. — 183. De hoc more veterum aut ipsa spolia hostibus erepta aut fictilia eorum signa, quae *antefixa* vocabantur, in foribus et fastigiis templorum, postea etiam in aditu domorum privatarum (imprimis triumphantium) suspendendi cf. Tibull. I, 1, 54. Prop. III, 7 (al. 9.), 26. Ovid. Met. VIII, 154. Trist. III, 1, 31. Eleg. ad Liv. Aug. 179. Silius I, 614. Liv. X, 7, 9. XXIII, 23. XXXIV, 4, 4. XXVI, 23, 4. Val. Max. VII, 6, 2. alii, et praeter Intpp. ad ll. ll. Broukh. ad Prop. III, 7, 26. Heins. ad Silium I, 617. Burm. Anthol. Lat. I. p. 206. Rosini Antt. Rom. V. Paralip. ad c. 28. Sagittar. de ianuis veterum c. 29. in Graevii Thes. Ant. T. VI. p. 509. Vid. etiam supra II, 504. V, 393. VIII, 196. 721. IX, 408. Hunc locum imitatos esse Statium Theb. VII, 55 sqq. et Silium I, 617 sqq., iam Heyn. memorat. — 184. *captivi currus.* Vid. ad II, 765. Heyn. non supervacaneum duxit adnotare, priscae aetatis currus satis parvos et humiles fuisse, ut facile ita suspendi possent. — *curvae secures*, quibus praeter Amazones (vid. XI, 656.) etiam pastores Italicos (cf. infra v. 510. 627. et XII, 306.) et Camillam, inter illos pastores educatam (vid. XI, 696.), uti fingit poëta, ita ut omnino inter antiquissima Italorum tela referendae esse videantur. Wagn. ad l. l. etiam Silium VIII, 552. conferri iubet. — *portarum claustra*, urbium captarum portae expugnatae. — 186. *Spiculaque.* Vid. ad Ecl. IV, 51. — *ereptra rostra carinis.* Heyn. de navibus *ληστρικαῖς* in litore oppressis cogitandum esse putat. Videtur autem hic poëta per anachronismum antiquissimis illis temporibus aliquid tribuisse, quod posterioris aetatis fuit. — 187 sqq. Hos quinque versus de

Succinctus trabea, laevaque ancile gerebat
Picus, equûm domitor; quem capta cupidine coniux
Aurea percussum virga versumque venenis

Pico agentes Peerlk. ad v. 181. retrahendos censet, ut sensus sit: „Alii reges omnes in vestibulo stabant, ipse Picus sedebat; eoque ordine iam Prudentium l. l. hunc locum legisse opinatur, sic canentem: *Adsistunt etiam* etc. (vid. supra) *Sabinus, Saturnusque senex, maculoso et corpore Picus, Coniugis epotum sparsus per membra venenum.* — Inter haec signa veterum heroum Pici imprimis statuam fuisse conspicuam, non mirandum, quum haec signa in regia ab eo ipso condita sint collocata. — *Ipse.* Vid. adnott. ad Ecl. VIII, 96. X, 63. et Aen. II, 394. „Prisca aliqua gravitas imagini inest; trabeatus est Picus, qui veterum regum erat habitus (cf. Plin. IX, 39, 63.), quo Romulum quoque conspicuum narrant (*trabeatum Quirinum* vocat Ovid. Met. XIV, 828. et al.), cum *lituo* (ut ideo augurali scientia clarum fuisse necesse sit) et prisco armorum genere, *ancili.* — *Quirinali lituo* est Ablativus qualitatis, de quo vid. adnott. ad III, 618. IV, 517. XII, 711. cett. Heyn. minus recte coniungit *succinctus trabea et lituo*, „nota forma, qua verbum binis adaptatur, quum de altero tantum proprie dicatur" (qua de re vid. adnott. ad Geo. I, 93. Aen. IV, 100. 132. et al. Indoctae autem sunt, Heynio iudice, Gellii V, 8. et inde repetitae a Macrob. VI, 8. argutiae de h. l. Vid. etiam Ruddim. II. p. 60. et longa Burmanni de h.l. disputatio. „*Quirinalem lituum* [per prolepsin historicam] dixit, quo Romulus aliquando usus est, imprimis in urbe condenda: augurandi scientia ille excellebat. Cf. Plutarch. Rom. p. 31. [c. 22.] et Serv." *H.* Debemus autem nobis in memoriam revocare, reges ab initio etiam summos sacerdotes populorum fuisse. Cf. Ovid. Fast. VI, 375. *lituo pulcher trabeaque Quirinus*, et ibid. I, 37. *trabeati cura Quirini.* Gossr. tamen poetam hic arcanam aliquam doctrinam exhibuisse et Quirini nomine non Romulum, sed Martem, qui et ipse auguralem artem homines docuerit, significare voluisse arbitratur, coll. Dion. Hal. II, 48. *τὸν δ' Ἐνυάλιον οἱ Σαβῖνοι καὶ παρ' ἐκείνων οἱ Ῥωμαῖοι μαθόντες Κυρῖνον ὀνομάζουσιν* etc. Ceterum de *lituo*, augurum baculo incurvo et a summo leniter inflexo, cf. Intpp. ad Liv. I, 18, 7. et Cic. Div. I, 17. in. Gellius V, 7. alii et Teuffel in Pauly *Realencycl.* IV. p. 1107.; de *trabea* autem, antiquissimorum regum (Plin. VIII, 48. Lyd. de mens. I, 19. de mag. I, 7.) et augurum (Serv. ad Aen. VII, 612.) vestimento, Manut. ad Cic. Epp. ad Div. IX, 21. et Rosini Antt. Rom. V, 34., et de *ancilibus*, parvis et oblongis scutis, ab utraque parte incisis (unde nomen habebant secundum Varronem L. L. VI. 3. med. *Ancilia dicta ab ancisu* [*am*, circum, et *caesus*], *quod ea arma ab utraque parte, ut peltae Thracum, incisa;* quamquam alii nomen a Graeco *ἀγκύλῳ* deducunt, quod *περιφέρειαν* sinuosam crebroque incurvatam habuerint), quae Numa fieri iussit ad exemplum eiusmodi scuti de coelo delapsi, a quo ex oraculi responso salus statusque imperii Romani pendebat, cf. Ovid. Fast. III, 259 sqq. Isidor. Orig. XVIII, 12. Nonius p. 554. ed. Lips. Rupert. ad Liv. I, 20, 4. et ad Iuven. II, 126. aliique Intpp. ad Ovid. l. l. et Suet. Oth. 8. Hartung. *Relig. d. Römer* II. p. 165. et Müller in Pauly *Realencycl.* I. p. 470 sq. Hic omnino pro clypeo antiquae formae positum, ut ap. Lucan. IX, 479. *populos ancilia nostra ferentes.* — 189. *Picus, equûm domitor:* Homericum *ἱππόδαμος.* Cf. Ovid. Met. IV, 321. *Picus - - utilium bello studiosus equorum.* — „*coniux* h. l. amans, ut etiam alibi vidimus Ecl. VIII, 18. [et Aen. III, 330.] Nam Circe, quum amorem suum ab eo spretum vidisset, in picum s. picumnum avem eum mutavit (cf. Ovid. Met. XIV, 320 sqq.), quae priscis Italis inter sacras et augurales aves fuit." *H.* — 190. *aurea* (quod Serv. male coniungit cum voc. *coniux*, quum appareat cohaerere voces *aurea virga*) per synaeresin duabus syllabis pronuntiandum. Vid. ad

Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo divûm patriaque Latinus
Sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque haec ingressis placido prior edidit ore:
  Dicite, Dardanidae, — neque enim nescimus et urbem
Et genus, auditique advertitis aequore cursum —
Quid petitis? quae causa rates, aut cuius egentes
Litus ad Ausonium tot per vada caerula vexit?
Sive errore viae, seu tempestatibus acti —
Qualia multa mari nautae patiuntur in alto —
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis,
Ne fugite hospitium, neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus aequam,
Sponte sua veterisque dei se more tenentem.

I, 698. — Pro *virga* Ovid. l. l. v. 387. *baculum* commemorat. — 191. *coloribus*, purpureo et fulvo s. aureo. Cf. Ovid. l. l. v. 393 sqq. — 192. *intus templo*, Adverbio pro Praepositione posito. Sic Lucr. IV, 1087. *membris intus*. Apud pedestris orationis scriptores haec constructio Particulae non invenitur. Cf. Ruddim. II. p. 333. et Hand. Turs. III. p. 447 sq. Gossr. tamen satius videtur utrumque voc. seiungere, ut *templo* simplex sit Ablat. loci, *intus* autem Adverbium adiectum. — „*templum* est ipsa illa curia inde a v. 170. descripta. Excepti legati in templo ex more; ut Romae plerumque factum: et sic supra a Didone I, 505.“ *H.* — 196. *auditi*, fama nobis iam prius, quam huc venistis, noti. Sic apud Tac. Hist. I, 16. *occupaverat animos prior auditus*, scil. Otho, de quo prius audiverant, quam de Vespasiano. *Burm.* inter alia haec adnotavit: „Sic et Dido iam sciebat Aeneadas ante eorum adventum I, 565. Audierat vero Troiae excidium, fama iam late sparsa, ut infra Ilioneus v. 225. toto orbe auditum ait;“ simulque addit, Latinum coniectura facile augurari potuisse, hos esse Dardanidas illos tot erroribus actos; ex vestibus enim eos non agnovisse, quum v. 107. doceat, Troianorum vestes Latinis ignotas fuisse. Heyn. hunc locum similem esse memorat Homericis Od. III, 71 sqq. et IX, 252 sqq. — 198. *vada caerula*. Vid. ad v. 24. ad III, 208. V, 819. et Geo. IV, 388. — 200. *qualia multa*, οἷάτε πολλά. Cf. Soph. Phil. 306. *πολλὰ γὰρ τάδε ἐν τῷ μακρῷ γένοιτ' ἂν ἀνθρώπων χρόνῳ.* — 202. *portuque sedetis*. Sic etiam Rutil. Itin. I, 185. *portuque sedemus*. — *portus* autem latiore sensu de loco, ubi naves appellunt, intra fluminis ostia accipiendum. Cf. etiam Burm. ad Ovid. Am. II, 13, 10. et Claud. VI. Cons. Hon. 495. (hic a Burm. laud.) *Iamque ora Padi portusque relinquit Flumineos*. — *ignorare aliquem* significat alicuius indolem et mores non satis tenere (nostrum *misskennen*) et opponitur verbo *intelligere*. Vid. Ruhnk. ad Ter. Eun. V, 8, 59. — 203. *haud vinclo nec legibus aequam*, quae nullis legibus, nulla necessitate coacta aequitatem et iustitiam colit. Cf. Ovid. Met. I, 89 sqq. de aurea aetate et Stat. Silv. III, 5, 87 sq. *Nulla foro rabies aut strictae iurgia leges Norunt: iura viris solum, et sine fascibus, aequum;* praeterea autem Hesiod. O. et D. 158 sqq. Virg. Geo. I, 124 sqq. Tibull. I, 3, 35 sqq. Sen. Hipp. 526 sqq. Sall. Cat. 6. Tac. Ann. III, 26. etc. De figura autem *ἓν διὰ δυοῖν* vid. ad Ecl. II, 8. Geo. I, 335. al. — 204. *Sponte sua veterisque*. Vid. adnott. ad Geo. IV, 22. — *veteris dei more*, more a Saturno instituto. Cf. Ovid. l. modo l. — „Latini *tenent se*, continent se moderate et iuste vivunt, sponte sua et more, h. e. institutis ac moribus a Saturno sancitis. Ita *se tenent*, qui se coërcent, intra fines, legem, morem subsistunt. Wakef. Silv. crit. III. p. 11. em. *gerentem*.“ *H.* Peerlk. pro *dei* coni. *aevi*

Atque equidem memini — fama est obscurior annis —
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad urbis
Threïciamque Samon, quae nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia coeli
Accipit et numerum divorum altaribus addit.

(quod sane etiam Serv. hic videtur legisse) et praeterea haerens in Part. *que* tertio sententiae vocabulo adiecta verbaque *sponte sua haud legibus* necessario coniungenda esse ratus, totum locum per transpositionem satis audacem sic constituendum censet: - - *Latinos, Gentem sponte sua, haud vinclo nec legibus aequam, Saturni veterisque aevi se more tenentem.* — 205. „Longo tempore obscura est fama, ut a paucis senibus adhuc teneatur eius rei memoria.“ *H.* — *fama est obscurior annis*, i. e. per, propter annos, longa annorum serie obscurior facta. Prorsus eadem ratione Ovid. Fast. VI, 103. *obscurior aevo fama.* — *Aurunci*, antiqua gens Campaniae, inter Volscos et Campanos utramque Liris ripam incolens, quam poëta ad Aborigines videtur referre, quare Serv. ad h. l. et Tzetz. Chil. V, 580. *Auruncos* idem significare memorant, quod *Ausones.* Cf. Plin. III, 5, 9. Liv. II, 16, 8. VIII, 15. alii et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 533. not. 100. Virgilius XI, 316 sqq. eos Latini imperio subiectos profert. — 206 sqq. „De Dardani ex Tyrrhenia originibus vid. sup. ad III, 107 sqq. E pluribus de Dardano mythis poëta utitur hoc, eum e Tyrrhenis profectum Samothraciam, inde Troadem obtinuisse.“ *H.* — *ut* non pendere ab antecedente *ita* (i. e. haec), sed significare *quomodo*, *wie*, et positum esse pro Accus. cum Infin., in promptu est. Cf. Ramsh. §. 179. — *his agris* paullo latius dictum; nam Dardanus ex Corytho s. Cortona Etruriae, Latio vicinae, oriundus ferebatur. — *urbes Phrygiae* memoravit, h. e. loca ad incolendum idonea et a Teucro passim inhabitata, sub Idam; nam proprie dictae urbes tum in regione ea nullae erant.“ *H.* — *penetrarit.* Aliquot Codd. *penetravit*, quod temere restituendum censet Heyn.; nam senes illi Aurunci non ipsi viderant Dardanum ex Italia in illas regiones venientem, sed, quod a patribus audiverant fama propagatum, referunt. — 208. *Samothracia*, insula illa maris Aegaei, quae etiamnum *Samothraki* vocatur, apud Homerum Il. XIII, 12. XXIV, 78. et Dionys. Per. 524. adhuc *Σάμος Θρηικίη*, ap. Herodotum autem II, 51. iam *Σαμοθρηίκη*, ap. Scyl. in Huds. G. M. I, 27. Strab. VIII. p. 532. Diod. III, 5. alios *Σαμοθράκη* appellatur. Cf. etiam Plin. IV, 12, 23. Mela II, 7, 8. et liber meus *Handb. d. alten Geogr.* III. p. 1023. Ab ipso Dardano etiam *Dardaniam* eam fuisse nominatam, Plinius auctor est l. l. *Samon* autem cum Wagn. scripsimus plurimorum Codd. auctoritatem secuti. Vid. ad V, 265. multosque alios locos. Vulgo *Samum.* — 209. „*Hinc*, ex hac urbe ille oriundus pro deo nunc colitur.“ *H.* De verbis *Hinc - - Corythi ab sedibus* vid. adnott. ad Ecl. I, 54. Peerlk. praeter necessitatem coni. *Hunc, olim Corythi* etc. — De *Corytho* s. Cortona, Etruriae oppido, vid. ad III, 170. — 210. Nunc in deorum numerum relatus est. Ne offendat nos, quod poëta Dardanum, quem supra VI, 650. Aeneas apud inferos vidit, hic inter deos refert, Serv. haec adnotat: „reddidit animam coelo, corpus terrae, umbram inferis.“ — *regia coeli.* Sic v. c. Lucan. I, 46. de Nerone: *praelati regia coeli* (te) *Excipiet.* — *solio*, nam diis in Olympo, ut in templis, sellae suae erant positae. Cf. Goer. ad Cic. Legg. I, 3, 10. — *coelum stellans*, stellis distinctum, ornatum, (i. q. ap. Ovid. Met. II, 17. et al. *coelum fulgens*, Hom. *ἀστερόεις οὐρανός*) legitur etiam Lucr. IV, 212., ut ap. Cic. Div. I, 12, 19. *stellans Olympus*, ap. Val. Fl. V, 623. *summi stellantia patris Tecta*, ap. Cic. Div. I, 11, 18. *stellans nox* et similia. Cf. etiam adnott. ad IV. 261. — 211. *acci-*

Dixerat; et dicta Ilioneus sic voce secutus:
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hiems vestris succedere terris,
Nec sidus regione viae litusve fefellit;
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Adferimur, pulsi regnis, quae maxima quondam
Extremo veniens Sol adspiciebat Olympo.
Ab Iove principium generis; Iove Dardana pubes
Gaudet avo; rex ipse Iovis de gente suprema,
Troïus Aeneas, tua nos ad limina misit.
Quanta per Idaeos saevis effusa Mycenis

---

pit Heyn. poëtice pro vulgari accepit ideoque pro habet positum censet. Rectius fortasse cum Peerlk. coniunxeris *solio accipit*, ut sensus sit: „quotidie accipit, si sedere libet Dardano. Nunc sedet in solio, in regia coeli, nunc est in coelo.“ Ceterum cf. adnott. ad III, 210. — „*addit*, eo recepto inter deos, *numerum altaribus deorum*, h. e. aram in eius honorem exstructam eumque ea templum; quo ipso novum sacrum adiicitur prioribus. Vulgare est: *augere numerum deorum;* pro hoc dictum: augere numerum altarium; et pro augere, *addere numerum altarium deorum.*“ *H.* Videtur sane haec una ratio, qua locus explicari possit, quamquam non nego, haec paullo insolentius esse dicta: Aurea coeli regia eo, quod Aeneam recipit, altaribus deorum *addit numerum*, i. e. numeri incrementum. Plures Codd. (inter quos ipse Med. et fragm. Vat.) pro *addit* exhibent *auget*, quod ante Heinsium vulgo edebatur, sed haud dubie ex interpretamento ortum est. Iahn., receptam lectionem eiusque explicationem Heynianam duram iudicans, Heinsium ex uno Gud. recte edidisse censet *numero d. a. addit*, hoc sensu: „Dardanum divorum numero addit altaribus ipsi positis.“ Sed ut omittam, unum modo Codicem hanc scripturam exhibere, offendit me etiam hic Ablativus tam nude positus *altaribus.* Peerlk. totum versum, excepto primo vocabulo, spurium censet. — 212. Ilioneus, tamquam *maximus*, etiam I, 521. ad Didonem verba facit. — 213. *genus egregium Fauni.* Sic etiam infra v. 556. Aeneas vocatur *egregium Veneris genus*, sed ironice. Vid. ad IV, 12. — 214. *hiems subegit succedere terris.* Cf. adnott. ad III, 257. et Geo. IV, 85. De verbo *subigere* cum Infinitivo constructo (pro usitatiore *ut* cum Coniunct.) vid. Cort. ad Sall. Iug. 51, 18. — 215. *nec sidus litusve*, i. e. neque ignoratio siderum et litorum terrarumque, *fefellit* nos in *regione viae*, in via et navigatione instituenda et regenda, alio nos abducens, quam quo tendebamus. Heyn., qui *sidus* falso pro tempestate accipit, praeterea adnotat, poëtam hic variasse verba v. 199., *regionem* autem *viae* iam ante eum frequentasse Lucretium I, 1040. et II, 249., quibus locis adde eiusd. I, 957. Vid. etiam supra Aen. II, 737. — 216. *urbem adferimur.* Sic ap. Ovid. Met. III, 598. *adducor litora*, ibid. v. 636. *Naxon cursus advertite*, V, 649. *advertitur oras*, Lucr. III, 566. *animus corpus adhaeret* et similia. Cf. Ruddim. II. p. 327. Heins. ad Ovid. Met. III, 598. et adnott. ad Aen. I, 2. — 218. *extremo veniens Olympo*, ab orientali coeli parte. Cf. adnott. ad Ecl. V, 56. X, 77. — 219. *Dardana pubes*, populus Troianus, ut apud Tibull. I, 7, 5. *Romana pubes* etc. Cf. adnott. ad Aen. I, 399. — 220. *Gaudet avo*, proavo; nam Iupiter Dardani pater fuit. Peerlk. igitur, de Iove Aeneae avo (per Venerem) cogitans, sine iusta causa coni. *Ab Iove pr. generi*, *ab Iove Dardana pubes. Gaudet avo rex ipse Iove.* — *Rex.* Vid. ad I, 38. — „*de gente suprema.* Ennianum laudatur ex Ann. V. [p. 57. Hessel.] *nomine Purrhus, uti memorant, a stirpe supremo*, de prima origine et stirpis exortu a Iove.“ *H.* — 222 sqq. Magnifica belli Troiani cum tempestate comparatio. Videtur hunc locum re-

Tempestas ierit campos, quibus actus uterque
Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis,
Audiit, et si quem tellus extrema refuso
Submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quattuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per aequora vecti
Dîs sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.

---

spexisse Silius XVI, 214. *Quanta per Ausonios populos torrentibus armis Tempestas ruat* etc. — Cum v. 224. cf. Catull. LXVIII, 89. *Troia* (*nefas!*) *commune sepulcrum Asiae Europae que* cett. et Ovid. Am. II, 12, 17. *Nisi rapta fuisset Tyndaris, Europae pax Asiaeque foret.* — 225 sqq. Tam clarum est bellum Troianum, ut fama eius vel in remotissimas terras pervenerit. — *si quem* (quemcunque) *tellus extrema* cett. poëtica circumlocutio pro: omnes omnino, quae in terra vivunt, gentes. De vocc. *si quis* cum vi repetitis Thiel. conferri iubet Bach. *Geist d. röm. Eleg.* p. 75. — „*tellus extrema refuso Oceano* sunt fines terrarum, quos ambit Oceanus, qui etiam Homero Il. XVIII, 399. ἀψόῤῥοος Ὠκεανός, quatenus amnis instar terrarum orbem ita includit.“ *H.* Rectius Wagn. de insula aliqua longe remota et disiuncta, velut Britannia vel Thule, cogitandum esse suspicatur, ut *Oceanus refusus* dicatur, quatenus ambiens insulam in semet ipsum refundi videatur. Et septemtrionalem quidem regionem poëtam significare voluisse, sequentia videntur docere, ubi de extrema meridie sermo est. (Cf. Ecl. I. 65. et 67.) Cerda et Gossr. (qui comparat Silium XVII, 63.) *refusum Oceanum* accipiunt pro late diffuso et extenso; et *Peerlk.* locum paullo artificiosius sic interpretatur: „Audiit etiam ille, quem tellus extrema submovet, a nobis dividit, ab orbe habitabili removet. Vocabula *Oceano refuso* augent significationem longinqui, quod est in *extrema tellus submovet.* Oceanus terram habitabilem undique cingit. Ultra Oceanum fortasse est tellus. Ea tellus Oceanum arcet, *submovet*, inde Oceanus reiicitur, *refunditur*. Probat hanc explicationem Lucan. VIII, 797. *situs est, qua terra extrema refuso Pendet in Oceano;*“ qui tamen Lucani locus magis favet interpretationi supra propositae. — *submovet*, ab his regionibus remotum tenet. Sic statim post *si quem dirimit plaga solis* et Ecl. I, 67. *penitus toto divisos orbe Britannos.* De simplici Ablativo loci *Oceano* vid. supra ad v. 140., de hiatu autem *Oceano, et* ad III, 74. (supra ad v. 178.) et al. — 227. „*plaga Solis iniqui*, zona torrida, nimis magno, infesto solis aestu, *extenta*, patens, propter camporum arenas, *in medio quatuor plagarum*, zonarum.“ *H.* Libyae igitur deserta sunt intelligenda. Cf. Voss. ad Geo. I, 233. Peerlk. verba *et si quem extenta - - Solis iniqui* Virgilio indigna et spuria censet sine iusta causa. — 228 sqq. „Magna suavitas in extenuatione eius, quod petunt (*pia et verecunda petitio* bene ait Servius), tum in sui commendatione modesta ac gravi.“ *H.* — *Diluvium* commemorat pro excidio Troiae, quia bellum cum tempestate comparavit. — 229 *Dîs patriis*, quos Aeneas secum portat (vid. ad I, 68. et III, 12.) quosque aptissime primo loco commemorat, ut Latinorum animos eo certius moveat. Cf. VIII, 11. — 230 *litus innocuum*, cuius incolae nobis non nocent, in quo tuti et securi vivere possumus. Forcell. et Thiel minus recte interpretantur: quod sine aliorum damno possideamus. Ceterum hanc vocem (quam passivo sensu usurpatam videbimus infra X, 301.) usque ad Plinii maioris tempora apud solos poëtas inveniri, docet Doederlein. Syn. II. p. 155. — Verba *cunctis undamque auramque patentem* Wagnero adumbrata videntur a notissimum illud: *aqua atque igni interdicere.* Pro *auram* secundum ea quae ad I, 546. adnotata sunt, ex spectaveris *auras;* Singulari autem

Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
Fama levis, tantive abolescet gratia facti,
Nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Aeneae iuro dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus et armis:
Multi nos populi, multae — ne temne, quod ultro
Praeferimus manibus vittas ac verba precantia —
Et petiere sibi et voluere adiungere gentes;
Sed nos fata deûm vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus;
Huc repetit iussisque ingentibus urget Apollo

---

utitur poëta propter adiectum voc. *undam;* in eiusmodi enim verborum iunctura pariter terminata quaeri docet Wagn. Qu. Virg. IX. p. 409. Vid. adnott. ad Ecl. III, 110. et Geo. I, 157. — 231. *Non erimus regno indecores.* Adiect. *indecoris* legitur etiam infra IX, 423. 845. XII, 25. 679. in Accii fragm. ap. Nonium VIII, 43. apud Val. Fl. I, 810. Claud. XXIII, 145. et Tac. Agr. 16., ubi Hertel. recte defendere videtur lectionem *indecoris* (nomin. Casu: vid. etiam Boetticheri Lex. Tac. p. 252.), quamquam Prisc. VI, 9, 47. p. 699. P. Nominativum *indecor* agnoscit. — 232. *tantive.* Med., fragm. Vat. aliique Codd. *tantique*, per se non minus recte. „*Tantique* si malis, subiectis verbis significabitur, Troianos potissimum consulturos esse famae Latinorum, quippe perpetuo istius facti memores futuros.“ Haec *Wagn.* Qu. Virg. XXXVI, 7. — 233. *Troiam* pro Troianis. Vid. ad Ecl. I, 63. Aen. II. 703. et al. Similiter Ovid. Fast. IV, 251. *Quum Troiam Aeneas Italos portaret in agros.* — *excipere, δέχεσθαι*, vox propria de hac re; quare etiam *hospitio excipere* et similia. — *pigebit* i. q. poenitebit. Vid. ad V, 678. — 234. *Fata per Aeneae iura.* Cf. Prop. IV, 7, 51. *Iuro ego fatorum nulli revolubile carmen* (al. *stamen*). — *per dextram.* Vid. ad IV, 314. — 235. „*Fides* ad foedera spectat, in quibus servandis et exsequendis constantia et strenuo fortique animo ac manu opus est. Simile saltem est, quod Cicero ad Div. VII, 5. *manum tuam istam et victoria et fide praestantem* dixit [quem locum hic poëtam imitatum esse putat Fabricius.]“ *H.* Adde Cic. pr. Deiot. 3, 8., qui de eodem, ad quem epistolam illam scripsit, Iul. Caesare: *dextram, non tam in bellis, neque in proeliis, quam in promissis et fide firmiorem.* Vide etiam ad X, 71. — 237. Comparant omnes notissimum Homeri locum Il. I, 14. *Στέμματ' ἔχων ἐν χερσί*, ubi vid. Intpp. Wagn. conferri iubet infra X, 80. *pacem orare manu.* Ceterum vid. supra v. 154. ibique adnott. *Praeferre* autem verbum proprium esse de iis, qui aliquid sacri ante se ferant, docet Burm. coll. Suet. Tib. 44. et Ovid. A. A. II, 330., idemque significare *praetendere* inf. VIII, 128. Commode autem *praeferendi* verbum etiam *verbis precantibus* adiungi potuisse, docet v. c. locus Val. Fl. V, 663., ubi legitur *praeferre preces.* — *Verba precantia* (quae dictio legitur etiam ap. Ovid. Met. IX, 159., ut Fast. VI, 113. *amantia* et ap. Silium VIII, 263. *ovantia verba*) non efficere versum hypermetrum, sed tribus syllabis *precantja* pronuntiandum esse, in promptu est. Cf. adnott. ad VI, 33. Quae synizesis ut evitaretur, plures librarii scripserunt *precantum*, quam lectionem, olim vulgarem, iure mutavit Heinsius ex Med., fragm. Vat. aliisque bonis Codd. — 238. *petiere sibi.* „*Petimus* ea, quae bona ac praeclara nobis videntur.“ *Wagn.* — 240. *imperia deorum* sunt monita, ut mox *iussa.* Cf. quum multos alios locos, tum supra VI, 463. infra VIII, 381. IX, 716. Plaut. Trin. II, 2, 21. *Tuis servivi imperiis et praeceptis, pater*, et Bacch. III, 3, 55. *Obsequentem et obedientem esse imperiis patris.* — *egere*, agitaverunt, impulerunt. — 241. „*Huc repetit* ad Dardanum referunt

Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numicî.
Dat tibi praeterea Fortunae parva prioris
Munera, reliquias Troia ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras;
Hoc Priami gestamen erat, cum iura vocatis

Intpp. post Turnebum: in hanc nos terram, unde orti sumus, revocat Dardanus et quasi vindicat, neque aliter Donatus, [cuius explicationem probat Ruhk., ut Ilioneus dicat: „Tum hereditatis iure, quod Dardanus nobis reliquit, tum Apollinis iussis huc pervenimus.“] Sed hoc durum; multo deterior Servii ratio, ut Dardanus nunc Aeneas sit. Saltem Apollo is esse debet, qui *repetit* Troianos *huc*, in hanc terram retrahit, revocat, [Wagn. confert Cic. pr. Dom. c. 57. *Vos, qui maxime me repetistis atque revocastis*], Italiam repetere iubet et urget ad Tiberim, h. e. retrahit, adire iubet; ideoque interpungendum: *Hinc Dardanus ortus; Huc repetit, iussisque* cett.“ *H.* Atque ita nos cum Wagn. (quem etiam Thiel. et Süpfl. secuti sunt) locum distinximus, memores locorum III, 94 sqq. et IV, 345 sqq. Iahn. verba *Huc repetit* minus probabiliter ad Aeneam refert et verbis *iussisque* cett., quae idem fere significent, ac si poëta scripsisset *iussis enim*, causam antecedentium indicari putat. Both. ex Rom. et Menag. I. edidit *Hunc repetit*, scil. Thybrim; et Peerlk. coni. *Rex Dardanus ortus Hinc repetit* etc. Gossrau, cui praeterea non placet Dardani post v. 206 sq., Apollinis post v. 239 sq., Tiberis et Numici post v. 150. commemoratio, vv. 241. et 42. ab alio exercitationis causa adiectos ad supplendum v. 240., aut ex variis poëtae tentaminibus, quae chartis illevisset, confectos suspicatur. (?). — 242. „*Numicium:* vid. ad v. 150. Ponit, ut poëta, fluvium ad designandam terram; sed in Numicii, tamquam sacri fluminis, notione religio aliqua inest.“ *H.* Cf. etiam infra v. 797. *sacrumque Numici litus arant.* Si verum est, Virgilium hunc fluvium praeter ceteros *sacrum* significare voluisse, quamquam hoc est commune omnium fluviorum epitheton (cf. e. g. VIII, 72. de Tiberi), respexit fortasse per anachronismum posteriorum temporum famam illam, Aeneam in eius undis submersum divinitatem assecutum esse: unde Tibull. II, 5, 43. *Illic sanctus eris, quum te veneranda Numici Unda deum coelo miserit indigetem* (ubi vid. Dissen.) Cf. etiam Liv. I, 2. Dion. Hal. I, 64. Ovid. Met. XIV, 600. — 243. *Dat*, scil. Aeneas, *rex ipse*, qui *tua nos ad limina misit.* Vid. supra v. 220 sq. Quum enim nemo dubitare possit, quis sit ille, qui haec munera mittat, Subiectum sententiae facile omitti poterat, quamquam in antecedentibus de Apolline agebatur. Cf. etiam adnott. ad VI, 734. Heyn. putat, Virgilium v. 222—242. secundis curis elaborasse neque iis cetera satis accommodasse; Peerlk. autem, etiam in voc. *praeterea* (i. e. ad id, quod legatos misit) sine iusta causa haerens, satis audacter coni. *Det pius Aeneas fortunae p. p. Munera.* — 245. „Dona commendat iterum a personis, quod alibi vidimus poëtam decere. Cf. I, 647 sqq. [et adnott. ad V, 260.]“ *H.* — *hoc auro*, hac patera aurea. Vid. ad I, 739. et V, 817. — 246. „*Hoc Priami gestamen erat:* cum his verbis sceptrum tradere putandus est, quod proprie inter gestamina est; nam Servium diadema interpretantem quis audiat?“ *H.* Noli tamen *gestamen*, quam vocem supra III, 286. de clypeo usurpatam vidimus, hic de solo sceptro intelligere (quod significat e. g. ap. Val. Fl. III, 344.), sed de omni ornatu regio, qui seqq. verbis, *sceptro*, *tiara*, *vestibus*, accuratius describitur. Nam de omnibus rebus, quae geruntur, admodum lato sensu hoc vocabulum dicitur. — *cum iura daret populis* (vid. ad I, 507.) *vocatis*, scil. in concionem. „Ius dicere praecipuum munus veterum regum fuisse notum est; itaque ab hoc munere eorum dignitas declarari solet. Sedent autem ius dicturi

More daret populis, sceptrumque sacerque tiaras
Iliadumque labor vestes.
Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis haeret,
Intentos volvens oculos. Nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameïa tantum,
Quantum in connubio natae thalamoque moratur;
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem:
Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis; huic progeniem virtute futuram

---

cum sceptro; res ex Homero satis nota. Cf. etiam Apollon. IV, 1177. (et Pind. Pyth. IV, 270 sqq.)" *H.* — *tiaras* impropric pro Phrygum pileo, quem poëta alibi *mitram* dixit. Vid. supra IV, 216. et cf. inf. IX, 616. Sic etiam Iuven. VI, 516. *Phrygia tiara.* (Nam utrumque dicitur, *tiaras*, masculino, et *tiara* femin. genere.) Epitheton autem *sacer* Heynio (qui praeterea hanc profert coniecturam supervacaneam: - - *More daret populis sceptrum*, *Assaracique tiaras*) recte ad solam Priami venerationem videtur pertinere, ut augustum ornatum significet. — *vestes* sunt *Phrygiae*, vulgo dictae, a Troianis mulieribus acu pictae, *ἔργα γυναικῶν,* quae mox *purpura picta.* Vid. adnott. ad III, 483. et Intpp. ad Ovid. Met. VI, 166. — *labor* autem haud raro ponitur pro ipso opere, quod labore efficitur. Cf. Geo. II, 406. Aen. II, 306. VI, 27. Val. Fl. I, 143. II, 409. etc. Peerlk. verba *sceptrumque - - vestes* levibus de causis spuria habet, et v. 251 sq. propterea coniectura vexat. Vid. infra. — 249 sqq. Comparant Hom. Il. III, 217. — *talibus dictis* non solum i. q. post haec dicta, sed etiam ob haec dicta (*auf solche Reden.*) — *Ilionei.* De synizesi vid. infra ad v. 532. — *defixa tenet ora.* Cf. infra v. 291. 226 sqq. Ovid. Met. XIII, 125. *oculos paullum tellure moratos Sustulit ad proceres* et similes locos, ubi cogitabundi alicuius species habitusque describitur. — *obtutu.* Vid. I, 495. et XII, 666. — *solo haeret.* Cf. Ruddim. II. p. 140. et Ramsh. §. 124. VII, 5. — 251. Peerlk., mirans Virgilium, qui posuerit duo munera, *auream pateram* Anchisae et *sceptrum* Priami, *sceptrum* rursus nominasse, *pateram* silentio praeteriisse, sine iusta causa coni. *Nec pocula regem Pulchra movent;* simul commemorans, huius versus formam ante oculos fuisse Valerio Flacco II, 325. *nec turba nocens scelerisque recentis Signa movent.* — 253. *in connubio natae*, quod *Fauni sors*, i. e. oraculum (cf. v. c. Hor. A. P. 403. *dictae per carmina sortes*), praedixerat. Vid. supra v. 96 sqq. — 254. *sub pectore.* Vid. infra v. 457. IV, 67. 101. 689. IX, 718. XII, 831. — 255. *Hunc illum - - Portendi - - generum*, i. e. hunc, qui adsit, qui modo advenerit, esse illum generum, quem oraculum Fauni portenderit. Sic etiam infra v. 272. *Hunc illum poscere fata reor*, ubi cf. Iahn. Vid. adnott. ad III, 558., ubi praeter h. l. adde Goerenz. ad Cic. Acad. I, 6. — Ad *portendi* supple intelligit, sibi persuadet, et cf. supra v. 151. ibique adnott. — 256. „*paribus auspiciis*, communicato regno. Vid. inf. XII, 190 sq. et cf. IV, 102." *H.* Dicendi autem formula inde repetenda, quod magistratus eiusdem generis ideoque pari potestate praediti in iisdem comitiis itaque iisdem auspiciis creabantur, et haec auspicia eorum eadem erant vi et auctoritate. — *in regna vocare*, ut IV, 214. *in regna accipere.* — *et - - quae occupet*, i. e. et talem, quae occupet. Sic optimi Codd. Med. fragm. Vat. alii. Haud pauci tamen Codd. omittunt Copulam, quam etiam Heyn. abesse malit, nescio qua de causa; quamquam sane nemo desideraret copulam, si ab omnibus Codd. abesset. — *totum orbem* nam Roma fuit *orbis caput* secundum Ovid. Fast. V, 93. et alios. —

Egregiam, et totam quae viribus occupet orbem.
Tandem laetus ait: Dî nostra incepta secundent
Auguriumque suum! Dabitur, Troiane, quod optas;
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri Troiaeve opulentia deerit.
Ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
Si iungi hospitio properat sociusque vocari,
Adveniat, vultus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam iungere nostrae
Non patrio ex adyto sortes, non plurima coelo
Monstra sinunt; generos externis affore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata

---

258. „*viribus*, h. e. fortitudine et virtute bellica, ut sit *βίηφιν* Homericum; nisi pro imperio dictum accipias.“ *H.* Sententia igitur eadem est, quae supra v. 99 sqq. — 259. *Dî -- secundent.* Vid. ad III, 36. — 260. *Augurium suum*, Fauni oraculum. — 261. *Munera nec sperno*, lubens accipio. Burm. conferri iubet Hor. Od. II, 15, 17. Ovid. Her. XVII, 71. et Auson. Mos. 30., ubi eadem *λιτότητι* usurpatum inveniatur *non spernere.* Peerlk. putat, Virgilium dixisse *non sperno*, quia Latinus vultu satis ostenderat, se omnibus donis istis nihil moveri, idque Troianos non latuerat. — *rege Latino*, quam diu ego regnabo. Cf. adnott. ad II, 79. et III, 380.; de Ablatt. abss. autem Ruddim. II. p. 296 sq. et adnott. ad Geo. IV, 219. — 262. *uber agri*, ubertas agrorum s. uberes agri, abstracto pro concreto posito, Hom. *οὖθαρ ἀρούρης.* Vid. ad Geo. II, 234. et Aen. I, 531. — De voc. *deerit δισσυλλάβως* pronuntiando vid. ad Ecl. VII, 7. et al. — 264. *properat - vocari*, i. e. valde cupit. Vid. supra ad v. 57. — *sociusque* Heyn. cum Brunckio recte revocavit ex Med. aliisque bonis libris. Vulgo *sociusve.* Sed utrumque volebat Aeneas; ideoque haec non discernenda, sed simplici Copula coniungenda erant; quod etiam Wagn. censet Qu. Virg. XXXVI, 9. — 265. *neve.* Vid. ad Geo. II, 37. — 266. *Partem pacis* Heyn. recte explicat signum, pignus foederis. Wagn. comparat Ter. Heaut. I, 1, 5. *quod in propinqua parte amicitiae puto.* Poterat etiam ipse Virgilius conferri inf. XI, 214. et Tac. Agr. 21. *Idque apud imperitos humanitas vocabatur, quum pars servitutis esset.* Thiel., qui *partem* per magnam partem explicat (*ein grosses Zeichen, ein bedeutender Anfang*), confert Ovid. Met. IX, 291. *pars est meminisse doloris* (i. e. vel meminisse mihi magnus est dolor) et Claud. laud. Stilich. II, 301. *pars sceleris dubitasse fuit.* — *tyranni*, regis, Graecorum dicendi ratione. Vid. infra v. 342. 448. IV, 320. Ovid. Met. I, 276. multique alii loci. — 268 sqq. „Heroicae vitae mores ita ferre, ut virorum fortium nuptias orent aut filiae aut patres, iam Serv. notavit. Exemplum illustre Alcinoi Od. VII, 311 sqq.“ *H.* Hic autem praeterea accedit, quod Latinus iam oraculo monitus est. — 269. „*plurima coelo* [vid. supra ad v. 140. et 226.] *monstra*, ostenta divinitus missa. [Vid. ad II, 171. III, 59. al.] Sunt quae v. 58 sq. 71 sq. exposita sunt. — 270. *generos.* Vid. supra ad v. 98. — 271. *Hoc Latio restare*, Latinos manere hanc fortunam.“ *H.* Vid. ad II, 70. — *qui sanguine* cett. Repetit Latinus ipsa verba oraculi. Vid. supra v. 98 sq. — 272. *Hunc illum poscere fata.* Vid. supra ad v. 255. — *poscere* verbum pro-

Et reor et, si quid veri mens augurat, opto.
Haec effatus equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in praesepibus altis.
Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis;
Aurea pectoribus demissa monilia pendent;
Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum;
Absenti Aeneae currum geminosque iugalis

---

prium de oraculis et fato. Cf. II, 121. V, 707. — 273. Et reor, et, si vere reor, alium generum non opto. — *opto* enim h. l. nihil aliud est, quam: amplector, probo generum; quippe quem fato esse destinatum auguror. — *mens augurat*, praesagio futura colligit. Eadem signif. *augurare* usurpatum legitur in fragm. Cic. ap. Non. VII, 7. p. 469. Merc. *Praesentit animus et augurat quodammodo, quae futura sit suavitas,* in Pacuvii loco ibid. *Propemodum animus coniectura de errore eius augurat*, in Accii fragm. ibid. *Atque ea coniectura auguro*, et ap. Val. Fl. III, 356. *quis longos - - sibi non auguret annos?* — 274. *numero* pro ex numero, ut Stat. Theb. VI, 129. *numero dux legerat omni.* Cf. Burm. ad Val. Fl. V, 327. et adnott. ad Ecl. VI, 38. (IV, 60. X, 24. etc.) — 275 sqq. „Quod Homerico heroum more (v. c. Il. XX, 221 sq. de Erichthonio, Dardani filio) rex Latinus CCC equos eximios aluisse narratur, a vetere Latii habitu forte nimium quantum abhorret. Verum reliqua omnia aucta in maius et amplificata sunt, ut narratio gravitatem et carmen dignitatem haberet.“ *H.* Vid. tamen supra v. 189., ubi iam Picus equorum studiosus fuisse dicitur, omninoque de florente in Latio equorum cultu vid. Geo. III, 133. 210. Varr. R. R. II, 7. et Colum. VI, 27. coll. cum Aen. VII, 656. XII, 82 sqq. etc. — *nitidi.* Vid. ad Aen. III, 20. — *in praesepibus*, in stabulis. Vid. supra v. 17. — 276. *Teucris*, centum illis oratoribus. Vid. supra v. 152 sq. — *ordine*, omnibus deinceps centum legatis (cf. supra v. 153.) Vid. ad V, 773. — 277. *Instratos.* Vid. ad II, 722. — *alipedes* absolute pro equis alibi non videtur legi. Infra XII, 484. *alipedes equi*, ut a Lucr. VI, 765. *alipedes cervi* commemorantur. — *ostro pictisque tapetis*, ἓν διὰ δυοῖν, vestibus stragulis purpureis auroque pictis; quare statim post *tecti auro.* Vid. adnott. ad Aen. I, 639. et supra ad v. 203. Ceterum cf. supra v. 251. Heyn. memorat, ap. Hom. Il. XXIV, 230. τάπητας πορφυρέους esse inter munera. — 278, „*Monilia* non tam ex unionibus ac gemmis, quam omnino torques aurei vel phalerae [vid. ad V, 310.] intelligendae. Monilium autem et torquium inter Etruscos frequentissimum usum fuisse, docent Etrusca monumenta.“ *H.* Cf. etiam Gellius V, 5. — 279. *tecti auro*, his ipsis monilibus et vestibus auro pictis. Peerlk. minus probabiliter coni. *Freni auro*, h. e. habenae aureae, coll. Aen. VII, 168. et Ovid. Met. VI, 223. — *mandunt sub dentibus aurum*, frena auro ornata. Cf. etiam IV, 135. — *fulvum*, sollemne auri epitheton. Cf. Gell. II, 26. interpp. ad Tibull. I, 1, 1. et adnott. ad Aen. X, 562. Ceterum de repetito voc. *auri* vid. ad I, 448. et al. — 280 sqq. „Aeneae mittit equos, quorum genus adumbratum est ex Iliad. V, 265 sqq., ubi equis a Iove Troi donatis Anchises submiserat equas; nunc Circe, ingeniosa Solis filia, uni equorum patris [de quibus cf. Muncker. ad Hygin. f. 183. Spanh. ad Callim. h. in Delum 169. et Interpp. ad Ovid. Met. IV, 214.] submisit mortalem equam; hinc *nothos furata creavit*, h. e. furtim susceptam progeniem, pullum, nacta est. Nihil autem in poëtarum fabulis nobilius est Solis equis.“ *H.* Peerlk., voc. *patri* (quod haud dubie a *furata* pendet) non intelligens, scribendum esse arbitratur: *Illorum de gente patrum, quos daedala Circe* etc., hac artificiosa explicatione adiecta:

Semine ab aetherio, spirantis naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos daedala Circe
Subposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Aeneadae donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis

„Circe equam mortalem equo coelesti clam submiserat. Ex ea matre nati sunt equi. Hi equi novae illius stirpis nothae fuere auctores. Ex gente istorum auctorum, *patrum*, genus repetebant equi, quos Latinus nunc donabat Troianis. Ut *mater*, ita *pater* de equis dicitur. Cf. Hor. Od. IV, 4, 30.“ — 281. *spirantis naribus ignem*, quod non mirum, quum genus ducant ab Solis equis, quos v. c. Ovid. Met. II, 84. vocat *quadrupedes animosos ignibus illis, Quos in pectore habent, quos ore et naribus efflant.* Ceterum vid. adnott. ad Geo. II, 140. coll. cum Geo. III, 85. — 282. *Illorum de gente.* Vid. ad Geo. III, 73., ubi adde Burm. ad Phaedr. I, 2. — *daedala Circe*, quam eodem epitheto etiam Ilium in Theutrante ornasse auctor est Macrob. VI, 4., est sollers, ingeniosa, magnis mirisque rebus excogitandis et perficiendis apta. *Daedalam Minervam* commemoravit Ennius p. 328. Hessel. et eodem fere sensu Lucr. I, 228. de *daedala tellure* et IV, 551. de *daedala lingua* loquitur. Ceterum cf. adnott. ad Geo. IV, 179. — *patri*, Soli, *furata.* Vid. supra ad v. 11. — 284. *Talibus donis dictisque - - redeunt*, aut i. q. talibus donis acceptis etc., *nach solchen Geschenken u. Worten*, (ut *donis* Participio *dictis* adiunctum Ablativi absoluti naturam adsciscat: cf. Wagn. in Iahnii Annal. XIII, 1. p. 83.), aut potius *mit solchen Geschenken* etc., quum alibi quoque simplex Ablativus comitatum aliquem significans ponatur omissa Praep. *cum.* Cf. adnott. ad Ecl. X, 24. et al. Peerlk. tamen, de Latinitate huius Ablativi dubitans, verba *donis dictisque Latini* spuria et hemistichion a Virgilio mancum et imperfectum relictum esse parum probabiliter arbitratur; praeterea vero etiam, quum Cod. Dorvill. exhibeat *laeti donis dictisque*, hanc profert coniecturam: *Ilis laeti Aeneadae donis dictisque Latini.* — 285. *Sublimes in equis*, quemadmodum ap. Ovid. Met. VI, 650. *sedens solio Tereus sublimis avito*, ap. Curt. IV, 1, 1. *Curru sublimis inierat proelium* cett. Idem est infra v. 624. *arduus equo* et Ovid. Trist. II, 178. *altus equis.* — 286 sqq. „Nova περιπέτεια et rerum conversio inexspectata, quum iam, sedibus in Italia captis, ad eventum perducta viderentur Troianorum fata.“ Haec *Heyn.*, qui comparat sequentem Iunonis orationem cum ea, quam I, 36 sqq. legimus, et in toto loco Neptunum Homericum Od. V, 282 sqq. poëtae ante oculos fuisse memorat. Ut enim Iuno, Aeneam ab Italia prohibitura, causa erat errorum eius, qui l. I—VI. enarrantur, sic etiam nunc, postquam ille vere appulit ad Italiae oram, causa est bellorum, quibus Troianos in ipsa Italia perdere studet, et quae argumentum l. VII—XII. efficiunt; quare etiam poëta hanc alteram totius carminis partem a simili Iunonis meditatione exorditur, atque priorem illam I, 36 sqq. — *ab Argis*, ubi Iuno imprimis colebatur (Hom. Il. IV, 8. 51. Strab. VIII. p. 368. Paus. II, 17, 1. 22, 1. 24, 1. Thuc. II, 2. Liv. XXXIV, 24. cett. et Virg. ipse Aen. I, 24.) et propterea libentissime commorabatur. *Inachii* autem Argi vocantur, quia Inachus, Ius pater, ex vulgari narratione conditor et primus rex Argorum fuit, (cf. Hor. Od. III, 19, 1.); quamquam etiam flumen urbem alluens eodem nomine appellatum esse constat, quare in mythis antiquis rex et fluvius una eademque est persona. Haud raro igitur apud poëtas *Inachius* i. q. Argolicus, Argivus. Cf. infra XI, 286. *Inachiae urbes*, Ovid. Fast. V, 586. *Inachium litus*, Stat. Theb. II, 145. *Inachius rex* cett. — *sese referebat*, scil. Carthaginem, quam non minus amabat. Cf. I, 12 sqq. Dii autem loca impri-

Saeva Iovis coniux, aurasque invecta tenebat,
Et laetum Aeneam classemque ex aethere longe
Dardaniam Siculo prospexit abusque Pachyno.
Moliri iam tecta videt, iam fidere terrae,
Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore.
Tum quassans caput haec effundit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troia viros? medias acies mediosque per ignis
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem

---

mis amata quotannis ordine visebant. Cf. IV, 143. — 287. *auras invecta tenebat* cett. „A Pachyno usque Siciliae promontorio [de quo vid. ad III, 429.] prospicit Latium; scilicet supra illa loca in aëris regione invecta, non monti insistens. Iter autem facere putanda Argis versus Carthaginem, [ubi non minus libenter commorabatur. Vid. adnott. ad Aen. I, 15.] Permutant enim dii loca, quae amant.“ *H.* — 288. *longe* cum Iahn. et Wagn. ex plurimis Codd. restituimus. Vulgo *longo*, quod, quum minus grata sint auribus verba *longo* — *Siculo* — *Pachyno*, Wagn. a librario aliquo antecedenti voc. *aethere* accommodatum censet. Heinsius, cui vulgata debetur, comparat Val. Fl. III, 43. et Stat. Theb. XII, 659., ubi sane *longus aether* legitur, coll. adnot. sua ad Ovid. Met. I, 255. *Longe prospicere* legitur etiam XI, 909. — De Part. *abusque* cf. Donat. p. 1761. (II, 16, 3. p. 24. Lindem.) Serv. ad h. l. et ad XI, 262. Plaut. Amph. I, 1, 97. Avien. Arat. 169. Tac. Ann. XV, 37. Apulei. Apol. p. 311, 30. Iani p. 246. Ruddim. II. p. 286. et Hand. Turs. I. p. 72 sq. Burm. divisim scribendum esse contendit *ab usque*, quem plerique editores, etiam Wagn., sequuntur. — 290. *moliri tecta*. Vid. supra ad v. 127., de ipsa re autem cf. v. 157 sqq. — 291. *Stetit*, cogitabunda. — *fixa dolore*, transfixa, penitus percussa. Sic infra XII, 537. *fixo stetit hasta cerebro.* Heyn. comparat Homeri *ὀδύνῃσι πεπαρμένος*. — 292. *quassans caput*, quod faciunt tristes vel irati et succensentes. Cf. infra XII, 894. Lucr. II, 1165. *Iamque caput quassans grandis suspirat arator.* Plaut. Merc. III, 4, 15. *Tristis incedit, pectus ardet, haeret, quassat caput.* id. Asin. II, 3, 23. *Quassanti capite incedit* cett. — 293. „*fata contraria fatis nostris*, h. e. ei, quod fatale est, a me constitui et novari in Troianorum fortunis posse; est autem in fatis Iunonis, ut fata Troianorum intercipere haud possit. Cf. inf. IX, 133. 136 sq.“ *H.* Cf. Aen. I, 239. ibique adnott. Similiter Val. Fl. II, 597. *Te quoque - - fatisque simillima nostris Fata ferunt.* Wagnero *fata* hic nihil aliud sunt, quam voluntas Aeneae, ut VI, 376. et al. *fata deûm.* — 294. *num Sigeis occumbere campis* cett. Comparant Ennium p. 94. Hessel. *Quae neque Dardaniis campeis potuere perire, Nec, quum capta, capi; nec, quum combusta, cremari*, quem hic imitatum esse Maronem, iam Macrob. Sat. VI, 1. observavit. De *Sigeo* vid. ad II, 312. — 295. *Num capti potuere capi?* Praeter Ennii locum modo comm. cf. etiam Petron. c. 89. *Ibat iuventa capta, dum Troiam capit*, Hor. Ep. II, 1, 156. *Graecia capta ferum victorem cepit*, Manil. IV, 26. *Captus et a captis orbis foret*, Sen. Agam. 869. *Victi vicimus Phryges*, Plaut. Cas. II, 8, 72. *iam victi vicimus*, Ovid. Fast. I, 523. *victa tamen vinces* et locos similes. Iahn. conferri iubet Kreyssig. Comment. de Sallust. hist. l. III. fragmm. p. 199. Ceterum hic tragicorum, Euripidis maxime, acumen et rhetoricos spiritus in epos transtulisse poëtam, non inepte adnotat Heyn. — *Medias acies* etc. De Praepos. *per* alteri demum Accus. adiecta vid. ad V, 512. VI, 692. etc. — 297 sqq. „At for-

Fessa iacent, odiis aut exsaturata quievi —
Quin etiam patria excussos infesta per undas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.
Absumptae in Teucros vires coelique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Thybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithûm valuit; concessit in iras
Ipse deûm antiquam genitor Calydona Dianae;

---

tasse taedio victa vel odiis expletis a persequendis Troianis post Troiam excisam destiteram: ut adeo mirum non sit, si illi excidium effugerant. Immo vero etiam a patria digressos omnibus modis vexavi (v. 299—301.). Cuncta tamen, quae tentavi, nihil profuerunt; Italiam nihilominus tenent (v. 202—204.).“ *H.* — *credo*, ironice. Vid. ad VI, 848. — *mea numina.* Sic *numina* de natura unius dei etiam I, 666. II, 233. III, 543. VII, 310. Tibull. II, 2, 81. III, 6, 22. etc., quia varii numinis manifestandi, i. e. voluntatis et mentis divinae declarandae modi cogitari possunt. Cf. Drak. ad Sil. I, 93. Iahn. ad Aen. I, 3. p. 436. ed. II. et adnott. ad Aen. I, 8. — 298. *exsaturata.* Vid. ad V, 781. — 299. Peerlk., huic loco maiorem vim rhetoricam vindicaturus, coni. *Quaene etiam - - - ponto?* i. e. Egone quievi, quae etiam ausa sequi patria excussos? — 301. *Absumptae in Teucros vires.* Sic Sen. Agam. 697. *Fortuna vires ipsas consumpsit suas*, scil. in me. Cf. etiam Stat. Silv. V, 5, 49. *absumptae vires et copia fandi* et Hand. ad Gronov. Diatr. in Stat. T. I. p. 520. — 302. *Syrtes:* vid. I, 146. *Scylla* et *Charybdis:* vid. III, 555 sqq. — *profuit.* Cf. adnott. ad Ecl. I, 58. — 303. *conduntur Thybridis alveo.* Cf. V, 243. *et portu se condidit alto.* De voc. *alveo* διασυλλάβως efferendo vid. ad VI, 412. — 304. *Securi pelagi atque mei.* Vid. ad I, 350. — *Mars perdere gentem* cett. Cf. similis Iunonis oratio I, 39 sqq. „Utroque loco ad maiores iras se instigat Iuno exemplis aliorum deorum, qui idem felicius ausi sint, propositis. De Lapitharum cum Centauris pugna in Pirithoi nuptiis cf. Ovid. Met. XII, 210 sqq. [ibique Gierig. Hes. Sc. Herc. 178 sqq. Virg. ipse Geo. II, 455. Hor. Od. I, 18, 8. Diod. IV, 70. alii.] Vulgo tamen causa ab ebrietate ducitur; sic etiam Geo. II, 457. Cf. Hygin. fab. 33. At de Martis in Lapithas odiis obscurior est fabula, exposita h. l. a Servio. Cf. Luctat. ad Stat. Theb. II, 563. [et Mythogr. ed. Bodii I. c. 162.]. Mars in Pirithoi sacris inter ceteros deos solus praeteritus in Lapithas exarsit et furorem immisit, quo illi cum Centauris infestis armis concurrerunt. Magis nota est fabula de Dianae ira, quum Oeneus ea sola omissa ceteris diis omnibus primitias sacrificasset; hinc immissus aper Calydonius, ortaque super eius exuviis contentione, Pleuronii Calydonem oppugnarunt. Vid. Hom. Il. IX, 529 sqq. et Schol. ad v. 525. Adde Apollod. I, 8, 2. [Callim. in Dian. 260. Diod. IV, 34. Ant. Lib. 2. Hygin. f. 171 sqq. Ovid. Met. VIII, 270 sqq.] Maronis vestigiis institit Stat. Theb. VII, 203 sqq.“ *H.* — 306. *deûm genitor*, Iupiter, *Calydona concessit in iras Dianae*, permisit Dianae ad poenam et vindictam, assentiens, non resistens eius irae. De hoc usu verbi *concedendi* cf. Gronov. ad Liv. XXXIII, 19, 1. — 305. De Genitivo *Lapithûm* pro *Lapitharum* vid. ad I, 565. — *Calydon*, antiqua Aetoliae urbs, cui vicina magna silva, in qua aper ille saeviit. Cf. Strab. X. p. 310. Plin. IV, 2, 3. Mela II, 3, 10. alii. (De ipsa urbe, cuius reliquiae prope vicum *Kurtaga* inveniuntur, vid. librum meum *Handb. d. alten Geogr.* III. p. 901.) *Antiqua* etiam Statio Theb. I, 401., ut ibid. VII, 203. *vetus* vocatur. Parrhas. minus recte *antiquas*, ad *iras* relatum. De hoc urbium epitheto vid.

Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?
Ast ego, magna Iovis coniux, nil linquere inausum
Quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
Vincor ab Aenea. Quod si mea numina non sunt
Magna satis, dubitem haud equidem implorare quod usquam est.
Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,

---

adnott. ad Aen. I, 12. — 307. *Quod tantum scelus.* Cf. I, 231. V, 465. XI, 733. Cort. ad Lucan. VII, 847. et Burm. ad Lucan. I, 660. „Vulgari dicendi modo subiiciendum erat: Quod autem tantum scelus commiserant Lapithae vel Calydon, quo tantam poenam mererent? [*Merentem* enim non minus ad *Lapithas*, quam ad *Calydona* pertinere, in promptu est.] Hic primum exquisitiorem rationem adhibuit, a Graecis ductam: *scelus merere* [quod simpliciter reddere possumus *einen Frevel verschulden*] pro: scelere vel sceleris merere poenam. Nec aliter sup. II, 229. *scelus expendisse merentem.* [Cf. etiam X, 669. et XI, 258.] Porro inversiones amans poëta usus est forma Atticis frequentissima, qua antecedenti structurae accommodatur illa, quae sequitur: concessit Iupiter Dianae in iram *Calydona: quod scelus aut Lapithas aut Calydona merentem*, scil. concessit?" Haec fere *Heyn.* verissime. Non mirum tamen, hanc lectionem paullo difficiliorem, (quam Heins. ex Cod. Med. a m. sec. restituit) multas turbas in Codd. provocasse, quorum scriptura mire fluctuat, ita ut vulgg. editt. exhibeant *aut Lapithis tantum aut Calydone merente*, quae lectio (a Servio probata atque etiam a Macrobio IV, 5. et Prisc. XVII, 101. exhibita) et ipsa ferri posset, nisi interpretamenti speciem haberet. Heins. praeter necessitatem coni. *aut Lapithis, tantum aut Calydoni merenti?* Peerlk. autem, de veritate interpretationis Heynianae dubitans, *Quo scelere aut Lapithas aut Calydone merentem?* Wagn. omnem lectionis varietatem inde natam esse suspicatur, quod in antiquissimo aliquo libro, unde maxima pars ceterorum Codd. fluxerit, scriptum fuerit *merente*, litera *m* vel temere omissa, vel lineola transversa indicata. — Cum v. 308. cf. I, 46 sq. Ovid. Fast. VI, 27. *Est aliquid nupsisse Iovi, Iovis esse sororem* etc. — 309. *quae potui*, quae sustinui; recte enim Thiel. memorat, *posse* hic non esse „*das Können*," sed „*das Vermögen zum Können.*" Sensus igitur hic est: quae vel persona et maiestate mea indigna suscipere non dedignata sum, ut nihil inausum relinquerem. Cf. v. 299 sq. Peerlk. tamen, in hoc loco haerens, Virgilio hoc potius dignum fuisse iudicat: *Ast ego, magna Iovis coniunx, Quid potui? Infelix, quae* etc. — *memet*, ut iam IV, 606. Temere igitur Burm. ad Val. Fl. VII, 319. et Lucan. IX, 1081. has formas *memet*, *semet* etc. solis Comicis vindicat. — *me in omnia verti*, mutavi, omnes quasi personas suscepi ad eos perdendos. Vid. infra v. 328. Ovid. Fast. V, 616. etc. — 310. *Quod si.* Vid ad Aen. II, 141. et Ecl. IX, 19. — *mea numina.* Vid. supra v. 297. — 311. *dubitem.* Hoc Coniunctivo Iuno se ipsa quasi excitat ad non dubitandum; ut idem sit, ac si dicat: quid est, quod dubitem, non video, cur dubitem. — *quod usquam est*, vel inferna numina, ut v. 312. docet. Cf. Ovid. Met. IV, 445. *Sustinet ire illuc* (in Orcum), *coelesti sede relicta, - - Tantum odiis iraeque dabat - - Saturnia Iuno.* — Cum v. 312., qui improbissimus totius Aeneidos habetur, (ut contra VI, 620. probissimus,) Heyn. comparat Aesch. Suppl. 160—168. Ex Romanis poëtis cf. Sen. Herc. fur. 95 sq. *Educam et imo Ditis e regno extraham, Quidquid relictum est.* Manil. I, 93. *imumque Acheronta movere.* Silius II, 536. *Quîs Acheronta moves.* Val. Fl. III, 520. *mox et Furias Ditemque movebo.* id. IV, 13. *I Furias Veneremque move* cett. — 313. *Non dabitur - prohibere.* Vid. I, 66. 79. 319. ibique adnott. IX, 362. XII, 211. etc. — *esto.* Vid. IV, 35. Hor. Ep. I, 1, 81. Lucr. II, 906. Cic. Div. in Caecil. 15. in. de Finn. II,

Atque immota manet fatis Lavinia coniux:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atque socer coëant mercede suorum.
Sanguine Troiano et Rutulo dotabere, virgo,
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseis praegnans ignis enixa iugalis;
Quin idem Veneri partus suus et Paris alter,

19, 61. cett. Cf. Obbar. ad Hor. l. l. Lambin. ad Hor. Ep. I, 16, 56. Heindorf. ad Hor. Sat. II, 3, 65. alii et de Graeco εἶεν eadem ratione usurpato Heindorf. ad Plat. Phaed. §. 152. Herm. ad Eur. Suppl. 795. et Stallbaum. ad Plat. Apol. Socr. 2. p. 16. — 314. „*immota manet fatis coniux* pro: manent immota fata de Lavinia ab Aenea coniuge ducenda, ut I, 257. *manent immota tuorum Fata tibi*, coniugium hoc interverti nequit.“ *H.* — 315. *trahere*, scil. res, quod ex seqq. *tantis rebus* supplendum. Alii minus recte *moras* ex seqq. intelligunt, quum *trahere moram* ap. Ovid. Met. IX, 766. et alibi legatur. — *addere moram* idem Ovidius dixit Her. XIX, 8. — 317. *merces* pro poena, malo, pernicie. Cf. Sil. VII, 545. *magna mercede piabunt Erroris rabiem.* Cic. Tusc. III, 6, 12. *Nam istud nihil dolere non sine magna mercede contingit, immanitatis in animo, stuporis in corpore.* Vid. etiam adnott. ad II, 537. et XI, 857. Ruhnk. ad Ter. Andr. III, 5, 4. et Mart. Lag. ad Lucan. I, 96. — *coëant*, coniungantur foedere et matrimonio Aeneae cum Lavinia. — *suorum*, civium. Peerlk., quum socer et gener, non populi, qui nihil commiserint, mercedem, i. e. poenam, accipere debeant, locum corruptum et sic emendandum esse censet: *Hac gener atque socer coëant mercede: tuorum* (i. e. Latinorum) *Sanguine, Troiano et Rutulo dotabere virgo*, ut iuxta Troianum et Rutulum etiam Latinus sanguis commemoretur, qui non recte deesse possit; quae coniectura, quamquam facilis, tamen supervacanea videtur. Ceterum respexit hunc locum Orosius II, 4. *Sabinas maritorum et parentum sanguine dotavit*, quocum cf. etiam locus simillimus Ovid. Met. XIII, 523. *At, puto, funeribus dotabere, regia virgo.* Heyn. conferri iubet Aesch. Agam. 416 sq. et Eurip. Hippol. 550 sqq. — 319. „*Bellona pronuba.* Graviter dictum, si ex Iunonis persona proferri memineris; nam proprie *Iuno pronuba* est, v. c. sup. IV, 166.“ *H.* Alibi, si de matrimoniis infelicibus agitur, etiam Furiis hoc negotium adscribitur. Cf. Ovid. Her. VI, 45. Senec. Med. 15 sqq. Octav. 24. et Interpp. ad Ovid. Her. II, 117. — „*Nec face tantum* cett. Docta et cum arte elaborata oratio secundum plures tragicorum Graecorum locos. Non tum modo Hecuba, Cisseï f. [certe secundum Eurip. Hec. 3., quem Virg. cum Ennio et Pacuvio sequitur (cf. etiam Aen. V, 537.), quum contra Hom. Il. XVI, 718. et Ovid. Met. XI, 762. eam Dymantis filiam faciant], *praegnans face*, quum facem utero gerere somniaret (cf. infra X, 704 sq. et versus ap. Cic. de Div. I, 21. [adde Ovid. Her. XVI, 46. et Sen. Troad. v. 40.]), *enixa est ignes iugales*, coniugales [vid. ad IV, 16.], peperit in matrimonio filium, qui Asiae incendium erat futurus; verum simili modo facem edidisse partu credenda erit Venus; similis [*idem*, ignis] erit Veneri filius (*partus*) suus, Aeneas et ille erit *alter Paris* [qui cum diuturno bello multas calamitates atque, si fieri possit, perniciem afferat Italiae. Ceterum cf. adnott. ad Ecl. II, 73. Heindorf. ad Hor. Sat. I, 1, 40. et Zumpt. §. 141.], et erunt *iterum funestae taedae in Pergama recidiva*, h. e. nova haec Troia seu restituta Troianorum fortuna, iterum experietur tamquam alterum Iliacum excidium.“ *H.* Peerlk., quum Paris et Aeneas non matribus, sed regionibus bello vastatis ignis fuerint, verbaque *idem* et *suus* non recte

Funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae.
Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit;
Luctificam Allecto dirarum ab sede dearum
Infernisque ciet tenebris, cui tristia bella
Iraeque insidiaeque et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores

---

iungantur, etiam hunc locum corruptum et *En Paris alter* legendum censet, cetera quomodo sananda sint, se nescire confitens. — 322. *recidiva Pergama.* Vid. ad IV, 344. — 323 sqq. „Sequitur locus de *Alecto*, Furiarum una, ex inferis [vid. VI, 280.] excitata a Iunone, et Amatae, Latini uxori, mox Latinis quoque matribusfamilias, tum Turno, Teucris quoque et Aboriginibus immissa, egregie quidem ille tractatus et ornatus, Iuvenalis quoque iudicio VII, 66 sq. commendatus.“ Haec *Heyn.*, qui praeterea comparat λύσσαν Herculi a Iunone immissam ap. Eurip. Herc. fur. 822 sqq. Hom. Il. IX, 565 sqq. et, qui Maronem imitati sunt, Ovid. Met. IV, 422 sqq. Stat. Theb. I, 88 sqq. (et II, 94 sqq.) Silium II, 526 sqq. et Claud. in Rufin. I, 25 sqq. Vid. etiam Böttiger *über d. Furienmaske* p. 104. — *horrenda*, saeva, irata. — 324. *luctificus* legitur etiam in versu Cic. Tusc. II, 10, 25. Val. Fl. III, 292. Stat. Theb. X, 552. alibi. Cf. *terrificus* V, 524., *horrificus* III, 571. et similia. — *Allecto.* Sic omnes fere et optimi Codd. Graecorum poëtarum exemplo, qui et ipsi ἄλληκτος, Ἀλληκτώ pro ἄληκτος, Ἀληκτώ dixerunt. Cf. e. g. Orph. Arg. 971. (966.) et hymn. 69 (68), 2., ubi idem versus ita iteratur, ut altero loco (certe sec. Hermanni edit.) Ἀληκτώ, altero Ἀλληκτώ scriptum inveniatur. Deducitur autem nomen ab ἀ privativo et λήγομαι et a Fulgentio Myth. I, 6. per *impausabilis* (quae non pausando furiam concipit) redditur. — *dearum* cum Wagn. (quem recentiores omnes sequuntur) edidimus, optimorum Codd. et Charisii p. 47. P. auctoritatem secuti, licet Heyn. hanc lectionem ob vicinum *dirarum* minus elegantem dicat. Potest enim poëta, consulto has voces similes coniunxisse videri, ut rem horrendam etiam duriore et asperiore verborum sono exprimeret. Cf. Wagneri adnot. ad Geo. I, 157. Vulgo *sororum*, quod a librariis delicatioribus facile poterat ex v. 327. et 454. (ubi vid. adnott.) substitui. *Dirae* autem Furiae etiam supra IV, 473. et 610. infra v. 454. VIII, 701. XII, 845. alibi appellantur. Sunt, qui *Diras* quasi *deorum iras* esse dicant; quum potius apertum sit, hoc nomen esse ab Adiectivo *dirus* repetendum, quod Doederlein. Syn. I. p. 46. unum idemque esse cum *durus*, Luenemann. in Lexico a Graeco διερός, (δίω, δείδω), i. e. terribilis, deducendum, nuperus autem Lexici Forcell. editor cum Servio e Sabinorum Umbrorumve dialecto in Rom. linguam transiisse putat. — 325. *cui - - cordi.* Vid. Ecl. III, 61. Geo. IV, 113. Aen. IX, 776. X, 252. etc. Quod ad rem attinet, Furias in proeliis versari et pugnantes ad mutuas caedes excitare constat. Cf. Hom. Il. IV, 440. Hes. Sc. Herc. 249. Hor. Od. I, 28, 17. al. — 326. *crimina noxia.* Bene poëtam hoc epitheton adiecisse censet Wagn., ut cupiditatem nocendi huic Deae prae ceteris innatam indicaret, quare etiam v. 338. *tibi mille nocendi artes* et v. 511. *tempus dea nacta nocendi* legamus. — 327 sq. Heyn. confert similia verba Aesch. Eum. 69 sq. de Furiis: Μισήματ᾽ ἀνδρῶν καὶ θεῶν Ὀλυμπίων, ibid. v. 190 sqq. et 414 sq. atque Homeri locum de Marte Il. V, 890 sq., Ennii fragm. a Probo et Varrone servatum p. 120 sq. et imitationem Lucani X, 645 sqq., et censet, nihil Furiae faciem horribilem et abominandam gravius declarare posse, quam hoc: ipsi patri ipsisque sororibus eam detestabilem haberi. — De structura v. 327. vid. Wagn. ad Ecl. IV, 6., de Graeca autem forma *Pluton* adnott. ad Ecl. VI, 13. et Aen. VIII, 506. — *sorores Tartareae.* Sic XII, 846. *Tartarea Megaera.* Vid. etiam Claud. in Ruf. I, 27. *infernae sorores*, Ovid. Met. VI, 662. *vipereae sorores* etc. Ceterum cf. quae de sede

Tartareae monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam saevae facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Iuno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noster honos infractave cedat
Fama loco, neu connubiis ambire Latinum
Aeneadae possint, Italosve obsidere finis.
Tu potes unanimos armare in proelia fratres
Atque odiis versare domos, tu verbera tectis

Furiarum supra ad VI, 280. disputata sunt. — 328. Merula ad Ennium Ann. I. p. 154. Virgilium hic Enniana voce usum esse putat *Tartarinae*. Sed acquiescendum est in omnium Codd. lectione. Verba *tot sese vertit in ora* non significare corpus in varias species et figuras mutatum, (quamquam interdum utique novas et alienas formas assumant Furiae, ut ipsa Alecto infra v. 415. ap. Claud. in Ruf. I, 134. ap. Silium II, 553. al.), sed tantum horrendos vultus, terribiles ac minaces oris habitus varie mutatos, recte observavit Heyn., coll. infra v. 447. et epitheto *αἰολομόρφων*, quod Furiis tribuatur in Orphico hymno 68. v. 8., quamquam propterea non opus est, ut cum eo ad voc. *ora* ex seqq. verbis suppleamus *saeva*. Immo prorsus adsentior Wagnero, censenti „utrumque enuntiatum, *tot sese vertit in ora* et *tam saevae facies*, coire ad unam saevitiae variis modis vultu expressae notionem.“ Thiel. *saevas facies* reddit „*die sich im Gesicht ausdrückenden hässlichen Verzerrungen der Leidenschaften*“, coll. Lessing. in Böttigeri *Furienmaske* p. 64. Ceterum haec verba causam continere antecedentium, in promptu est. Cf. infra v. 447. et adnott. ad Ecl. I, 12. — 329. *pullulat colubris*, scatet colubris, quos pullorum instar e corpore emittit, qui e capite eius procrescunt. Prima et propria signif. *pullulandi* verbum legimus Geo. II, 17. — Pro *atra* Wakef. ad Lucr. IV, 140. coni. *apta*. — 330. *acuit*, instigat, irritat, magis etiam exasperat. Vid. Geo. IV, 435. Aen. XII, 850. Silius I, 113. Cic. Off. III, 1. pr. Rosc. Am. 38. pr. Lig. 4. cett. et Burm. ad Val. Fl. I, 761. — 331. *virgo sata Nocte*. Furiae enim Noctis filiae perhibebantur. Cf. Hesiod. Theog. 220. Aesch. Eum. 419. Apollod. I, 1, 3. ibique Heyn. p. 6. Vid. etiam supra VI, 250. Hinc Tisiphone Silio II, 531. *noctis alumna*, Furiae Ovidio Met. IV, 451. *sorores Nocte genitae* et posterioribus poëtis, ut Val. Fl. III, 252., *Nocte satae κατ᾽ ἐξοχήν* dicuntur. De voc. *satus* vid. ad Geo. I, 278. — „*Hunc mihi da proprium laborem* pro vulgari: singulare hoc mihi praesta, mea gratia suscipe.“ *H.* Rectius etiam *Wagn.*: „*proprium*, cuius fructu ipsa sola gaudeam.“ — 332. *infracta cedat loco*. *Infracta* (i. e. plane fracta: vid. ad V, 784. et cf. Ruddim. I. p. 303.) etiam ad praecedens Subst. *honoris* referendum, de quo usu loquendi cf. Schmid. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 1, 41. De formula dicendi proprie militari *cedere loco* cf. adnott. ad IX, 220. — 333. *connubiis ambire Latinum*, filiam a patre petere in matrimonium dandam; paullo insolentius ad socerum translato, quod proprie puellae debebatur (*ambire puellam*). Paullo subtilius *Ruhk.*: „Fortasse *ambire* est h. l. adire, se applicare. Sic IV, 283. Hor. Od. I, 35, 5. Nec opus erat, ut Aeneas a Latino connubium illud peteret, quod ille ultro iam obtulerat v. 270 sq.“ — 335. *unanimos*. Ante Heins. cum aliquot Codd. et Schol. Stat. Theb. I, 74. vulgo legebatur *unanimes*. Vid. supra ad IV, 8. — 336. *versare*, exagitare, vexare, turbare. Aliter igitur dictum atque II, 62. *versare dolos*. Cf. e. g. Ovid. Am. II, 2, 29. *Ille* (servus conscius) *placet*, *versatque domum*, *nec verbera sentit*. Prop. III, 9, 1. *Quid mirare*, *meam si versat femina vitam?* cett. Inde vero etiam patet, quomodo seqq. intelligenda

Funereasque inferre faces, tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fecundum concute pectus,
Disiice compositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit poscatque simul, rapiatque iuventus.
Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni

---

sint. *Verbera* enim et *faces* hic non esse instrumenta, quibus Furia in ipsis aedium penetralibus poenas a scelestis exigat, quod Heyn. putat, *verbera* hic pro flagris posita esse statuens, sed illud ad rixas turbasque domesticas, hoc ad caedes inde ortas spectare, iam Donatus docet, cui iure adsentitur Wagn. — 337. „*tibi nomina mille*, *πολυώνυμος*. Deorum enim potestates, vires, proprietates, facta, per tot *nomina* declarantur." *H.* (Wagn. praeterea adnotat, multa singulorum deorum nomina coacervata deprehendi in Hymnis Orphicis, ut in LXIX sq., qui scripti sint in ipsas Eumenidas.) Videntur autem haec arcte cohaerere cum *mille artibus nocendi* et ex illis verbis *tot sese vertit in ora* (v. 328.) explicanda esse: potes mille nominibus (nos: *unter tausend Namen u. Gestalten*) nocere. Idem sibi velle videtur Peerlk., qui *nocendi* tam ad *nomina* quam ad *artes* referendum putat, ut sensus sit: „Mille tibi sunt *nomina nocendi*, mille poenarum nomina, quas hominibus infligere possis." — *artes nocendi* dixerunt etiam Claud. in Rufin. I, 97. et Sulpit. Sever. de vita Mart. p. 515., idemque Claud. in Eutrop. II, 175. *vias nocendi.* — 338. *Fecundum* (malitia) *concute pectus*, i. q. excute, (ut Cicero loquitur Cic. Off. III, 20, 81. *Explica et excute intelligentiam tuam*), i. e. exprome quaecunque possis artium malarum, ut recte locum interpretatur Schirach. p. 363. Imitatur hunc locum Senec. Herc. fur. 105. *Hoc agite. Poenas petite violatae Stygis: Concutite pectus.* Heyn. confert Hor. Sat. I, 3, 34. *denique te ipsum concute* (ubi tamen *se concutere* potius significat se explorare, ut apud Iuven. X, 328. *et se Concussere ambae:* vid. Orell. ad Hor. l. l.), et Aristoph. Nub. 701. *Πάντα τρόπον τε σαυτὸν Στρόβει πυκνώσας.* *Fecundum pectus* legitur etiam ap. Stat. Achill. I, 543. Theb. VIII, 171. et Sil. II, 539., qui h. l. sic imitatus est: *Et quidquid scelerum, poenarum quidquid et irae Pectore fecundo coquitur tibi, congere praeceps in Rutulos* cett. — 339. *Disiice pacem* fortius quam dirime, solve, rumpe. — *compositam. Componere* verbum proprium de rebus, quae tranquillo et securo statui redduntur. Vid. Burm. ad Val. Fl. V, 296. Duker. ad Flor. III, 23, 4. Cort. ad Lucan. VII, 267. et adnot. nostra ad Aen. III, 388. — *crimina belli*, crimina, quae sint causae belli. — 340. Ita exstimula iuventutis animos, ut uno eodemque temporis momento et cupiat arma et poscat et rapiat. Vid. ad I, 144. *Arma velle* legitur etiam infra XII, 242. — 341. Allecto, quam Iuno ut praemio aliquo proposito instiget non opus est, quum nulla re magis delectari possit, quam ipsa illa, ad quam excitandam mittitur, discordia et bello, utpote numen inferius illico exsequitur, quae Iuno iubet. Cf. I, 76. — *Exin.* Vid. VI, 891. VIII, 306. XII, 92. et Hand. Turs. II. p. 666. — Verba *Gorgoneis infecta venenis*, quae Gossr. cum aliis ita intelligit, ut Furia ipsa veneno infecta sit, quod per angues modo effundat (quemadmodum ap. Ovidium in simili loco Met. IV, 500. *Attulerat secum liquidi quoque monstra veneni* cett.), Heyn., coll. infra v. 346. et 354., rectius ita capit, ut nihil aliud significent, quam: quae caput cinctum habet anguibus venenatis. *Venena* poëta posuit pro anguibus, et propterea etiam voc. *infecta* usus est, quod proprium esse constat de rebus venenatis. *Gorgonei* autem angues sunt, quales Medusae caput cingunt. Vid. ad VI, 289. Similis est locus Claud. in Rufin. I, 67. *tortos serpentum erexit hiatus, Noxiaque effudit* (Furia) *concusso crine venena.* Peerlk., cui et *exin* (ob sequens *principio*) et *infecta* (serpentibus ve-

Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatae,
Quam super adventu Teucrûm Turnique hymenaeis
Femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.
Huic dea caeruleis unum de crinibus anguem
Coniicit inque sinum praecordia ad intima subdit,
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille, inter vestis et levia pectora lapsus,
Volvitur attactu nullo, fallitque furentem,

---

nenatis) displicet, coni. *Excita, Gorgoneis Allecto infesta venenis*, ut, mutata constructione, pro *infestis venenis* ipsa Furia dicatur *infesta venenis;* quibus coniecturis certe non opus est. — 343. „*tacitum limen*, aut pro: tacite obsedit, ut Servius; aut quatenus de matrisfamilias cubiculo agitur in secretiore domus parte. Cerda ad curas retulit, sc. ut *tacita* sit Amata.“ *H.* Ruhk., qui conferri iubet Geo. II, 247. et Aen. IV, 364., Cerdae explicationem amplecti videtur; quae certe eatenus est verissima, quatenus Amata curis et sollicitudine affecta in secretum locum secesserat. — *obsedit.* Gud. et Mentel. II. a m. pr. *obsidit.* Sed vid. ad III, 565. — De *Amata*, Latini uxore, Laviniae matre et Veniliae (vid. supra ad v. 56.) sorore, vid. inf. XII, 56 sqq. — 345. *femineae curae* h. l. sunt impatientes et vehementissimae, ut docent adiecta verba *ardentem coquebant.* Cf. etiam Aen. XI, 782. „Proprie dicimur *coquere iram pectore*, ut *πέπτειν, πέσσειν*: sic Silius II, 327. *impatiens asperque coquebat Iam dudum immites iras*, ubi vid. Drak.; tum vero ipsa ira dicitur *coquere nos* vel *pectus nostrum*, h. e. agitare, vexare. Sic iam Ennius in noto illo ap. Ciceronem [de Senect. 1. in.] versu: curam, *Quae* (cura) *nunc te coquit et versat sub pectore fixa.*“ *H.* Cf. Silii locum hinc expressum XIV, 103. *quos ira metusque coquebat*, Heins. ad Ovid. Her. XV, 12. et Rem. Am. 83. — 346. *Huic*, in hanc. Cf. infra v. 456. Ecl. II, 30. VIII, 101. Geo. II, 306. Aen. I, 6. II, 36. 688. IX, 785. XI, 107. Tibull. I, 8, 53. etc. — *caeruleis crinibus*, quia angues caeruleos immixtos habent; *caeruleus* autem sollemne anguium epitheton. Vid. Geo. IV, 482. Ovid. Met. III, 38. (ibique Gierig.) Silius II, 583. Claud. R. Pros. III, 54. (cum Gessneri adnot.) etc. — *anguem coniicit.* Cf. Ovidii locus hinc expressus Met. IV, 495., ubi Tisiphone *duos mediis abrumpit crinibus angues, Pestiferaque manu raptos immisit* in Athamanta et Inonem. De Furiarum comis anguineis cf. omnino Geo. IV, 482. Aen. VI, 572. Hor. Od. II, 13, 36. Ovid. Met. VI, 662. Tib. I, 3, 69. Catull. LXIV, 193. Sen. Herc. fur. 101. multique alii loci. — 348. *quo monstro.* Cf. Ovidii l. l. v. 500. *monstra veneni* et adnott. ad Geo. III, 152. et IV, 554. — 349. *levia pectora.* „Epitheton egregie delectum, ut serpentis lubricum lapsum adiuvet; alibi est molle, tenerum.“ *H.* — *labi* vox propria de serpentibus. Vid. ad V, 86. — 350. *attactu nullo.* Utuntur hac voce etiam Varro R. R. II, 5, 8. et, ex mea certe coniectura, Lucr. IV, 17. [ubi Lachm. coni. *tali pacto*], non tamen nisi sexto Casu. De ipsa sententia cf. Ovid. l. l. v. 498 sq. — 350. „*fallitque furentem*, latet eam, dum volvitur. Nisi malis iungere: *fallit inspirans, ἔλαθεν εἰσπνέων.*“ *H.* Hoc iure praefert Wagn., coll. Eurip. Heracl. 339. *μὴ λάθῃ με προσπεσών*, Hor. Ep. I, 17, 10. *Nec vixit male, qui natus moriensque fefellit*, Bentl. ad Hor. Od. III, 16, 32. et Qu. sua Virg. XXIX, 6., ubi de Participiis Graeco more usurpatis agitur. Cf. adnott. ad Geo. II, 510. Aen. II, 377. al. Non tamen opus est, ut cum Peerlk. scribamus *Fallitque* (absolute) *furenti Vipeream inspirans animam*, quod sic interpretatur: Iram ei inspirat et furentem facit; ut *furenti* per prolepsin illam dictum sit, de qua disseruimus ad Geo. I, 320. II, 353. Aen. II, 736. alibi. Sed vere iam furere Amatam docet v. 345. —

Vipeream inspirans animam; fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longae taenia vittae,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
Pertentat sensus atque ossibus implicat ignem,
Necdum animus toto percepit pectore flammam,
Mollius, et solito matrum de more, locuta est,
Multa super natae lacrimans Phrygiisque hymenaeis
Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret gnataeque tuique?
Nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
Perfidus, alta petens abducta virgine praedo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor
Ledaeamque Helenam Troianas vexit ad urbes.

---

351. *vipeream animam*, noxiam, perniciosam. Vid. Burm. ad Ovid. Met. IV, 497. ,,Illa v. 351—353. *Fit tortile collo* cett., nescio an pro epica dignitate nimis ingeniosa sint. Ovidio fortasse ea condones. Is tamen, quum superiora ad verbum fere expressisset (Met. IV, 485. 489—499.), haec intacta reliquit. Torques autem etiam in antiquis operibus videmus gestatos saepe serpentibus similes.“ *H.* — *collo.* Vid. ad v. 226. — 352. *taenia vittae* tortilis et dependens, ideoque serpenti similis. Ceterum vid. ad V, 269. — 354 sqq. ,,Primo furoris accessu in lamenta fertur Amata. — *lues*, ut *labes*, *sanies*, pro veneno, h. l. est halitus ille venenatus et humidus, unde *lues udo veneno*, quo afflatum Amatae pectus. - - Insinuat illa se [furtim, *sublapsa*] in praecordia et animum: *Pertentat sensus*, subit, et *ossibus implicat ignem*, quatenus flamma circumvolvitur; eadem vulgari oratione ambire et involvere rem dicitur.“ *H.* Vid. ad I, 660. — 356. *toto percepit pectore flammam.* Sic v. c. Ovid. Met. XIV, 700. *totis perceperat ossibus aestum.* Cf. etiam Catull. XLIV, 92. *cuncto concepit pectore flammam.* Ceterum vid. adnott. ad XI, 409. — 357. *de more.* Vid. Ruddim. II. p. 265. — 358. *natae.* Sic Med. multique alii libri, quos cum Wagn. secutus sum. Vulgo *nata*, quod antecedenti Praepositioni accommodatum videtur a librariis non intelligentibus etiam *natae* pendere a *hymenaeis.* — Cum v. 359 sqq. comparant Eur. Suppl. 219 sqq. — ,,*Exsulibus Teucris* gravius quam Teucro, ut sup. p. 98. *Externi veniunt generi* et alia.“ *H.* Cf. de hoc pluralis numeri usu adnott. ad I, 4. — 360. *gnatae* est Med. Rom. aliorumque bonorum librorum lectio, quam Wagn. iure videtur revocasse. Vid. adnott. ad Ecl. V, 22. — 361. *Nec matris miseret.* Verbum *miseret* cum singulari vi iteratur. Schrader. temere coni. *Nec matris miserae.* — *primus* hic i. q. alibi *primus quisque:* quam primum ventus secundus flare coeperit; *aquilo* autem ex Italia meridiem versus navigantibus secundus. Vid. Hor. Ep. II, 2, 201 sq. et cf. Heind. ad Hor. Sat. I, 1, 6. Putat igitur Amata, Aeneam cum virgine rapta eo, unde venerit, mox rediturum esse. — 363. *At* h. l. sarcasmo et ironiae inservire docet Hand. Turs. I. p. 442. coll. e. g. Ovid. Her. I, 44. laudatoque Burm. ad Grat. Cyn. 68. — *Phrygius pastor.* Sic *Dardanus pastor* ap. Stat. Achill. I, 20. et *κατ᾽ ἐξοχήν pastor* pro Paride ap. Hor. Od. I, 15, 1., ad quem loc. cf. Schiller. p. 56. et Orell. Sic etiam Bion. XV, 10. Ἅρπασε τὰν Ἑλέναν ποθ᾽ ὁ βουκόλος. — *penetrat.* Cf. de hoc usu Praesentis pro Praeterito adnott. ad I, 99. II, 275. al. Wakef. ad Lucr. VI, 586. etiam hic Virgilio obtrudere vult contractionem s. synaeresin illam Lucretio et antiquioribus usitatam *penetrât*, i. e. penetravit; sed vid. adnott. ad III, 3.

Quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te iussa parentis,
Omnem equidem sceptris terram, quae libera nostris
Dissidet, externam reor, et sic dicere divos.
Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres mediaeque Mycenae.
His ubi nequidquam dictis experta Latinum
Contra stare videt, penitusque in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat,

---

et IX, 9. — 365. *Quid tua sancta fides?* pro: qualis tua fides, i. e. ubi est vel quo cessit fides tua, quae iam nulla est. (Cf. Ruhnk. ad Ter. Eun. II, 2, 42. Heind. ad Hor. Sat. I, 9, 55. Schmidt. et Obbar. ad ei. Ep. I, 11, 1.) *Sancta*, sollemne fidei epitheton. Cf. Silius II, 479. (ibique Drak.) XIII, 281. Auct. Octaviae 389. etc. — 366. *consanguineo.* Turnus enim est filius Veniliae, sororis Amatae. Vid. sup. ad v. 56. — 367 sqq. „Callide evelat id, quod tantam ad mariti animam vim habebat, Fauni oraculum, dum id non minus ad Turnum referri posse ait: esse enim externos habendos omnes, qui non Latino regno subsint. Tum vero Turnum originem quoque habere a gente peregrina et extra Italiam agente, ab Argivis.“ *H.* — *Latinis*, populo, *petitur gener*, qui etiam consors imperii futurus est. Vid. supra v. 256. et cf. infra v. 424. et XI, 472. *Latinis* igitur i. q. in commodum Latinorum, ut Latinis una cum rege imperet (cf. VII, 255.). Aliter Peerlk., qui interpretatur: si gener petitur a Latinis, si nos, Latini, externum petere generum debebimus, petamus Turnum. — 368. *Idque sedet.* Vid. ad II, 660. — *premunt*, urgent. Sic igitur ex Amatae mente Turnus revera est Graecus et externus, Aeneas autem, a Dardano ortus, Latinus. Nam *premi*, Wagn. observante, dicitur is, cui non, quod ipse vult, licet facere, sed qui cogitur facere imperata. — 370. *sic dicere divos*, hanc esse mentem deorum, hunc oraculi sensum. Minus recte Heins., Burm. et Peerlk. *dicere* pro praedicere positum accipiunt, coll. Ovid. Met. XV, 435. 648. Tac. Ann. XI, 3. et Heinsii adnot. ad Ovid. Her. V, 33. Med. a m. pr. *poscere*, haud dubie ex interpretamento. — 372. *Inachus*, primus Argivorum rex et Argorum urbis conditor (vid. supra ad v. 286.), Oceani et Tethyos fil. et Ius pater. Cf. Apollod. II, 1, 1. Paus. II, 15. Dion. Hal. I, 25. infra v. 792. Hor. Od. II, 3, 21. III, 19, 1. Ovid. Met. I, 642. 651. cett. — *Acrisius*, quartus Argorum rex, Abantis et Ocaleae fil., Danaes pater Perseique avus, de quo cf. Apollod. II, 2, 1. Paus. l. l. Schol. Apollon. IV, 1091. 1515. Hygin. f. 63. et 273. Hor. Od. III, 16, 5. Ovid. Met. IV, 607. all. — „*mediae Mycenae* accipiendum, ut in illo: Ex media Graecia eius stirps ducta est. [Pro *Mycenis* proprie *Argi* commemorandi erant, quae tamen eiusdem terrae, Argolidis, urbes haud raro a poëtis confunduntur.] Dedit autem hoc poëta seu famae seu ingenio, ut Turni originem a Danaë, Persei matre, peteret, quae, quum iram patris Acrisii metueret, navi in Italiam est delata ibique Ardeam condidit. Cf. inf. v. 409 sq. Fabula inter Graecos vulgata Danaën in arcam cum puero inclusam mari ad insulam Seriphum enatasse narravit.“ *H.* Causa autem huius fabulae de Danaes in Italiam adventu et de Dauno eius filio Turnique patre (vid. Aen. X, 619.) fortasse in sola similitudine nominum Danaes et Dauniae, regionis Italicae, quaerenda. — 373. Nunc demum furere incipit Amata, postquam venenum in intima praecordia penetravit. — 374. *contra stare*, resistere, ut *contra ire* VI, 95. — *in viscera lapsum*, scil. *est*, quod in commotiore oratione interdum omittitur, i. e. in ima Amatae praecordia penetravit, *furiale malum*, venenum.

Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
Immensam sine more furit lymphata per urbem:
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent; ille actus habena
Curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra
Impubesque manus, mirata volubile buxum;
Dant animos plagae. Non cursu segnior illo

— 376. „*monstra* sunt terrores et phantasmata furentis animo obiecta." *H.* Vid. ad IV, 554. et supra v. 348. — 377. *Immensam per urbem*, i. e. magnam (cf. quae de voc. *ingens* ad V, 487. adnotavimus); quamquam omnes res Latinorum a poëta in maius extolli, iam supra vidimus. Quare facile supersedemus Heynii coniectura *Immensum - - furit*, et Burmanni *Incensam*. Peerlk., et ipse haerens in hoc epitheto urbis haud dubie non admodum magnae, neque intelligens, quomodo Amata per Laurentum furere possit, quae eadem (v. 384.) *agatur per medias urbes populosque feroces*, totum versum spurium censet, in quo Gossr. ei adsentitur. Sed quidni Amata praeter Laurentum etiam alias urbes et regiones furens peragrare potuit? — *sine more*. Vid. ad V, 694. — *lymphata*. Hoc voc. (Graec. *νυμφόληπτος*: cf. Varr. L. L. VI, 5. p. 97. Bip.) imprimis de iis dici constat, qui furibundi et attoniti huc illuc discurrunt. Cf. Sil. I, 459. VII, 356. Hor. Od. I, 37, 14. (ibique Lambin. et Orell.) Ovid. Met. XI, 3. Stat. Theb. X, 557. Lucan. I, 496. Liv. VII, 17. Ceterum hunc locum ante oculos habuit Statius Theb. IV, 378 sq. — 378 sqq. Comparatur Amata furore quodam per urbem acta cum rhombi s. turbinis a pueris versati discursu; „quae res ex puerorum lusibus ducta ne epici carminis dignitati detraheret, ipsa tractatione et dictionis gravitate poëtam effecisse", vere iudicat Heyn. Thiel. docet, comparationem tribus potissimum rebus contineri, primum in ipsa discursatione (*immensam per urbem* v. 377. *per medias urbes* cett. v. 384. et *magno in gyro* v. 379.), deinde in coacto motu, quum Amata veneno instillato *agatur* (v. 384.), turbo autem plagis puerorum *exerceatur* (v. 380.); denique in stupore spectantium (v. 381.). — *quondam*. Vid. ad Aen. II, 367. — „*Turbo* lignum illud conoides, quo pueri ludunt, diversum a trocho, qui aeneus circulus est. At *turbo* est *ῥόμβος* vel *βέμβιξ* ex Callim. Epigr. I. notus; ubi et *ὑπὸ πληγῇσι θοὰς βέμβικας ἔχοντες Ἔστρεφον*, ut h. l. *torto sub verbere*, flagello." *H.* Wagn. addit Herod. VII, 56. *Ξέρξης ἐθηεῖτο τὸν στρατὸν ὑπὸ μαστίγων διαβαίνοντα.* Cf. Geo. III, 106. ibique adnott. Sic etiam ap. Ovid. in Ibin 161. *Verbera torta dabunt sonitum.* Ceterum cf. etiam Tibull. I, 5, 3. (ubi eandem comparationem habemus) et Ovid. Am. II, 9, 27. — 379. *in gyro.* Vid. ad Geo. III, 115. — „*vacua circum atria*, ante domum. Callim. l. l. *εἰρείῃ ἐνὶ τριόδῳ.*" *H.* Wagn., dubito num recte, „per atria huc et illuc." — 380. *habena*, flagello. Sic etiam de scuticae loris ap. Hor. Ep. II, 2, 15. et Ovid. Met. IX, 81., de fundae funiculis ap. Lucan. III, 710. cett. — 381. *inscia*, quid ita in gyrum vertatur turbo. — *supra* admodum bene exprimit studium et ardorem puerorum turbini intentorum et quodammodo incumbentium vel inhiantium. — 382. *buxum* pro turbine legitur etiam Pers. III, 51. *buxum torquere flagello.* Ex buxo autem Romani eiusmodi crepundia aliasque res minutas, veluti pectines (Ovid. Fast. VI, 229. Iuven. XIV, 194.), imprimis vero tibias (Aen. IX, 619. Ovid. Met. XIV, 537. Prop. IV, 8, 42. Stat. Theb. II, 77. VII, 170. cett.) tornare solebant. — 383. Turbini *dant animos*, concitatiorem motum, *plagae*, verbera ingeminata. Nam etiam rebus inanimatis a poëtis animum omninoque varios affectus adscribi, res est satis nota. Sic v. c. infra X, 357. etiam ventis *animi* vindicantur. Cf. adnott. ad Ecl. I, 39.

Per medias urbis agitur populosque feroces.
Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,
Maius adorta nefas maioremque orsa furorem,
Evolat, et natam frondosis montibus abdit,
Quo thalamum eripiat Teucris taedasque moretur,
Euoe Bacche, fremens, solum te virgine dignum
Vociferans: etenim mollis tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.
Fama volat, Furiisque accensas pectore matres
Idem omnis simul ardor agit, nova quaerere tecta.

Geo. II, 344. Drak. ad Silium II, 417. et Markl. ad Stat. Silv. V, 3, 171. Alii, inter quos Peerlk., haec minus recte ad pueros referunt, ut sensus sit: animi puerorum ipso ludo incenduntur; et Peerlk. quidem, si de *turbine* poëta dixisset, haec verba post illa *curvatis fertur spatiis*, non post *mirata volubile buxum* positurum fuisse putat. — 385. „Praeclarus locus est, qui sequitur; sed ut eius praestantiam sentias, sacrorum Bacchicorum ritus, a nostris sensibus tam alieni, notitia aliqua, ex Euripidis v. c. Bacchis, imbutum habere animum necesse est. Inter eos homines, qui orgia Bacchi frequentabant, facile hoc in animum veniebat feminae, ut irae furore acta, quum inviso genere subducere vellet filiam, Bacchico se teneri furore simularet, quo filiam iisdem sacris initiaret, ideoque in silvas abduceret.“ *H.* Peerlk. confert simillimum Ovidii locum Met. VI, 594. et Flor. III, 19. Respexit hunc locum Stat. Theb. V, 92. *Tollitur in furias, thalamisque insueta relictis Evolat; insano veluti Theumesia Thyas Rapta deo.* — 386. „*Maius adorta nefas*, quod dei cultum simulans filiam patriae potestati et fatis deorum eripere conatur.“ *Gossr.* — 388. *taedasque.* Schrader. malebat *taedasve*, ut hic esset sensus: quo aut nuptias disturbet, aut saltem moras addat. Sed vere Wagn. Qu. Virg. XXXVI, 7. docuit, *taedasque moretur* esse i. q. morans s. morando taedas (vid. adnott. ad V, 611.), quum Amata mora interposita sperare potuerit, totam rem ad nihilum redactum iri. *taedae* pro nuptiis; de *taedis* autem nuptialibus vid. ad Ecl. VIII, 29. et Aen. IV, 339. — 389. *Euoe* (εὐοῖ) scripsimus, Schneiderum Gr. Lat. I, 1. p. 365. et Wagnerum secuti, quia, vocali in consonam mutata (*Evoë*), prima syllaba corripienda esset. Cf. etiam Passov. ad Pers. p. 325. Bach. ad Ochsneri adnott. ad Ovid. Met. VI, 597. (p. 537.) et Mueller. Spicil. animadvv. ad Catull. p. 16. Eadem de causa Wagn. scripsit *Euander* (VIII, 51. 102. al.). *Euadne* (VI, 447.), *Euanthes* (X, 702.) etc. — *Fremere* (βρέμειν, unde Διόνυσος Βρόμιος) verbum proprium de bacchantibus. Vid. Gierig. ad Ovid. Met. III, 528. — 390. „Certe quidem *tibi*, in tuum honorem [cf. v. c. Senec. Oed. 439. *Tibi commotae pectora matres Fudere comam*], Bacche, ait illa filiam Bacchicis orgiis se initiare. Hoc extulit per attributa Baccharum: *thyrsos sumere* [*molles*, quia pampinis sunt vestiti, vid. infra v. 396. et Ecl. V, 31.], Bacchum *lustrare choro* (ut inf. X, 224.) h. e. choreas ducere circa eum medium stantem, tamquam choragum; quem sequuntur ii, qui chorum celebrant, ut ideo Bacchae furore correptae deum tamquam praesentem ducere putent.“ *H.* — „*pascere crinem.* In sacris Bacchicis comam promissam et solutam haberi et iactari solitam, satis notum. Cf. inf. v. 394. 403. Rarius traditur, comam quoque Baccho aluisse Bacchas; sed Eurip. Bacch. 493. Ἱερὸς ὁ πλόκαμος, τῷ θεῷ τ' αὐτὸν τρέφω iam alii laudarunt.“ *H.* — 392. Idem furor ceteras quoque matronas Latinas invadit. *Fama volat; Furiisque* etc. dictum videtur pro: vix fama volat, et statim etc. Cf. adnott. ad Aen. II, 781. 803. et III, 8. — 393. Cf. IV, 581., ubi idem hemistichium. — *nova tecta*, feminis

Deseruere domos, ventis dant colla comasque;
Ast aliae tremulis ululatibus aethera complent,
Pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natae Turnique canit hymenaeos,
Sanguineam torquens aciem, torvumque repente
Clamat: Io matres, audite, ubi quaeque, Latinae:
Si qua piis animis manet infelicis Amatae

---

inusitata, silvarum recessus. — 394. *ventis dant colla comasque*, Maenadum more. Vid. infra v. 403. et cf. I, 319. *dederatque comam diffundere ventis.* — 395. *Ast aliae.* Med. a m. sec. *illae*, quod Peerlk. recipiendum censet, versuum ordine sic mutato: 394. 396. 395. „Prius, inquit, vestitum aliarum mulierum descripsit, tum dixit, quid illae facerent, mox quid *ipsa*, princeps regina, mater.“ — *tremulis ululatibus -- complent*, tremula lingua editis; quia etiam hac in re bacchantes ad ebriorum similitudinem accedunt. Sic apud Hor. Od. IV, 13, 5. *cantu tremulo pota Cupidinem Lentum sollicitas.* Ceterum *ululatus* vox propria de bacchantibus. Cf. II, 488. IV, 667. Ovid. Met. III, 528. etc. — 396. *incinctae pellibus.* Vid. Geo. IV, 342. et Tac. Ann. XI, 31, 3. de bacchantibus: *Feminae pellibus accinctae assultabant. Pelles* autem sunt capreae vel cervinae (nebrides), quibus Bacchantes indui solebant. Cf. Plin. XXVIII, 9, 42. Stat. Theb. II, 664. Achill. I, 609. Claud. de IV. Cons. Hon. 606. alii. — *pampineae hastae*, pampinis tectae, thyrsi. Vid. Ecl. V, 31. Ovid. Met. III, 667. *Pampineis agitat velatam frondibus hastam* etc. *Pampineos thyrsos* etiam Claud. l. l. v. 603. aliique commemorarunt. — 397. *Ipsa.* Vid. ad Geo. VI, 464. — *inter medias* pro: ipsa media inter matres. Cf. adnott. ad I, 348 II, 508. XI, 237. Val. Fl. II, 174. *has inter medias flet;* id. IV, 531. *Ipse inter medios;* ibid. v. 740. *Mitis et in mediis effatur talia Graiis*; Stat. Silv. I, 2, 10. *medias fallit permixta sorores* cett. Cf. Burm. ad Ovid. Met. XIII, 780. et ad Val. Fl. l. l. Ceterum hic etiam Virgilius sequitur Euripidem Bacch. 645. *μήτηρ ὠλόλυξεν ἐν μέσαις Σταθεῖσα Βάκχαις.* — *pinum*, facem pineam, taedam. Cf. infra IX, 522. (ibique adnott.) Ciris v. 438. *Pronuba nec castos incendet pinus odores;* Senec. Med. 37 sqq. *pronubam thalamo feram Ut ipsa pinum;* et ibid. v. 111. *Multifidam iam tempus erat succendere pinum.* Cf. Burm. ad Val. Fl. II, 105. et ad Ovid. Fast. IV, 411. Heyn. comparat Eurip. Bacch. 145 sqq. — 398. Bacchum canere debebat; sed prae furore obliviscitur orgia, et quid vere velit cogitetque, prodit. — *canīt*, ultima syllaba arsis vi producta, ita tamen, ut non longa syllaba subiiciatur, sed, quod rarius est, brevis. Hoc autem Wagn. Qu. Virg. XII, 11. tum tantum factum esse docet, ubi versus, prorsus ad Graecam rationem conformati, aut ad choriambicum rhythmum accedant (ut h. l. et X, 720.), aut ad anapaesticum (velut Geo. I, 138. III, 189. Aen. I, 308. II, 411. V, 284.). Omnino cf. adnott. ad Ecl. I, 39. IV, 51. al. — 399. *Sanguineam aciem*, qualis est furentium (Cf. II, 210 et IV, 643.) *torquens.* Heyn. confert Eur. Bacch. 1120. *διαστρόφους κόρας ἑλίσσουσα.* — *torvum clamat.* Cf. adnott. ad Ecl. III, 8. IV, 43. Geo. III, 149. al. De voc. *torvus* ad vocem translato cf. Silius IX, 99. et Bach. ad Ovid. Met. II, 752. — Cum v. 400. comparant Hom. Il. XVIII, 52 sqq. De Interiectione *Io* in locis usurpata, ubi aliquis instantius vocatur et ad aliquid agendum excitatur et stimulatur, cf. Ovid. Met. IV, 513. V, 625. id. Her. V, 117. Stat. Theb. IV, 677. aliosque locos ab Handio congestos Turs. III. p. 458 sq. — *ubi quaeque* (*ὅθι ἑκάστη*, i. e. omnes) lectio est optimorum librorum et Prisc. XVII, 7, 49. p. 1060. P. ab Heinsio revocata, ante quem vulgo

Gratia, si iuris materni cura remordet,
Solvite crinalis vittas, capite orgia mecum!
Talem inter silvas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini,
Protenus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,
Praecipiti delata Noto. Locus Ardea quondam

---

legebatur *ubicumque.* — 402. Si ius maternum in filias tuendum vobis putatis. — *cura remordet.* Vid. ad I, 261., ubi praeter h. l. adde Claud. B. Gild. 302. *Me quoque non impar naturae cura remordet.* De *iure materno* vid. Heins. ad Ovid. Met. VIII, 499. — 403. *Solvite crinales vittas.* Vid. supra ad v. 391. et cf. Ovid. Met. IV, 6 sq. *Pectora pelle tegi, crinales solvere vittas, Serta comis, manibus frondentes sumere thyrsos Iusserat.* — „*capite orgia*, ut suscipere sacra, h. e. celebrare, agere. At dicas: quo consilio? qua spe? scil. ut sibi adsint, filiamque a nuptiis cum viro alieno vindicent.“ *H.* Cf. Prop. III, 11, 94. *Cape, Roma, triumphum.* Peerlk. haec adnotat: „Iam ceperant orgia. Adhortatio igitur supervacanea, sed furente digna: et qui monet, ut facias, quod iam facis, ille monendo laudat.“ — *Talem* pro: sic, ita; ad Nomen relato Adiectivo, quod ad Verbum erat referendum. Vid. ad I, 644. IV, 303. V, 387. VIII, 559. al. — 405. Peerlk. sine ulla causa idonea verba *undique Bacchi* ab alia manu versus explendi causa adiecta censet. — 406 sqq. „Ad Turnum nunc Alecto procedit; postquam consilia Latini ab ea turbata et causae belli satae erant; qua ipsa re verendum erat, ne domus Latini everteretur.“ *H.* — *acuisse*, excitasse, accendisse. Vid. supra v. 330. XII, 108. 590. al. et cf. Liv. XXII, 4, 1., ubi *acuere iras*, cum Drak. adnot. ad eiusd. IX, 9. 18. — 408. „Vides Furiam alatam, ut et alibi, v. c. ap. Eurip. Orest. 317. Cf. Boettiger. *von der Furienmaske.* [Vid. etiam inf. XII, 848. et Claud. in Ruf. I, 122. de Megaera: *Pigraque veloces per Tartara concutit alas.*] — 410. Danaë igitur, Acrisii filia, cum Argivis fugae comitibus navi vecta ad Rutulorum litus appulisse et Ardeam exstruxisse dicitur. Vid. Exc. VII. ad h. l.“ *H.* Ardeam a Pelasgis conditam esse probat haec fabula, ut videtur Niebuhrio *Röm. Gesch.* Vol. I. p. 50. a Wagn. laudato. De *Ardea* ex vulgari fabula a Danaë condita vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 716. not. *). — *Acrisioneis* (vid. supra ad v. 372.) est Nominativus Adiectivi patron. ad Danaën referendus, non Ablativus Plur. Adiectivi *Acrisioneus* (quod legimus ap. Ovid. Met. V, 238. Colum. X, 205. et Sil. I, 661., ubi ipsius Ardeae muri vocantur *Acrisionei*) cum *colonis* coniungendus. Ceterum Wagn. in mai. edit. pro Commate in fine versus Colon posuit, ut quae sequuntur: *Praecipiti delata Noto*, ad Alecto, non ad Danaën referantur; in minore tamen edit. Comma restituit; et sane haec verba, a voc. *Dea* paullo remotiora, rectius cum Peerlk. et Gossr. ad Danaën referes, ut sermo sit de itinere maritimo, et Danaë trans mare eo venisse significetur. — 411 sqq. „Urbs olim dicta a maioribus, *avis*, Ardea; manet ea urbs etiamnum magnum nomen, h. e. loci nomen adhuc nobile est propter veterem Turni et Rutulorum famam; sed opibus antiquis deletis, iam Maronis tempore Ardea cum vicinis locis solo aequata fuit. Vid. Strab. V. p. 232. [et 249]“ *H.* Quare etiam Silius I, 293. scripsit *Magnanimus regnata viris, nunc Arde nomen*, i. e. cuius nihil praeter nomen superest. Vid. ibi Drakenb. Cf. etiam Liv. I, 57. in. IV, 11, 5. et Mela II, 4, 9. Verba *locus Ardea - - - Ardea nomen* interpretibus qui-

Dictus avis; et nunc magnum tenet Ardea nomen;
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
Exuit; in vultus sese transformat anilis,
Et frontem obscoenam rugis arat; induit albos
Cum vitta crinis; tum ramum innectit olivae;
Fit Calybe Iunonis anus templique sacerdos;
Et iuveni ante oculos his se cum vocibus offert:

---

busdam inepta visa sunt, nisi forte vox *Ardea* duplicem significationem habeat et v. 412. alio sensu dicatur, quam v. 411.; quare etiam Wakef. ex nonnullis Codd. edidit *locus Ardua quondam - - manet Ardea nomen.* Vid. Wakef. Silv. Crit. V. p. 4. Sed verba *et nunc m. t. Ardea nomen* non tam praecedentibus, quam potius seqq. verbis *sed fortuna fuit* opposita sunt, ut haec sit sententia: quamquam fortuna mutata, i. e. urbs ipsa deleta est (cf. III, 16.), magnum tamen nomen Ardea tenet. Nomen autem urbis in eadem sede versus iteratum non potest offendere. Cf. Aen. I, 552 sq. III, 31. et 33. 359 sq. IX, 531 sq. X, 708 sq. etc. Iahn. adnotat, illustrari hunc locum epigrammate Anthol. Lat. III, 1. Burm. (876. ap. Meyer.), ubi de Graecia canitur: - - *Fama manet, fortuna parit; cinis ipse iacentis Visitur et tumulo est nunc quoque sacra suo. Exigua ingentis retinet vestigia famae, Et magnum infelix nil nisi nomen habet.* Ceterum *tenet*, quod cum Wagn. revocavimus et nobiscum Süpfl. et Gossr. receperunt, lectio est quinque Codd., inter quos Med., Servii et Schol. Maii, quae facilius in vulg. *manet* mutari poterat, quam contra. Vid. infra ad v. 444. Verissime enim Wagn. censet, vulgatam videri interpretamentum verae lectionis, quo librarius aliquis indicare voluerit, *tenere*, de urbe deleta usurpatum, hic non prima significatione accipiendum esse, sed perstandi et manendi vim sustinere; de qua verbi potestate vid. Rupert. ad Liv. I, 4, 9. et Spalding. ad Quinct. Inst. II, 1. in. et VIII, 5. in. *Magnum* igitur *nomen* Nominativus est, non Accusativus. Iahn. retinuit lectionem *manet*, quam etiam Peerlk. defendit, alteram scripturam ex male transposita ultima vocabuli syllaba satis artificiose explicans. Idem Vir doct. confert Ovid. Met. XV, 430. *Quid Pandioniae restant nisi nomen Athenaė* (quem versum a Grammatico aliquo ex hoc ipso Virgilii loco adiectum putat). — 413. *fuit* cum singulari vi pro: abiit, aufugit; ut in notissimo illo *fuimus Troes*, *fuit Ilium* supra II, 325. Cf. etiam Ovid. Her. XVII, 191. Albinov. III, 157. Tibull. I, 2, 92. cett. — 415. Thiel. conferri iubet Silium II, 553. et Claud. in Ruf. I, 134., ubi de similibus Alectus mutationibus agitur. — 417. *frontem obscoenam*, foedam, turpem, scil. anilem. Vid. ad Geo. I, 470. et Aen. IV, 455. — *rugis arat*, quasi ut agrum sulcis. Sic etiam Ovid. Met. III, 275. *simulavit anum, posuitque ad tempora canos, Sulcavitque cutem rugis;* et Claud. in Ruf. I, 135. (Megaera) *Longaevum mentita senem rugisque severas Persulcat genas* cett. — 418. *ramum innectit olivae*, scil. crinibus. Comas habet vitta et corona oleaginea vinctas more sacerdotum. Cf. VI. 808. ibique adnott. Heyn. memorat, haec imitatum esse Statium Theb. II, 97 sqq. et VII, 88 sqq. — 419. *Iunonis anus templique sacerdos*, i. e. vetula sacerdos templi Iunonis; *Iunonis* enim *templique* eadem ratione dictum, qua supra II, 319. *Panthus arcis Phoebique sacerdos.* Quare non erat, cur Peerlk. (coll. Aen. VIII, 179. et Sil. Ital. I, 150. *Alcidae templi custos araeque sacerdos*) hanc proponeret coniecturam: *Fit Calybe, Iunoni arae templique sacerdos.* Heyn. haec adnotat: „*Iunonem* merito posuit, quippe quae Turni rebus studet et cuius templum fuisse Ardeae ex locis Plinii constat, in quibus antiquis-

Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transscribi sceptra colonis?
Rex tibi coniugium et quaesitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quaeritur heres.
I nunc, ingratis offer te, irrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
Haec adeo tibi me, placida cum nocte iaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit.
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Laetus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulchro
Consedere, duces pictasque exure carinas.

---

simas Ardeatis templi picturas miratur, XXXV, 3, 6. et X, 38." *Anus sacerdos*, ut ap. Plin. XVII, 5, 5. *anus terra*, ap. Martial. I, 106, 4. *anus testa*, ap. Catull. LXVIII, 46. *anus charta* et similia. Ceterum totum h. l. imitatus est Prudentius in Psychom. 553 sqq. — 421. *incassum* (vid. ad Geo. I, 387. et III, 100.) *fusos*, sc. esse, i. e. perditos. — *tua sceptra*, i. e. tibi debita, regnum Latini tibi, utpote genero eius iam constituto, aliquando cessurum, *transscribi*, transferri ad alium eumque exterum generum. Ceterum cf. adnott. ad V, 750. — 423. *dotes*, regnum dotale. Vid. XI, 369. — *quaesitas sanguine*, sc. tuo. Turnum enim, foedere cum Latino iunctum, iam saepe pro eo certamina subiise, ex v. 425 sq. concludere possumus. — 424. *in regnum*, ut particeps heresque sit regni. Cf. Lucan. VII, 643. *quid meruere nepotes In regnum nasci?* id. IX, 258. *quid non in regna laboras* et similes locos. — *quaeritur*, quod supra v. 367. *petitur*. — 425. *I nunc - - offer*. Notum irrisionis genus, nobis quoque Germanis frequentatum, quo utentes Latini aut utrumque Imperativum Copula *et* coniungunt (cf. e. g. Hor. Ep. II, 2, 76. Ovid. Her. XVII, 57. A. A. II, 222. Iuven. VI, 306. X, 310. XII, 57. Prop. II, 22, 22.), aut Copulam omittunt (ut h. l. Hor. Ep. I, 6, 17. Ovid. Her. IV, 127. IX. 105. Am. I, 7, 35. A. A. II, 635. al.) Cf. etiam adnott. ad Aen. IV, 381. Heins. ad Ovid. Her. IV, 127. et Am. III, 3, 1. Weber. ad Iuven. I, 166. Huschk. ad Tib. III, 6, 62. Obbar. et Orell. ad Hor. Ep. I, 6, 17. — 425. *ingratis periclis*, periclis, pro quibus nemo tibi gratiam habet. Ceterum cf. adnott. ad Geo. IV, 59. et al. — 426. *tege pace Latinos*, hostes vincendo et repellendo. Burm. de verbo *tegendi* loco protegendi, defendendi usurpato conferri iubet Barth. ad Stat. Theb. V, 82. — Cum v. 427. comparant Hom. Il. XVIII, 184. — *Haec adeo* fere idem esse videtur, quod *haec ipsa*, *diess eben*, *diess gerade*. Cf. adnott. ad Ecl. IX, 59. Serv. *adeo* male per *valde* explicat, et Wagn. Qu. Virg. XXVI, 3. hic ita positum esse censet, ut non habeamus, quod in vernaculo sermone ei respondeat, solaque vocis intentione a nobis exprimi possit. Videtur autem Alecto haec adiungere, ut Turnum, quem iis, quae hactenus dixit, nondum satis commotum videt, eo certius inflammet et excitet. — *iaceres*. Cf. III, 150. — 428. *Saturnia*. Vid. ad IV, 92. — 429. Vulgo coniungunt *portis moveri in arma*, quod explicant: ex portis proficisci in bellum, ad pugnam; sed rectius, nisi fallor, Wagn. iungit *Laetus in arma*, i. e. alacer ad arma capienda. Peerlk. tamen, qui tum potius *laetus ad arma* scribendum fuisse putat (coll. Burm. ad Prop. II, 8, 7.), sine iusta causa coni. *laetus in arva*. Ceterum vide locum simillimum III, 169. *Surge age, et haec laetus - - refer* et cf. adnott. ad I, 627. et XI, 587. — *flumine pulchro*, καλλιῤῥόῳ, *consedere*. Vid. supra v. 30 sqq. et de forma Perfecti *consedi* adnott. ad III, 565. — 431. *duces pictasque exure carinas*, i. e. exstingue duces et exure naves. De *pictis* navibus vid. ad V, 663. Cf. etiam infra VIII, 93. Geo. IV, 289.

Coelestum vis magna iubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
Sentiat et tandem Turnum experiatur in armis.
Hic iuvenis, vatem irridens, sic orsa vicissim
Ore refert: Classis invectas Thybridis undam
Non, ut rere, meas effugit nuntius auris;
Ne tantos mihi finge metus. Nec regia Iuno
Immemor est nostri;
Sed te victa situ verique effeta senectus,
O mater, curis nequidquam exercet, et arma

Ovid. Met. I, 511. Fast. IV, 275. cett. — *magna iubet*, res magnas, memorabile facinus a te postulat, ut peregrinos ex Italia pellas. — 433. *dicto parere*, i. e. promissis stare. De Infinitivis autem Praesentis *dare*, *parere*, vid. ad V, 18. — 434. Wagn. iure delevit Comma vulgo post *Sentiat* positum, ut cohaereant *Sentiat Turnum*, coll. Val. Fl. IV, 745. *Nos quoque*, *nos Amycum* - - *Sensimus*, ibique Burm. *Experiri aliquem* haud raro legitur, velut ap. Plaut. Merc. IV, 4, 29. Ter. Heaut. V, 2, 12. Hor. Od. IV, 4, 3. Claud. B. Gild. 305. etc. *Sentire* autem (Gr. *αἰσθάνεσθαι*, nostrum *fühlen*) i. q. magno suo malo experiri. Cf. Val. Fl. l. l. Wyttenb. Bibl. crit. III, 4, p. 53. et Ruhnk. ad Ter. Eun. I, 1, 21. (*sentiet, qui vir siem*), quos Thiel. laudat. — *in armis*, armatum. Vid. ad V, 440. — 435. Turnus, nunc primum in scenam prodiens, statim ab initio tamquam homo superbus et arrogans a poëta depingitur, quo magis eluceat Aeneae pietas et verecundia. — *vatem* Heyn. explicat per sacerdotem. Sed vide inf. ad v. 442. — *sic orsa ore refert*, pro simplici sic (loqui) orsus est, quod Virgilio satis usitatum. Cf. I, 325. II, 2. VI, 125. 562. al. *Orsa* autem (passive) pro dictis legitur etiam X, 632. et ap. Val. Fl. V, 472. *Talia miranti propius tulit orsa tyranno.* — 436. *Thybridis undam* lectio est Med., fragm. Vat. aliorumque Codd. (quibuscum conspirant Moret. I. aliique, *undas* exhibentes) a Brunckio iure, puto, revocata; quum altera *alveo*, quae ex v. 303. facile repeti potuerit, exigua Codd. auctoritate niti videatur. Fortasse etiam insolentior verbi *invehi* constructio cum quarto Casu, quae tamen redit inf. VIII, 714., ansam mutationis dedit. Iahn. *undam* potius librariorum commentum esse putat, qui *alveo* in fine versus ferre noluerint; sed vere memorat Wagn., idem eos alibi tulisse et, si quid mutandum iis visum esset, potius *alvo* scripturos fuisse. Quare praeter Wakef. et Wagn. etiam Peerlk., Süpfl. et Gossr. *undam* ediderunt. — 438. Non me fugit, Troianorum classem advenisse, et fateor, Iunonem mei esse memorem; sed video te nimis esse anxiam. — 439. *Ne tantos mihi finge metus*, ut Troianorum adventum me audivisse dissimulem. — 440. *senectus victa situ*, desidia et inertia. Cf. Ovid. Trist. III, 14, 36. V, 12, 1. ex Pont. I, 5, 7. Liv. XXXIII, 45, 7. al. Quid proprie significet vox *situs*, hic ad animum ex inertia torpentem translata, vidimus ad VI, 462. — *veri effeta* (quod hinc sumpsit Ambros. Epist. I, 18. a Peerlk. laud.) paullo audacius dictum pro: quae senectutis vitio vim veri videndi amisit (ideoque proclivior est ad amplectendos rumores falsos, quam ad vera exploranda), ut *ager effetus*, qui longo usu parum idoneus est factus ad fruges amplius ferendas, *mulier effeta*, quae pariendo vires amisit neque parit amplius etc. Sic X, 630. *veri vana*. Cf. adnott. ad V, 396. Ruddim. II. p. 71 sqq. Zumpt. §. 437. Not. 1. Ramsh. §. 108, 4. Not. etc. Haud dubie hunc locum ante oculos habuit Ovid. Met. VI, 37. Ceterum quod attinet ad hanc sententiam, senectutem homines facere anxios nimiumque de rebus futuris sollicitos, cf. v. c. Cic. ad Div. II, 16. Claud. B. Gild. 53. *Fide Deis humilemque metum depone senectae* etc. 441. *mater* cum irrisione aliqua, ut nos *Mütterchen*, *gute Alte*. — *curis nequidquam exercet*, vanis curis

Regum inter falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, divûm effigies et templa tueri,
Bella viri pacemque gerant, quîs bella gerenda.
Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
At iuveni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi: tot Erinys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit; tum flammea torquens
Lumina cunctantem et quaerentem dicere plura
Repulit, et geminos erexit crinibus anguis,

---

vexat, angit. — *inter arma Regum*, ergo in rebus, quae regibus curandae sunt, non tibi. Cf. v. 444. — 442. Heyn. *vatem* interpretatur aedituam, *νεωκόρον;* rectius Wagn. illam proprie, sed cum irrisione, *vatem*, *κακόμαντιν*, vocari censet. — 443. „Forma increpandi Homero iam frequentata est Iliad. V, 428 sqq. VI, 490 sqq. *πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει.* Adde Il. XX, 137.“ *H.* — 444. Wagn., quem secutus sum, restituit Med. aliorumque Codd. lectionem *gerant*, quo Coniunctivo securitas Turni, tamquam minime de rebus a sacerdote nuntiatis solliciti, melius et nervosius exprimeretur, quam vulg. *gerent*, simulque altera pars versus, quae Heumanno, Burm., Brunckio et Heynio (quibuscum etiam fecit Peerlk.) tamquam aliena et languida temere rescindenda videbatur, (vid. Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 76.) satis tueretur. Accedit, quod sic etiam verba melius opponuntur antecedentibus: Tibi sit cura templi, sed bella pacemque gerant viri, quippe quibus (neque vero feminis) bella gerenda sunt; quemadmodum apud Ovid. Her. XIII, 84. *Bella gerant alii; Protesilaus amet.* Met. XII, 476. *colum I cape cum calathis; bella relinque viris.* Claud. in Eutrop. I, 273 sqq. *Tu potes alterius studiis haerere Minervae, Tu telas, non tela, pati - - - Arma relinque viris* etc. Iahn. praefert vulg. *gerent*, quod gravius sit et Turnum inducat confidenter affirmantem, haec viris curae fore. Wagn. tamen (quem ceteri omnes mecum secuti sunt) illud ortum censet e sono vicini voc. *gerenda*, ut supra v. 412. *magnum manet* pro *magnum tenet*, VI. 807. *virtutem extendere vires* pro *virt. ext. factis* cett. Cf. adnott. ad I. 104. Cum zeugmate autem *bella pacemque gerant* cf. Sall. Iug. 46. *pacem an bellum gerens.* id. Fragm. hist. inc. 160. *ut res magis quam verba gererentur* et similia, omnino autem adnott. ad Geo. I, 93. Aen. I, 100. 132. V, 508. VII, 188. etc. — 445. sqq. „Exuit iam Erinys anum, ut solent interdum dii, et vera forma adstat.“ *H.* — *exarsit in iras.* Cf. Ovid. Met. V, 41. *ardescit vulgus in iras* (ubi vid. Bach.). Lucan. III, 134. *in iram accensus* (ubi vid. Cort.). Hegesipp. III, 9. *irruptiones, quas in iram accendebat pudor* et similia. Vid. Hand. Turs. III. p. 322. et C. F. Hermanni Vindiciae Latinitatis Epistt. Cic. ad Brutum. (Gotting. 1844. 4.) p. 27. — 446. *oranti*, loquenti. Vid. inf. X, 96. Plaut. Most. III, 1, 152. al. et cf. Varr. L. L. V, 7. extr. — *tremor occupat artus* legitur etiam infra XI, 424. et ap. Ovid. Met. III, 40. — 447. *Deriguere oculi.* Vid. ad III, 260. — „*tot Erinys sibilat hydris:* nam horrendi angues ex capite sibilant et dira deae facies vera apparet.“ *H.* Sic Tibull. I, 3, 71. (ubi vid. Dissen.) *serpentum Cerberus ore Stridet.* Vid. etiam Prop. III, 5, 14. *Tissiphones - - furit angue caput* et similes locos. Ceterum cf. adnott. ad Aen. V, 277., de omissa autem Part. causali adnott. ad Ecl. I, 12. Aen. V, 104. et supra v. 328. et de orthographia voc. *Erinys* adnott. ad Aen. II, 337. — 448. *tanta se facies aperit.* „Intellige faciem in maius auctam, quae anui assimilata, ut consentaneum est, parva modo fuerat.“ *Wagn.* Cf. adnott. ad II, 773. et Voss. ad Geo. III, 551. p. 671. Peerlk. temere coni. *Tantaque se rabies aperit.* — 450. *Rēpulit*, prima syllaba producta. Haud raro enim Part. *re*, per se brevis, in Ver-

Verberaque insonuit, rabidoque haec addidit ore:
En ego victa situ, quam veri effeta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum;
Bella manu letumque gero.
Sic effata facem iuveni coniecit, et atro
Lumine fumantis fixit sub pectore taedas.
Olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor.

---

bis compositis (imprimis in Perff. *retulit*, *reperit*, *repulit* etc., praeterea vero etiam in aliis formis, adeoque in Substantivis quibusdam, ut *religio*, *reliquiae* etc.) a poëtis Augustei aevi producitur, si eam sequuntur duae breves syllabae, quum alias haec verba prorsus excluderentur a versu heroico et elegiaco. Priores autem et posteriores poëtae vel ante longam syllabam hanc productionem admittunt. Vid. Iahn. ad Ovid. Trist. I, 4, 82. et ad Hor. Sat. II, 3, 91. Bach. ad Tibull. I, 3, 12. Thiel. ad Aen. V, 598. Lachm. ad Lucr. III, 1050. alios, imprimisque Schneider. Gramm. Lat. I. p. 595 sqq. Cf. etiam adnott. ad Aen. I, 30. IV, 214. et al. — *geminos anguis.* Cf. II, 203. VIII, 289. 697. et adnott. ad I, 162. Burm. temere coni. *gelidos;* quem iam Boetticher. refutavit *von der Furienmaske* p. 87. Heyn. conferri iubet Ovid. Met. IV, 494., qui Maronem imitatus scripserit *Inde duos mediis abrumpit crinibus angues*, et Stat. Theb. XI, 65., ubi unus modo anguis exsurgat. Nihilominus etiam Peerlk. in voce *geminos* haesit et satis audacter coni. *nigros.* — *erexit.* Sic etiam Claud. in Ruf. I, 66. de Alecto: *et tortos serpentum erexit hiatus.* Val. Fl. VIII, 20. *torto Furiarum erecta flagello.* Stat. Theb. VIII, 764. *rectique ante ora cerastae Velavere deam* cett. — 451. „*verbera insonuit*, concussit, flagello increpuit. Proprium hoc Furiis, ut expositum supra ad v. 366. et VI, 557.“ *H.* Cf. Bötticher. l. l. p. 56. et 85 sqq. Sic etiam Val. Fl. IV, 412. *faces, verbera et abruptis excussos crinibus hydros Tisiphones* coniungit. — 452. Cf. similis Claudiani locus in Rufin. I, 357. — 454. *Respice ad haec*, ad haec insignia, quae propria sunt Furiarum. Sic in Claud. loco modo laud. *Huc lumina flecte.* — *adsum.* Peerlk. comparat verba antiqui poëtae apud Cic. Tusc. I, 16. *Adsum, atque advenio Acheronte.* — *dirarum sororum.* Vid. supra v. 324. — Cum v. 456 sqq. cf. similis locus Ovid. Met. IV, 508 sq. — *iuveni coniecit* pro: in iuvenem iniecit. Vid. supra ad v. 346. — *atro lumine*, propter fumum taedae. Sic etiam *atri ignes* taedae vel rogi infra VIII, 198. IX, 186. Hor. Epod. V, 82. Ovid. Fast. II, 560. Val. Fl. II, 196. Lucan. II, 297. 301. alibi. Eodem sensu IX, 75. *piceum lumen.* Cf. etiam Aen. VI, 593. *fumea taedis lumina* (ibique adnott.) IX, 522. *fumiferi ignes* et Geo. II, 309. — *fixit sub pectore*, in pectus infixit. — 458. *Olli.* Vid. ad I, 254. et al. — *somnum rumpit pavor*, interrumpit, turbat, et ita etiam somnium (cf. v. 417.) fugat. Cf. autem infra VIII, 110. *sacra*, Hor. Od. III, 27, 5. *iter inceptum*, Tib. II, 3, 19. *carmina*, Sen. Troad. 785. *fletus rumpere* cett. — *ossaque et artus.* Peerlk. cum Heynio censet, rationem postulare *ora et artus.* Sed vid. adnott. ad Aen. II, 120. — 459. *Perfudit* Wagn. ex Med. et tribus Pariss. recepit pro vulg. *prorumpit;* quum, qui tali somno excitetur, is non tum demum incipiat sudare, sed soleat sudore iam perfusus esse, quare etiam *proruptus* non *prorumpens sudor* scriptum sit, Praesens autem antecedenti *rumpit* accommodatum videatur. Nos, quamquam vulgaris lectio per se non absona censenda est, quum sudor, qui iam proruperat sub finem somnii, nunc excitati recte dicatur artus *perfundere*, per membra defluere, nunc tamen ob Cod. Med. auctoritatem cum Peerlk.,

Arma amens fremit, arma toro tectisque requirit;
Saevit amor ferri et scelerata insania belli,
Ira super: magno veluti cum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aëni,
Exsultantque aestu latices; furit intus aquai
Fumidus atque alte spumis exuberat amnis;

Süpflio et Gossr. Wagnerum secuti sumus. — *proruptus.* Vid. ad I, 246. — Ceterum de hoc corporis statu post grave somnium cf. Aen. III, 175. et Silius VIII, 187. — 460. *Arma fremit*, cum furore quodam deposcit, clamat. Vid. ad V, 555. et XI, 453. — *amens.* Vid. II, 314. — *arma requirit.* De hac iterata rei desideratae, et armorum quidem, commemoratione cf. inf. XI, 453. (ubi etiam redit *fremere arma*) Hor. Od. I, 35, 15. Ovid. Met. XI, 377. XII, 241. — *toro;* nam ensem certe veteres heroes etiam dormituri secum in lecto videntur posuisse. Cf. VI, 524. *fidum capiti* (dormientis) *subduxerat ensem.* Sic etiam hastas milites somnum capturi prope se terrae infigebant. Cf. Drak. ad Silium VII, 294. Peerlk., arma in lecto neminem *requirere* posse ratus, nisi somniantem (quemadmodum apud Silium in loco hinc expresso VII, 325. *in somno - - Arma toro et notum quaerebat fervidus ensem*), loco mutata distinctione succurrendum censuit: *Arma amens fremit arma toro*, *tectisque requirit*, ut sensus sit: in lecto iacens fremit: arma! arma! et statim, toro relicto, arma in tectis requirit; quod nemo facile probabit. — 461. „*scelerata insania* [i. e. insanum studium] *belli*, quoniam ad caedes, rapinas et scelera rapit, quae proprie de bello dicuntur.“ *H.* Cf. infra v. 550. *Mars insanus* et Ecl. X, 44. *insanus amor Martis.* — 462. *Ira super*, i. e. insuper. Recte enim *Wagn.:* „Ad insanum belli amorem, a Furia Turno iniectum, accedebat etiam maius animi irritamentum, summa ira, ex amissione sperati coniugii nata.“ Cf. adnott. ad Geo. III, 263. et Aen. II, 71. et vide infra XI, 226. Cognatus est usus ille Praepositionis *super*, quo idem fere, quod *praeter*, i. e. accessionem aliquam significat (ut infra v. 803. VIII, 263. IX, 283. 803. al.). Vid. ad Geo. II, 373. Aliter tamen hunc locum explicant Heyn. et Thiel., quibus *super* est i. q. super omnia (*πέρι* pro *περίεστι*), ut sensus sit: amor quidem ferri saevit, ira vero saevit super i. e. multo vehementius; quod minus probandum videtur. Peerlk., cui neutra harum explicationum satisfacit, quum *ira super* nihil aliud significare possit, quam ira superest, remanet, coni. *Ira subest*, coll. Aen. II, 575. Stat. Theb. III, 385. et IX, 861. — 462 sq. Ante oculos fuit poëtae in hac comparatione Hom. Il. XXI, 362 sqq. Cf. Macrob. Sat. V, 11. — 463. Irae furor comparatur cum aqua in olla aestuante et ebulliente. Videntur hunc locum respexisse Val. Fl. IV, 686. et Silius V, 605. — „*Flammam virgeam* pro virgis, et costas *ollae* (sed gravius nominavit *ahenum*) dixit, ut *γάστρην τρίποδος* Hom. Od. VIII, 437. et ex utroque loco Quintus Cal. V, 381 sqq. de Aiacis ira.“ *H. Virgea flamma* eadem ratione dictum est, qua VIII, 694. *stuppea flamma* et similia. Vid. adnott. ad Geo. III, 145. — *undantis.* Cf. Geo. I, 296. et Heins. ad Ovid. Met. XII, 279. — 464. *exsultare*, *ἀναβλύειν*, verbum proprium de aqua coquendo effusa et redundante. Cf. Ovid. Met. VII, 262 sq. *validum posito medicamen aëno Fervet et exsultat*, et Seren. Sammon. v. 453. *Igne lapis candens datur exsultantibus undis.* — *aquai Fumidus - - amnis*, eadem ratione dictum, qua Ecl. VIII, 87. *aquae rivus*, ubi vid. adnott. Ceterum animadverte usum voc. *amnis* de aqua in lebete bulliente; quod autem attinet ad epitheton (*fumidus*) a Substantivo suo Copula divulsum, Wagn. apte comparat II, 552. *dextraque coruscam Extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.* De archaismo *aquaï*, satis hic munito optimi Cod. Med. (cum quo conspirant Mentel. II. aliique) et Probi Gramm. I, 18, 10. p.

Nec iam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
Indicit primis iuvenum, et iubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem;
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Haec ubi dicta dedit divosque in vota vocavit,
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formae movet atque iuventae,
Hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
  Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis.
Arte nova speculata locum, quo litore pulcher

---

99. Lindem. auctoritate, cf. adnott. ad III, 354. Tres autem fuerunt antiquae lectiones, *aquaï*, *aquae vis* et *aquae amnis*, inter quas tamen prima verissima, reliquae autem archaismi removendi causa substitutae videntur. Ceterum hunc locum ante oculos habuerunt Val. Fl. IV, 686. et Silius V, 605. — 466. *Nec iam se capit unda*, se continet in aëno, sed excedit eius marginem. Cf. Sen. Agam. 487. *non capit sese mare.* Ovid. Met. VI, 466. *nec capiunt inclusas pectora flammas.* ibid. XI, 118. *Vix spes ipse suas animo capit*, et ad utrumque locum Bach., qui laudat Ramsh. Synon. I. p. 187. — *volat vapor ad auras.* Vid. Geo. II, 217. *fumi volucres.* — 467. „*polluta pace*, violata iam, scil. consilio, conatu et voluntate Turni. Videtur hoc verius esse, quam alterum: ut a Latino pax sublata sit, erepta Turno coniuge.“ *H.* Vid. adnott. ad V, 6. — 470. *Se satis venire ambobus*, se parem venire ambobus, se sufficere ad certamen cum utroque hoste ineundum. Cf. adnott. ad Geo. I. 106. Wagn. confert Sil. VII, 63. *Quod* (i. e. quantum) *tibi sit Libyaeque satis, certaverit unus. Venire* autem hostilem animum indicare, docet Burm. coll. adnot. sua ad Phaedr. I, 21. et Aen. I, 22. (non 26.) Ceterum Copulam *que* in fine versus agnoscunt meliores Codd. et Nonius v. *venire.* Cf. adnott. ad Geo. I, 295. — 471. *divos in vota vocavit.* Vid. ad V, 234. — 472 sqq. „Rutuli se acuunt ad bellum, alii pulchritudine, alii nobilitate Turni, alii virtutis fama erecti.“ *H.* Idem Heynius miratur, quum Graeci scribant *Ῥουτοῦλοι*, Latinos utramque syllabam corripuisse; Peerlk. autem putat, poëtas Romanos pronuntiasse *Rūtli* (*Routli*), ideoque etiam Virgilium, qui hoc nomine in versibus LXV utatur, id nusquam in quinta sede, ubi dactylus requiratur, admisisse. — 473. *Hunc — hunc — hunc.* Vid. ad Ecl. IV, 56. — *formam atque iuventam* (de qua vid. ad V, 398.) s. *aetatem* haud raro sic coniungi, notum est. Cf. Ovid. Met. III, 455. X, 614. Stat. Silv. II, 1, 139. Senec. Troad. 1142. Ter. Andr. I, 5, 51. Liv. XXXI, 18. Tac. Germ. 19, etc. — 475 sqq. „Principium belli inter Latinos et Troianos cervus venatione interemptus. Reprehensum hoc iam apud Macrob. V, 17. et hinc a multis tamquam tenue et vi epica destitutum. Enimvero haudquaquam cerva belli est causa; sed occasio tantum et initium. Haec ipsa caedes cervae et concursus propter eam factus pro illis temporibus narrationem hanc facit probabilem, quum semel non consilio, sed animorum impetu committendi essent Latini cum Troianis et res ad manus deducenda. Tum poëta aemulatus putatur belli Iliaci initia et retentae in Aulide classis Achivorum causas, interempta ab Agamemnone cerva Dianae sacra.“ Haec *Heyn.*, qui addit h. l. imitatos esse Statium Theb. VII, 564 sqq. et Val. Flaccum III, 15 sqq. — *animis audacibus implet*, Homericum (Il. XVII, 573.) *θάρσους πλῆσεν φρένας.* „Facit nunc Alecto, quod Eris Homerica Il. IV, 444. *νεῖκος ὁμοίϊον ἔμβαλε* etc. — 477. *arte nova*, alia fraude, novo dolo. Vid. supra I, 657.“ *H.* Post haec verba

Insidiis cursuque feras agitabat Iulus,
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Obiicit et noto naris contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent; quae prima laborum
Causa fuit belloque animos accendit agrestis.
Cervus erat forma praestanti et cornibus ingens,
Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et late custodia credita campi.

Heyn. Semicolo distinxit, Wagn. Commate. Ego cum Ruhk. et Iahnio, qui verissime docet, vv. *arte nova* ad totam sententiam *speculata est locum et rabiem obiicit* pertinere, (ut sensus sit: Nova fraude speculata locum, ubi fraudem manifestavit rabie canibus iniecta), omnem distinctionem sustuli, eademque de causa post *Iulus* non Punctum posui, quod apud Ruhk. et Iahn. apparet, neque Semicolon, quod Heyn. adpinxit, sed cum Wagn. Commate interpunxi, qui docet, hunc esse sensum: Utitur illa alia fraude, speculatur enim locum et canibus rabiem obiicit. Nos secuti sunt Süpfl. et Gossr.; Peerlk. vero parum probabiliter hanc suadet distinctionem: *se concitat alis Arte nova. Speculata* etc. — 479. *Hic* Adverbium loci esse, quod eum locum, ubi nunc Alecto turbas machinetur, opponat illi, quem modo reliquerit, Ardeae, idem Wagn. observavit. — *rabies* (hic quidem venandi furiosa cupido) verbum proprium est de canibus. Cf. Drak. ad Silium X, 127. et Interpp. ad Hor. Ep. II, 2, 75. — *Cocytia virgo*, quae alias *Stygia*, quod ad Cocytum Orci sedem habet. Cf. infra v. 562. Adiect. *Cocytius* legitur etiam apud Claud. in Rufin. II. 471. (*Cocytia aequora.*) — 480. Obiicit naribus notum cervi odorem. *nares contingit*, perfundit, implet, *odore noto.* Vid. Geo. III, 251. et cf. Schmid. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 2, 65 sqq. atque Orell. ad Hor. Sat. II, 5, 83. — 481. *prima laborum*, malorum, aerumnarum, quae secutae sunt, *causa fuit.* Aliquot Codd. *malorum*, quod interpretamentum videtur ex IV, 169. repetitum. Cf. etiam XI, 361. Comparant Hom. Il. V, 63. et XXII, 116. — 482. *agrestis.* Vid. infra v. 504. — 483 sqq. „Molles et bucolicis propiores versus sunt, qui sequuntur. Similes deliciae Cyparissi cervus ap. Ovid. Met. X, 109 sqq. occurrunt. Cf. etiam Calpurnii imitatio Ecl. VI, 33 sqq. et Statii locus de tigribus Bacchi mansuefactis Theb. VII, 564 sqq. De id genus animantibus cf. Intpp. ad Lucian. pro merc. cond. c. 1.“ Haec fere *Heyn.* Wagn. praeterea conferri iubet Wernsdorf. ad Poët. Lat. Min. Tom. I. p. 348. — *cornibus ingens* pro pedestri *ingentibus cornibus* recte dici poterat, quum cornua sint causa, cur ingens dici possit cervus. Cf. similes locos I, 86. IX, 163. X, 722. etc. — 484. *Tyrrhidae pueri*, *Tyrrhei* filii, qui pastor fuit regii armenti in agro Laurentino, apud quem Lavinia Silvium enixa est. Cf. Aur. Victor. de O. G. R. c. 16. et Dionys. Hal. I, 70. Pro *Tyrrheus* Med. hic et v. 508. *Tyrrus*, fragm. Vat. aliique Codd. *Tyrrhus*, quod Peerlk. praestare censet, coll. Aur. Vict. Orig. G. R. 16., ubi pastor ille, apud quem degens Lavinia Silvium peperit, *Tyrrhus* vocatur; sed plurimi hic non minus, quam v. 508. et 532., in forma *Tyrrheus* consentiunt. — *ab ubere raptum.* Vid. VI, 428. — 485. *cui regia parent Armenta*, pastori armentorum regiorum. De usu Praesentis in eiusmodi locis vid. ad II, 275. 482. et IV, 228. — 486. *late.* Sic plurimi Codd. interque eos Med. a m. sec.; Med. tamen a m. pr., fragm. Vat., Rom., duo Pariss. *lati*, quod Iahn. cum Heinsio recepit. Sed aptior est altera lectio, cuius hunc sensum esse docet *Wagn.*: „quocumque et quam late patebat campus, custodia eius illi credita est;“ comparans etiam infra v. 737. Alia ratio est loci VIII, 8., ubi vid. ad-

Adsuetum imperiis soror omni Silvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille manum patiens mensaeque adsuetus herili
Errabat silvis rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidae venantis Iuli
Commovere canes, fluvio cum forte secundo
Deflueret, ripaque aestus viridante levaret.
Ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
Ascanius curvo direxit spicula cornu:
Nec dextrae erranti deus afuit, actaque multo

---

nott. — *credita.* Verbum substantivum, quod hic desideramus (cf. supra adnott. ad v. 51.), soni causa omissum videtur, quum auribus non admodum gratum esset: *late est custodia.* Cf. Wagn. Qu. Virg. XV, 4. et 10. — 487. *adsuetum imperiis.* Cf. Plin. VIII, 1, 1. *Elephanti inest imperiorum obedientia* et supra ad v. 240. adnott. — *soror*, scil. puerorum, Tyrrhei filia. — 488. *intexens cornua sertis.* Vid. ad Ecl. II, 49. — 489. *ferum.* Vid. ad II, 51. — 490. Thiel. *manum* contractam formam habet pro *manuum*, ut VI (non V), 653. *currûm* pro *curruum.* Sed quum antecedant verba *Pectebatque ferum* etc., possumus etiam sumere, Virgilium hic *patiens* non ut Adiectivum cum Genitivo, sed ut Participium cum Accusativo construere voluisse. Cf. Lactant. Argum. Met. Ovid. VII, 13. *volucres indomitas ac leonem manum pati coëgit* (ubi vid. Burm.), Lucan. IV, 239. (ferae mansuetae) *hominem didicere pati* (ubi vid. Oudend.), Oros. V, 18. *Animalia, quae manus hominum blande perpeti solita erant*, et Ambros. Hexaem. V, 14. *Aliae aves ad manum se subiiciunt et mensae herili assuescunt, tactuque mulcentur.* - *mensae adsuetus herili.* Cf. Val. Fl. VII, 124. *Sic assuetae toris et mensae dulcis herili Canis.* — 492. *ipse*, sua sponte, ut apud Graecos *αὐτός* pro *αὐτομάτως*. Vid. ad Ecl. IV, 21. — 493. *rabidae canes.* Si de canibus venaticis sermo est, Romani voc. *canis* fere semper femin. genere utuntur. Vid. Lucr. I, 400. Hor. Epod. II, 31. etc. et cf. adnott. ad Geo. I, 470. (ubi adde Cort. ad Lucan. VII, 828.) — 494. *Commovere*, excitavere et persecutae sunt. (Sed vide infra.) — *fluvio secundo.* Vid. ad Geo. III, 447. — 495. *Deflueret*, natans deferretur. Minus recte autem Heyn. *deflueret* pro *defluxisset* positum censet; immo canes iam eo tempore cervum persequebantur, quo ille defluebat. Negari tamen nequit, aliquam difficultatem loco inesse. Nam si canes cervum iam natantem in flumine persequebantur, isque hoc sentiebat (*commovere*), non poterat postea otiosus in ripa decumbere; quominus autem hysteron proteron statuentes sumamus, eum prius in ripa decubuisse et, quum se petitum sentiret, in fluvium confugisse, hoc totius loci connexus imprimisque verbum *forte* impediunt. Quare nihil superest, nisi ut *commovere* paullo latiore sensu dictum et cervum, cuius summam securitatem poëta significet, non sensisse impetum statuamus. — *ripa viridante*, decumbens in alto ripae gramine. — *aestus levare* legitur etiam ap. Stat. Silv. III, 1, 63., neque aliter Ovidius intelligendus Am. I, 5, 2. — 496. *Ipse etiam* etc. Non solum canes cervum excitarunt, sed ipse etiam Ascanius sagitta petiit. — *laudis amore*, i. e. desiderio. Vid. ad Ecl. IX, 56. Aen. I, 171. VI, 314. al. — 497. *direxit.* Vid. ad X, 140. — *cornu.* Vid. ad Ecl. X, 59. — 498. „*dextrae deus adesse* dicitur ad eam regendam. Nunc negatio additur: *Nec abfuit deus*, h. e. adfuit fortuna, *dextrae*, quo minus ea aberraret; mutatum hoc in epitheton, *dextrae erranti.*" *H.* Sic huius loci ratio eadem esset, quae

Perque uterum sonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque imploranti similis tectum omne replebat.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat et duros conclamat agrestis.
Olli — pestis enim tacitis latet aspera silvis —
Improvisi adsunt, hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis; quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis

Geo. II, 56. *urunt ferentem*, i. e. urunt, ut fructus ferre non possit, et similium locorum (vid. ad I, 659.) IV, 22. al.); quamquam nihil videtur impedire, quominus hic Participio Praes. proprie intellecto interpretemur: dextra Ascanii minus exercitati errasset (iam in eo erat ut erraret), nisi dei auxilium advenisset; deus iam aberrantem sagittam aliter direxit, ut scopum tamen attingeret. Non opus est igitur audaci Peerlkampii coniectura *Nec dextrae Fors an deus afuit.* Paullo subtilior etiam, quam Wagn. adiungit, explicatio: „aut accipiemus *errantem dextram* de Ascanio fugientem et huc illuc erratico cursu se ferentem cervum oculis et arcu, sive *dextra*, sequente.“ Süpflius (coll. II, 632.) per *deum* (i. e. numen aliquod, auxilium divinum omnino) minus probabiliter intelligit deam Alecto. — *afuit* antiquissimorum Codd. scriptura est, ut infra VIII, 147. *afore*, de qua Burm. conferri iubet Drak. ad Liv. IV, 12, 6. et Lambin. ad Cic. pr. Arch. c. 12., Wagn. autem Cort. ad Cic. Epist. ad Div. XVI, 8, 1. Oudend. ad Caes. B. G. I, 36. et Arntzen. ad Paneg. vet. p. 177. Adde Lambin. ad Cic. Acad. II, 1, 3., et quae ibi contra cum disputat Goerenz. — 499. *acta venit*, adacta est, penetravit. Vid. ad IX, 632. — *arundo* pro telo iam adfuit IV, 73. — 500 sqq. „In miseratione cervae, placidae ac mansuetae ferae, notabilem artis sagacitatem adhibuit poëta.“ *H.* — 501 sq. Verba sic construe: *et cruentus atque imploranti similis omne tectum questu replebat.* — 503. *prima.* Vid. ad V, 375. et supra ad v. 118. — *palmis percussa lacertos.* Cf. Claud. de R. Pros. II, 248. *planctuque lacertos Verberat.* — 504. *conclamat*, clamore convocat. Vide Gesner. ad Claud. R. Pros. III, 4. — *duros agrestes*, sollemni epitheto. Vid. Geo. IV, 512. *durus arator* etc. — 505. „*pestis*, Furia. Cf. sup. v. 476 sq. Latet enim illa in silva ad speculandam nocendi rationem et viam; neque inde nisi v. 511. discedit.“ *H.* Videtur autem haec parenthesis causam continere, cur statim adsint agrestes, scil. a Furia in silvis latente excitati. Peerlk. sine iusta causa totum versum spurium censet. — 506. *Improvisi*, scil. Silviae; opinione eius celerius adsunt. — *torre obusto*, sudibus praeustis. Vid. inf. v. 524. Plures Codd. addunt verbum substantivum, quod Med., fragm. Vat. ceterique melioris notae libri omittunt. — 507. *Stipitis gravidi nodis*, i. e. pleni. Eodem sensu hoc Adiect. item cum Ablat. constructum legitur v. c. apud Hor. Od. I, 22, 3. *pharetra venenatis gravida sagittis.* Ceterum cf. adnott. ad Geo. III, 317. — 508. *Rimanti.* Hoc verbum quid proprie significet, docuimus ad Geo. I, 384. De hominibus aliquid diligenter quaerentibus legitur etiam infra IX, 748. Cic. Div. I, 57, 130. *Id quoque rimatur, quantum potest, Posidonius.* Stat. Theb. XI, 526. *Oculis coeli rimari plagas* al. — 509. *Quadrifidum*, „quae in quatuor partes posset findi.“ *Serv.* Legitur hoc Adiect. etiam Geo. II, 25. Val. Fl. I, 662. Colum. IV, 33. — *cuneis coactis*, pluribus cuneis adactis. Cf. Geo. I, 144. — „*ut forte* referendum ad securim, quae ut modo ad manum erat, ita se ea instruit, ut esset pro

Scindebat, rapta spirans immane securi.
At saeva e speculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit stabuli, et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem, qua protinus omne
Contremuit nemus et silvae insonuere profundae;
Audiit et Triviae longe lacus; audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua fontesque Velini,

---

telo. Vid. ad v. 72." *Wagn.* — 510. *immane spirans*, μέγα πνέων. Cf. adnott. ad Ecl. III. 8. et 63. — 511. *e speculis* (cf. v. 477.) cum *petit* coniungendum esse patet. — *nacta*, i. e. se nactam esse intelligens. Cf. etiam Val. Fl. III, 588. *tempus rata Diva nocendi.* — 512. *Ardua tecta stabuli*, tugurium pastoris ex more in altum apicem fastigatum. Cf. Iustin. I, 4, 11. Eiusmodi stabulum describere Bonstettenium in libro supra ad v. 81. laud. p. 102 sqq., Wagn. memorat. — 513. *Pastorale canit signum.* Cf. Colum. VI, 23. *quum pastorali signo quasi receptus canitur.* „Fuit scilicet idem, qui nunc in agris est, mos buccina convocandi ruricolas, repentino aliquo metu, periculo vel incursu. Idem mos in priscis civitatibus. Itaque Romae primis aetatibus Comitia non aliter convocari solebant. *Per cornicinem centuriata* ap. Gell. XV, 27. Subnata autem Maroni Furiae buccina videri potest ex Eridis horrendo clamore Iliad. XI, 5—11." *H.* — V. 514—218. poëtam expressisse duos Apollonii locos III, 1217. et IV, 127 sqq., Virgiliumque imitatum esse Statium Theb. I, 118 sq., idem Heyn. adnotat. — 514. *intendit vocem.* Med. a m. pr. Rom. alii *incendit*, fortasse rectius; quam lectionem restitui iubent Wakef. ad Lucr. VI, 346. et Peerlk. — *Tartaream.* Vide supra v. 328. — 515. *Contremuit.* Arusianus Mess. p. 264. Lindem., Nonius v. *protinus* p. 377. Merc. et Schol. Stat. Theb. I, 116. *Intremuit.* — *silvae insonuere profundae*, in intimis magnae silvae recessibus audiebatur vox. *Insonuere* autem lectio est Med. aliorumque Codd., a Wagn. revocata, quum vulg. *intonuere* (quod Peerlk. tamquam antecedenti *contremuit* magis conveniens praefert) eiusmodi sono minus conveniat. Adnotat enim Vir doct., *cornua* (Val. Fl. VII, 611.), *tubas* (Lucan. I, 578.), *classica* (Aen. VII, 637.) non *tonare* vel *intonare*, sed *sonare* vel *insonare*, quum inter haec verba cognata id discrimen intercedat, ut litera *t* abruptum, litera *s* tractum sonum exprimat. Equidem, si omnino tale discrimen statuendum est, *insonare* potius de claro et acuto, *intonare* de rauco et presso sono usurpatum fuisse dixerim; hic autem meliorum tantum Codd. auctoritati obediendum esse duxi. — *silvas profundas.* Vid. ad Geo. II, 390. — 516. *Audiit - - audiit.* Vid. Wagn. ad Ecl. IV, 6. — *Triviae lacus* est Lacus Nemorensis (s. Speculum Dianae) prope Ariciam situs cum nemore et templo Dianae nobilissimo, (quae cur *Trivia* vocetur, vidimus ad IV, 609. et III, 681.). Cf. inf. v. 761. Nunc *Lago di Nemi* dicitur. Cf. etiam Strab. V. p. 239. Prop. III, 21, 25. Suet. Cal. 35. Flor. I, 11. Stat. Silv. III, 56. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 523. et 714. — „Paullo remotior ab his locis versus septemtrionem est *Nar*, qui inter Sabinos et Umbros ad Tiberim descendit, *sulfureis aquis* satis notus, de quo iam Ennii versus VI. Annall. [p. 70. Hessel.] *Sulfureas posuit spiramina Naris ad undas*, quarum natura candorem facit. Vid. Cluver. p. 705." *H.* Cf. Claud. I, 256. *Nar vitiatus odoro Sulfure*, Strab. V. p. 348. Plin. III. 5, 9. 12, 17. Ovid. Med. XIV, 330. Tac. Ann. III, 9. alios et librum meum modo comm. III. p. 512. Nunc *Nera* vocatur. — *albus*, quippe sulfure infectus. — „In proximo *Lacus Velinus*, amne Velino inter montium iuga super Reate stagnante: in Narem ille quoque aliquando a M. Curio exciso

Et trepidae matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolae; nec non et Troïa pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies. Non iam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur sudibusve praeustis,
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, aeraque fulgent
Sole lacessita, et lucem sub nubila iactant:
Fluctus uti primo coepit cum albescere vento,

---

monte emissus. Cic. ad Att. IV, 15. Plin. III, 12, 17.“ *H.* Adde Plin. II, 103, 106. et Tac. Ann. I, 79. Recens eius nomen est *Lago di Pic di Luco*, flumen autem etiamnum vocatur *Velino*. Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 512. et 522. — 518. *ad pectora.* Cod. Oudart. *ad ubera;* quare Peerlk. suspicatur, Virgilium scripsisse *sub ubera*, coll. Val. Fl. II, 202 sq. *pariterque toris exhorruit omnis Mater, et adstricto riguerunt ubere nati*, quem locum etiam Wagn. ex nostro fluxisse censet. Dorvillius poëtae Theocr. Id. XXIV, 58. ante oculos fuisse putat. — 519. *Tum vero.* Vid. ad Ecl. VI, 27. et Aen. II, 105. — *ad vocem*, simulatque vox audita est. Cf. III, 669. et Hand. Turs. I. p. 101. *Vox* autem de buccinarum, cornuum et tibiarum sono legitur etiam ap. Ovid. Met. I, 338. 678. 709. Fast. VI, 699. al. — 520. Cf. Ennii Ann. III. (p. 56. Hessel.) ap. Macrob. VII, 3. *Postquam defessi sunt stantes (stant et) spargere sese Hastis, ansatis concurrunt undique telis.* — 521. *Indomiti agricolae*, i. e. duri, asperi. Sic Caes. B. C. I, 57. *pastores indomiti.* — *nec non et Troïa pubes* cett. Castrorum portis reseratis mittunt auxilium Troiani. — *nec non et:* poëtica coniungendi ratio, de qua cf. Drak. ad Silium XIV, 203. et Gossr. ad Aen. V, 100. — *auxilium effundit*, dum ipsa, quae fert auxilium, effunditur. — Peerlk. minus recte locum sic distinctum malit: *Troïa pubes, Ascanio auxilium, castris* etc., ut *auxilium* per appositionem adiectum sit *Troïae pubi* et *effundit* pro se effundit s. effunditur positum. Vid. ad Aen. I, 234. — 523. *Direxere acies*, iusta acie instructa pugnant. Cf. sequentia verba. — 524. *sudibus praeustis* in agresti certamine utuntur etiam ap. Prop. IV, 1, 28. (*Miscebant usta proelia nuda sude.*) Cf. etiam Dissen. ad Tibull. I, 10, 65. et Bach. ad Ovid. Met. XII, 299. Idem sibi vult Silius VIII, 551. *Gestabant tela, ambustas sine cuspide cornos.* — 525. *ferro ancipiti*, bipennibus, ut Serv. interpretatur. Aliter et paullo subtilius *Wagn.*, qui haec adnotat: „Ego sic acceperim: aequatis iam armis decernunt, quo fit, ut certamen existat anceps;“ quam tamen explicationem Thiel. probat. Peerlk. praeter necessitatem coni. *Et Marte ancipiti decernunt.* — 526. „Locum similem vid. infra XI, 601 sq. Primae autem lineae sunt Iliad. XIII, 338., ubi horret pugna hastis, ἔφριξε μάχη ἐγχείῃσι μακρῇς. Itaque h. l. proprie diceres *enses strictos horrere*, eductos et elatos ad ictum inferendum; quandoquidem horrent omnia aspera et acuminata et erecta [vid. ad Geo. I, 151.].“ *H. Seges* hic vocatur acies in campo instructa, quia erecti enses hastaeque cum aristis horrentibus comparantur. Cf. etiam III, 46. XII, 663. et XI, 602. cum adnott. ad Geo. I, 151. Epitheton autem *atra* „refertur ad oculorum sensum, in campo longam hominum seriem prospicientem;“ ut rectissime *H.* Vid. infra IX, 36. — 527. *Sole lacessita*, i. e. solis radiis percussa, ad Lucretii exemplum dictum, qui IV, 218. haec scripsit: *Corpora, quae feriunt oculos visumque lacessunt.* Vid. etiam inf. ad X, 10. — 528 sqq. „Saepius ornata a poëtis comparatio; primum quidem ab Homero Il. IV, 422 sqq. Eandem

Paullatim sese tollit mare et altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo.
Hic iuvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhei fuerat qui maximus, Almo
Sternitur; haesit enim sub gutture vulnus et udae
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virûm circa, seniorque Galaesus,
Dum paci medium se offert, iustissimus unus

---

elaboratius extulerat Maro Geo. III, 237 sqq. — *primo vento:* quum primum aura mare impellit, fluctusque ciet spumeos." *H.* Quod signum est instantis tempestatis Cf. Ovid. Met. XI, 480. Aliquot Codd. (inter quos Med. et Rom.) et Macrob. V, 13. *ponto*, quod probavit Heins. (*primo*, scil. a litore, *ponto*), et revocavit Iahn., Commate tamen post *primo* posito, ut sit Adverbium, voc. *inde* oppositum, et locus significet: quum fluctus primum coepit albescere ponto. Sed vid. ad Geo. IV, 310. Rectius Heyn. et Wagn. lectionem ex Geo. III, 237. huc translatam putant. Peerlk. malit: *Ut fluctus primo - - vento*, *Paullatim* etc. — 531. *primam ante aciem*, *ἐν προμάχοις*. — 532. *Natorum maximus.* Vid. ad Ecl. V, 4. — *qui fuerat*, occisus enim desiit esse maximus; scil. in vivis, antequam occisus est; quamquam poëtae omnino Plusquamperf. verbi *esse* interdum pro Perfecto et Imperfecto utuntur. Vid. Aen. IV, 603. V, 397. VIII, 358. XII, 519. Ovid. Her. V, 69. Trist. III, 11, 25. ibique Iahn. Praeterea cf. etiam Heusing. ad Cic. Off. III, 21. et Ramsh. §. 164, 6. b. p. 601 sq. — *Tyrrhei.* Sic Codd. Pier., quos cum Wagn. secutus sum, qui comparat Genitivos *Promethei* Ecl. VI, 42., *Terei* ibid. v. 78., *Nerei* Aen. VIII, 383. Adde *Idomenei* Aen. XI, 265., *Ilionei* Aen. VII, 249. et IX, 501., *Oilei* Aen. I, 41., *Orphei* Ecl. IV, 57., Geo. IV, 547. 553., *Protei* Aen. XI, 262. et cf. omnino adnott. ad I, 131. et al. Heyn. edidit *Tyrrhī.* De ipso *Tyrrheo* vid. supra ad v. 485. — Pro *Almo* aliquot Codd. praebent *Almon*, quod praeferre videtur Iahn. ad Ecl. VII, 30. Sed in nominibus Latinis hac Graeca forma non usus est Virgilius. Cf. adnott. ad VIII, 506. Ceterum Gossr. vere observat, Virgilium haud raro fluviorum Italiae nomina ad homines transferre, ut hic *Almonis*, mox v. 535. *Galaesi*, v. 745. *Ufentis*, v. 752. *Umbronis*, XI, 670. *Liris* etc. — 533. *haesit vulnus*, i. e. sagitta, quae fecit vulnus (vid. ad II, 529.); *haerere* enim verbum proprium de telis corpori infixis (cf. XI, 804. 864. Ovid. Met. III, 71. VI, 236. al. et imprimis Silius IV, 171. *Haesit barbaricum sub anhelo gutture telum*) omninoque de rebus, quae in statu quodam fixae manent. Vid. Markl. ad Stat. Silv. II, 6, 6. — 534. *iter vocis udae*, traducto epitheto a gutture, per quod vox emittitur, ad ipsam vocem, pro *itinere udo.* Vid. supra ad v. 354. Peerlk. tamen, cui *udae* ineptum videtur epitheton, coni. *et una Vocis iter*, ut sensus sit: „Haesit sagitta sub gutture, et vocem simul et vitam homini eripuit, una vocem et vitam interclusit, via spiritus ac vocis sanguine obsepta." Sed quomodo tam facilis lectio in omnibus Codd. mutari potuit? — *inclusit* pro vulgari interclusit, praeclusit. Sic Plin. XI, 37, 84. *includere spiritum.* Cic. Rab. Post. 17. extr. *Me dolor debilitat includitque vocem.* Stat. Theb. XII, 318. *Inclusitque dolor lacrimas.* Cf. etiam Gronov. et Duker. ad Liv. XXVI, 5, 11. — *tenuem vitam*, spiritum vitalem, animam. — 535. *corpora virûm circa*, scil. sternuntur. (vid. v. 533.) — *seniorque Galaesus*, i. e. inter hos imprimis G.; de quo Copulae usu vid. adnott. ad Geo. I, 489, Aen. I, 30. al. „Homerica arte *Galaesi* memoriam nobis commendat et miserationem facit. Cf. Iliad. V, 612 sqq. Quod *ditissimum* eundem et *iustissimum* exhibet, ad primae vitae mores comparatum est. Illud vero ad miserationem praeclare: *Dum paci medium se offert*, ut iam Macrob. IV, 4. sensit." *H.* Cf. Aen. II, 426.

Qui fuit Ausoniisque olim ditissimus arvis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
Atque ea per campos aequo dum Marte geruntur,
Promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit et primae commisit funera pugnae,
Deserit Hesperiam, et coeli conversa per auras

Rhipeus, iustissimus unus Qui fuit in Teucris, ubi etiam de voce *unus* Superlativo adiecta diximus. Iustitia autem, imprimis si cum pietate est coniuncta, omnia complectitur officia, quae homini sunt praestanda. Cf. Valcken. ad Eur. Hippol. 1306. et Thiel. ad Aen. I, 344. — *ditissimus arvis*, ut X, 563. *ditissimus agris*, quia antiquissimis temporibus ante nummorum usum divitiae agrorum et gregum copia metiebantur. Cf. Silius I, 393. Ovid. Met. V, 129. XV, 12. Hor. Sat. I, 2, 13. et A. P. 421. imprimisque Cicero Rep. II, 9. — *medium*, qui pacem conciliet. Sic et alibi *medius* respondet nostro *Vermittler*. Vid. Hor. Od. II, 19, 28. *idem pacis erat mediusque belli* ibique Orell. Ovid. Met. V, 564. ibique Bach. Gesner. ad Claud. Cons. Mall. 249. et Interpp. ad Val. Fl. V, 500., de eodem autem Graecorum usu (*μέσος* pro *μεσίτης*) Viger. p. 111. — 538. *balantum*. Vid. ad Geo. I, 272. — 539. *terram vertebat aratris*. Vid. ad Geo. I, 2., ubi praeter h. l. adde infra v. 725. *rastris vertere*. — 540 sqq. „Alecto Iunoni mandata peracta nuntians in sedem suam in inferis relegatur, quam illa petit per lacum Amsanctum. *Atque ea* etc. Comparant transitus formam Il. V, 84. *Ὡς οἱ μὲν* cett. — *aequo Marte*, pari utrumque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata.“ *H.* Alecto enim (id quod vere statuit Wagn.) sub ipso pugnae ab utraque parte acerrime consertae nitio, nondum victoria in alterutram partem inclinante, discedit; quum poëta hic nihil aliud narrare velit, quam quomodo prima belli inter Troianos et Latinos gesti semina sparsa fuerint. Quare hoc nullius momenti est neque Codd. lectioni adversatur, quod adhuc soli Itali occisi sunt, et supervacanea censenda Marklandi (ad Stat. Silv. V, 2, 21.) coniectura *saevo Marte*. — 541. „*Promissi potens*, promissis expletis, *ἐγκρατὴς γενομένη ὧν ὑπέσχετο*. Cf. ad v. 341.“ *H.* Cf. Val. Fl. VI, 680. *incepti*, Ovid. Met. IV, 509. *iussi*, Liv. VIII, 13. *consilii*, Stat. Theb. XI, 57. *scelerum potens* et, quod saepe legitur, *voti potens* (Ovid. Met. VIII, 80. Fast. V, 258. cett.) Ceterum Alecto non verbis promiserat operam suam, sed re, Iunonis voluntati extemplo satisfaciens. Cf. supra v. 341 sqq. — 542. „*sanguine bellum imbuit*. Servius: initiavit. Scil. proprie *Latini imbuebantur sanguine* (ut v. 554. *sanguis novus imbuit arma*), inducebantur, trahebantur, prima caede facta, ad bellum. Cf. inf. v. 547. Doctius ipsum *bellum imbuitur*, instituitur, sanguine. Cf. Prop. IV, 11, 5. *Imbuis exemplum primae tu, Romule, palmae*, h. e. infers exemplum, quo imbuantur, moveantur ad similem conatum alii.“ *H.* — *commisit funera pugnae*. Markl. ad Stat. Silv. V, 2, 21. coni. *munera pugnae*, quod de gladiatorio certamine recte dici, non item de vero iustoque bello, verissime adnotat Wagn.; qui simul docet, proprie dicendum fuisse *primam commisit pugnam;* sed quum hoc imprimis ageret dea, ut prima caede facta Latinis iusta esset irae bellique causa, poëtam hac nova ratione maluisse uti. — *coeli conversa per auras* (breviter dictum pro: a terra Hesperia conversa et evecta per auras coeli: vid. adnott. ad II, 471.) lectio est Med. a m. pr., quam cum Brunckio, Wakef. et Wagn. restituendam censui, quamque etiam editores posteriores omnes, praeter Perlk., amplexi sunt. Ceteri Codd. omnes consentiunt in lectione *convexa*, quae, quum ex IV, 451. facile huc inferri potuerit, ellipsis autem verbi motus non minus dura sit, quam cumulatio verborum *per auras*, (per) *coeli convexa* languida et ieiuna, admodum

Iunonem victrix adfatur voce superba:
En, perfecta tibi bello discordia tristi!
Dic, in amicitiam coëant et foedera iungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
Finitimas in bella feram rumoribus urbis,
Accendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.
Tum contra Iuno: Terrorum et fraudis abunde est.
Stant belli causae; pugnatur comminus armis;
Quae fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
Talia coniugia et talis celebrent hymenaeos
Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.

---

suspecta est. Sed quum nemo intelligat, qui factum sit, ut lectio *conversa* in ceteris omnibus Codd. corrumperetur, vitium aliquod nondum sanatum residere videtur. Quare Canter. coni. *coeli convexa peragrans* vel *pererrans*, Heyn. *coelique evecta per auras*, Both. *coeli connixa per a.*, quod probat Censor edit. Iahn. in Ephem. lit. Ienens. 1827. Suppl. 94. p. 378., Peerlk. *coeloque invecta per a.*; Turnebus denique, Cerda, alii ipsam Furiam *convexam* dici posse putant, ut *amnis devexus* Geo. IV, 293., quod nemo probaverit. Titius in Bibl. Acad. Leid. I, 23., nulla emendatione opus esse censens, verba *per auras* non cum *coeli convexa*, sed cum *affatur* vult coniungi. Sed quomodo sic difficultas tollitur, et quem tum sensum praebent verba *coeli conversa* aut *convexa?* — 544. *victrix* latiore sensu i. q. voti compos, quippe *promissi potens* facta, quia effecit, quod voluerat. Plane eadem ratione Ovid. Met. IV, 510. de Tisiphone: *Sic victrix iussique potens ad inania magni Regna redit Ditis.* Cf. etiam adnott. ad Aen. II, 329. et III, 439. — 546. Cf. v. 316 sq. *Dic* ironice de re nunc neutiquam efficienda. Sententiae enim sic cohaerent: Adeo perfecta tibi sunt bella, ut nihil proficias, si vel ipsa nunc dicas: in amicitiam etc. — Versum 548. Peerlk. damnat, quum mera prosa sit et Furia post illa Iunonis v. 339 sq. de huius voluntate minime possit dubitare. — 549. *in bella feram*, rapiam, ad bellum stimulem. — 550. *insani Martis.* Vid. supra ad v. 462. — 552. De Part. *abunde* cum Genitivo constructa vid. Heinsii Adverss. p. 407. et 771. Ruddim. II. p. 317 sq. Bremi ad Suet. Caes. 86. Ramsh. §. 115. I. et Hand. Turs. I. p. 71. (qui tamen huc trahere non debebat Sallust. Cat. 58, 9. *commeatus abunde*, ad quem locum vid. Kritz., et Quinct. X, 1, 94., ubi ex melioribus libris editur *abundantia salis.*) — 553. „*Stant belli causae*, facta sunt belli auspicia, manibus semel consertis. - - - *Stare* enim dicitur illud, quod constitutum, paratum, effectum est. Sic *stat sententia;* sic stat h. l. causa belli gerendi, pugna semel facta.“ *H.* Significari his verbis, belli diuturni, non facile componendi fundamenta esse iacta, facile apparet. Cf. Hor. Od. I, 16, 18. *et altis urbibus ultimae Stetere causae*, *cur perirent Funditus* et adnott. ad II, 750. — 554. *sanguis novus imbuit arma*, incipit imbuere. Vid. ad Ecl. VIII, 29. et Aen. VIII, 695. — 555 sq. Cf. supra v. 317 sq. Iuno hic utitur irrisione ei simili, qua Furia v. 546. usa erat. — *coniugia*, ab omnibus fere Codd. exhibitum, Iahnio suasore cum Brunck. et Wagn. revocavimus. Cf. adnott. ad I, 73. Vulgo *connubia.* — *hymenaeos*, nuptias. Vid. IV, 127. — 556. *egregium Veneris genus*, cum acerba ironia, ut IV, 94. *puerque tuus*, *magnum et memorabile numen.* Supra v. 213. *egregium genus* sine ironia legimus. Ceterum de *genere* pro filio vel nepote posito vid. etiam XII, 198. Hor. Od. I, 3, 27. Catull. LXI, 2. Prop. II,

Te super aetherias errare licentius auras,
Haud Pater ille velit, summi regnator Olympi.
Cede locis. Ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Talis dederat Saturnia voces;
Illa autem attollit stridentis anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiae medio sub montibus altis,
Nobilis et fama multis memoratus in oris,
Amsancti valles; densis hunc frondibus atrum
Urget utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vertice torrens.
Hic specus horrendum et saevi spiracula Ditis

2, 9. Ovid. Met. II, 743. (ubi vid. Burm. et Bach.) IV, 609. etc. — *et rex ipse Latinus*, adeoque una cum eo Latinus, qui hoc non meruit. — 557. *licentius*, plus ausa, quam tibi, quae in Orco sedem tuam habeas, licet. — *super* (vid. ad I, 680.) *auras*. Lachm. ad Lucr. III, 405. hic (ut etiam Geo. II, 291. et Aen. IV, 445.) *oras* vult substitui. — 558. *Pater ille*. Vid. supra ad v. 110. Hic quoque aliquot Codd. *ipse*. — *regnator Olympi*. Sic ap. Statium Theb. V, 688. Iupiter vocatur *deûm regnator*. — 559. „Comparant Iliad. I, 522 sq. Reliquos belli casus ipsa moderabor; et sane inf. v. 572. *extremam bello imponit manum*.“ *H.* — De tmesi *super - - est* vid. ad Ecl. VI, 6. Aen. II, 567. Geo. III, 381. et alibi. — 560. *tales dederat voces*, ediderat, reddiderat. Vid. inf. v. 567. et XI, 534. Sic etiam *dicta dare* ap. Ovid. Fast. I, 356. V, 572. Liv. VII, 33, 11. al.; quod non confundendum cum notissimo illo *verba dare*, i. e. circumvenire, fallere. Cf. etiam adnott. ad Ecl. I, 19. Aen. I, 485. et IX, 323. — 561 sqq. „Nova Furiae species, quod non modo alata est (ut sup. v. 476.), verum quod serpentes alis implicitos habet.“ *H.* — 562. *Cocyti sedem*. Vid. ad Geo. III, 38. — *supera ardua*, ut VI, 788. (ubi vid. adnott.) *supera alta* etc. — 563. „Locum descensus eius ad inferos non dicam an primus protulerit poëta; est tamen ille rei admodum accommodatus. Est enim in Hirpinis, non longe ab Aeculano (nunc *Fricenti*) lacus tetro colore et odore, et inter spiracula referri solitus, quae Plutonia vel Charonea (*Moffete*) appellant (vid. Plin. II, 93. Cic. de Div. I, 36, 79.); hinc v. 569. *spiracula Ditis*. Dictus locus *Amsanctus* [i. e. *am*, circum, *sanctus*, quasi ab omni parte sanctus]; quod nomen etiam Plin. II, 93, 95. et Cic. de Div. I, 36. in Hirpinis commemorant. [Vid. etiam Tac. Hist. III, 33. Claud. R. Pros. II, 350. et Sidon. Apoll. III, 13. et liber meus geogr. III. p. 525. Lacus etiamnum dicitur *Lago d' Ansante* s. *Mufiti*.] Nec urgendum *Italiae* (in) *medio*; aliter enim geographus, aliter poëta loquitur. [Vid. infra ad v. 566.] Faciem loci nunc paullo diversam reperit Cluver. Ital. p. 1201.; silvae saltem deerant.“ — 566. *latus nemoris*, collis nemorosus, qui latus est vallis, in qua lacus. — *medioque*, nemore. Neque hic *medius* stricte accipiendum; immo hoc Adiectivum apud poëtas haud raro pro simplici Praepos. *in*, *inter*, *sub* ponitur. Cf. Geo. III, 466. Aen. I, 314. 505. 638. II, 240. III, 73. 104. 270. 354. IV, 382. 620. V, 1. cett. et Wagn. Qu. Virg. XIV. p. 435 sq. Alia res est, si additur Praepos. *in;* tum enim vere medius locus indicatur, a parietibus vel terminis undique pariter distans. — *fragosus* docte explicat Wakef. ad Lucr. II, 859. Wagnero poëta videtur respexisse ad verba veteris poëtae, quem Ennium fuisse suspicatur anonymus huius editor (Spangenb.) p. 181. *mare saxifragis undis*. — 567. *saxis et vertice*, h. e. vertice aquarum inter saxa. De orthographia voc. *vertex* vid. ad Geo. I, 481. — 568. *horrendum et*. Sic optimi Codd., quos cum Wagn. secutus sum, in Qu. Virg. XXXIII, 8. non temere statuente, ipsam elisionem

Monstrantur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit faucis, quîs condita Erinys,
Invisum numen, terras coelumque levabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, caesosque reportant
Almonem puerum foedatique ora Galaesi,
Implorantque deos, obtestanturque Latinum.

---

facere ad rem horridam fortius enarrandam, ut in illo (Aen. III, 658.) *Monstrum horrendum, informe, ingens.* Vulgo Copula omittitur. — Voc. *specus* neutrius generis est etiam ap. Silium XIII, 425., alibi (apud antiquiores) feminini, plerumque tamen masculini. Cf. Schneid. Gramm. Lat. II, 1. p. 323 sq. — *saevi spiracula Ditis* i. q. Geo. IV, 467. *ostia Ditis* et Aen. VI, 127. *ianua Ditis.* Ceterum cf. adnott. ad Geo. I, 90. et Plin. II, 93, 95. *Spiracula vocant alii Charoneus scrobes mortiferum spiritum exhalantes.* Legitur haec vox etiam ap. Solin. 7. Val. Fl. III, 553. et al. Wakef. ad Lucr. VI, 492. coni. *saeva spiracula.* Wagn. autem *saevum* vocari putat *Ditem* ob tetrum odorem, quem specus exhalat, comparans supra v. 84. *saevam mephitim.* — 569. *Monstrantur* pro vulg. *monstratur* praebent Med. aliique Codd., v. 468. Copulam retinentes. — *Acheronte*, i. e. Orco. Vid. supra v. 312. Gossr. tamen proprie intelligit, *rupto* per *prorupto* explicans. (Cf. adnott. ad I, 246.) — *ingens vorago.* Cf. Claud. R. Pros. II, 349. *flatumque repressit Amsanctus, tacuit fixo torrente vorago.* — 570. *condita Erinys.* Vulgo *Erinnys.* Vid. ad II, 337. *Wagn.* haec adnotat: „*Condit* quum in libris aliquot praeclaris legatur, possis suspicari a Virg. scriptum fuisse: *quis condit Erinys Invisum numen*, ceteris, *t. coel. lev.*, quippe quae Copulam requirerent, recisis. Sed ita aegre desideres gravem aptamque sententiae conclusionem. Quare non est dubitandum, quin elisio literam *a* interceperit.“ Wakef. sustulit Commata post *Erinys* et *numen* vulgo posita, „ut sit eâ formâ constructionis locus, qua Aen. XII, 606. *Et roseas laniata genas*;“ quod Iahnium probasse miror. — 571. *levabat:* praesentia sua, quae presserat quasi et gravaverat terram, liberabat. Quum praeter illud *condit* pauci quidam Codd. pro *levabat* exhibeant *levavit*, Peerlk. transpositis vocabulis „versus longe sonoriores effici posse“ censet, hos nimirum: *numen Erinys Condidit invisum et terras coelumque levavit.* — 572 sqq. „Narrat poëta, quae alia accesserint ad exacerbandos Latinorum animos, ut arma moverent.“ *H.* — *extremam bello Imposuit manum*, effecit, ut plenum et commune bellum exardesceret, ut omnes, tam pastores in agris, quam cives in urbe, arma contra advenas Troianos caperent. *Manum extremam, summam, ultimam imponere* pro perficere legitur etiam Ovid. Her. XVI, 115. Quinct. Prooem. I, 4. Senec. Ep. 12 alibi. Inde etiam *ultimam manum recipere* apud Petron. 118., *summa manus abest* ap. Ovid. Trist. I, 7, 28. et similia. — 573. *Ruit - - reportant - - implorant.* Vid. adnott. ad Aen. II, 31. — 575. *foedati ora Galaesi* (pro: *foedata ora Galaesi*, ut VI, 480. *Adrasti pallentis imago* et similia), i. e. Galaesum ipsum ore foedatum. Sic XII, 335. *Formidinis ora* pro ipsa Formidine, ex Lucr. VI. 253. *Impendent atrae Formidinis ora superne.* Silius IX, 130. *Ad vos et carae properabam coniugis ora.* Lucan. X, 144. Senec. Herc. Oet. 518. etc. Cf. Markl. ad Stat. Silv. II, 1, 214. et Ruddim. II. p. 31. *Foedatus* autem pro vulneratus haud raro legitur. Cf. adnott. ad II, 55. Peerlk. totum versum suspectum et ex v. 531 sq. fictum censet, quum non appareat, cur Almo, qui esset *natorum maximus* Tyrrhei (v. 532.), *puer* appelletur, cur *ora* Galaesi *reportentur*, et cur omnino hi tantum reportentur, quum praeter eos etiam alii caesi essent; quas causas omnes satis leves esse, quisque videt. — 576. *obtestanturque Latinum*,

Turnus adest, medioque in crimine caedis et igni
Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari,
Stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.
Tum, quorum attonitae Baccho nemora avia matres
Insultant thiasis, — neque enim leve nomen Amatae, —
Undique collecti coëunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deûm, perverso numine poscunt;
Certatim regis circumstant tecta Latini.

---

ipsum iubent testem esse rupti a Teucris foederis. 577. „Turnus medias inter criminationes, quas in Troianos iacit, metum iniicit fore, ut caede et igni omnia misceantur; ideoque terrorem caedis et ignis (sic enim legendum est, non *igni*) facit.“ *H. Igni* tamen est optimorum Codd., Servii et Pomponii lectio, quam etiam iuvat ceterorum scriptura *igne* et Punctum in Med. post *igni* positum; *ignis* praeter Palat. non nisi recentiores quidam Codd. exhibent. Quare difficiliorem lectionem, etiam a Servio hic inventam et sic explicatam: „in ipso seditionis incendio ac fervore,“ cum Bothio et Wagn. revocavi. Coniunge igitur *in medio caedis crimine et* (in medio) *igni*, et *ignem* de animorum ardore accipe. Wagn. confert Geo. III, 85. Aen. II, 575., *ignes irarum* ap. Val. Fl. I, 748., et *ignescere* de simili animi commotione usurpatum, v. c. a Virgilio ipso Aen. IX, 66. *ignescunt irae.* Thiel. *ignem* ad belli ardorem refert, *caedemque* et *ignem* eadem ratione coniuncta putat, qua saepissime *ferrum ignisque*, *ferrum flammaque* dicitur (nostrum *Feuer u. Schwerdt*); atque etiam Voss. in *Anm. u. Randgl.* p. 222. locum sic interpretatur: „Turnus mediis criminibus, quae v. 578 sq. commemorantur, admiscet minas caedis ignisque eoque terrorem ingeminat.“ Peerlk. pro *igne* temere coni. *ipse.* — *terrorem* (scil. regis) *ingeminat*, auget (cf. adnott. ad I, 747.) querelis suis et opprobriis, quae sequuntur. Ceterum de coniunctione verborum *Turnus adest medioque* cett. cf. Ovid. Met. III, 102. ibid. v. 528. Fast. II, 837. III, 577. IV, 663. cett. et Bach. ad Met. VII, 492. — De Infinitivis *vocari* seqq. a Verbo aliquo subintelligendo pendentibus vid. supra ad v. 151. 256. — 579. *Stirpem Phrygiam*, mollem et effeminatam, *admisceri* forti Latinorum populo. — *se limine pelli*, scil. domus regiae ideoque etiam regno ipso. — 580. „Auctoritate reginae commoti filii seu propinqui familiarum, quae Baccharum more *thiasis*, choreis Bacchicis [vid. ad Ecl. V, 30.] *insultant nemora*, thiasos in silvis agunt (vid. sup. v. 395 sq.), coëunt et Latinum bellum poscunt.“ *H.* — *insultare* cum Accus. constructum alibi vix invenies. Vid. tamen adnott. ad III, 191. V, 235. et similes locos. — *attonitae*, verbum proprium de iis, qui deorum numine afflati sunt. Vid. ad IV, 282., ubi adde Hor. Od. III, 19, 14. et Ovid. Trist. V, 3, 38. — *matres*, matronae, uxores Latinorum, ut v. 392. — 581. *nomen Amatae*, auctoritas, dignitas. Vid. Hand. ad Stat. T. I. p. 44. et Bach. ad Tibull. III, 4, 61. — 582. *coëunt*, Amatae gratificaturi. *Martem* (i. e. bellum vid. ad Ecl. IV, 32. et al.) *fatigant* paullo insolentius dictum. *Heyn.* haec adnotat: „Proprie *fatigant* Latinum clamoribus ac precibus super Marte s. bello faciendo. Hinc *fatigant*, exposcunt, *ipsum bellum.* Solet enim poëtae *fatigare* de iis actionibus dici, in quibus quis fatigatur: est igitur precibus flagitare. Cf. ad VIII, 94. et ad I, 280.“ — 583. *contra omina*, quae supra v. 46 sqq. enarrata sunt; *contra fata deûm*, contra Fauni oraculum supra v. 96 sqq. — 584. *perverso numine* Servius (cui adsentitur Gossr., coll. Plaut. Men. V, 5, 1. et Cic. ad Div. XI, 10.) pro adverso, irato, numine, Heyn. vero rectius pro perversa, conturbata et infirmata deorum voluntate positum censet. Iahn. ad Aen. I, 8. p. 435. minus probabiliter intelligit

Ille, velut pelagi rupes immota, resistit,
Ut pelagi rupes magno veniente fragore,
Quae sese, multis circum latrantibus undis,
Mole tenet; scopuli nequidquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga.
Verum ubi nulla datur caecum exsuperare potestas

---

de poscentium voluntate, qui perverso studio effatis deorum repugnaverint. Plaut. Men. V, 5, 1. coniungit haec: *Nae hic dies pervorsus atque advorsus mihi obtigit.* — 586. De anaphora verborum *pelagi rupes* vid. ad Ecl. VI, 20. et al. Cf. etiam Orell. ad Hor. Epod. XVI, 41 sq. — Vss. 587 — 590. non esse satis elaboratos et perpolitos, ita ut statuendum sit, eos aut olim sibi emendandos a poëta esse relictos, aut nescio unde adscitos, vere adnotat Wagn., qui haec potissimum notanda premit: V. 587. post v. 586. plane otiosus est (ideoque iam ab Heinsio, Valcken. ad Fragmm. Callim. p. 275. Heynio et Peerlk. damnatus, refragantibus tamen Schirachio p. 474. Iahnio ad Ecl. I, 30. imprimisque Weicherto de Verss. iniuria suspp. p. 93.); porro verba *magno veniente fragore*, i. e. fluctibus cum magno fragore venientibus, parum differunt ab iis, quae v. 588. leguntur: *multis circum latrantibus undis;* tum v. 589. vox *nequidquam* prorsus supervacanea est, quum neutiquam ad summam comparationem attineat, quod scopuli et saxa nequidquam circum fremant; neque minus languidum et iners est additamentum istud: *laterique illisa refunditur alga;* denique etiam offendit vox *circum* v. 588 sq. bis posita. Addo, mihi etiam parum Virgilianum videri nudum illud *sese-Mole tenet*, pro quo certe *sese-Mole sua tenet* vel tale quid exspectaverim, quemadmodum infra X, 771. *mole sua stat* et ap. Ovid. Met. IX, 42. *manet illa* (moles) *suoque est pondere tuta.* Quare hos versus si non totos subditicios, certe valde interpolatos esse censeo. Thiel. tamen hunc locum defendit, quo ad turbas et seditiones civiles alludi putat (coll. Aen. I, 148. Cic. Rep. I. p. 1. et 4. Heinr. pr. Sext. 9, 20. pr. Mil. 2, 5. extr.), ut per *latrantes undas* oratores populares significentur, de quibus Cic. Brut. 15, 58. dicat: *Latrant enim iam quidam oratores, non loquuntur.* Ceterum v. 586., qui optimus est nec ullo modo addubitandus, laudatur a Macrob. VI, 3., in ipsa autem comparatione poëta ante oculos habuit Hom. XV, 618 sqq. Cf. etiam infra X, 693 sqq. Ovid. Met. IX, 40 sq. Stat. Theb. IX, 91 sqq. et plures loci similes, velut supra IV, 441 sqq. — 588. *latrantibus undis.* Sic etiam Sil. III, 470. et V, 396. Cf. praeterea Claud. R. Pros. I, 148. *Hinc latrat Gaetula Thetis*, id. Epithal. Pall. 61. *rubris quae fluctibus insula latrat* et similes loci. Inde etiam Scyllae canes explicandae. Cf. III, 432. — 589. „Olim post *scopuli* incidebatur et post *nequidquam* Copula ex nonnullorum Codd. fide omittebatur. Idem amplexus est Wakef., ut iungatur *mole scopuli* (vid. eiusd. Obss. ad Eurip. Ion. 284. et 726.) et seqq. sic explicentur: undae fremunt circa saxa. Hoc ferri posset, dummodo intelligeres, unde *undae*, quarum nulla mentio facta est, h. l. veniant.“ *Iahn.* *Scopuli* et *saxa* autem etiam Geo. III, 276. coniunguntur. Peerlk. etiam verba *scopuli nequidquam et sp. c. Saxa fremunt* spuria censet; qui praeterea vere haec adnotat: Si *alga* rupi *illiditur*, indicium est summae tempestatis, quae mare ex imo fundo commovet.“ Cf. Hor. Od. III, 17, 9. — *illisa refunditur*, ex imo maris excitata refunditur et lateri rupis illiditur. Cf. adnott. ad Geo. II, 29. — 591. „Latinus rex, quum diu restitisset, tandem victus rebus gerendis se abdicat easque Turno partes concedit.“ *H.* — *exsuperare*, vincere, ut X, 658. *Exsuperatque moras*, i. e. difficultates; hic igitur *consilium exsuperare* i. q. a consilio capto revocare, reprimere consilium et impedire, quominus illud exsequantur; et *caecum* (cupiditate) *consilium* est temerarium, ut ap. Cic. Finn. IV, 23. extr. *caecus animo*, Phaedr. IV, 19, 17. *caeca*

Consilium, et saevae nutu Iunonis eunt res,
Multa deos aurasque pater testatus inanis,
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
O miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium, votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus;

---

mens et multa similia. Cf. adnott. ad Aen. II, 257. De constructione autem *potestas datur exsuperare* vid. ad Geo. I, 305. et al. — 592. *eunt res*, procedunt. Cf. Cic. Lael. 12. *ut res coepit ire*; id. ad Att. IV, 15. *Incipit res melius ire, quam putaveram;* Curt. VIII, 19, 19. *eodem cursu, quo fluxere adhuc res, ire patiantur;* Ovid. Fast. III, 477. *O utinam mea sors, qua primum coeperat, isset* etc. — 593. *Multa*, multis verbis, multa proferens (ut IX, 29. *multa deos orans* etc.) *auras inanes*, coelum, *testatur*, obtestatur, manibus sublatis. (Cf. III, 600 et IX, 24.) *Inanis* autem, quamquam omnino notissimum est aëris epitheton (cf. VI, 740. et X, 82., ubi *venti inanes* et Geo. IV, 196., ubi *nubila inania*), hic tamen, quum de precibus nihil profecturis agatur, recte Peerlkampio singulari significatione positum videtur, ut *aurae inanes* sint non auditurae, (ut IV, 449. *lacrimae inanes*, i. e. Didoni nil profuturae, Ecl. II, 4. *studium inane* etc.); et *coelum testari* eodem modo dictum esse memorat Iahn., quo IX, 24. *onerare aethera votis.* Pauci quidam Codd. exhibent *aras*, quam lectionem non solum Burmanno, sed etiam Marklando in Praef. ad Stat. Silv. p. XII. (qui comparat Aen. XII, 496.) probari, satis mirum videtur; quum, etiamsi de aris foederis vel hospitii cogitare velimus, nemo tamen intelligat, quid *inanes* arae sibi velint. — 594. „Fato se vinci ait, quatenus non suum, sed caecum turbae consilium, h. e. temerarium impetum et furorem, sequi cogitur.“ *H.* — 594. *Frangimur*, vincimur, deficiente resistendi potestate. — *ferimur*, inviti, fere i. q. abripimur. Vid. ad II, 337. et quae Bentl. ad Ter. Phorm. IV, 418. de formula dicendi *fluctibus*, *undis ferri* adnotavit. — 595. „*sacrilego sanguine*, quatenus ipsi Aborigines sacrilegi, impii habendi sunt, qui contra deorum voluntatem bellum suscipiunt foedusque ictum violant.“ *H.* Cf. supra v. 583 sq. — *has poenas*, i. e. huius sceleris poenas, ut alibi, *is numerus*, *id genus* pro: *numerus*, *genus eorum*, *haec fama* pro *huius rei fama* et similia. Haud raro enim Pronomen demonstrativum, proprie ad notionem aliquam, quae antecedentibus continetur, pertinens, si Substantivum sequitur ad eandem notionem relatum, per attractionem quandam cum hoc nomine sequente coniungitur eiusque genus, numerum et casum sequitur. Vid. Otto ad Cic. Finn. III, 21, 70. Kritz. ad Sall. Iug. 35, 6. et 54, 6. Beneck. ad Iustin. XX, 3, 9. et XXIII, 1, 14. alios et cf. quae ad Geo. I, 329. Aen. II, 171. et IV, 387. adnotavimus. — 596. De Pronomine *te* per epizeuxin cum singulari vi et affectu iterato cf. Ecl. IV, 11, et Markland. ad Stat. Silv. III, 2, 81., qui idem dicendi genus etiam invitis Codd. obtrudere vult nostro poëtae Aen. X, 83., ubi vid. adnott. — *nefas*, pro poena sceleris. Vid. ad II, 229. — 598. Consolatur se Latinus mortis propinquitate. *Iam mihi parta quies*, iam in eo est, ut pariatur; cogitat eam ut iam partam, quippe quam proxime futuram certissime exspectat. Cf. Ecl. III, 68. Aen. II, 783. Sall. Iug. 82. — Verba difficillima *omnisque in limine portus* *Ruhk.* primus verissime sic interpretatur: „omnisque portus est in limine, i. e. omne auxilium mihi ante pedes et paratum est seni: limen enim vitae ut de initio ita de fine ponitur. Cf. Burm. ad Val. Fl. I, 823. Neque aliter iam Servius: „Securitas omnis in promptu est“ (ita enim Serv. Dresd. pro vulg. „in portu est.“) Sensus igitur loci hic est: In

Funere felici spolior. Nec plura locutus
Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.
Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanae coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, cum prima movent in proelia Martem,

---

morte vicina certissimum mihi refugium video paratum, et similem hic sententiam habemus ei, quam II, 638 sqq. Anchisen proferre vidimus. Priores editores *portus* pro Genitivo habent, iisque nuper denuo assensus est Gossr., qui, nescio num ad *omnis* supplens *ego sum*, an *quies est*, explicat: „iam sum ad limen portus, quem introeam.“ Markl. ad Stat. Silv. II, 2, 7. et Heyn. totum hemistichium in suspicionem adducere malunt, Peerlk. autem corruptum et pro *omnisque* verbum temporis, quale est *versor*, *navigo*, *veni ad limen portus* vel simile requiri censet. Ceterum hunc locum transscripsit Paullinus Carm. XII. *Inque tuo placidus nobis sit limine portus*, et ante oculos habuisse videtur Claud. Cons. Mallii 61. *Postquam parta quies, et summa nacta cacumen Iam secura petit privatum gloria portum. Portus* autem metaphorice de morte homini requiem afferente usurpatus legitur etiam Cic. Tusc. I, 44, 107. Stat. Silv. II, 2, 140. Senec. Agam. 591. Herc. fur. 1072. et alibi. — 599. *Funere*, i. e. morte (cf. adnott. ad Geo. III, 263.); non enim de exsequiis cogitandum esse, vere adnotat Heyn. — 599 sq. „Ne quis temere factum arbitretur, Latinum regni munia deserere (cf. ad VIII, 1.), tenendum est, ad Turni nomen illustrandum ita res attemperatas esse, ut is summam imperii teneret. Nam quum semel Turnus ad Aeneae virtutem illustrandam insigniore laude celebrandus esset, fieri hoc non recte potuisse, si secundas is partes ageret et alterius auspiciis res gereret.“ *H.* — *rerum reliquit habenas.* Cf. Ovid. Met. XV, 481. *ferunt - - accepisse Numam populi Latini habenas.* Silius I, 144. *rerum Hasdrubali traduntur habenae.* Stat. Silv. IV, 3, 130. *hunc iubet beatis Pro se Iupiter imperare terris, Quo non dignior has subit habenas.* Cic. de Or. I, 52. *Cui populus ipse moderandi et regendi sui potestatem quasi quasdam habenas tradidit.* Eademque ratione hoc voc. ab equitatione ad navis gubernationem translatum vidimus VI, 1. et alibi. — 601 sq. Bellum indicitur ideoque ex antiquissimo more Romano antea Iani templum reseratur; quem morem quamvis Livius I, 19. a Numa demum inductum esse narret, licuit tamen poëtae per anachronismum etiam ad priora tempora referre, ita ut ne opus quidem sit statuere, Virgilium ex aliis fontibus hausisse et Iani, tamquam pacis bellique indicis, religionem Numa longe antiquiorem postea, quum semel invaluisset opinio, hunc regem religionis publicae auctorem fuisse, ab Annalium demum Rom. scriptoribus una cum ceteris sacris ad eum relatam fuisse. Ceterum causam huius moris Ianus ipse affert apud Ovidium Fast. I, 279. — *protinus* (vid. ad Ecl. I, 13.) h. l. iugiter (ut bene Serv.), perpetuo ab eo inde tempore, quo semel hic mos est constitutus. Eodem sensu usurpatum redit infra IX, 337. Vid. Hand. Turs. IV. p. 622. — „*urbes Albanae*, coloniae. Nam Alba XXX oppidorum Latinorum mater. Cf. Dionys. III, 31.“ *H.* — *maxima rerum*, non publicarum, quod Ruhk. supplet, sed *πάντων τῶν ὄντων* s. *μέγιστόν τι πρᾶγμα*, ut Heyn. interpretatur: Roma, qua nihil maius. *Rerum* enim ad solam Superlativi vim augendam adiici solet, ut ap. laud. Ovid. Epist. IV, 125. *O utinam nocitura tibi, pulcherrime rerum, In medio nisu viscera rupta forent!* Cf. etiam adnott. ad Geo. II, 534. — 603. „*movent in proelia Martem* nove dictum. Vulgo *movetur bellum, Mars*; tum etiam *moventur arma*, pro quibus *Martem* dixit; et adiecit *in proelia.* Quod indicto bello ancilia commovebantur, alienum ab h. l. est.“ *H.* — *cum prima - - movent* autem i. q. simulatque movent, quum in eo est, ut proficiscantur in bellum. Cf. adnott. ad Geo. III, 130.

Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum,
Hyrcanisve Arabisve parant, seu tendere ad Indos
Auroramque sequi Parthosque reposcere signa:
Sunt geminae Belli portae — sic nomine dicunt —
Religione sacrae at saevi formidine Martis;
Centum aerei claudunt vectes aeternaque ferri
Robora, nec custos absistit limine Ianus,

Wagn. Qu. Virg. XXVIII, 3, d. (qui etiam confert XII, 103.) *cum primus* non multum differre censet a priusquam, ut sensus sit: priusquam proficiscuntur ad bellum. — 604 sqq. „Splendida est oratio. Bellis enim cum extremis orbis terrarum populis gerendis imperii Rom. maiestas praeclare declaratur. Quod *Getas* narrat, non est urgendum; voluit tantum fines imperii ad Danubium declarare.“ *H.* Poëtam his versibus Augusto blandiri eiusque gloriam bellicam celebrare voluisse, in promptu est. *Getas* igitur omnino posuit pro barbaris Occidentis nationibus ab Augusto devictis, pro quibus etiam Aquitanos a Messala, vel Cantabros et Astures anno U. C. 729. ab ipso Augusto superatos commemorare poterat. Cum nationibus autem ad Danubium degentibus et saepe incurrentibus in Romanorum fines, Dacis maxime (quibus Getae vicini) et Bastarnis, M. Crassus ab Augusto missus a. U. C. 727. bellum gesserat. Maiore etiam iure Horatius in loco huic simillimo, Od. IV, 15, 21., sed duobus fere lustris post conscripto, quo tempore iam Tiberius inde ab anno 742. feliciter cum Dacis aliisque populis vicinis conflixerat, *Getas* ab Augusto domitos commemorare potuit. — *lacrimabile bellum.* Cf. Hor. Od. I, 21, 13. *bellum lacrimosum.* Hom. Il. V, 737. *ἐς πόλεμον δακρυόεντα.* Anacr. fragm. 28. Bergk. *δακρυόεσσαν τ' ἐφίλησεν αἰχμάν.* — 605. De *Hyrcanis* vid. ad IV, 367. — *Arabisve.* Haec fortasse spectant ad Acilii Galli expeditionem, qui a. U. C. 730. exercitum ex Aegypto in Arabiam felicem traduxit. Cf. Dio Cass. LIII, 29. et Strab. XVI. p. 1126 sqq. De Particulis autem *sive — ve — seu* sibi respondentibus vid. ad I, 370. — Verba *seu tendere ad Indos* sqq. nemo non videt ad expeditionem Parthicam anni p. U. C. 734. referenda esse, quam etiam *Indos*, ut Augusto legatos mitterent, movisse constat. (Cf. adnott. ad Aen. VI, 795.) — 606. *Auroram sequi*, usque ad extremum Orientem progredi. — *Parthos reposcere signa*, res notissima, quam saepe commemorant aevi Augustei poëtae. Parthorum rex Phraates, ut bello cum Augusto gerendo occurreret, signa devicti exercitus Crassiani a. p. U. C. 734. sua sponte Romanis restituit. Vid. imprimis Ovid. Fast. VI, 456. V, 579. Prop. IV, 7, 79. III, 4, 9. III, 5, 48. Hor. Od. III, 5, 5 sqq. IV, 15, 6 sq. etc. et cf. adnott. ad VI, 795. — 607 sqq. „Romae Iani templum, a Romulo conditum, ex Numae, ut aiunt, instituto clausum vel apertum belli pacisque habebat indicia. Hoc vero ornavit poëta remque ita expressit, quasi in eo templo Bellum et Mars vincti tenerentur, custode in foribus Iano. Fecerat hoc idem I, 294.—296.“ *H.* — *geminae Belli portae.* Vid. adnott. ad Aen. l. modo l. et infra v. 622. — 608. *formido Martis* a *religione* antea commemorata non multum differt et respondet Graeco *δεισιδαιμονίᾳ.* Cf. etiam Heins. ad Sil. III, 215. et Drakenb. ad eiusd. I, 82. — 609. *aerei*, *δισσυλλάβως.* Vid. ad I, 698. — *ferri robora*, i. e. repagula ferrea. Süpflius interpretatur „*eisenbeschlagene Thorflügel.*“ Poëta imitatus est Lucretium, qui II, 449. *duri robora ferri* pro ferro simpl. commemorat. Cf. etiam eiusd. V, 1285. (*ferri vis*) ibique Wakef. — 610. *nec custos absistit* cett. „Poëta nobis templum Iani exhibet hac specie: esse aedem Belli gemino aditu, ab antica et postica parte (*ναὸν ἀμφιπρόστυλον*) clausis foribus ferratis, posito ad fores Iani signo: quoties bellum a

Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,
Ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino
Insignis reserat stridentia limina Consul;
Ipse vocat pugnas; sequitur tum cetera pubes,
Aereaque adsensu conspirant cornua rauco.
Hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
More iubebatur tristisque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Foeda ministeria, et caecis se condidit umbris.
Tum regina deûm coelo delapsa morantis
Impulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rumpit Saturnia postis.

Senatu decretum fuerit, Consules reserare fores, bellum indicere; tum cani classicum. [Vid. supra adnott. ad v. 601.] — 611 sqq. *Has* portas, *stridentia limina*, reserat Consul trabeatus." *H.* Non tamen hanc appositionem esse, sed anacoluthon, Virgiliumque primum ita scribere instituisse: *Has - - stridentes reserat*, adnotat Wagn. Cf. adnott. ad V, 51. Quare non opus est, ut aut cum Burmanno *Has - - stridenti limine*, aut cum Peerlkampio *Huic* (Iano, qui stat custos in limine) - - *stridentia limina* legamus. — *sedet sententia*. Vid. ad II, 660. — 612. „*Trabea Quirinalis* dicta, puto, quod uti regibus, ita ipsi Romulo trabeae fuerat usus. Plin. VIII, 48. 74. *Trabea usos accipio reges*, et IX, 39, 63. *Purpurae usum semper Romae fuisse video, sed Romulo in trabea.* Cf. etiam supra v. 187. 188." *H.* Adde Ovid. Fast. I, 37. II, 504. VI, 375. Met. XIV, 828., quibus omnibus locis Romulus vel *trabeatus* vel *trabea pulcher*, *decorus* vocatur, et Iuven. VIII, 259. *Ancilla natus trabeam et diadema Quirini - - meruit.* Ceterum dicitur fuisse toga albi coloris, multis fasciis purpureis trabium instar transversis ac discurrentibus ornata iisque vel intextis vel assutis. Vid. etiam Isidor. Origg. XIX, 24. Lucan. I, 596. Liv. VIII, 9, 9. V, 46, 2. alii. Wagn. conferri iubet Otfr. Muelleri librum *Die Etrusker*. Vol. I. p. 265 sqq. — *cinctu Gabino*, a Gabiis translato. „Toga sic in tergum reiecta, ut ima eius lacinia a tergo revocata hominem cingat, simul caput tegat et ambiat." Haec *Serv.*, qui simul narrat, Gabinos, quum trabeis induti aliquando sacrum diis facerent, accepto nuntio de hostium adventu, statim his ipsis vestibus cinctos iis obviam ivisse, et quum vicissent, hoc vestimenti genus pro bono omine esse habitum. — 613. *stridentia*, nam magnae sunt portae et raro moventur. — 614. *vocat pugnas*, advocat quasi pugnas bellum indicendo. Simili ratione III, 253. *venti vocantur*, ubi vid. adnott. — *sequitur*. Consul solet dicere: „Qui rempublicam salvam esse vult, me *sequatur*." *Wagn.* — 615. Classicum canitur. Cf. VIII, 1 sq. — 618. *refugit*, recusat. Cf. II, 12. et IX, 200. — *foeda*, quia ex Latini opinione iniustum bellum movetur. — 619. *caecis se condidit umbris*, scil. regiae. Vid. supra v. 600. *Sepsit se tectis.* Ceterum cf. adnott. ad II, 19. Both. corr. *ut caecis*, h. e. postquam se in interiora domus regiae recepit; quam coniecturam iure refutavit Iahn. ad Geo. IV, 434. — 620. „Succedit in regis locum infesta Iuno, et Ianum s. Belli templum reserat." *H.* — *Delabi* vox propria de diis e coelo descendentibus. Cf. Voss. *Mythol. Briefe* I, 22. et Bach. ad Ovid. Met. I, 212. — 621. *Impulit - - et - - rumpit.* Vid. ad II, 482. III, 3. al. *Rumpit* autem ex optimis plurimisque libris cum Wagn. recepimus, quem etiam ceteri recentiores editores praeter Peerlk. secuti sunt. Quod vulgo editur Perf. *rupit*, a librariis antecedenti *Impulit* accommodatum videtur. — V. 622. ad Ennii (p. 128. Hessel.) exemplum conformatus, cuius hoc fragm.

Ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante;
Pars pedes ire parat campis, pars arduus altis
Pulverulentus equis furit; omnes arma requirunt.
Pars levis clipeos et spicula lucida tergent
Arvina pingui, subiguntque in cote securis;

---

nobis servavit Servius: *postquam Discordia tetra Belli ferratos posteis portasque refregit.* Cf. etiam Stat. Theb. V, 146. *ubi arma Indulget pater, et saevi movet ostia Belli.* — 623. *inexcita atque immobilis ante.* Latium enim Latino regnante longa pace gavisum erat. Cf. supra v. 45 sq. *Inexcitus*, i. e. non excitatus, non evocatus, legitur etiam Stat. Achill. II, 353. *Undique inexciti sibi quisque et sponte coimus*, ut contrarium *excitus* infra v. 642. X, 38. et saepius. — 624. Coniunctio verborum paullo durior et inusitatior *pars arduus* ita excusanda videtur, ut sumamus, poëtam post *pedes* addere voluisse *eques*, postea vero consilium mutasse et nihilominus illud *arduus* retinuisse quae etiam Gossravii est sententia. Peerlk. tamen, qui hoc *pars arduus* non Latinum, et loco Manilii I, 409., qui conferri possit: *Duplici Centaurus imagine fulget, Pars hominis tergo pectus commissus equino*, recte, puto, mutata interpunctione (Commate scil. post *hominis* posito) succurrendum censet, duplicem proponit coniecturam supervacaneam: *Hic pedes ire parat; campis ille arduus* etc. aut *Pars pedes ire parat; campis pars altus apertis Pulv. eques furit.* — *arduus altis equis.* Epitheton *altis* otiosum videri potest post *arduus;* sed quo maiorem vim orationi concilient poëtae, voces eiusdem vel certe affinis significationis coniungere solent. Vid. adnott. ad II, 458. Ceterum cf. supra v. 285. *Sublimes in equis redeunt.* — 625. „*pulverulentus.* Nihil frequentius hac imagine motae pugnae vel cursus concitatioris vel industriae et studii: κόνις, ἐγκονεῖσθαι, κονίσσαλος.“ *H.* Cf. infra VIII, 592 sq. et notissimus Horatii locus Od. I, 1, 3. *Sunt quos curriculo pulverem Olympicum Collegisse iuvat.* Noli autem haerere in duplici epitheto *arduus pulverulentus* sine Copula coniunctis. Nam alterum tantum, *arduus altis equis*, opponitur antecedenti *pedes*, alterum autem, *pulverulentus*, cum verbo *furit* in hanc unam coit notionem: furendo pulverem excitat. Cf. adnott. ad Aen. V, 24. *Furere* de curru concitato legitur etiam infra IX, 552. — Verba *omnes arma requirunt* Enniana esse memorat Macrob. VI, 1., qui hunc versum Ennii profert: *Balantum pecudes quatit, omneis arma requirunt* (p. 66. Hessel.). — 626 sqq. Peerlk., Colo post *requirunt* posito, sine iusta causa totum, qui sequitur, locum sic transponendum putat: 628. 626. 627. 632—636. 629—631. 637. etc. — *lēves clipeos*, non asperos et caelatos, in quorum superficie nulla signa exstabant. — *spicula lucida tergent*, ut lucida fiant, de quo proleptico Adiectivi usu vid. ad IV, 298. al. — *tergent* lectio est Med. et meliorum Codd. fere omnium, quam, quum etiam hoc Servii scholio satis defendatur: „*Tergent* ab eo, quod est *tergeo*, *terges*, venit; et *tergunt* a *tergo*, *tergis*, quod de usu penitus recessit,“ cum Wagn. recipere non dubitavimus, quem etiam posteriores editores omnes secuti sunt. Vulgo *tergunt*, quae forma sane ab aurea aetate non est aliena (cf. Varr. L. L. V, 8. extr. Prisc. X, 5, 31. p. 893. P. Probus p. 1486. P. Ruddim. I. p. 240. Ramsh. §. 74. §. 290.), hic autem librariis deberi videtur, quos Wagn. ad extremum superioris versus verbum aberrasse putat. *Tergĕre* (Graec. ἐκτρίβειν) etiam ap. Livium XXVI, 51, 4. de poliendis armis usurpatum invenitur. Cf. Iuven. XIV, 62. *Hic leve argentum, vasa aspera tergeat alter* ibique Weber. — 627. *Arvina* secundum Sueton. de vitiis corpor. ap. Servium ad h. l. est pingue illud, quod est inter cutem et viscus s. carnem animalium; alii vero de solo adipe suillo dictum fuisse putant. Legitur autem apud nullum alium scriptorem antiquum, praeter Sidon. Epist. VIII, 14. et

Signaque ferre iuvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnae positis incudibus urbes
Tela novant, Atina potens Tiburque superbum,
Ardea Crustumerique et turrigerae Antemnae.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum cratis; alii thoracas aënos

Prudent. Cath. VII, 9., ubi de hominis pinguedine usurpatur. Ceterum *Heyn.* haec adnotat: „Ad nostros decori sensus exigendus non est laevor et splendor ex axungia et suillo adipe (ἀργέτι δημῷ ap. Homerum) quaesitus. Nec tamen per se tenuior aut vilior rei est species, quam acumen ex cote.“ — 627. *secures.* Vid. supra ad v. 510. — 628. *Quinque adeo.* Vid. ad IV, 533. — *signa - - tubarum.* Cf. infra v. 637. — 629. Praeter agrestes, qui iam antea ex agro Laurentino confluxerant (vid. v. 573 sqq.), etiam urbes Latii Laurentibus armorum societate iunctae belli studio exardescunt et arma capiunt. — Particulam *adeo*, quam etiam hic Germanico sermone reddi non posse censet Wagn. Qu. Virg. XXVI, 3. (vid. supra ad v. 427.), Hand. Turs. I. p. 145. recte cepisse videtur, haec sic convertens: *ganze fünf grosse Städte.* Poterat tamen addere *ja* (*ganze* etc.), nam gradatio inest: non solum singuli arma sua ad bellum parant (v. 627 sqq.), sed adeo totae urbes condunt armorum officinas (*positis incudibus*) et nova arma conficiunt. Cf. etiam adnott. ad Geo. I, 287. et Aen. III, 203. — 629. *positis incudibus.* Cf. Ovid. Fast. IV, 473. *Antraque Cyclopum positis exusta caminis* et Val. Fl. IV, 286. *pulsis strepitant incudibus urbes.* — 630. *Atina*, Volscorum oppidum in orientali Latii parte ad Melpis fontes situm, quod etiamnum antiquum nomen servat. Cf. Liv. IX, 28, 6. Cic. pr. Planc. 8, 19. Silius VIII, 397. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 726. — *Tibur* (nunc *Tivoli*), magnum et opulentum Latii oppidum in utraque Anienis ripa situm; quare *superbum* appellatur. Servius satis artificiosam profert explicationem: Tiburtes quum aliquando auxilium a Romanis petentes sua in illos beneficia iactarent, hoc responsum a senatu accepisse: *Superbi estis.* Cf. Strab. V. p. 364. Dion. Hal. V. p. 305. Plin. XVI, 44, 87. Liv. VII, 12, 1. cett. et liber meus modo comm. III. p. 712. De amoenitate regionis circumiacentis multi egerunt, quos collectos vide ab Obbario in Excursu ad Hor. Ep. I, 8, 12. Fasc. V. p. 21 sqq. — 631. *Ardea.* Vid. supra v. 411. — *Crustumeri.* Ne metrum violaret, poëta (ut VI, 776. *Pometios*) incolarum nomen posuit pro ipsius urbis nomine, quae *Crustumium* (Varr. R. R. I, 14. Sil. Ital. VIII, 367.), *Crustumerium* (Plin. III, 5, 9. Liv. I, 38, 4.) et *Crustumeria* (Liv. III, 42, 3.) vocabatur, in Sabinis haud procul a Tiberi et Fidenis loco non satis certo sita. Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 724. — *Antemnae* (Varro L. L. IV, 5. Strab. V. p. 230. Plin. III, 5, 9.) s. *Antemna* (Dion. Hal. II, 32. Sil. Ital. VIII, 366.), eorumdem Sabinorum oppidum, ad Anienis et Tiberis confluentes conditum, quod mature interiit. Cf. liber meus modo comm. in addendis III. p. 1136. *Turrigerae urbes* etiam X, 253. commemorantur. De hiatu vid. ad Ecl. VII, 53. et Aen. III, 74. et de voce quatuor syllabarum versum claudente ad Ecl. II, 24. — 632. Alii galeas s. *tegmina tuta*, ab effectu dicta, quia tutos praestant, alii scuta viminea conficiunt, s. *flectunt crates salignas* (ex salice) *umbonum*, ad formandos umbones. Cf. quae de hoc genere appositionis ad Aen. VI, 659. adnotavimus. *Umbo* autem pro toto clipeo legitur etiam IX, 810. X, 884. Sil. IV, 354. Lucan. VI, 192. Stat. Theb. I, 377. Liv. IV, 19, 5. Iustin. XXXIII, 2, 4. multisque aliis locis. De scutis vimineis cf. Xen. Cyr. I, 2, 9. Caes. B. G. II, 33. Lips. de Mil. Rom. III, 2. p. 167. — Cum verbis *cavant tegmina capitum* cf. Prop. III, 12, 12. *Virgineumque cavo*

Aut levis ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus ensis.
Classica iamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementis
Ad iuga cogit equos, clipeumque auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque accingitur ense.
Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete,

---

protegit aere caput. — 634. *ducunt*, procudunt, malleo tundunt, Graec. ἐλαύνουσι (Hom. Il. XII, 269. XX, 270.). Sic Tibull. I, 3, 47. *nec ensem Immiti saevus duxerat arte faber.* Plin. VII, 37, 38. *Alexander edixit, ne quis ipsum alius - - quam Lysippus ex aere duceret.* Appul. Flor. 1. *quin solus effigiem regis Polycletus aere duceret* etc. Quare etiam *aes ductile* ap. Plin. XXXIV, 8, 20. Ceterum cf. adnott. ad VI, 848. De spondaico huius versus metro (nam etiam *ocreas* διασυλλάβως legendum est), quod bene convenit lento argento ducendo, vid. ad Geo. III, 276. et Aen. II, 68. Plures eiusmodi versus ex meris spondeis compositos collegit Santen. ad Terent. Maur. p. 144 sq. Ceterum hunc totum versum, voc. *ocreas* tantum in *lamnas* mutato, sine auctoris nomine profert Diomedes Gramm. l. III. p. 495. — 635. Omnis honos et amor, quem rustici hactenus posuerant in fabricando et exercendo vomere, aratro et falce, nunc ponebatur in fabricandis armis, et illa instrumenta rustica igne soluta et liquefacta rursus transformabantur in enses, quibus patres s. maiores usi fuerant ante agriculturam florentem. *Recoquere* (i. e. coquendo transformare) eadem significatione legitur etiam infra VIII, 624. et ap. Lucan. VII, 148. *Spicula extenso Paean Pythone recoxit.* Cf. etiam Cort. ad Lucani l. l. Drak. ad Silium IV, 15. (ubi vulgo *revocantque nova fornace bipennes*) et Bentl. ad Hor. Od. I, 35, 38. *Coquere* autem verbum proprium de operibus aeneis ignis ope factis. Cf. Iuven. XV, 166. Flor. III, 20, 6. Claud. R. Pros. I, 243. etc. Ceterum iam Macrob. VI, 1. extr. comparat Lucr. V, 1292. *Inde minutatim processit ferreus ensis, Versaque in obscoenum species est falcis aënae.* Cf. etiam Geo. I, 508. — 637. *Classica sonant.* Supra v. 627. *sonitus tubarum* et v. 615. *cornua conspirant.* Ceterum de classico cf. Veget. II, 22. et Lersch. Antiqq. Virg. p. 45. — *it tessera*, i. e. distribuitur tabella illa s. symbolum sociis ab hostibus discernendis inserviens, quod sub Augustis demum vocale esse signum incepit, quale etiamnum usu venire constat (*die Parole*). Cf. Lips. de milit. Rom. V, 9. Stat. VII, 236. *longo fugit ordine velox Tessera*, Claud. de laud. Stilich. I, 330. *ut - - felix legionibus iret Tessera*, Silium VII, 347. *discurrit tessera castris* (ubi vid Interpp.), eund. X, 17. *dat tessera signum Excubiis*, XV, 478. *tacitum dat tessera signum*, Liv. XXVII, 46. in. *Tessera per castra ab Livio consule data erat* et similes locos. — *signum bello*, quo signo milites in bello cognoscerent se inter se et ab hostibus distinguerent. — 639. *frementes Ad iuga cogit equos.* Statius Theb. VII, 136. Maronem imitatus cecinit: *alienaque cogunt Ad iuga cornipedes.* Cf. etiam Silius IV, 18 sq. *domitat pars verbere anhelum Cornipedem in gyros saxoque exasperat ensem.* — *trilicem loricam.* Vid. ad III, 467. et V, 259. — 640. *fido ense*, cui confidi potest in periculis. Sic infra IX, 707. *fidelis lorica.* Cf. Lucan. VII, 139. *nec gladiis habuere fidem* et Burm. ad Gratii Cyneg. 52. — 641 sqq. Homericum navium catalogum hic imitatum esse poëtam, cum quo post Macrob. Sat. V, 15. multi hunc locum compararunt, nemo non videt. *Heyn.* inter alia haec adnotat: „Quum Graecarum urbium et populorum enumeratio - - ad singulorum oppidorum laudem et gloriam avitam pertinere videretur, multa Homerus simpliciter nomine designare potuit. At Latii

Qui bello exciti reges, quae quemque secutae
Complerint campos acies, quibus Itala iam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis;
Et meministis enim, divae, et memorare potestis;
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris

---

urbes pleraeque aut solo erant aequatae aut antiquo splendore exciderant. Necesse igitur fuit poëtae commendare eas a vetere fama et antiquis fabulis, imprimis de iis, qui eas condiderant. - - - Quod Troianam aciem non adiecit ad Homericum exemplum, nemo facile miretur; quam enim varietatem et delectationem ea enumeratio promittere poterat? Etruscorum auxilia enarrare non oblitus est X, 163 sqq." Idem Heyn. observat, eum ordinem in recensendis singulis urbibus secutum esse poëtam, ut ab occidente Latii ad orientales usque fines progrederetur. — V. 641. iteratur X, 163. Etiam in hac Musarum invocatione sub initio longioris et difficilioris narrationis Homeri exemplum Il. II, 484. poëta secutus est. Cf. autem adnott. ad VI, 264. et IX, 525. — *Pandite Helicona et cantus movete*, i. e. Pandite Helicona, ut, apertis quasi huius sacrarii portis, proveniant inde carmina de rebus reconditis et obscura tantum fama propagatis. Sic enim Wagn. locum rectissime capere videtur, qui confert Bacchylidis verba a Clem. Alex. servata Strom. V. p. 423. D. Sylb. *οὐδὲ γὰρ ῥᾷστον ἀῤῥήτων ἐπέων πύλας ἐξευρεῖν*, de verbo *pandendi* autem ad res obscuras et minus notas translato ipsius Aen. VI, 267., et super eodem de oraculis usurpato Aen. III, 252. 479., ut de carminibus res obscuras illustrantibus Lucr. IV, 8. *obscura de re tam lucida pando Carmina* (ibique a me adnott.). Cf. etiam Ovid. Met. XV, 622. (locus nostro simillimus) id. Fast. IV, 193. Stat. Theb. IV, 33. Claud in Ruf. 1, 21. etc. videque Bach. ad Ovid. Met. X, 149. XIV, 21. et supra ad Aen. III, 179. — *Deae*, Musae. — *cantus movete*, i. e. canite, nil amplius. Pro *movete* non erat cur Wakef. paucorum quorundam Codd. lectionem *monete* reciperet, etiam Heynio et Peerlkampio (qui tamen insuper, coll. Aen. VII, 41., hanc profert coniecturam: *vatemque monete*) probatam: quum plurimorum optimorumque Codd. lectio et difficilior sit et verbis *Pandite Helicona* melius conveniat. Cf. etiam Ovid. Met. XIV, 20. *carmen Ore move*; ibid. X, 149. *Ab Iove, Musa parens, - - Carmina nostra move.* id. A. A. III, 651. *Quid iuvat ambages praeceptaque parva movere?* (ubi etiam vulgo *monere.*) Val. Fl. V, 100. *Carmina - - Odrysius dum rite movet*, ibique Burm., Bentl. et Orell. ad Hor. Od. III, 7, 20. et adnott. ad Aen. I, 262. Heins. coni. *cantuque monete.* — 643. *quibus Itala iam tum* etc. Similes Italiae laudes vide Geo. II, 167 sqq. — „*iam tum* praeclare dixit ad laudem sui aevi, tacita quidem comparatione." Haec *Heyn.* verissime; non enim adsentior Handio in Turs. III. p. 113. hunc locum iis adnumeranti, ubi *iam tum* non per *schon damals*, sed per *eben damals* convertendum sit, multo minus vero probare possum, quod ibidem legitur, poëtas *iam tum* interdum pro simplici *tum* usurpasse. Ceterum cf. Geo II, 174., ubi Italia *parens magna virûm* vocatur, et Aen. VI, 784. (Roma) *Felix prole virûm.* — 644. *quibus arserit armis*, quos viros ardentes in armis, i. e. bellicosos habuerit. Burm. minus probabiliter explicat: quibus bellis turbata, concussa fuerit, coll. adnott. suis ad Suet. Caes. 70. et Lucan. II, 534. — „Vss. 645. 646. ex Hom. Il. II, 485 sq. conversi. Secuti sunt alii, ut Stat. Theb. IV, 32 sqq. Ovid. Met. XV, 622 sq." *H.* V. 645. infra IX, 529. iteratur, sed haud dubie invito Virgilio. — 646. *famae aura.* Tenuitas famae comparatur cum aurae allabentis tenuitate. Peerlk. confert Stat. Theb. IV, 651. *Phoebe doce. Nos rara manent exordia famae.* — 647. „Quod *Mezentium* Agyllae, mox

Contemptor divûm Mezentius, agminaque armat.
Filius huic iuxta Lausus, quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni;
Lausus, equûm domitor debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequidquam ex urbe secutos
Mille viros, dignus, patriis qui laetior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum

Caere dictae, Lucumonem inter socios Latinorum memorat, ab antiqua fama mutuatus est. Vid. VIII, 478 sq.“ *H.* Cf. etiam Plin. XIX, 14. *Varro auctor est, Mezentium, Etruscorum regem, auxilium Rutulis contra Latinos tulisse vini mercede, quod tum in Latio agro fuisset*, et Ovid. Fast. IV, 877 sqq. — *asper*, saevus, crudelis. — *Tyrrhenis ab oris*, oriundus ex Etruria. Cf. Geo. II, 3. Aen. I, 380. Liv. I, 50. *Turnus ab Aricia.* Iustin. IV, 2. *veterani ab Himera* etc. Hand. Turs. I. p. 18. Interpp. ad Prop. IV, 6, 37. cum adnott. ad Ecl. I, 8. et Geo. II, 243. Pulsus enim Agylla apud Rutulos tunc vivebat. Vid. VIII, 492 sq. — *contemptor divûm* ex fama antiqua. Cato enim apud Macrob. Sat. III, 5. narrat, *Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi afferrent, quas diis primitias afferebant.* Quare etiam apud Ovid. l. l. non *deos*, sed *vulnera* sua *testatur.* Ceterum Med. hic, uti etiam IX, 586, X, 204. 714. 729. 742., praebet *Mezzentius*, quamquam idem alibi (VII, 654. VIII, 7, 501. IX, 522.) literam *z* non geminat, alibi (VIII, 482. XI, 150. 689. cett.) alteram *z* vel transfossam vel puncto notatam exhibet. Cf. Wagn. ad II, 763. In Fastis tamen Praenestinis p. 326. nomen per unum *z* scriptum apparet. Cf. etiam Pierius ad h. l. et Schneider. Gr. Lat. I, 1. p. 375. — 649. *quo pulchrior alter* cett. Comparant Hom. Il. II, 673 sq. Od. VIII, 116 sq. et XI, 309. Vid. etiam ad VI, 164. — 650. *corpore Turni*, ipso Turno; quamquam huius loci, ubi de corporis pulchritudine agitur, non prorsus eadem est ratio atque eorum, de quibus supra diximus: I, 193. II, 18. V, 318. VI, 22. — 651. „*equûm domitor*, ἱππόδαμος. — *debellator ferarum;* quod Homerico exemplo in laude viri fortis posuit. Vid. Iliad. 49—51.“ *H.* De venatione a Romanis inter honestissimas et utilissimas virorum occupationes relata cf. Schmid. ad Hor. Ep. I, 18, 49. Beier. ad Cic. Off. I, 29, 104. et Heind. ad Hor. Sat. II, 2, 9. a Thielio laudatos. — 652. *Agyllina urbs* redit VIII, 478. Erat autem *Agylla* (quod nomen antiquum, a Pelasgis conditoribus oppido datum, invenitur etiam ap. Strab. V. p. 220. Cas. Dionys. Hal. I, 14. III, 144. Herod. I, 167. Plin. III, 5. 8. et Rutil. Itin. v. 226.) eadem urbs Etruriae, quae postea a Tyrrhenis *Caere* appellabatur (unde *caerimoniae* nomen habere dicuntur, nunc *Cervetere* s. *Cervetro*), de qua praeter ll. ll. vide Liv. I, 2, 3. IX, 36, 3. alios et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 606 sq. Vid. tamen Intpp. ad Liv. XXI, 62, 5. — *nequidquam secutos*, quia una cum duce in proelio ceciderunt: sic enim nec ipsis nec illi quidquam profuit, quod eum secuti erant. — 653. „*dignus patriis qui laetior esset imperiis*, dignus, qui meliore patre gauderet; ad patrem autem declarandum *imperia* non minus valent, quam in filio *obsequium.* Comparant Hom. Il. XV, 641.“ *H.* Cf. etiam Ovid. Met. VIII, 849. *Filia restabat non illo digna parente*, Silius XII, 346. *Proles pulchra viri, nec tali digna parente* et similes loci. — 654. Hand. Turs. III. p. 19. negationem *haud* non cum verbo, sed cum nomine coniungendam censet, quasi nos dicamus: *ein Nicht-Mezentius.* Ceterum Peerlk., offensus verbo *esset* in fine utriusque versus repetito, satis audacter coni. *dignus, patriis cui laetior aetas Imperiis, et cui* etc. — 655. „*Aventinus* heros Virgilii ingenio deberi videtur. Herculis autem acces-

Victoresque ostentat equos satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus, clipeoque insigne paternum
Centum angues cinctamque gerit serpentibus Hydram;
Collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit oras,
Mixta deo mulier, postquam Laurentia victor

---

sus ad haec loca (vid. VIII, 200 sq.) facile poëtae animum impellere potuit, ut in Aventinum incideret; cuius nomen Romanis lectoribus placere potuit, quum mons Aventinus urbis Romae pars facta esset.“ *H.* Alius est *Aventinus*, quem inter Albae Longae reges commemorat Ovid. Fast. IV, 51. et XIV, 620. — *palma*, victoria. (Vid. ad V, 70.) Intellige igitur bigas vel quadrigas praemio cursus ornatas. — *per gramina*, per campos gramine vestitos. — 656. *victores equos.* Vid. ad Geo. III, 499. — *satus Hercule.* Vid. ad Geo. I, 278. et al. — *pulchro.* „Cogitandum est de pulchritudine, qualis esse potest herois, qui robore corporis omnes mortales superabat.“ *H.* Burm. cum Servio *pulcher* per fortis explicat coll. Claud. IV. Cons. Hon. 532. *pulcher Alcides*, Flor. IV, 4. *tunc etiam pulcher manu apparuit*, et infra v. 761. *proles pulcherrima bello.* Adde Ennii fragm. p. 19. Hessel. *Romulu' polcer* et Hor. Od. IV, 4, 65. *Merses profundo, pulchrior evenit.* Et sane pulchritudo viri, quae constat robusto et nervoso corpore, latis humeris, valido pectore etc., in pugnae ardore maxime enitet, quare Servii explicatio non omnino absona iudicanda, quum *pulcher* et *fortis* vir sint cognatae notiones. — 657 sq. „Tragicorum more clipeum dat Aventino insigne gerentem hydram.“ Haec *Heyn.*, qui etiam conferri iubet Silium II, 158 sq. (ad quem locum vid. Drakenb.) Eurip. Phoen. 1142 sq. et Quintum Cal. VIII, 349 sq., simulque adnotat, ut hic *centum*, ita VI, 576. *quinquaginta* capitibus instructam exhiberi hydram. Ceterum *centum angues cinctamque serpentibus Hydram* dictum esse pro: Hydram centum anguibus cinctam, quisque videt. Simillima ratione infra v. 753. *Vipereo generi et graviter spirantibus hydris.* Cf. etiam supra ad v. 94. 419. multosque similes locos adnott. Peerlk., quum Hydra serpentibus *cincta* sit plane integra et intacta (?), cuius insigne non possit Herculis virtutem ostendere, coni. *sectamque*, ut *sectam serpentibus* pro *sectis serpentibus* positum sit, hac sententia: gerit in clypeo Hydram, ex cuius capitibus multi serpentes erant recisi; quam coniecturam fulcire studet collatis locis Hor. Od. IV, 4, 61. Lucan. IV, 634. Senecae Med. 701. et imprimis Silii II, 158. *Centum angues idem Lernaeaque monstra gerebat In clipeo*, et *sectis geminam serpentibus Hydram.* — 659. Niebuhr *Röm. Gesch.* Vol. I. p. 234. huius sacerdotis nomen ex Adiectivo *reus* factum et propterea *Rea*, non *Rhea*, scribendum esse arbitratur; cui opinioni, nec Codd. auctoritate nec metro sublevatae, iure adversatur Wagn., et Peerlk. huius Nymphae nomen non male deducit a Graeco *ῥέω* (unte etiam *Romuli* et *Remi* nomina orta esse censet, quod tamen minus probabile dixerim). Rheam autem Sylviam a Marte compressam poëtae obversatam esse hanc fabulam fingenti de sacerdote aliqua eiusdem nominis ab Hercule vitiata, non est quod memorem. — 660. *Furtivum partu edidit* pro vulg. furtivo partu. Ceterum cf. supra IV, 171. VI, 24. Tibull. I, 2, 34. *celari vult sua furta Venus* et similes loci. — *in luminis oras.* Vid. ad Geo. II, 47. — 661. *Mixta deo*, *μιγεῖσα θεῷ* (Hom. Il. XXI, 143. Od. I, 73 etc.), congressa. — „*Laurentia arva*, ut poëta, latius dixit; nam apud Evandrum, qui tum loca circa Palatinum et Aventinum tenebat, deverterat Hercules: qua de re vid. VIII, 200 sq.“ *H.* Non inepte tamen Servius memorat, tantam fuisse illis temporibus Laurenti potentiam, ut omnia vicina loca eius imperio subiecta essent, ideoque etiam illas regiones, quas Tiberis permeet, iure

Geryone exstincto Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu saevosque gerunt in bella dolones,
Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
Ipse pedes, tegumen torquens immane leonis
Terribili impexum seta, cum dentibus albis

Laurentia arva dici potuisse. — 662. *Geryone exstincto.* Vid. ad VI, 289. — *Tirynthius* vocatur Hercules a Tirynthe, Argolidis oppido, ubi educatus fuisse traditur. Cf. VIII, 228. Ovid. Met. VII, 410. IX, 66. Fast. I, 547. II, 305. cett. — „V. 663. poëticum ornatum habet commode ab eo petitum, quod in armentorum cura proprium est lavare gregem, pro: et armenta [Geryonis] ex Hispania abduxit.“ — 664. *Pila*, iaculorum genus Romanis proprium, de quo cf. Polyb. VI, 21. et Heind. ad Hor. Sat. II, 1, 13. — *gerunt*, scil. comites Aventini, quibus v. 666. *Ipse* opponitur. Non opus igitur, ut cum Peerlkampio, ne Subiectum sententiae desit, neve inter Italiae nationes hic commemoratas Sabelli omnino taceantur, scribamus: - - *manus* - - *Sabellae* pro *manu* - - *Sabello.* — *in bella*, ad usum belli. Vid. ad VII, 13. Gronov. ad Senec. Herc. fur. 779. minus recte iungit *saevos in bella.* — *Pilum* (hastile lignum trium cubitorum ferro eiusdem longitudinis ita praefixum, ut ferrum in medio hastile inciperet) Romanorum et Italorum telum fuisse, tradit Polyb. VI, 21. — „*Dolo* est flagellum, intra cuius virgam latet pugio, aut, secundum Varronem, ingens contus cum ferro brevissimo [quae explicatio huic loco convenientior videtur]; dolones autem a fallendo dicti sunt, quod decipiant ferro, quum speciem praeferant ligni.“ Haec *Serv.* Quod teli genus illis temporibus accommodatum esse, adnotat Heyn. coll. Silio III, 250. (*tereti dextras in pugnam armata dolone - - Barce.*) Cf. etiam Plutarch. Tib. Gracch. c. 10. Suet. Claud. 13. et Isidor. Origg. XVIII, 9. — 665. *tereti mucrone*, parvo gladio. Wagn. tamen, coll. Geo. I, 173. per *ἓν διὰ δυοῖν* explicat: veru teretem habens mucronem. — „*veru Sabellum* nullum aliud esse videtur, quam verutum. Samnitium quidem proprium hoc telorum genus, *σαυνίον* dictum, a quo adeo nomen Saunitarum s. Samnitum ductum esse volunt. Vid. Festum v. *Samnitibus* pag. 146. Lind. et Strab. V. pag. 383. B. Iam quum Samnites Sabinae gentis propago sint, etiam Sabinis idem hastae genus tribui potuit, unde *veru Sabellum.* Nisi omnino commune fuit populorum Latii et reliquae Italiae. Sic Geo. II, 167. *Volscos verutos* vidimus.“ *H.* Ceterum quum non dictum sit, qui his telis pugnent, Peerlk. coni. *Pila manus - - veruque Sabellae.* — 666. *Ipse pedes*, scil. tecta *subibat* (v. 668.), non *pugnat*, quod Heyn. intelligit. Antea v. 655. curru vectus prodiit; hic autem, ut toto habitu suo patrem imitaretur (v. 669.), qui semper pedes fuit, curru relicto pedes tecta regis subit. Alii loci, quo equites vel curru vecti postea pedites facti memorantur, sunt Ovid. Met. XIV, 363. Liv. VII, 8. etc. Cf. Orellii Exc. ad Hor. Od. I, 2, 39. — *tegumen leonis*, pellem leonis, qua patrem secutus utitur pro tegmine; ut infra XI, 577. Camillae *Tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent*, ad Homericorum heroum exemplum. De voc. *tegumen* vid. ad III, 594. — Hanc pellem *torquet*, retorquet et adstringit, ut laciniae eius sint pro cingulo; quare postea *innexus humeros amictu* vocatur. Cf. infra VIII, 460. Thiel. Part. *torquens* minus recte cum Servio explicat per sustinens et librans, nostrum *balançirend.* — 667. *impexum seta*, hirsutum. Vid. ad VI, 245. et Huschk. ad Tibull. I, 3, 69. — *cum dentibus* etc. Eandem pellem ita accommodat capiti, ut rictus pellis cum dentibus pro galea sit, ut XI, 680 sq. Cf. etiam infra v. 688 sq. Silium III, 388. *ore ferarum Et rictu horrificant galeas*, Stat. Theb. IV, 304. *Ille Lycaoniae rictu caput asperat ursae* aliosque locos similes. — *den-*

Indutus capiti, sic regia tecta subibat,
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva iuventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur,
Ceu duo nubigenae cum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem
Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens

---

tibus albis. Cf. Burm. ad Quinct. VIII, 2, 6. et ad Nemes. Cyneg. 176. De Part. *cum* vid. ad XI, 680. — 668. *indutus*, scil. illud, *capiti*, i. e. caput eo indutum habens. Temere autem in h. l. haeserunt interpretes, ita ut Heyn. totum v. 668., qui ipsam rem primariam continet, tamquam „importunum, a sensu et loco alienum, iuncturamque verborum enecantem" eiectum mallet, Both. pro *indutus* coniiceret *indutis*, Waardenburg. Opuscc. p. 172 sq. *induitur* legendum esse censeret, Puncto post *capiti* posito, Peerlk. denique, quae est Viri doct. audacia, totum hunc locum sic mutandum suspicaretur: *Ipse, pedes, tegumen rictus imm. leonis Terribili* etc. - - *Indutus capiti, atque humeros innexus amictu Horridus Herculeo, sic regia tecta subibat.* Recte potius Wagn. docuit haec esse coniungenda: *Ipse pedes subibat*, cui verbo Particula *sic* post praegressa Participia Graeco more adiecta sit (vid. infra); Copulam autem, qua Participia *torquens* - - *indutus* proprie iungenda fuissent, consulto a poëta omissam esse, qui in re horrida horridiore etiam dicendi genere utendum putaverit. Iahn. autem Copulam omissam putat, ut gradatio aliqua et haec sententia efficiatur: torquens pellem leonis adeoque eam capiti indutus. — *Sic* verba *tegumen torquens* et *indutus capiti* quasi in unum comprehendit et recolligit: ita horrido habitu. Cf. adnott. ad Aen. I, 225. — 669. *Horridus.* Vid. ad V, 37. — 670. „In condenda urbe Tiburte tres fratres consociasse operas suas narrantur, Amphiarai, qui ad Thebas ab terra haustus interiit, Argivi, filii [vel potius nepotes, Catilli maioris filii. Cf. Heynii Exc. VIII. ad h. l. et Interpp. ad Hor. Od. I, 7, 13. I, 18, 2. et II, 6, 5.] Quod ii isto adhuc tempore inter viros habentur, non urgendum est, nec temporum ratio subtilius exigenda." *H.* — 671. *Tiburti.* Cod. Rom. et Serv. Dresd. *Tiburni*, quod hic et infra XI, 519. (ubi eadem lectionis varietas) cum Brunckio recepit Iahn., suadente etiam Handio ad Stat. Silv. I, 3, 74.; sed vere videtur Wagn. opponere, a *Tiburno* non *Tiburtia*, sed *Tiburna* moenia appellanda fuisse. Quare ceteri editores recentiores recte *Tiburti* retinuerunt. Ceterum cf. etiam Hor. Od. I, 7, 13., ubi tamen ex melioribus Codd. editur *Tiburni lucus.* (Cf. Orell.) — *gentem*, poëtice pro *urbe.* Cf. IV, 40. — 672. *Cătillus:* sic etiam infra XI, 640. Apud Stat. Silv. I, 3, 100. prima syllaba nominis corripitur (qua de re ibi vid. Hand.) et Hor. Od. I, 18, 2. scribit *Cātilus.* — 674. Eadem comparatione uti Statium Theb. IV, 139 sqq. et IX, 220 sqq., iam Heyn. adnotat. — „*nubigenas Centauros* quum prisca loquendi ratio appellasset, quod altissimos Thessaliae montes intra nubes conditos, ex quibus *Othrys* et *Homole* sunt, inhabitabat gens fera et silvestris, - - genus eorum fabula [quam etiam Servius sequitur] a nube repetiit, quam Ixion pro Iunone erat amplexus." *H.* Iahn. ad Geo. II, 8. p. 404. ed. II. male defendit unius Cod. Med. lectionem *Discendunt*, quamquam in contextu retinuit ceterorum librorum scripturam *Descendunt.* Ceterum de *Homole* cf. Eur. Herc. fur. 368. Theocr. VII, 103. Strab. IX. p. 443. Paus. IX, 8, 3. et Steph. Byz. p. 516., de *Othrye* autem (qui nunc *Goura* et *Ierako* dicitur) Hes. Th. 632. Herod. VII, 129. Strab. VIII. p. 356. IX. p. 432 sq. Plin. IV, 8, 15. alii et

Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.
Nec Praenestinae fundator defuit urbis,
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem
Inventumque focis omnis quem credidit aetas,
Caeculus. Hunc legio late comitatur agrestis;
Quique altum Praeneste viri, quique arva Gabinae
Iunonis gelidumque Anienem et roscida rivis

---

liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 857. — 677. *cedunt virgulta*, sc. perrumpentibus, *magno fragore*, ut apro Calydonio apud Ovid Met. VIII, 340. *Sternitur impulsu nemus et propulsa fragorem Dat silva.* Heyn. minus recte voc. *virgulta* pro silva positum censet coll. Geo. II, 328. et Lucr. V, 933. 1365. Virissime enim quaerit *Wagn.*: „Num igitur putabimus arbores ab illis currentibus fractas aut prostratas?" Accedit, quod tum unum idemque bis dictum statuimus. Quare potius cum Viro docto in Miscell. Obss. Vol. I. p. 17. et Wagnero *silvam* de ipsis arboribus intelligo, quarum ramuli prominentes capitibus et brachiis currentium franguntur, *virgulta* autem de fruticetis, quae pedibus eorum proteruntur. — 678 sqq. De hac fabula praeter Servium Heyn. conferri iubet Solinum c. 2. ad eumque Salmas. p. 46. Wagn. addit Scholiastam Maii. — Heyn. cum Bryanto vv. 679. et 680., quorum paullo abruptior sit oratio, temere suspectos habens, non supervacaneum esse putavit adnotare, vv. *genitum inter pecora* coniungenda esse, non *regem inter pecora*. — *Vulcano* autem sextum Casum esse, non tertium, ut Schmiedero videtur, vix est quod memorem. — Pro *regem* Peerlk. temere coni. *regis*. — 680. *focis inventum*. Schol. Maii haec adnotat: „Cato in Origg. ait, Caeculum virgines aquam petentes in foco invenisse, ideoque Vulcani filium existimasse: et quod oculos exiguos haberet, Caeculum appellatum etc." — *omnis quem credidit aetas*, scil. post dubitationem aequalium suorum. Servius enim narrat, Caeculum se iactasse Vulcani filium; quod quum vicini populi non crederent, Vulcanum eorum coetum flamma circumdedisse, et nunc illum ab omnibus Vulcani filium esse creditum. Peerlk. tamen, in hoc loco haerens, Virgilio potius *quem pristina credidit aetas*, *olim quem credidit aetas*, vel tale quid scribendum fuisse suspicatur. — 682. *Quique - - quique.* Vid. IV, 525. et al. — *Praeneste* (nunc *Palestrina*) inter antiquissima erat oppida in Latio a Pelasgis condita. Cf. Strab. V. p. 238. Steph. Byz. 561. Plin. III, 5, 9. Liv. II, 19, 2. VI, 29, 5. Vib. Sequ. p. 28. Oberl. alii, Heynii Exc. VIII. ad h. l. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 712. — *altum* autem dicitur ob situm in regione montana, Vid. Strab. l. l. Quare multas continebat villas, in quas Romani frigoris captandi causa aestate secedere solebant. Cf. Flor. I, 11. Wesseling. ad Ant. Itin. p. 302. Interpp. ad Hor. Od. III, 4, 22. (*frigidum Praeneste*) Obbar. ad Hor. Ep. I, 2, 2. et Bonstetten *Reise in die klass. Gegenden Rom's* II. p. 151. — „*Gabinae Iunonis.* Pelasgorum religio in Latium illata, unde *Iuno Lanuvina* et hic *Gabina.* Repetiit eam hinc Silius XII, 537. *Iunonis tecta Gabinae.*" *H. Gabina* tamen per anticipationem vocatur, quum *Gabii*, Latii oppidum a Praeneste occidentem versus situm, Albae Longae esset colonia. Vid. supra ad VI, 773. — *qui Anienem - - colunt*, i. e. regionem Anieni adiacentem. Cf. infra v. 714. Geo. I, 509. II, 30. 225. 497. Liv. XXII, 20. *populi, qui Iberum incolunt*, etc. cum adnott. ad Ecl. VI, 66. *Anio* autem s. *Anien*, notissimus Italiae fluvius (nunc *Teverone* appellatus), qui Latinos et Sabinos disterminans haud procul ab Antemnis in Tiberim infunditur. Cf. Strab. V. p. 235. 238. Hor. Od. I, 7, 13. Ovid. Met. XIV, 329. prop. IV, 7, 86. Stat. Silv. I, 5, 25. alii et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 512. De epitheto *gelidi* cf. Silius XII, 539 sq. *Sulfureis gelidus qua serpit*

Hernica saxa colunt; quos dives Anagnia pascit,
Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma
Nec clipei currusve sonant; pars maxima glandes
Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti; vestigia nuda sinistri
Instituere pedis; crudus tegit altera pero.

leniter undis - - Anio; id. X, 364. *Ac gelidis Anio trepidabat caerulus undis,* et Stat. Silv. IV, 4, 17. *Anienaque frigora captant.* — 684. „*qui Hernica saxa colunt.* Si verum est, quod a Festo et Servio traditur, Sabinorum seu (quod Festus habet, quodque eodem redit) Marsorum lingua *herna* [vel secundum Serv. et Schol. Maii *hernas* femin. genere] vocata *saxa* fuisse: docte poëta *Hernica saxa* dixit; erat autem Hernicorum ager saxosus circa *Anagniam,* quam *divitem* cur dixerit, ex Silii imitatione intelligitur XII, 532 sq. *surgit suspensa tumenti Dorso frugiferis Cerealis Anagnia glebis* (cf. idem VIII, 392 sq. *Hernicaque impresso raduntur vomere saxa, Queis patri pinguis sulcaris Anagnia glebis*): ergo fertilis est. [Cf. de ea, nunc *Anagni* dicta, Strab. V. p. 238. Liv. IX, 42, 11. Cic. Phil. II, 41. Macrob. V, 18. et liber meus modo comm. III. p. 714. [Iam *roscida rivis* quod ait, rivi esse possunt nulli praeter quam Trenus et Coso, Cluverio quoque iudicante.“ *H.* — *pascit* plurimorum Codd., Servii et Macrobii V, 18. auctoritate nititur, quam cum Wakef., Iahn. et Wagn. secuti sumus. Vulgo *pascis*, quod ex recentioribus solus Peerlk. praefert. Cf. Wagneri adnot. ad II, 56. — „*Amasenus* supra Setiam in Volscis ortus Privernum praetergressus per Volscum agrum [cum Ufente coniunctus] in mare apud Circeios [inter Circeios et Terracinam] exit.“ *H.* Praeter Virgilium h. l. et XI, 547. atque Vibium Sequestrem nemo huius fluvii mentionem facit, qui etiamnum *Amaseno* vocatur. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 519. De praedicato *pater* vid. adnott. ad Geo. IV, 355. — 687. *glandes - - spargit.* Cf. Prop. IV, 3, 65. *Plumbea quum tortae sparguntur pondera fundae* et Aen. XII, 51. — 688. „Ut lupi exuviae caput tegunt sup. v. 666., sic istis e lupina pelle factus *galerus*, pilei genus, pro capitis tegmine est.“ *H.* Cerda autem cum Lipsio non male suspicatur, Virgilium non minus quam Propertium IV, 10, 20. (non IV, 2.) verbis *Et galea hirsuta compta lupina iuba* allusisse ad morem Romanorum in lupae, Romuli nutricis, memoriam e lupina pelle galeas sibi adaptandi. Cf. etiam Aen. I, 275 sq. *Galerus* s. *galerum* proprie erat sacerdotum, sed etiam ab aliis gerebatur. Cf. Moret. 121. Suet. Ner. 26. Iuven. VIII, 207. Grat. Cyneg. 339. Calpurn. Ecl. I, 6. al. et Serv. ad Aen. II, 683. — 689. „Laevum pedem nudum, dextrum *perone*, h. e. corio crudo, καρβατίνῃ, tectum habet. Facit hoc mirationem; nam laevum pedem seu ocreatum seu alio modo tectum et munitum quum alibi legimus, v. c. ap. Liv. IX, 40. [Silium VIII, 420. Iuven. VI, 256. etc.], tum vero ipse status pugnantis postulat, quandoquidem pedi laevo insistit eumque anteriore in vestigio ponit is, qui aut funda glandem, aut qui iaculum emittit aut sagittam. Dixeris pedi laevo pro munimento fuisse clipeum sinistra manu gestatum; atqui v. 686. dixerat eos sine clipeis esse. Status igitur eorum talis fuisse videtur, qualis in progressu esse solet, ut dexter pes antecederet.“ Haec *Heyn.*, qui etiam cf. in Exc. VIII. ad h. l. Macrob. V, 18. Virgilium Graecos secutum esse suspicatur; Aetolis enim eum morem fuisse, quod ex Euripidis et Aristotelis locis quibusdam appareat; Gossrau autem inter alia haec adnotat: „Propterea uno pede nudo, altero calceato utebantur, ut firmo gradu consisterent, quod maxime opus erat iaculatoribus, quibus firmari debebat pes dexter. Quem morem fuisse non possum demonstrare locis aliis; sed ita res ipsa probat, ut locos quaerere supersederem.“ — *vestigia nuda pe-*

At Messapus, equûm domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Iam pridem resides populos desuetaque bello
Agmina in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies Aequosque Faliscos,
Hi Soractis habent arces Flaviniaque arva

---

dis pro: vestigia pedis nudi. Vid. infra ad VIII, 526. — *insistere vestigia* pro ponere (i. e. incedere) etiam Lucr. I, 407. (ubi vid. adnot. mea) et IV, 374. dixit. Cf. etiam adnott. ad Geo. III, 164. De Perfecto *Instituere* ἀοριστικῶς posito pro insistere solent vid. ad Geo. I, 49. — *peronem*, rusticum calceamentum, commemorant e. g. Iuven. XIV. 155. Pers. V, 102. Apulei. Met. VII, p. 155. Bip. et Sidon. Apoll. IV, 20. Cf. etiam Isidor. Origg. XIX. c. ult. — 691. *At* in enumeratione. Vid. ad Geo. II, 447. — *Messapus* hic commemoratus alius esse videtur atque Messapiorum, in Messapia s. Iapygia incolentium, conditor ille, Strabone auctore IX. p. 621. ex Boeotia advectus (cf. etiam Plin. III, 11, 16. et Solin. c. 2.), a quo secundum Servium ad h. l. Ennius poëta se originem ducere memoriae prodidit, quare Silius XII, 390. *Ennius antiqua Messapi ab origine regis.* Quamquam sane poëtae licuit locos et tempora confundere, ut de duobus huius nominis heroibus cogitare fortasse non opus sit. Vid. etiam Heyn. Exc. VIII. ad h. l. et Klopferi Lex. myth. II. p. 243 sq. — *equûm domitor*, ut v. 651. Lausus. — 692. Quod Messapum igni indomitum poëta fingit, spectare videtur ad Hirporum artes (vid. ad XI, 785.), qui fortasse eius imperio cum aliis subiecti erant. — *fas*, δυνατόν. Sic Ovid. A. A. III, 151. *Nec mihi tot positus numero comprendere fas est;* id Trist. III, 12, 41. *Fas quoque - - Huc aliquem certo vela dedisse Noto* et saepe apud poëtas. — *igni;* nam ignibus missilibus etiam in acie utebantur. Cf. infra X, 131. Silius IX, 335. 577. Liv. XXI, 8. alii. — 693. *resides populos desuetaque bello Agmina* i. e. diuturna pacis desidia bello desuetos. Vid. I, 721 sq. et VI, 814 sq. ibique adnott. — *ferrum retractant*, i. e. post longam pacem rursus capiunt, ut etiam infra X, 396. et ap. Liv. II, 30, 9. *Tutius visum est defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma.* Cerda minus recte explicat: saepe versant, gaudent frequenti illorum tractatione, vel adeo: acuunt, renovant et splendidius reddunt. — 695. Oppida hic commemorata in meridionali Etruriae parte prope Tiberim sunt quaerenda. Minus autem apte hic inter regiones et urbes commemorantur *Fescenninae acies*. *Wagn.* haec adnotat: „*Hi Fesc. acies - - habent*, in his sunt Fescennini; sed belli ratione habita dixit *acies F.;* ceterum aliter habentur acies, aliter arces; est igitur hoc quoddam genus zeugmatis. Vid. I, 426.“ Peerlk. autem putat, Virgilium melius scripturum fuisse *Hi Fescenninos colles aequorque Faliscum* etc. *Fescennia* s. *Fescennium* (unde versus Fescennini nomen habent) oppidum a Pelasgis ad Tiberim conditum. Vid. Plin. III, 5, 8. Dionys. Hal. I, 21. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 611. — *Falisci*, quorum caput Falerii s. Falisci, oppidum a Fescennio meridiem versus situm, ad mare usque ad Soracten montem habitabant. Cf. Strab. V. p. 346. Liv. IV, 23, 4. V, 27, 1. Sil. IV, 223. all. „Quod *Aequos Faliscos* appellat, ad antiquum Faliscorum nomen spectat, *Aequum Faliscum;* ab Aequis enim traxerant illi nescio quid; vid. Cluver. Ital. ant. p. 538. ex Strab. V. p. 346. A. *Aequos Faliscos* etiam Silius dixit VIII, 490.“ *H.* Niebuhr. *Röm. Gesch.* Vol. I. p. 81. Faliscos ex parte Aequos fuisse suspicatur; sed Otfr. Mueller in libro *Die Etrusker.* Vol. I. p. 110. (coll. cum p. 222 sq.) hoc nomine (quod comparat cum Aequimelio) significari putat Faliscum in *aequo* s. plano conditum; contra quem disputat Grotefend. *Alt. Ital.* IV. p. 52. Cf. etiam Zonaras VIII, 18., liber meus modo comm. III. p. 611 sq. et infra ad v. 724. — 696. De *Soracte*

Et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
Ibant aequati numero, regemque canebant:
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
Cum sese e pastu referunt et longa canoros
Dant per colla modos; sonat amnis et Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto
Misceri putet, aëriam sed gurgite ab alto

---

monte vid. ad XI, 785. *Arces* de montibus usurpatas vidimus iam Geo. I, 240. II, 172. 525. Aen. VI, 783. al. — *Flavinia arva.* Silius VIII, 492. (aperte h. l. imitatus) commemorat *Flavinam*, Etruriae oppidum, quod etiam *Flavinium* appellatum fuisse, Servius ad h. l. auctor est, quodque mature videtur interiisse. Cf. Cluveri Ital. ant. II, 3. p. 551. Holsten. ad Cluver. p. 63. ibi situm fuisse suspicatur, ubi nunc *Tiano.* — 697. „*Lacus Ciminius* cum monte et saltu Ciminio, e Liv. IX, 36, 8. [non 367., ut in omnibus Heynii editt., etiam a Wagn. repetita, legitur] noto, nunc *Lago di Vico* et *Lago di Ronciglione* [cf. etiam Flor. I, 17. Sil. VIII, 493. Colum. VIII, 16, 2. all. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 522.]; tandemque *Capena* Faliscis contermina cum luco Feroniae in agro Capenate sito. Vid. Liv. XXVI, 11. I, 30. Dionys. III, 32. Silium XIII, 84 sqq.; qui idem locum nostrum expressit VIII, 491 sqq.“ *H.* De *Capena* (quae nunc *Civitucola*) et Feroniae luco cf. liber meus modo comm. III. p. 609 sq. — 698. *Ibant aequati numero*, i. e. gressus aequabant ad numerum carminis, ut de numeroso incessu ad rhythmum facto cogitandum sit. Cf. Santen. ad Terent. Maur. 176. Alteri enim explicationi, ut sensus sit: aequatis s. aequalibus numero ordinibus incedebant (quam iuvaret locus XI, 599. *Compositi numero in turmas* et quam etiam Wagn. amplectitur), adversantur v. 703—705. — *regemque canebant.* Erat mos militaris in itinere carmina in heroes canere. Cf. Silius VIII, 420. de Sabinis: *Ibant et laeti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis* cett. (qui, Heynio iudice, aptius ipsum auctorem gentis, quam Virgilius regem, quem canant, commemorat) cum eiusd. III, 345. Tac. Germ. 3. *Primumque omnium virorum fortium ituri in poelia canunt* (scil. Herculem) etc. — 699. Comparationem ex Hom. Il. II, 459 sqq. et Apollon. IV, 1300 sqq. sumptam esse, adnotant Heyn. aliique Intpp. — *quondam.* Vid. ad Aen. II, 367. — *liquida inter nubila.* Vid. ad Geo. I, 404. et Aen. V, 525. — *e pastu*, ut Geo. I, 381. et IV, 186. Apud Macrob. V, 8. aliquot Codd. *a pastu.* — 700. Memorabilis hic locus de cantu cycnorum laete volantium, quum alii scriptores non nisi de cantu moribundorum olorum loqui soleant. Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 55. et IX, 29. — 701. *Dant modos.* Vid. ad IX, 323. — *amnis*, Cayster, *et Asia palus.* Vid. ad Geo. I, 383. — „*pulsa*, scil. modis, sono, resonans; non remis, ut alii accipiunt. Burm. ait: a cygnis natantibus vel plaudentibus aquas alis suis. Etiam hoc longius petitum. [Cf. Ecl. VI, 84. Prop. II, 20, 48. *Lernae pulsa tridente palus*, et Tibull. II, 5, 34. *ire solebat Exiguus pulsa per vada linter aqua.*] — 703 sqq. Ut agmen incedebat cum cantu et tripudio, nemo putaret illud ad pugnam faciendam incedere. Petitum ex Apollon. IV, 238.“ *H.* Recte autem Wagn., qui praeter Apollonium etiam Hom. Il. III, 2—7. conferri iubet, vv. 703—705. non ad cantum referendos esse docet, ut vv. 699—702., sed ad numerum, ut copiarum numerus cum avium gregatim volantium multitudine comparetur: unde etiam patet, *tanto* non esse positum pro *tali*, quod Heyn. censet, multo minus vero, nescio quo Viro docto suadente, in *tali* mutandum. Quae autem *volucres* intelligantur, perinde est. Cf. etiam supra VI, 310 sqq. — 704. *Misceri.* Acies *miscentur*, dum congre-

Urgeri volucrum raucarum ad litora nubem.
 Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum
Agmen agens Clausus magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Una ingens Amiterna cohors priscique Quirites,
Ereti manus omnis oliviferaeque Mutuscae;

---

diuntur et pugnant. Cf. v. c. Lucan. I, 578. *Insonuere tubae et quanto clamore cohortes Miscentur* etc. et vid. Geo. IV. 75., ubi *misceri* i. q. congregari. Peerlk. tamen, de hoc usu simplicis verbi *miscendi* dubitans, coni. *Nec quisquam aeratas acies haec agmina tanta Misceri putet*, quae satis mire explicat: nec diceres haec agmina tanta esse aeratas acies. — *Urgeri*. Cf. v. c. Ovid. Met. XV, 182. *et unda impellitur unda Urgeturque prior veniente urgetque priorem*, et Hor. Ep. I, 17, 25. *urget diem nox et dies noctem*. — *volucrum nubes*, ingens volucrum numerus, quae multitudine sua atrae nubis instar quasi diem obscurant. Thiel. comparat Hom. Il. IV, 274. *νέφος πεζῶν*, Eur. Phoen. 257. *νέφος ἀσπίδων*, Iacobs. delect. Epigramm. Gr. p. 299. *γόων νέφος*, Lucan. II, 262. *nubes telorum* et similia, coll. Drak. ad Silium XVI, 566. et Burm. ad Val. Fl. II, 551. — 706 sqq. „Commode gentis Claudiae originem [nomen potius dixeris: vid. Niebuhr. *Röm. Gesch.* Vol. I. p. 466. ed. 3. *Wagn.*] ab Atta vel Atto s. Attio Clauso adhibuit, etsi vulgo auctor stirpis habebatur ille Clausus, qui quinto a regibus eiectis anno cum clientibus Romam Regillo in Sabinis venerat. Cf. Liv. II, 16. Suet. Tib. 1. - - Virgilii locum expressit Silius VIII, 414 sqq." *H.* Idem Heyn. verba sic coniungenda putat: *Clausus, prisco de sanguine, agens agmen magnum Sabinorum, magnique* cett.; quum tamen longe simplicius et haud dubie rectius sit coniungere verba *de prisco sanguine Sabinorum*. Ceterum de *Clauso* vid. etiam Heins. ad Ovid. Fast. IV, 305. omninoque de historica huius loci ratione Petersen de originibus historiae Rom. Diss. (Hamb. 1835. 4.) p. 28. — *prisco de sanguine*. Cf. Strab. V. p. 228. *παλαίτατον γένος οἱ Σαβῖνοι καὶ αὐτοχθόνες*. — 707. *ipse* cum singulari vi *agmini* opponitur. Cf. ad Ecl. VIII, 96. et alibi adnott. — 709. *postquam - - data*. De Copulae *est* defectu vid. Wagn. Qu. Virg. XV, 13. Aen. IV, 151. VIII, 362. et adnott. ad Geo. II, 180. etc. Ceterum de foedere cum T. Tatio constituto cogitandum, quo Sabini in urbem recepti sunt. — 710 sqq. „Situs locorum, qui nunc commemorantur, docet, agri Sabini fines a poëta antiquiora quippe tempora respiciente paullo latius constitui, quam apud Strabonem et Plinium produntur. Vid. Exc. VIII." *H.* — *Amiternum*, Sabinorum oppidum, in finibus Vestinorum, haud procul ab Aterni fontibus situm, Sallustii patria, de quo cf. Strab. V. p. 228. Plin. III, 12, 17. Liv. XXVI, 11, 10. XXVIII, 45, 19. alii. Reliquiae oppidi nunc dicuntur *Torre d' Amiterno* s. *Castello di S. Vittorino*. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 638. — *prisci Quirites*, i. e. Curites, Curenses, *Curium* incolae, de quo oppido vid. ad VI, 811. Constat, ex vulgari opinione Romanos ipsos, cum Sabinis coniunctos, ab hoc illorum capite *Quiritum* nomen assumpsisse (cf. Becker *Röm. Alterth.* II. p. 21 sqq.); quamquam etiam aliae huius nominis etymologiae prolatae sunt. (Cf. Niebuhr. *Röm. Gesch.* I. p. 322 sqq. Göttling. *Röm. Staatsverf.* p. 60 sq. et Ruperti *Handb. d. Röm. Alterth.* II. p. 8.) — 711. *Eretum*, ad Alliam, haud procul a Tiberi situm; nunc *Monte Rotondo* appellatum. Cf. Strab. V. p. 228. Dion. Hal. III. p. 173. XI. p. 687. Liv. III, 29, 7. alii et liber meus modo comm. III. p. 610. — *Trebula Mutusca* inter Sabinorum oppida commemoratur a Dionys. Hal. I, 11. Plinio III, 12, 17. et Iulio Obsequ. c. 102. et 103. Cf. etiam Strab. V. p. 228. et Martial. V, 72, 1. Eius reliquiae videntur superesse in *Monte Leone*. Cf. liber meus

Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
Qui Tetricae horrentis rupes montemque Severum
Casperiamque colunt Forulosque et flumen Himellae;
Qui Tiberim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
Nursia, et Hortinae classes populique Latini;
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,

Handb. d. alt. Geogr. ibid. — 712. *Nomentum* (quod redit infra VI, 773.), unde via Nomentana nomen accepit (Liv. III, 52. 3.), Latii oppidum ab Albanis conditum, post Sabinis subiectum, ideoque, ut alia, per anachronismum hic commemoratum; nunc *Mentana*. Cf. Strab. V. p. 349. Steph. Byz. p. 501. Dion. Hal. II. p. 116. Plin. III, 12, 17. et liber meus geogr. ibid. — *Rosea rura* s. Campi Roseae, in agro Reatino (unde *Reatina Tempe* ap. Cic. ad Att. IV, 15.) ad Velinum lacum s. Reatinam paludem (Plin. II, 103, 106.), siti et summa fertilitate nobilissimi. Cf. Varr. R. R. I, 7, II, 7. III, 1. 2. Plin. III, 12, 17. XVII, 4, 3. et XIX, 9, 56. Cic. ad Att. IV, 15. Cluver. Ital. ant. p. 679. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 638 sq. *Reate* ipsum, oppidum satis notum, nunc *Rieti* appellari constat. — 713. *Tetricus*, mons arduus Sabinae, de quo vid. Varro R. R. II, 1. Silius VIII, 419. et Cluver. p. 415. — *Severus* mons, alibi non commemoratus. Uterque pertinebat ad Fiscellum montem, qui nunc dicitur *Monti della Sibilla*. Cf. liber meus modo comm. III. p. 493. — 714. *Casperia*, quam Silius VIII, 416. *Casperulam* vocat, ad Himellae fontes a Curibus septemtrionem versus sita erat, (vid. Vib. Sequ. p. 11.) idemque oppidulum videtur, quod nunc *Aspra* appellatur. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 640. — *Foruli*, vicus in monte haud procul ab Himellae effluvio in Tiberim conditus, fortasse *Civita Tomussa* nostrorum temporum. Cf. Strab. V. p. 228. Liv. XXVI, 11, 11. Silius l. l. et liber meus modo comm. III. p. 639. — *Himella* ipsa, cuius etiam Vibius Sequ. mentionem facit, nunc vocatur *Aja;* nisi potius *Aja* est *Avens* veterum, in quem *Himella* rivus effunditur. Cf. Mannert. *Geogr. d. Gr. u. R.* IX, 1. p. 527 sq. Ceterum vid. supra ad v. 683. — 715. *Tiberim* cum Wagn. scripsimus, Med. aliorumque Codd., de quorum lectione certo constat, auctoritate moti; quibus enim Codd. h. l. iuvetur vulg. scriptura *Thybrim*, non liquet. Virgilium autem non minus quam alios poëtas in scribendo hoc nomine variare, notum est; et quamquam noster saepius forma *Thybris* utitur, *Tiberim* tamen etiam Geo. I, 499. legimus. De variis huius nominis formis cf. omnino Isid. Orig. XIII, 21. Tzchuck. ad Melam Vol. III. P. II. p. 436 sq. et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 510. — *Fabaris* s. *Farfarus* (Ovid. Met. XIV, 330.), qui supra Cures in Tiberim effluit, nunc *Farfa* vocatur. Vid. librum meum modo comm. III. p. 512. — 716. *Nursia* (nunc *Norcia* appellata), Sertorii patria, quam etiam Sil. VIII, 419. et Suet. Vesp. 2. commemorant, in septemtrionalibus Sabinae montibus ad Narem fluvium sita; quare hic *frigida* vocatur. Cf. liber meus saepius comm. III. p. 639. — „*Hortinae classes* simpl. pro copiis; a classibus, quae populi partes sunt: contra quam Fontan. de Antiqq. Hortae I. p. 8. statuebat [qui *classes* de navibus capiebat]" *H.* Sic etiam in fragm. Fabii Pict. ap. Gellium I, 11. *procincta classis* pro exercitu armato. Unde eiusmodi quoque loci explicandi, ubi *navium classis* sine pleonasmo legitur, velut Liv. XXII, 37, 13. Cf. adnott. ad Aen. III, 602. *Horta* autem s. *Hortanum* (ap. Plin. III, 5, 8.) Etruriae fuit oppidum ad Naris et Tiberis confluentem situm, nunc *Orta* appellatum. Vid. Paull. Diac. IV, 8. et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 614. — *populi Latini*, oppida Latinorum in agro Sabino. — 718. „Pro *interluit* Ascon.

Saevus ubi Orion hibernis conditur undis,
Vel cum sole novo densae torrentur aristae
Aut Hermi campo, aut Lyciae flaventibus arvis.
Scuta sonant, pulsuque pedum conterrita tellus.

Pedianus citat *intervenit*, quod ab Heinsio probatum recte reiecit Schirach. p. 465.“ *Iahn.* — *Allia*, Sabinae parvus fluvius, vel potius rivus, qui Ficuleae agros permeat et in Tiberim effunditur, clade Romanorum in bello Gallico a. d. XV. Kal. Sext. a. U. C. 364. celeberrimus (cf. Liv. V, 37 sqq.); quare a poëtis Romanis non facile sine epitheto ad illam calamitatem spectante commemoratur. Sic Ovidio A. A. I, 413. *flebilis*, Lucano VII, 409. *fastis damnata*, Silio VIII, 649. *horrifica* vocatur cett. Videtur autem is fluvius esse, qui nunc *Fiume di Conca* appellatur. Cf. Gell. *Topogr. of Rome* I. p. 77 sqq. De nominis scribendi ratione per geminatum *l* cf. Osann. ad Apulei. de orthogr. p. 28. In Codd. enim et veteribus monumentis modo *Alia*, modo *Allia* scriptum apparet. Cf. Arntzen ad. Aur. Vict. de vir. ill. c. 23. Duker. ad Flor. I, 13. Zumpt. ad Cic. Div. in Caec. 15, 48. Wagn. Orth. Verg. p. 415 sq. et Peerlk. ad h. l. — Ceterum satis notum est, populos vel regiones a poëtis significari fluviorum primariorum, qui eas permeant, nomine posito. Cf. Iani p. 406. et adnott. ad Geo. I, 509. Quod attinet ad voc. *nomen* cum epitheto aliquo nominibus propriis per appositionem adiectum, Thiel. confert Lucan. I, 313. *nomina vana Catones*; ibid. VI, 795. *popularia nomina Drusos*; Sil. II, 177. *nobile nomen Eurydamas* etc. — 718. 719. „Ex Apoll. I, 1201 sq. adumbratum. Mare tempestatibus vexatur sub Orionis occasum, qui fit ineunte hieme. Cf. Petav. ad auctar. Op. de doctr. temp. p. 90. Est enim occasus Orionis matutinus apparens circa Decembris initia.“ *H.* Cf. etiam adnott. ad I, 535. III, 517. et IV, 52. Ceterum ante *Quam multi* supplendam esse talem fere sententiam: hi omnes tam multi (tanto numero) conveniunt vel incedunt, in promptu est. Cf. similis locus II, 303. — *Libyco marmore.* Vid. ad Geo, I, 254. et Aen. VI, 729. — 719. Cf. Apoll. Rhod. I, 1202. *χειμερίη ὀλοοῖο δύσις πέλει Ὠρίωνος*. *Saevus Orion.* Vid. ad I, 535. et IV, 52. — *conditur undis.* Vid. ad Geo. I, 246. — 720. Iahn. h. l. sic intelligit: *Vel* quam multi volvuntur fluctus, *quum* sole novo cett., ut fluctus de segetibus motis dicatur. Sed vere opponit Wagn., parum eleganter *fluctus* ita primum proprie, tum improprie dici: immo poëtam orationem, quae proprie sic procedere deberet: *Vel quam multae aristae novo solo torrentur*, ita invertisse, ut eam accommodaret ad similitudinem praegressi enuntiati *ubi conditur*, multitudinis autem notionem exprimeret epitheto *densae.* Comparat etiam similem locum X, 641 sq. Sic si locum capimus, non opus est, ut cum Menag. legamus *Vel quot*, aut facilem sane Fabri coniecturam (Heynio quoque et Thielio probatam) *Vel quam* (scil. *densae*) amplectamur, cui Peerlkampiana *Vel sub sole* haud dubie postponenda. — *sole novo*, primo aestu solis, i. e. prima aestate. Cf. Ovid. Fast. I, 163. *Bruma novi prima est veterisque novissima solis.* Val. Fl. II, 441. *Illi sole novo laeti.* Neque aliter intelligendus videtur *Sol recens* ap. Pers. V, 54. Wagn. laudat Gronov. Diatr. c. 36. in. — 721. De *Hermo* vid. ad Geo. II, 136 sq. — „*Lycia*, aspera et saxosa regio, nescio an alibi fertilitatis laude celebretur. Fidem tamen poëtae facit Phrygiae et Lydiae, quam *Hermus* alluit, vicinia.“ *H.* Neque Lycia ipsa prorsus infecunda erat. Cf. Strab. XIV. p. 671. Ovid. Met. VI, 317. Plin. XII, I, 5. XXI, 6, 17. et quae exposuimus in libro nostro *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 251. et in Pauly *Realencycl.* IV. p. 1256. Peerlk. tamen, quum poëtae, „duo exempla ita separatim per *aut* — *aut* ponentes, sumant potius regiones longis intervallis remotas, quam propinquas,“ praefert Schraderi coniecturam *Libyae.* — 722. *conterrita* (scil. est) *tellus.* Sic optimi Codd., Med. Rom. alii, quos Brunck.,

Hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
Curru iungit Halesus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos, vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris, et quos de collibus altis
Aurunci misere patres Sidicinaque iuxta
Aequora, quique Cales linquunt, amnisque vadosi

Heyn., Wagn. (in mai edit.), Iahn. secuti sunt. Vulgo *tremit excita tellus*, quod praebent Palat. aliique Codd., haud dubie ex XII, 445. huc translatum, quare nescio, cur Wagn. in minore edit. restituerit. Peerlk. coni. *p. p. gemit excita tellus*, coll. Homerico ὑπὸ ποσσὶ μέγα στοναχίζετο γαῖα. — 723 sqq. *Hinc*, ex hac (alia) parte. „*Halesus* adducit populos e priscis Auruncorum et Oscorum sedibus. Novat hoc poëta, quod Campanorum ducem facit; nam alibi eius memoria ad Faliscos spectat. Cf. Ovid. Fast. IV, 73 sq. — *Agamemnonius* s. Agamemnonis olim comes et miles, s. originem ab Agamemnone ducens; ab eo natus esse non potuit, nam pater X, 417. *vates.*" *H.* Illud verius videtur; quamquam etiam Ovidius Fast. IV, 73. Halesum *Atriden* vocat. Auriga enim fuit Agamemnonis, quo interfecto Argos patriam fugit et in Italiam delatus Falerios condidit. Cf. etiam infra X, 352 sqq. Ovid. Am. III, 13, 31. Silius VIII, 476. Solin. c. 8. et Dorn Seiffen Lexicon nomm. propp. p. 172. Editores nomen viri modo *Halaesus*, modo *Halesus* scribunt pro arbitrio; Wagn. tamen, Cod. Med. auctoritatem secutus, qui uno tantum loco X, 352. diphthongum non habet, ubique *Halaesus* exarandum curavit, quamquam ipse putat, hoc fortasse vituperaturos esse Otfr. Muellerum aliosque, qui nomina *Halesus* et *Falerii* inter se cognata statuant (ut ille in libro *Die Etrusker* Vol. II. p. 272 sq.). Inter hos autem est etiam Servius, qui docet, *Faliscos* dictos esse pro *Haliscis*, ut *febrem* pro *hebri*, *formicas*, quae *Hormiae* fuerint, ἀπὸ τῆς ὁρμῆς, et similia. Cf. etiam Heins. ad libri X. l. l. — *Curru iungit equos*, veniebat curru vectus. *Curru* vulgo pro Dativo habent (vid. adnott. ad Ecl. V, 29.); sed Iahnio teste Huschkius in Comment. ad legem XII. tab. de tigno iuncto (Vratisl. 1837. 4.) p. 4. docet, verbum *iungere* etiam cum Ablativo copulari. — 725. *Turno* (Dat. commodi) *rapit populos*, raptim adducit. Cf. Aen. X, 178., Liv. II, 20, 7. *manipulos aliquos secum rapit.* Tac. Ann. I, 56. *rapere exercitum in Cattos.* IV, 25. *cito agmine rapere cohortes.* Plin. Pan. 14, *quum legiones duceres seu potius — tanta velocitas erat — raperes* cett. Videtur autem Turnus Auruncis a se subactis (cf. infra v. 795. et XII, 94.) hunc peregrinum ducem sibi deditum praefecisse. — *Massica.* Vid. Heind. ad Hor. Sat. II, 4, 51. et adnott. ad Geo. II, 143., de forma autem nominis Ruddim. I. p. 107. — *felicia Baccho*, i. e. vino suo (vid. ad Ecl. V, 69.). De hac constructione Adiectivi *felix* pro *dives* positi vid. v. c. Aen. VI, 785. *felix prole virûm.* Saepius cum Genitivo construitur. Vid. adnot. ad Geo. I, 277. coll. cum iis, quae ad Ecl. V, 37. adscripsimus. — *rastris vertere*, ut alibi *aratro*. Vid. supra ad v. 539. — 727. *de collibus altis Sidicinaque iuxta Aequora*, i. e. in montibus altis iuxta Sidicinum, campestre oppidum, habitantes quos miserunt Aurunci. *Aurunci* ultra Lirim in Latii et Campaniae confinibus habitantes ad Ausones pertinebant. Vid. Plin. III, 5, 9. Liv. II, 16, 8. VIII, 15, 1 sq. al. et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 533. De *Sidicinis*, populo Ausonio Campanis subiecto, qui ad Massicum montem et Samnii fines incolebat, vid. Cic. Phil. II, 41. Liv. VII, 29, 5. VIII, 2, 3. 16, 3. al. et liber meus modo comm. III. p. 730. De *aequore* pro campo, planitie posito vid. ad Geo. I, 50. et II, 105. — *Cales*, Campaniae oppidum notissimum, nunc *Calvi* appellatum, de quo vid. Strab. V. p. 249. Liv. VIII, 16, 1. Tac. Ann. VI, 15. Cic. ad Att. VIII, 15. multique alii. Incolae, Caleni, ad

Accola Volturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclides illis
Tela; sed haec lento mos est aptare flagello.
Laevas caetra tegit; falcati comminus enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale, quem generasse Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboûm Capreas cum regna teneret,

Ausones pertinentes, cum Sidicinis foedere erant iuncti. Cf. liber meus *Handb.d. alt. Geogr.* III. p. 741. — 729. „*Accola Volturni Saticulus* quum referenda sint ad illa *Mille rapit populos*, quartum Casum exspectabis; sed repete ex illis tale quid, quale *cum eo veniunt*. Similiter Aesch. Pers. 33 sqq. *ἄλλους δ᾽ ὁ μέγας καὶ πολυθρέμμων Νεῖλος ἔπεμψεν Σουσισκάνης — Ἀρσάμης — Ἀριόμαρδος.*“ *Wagn.* Ad Nominativum autem eo facilius deflectere potuit poëta, quum praecedant relativae illae enuntiationes *qui vertunt Massica, qui Cales linquunt* etc. et satis constet, apud Romanos non minus, quam apud Graecos, Pronomine relativo haud raro attractionem adeo sequentis Substantivi effici, qua de re Thiel. conferri iubet Heind. ad Plat. Hipp. mai. §. 2. Stallb. ad Plat. Apol. c. 32. et Interpp. ad Cic. de Legg. III, 5, 12. — *Volturnus*, qui ex Apennino prorumpens omnem Campaniam permeat et apud oppidum eiusdem nominis in mare se effundit, etiamnum *Volturno* appellatur. Cf. Plin III, 5, 9. Liv. VIII, 11, 13. Mela II, 4, 9. XXII, 14, 1. al. et liber meus modo comm. III. p. 509. Quod hic *vadosus* dicitur, non repugnat aliis locis, ubi *rapidus*, *rapax*, *celer*, *sonorus* vocatur; nam idem fluvius superiori cursu vadosus, versus ostia autem ingens et rapidus esse potest. Cf. Burm. ad h. l. et ad Val. Fl. V, 180. — *Saticulus* pro *Saticulanis*, ut apud Liv. IX, 21, 3. XXVII, 10, 7. vocantur *Saticulae* cives, oppidi montani in Campaniae et Samnii confinibus siti et ad priscos Ausones relati. Cf. Steph. Byz. p. 589. Liv. VII, 32, 2. IX, 22, 1. XXIII, 14, 13. Vellei. I, 14. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 648. — *asper*, quia in montibus habitant. Serv. tamen explicat „asper moribus.“ — 730. *Osci* s. Opici, magna et potens veteris Italiae natio, in Campania habitans, de qua praeter librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 534. vide quae exposui in Pauly *Realencycl.* V. p. 1009 sq. Cf. etiam Strab. V. p. 233. Plin. III, 5, 9. et Festus v. *Oscum.* p. 191. Lind. — „*aclidas* s. *aclydas* ipse Virg. satis declarat iacula fuisse *flagello*, amento, h. e. loro [vid. ad VII, 380.], aptata, illigata, quae emitti et retrahi possent.“ *H.* Erant autem iacula cubitum semis longa et utrimque acuminata. Salmas. ad Trebell. Claud. 14., Drakenb. ad Sil. III, 362. et Turnebus Advv. XXX, 22. *aclidas* eadem fuisse tela suspicantur cum Caesaris (B. G. V, 46.) *tragulis.* Vid. etiam Val. Fl. VI, 99. Sil. VIII, 552. et Sid. Apoll. Paneg. Maior. 416. — 731. *aptare.* Vid. ad IV, 482. — 732. *caetra* s. *cetra* genus scuti brevioris ex corio vel loris confecti, de quo vid. Lips. de mil. Rom. III, 1. et Plin. XI, 39, 93. Cf. etiam Caes. B. C. I, 39. 48. Suet. Cal. 19. Liv. XXI, 21, 12. (ibique Drak.) XXVIII, 5, 11. Curt. III, 2, 5. Silius III, 278. (ibique idem Drak.) 348. X, 231. al. — *falcati comminus enses*, scil. iis sunt. Cf. adnott. ad IV, 202. Heyn. intelligendum putat *armant*, ex antecedente *tegit* repetendum; quo non opus est. De ipsis *ensibus falcatis* cf. Stat. Achill. II, 419. Silius VIII, 585. et Drak. ad Silium III, 278. — *comminus*, quibus utuntur ad comminus pugnandum. — 733. *indictus* pro non dictus legitur etiam Ter. Phorm. V, 7, 58. Hor. Od. III, 25, 7. Liv. V, 15, 10. al. (unde illud *indicta causa*); cum quibus locis cf. Ter. Adelph. III, 4, 62. *Non me indicente haec fiunt*, et Liv. XXII, 39, 2. *etiam me indicente.* — *abibis.* Cf. V, 305. 314. X, 366. Sall. Iug. 110. *repulsus abibis.* Hor. Sat. II, 1, 86. *missus abibis* etc. — 735. *Teleboûm.*

Iam senior; patriis sed non et filius arvis
Contentus late iam tum dicione premebat
Sarrastis populos et quae rigat aequora Sarnus,
Quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celennae,
Et quos maliferae despectant moenia Abellae,
Teutonico ritu soliti torquere cateias;

---

pro Teleboarum. Vid. adnott. ad Aen. I, 565. et III, 21. *Teleboae* relictis Taphiis insulis maris Ionici (vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1013.) *Capreas*, insulam illam ad Campaniae litus e regione Surrenti sitam et postea Tiberii libidinibus infamem, quae nunc *Capri* vocatur (cf. Strab. II. p. 123. V. p. 247. VI. p. 258. Plin. III, 6, 12. Mela II, 7, 18. Suet. Tib. 40. al.) occupasse dicuntur. Cf. etiam Tac. Ann. IV, 67. *Capreas Telebois habitatas fama refert.* Stat. Silv. III, 5, 10. et Silius VIII, 541. Hic *Telon*, primus rex eorum, cum Nympha *Sebethi* fluvii Neapolin alluentis (quem, nunc *Fiume della Magdalena* vocatum, commemorant etiam Stat. Silv. I, 9, 263. Colum. X, 134 et Vib. Sequ. p. 18.) progenuit *Oebalum*, qui ex insula in continentem transgressus loca quaedam in Hirpinis et in extrema Campania occupavit. Eandem fabulam, quam unde Virgilius acceperit nescimus, sequitur etiam Silius VII, 418. et VIII, 543. — 735. Post *teneret* cum Wagn. Comma addidi, quum apertum sit, haec cohaerere: *quem Telon iam senior generasse fertur.* — 736. *patriis sed* cett. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 63. — 737. *dicione* (vid. ad I, 236.) *premebat*, coercebat. Cf. I, 54. et X, 54. Wagn. hic etiam Lindem. Gramm. Latt. Vol. I. p. 14. not. 8. conferri iubet. — 738. „*Sarrastes*, Sarni fl. (quem olim Sarrum pronuntiatum esse apparet) accolae, memorantur etiam Silio VIII, 538.“ *H.* Adde eiusd. X, 335. — De *Sarno* ipso, Campaniae fluvio, qui etiamnum *Sarno* appellatur, cf. Strab. V. p. 247. Plin. III, 5, 9. al. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 519. — *aequora*, campos, ut supra v. 728. Ceterum alterum huius versus hemistichium citat Oros. IV, 15. — 739. *Rufrae*, quod Campaniae oppidum nunc *Lacosta Rufaria* vocatur, et *Batulum* Silio quoque VIII, 566 sq. commemorantur. De *Rufris* cf. etiam Drakenb. ad Liv. VIII, 25, 4. — *Celennae* inter Campaniae oppida alibi nusquam mentio fieri videtur. — 740. „*quos despectant moenia Abellae.* Videtur altum in monte situm habuisse hoc oppidum, unde erat prospectus in agros et camporum planitiem. Alias *Avellana nux* huic urbi nobilitatem facit.“ *H.* Situm erat hoc oppidum, quod nunc *Avella vecchia* nominatur, haud procul a Nola et Clanis fonte. Cf. de eo Strab. V. p. 249. Plin. III, 5, 9. Iustin. XX, I. Silius VIII, 544. et liber meus modo comm. III. p. 742. Quod attinet ad verbum *despiciendi* de rebus altis et excelsis usurpatum, vid. Heins. et Drak. ad Silium VI, 156. — 741. „*Cateiam* vocem Celticam esse, quae omnino longius hastae genus designet, docuit nuper Bullet. *Diction. Celtic.* T. II. p. 286. et Macpherson in *Critical Dissert. on the Caledonians* p. 153.“ *H.* „Pandum fuisse, quod in hasta mireris, hoc telum, discitur ex Silio III, 277.“ *Wagn.* Servius praeterea missile telum fuisse tradit, quod, ut aclides, a iaculantibus retrahi posset. Cf. etiam Val. Fl. VI, 83. Gell. X, 25. et Isidor. Or. XVIII, 7. — Adiect. *Teutonicus* legitur etiam ap. Prop. III, 2, 44. Iuven. X, 282. Lucan. I, 256. II, 69. Vellei. II, 120. al. — *soliti.* Notandus Nominativus appositi, praegresso Accusativo. Causa autem, cur poëta non scripserit *populos dicione premebat solitos torquere cateias* Wagnero auctore haec est, quod *populos dicione premere* ad civile imperium, *cateias torquere* ad bellum spectat; quare, quod antea Obiectum fuerit, id recte nunc per Casum Subiecti efferri; illic eos patientes aliquid apparere, imperium scilicet, hic agentes. Eiusdem generis esse locum X, 496 sqq., ubi nemo ferat poëtam sic scribentem: rapiens - - caesam manum et thalamos cruen-

Tegmina quîs capitum raptus de subere cortex,
Aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.
Et te montosae misere in proelia Nersae,
Ufens, insignem fama et felicibus armis;
Horrida praecipue cui gens, adsuetaque multo
Venatu nemorum, duris Aequicula glebis.
Armati terram exercent, semperque recentis
Convectare iuvat praedas et vivere rapto.
Quin et Marruvia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comptus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro,
Vipereo generi et graviter spirantibus hydris

---

tos. — 742. „Bene *raptus*, i. e. raptim sublatus, quia recens suberis cortex in quamvis formam facile [et celeriter] flectitur." *Serv.* — 744. „Sequuntur *Aequi* vel *Aequiculi*, qui ad utramque Anienis ripam habitarunt. Oppidum eorum obscurum *Nersa*." *H.* — *Nersae* alibi non commemorantur; quare Both. et Iahn. receperunt paucorum quorundam Codd. lectionem *Nursae*. Sed *Nursini*, a Plinio III, 12, 17. inter Sabinorum populos commemorati, quos Both. et Iahn. hic respici censent, incolae sunt *Nursiae* oppidi iam supra v. 716. nominati. — *Ufens* commemoratur etiam infra XII, 460. et 641. De fluvio huius nominis vid. ad X, 518. Ceterum cf. quae supra ad v. 532. adnotavimus. — 746. *horrida gens;* horridus enim habitus venatoribus et pastoribus proprius. Cf. Tibull. II, 3, 76. Ovid. Met. I, 514. cett. — *multo Venatu* Bachio ad Ovid. Met. XIII, 554. sextus videtur Casus, de qua verbi *adsuescendi* constructione cf. Burm. ad eundem locum, Gronov. ad Liv. XXXI, 35, 3. Freinshem. ad Flor. I, 1. et Kritz. ad Sall. Cat. 2, 9.; potest vero etiam tertius esse Casus, ut supra v. 490. IX, 607. et alibi apud Virg. De Dativo autem 4. Declin. litera *u* terminato vid. ad Ecl. V, 29. — 746. „*Aequicula* (sc. gens; nam haec iungenda); sic *Aequicula rura* Silius dixit [VIII, 371.] adiectiva forma; *duris glebis*, [oppos. *putris gleba* Geo. I, 44.], cui est ager asper et aratu difficilis, unde *gens horrida et venatui dedita.* Hinc etiam rapto vivebant, quum, unde viverent, partum et conditum non haberent. Cf. IX, 609 sq. 613." *H.* Quare etiam Silius l. l. *rastris domant Aequicula rura.* De ipsis *Aequiculis* s. Aequis inter Latinos et Marsos ad Anienem et circa Algidum degentibus vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 536. — 748. *terram exercent.* Cf. Geo. I, 99. ibique adnott. et infra v. 798. — V. 749. primo tantum voc. mutato redit infra IX, 613. — Verbo frequent. *convectandi* praeter Virg. nemo usus videtur, nisi Tac. Hist. III, 27. — 750. *Marruvia* cum Wagn. edidimus, optimorum Codd. (Med. aliorumque), Inscriptionum (ap. Orell. n. 3149.) et Strabonis (qui V. p. 241. nomen scribit *Μαρούϊον*) auctoritate moti; neque aliter optimi Codd. Silii VIII, 507. Vulgo *Marrubia*. Marruvia autem gens vocantur Marsi a capite suo *Marruvio*, ad Lacum Fucinum sito, de quo praeter ll. ll. cf. etiam Dion. Hal. I. p. 11. Nunc vocatur *S. Benedetto*. Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 642. — 751. *fronde et felici oliva*, i. e. felici olivae fronde. Cf. adnott. ad Ecl. II, 8. Geo. I, 173. II, 192. et al. De epitheto *felix* vid. ad Ecl. V, 37. Haec autem corona oleaginea insigne est sacerdotis: vid. VI, 230. — *super galeam.* Vid. V, 556. Ceterum cf. Apulei. X. p. 249. Bip. de Minerva: *caput contecta fulgenti galea et oleaginea corona tegebatur ipsa galea*; Stat. Theb. VII, 351. *Omnibus immistas cono super adspice lauros;* et Prudent. in Symm. II, 662. *Quum galeam sub fronde oleae - - Concutio* et similes locos. — 753 sq. „Nobiles Marsi serpentum incantationibus. Cf.

Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras et morsus arte levabat.
Sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
Evaluit, neque eum iuvere in vulnera cantus
Somniferi et Marsis quaesitae montibus herbae.
Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.

Cluver. p. 759. [Plin. VII, 2, 2. XXV, 2, 5. Gell. XVI, 11.] *Umbronem* sacerdotem, quam regem, adducere in proelia maluit poëta, quoniam incantationem ei fama prisca tribuerat, qua illa notior erat.“ *H.* — *vipereo genere et gr. sp. hydris.* Vid. supra ad v. 659. — *graviter spirantibus*, i. e. vel solo afflatu nocentibus. Cf. Lucan. IX, 724. *Sibilaque effundens cunctas terrentia pestes, Ante venena nocens.* — 754. *Spargere somnos*, sparso papavere (*herbis*, v. 758., vel *medicatis frugibus*, VI, 420.) sopire. — *cantu*, incantationibus. Vid. ad Aen. IV, 487. — „*manu.* De offis soporiferis vel herois manu admotis Burm. accipit. Sed res ipsa fert, ut de tactu accipiatur. Est hoc genus domandi et sopiendi angues satis notum, quod manuum contactu fit. Cf. Plin. VII, 2. Etiam Silius in loco ex nostro expresso VIII, 501. *tactuque domare venena*, h. e. serpentes venenosos. Idem I, 411 sq. *nec non serpentes diro exarmare veneno Doctus Athyr, tactuque graves sopire chelydros.*“ *H.* Utrumque etiam coniunxit Silius III, 300 sq. *Marmaridae, medicum vulgus, strepuere catervis, Ad quorum cantus serpens oblita veneni, Ad quorum tactum mites iacuere cerastae.* — 755. *Mulcebatque iras.* Vid. ad I, 153. — 756. Animadverte suavem rei posterius gestae anticipationem. Cf. infra X, 544 sqq. Ceterum locum huic similem legimus II, 429. — 757. *Evaluit*, fortius dictum, quam simplex *valuit*, i. e. potuit. Cf. adnott. ad Geo. IV, 145. Aen. IV, 474. XII, 866. al. Legitur haec vox etiam Hor. Ep. II, 1, 200. Stat. Silv. II, 1, 77. Lucan. IV, 48. Quinctil. X, 2. — *in vulnera*, ad vulnera sananda, ut contra ap. Manil. IV, 83. Ovid. Met. IV, 150. Stat. Theb. III, 583. Silium XIV, 548. *in vulnera* valet ad vulnera infligenda. (Cf. Ruddim. II. p. 325. Hand. Turs. III. p. 314 sqq. et supra ad v. 13. et 664.) Sic autem Palat. et alii haud dubie Codd. ab editoribus non accurate collati. Plurimi tamen libri *in vulnere*, quod non mirum; neque erat, cur Peerlk. (cui tamen adsentitur Gossr.) hanc lectionem praeferret, ratus nimirum, *in vulnera* nihil aliud significare posse, quam quod modo in aliis locis valere vidimus. — *Marsis montibus. Peerlk.* recte haec adnotat: „Alia MSS. *in montibus.* Pluralia ista, sine Praepositione, maius spatium significare videntur, quam si Praep. esset adiecta; hic igitur: per omnes, quam late patent, Marsos montes.“ Cf. Ramsh. Gr. Lat. §. 147. *C*, *b*, *) p. 449. — 759 sq. Cf. similes loci Ecl. X, 13 sqq. Geo. IV, 461. Ovid. Met. XI, 44 sqq. XV, 485. Statii Theb. V, 333 sq. 579 sqq. VII, 684 sqq. X, 503 sqq. Claud. R. Pros. II. 244 sq. Val. Fl. IV, 374 sq. Auson. Mos. 141 sq. — *Anguitiae nemus* s. *lucus* ad meridionalem lacus Fucini finem situs, et ab Angitia, Medeae sorore, appellatus, quae hic ob magicarum rerum scientiam divino cultu afficiebatur. Cf. Silius VIII, 499 sqq. et Solinus c. 2. *Anguitiae* autem Med. aliorumque bonorum Codd. est scriptura. Reliqui cum Diomede Gramm. p. 440. P. et Macrob. IV, 6. *Angitiae. Fucinus* ipse inter Apennini iuga situs, de quo cf. Strab. V. p. 240. Plin. XXXI, 3, 24. Dio Cass. LX, 11. Liv. IV, 57, 7. aliique plures, nunc vocatur *Lago di Celano.* Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 522. De Adi. *vitreus* (*ὑάλινος, krystallen*), sollemni aquae, deorum marinorum et Nympharum epitheto, cf. Geo. IV, 350. ibique adnott. Hor. Od. I, 17, 200. III, 13, 1. IV, 2, 3. Stat. Silv. I, 3, 85. Claud. R. Pros. I, 267. et Gierig. ad Ovid. Met. V, 48. — Versum 760. tres Codd.

Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriae lucis humentia circum
Litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.

---

sic supplent: *nemorosaque Tempe.* — 761 sqq. „In nemore Aricino Diana peregrino more culta, quem Scythicum esse ediderunt veteres. In eodem templo *Virbius*, heros indigena, divino cultu habitus. Arcebantur antiqua religione ab hoc luco equi; inde factum, ut eum Hippolytum, Thesei f., interpretarentur ab equis iugalibus dilaniatum, a Diana [Aesculapii opera, cf. Apollod. III, 10, 3. ibique Heyn. p. 278. Ovid. Met. XV, 497. ibique Interpp. et Hor. Od. IV, 7, 25.] ex inferis reductum et in hoc luco collocatum. Dianae amor repetendus est a venationis studio. Vid. Ovid. Met. XV, 532 sqq. At Maro Hippolyti filium facit Virbium, ex Aricia Nympha susceptum.“ *H.* Neminem autem hac in narratione habet consentientem, quam etiam propterea miram censet Wagn., quod pater et filius contra morem antiquissimae aetatis sint cognomines. Quare Peerlk. omnem difficultatem coniectura per se haud infelici tollere studet; putat enim Virgilium scripsisse: - - *bello, Viribus insignem, quem* etc., quod probat Gossr. Ceterum de vulgari Virbii fabula cf. Ovid. Fast. VI, 733 sqq. Met. XV, 544. Hygin. f. 47. Mezir. ad Ovid. Fast. I, 383. Iahn. et Bach. ad Ovid. Met. XV, 497 sqq. Klopfer. Lex. myth. I. p. 313. et 873. Spangenb. l. iam aliquoties l. p. 62 sq. Creuzer. *Symb.* IV. p. 146 sq. Hartung *Rel. d. Röm.* II. p. 214 sqq. et Scheiffele in Pauly *Realencycl.* VI. p. 2641 sqq. Statua huius Virbii Gabiis inventa nunc asservatur Lutetiae Paris. (cf. Mueller. *Denkm.* I. Fasc. II. N. 181.) et egregiam Graeci Hippolyti picturam Pompeianam exhibet Museum Burbon. XI. tab. 2. De clivo Virbii iuxta Ariciam vid. Strab. V. p. 239. et Casaub. ad Pers. VI, 55. Ceterum *Aricia mater* eadem ratione dictum, qua X, 172. *Populonia mater*, ut ipsa civitas *Aricia* intelligenda sit, de quo Latii oppido, nunc *Riccia* s. *Ariccia* appellato, cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 714. Sic autem (non de Nympha aliqua huius nominis) locum intelligunt Servius (qui adnotat: „Aricia, civitas iuxta Albam“) et Silius IV, 367., sic eum imitatus: *quos miserat altis Egeriae genitos immitis Ariciae lucis.* — *proles pulcherrima bello* aut significat fortissimam bello (vid. supra ad v. 656.), quae locum intelligendi ratio poëta dignissima videtur, aut *bello*, pro *in bellum* positum, cum *ibat* coniungendum, quod Thielio placet. Vid. ad Ecl. II, 30. VIII, 101. Geo. II, 306. et al. adnott. Heyn. coniungit *bello insignem*, quam rationem iam collocatio verborum respuit; immo *insignem* absolute est positum, et vel ad ipsam pulchritudinem, vel, quod Wagn. putat, ad armorum speciem referendum. Cf. Hor. Od. I, 34, 13. III, 20, 5. Tib. I, 8, 32. etc. — 763. „*Egeriae fons* et *lucus*, in quo educatus fuit Virbius, ad Ariciam est; alius vulgo narratur prope Romam ad portam Capenam, ubi Egeriae domus, antrum sub Aventino, in quo congressa ea esse ferebatur cum Numa.“ *H.* Alii rectius unum modo Egeriae lucum et fontem haud procul ab Aricia et iuxta lacum Aricinum statuunt. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* l. l. — *humentia litora* lacus illius Aricini. Haec autem est optimorum Codd. (Med. Rom. aliorum), scriptura ab Heyn. revocata, ex qua, in ceteris libris a librariis, qui fortasse memores erant loci IX, 584., varie corrupta, prodiit vulg. lectio *Hymettia*, ab Heins. et Burm. servata. — Peerlk. pro *circum* sine causa coni. *circa* (i. e. circa lucos Egeriae sunt lacus Triviae). Immo Iahn. vere adnotat, grammaticam verborum rationem illustrari loco Liviano I, 14, 7. *partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis iussit*, i. e. locis, quae circa densa obsita virgulta erant et iisdem virgultis obscura fiebant. — 764. „*ubi ara pinguis et placabilis Dianae* est: ieiuna haec, nec epitheta bene conveniunt: *ara* si *pinguis* bene dicta est propter victimas, non eadem

Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercae
Occiderit patriasque explerit sanguine poenas
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Aetheria et superas coeli venisse sub auras,
Paeoniis revocatum herbis et amore Dianae.
Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitae,
Ipse repertorem medicinae talis et artis
Fulmine Phoebigenam Stygias detrusit ad undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit

---

bene est *placabilis*, sed Diana est *placabilis*. Praestat ergo Copulam eiicere." Haec *Heyn.* Sed verissime opponit Wagn., Particulam *ubi* nusquam a Virgilio produci, Diana vero si ipsa sit placabilis, nihil impedire, quominus etiam eius ara placabilis dicatur. *Placabilis* autem Dianae (Aricinae) aram propterea etiam *pinguem* (i. e. victimis bestiarum abundantem) dici, et ita opponi immani arae Tauricae Dianae, in qua rarissima facta esse sacrificia consentaneum sit, quum omnes a litore tam inhumano, ubi advenae mactari solerent, abhorruisse nemo mirari possit. Cf. etiam infra IX, 585. *pinguis ubi et placabilis ara Palici* et Ovid. Met. XV, 574. *placat odoratis herbosas ignibus aras*. Peerlk. tamen, in hoc epitheto tam nude posito haerens et placabilem deam esse posse tam victimis humanis, quam immolatis animalibus demonstrans, coni. *lucus ubi et plac. ara D.;* Cluver. autem in Ital. ant. p. 934. hanc profert coniecturam: *pinguis ubi implacabilis*, provocans ad Silium, qui Dianam *immitem* dixerit IV, 369. et VIII, 364. Quod si Virgilius scripsisset, qui tandem in omnibus Codd. mutari potuisset in *ubi et placabilis?* — 765. *arte* (cf. I, 657. II, 152. 795 etc.) *novercae*, Phaedrae dolo, quae privignum, nefarium amorem suum respuentem, huius contumeliae ulciscendae causa apud Theseum patrem accusavit, tamquam si ille in se stupri iniuriam inferre esset conatus. Vid. ad VI, 445. — 766. *explerit sanguine poenas*, paullo insolentius dictum pro: explevit sanguine suo iram patris poenas filio irrogantis; *explere* autem haud raro i. q. satisfacere. — 767. *turbatis*, consternatis (per *monstra marina* v. 780.) et caeco impetu abreptis. — *ad sidera rursus - - auras*, i. q. revixisse. Cf. v. 771. et VI, 719. 761 sq. — 769. „*Paeoniis herbis* simpl. pro medicantibus, a Paeone, deorum medico, Apolline. Il. V, 401. *Παιών, Παιώνιος.* De Aesculapio, Phoebi f., a Iove fulmine percusso obvia est fabula. Vid. Apollod. III, 10, 3. et not. p. 701. Pindar. Pyth. III, 96 sq." *H.* Adde Ovid. Fast. VI, 759 sq. Plin. XXIX, 1, 1. Lactant. I, 10. et 19. alios. Ceterum cf. simillimus Ovidii locus Met. XV, 534. *Quam postquam fortibus herbis Atque ope Paeonia, Dite indignante, recepi.* Sic etiam ap. Sil. XIV, 27. Claud. B. Get. 121. et alibi *Paeonius* i. q. salutaris, saluber, vim medicam habens. Ceterum *Paeonjis* pronuntiandum videtur, ut etiam XII, 401. (ubi vid. adnott.) *Paeonjum*, quum Graecum sit *Παιώνιος*, de quo Adiectivo cf. Blomfield. Gloss. ad Aesch. Agam. 821. et Pers. 611. (Vid. ad Geo. I, 397. Aen. V, 269. et al. adnott.) Adiect. *Paeŏnĭus* (*Παιόνιος*) derivandum esset a *Παίονες*, populi Macedonici nomine. Cf. etiam Weichert. in Poett. Latt. rell. p. 425. et adnott. ad Aen. XII, 401. Heyn. scripsit *PaeonIs*. — *amore Dianae*, quae quasi patrona est pudicitiae et castitatis. — 773. *Phoebigena* Aesculapius vocatur etiam Sereno Samm. XII, 186. et XX, 364.; alibi autem hoc nomen non videtur inveniri. Hunc autem, quod arte sua multos homines in vitam reduxerat, Iupiter fulmine percussit. Cf. Apollod. III, 10, 4. et Diod. Sic. IV, 71. — *ad undas.* Sic Med. Gud. aliique, quos cum Wakef., Both., Iahn. et Wagn. secutus sum; nam *in undas* hic ineptum est, quum damnati non immer-

Sedibus, et nymphae Egeriae nemorique relegat,
Solus ubi in silvis Italis ignobilis aevum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
Unde etiam templo Triviae lucisque sacratis
Cornipedes arceantur equi, quod litore currum
Et iuvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentis haud secius aequore campi
Exercebat equos curruque in bella ruebat.
  Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est;
Cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram

---

gantur undis; *ad Stygias undas* autem valet i. q. in orcum. Cf. etiam Wakef. ad Lucr. III, 363. et Silius XV, 43. *Haec Decios Stygias Erebi detrusit ad undas.* Quod attinet ad verbum *detrudere* cf. etiam Lucr. VI, 440. (*ad aequora ponti detrudere*), Ovid. Met. XI, 72. (*in terram detrudere*) etc. Omnino autem cf. similis locus Aen. IV, 25. Ceterum respexit hunc locum Lactantius Inst. I, 19., haec scribens: *Clamat summus poëta, eos omnes, qui inventas vitam excoluere per artes, apud inferos esse, ipsumque illum medicinae artis repertorem ad Stygias undas fulmine esse detrusum.* — 774. „Diana Hippolytum vitae restitutum, ut irae Iovis subtraheret, abscondit in silva Aricina.“ *H.* — *Trivia.* Vid. supra ad v. 516. — 775. *Egeriae nemorique relegat*, i. e. in nemus Egeriae nymphae relegat; in nemore abscondit iuvenem ab hominum coetu segregatum. Cf. etiam Ovid. Fast. VI, 755. *Lucus enim nemorisque sui Dictynna recessu Celat: Aricino Virbius ille lacu est.* Ceterum vid. supra v. 763. — 776. „*ignobilis* in bonam partem, utpote in secessu et solitudine, placide ideo et tranquille: alibi *ignobile aevum* effertur.“ *H.* — *aevum exigere*, ut X, 53. et alibi. — 778. „Religiosus igitur erat mos, ut ad lucum curru vehi nefas esset. Causa ab Hippolyti, ab equis consternatis discerpti, pristina fortuna arcessitur.“ *H.* — 779. *cornipedes equi.* Vid. supra ad VI, 591. — 780. *monstris marinis pavidi.* Neptunus enim, a Theseo filio invocatus, monstri subito e fluctibus marinis emergentis ope equos Hippolyti iuxta mare vecti consternasse traditur. Cf. Hygin. f. 46. Marklandus, qui (ad Stat. Silv. I, 2, 45. et III, 3, 25.) negat recte iungi *currum et iuvenem effundere*, coni. *litora circum Heu iuvenem;* sed verissime docet Wagn., ex verbo *effundere* *evertendi* notionem esse repetendam, ut sensus sit hic: everterunt currum et iuvenem effuderunt. Cf. adnott. ad I, 426. Nihilominus etiam Peerlk. in hoc loco haesit, et coni. - - *per litora curru Quod iuvenem monstris pavidi effudere marinis*, simul censens, poëtam versum longe meliorem facere potuisse in hunc modum: *quod litora circum Attoniti monstris iuvenem traxere* (vel *rapuere*) *marinis.* — 781. *haud secius*, nihilo minus; scil. etsi propter calamitatem paternam equos numquam tangere debebat, ut Peerlk. locum recte videtur capere; Heyn. minus recte: „etsi equi a luco parentis arcebantur;“ non enim in luco parentis s. Dianae, sed in aequore campi, i. e. in bello, equos exercebat. Ceterum vid. Geo. II, 277. III, 367. Aen. IX, 441. Ovid. Met. II, 809. al. Saepius sane *nihilo secius* legitur. — 784. *Vertitur*, se vertit, agit, movet, i. e. animose et alacriter incedit. — *arma tenens.* Schol. Stat. Theb. I, 201. *arma gerens.* — *super est*, eminet inter ceteros, *ὑπερέχει.* Excelsa enim corporis statura in heroe requiritur. Comparant Intpp. Hom. Il. II, 226. Cf. etiam Aen. VI, 668. *Musaeus humeris exstans altis* et similes loci. Totus autem hic versus contra meliorum Codd. auctoritatem iteratur IX, 29., ubi vid. adnott. — 785. Galea Turni solis radiis percussa inter rapidos eius et multiplices motus ita coruscat, ut Chimaera, qua ornata est (vid. ad VI, 288.), flammas spirare videatur. Haud dubie poëtae ante oculos fuerunt duo Ho-

Sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignis,
Tam magis illa fremens et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
At levem clipeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, iam setis obsita, iam bos,
Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
Caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum, clipeataque totis
Agmina densentur campis, Argivaque pubes

---

meri loci Il. V, 4 sqq. et XVIII, 270 sqq. Heyn. infra X, 270 sqq. et Macrob. V, 13. extr. conferri iubet. Vid. etiam similes loci Ausonii in Periocha V. Iliad. 2. *vomit aurea flammas Cassis, et undantem clipeus defulgurat ignem;* Silii IX, 445. *summaque in casside largus Undantes volvit flammas ad sidera vertex* all. — „*triplici crinita iuba*, *ἔχουσα τρεῖς λόφους*, quam *τρυφάλειαν* dictam volunt pro *τριφαλείᾳ*.“ *H.* Vid. Polyb. VI, 23, 12. Val. Fl. III, 62. *triplici pulsans fastigia crista.* Silius V, 134. *Triplex crista iubas effundit crine Suëvo.* Martial. VI. post init. *tergeminae rutilant de vertice cristae* all. Cf. etiam adnott. ad III, 468. et VI, 780., ubi Romulo certe *geminae cristae* adscribuntur. — 786. *Aetnaeos*, quantos Aetna evomit, ideoque omnino magnos. — 787. *Tam magis - - quam magis.* Vid. ad Geo. III, 309., ubi nunc adde Hand. Turs. III. p. 566. — *fremens*, scil. erat, Participio pro verbo finito posito, ut saepe in rerum descriptione. Cf. Geo. II, 133. III, 504 sq. et Wagn. Qu. Virg. XXIX, 5. Apud Quinct. Inst. IX, 3, 15., ubi hic locus laudatur propter illud ipsum *quam — tam magis*, quod inter archaismos refertur, legitur *tremens*, quod Wakefieldo arrisit ad Lucr. V, 299. — 789 sq. „In clipeo expressa Io cum Inacho: nam ab hoc ducebat genus Turnus. Vid. sup. v. 371 sq. Locum perquam similem laudant Intpp. ex Moschi Idyll. II, 43 sq. Reddita res, ut argumentum anaglyphi: Io [de qua vid. ad Geo. III, 153.] iam in bovem mutata, adstante custode Argo, et fluvius Inachus recubans in urna, e qua aqua se effundit.“ *H.* Cf. etiam Eurip. Phoen. 1121.; neque alienus est Ovidii locus Met. V, 187 sqq. — *sublatis cornibus*, erectis, exstantibus; neutiquam vero demptis, ablatis, ut Cerda aliique interpretantur. Io cornuta significatur, nihil amplius. Peerlk. hanc profert coniecturam minus probabilem: *sub latis cornibus*, ut *sub cornibus* sit i. q. in cornibus, cornibus instructa, cornuta. — 790. *setis.* Vid. ad VI, 245. Respexit hunc locum Lactant. Inst. I, 11. *Io, Inachi filiam, quae ut iram Iunonis effugeret, iam setis obsita, iam bos, tranasse dicitur mare.* — 791. *argumentum ingens*, magnifica imago; nam *argumenta* etiam sunt certarum rerum imagines vel pictae, vel sculptae et caelatae, *bildliche Darstellungen.* Sic Ovid. Met. XIII, 683. de cratere: *fabricaverat Alcon Myleus, et longo caelaverat argumento.* ibid. VI, 69. *Et vetus in tela deducitur argumentum.* Cic. Verr. II, 4, 56. *ex ebore diligentissime perfecta argumenta erant in valvis.* Prop. III, 7, (9), 13. *Argumenta magis sunt Mentoris addita formae.* — 792. Peerlk., quum in clipeo etiam alia caelata fuerint, et Io quidem ex auro, coni. *Aerataque amnem* etc., qua coniectura facile supersedemus. — *Inachus*, Ius pater, ut deus fluvialis depingitur nisus urna, ex qua profluit aqua. Ceterum vid. supra v. 371 sq. — 793. *Insequitur* (*folgt auf dem Fusse*). Vid. III, 32. V, 321. etc. — *nimbus peditum*, *νέφος πεζῶν*, Iliad. IV, 274. et al. Cf. supra v. 705. — 794. „*Argiva pubes* pertinet ad originem Turni et colonos Argivos, qui cum Danaë ad Italiam venerant.“ *H.* Vid. supra v. 409 sq. — *densentur.* Sic optimi Codd. et Virgilii et Macrobii Sat. V, 15. hunc locum proferentis; ceteri *densantur.* Cf. adnott. ad Geo. I, 248. et Iahn. ad h. l. Fortasse poëta hic ante oculos habuit Ennium p. 82. Hessel. *Densentur campis horrentia tela viro-*

Auruncaeque manus, Rutuli veteresque Sicani
Et Sacranae acies et picti scuta Labici;
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numicî
Litus arant, Rutulosque exercent vomere collis
Circaeumque iugum, quis Iuppiter Anxurus arvis
Praesidet et viridi gaudens Feronia luco;

---

rum. — 795. *Auruncae manus.* Intelligendi sunt Aurunci cis Lirin habitantes, quos Turnus ipse ducit, ut supra v. 722. Aurunci trans Lirin degentes, quos Haleso tradiderat. Heyn., haerens in *Rutulis* hic commemoratis, quum v. 798. *Rutuli colles* sequantur, amplectitur Servii errorem, qui ad Aen. I, 2. exitum huius versus sic profert: *Siculi veteresque Sicani:* sed vere adnotat Wagn., minus offendere eam rem, si v. 797 sqq. non novos aliquos populos significari, sed, ipsis populorum nominibus memoratis, loca deinde, quae illi incolant, designari statuamus. — „*Sicanos*, int. reliquias Sicanorum, quae ad Tiberim in Rutulorum finibus consedisse videntur. Cf. XI, 317. Excurs. VIII. ad h. l. et Exc. II. ad l. VIII. [et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 540. et 789.] — 796. *Sacranas acies* confidenter satis definire non licet. Ardeatium fuisse dicuntur, dicti seu a vere sacro, quum gravi peste laborantes Ardeates ver sacrum diis vovissent, a quo illi orti [cf. *Becker Handb. d. Röm. Alterth.* II, 1. p. 5.]; seu quod genus hominum fuit Matri Deûm sacratum. Prius Festi [p. 145 ed. Lindem.] auctoritas, posterius Silii versus VIII, 417. firmare videtur.“ *H. Sacrani* certe *sacerdotes* (Matris magnae) *Ardeates* commemorantur in Inscript. ap. Gudium p. XX. 8. a Burm. laudata. Cf. etiam Serv. ad Aen. XI, 317. — *Labici*, etiam Silio VIII, 367. commemorati, quos Livius IV, 45, 3. et VI, 21, 9. *Labicanos* vocat, sunt *Labici* (Strab. V. p. 237.) vel *Labicorum* (Diod. XIII, 6. Cic. Agr. II, 35, 96. Liv. II, 39, 4.) s. *Lavicorum* (Liv. IV, 47, 5.), Latii oppidi, incolae, quod nunc *la Colonna* appellatur. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 722 sq. Niebuhr *Röm. Gesch.* Vol. I. p. 94. cum not. 260. etiam Virgilium hic *Lavici* scripsisse suspicatur, cui tamen scripturae (de qua Wagn. conferri iubet Garaton. et Wunder. ad Cic. pr. Planc. c. 9.) nullus Codex opitulari videtur. Cf. etiam Drak. ad Liv. II, 39, 4. — *picta scuti*, picta, non caelata, scuta gerentes. Vid. ad Ecl. I, 55. — 797. *sacrum Numici litus*, quia Numicius ipse sacer. Cf. supra v. 242. Litus enim deo sacratum intelligi non potest, quia agros diis sacros arare non licebat. — 798. *exercent vomere colles.* Vid. ad Geo. I, 99. Ceterum Peerlk., eadem de causa, quam supra ad v. 795. vidimus, coni. *durosque exercent v. colles*, ut haec verba referantur ad eosdem, qui circa Numicium habitent; atque etiam Gossravio vox *Rutulos* simile aliquod vocabulum videtur expulisse. Sed in collibus Rutulis post ipsos Rutulos commemoratis eo minus haerendum, quum ii latius patentes et alias quoque nationes attingentes cogitari possint. — 799. *Circaeum iugum.* Vid. sup. ad v. 10. — *quis--arvis Praesidet*, ergo ubi colitur. — *Anxur* s. Axur, quo nomine Volsci Iovem appellasse perhibentur, pueri forma in nummis apparet (cf. Morelli Thes. Num. T. II. tab. 2.) et cum Veiove comparari solet, de quo Ovid. Fast. III, 437 sq. Idem urbi Anxuri, mox Tarracinae, nomen dedisse videtur (cf. Niebuhr. *Röm. Gesch.* Vol. II. p. 524. nott. 1026.), cuius ager h. l. per arva, *queis Iupiter Anxurus praesidet*, indicatur. De *Anxure*, Volscorum oppido satis nobili, nunc *Terracina* appellato, cf. Plin. III, 5, 9. Mela II, 4, 9. Liv. IV, 59, 3. V, 8, 2. VII, 39, 7. aliique plures et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 709. — 800. „Ad tertium inde lapidem *Feroniae lucus*, fons et templum. Fuit ea ex diis Latii Indigetibus, mox modo inter Nymphas relata, modo cum Iunone comparata et pro Iovis Anxuris coniuge habita.“ *H.* Praeter Dionysii Hal. II, 49. et III, 32. commenta cf. Serv. ad Aen. VIII, 563 sq. et Spangenberg. libri

Qua Saturae iacet atra palus, gelidusque per imas
Quaerit iter vallis atque in mare conditur Ufens.
  Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentis aere catervas,
Bellatrix, non illa colo calathisve Minervae
Femineas adsueta manus, sed proelia virgo

---

saepius laud. p. 47 sq., qui eam Sabinorum deam domesticam fuisse docet. Luci et fontis Feroniae haud procul a Capena (nunc *Civitucola*) et Soracte monte quaerendi mentionem faciunt Strab. V. p. 226. Hor. Sat. I, 5, 24. Liv. XXVI, 11, 8. XXVII, 4, 15. Plin. II, 56, Silius XIII, 84. alii. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 610. — 801. *Saturae palus*, etiam Silio VIII, 382. commemorata, ad paludes Pomptinas pertinuisse videtur: nihil tamen certius de eius situ notum, quamquam vulgo pro *Lago di Paola* habetur. Cf. etiam Cluver. p. 1003 sq. et liber meus modo comm. III. p. 524. — *Ufens* (de quo vid. ad X, 518.) *per imas valles* (per paludes Pomptinas) *quaerit iter*, quod vix potest per paludes invenire, a quibus absorbetur. Cf. Strab. V. p. 233. — 803. De *Camilla*, quam Heynius ad Penthesileae exemplum a poëta fictam putat, vid. XI, 535. Wagn. ad XI, 168. hunc totum locum libro XI. reservatum malit. — *Super hos*, praeter hos. Vid. supra ad v. 462. — V. 804. iteratur infra XI, 443. — *agmen equitum et florentis aere catervas*, i. e. turmas equitum aere florentes, fulgentes, splendentes, de qua ratione ἑνὸς διὰ δυοῖν exprimendi vid. supra ad v. 753., infra ad VIII, 289. IX, 659. et al. — *florentes*. „Ennius et Lucretius *florens* dicunt omne, quod nitidum est. Hos est secutus Virgilius." Haec *Serv.* Cf. Lucr. IV, 452. *Bina lucernarum florentia lumina flammis;* et eiusd. VI, 1441, ubi *mare navibus florere* dicitur. Heyn. confert Pind. Ol. II, 132. ἄνθεμα χρυσοῦ φλέγει. (Cf. etiam Scaliger. ad Manil. p. 471. et Colvius ad Appul. Met. VIII. p. 550. a Peerlk. laud.) Virgilium, qui hunc totum versum iteravit XI, 433., imitati sunt Val. Fl. V, 565. *variis floret via discolor armis*, et Claud. de III. Cons. Hon. 133. *Floret cristatus exercitus undique turmis.* Otiosae igitur sunt coniecturae Waddelii, qui Animadvv. critt. p. 25. *florente aetate*, et Bothii, qui *fulgentes* vel *flaventes* scribi maluit. — 805. *Bellatrix* magna cum vi in principio versus positum. Vid. ad Ecl. V, 21, VII, 50. et al. — *calathisve.* Exspectaveris simplicem Copulam *que;* sed vid. adnott. ad Geo. IV, 199. Aen. II, 127. al. De *calathis* ipsis, in quibus lanificae pensa sua inter opus reponebant, vid. Catull. LXIV, 312. et 319. Spanh. ad Callim. in Cer. I. p. 625. Voss. ad Ecl. II, 45. p. 76. alii. Cf. etiam Ovidius Her. IX, 76. Met. IV, 10. et Iuven. II, 54. etc. Ruhk. poëtae animo obversatum putat locum Eurip. Iph. Taur. 221 sq. οὐδ' ἱστοῖς ἐν καλλιφθόγγοις κερκίδι Παλλάδος Ἀτθίδος εἰκὼ καὶ Τιτάνων ποικίλλουσα; Maronem autem imitatus est Silius II, 70. *Non calathis mollita manus operataque fuso, Dictynnam et saltus - - - amabat*, ubi Heins. comparat similem Pindari locum Pyth. IX, 33 sqq. — *Minervae*, utpote inventricis harum artium muliebrium. Cf. Lambin. ad Hor. Od. III, 12, 4. Voss. ad Ecl. II, 61. p. 84. et supra ad V, 284. — 806. *proelia dura pati. Pati* cum Accus. haud raro dicitur de malis, quibus ferendis aliquis exponitur. Vid. supra v. 21. Ovid. Met. VI, 552. *Arreptamque coma, flexis post terga lacertis, Vincla pati cogit.* Claud. B. Gild. 433. *an Mauri fremitum raucosque repulsus Umbonum et vestros passuri cominus enses?* etc. De constructione *dura pati* vid. ad IV, 564. al. — *virgo*, licet virgo, καίπερ παρθένος οὖσα. — „Velocitatis denotationem' v. 807 sqq. temere reprehendunt viri docti. Nec illa utique convenit nostris sensibus; sed a vetustate quasi per manus erat tradita. Expressit enim poëta Hom. Il. XX, 226 sqq. Cf. etiam Apollon. I, 179 sqq." Haec fere *Heyn.* — *cursu pedum praevertere ventos.* Sic iam Hom. Il. X, 437. θέειν

Dura pati cursuque pedum praevertere ventos.
Illa vel intactae segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu laesisset aristas;
Vel mare per medium fluctu suspensa tumenti
Ferret iter, celeris nec tingueret aequore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa iuventus
Turbaque miratur matrum et prospectat euntem,
Attonitis inhians animis, ut regius ostro
Velet honos levis humeros, ut fibula crinem
Auro internectat, Lyciam ut gerat ipsa pharetram
Et pastoralem praefixa cuspide myrtum.

ἀνέμοισι ὁμοῖοι, Callim. in Delum 112. *ἀνέμοισιν ἐρίζειν,* Theocr. Idyll. VIII, 54. *πρόσθε θέειν ἀνέμων.* Cf. etiam supra I, 317., infra XI, 334. Manil. V, 79. *vincere pedibus ventos* cett. — 808. *intactae*, quae vix videatur tangi. Wakef. in Silv. Crit. P. III. p. 146. male coni. *infractae*, quod potius significaret valde fractae, Peerlk. autem hanc satis audacem proposuit coniecturam: *Illa et lactentis* etc. Recte potius iam Heyn. confert similes locos Apollon. I, 183. Virg. Geo. III, 194 sq. Ovid. Met. X, 653 sqq. (*Posse putes illos sicco freta radere passu Et segetis canae stantes percurrere aristas*, ubi vid. Bach.), Calpurn. Ecl. VI, 57. (*Tangeret ut faciles, sed non curvaret aristas*) et Claud. de III. Cons. Hon. 199. (*segetemque levi percurrere motu - - nec proterat ungula culmos.*) Adde Sil. XIV, 508. *aligeras ferret seu pulvere plantas Vix tacto*, et Manil. V, 78. *Vixque rotis levibus summum contingere campum.* Claudianus etiam de IV. Cons. eiusd. 547. hunc locum videtur ante oculos habuisse. Ceterum cf. similis locus Geo. III, 195. — *volaret - - laesisset*, i. e. laesura esset; vid. ad II, 136. De usu autem Imperfecti Coni. in eiusmodi locis, ubi Plusquamperf. Coni. exspectaveris, cf. adnott. ad Aen. III, 187. — 811. *ferre iter* pro vulg. *ferre pedem.* Similiter Silius IX, 243. *vagos ferre cursus.* — 812 sqq. Cf. Hom. Od. II, 13. et XVII, 64. — 813. *prospectat* in longinquum, *blickt ihr lange nach.* Cf. Ovid. Met. XIV, 179. *quum vos petere alta relictus Aequora prospexi.* Peerlk. comparat Nemes. Cyneg. 277. *omnis euntem Nereidum mirata suo super aequore turba.* — 814. *inhians.* Vid. ad IV, 64. — „*ut regius* cett., scil. apud se reputans et cum miratione memorans, ut —. Indutam illam puta chlamyde purpurea; is est *regius honos*, [ornamentum: cf. Hor. Od. II, 19, 14. Avien. Arat. 197. etc.] qui *velat humeros ostro* [vid. ad I, 700.], dum ipse ex ostro est.“ *H.* Cf. Geo. II, 496. *Illum non populi fasces, non purpura regum Flexit.* — *leves* i. q. molles, carnosos et strictos, ut in iuvenili corpore, ideoque etiam nitentes omninoque pulchros. Vid. inf. XI, 40. et cf. adnott. ad III, 20. — 815. *fibula* pro acu posita; quod non intelligentes librarii quidam *crinem* mutarunt in *vestem.* Quum enim in quavis fibula sit acus, quae laciniam mordeat, fibulam pro acu poni, non potest offendere. — 816. *ipsa:* reliquum corpus, truncus corporis, opponitur *humeris* et *crinibus.* Cf. Wagn. Qu. Virg. XVIII, n. et adnott. ad Geo. II, 297. Thiel. et Gossr. paullo aliter explicant, ut sit *ipsa* per se, suis viribus, non utens alieno auxilio. — „*Lyciam* dixit *pharetram*, ut solent poëtae praestantius genus designare: sic *arcus Cretici.*“ *H.* Lycios autem, ut omnes fere populos Orientales, sagittandi arte excelluisse, docent etiam Stat. Theb. VI, 645. *Cetera plebs Lyciis gaudet contenta pharetris*, et Silius VIII, 496. *Lycios damnant hastilibus arcus.* Cf. etiam Aen. VIII, 166. et IX, 773. — 817. *pastoralem myrtum praefixa cuspide* (vid. ad V, 557.), iaculum, hastile ex myrto (vid. ad Geo. II, 447.), quali pastores utuntur Cf. etiam Stat. Theb. IV, 300. *hi Paphias myrtos a stirpe recurvant Et pastorali meditantur proelia trunco* et adnott. ad Aen. III, 23.

P. VIRGILII MARONIS
A E N E I S.
LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

„Turnus belli signo ex Laurenti arce proposito Latii totius finitimarumque urbium sibi auxilia adiungit, et Venulus Argos ad Diomedem mittitur, ut eum periculi contagione et metu ad belli societatem impellat (v. 1—17.). Quibus rebus permotus Aeneas, copiarumque suarum paucitati diffidens, Tiberini monitu adverso flumine in ea loca subvehitur, in quibus postea Roma condita est, Evandrique regis, qui, ex Arcadia profugus, in Palatino monte oppidum nomine Pallanteum condiderat, auxilium implorat (18—100.) Evander Aeneam, adventus eius causa cognita, benigne hospitio excipit (101—183.), sacrisque Herculis, quibus tum intentus erat, adhibitum causam eorum a Caci nece repetitam (184—267.) et ritus sacrificii edocet, locaque eius tractus nobiliora obiter hospiti recenset (268—369.). Postridie Aeneas, equitum quadringentorum subsidio adiutus, quibus Pallas, unicus Evandri filius, praeerat, partem copiarum secundo flumine ad suos remittit; ipse cum reliquis Agyllam florentissimam petit Tyrrhenorum civitatem, cui cum Mezentio, ob intolerandam crudelitatem regno expulso, internecina odia intercedebant (454—519.). Interim Vulcanus, uxoris blanditiis adductus, privigno suo arma fabricatur (370—453.), eademque a Venere ad Aeneam deferuntur: qui armorum pulchritudine delectatus, quum cetera omnia, tum clipeum imprimis, qui res a posteritate sua strenue gerendas habebat depictas, studiose admiratur (520—731.)" *H.*

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce

---

1. Causa belli in superiore libro enarrata et copiis Italorum, quas Turnus contra Aeneam collegit, recensitis, pergit poëta in hoc libro de apparatibus bellicis exponere. „Mira res videri debet, potuisse Turnum in aliena regia bellum instruere et copias parare. - - Sed bellum adversus Troianos plebis studiis susceptum erat, renitente frustra Latino; tum ille, quod senectutis infirmitas et solitudo suadebant, rerum summam prorsus derelinquit (vid. VII, 600.), et, quum Ianus esset reserendus, *foeda refugit ministeria et caecis se condidit umbris* (v. 619). Itaque Turnus [gener Latini et successor regni iam antea constitutus] succedere in partes Latini debuit: quo assumpto in carminis argumentum nactus est heroëm, quem ornaret poëta et quem Aeneae opponeret. Cf. dicta ad VII, 599 sq." Haec *Heyn.*, qui temere huius libri principium vituperat, ac si ea tantum hic repetantur, quae iam ex libro superiore satis constent. Sed vere adnotat Wagn., in recensu copiarum supra instituto ipsorum Latinorum mentionem nondum esse factam. Hos igitur, Latino rege a belli consilio

Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu,
Utque acris concussit equos, utque impulit arma,
Extemplo turbati animi, simul omne tumultu
Coniurat trepido Latium, saevitque iuventus
Effera. Ductores primi Messapus et Ufens
Contemptorque deûm Mezentius undique cogunt

---

abhorrente, Turnum, ducem sese iis offerentem, nunc signo dato convocare. Adde, etiam ceteros duces, supra cum suis copiis commemoratos, nunc cogere auxilia ex Latio. — Verba *signum ab arce extulit* de vexillo sublato intelligenda esse patet, quod proprie *efferri* dicitur. Cf. Serv. ad h. l. et Interpp. ad Liv. X, 19, 12. Caes. B. G. II, 20. B. Alex. 45. aliosque locos. Heyn. etiam haec de classico accipit, ut *signum* per *cornua* versu sq. explicetur, coll. VII, 513.; sed iam Ruhk. verissime memorat, tale signum non *efferri*, sed *cani*. — 2. *rauco cantu.* Cf. Lucr. II, 620. *raucisonoque mirantur cornua cantu*, et Sil. XII, 181 sq. *Insonuere tubae - - raucoque tumultu Cornua.* Wakef. ad Lucr. V, 1083. coni. *raucos crepuerunt cornua cantus.* — 3. „Simplicissimum est de apparatu bellico accipere: ubi Turnus equos et arma excitavit et in medium produxit, extemplo totum bellum est inflammatum. — *concussit*, concitavit adhuc otiosos. Aliud est *concutere habenas equorum.* — *impulit*, movit [cum sono], ideoque manu tractavit et protulit.“ *H.* Sic *arma impellere* etiam ap. Lucan. VII, 68., *aera impellere.* ap. Pers. II, 59. etc. — *acris equos.* Vid. I, 444. IV, 156. etc. *Equos* autem et *arma* saepissime coniungi, ubi de bello agatur, docet Burm. coll. Ovid. Am. II, 3, 7. Met. VIII, 21. Val. Max. IV, 6. ext. 2. Suet. Caes. 57. Tit. 3. Martial. I, 50. Stat. Theb. X, 6. Cic. ad Div. IX, 7. aliis. Thiel. minus recte *equos* pro equitibus et *arma* pro peditibus positum censet. — 4. *turbati animi* (scil. Latinorum), pugnandi cupiditas excitata; quam sententiam poëta verbis proxime sequentibus latius prosequitur. — *simul* nunc cum Heynio et Iahnio ad totam sententiam pertinere et (ut Graec. ἅμα δὲ) Copulae vices sustinere puto, licet voc. *extemplo* praecedat. Cf. Aen. II, 755. IV, 499. 581. V, 317. VI, 412. VII, 393. VIII, 80. XI, 834. Wagn. autem (quem prius secutus sum) coll. IV, 581. VII, 393. et XI, 834. eo voc. *omnis* vim augeri censet, ut *simul omne Latium* sit *ganz Latium zusammen*, quod Iahn. vix Latinum esse censet.— 5. *Coniurat*, bono sensu, pro: conspirat, coniunctim agit; ut ap. Hor. A. P. 411. *alterius sic altera poscit opem et coniurat amice.* — *tumultu trepido*, non anxio, pavido, sed sedulo et morae impatiente. Vid. adnott. ad IV, 642. Drak. ad Silium XIII, 146. et Ruhnk. ad Ter. Hec. III, 1, 15. *Tumultus* autem erat bellum subito ortum et ipsa periculi propinquitate gravius, quare veteres non nisi de tumultu Italico et Gallico loquebantur. Vid. Serv. ad h. l. Garat. ad Cic. Phil. VIII, 1. Herzog. ad Caes. B. G. I, 40. alii. Cf. etiam locus nostro simillimus Lucan. I, 297. *Utque satis trepidum, turba coëunte, tumultum composuit vultu.* — 6. *Effera*, prae cupiditate bellandi. Cf. IV, 642. et de ipsa re VII, 340. Duces exercitus, copiis undique iam confluentibus nondum contenti, alia etiam auxilia sibi adiungere student; quare iterata *Messapi* (vid. VII, 691.), *Ufentis* (ibid. v. 745.) et *Mezentii* (ibid. v. 647.) commemoratio neutiquam supervacanea; *primi* enim hi erant *ductores*, i. e. principes dignitate, auctoritate, potentia. Cf. infra v. 105. IX, 453. XI, 331. et Wagn. Qu. Virg. XXVIII, 2, b. Utrum vero his omnibus molitninibus et apparatibus contra Aeneam paucosque eius comites vere opus fuerit, haec sane alia est quaestio, ad quam ex totius modo carminis oeconomia, quam vocant, responderi potest. Ut enim non dicam, quantum haec omnia valeant ad ipsius Aeneae virtutes et gloriam celebrandam atque amplificandam, aliter etiam nec belli gravissimi canendi, nec orationis egregiae l. XI. inserendae oc-

Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium et, Latio consistere Teucros,
Advectum Aenean classi victosque Penatis
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adiungere gentis
Dardanio, et late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his coeptis, quem, si Fortuna sequatur,
Eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno regi aut regi apparere Latino.
Talia per Latium. Quae Laomedontius heros

---

casionem habuisset poëta. — 8. *vastant cultoribus agros.* Vid. ad I, 471. Ceterum cf. Geo. I, 506. et similes loci. — 9 sqq. Latini praeter eos, qui iam ultro se obtulerant, etiam alios socios sibi parare student, imprimis Diomedem. „Ad Diomedem qui auxilia petant, mittuntur propter communem originem Graecam, quae Turno tribuitur. (Vid. ad VII, 367 sqq.) Quae huius legationis fortuna fuerit, videbimus XI, 226. Diomedis autem in Troianos, qui capta urbe profugerant eiusque irae se subduxerant, inflammatus esse debebat animus.“ *H.* Diomedes enim, qui Troia redux factus Argos mox reliquerat, post multos errores in Italiam delatus a Dauno, Apuliae rege, exceptus est, eiusque filia Euippe in matrimonium ducta et regni parte potitus Argos Hippium aliasque urbes condidit. Cf. Tzetzes ad Lycophr. 603. Anton. Liber. 37. Mythogr. I, 141. Creuzer. *Symbol.* III. p. 45 sq. et Klopferi Lex. myth. I. p. 635 sq. — *Diomedis ad urbem*, Argos Hippium s. Argyrippam, de qua vid. infra ad XI, 426. Cf. Ovid. Met. XIV, 457. *At Venulus frustra profugi Diomedis ad arces Venerat.* — *consistere*, quod etiam infra v. 381. et X, 75. legitur, fortius est, quam *considere*, quod in similibus locis (Geo. IV, 65. Aen. III, 162. IV, 39. VI, 67. XI, 323.) invenitur; significat enim non solum ipsam sedes collocandi actionem, sed etiam quietum statum ex certarum sedum occupatione post vagos errores prodeuntem (*festen, sichern Fuss fassen*). Cf. Ovid. Met. XI, 407. *Nec tamen hac profugum consistere Palea terra fata sinunt.* — 11. *victosque Penates.* Vid. I, 68. — 12. *et* (Aeneam) *dicere, se posci regem fatis*, i. e. destinari, sibi fatum esse obtinere regnum. Cf. supra VII, 272. Omnino *poscere* verbum proprium est de fato. Vid. II, 121. V, 707. VII, 272. 584. Petron. c. 111. cett. et cf. adnott. ad Geo. II, 324. — 13. *multasque viro se adiungere gentes.* Quasnam? nihildum de foedere cum alia quadam Italiae natione ab Aeneae inito poëta memoriae prodidit. Quare Wagn. Qu. Virgil. XL. non temere vituperat poëtam, quod iam hoc loco legationis ad Diomedem missae mentionem iniecerit, omnemque hanc rem propterea ab eo inventam suspicatur, ut materies inde splendidae orationis l. XI. suppeditaretur. Possumus vero etiam cum Thielio sumere, poëtam hic consulto fingere hostes eiusmodi mendacia proferentes, et quae timent futura, tamquam iam facta enarrantes, ut periculis in maius auctis eo certius Diomedem ad arma capienda commoveant. Donatus de h. l. ita statuit: „Haec non fuerunt facta, sed idcirco veris admixta sunt, ut pro certis acciperentur.“ Peerlk., ut Virgilium ab omni culpa liberet, vv. 13. et 14. (praeter unum voc. *Edoceat*) spurios censet. — 14. *increbrescere.* Vid. ad Geo. I, 359. — *Quid struat?* nempe hoc, ut victis praesentibus hostibus ipsum bello petat, de antiquo gentis suae hoste poenas sumpturus. Ceterum vid. ad Aen. II, 60. — *quem, si fortuna sequatur* etc. Peerlk., quum in sua quisque causa felicem pugnae eventum cupiat, ideoque dubium esse nequeat, quem eventum pugnae Aeneas desideret, neque sit, cur cupiat

Cuncta videns magno curarum fluctuat aestu;
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partisque rapit varias perque omnia versat:
Sicut aquae tremulum labris ubi lumen aënis
Sole repercussum aut radiantis imagine Lunae
Omnia pervolitat late loca, iamque sub auras
Erigitur summique ferit laquearia tecti.
Nox erat, et terras animalia fessa per omnis
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
Cum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit seramque dedit per membra quietem.

---

felicem, si Fortuna sequatur, coni. *quid, si F. sequatur Eventum pugnae, cupiat.* Sed *cupiat* hic fere i. q. exspectet, scil. quo putet procedere posse in cupiendo, et *eventus pugnae* non solum est exitus, sed etiam fructus pugnae, commoda illa, quae felicem pugnam sequuntur. — 18 sqq. „Adspectu tanti per Latium motus apparatusque bellici Aeneas aliquantum commovetur; animoque variis curis versato obdormiscit; a Tiberi deo per somnum monitus accipit.“ *H.* — *Talia per Latium*, scil. gerebantur, ut ap. Val. Fl. I, 767. *talia per lacrimas* et similia. Significantur ea omnia, quae VII, 540 sqq. narrata sunt. Peerlk. tamen non vult post voc. *Latium* distingui, ut *Talia quae videns* eadem ratione dictum sit, qua X, 288. *quae talia postquam effatus*, VII, 21. *Quae ne monstra paterentur talia* et similia. — 19. *curarum fluctuat aestu.* Cf. IV, 532. ibique adnott. Lucr. VI, 34. *Volvere curarum tristes in pectore fluctus.* Catull. LXIV, 97. Ovid. Trist. II, 2, 87. Drak. ad Silium IX, 527. et Wagn. ad Eleg. in Messal. v. 9. — V. 20. et 21. legimus iam supra IV, 285 sq., ubi vid. adnott. — 22 sqq. Hanc comparationem Apollonio III, 754 sqq. sublatam esse, post alios adnotat Heyn., qui simul conferri iubet Hom. Il. XIV, 16 sqq. et Lucr. IV, 212 sqq. Adde Silium VII, 141 sqq. — *tremulum lumen.* Vid. ad VII, 9. — 23. *imago Lunae* non simpliciter pro ipsa Luna, sed vere de imagine Lunae cogitandum, quae in aquae superficie conspicitur. Cf. Lucan. V, 446. *pontus - - non horrore tremit, non solis imagine vibrat* et loci statim laudandi. — *radiantis Lunae.* Sic Lucr. l. l. v. 214. *Sidera respondent in aqua radiantia mundi*, et Ovid. Her. XVIII, 77. *Unda repercussae radiabat imagine lunae.* Cf. etiam infra v. 616. — 24. *sub auras*, i. e. sursum, in altum (vid. ad VI, 554.), non adversatur *laquearibus tecti*, de quibus vid. adnott. ad I, 726. Heyn. conferri iubet Silium VII, 142 sqq. — 26 sqq. Cf. similis locus IV, 522 sqq. Ovid. Met. VII, 185. Trist. I, 2, 27. Varro ap. Senec. Contr. III, 16. Stat. Theb. III, 415. — *animalia - - Alituum pecudumque genus.* Generis nomini per appositionem species quaedam adiiciuntur. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXXIII, 3, b. Verbis *alituum genus*, quae leguntur etiam apud Lucr. V, 799. 1038. 1077. VI, 1215., Maronem exprimere voluisse Ennii (p. 20. Hessel.) *genus altivolantum*, Wagn. suspicatur. Ceterum Genit. *alituum* pro *alitum* praeter ll. ll. invenitur etiam ap. Manil. V, 369. Stat. Silv. I, 2, 184. al. Cf. Ramsh. Gr. Lat. §. 28. p. 53. et Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 262. — 28. Aeneas sub dio obdormit. — *sub aetheris axe.* Vid. ad Geo. II, 271. et Aen. II, 512. — 30. *dedit per membra quietem.* Ut alibi somnus diditur, spargitur per corpus, per membra, sic hic Aeneas ipse quietem dare per membra dicitur, i. e. indulgere somno, ita ut quies membra sensim occupet. Peerlk. tamen de bonitate formulae dicendi *somnus datur per corpus* dubitat, nescio utrum ipsum Virgilium, an librarios minus

Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno
Populeas inter senior se attollere frondis
Visus; eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crinis umbrosa tegebat arundo;
Tum sic affari et curas his demere dictis:
O sate gente deûm, Troianam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis aeternaque Pergama servas,
Exspectate solo Laurenti arvisque Latinis,
Hic tibi certa domus, certi, ne absiste, Penates;
Neu belli terrere minis; tumor omnis et irae
Concessere deûm.

---

recte scripsisse incusans. — 31. *deus ipse* Wagn. Qu. Virg. XVIII, 3, b. sic interpretatur: deus, ut erat glauco velatus amictu et arundine redimitus, se attollebat," coll. inf. v. 352. II, 174. et III, 535. Mihi autem Pronomini potius dignitatis et maiestatis notio inesse videtur (qua de re vid. ad Ecl. VIII, 96.), quatenus nunc deus Tiberinus ipse (*in eigner Person*) Aeneae apparet, vaticinium iteraturus; quod antea Helenus modo vates ediderat. Vid. inf. ad v. 42. Ceterum de Tiberino deo cf. Claud. Cons. Prob. et Ol. 211 sqq. — „*deus loci*, ἐπιχώριος θεός. Ripa Tiberis populis erat praetexta, quod nunc aliter se habere audimus; sed cf. inf. v. 95. 96. et VII, 69 sqq." *H.* — 33. *Visus.* Vid. ad II, 271. et III, 150. — „*tenuis carbasus glauco amictu*, glauca palla carbasina humeris vel femori fluviorum iniecta, etiam in signis veterum. Imitatorem verbosum vide Claud. I, 214 sqq. Adde XXVIII, 163 sqq." *H.* De *glauco amictu* vid. ad XII, 885., de *carbaso* autem, ampla veste e carbaso aliove tenui panno facta, cf. etiam Nonius XIV, 28. Curt. VIII, 9. Lucan. III, 239. Val. Max. I, 2, 7. De alia vocabuli significatione diximus ad III, 357. — 34. *crinem tegebat arundo.* Cf. Ovid. Met. IX, 3. de Calydonio amne: *inornatos redimitus arundine crines;* Val. Fl. I, 218. *subita cur pulcher arundine crines Velat Hylas,* et Sidonius Paneg. Anthem. 333. de ipso Tiberi: *et arundinis altae Concolor in viridi fluitabat silva capillo.* — V. 35. legitur etiam II, 775. et III, 153., ubi vid. adnott. — 36. *Troianam urbem,* reliquias Troianorum novam urbem hic condituras. Heyn. conferri iubet Aen. I, 68. *Ilium in Italiam portans.* — 37. *revehis*, ob Dardani originem ex Italia repetitam. Vid. III, 167 sqq. et VII, 205 sqq. — *aeterna Pergama servas*, ut sint aeterna, scil. in Italia quasi restituta. Vid. ad Geo. I, 320. Aen. IV, 298. VII, 626. al. — 38. „*Exspectate* propter deorum vaticinia. Vide v. 12. et VI, 687. Nempe *exspectata* dicuntur, quae sunt praedicta; eadem dicuntur *debita.*" *H.* — 39. *Domus* vel *sedes* cum *Penatibus* saepe coniungi, res satis nota. Cf. Ovid Met. V, 496 sq. (ubi vid. Bach.) Lucan. VIII, 132. Tac. Germ. 15. all. — *certa domus*, ut III, 89. *propria domus.* Itaque iam non est timendum, ne hinc expellaris. — 40. *Tumor et irae.* Simili pleonasmo Hor. A. P. 197. *Et regat iratos et amet pacare tumentes.* De *ira* deorum cf. longam et doctam Thielii disputationem ad h. l. — 41. „*Concessere*, h. e. resederunt. Tument animi ira, et ex ea iterum resident, si placantur." *H.* Cf. Gronov. ad Macrob. Somn. Scip. II, 16. Vid. etiam Cic. Tusc. III, 12, 26. *Quum tumor animi resedisset*; Lactant. de Ira D. 18. *Residente per intervallum temporis animi tumore*; Sen. de Ira III, 2. extr. *nec datur tempus, quo resideret tumor,* aliosque locos, ubi *tumor* de irato animo dicitur. Cf. Burm. ad Val. Fl. VI, 2. Bentl. ad Hor. A. P. 197. et supra VI, 407. Ceterum hunc versum 41. Codd. quidam sic supplent: *profugis nova moenia Teucris.* Iahn. autem post *deum* Semicolo, non Puncto distinxit, quum etiam verba seqq. *Iamque tibi* causam indicent, cur Ti-

Iamque tibi, ne vana putes haec fingere somnum,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa, iacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum,
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.

---

berinus Aenean absistere nolit: „Hic tibi certa domus est, itaque ne absiste neve terrere belli minis: etenim tumidae irae deûm resederunt, *atque* sus feta, quam novae urbis locum tibi monstraturam esse vates cecinit, iam inventa est et mox abs te conspicietur. Hic igitur locus urbis erit etc.“; in qua verborum sententia vaticinii rèpetitionem paene necessariam fuisse, recte censet Vir doctiss. — 42. Heyn. et Peerlk. totum, qui sequitur, locum inde a v. 42. usque ad verba *Haud incerta cano* v. 49. spurium censent, ut verba *Concessere deûm. Nunc qua ratione quod instat* unum versum efficiant; et sane verum est, idem ostentum iam supra ab Heleno praedictum esse III, 388 sqq., ubi etiam v. 43—46. iam legimus; sed iure hos versus defendunt Weichert. de versibus Virg. et Val. Fl. iniuria susp. p. 66. et Gossr. Thiel. confert Tibull. III, 4, 5. *Divi vera monent venturae nuntia sortis: Vera monent Tuscis exta probata viris. Somnia fallaci ludunt temeraria nocte.* In vaticinio autem minime reprehendendam esse eorundem versuum iterationem, verissime adnotat Wagn. Versum certe 42. hic legit Silius VII, 179. sic canens: *Ne falsa putes haec fingere somnum*, et v. 47. et 48. iam propterea abesse non possunt, quia continent explicationem XXX foetuum, quorum Heleni vaticinium mentionem fecerat. — 46—48. „Sententia haec est: Hic, ubi sus invenietur, aliquando urbs, Alba, condetur ab Ascanio XXX annis abhinc elapsis. Est ergo *ex quo* tempore, quando abhinc, quum aliquando, ut *ἐξ οὗ*, scil. *χρόνου*, pro *ὅτε*. Durius esset, si *ex quo* acciperes: secundum quod portentum.“ Haec *Heyn.*; neque aliter Wagn. et Thiel., qui haec verba sic explicant: *et* triginta annis *ex eo tempore* elapsis; sed rectius, nisi fallor, cum Guenthero in Athenaeo Vol. I. p. 270., Iahn. et Handio in Turs. II. p. 629 sq. *ex quo* de loco accipimus, unde surget urbs ab Ascanio condenda. Noli tamen propterea cum aliis (etiam Gossravio, ad Varr. L. L. II, 4. provocante, qui tamen V, 144. ipse sibi videtur contradicere) vv. *Hic locus urbis erit* de *Lavinio* intelligere, ut sensus sit: hic, ubi suem inveneris, urbs Lavinium condetur, unde progressus Ascanius post XXX annos novam urbem condet Albam Longam. Verissime autem Wagn. Qu. Virg. XVII. p. 454. docet, libri III. v. 393., quum Helenus loquatur de loco aliquo tamquam incerto et sibi ignoto, recte scriptum esse *Is locus*, hic autem, ubi Tiberis de loco tamquam certo sibique noto verba faciat, non minus recte *Hic locus;* sequentium vero verborum *requies ea c. l.* in utroque loco eandem esse rationem, quippe quae referantur ad voc. *locus* hoc modo: *isque* (locus) certam tibi laborum requiem afferet. Ceterum Brunck. et Schrader. Emendd. c. X. p. 203. totum v. 46. (qui sane desideratur in Med. a m. pr. et Gud.) abesse malint; quo tamen deleto omnis sententiarum compages solvitur. — 47. *ter denis.* Vid. adnott. ad Aen. I, 71. et Ecl. VIII, 73. — *redeuntibus annis.* Sic Lucr. I, 312. *multis solis redeuntibus annis.* Cf. etiam adnott. ad Geo. II, 402. — 48. „*clari cognominis* ab alba sue nominatam, cuius signum Lavinii ostendebatur (Varro R. R. II, 4, 18.), unde Albae Longae conditores profecti sunt, sacello ibi, ubi sus inventa, condito. (Dionys. I, 57.)“ *H.* Cf. etiam idem Varro L. L. V, 144. et Prop. IV, 1, 35. Vere tamen a candore rupium, ubi stabat, urbs nomen accepit, ut Camirus *ἀργινόεις* ap. Hom. Il. II, 656., quam apte confert Ruhk. Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 717. — Cum vv. 49.

Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum et posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina;
Hos castris adhibe socios, et foedera iunge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge age, nate dea, primisque cadentibus astris

---

et 50. cf. supra IV, 115 sq., ubi *adverte* eadem ratione inseritur. Vid. etiam II, 615. *respice* et similes locos. — 51 sqq. „Rem per se incredibilem narrare ingreditur poëta, Troianis Graecos in armorum societatem esse allegandos; quod iam Sibylla praedixerat VI, 97. Evander [aut ipsius Mercurii et Carmentae Nymphae, aut Echemi, Arcadiae regis, ex Nicostrata fil.: cum matre ex Arcadia profectus Pelasgos suos in loca circa Tiberim adduxit, et in monte, qui inde Palatinus dictus, oppidum Pallanteum, mox Palantium et Palatium appellatum, condidit. Fuerat iam in Arcadia Pallantium pagus; et inter proavos Pallas [Lycaonis fil. vid. Paus. VIII, 44. et Apollod. III, 8, 1.], a quo h. l. hi Arcades orti dicuntur *genus a Pallante*, h. e. Pallantis progenies. Idem nomen filio Evandri impertitum. Cf. Dionys. I, 31 sqq. Ovid. Fast. I, 469 sqq. Prop. IV, 1.“ *H.* De Evandro praeter Paus. VIII, 43. Aur. Vict. de Or. G. R. c. 5. Livium I, 5 sqq. Tibull. II, 5. alios veterum cf. Heynii Exc. I. ad h. l. et Spangenberg. l. aliquoties l. p. 71. — Prius putabam verba sic cohaerere: *Arcades his oris - - bellum ducunt assidue*, ut verba *genus - - Pallanteum* parenthetice inserantur, v. 55. autem Subiectum sententiae post longiorem parenthesin iteretur Pronomine *Hi* (qua de re diximus ad V, 706.); nunc vero cum Süpflio et Gossravio omni parenthesi sublata et loci distinctione mutata simplicius ad *secuta* suppleo *sunt*, ut cohaereant verba *Arcades delegere locum* etc. Iam *Wagn.* haec adnotat: „Mihi quidem videtur Virgilius haec ita strui voluisse: *Arcades, qui Euandrum secuti*, scil. sunt, *his oris delegere locum.* Quum autem ita dicendum esset: *delegerunt locum urbi*, imperfecta sententia expletur altero hemistichio: *et posuere in montibus urbem;*“ Heyn. autem ad *Arcades* minus apte supplet *habitant.* — 52. *Euandrum.* Vid. sup. ad VII, 389. — *signa*, scil. eius, Evandri. Vid. v. 60. — 53. *in montibus*, in monte Palatino. Montes autem opponuntur campo, in quo arva Latinorum erant. — 55. *bellum ducunt* non est gerunt, sed continuant et in longum trahunt. Cf. Caes. B. C. I, 61. Liv. XXII, 25, 4. Nep. Alcib. 8. Dat. 8. Silium V, 97. al. — *foedera iunge*, ut VII, 546. Plures Codd. *foedere iunge*, quod Heinsio placet, neque displicere videtur Burmanno, qui confert infra v. 169. 641. IV, 112. Grat. Cyneg. v. 163. Sil. XI, 149. Liv. XXIV, 43. alios. Vid. eundem sup. ad III, 83. — 57. *ripis*, intra ripas, *recto flumine*, recto fluminis cursu. Vid. VI, 901. ibique adnott. Wagn. confert Liv. XXI, 31. *Postero die profectus adversa ripa Rhodani mediterranea Galliae petit.* Peerlk. tamen, qui putat, *ripis* nihil aliud significare posse, quam *in ripis*, neque posse aliquem recto flumine et simul (in) ripis duci, aut *certo flumine* scribendum, aut *ripis* corruptum censet, cui tamen quid substituendum sit se nescire confitetur, quamquam melius sic scribi potuisse censet: *Ipse ego labentem recto te flumine ducam.* — *subvectus. Subvehi* verbum proprium de iis, qui adverso flumine navigant. Cf. Plin. XXI, 12, 43. Tac. Ann. II, 8. et 60. ibid. XV, 8. extr. Rutil. Itin. I, 153. Sidon. Apoll. Ep. I, 5. — 59. Sen-

Iunoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis. Mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas et pinguia culta secantem,
Caeruleus Thybris, coelo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.

---

sus totius, qui sequitur, loci hic est: De bellis ne sis sollicitus, modo Iunonem votis et precibus rite places. Quorum votorum quum compos factus fueris (*victor*), honorem mihi persolves, mihi, qui ipse Thybris sum, hic magnam domum (urbem Romam) conditurus. — *Surge age.* Vid. ad Aen. I, 627. et XI, 587. — *primisque cadentibus astris*, i. e. ubi primum cadent astra, sub primum diluculum; nam poëtis sidera cursu noctis exacto occidere dicuntur. Cf. II, 8 sq. Vid. ad Geo. III, 130. et 187. adnott. — 60. *Iunoni fer rite preces*, quod praeceptum iam Helenus dederat III, 435 sqq. *Preces ferre* legitur etiam ap. Val. Fl. IV, 547. (ubi vid. Burm.) VIII, 442. et Sil. XII, 327. Sic alibi *dicta ferre* (Val. Fl. IV, 330. 735. VII, 544.) et similia. — *iramque minasque*, scil. eius, Iunonis. Vid. supra v. 52. Plures Codd., etiam tres ap. Cort. ad Lucan. IV, 364., *irasque*. Sed vide ad VI, 724. — 61. *supera votis.* Vid. supra III, 439. — *honorem persolves.* Cf. Silii locus (IV, 739.) paullo post laudatus. — 62. *victor*, votorum potens, compos, ut XI, 565. Cf. etiam II, 329. — *mihi honorem persolves*, non i. q. persolve vel persolvas; sed, quae vere futura sunt, Thybris praedicit. — *Ego sum.* Noli *ego* pro Subiecto, *Caeruleus Thybris* autem pro Praedicato habere (*ich bin der Thybris*), quod satis languidum esset; sed potius verba *Caeruleus Thybris* Pronomini *ego*, magna cum emphasi posito, per appositionem adiunguntur: *ich bin's* (qui haec tibi tamquam verax vates praedico), *der Thybris.* His enim extremis verbis fidem addit promissis suis, qui sit demonstrans. Vid. etiam Wagn. Qu. Virg. XVII, 1. Ceterum cf. Silius IV, 738., Maronem sic imitatus: *Nobis persolves merito securus honores. Namque ego sum* cett., et adnott. ad I, 49. IV, 207. al. — *pleno flumine. Plenus*, ut alibi *altus*, sollemne fluviorum, qui cum laude commemorantur, epitheton. Cf. Geo. IV, 333. 359. Aen. IX, 30. etc. — 63. *Stringentem ripas* arcte cohaeret cum *pleno flumine*, significat enim fluvium summas ripas aqua attingentem et quasi lambentem. Quare etiam Ausonius, qui Mosellam v. 431. *divitem aquis* vocat, hunc totum Virgilii versum ad eandem transtulit v. 460. Cf. etiam Stat. Theb. I, 39., qui Ismenum dicit *assuetum stringere ripas*, et Lucr. V, 257., qui eodem sensu *ripas radentia flumina* commemorat. — *pinguia culta secantem.* De voc. *culta* substantive usurpato vid. Geo. I, 153. Aen. X, 141. (ubi, ut hic, adiungitur epitheton *pinguia*) etc., et de verbo *secandi* cf. supra VII, 717. Ovid. Met. I, 370. *adeunt Cephisidas undas - - vada nota secantes.* Plin. H. N. V, 27, 22. *Amnis urbem secans.* Plin. Epist. V, 6. *Nilus medios Aethiopas secat* al. — 64. *Caeruleus Thybris*, communi fluviorum epitheto (vid. adnott. ad Geo. III, 388. et Aen. V, 819.), quum alibi (vid. e. g. IX, 816. Hor. Od. II, 3, 18. cett.) Tiberis *flavus* vel *luteus* dici soleat. — 65. „Circa has easdem oras surget aliquando magna urbs Roma. Quod in vaticiniis facere mos est, res futura effertur ut praesens, *exit* pro exibit. [Vid. ad VII, 98. et cf. Ovid. Met. XI, 140. *fonti, qua plurimus exit.*] — *celsis caput urbibus*, poëtice pro *caput urbium.* Tum ea urbs dicta *domus* dei Tiberini, quatenus ille in ea consecrabitur et ut deus coletur.“ *H.* Longe aliam explicationem Gossr. protulit, Servium secutus, ut sensus sit: „hic ego habito, caput meum, i. e. fons de celsis (Etruriae) urbibus descendit, quam v. 74 sq. et Silii imitatione IV, 740. *Namque ego sum, celsis quem cinctum montibus ambit Tmolo missa manus, stagnis Thrasimenus opacis* iuvari censet; Peerlk. autem, longa disputatione docere stu-

Dixit, deinde lacu Fluvius se condidit alto,
Ima petens; nox Aenean somnusque reliquit.
Surgit et, aetherii spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustinet, ac talis effundit ad aethera voces:
Nymphae, Laurentes Nymphae, genus amnibus unde est,
Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,

---

dens, Romam Tiberis domum dici non potuisse, coni. *Hic tibi magna domus*, *celsum hic caput u. e.* Ceterum h. l. imitatus videtur Silius I, 29. *ubi magnanimis Romam caput urbibus alte Exserere - - videt.* Cum constructione huius loci cf. Val. Fl. I, 587. *tunc Aeolus illis Rector erat;* Liv. XXIII, 10, 3. *Brevi caput Italiae omni Capuam fore*; Lucan. II, 388. *Urbi pater est urbique maritus* etc.; in quibus locis omnibus Dativum (pro quo etiam Genitivus poni poterat) non a Substantivo, sed a Verbo (plerumque *esse*) sive addito sive supplendo pendere, satis constat. Cf. omnino Gronov. ad Liv. l. l. Ruhnk. ad Ter. Andr. II, 6, 27. idemque ad Rut. Lup. p. 38. Bentl. ad Ter. Andr. III, 3, 17. Wunderl. et Bach. ad Tibull. IV, 1, 115. Goerenz. ad Cic. Finn. II, 9, 27. Kritz. ad Sall. Cat. 19, 1. Ruddim. II. p. 88. alii. — 66. *lacu alto*, profundo flumine; ad altum fluminis fundum se recipit. *Lacus* autem Servio teste est „latentis adhuc aquae receptaculum et quasi *lacuna* (cf. etiam Varr. L. L. V, 26.), ex qua erumpens aqua efficit *fontem*, qui quum fluere coeperit, *alveum* facit.“ Peerlk. etiam hunc locum coniectura vexat: *Dixit*, *deinde lacus flavo se condidit alveo.* — 67. *Aenean somnus reliquit.* Heyn. confert Hom. ἐμὲ δὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν. — 68. Sequuntur preces post somnia factae. Vid. ad III, 178. *spectans orientia Solis lumina* ex notissimo more precantium. Vid. inf. XII, 172. Ovid. Fast. IV, 777. Val. Fl. III, 437. (ubi cf. Burm.) Isid. Orig. XV, 4, 7. Clem. Alex. Strom. VII, 7. p. 856. Brisson. de form. I. p. 39. et Gossr. ad h. l. — 69. *rite undam de flumine*, scil. haustam (vid. ad III, 288.), *sustinet.* Sic Med. aliique boni Codd., quos (ut me posteriores editores omnes) cum Iahnio et Wagn. secutus sum. Vulgo *sustulit*, quod explicant: aquas hausit ad manus lavandas, ut precaturus (de quo usu cf. Casaub. ad Pers. II, 16. Gierig. ad Ovid. Met. I, 371. et IX, 702. alii). Difficilior autem lectio videtur morem respicere nobis ex alio scriptore antiquo non cognitum, ex quo, qui deum fluminis alicuius invocaret, haustam ex eo flumine aquam, dum preces faceret, manu teneret; idque haud ita improbabile videri posse, si antiquissimis temporibus, qui Neptunum precarentur, in ipsum mare vel flumen aliquod processisse meminerimus, Wagn. verissime memorat, qui tamen in edit. min. mutata sententia de mera lavatione cogitat. — 70. *effundit voces.* Cf. V, 482. 780. 842. VI, 55. VII, 292. cett. — *ad aethera.* Quum Nymphae et Tiberis non in coelo, sed sub aquis sint, et *aether* post *aetherii Solis lumina* iam per se minus bene se habeat, Peerlk. (coll. Aen. V, 482.) coni. *effundit pectore voces;* quod nemini, puto, probabit. — 71. *Nymphae, Laurentes Nymphae*, ut Geo. IV, 321. *Mater*, *Cyrene mater* et similia. Vid. ad Ecl. VI, 20. — *unde*, a quibus. Vid. ad Geo. III, 490. Aen. I, 21. et III, 663. Hic igitur Nymphae fontium, ex quibus fluvii oriuntur, eorum matres dicuntur; alibi sunt fluviorum filiae. — V. 72. Macrobio teste Sat. VI, 1. ex Ennio translatus est, qui Ann. I. (p. 43. Hessel.) cecinit: *Teque, pater Tiberine*, *cum tuo flumine sancto.* Noli autem putare, deum fluminis ab ipso flumine hic distingui; immo utrumque, ut v. 74. et 75. docent, in unam sancti fluminis notionem coit. Thiel. (qui confert Ter. Andr. IV, 5, 38. *Dignus es cum tua religione odio*, Phorm. III, 1, 3. *multimodis cum isthoc animo es vituperandus*, Heaut. I, 6, 7. *Ut te dî deaeque cum isto invento perduint* et similes locos, (ubi *cum* idem

Accipite Aenean et tandem arcete periclis.
Quo te cumque lacus, miserantem incommoda nostra,
Fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis,
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.
Adsis o tantum et propius tua numina firmes.
Sic memorat, geminasque legit de classe biremis,
Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
    Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum,
Candida per silvam cum fetu concolor albo
Procubuit viridique in litore conspicitur sus:

---

fere est, quod *propter*) explicat: „*du auch, o Thybris, ob deines Flusses Heiligkeit, d. i. bei deiner hohen Heiligkeit.*“ Cf. etiam adnott. ad Aen. IX, 816., de *sancto* autem *flumine* Geo. II, 147. et de forma *Thybris* ad VII, 715. — *genitor.* Vid. ad Geo. II, 4. et IV, 355. — 73. „*arcete periclis*, h. e. liberate; finem laborum, imprimis in hac mea navigatione, facite; pro vulg. *arcere pericula ab aliquo.*“ *H.* Vid adnott. ad Geo. III, 155. — 74. Quocunque loco fontem habes. In antris autem, unde scatent fontes, sedes et regia fluviorum esse putabatur. Vid. adnott. ad Geo. IV, 319. — *lacus* pro ipso amne, ut supra v. 66. Heyn. confert locum Statii Theb. IV, 832. hinc expressum: *quacunque domo gelida ora resolvit* cett. — 75. *tenet.* Fragm. Vat. Rom. Erf. alii *tenent*, quod Iahn. in contextum recepit. Sed vere Wagn. opponit, Pluralem de uno lacu et fonte dictum displicere. — *quocunque solo pulch. exis*, ubicunque ostium habes; initio autem et fine cursus commemorato etiam ipsum cursum, qui his terminis continetur, totum spectari patet; sensus igitur est: ubicumque fluis. Comparant Hom. Od. XI, 237 sq. ὅς πολὺ κάλλιστος ποταμῶν ἐπὶ γαῖαν ἵησι. — 76. *honore meo*, i. e. quem tribuam, s. sacrificiis a me institutis. Vid. ad I, 49. III, 118. 264. IV, 207. al. — 77. *fluvius.* De forma Nominativi in allocutionibus usurpata vid. ad XI, 464. — *corniger:* vid. adnott. ad Geo. IV, 371. (ubi adde Ovid. Met. IX, 1. XIV, 602. Fast. III, 647. Gesner. ad Claud. in Eutrop. II, 164. Gierig. et Iahn. ad Ovid. Met. VII, 1. et Voss. *Mythol. Briefe* II, 34.) — *Hesperidum regnator aquarum*, princeps Italorum fluminum. Fronto p. 267. haec servavit M. Aurelii verba: *Tiber amnis dominus et fluentium circa regnator aquarum.* Cf. etiam Dionys. Per. 351. sqq. Θύμβρις ἐϋρρείτης, ποταμῶν βασιλεύτατος ἄλλων etc. et Geo. I, 482. *Fluviorum rex Eridanus* cum Burmanni adnot. ad Val. Fl. II, 621. — 78. *Adsis.* Vid. ad I, 734. — *tantum* est optantis, ut supra VI, 74., ubi vid. adnott. — *tua numina*, oracula tua et promissa, imprimis monitum tuum per somnum, *propius firmes*, novo aliquo omine et certiore signo (quod statim fit v. 81.). Cf. II, 691. ibique adnott. Respexit autem hunc locum Silius IV, 127. *Adsis o firmesque tuae, pater, alitis omen.* — 79. *geminas biremes.* Vid. ad I, 162. — 80. *Remigio aptat.* Vid. ad III, 471. (ubi hunc versum, uno modo verbo mutato, iam legimus) et IV, 482. — *armis.* Vid. inf. v. 93. — 81 sq. Sequitur omen illud ab Heleno III, 389 sqq. praedictum. — 82. *Candida - - concolor*, i. e. candida adeoque concolor cum fetu suo. Haud raro enim eiusmodi locis, ubi duo epitheta sine Copula uni Substantivo adiunguntur, gradatio aliqua inest. Cf. Aen. III, 619. 658. VI, 283. VII, 170. Kritz. ad Sall. Iug. 28, 4. Fabri ad Liv. XXI, 35, 3. et Iahn. ad Geo. I, 320. p. 397. ed. II. — *per silvam* non pugnare cum vv. *in litore*, quum silvosum litus (quod hic pro *ripa* fluminis positum) cogitari possit, non est quod memorem. Cf. etiam sup. III, 390. Cum verbis autem *per silvam* cf. Ovid. Met. X, 567. *vivit per silvas* et adnott. ad V, 102. — 83. *conspicitur sus.* Vid. ad Geo. I, 181. ibique adnott.

Quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxima Iuno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita substitit unda,
Mitis ut in morem stagni placidaeque paludis
Sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant; rumore secundo
Labitur uncta vadis abies; mirantur et undae,

Peerlk. malit: *Conspicitur, viridique in litore procubuit sus.* — 84. „*enim* asservative, ut *vero*, pro *utique*, σοί γε δή; nec vacat, quod putant grammatici.“ *H.* Non solum asseverandi sed simul restringendi vim habet Particula Pronomini addita, ut idem fere significet, quod *quidem*, et respondeat nostro *gerade, eben;* tibi quidem (cui hoc debetur ex praecepto Heleni III, 437 sqq.) non alii numini. Cf. Hand. Turs. II. p. 393 sq. et Wagn. ad X, 614., qui hic apte confert Sil. XIII, 136. *Mactat, Diva, tibi, tibi enim, haec gratissima sacra*, ubi vulgo minus bene sic distinguunt: *tibi, tibi enim haec gr. sacra.* Cf. etiam Geo. II, 509. et VI, 317. — *maxima Iuno;* Iuno regina. Cf. Ovid. Met. III, 263. Tib. IV, 13, 15 sq. et Cort. ad Lucan. V, 166. — 85. *cum grege*, cum triginta porculis (cf. III, 391.) — 86. *quam longa est.* Cf. supra IV, 193. Praesente tempore rei tenor et perpetuitas bene exprimitur. Vid. adnott. ad IX, 9. — *tumentem.* *Tumere, tumescere, tumidus* verba propria de mari et fluminibus per ventos excitatis. Cf. Geo. I, 357. II, 429. Aen. III, 157. V, 820. VII, 810. VIII, 674. etc. — 87. „Iunge vel *ita substitit, ut*, vel, quod forte magis poëticum: *ita substitit:* eo modo, sicut erat, quum id factum esset.“ *H.* Priorem rationem iure praefert Wagn., ne *ut* bis eadem potestate positum sit. Ceterum cf. similis Tibulli locus IV, 1, 126. *Quin rapidum placidis etiam mare constitit undis.* — *refluens* non simpliciter i. q. *fluens*, ut Thiel. explicat, sed residens et fluctus aequans. — 88. *Mitis* et *placidus* haud raro dicitur de fluviis. Cf. Oudend. ad Lucan. I, 403. Ceterum hunc locum ante oculos habuerunt Appul. Met. I, 61. *lenis fluvius in speciem placidae paludis ignavus ibat*, et Hegesipp. de excid. Hieros. III, 26. *Frigidiora placidae paludis aequora eo ipso, quod non in stagni morem sternitur aqua.* — 89. *Sterneret aequor.* Vid. ad Ecl. IX, 57. *Aequor* de flumine usurpatum redit infra v. 96. Cf. etiam Hor. Od. III, 29, 34. ibique Orell. — *remo ut luctamen abesset.* Heyn. et Peerlk. malint *remo et l. a.* Ceterum cf. Ovid. Trist. IV, 5, 19. *remis ad opem luctare ferendam.* — 90. *rumore secundo.* Wagn. coll. Brant. ad Apulei. Met. IX. p. 639. Oudend. et Schmid. ad Hor. Ep. I, 10, 9. (quibus nunc addi possunt Obbar. et Orell. ad eund. l.) idem esse dicit, quod X, 266. *clamore secundo*, i. e. laeto, (cf. V, 338.) ut celeusma significetur. Sed quum parum probabile sit, nautas in terra sibi incognita et in summa rerum exspectatione clamorem sustulisse, *rumor* autem de suppresso tantum, non de claro sono dici videatur, equidem nunc cum Gossravio adsentior Heynio et Thielio, qui cum Donato et Gronovio Obss. II, 17. interpretantur per: cursu secundo, ut *rumor* de murmure aquae carina et remis percussae intelligatur, et comparant infra X, 687. Cic. Div. I, 16, 29. *Solvere imperat secundo rumore* et Auson. Mos. 22. *interlabentis tacito rumore Mosellae*; quare etiam vulgarem loci distinctionem restitui. Wagn. enim (quem prius secutus eram) Peerlk. et Süpfl. post *secundo* Puncto distinguunt. — 91. *Labitur uncta* (pice) *abies.* Cf. Ennius p. 79. *Labitur uncta trabes, remeis rostrata per altum* idemque p. 132. et 105. *Labitur uncta carina* cett. et Macrob. VI, 1. De *abiete* autem pro navi posita vid. ad V, 663. et Geo. II, 68. — *mirantur undae* etc. Cf. adnott. ad Geo. II, 215. similesque loci, ut Stat. Theb. IX, 228. *stupet hospita belli Unda viros, claraque armorum incenditur umbra.* Val. Fl. I, 382. IV, 712. et Burm.

Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virûm fluvio pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridisque secant placido aequore silvas.
Sol medium coeli conscenderat igneus orbem,
Cum muros arcemque procul ac rara domorum

---

ad Ovid. Am. II, 11, 1. — 92. *Miratur.* Iteratur Verbum loco Copulae. Vid. ad Ecl. IV, 6. — *fulgentia* cum *fluvio* iungendum esse docet Wagn. coll. Lucan. II, 576. *signa tulit toto fulgentia ponto.* — 93. *pictas carinas.* Vid. ad V, 663. et VII, 431. Ceterum neque cum vulgg. editt. post *virûm*, neque cum Wakef., Peerlk. et Wagn., qui memorat, apud Virgilium Copulam *que* non alteri demum sententiae verbo adhaerere (vid. ad Geo. IV, 22.), post *fluvio* incidi, sed omnem potius distinctionem sustuli, quia verissima sunt, quae Wagn. porro adnotat: *fluvio* minime ad alteram solum versus partem spectare, neque arma dumtaxat mirari nemus insuetum, quae in assiduis Arcadum et Latinorum bellis (v. 55.) haud dubie iam saepius viderit; sed id mirari, quod armati subvehantur fluvio. Süpfl. et Gossr. me secuti sunt. — 94. „*remigio noctemque diemque fatigant,* non [ut etiam Schirach. p. 410. interpretatur] se remigando, quod prosaicum esset; sed est poëtica audacia. *Coelum clamore*, *silvas venatu* (IX, 605.), *nivem cursu*, *amnem remis fatigare* passim in poëtis legitur. Est scilicet proprie *fatim agere* [*ad fatim agere*, vid. Doederl. Syn. I. p. 102.], valde, crebro movere, tractare, agitare, hinc omnino in re aliqua versari vel eam frequentare, ea multum vel nimium uti. Cf. Aen. I, 280. et VII, 582. Sic etiam X, 807. *diem exercere.* Prop. IV, 11, 81. *Sat tibi sint noctes*, *quas de me*, *Paulle*, *fatiges.* Redit ita utique res tandem eo, ut *fatigare* sit *consumere*, *exigere.*" Haec fere *Heyn.* Cf. imprimis Aen. IX, 605. *silvas fatigant*, i. e. silvis peragrandis studiose dant operam, et Val. Fl. V, 602. *Marte diem noctemque fatigat.* Sententia igitur haec est: cursum numquam intermittunt, sed per diem noctemque continuant. — 95. Verba *variisque teguntur arboribus* satis otiosa esse, censet Wagn. coll. adnot. ad I, 678. Peerlk. autem existimat, otiosum illud fortasse minui, si verba sequentia cum Servio interpretemur. Is enim verba *secant silvas* (i. e. vulgari ratione: navigant inter ripas silvis consitas) potius sic capit: naves secabant imagines nemorum in placido aequore apparentes, coll. Terent. Maur. (cf. Santen. p. VII.) loco: *Natura sic est fluminis*, *Ut obvias imagines Nemorum receptet in suam Lucem;* eamque explicationem sane iuvare videntur verba *placido aequore*, imprimis si comparamus Ecl. III, 25. et Maecenatis verba apud Senec. Ep. 114. *Quid turpius amne silvisque ripa* (fortasse *silvis ripaque*) *comantibus? Vide ut alveum lintribus arant*, *versosque vado remittunt hortos* (cf. Scalig. in Burm. Anth. T. I. p. 257.); unde tamen non sequitur, ut etiam hic, Peerlk. suasore, legamus *versasque secant pl. ae. silvas.* Sic igitur haec esset sententia: Superant longos flexus riparum silvis tectarum, quarum imago in speculo aquae redditur. Ceterum de *aequore* fluminis vid. ad Geo. I, 469. — 97. „Ἦμος δ' Ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει, Hom. Il. VIII, 68. et al." *H.* Cf. etiam Drak. ad Silium III, 671. Wakef. ad Lucr. V, 654. temere coni. *orbe.* — 98. *procŭl.* Vid. ad III, 464. multosque alios locos. — *rara domorum tecta,* nondum ad magnam urbem coniuncta (*vereinzelt stehende*). Cf. Ovid. Fast. V, 93. *Hic*, *ubi nunc Roma est*, *orbis caput*, *arbor et herbae Et paucae pecudes et casa rara fuit.* Peerlk. sine iusta causa coni. *parva d. tecta.* — *domorum tecta* non per circumlocutionem dictum, sed proprie accipiendum videtur; ex longinquo enim non nisi tecta aedificiorum conspi-

Tecta vident, quae nunc Romana potentia coelo
Aequavit; tum res inopes Euandrus habebat.
Ocius advertunt proras, urbique propinquant.
    Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno divisque ferebat
Ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes iuvenum primi pauperque senatus
Tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Allabi nemus, et tacitis incumbere remis,
Terrentur visu subito, cunctique relictis

---

ciunt. — 99. *Romana potentia*, cum vi quadam pro Romae potentia. — 100. *Aequavit*, i. e. aequavit et aequat. Cf. adnott. ad Aen. I, 365. et de Part. *nunc* cum vero Perfecto (i. e. cuius effectus praesenti tempore manet) coniuncto cf. IV, 345. 356. VIII, 381. etc. Ad ipsam rem cf. Ovid. Fast. V, 91 sq. — *tum*. Rom. *tunc*, quod recepit Iahn. Sed vid. ad Ecl. III, 10. — *Euandrus*. Sic optimi Codd. (Med. Rom. alii), quos editores recentiores post Heins. secuti sunt. Vulgo *Evander*, quam formam in uno tantum Virgilii loco, X, 515., omnes Codd. meliores praebent. Alteram hic etiam agnoscunt Macrob. V, 8. Charis. I. p. 11. P. et Nonius v. *inops*, p. 30. Merc. Sic etiam supra II, 261. *Thessandrus*, ap. Martial. de Spect. 25, 3. *Leandrus*, ap. Ovid. Am. I, 15, 18. *Menandrus* legitur cett. Vid. etiam ad III, 108. — 101. *Ocius advertunt proras;* vid. Geo. IV, 117. VII, 35. cett. et cf. infra ad v. 115. — 102 sqq. „Egregia carminis oeconomia, qua belli cum Latinis gesti argumento per se tenui et pauperi copiam rerum et narrationum conciliat poëta. Offendit Aeneas Evandrum sua sacra facientem Herculi; rerum species obiicitur augusta religionibus et hominum saeculique simplicitate placens. Eadem v. 185 sqq. adducit episodium de caeso ab Hercule Caco, tamquam sacri instituti causa et origine.“ *H.* Poëtae animo obversabatur Hom. Od. V, 32 sqq. — 103. *Amphitryonides* etiam Catullo 67, 112. et Ovidio Met. XV, 48. Hercules vocatur, cuius cultus tam antiquus erat inter Romanos, ut ab ipso Romulo institutus esse diceretur. cf. Liv. I, 7. et V, 13. — *divisque*. Nam, Servio teste, cuicunque deo sacrificabatur, necesse erat post ipsum etiam reliquos invocari. — 104. *in luco*, secundum Serv. ad Aventinum sito, quem collem ad Evandri urbem, solum Palatinum complectente, non pertinuisse constat. — *huic una* poëtice pro una cum hoc; cuius constructionis praeter Iul. Val. de reb. gest. Alex. M. (ed. ab A. Maio) I, 55. *una servitiis pecuisque*, ib. III, 40. *una Theodecto* et Itin. Alex. M. p. 90. ed. Maii: *Qui epulo accubabat una blanditoribus regis* nullum in promptu habeo exemplum. — 105. *iuvenum. Iuvenes* et *iuventutem* saepe esse i. q. viros militaris aetatis, Wagn. adnotat. — *pauper senatus.* De beata priscorum illorum temporum paupertate cf. imprimis Silius I, 809. *castaque beatos Paupertate Patres* (ibique Drak.) id. VI, 631 sqq. etc. — 106. *Tura dabant*, ut ap. Hor. Od. IV, 2, 51. *dabimusque divis Tura benignis.* Servius haec adnotat: „Verbo sacrorum usus est. Nam dici solebat in sacris: *Da*, *quod debes*, *de manu dextera aris.*“ — 108. *Allabi*, scil. rates et qui in iis sunt; nam sequuntur verba: *et t. incumbere remis*, sc. remiges. Ceterum cf. III, 131. — „*tacitis remis*, nullum aquarum strepitum in amni placido facientibus.“ *H.* Servius minus bene: „*tacitis* pro: ipsi taciti, i. e. sine celeusmate;“ et Thiel. *tacitis* pro quietis, non amplius motis accipit, quum naves iam appulerint; cui tamen explicationi et antecedens *allabi* et sequens *procul* adversari videntur; immo remigantes

Consurgunt mensis. Audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse,
Et procul e tumulo: Iuvenes, quae causa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferaeque manu ramum praetendit olivae:
Troiugenas ac tela vides inimica Latinis,
Quos illi bello profugos egere superbo.
Euandrum petimus. Ferte haec et dicite, lectos
Dardaniae venisse duces, socia arma rogantis.
Obstupuit tanto percussus nomine Pallas:
Egredere o quicumque es, ait, coramque parentem

---

allabuntur. — 110. Sacra si rumpuntur, i. e. turbantur, piaculum est et instaurari debent, qua de re Gossr. conferri iubet Liv. II, 36. Cic. de har. resp. 10. 11. et Plut. Coriol. 25. — *quos*, eos, qui aderant his epulis. — 111. „*Sacra* sunt h. l. eaedem, quae modo *mensae:* scil. epulae sacrae, quas, peracto iam sacrificio, celebrabant, quasque mox instaurant v. 172. 175. — *vetat*, quia nefas eas turbari, interrumpi et omitti; ut iterum inf. v. 173." *H.* — *ipse* evehit eum inter ceteros, qui sequuntur; nam plures Troianis volasse obvios, apparet ex v. 119. Cf. XI, 218. et Wagn. Qu. Virg. XVIII, 2, b., qui in edit. min. *ipse* hic minus recte per *solus* explicat. — 113. *Ignotas vias;* propius enim accedens videt eos esse peregrinos. — 114. *Qui genus?* τίνες τὸ γένος; Comparant Hom. Od. I, 170. al. Sic Ovid. Fast IV, 65. *Gratius uterque genus* cett. Cf. etiam notissimus ille usus verborum *omne*, *id*, *quod genus*, de quo praeter multos alios vid. Ramsh. §. 132, 5. Ceterum cf. sup. I, 369. Hor. Epist. I, 7, 53. *abi, quaere et refer, unde domo, quis, Cuius fortunae, quo sit patre* et similes locos. — *unde domo?* i. e. unde venitis (estis) domo, πόθεν οἴκοθεν; nos similiter: *woher des Landes?* Sic Sen. Cons. ad Helviam 6. *Iube omnes istos ad nomen citare et unde domo quisque quaere;* et Plaut. Cist. IV, 2, 6. *haec cistella Numquam hinc a nobis domo est.* Cf. Iani p. 222. et adnott. ad Ecl. I, 54. *Domus* autem pro patria legitur etiam inf. X, 141. et 183. Sil. I, 572. II, 76. X, 95. Suet. Vitell. 2. alibi. Vid. Schmid. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 7, 53. Nos eadem ratione: *er ist in N. zu Hause.* — 115. *puppi ab alta*, quae, ubi appellant, terrae proxima est. Vid. ad VI, 3. — 116. *Paciferae olivae.* Vid. II, 425. VII, 154. Interpp. ad Petron. c. 124. et adnott. ad Geo. III, 21. — 117. *Troiugenas* (vid. ad III, 359.) *ac tela*, i. e. Troiugenas tela gerentes; quare etiam sequitur *quos.* — „*tela inimica Latinis* memorat propter v. 55. *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.* Hinc quoque metus conspectis viris armatis maior esse debuit (v. 109.). Graviter et illud: *Quos illi profugos egere* [exagitavere], quum Latini tantum nollent sedem Troianis in suo agro concedere; gravius invidiae causa additur *superbo* bello, quia ipsi sunt superbi *H.* Scil. quod bellum parant contra profugos et ἱκέτας, Thiel. *profugos* minus recte explicat: ut profugi simus. — 119. *Ferte haec*, hunc nuntium (vid. ad Aen. I, 645.). — 120. *Dardaniae duces* hic non minus, quam inf. v. 161. *duces Teucri*, II, 261. et alibi, significat proceres, ἡγεμόνες, ἡγέτορες. Wagn. apte confert Ovid. Met. X, 315., ubi *lecti proceres* commemorantur; idemque alteram lectionem multo languidiorem *Dardaniae viros* ex VII, 168. huc translatam censet. — 121. *tanto nomine*, Dardaniae s. Troianorum. Cf. I, 565 sq. De voc. *percussus*, cui etiam hic aliquot Codd. substituunt *perculsus*, vid. ad I, 513. — 122.

Adloquere, ac nostris succede penatibus hospes!
Excepitque manu, dextramque amplexus inhaesit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
  Tum regem Aeneas dictis adfatur amicis:
Optime Graiugenûm, cui me Fortuna precari
Et vitta comptos voluit praetendere ramos,
Non equidem extimui, Danaûm quod ductor et Arcas,
Quodque ab stirpe fores geminis coniunctus Atridis;
Sed mea me virtus et sancta oracula divûm,

Comma vulgo post *o* positum cum Wagn. omisimus, qui haec *o quicunque es* esse docet pro Vocativo. — 123. *succede penatibus.* Vid. ad I, 527. *Succedere*, quod alii etiam cum Accus. construunt, Virgilius semper Dativo iungit (ut II, 478. III, 541. VII, 501.) Vid. ad VII, 161. — 124. *excepitque.* Vid. adnott. ad Geo. II, 80. Aen. II, 692. V, 504. et VI, 547. — *dextram amplexus inhaesit*, scil. ei; Homericum ἔν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρί, manum eius prehendit et prehensam tenet. Vid. etiam inf. v. 558 sq. et Val. Fl. II, 639. *dextramque amplexus et haerens.* Praeterea de verbo haerendi cf. Aen. VI, 350. X, 780. Hor. Od. I, 32, 10. Catull. XXI, 6. Ovid. Met. VII, 568. etc. — 125. *subeunt luco* (vid. ad VII, 161.) *fluviumque relinquunt.* De hac hypallage vid. ad III, 662. (ubi addi possunt II, 749. III, 355. VII, 7. IX, 374.) — 127. *cui precari*, supplicare, ἱκετεύειν. Alibi *precari alicui* aut significat imprecari alicui aliquid, aut est i. q. precari pro aliquo, v. c. Plaut. Asin. II, 5, 11. *pergin' precari pessimo?* (Burm. conferri iubet Barth. ad Claud. in Rufin. I, 35.); hic autem *cui* etiam pertinet ad sequens *praetendere;* et breviter poëta scripsit pro *quem precari* et *cui praetendere;* sensus est enim: cui ramos supplices me praetendere Fortuna voluit; qui enim ramos praetendunt vitta comtos, hi speciem precantium praebent, ut vere docet Peerlk., quo suasore etiam Comma vulgo post *precari* positum delevimus, in quo nos secuti sunt posteriores editores omnes, etiam Wagn. in edit. min. Non opus igitur videtur, ut cum Servio, Graecum εὔχεσθαί τινι (Hom. Il. IV, 275. εὔχεο Ἀπόλλωνι) comparantes, *precari alicui* pro antiqua et obsoleta verborum coniunctione habeamus. — 128. *praetendere ramos*, ἱκετηρίαν προβαλέσθαι. — *vitta comptos*, infulis laneis ornatos. De hoc ramo supplicum eodemque foederis, pacis et legationis signo, *Ruhk.* haec adnotat: „Simplicissima via ad hunc ritum rudiores homines pervenisse videntur, quum ramo quocunque arrepto inermes se esse, nec quidquam hostile meditari, quid quod auxilio indigere prae se ferrent. Sic Iac. Cooqius, R. Forsterus aliique itinerum ad gentes rudiores Americae etc. descriptores rem se habere adhuc tradiderunt. Religio apud Graecos accessit." Vid. etiam ad VII, 154. — 130. „*ab stirpe geminis coniunctus Atridis.* Utrumque genus a Iove ducebatur; tum ab Atlante; nam a sororibus, Atlantis filiabus, et Evander et Atridae oriundi erant. Ab iisdem Atlantis filiabus, Pleïades vocant [vid. ad Geo. I, 225.], cognatio altera v. 134 sqq. inter Evandrum et Aeneam deducta: nam Dardanus Electra et Iove natus, Evander autem Mercurii, cui Maia mater, filius perhibebatur. Vid. Dionys. I, 31. Praeclare autem poëta hac generis coniunctione utitur ad causas amicitiae inter Evandrum et Troianos serendas." *H.* — 131. *mea virtus*, animi fiducia ex meae virtutis conscientia. *Wagn.* haec adnotat: „Omnino tenendum, veteres maiorem virtutis suae fiduciam prae se tulisse; quodque apud nostros homines saepe arrogantiae crimen subeat, apud illos, qua erant animi magnitudine, rectae conscientiae tribui." Quod innumera Homeri maxime exempla comprobant. Quare etiam Cicero N. D. III, 36. *Propter virtu-*

Cognatique patres, tua terris didita fama,
Coniunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros; Electram maximus Atlas
Edidit, aetherios humero qui sustinet orbis.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenae gelido conceptum vertice fudit;
At Maiam, auditis si quidquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, coeli qui sidera tollit.

---

tem enim iure laudamur et in virtute recte gloriamur. Ceterum cf. Stat. Theb. I, 644. *Advenio: mea me pietas et conscia virtus Has egere vias.* — *oracula divûm*, a Sibylla accepta. Vid. VI, 96 sq. — 132. *terris didita fama*, i. e. per terras divulgata. Cf. supra VII, 144., ubi vid. adnott. Similiter Lucr. V, 20. *per magnas didita genteis Dulcia permulcent animos solatia vitae.* Wagn. confert Diod. Sic. IV, 47. *διαδοθείσης τῆς φήμης εἰς ἅπαντα τόπον.* — 133. *coniunxere*, h. e. adduxere me, ut me tibi adiungere studeam. — *et fatis egere*, scil. ad te, *volentem*, *ἔχοντα* (vid. ad X, 677.), fata; quae me agebant, volens secutus sum; non solum fatis parens ad te venio, sed etiam mea voluntate ductus. — 134. De *Dardano* vid. III, 167 sq. et VII, 206 sqq. — *primus pater urbis et auctor.* Vid. ad V, 596. *Pater urbis* pro conditore. Sic Cic. de Div. I, 2, 3. *Huius urbis parens Romulus.* Ovid. Met. XV, 861. *genitorque Quirine urbis.* Prop. IV, 10, 17. *Urbis virtutisque parens.* Silius IX, 654. *parens murorum* cett. — 135. *Wagn.* haec adnotat: „Insigniter lapsus est poëta, qui Aeneam hoc dicentem faciat: *ut Graii perhibent;*“ nescio quo iure. Aeneam enim Graecorum fabulas novisse, per se mirum videre non potest; hic autem, ubi cum Graeco homine loquitur eiusque benevolentiam captat communis originis commemoratione, cur absonum censeamus illud: ut *Graii perhibent*, i. e. ut vos ipsi Graii perhibetis? Peerlk. tamen, et ipse in hoc loco haerens, quum Rufinian. de Schematibus hunc versum sic afferat: *Electram Graii perhibent Atlantide cretam*, inde coni. *Electra matre, ut perhibent, Atlantide, cretus.* — *cretus.* Vid. ad II, 74. — 136. *Advehitur Teucros*, pro: ad Teucros, i. e. in Troadem. Vid. ad I, 307. VII, 216. et al. „Dardanus adit Troiam, quam Teucer tum tenebat, ibique Dardanum urbem condidit, Ilus autem filius Ilium; hactenus igitur poëta dicere potuit: *Iliacae primus pater urbis et auctor.*“ *H.* — 137. *aetherios h. qui sust. orbis.* Vid. IV, 247. ibique adnott. — 138. *quem candida Maia* cett. Vid. ad Geo. I, 337. Hes. Theog. 938. Hom. hymn. in Merc. in. Apollod. III, 10, 1. 2. Paus. VIII, 17. *Candida* est pulchra (vid. ad Ecl. II, 46,); vix enim de splendore sideris cogitandum, etsi Maia ceteris Pleiadibus est splendidior. — *fundere* pro parere, eniti, ita tamen ut celeritatis notionem complectatur, ideoque proprie facilem et felicem partum significet. Vid. Serv. ad h. l. coll. adnot. ad Geo. I, 13. et Iacobs. *Blumenlese* II. p. 376. Videntur hunc locum respexisse Arnobius l. I. *Mercurius utero fusus Maiae*, l. III. *Caduceator ille Cyllenius in Algido fusus monte* et Lactantius III, 17. *Locus, in quo quisque est fusus ex utero* scribentes. — 139. De *Cyllene*, Arcadiae septentrionalis monte, Mercurio sacrato, qui nunc dicitur *Zyria*, vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 864. De Genitivo autem *Cyllenae*, cui unus Palat. et editt. ante Pierium in lucem emissae substituunt alteram formam *Cyllenes*, cf. adnott. ad III, 111. — 140. *At Maiam* pro vulg. *Maiam autem* Vid. ad Geo. II, 246. — 141. *Maiam Atlas generat.* Praesente tempore paullo insolentius dictum pro: Maiae genitor est Atlas, quemadmodum apud Prop. IV, 1, 77.

Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus non legatos neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: me, me ipse meumque
Obieci caput et supplex ad limina veni.
Gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
Insequitur; nos si pellant, nihil afore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant,
Et mare, quod supra, teneant, quodque alluit infra.
Accipe daque fidem. Sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi et rebus spectata iuventus.

Me creat Babylonius Horos pro: creator meus est, et ap. Eurip. Heracl. 209. *Αἴθρα πατὴρ ἐκ τῆσδε γεννᾶται σέθεν.* Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 45. et Aen. IX, 266. — Peerlk. verba *coeli qui sidera tollit* propter ineptam, quam in hoc loco sibi videtur reperire, tautologiam spuria censet. — V. 142. idem Peerlk. recte sic interpretatur: „genus se quidem scindit, sed, ut duo fluvii brachia, ex uno fonte oritur," coll. Stat. Theb. I, 224. *quîs sanguinis auctor Ipse ego descendo. Perseos alter in Argos Scinditur, Aonias fluit hic ab origine Thebas.* — 143. „Iunge: *non pepigi tentamenta tui prima per legatos neque per artem:* non prius te tentavi per legatos et callida consilia." *H.* Praepositio igitur ex verbis *per artem* etiam supplenda est ad *legatos*, qua de re vid. ad I, 544. V, 512. et VI, 692. Dura enim et insolita esset eiusmodi ellipsis: *non legatos* misi, *neque* cett., quam Gossr. statuit. *Per artem* autem (pro: arte, i. e. callide cauteque) legitur etiam ap. Silium IV, 713. et al. Cf. Hand. Turs. IV. p. 443. — 144. *Tentamenta tui pepigi*, i. e. constitui, feci; tentavi te s. animum tuum. Peerlk. coni. *petii*, coll. Ovid. Met. III, 341. *tentamina sumpsi*, simulque memorat, hunc locum ante oculos fuisse Ennodio I, 2. sic scribenti: *His fretus non legatos nec verba precantum Callida fucatis artibus elicui.* — *me, me ipse* cett. cum singulari vi dictum, ut infra IX, 427. *Me, me -- in me convertite ferrum*, et XII, 210. *me, me duce ferrum Corripite.* Cf. etiam Statius Theb. I, 621. hunc locum sic imitatus: *me, me, divûm optime, solum Obiecisse caput fatis praestabit.* De verbis *me ipse*, quae fere i. q. *ego me ipsum* significant, ita ut utrumque Pronomen magnam vim habeat, Wagn. conferri iubet Hoffmann. in Iahnii Annall. Vol. VII. fasc. I. p. 54 sq. et Cic. ad Fam. IV, 8. *Non ita abundo ingenio, ut te consoler, quum ipse me non possim.* — *meum Obieci caput.* Heyn. confert Hom. Od. II, 237. III, 74. *παρεθέμην τὴν κεφαλὴν* s. *τὴν ψυχὴν* et Quint. Cal. XII, 63. *κάρτιστοι -- ἄνδρες -- θυμὸν παρθέμενοι.* Vid. etiam Cic. pr. dom. 57, 145. *Obieci meum caput perditissimorum civium furori atque ferro;* Liv. XXII, 40, 3. *hostium se telis potius, quam suffragiis iratorum civium caput obiecturum* cett. — 146. „*gens Daunia*, Rutuli, sive a patre Turni, Dauno (X, 616. 688. XII, 22.), sive a vetere illo Dauno, Apuliae conditore, a quo ea Daunia dicta. Ad sententiam cf. supra v. 35." *H.* — 147. *afore.* Vid. ad VII, 498. — V. 149. paucis mutatis ex Geo. II, 158. iteratus. Peerlk. eum spurium et glossam geographicam sapere censet, iniuria. — 150. Macrob. VII, 1. cum h. l. confert versum Ennii Ann. I. (p. 32. Hessel.) *Accipe daque fidem, foedusque feri bene firmum.* — *fortia pectora.* Vid. IV, 11. et Hor. Sat. II, 2, 136. — 151. *rebus*, scil. gestis; fortia facinora intellige, quae, ut saepe (cf. v. c. Cic. part. I, 1. pro Cluent. 19, 54. Sall. Iug. 48, 1. Ovid. Met. XIII, 383. XIV, 384. Liv. XXXV, 46, 4. XXXVII, 53, 4. XVIII, 40, 11. etc.), meris verbis opposita cogitantur. Cf. Heind. ad Hor. Sat. I, 4, 47. Ruhnk. ad Vellei. II, 30. Ochsner. ad Oliveti Ecl. Cic. p. 64. Bremi ad Nep. Phoc. 3, 3. Kritz. ad Sall. Cat. 52, 35. et de Graecis eadem ratione *ἔργον* et *λόγον* sibi opponentibus Porson. ad Eur. Phoen. 512. Reisig. ad Soph.

Dixerat Aeneas. Ille os oculosque loquentis
Iam dudum et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert: Ut te, fortissime Teucrûm,
Accipio agnoscoque libens! ut verba parentis
Et vocem Anchisae magni vultumque recordor!
Nam memini Hesionae visentem regna sororis
Laomdeontiadem Priamum, Salamina petentem,
Protinus Arcadiae gelidos invisere finis.
Tum mihi prima genas vestibat flore iuventa;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiadem; sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens iuvenali ardebat amore
Compellare virum, et dextrae coniungere dextram;
Accessi, et cupidus Phenei sub moenia duxi.
Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas

Oed. Col. 63. alii. — V. 152 sqq. Silius XVI, 189. sic imitatur: *Tum laetus volvens oculos adversa per ora, Quam te, Dardanida pulcherrime, mente serena Accipio intueorque libens.* — 155. *agnosco.* Vid. ad II, 423. — *verba parentis*, idem libere et nervose dicendi genus, quo pater tuus excellebat. — 157 sqq. „Ingeniosum poëtae commentum, quo (Homeri exemplum secutus, qui et ipse recordationem priscorum hominum et rerum ex prisco hospitio repetit, v. c. Il. III, 205 sqq.) Priamum fingit Salaminem Hesiones sororis, Telamoni Herculis sodali nuptae [cf. Apollod. II, 6, 4. III, 12, 7. Hyg. f. 89. Ovid. Met. VIII, 157. XI, 217. all.], visendae causa, hincque Arcadiam adiisse, ut Evander eius notitiam habere posset." *H.* Cf. etiam locus simili ratione conformatus I, 619 sqq. — *visentem*, invisere volentem s. invisurum. Vid. ad II, 111. et VI, 392. Catull. XI, 9 sqq. *Sive trans altas gradietur Alpes Caesaris visens monumenta magni, Gallicum Rhenum horribilesque Britannos. Visere* Thiel. recte interpretatur per venire, ut videas, ut *revisere* et *provisere* per redire et procedere, ut videas; unde etiam formulas dicendi *visere ad aliquem* et *aliquo* (cf. Heins. ad Ovid. Am. II, 2, 21.) explicandas esse docet. Ceterum Peerlk. sine iusta causa coni. - - *Salamina profectum, Pr. Arc. gelidos quoque visere fines.* — 159. *gelidos fines;* Arcadia enim ob altos montes gelida. — 160. *iuventa.* Meliores libri praebent *iuventas*, quod restitui iubet Wakef. ad Lucr. V, 672. Sed quum parum numerose se excipiant verba *prima genas vestibat flore iuventas*, vv. autem *iuventa* et *iuventas* in Codd. saepissime confunduntur (velut Geo. III, 63. et Aen. V, 398., ubi vid. adnott.), editores iure, puto, retinuerunt vulg. lectionem a Palat., duobus Pariss., aliis exhibitam. — *genas vestibat flore*, prima lanugine, ex Hom. Od. XI, 318 sq. et Lucr. V, 886. *Tum demum, puerili aevo florente, iuventas Officit, et molli vestit lanugine malas.* Cf. etiam Aen. X, 324. et Pacuvii fragm. *Nunc primum opacat flore lanugo genas.* Maronem imitati sunt alii, velut Claud. I, 69. *Ante genas dulces quam flos iuvenilis inumbret, Oraque ridenti lanugine vestiat aetas.* — 161. *duces Teucros.* Vid. supra ad v. 120. — 163. *amore Compellare virum.* Vid. ad III, 298. — *dextram coniungere dextrae.* Vid. I, 408. — 165. „*Pheneum* (ὁ et ἡ Φενεός est) posuit priscam Arcadiae urbem (Il. II, 605.) passimque in fabulis, Herculis maxime, memoratam, ut sedem maiorum." *H.* Phenei enim incolis Troianos admixtos esse testatur Dion. Hal. I, 34. 42. 60. Ceterum de ea cf. etiam Herod. V, 63. VI, 74. Strab. VIII. p. 388. Diod. Sic. IV, 33. Paus. VIII, 14. 15. Steph. Byz. 694. Etiamnum vicus ibi situs appellatur *Fonia.* Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1010. — 166. „Ex noto ritu τῶν ξενίων, munerum

Discedens chlamydemque auro dedit intertextam,
Frenaque bina, meus quae nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, iuncta est mihi foedere dextra,
Et, lux cum primum terris se crastina reddet,
Auxilio laetos dimittam, opibusque iuvabo.
Interea sacra haec, quando huc venistis amici,
Annua, quae differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et iam nunc sociorum adsuescite mensis.
Haec ubi dicta, dapes iubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili,
Praecipuumque toro et villosi pelle leonis
Accipit Aenean, solioque invitat acerno.
Tum lecti iuvenes certatim araeque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris

---

hospitalium, Il. VI, 219. et al., ex quorum pretio et arte tanto maior honos accrescebat ei, qui ea acceperat.“ *H.* — *Lycias sagittas.* Vid. sup. ad VII, 816. et infra XI, 773. Ceterum hoc epitheton etiam ad *pharetram* pertinere, in promptu est. Cf. VII, 816. — 167. *chlamydem intertextam auro*, i. e., Servio interprete, intertextum aurum habentem. Cf. III, 483. Plures Codd. *auro intertexto*, quam lectionem, Servio quoque notam, Wakef., in contextum recepit coll. Ovid. Met. VI, 166. *Intertextus* legitur etiam ap. Ovid. Met. VI, 128. et Quinct. Inst. VIII, 5, 28. — 168. De collocatione verborum *Frena bina, - - - aurea* vid. ad Ecl. I, 54. Gossr., cui *frena bina aurea* non satis Latinum videtur (?), omisit Commata ante et post *aurea;* ipse tamen quo modo locum intelligat, non accuratius indicat. — 169. *iuncta est mihi foedere dextra.* Quum Aeneas petierit Evandri dextram, non Evandrus Aeneae, qui potius haec loquens Aeneae dextram det eiusque dextrae iungat, Peerlk. non male coni. *tibi* pro *mihi.* Servius sane locum aliter explicat, sed paullo artificiosius: „Iuncta est mihi dextera antiquis amicitiis per Anchisae hospitium.“ Cf. III, 83. — 171. „*auxilium* et *opes* sunt ea, quibus ad bellum gerendum Troiani instrui et ornari poterant.“ *H.* De voc. *opes* vid. Obbar. ad Hor. Ep. I, 10, 36. Fasc. V. p. 76 sq. Ceterum eundem versum paullo alio sensu iam legimus I, 571. — 172 sqq. Color similis narrationis Odyss. III, 34 sqq. et iterum IV, 48 sqq. — 173. *faventes*, propitio nobis animo. — 175. *reponi.* Cf. adnott. ad Geo. IV, 378. et VII, 134. — 176. „Bene *sedili:* nam in templo Herculis lectisternium esse non licebat.“ Haec *Servius.* Cf. Macrob. Sat. III, 6. et supra VII, 176. — 177. „Epulis sacris hospites adhibet Evander, iisque finitis causam sacri memorat. Nolim iungere *praecipuum toro*, sed *accipit praecipuum;* reliquos Aeneae socios in gramine collocat, Aeneam autem, praecipuum et principem inter eos, collocat in solio ex acere, cui torus est impositus pelle leonis instratus. Cf. infra v. 367 sq.“ *H.* Wagn. tamen rectius iungenda censet *praecipuum toro*, coll. loco Silii, Virgilii vestigia secuti, XI, 275 sq. *Praecipuis multoque procul splendentibus ostro Accipitur sublime toris.* Apertum est enim, *praecipuum* hic nihil aliud esse, quam praecipuo s. singulari (tori) honore ornatum. — 178. *solio invitat* pro in solium, ad solium, ut IX, 676. *invitant moenibus hostem.* Cf. adnott. ad Ecl. II, 30. VIII, 101. al. De *solio acerno* cf. Ovid. Fast. III, 359. (Numa) *Prodit et in solio medius consedit acerno.* Ceterum Plin. XVI, 15, 26. lignum acernum inter nobiliora ligni genera refert. — 179. lecti iuvenes, qui sacrum pararent. „*arae sacerdos:* non enim templum erat Herculis, sed ara maxima dicta. Cf. inf. v. 269—272.“ *H.* — 180. *Viscera*, carnes. Vid. ad I,

Dona laboratae Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Aeneas simul et Troiana iuventus
Perpetui tergo bovis et lustralibus extis.
  Postquam exempta fames et amor compressus edendi,
Rex Euandrus ait: Non haec sollemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterumque ignara deorum
Imposuit: saevis, hospes Troiane, periclis
Servati facimus meritosque novamus honores.
Iam primum saxis suspensam hanc adspice rupem,

---

211. — 181. „Onerant canistra donis *laboratae Cereris*, frumenti *πεπονημένου* pro *ἐκπονηθέντος*, elaborati, labore confecti panis.“ *H.* De constructione *onerant canistris dona* vid. ad I, 195. et III, 465., de *Cerere* autem pro frumento et pane posita ad Ecl. V, 69. — 182. Comma post *Aeneas* vulgo positum Wagnero suasore ad I, 144. cum ceteris editoribus recentioribus delevimus. — 183. *Perpetui tergo bovis*, i. e. longe porrecto tergo. Heyn. comparat Homericum *νῶτα διηνεκῆ* Il. VII, 321. Od. XIV, 437. Cf. etiam adnott. ad I, 635. et Ecl. IX, 46. — „*lustralibus extis:* nam heroicis temporibus exta in epulis sacris apponebantur; sequentibus tamen aetatibus inspecta sunt et in aris cremata. A Romanis autem exta immolari solita esse etiam in sacris expiatoriis, satis constat. Vid. Ovid. Fast. IV, 637 sq. 670 sq. *Lustralem facem* et similia comparat Barth. ad Stat. Theb. I, 507.“ *H.* Hic igitur priorum et posteriorum temporum mos confunditur et *exta lustralia* sunt, quorum in lustrationibus praecipuus usus est. — 184. Prius hemistichium iam legimus I, 216., ubi vid. adnott. — *amor edendi.* „Quis non videt Homericum *ἔρον ἐδητύος?*“ *H.* Cf. Hom. Od. III, 67. etc. 186. — Cf. infra v. 271 sq. Peerlk. praeter necessitatem coni. *hanc, quanti numinis, aram.* — 187. „*veterum ignara* [oblita: vid. I, 198.] *deorum superstitio*, religio, deserens priscorum deorum cultum, et *vana*, temere innovata, nullo certo animi iudicio. Bene exposuit locum Lactant. Inst. IV, 28.“ *H.* Peerlk. huius loci imitationem sibi videtur invenisse ap. Stat. Theb. I, 560. *non inscia suasit Religio: magnis exercita cladibus olim Plebs Argiva litant*, simulque interpretationem eius contineri docet his verbis veteris Mythographi ab Ang. Maio editi T. III. Class. Auct. p. 184.: *Neque enim vel ideo Herculem colimus, quia omnem religionem veram putemus, vel quia deos ignoremus antiquos.* — 189. *meritos honores*, debitos, *τιμὰς νομίμους.* Vid. III, 118. 264. Thiel. confert Cic. pro Planc. 33, 79. *Qui sancti, qui religionum colentes, nisi qui meritam diis immortalibus gratiam iustis honoribus et memori mente persolvunt?* — *novamus* Heyn. (cui adsentitur Peerlk.) de sacro anniversario accipit. Sed rectius Wagn., bene perspiciens, Evandro non opus esse excusatione, si non nova et insolita esset haec superstitio, hoc voc. proprie intelligendum putat, hac adiecta loci explicatione: „non ita comparata est nova haec religio, ut veteres deos despicatui habeamus; non facimus nova haec et insolita sacra, quasi contemnamus veteres deos prae Hercule. Et respici videtur praecipue ad aram illam maximam, quanta nulli praeterea deo exstrui solebat.“ — 190. *Iam primum* adspice hanc rupem, deinde historiam eius percipe. Haud raro autem voc. *primum, πρῶτον,* non sequi *deinde, ἔπειτα,* iam ad Geo. I, 162. et Aen. V, 66. vidimus. Peerlk. tamen praeferendam censet Rom. Palat. aliorumque Codd. lectionem *Iam pridem*, tamquam „ardorem et studium laudandi Herculis in Evandro magis ostendentem.“ — *adspice* — *ut stat domus* etc. Vid. ad VI, 780. — *rupem saxis suspensam*, cacumen rupis singulis modo saxis cum ipso monte cohaerens et ita speluncam efficiens, mole ipsius montis dirupta et scopulis deiectis. *Suspendi* enim dicuntur, quae in vertice montis

Disiectae procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit, vasto submota recessu,
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inaccessam radiis; semperque recenti
Caede tepebat humus, foribusque affixa superbis
Ora virûm tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater: illius atros

---

sunt posita. Cf. Sil. III, 556. *Castraque praeruptis suspendunt ardua saxis*, id. XIII, 531. *surgit suspensa tumenti Dorso - - Anagnia* cett. — 191. *disiectae moles*, divulsae et dissipatae. Rom. et Palat. *deiectae*, i. e. deturbatae, quod minus aptum. Vid. Geo. I, 283. Ceterum ad *deiectae* suppleas *sunt* et cf. Ecl. IV, 52. — *montis domus*, mons, cuius antrum quondam fuit Caci domicilium. Cf. Ovidii locus infra laud. — *deserta*, vulgo supplent: a Caico. Equidem magis in universum dictum puto: vide, quam vastata et diruta stet haec rupis, quondam hominis domicilium; quamquam non cum Thielio explicuerim: tectis destituta, detecta. — 192. *traxere ruinam.* Vid. ad II, 465. — 193 sqq. „De *Caco* fabula Italorum domestica fuit, ornata a poëtis Romanis variis modis. Cf. Ovid. Fast. I, 543 sqq. Prop. IV, 9. Liv. I, 7. Dionys. I, 39. Traxere ex Virgilio suas descriptiones Amyci Val. Flaccus IV, 177 sqq. et serpentis ad Bagradam a Regulo occisi Silius VI, 146 sqq. - - A Caco interempto sacri Herculi ad Aram Maximam fieri soliti origo repetita. Cf. inf. v. 269 sq. et Liv. l. l." *H.* Cf. de toto, quod sequitur, episodio doctissimam Boettigeri prolusionem Gubenae editam a. 1789. (Opuscc. a Sillígio editorum p. 31 sqq.) *Hic spelunca fuit* etc. Cf. Ovid. Fast. I, 555. *Proque domo* (erat Caco) *longis spelunca recessibus ingens, Abdita.* — *vasto submota* (scil. ex hominum oculis, abscondita, occulta) *recessu*, longe reducta. Cf. etiam infra v. 298. et VI, 575. *Caci facies dira* pro Caco ipso, monstro dirae faciei. Ovid. l. l. v. 553. *Dira viro facies.* Vulgo Semicolo post *Caci* distinguitur, ut sensus sit hic: cuius speluncae facies erat dira; quam rationem hoc incommodi habere docet Wagn., quod sic vv. *Solis inaccessam radiis* antecedentibus explicationis loco subiiciantur, quum tamen in promptu sit, non propterea praecipue diram vocari speluncam, quod non collustretur solis lumine. — *Semihomo* (i. q. infra v. 276. *semiferus*), quod hic eadem ratione pronuntiandum, qua IV, 686. *semianimis* et similia (vid. ad Geo. I, 397. Aen. I, 73. VII, 96. al.), legitur etiam ap. Ovid. Met. XII, 536. Silium XI, 180. Colum. X, 19. al. (cf. adnott. ad III, 578.), *inaccessus* autem supra VII, 11. Sil. III, 516. Sen. Herc. fur. 606. Plin. VI, 28, 32. al. Schol. Stat. Theb. I, 362. h. l. sic laudat: *Solis inadspectum radiis*, quod Adiectivum, alibi nusquam apparens, Burmanno valde placet. — 196. *superbis* Heyn. interpretatur: saevis, atrocibus. Rectius, nisi fallor, cogitaveris de foribus superbientibus interfectorum capitibus et membris quasi spoliis affixis, ut II, 504. et infra v. 721. Cf. etiam adnott. ad VII, 183. — 197. Iunge *ora tristi tabo* (vid. adnott. ad III, 618.) non *pallida tabo.* „Med. a m. pr. *squallida*, quomodo correxit Bentl. ad Lucan. II, 165., quoniam *tabum* Aen. IX, 472. *atrum* dicatur, et sic *pallida* non quadret. Sed *pallidus* in his non est *albus*, sed opponitur colori vivo, qui proprius rebus inest. Hinc *pallor* saepe de colore fusco et nigricante dicitur." Haec *Iahn.* rectissime. Vid. adnott. ad Ecl. III, 39. Cod. autem Med. lectio, quae a Fogginio prorsus silentio praeteritur, nihil omnino probat, quum *pallidus* et *squalidus*, *pallere* et *squalere* in Codd. saepe confundantur. Cf. Both. ad Sen. Hipp. 1201. et Bach. ad Ovid. Met. I, 374. Nihilominus etiam Peerlk. *squalida* praefert, quum alioquin Virgilius scripturus fuisset *tristi stillabant pallida tabo.* (?) — 198. *atros*

Ore vomens ignis magna se mole ferebat.
Attulit et nobis aliquando optantibus aetas
Auxilium adventumque dei. Nam maximus ultor,
Tergemini nece Geryonae spoliisque superbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentis, vallemque boves amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intractatum scelerisve dolive fuisset,

---

ignes propter fumum una cum igne efflatum. Cf. infra v. 252. XI, 186. Geo. II, 309. Hor. Epod. V, 82. Ovid. Fast. II, 560. Val. Fl. II, 196. Sil. IX, 441. (ubi vid. Drak.) al. et supra adnott. ad II, 384. Quod autem attinet ad voc. *illius* cf. Ovid. Fast. I, 571 (Cacus) *patrias male fortis ad artes Confugit, et flammas ore sonante vomit.* id. Met. VII, 104. *Vulcanum naribus efflant Aeripedes tauri.* Val. Fl. VI, 435. *Cuius* (Vulcani) *flammiferos videt inter regia tauros Pascua Tartaream proflantes pectore noctem.* — 199. „*magna se mole ferebat* simpl. ad habitum corporis vastamque speciem refero, pro *incedebat;* sed assumpsit notionem vasti corporis.“*H.* — 200. *et nobis*, ut multis aliis antea. — *aliquando*, tandem aliquando, scil. quod diu optavimus. — 201. *Auxilium adventumque dei*, i. e. auxilium per adventum dei: tandem aliquando deus aliquis nobis auxilio venit. — *maximus*, potentissimus: vid. supra v. 84. *maxima Iuno.* — *ultor.* Thiel. verissime observat, Herculem a veteribus vulgo cogitari beneficum numen, ἀλεξίκακον, quod mala arceat et depellat, innocentes defendat, iniurias ulciscatur, coll. Senec. Herc. Oet. 1611. Val. Fl. I, 119. III, 713. Ovid. Her. IX, 13. etc. Imprimis cf. Lucan. IV, 610. *terras monstris aequorque levantem magnanimum Alciden.* — 202. Vid. supra VII, 662. et adnott. ad VI, 289. — *Tergemini.* Vid. ibid. et ad VI, 287. — *Geryonae* hic, ap. Silium III, 422. Prop. III, 21, 9. Symmachum Epist. I, 1. et alibi ex optimorum Codd. auctoritate editur; eamque formam satis tuetur Lucr. V, 28. *Quidve tripectora tergemini vis Geryonai*, et Nomin. *Geryones* apud Ovid. Her. IX, 91. et Silium XIII, 200. Vulgo *Geryonis*, quod paucissimi modo Codd. (inter quos Palat.) videntur exhibere. Qui enim non diserte *Geryonae* scribunt, praebent vel *Geryone*, i. e. Geryonae, vel, adscita prima sequ. vocis litera, *Geryones*, vel *Geryoni.* — *spoliis superbus.* Vid. II, 504. — 204. *amnem*, ripas Tiberis. — 205. *furiis.* Sic Med. Rom. et meliores libri omnes; recentiores *furis*, satis languide; quamvis hanc lectionem defendant Stephanus de Criticis p. 71. Broukh. ad Prop. IV, 9, 13. Markl. ad Stat. Silv. IV, 6, 91. et Peerlk. Vid. inf. v. 219. Nobbius in Syntagm. locc. parall. p. 84. *furis* pro contracta habet forma et antiqua scribendi ratione. Peerlk. autem praeterea etiam coniectura locum vexat; quum enim ridiculum sit *mens Caci boves cauda trahit*, legendum putat: *At furis Caci manus effera* etc. Sed non cogitavit Vir doct., haec verba pertinere tantum ad proxime sequentia, et v. 209. novam incipere sententiam, in qua ex antecedentibus simplicem Nominativum *Cacus* supplere nobis liceat. Praeterea plane aliud quid est: *Cacus* (vel etiam *mens Caci*) *boves cauda tractos -- occultabat*, quam *mens boves cauda trahit*, quod Peerlk. Virgilio imputat. — 206. *scelerisve dolive.* Ita etiam IX, 211. *casusve deusve.* — *intractatum.* Sic Med. aliique boni Codd. Ante Heins. vulgo edebatur *intentatum*, quod post vocem graviorem *inausum* admodum friget; quum contra *intractatum*, quod rem non solum tentatam, sed revera factam indicat, multo melius quadret ad Plusquamperf. *fuisset;* quare non erat, cur a Wakef. ex Martial. II, 14, 1. et Probae Falconiae Cent. Virg. 184. defenderetur. *Inausum* autem ita differre ab *intractato*, ut consilium ab effectu, iam Wagn. docuit. — *fuisset* Heyn. pro *esset* positum censet. Sed rectius *Wagn.:*

Quatuor a stabulis praestanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante iuvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos versisque viarum
Indiciis raptos saxo occultabat opaco.
Quaerenti nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea, cum iam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta abitumque pararet,
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Impleri nemus, et colles clamore relinqui.

„*fuisset* convenit narrantis Euandri, *esset* tale consilium animo volventis Caci personae; id quod etiam Iahn. ad VI, 754. videtur significare voluisse.“ Ita scilicet locum intellige: *ne - - fuisset*, si id non fecisset; tum enim fuisset aliquid adhuc inausum et intractatum. *Fuisset* igitur ad eventum spectat, et rem quasi iam factam proponit (*damit nichts unversucht gewesen oder geblieben wäre*). Wakef. ex coni. audacissima edidit *relinquat.* — 207. *Quatuor tauros.* Ovidius Fast. I, 548. *duos* modo commemorat. Ceteri numerum non addunt. — „*a stabulis*, a pascuis, in quibus procubuerant: ut *αὐλή*. Iterum sic v. 213.“ *H.* — 208. *Avertit*, abigit. Vid. ad I, 472. Apud Ovid. l. l. v. 550. *Traxerat aversos*, et sic etiam ap. Propert. l. l. v. 12. *Aversos cauda traxit in antra boves.* — *forma superante* Wagn. recte explicat: „forma superantes, egregias, excellentes,“ coll. supra V, 473. *victor superans animis.* Peerlk. tamen, quum praecedant verba *praestanti corpore tauros*, comparativam notionem inesse putat: quae tauros, quamquam praestanti corpore erant, forma superabant. Sed constat feminas, imprimis nondum adultas, a masculis animalibus forma superari. — 209 sq. a Mercurii furtis adumbratos esse, memorat Heyn., coll. Hom. h. in Merc. v. 69 sqq. et 75 sq. — *pedibus rectis*, Ablat. absol., pro: si pedes recti essent impressi. — 210. *viarum indicia* sunt pedum vestigia. — 211. In *tractos* et *raptos* *ταυτολογίαν* deprehendens Wakef. coni. *raptor saxo*, quod iure vehementer languere censet Iahn. Peerlk. Commate post *Indiciis* posito loco succurrendum esse censet, quum sensus sit: Cacus boves cauda et versis viarum indiciis in speluncam tractos rapuit, furatus est, et occultavit in saxo. Ceterum cf. locos Ovidii et Prop. modo laudatos. — 212. *Quaerenti nulla signa ad spel. ferebant*, i. e. quaerenti nulla signa ad speluncam ferentia apparebant; *quaerenti* autem est Dativus commodi positus pro: si quis quaerit; qui, quum *vestigia ferunt aliquo* haud raro sine Obiecto dicatur (cf. Liv. I, 27. Caes. B. C. I, 27. etc.), a poëta apte poterat adiungi; et *signa ferebant*, quod Heyn. minus recte per: se ferebant, *ἐφέροντο*, interpretatur, Wagn. recte eadem ratione capiendum esse docet, qua dicatur *via ferre* vel *ducere* aliquo. Non mirum tamen, Codd. quosdam exhibere *Quaerentem* vel *Quaerentes.* Wakef. (cui recte adversatur Peerlk.) de huius versus *αὐθεντίᾳ* dubitat atque etiam Süpflius rectam loci explicationem orditur his verbis: „*Wenn der Vers ächt ist.*“ Ceterum cf. Ovid. Fast. I, 549., qui haec ad ipsum Herculem referens canit: *Nulla videt taciti quaerens vestigia furti.* — 215. *Discessu*, i. e. quum discederent. Sic X, 445. *abscessu*, pro: quum abscessissent, ap. Silium IX, 487. pariter *abscessu*, ap. Cic. pro leg. Man. 8. *adventu* etc. — 216. *colles relinqui*, a bubus discedentibus, *clamore*, cum clamore s. mugitu; ut I, 519. *templum clamore petebant*, II, 323. *gemitu talia reddit* et similia. Haec unice vera est loci explicatio. Burm. *colles clamore relinqui* explicat: praeteriri, superari boum mugitu, ita ut ultra colles procederet mugitus et usque ad Caci speluncam in altera montis parte perveniret. Schrader., coni. *colles relicti*, scil. impleri cla-

Reddidit una boum vocem vastoque sub antro
Mugiit et Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidae furiis exarserat atro
Felle dolor; rapit arma manu nodisque gravatum
Robur, et aërii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem
Turbatumque oculis; fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque immane catenis

---

more; Peerlk. autem paullo audacius *colles clamare propinqui.* — 217. Cf. Claud. B. Gild. 411. *armenta boum - - Invicem se voce rogant gaudentque fideles Reddere mugitus.* — 218. *custodita;* quamquam bene custodita erat et Caco satis abscondita videbatur. — 219 sq. *furiis* (i. e. prae iracundia: vid. infra v. 494.) *exarserat dolor.* Cf. Ovid. Met. VI, 595. *Procne furiis agitata doloris.* Vid. etiam Aen. V, 172. Ceterum animadverte, quam docte poëta eandem notionem variet (v. 228. *furens animis*, v. 230. *fervidus ira*, v. 256. *non tulit animis* etc.) Plusquamperfectum pro Perfecto ponitur respectu eventus, qui causam illico sequitur, et egregie depingit Herculis animum ira promptum et praesentem; sensus est enim: vix haec audiverat Hercules, quum iam exarserat. Simillimus huic locus legitur XII, 430 sq. Non autem haerendum est in duplici Ablativo *furiis - - felle;* nam (id quod etiam Iahn. verissime docet) *furiis* est Ablat. causalis (instrumenti), *felle* autem Ablat. loci (ubi dolor exarsit; nam „Felle, inquit Servius, irascimur secundum physicos, ut splene ridemus.") Quibus expositis apparet, non opus esse, ut aut cum Dorvillio legamus: *Hic vero Alcidae furiis exarsit et atro Felle dolor*, aut cum Peerlkampio: *Hic vero Alcides furiis exarsit; et atro Felle dolens rapit* etc. — *rapit* (igitur) *arma*, quum dolor exarsisset. Vid. ad Geo. II, 80. Aen. II, 803. III, 8. V, 857. et al. — *arma nodisque gravatum robur* non videntur res diversae; immo locum sic intellige: *arma*, i. e. *nodis grav. robur*, sive clavam (cf. adnott. ad Geo. I, 498. Aen. I, 30. II, 722. al.) *Robur* pro clava legitur etiam Mart. IX, 44, 4. Val. Fl. I, 634. (ubi vid. Burm.) Stat. Theb. IV, 163. eiusd. Silv. III, 1, 35. Senec. Herc. fur. 800., uti pro hasta infra X, 479., ap. Silium II, 244. 267. al. Quod autem attinet ad *robur nodis gravatum*, vid. Ovid. Met. XII, 349. et Val. Fl. II, 534., qui et ipsi *nodosum robur* (i. e. clavam) commemorant. Cf. etiam Senec. l. l. v. 1120. et Voss. ad Val. Fl. VI, 378. (*gravem nodis securim*), qui affert hunc versum antiqui carminis de laudibus Herc.: *Nodosumque rapis gravidato pondere robur.* — 221. *aërii.* Sic plurimi et optimi Codd., quos Huschkio suasore (ad Tib. I, 7, 15. et in Progr. III. p. 58.), ut posteriores editores omnes, cum Iahnio et Wagn. secuti sumus. Vulgo *aetherii.* Sed Wagn. docet, ex omnibus montibus unum Olympum Maroni *aetherium* dici (Aen. VI, 579. VIII, 319. X, 621. XI, 867.), ceteros omnes *aërios* (Ecl. VIII, 59. Geo. III, 474. Aen. III, 291. VI, 234.), simulque conferri iubet Weichert. Comm. III. de L. Vario poëta p. 27. Vid. etiam Huschk. l. l. — *ardua montis.* Vid. ad Geo. I, 393. II, 284. Aen. I, 310. 422. al. — 223. *oculis.* Burm. et Wakef. praetulerunt trium Codd. recentiorum lectionem *oculi*, quam nuper etiam Peerlk. et Gossr. defenderunt, quum *nostri* nimis nude dictum sit, *oculi* autem *nostri* pro *nos* etiam ap. Ovid. Met. VII, 679. et al. legatur. Unus Gud. praebet *oculos*, quod arrisit Heinsio et Heynio. Cf. etiam Iahn. ad Aen. I, 441. — *Fugit ocior Euro* legitur etiam inf. XII, 733. Sic ap. Hor. Od. II, 16, 23. *Ocior cervis et agente nimbos Ocior Euro*, ap. Stat. Theb. VI, 521. *volat ocior Euro*, et ap. Sil. II, 173. (ubi vid. Drak.) *ea se ex oculis aufert - - ocior Euro.* Cf. etiam sup. V, 242. — *ilicet.* Vid. ad II, 424. — 224.

Deiecit saxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit obiice postes,
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemque
Accessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira
Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
Limina nequidquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, praecisis undique saxis
Speluncae dorso insurgens, altissima visu,
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona iugo laevum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis
Avulsam solvit radicibus; inde repente
Impulit; impulsu quo maximus intonat aether,
Dissultant ripae refluitque exterritus amnis.

---

pedibus timor addidit alas. Cf. Eurip. Suppl. 89. Matth. *φόβος μ' ἀναπτεροῖ* et Silius XII, 455. *pennas addente pudore Atque ira simul.* — 226. *ferro et arte paterna*, ferreis catenis patris arte fabricatis (vid. ad VII, 94. et al.), quibus suspensum erat saxum, nunc a Caco ad obstruendum aditum demissum. Eiusmodi autem catenas ferreas, ab usu istius saeculi alienas, Heyn. docet bene temperasse poëtam artis Vulcani commemoratione. — 227. „*postes fultos emuniit* [h. e., Servio iudice, hysteron proteron pro: fulsit, ut muniti essent: vid. adnott. ad Geo. I, 320.], muniit fores, *obice*, saxo illo obiecto pro obice: quod idem v. 231. *saxea limina.*" *H.* Wagn. confert Ovid. A. A. II, 244. *apposita ianua fulta sera* et eiusd. Fast. I, 563. laudatis Heyn. et Wunderl. ad Tibull. I, 2, 6. (*Clauditur et dura ianua fulta sera.*) — 228. *furens animis.* Vid. ad II, 386. — *omnemque.* Copulam, quae abest ab aliquot Codd., omissam vult Nobbius in Syntagm. p. 85., sed recte eam tuetur Weichert. in Comm. de versu hyperm. p. 22. Peerlk. una cum Copula etiam totos, qui sequuntur, duo versus, tamquam hoc loco indignos, vult deletos, ut locus sic se habeat: - - *Tirynthius; omnem Lustrat Aventini montem* etc. Haeret autem Vir doct. primum in iterata notione *omnem accessum lustrans* et *lustrat Aventinum montem*, tum in tautologia *furens animis* et *fervidus ira*, denique in voc. *ter* tribus versibus repetito, quum alibi (Geo. I, 281. IV, 384. Aen. II, 792. III, 566. IV, 690. VI, 700. X, 685. X, 885.) semper semel modo iteretur; quae omnes causae non tanti sunt, ut invitis omnibus Codd. hos versus spurios censeamus. — 230. *Ter - - lustrat montem* cett. Cf. adnott. ad II, 792. — 231. *Aventini montem.* Vid. ad I, 270. — 233. *acuta silex.* Vid. ad Ecl. I, 15. et Aen. VI, 471. — Comma vulgo in fine versus additum cum Wagn. delevimus, qui verba sic coniungenda esse docet: *insurgens dorso saxis praecisis.* — 235. *dirarum volucrum*, quae cadaveribus vescuntur. Ceterum cf. adnott. ad II, 519. — 236 sq. „Stabat saxum, sed prominens, *πρηνὲς, ἐπιῤῥεπές*, in tergo antri versus Tiberim, et in ripa ita situm, ut ad laevam ei amnis esset; huic ex adverso, ita ut ripa dextra ei esset, stetit Hercules et saxum labefactavit, ut in amnem prolapsum rueret." *H.* — *nitens*, scil. humeris. Cf. Ovid. in loco parallelo Fast. I, 565. *Nititur hic humeris* (*coelum quoque sederat illis*) *Et vastum motu collabefactat onus.* — 238. *Avulsam solvit*, avulsit et solvit. Vid. ad I, 69. Wakef. ad Lucr. VI, 140. temere coni. *Avolsam evolvit.* — 239. *intonat* praebent Med. aliique Codd., quod cum Cuningh., Wakef. (ad Lucr. V, 474.) et Wagn. vulgari *insonat*, a Cortio ad Lucan. V, 633. defenso, praetuli. Cf. adnott. ad VII, 515. — *refluit exterritus*

At specus et Caci detecta apparuit ingens
Regia, et umbrosae penitus patuere cavernae:
Non secus, ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes et regna recludat
Pallida, dîs invisa, superque immane barathrum
Cernatur, trepidentque immisso lumine Manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente
Inclusumque cavo saxo atque insueta rudentem

---

amnis. Terrori adscribitur, quod in rei natura erat positum; tanta enim mole in flumen praecipitata fieri non poterat, quin undae ad tempus recederent. Ceterum cf. locus similis infra IX, 124. — 241. *specus et regia*, i. e. specus, in quo, tamquam in regia sua, habitabat Cacus. Vide modo v. 226. Heyn. confert I, 140., ubi Aeoli antrum *aula* dicitur, et Ennii versum [p. 109. Hessel.] a poëta ornatum: *Tum cava sub montem late specus intu' patebat.* Peerlk. tamen, hanc speluncam, unius furis domicilium, a Virgilio *regiam* appellari potuisse negans, verba *et Caci detecta - - Regia et* eiicienda et ex vv. 241. et 242. hunc unum faciendum esse censet: *At specus umbrosaeque intus patuere cavernae*, nam etiam in repetito voc. *penitus* temere haeret. (Vid. infra.) — 243 sqq. ex Hom. Il. II, 61 sqq. adumbratos esse, iam Macrob. V, 16. docuit. Maronem imitatus est Stat. Theb. VII, 815., de Amphiarao a terra hausto haec canens: *ecce alte praeceps humus ore profundo Dissilit, inque vicem tremuerunt sidera et umbrae.* Ceterum *Wagn.* haec adnotat: „Confert poëta miraculo miraculum, ut non sine vi repetita hic videatur vox *penitus;* vid. praeterea ad VI, 901. et Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 98. Not." Cf. etiam adnott. ad I, 429. et al. — 244. Pars Codd. *reserat - - recludit*, quod temere in poëta praeferendum censet Heyn.; quum Coniunctivum et ipsa loci natura et alter Coniunctivus *cernatur* v. 246. flagitent. — 245. *dîs invisa* Burm. minus recte interpretatur *non visa*, ut II, 574.; cui explicationi Heyn. aptissime opponit parallelum illum Homeri locum v. 65. οἰκία - - τά τε στυγέουσι θεοίπερ. Omnino enim omnia, quae ad mortem et ad Orcum pertinent, diis hominibusque sunt *invisa.* Cf. Hor. Od. I, 34, 10. *Styx et invisi horrida Taenari sedes.* (In Taenari enim promontorio Neptuni templum erat super antrum, per quod descendi in Orcum posse veteres putabant.) Senec. Herc. fur. 664. *Hic* (in Taenaro) *ora solvit Ditis invisa domus.* Hor. Od. II, 14, 23. *invisae cupressus* etc. Vid. etiam adnott. ad Aen. II, 601. — *super*, i. e. desuper, superne, ἄνωθεν. Vid. ad Geo. II, 351. — *immane barathrum* ab *infernis sedibus* diversum et sub Orco quaerendum esse docet Thiel. coll. Hom. Il. VIII, 16. Senec. Herc. fur. 93. 1223. et Gronov. ad Sen. Thyest. 1202. — 246. *trepident immisso lumine Manes*, sententia veteribus admodum frequentata. Cf. Ovid. Met. II, 560 sq. V, 356 sq. Silius X, 617. Stat. Theb. VIII, 31. et similes loci. Servius (qui etiam conferendus ad V, 739.) iam comparat Lucan. VI, 743. *tibi, pessime mundi Arbiter* (Pluto), *immittam ruptis Titana cavernis, Et subita ferire die.* Cf. etiam Burm. ad Petron. c. 120. et Drak. ad Sil. II, 129. — *trepidentque.* Vulgo *trepidantque*, quod, modo Copula absit, Heyn. praeferendum censet; Copulam autem Wakef. cum Med. et aliis Codd. omittit. Sed vere Wagn. Qu. Virg. XXXIV, 11. docet, Copulam abesse non posse, quum oratio paullum modo inflexa sit pro vulgari: barathrum cernatur et immissum per illud in Orcum lumen, s. barathrum, per quod lumen immittatur in Orcum. Accedit, quod lectio *trepidant* magnam efficeret ambiguitatem, quasi haec esset comparatio: *non secus ac si terra dehiscat* etc., *trepidant Manes.* — 248. „*insueta* [vid. ad Ecl. III, 8. Geo. III, 149. al. adnott.] *rudentem*, insolito et horrendo more vociferantem. Frequens apud poëtas est usus vocum talium a clamore animalium traductarum. Cf. Ernesti ad

Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem, neque enim fuga iam super ulla pericli,
Faucibus ingentem fumum — mirabile dictu —
Evomit involvitque domum caligine caeca,
Prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antro
Fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Praecipiti iecit saltu, qua plurimus undam
Fumus agit nebulaque ingens specus aestuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit in nodum complexus, et angit inhaerens
Elisos oculos et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revulsis,

Callim. h. in Del. 56." *H.* — 249. *telis premit.* Vid. ad Aen. I, 324. — 250. *molaribus*, scil. lapidibus, idque simpl. pro grandibus saxis; ut *μύλακες* ap. Hom. Il. XII, 161. (cf. Iani p. 184.); et *rami* pro stipitibus et truncis. Cf. Ovid. Fast. I, 570. de eadem re: *Remque ferox saxis stipitibusque gerit.* — 253. *caligine caeca*, per quam nihil licet dispicere; ut IX, 34. *caligo atra.* Vid. ad II, 19. XII, 444. al. — 255. *Fumiferam noctem*, Peerlk. temere praefert unius edit. Venetae lectionem *Flammiferam*, quae etiam Gossravio magis placet, quamquam invitis Codd. nihil mutandum censet. — 256. *animis*, prae ira; ut supra v. 228. *furens animis.* Cf. adnott. ad v. 219. — *seque ipse.* Vid. supra ad v. 144. — 257. *se iecit.* Cf. X, 683. — *undam agit*, i. e. undat. Cf. Geo. I, 472. *undantem ruptis fornacibus Aetnam*, infra XII, 673. et adnott. ad II, 609.; omnino autem de verbo *agendi* cum Accus. Substantivi alicuius ita coniuncto, ut notionem cognati verbi temporis circumscribat, cf. Markland. ad Stat. Silv. V, 1, 201. — 258. „*nebula specus aestuat:* fumus in specu aestuat, instar aquae ebullientis assurgens et in auras se evolvens; est igitur: qua specus parte densissimus est fumus." *H.* — 259. *incendia vana*, quod ipsi ad salutem nihil proficiunt. — *vomentem.* Heyn. et Peerlk. immerito praeferunt paucorum quorundam Codd. deterioris notae lectionem *moventem*, quae ab hoc loco aliena. — 260 sq. „Elidit fauces Caci arto brachiorum nodo constricti, more Herculis, quo leo et Antaeus fuit occisus: aliter Prop. IV, 9, 25. cum Ovid. Fast. I, 576., ubi clava interimitur Cacus." *H.* Sic igitur *in nodum* (h. e. in formam, in similitudinem nodi: vid. adnott. ad III, 533. et VI, 42.), quod cum *complexus*, non cum *Corripit* iungendum, active intellectum fere idem est, quod per nodum, scil. ac si manus et brachia essent nodus; et sic *nodus* de brachiis inter se nexis et constrictis legitur etiam ap. Lucan. VI, 632. *Herculeosque novo laxavit corpore nodos* et al. Idem apud Ovidium sunt *nexus* Met. IX, 58.: *vix solvi duros a pectore nexus.* Thielius tamen *in nodum* passive dictum capit: ut Cacus nodi instar esset, nodo similis fieret, scil. ingenti Herculis amplexu compressus; quae explicatio paullo artificiosior videtur. Ceterum vid. infra ad v. 289. — „*complexus corripit*, arreptum complectitur; tum angit faucibus compressis sic, ut elidantur ora deficiatque sanguis in venis gutturis coarctati." *H.* — *angere* de iis, quorum guttura comprimuntur, ut spiritum ducere non possint, legitur in eodem Ovidii loco v. 78. *Angebar, ceu guttura forcipe pressus.* — 261. *Elidi* verbum proprium de iis, qui suffocatione interimuntur. Cf. Ovid. Met. IX, 197. Senec. de provid. 6. Silius III, 33. ibique Drak. et Bentl. ad Hor. Od. III, 27, 60. — *siccum sanguine guttur.* Vid. infra IX, 64. *siccae sanguine fauces.* Cf. etiam Silius VIII,

Abstractaeque boves abiurataeque rapinae
Coelo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
Terribilis oculos, vultum villosaque setis
Pectora semiferi atque exstinctos faucibus ignis.
Ex illo celebratus honos, laetique minores
Servavere diem, primusque Potitius auctor
Et domus Herculei custos Pinaria sacri.
Hanc aram luco statuit, quae Maxima semper

---

19. *siccasque cruore hebescere dextras.* — 263. „*abiuratae rapinae;* respicit epitheton rem supra non commemoratam, sed intellectu facilem: Cacum periurio negasse se boves apud se habere.“ *H.* Cf. etiam Schirach. p. 313. Legitur hoc Participium etiam ap. Claud. VI. Cons. Hon. 110. *Abiurata palam Libyae possederat arva.* — 265. Comparant interpretes Hom. Il. XXII, 369 sqq. Cf. etiam supra I, 713. — 267. *exstinctos faucibus ignes*, (pro pedestri: fauces exstinctis ignibus) i. e. fauces ignem evomere solitos, in quibus ignes iam exstincti erant. — 268. „Hinc [*Ex illo*, sc. tempore] sacrum in honorem Herculis celebrari coepit, quod posteri traditum servarunt, ita ut adhuc anniversarium sollemne agamus.“ *H.* — *minores*, posteri. Vid. I, 532. 733. VI, 823. Ovid. Fast. III, 327. id. Trist. IV, 10, 55. Iuven. I, 147. II, 146. VIII, 234. al. Peerlk. totum, qui sequitur, locum inde a verbis *laetique minores* usque ad finem v. 272. tamquam glossam grammaticam Virgilio abiudicat, recte adversante Gossravio. — 269 sq. „Cf. supra ad v. 193 sq. Narrata res est a Livio I, 7. et IX, 29. Dionys. I, 39. Prop. IV, 9, 67 sq. Tac. Ann. XI, 41.“ *H.* Adde Val. Max. I, 1, 17. Aur. Vict. de orig. g. R. 8. et de vir. ill. 34. Festum s. v. Potitii, p. 207. ed. Lindem. Buttm. *Mythol.* II. p. 294. Dirksen *Civilist. Abhandl.* II, 1. p. 10. Göttling. *Gesch. der röm. Staatsverf.* p. 178. Haakh. in Pauly *Realencycl.* V. p. 1622. et 1950. alios. Scilicet Herculis sacra ab antiquissimis temporibus Romae curanda erant gentibus Potitiorum et Pinariorum, postea vero ad solos Potitios transierunt, quorum gente vel vere iam exstincta, vel certe ad interitum vergente, haec sacra privata a. U. C. 461. per App. Claudium Censorem publica sunt facta et servis publicis tradita. — 270. *custos*, antistes, quae curaret sacrum. Cf. Silius II, 237. *Id postquam Herculeae custos videt impiger arae.* — *domus Pinaria* pro Pinario s. Pinariis. Punctum in fine v. 270. positum, quod etiam Wagn. ob Cod. Med. auctoritatem servavit, ita ut Subiectum seqq. (Hercules) ex v. 256. repetendum sit, Iahnius delevit, qui putat, quum Evander sacra instituerit iisque Potitios et Pinarios praefecerit, hic etiam poëtae licuisse, ut Pinarios aram constituisse diceret; quod equidem probare non possum. Immo quum Herculem hanc aram sibi ipsum posuisse certis verbis narret Ovid. Fast. I, 581. *Constituitque sibi, quae Maxima dicitur, aram* cett., rectius videtur ellipsin Subiecti (*Hercules*) statuere, licet Iahn. eam „durissimam ac paene ineptam absurdamque“ iudicet. Similes loci, in quibus Subiectum paullo altius repetendum, sunt VI, 734., ubi subi. e v. 720. revocandum), VII, 243. (e v. 221.), IX, 580. (e v. 578.) 733. (e v. 728.) 749. (e v. 740.) cett. — Vss. 271. et 272., quos Heyn. et Nobbius in Syntagm. p. 87. languere et non Virgilianos esse censent, iure defendunt Iahn. et Wagn.; leguntur enim in omnibus libris (nisi quod v. 272. abest a duobus Codd.; quare Markland. ad Stat. Silv. III, 1, 9. certe vv. *et erit quae max. semper* resecari voluit), et hoc unum, quod primo adspectu offendere possit: *quae maxima semper dicetur et quae erit semper maxima*, Wagn. ita expedit, ut poëtam tritum illud *dici haberique* exprimere voluisse, sententiam autem hanc esse statuat: „ara illa et nomen et honorem Maximae apud nos semper tuebitur;“ (simplicius etiam in edit. min.: „dicetur, ut vere

Dicetur nobis, et erit quae maxima semper.
Quare agite, o iuvenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas et pocula porgite dextris
Communemque vocate deum et date vina volentes.
Dixerat: Herculea bicolor cum populus umbra
Velavitque comas foliisque innexa pependit,
Et sacer implevit dextram scyphus. Ocius omnes
In mensam laeti libant divosque precantur.
Devexo interea propior fit Vesper Olympo:

---

est, maxima; nullus enim deus habuit maiorem") verissime simul memorans, Virgilium, quamvis occasionem rerum Rom. origines celebrandi cupide arripientem, vix commissurum fuisse, quin loco tam opportuno originem tam nobilis arae traderet. *Iahn.* haec adnotat: „Describit poëta originem sacrorum eorumque auctorem et primum sacerdotem, iisque addit arae nomen et honorem. Quae descriptio a carmine epico non magis abhorret, quam in aliis locis etymologia et explicatio nominis proprii. Vid. ad I, 109. De ὁμοιοτελεύτῳ vid. ad v. 397." Vid. etiam ad IV, 256. et ad locum huic simillimum VII, 411. adnott. — *statuere* verbum proprium de aris. Vid. Ovid. Met. VII, 240. Sil. IV, 703. XII, 751. XV, 252. XVI, 430. Val. Fl. I, 188. cett. Cf. etiam adnott. ad II, 295. — 272. *et erit*, scil. nobis. Ceterum de hac ara maxima Herculis ad forum boarium exstructa (Dion. Hal. I, 40. Ovid. Fast. I, 582.), quam sub Nerone una cum magna parte urbis incendio absumptam esse refert Tac. Ann. XV, 41., cf. etiam Prop. IV, 9, 67. Silius VII, 50. et Salmas. ad Solin. p. 7. — 273. *Agite - - cingite.* Vid. ad I, 627. — „*tantarum in munere laudum.* Burm. aliique huc vocant V, 652., ubi *munus* pro sacro positum est. *Laudes* dicuntur poëtis pro virtutibus et strenue factis: ergo *in munere laudum* est cum Servio accipiendum: in honorem tanti facinoris, quo de nobis meruit Hercules. Cf. sup. v. 185—189." *H.* Sed hoc potius esset *in munera*, quare Wagn. (cui adsentitur Peerlk.) haec verba rectius interpretatur: in sacrificio Herculi ob egregium illud facinus instituto." Cf. etiam V, 537. et 652. — 274. Sequitur libatio. — *porgite* per syncopen pro porrigite, qua forma secundum Serv. ad h. l. etiam Ennius usus est. Sic *porxit* ap. Stat. Silv. II, 1, 204., *porgebat* ap. Sil. IX, 458, *porgens* ap. Val. Fl. VIII, 755., *porgi* ap. Stat. Theb. VIII, 755. cett. Cf. Markl. ad Stat. Silv. V, 1, 222. Ruddim. I. p. 238. et adnott. ad I, 201. IV, 606. al. „*Porgite*, non ut alter alteri ex ordine poculum praebeat, aut omnibus famuli; sed quod libatio fit manu exporrecta et prolato poculo: proferte, in altum tollite. — [*vocate*, invocate,] *communem deum* Troianis et Arcadibus, communi foedere iunctis, hospitibus et amicis. Vid. v. 176 sqq. et inf. XII, 118." *H.* Cf. etiam Burm. ad Val. Fl. IV, 761. — *date vina*, effundite, i. e. libate Herculi. — *volentes.* Vid. VII, 216. X, 677. etc. — 276 sq. „Quum Romani sacrum facientes capite essent velato (vid. III, 403 sq.), Herculi sacrum fiebat Graeco ritu, teste Livio I, 7., qui ab Evandro ita institutum esse ait. [Cf. etiam Strab. V. p. 230.] Itaque nunc caput cinxit *populea* corona: quod *populus Alcidae gratissima* et quidem *alba* [vid. ad Ecl. VII, 61. et Geo. II, 66. et Interpp. ad Hor. Od. I, 7, 23.]; *bicolor* tamen, variante scil. candore in foliorum frontibus et tergis. [Vid. ad Ecl. IX, 41.] Populo successit usus lauri in sacro Herculis. Vid. Serv. Macrob. Sat. III, 12. et Cerdam [qui confert inter alia Stat. Silv. II, 3, 51. *discolor umbra populus*]. — 278. *scyphus* dictus proprie h. l. in re Herculi sacra; notante Macrobio V, 21."*H.* — 279. Cf. Macrob. Sat. III, 11., qui notat Virgilium, quod *in mensam* scripserit pro: *in aram.* Ceterum vid. I, 736. — 280. Epulis sacrificialibus medio fere die rite finitis (v. 273 sqq.), iam brevi temporis spatio interiecto sub vesperum

Iamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
Instaurant epulas, et mensae grata secundae
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus incensa altaria circum

---

alter quasi sacrificii actus incipit, atque sacra ita instaurantur, ut sacerdotes primum nova sacrificia in aris incendant alterasque epulas apponant, tum cantantes chorum ducant Herculisque laudes canant. Cf. imprimis Boettigeri *explicatio loci Virg. Aen.* VIII, 208—303. in eius Opuscc. a Silligio editis p. 31 sqq. et Iahn. ad h. l. — *devexo Olympo*, coelo, quod quotidie circumagitur, se inclinante. Cf. II, 250. — 281. *ibant* etc. Verba enim sic intellige: *sacerdotes ibant*, *primusque* (inter eos) *Potitius*, cui tamen in iis, quae a cunctis sacerdotibus aguntur, non singulares aliquae partes tribuuntur. Cf. II, 263. — 282. „*Pellibus cincti.* Mos antiquus mansit in Lupercis ex vita antiqua, qua pellibus incincti incedebant homines.“ *H.* — *in morem.* Vid. III, 369. — *flammas*, faces (vid. ad VI, 518.) — *ferebant*, admovebant aris, sacrificia in aris incendebant. — Vss. 283. et 284., et ipsos ab Heyn. asteriscis notatos tamquam spurios atque etiam a Peerlk. damnatos, recte tuiti sunt Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 98 sqq., Iahn. et Wagn. Non enim est, cur in mensis secundis, a temporibus heroicis alienis, haereamus; quum alia quoque poëtam a suis temporibus ad heroicam aetatem transtulisse constet (cf. adnott. ad I, 427. IV, 215. VII, 186. al.), mensae secundae autem etiam in Didonis coena I, 723 sq. et 736. mentio iniici videatur, ubi tamen ea pariter atque h. l. ad solam libationem spectat post coenam diis fieri solitam, non ad oblectamenta convivalia; nam ritus religiosi causa epulas hic instaurari et mensas secundas (in quibus, Acrone teste ad Hor. Sat. II, 2, 112., non edebatur, sed opera dabatur poculis) apponi in promptu est; quae una res iam satis excusaret poëtam, si omnino tali excusatione opus esset. Cf. etiam adnott. ad Geo. III, 527. et Aen. VII, 134. Quare nulla est causa, cur cum censore Weicherti in Diar. lit. Halens. 1819. ch. 101. p. 811. coll. Plutarch. Symp. VII, 4. *mensas secundas* per epulas expositicias, *Schaugerichte*, interpretemur. Duplex autem libatio, altera meridionali tempore (vid. v. 97.), altera vespere instituta, nihil continet, quod tantopere possit offendere. — De verbis *instaurant epulas* vid. ad Geo. l. l. et Aen. IV, 63. — Temere haerere Heyn. in voc. *ferunt*, praecedente v. 282. *ferebant*, docet Weichert. l. l. p. 104. Vid. etiam ad Ecl. VI, 16. Aen. I, 315. II, 207. 633. al. — Verba *cumulantque oneratis lancibus aras* redeunt XII, 284. — *oneratis lancibus* ad turis copiam refert Cerda (coll. Ovid. ex P. IV, 9, 33.); Heyn. autem eum Servio exta lancibus apposita intelligit, quae tamen magis ad primum sacrificium pertinent. Cf. Geo. II, 194. ibique adnott. — 285. *Tum*, quod falso intellectum Heynio negotium facessit, ut orationem male interruptam haberet, hic non esse temporis Adverbium, sed vim habere enumerandi et varia iungendi (vid. ad II, 697. et V, 455.), acute perspexit Wagn. — „*Salii* apud Romanos Martis erant sacerdotes ex Numae instituto, ut creditum fuit. At h. l. poëta Herculi Salios assignat, quandoquidem in vetere Latio Saliorum nomen commune sacerdotum fuisse videtur a saliendo; quoniam olim omnis res sacra cum tripudio et cantu coniuncta erat. Haeserant in hoc iam veteres. Vid. Macrob. Sat. III, 12.“ *H.* Haesit etiam Weichertus l. l., qui, hoc idem esse contendens, ac si poëta dixisset: *Iamque sacerdotes ibant; Tum sacerdotes adsunt*, pro *Tum Salii* legendum esse suspicatur *Tunc alii;* sed vere respondet Censor supra laud., Salios dici videri *saltantes* sacerdotes, qui opponantur sacerdotibus *sacrificantibus*; quare Viri egregii coniectura non necessaria videtur. Eadem est Iahnii de h. l. sententia, qui praeterea verissime adnotat, nihil huc

Populeis adsunt evincti tempora ramis,
Hic iuvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercae
Monstra manu geminosque premens eliserit anguis;

---

pertinere eam quaestionem, num praeter Martem etiam Hercules aliique dii suos Salios habuerint, de qua re egerint Macrob. III, 12. Drak. ad Liv. I, 27, 7. Gutberleth. de Saliis p. 28. Grauert in Analect. hist. et phil. p. 57. et C. Fr. Hermann. in Ephem. Hal. 1835. ch. 188. Cf. etiam Scheiffele in Pauly *Realencycl.* VI. p. 688 sqq. — 286. *adsunt ad cantus*, i. e. advenerunt, ut canerent, et canunt. (Vid. ad Ecl. II, 45.) Schrader. temere coni. *saltant.* — *incensa altaria*, in quibus ignis ardet. Cf. III, 279., ubi adde Bach. ad Ovid. Met. III, 691. (*Accensis aris Bacchia sacra frequento*) eundemque ad Ovid. Fast. IV, 473. et Rupert. ad Iuven. XI, 155. — *evincti.* Rom. et alii *et vincti.* Eandem lectionis varietatem deprehendimus ap. Silium II, 48. et alibi; sed vid. Ecl. VII, 32. (ibique adnott.) Aen. V, 269. 364. 494. 774. Tib. I, 7, 6. Stat. Theb. I, 554. Ovid. ex P. III, 2, 72. cett. — 287. In duos choros iuvenum senumque dispertiti Herculem carminibus celebrant. De hoc more antiquitatis cantores coenis adhibendi et de poëtarum consuetudine argumenta eiusmodi hymnorum vel directa, quam vocant, oratione referendi Thiel. conferri iubet supra I, 741 sqq. Lucan. I, 631 sqq. Tibull. II, 5, 39 sqq. Val. Fl. I, 211. II, 322. et Ovid. Met. VII, 434 sqq. — „*chorus* est turba saltantium et canentium circa aram, chorus *περιβώμιος* et *ἐγκύκλιος*, et carmen dixeris esse *ὑπορχηματικόν*.“ *H.* Carmen aliquod antiquum versibus Saturniis compositum hic exprimi a Virgilio suspicatur Santen. ad Terentian. p. 176. Cf. etiam Boettiger. l. l. Ceterum hunc Maronis locum ante oculos habuisse videtur Claud. R. Pros. II, 29 sqq. — 288. *laudes Herculeas.* Vid. ad II, 584. — *ferunt*, canunt, celebrant. Heins. e paucis Codd. intulerat Coniunctivum *ferant*, quem recte reiecerunt sequentes editores praeter Bothium. Consilium enim, cur venerint Salii, iam v. 285 sq. indicatum; hic aperte iam, quid faciant, exponitur. Cf. etiam Iahn. ad V, 347. (qui falso refert, a Wagnero defendi Coniunctivum.) Cum v. 288 sqq., hymnorum veterum in Herculem argumenta continentibus. Heyn. conferri iubet Apollod. II, 5. Theocr. XXIV, 11 sqq. Diod. IV, 11 sqq. Ovid. Met. IX, sqq. et Ausonii Idyll. XIX. imprimis de duodecim illis laboribus Herculi ab Eurystheo impositis agentes. — *novercae monstra*, a Iunone missa. *Noverca* autem consulto vocatur Iuno, ut causa acerbi odii, quo Herculem iam a puero persequebatur, graviter indicetur (cf. adnott. ad Geo. II, 128.); quare etiam Ovid. Fast. VI, 809. *cui dedit invitas victa noverca manus.* Cf. carminis de laudibus Herculis, quod Claudiano vulgo tribuitur, v. 26 sqq. — *prima* dicuntur utpote primus labor iam puerulo exantlandus. De coniunctione verborum *monstra geminosque angues* vid. supra ad v. 220. Peerlk. tamen ea non minus, quam omissa Herculis aetate offensus, quae a nullo poëta, qui hoc argumentum tractaverit, omittatur, coni. *Monstra manu geminos infans eliserit anguis*, coll. imprimis Martial. XIV, 177. *Elidit geminos infans, nec respicit, angues.* cett. et Stat. Silv. III, 1, 47. *Parvus adhuc, - - cum prima novercae Monstra manu premeres* cett. qui loci ex hoc Virgiliano ducti videantur. Sed illud *infans*, quum de re omnibus nota agatur et iam verbo *prima* (*monstra*) aetas Herculis satis significetur, facile omitti poterat; contra Participium *premens*, in quo praecipue constabat vis Herculea, aegre desiderarem. Cf. supra v. 260. Senec. Herc. fur. 225. *Gemuit lacertis pressus Herculeis leo.* id. Agam. 829. *Te sensit Nemeaeus arto Pressus lacerto*, et Drak. ad Silium III, 33. Cum *elidendi* voc. coniunctum legitur ap. Senec. Herc. Oet. 1235. *colla elisa pressi* et ap. Silium VI, 235. *nunc vasto pondere gaudet Elisisse premens.* Ceterum verba *elidere* (de quo vid. supra ad v. 261.) et *premere* etiam alibi coniungun-

Ut bello egregias idem disiecerit urbis,
Troiamque Oechaliamque; ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Iunonis iniquae,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembris,
Hylaeumque Pholumque, manu, tu Cresia mactas
Prodigia et vastum Nemea sub rupe leonem.

---

tur. Cf. Silius VI, 235. *nunc vasto corpore gaudet elisisse premens* et Sen. Herc. Oet. 1235. *colla elisa pressi.* De ipsa fabula cf. Pind. Nem. I, 53 sqq. Theocr. Id. XXIV. in. et Apollod. II, 4, 8. — 290. *disiecerit urbes.* Cf. infra XII, 655. Auct. ad Herenn. IV, 27. *Populus Romanus Corinthum disiecit.* Hor. Od. II, 19, 14. *tectaque Penthei Disiecta non levi ruina* etc. — 291. *Troiam* Hercules expugnavit Laomedontis perfidiam vindicaturus, qui equos illos e divino semine creatos, quos monstri marini, quod Neptunus similem Laomedontis fraudem ulturus Troadi immiserat, interfecti et sic Hesiones filiae caede liberatae praemium heroi pollicitus erat, postea vero ei denegaverat; quare Hercules Laomedontem interfecit regnumque Priamo tradidit. Vid. Hom. Il. XX, 145. Apollod. 2, 5. 9. Diod. IV, 42. Hygin. f. 89. all. Cf. etiam supra ad II, 642. — *Oechalia*, Euboeae insulae oppidum, haud procul ab Eretria in interiore insula situm, quod Hercules, denegata sibi Iöle, Euryti regis filia, vi captum delevit. Cf. Heyn. ad Apollod. p. 439. et 480. idemque ad Hom. Il. II, 596. et 730. Ovid. Met. IX, 136. id. Her. IX, 1. 130. et ex Pont. IV, 8, 62. et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1021. — *sub Eurystheo*, i. e. dura Eurysthei dominatione coactus. Etiam Thiel. explicat per: iussus ab Eurystheo, coll. Ovid. Met. XIII, 34. *nullo sub indice veni*, i. e. „a nemine indicatus," vel potius nullius indicio coactus; Manil. IV, 24. *Troia sub uno non eversa viro* etc. et Matth. Gr. Gr. §. 592. de Graec. ὑπό. — 292. „*fata Iunonis iniquae* infestae aiunt esse voluntatem. Accipio de fatis, quae Iunonis odium fecerat, [i. e. de fatali necessitate, quam odium Iunonis ei imposuerat]. Sic IX, 135. *Sat fatis Venerique datum.* Fatale enim erat, ut Hercules Iunonis ira tot labores perferret, ita ut ne Iupiter quidem iis exsolvere eum et liberare valeret." Haec *Heyn.* verissime. — 293. *Pertulerit.* Sic etiam Stat. Silv. VII, 3, 57. hunc locum imitatus: *Pertulit et saevi Tirynthius horrida regis Pacta.* — *Tu, invicte* cett. Ab argumento hymni relato transit poëta in ipsam hymni formam. Eiusmodi conversio orationis a tertia persona ad secundam omninoque subitus ab indirecta oratione ad directam transitus apud poëtas haud rarus. Cf. Ovid. Her. XIX, 41. Met. IV, 14. VII, 434. Tibull. II, 5. 39 sqq. Prop. III, 6, 19 sqq. IV, 1, 71. Stat. Theb. I, 709. Claud. Praef. R. Pros. II, 29. etc. Mitscherl. ad Hor. Od. II, 19, 17. Huschk. et Dissen. ad Tibull. I, 5, 21. all. — *nubigenas*, Centauros, (vid. ad VII, 674), qui ob duplicem hominis et equi formam etiam Ovidio Met. XII, 240. dicuntur *bimembres.* Ceterum cf. VI, 286. De Centauris a Lapithis imprimis Herculis virtute victis cf. Hom. Od. XXI, 295 sqq. et Ovid. Met. XII, 536 sqq. — 294. *Hylaeum Pholumque.* Vid. Geo. II, 456 sq. — *Cresia prodigia* (i. e. monstra, *πελώρια,* ut alibi etiam *portenta, τέρατα*), taurum Gnossium, quem Hercules vivum ad Eurystheum adduxisse traditur (vid. Apollod. II, 5, 7. Diod. IV, 13. Tzetz. Chil. II, 293 sq.); quare Virgilius, quum *mactas* scriberet, alios auctores secutus est nobis incognitos. Cf. adnott. ad VI, 803. Praesens autem tempus haud raro conditionem aliquam durantem, quae ipsam actionem secuta sit, indicare, Wagn. observat ad IX, 266. (ubi vid. adnott.), ut hic quidem *mactat* idem sit quod: victor es tauri. Similis ratio est Aen. II, 663. *patrem qui obtruncat ad aras*, i. e. quem, quum viderim natum patremque obtruncasse, non alium mihi animo repraesentare possum quam *obtruncantem.* — 295. *Nemea sub rupe.*

Te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci
Ossa super recubans antro semiesa cruento;
Nec te ullae facies, non terruit ipse Typhoeus,
Arduus arma tenens; non te rationis egentem
Lernaeus turba capitum circumstetit anguis.
Salve, vera Iovis proles, decus addite Divis,
Et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci
Speluncam adiiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
    Exin se cuncti divinis rebus ad urbem

Sic Med. cum aliis bonis Codd. pro vulg. *Nemeae.* Duplex enim est Adiectivi forma Νεμεός et Νεμεαῖος, et illam etiam invenimus ap. Prudent. adv. Symm. I, 118. et Hygin. f. 273. — 296. De Herculis, Cerberum adducturi, descensu in Orcum vid. Il. VIII, 368. et Od. XI, 622. ipsumque Virgilium supra VI, 392. — 297. „Cerberum canem non nisi ossibus vesci probabilis erat opinio, et deduxere nomen a κρεοβόρος.“ *Gossr.* — *semiesa* pro vulg. *semesa* ex Cod. Alb. cum Wagn. recepimus. Vid. adnott. ad III, 578. — 298. „*facies*, monstra, quae in inferis Herculi occurrebant. Aen. VI, 285 sqq.“ *H.* De voc. *facies* cf. Aen. II, 622. V, 822. VI, 575. VII, 329. cett. — *Typhoeus*, Iovis fulmine in Tartarum detrusus (Hes. Theog. 853 sq. et 867.), ita ut Herculem facile ibi terrere posset; quare egregie fallitur Servius, qui *terruit* pro *terreret* vel *terruisset* positum censet. Alia tamen fabula Typhoeum sub Aetna monte iacere et flammas evomere fingebat. Cf. adnott. ad Geo. I, 279., ubi etiam de variis nominis formis disputavimus. — 299. Verba *Arduus arma tenens* coniungenda esse (*hoch über ihm die Waffen schwingend*), verissime docet Wagn., quum ex vulgari distinguendi ratione *Typhoeus arduus, arma tenens* segnis prodeat oratio. Non enim sufficere ad virum fortem terrendum, ut aliquis *arma teneat;* immo hic aliquid commemorandum fuisse, quod aptum esset ad terrorem vel audacissimo incutiendum. Quare Virum doct. secuti Comma vulgo post *arduus* positum omisimus, in quo posteriores omnes nos secuti sunt. Cf. V, 460. X, 196. XII, 789. Sil. Ital. VIII, 559 sq. et de Adiect. *arduus* Participio iuncto V, 277. *sibila colla Arduus adtollens*, XI, 755. *Arduus insurgens* et adnott. ad V, 426. et VIII, 559. — „*rationis egentem*, consilii inopem ex pavore, h. e. terrore, perculsum.“ *H.* Lernaea hydra capitum turba te circumstans efficere non potuit, ut prae metu mentem et consilium amitteres. Cf. etiam Val. Fl. IV, 303. *Sensit etiam Pollux rationis egentem.* Sulpit. Sat. 15. *tacitos et iam rationis egenos.* Ovid. Trist. II, 395. *egentem mentis Orestem.* Alia significatione *rationis egens* dicitur Lucr. IV, 503., qui etiam *rationis egestatem* commemorat V, 1210. — 300. *Lernaeus anguis.* Vid. ad VI, 287. — 301. *Salve* hic eodem sensu dictum esse, quo alibi *sis felix* (de qua formula vid. ad I, 330.), iam Serv. observavit. Cf. Geo. II, 173. Aen. V, 80. Hor. Od. I, 32, 15. Ovid. Met. II, 428. Plin. VII, 30, 31. cett. — *vera Iovis proles*, manifesta, non dubia. Cf. Ovid. Met. II, 38. *Pignora da, genitor, per quae tua vera propago Credar.* Imitatur hunc locum Val. Fl. IV, 327. *Salve, vera o Iovis, undique, proles, Ingeminant.* — *decus.* Vid. VI, 546. Hor. Od. III, 16. 20. *Maecenas equitum decus* etc. — 302. *dexter*, propitius, favens. Vid. ad II, 388. (ubi addi possunt Ovid. Fast. I, 69. et Trist. V, 3, 57.) — *adi pede secundo*, i. e. ipse secundus. Cf. X, 255. — 303. *super omnia*, praeter cetera, imprimis, maxime. Vid. ad VII, 462. et cf. Ovid. Met. VI, 526. VIII, 678. — 305. *collesque resultant.* Vid. ad V, 150. — 307 sqq. „Evander Aeneam domum suam deducit. Ingeniose poëta

Perfectis referunt. Ibat rex obsitus aevo,
Et comitem Aenean iuxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur facilisque oculos fert omnia circum
Aeneas, capiturque locis, et singula laetus
Exquiritque auditque virûm monumenta priorum.
Tum rex Euandrus Romanae conditor arcis:
Haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant,
Gensque virûm truncis et duro robore nata,
Quîs neque mos neque cultus erat, nec iungere tauros,

---

opportunitate utitur ad memorabilium locorum antiquam famam memorandam." *H.* — *Exin.* Vid. ad VI, 891. — 307. *rex obsitus aevo*, propr. senectutis immunditia, squalore obrutus, i. e. omnino senectute oppressus. Cf. Westerhov. et Ruhnk. ad Ter. Eun. II, 2, 5. (*annis pannisque obsitus*) Taubmann. ad Plaut. Menaechm. V, 2, 4. (*consitus sum senectute*) et Val. Max. II, 9, 5. *horridae vetustatis rubigine obsitum imperium.* — 309. *vario sermone*, de variis rebus, sine certo ordine. Cf. Burm. ad Petron. c. 55. Catull. X, 5. Stat. Theb. VIII, 609. al. — *viam levabat.* Sic etiam Ovid. Met. IV, 39. *Utile opus manuum vario sermone levemus*, Sedul. Carm. Pasch. I, 318. *Interea dum rite viam sermone levamus* (ubi vid. Arntzen.) et Stat. Theb. VIII, 216. *Corda levabat Exhaustus sermone dies.* Eodem sensu alibi *iter*, *tempus fallere* (ut Ovid. Tr. III, 3, 11.) et *decipere* (ut Sen. de brev. vitae 9.). Cf. Ruhnk. ad Ovid. Her. I, 9. Vid. etiam similis locus Ecl. IX, 64. Ceterum Schol. Stat. Theb. II, 511. et VIII, 215. exhibet *levabant*, quod arridet Heinsio et Peerlkampio. — 310. *faciles oculos*, mobiles, volubiles. Sic Manil. I, 647. *Circumfer faciles oculos vultumque per orbem.* Cf. etiam Cic. N. D. II, 57. — *fert omnia circum.* Cf. Aen. II, 570. et Ovid. Met. VI, 169. *utque oculos circumtulit alta superbos.* — 312. *virûm monumenta priorum* (ut III, 102. et inf. v. 356. *veterum monumenta virorum*) *audit*, i. e. cognoscit, quid sibi velint. — 313. *Romanae conditor arcis*, non Capitolii, sed Pallantei in monte Palatino. Vid. supra v. 54. infra v. 341. et IX, 9. Peerlk. haec verba sine iusta causa censet spuria. — 314. Cum sequente narratione de prisco habitu locorum, ubi postea Roma est condita, cf. Iustin. XLIII, 1. Aur. Vict. de O. G. R. c. 5. Dionys. I, 3. Prop. IV, 1. Tibull. II, 5. Ovid. Fast. I, 509 sqq. alii. Vid. etiam infra ad v. 348. — „*indigenae Fauni Nymphaeque*, non modo *ἐγχώριοι*, sed etiam *αὐτόχθονες*, *αὐθιγενεῖς*, scilicet designantur Genii locorum [vid. ad V, 95.]. Suaviter autem poëta extulit hoc: Loca circa Tiberim olim vastities obtinebat silvarum, per quas feri homines palabantur." *H.* Cf. v. c. Sall. Cat. 6. *Aborigines, genus hominum agreste sine legibus, sine imperio* etc. Stat. Theb. IV. 287 sqq. Ovid. Fast. II, 291. et similes loci. — 315. „*truncis et duro robore nata* pro truncis arborum; ex more agrestium hominum truncos arborum inhabitandi. Vid. Serv. Cf. Stat. Theb. IV, 276 sqq. Nisi eodem modo, quo e saxis nati dicti sunt homines, durum genus, etiam robore et quercu nati, facti dicti sunt: cf. Hom. Od. XIX, 163." *H.* Cf. etiam Hesiod. O. et D. 127 sqq. Iuven. VI, 11. Stat. Theb. IV, 275 sqq. etc. Inde etiam eiusmodi loci explicandi, qualis est Aen. IV, 366. *duris genuit te cautibus horrens Caucasus*, Ovid. Trist. III, 11, 8. *Natus es e scopulis, nutritus lacte ferino et dicam silices pectus habere tuum*, Aesch. Prom. 242. *σιδηρόφρων κἀκ πέτρας εἰργασμένος* et similes; qua de re cf. Iahn. ad Ovid. Met. VII, 33. et Ruhnk. ad Ovid. Her. VII, 37. 613. Ceterum Serv. Dresd. pro *nata* exhibet *nati* per synesin. — 316. *mos*, certum vitae institutum, lex quaedam vivendi, e sensu recti bonique prodiens. (Vid. Barth. ad Stat. Theb. V, 117.) — *cultus* ad

Aut componere opes norant, aut parcere parto,
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
Arma Iovis fugiens et regnis exsul ademptis;
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea, quae perhibent, illo sub rege fuere

---

vitae externae conditionem, ad domicilia, vestitum, victum pertinet. — *iungere tauros*, ad arandum. Cf. Ovid. Fast. II, 295. de conditione primorum hominum haec canens: *Nullus anhelabat sub adunco vomere taurus.* Lucr. V, 931. *Nec robustus erat curvi moderator aratri Quisquam.* Tibull. I, 3, 41. *Illo non validus subiit iuga tempore taurus* cett. — 317. „Praeclare mitior vitae cultus declaratur his: *componere opes* [horreis condere opes ruris, frumentum] *et parcere parto*, *τὸ συγκομίζεσθαι καὶ ταμιεύεσθαι:* quibus feros homines nullius rei providos aut in usum perendinum quidquam conditum servantes assuefacere difficillimum est. Cf. Lucr. V, 951 sqq. imprimisque v. 956." *H. Componere* eadem signif. usurpatum legitur ap. Hor. Epist. I, 1, 12. *Condo et compono, quae mox depromere possim.* et Tib. I, 1, 77. *composito securus acervo Despiciam dites.* Cf. Burm. ad Ovid. A. A. II, 460. idemque ad Petron. 99. — 318. *rami*, arbores, fructus arborum, imprimis glandes, primorum hominum victus. Vid. Geo. I, 8. — *asper victu.* Vid. Silius III, 280. *asper mensis populus victuque maligno.* Praeterea cf. Aen. I, 14. VI, 19. 60. 481. IX, 62. etc. Pro *victu venatus* Montalb. praebet *victus venatus* per appositionem, quod temere praefert Wakef. ad Lucr. IV, 634. Verissime enim Heyn. docet, iungenda esse *asper victu*, et significari venatum, qui asperum victum praebeat, i. e. non nisi labore et molestia parandum. Sic I, 445. *facilis victu.* Ceterum cf. Silius III, 280. *mensis asper populus victuque maligno.* — 319. „Antiquus mythus de Saturni fuga in has terras, ductus, ut videtur, ex etymologia voc. *Latii* a *latendo.* Saturnus tamen numen Latinorum patrium, fortasse a *satu* s. satione rerum, imprimis frugum; sed comparatus ille cum Crono fabulas Graecorum in se derivandi opportunitatem dedit." *H.* Cf. Varronis fragm. p. 224 sq. Bip. Ovid. Fast. I, 627. Spangenberg. de veteris Latii religg. domestt. p. 56. et Klopferi Lex. myth. II. p. 525. — *Primus* hic de auctore melioris rerum conditionis intelligendum et ad vv. *Is genus indocile* cett. referendum esse patet. Cf. adnott. ad V, 596. et Wagn. Qu. Virg. XXVIII, 3, g. — 321. *indocile*, ferum et agreste, ideoque difficile ad mores excolendos. — 322. *composuit*, collegit, congregavit, certis sedibus locavit; quam explicationem flagitare videtur antecedens *dispersum montibus.* (Cf. etiam *urbem componere* supra III, 387. ibique adnott.) Schirach. p. 362. hoc voc. latiore sensu dictum accipit pro: instituit, a feritate ad mansuetiorem vitam traduxit. — *leges dedit*, mores et instituta. Cf. VII, 203. — *Latium vocari Maluit*, quam Saturniam. — 323. *quoniam latuisset*, Iovem filium metuens, fratrum a Saturno devoratorum sortem vindicaturum. Cf. v. 320. et Ovid. Fast. I, 238. (Varro ap. Serv. ad h. l. et ipse Latii nomen deducit a *latendi* voc., sed alia de causa, *quod latet Italia inter praecipitia Alpium et Apennini;* cui etymologiae parum probabili Abeken (*Mittelitalien* p. 42.) nuper aliam substituit, ut Latium (a voc. *latus*, *πλατύς*, dictum) significet terram latam et planam, *das Plattland.* Coniunctivo autem utitur poëta, quia causam affert ex ipsius Saturni mente et persona. Cf. Bremi ad Nep. Milt. 7, 5. Goerenz. ad Cic. Finn. III, 20, 65. Ruddim. II. p. 353. Zumpt. §. 549. multique alii. — 324. *aurea saecula.* Vid. ad Ecl. IV, 18 sqq. et Geo. II, 538. Ceterum *aurea, quae*

Saecula; sic placida populos in pace regebat,
Deterior donec paullatim ac decolor aetas
Et belli rabies et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae,
Saepius et nomen posuit Saturnia tellus;
Tum reges asperque immani corpore Thybris,
A quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
Diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria pelagique extrema sequentem

---

pro vulg. *aureaque*, *ut perhibent*, ex optimis Codd. restituit Heins.; *fuere* autem, Med. et plurimorum Codd. auctoritatem secutus, pro vulg. *fuerunt* Wagn. revocavit. Cf. adnott. ad Ecl. X, 13. De *perhibendi* verbo vid. ad Geo. I, 247. et Thiel. ad h. l. — *placida pace*, sollemne pacis epitheton. Vid. Aen. I, 249. Ovid. Am. II, 6, 26. Cic. Tusc. V, 16, 48. etc. — 326. *decolor aetas*, aerea vel ferrea, quae, colore vitiato, aureo successit. Virgilius enim hic duas modo aetates discernit, ut etiam Tibull. I, 3, 35 sqq. — 327. *belli rabies* legitur etiam ap. Silium V, 394., ut *Martis rabies* ap. Claud. III. Cons. Hon. 73. Cf. etiam supra VII, 461. *insania belli.* Ut autem aurea aetas a pace, ita ferrea a bello seiuncta cogitari nequit. Cf. Tibull. I, 3, 47 sqq. Ovid. Met. I, 99 sq. 125 sq. 142 sq. etc. — *amor habendi.* Cf. Geo. IV, 177. Hor. Epist. I, 7, 85. Ovid. Met. I, 131. Fast. I, 195. Burm. ad Phaedr. praef. l. III. v. 21. Ruhnk. ad Rutil. Lup. II, 2. Drak. ad Sil. V, 264. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 1, 33. Vol. I. p. 52. Idem est supra III, 57. *auri sacra fames*, et ap. Ovid. Fast. I, 211. *opum furiosa cupido.* — 328. *manus Ausonia*, Ausones, vulgo Aborigines vocati. Cf. Heynii Exc. IV. ad l. VII. — *Sicanos* autem, qui a Liguribus ex Hispania pulsi in Siciliam traiecisse feruntur, poëta hic pro *Siculis* ponit, quos antiquitus regionem inter Tiberim et Lirim incoluisse, inde autem ab Ausonibus et Pelasgis exturbatos in eandem Siciliam migrasse constat (cf. Dion. Hal. Ant. I, 9. Festus p. 321. ed. Müller. Serv. ad Aen. XI, 317. Heynii Exc. II. ad h. l.); quod non est cur miremur, quum Siculi et Sicani nisi prorsus iidem, certe eiusdem gentis fuisse videantur. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 540. et 789. et supra VII, 796. *Wagn.* haec adnotat: „E Servianis discimus, fuisse, qui non post *Sicanae*, sed post *Saepius* interpungerent; et ita distinguitur in Mediceo.“ — 329. *posuit* pro deposuit, (cf. I, 298. XI, 309. etc.) i. e. mutavit; nam Hesperia, Ausonia, Oenotria, Tyrsenia, Vitellium, Italia vocabatur. „*Saturnia tellus* proprie fuit in clivo Capitolino ad Tiberim, qui Saturnius olim dictus. Dionys. I, 34. Poëtis idem nomen pro Latio et pro Italia frequentari coepit: ut quibus hoc licuit, quia antiquissima aetate Italiae nomen commune non fuisse constat.“ *H.* — 330. *Tum reges* exorti et inter hos *Thybris*, de quo epexegesis genere per simplicem Copulam factae vid. ad Geo. I, 498. Aen. I, 30. VII, 535. al. De forma nominis *Thybris* diximus ad II, 782. — *asper immani corpore* legimus etiam Lucr. V, 34., ubi vid. adnot. mea. — 331. De more Virgilii ex communi poëtarum epicorum usu nominum propriorum etymologias et explicationes carmini suo inserendi vid. adnott. ad Aen. I, 109. Cf. autem cum h. l. Ovid. Met. XIV, 614 sq. *Regnum Tiberinus ab illis Cepit, et in Tusci demersus fluminis undis Nomina fecit aquae*, idemque Fast. II, 389. *Albula, quem Tibrim mersus Tiberinus in unda Reddidit*, et IV, 47. *Quumque patris regnum post hunc Tiberinus haberet, Dicitur in Tuscae gurgite mersus aquae.* Liv. I, 3, 8. *Tiberinus in traiectu Albulae amnis submersus celebre ad posteros nomen flumini dedit.* — *Albulae* nomen praeterea legitur in Varronis fragm. ap. Nonium III, 11. ap. Ovid. Met. XIV, 328. Fast. IV, 68. al. — 333. „*pelagi extrema*, mare ultimum, imprimis ex sensu et

Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis, matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphae monita et deus auctor Apollo.
Vix ea dicta: dehinc progressus monstrat et aram
Et Carmentalem Romani nomine portam
Quam memorant, Nymphae priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicae, cecinit quae prima futuros
Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
Retulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,

---

notione priscae Graeciae, cui occidens inter terras ignotas et invisas erat.“ *H.* Cf. adnott. ad Geo. I, 393. II, 248. Aen. I, 310. III, 232. al. — *sequentem.* Vid. ad V, 590. — 334. *Fortuna omnipotens.* Cf. Anthol. Lat. Burm. III, 104. *O fortuna potens* etc. — *ineluctabile fatum.* Sic etiam Vellei. II, 57. *ineluctabilis fatorum vis.* Idem est *insuperabile fatum* ap. Ovid. Met. XV, 807., *inevitabile fatum* ap. Manil. II, 112., *inexsuperabilis vis fati* ap. Livium VIII, 7, 8. et ap. Virgilium ipsum Geo. II, 491. *inexorabile fatum.* (Cf. etiam *ineluctabile tempus* supra II, 324.) Quod ad rem attinet, cf. Ovid. Fast. I, 481., ubi Carmenta haec ad filium: *sic erat in fatis, nec te tua culpa fugavit.* — 337. „*aram Carmentis*, alibi *Carmentae*, quam se vidisse testatur *sub portam Carmentalem* Dionys. I, 32. ad radices Capitolii.“ *H.* *Carmentis* Evandri mater fatidica, cuius proprium nomen erat Nicostrate, etiam Ovidio dicitur Fast. II, 201., Livio autem I, 7, 8., Festo v. *Scelerata* p. 148. ed. Lindem. et Hygino f. 277. *Carmenta.* Cf. etiam Ovid. Fast. I, 467. *Ipsa mone, quae nomen habes a carmine ductum* (i. e. a vaticinandi facultate.) Varr. L. L. V, 3. Aur. Vict. de O. G. R. c. 6. Serv. ad h. l. Spangenb. l. l. p. 71. et Klopfer. l. l. Vol. I. p. 466 sq. — *monita*, vaticinia, oracula. Vid. ad VII, 110. — *auctor*, quia Apollo, deus artis vaticinandi, vatibus divinum illum inflat spiritum, quo futura praenuntiant. Vid. VI, 46. et 77. — 338 sq. Recte Heyn. vulgarem interpunctionem mutavit, ex qua locus sic distinguitur: - - *nomine portam: Quam memorant Nymphae pr. C. honorem Vatis fat.* Patet enim, verbis *Carmentalem portam* per appositionem adiungi haec: *honorem Nymphae Carmentis, vatis fatidicae*, i. e. in honorem. — *Romani* autem pro vulg. *Romano* cum Wagn. edidimus, optimorum Codd. auctoritate moti. *Wagn.* haec adnotat: „Ad sensum perinde est, *Romani* an *Romano* legas. Sed apparet, *Romani* propterea scripsisse Virgilium, ne haec *Et Carmentalem - - portam* e verbo *monstrat* suspensa faciant legentes, sed proximo demum versu absolvi orationem sentiant,“ idemque vulgatum *Romano* e prima syllaba sequentis voc. ortum censet, ut *animi miseratus* VI, 332. et X, 686. Vid. ad I, 104. Thiel. (solus ex omnibus editt. Wagnero posterioribus) praefert vulgatam lectionem, qua putat significari etymologiam nominis a vocabulo Romano *carmen* deducendi, coll. loco Ovid. Fast. I, 467. supra laud. Ceterum *porta Carmentalis* eadem, quae postea *scelerata* appellabatur. Cf. Ovid. Fast. II, 201 sqq. — 340. „Ingeniose haec a poëta intexta sunt ex instituto praecipitandi Aeneidis argumentum per vaticinia et fata. Sententiam hanc Maronis ornavit Ovid. Fast. I, 475. 515 sqq. Prop. IV, 1. etiam Tibull. II, 5, 19.“ *H.* — *prima;* quia postea etiam Sibylla cecinit. — 341. *Pallanteum.* Vid. supra v. 54. — 342. *quem R. acer Asylum Retulit*, quem lucum Romulus nobis tradidit, sed Asyli nomine. De hoc luco (*Asylo*) cf. Liv. I, 8, 5 sq. Ovid. Fast. II, 67. et Dion. Hal. II, 15. -- *acer*, animosus, fortis; sollemne virorum fortium epitheton. Cf. inf. v. 614. X, 308. Hor. Od. IV, 4, 1. Liv. XXXVII, 7, 11. Flor. IV, 4. Ovid. Fast. III, 93. Met. III, 540. Drak. ad Sil. IX, 362. Bremi ad Nep. Alcib. 5. Kritz. ad Sall. Iug. 20, 2. alii. — 343. „*retu-*

Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
Nec non et sacri monstrat nemus Argileti,
Testaturque locum et letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.

---

lit, appellavit. Verba enim sunt notae, quibus res quasi referimus s. exprimimus.“ *Wagn.* Gossr. coll. V 598. explicat per *restituit*, quum Aeneae iam tempore lucus fuerit. — *Lupercal*, antrum sub monte Palatino, Pani sacrum. Vid. Liv. I, 5. in. et Dionys. I, 32. 79. — 344. Serv. male haec adnotat: „Ordo est: Monstrat Lupercal Panos Lycaei dictum (i. e. dedicatum, consecratum) ex more Arcadico: nam Parrhasia in Arcadia est;“ immo ordo verborum hic est: Lupercal dictum (i. e. appellatum) de more Parrhasio Panos Lycaei, i. e. ex eo more, quo Arcades Panem Lycaei nomine appellant. Recte igitur *Heyn.*: „*dictum Panos Lycaei*, nomen gerens Panis Lycaei, quasi is a *Λύκος, lupus*, [unde etiam Romani *Lupercalis* nomen deducebant] dictus sit, prava nonnullorum etymologia; quum verius ductum sit nomen a monte Arcadio Lycaeo;“ de quo vid. ad Ecl. X, 15. Ceterum *Panos* omnium Codd. videtur lectio, Servii quoque auctoritate confirmata. Cf. Phoc. p. 1704. extr. et Schneid. Gr. Lat. II, 1. p. 284 sq. Quum autem Virgilius praeterea Graeca Genitivorum 3. Declin. forma ubivis abstinuerit, Wagn. non temere concludere videtur, Romanos sola Graeca huius nominis terminatione usos esse [nimirum ne *Pan* cum *pane* confunderetur]; quamquam Schneider. l. l. hac de re dubitat. Cf. etiam adnott. ad Aen. II, 226. — „*de more Parrhasio*, h. e. Arcadico, ad exemplum Lycaei Arcadici nomine ab Arcadibus ducto.“ *H.* *Parrhasia* enim urbs antiquissima (Xen. Hell. VII, 1, 28. Plin. IV, 6, 10. Steph. Byz. p. 533.) vel potius regio (Hom. Il. II, 608. Thuc. V, 33. Strab. VIII. p. 336. 338. al.) Arcadiae fuit. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1007. Quare etiam Ovid. Fast. I, 478. Evander *Deserit Arcadium Parrhasiumque larem.* Non igitur opus est, ut cum Peerlk. *Parrhasio* in *Arcadio* mutemus, qui etiam lectioni *more* temere praefert Cod. Rom. scripturam *monte.* — 345. *nemus Argileti*, sub Capitolio. Cf. Serv. ad h. l. et Varro L. L. IV, p. 44. Bip. et vid. ad v. sequ. Loco mansit hoc nomen etiam posterioribus temporibus, ubi erat undecimae regionis inter Circum Max. et Aventinum, bibliopolarum, sutorum aliorumque opificum tabernis frequentatus. Cf. Cic. Att. XII, 32. Mart. I, 118, 9. II, 17, 3. I, 4, 1. al. — 346. *Testaturque locum* Wagn. recte cum Servio interpretatur: „monstrat locum, quo tamquam ad testimonium vocato crimen laesi iuris hospitalis a sua domo removeat.“ Peerlk. sine iusta causa totum versum, qui glossam sapiat, abesse malit. — „*hospitis Argi;* adoptavit poëta veterem fabulam de Argo quodam, hospitio ab Evandro excepto et eo inscio ab Arcadibus caeso.“ *H.* Cui Evander sepulcrum fecit et locum sacravit, propterea *Argiletum* vocatum. Quare etiam ap. Martialem ll. ll. *Argi letum* per tmesin scriptum videmus. Alii *Argileti* nomen ab *argilla* deducunt. Cf. Varro l. l. — 347. *Tarpeia sedes.* Capitolinus enim mons ante Servii Tullii tempora, quibus hoc nomen accepit, vocabatur *Tarpeius*, ex quorundam narratione a *Tarpeia*, Romana virgine, Sp. Tarpeii, arcis Romanae sub Romulo praefecti, filia, quae T. Tatio, Sabinorum regi, auro corrupta arcem prodidit. Cf. Varr. L. L. IV. p. 13. Liv. I, 11, 6 sq. Flor. I, 1. Val. Max. IX, 6, 1. Ovid. Fast. I, 261 sq. ibique Gierig. et Bach. ad Ovid. Met. XIV, 776. Propterea etiam Iupiter Capitolinus poëtis interdum vocatur *Tarpeius*, ut Ovid. Fast. VI, 34. et Iuven. XII, 6. Cf. etiam Silius X, 433. et XII, 517. — 348. *aurea*, auro ornata, (cf. Plut. Popl. 15. et Plin. XXXIII, 3., qui tectum eius inauratum fuisse testatur) ut etiam ap. Ovid. Fast. VI, 73. *aurea Capitolia*, ap. Prop. IV, 1, 5. *aurea templa*, ap. Auson. Carm. I. *aurea Roma*, et alibi similia.

Iam tum religio pavidos terrebat agrestis
Dira loci; iam tum silvam saxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
Quis deus incertum est, habitat deus; Arcades ipsum
Credunt se vidisse Iovem, cum saepe nigrantem
Aegida concuteret dextra, nimbosque cieret.
Haec duo praeterea disiectis oppida muris,

Heyn. conferri iubet similes comparationes temporum et conditionis locorum Romanorum, imprimis Capitolii, ap. Propert. IV, 1. et Tib. II, 3, 23 sq. Adde Manil. V, 499 sqq. Ovid. Fast. I, 197 sqq. VI, 73. A. A. III, 113 sqq. Plin. XXXIII, 3. Lucan. I, 160 sqq. Silium I, 609 sqq. alios. Huc etiam spectat notissimus ille Suetonii locus Octav. 28, quo Augustus iure gloriatus esse dicitur, *marmoream se relinquere Romam, quam latericiam accepisset.* — 349 sq. De rupe Tarpeia noxios deiectos esse satis notum. — *pavidos terrebat agrestes.* Sic etiam Lucan. I, 153. *populosque paventes terruit.* — 350. „*dira*, metuenda; scilicet ea, quae dira sunt, horrorem incutiunt, qui idem ex religione s. specie augusta et religiosa loci sanctitate venire solet." *H.* De constructione vv. *silvam saxumque tremebant* vid. ad III, 648. — 352. *Quis deus* etc. Nomen dei afferre non possum; sed deus aliquis certe est. Cf. omnino adnott. ad Ecl. I, 19. Citat autem hunc locum Senec. Ep. 41. *In unoquoque bonorum virorum* „*Quis deus, incertum est, habitat deus.*" — *ipsum*, *ἐναργῆ*, *den Jupiter leibhaftig.* Sic recte Wagn. Qu. Virg. XVIII, 3, b. Aurea enim aetate dii inter homines nondum corruptos libenter versabantur et ab his ipsi conspiciebantur. Cf. Catull. LXIV, 385. Prop. III, 13, 38. Voss. ad Virg. Ecl. IV, 15. Omnino autem sibi placebant veteres in illa opinione, antiquissimis temporibus homines, utpote innocentes et probos posteriorumque saeculorum labe nondum infectos, diis multo propiores fuisse, quam postea. Cf. Plat. Phileb. p. 16. B. Cic. Tusc. I, 12, 26. de Legg. II, 11, 27. (ubi vid. Intpp. p. 237 sq. Cr.) — *cum saepe* cett. Hoc *saepe* non cum solo verbo *concuteret* coniungendum esse (*wie er die Aegis öfters schüttelte*), sed ad totam sententiam pertinere (*wie er oft die Aegis schüttelte*), in promptu est. Quare Wagn. ad X, 723. traiectionem adeo Particulae statuit pro: *Credunt se saepe vidisse Iovem, quum* cett.; quod mihi non necessarium videtur. Eadem ratio est loci Aen. I, 148., Lucr. III, 925. *Hocc' etiam faciunt, ubi discubuere, tenentque Pocula saepe homines* et similium. — 354. „*Aegis* h. l. clipeus sine controversia, quum alibi ambiguum sit, de thorace an clipeo Iovis et Palladis accipienda sit. Sic inf. v. 435. Ceterum haec Iovis aegida incutientis species manifeste ex Hom. Il. IV, 164 sqq. et XVII, 59 sqq. adumbrata." Haec fere *Heyn.*, qui etiam, Servium secutus, Comma vulgo post *dextra* positum post *concuteret* collocavit, quum nemo scutum dextra vibret, Iupiter autem sinistra aegidem teneat, et dextra fulmina iaculetur. Sed quum Iupiter hic aegide non utatur ad corpus protegendum seque ab hostibus defendendum (ut v. c. in pugna cum Titanibus commissa), sed ad terrorem incutiendum, eaque ipsa *nimbos* s. nubes fulmineas *cieat*, (*νεφεληγερέτα Ζεύς:* cf. etiam Silius XII, 719. *adspice, quantus Aegida commoveat nimbos flammasque vomentem*), quare etiam *nigrans* dicitur (cf. Drakenb. ad Silium XII, 517.), prorsus perinde est, utra manu eam teneat; immo aptior adeo est dextrae commemoratio, in qua maior vis insit; quare eo minus vulgarem rationem cum Wagn. restituere dubitavimus, quum Virgilius Copulam *que* non alteri demum enunciationis verbo adiungere soleat. Vid. ad Geo. IV, 22. Wakef. cum h. l. conferri iubet Hom. Il. VIII, 387. Ovid. Met. II, 754. Claud. IV. Cons. Hon. 164. et sua ad Eurip. Ion. 1015. — *nigrans* (i. e. niger: vid. ad IV, 120.), quod alibi prima syllaba produci solet, corripitur etiam ap. Stat. Silv. V, 2, 54., ubi vid. Markl. Cf. etiam Burm. ad Ovid. Her. II, 72. — 355.

Reliquias veterumque vides monumenta virorum.
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem;
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Euandri, passimque armenta videbant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad sedes: Haec, inquit, limina victor
Alcides subiit, haec illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum

„Habet nescio quid religionis veneranda haec antiquitas ruinae duorum antiquissimorum oppidorum, quam hospiti suo monstrat Evander. Fuit enim fama vetus de Ianiculo et arce Saturnia, duobus antiquissimis oppidis in montibus Ianiculo et Capitolino, olim Saturnio dicto. Vid. Varr. L. L. IV, 7.“ *H.* — *disiectis.* Vid. supr. v. 191. et Gronov. ad Sen. Phoen. 343. — 357. *Hanc - - hanc.* Vid. ad Ecl. IV, 56. et infra ad X, 9. — De *Iano* vid. ad VII, 180. — 358. *huic, illi.* Exspectaveris inverso ordine scriptum *illi*, *huic;* sed Ianiculum, propterea etiam prius commemoratum, narrantis animo tamquam propior, arx Saturnia tamquam remotior res obversatur. Cf. de hac re satis nota praeter Viros doctos iam ab Iahnio ad Hor. Sat. II, 2, 29. laudatos Cort. ad Cic. Fam. VII, 2, 5. Gernhard. ad Cic. Cat. mai. 19, 68. Rupert. ad Liv. III, 72, 3. Iahn. ad Ovid. Trist. I, 2, 24. Kühner. ad Cic. Tusc. I, 49, 117. Beneck. ad Iustin. II, 1, 20. et XXII, 3, 3. alii. — *fuerat.* Vid. ad VII, 532. — 360. *Pauperis Euandri.* Cf. Silius VI, 631. *Tunc Arcadius* (*sic fama*) *locabat Inter desertos fundata palatia dumos Paupere sub populo ductor* et supra adnott. ad VIII, 105. — *videbant mugire.* Vid. ad Ecl. IX, 58. — 361. Ubi nunc forum Romanum et splendidae (*lautae*) illae Carinae sunt, tunc boves mugiebant. Non igitur erat, cur Grammatici vel librarii *lautis* in *latis* (quod apparet in Med. et Parrhas. a m. sec.) vel *laetis* (quod Schol. Crucq. Hor. Ep. I, 7, 48. exhibet) mutarent, et Servius multa de hoc loco ineptiret, cuius errorem Oudend. ad Appul. Met. III. p. 223. attigit. *Heyn.* haec adnotat. „*lautis Carinis*, qui in IV. Regione locus fuit ab Arcu inde Constantini inter Esquilias et Coelium procedens, Pompeii M., Antonii aliisque magnificis sumptuosisque domibus ornata; unde *lautae* Carinae.“ Carinarum nomen hic vicus accepit, aut quia aedificia eius circa aedem Telluris in carinarum modum exstructa, aut quia totus locus carinae instar depressus erat. Cf. etiam Varr. L. L. IV, 8. Cic. har. resp. 23, 49. ad Q. Fr. II, 3. extr. Liv. XXVI, 10, 1. Hor. Ep. I, 7, 48. Suet. Tib. 15. — 362. *ad sedes*, i. e. ad Euandri domum in Palatino monte, in quo Pallanteum conditum. Vid. v. 54. — *Alcides subiit.* „Pulchre *subiit*, demisso capite, quia humilis domus: quare mox loquitur: *angusti subter fastigia tecti Ingentem* Aeneam duxit. Cf. Ovid. Met. V, 283. *subiere minores Saepe casas Superi;* id. Fast. IV, 531. *Ceres - - parvos subitura penates.*“ *Peerlk.* — 363. „*cepit*, bene delectum verbum, i. e. tantus quum esset, tamen non est dedignatus hanc parvulam domum subire.“ *Wagn.* Cf. Cic. in Pis. 11. *non capient angustiae pectoris tuae tantam personam*, Curt. VII, 8. *orbis terrarum te non caperet* et similes loci. — 364. „*aude contemnere*, generoso sis animo ad contemnendas opes: tamquam de re ardua et difficili, ut virtute opus sit ad expellendam mirationem divitiarum.“ *H. Aude* i. q. sustine, abs te impetra. Cf. Hor. Ep. I, 2, 40. *sapere aude* (ibique Schmid. et Obbar.) ibid. II, 2, 111. et Duker. ad Flor. I, 17. Ita etiam Graeci *τολμᾶν:* cf. Plat. Menex. c. 17. s. p. 245. C. ibique Stallb. p. 59. Pind. Pyth. IV, 276. (cum Dissenii adnot.) Aesch. Prom. 1007. et idem Stallb. ad Plat. Symp. p. 36. — „*et te*

Finge deo, rebusque veni non asper egenis.
Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Aenean duxit, stratisque locavit
Effultum foliis et pelle Libystidis ursae.
Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequidquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu
Vulcanum adloquitur, thalamoque haec coniugis aureo
Incipit, et dictis divinum adspirat amorem:
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita casurasque inimicis ignibus arces,
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi

---

quoque dignum finge deo: compone te mentemque informa ad similitudinem numinis; h. e. fac, redde te similem Herculis in contemptu hoc inanis fastus." *H.* Cf. Aen. VI, 80. ibique adnott. Silius VI, 536. *dignum te sanguine tanto fingere ne cessa* et Burm. ad Petron. c. 117. — 365. *non asper*, non alienus, infestus, offensus. — *rebus egenis* non pendet a *veni*, sed ab *asper*, et sensus est: Noli spernere exilem domum Evandri. Alludit ad hunc locum Iuven. XI, 60. *Nam quum sis conviva mihi promissus, habebis Evandrum, venies Tirynthius, aut minor illo, Hospes, et ipse tamen contingens sanguine coelum.* — 366 sq. Non erat, cur Schirach. p. 395. haec scriberet: „Ceterum mihi illa oppositio *angustum tectum* et *ingens Aeneas* non placet; quaesita nimis videtur et de *ingenti* Aenea hucusque nihil audivimus, sed de *pio.* Forsitan retractaturus opus suum etiam hunc locum emendasset poëta." Similis est locus Sidonii Apoll. III, 2. *Parva tuguria magnus hospes implesti.* — *stratis locavit* cett. Vid. supra v. 177. — 368. *Effultum.* Vid. supra VII, 94. Appulei. Met. II. p. 123. *Effultus in cubitum.* Stat. Silv. III, 1, 5. *effulta metallis culmina* et Ecl. VI, 53. *latus niveum molli fultus hyacintho.* — *foliis.* Schrader. temere coni. *spoliis*, quamquam hoc etiam in Goth. legitur. Cogita lectum foliis stratum, quibus ursae pellis superiniecta est. — *pelle Libystidis ursae.* Vid. ad V, 37. Ceterum Heyn. cum h. l. conferri iubet Odyss. XIV, 48. et Orph. Arg. 1009. — Heyn. demum a v. 370. novam ῥῆσιν incipit; nos vulgarem rationem secuti sumus, etiam a Wagn. iure defensam: „quum ea ipsa, quae iam narrentur, sub noctem geri, ex v. 407. intelligatur, noctis autem commemorationem vel maxime ad hanc carminis partem spectare, *thalami* mentio v. 372. facta manifesto indicet," sententia igitur haec sit: „Oborta iam nocte ceteri quieti se dant: at Venus, curis exterrita, coniugem adloquitur." Simillimus omnino hic locus est ei, quem IV, 522 sqq legimus. Non iniuria autem Heyn. omnem hunc locum cum Homericis locis, quos imitatur, Il. XVIII, 369 sqq. et XIV, 294 sqq. comparatum frigere, ieiuna copia laborare et artis magis quam ingenii laudem habere censet, imprimis quod et causa, qua ibi Vulcanum Thetis adeat, multo simplicior magisque idonea, et consilium, quo Iuno Iovem circumveniat, multo gravius sit. Virgilium imitatus est Statius Theb. III, 262 sqq. — 369. *fuscis alis.* Sic Tib. II, 1, 89. *Postque venit tacitus fuscis circumdatus alis Somnus.* De Nocte alata vid. adnott. ad II, 360. et VI, 867. — 370. *haud nequidquam.* Vid. Hand. Turs. IV. p. 171. — 371. *duro tumultu*, pleno periculi. Cf. I, 563. — 372. *aureo.* Vid. quae ad I, 698. disputavimus. — 373. *Incipit.* Vid. ad II, 348. — „*dictis divinum adspirat amorem*: addit τὴν χάριν, τὸ θελκτήριον, ut delinirent verba Vulcanum. Cf. Lucr. I, 40. *tu suaves ex ore loquelas funde.*" *H.* — *divinum*, qualem dea adspirare potest. — 374. *vastabant.* Schrader. *quassabant* et Peerlk. *quatiebant* temere coniecerunt. — 375. *debita*

Artis opisque tuae; nec te, carissime coniux,
Incassumve tuos volui exercere labores,
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Aeneae flevissem saepe laborem.
Nunc Iovis imperiis Rutulorum constitit oris:
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrimis Tithonia flectere coniux.
Adspice, qui coëant populi, quae moenia clausis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
Dixerat, et niveis hinc atque hinc diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet. Ille repente
Accepit solitam flammam, notusque medullas
Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit:

Serv. recte interpretatur: fataliter ad exitium destinata; ex *vastabant* enim ad *debita* supplendum esse *vastari*, vere docet Wagn., qui comparat Geo. I, 223. *debita sulcis committas semina*, i. e. committi debita, et inf. IX, 107. *tempora Parcae Debita complerant*, i. e. compleri debita. Explicantur igitur haec verba *Pergama debita* sequentibus *casurasque inim. ign. arces*. Peerlk. paullo aliter explicat: quae bello debebantur, coll. Val. Fl. II, 571. *deberi Pergama telis Herculeis* et Livio XXIV, 25. *debitos destinatosque morti*. Ceterum cf. adnott. ad III, 184., ubi adde Burm. ad Val. Fl. II, 21. et 181. Latere autem in hoc causam, cur Venus Vulcanum precibus tum non fatigaverit, Heyn. iam adnotavit. — 377. „*arma Artis opisque tuae*, puta et pulchra et egregia; *opis tuae*, qualia tu facere potes; supra I, 601. *grates persolvere dignas Non opis est nostrae*; non possumus, non sumus ii, qui cett.“ *Wagn.* — 378. *Incassum*. Vid. ad Geo. I, 387. et III, 100. — *exercere labores*, exagitare, fatigare. Vid. ad I, 431. — 379. *natis*, pro uno Priami filio, Paride. — 380. *durum laborem*, aerumnas, miseriam. Sic Lucr. III, 461. coniungit *immanes morbos durumque laborem*. — 381. *Iovis imperiis*. Cf. Aen. I, 254 sqq. — „*Rutulorum oris*: variat orationem, pro Latinis, a populo finitimo. — 382. Cf. Iliad. XVIII, 457.“ *H.* — *eadem*, quae antea silui nihilque pro Aenea meo rogavi, nunc *supplex venio*. Cf. Burm. ad Val. Fl. II, 104. et III, 640. — *rogo numen* (*tuum*) *mihi sanctum arma*, h. e. rogo te, qui mihi es sanctum, venerandum numen; quae Venerem, ut marito blandiatur, adiungere, quisque videt. Ceterum cf. adnott. ad Aen. I, 8. — 383 sq. Ut *Thetis* (*Nerei filia*: vid. ad V, 825.) Achilli, sic Aurora (*Tithoni coniux*: vid. ad Geo. I, 446.) Memnoni (de quo vid. ad I, 489.) arma petierat apud poëtas Cyclicos; qua de re Heyn. conferri iubet Quincti Paralip. II, 454. Vid. eiusd. Exc. XIX. ad l. I. Aen. — 385. *Adspice, qui coëant populi*. Vid. adnott. ad Ecl. IV, 52. — *moenia*, urbes. Vid. ad II, 234 — 387. *niveis lacertis* (λευκώλενος) *Cunctantem amplexu fovet*, ἀγκὰς ἔμαρπτε, Hom. Il. XIV, 346. Cf. etiam Sil. IX, 43. *nati fovet amplexibus artus*. id. VIII, 128. *complexa sinu vestigia fovit* cett. et adnott. ad I, 692. Verba autem *amplexu fovet* in unam notionem coëunt, quare commode alter Ablativus *lacertis* adiungi potuit. Cf. Cort. ad Lucan. III, 410. et Matth. ad Cic. pr. Mur. 40, 87. a Thielio laud. — Cum v. 388—392. cf. Hom. l. l. v. 294—296. — 389. Substantivo et epitheto ita iuxta se positis, ut utriusque pariter cadentis ultima syllaba sub ictum veniat (*solitám flammám*), Wagn. Qu. Virg. XXXIII, 8. vehementiam affectus indicari docet. Cf. etiam adnott. ad I, 569. II, 251. IV, 345. VI, 179. cett. — 390. „*labefacta per ossa*, in quibus medulla liquefacta, [calore] soluta est. Lucretiana dictio. Proprie *mens* amore perculsa, victa, *labefieri* dicitur: sup. IV, 395. Iam quum labefacta solvan-

Non secus atque olim, tonitru cum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit laeta dolis et formae conscia coniux.
Tum pater aeterno fatur devinctus amore:
Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, diva, mei? Similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
Nec pater omnipotens Troiam nec fata vetabant
Stare decemque alios Priamum superesse per annos.

---

tur, ruant, cadant (cf. Lucr. III, 599 sqq. I, 529 sqq.), synonymum habitum pro solutus, diffluens; itaque etiam, igni quae dissolvuntur et liquescunt, labefactari dicuntur Lucretio IV, 701. I, 493." *H. Labefacta* autem est optimorum Codd. scriptura, etiam a Wakef. ad Lucr. IV, 1107. iure defensa. Alii Codd. *calefacta.* Ceterum cf. Geo. III, 271 sq. — 391. *Non secus*, quemadmodum Geo. I, 201. IV, 176. Aen. IV, 669. et X, 410. Med. tamen *Haud secus*, ut etiam Aen. XII, 723. aliquot Codd. praebent *Haud aliter*, ubi tamen optimi et plurimi libri consentiunt in lectione *Non aliter.* De discrimine utriusque Particulae (*non secus* simpliciter *nicht anders*, *haud secus*, *um gar nichts anders*, i. e. *gerade so*) cf. Iahn. ad h. l. et Beier. ad Cic. Lael. Exc. II. §. 12. p. 208. — *olim.* Vid. ad V, 125. — *tonitru*, pro: cum tonitru. Vid. ad II, 323. — 392. *ignea rima rupta* (quae apparet ruptis nubibus, ipsas scil. rumpens: vid. ad Geo. I, 446 et Aen. III, 199.) *percurrit nimbos*, fulgur igneo sulco densas et atras nubes pererrat, *lumine corusco micans.* Vid. adnott. ad II, 694. De duplici autem Participio uni Substantivo sine Copula addito cf. adnott. ad Geo. I, 319. Aen. III, 70. V, 764. infra ad v. 559. al. — 393. *Sensit* omisso Accusativo Obiecti, qui ex antecedentibus supplendus est, ut saepe. Cf. III, 669. Ovid. Met. XIII, 916. Fast. III, 611. IV, 17. 143. etc. Sic etiam *praesentire* ap. Tibull. II, 5, 13. Ceterum cf. etiam adnott. ad Aen. II, 377. — „*laeta dolis*, laeta successu doli et fraudis suae, δολοφρονέουσα, Iliad. XIV, 329. Sic IV, 128. *risitque dolis Cytherea repertis.* Sic et *formae conscia*, sentiens illa, quam vim venustas sua ad mariti animum nunc habeat." *H.* — 394. *aeterno* (i. e. antiquo, pristino) *devinctus amore*, ad Lucretii exemplum, qui I, 35. ex omnium Codd. auctoritate scripsit *aeterno devictus volnere amoris* (vid. ibi a me adnott.); unde tamen non sequitur, etiam h. l. cum pluribus Codd. (inter quos quinque Pariss.) legendum esse *devictus*, quum Lucretiani loci ob *vulneris* voc. adiectum paullo alia sit ratio. Burm. confert Ter. Andr. III, 3, 29. *coniugio liberali devinctus* et eiusd. Hec. I, 1, 92. *animus uxoris misericordia devinctus.* — 395. „Quid tam longe repetis argumenta, quibus me moveas? [quum id, quod petis, sola gratia obtinere debeas.] Aiunt Attium in Amorum iudicio ante oculos fuisse: *Cur cetera tam ex alto appetissis dissidia, Agamemnon?* — 396. *Similis si cura fuisset*, si tale quid curasses, voluisses; si tibi cordi fuisset, etiam tum fieri potuisset, ut Teucris, h. e. Aeneae vel Paridi, arma pararem." *H.* Heins., homoeoteleuto temere offensus, vel v. 397. prorsus deleri, vel v. 396. pro *fuisset* potius *subisset* scribi maluit. Sed poëta, Iahnio iudice ad Aen. I, 552., repetito voc. *fuisset* concinnitatem membrorum captavit eique praecipuam vim inesse voluit. Omnino eiusmodi iteratio eiusdem vocabuli in enuntiatis conditionalibus haud rara. Vid. Aen. IV, 312 sq. II, 80. X, 629. Ecl. III, 23. IV, 1. et 3. 58. V, 8 sq. VI, 9. et 11. 19. et 23. Geo. IV, 489. et cf. quae de eodem usu in sententiis conclusivis adnotavimus ad VI, 901. et huius libri v. 271 sq. Iure igitur Heyn., Iahn. ad Aen. IV, 256. p. 477. ed. II. et Peerlk. hunc versum tuentur. Cf. etiam similis locus Aen. II, 291. — 398 sq. Fata immutari

Et nunc, si bellare paras atque haec tibi mens est,
Quidquid in arte mea possum promittere curae,
Quod fieri ferro liquidove potest electro,
Quantum ignes animaeque valent; absiste precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus
Optatos dedit amplexus, placidumque petivit
Coniugis infusus gremio per membra soporem.
Inde ubi prima quies medio iam noctis abactae

---

quidem non possunt, sed ea differre non est prohibitum. Cf. supra VII, 313 sq. et infra X, 622 sqq. — 401 sqq. „*Quidquid curae*, operae, per artem meam possum promittere — *quantum ignes animaeque valent*, scil. promitto. Hoc latet in verbis: *absiste precando viribus indubitare tuis*, pro simplici *absiste precari.*“ *H.* Simile ἀνακόλουθον invenitur Geo. III, 464. — 402. *potest electro.* Sic Med. aliique boni libri. Male septem Codd. et editt. quaedam Virgilio obtrudunt archaismum *potestur* (de quo vid. adnot. meam ad Lucr. III, 1023.), quum *electrum* (ἤλεκτρον) primam iure producat syllabam, quare etiam in Ciri v. 433. vulg. lectionem *et lacrimoso movit electro* dudum emendarunt editores. Cf. autem de hoc metallo adnott. ad Geo. III, 522. et adde Nitzschium ad Hom. Od. IV, 71 sqq., Diltheium de Electro et Eridano. Darmst. 1824. p. 7 sqq. et Pauly *Realencyclop.* III. p. 68 sqq. — 403. „*ignes animaeque*, ventus flatu suo flammam alens augensque. Servius: spiritus, quo fabriles inflari folles solent. Spiramentum explicat Macrob. Somn. Scip. I, 14.“ *H.* De voc. *animae* pro aëre et vento posito vid. ad Ecl. VI, 32. et Lucr. I, 716. a me adnott. — *absiste indubitare.* Vid. ad VI, 399. *Indubitare*, quo verbo ante Virgilium neminem usum fuisse Serv. docet, legitur etiam ap. Stat. Silv. III, 5, 110. (*tuis moribus indubito*). Sensus est: desine me rogando ostendere, te diffidere tuae apud me auctoritati; noli dubitare, quin haec omnia libens, tua gratia facturus sim; omitte igitur preces, nam non videris intelligere, quantum apud me valeas. — 405 sq. „*Fundi* dicuntur, qui procubuere, iacent, recubant; ita nunc et *infusus*, ut incubans, procubans, recubans.“ *H.* [Immo *gremio infusus* i. q. in gremium fusus; *fundi* autem non est iacere, recubare, sed procumbere, se abiicere. Neque aliter hunc locum intellexit Ambros. (a Peerlk. laud.), qui Hexaem. V, 7. sic scripsit: *quae se in gremium viri infundit.* — „*petivit soporem per membra*, qui per membra diditur. Sic etiam sup. v. 30. *seram dedit per membra quietem.* Honestas orationis notabilis et multis iam notata. (Vid. Gell. IX, 10.) Cf. etiam castissimi et elegantissimi Homeri versus Il. XIV, 346 sqq.“ *H.* Burm. male coni. *placidusque* (i. e. placatus) *petivit Coniugis infusum g. p. m. soporem*, coll. Obss. Miscell. Vol. I. p. 98.; neque magis probanda Peerlkampii coniectura: *placidumque petivit Coniugis in gremio, fusum per membra, soporem*, cui et *coniugis gremio infusus* et *soporem per membra petere* ambigue et parum honeste, hoc autem ne latine quidem dictum videtur. — 407 sqq. Intpp. conferunt Hom. Il. XII, 433 sqq. et Apollon. IV, 1062 sqq. Sententia haec est: Vulcanus ad opus surgit, nocte nondum exacta, quo tempore lanifica mulier ad lucubrandum surgit, ut proli egenae diligentia sua prospiciat. Vis suavissimae comparationis, quam Peerlk. recte defendit contra Heynium, cui per se quidem pulchra, hic tamen non opportune intexta videbatur, imprimis sita est in cogitatione illa: ne tempus somno perdatur. Eodem Peerlk. teste hunc locum bis imitatus est Ambrosius Hexaem. V, 24. et de Viduis 5. Alios locos parallelos collegit Heinsius ad Val. Fl. IV, 233. — *ubi prima quies* etc. Heyn. adnotat, ut alibi cibi satietas expellat famem, ita hic usu quietis expelli somnolentiam. *Ubi prima quies* autem pro: ubi primum quies. Vid. ad Geo. III, 130. Aen. I, 442. 613. VI, 811. al. — *noctis*

Curriculo expulerat somnum, cum femina primum,
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
Impositum, cinerem et sopitos suscitat ignis,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso, castum ut servare cubile
Coniugis et possit parvos educere natos:
Haud secus Ignipotens nec tempore segnior illo
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium iuxta latus Aeoliamque

---

abactae. Peerlk., qui *abactae* otiosum censet epitheton, sine iusta causa coni. *opacae.* — 408 sqq. Cf. Hom. Il. XII, 433 sqq. — *cum femina primum.* Negari nequit, hoc *primum* post illa *ubi prima quies* minus aptum videri, quare Burm. locum sic distinctum voluit: *cum femina, primum Cui tolerare* etc., i. e. cuius prima, praecipua cura est lanificio victum quaerere, quod vix Latinum est; Peerlk. autem coni. *cum femina, duram Cui t. c. vitam* etc., coll. Ter. Andr. I, 1, 47., quem Virgilius ante oculos habuerit. — 409. *cui impositum,* quae coacta est. — *colo.* Cf. de hoc vocabulo non minus ad quartae quam ad secundae Declin. formas flexo Ruddim. I. p. 166. et Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 447 sq. — *tenui Minerva,* lanificio (vid. adnott. ad Geo. I, 295. et Aen. V, 284.) tenuem victum praebente. Sic etiam *intempestiva Minerva* ap. Ovid. Met. IV, 33., *assidua Minerva* ap. Tibull. II, 1, 65. (ubi vid. Dissen.), neque aliter *Bacchus* pro vino, *Ceres* pro pane, *Vulcanus* pro igne cett. Cf. Cic. de N. D. II, 23, 60. cum adnott. ad Ecl. IV, 32. V, 69. et al. — 410. *sopitos suscitat ignis.* Cf. infra v. 542. et Ovid. Met. VIII, 642 sq. de Baucide: *Inde foco tepidum cinerem dimovit, et ignes Suscitat hesternos.* Sic etiam Fast. V, 507. *flammas exsuscitat aura.* — 411. *ad lumina.* Vid. ad IV, 513. — 412. *Exercet penso.* Vid. ad Geo. I, 390., ubi addi possunt Iuven. X, 21. et Val. Fl. II, 140. — „*castum ut - - natos:* h. e. ut habeat, unde vivat honeste ipsa et nati, servata maritalis tori pudicitia, ut bene Cerda." Haec *Heyn.*, qui confert Hom. XII, 435. ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἄρηται. Cf. etiam Val. Fl. II, 137. *Et primum Eurynomen - - Occupat exesam curis castumque cubile servantem.* — *educere* pro educare. Vid. ad VI, 765. — Vulgo post *natos* Puncto distinguunt, quod cum Heynio, quem etiam Wagn. et me posteriores editores omnes secuti sunt, in Colon mutavi; recte enim Wagn. memorat, Virgilium primo nihil aliud voluisse, quam tempus, quo surrexerit Vulcanus, definire, ut v. 414. proprie ita pergere deberet: *Tum Vulcanus surgit.* Sed interposita mulieris illius laboriosae imagine ita eum pergere, ac si statim ab initio comparationem instituere in animo habuisset. Ceterum verba sic coniungenda esse: *Haud secus nec segnior tempore illo surgit Ign.*, vix est quod commemorem. — *Ignipotens* Vulcanus non nisi a Virgilio (vid. etiam infra v. 423. 628. 710. X, 243. et XII, 90.) vocari videtur. — 416 sqq. „Quum poëtae veteres assignarent Vulcano loca et insulas, quae subterraneis ignibus notabiles erant (exemplum in ipsa Lemno apud Hom. est), licuit poëtae unam ex Aeoliis vel Vulcaniis ponere, Hieram, quam Vulcaniam, Ἡφαιστιάδα, appellat communi nomine, tamquam singulari, Liparae, proximam, monte mirabilem, qui nocturnas flammas evomit. Vid. Auct. Aetnae 436 sq. Iuven. I, 8. et Scymn. Chius 256 sq. Egere de ea post Cluverium [Sicil. ant. II, 14, 3.] multi. Cf. Dorvill. Sicula p. 20 sq. et iam ante ad Chariton. p. 688. (p. 621. Lips.) Liparam, quae et ipsa olim arsit, Callim. in Dian. 46 sqq. (ubi vid. Spanh.) Vulcani officinam ediderat et alterutram sub νήσου πλαγκτῆς nomine Apollon. III, 42., ubi vid. Schol. Vulcanum *Lipareum* Theocr. II, 133 sqq. dixit."

Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis,
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Aetnaea tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturae Chalybum, et fornacibus ignis anhelat,
Vulcani domus et Vulcania nomine tellus.
Hoc tunc Ignipotens coelo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque Steropesque et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus iam parte polita
Fulmen erat, toto genitor quae plurima coelo
Deiicit in terras; pars imperfecta manebat.

H. Cf. etiam Claud. R. Pros. II, 173 sq. et librum meum *Handb. d. alten Geogr.* III. p. 816. — 417. *erigitur*, surgit ex mari; ut alibi *altae* vocantur insulae. Vid. ad III, 76. — 419. *antra Aetnaea*, qualia sunt Aetnae, i. e. omnino ignivoma (cf. supra VII, 786.). Alii perperam de subterraneo Hierae et Aetnae connexu cogitant. — *tonant.* Cf. Val. Fl. IV, 611. *Gens Chalybum, duris patiens cui cultus in arvis, Et tonat afflicta semper domus ignea massa*, et Statii locus infra ad v. 425. laud. — *incudibus ictus*, qui fiunt in incudibus. Vid. ad VII, 140. et al. — 420 sq. „Comparari potest Callim. in Del. 144. et in Dian. 55. — *referunt gemitum*, repetunt sonum, h. e. resonant per antra ictus incudum, ut ap. Herod. I, 67. τύπος ἀντίτυπος.“ *H.* Ceterum vid. Geo. IV, 173. et adnott. ad Aen. III, 555. coll. cum iis, quae ad Geo. III, 133. et Aen. II, 631. adscripsimus. Similiter Ovid. Met. XII, 487 sq. *Plaga facit gemitus, ceu corpore marmoris icti, Fractaque dissiluit percusso lamina collo*, ubi vid. Bach. — *stridunt.* Vid. ad Geo. IV, 262. — 421. „*stricturae Chalybum* [i. e. quales cuduntur ab operis Chalybum: vid. Geo. I, 58.] non sunt h. l. σπινθῆρες, nec quae proprie metalla dicuntur, unde aes excoquitur, sed μύδροι, massae ferri, quo procuduntur. Cf. v. 450. et 453. et Schneider. ad histor. metall. p. 32.“ *H.* — *ignis anhelat*, quasi anhelando e fornacibus exspirat; nove dictum. Sic etiam Pers. V, 10. *anhelanti coquitur dum massa camino* (ubi tamen alii *anhelanti* cum sequente *folle* coniungunt), et simili quadam ratione Val. Fl. III, 208. dixit *mugitor anhelat Vesvius;* Martial, VI, 42, 11. *Siccos pinguis onyx anhelat aestus.* Lucan. VI, 92. *antra letiferi rabiem Typhonis anhelant.* — 422. *tellus* pro insula. Vid. ad III, 73. — 423. *hoc* antique pro *huc*, dixerunt etiam Plaut. Capt. III, 1, 19. Truc. II, 2, 27. Plancus ap. Cic. ad Fam. X, 21, 11. Brutus ad Cic. Epist. XI, 10, 6. et Petron. c. 39. alii. Cf. Hand. Turs. III. p. 96. — 425. *Bronten* et *Steropen* etiam ap. Hesiodum Th. 140. Callim. in Dian. 68. 75. et Plin. XXXV, 10, 37. §. 17. commemorari, *Pyracmonis* autem alibi mentionem non fieri, adnotat Heyn., qui praeterea sua ad Apollod. p. 9. conferri iubet. Vid. etiam Stat. Silv. III, 1, 130., hunc locum sic imitatus: *Non tam grande tonat* (vulgo *sonat*) *motis incudibus Aetna, Quum Brontes Steropesque ferit* cett. Claud. III. Cons. Hon. 193 sqq. *Brontes innumeris exasperat aegida signis, Altum fulminea crispare in casside conum Festinat Steropes, nectit thoraca Pyracmon*, idemque de R. Pros. I, 240 sq. *Nullum tanto sudore Pyracmon, Nec Steropes construxit opus.* De productione Copulae *que* in arsi diximus ad Ecl. IV, 51. et al. — *nudus membra.* Cf. Geo. I, 58. *Chalybes nudi* ibique adnott. — 426 —428. Coniunge: *His fulmen erat manibus* (manuum ope) *informatum.* Non male tamen Peerlk. coniicit: *His informatum in manibus - - Fulmen erat*, Cyclopibus fulmen in manibus erat, informatum et inceptum,

Tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
Addiderant, rutili tris ignis et alitis Austri.
Fulgores nunc terrificos sonitumque metumque
Miscebant operi flammisque sequacibus iras.
Parte alia Marti currumque rotasque volucris
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbis;
Aegidaque horriferam, turbatae Palladis arma,

---

cuius pars iam esset polita. *Informare* autem valet primam et rudem alicui rei formam inducere, inchoare tantum aliquid. Cf. infra v. 447. Silius XVII, 525. Claud. R. Pros. III, 331. etc. „Nota inversam orationem pro: parte iam polita, parte adhuc imperfecta. — *fulmen - - quae plurima*, quod genus fulminum, ex quo genere plurima; frequens poëtarum figura: *κῆτος - - οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς Ἀμφιτρίτη* Odyss. V, 422. et saepe alibi.“ *H.* Sic Cic. pr. Mil. 4, 9. *Atqui si tempus est ullum iure hominis necandi, quae multa sunt* cett., ubi vid. Garat. Cf. etiam adnott. ad Ecl. VII, 22. — 430. „Ingeniose in fulminis materiam vertit ea, ex quorum conflictu fulmen nascitur, grandinem (*imber tortus*, h. e. constrictus et coactus in grandinem: cf. IV, 761 sqq.), nubem, ignem et ventum. - - Facit autem fulmen duodecim cuspidum, *radiorum*, *ἀκτίνων*, trinis in quaterna latera, qualia fulmina hic ibi in monumentis, saepe in clipeis, imprimis in numis apparent. Habuit autem poëta ante oculos Apollon. I, 730 sqq.“ *H.* — 431. *nunc* hic i. q. tum, postea. Vid. adnott. ad I, 365. — *terrificos.* Heins. e Codd. recepit *horrificos*, libros tamen, quos secutus est, non nominans, eandemque negligentiae culpam commisit Burm.; quare Wagn., eorum Codd. auctoritati obtemperans, de quorum scriptura certo constat, Med. Lips. II. Dorph. II. (I. *tristificos* praebet) Pariss. (ex quibus duo modo *horrificos* exhibent) et Serv. Dresd., *terrificos* restituit, *horrificos* fortasse ex *horrifera Aegide* v. 435. ortum esse putans. Cf. autem adnott. ad V, 524. — 432. *flammis sequacibus iras*, vim fulminis, quod quasi iratum res tactas prosternit et perdit. — 433 sq. „Marti currus bellicus proprie tribuitur ex heroici saeculi more bellandi. Quod ait: *quibus ille viros, quibus excitat urbes*, h. e. quo curru vectus ad bellum concitat, ex illis illustrantur VIII, 3. *Ut belli signum - - Utque acres concussit equos* cett. Cf. Hesiod. Scut. Herc. 191 sqq. Est Mars *λαοσσόος* ap. Hom. [Il. XVII, 398.]“ Haec *H.*, qui cum h. l. comparat Hom. Il. XVIII, 373 sqq. et Callim. in Dian. 49 sq. Peerlk. praeterea confert similem Anacreontis locum Od. 45. — 434. Quum in Venet. legatur *excitet*, Peerlk. praeter necessitatem coni. *exciet.* — *Instabat currum*, i. e. instanter conficiebat, si ita dicere licet, urgebat fabricando; ut alibi festinare, properare, urgere aliquid (quae illustrat Heins. ad XII, 748.), pro vulgari *instare operi*, quod legitur e. g. I, 504. Sic Naevius ap. Nonium III, 134. *Instat mercaturam; spero, rem faciet: frugi est homo.* — *rotas volucres.* Sic Stat. Silv. V, 1, 17. *volucris Phoebi rota.* Hor. Od. I, 34, 8. et infra X, 440. *volucris currus* cett. Cf. adnott. ad Geo. II, 217. et Aen. V, 242. — 435. De Palladis aegide vid. Hom. Il. II, 446. Hor. Od. III, 4, 57. Ovid. Met. II, 753. V, 46. VI, 78. id. Rem. Am. 346. multique alii. — „Hic dubitari potest, sitne aegis de thorace an de clipeo (cf. ad v. 354.) accipienda. Expeditior tamen videtur ratio, si totum locum de thorace interpreteris, cuius extremae orae anguibus connexis et inter se implicitis sint cinctae, in medio Gorgone posita, [quam et ipsam angues videntur ambiisse]. Cf. Spencer. Polymet. t. IV, 4.“ *H.* Vid. etiam similis Silii locus IX, 442 sq. (ubi vid. Drak.) et X, 435. De utroque autem aegidis usu cf. imprimis Spanhem. ad Callim. in Iov. 49. Heyn. ad Apollod. p. 298. Boettiger. *Kunstmyth. des Zeus* p. 57. et quos laudat Klopfer. in Lex. myth. I. p. 56. — *turbatae*, iratae et propterea terribilis. Imitatur h. l.

Certatim squamis serpentum auroque polibant,
Connexosque anguis ipsamque in pectore divae
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, coeptosque auferte labores,
Aetnaei Cyclopes, et huc advertite mentem:
Arma acri facienda viro. Nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Praecipitate moras. Nec plura effatus; at illi
Ocius incubuere omnes pariterque laborem
Sortiti. Fluit aes rivis aurique metallum,
Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clipeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum, septenosque orbibus orbis

Silius IX, 462. *obliqua retorquens Lumina turbato superavit Gorgona vultu.* — 436. *squamis serpentum auroque*, i. e. aureis squamis. Vid. ad Geo. II, 192. et al. — 438. *Gorgona*, i. e. caput Medusae, quae κατ' ἐξοχήν Gorgo dici solet. Vid. ad VI, 289. Voss. *Mythol. Briefe* I. p. 273. et Gierig. ad Ovid. Met. IV, 753. — *vertentem lumina* Wagn. recte, puto, accipit de oculis huc illuc se vertentibus, quasi vivis, provocans ad ea, quae de aliis Vulcani operibus αὐτομάτοις legantur ap. Hom. Il. XVIII, 417 sqq. et al., coll. Klopferi Lex. mythol. Vol. II. p. 629. Peerlk. tamen, cui haec explicatio non satisfacit, coni. *in pectora*, ut sensus sit: Gorgo, cui collum erat desectum, et oculi in pectus Palladis conversi; quam artificiosam et contortam rationem nemini, puto, probabit. — 440. *Aetnaei Cyclopes*, qui in Aetna monte officinam suam habent, vel omnino qui in Sicilia habitant. Ceterum cf. I, 201. (ibique adnott.) III, 569. 644. et 675. — *Nunc viribus usus* i. q. nunc viribus opus est. Cf. Voss. de constr. c. 8. Iani Gramm. poët. p. 297. Ramsh. Gr. Lat. §. 142, 2. not. 3. et adnott. ad Ecl. II, 71. — 442. „*omni arte magistra*, quae docet, quo quidque modo faciendum effingendumque sit; omnibus artis praeceptis opus est. Vid. XII, 427. Heins. ad Ovid. Epist. XV, 83. Drak. ad Sil. III, 387.“ *Wagn.* — 443. *at* optimorum Codd. auctoritate cum Iahn. et Wagn. restitui, qui Qu. Virg. XXXVII, 2, a. hanc Particulam docet haud raro transitioni inservire, ubi ad aliam vel rem, vel personam, vel tempus oratio conferatur, coll. locis Aen. I, 167. 305. 689 sq. IV, 156. 296. 393. 642. V, 178. 188. 210. 258. multisque aliis. Cf. etiam adnott. ad Ecl. IV, 17. et Aen. IV, 1. Vulgo legitur *et*, per se non minus aptum. Vid. adnott. ad Geo. II, 80. et Hand. Turs. II. p. 483. Sequentia verba sic construenda: *illi*, *omnes pariterque sortiti laborem*, *incubuere*. — 444. *incubuere*, scil. operi, ut Geo. I, 213. *inc. aratris*, Aen. V, 15. VIII, 108. X, 294. *inc. remis* cett. Iungenda esse *omnis pariterque sortiti*, non *incubuere et sortiti*, scil. sunt, recte Wagn. docet. Quare Comma vulgo post *omnes* positum tollendum censui. Cf. autem de hoc Copulae usu adnott. ad Geo. I, 142. — Cum v. 445 sq. Heyn. conferri iubet Iliad. XVIII, 474. — *Fluit aes rivis.* Cf. Claud. de laud. Stil. II, 177. *quantis fluerent fornacibus aera Effigies ductura tuas?* — 446. *chalybs* pro ferro. — *fornace liquescit*, quod Ecl. VIII, 80. *igni liquescit*, et ap. Hor. Sat. I, 5, 99. *Flamma liquescere.* Cf. etiam Stat. Silv. III, 1, 122. *Indomitusque silex curva fornace liquescit*, et Lucan VI, 405. *immensis coxit fornacibus aera.* — *vasta* autem *fornix* etiam apud Lucr. VI, 682. legitur, ut apud Ovid. Met. II, 227. *profunda.* — 447. *unum omnia contra tela.* Cf. supra VII, 470. — 448. *septenos* (laminarum) *orbibus orbes impediunt*, i. e. (Wagn. interprete) ita inter se iungunt et compingunt, ut divelli non possint. „Quinam illi orbes sunt? non circuli, puto, in clipei superficie

Impediunt. Alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque; alii stridentia tinguunt
Aera lacu. Gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris,
Euandrum ex humili tecto lux suscitat alma
Et matutini volucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis;
Tum lateri atque humeris Tegeaeum subligat ensem,

ducti, sed laminae aereae aliae super aliam impactae, ut septemplex esset clipeus, quales Homericae πτύχες sunt Il. XVIII, 481. Cf. Il. XX, 269 sq. et VII, 245." *H.* Ceterum cf. similis locus Aen. V, 584. *alternosque orbibus orbes Impediunt.* — Vss. 449—453. etiam Geo. IV, 171 sqq. legimus, ubi vid. adnott. — Cum v. 449. cf. Hor. Sat. I, 4, 19. *At tu conclusas hircinis follibus auras, Usque laborantes, dum ferrum molliat ignis, Ut mavis, imitare.* — 454 sqq. „Artem poëtae in variato rerum et orationis charactere observa. Lenis et simplex candidaque nunc fluit oratio, eaque tanto magis grata, quod strepitibus et tumultibus succedit." Haec *Heyn.*, qui addit hos Homericos locos cum seqq. verss. conferendos: Il. II, 42. Od. II. pr. IV, 307. XV, 60. XX, 124. — *Haec properat.* Vid. ad Geo. IV, 171., ubi adde Drak. ad Silium VIII, 52. — *pater Lemnius.* Sic etiam ap. Ovid. Met. IV, 185. Vulcanus absolute vocatur *Lemnius*, et ibid. II, 757. *Lemnicola*, quia in Lemno insula, in quam delapsus esse ferebatur a Iove e coelo deiectus, sanctissime colebatur et officinam habere putabatur. — 456. „*sub culmine*, casae Evandri. Mireris forte hoc adiectum; suntne igitur galli gallinacei intelligendi? Nam (quod etiam Wernsdorf. Poet. Lat. min. T. V. P. 3. p. 1465. laudabat ex Auson. Ephem. I. pr. *Iam strepit nidis vigilax hirundo*) hirundines non facile e somno excitant dormientes, nec ad hunc usum a poëtis advocantur." *H.* Sed verissime *Wagn.*: „Audivi tamen homines rusticanos affirmantes, saepe se hirundinum garrientium strepitu e somno excitari." Et commode meminit Ruhkopf. carminis Anacreontei XII., cuius auctor queratur de ὑποϱϑϱίαισι φωναῖς τῆς χελιδόνος λαλῆς. Heins. comparat Prudent. Cathemer. hymn. I, 13. *Vox ista, qua strepunt aves Stantes sub ipso culmine.* Ceterum Wakef. Silv. crit. Vol. V. p. 77. hunc locum tribus coniecturis inanibus vexavit, sic Virgilium scripsisse suspicatus: *Euandrum ex humili lecto lux suscitat alba, Et matutinos* cett.; Peerlk. autem coniecit *Et matutini volucrum certamina cantus*, ut aves omnis generis certatim cantus edere dicantur, altera alterius voce incitata. — 457. *Consurgit.* Si de uno homine dicitur verbum *consurgere* (ut etiam infra IX, 749. XII, 729. Liv. XLV, 7. etc.), sollemnis cuiusdam gravitatis (*des Förmlichen*, *Feierlichen*) notionem habet et respondet nostro *sich* (*zusammenraffend*) *erheben;* quod verissime docet Hand. *Lehrbuch des lateinischen Styls* p. 164. ed. II. — 458. *Tyrrhena vincula.* Servius: „dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani, nunc milites." *Tyrrhena* autem *vincula* non magis quam *Tegeaeus*, i. e. Arcadius (vid. ad Geo. I, 18.), *ensis* singulare quoddam genus significant, sed epitheta ornatus tantum causa adiiciuntur. Cf. autem cum v. 459. Hom. Od. X, 261. et XIV, 528. Ceterum Peerlk., quum aut *lateri*, aut *humeris* abundet, ideoque post hoc illud plane otiosum sit, verba sic transponenda suspicatur: *Tum lateri ab laeva Tegeaeum subligat ensem, Demissaeque humeris pantherae*

Demissa ab laeva pantherae terga retorquens.
Nec non et gemini custodes limine ab alto
Praecedunt gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Aeneae sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris, heros.
Nec minus Aeneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
Congressi iungunt dextras, mediisque residunt
Aedibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior haec:

---

terga retorquet. — 460. *pantherae terga retorquens.* Vid. ad VII, 666. et de *tergo* pro pelle posito ad I, 368. — 461. Neque hoc, quod Evandrum duo canes comitantur, ab aetate heroica alienum. Vid. Hom. Od. II, 11. XVII, 62. et Pollux. I, 14. — „*limine ab alto*, perpetuo et proprio liminis epitheto: nam alioquin alienum erat a casa exigua altum limen.“ *H.* Poëtam alio epitheto eoque magis apto uti potuisse, nemo negabit; unde tamen non sequitur, aut cum Burm. de limine domus in monte positae cogitandum, aut Marklandi (ad Stat. Silv. I, 1, 46.) coniecturam *limine ab arto* (quamvis eam commendet Hand. ad eund. loc.), aut Peerlkampii *limine aperto* probandam esse. Quum enim *altitudinis* notio sit relativa (cf. II, 8. XI, 301. etc.), etiam *angusto* (v. 366.) et *humili* (v. 455.) *Euandri tecto* tribui poterat *altum limen*, quum nihil impediat, quominus *regiam* (v. 363.) altiore certe limine instructam fuisse sumamus, quam ceteras civium casas. Quare etiam Censorem edit. Iahn. in Diariis lit. Ien. 1827. Suppl. 94. p. 368. Codd. scripturam recte defendisse puto. Iacob. Disquiss. Virgill. P. I. p. 12., si quid mutandum sit, *limine ab ipso* scribi malit, idemque coniicit Iahn., quum Macrob. V, 8. *limine in ipso* exhibeat. Idem Vir doct., si vulgatam retineamus, non de limine proprie dicto (*die Schwelle des Hauses*) cogitandum, sed totam domum regiam significari putat, quae ex communi poëtarum Rom. usu *alta* dicatur, coll. Wagn. Qu. Virg. XL, 1. et Ouwens Noctt. Hag. III, 26. — 462. *Praecedunt* Heyn. ex plurimis optimisque Codd. revocavit. Vulgo *procedunt*, quod propter additum verbum *comitantur* temere defendit Heins., quasi qui praecedant dominum canes, dici nequeant eum comitari. *Praecedendi* autem verbum hic etiam *procedendi* notionem in se continere, manifestum est. Cf. de hoc dicendi genere Cort. ad Lucan. I, 688. III, 600. VI, 451. et Gronov. ad Senec. Phoen. 112. a Thielio laudati. — 463. „*secreta:* partem aedium interiorem, ad quam Aeneam vesperi deduxerat; Geo. IV, 403. *In secreta senis ducam.*“ *H.* „Secretum autem locum, cubile Aeneae, petiit Evander, utpote de summa rerum colloquium cum illo instituturus; hinc ille *licitus* sermo v. 468., quo fruuntur remotis arbitris.“ *Wagn.* Ceterum de coniunctione verborum *sedem et secreta* vid. ad Geo. I, 173. et al. — 464. *promissi muneris.* Vid. sup. v. 170 sq. — 465. *matutinus.* Vid. ad IV, 303. 609. VI, 252. et al. — *se agebat*, ἐφέρετο, incedebat. Cf. VI, 337. et IX, 696. Sic etiam Plaut Most. I, 4, 28. *unde agis te?* et Ter. Andr. IV, 2, 25. *quo hinc te agis?* ubi vid. Ruhnk.; eodemque sensu *se ferre* legimus V, 290. VII, 492. VIII, 199. al. — 467. „*mediis aedibus:* etiam hoc ad formam aedium heroici aevi, in quibus e vestibulo δόμος (pro quo Romanorum atrium fuit) introëuntem excipiebat per totas aedes patens; in intimo recessu focus cum Penatibus. Vid. inf. v. 541.“ *H.* Imitatur h. l. Stat. Theb. II, 148 sqq. *postquam mediis in sedibus aulae Congressi, inque vicem dextras iunxere, locumque, Quo serere arcanas aptum atque evolvere curas, Insidunt.* — 468. *licito sermone*, quem, remotis omnibus arbitris, tuto inter se conferre iis licebat. Vid. Wagn. ad v. 463. Schrader. temere coni. *placito*, Peerlk. *tacito.* — 469.

Maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Troiae victas aut regna fatebor,
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguae vires: hinc Tusco claudimur amni,
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis,
Sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis
Iungere castra paro, quam fors inopina salutem
Ostentat. Fatis huc te poscentibus affers,
Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam

Facillimum erat versum imperfectum vitare scribendo: *Rex prior haec: Teucrûm ductor, quo sospite numquam;* sed noluit poëta abesse illud *Maxime*, quod sane aegre desiderares. — 470. *ductor.* Vid. ad V, 133. — *quo sospite.* Vid. Hor. Od. I, 28, 27. *Flectantur silvae te sospite.* Ovid. Met. XV, 440. *non tota cadet, te sospite, Troia* etc. — 472. *pro nomine tanto* non ad Aeneae et Troianorum, sed ad Evandri et Arcadum nomen referendum esse et significare: pro fama, quae te ad nos adduxit, verissime Heyn. observat. Sensus est: Vires meae non pares sunt ei nomini ac famae, quam apud te vicinosque populos habere videor. Cf. modo supra v. 132., ubi Aeneas *tua*, inquit, *terris didita fama - - me tibi coniunxit.* Voss. tamen *Anm. u. Randgl.* p. 226. et Wagn. cum Servio interpretantur: pro tui nominis gloria, opes meae sunt exiguae, si cum nominis tui magnitudine comparantur. Cf. etiam Ovid. Trist. II, 422. *Quis dubitet nomina tanta sequi?* Peerlk. praeter necessitatem coni. *Nobis auxilium belli pro nomine tanti Exiguum vires*, i. e. in nostris ipsorum viribus auxilium est exiguum pro tanto bello. — 473. *Tusco amni.* Vid. ad Geo. I, 499. — 474. *circumsonat.* Unus Med. a m. sec. *circumtonat*, quod, Heynio quoque probatum, Wakef. in contextum adeo recepit. Sed clarus et acutus est armorum strepitus; quare *circumsonare* rei accommodatius. Vid. ad VII, 515. Alia res est, ubi armorum fulgor cum fulmine ideoque etiam eorum pulsorum strepitus cum tonitru comparatur, ut infra v. 528 sq. Iam Burm. confert Ovid. Trist. V, 3, 11. *Nunc procul a patria Geticis circumsonor armis*, eiusd. IV, 10, 111. *Hic ego finitimis quamvis circumsoner armis*, et Sen. Herc. fur. 416. *Quum pace rupta bellicus muros fragor circumsonaret.* — 475. „*ingentes populos* non sine causa dixit. Nam Tuscia duodecim Lucumones habuit, i. e. reges quibus unus praeerat.“ *Servius.* Ceterum vid. adnott. ad Aen. I, 148. — *opulenta regnis castra*, scil. propter ipsius regni opulentiam, (vid. infra ad v. 542.) ideoque fere i. q. opulenta regna, quae apte respondent *ingentibus populis.* „*Regna* autem pro regno: nam de una Agylla agitur. Opes veterum Etruscorum satis notae. Vid. Liv. V, 33.“ *H.* Peerlk. tamen, cui *regnis* ambiguum videtur, melius fore putat: *opulentaque regum I. castra p.*, auxilia regum et populorum. — 477. *huc te affers.* Sic VII, 217. *hanc urbem afferimur.* Vid. supra ad v. 465. — 478. „*Agylla* s. Caere prima opibus inter Etruscos floruit, et propter maritima commercia omnium prima Graecis innotuit.“ *H.* Vid. ad VII, 652. — 478. *incolitur.* Codd. quidam *colitur*, quod Burm. defendi putat imitatione Siliana XV, 192. *Urbs colitur, Teucro quondam fundata vetusto Nomine Carthago*, et supra III, 13. et 72. Sed plurimorum et optimorum Codd. auctoritati obtemperandum. — *saxo vetusto*, antiquo opere. Cf. III, 84. — 479 sq. „*ubi* proxime ad Agyllam spectat, nec tamen reliquam Etruriam excludit. A Lydis Etrusci s. Tyrrheni ducuntur ex vulgari veterum opinione, falsa tamen, quippe ex nomine ducta. Cf. Exc. III. ad h. l. [Tyrrhenus enim Lydus, Atyos fil. (quem tamen Dion. Hal. I, 27. *Τόῤῥηβον* potius s. *Τύῤῥηβον* nominat) colonia ex Lydia in Italiam deducta Tyrrhenis s. Etruscis nomen impertiisse vulgo putabatur.

Gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio et saevis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
Effera? dî capiti ipsius generique reservent!
Mortua quin etiam iungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus atque oribus ora —
Tormenti genus —, et sanie taboque fluentis
Complexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives infanda furentem
Armati circumsistunt ipsumque domumque,
Obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.
Ille inter caedem Rutulorum elapsus in agros
Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis;
Regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt.
His ego te, Aenea, ductorem milibus addam.
Toto namque fremunt condensae litore puppes,

Vid. Herod. I, 94. Strab. V. p. 335 sq. Dion. Hal. l. l. Vellei. I, 1, 4. Tac. Ann. IV, 55. et Lycophr. 1351. 1359. Ceterum cf. adnott. ad Aen. II, 782. infra IX, 11. et Drak. ad Sil. V, 11.] — 481. Mezentii regis Caeretanorum nomen *superbo*, h. e. crudeli, *imperio* infame ex antiquis historiis adscivit.“ *H.* Cf. de eo Teuffel in Pauly *Realencycl.* IV. p. 1907 sq. — *florentem - - deinde*, i. e. quae diu floruerat, s. postquam diu floruit, deinde cett. Cf. adnott. ad II, 391. Aliter, sed minus recte, Iahn. ad Aen. III, 609.: „Urbem Agyllinam *quondam* Lydia gens insedit, *deinde* Mezentius eam multos annos florentem imperio tenuit.“ Quomodo enim sub saevo Mezentii imperio urbs *florere* potuit? Cf. imprimis v. 483 sqq. — 483. *dî - - reservent.* Vid. similes locos II, 190. et VI, 529. — 484. Cf. II, 190. — 485 sqq. Cf. de hac re Val. Max. IX, 2, 10. Cicer. fragm. ex Hortensio ap. Augustin. adv. Pelag. IV, 15. (p. 486. Orell.) et Capitolin. in Macrino c. 12. — 486. De Partt. - *que* - - *atque* sibi respondentibus vid. ad Geo. I, 182. — 487. *tormenti genus* eadem ratione parenthetice interponitur a Val. Flacco II, 193 sqq. *Accubat - - Tisiphone, saevasque dapes et pocula libat — Tormenti genus — et nigris amplectitur hydris.* — *sanie taboque*, scil. mortuorum, *fluentis*, madentes, inquinatos, vel potius: se ipsos in saniem et tabum solventes, i. e. una cum mortuis putrescentes. Cf. III, 625. IX, 472. et Burm ad Lucan. I, 241. — 488. *sic* sensum omnium verborum antecedentium quasi in unum comprehendit et recolligit. Cf. adnott. ad VII, 666. — 489. *infanda furentem*, ἄφατα μαινόμενον. Cf. adnott. ad Geo. III, 149. Aen. VI, 467. et al. — 492. Ordo verborum hic est: *Ille*, *elapsus inter caedem* (a civibus factam), *confugit in agros Rutulorum*, quare Iahn. in adnot. ad h. l. recte iubet Commata deleri, quae in edit. sua post *Ille* et *elapsus* appareant. — *inter caedem* ex omnibus libris melioribus reduxi pro vulg. *inter caedes*, Iahnium et Wagn. secutus. Recte enim Wagn., coll. locis VIII, 537. 709. XI, 648. 729. XII, 500., Pluralem *caedes*, quoties apud Virgilium legatur, passivam vim sustinere docet, *inter caedem* vero, i. e. inter caedendum, s. dum caedunt, legi etiam ap. Livium XXX, 6. et Phaedrum II, 7, 8. — 493. De Infinitivo absoluto s. historico vid. ad Geo. I, 200. et al., de paragoge autem Infinitivi (*defendier*) ad Geo. I, 454. — 495. „*praesenti Marte*, bello non dilato, quippe hoc ipso tempore in armis sunt; et quidem classem pararunt, qua in altum evecti litus Rutulorum petant, bellumque inferant Turno, ni Mezentium ad

Signaque ferre iubent; retinet longaevus haruspex
Fata canens: O Maeoniae delecta iuventus
Flos veterum virtusque virûm, quos iustus in hostem
Fert dolor, et merita accendit Mezentius ira,
Nulli fas Italo tantam subiungere gentem:
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita divûm.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit mandatque insignia Tarchon,
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu saeclisque effeta senectus

---

supplicium dediderit." *H.* — 497. *puppes* pro classiariis; quare non opus est ut cum Heyn. ad *iubent* suppleamus: Agyllaei; immo recte iudicat Wagn., quum *fremere* puppes dicantur, non esse, cur non etiam *iubere* dici possint. *Signa autem ferre* (vid. ad Ecl. VI, 85.) *iubent* copiae navales, quum pedestri nunc certamine opus sit. — 498 sqq. „Hoc de Etrusco aruspice commentum, qui Caeretanis conatibus opportune intercedit, ut ad Aeneae adventum res differatur, inter potiora Virgilii inventa referendum videtur. Externo autem duci exercitus committendus, uti Lavinia externo viro iungenda VII, 96 sqq. Esse hunc aruspicem ipsum illum Tarchonem v. 506. notat Iulius Sabinus, parum probabiliter." *H.* — 499. *Maeoniae iuventus.* Cf. supra v. 479. ibique adnott. *Maeonia* enim antiquum Lydiae nomen. — 500. O viri antiquo genere orti et fortissimi. *flos veterum.* Hoc Ennianum esse testatur Servius. *Flos* autem dicitur quidquid in suo genere est praestantissimum. Vid. adnot. mea ad Lucr. III, 222. — 502. *Nulli fas Italo* cett. Cf. supra VII, 94 sqq., ubi eadem ratione externo tantum genero iungendam esse Laviniam fata Latino canunt. — *subiungere*, ὑποζευγνύναι, fortius, quam *summittere*, metaphora a boum iugo ducta. Cf. Hor. Ep. I, 1, 19. *non me rebus subiungere conor* ibique Obbar. p. 44. — 503. *Externos duces* Wagn. pro: „externum aliquem ducem" dictum esse memorat coll. adnot. ad I, 4. Sic supra VII, 98. *Externi veniunt generi.* — *optate*, eligite. Vid. ad I, 425. — 504. „*Hoc campo*, δεικτικῶς, etsi oculis prospici non poterant castra sub Caere locata. — 505. *oratores.* Vid. ad VII, 153. — *regni coronam:* novum hoc, sed dictum ut *regni insignia;* et subiectum hoc idem tamquam genus, enumeratione partium (coronae et sceptri) facta. *Coronam* dixit diadema; fuerunt tamen Etruscis et aliis Italis coronae ex lamina aurea, etiam in sacris bacchicis; cuius generis exempla ubique visuntur in vasis pictis. Coronam radiatam Latini regis vid. XII, 162 sq." Haec *Heyn.*, qui simul de his ceterisque regni insignibus conferri iubet Dionys. III, 61. pr. — Peerlk., aliis quoque huius loci verbis sine iusta causa offensus, suspicatur, Virgilium scripsisse *Ipse oratores regnique insignia Tarchon Misit*, et hunc versum imperfectum unius modo vocabuli glossae occasionem praebuisse. — 506. *misit mandatque*, i. e. misit oratores cum insignibus, qui postquam advenerunt, Tarchon mihi ea mandat, i. e. tradit. Cf. adnott. ad Geo. III, 228. Aen. II, 465. VI, 745. — *Tarchon*, omnium fere Codd. scripturam, cum Wagn. revocavimus. Cf. adnott. ad II, 259. et Ecl. VI, 13. Eadem nominis forma Graeca, uno loco excepto, ubivis poëta usus est (vid. X, 153. 290. 299. 302. XI, 184. 729. 746. 757.); quod autem uno loco, infra v. 603., metri causa *Tarcho* exaravit, id non maiorem vim habet, quam quod semel, Ecl. V, 52., metro cogente *Daphnin* scripsit, alibi semper *Daphnim* efferens; quae etiam Wagneri est sententia, fuse de hac re disputantis. — 507. *misit - - succedam*, imperans, ut succedam. Cf. similes locos I, 644 sq. II, 74 sq. IV, 289 sqq. et adnott. ad IV, 683. — 508. *senectus tarda gelu.* Vid. ad V, 395. — *saeclisque*, multis annis,

Invidet imperium, seraeque ad fortia vires.
Gnatum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
Hinc partem patriae traheret. Tu, cuius et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrûm atque Italûm fortissime ductor.
Hinc tibi praeterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adiungam; sub te tolerare magistro
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Adsuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis

---

effeta. Vid. ad V, 396. et VII, 440. — 509. *Invidet imperium.* Vid. ad Ecl. VII, 58. (et Aen. IV, 349.) et Burm. ad Petron. c. 14. — *serae ad fortia* facinora *vires,* i. e. tardae, non sufficientes. Sic *belli serus Ilertes* ap. Silium III, 255. Cf. etiam Ovid. ex P. III, 4, 57. *Non ego cessavi, nec fecit inertia serum,* Hor. Sat. I, 10, 21. *O seri studiorum,* et maxima pars eorum locorum, ubi *serus* per nimis serus s. tardus explicari solet. — 510. *Gnatum* pro vulg. *Natum* cum Wagnero (Qu. Virg. XXXVIII, 1.) et Iahnio ob vim oppositorum (*mihi* — *Natum* — *Tu*) ex Cod. Rom. revocavimus. Cf. adnott. ad Ecl. V, 22. — „*ni mixtus matre Sabella:* ni, mixtum genus habens per matrem Sabinam, partem patriae s. originis hinc, a Sabinis ideoque ex Italia, duceret, etsi patre externo, Evandro, natus.“ *H.* Ceterum cf. XII, 838. — 512. „Qui *genus,* ortum, ex peregrina terra habes, cum idonea rebus gerendis aetate; et *quem numina poscunt,* h. e. quem vaticinium designat. Cf. ad Geo. IV, 7.“ *H.* Vid. etiam adnott. ad v. 33. — 513. *Ingredere.* Vid. ad Geo. I, 42. Barth. ad Stat. Theb. II, 195. minus recte interpretatur: regnum, imperium mihi delatum capesse. — 514. *Hunc tibi praeterea,* i. e. hunc tibi praeter ceteros. Vid. adnott. ad Ecl. IX, 16. — Cum v. 515—517. Heyn. conferri iubet Apollon. II, 804 sq. Epitom. Iliados 573. (ibique Wernsdorf.), et, qui Virgilium imitati sint, Val. Fl. I, 269 sqq. et Silium IV, 430 sq. — *sub te magistro* Peerlk. iudice (qui conferri iubet Stat. Theb. II, 439. *nec tibi tanto sub teste labores,* Schulting. ad Senec. Suas. VII. et Burm. ad Val. Fl. VII, 419.) aliquanto plus est, quam *te magistro.* Cf. adnott. ad Aen. VIII, 292. — *tolerare militiam* ex Ennio sumptum videtur, qui p. 91. Hessel. haec canit: *Ductus delectos, bellum tolerare potentes.* — 516. *grave Martis opus,* μέγα ἔργον Ἄρηος Hom. Il. XI, 733. et al. — *miretur* hic de ea admiratione dictum, quae parit imitationem. Cf. Cort. ad Plin. Epp. p. 222. et Arntzen. ad Aur. Vict. p. 596. a Peerlk. laudati, qui praeterea confert Tac. Agr. 46. *admiratione te potius, et, si natura suppeditet, similitudine decoremus.* Ceterum citat hunc Virg. locum Schol. Lucani IX, 807. — 518 sq. Sensus est: Dabo Pallanti bis centum equites, Pallas autem tibi totidem dabit; Pallas tecum proficiscetur in bellum; ibitis autem singuli cum ducentis equitibus, Pallas a me habebit ducentos, tu a Pallante ducentos. „Quadringentos equites mittit Evander, ut iter esset expeditum, nec longa mora intercederet, quam obsidionis discrimen non admittebat. Tenendum hoc est, ne mirum videatur, cur Arcades equites potissimum poëtae placuerint; quum alioqui Arcades nec equitatu valuerint, nec in regione montosa et aspera valere potuerint, novae autem sedes in Italia vix equitatum suppeditaverint.“ *H.* — *bis centum.* Vid. ad I, 17. — *robora pubis lecta.* Respexit hunc locum Catull. 64, 4. *Quum lecti iuvenes, Argivae robora pubis, - - Ausi sunt.* Cf. etiam Stat. Theb. X, 222. *Ter denos numero, turmarum robora, iussus ipse leget.* Liv. XXII, 6, 2. *robora virorum sequebantur* et Burm. ad Val. Fl. II, 644. Peerlkamp. praeter necessitatem pro *Arcadas* coni. *Arcadiae* (scil. *pubis robora*).

Lecta, dabo, totidemque suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat: defixique ora tenebant
Aeneas Anchisiades et fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant;
Ni signum coelo Cytherea dedisset aperto.
Namque improviso vibratus ab aethere fulgor
Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.

— *suo nomine.* Pauci quidam Codd. *suo munere*, quod arridet Heinsio, paullo subtilius haec adnotanti: „non enim se Aeneae daturum electae pubis robora dixit, sed Pallanti, quibus ille, inquit, suo munere alios bis centum est additurus, h. e. a se conscriptos.“ — 520 sqq. Vulgo post *erat* et *putabant* Semicolo, post *Achates* autem Commate distinguitur; Wagn. post *erat* Colon, post *Achates* Semicolon, post *putabant* iterum Colon posuit, sententiam v. 522 sqq. in pedestris orationis formam redactam hanc esse memorans: „Multa tristia animo volvebant. At repente Venus signum dedit,“ et comparans supra VI, 358 sqq. Mihi anacoluthon hic statuendum videtur; quum enim, ubi duae enuntiationes per *Vix* - - *et* sive *que* coniunguntur (nostrum *kaum* - - *und* pro *kaum* - - *da* sive *so:* vid. adnott. ad II, 692. 802. et VI, 498.), altera semper aliquid inexspectatum, singulare, mirum, vel certe grave et magni momenti contineat, hic autem tristes et sollicitae Troianorum cogitationes minime sint mirabiles, immo naturae rei prorsus convenientes, Virgilium ab initio sic scripturum fuisse suspicor; *Vix ea fatus erat, et signum* s. *signumque coelo Cytherea dedit*, deinde vero, cogitantem, hoc laetum prodigium legentium animos multo vehementius percussurum esse, si Troianos afflictos, demissos, tristes sibi proponerent, addidisse illa verba *defixique ora tenebant* cett., singulis tamen enunciationibus paullo laxius et negligentius coniunctis. — 522. *suo cum corde putabant.* Cf. supra VI, 185. — 523. *Ni dedisset:* Ita locum intellige: *putabant* et diutius etiam *putassent*, *ni* - - *dedisset.* Cf. adnott. ad Geo. III, 562. Aen. I, 374, II, 54. IV, 19. VI, 358. et Iahn. ad Ovid. Trist. II, 97. — 523. *coelo aperto*, i. e. sereno, nubibus non obducto. Vid. ad Geo. I, 393., ubi *aperta serena*, et Burm. ad Val. Fl. I, 655. Hanc enim interpretationem, qua prodigii vis et gravitas non minimum augetur, vel sequens *improviso* et v. 528 sq. *coeli regio serena* et *sudum* flagitare videtur. Alioquin enim etiam de *ruptis nubibus* cogitari possit. Vid. ad III, 199. — 524. *improviso* pro: ex improviso. Vid. ad II, 129. — 526. „Clangor armorum, quae movebantur per aërem deportata a Venere, comparatur cum clangore tubae. *Tyrrhena*, i. e. Tyrrhenica, [vid. ad I, 119. III, 602. IV, 552. al.] *tuba*, a Tyrrhenis, ut notum est, inventa; et doctius: *Tyrrhenus clangor tubae.*“ *H.* Ut enim omnino Adiectiva haud raro alii Substantivo adiiciuntur, atque quo proprie pertinent (cf. Aen. I, 169. III, 411. V, 375. VI, 10. VII, 533. X, 426. XI, 810. etc.), sic etiam quae proprie ad Casum rectum (Genitivum) pertinent, saepe ad Casum regentem accommodantur (cf. Ecl. IX, 46. Geo. I, 52. 211. IV, 267. Aen. I, 4. VII, 44. XII, 199. 739. Lucr. V, 24. *Quid Nemeaeus enim nobis nunc magnus hiatus Ille leonis obesset?* etc.), neque apud solos poëtas, sed etiam in pedestri oratione: ut ap. Liv. I, 1, 4. *maiora rerum initia;* id. XXXVI, 10, 4. *Inter metum praesentem hostium* cett. Cf. etiam Burm. ad Prop. III, 2, 33. Drak. ad Liv. IV, 8, 6. Obbar. in Diariis schol. Darmstad. 1832. ch. 150. Walch. ad Tac. Agr. 4. p. 138. Iacob. Disquiss. Virgg. P. I. p. 11. not. Bach. ad. Ovid. Met. X, 568. Schiller. ad Hor. Od. I, 15, 1. p. 56. alii. Imitatur Maronem Statius Theb. IV, 342. *Et tua non umquam Tyrrhenus tempora circum Clangor eat.* — *Clangor* autem vox propria de strepitu tubarum. Cf. infra XI, 192. supra II, 313. Lucan. I, 237. Silius II, 18.

Suspiciunt; iterum atque iterum fragor increpat ingens.
Arma inter nubem coeli in regione serena
Per sudum rutilare vident et pulsa tonare.
Obstupuere animis alii; sed Troïus heros
Agnovit sonitum et divae promissa parentis.
Tum memorat: Ne vero, hospes, ne quaere profecto,
Quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
Si bellum ingrueret, Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantae miseris caedes Laurentibus instant!
Quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas

XIV, 627. XVI, 94. Stat. Theb. III, 650. al. Vid. Barth. ad Stat. Theb. V, 13. et Drak. ad Sil. V, 199. — *mugire* de tubae sono legitur etiam ap. Lucr. IV, 545. *Quum tuba depresso graviter sub murmure mugit.* — 527. *increpat* Med. aliorumque meliorum Codd. est lectio ab Heinsio revocata. Vulgo *intonat.* Cf. Ovid. Met. XII, 51. *qualem quum Iuppiter atras Increpuit nubes, extrema tonitrua reddunt;* id. Fast. II, 501. *Quum subito motu nubes crepuere sinistrae* aliosque locos a Burm. laudatos et inf. IX, 504. — 528. Arma in coelo visa etiam alibi inter prodigia sunt. Cf. Geo. I, 474. Tib. II, 5, 73. Liv. XXII, 1. Plin. II, 58. etc. Heins. abesse malit Praepos. *in*, quae sane desideratur in Med. a m. pr. et Gud. Sed apte Wagn. confert XI, 225. *Hos inter motus medio in flagrante tumultu* et III, 646. *Dum vitam in silvis inter deserta ferarum Lustra traho.* — 529. *Per sudum*, ut ap. Val. Fl. II, 115. Peerlk., quum iam praecesserint verba *coelo aperto* et *coeli in regione serena,* coni. *per subitum,* quod etiam Silium hic legisse putat XV, 138. sic scribentem: *Ecce - - ferri inter nubila visus Anguis - - et vaga late Per subitum moto strepuere tonitrua mundo.* — *vident tonare*, ut sup. v. 361. *videbant mugire*, ubi vid. adnott. — „*pulsa*, impulsa, allisa sibi invicem; *tonare* pro simplici sonare.“ Haec *Heyn.;* vid. tamen supra ad v. 239. et VI, 515. — 530. *Obstupuere animis.* Vid. ad II, 386. — *alii* pro ceteri. Vid. ad V, 836. — 531. „*et agnovit divae promissa parentis* et v. 534. *Hoc signum* cett. Bene Servius: „„κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus Venerem ei promisisse.““ Clarior res ap. Homerum Il. XVIII, 189.“ *H.* — 532. In verbis *ne vero - - ne quaere profecto* et librarii et editores quidam haeserunt. Nam in aliquot Codd. Pier. *Ne quaere, hospes, ne quaere profecto,* et in Venet. *Tum vero memorat: hospes, ne quaere profecto* legitur; Both. autem coni. *Nunc vero, hospes* (*ne q. p. Q. c. p. f.*) *ego poscor* cett. et Peerlk. verba sic transponenda esse suspicatur: *Ne vero, hospes, ne quaere, ferant quem Haec casum portenta: profecto ego poscor.* — 533. „*ego poscor Olympo*, tertio Casu, pro *ab O.;* me Olympus poscit, me vult, respicit, h. e. ad me ostentum aëris spectat; nihil est, quod vos terreamini. Alio modo diceret *se posci Olympo* is, qui in eum attollitur, evehitur, deus factus. Cf. Soph. Oed. Col. 1542. ὦ παῖδες cett.“ *H.* Cf. etiam V, 707. VII, 272. cett. Peerlk. tamen, cui *Olympo*, si cum antecedentibus verbis coniungitur, otiosum videtur, locum sic distingui suadet: *poscor: Olympo Hoc signum* etc., ut *Olympo mittere* dicatur, quemadmodum XII, 245. *alto dat signum coelo.* — 537. De Particula *heu* misericordiam et tristitiam in rebus alienis exprimente cf. III, 317. IX, 485. Hor. Od. I, 24, 11. Martial. I, 4, 3. cett. et Hand. Turs. III. p. 66. — 538 sq. Heyn. in his veritatem et fidem historicam desiderat, quum pugna non ad Tiberim facta sit; sed certe in vicinia fluvii pugnae illae fiebant, quare etiam XII, 35 sqq. eandem sententiam poëta repetit. Ceterum Heyn. cum h. l. conferri iubet Silium II, 455 sqq. Statium

Scuta virûm galeasque et fortia corpora volves,
Thybri pater! Poscant acies, et foedera rumpant!
Haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem parvosque Penatis
Laetus adit; mactant lectas de more bidentis

Achill. I, 84 sqq. Theb. II, 460 sq. III, 210 sq. et Hor. Od. I, 15, 9 sqq. Adde Sil. I, 53 sq. IV, 627 sq. X, 315 sqq. alios. — *sub undas - - volves.* Vid. ad Geo. II, 129. — V. 539. legitur iam supra I, 101. — 540. „*Poscant acies* cett. quasi: eant nunc et flagitent bellum." *Serv.* Cf. sup. VII, 317. — 542. *Herculeis sopitas ignibus aras Excitat*, i. e. ignes sopitos in ara Herculis; *ignibus*, quia arae habent sopitos ignes. Cf. supra v. 475. et Ovid. Met. VIII, 941 sq. Heynius haeret in *Herculeis ignibus*, quum de sacro Penatibus in domus penetralibus facto sermo sit, Herculis autem ara ante urbem in luco fuerit; quare suspicatur, aut aram Penatium ornari hoc epitheto respectu Herculis, qui olim ad eandem aram sacra fecisse putandus sit (coll. v. 362 sqq.), aut more religioso ignem ex sacro hesterno Herculis (v. 102 sqq.) servatum et in focum domesticum repositum, aut denique Herculem Evandro Penatium loco Geniumque s. Larem domesticum fuisse; praeterea vero etiam coniecturam proponit parum felicem *Herceis ignibus*, ut sermo sit de ara Iovis Hercei, *Ἑρκείου* (vid. ad II, 512.); quae quomodo Wakefieldo placere potuerit, equidem non intelligo. Immo ex variis sententiis ab Heynio propositis nunc cum Iahnio et Süpflio alteram unice veram duco. *Herculei* enim *ignes*, qui nunc resuscitantur, nulli possunt esse alii, quam qui heri in Herculis honorem in Ara maxima accensi fuerunt (cf. v. 102 sqq.); hoc autem sacrum non ante urbem ad aram Herculis, sed in aedibus Evandri instituitur (quod v. 467. cum v. 541. collatus docet), neque Herculi, sed diis domesticis huius regis offertur; quare nihil aliud superest, nisi ut statuamus, Evandrum heri flammas prunasque ab ara Herculis secum domum attulisse atque in aris domesticis reposuisse, hosque ignes sopitos tantumque sub favilla gliscentes nunc ab Aenea resuscitari, ut Lari Penatibusque sacrificium fiat. Wagn. (quem prius secutus sum) minus probabiliter cogitat de sacro in ipsa Ara maxima iterato et duplici quidem, altero Herculi (iterum), altero (hac occasione data etiam) diis Evandri domesticis facto; cuius sententiae certe in verbis Virgilii nulla apparere vestigia, Iahn. verissime memorat. Ex his apparet, non opus esse audacissima coniectura *Et primum cinerem et sopitas* etc., quam Peerlk. proposuit, coll. Aen. V, 743. VIII, 410. Ovid. Met. VIII, 642. et Stat. Theb. I, 512. — *primum* respondet verbis *post hinc ad naves graditur* (v. 546.), neque opus est, ut *hesternumque* pro *tum hesternum* positum capiamus. — 543. *Excitat.* Sic Med. cum optimis Codd. Altera lectio *Suscitat*, ab Iahnio recepta, facile huc transferri potuit ex v. 410. (et V, 743.) Utrumque autem vocabulum aeque bene, ut de dormientibus, ita etiam de igne dici, vere observat Wagn., laudato Heinsio ad Ovid. Fast. V, 507. — Pro *hesterno Lare* plures Codd. *externum* inferunt errore nec miro neque insolito; quare non erat, cur haec lectio Heynio (et Vossio l. l. p. 226.) tantopere arrideret, *externum Larem* per *ξένιον* interpretanti. *Lar hesternus* (*der Lar von gestern her*) significat: quem heri iam adierat, cui pridie iam sacrificaverat (cf. Schirach. p. 593.); quod bene respondet antecedentibus *sopitas aras excitat*; vel etiam (quae Iahnii est sententia): qui Aenea ab hesterno die, quo primum Evandri domum subierat, notus et quasi familiaris factus est; coniungenda enim esse *hesternum Larem adit*, non: *Excitat hesternum Larem*, quod ordo verborum non patitur, Heyn. iam docuit. Peerlk. etiam hunc versum audacissima vexavit coniectura *Arcadiumque Larem* etc. — „*parvos Penatis* Evandri, parva sigilla, ut humilem casam decebat. — 544. *adit*, precando, *προσέρχεται*." *H.* Verbum

Euandrus pariter, pariter Troiana iuventus.
Post hinc ad navis graditur, sociosque revisit;
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Praestantis virtute legit; pars cetera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva;
Ducunt exsortem Aeneae, quem fulva leonis
Pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito vulgata per urbem,
Ocius ire equites Tyrrheni ad litora regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo

---

proprium hac de re. Cf. Cic. Phil. XIV, 1, 2. *adire ad aras;* N. D. I, 27, 77. *deos ipsos adire;* de Legg. II, 10, 24. *adire ad deos;* Lucr. V, 1228. *divûm pacem votis adit;* Prop. III, 20, 18. *Cogor et undisonos nunc prece adire deos;* Tib. I, 2, 81. *Num feror incestus sedes adiisse deorum* all. — *mactant* Heins. ex Med. et Zulich. restituit; ceteri Codd., Serv., Macrob. III, 5. et Arus. Mess. p. 247. *mactat*, quod Iahn. revocavit, Wagn. autem antecedenti *adit* accommodatum esse censet, Pluralem iam propterea praestare memorans, quod hoc sacrificium vel maxime ad Troianos pertineat, ita ut poëtam una cogitatione complecti voluisse Evandrum Troianosque sit verisimilius; Singularis enim significaret, Evandrum et Troianos singulatim, suo quemque loco, oves mactasse. Ceterum vid. IV, 57., ubi eadem verba iam legimus, coll. V, 96. VII, 93. et XII, 170. — 545. *pariter, pariter*, ἅμα μὲν, ἅμα δέ. Cf. inf. X, 756. Ovid. Met. VIII, 324. XII, 36. Her. XVIII, 213. Trist. IV, 1, 13. Claud. X, 331, (ubi *diligimus pariter, pariterque timemus.*) Plin. Ep. VIII, 23. extr. et Walch. ad Tac. Agr. 14. — 546. „Amne adverso a littore Laurentino Pallantium navi advenerat Aeneas (sup. v. 90.); nunc ea navi partem sociorum ad Ascanium et castra redire iubet; altera parte sibi adiuncta et Arcadibus comitibus, terra per Etruriam Caere et ad Tarchontem proficiscitur. — 547. *qui sese in bello sequatur.* Paullo obscurior sententia; nam ad bellum non proficiscitur Aeneas, sed ad auxilia et societatem Caeretanorum petendam. Dicendum haud dubie, poëtam declarare voluisse viros delectos ad casum belli s. pugnae, ut Aeneae latus tegerent in discrimine belli, [si forte sit pugnandum], sicut etiam infra iterum v. 606. Cf. X, 260 sqq.“ *H.* — 549. *segnis*, otiosa, quia secundo flumine *defluentibus* non opus est remigatione. Aliter supra v. 94., ubi adverso flumine navigantes *remigio noctem diemque fatigant.* — 550. „*Ascanio.* Remanserat is apud Troianos in castris sub Tiberis ostia. Cf. sup. VII, 158 sq. De eorum autem adventu in castris nihil amplius memoravit poëta. Cf. ad X, 238.“ H. — 551. *petentibus* non opus esse ut pro *petituris* positum accipiamus, quum iam mente animoque petant Teucri, vere adnotat Wagn. Qu. Virg. XXIX, 2. Vid. tamen ad II, 111. et VI, 392. — 552. *exsortem.* Sensus est: Aeneae adducunt equum, non sortito, sed delectum sine sorte, ideoque praecipuum, insignem. Vid. etiam V, 534. — 555. *ad litora regis.* Non dubitavimus hanc difficiliorem lectionem, quam praebent Med. Rom. (cui Heyn. falso tribuit alteram scripturam) IV. Pariss. alii, pro vulg. *ad limina* cum Wagn. restituere, quum constet, haec duo vocc. saepe a librariis confundi (cf. Pier. ad Aen. II, 321. Heinsius ad Sil. VII, 417. et ad Ovid. Met. XIII, 628. Drak. ad Sil. III, 4. alii); Tyrrhenum autem regem vere in litore castra classemque habere, v. 497. doceat. — 556. *vota duplicant*, duplicia faciunt, i. e. solito maiora vovent, quum filios in bellum proficisci videant. Verba *Vota metu duplicant matres* citat Schol. Horat. Od. I, 1, 25. —

It timor, et maior Martis iam apparet imago.
Tum pater Euandrus dextram complexus euntis
Haeret, inexpletus lacrimans, ac talia fatur:
O mihi praeteritos referat si Iuppiter annos,
Qualis eram, cum primam aciem Praeneste sub ipsa
Stravi scutorumque incendi victor acervos,

---

propius periclo It timor Wagn. putat poëtice positum esse pro timor est propior periculo, i. e. non abest longe a periculo; „non iam metuunt solum periculum, sed propinquum etiam et instans vident," coll. Liv. I, 25, 13. *prope metum res fuerat.* Simplicior autem est Süpflii explicatio: *und näher der Gefahr geht die Besorgniss*, i. e. *die Besorgniss malt sich die ferne Gefahr als eine nahe*, quam praefero Peerlkampianae: in periculo (ubi ipsum periculum adest) timor it propius, propius accedit, magis eas sollicitat. Non enim tam ambigue scripsisset Virgilius, si *periculo* sextum Casum, pro *in periculo* positum, haberi voluisset. Wagnero teste h. l. expedire conatus est Waardenburg. Opuscc. p. 172. et coniecturis satis infelicibus vexavit Withofius *Krit. Anmerkk.* Fasc. IV. p. 29. — 557. *maior Martis iam apparet imago*, terribilior fit cogitatio Martis s. belli proxime instantis. — 558. *dextram complexus haeret* Vid. supra ad v. 124. — *euntis*, scil. filii (supra v. 515. commemorati), quod ex antecedente voc. *pater* facile potest intelligi. Vid. supra ad VI, 734. — 559. *inexpletus lacrimans.* Sic plurimi Codd., eandemque lectionem etiam agnoscit Servius, qui memorat, multos iungere *Haeret inexpletus*, alios autem (ut ipse Med.) legere *inexpletus lacrimis;* quare Wagnerum secuti non dubitavimus vulgatum *inexpletum lacrimans*, in quo nemo librariorum facile offendisset (cf. adnott. ad VII, 399.), cum difficiliore illa lectione permutare, quam plane Virgilianam esse Vir doct. his locis collatis comprobat, in quibus omnibus Adiectiva pro Adverbiis Participiis adiiciuntur: Geo. I, 163. 320. II, 377. III, 28. 70. 350. IV, 19. 370. Aen. III, 70. V, 764. (ubi Copula non coniungit verba *creber* et *adspirans*, sed totum versum superiori adnectit) XI, 832. XII, 457. et aliis quibusdam, quos equidem huc non traxerim. Adde potius Aen. VIII, 299. XI, 755. et similes locos. Cf. etiam adnott. ad ll. ll. (imprimis ad Geo. III, 28. et IV, 370.) Bentl. et Orell. ad Hor. Sat. I, 7, 28. Bach. ad Ovid. Met. XV, 264. Kritz. ad Sall. Iug. 31, 2. Iahn. ad Geo. I, 320. p. 394. ed. II. Grotef. Gr. Lat. §. 134, 4. alii. — Vss. 560 sqq. ex pluribus Homeri locis Il. VIII, 132 sqq. XI, 669 sqq. XXIII, 629 sqq. Od. XIV, 468 sqq. et XXIV, 375 sqq. adumbratos esse, adnotat Heyn. Cf. etiam similis locus V, 397. et Val. Fl. I, 336 sqq. — De Particula optativa *si*, aut simpliciter usurpata (ut VI, 187. et 883.), aut cum Interiectione *o* coniuncta (ut VI, 194. et XI, 415. Pers. II, 9 sqq. al.), cf. Ruddim. II. p. 313 sq. et Ramsh. §. 193. not. 6. p. 877. — 561. „Ut sim talis, *qualis eram* cett. εἴϑ' ὡς ἡβώοιμι Iliad. VII, 157. XI, 669." *H.* — *Praeneste sub ipsa.* Sic supra VII, 682. *alta* et Iuven. III, 190. *gelida Praeneste;* contra Aen. VII, 682. (*altum Praeneste*) Hor. Od. III, 4, 23. Sil. It. IX, 404. et alibi non genus nominum urbium, sed genus terminationis spectatur. Cf. Ruddim. I. p. 115. not. 38. et Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 220. Ceterum Peerlk. non minus in *prima acie*, quam in omisso Genitivo Obiecti et in adiecto Pron. *ipsa* haerens, parum probabiliter coni. *Qualis Praenestinam aciem Praeneste sub ipsa;* nam *quum primam aciem stravi* positum est pro: quum primum (*zum ersten Male*) aciem stravi, primam victoriam reportavi, Genitivus autem facile potest ex verbis *Praeneste sub ipsa* suppleri, et *ipsa* additum ea ipsa de causa, quia ille Genitivus omissus est: quum sub ipsius urbis moenibus cives eius devici. — 562. „Hoc traxit de historia. Tarquinius enim Priscus victis Sabinis in honorem Vulcani eorum arma succendit, quem postea secuti sunt ceteri." Haec *Serv.* Cf.

Et regem hac Erilum dextra sub Tartara misi!
Nascenti cui tris animas Feronia mater —
Horrendum dictu! — dederat, terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat; cui tunc tamen omnis
Abstulit haec animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam
Nate, tuo; neque finitimo Mezentius umquam
Huic capiti insultans tot ferro saeva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos, o superi, et divûm tu maxime rector

---

etiam Liv. I, 37. Flor. IV, 12, 9. et Plut. Mar. 32. — 563. *Erilum.* Vulgo *Herilum;* sed optimi antiquissimique Codd. adspirationem non agnoscunt, quam propterea cum Wagn. omisimus. Hunc monstrosum Praenestinorum regem, tergemina vita a matre donatum, nemo praeter Virgilium commemorat. — 564. *Feronia.* Vid. ad VII, 800. — *tres animas* (vitas), ut, una anima letali vulnere amissa, duae superessent. — 565. „*terna arma movenda*, ut ter reviviscens ter rebellaret, ideoque ter esset vincendus; nam mox: *totidem exuit armis*, ter spoliavit victum.“ *H.* Haec ipsa autem v. 567. verba docent, errare Peerlkampium, qui locum sic distingui suadeat: — *dederat: terna arma movenda, Ter leto* etc., ut sensus sit: ter arma contra eum movere debui, ter leto erat sternendus. Quamquam quid loquor? siquidem v. 367. Peerlk. iudice ipse est spurius! — 566. *leto* Wagn. recte pro tertio habet Casu, coll. XII, 464. *neque aversos dignatur sternere morti*, quasi ad mortem. Vid. etiam adnott. ad Geo. IV, 432. et Aen. IX, 433. Non tamen adsentior Viro doct. etiam Aen. IV, 527. huc trahenti, ad quem locum vid. adnott. — *tunc.* Wagn. ex editt. antiquioribus recepit *tum;* coll. Qu. sua Virg. XXV, 5. a. Sed diversorum temporum oppositio requirit emphaticam Particulae formam. Vid. ad Ecl. III, 10. — 567. *cui - - abstulit - - et* (quem) *exuit.* Vid. adnott. ad Ecl. VIII, 3. Geo. II, 375. III, 283. etc. Peerlk., verba *totidem exuit armis* ridicula censens, quum non tria corpora habuerit Erilus, sed tres animas, animae autem arma non gerant, non solum hunc totum versum, sed cum eo etiam alterum antecedentis hemistichium spurium habet. Sed invitis omnibus Codd. talis medicina violentior; quamvis non negem, Virgilium hic non satis clare cogitasse, quae conscripserit, et animarum corporumque notionem confudisse videri. — 569. *finitimo* difficilior est optimorum Codd. lectio, quam cum Ruhk. et Wagn. revocavimus. Vulgo, pessimo sono, *finitimus Mezentius usquam*, cui lectioni pauci modo Codd. minoris pretii favent. *Finitimo huic capiti* poëtice pro mihi finitimo dictum (noli enim cum Burm. coniungere *finitimo ferro*, i. e. bello); *caput* autem saepe pro ipso homine dici, iam ad IV, 613. vidimus. Locis ibi laudatis adde Val. Fl. I, 203. *Tu tantum non indignantibus undis Hoc caput accipias;* et ibid. v. 267. *Hoc superi, servate caput.* — Haec autem emendatio flagitat etiam hanc alteram, ut *usquam*, quod et ipsum paucissimi libri suppeditant, ex optimis plurimisque Codd. in *umquam* mutemus, quod, a Ruhk. neglectum, Wagn. demum fecit. Facillimo autem negotio *usquam* aut ex antecedente syllaba oriri, aut ex versu superiore repeti potuisse, quisque videt. Peerlk. locum corruptum censet, nihil tamen se invenisse confitetur, quo sanari posset. — 570. *Huic capiti*, mihi. Vid. ad II, 292. coll. adnot. illa ad IV, 613 — *insultans.* Vid. Burm. ad Suet. Caes. 22. — 571. *Funera*, caedes. Vid. ad Geo. III, 263. et Aen. II, 539. — *urbem*, Agyllam, urbem suam, unde hoc ipso tempore eiectus erat. — 572. „Habent hae preces tanto plus suavitatis, quod tamquam praesensione aliqua tacita imminentis filio fati factae videntur. Nam interimitur Pallas X, 508.“ *H.* Cf. autem cum

Iuppiter, Arcadii, quaeso, miserescite regis,
Et patrias audite preces: Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo et venturus in unum:
Vitam oro; patior quemvis durare laborem;
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris:
Nunc, nunc o liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri,
Dum te, care puer, mea sola et sera voluptas,
Complexu teneo; gravior neu nuntius auris

---

toto h. l. imitationem Val. Flacc. I, 323 sqq. — *viduasset*, orbasset, privasset. Cf. Hor. Od. II, 29, 8. *Et foliis viduantur orni.* Sen. Hippol. 866. *Ense viduare dexteram* cett., et, quem iam Wagn. laudat, Cortius ad Lucan. II, 441. — 573. *miserescite regis.* Ad Virgilii exemplum dixisse Stat. Theb. I, 282. *generis miserescere tui*, docet Scholiastes Barth. — 576. „*venturus in unum*, iterum eum revisurus et conventurus.“ *H. In unum convenire* (εἰς ἓν ἔρχεσθαι) legitur e. g. ap. Sall. Iug. 11, 2. Sic alibi *in unum conducere*, *contrahere*, *conferre* cett., in quibus locutionibus omnibus *unum* esse Substantivum neutrius generis, non ellipsin voc. *locum* statuendam, verissime docet Kritz. ad Sall. Cat. 17, 2. — 577. *patior.* Recte mihi videtur Wagn. hanc optimorum Codd. et Arusiani p. 254. Lindem. lectionem revocasse, quam sic explicat: „Vitam oro, et quamvis molestam (ob senectutem) sustineo,“ Servium secutus, qui, eadem ratione locum intelligens, confert illud Terent. Phorm. IV, 1, 9. *Senectus ipsa morbus est.* Vulgatum *patiar* idem Vir doct. ab iis substitutum censet, quibus Evander nullis tum premi laboribus videretur. Iahn. tamen (ad Aen. V, 347.), cui hic Evandri voluntas et consilium commemorandum videtur, in qua re aut Coniunctivo aut Futuro opus sit, vulgatam tuetur. — *durare laborem*, perferre, sustinere. Cf. Hor. Od. I, 14, 7. *vix durare carinae Possunt imperiosius Aequor* et Stat. Silv. V, 2, 153. *durabis quascunque vias.* — 578. *aliquem infandum casum*, per euphemismum pro: mortem, caedem filii. — 579. Vulgo editur *Nunc, o nunc*, cui tamen lectioni pauci modo Codd. opitulantur; ceteri omnes, etiam recens collati, *Nunc, nunc o*, quod cum Wagn. restituimus, qui, Hermannum laudans, Elem. Doctr. Metr. p. 342 sq. de arsi in ultima sede versus heroici geminata agentem. adnotat, haud raro versus ita pronuntiandos esse, ut thesis quoque arsis vim accipiat, v. c. supra v. 572. *át vós*, infra v. 581. *dúm té* cett. Addo ex multis, quae hic afferre poteram, exemplis: I, 331. 369. 666. 735. II, 180. 559. 726. 775. III, 156. IV, 272. 614. V, 622. 701. 721. VI, 531. 555. 841. 866. VII, 3. 82. 440. 646.; qui tamen omnes loci me non movissent, ut Wagnerum sequerer, nisi omnes fere Codd. in recepta lectione consentire vidissem. — „*crudelem* [scil. morte tua futuram] *vitam*, miseram; quae enim miserum reddunt aliquem, a crudeli ac saeva mente, quae nec miseratur alterius, proficisci videntur.“ *H.* Cf. II, 368. IX, 497. Val. Fl. IV, 459. *victu crudelis egestas* etc. Non igitur opus est Peerlkampii coniectura *liceat, crudelis, rumpere vitam.* — *abrumpere vitam* redit infra XI, 479., ut supra IV, 631. *abrumpere lucem*, ubi vid. adnott. Cf. etiam Silius II, 597. *abrumpere vitam Ocius attoniti quaerunt*, et Drakenb. ad eiusd. VII, 33. — 580. *curae ambiguae*, dum incertum est, curae iustae an vanae sint. — 581. *mea sola et sera voluptas.* Hoc ordine verba exhibent Codd. praestantiores omnes, quos cum Wagn. secutus sum; vulgo *mea sera et sola.* — „*sera*; ergo erat τηλύγετος, [ὀψίγονος], in senectute patris natus.“ *H.* Cf. infra XII, 57 sqq. — 582. *Complexu.* Med. a m. sec. Rom. Vat. aliique non minus bene *Complexus*, quod recepit Iahn. atque

Vulneret. Haec genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
Iamque adeo exierat portis equitatus apertis,
Aeneas inter primos et fidus Achates,
Inde alii Troiae proceres; ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,

---

etiam Wagn. praefert, cui *complexu* ornatius videtur pro simplicitate tanti affectus. Sed licet illud sit usitatius (cf. Ovid. Am. I, 13, 39. III, 11, 12. Iustin. XXIII, 2. etc.), non tamen video, qui singularis ornatus insit formulae dicendi *aliquem complexu tenere*, quare in re dubia plurimis et optimis Codd. obtemperandum esse putavi. Cf. Burm. ad Petron. 86. idemque ad Val. Fl. I, 214. Gossr. mecum *Complexu*, Süpfl. cum Wagn. *Complexus* edidit. In seqq. Wagn. pro vulg. *ne* (quod etiam Nonius p. 315. exhibet) edidit *neu*, quod Med. ap. Foggin. et Gud. a m. sec. exhibent, ut iungantur haec: *o liceat — neu vulneret*, ea ratione dicta, de qua egimus ad Geo. II, 37. Ad quam mutationem comprobandam Vir doct. haec adscripsit: „Languida et elumbis facta est praeclara Evandri oratio *neu* in *ne* mutato, quippe primario aliquo, non secundario et suspenso enuntiato claudenda. - - - Et quum his dictis Evander corruisse narretur, consentaneum est ita locutum esse, ut oratio sub finem maxime efferbuerit, non autem remissior facta sit etc.“ Quae quum mihi verissime monita viderentur, mutatio autem sequente voce *nuntius* fere nulla sit, hic, vel invitis plurimis libris, Wagneri rationem sequi non dubitavi; quam etiam me posteriores editores omnes amplexi sunt. Markland. ad Stat. Silv. V, 2, 88. coni. - - *teneo*, *nec* - - *vulneret*, quod Peerlk. probat. — 583. *Vulneret*, laedat, dolore afficiat. Cf. Cic. Cat. I, 4, 9. et 7, 17. Ovid. Her. XIX, 105. ex Pont. II, 7, 41. Liv. XXXIV, 7, 7. al. — *digressu*, in digressu, quum digrederetur, ut X, 445. *abscessu* et similia. — 585. *Iamque adeo.* Vid. ad II, 567. et IV, 533. — 587. *ipse Pallas*, ad quem antecedentia nos imprimis attentos fecerunt. Cf. etiam adnott. ad Geo. IV, 464. — 588. Markland. ad Stat. Silv. V, 1, 245. coni. *It medio*, ut vitetur repetitio Praepositionis *in;* quae hic, quum varia significatione iteretur, non magis offendere potest, quam v. c. supra VI, 404. *Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras*, ubi *ad umbras* nihil aliud, est quam *in Orcum. In medio agmine* legimus etiam IX, 728., ut infra v. 675. et al. *in medio* absolute; de verbis autem *in armis* diximus ad III, 595. IV, 518. V, 37. — *conspectus*, i. e. conspicuus. Cf. adnott. ad III, 275. et Geo. III, 17. Wagn. confert Liv. XXI, 4. de Hannibale: *Vestitus nihil inter aequales excellens; arma atque equi conspiciebantur*, et eundem usum Participii *conspiciendus* ap. Tib. I, 2, 72. II, 3, 52., laudato Gronov. ad Liv. IV, 13, 3. — *arma picta* Heynio (et Bachio ad Ovid. Met. II, 421.) sunt auro argentoque distincta; quum vero et hic et alio loco, ubi commemorentur, XII, 281., de Arcadum armis sermo sit, Servius autem ad XI, 93. memoret, Bacchylidem in Dithyrambis referre, Arcades usos esse scutis, in quibus imagines deorum pictae essent, Wagn. ad l. postremo l. suspicatur, illud epitheton proprie intelligendum esse de hoc singulari Arcadicorum scutorum genere. Non tamen reticendum, Aen. VII, 796. etiam *picta scuta Labicorum* et XI, 660. *picta arma Amazonum* commemorari. — 589 sq. Heyn. confert Iliad. V, 6 sq. XXII, 317. et Apollon. III, 957 sq. Adde Hom. Il. VI, 401. *ἀλίγκιον ἀστέρι καλῷ* et Hor. Od. III, 9, 21. *sidere pulchrior Ille est.* De *Lucifero* Solem praeeunte et diem agente vid. ad Ecl. VIII, 17 sqq. — *Qualis ubi.* Vid. ad Geo. I, 303. et infra v. 622. Vulgo, Commate interiecto, *Qualis, ubi.* — *Oceani perfusus unda*, ex Oceano emergens, ex notissima poëtarum fictione. Cf.

Quem Venus ante alios astrorum diligit ignis,
Extulit os sacrum coelo tenebrasque resolvit.
Stant pavidae in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem et fulgentis aere catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt; it clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
Religione patrum late sacer; undique colles
Inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt.

Senec. Hippol. 749. *Qualis est primas referens tenebras Nuntius noctis, modo lotus undis Hesperus, pulsis iterum tenebris Lucifer idem.* — 590. *Quem Venus* cett., quia est stella Veneris. — 591. „Splendidus versus de ortu in extrema coeli ora, qua mare ambit. Geo. IV, 232. *Taygete simul os terris ostendit honestum.*“ *H.* — *tenebras resolvit*, dissipavit. Cf. Ovid. Met. XIV, 400. *Passaque erat nebulas ventis ac sole resolvi.* De Perfecto *ἀοριστικῶς* usurpato vid. ad Geo. I, 49. et al. — 592 sqq. Cf. Hom. Il. III, 154 sqq. — 593. *pulveream nubem.* Vid. ad VII, 625. — *fulgentes aere catervas.* Vid. VII, 804. XI, 433. — 594. *per dumos*, per virgulta, per silvas. Heyn. confert Stat. Theb. II, 496 sqq. Idem *metam viarum* simpl. pro via positam putat; rectius autem Wagn. haec verba interpretatur: „qua brevissimo itinere pervenitur eo, quo tendunt.“ — 595. Voc. *Armati* adiectum esse ad illustrandam agminis proficiscentis speciem, idem Wagn. existimat. Nescio tamen, an Peerlk. rectius explicet: arma in manibus habentes, intenti, tamquam hostem et insidias timerent; quum alias in itinere milites saepe sint negligentiores. — *agmine facto.* Vid. ad I, 82. — V. 596. rem ipso verborum sono praeclare exprimens, qui paullulum mutatus iteratur inf. XI, 875., compositus est ad Ennii exemplum, qui, Macrobio teste Sat. VI, 1. et 3., Ann. VI. (p. 66. Hessel.) scripsit *totam quatit ungula terram*, Ann. VIII. (p. 81.) *summo sonitu quatit ungula terram*, et Ann. XVII. (p. 117.) *It eques, et plausu cava concutit ungula terram.* — *Quadrupedante sonitu*, qui excitatur a quadrupede currente. Cf. Silius XII, 564. *Quadrupedante sono perculsae moenia Romae.* — *putrem campum*, pulverulentum, in pulverem resolutum. Vid. ad Geo. I, 44. et II, 204. Apertum est, hunc locum ante oculos fuisse Statio Silv. V, 3, 55. (ubi vid. Markl.) sic scribenti: *aut putri sonitum daret ungula campo.* — *quatit campum.* Cf. infra XI, 512. Lucr. II, 325 sq. *Et circum volitant equites, mediosque repente Transmittunt valido quatientes impete campos;* Silium I, 297. *latos quatit agmine campos* (ibique Drak.) alios. — 597. *prope Caeritis amnem.* *Caerĭtis* hic Genitivus videtur nominis ipsius fluvii, ab urbe *Caere* (de qua urbe vid. ad VII, 652.) appellati (vid. Duker. ad Flor. II, 6, 18.), quem Plin. III, 5, 8. *Caeretanum* vocat. Urbis enim nomen *Caere* (non *Caeres*, quo civis tantum urbis significatur) Genitivum vix aliter formare poterat, quam *Caeris;* infra autem X, 183. *Qui Caerēte domo* habemus Adiectivum inde formatum, quod alibi est *Caerĭtis.* Cf. Hor. Ep. I, 6, 62. Liv. V, 16, 5. VII, 19, 6. XXII, 1, 10. Val Max. I, 1, 10. et 6, 5. Gronov. Obs. IV, 19. p. 744. ed. Lips. Ruddim. II. p. 270. et Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 446 sq. (Gossr. tamen hic et X, 183. Genitivum et Ablativum ipsius oppidi nominis sibi deprehendere videtur.) Ceterum *Heyn.* haec adnotat: „Fluvius est Caeretanus, oppido proximus, nunc *Vacina* dictus, ut Cluverius docet. Situm autem locorum hunc fere esse puta. Caere urbs in alto posita (sup. v. 478.); prope urbem per agros defluit amnis, cui lucus adiacet. Agrorum planitiem cum amne et luco undique *cingunt* colles nemorosi, abietibus consiti.“ — 599. *colles cavi*, cavam convallem efficientes. Cf. Geo. II,

Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
Qui primi finis aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis, celsoque omnis de colle videri
Iam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Huc pater Aeneas et bello lecta iuventus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.

---

391. Pro *cingunt* pauci Codd. deterioris notae et Macrob. III, 3. *cingit*, quod non erat cur Wakef. reciperet. Heyn. *colles et nemus* (nominandi Casu positum) coniungit et per colles nemorosos explicat; rectius autem Iahn. et Wagn. *nemus* pro Accusativo habent, ut sensus sit hic: Colles includunt et silva abiegna cingunt nemus i. e. ipsum illum lucum, qui est in cava ista valle; cur enim Iahn. haec addiderit: vv. *abieta nigra* non ad *cingunt*, sed ad *nemus* pertinent," non video. *Nemus* enim *nigra abiete*, i. e. ex nigris abietibus constans, in hoc quidem verborum connexu (iuxta verbum *cingunt*) admodum ambigue dictum esset; contra vero nihil impedit, quominus silvas abietum in collibus nemori, i. e. virgultis et fruticetis, in valle oppositas habeamus. Cf. etiam Geo. II, 323. ibique adnott. De synaeresi *abjete* vid. ad Geo. I, 397. Aen. I, 73. al. — 600. „*Pelasgos*, *Qui primi fines* cett. Agyllam inter eas Etruriae urbes memorat Dionys. I, 20. III, 58., quas Pelasgi potissimum insederint, in quibus Pelasgorum sermo praevaluerit, et quae plurimum Pelasgici moris servarint. — 601. *Lucum* Silvano consecrasse ferebantur advenae Pelasgi et sollemne annuum (*diem*) instituisse." *H.* De *Silvano* vid. ad Ecl. X, 24; qui, ut hic *κατ᾽ ἐξοχὴν arvorum deus* vocatur, sic ap. Tibull. I, 1, 14. et I, 5, 27. *deus agricola.* Cf. etiam Vet. auct. de limit. p. 294. ed. Goes. *Omnis possessio tres Silvanos habet; unus dicitur domesticus, possessioni consecratus; alter dicitur agrestis, pastionibus consecratus; tertius dicitur orientalis, cui est in confinio lucus positus.* — 603. *Tarcho.* Vatic. aliique Codd. etiam hic, invito metro, *Tarchon.* Vid. supra ad v. 506. Peerlk. propterea scribendum putat *Tarchon Tyrrhenus castra tenebat.* — „Non male, puto, quaeras cum Servio: quomodo *castra in tutis locis* habere potuerint, si in valle et campis erant, et e collibus prospici et adiri poterant." *H.* Sed verissime ad hanc quaestionem respondet Wagn., *locis* hic nihil aliud significare posse, quam: ipsa natura s. ipso situ suo, ut castra ex parte ipso amne (vid. v. 610.) cincta et ita tutiora reddita intelligenda sint. Peerlk. *loca tuta* cum Servio intelligit de locis altioribus, de planitie in summo monte, coll. Stat. Silv. V, 11, 42. *Bolanus tutis iuga quaerere commoda castris* et Theb. VII, 440. *Haud procul inde iugum tutisque accommoda castris Arva notant* etc. Sed licet haec explicatio secundum Statii locum modo laud. cum *latis arvis* utcunque conciliari possit, verbis tamen *celsoque omnis de colle* etc. videtur adversari, quae Peerlk. non debebat interpretari: legio se praebebat videndam de colle, ut *de colle* sit i. q. supra in colle. (Vid. ad v. 607.) — 605. *videri poterat legio, et tendebat*, i. e. tendens. Vid. ad III, 574. VI, 543. et al. Quare inanis est Fabri et Barthii (ad Stat. Theb. X, 877.) coniectura, a Wakef. recepta atque etiam Peerlkampio probata, *ut latis tendebat.* Vid. etiam Iahn. ad Geo. IV, 434. De verbo *tendendi* vid. ad II, 29. — *Legio* autem hic et X, 120. omnino tantum maiorem aliquam militum copiam significat. — 606. *bello lecta*, ad bellum. Vid. supra v. 547. — 607. *Succedunt.* *Peerlk.* sibi constans in explicando hoc loco, „*Succedimus*, inquit, tumulos, colles, et omnino loca altiora, quam in quibus ipsi stamus. Ita castigati scriptores semper loquuntur. Vide exempla apud Oudend. ad Caes. B. G. II, 6. Aeneas igitur collem succedit." Sed quid faciet verbis v. 609. *natum in valle reducta Ut* - -

At Venus aetherios inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat; natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit,
Talibus affata est dictis, seque obtulit ultro:
En perfecta mei promissa coniugis arte
Munera, ne mox aut Laurentis, nate, superbos,
Aut acrem dubites in proelia poscere Turnum.
Dixit et amplexus nati Cytherea petivit;
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille, deae donis et tanto laetus honore,

---

vidit? quae autem de *succedendi* verbo memorat, ea, tam in universum disputata, neutiquam esse vera, non est quod doceam. — *corpora curant.* Vid. ad V, 511. — „Reliqua poëta exsequitur X, 148 sqq. — 608. Haud dubie Maro, si carmini absolvendo vitae usus contigisset, melius hunc locum constituisset. Arma coelo delapsa iam supra, dum Evandri hospitio utebatur Aeneas, memoraverat, re in prodigium versa v. 524 sqq. Nunc, quum inde profectus ad Caere sub arbore consedisset Aeneas, ecce Venus adest et arma apportat. Cf. Iliad. XVIII, 615 sq. et XIX, 3.“ *H.* — De Part. *At* in principio novae narrationis vid. ad IV, 1. — *dea candida.* Vid. ad Ecl. II, 46. Bene sibi opponuntur *dea candida* et *nimbi* s. nubes obscurae. — 610. Wagn. ex fragm. Vat. a m. sec., Rom. et Paris. 8. recepit *et gelido*, hac adnot. adscripta: „*egelidus* vox est, nisi fallor, ab epica poësi aliena; et inter fluviorum epitheta perpetua apud meliores quidem poëtas *gelidus* censetur, non *egelidus;* ferrem hoc, si Aeneas in illo flumine lavari narraretur, quod ne statuamus, vetat certe v. 615. At, quod est gravissimum, idem fluvius modo dictus est *gelidus* v. 597.“ Sed si Virgilius vere scripsisset *et gelido*, quod satis frigidum esset (ut natum procul (vidit) *et ut* secretum *vidit*), unde tandem in omnes fere Codd. irrepsisset lectio *egelido*, in Montalb. etiam *in gelido?* Quare equidem potius arbitror, librarios quosdam non minus quam Wagn. haesisse in epitheto *egelidus*, idque propterea mutandum censuisse. Fortasse tamen non haesisset Wagn., si non eos modo locos considerasset, ubi *egelidus* idem fere est quod tepidus, (minus gelidus: velut Ovid. Am. II, 11, 10. Cels. IV, 18. extr. Suet. Aug. 82. Catull. 46. 1. al.), sed etiam eos, ubi, ut *edurus* et similia (vid. ad Geo. IV, 145.), interpretandum est per frigidior (*ziemlich kalt*). Sic Auson. Caes. 21. *Impiger egelido movet arma Severus ab Istro*, quem non puto hoc epitheto usurum fuisse, nisi antiquioris cuiusdam poëtae exemplum ante oculos habuisset; neque aliter Plin. XXXI, 2, 6. de Albula, quam Strabo V. p. 238. Cas. Ἄλβουλα ὕδατα ψυχρά vocat: *Albulae aquae egelidae, sed Cutiliae gelidissimae.* Qui quidem loci me moverunt, ut non optimorum tantum, sed omnium fere Codd. lectionem, quamvis Heynio quoque et Brunckio suspectam, servarem; qua in re Süpflium et Gossr. me secutos esse video. Peerlk. coniecit *procul a gelido - - flumine.* — „*secretum* [scil. a sociis, ἀπάνευθε] pro solum, in secreto loco, apud flumen.“ *H.* — 612. Recte Wagn. Comma sustulit vulgo post *En* positum, quum sensus non sit: En, perfecta sunt, sed: En munera. Vid. ad I, 461. Heyn. conferri iubet Hom. Il. XIX, 10 sq. — *promissa.* Vid. sup. v. 531. et 534. — 617. *honorem* Heyn. per munus, γέρας, interpretatur, ut *donis et honore* dictum sit pro donis honorificis; rectius autem *Wagn.:* „Adiecta illa: *Expleri nequit* cett. suadent, ut *honor* de insigni pulchritudine et splendore armorum accipiatur.“ De qua vocis signif. vid. adnott. ad Aen. I, 591. coll. iis, quae ad Geo. II, 404. adscripsimus. Cf. etiam Burm. ad Petron. Fragmm. p. 668. Westerh. et Ruhnk.

Expleri nequit atque oculos per singula volvit,
Miraturque interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem,
Sanguineam, ingentem, qualis cum caerula nubes
Solis inardescit radiis longeque refulget;
Tum levis ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, et clipei non enarrabile textum.
Illic res Italas Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius aevi,

---

ad Ter. Andr. I, 1, 96. Peerlk. coni. *tanto laetus amore.* — 618. *Expleri*, satiari, *nequit*, adspectu, vel *tuendo*, quod supra v. 265. et I, 713. adiungitur. — *atque volvit*, pro volvens. Vid. supra ad v. 604. Ceterum cf. II, 570. Peerlk. Comma post *nequit* vult deletum, ut sensus sit: expleri nequit oculos eosque per singula volvit. — 619. *inter manus.* Vid. II, 681. — *versat.* Cf. similis locus V, 408. Wagnero Virgilium imitatus videtur Val. Fl. VII, 121 sq. *Tum comitum visu fruitur miseranda suarum Implerique nequit.* — 620. „*flammas vomentem*, poëtica imago splendoris coruscantis, ex Iliad. V, 4. *Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ.*" *H.* Cf. etiam adnott. ad VII, 786. — 621. *Fatiferum ensem*, i. e. letiferum. Legimus hoc epitheton etiam inf. IX, 631. Ovid. Met. VI, 251. et Amor. III, 3, 27. — 622. *Sanguineam* Serv. interpretatur cruentam, terribilem; rectius Heyn. rutilam, utpote ex aere factam, comparans Hom. Il. XVIII, 609. *θώρηκα φαεινότερον πυρὸς αὐγῆς.* — Peerlk., haerens in epitheto *ingentem* (quod equidem ad pondus refero), coni. *Sanguineum ardentem*, ut *sanguineum* sit Adverbium, quemadmodum X, 273. *lugubre rubere* et Stat. Theb. III, 211. *crudele rubere* dicatur. — „*qualis*, ut *οἵη*, omisso *talem*, tam longe fulgentem, qualis, qualiter, nubes, quum —." *H.* Vid. ad Ecl. VIII, 85. et supra v. 589. — 623. *inardescit.* Cf. Plin. XIII, 25, 51. *Arbusculus in igne ut ferrum inardescit.* Metaphorice usurpatum legitur ap. Ovid. Met. VII, 82. Quinct. XI, 3. Tac. Ann. VI, 32. alios. — 624. De *ocreis* militum cf. Varr. L. L. IV, 24. Veget. I, 20. Lips. de mil. Rom. III, 7. p. 213. Heindorf. ad Hor. Sat. II, 3, 234. alios. — *electro.* Vid. ad Geo. III, 522. — *recoctum.* Cf. Plin. XXXIII, 4, 20. *aes an satis recoctum sit, splendore deprehendente.* — 625. Egregia, quae sequitur, clipei descriptio (de qua Heyn. singularem Excursum scripsit ad h. l.) ab Homerico loco Il. XIX, 478 sqq., quem poëta imitatur, in eo potissimum recedit, quod Homericum Achillis scutum repraesentat totius vitae humanae imaginem incomparabilem, Virgilius autem, Romanorum modo gloriam celebraturus, Aeneae clipeum solis argumentis ex historia Romana petitis exornatum fingit. Cogita autem hunc clipeum ita formatum, ut exterior ora s. margo in VIII. areas divisa habeat argumenta gravissima ex historia Rom. petita et inde a v. 630. descripta, media autem pars s. umbo, his imaginibus cinctus, tamquam summum et extremum argumentum, totam rem cumulo augens, exhibeat pugnam Actiacam cum triplici Augusti triumpho, Dalmatico, Actiaco et Alexandrino (v. 676 sqq.). Ceterum praeter Hesiodi carmen de scuto Herculis cf. similes locos Quinti Smyrn. V. pr. Nonni XXV. p. 664. Silii II, 395 sqq. et Claud. in Prob. et Olybr. Cons. 94 sqq. idem argumentum retractantes. — „*clipei non enarrabile textum:* argumentum clipei tam varium et copiosum, ut enarratu esset difficile." *H.* — 627. *Haud vatum ignarus*, i. e. vaticiniorum, quae Aeneas prius acceperat. Codd. quidam *fatûm*, quod Cuningh., Wakef., alii temere praetulerunt. Wagn., provocans ad Plinium ap. Serv. ad Aen. II, 18., qui Neutra, quale *fatum*, hanc syncopen in Genitivo admittere neget,

Fecerat Ignipotens; illic genus omne futurae
Stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
Procubuisse lupam; geminos huic ubera circum
Ludere pendentis pueros, et lambere matrem
Impavidos; illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam et raptas sine more Sabinas

---

nullum huius rei exemplum apud aureae aetatis poëtas, rara apud antiquiores inveniri memorat, laud. etiam Vossio de Anal. II, 6. p. 687. et Ruddim. I, 2. not. 19. Vid. praeterea Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 69. et Iahn. ad Aen. I, 229. Peerlk. praefert paucorum quorundam Codd. lectionem *fati*. — *venturi inscius aevi.* Cf. Ovid. Met. XV, 11. *veteris non inscia aevi.* — 629. „*pugnata.* Malis fortasse *pugnanda*, quo etiam scripturae diversitas [Goth. 2. *pugnantiaque*, Montalb. *pugnantique*] ducere videatur; sed, ut solet, suam poëta respicit aetatem, qua iam pugnata illa fuerant.“ *Wagn.* Etiam Peerlk. dudum inciderat in hanc coniecturam, quum *pugnata* requireret aliquid adiectum, v. c. *post*, *deinde;* quod tamen post verba *futurae stirpis* facile omitti potuisse statuo. De formula dicendi *pugnare bella* vid. Interpp. ad Val. Fl. I, 770. — *in ordine,* deinceps; quod alibi *ex ordine.* Vid. ad Geo. IV, 507. Aen. II, 773. VII, 139. — 630—634. Primum clipei argumentum: lupa Romulo et Remo rumen praebens. Cf. Liv. I, 4, 6. Servius hunc totum locum Ennianum esse dicit, quem propterea, cum altero a Servio ad Aen. I, 355. laudato coniunctum, inter Annalium Fragmm. recepit anonymus Ennii editor E. S. p. 17. — 630. „*Fecerat et:* inter cetera, quae poëta memorare non vult, secundum v. 626. 28. 29.“ *H.* Quae tamen explicatio Copulae paullo artificiosior videtur. Quum enim, quae praecedunt, quasi prooemium contineant et summam rerum earum, quas singulas nunc enarrare incipiat poëta, Copula melius abesset; quod bene perspexit Peerlk., qui tamen, ut hanc difficultatem tolleret, paullo audacius coniecit *Spectares viridi* etc. — *fecerat procubuisse.* Sic Ovid. Met. VI, 109. de Arachne texente: *Fecit et Asterien aquila luctante teneri*; *Fecit olorinis Ledam recubare sub alis* (ubi vid. Bach.). Cf. adnott. ad Aen. II, 538. — *fetam*, enixam. Vid. ad Ecl. I, 50. — „*Martis antrum* multi memorant, obvium illud in numis (vid. Eckhel. Vol. VI. p. 31.) et gemmis.“ *H.* — 632. Cf. Liv. I, 4, 6. — 633. *reflexam.* Rom. Gud. Rottend. I. alii *reflexa*, quod a librariis antecedenti voc. accommodatum videtur. Ceterum cf. Lucr. I, 36. — 634. *mulcere*, molliter lingua tergere. Pro *alternos* Wakef. ad Lucr. IV, 139. coni. *alternis* (coll. Lucr. I, 525. 768. 1010. 1065), *mulcere alternos* ne Latinum quidem iudicans, pro quo sensus flagitet *mulcere alternam.* Sed cf. Cic. Verr. II, 2, 13. pr. Planc. 15, 36. Stat. Silv. I, 3, 25. Auson. Mos. 286. multosque alios locos, ubi *alternus* ad Obiectum, quod vocant, sententiae relatum videmus. Ceterum non inepte *Servius:* „Non, quod in pictura erat, dicit, sed id, quod intelligimus factum fuisse; ut I, 483. *Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros.*“ — *corpora fingere lingua*, munda et lēvia reddere. Cf. Ovid. Fast. II, 418. de eadem lupa canens: *et cauda teneris blanditur alumnis*, *Et fingit lingua corpora bina sua*, neque multum differunt loci Claud. in Rufin. I, 96. *Linguisque trisulcis Mollia lambentes finxerunt membra cerastae*, et Ovid. Met. XV, 380. *lambendo mater* (ursa) *in artus Fingit.* Sic alibi *fingere* est detergendo purgare. Cf. Burm. ad Ovid. Her. XX, 134. et ad Claud. l. l. — 635—641. Altera imago repraesentabat Sabinarum raptum et, quod eum secutum est, bellum foedusque inter Romulum et Tatium factum. — 635. *sine more*, sine lege, iniuste, iure gentium violato. Cf. etiam adnott. ad V, 694. et VII, 377. Eodem fere redit Peerlkampii explicatio:

Consessu caveae, magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoque novum consurgere bellum
Romulidis Tatioque seni Curibusque severis.
Post idem inter se posito certamine reges,
Armati Iovis ante aram paterasque tenentes
Stabant et caesa iungebant foedera porca.
Haud procul inde citae Metum in diversa quadrigae

---

sine ullo bono more, sine exemplo, praeter humanitatem. Assumpserunt hanc formulam Ovid. A. A. I, 119. Minut. Felix p. 228. et Oros. II, 4., eandem rem narrantes. — 636. *cavea*, quae propria est theatro, hic de circo intelligenda. Ceterum cf. supra X, 340., ubi etiam *consessus caveae* commemoratur. — „*magnos ludos Circenses* dixit, quae Livio et aliis [Liv. I, 9, 6. (ubi vid. Interp.) Ovid. Fast. III, 199. Varr. L. L. V, 3. Aur. Vict. de vir. ill. 2.] Consualia sunt, Neptuno equestri celebrata; fortasse in horum locum Circenses successerunt.“ *H.* Quum *Circenses* postea nomine proprio *Ludi magni* dicti fuerint, Peerlk. suspicatur, Virgilium abstinuisse hac coniunctione verborum et scripsisse *Consessu caveae magno, Circ. actis.* — „*consurgere bellum*: structuram invertit; debebat sequi: et consurgens inde bellum novum.“ *H.* Cf. adnott. ad Geo. I, 25. Aen. II, 5. al. Rectius tamen Wagn. ad *consurgere* supplere videtur *fecerat*, quod lateat in verbo *Addiderat.* Cf. v. 630 sqq. — 638. *Curibus severis* ad severam Sabinorum disciplinam spectare, facile intelligitur. De qua cf. Liv. I, 18, 4. Hor. Epist. II, 1, 25. Plutarch. Rom. 15. alii et Heindorf. ad Hor. Sat. I, 9, 29.; de *Curibus* autem vid. ad VI, 812. — 639. *posito certamine.* Cf. Silius IV, 397. *Inque vicem erepta posuerunt proelia vita*, et X, 490. *Compressere odia et positum cum foedere bellum.* Cf. adnott. ad Aen. I, 302. — 641. „*porca caesa*, ex more perpetuo sacrorum in foederibus faciendis, v. c. Liv. I, 24. [ubi vid. Drak.] Quod et ipsum argumentum est multorum numorum, imprimis gentis Sulpiciae, Veturiae, Antestiae.“ *H. Porca* tamen hic et ap. Suet. Claud. 25. (*cum regibus foedus in foro icit, porca caesa*) pro *porco* posita videtur, si vera sunt, quae Servius ad h. l. narrat, ad sacra in foederibus facta porcum, non porcam, adhibitum fuisse, et quibus favere videntur Liv. I, 24, 8. et Varr. R. R. II, 4. med.; quare etiam Quinctil. VIII, 3. med. *Quaedam non tam ratione, quam sensu iudicantur, ut illud: caesa iungebat foedera porca. Fecit elegans fictio nominis: quod si fuisset porco, vile erat.* Heins. hic *porco* scribendum censuit; sed *porca* legitur etiam apud Oros. III, 23. hunc locum citantem. Ceterum Peerlk. pro arbitrio post hunc versum collocandum censet v. 654. *Romuleoque* etc. — 642. Tertia marginis area continebat Metti Fuffetii supplicium; de qua re cf. Liv. I, 27, 28. — *citae*, incitatae ideoque celerrime se proripientes. Sic *citi equi* ap. Ovid. ex Pont. IV, 7, 52. et *citae quadrigae* etiam ap. Plaut. Aulul. IV, 1, 14. — Codd. variant in scribendo viri nomine, ita ut plurimi *Metum*, pauci *Metium* exhibeant. Heins. *Mettium* refinxit, sed Heyn. et Wagn. restituerunt *Metum*, et hic quidem duplicem huius nominis formam apud Romanos exstitisse suspicatur, *Metium* (ut Graeci scribant et Ennius ap. Quinctil I, 5, 12. [p. 49. Hessel.] *Metieo Fufetieo*, coll. Dukero ad Flor. I, 3.) et *Metum* (ut in Hendecasyllabis in Burm. Anthol. Lat. T. II. p. 34. *Metus Fuffetius Corelianus*); Niebuhrium tamen in *Röm. Gesch.* Vol. I. not. 873. *Mettium* scribi voluisse memorat. Cf. etiam Heins. et Burm. ad h. l. Salmas. ad Flor. I, 3, 8. Gronov. ad Gell. XX, 1. p. 873. Drak. ad Liv. I, 12, 2. et I, 23, 4. Iahn. ad Ovid. Trist. I, 3, 75. et in Indice s. v. *Metus* et Schneider. Gr. I, 2. p. 446., qui in inscriptionibus vett. saepius *Mettium* quam *Metium* apparere memorat. Peerlk. suspicatur, hoc nomen non esse proprium, sed magistratus, a Graeco *Μῆτις* deducendum, ut *Medix* in *Medixtuticus* a

Distulerant — at tu dictis, Albane, maneres! —
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium eiectum Porsenna iubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat,
Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Adspiceres, pontem auderet quia vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
In summo custos Tarpeiae Manlius arcis

Μῆδος, pro *Fuffetio* autem scribendum esse *Suffetium*, quod cognatum sit Punico *Suffetes;* quam coniecturam paulo audaciorem in medio relinquamus. — 643. *at tu dictis maneres!* i. e. illo ipso tempore, quo te equi distulerunt, manere velles; non stetisti dictis, at tum malles stetisse. De quo Imperfecti usu, ubi Plusquamperfectum exspectaveris, vid. ad III, 187. VII, 808. et XI, 153. et Wagn. Qu. Virg. XXXVII, 7. Ceterum cf. II, 160. — 644. *mendacis*, perfidi. — 645. *vepres sanguine sparsi* (cf. de utroque voc. *vepres* genere Ruddim. I. p. 41. not. 22. et Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 95.) *rorabant.* Sic Ovid. Met. III, 683. de nautis in delphinos mutatis: *multaque adspergine rorant;* ibid. I, 266. *rorant pennaeque sinusque;* Claud. in Ruf. I, 383. *rorabunt querceta favis* cett. Ceterum *Heyn.* haec adnotat: „Foeditas spectaculi ad nostrum sensum ingrata asperis et gladiatoriae pugnae adsuetis Romanorum animis minus displicere potuit.“ — 646—651. Quartum sequitur argumentum: Roma a Porsenna obsessa cum Hor. Coclitis et Cloeliae facinoribus celeberrimis. Cf. Liv. II, 9 sqq. Non temere autem Wagn. memorat, nimis disiuncta hic poëtam copulasse, ut etiam V, 252 sqq. — *Porsenna.* Sic plurimi Virgilii Codd. nomen exhibere videntur, quos metri causa cum Wagn. secutus sum, quamquam in pedestri oratione alteram formam *Porsena* praeferendam censeo, quam etiam apud poëtas interdum dactyli mensuram habere memorat Wagn., coll. Mart. I, 22. Silio VIII, 391. 480. X, 484. 502. Hor. Epod. XVI, 4. et Niebuhrio *Röm. Gesch.* Vol. I. not. 1107. et 1200. — 647. *iubebat Accipere* pro pedestri *Accipi.* Vid. ad Ecl. VI, 85. et al. — 648. *Aeneadae*, Romani. Vid. ad I, 157. — *in ferrum ruebant.* Sic iam Geo. II, 503. Idem est *in bellum ruere* inf. IX, 182. et al. — 649. *indignanti similem, similemque minanti.* Vid. ad Ecl. IV, 6. Aen. VII, 75. al. — 650. *Adspiceres.* Vid. ad IV, 401., ubi non debebam omittere Drakenb. ad Silium V, 279. — *quia* pro vulg. *quod* ex omnibus fere Codd. cum Iahn. et Wagn. revocavimus. *Wagn.* haec adnotat: „Non indignatur Porsena, quod Cocles pontem vellere audebat; nihil enim in ea re indignum factu; sed indignatur, quia id facere ille audebat, quodque ab uno homine impetum Etruscorum reprimi videbat. *Quod* ad animum cogitationemque loquentis refertur [et internam causam indicat], *quia* indicat rerum causas [externas et] per se spectatas; illud dixeris, ut philosophorum more loquamur, subiectivum, hoc obiectivum.“ — „*pontem*, sublicium, evellens trabes sublicis impositas. — 651. *vinclis ruptis* simpl. de custodia accipiendum.“ *H.* Aufugit enim, Livio auctore II, 13, 6. *frustrata custodes.* — 652. Quinta marginis area (egregiis versibus descripta) in summo clipeo repraesentabat Capitolium a Gallis oppugnatum, sed anserum strepitu et Manlii virtute servatum. Cf. Liv. V, 47. — 652. *In summo*, scil. clipeo, quemadmodum v. 675. *in medio*, non, ut Heyn. interpretatur, *in summo arcis Tarpeiae*, cui explicationi et collocatio verborum et illud adversatur, quod Manlius non simpliciter *custos*, sed *custos arcis* appellandus erat. Peerlk. sine iusta causa coni. *Insomnis custos.* —

Stabat pro templo et Capitolia celsa tenebat,
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus Gallos in limine adesse canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacae;

---

pro templo, scil. Iovis Capitolini. *Pro* autem non tantum i. q. *ante*, sed: defensurus templum. Sic Ovid. Trist. I, 2, 5. *pro Troia stabat Apollo.* Ovid. Fast. V, 135. *Stant - - pro nobis et praesunt moenibus urbis.* Liv. II, 12, 14. *si pro mea patria ista virtus staret.* Silius XVII, 319. *Quum steteris pro me* (ubi vid. Drakenb.) cett. — *tenebat.* Wakef. corr. *tegebat*, ut XII, 148. *Turnum et tua moenia texi;* quam coniecturam Heyn. probat, quum v. 657. iterum legatur *arcemque tenebant.* Sed iure adversatur Iahn. ad I, 315. — 654. „Visebatur poro in Capitolio casa recenti culmo tecta, regia Romuli dicta. Pro *erat* ornate *horrebat.*“ Haec *Heyn.*, cui totus hic versus suspectus est propter Romuli casam hic prorsus importune commemoratam, quae in tanto temporum intervallo a Romulo ad Manlium temere *recens* regia appelletur. Sed merito Iahn. et Wagn. hunc versum tuentur, quum Capitolii semel mentione facta Romuli regia, qua tantum gloriati sint Romani, ut splendidissimis templis honore non cederet, a poëta vix praeteriri, *recens* autem iure dici potuerit, quippe quam, si vetustate consumpta esset, Romani reparare novisque straminibus contegere soliti fuerint; quamvis etiam ita capi possit epitheton, ut culmi, quibus tecta esset casa, a Vulcano in auro efficti, recentium et flavorum culmorum speciem habere putentur. Hoc praefero. Et ita etiam *Iahn.:* „Recens fuit in clipeo, non autem Manlii aetate.“ Praeterea Wagn. post Iahn. memorat, secundum Feae Praefat. ad Hor. p. XII. ed. Both. et ab hoc ipso et a Solario hunc versum in singulari aliquo libello esse defensum. Ceterum in casa Romuli stramentis tecta non haerendum. Cf. etiam Ecl. I, 69. et Orell. ad Hor. Od. II, 15, 17. Peerlkampio hunc versum aptius post v. 641. ponendum videri, iam supra monui. — 655. *Atque* de re repentina, ut alibi *ecce.* Vid. ad Geo. I, 203. — *hic* temporis videtur esse, non loci, ut sensus sit: Quum ita staret Manlius, anser porticibus volitans Gallos adesse canebat; Wagn. tamen: „*hic*, in summo v. 652.“ — *volitans*, in quo temere haeserunt Intpp., *Wagn.* sic explicat: „Ad vividam irritatorum anserum imaginem exhibuit poëta, qui passis alis currentes aut etiam volatum tentantes magnos clamores edere solent. Nec poterat aliter commode id in ansere significari, quod indicaturus erat poëta.“ — *auratis porticibus*, i. e. auro per Vulcanum in clipeo expressis; ita ut his verbis, quae temere offenderunt Heyn., neutiquam Roma illis temporibus vere auratas porticus habuisse dicatur. — 657. Pro *Galli* unus Rom. praebet *Olli*, quod cum Schradero, qui confert Stat. Theb. IV, 798., Heyn. praeferendum esse censet. Sed cum ceteris omnibus Codd. conspirat Lutat. ad Stat. Theb. I, 99. et verissime Wagn. memorat, tam raro ac modeste antiqua hac Pronominis forma uti Virgilium, ut vix credibile sit, bis eadem parvo intervallo usum esse. Accedit, quod ipsius nominis iteratio longe fortior est Pronomine: *Gallos adesse canebat; Galli aderant!* — *per dumos.* Vid. supra v. 348. — *tenebant*, de conatu tantum accipiendum; iam in eo erat, ut tenerent. Vid. adnott. ad VI, 468. *Peerlk.* tamen haec adnotat: „Eleganter *arcem tenebant*, ad augendum terrorem, et revera *unus summum tenuit*, ut Livius narrat. Nescio an necessaria sit Servii interpretatio *paene tenebant*, quam commendavit Burm. ad Lucan. III, 597.“ — 658. *dono noctis opacae*, i. e. beneficio, ope; ut Ovid. Met. X, 476. *caecae munere noctis*, ubi Bach. laudat Lennep. ad eiusd. Her. XIX, 11. Sensus igitur: defensi beneficio tenebrarum noctur-

Aurea caesaries ollis atque aurea vestis;
Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
Hic exsultantis Salios, nudosque Lupercos,

---

narum. — 659 sq. „Habitus Gallorum bene descriptus, etsi alieno fortasse loco. Notae eorum comae rutilae [de quibus Wagn. conferri iubet Niebuhr. *Röm. Gesch.* Vol. II. p. 592. not. 1169.], saga virgata, aurei torques, gaesa, scuta vasta.“ *H.* — 659. *auream vestem* Servius, Heins. ad Sil. III, 84., Wakef. ad Lucr. V, 672. aliique de barba intelligunt, quae tamen vix simpl. *vestis* dici poterat; quare potius de veste, quae proprie dicitur, ab artifice ex auro facta, ut colorem luteum vel flavum referret, cogitandum videtur; quam tamen ab Heyn. non recte unum idemque haberi puto cum *sagulis* v. sequ. adiunctis, quia haec diserte dicuntur *virgata*, i. e. virgis versicoloribus intertexta, quas hic diversis metallis expressas cogitemus necesse est; ita ut per *vestem* tunica intelligenda sit sub sagulo gesta. (Cf. v. c. Liv. XXVII, 19, 12., ubi Scipio Afric. regulum Numidam a se captum domum dimittit, postquam ei *tunicam lato clavo cum Hispano sagulo* donavit.) De variegatis autem Gallorum aliorumque vestibus cf. etiam Sil. IV, 155. h. l. sic imitatus: *Auro virgatae vestes* ibique Drak. Salmas. ad Vopisci Carin. c. 20. Spanhem. ad Callim. h. in Dian. 12. Iungerm. ad Polluc. VII, 53. et Dissen. ad Tib. II, 3, 54. Sic etiam *virgatae tigres* commemorantur Senecae Hipp. 345. et Herc. Oet. 14. Claud. de laud. Stil. I, 66. et Silio V, 148. Hariolatur igitur Servius, *virgatus* deducens a voce Gallica *virga*, quae idem significet, quod *purpura*. — *lactea colla* Gallorum, i. e. candida. Silius eod. loco v. 154. *Colla viri fulvo radiabant lactea torque.* Cf. etiam Amm. Marc. XV, 12. in. *Candidi paene sunt Galli omnes.* Ceterum, ut hic, ap. Sil. l. l. et XVI, 520. Stat. Silv. I, 1, 50. Mart. I, 32. 6. al. *lactea colla*, sic inf. X, 133. et ap. Maximian. Eleg. I, 93. *lactea cervix*, ap. Petron. in Fragm. p. 668. *lactea pectora* cett. Cum constructione *colla auro innectere* cf. Ovid. Met. VI, 161. *lauroque innectite crinem* et adnott. ad Geo. II, 221. Aen. IV, 506. V, 829. et al. Ceterum mos Gallorum torquibus aureis utendi vel ex Manlii Torquati cognomine satis notus (cf. Liv. VII, 10.) — 661. *quisque coruscant.* Vid. ad VI, 743. et de *coruscandi* verbo ad V, 642. — 662. *duo gaesa*, ex notissimo Gallorum et Germanorum more. Vid. Cluver. Germ. I, 44. Heins. ad Sil. VIII, 550. et Interpp. ad Liv. IX, 36, 6. Cf. etiam Aen. V, 557. VII, 687. XII, 165. 488. Ovid. Met. XIV, 344. Claud. de laud. Stil. II, 242. cett. De gaeso, telo missili, Hispanis et Gallis proprio, et de Gallis gaesatis cf. Pollux VII, 33. Hesych. v. *γαισός* p. 99. Voss. de vitiis serm. Lat. p. 11. Drak. ad Silium II, 444. Herzog. ad Caes. B. G. III, 4. Rupert. ad Sil. I, 629. (ubi pariter *Alpina gaesa* commemorantur) et Peerlk. ad h. l. Ceterum *duo* pro *bina*, quia distributivi notio iam ex *quisque* intelligitur. — 663 sqq. „Religiosa spectacula immiscet poëta: mota ancilia (Kal. Martiis: vid. Ovid. Fast. III, 373 sqq.), Lupercalia (ibid. II, 267 sqq.), Flaminum caerimonias, et pompam matronarum ad ludos vel sacra, ad quae pilentis vehi licuit. Vid. Liv. V, 25. 29. Sacra Cereri vel Carmenti facienda potissimum respicere potuit Maro.“ *H.* — *Hic*, in alia scuti parte, et quidem in sexta marginis area. (Vid. supra ad v. 626.) Peerlk., qui putat, *hic* tantum ad rupem Tarpeiam antea commemoratam referri posse, praefert Codd. quorundam lectionem *Hinc.* — *exsultantes Salios*, i. e. salientes (unde nomen habent), qui canentes saltantesque inde a Kal. Martiis Ancilia per urbem ferebant. Vid. praeter Ovidii l. l. Livius I, 20. Scheiffele in Pauly *Realencycl.* VI. p. 688 sqq. et supra ad v. 285. — *Luperci*, Panis sacerdotes, qui Lupercalibus (a. d. XV. Kal. Martias) Pani capram immolabant, et sacro peracto nudi et perso-

Lanigerosque apices, et lapsa ancilia coelo
Extuderat; castae ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
Et scelerum poenas, et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
Secretosque pios; his dantem iura Catonem.

---

nati, vel potius faciem sanguine foedati, per urbem discurrebant, obvias quasque mulieres flagellis verberantes. Vid. Ovid. Fast. II, 267 sqq. Liv. I, 5. Prop. IV, 1, 26. Pauly *Realencycl.* III. p. 366 sq. IV. p. 576. 1236 sq. et supra ad v. 343. — 664. *Lanigeri apices* significant Flamines, qui apice s. pileo sacerdotali in coni modum assurgente utebantur, ex quo *filum* laneum dependebat, unde nomen eorum ortum (propr. *filamines*). — *lapsa ancilia coelo.* Vid. ad VII, 188. — 665. *Extundere* prima significatione usurpatum de fabro (hic quidem de Vulcano), qui extundendo et excudendo opera caelata fingit; quare alibi omnino significat magno labore perficere. (Vid. e. g. Geo. I, 133. et IV, 315.) — Matronae *ducebant sacra* (pompas) *per urbem,* veluti quae Cereri et Carmentae fiebant. — 666. *pilentum, μετέωρον ὄχημα,* matronarum vehiculum duabus rotis praeditum et ita instructum, ut insidentes aëre suspensae agitari viderentur, cuius tamen usus iis sacrorum tantum et ludorum causa concessus erat; quare reliquo tempore, ne conspiceretur, pellibus aut lana coactili (*πίλῳ,* unde nomen descendit) involutum asservabatur. Cf. Macrob. Sat. I, 6. Hor. Ep. II, 1, 192. et Liv. V, 25. — „*mollia pilenta* appellat propter mollem et lentum incessum, quem ipsa structura et situs editus ac celsus suasisse videtur. Servius pensiles currus interpretatur, ideoque mobiles, motu faciles, ut *mollia oscilla* Geo. II, 389. [sic etiam Niebuhr. *Röm. Gesch.* Vol. I. not. 977. et Wagn.], Iulius autem Sabinus *delicata* (i. e. quae sunt mollium et delicatorum hominum) exponit.“ Haec fere *Heyn.* Cf. etiam XI, 64. *molle feretrum.* Peerlk. pilenta e vimine texta, non lignea fuisse, ex hoc epitheto concludit. — Quae sequuntur usque ad v. 670. Heyn. alieno loco intrusa censet: sed verissime *Wagn.:* „Id quum poëta agat, ut, quae maxime memorabilia sint in historia Rom., exponat, non video, quare haec aliena ab h. l. existimemus. Quod si alia quaedam desideres, ea de industria omisit poëta, quippe libro VI. iam commemorata;“ quae tamen non satisfaciunt Peerlkampio, qui et ipse totum hunc locum censet spurium. — 666. *Hinc procul,* in ima parte clipei. Cf. v. 652. — V. 667. uno vocabulo mutato iteratus ex Geo. IV, 467. — 668. „Pro *Catilina* erant haud dubie, quos malis supplicio affectos videre. Sed parum prudenter minusque decore poëta Marium vel Sullam, Cinnam, aliumve, qui rempubl. everterat, nominasset; contra in Catilina scelus manifestum et confessum. — *pendentem scopulo,* puto tamquam equuleo distentum: tracta rei facie a Prometheo rupi alligato. Pro vulture adsident Furiae. — *minacem scopulum,* tamquam ruiturum et ruina eum oppressurum.“ *H.* — *Furiarum ora trementem.* Cf. supra VI, 605 sqq. De structura *tremere aliquid* vid. ad III, 648. — 670. *Secretosque pios.* Cf. supra VI, 540 sqq. et Hor. Od. II, 13, 22. *Et iudicantem vidimus Aeacum Sedesque discretas piorum.* — „*Catonem piis iura dantem*, i. e. pro iudice sedentem, ut alterum Minoëm vel Rhadamanthum, quis non miratus est? De *Catone Uticensi* agi, liquidum est vel ex opposito Catilina: alter oppugnavit patriam, alter liberatam propugnavit. Nec vero alius, quam ad eius severitatem, respectus habitus videtur; quo magis vana est Servii aliorumque dubitatio, verentium, ne Augusto Catonis memoria parum grata esse debuerit. Sed hoc refellere iam alii studuerunt, imprimis ad Hor. Od. I, 12, 35.“ *H.* Catonem maiorem s.

Haec inter tumidi late maris ibat imago,
Aurea, sed fluctu spumabant caerula cano;
Et circum argento clari delphines in orbem
Aequora verrebant caudis aestumque secabant.
In medio classis aeratas, Actia bella,
Cernere erat; totumque instructo Marte videres

Censorem iam propterea non facile intelligi posse Wagn. memorat, quod eius iam supra VI, 842. mentio sit facta. Difficultatem autem a quibusdam viris doctis, et nuper rursus a Peerlk., hic inventam, quod tum Virgilius sibi ipse contradixisset, quum VI, 434. eos, qui ipsi sibi manus intulissent, non in beatorum sedibus, sed alio in Orci loco versantes finxerit, Thiel. ita expedire studet, ut dicat, Catonem a poëta potius adnumerari *ob patriam vulnera passis* (VI, 660.). Et sane, quam honorifice veteres de Catonis caede loquantur, satis notum est. Cf. Hor. Od. I, 12, 35. *Catonis nobile letum.* Manil. IV, 87. *et invictum devicta morte Catonem.* Vell. Pat. II, 35. Lucan. I, 128. etc. — 671 sqq. Praecipuum argumentum, quod cetera omnia absolvit, ultimo loco reservavit. Cf. supra ad v. 626. Oceanum Homeri Il. XVIII, 606 sq. ante oculos habuisse et delphines Hesiodi exemplo Sc. Herc. 209 sqq. intexuisse poëtam suspicatur Heyn., qui etiam conferri iubet Quinti Cal. imitationem V, 93 sqq. Cf. etiam Voss. *Mythol. Briefe* T. I. p. 27. — *Haec inter*, in medio clipeo, inter orae imagines supra commemoratas, mare apparebat cum pugna Actiaca. — 672. *Aurea*, ex auro facta. Peerlk., in aureo maris colore haerens, coni. *Caerula* et postea pro *caerula* — *aequora.* (Vid. infra v. 677.) — *caerula*, i. e. aequora, mare simpliciter. De colore enim hic cogitari non potest, *aurea* imagine iam commemorata. — *spumabant.* Sic omnes editt. post Heins., quamquam plurimi Codd. (et inter eos ipse Med.) praebent *spumabat*, scil. imago. Sed quomodo *imago* potest *spumare?* et quis credat, imaginem, modo *auream* dictam, hic *caerulam* appellatam esse a Virgilio? — *fluctu cano*, spuma albicante, quam artifex argento in auxilium sumpto videtur effinxisse. Cf. etiam adnott. ad v. 677. Sic *aequora cana* dixit Ennius p. 132. Hessel. atque etiam ap. Catull. 64., 13. libri quidam praebent lectionem *spumis incanuit unda* (pro vulg. *incanduit*), quam Orellius defendit. Vid. tamen Muelleri Spicileg. Animadvv. p. 7. — 673. *argento clari*, argento candentes. — 675 sqq. „Splendida carminis pars, quam velim unam clipei argumentum a poëta factum esse. Iam Propertio hic locus adeo probatus fuit, ut, etsi tum tota Aeneis nondum evulgata esset, ex eo tamen carminis summam praestantiam auguraretur lib. II. el. extr. v. 61 sqq.“ *H.* Praeterea cf. idem Prop. III, 11. et IV, 6. Hor. Od. I, 37. et Lucan. X, 53. — 675. „*In medio* clipei, non maris: etsi hoc mediam clipei aram occupare putandum. Si tamen praeter pugnam etiam fugam et triumphum complexa est, in plures partes ac regiones ea quoque distincta esse debuit.“ *H.* Sed quum medius clipeus iam supra v. 671. sit indicatus et in proxime antecedentibus mare commemoratum, rectius, nisi fallor, de medio mari cogitaveris. — *classes, Actia bella*, i. e. pugnam Actiacam repraesentantes. Cf. de hoc appositionis genere adnott. ad Ecl. II, 9., de *bello* autem pro pugna posito ad Aen. II, 439. — 676. *Cernere erat.* Vid. ad Ecl. X, 46. et Geo. IV, 447. — „*instructo Marte*, h. e. classe instructa, *videres* [vid. supra ad v. 650.] *fervere totum Leucaten;* proprie classis fervebat, magno studii aestu se movebat, ad Leucaten. [Cf. Lucr. II, 42. *Fervere quom videas classem lateque vagari.*] Locum ex vicinia posuit, ut tanto maior esset species: nam classis utraque obversa erat claustris et faucibus sinus Ambracii; pugnatum enim est in exteriore sinu versus mare patente.“ *H.* De notissima illa loquendi formula *instruere aciem, exercitum, classem*, vid. Drak. ad Liv. IX, 37, 3. Herzog. ad Caes. B. G. VII, 18. alios; de *Leu-*

Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
Cum Patribus populoque, Penatibus et magnis dîs,
Stans celsa in puppi; geminas cui tempora flammas
Laeta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia ventis et dîs Agrippa secundis
Arduus agmen agens; cui, belli insigne superbum,

---

cates autem promontorio adnott. ad III, 274. — 677. *auroque* (i. e. aureo armorum splendore) *effulgere* (de qua verbi forma vid. ad VI, 827.) *fluctus.* Hoc hemistichion, quod Heynio post v. 671 sq. otiosum et languidum videtur, iure defenderunt Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 77., Iahn. (qui conferri iubet Voss. *Anm. u. Randgl.* p. 227.) et Wagn.; qui hic quidem, quum de instructa acie navali sermo sit, haec verba de fulgore ornamentorum militarium a mari repercusso accipienda esse, verissime adnotat, simul memorans, hoc quomodo repraesentari potuerit in mari auro efficto, non anxie esse quaerendum, quum poëta in tota hac descriptione res, quae in eiusmodi caelatura exhiberi vel possint vel nequeant, mire misceat. At si cogitamus, quam varia ratione nostri aurifices aurum tractare sciant, ut hic politum et radians, ibi non politum et subfuscatum, hic subrubrum, ibi subflavum appareat, haec res mihi quidem minus mira et explicatu difficilis videtur, imprimis si meminimus, quae Plin. XXXIV, 14, 40. de caelatorum arte memorat. Peerlk. tamen, Wagnerum vituperans, „ut poëtam probabili coniectura crimine ineptiarum liberaret," *ferroque* scribendum esse censuit. — 678. *Hinc Augustus.* Cf. infra v. 685. *Hinc Antonius* cett. „Classi universae M. Agrippa praefuit, Octavianus autem Caesar cum M. Val. Messala aliisque rerum summae, ubicunque res poscerent, prospicere satagebat. — *Italos*, ut *barbaricas opes* Antonii v. 685. opponeret. — 679. *Cum Patribus* cett., ut causam reip. a Senatu populoque Romano commissam tueri Augustus videretur." *H.* Ruhk. nescio an recte *Penates* ad Augustum, *magnos deos* autem ad rempubl. referendos censeat; certe non cum Heyn. et Wagn. *Penates* et *magnos deos* hic unum idemque significare et epexegesin locum habere statuam. Cf. etiam adnott. ad III, 12. Ceterum quanta arte hic versus compositus sit, non est cur multis doceam. De clausula monosyllaba, hic post Spondeum imprimis gravi et nervosa, vid. adnott. ad Geo. I, 181. — 680. *Stans celsa in puppi.* Cf. III, 527., ubi hunc versum iam legimus, (ibique adnott.) IV, 554. et X, 261. Rom. Goth. II. alii *Stat*, quod non erat cur praeferendum censerent Heyn. et Iahn.; apertum est enim, hanc lectionem iis deberi, qui verbum finitum temere desiderarent. — *geminas cui tempora flammas* cett. i. e. galea utrimque fulgorem flammeum emittit. „Perperam ad oculos Augusti fulgentes (vid. Sueton. c. 79.) refert Serv. et alii. Habuit poëta in animo Diomedis cassidem Il. V, 4 sq. *Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ* cett., et in miraculum conversus est galeae ex aere fulgor, qui radiorum vel nimbi speciem referre videri poterat, imprimis si bucculas galeae cogites." *H.* Vid. etiam supra ad VII, 785. — *geminas flammas*, quia sunt gemina tempora. — 681. *laeta* ad splendorem spectare memorat Heyn. coll. I, 591. *laetos oculis afflarat honores.* — „In vertice *aperitur*, lucet, apparet (proprie de oriente et in conspectum veniente sidere vid. ad III, 275.) stella Iulia, Caesaris capiti appingi solita in memoriam stellae crinitae, in quam inter ludos funebres habitos anima Caesaris abiisse credita est. Vid. ad Ecl. IX, 47. Eandem stellam respexit Prop. IV, 6, 29 sq." *H.* — 682. *ventis secundis* non otiose additum, quia usque ad quintum diem adversus ventus tenuerat. Cf. Plut. M. Anton. c. 66. et Serv. ad v. 682. *M.* autem *Vipsanius Agrippa* vel tironibus satis notus. — 683. „*arduus* aut ipse

Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica variisque Antonius armis,
Victor ab Aurorae populis et litore rubro,
Aegyptum viresque Orientis et ultima secum
Bactra vehit; sequiturque, nefas! Aegyptia coniux.

---

stans arduo in loco, aut navi ardua conspicuus. [Cf. VII, 624.] — 684. *navali corona*, quae eadem *rostrata*, rostris ex auro vallata, qua paullo ante [a. U. C. 718.] donatus fuerat in bello Siculo, victo Sex. Pompeio. Vid. Vellei. II, 81." *H.* Iure autem *insigne superbum* dicitur; nam Velleio teste l. l. *Insigne coronae classicae, quo nemo umquam Romanorum donatus est, hoc bello Agrippa singulari virtute meruit*, et secundum Senec. de Benef. III, 32. *Agrippa navali corona insignis, unum adeptus est inter dona militaria decus.* Ceterum cf. adnott. ad I, 21. — 685. *Hinc*, scil. veniens. „*ope barbarica.* Ex adverso expressus in aere Antonius cum copiis ex barbaricis populis diversis (unde *varia arma*) conscriptis, praeter legiones, quas habebat. Cf. Plut. M. Anton. p. 944. B. [c. 61.]" *H.* De simplici Ablativo sine Praepos. *cum* usurpato vid. ad VII, 284. et Ecl. X, 24. Pro *variis*, quod Heyn. recte interpretatur „multis ac diversis habitu adspectuque," Heins. coni. *Phariis*, quam supervacaneam coniecturam praeter Burm. ad Claud. p. 1055. et ad Anthol. Lat. T. II. p. 175. nuper etiam probavit Peerlk., qui putat, Antonium ipsum dici ope barbarica et Phariis, i. e. Aegyptiis, armis indutum fuisse; in quam rem confert veteris poëtae verba ap. Cic. Tusc. I, 35. *Adstante ope barbarica, Tectis caelatis, laqueatis.* — 686 sqq. „Vult proelia cum Parthis, quibus Oriens tum parebat, dicere, inter quae nonnulla fuere satis felicia." *H.* — *Victor a populis*, qui victoriam ab s. ex iis reportat. Cf. Drakenb. ad Sil. V, 271. et Hand. Turs. I. p. 18 sq. cum adnott. ad Aen. VII, 647. Est igitur i. q. victor populorum Aurorae, s. Orientis, et maris rubri; cum Parthis enim et Armeniis feliciter bellum gesserat. Pro *Victor* Markland. ad Stat Silv. II, 6, 3. coni. *Ductor*, Schrader. autem ad Musaeum p. 258. *victor* explicat: „quasi victor, qui talem se habere volebat." Sed verissime Heyn. in mentem nobis revocat Ventidii victoriam a. U. C. 713. de Parthis reportatam atque Canidium, et ipsum Antonii legatum, qui Armenia devicta in Iberos Albanosque exercitum duxerit a. U. C. 716., Antoniumque ipsum, qui Artavasde capto Armeniam occupaverit a. U. C. 718. Cf. imprimis Dio Cass. L, 6., qui omnes fere reges Orientis, Romano imperio vicinos, Antonio socios adfuisse narrat; quare infra v. 705. Indi adeo et Arabes commemorantur. — Ut hic Virgilius coniungit *Aurorae populos* et *litus* (i. e. mare) *rubrum*, ita Hor. Od. I, 35, 30. *iuvenum recens Examen, Eois timendum Partibus oceanoque rubro.* — *Rubri* autem (Gr. ἐρυθραίου) *maris* nomen latiore sensu dictum a veteribus refertur ad omne mare meridionale inter Indicum et Aethiopicum Oceanum, strictiore vero ad solum Sinum Arabicum. Cf. Cic. N. D. I, 35, 97. Prop. III, 11, 6. Tib. II, 4, 30. Mela III, 7, 8, 8, 1. Plin. VI, 23, 28. Curt. VIII, 9. alii et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 5 sqq. — 688. *Bactra ultima*, in remotissimo Oriente sita. Quare ap. Prop. III, 1, 16. *Qui finem imperii Bactra futura canent. Bactra* enim s. *Zariaspe* (nunc *Balkh*) caput erat Bactrianae regionis (quae nunc *Magna Bucharia* appellatur), haud procul ab Oxo fluv. ad Paropamisi radices situm. Cf. Strab. XI. p. 514. Plin. VI, 15, 17. Arrian. III, 29. Silius XIII, 764. al. et liber meus modo comm. II. p. 558. „Habuit Antonius auxilia a rege Medorum submissa, testante Plutarcho p. 944. [c. 61. coll. c. 52. et 53.] Itidem sic v. 705 sq." *H.* De nomine terrarum pro populorum posito vid. ad Ecl. I, 63. IV, 58. Aen. II, 703. al. Ceterum cf. de h. l. Broukhus. ad Prop. III, 1, 16. et Burm. ad Lucan. VIII, 299. —

Una omnes ruere, ac totum spumare, reductis
Convulsum remis rostrisque tridentibus, aequor.
Alta petunt; pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montis concurrere montibus altos:
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stuppea flamma manu telisque volatile ferrum

— Pro *vehit* Peerlk. scribi vult *vehens*. „Possis interpungere: *sequiturque nefas, Aeg. coniux*. Supra II, 585. *Exstinxisse nefas*, i. e. Helenam. Sed nihil muto.“ *Wagn.* Et recte quidem; connubium violata lege Romana cum peregrina initum eadem ratione hic *nefas* dicitur, qua apud Horatium Od. III, 5, 6. *Miles Crassi* ob *coniugem barbaram* vocatur *turpis maritus*. Ceterum cf. adnott. ad VII, 73. — *Aegyptia coniux*. Vid. Ovid. Met. XV, 826. *Romanique ducis coniux Aegyptia.* Cf. etiam Flor. IV, 11, 2. — 689. *Una omnes ruere*, impetu feruntur in hostem. Heyn. transitive dictum putat pro ruere mare remis, coll. I, 35. *spumas salis aere ruebant.* Sed tum aegre desiderari Obiectum *mare* s. *aequor*, vere censet Wagn. — *reductis remis.* Heyn. comparat Ovid. Met. XI, 461. *reducunt ad fortia pectora remos.* — V. 690. iam legimus V, 143., ubi vid. adnott. — Cum v. 691 sq. cf. locos hinc expressos Silii X, 322. *Sic Lagea ratis, vasto velut insula ponto Conspecta, illisit scopulis*, et Statii Theb. V, 338. *abruptam credas radicibus ire Ortygiam, aut fractum pelago decurrere montem.* Vid. etiam Senec. Suas. I. extr. et Quinct. Inst. VIII, 6, 68. — 692. *montes concurrere.* Cf. Plin. II, 83, 85. de portento: *Montes duo inter se concurrerunt, crepitu maximo assultantes.* — 693. Heyn. verba *tanta mole* coniungit cum *puppibus*, ut significent i. q. tantae molis; rectius vero Wagn. et verborum collocationem et verbum *instat*, quod non ita nude poni potuerit, vetare memorat, ne coniungamus *puppes tanta mole*, hac explicatione adscripta; „Tanta erat turritarum navium magnitudo; quas remiges magna adhibita vi propellebant.“ Scilicet locus sic capiendus: Viri (i. e. remiges) puppibus instant ea virium contentione, qua in tantis navibus opus est. *Heyn.* haec adnotat: „Spectat hoc maxime ad Antonianas naves, ad denos remorum ordines assurgentes, *ad hoc turribus et tabulatis allevatas* cett., Flor. IV, 11, 5., et sua magnitudine, imprimis in ista remigum inopia, ad regendum difficiles. Cf. Plut. Ant. p. 946. C. [c. 66.] et Dio Cass. XXXII, 33.“ De *turritis* navibus (quas apud Romanos Antonius primus instituisse traditur) cf. Plin. XXXII, 1, 1. Veget. IV, 44. Caes. B. G. III, 14. id. B. C. I, 25. alii et Scheffer. de mil. navali vett. p. 134. — 694. „*stuppea flamma:* ad rerum veritatem, quum ab Antonio relictae naves pertinaciter pugnare pergerent. Vid. Dio l. c. 34. 35. Hor. Od. I, 37, 13. *Vix una sospes navis ab ignibus.*“ *H.* De his malleolis in naves hostiles coniectis vid. Veget. IV, 18. Ammian. XXIII, 4. Vitruv. X, 22. Liv. XLII, 64, 3. all. et Lipsii Poliorc. V, 5. — Haerent Intpp. in verbis *telis volatile ferrum spargitur*, quum *ferrum* nihil aliud significare possit, quam tela et sagittas, nemo autem intelligat, quomodo telis telum emitti queat; quare Heyn. et Iahn. praeferunt unius Cod. Rom. lectionem *telique volatile ferrum*, ut *teli ferrum* stuppeae flammae oppositum sit; Ruhk. vero (coll. Livio XXXVIII, 29.) vulgatam ita defendit, ut *telum* de funda, *ferrum* de glande eius intelligat, quod mihi quidem minus probandum videtur Wagneri ratione, qui *telis* explicat per: telorum iactu, ut sensus sit: telorum iactu in omnes partes volat ferrum, eamque rationem etiam Süpflius sequitur, quamvis Iahn. censeat, ineptam sic effici sententiam, quum teli iactu non solum ferrum, sed totum telum emittatur. Peerlk. locum sic distinguendum censet: *St. flamma manu telisque, volatile ferrum Sp.*, quod nemo facile probabit. Wakef. ad Lucr. I, 969. parum feliciter coni. *telisque volatile vellus Spargitur*. Ceterum *volatile ferrum* iam supra legimus IV,

Spargitur: arva nova Neptunia caede rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;
Necdum etiam geminos a tergo respicit anguis.
Omnigenûmque deûm monstra et latrator Anubis
Contra Neptunum et Venerem contraque Minervam
Tela tenent. Saevit medio in certamine Mavors
Caelatus ferro, tristesque ex aethere Dirae;

71., ubi vid. adnott. — 695. *novam caedem*, quae nec redintegrata nec inaudita esse potest, idem Wagn. rectissime ad initium pugnae spectare censet, ut verba *nova caede rubescunt* nihil aliud significent, quam: incipiunt caede rubescere, quum *novum* dicatur, quod primum fiat. Cf. Ecl. VIII, 29. Geo. II, 332. Aen. VII, 554. Ter. Adelph. prol. 12. *novam fabulam agere*, Liv. XXII, 1, 7. *nova atque integra concipere*, et notum illud *nova nupta* ap. Plaut. Cas. I, 1, 30. Catull. 60, 98. al. Ceterum ii quoque, qui explicant: mare, quod iam antea saepe caede rubuerat, tunc denuo (*nova caede*) rubuit, habent quo sententiam suam defendant. Peerlk. praeter necessitatem coni. *nova - luce rubescunt.* — 696. „Acerbe haec de Cleopatra. Potuit fortasse, quod tamen ignoro, sistri usus esse apud Aegyptios in bello. Ex hoc tamen loco non conficitur. In ludibrium versa re sistrum memoratur, quod regina cum turba spadonum et feminarum ludis et choreis vacante in media classe versatur: sistri autem usus in lascivia Aegyptiorum frequens. Docet quoque Propertii imitatio III, 11, 43. *Ausa Cleopatra - - Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.*“ *H.* Adde Lucan. X, 63. (Cleopatra) *Terruit illa suo, si fas, Capitolia sistro.* De ipso sistro vid. imprimis Apulei. Met. XI. p. 579 sq. Oudend., quo auctore est crepitaculum aeneum, *cuius per angustam laminam in modum balthei recurvatam traiectae mediae paucae virgulae crispante brachio tergeminos iactus reddebant argutum sonum.* Cf. etiam Ovid. Met. IX, 793. Am. II, 13, 11. A. A. III, 635. Mart. XIV, 54. Stat. Silv. III, 2, 102. cett. — 697. Caelaverat Vulcanus a tergo Cleopatrae duos angues, vitae exitum ei instantem significans. „Necdum mortem futuram admota sibi aspide prospicit. Sequitur fortasse Virgilius aliquam famam, duo eam angues sibi admovisse.“ *H.* Quum non satis constet, quot anguibus corpori admotis Cleopatra perierit, in hoc poëtae loco minime haerendum, neque opus est Burmanni coni. *gelidos anguis.* Horatius quoque Od. I, 37, 26. de Cleopatra canens plures angues commemorat (*Ausa - - asperas Tractare serpentes*); quum contra Velleius II, 87. unam modo aspidem commemoret. — 698 sqq. „Proelium deorum artifex effinxerat in aere: ab una parte pugnabant dii Aegyptii, ab altera Romani. In medio pugnam incendunt Mars, Dirae, Discordia, Bellona.“ Haec *Heyn.*, qui h. l. ex imitatione Hom. Il. XVIII, 535 sqq. et Hesiodi Sc. Herc. 153 sqq. et 248 sqq. ortum censet. — *omnigenus* legitur etiam ap. Lucr. II, 759. 821. V, 429. et 441. Priscian. VII, 3, 9. p. 732. P. formam *omnigenûm* temere deducit *ab omnigena* (pro *omnigenarum* positam). Cf. Schneideri Gramm. Lat. II, 1. p. 24. — *deûm monstra*, quia Aegyptiorum dei beluina capita habebant. — „*latrator Anubis*, capite canino. Propertius, qui hunc librum nondum editum legerat (vid. ad v. 675.) hinc traxit III, 11, 41. *Ausa Iovi nostro latrantem opponere Anubin.*“ *H.* Cf. etiam Ovid. Met. IX, 690. *latrator Anubis;* de quo vid. Creuzeri *Symb.* I. p. 364 sqq. Klopferi Lex. myth. I. p. 227 sq. et Haakh. in Pauly *Realencycl.* I. p. 584 sqq. — 701. „*caelatus*, exsculptus, nam de anaglypho agitur, et *caelare* sic proprie in aere dicitur (vid. *Antiquar. Aufsätze* P. II. p. 134 sqq.) — *ex aethere Dirae*, ideoque volantes. [Cf. Eur. Or. 317.] Reddidit eo nomine, puto, Κῆρας Hesiodi in Scuto Herc. 248 sqq. [ideoque non Furias, ut alibi. Cf. adnott. ad VII, 324. et de discrimine inter utrasque deas Claud. R. Pros. II,

Et scissa gaudens vadit Discordia palla,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Aegyptus et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos iam iamque immittere funis.
Illam inter caedes pallentem morte futura
Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri;
Contra autem magno maerentem corpore Nilum

---

218 sqq. Wagn. tamen censet poëtam interpretatum esse ἠεροφοῖτιν Ἐρινύν Homeri Il. IX, 571. et XIX, 87.] - - Simili modo *Mors alata* est poëtis. — 702. *scissa Discordia palla.* Redhibuit eam *laceratam pectore vestem* Petron. c. 124.“ *H.* Cf. etiam supra VI, 208. Claud. in Ruf. I, 30. al. — 703. De *Bellona sanguineo flagello* instructa cf. imprimis Lucan. VII, 568. *quacumque vagatur Sanguineum veluti quatiens Bellona flagellum,* praeterea autem Silius IV, 441. V, 221. Claud. in Eutrop. II, 110. Stat. Theb. II, 718. et similes loci, ubi *hasta, vestis, coma cruenta* ei tribuitur. — V. 704 sq. ex Hom. Il. XVI, 700 sqq. fluxerunt. Certasse cum Marone Propertium IV, 6, 55 sq. et 68. et Albinovanum Eleg. in Maecen. 55 sq., iam Heyn. memorat; qui simul docet, potuisse hanc imaginem facile mente obiici signo Apollinis ἑκηβόλου in promontorio Actiaco posito. De hoc ipso *Apolline Actio* vid. ad III, 275. — 705. *Desuper,* ab Actio. — *Indi.* Vid. adnott. ad Geo. II, 172. — *Sabaei,* celeberrima Arabum natio, de qua vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 751. Malchus, Arabum rex, inter Antonii copias auxiliares commemoratur ap. Plut. Ant. 61. — 707 sqq. „Prima regina fugam circumspexit, ut omnes tradunt. Vid. Plut. Anton. p. 946. E. [c. 67.] et Dio Cass. L, 33.“ *H.* — *ventis vocatis.* Vid. ad III, 253. — 708. *iam iamque.* Vid. ad II, 530. — „*laxos immittere funes* (a curribus petitum) pro: laxare, solvere funes, ideoque vela explicare et expandere. Cf. X, 229. ibique not.“ Haec *H.*, rectissime, ut mihi videtur; quum equo *immittere habenas* (cf. V, 146.) et ipsum sit frenis laxatis, remissis et effusis celerrimum equo cursum permittere. (Vid. etiam adnott. ad Geo. II, 364. Aen. I, 63. VI, 1. al. et Gronov. ad Senec. de ira III, 6.) Quare nescio, quo iure Wagn. in minore edit. interpretetur: „navium cursum incitare velis expansis per intentos, qui laxi ante fuerant, funes et rudentes.“ — 709. „*pallentem morte futura:* quasi praesensione mortis hanc fugam consecuturae. Pallorem autem argento vel alio metallo debuit reddere artifex: quemadmodum ap. Plutarch. Conv. V, 1., ut Iocastae vultum exanimem exhiberet, ex aere et argento conflata massa usus fertur artifex. Cf. etiam Plin. XXXIV, 14, 40.“ *H.* — 710. *Iapygem* proprie dixit; ab occidentali enim plaga venire debuit ventus Cleopatrae secundus. *Iapygiam* autem eandem Italiae inferioris regionem esse constat, quae etiam Messapia et Calabria dicitur, et orientalem Apuliae partem efficit. *Iapyx* ventus, quem alii (ut Veget. Mil. IV, 38.) cum Zephyro, alii (ut Favorin. ap. Gell. II, 22.) cum Cauro confundunt, quique respondet Graecorum Ἀργέστῃ et nostro *NW.* vel potius *WNW.* (cf. liber meus geogr. I. p. 614. et 617.), commemoratur etiam Horatio Od. I, 3, 4. et III, 27, 20. Lucano VI, 339. al. — 711 sqq. „Poëticum phantasma magnum et praeclarum. Fuga petitur Nilus: is fugientes excipit. Prop. III, 11, 51. in loco hinc expresso: *Fugisti tamen in timidi vaga flumina Nili.* Iam Fluviorum simulacra cogita specie humana, recubantia et inferiore corporis parte veste tecta, ut tamen sinum facere possint, quem Nilus fugientibus ostentat.“ *H.* — *Contra,*

Pandentemque sinus et tota veste vocantem
Caeruleum in gremium latebrosaque flumina victos.
At Caesar, triplici invectus Romana triumpho
Moenia, dîs Italis votum immortale sacrabat,
Maxima tercentum totam delubra per Urbem.
Laetitia ludisque viae plausuque fremebant;
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae;
Ante aras terram caesi stravere iuvenci.
Ipse, sedens niveo candentis limine Phoebi,
Dona recognoscit populorum aptatque superbis
Postibus; incedunt victae longo ordine gentes,
Quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.

---

ex adverso. — *maerentem* sortem reginae suae. — *tota veste.* Burm. confert Ovid. Met. VI, 298. Stat. Silv. III, 2, 32. et Auson. Mos. 368. „In voc. *tota* studium Nili cernitur, omnibus viribus nisi, corpore et mota veste victos vocantis.“ *Peerlk.* Vid. Broukhus. ad Prop. III, 9, 51. — *in gremium latebrosaque flumina* Wagn. Qu. Virg. XXXIII, 4. recte interpretatur: in latebras caerulei gremii. Cf. adnott. ad Ecl. II, 8. Geo. II, 486. Aen. I, 61. al. — 714 sqq. „Denique triumphus Augusti erat effictus in clipeo. Fuit is triplex trinis diebus: Dalmaticus, Actiacus, Alexandrinus (vid. Suet. Aug. 22. Dio LI, 21.); necesse igitur est ab artifice ea, quae cuiusque diei essent, in unum fuisse congesta.“ *H.* Peerlkamp. confert Orosium VI, 20. *Caesar victor ab Oriente rediens urbem triplici triumpho ingressus est.* — „*votum immortale sacrabat:* templa, opera immortalia, dedicabat ex voto, et quidem magno numero; unde trecena dixit. [Vid. ad IV, 510.] Quae per reliquam Augusti vitam facta sunt, revocavit poëta sub unum tempus. Cf. Suet. Aug. 29. Dio. LI, 22.“ *H. Votum* singulari numero eadem ratione per appositionem adiungitur nomini plur. numeri ap. Livium XXIII, 46, 5. *Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremavit* et al. Ceterum Burm., h. l. sic distinguens: - - *sacrabat. Maxima tercentum totam delubra per urbem Laetitia, ludisque viae plausuque fremebant,* totam sententiam pervertit. — V. 717 sqq. vivide describitur laetitia publica. — *plausu fremebant.* Vid. I, 559. ibique adnott. et cf. imitationem huius loci apud Silium XI, 494 sqq. — 718. „Omnibus in templis matronarum supplicantium coetus, *et arae,* ante quas victimae immolabantur: unde strati iuvenci in terra et constrata terra iuvencis; tandem *iuvenci stravere terram.*“ *H.* — Peerlk., quum non mirum sit in omnibus templis fuisse aras, immo templum sine ara non sit templum, coni. *omnibus arae Ardentes, terram* etc.; quae aliquam veri speciem haberent, si Virgilius non addidisset verba *Ante aras* etc.; haec enim quum adiecerit, idem est ac si scripsisset: *omnibus arae, Ante quas* etc. — 720 sqq. „Puta triumphatorem Octavianum iam intrasse urbem. Sedet pro tribunali sub porticu et aditu templi Apollinis Palatini et prospectat (*recognoscit*) succedentem pompam triumphalem, in qua portantur coronae aureae, *dona populorum* [devictorum: cf. Liv. XI, 43.]: ducuntur captivi una cum signis fluviorum.“ *H.* Apollinis autem Palatini templum Augustus ipse dedicaverat a. U. C. 726. Cf. Suet. Aug. 20. Dio Cass. LIII, 1. Hor. Od. I, 31, 1. Prop. IV, 6. (V, 6. Lachm.) et Lürsenius de templo et bibliotheca Apollinis Palatini. Franeq. 1719. — *Ipse.* Vid. ad Geo. IV, 464. — *candentis Phoebi.* Cf. Hor. Od. I, 2, 31. *Nube candentis humeros amictus Augur Apollo,* et adnott. ad Ecl. II, 46. — 721. *aptat superbis postibus,* in foribus vel porticu templi suspendenda curat. Cf. adnott. ad VII, 183. — Cum v. 723. cf. Luc. III, 288. *coiere nec unquam Tam variae cultu gentes tam dissoni vulgi Ora* et Claud. Stil. I, 152. *nec tantis dissona*

Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
Finxerat; Euphrates ibat iam mollior undis;
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis,
Indomitique Dahae, et pontem indignatus Araxes.

---

linguis Turba, nec armorum cultu diversior umquam Confluxit populus. — 724 sqq. „Vides manifeste, poëtam carmini dignitatem et maiestatem parare ex nominum novitate vel peregrinitate vel vetustate. — 724. [*Nomadum genus* [vid. ad IV, 320.] *et Afros.* Erat enim in Antonii partibus magna Africae pars a Cyrenis usque ad Aethiopiam, et interfuit Antonii copiis Bogudes, Mauritaniae rex. Plut. Anton. p. 944. B. [c. 61.] Dio. Cass. L, 4. — *discinctos Afros:* mollitiem hominum arguit veste laxa et fluente. Hinc *Carthago discincta* dicitur ap. Auson. paneg. Gratiano dict. c. 14.“ *H.* Quare ap. Plaut. Poen. V, 5, 48. de homine Carthag. legimus: *Tu, qui zonam non habes* cett. Cf. etiam Liv. XXXV, 11, 7. *discinctus et inermis eques* (Numida); Sil. II, 56. *Discincti Libyes;* id. III, 235. de Carthaginiensibus: *sinusque Cingere inassuetum.* Gossr. tamen: „*discinctos*, sc. armis detractis. Ita Flor. II, 4, 3. et Mart. IX, 104.“ — *Mulciber* Vulcanus dicitur a mulcendo s. molliendo ferro. (Vid. Festus s. v. p. 99. ed. Lindem. et Macrob. Sat. VI, 5.); quare alii scribunt *Mulcifer.* Cf. Heins. ad h. l. Cort. ad Lucan. I, 545. et Schneid. Gr. Lat. I, 1. p. 226. — 725. „*Lelegas Carasque* [quos etiam Ovid. Met. IX, 645. coniunxit] posuit pro populis et regibus minoris Asiae, quos enumeratos vides apud Plutarch. l. c. *Leleges*, de quorum sedibus Strabo l. XIII. [p. 610 sqq. Cas.] multa disputat, cum Caribus oram Asiae maritimam tenuerant, antequam ab Ionibus eiecti ad interiora recesserunt. De his nec de aliis Lelegibus h. l. agitur.“ *H.* — *Gelonos*, de quibus vid. ad Geo. II, 115., vel pro Dacis, adversus quos M. Crassus bellum gessit, vel pro Thracibus, ultra quos habitabant, positos censet Heynius. Ut autem Virgilius *sagittiferos*, ita Hor. Od. III, 4, 35. *pharetratos Gelonos* commemorat. — 726. „*Euphrates ibat iam mollior undis*, leniore amne, ut domitum se ac subiugatum, h. e. populos accolas victos et subiectos, significaret; ut *mollita* dicuntur etiam alibi, quae victa ac contusa coërcitaque sunt.“ *H.* Ita Hor. Od. II, 9, 21. dicit *Medum flumen minores volvere vortices.* Cf. etiam similem locum Geo. III, 30. Ceterum *Euphratem* non minus quam *Araxen* et *Dahas* omnino populos Orientis significare, qui Antonium secuti essent, *Morinos* autem et *Rhenum* triumphum Dalmaticum respicere, quo etiam de Morinis et aliis Galliae Germaniaeque populis, rebellionis sociis, triumphatum fuerit, adnotat Heyn. coll. Dione LI, 21. — *Morini* (de quibus vid. Plin. IV, 17, 31. Mela III, 2, 7. *ultimi Gallicarum gentium Morini;* Caes. B. G. II, 4. III, 9, 28. IV, 21. alii) habitabant in extrema Galliae Belgicae ora (in septemtrionali Picardia, quae nunc vocatur) ad fretum Britannicum, quare hic *extremi hominum* appellantur, ut alibi *ultimi Britanni* cett. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 260. — „*Rhenus bicornis*, Vahalis et Rhenus, ut tum quidem cursus erat antequam Drusus tertium ostium, Flevum, fossa ducta efficeret.“ *H.* Sic etiam *Granicus bicornis* ap. Ovid. Met. XI, 763. Ceterum cf. adnott. ad Geo. IV, 371. — 728. *Dahae*, Nomades ad orientale Caspii maris litus Oxum fluvium versus incolentes ultra Hyrcanos. Cf. Strab. VII, p. 304. XI. p. 511. Plin. VI, 17, 19. et XXXVII, 8, 33. Curt. VII, 4. VIII, 1. all. et liber meus modo comm. II. p. 567. et 571. De orthographia nominis, quod modo *Dahae*, modo *Daae* scribitur, vid. Gronov. ad Sen. Thyest. 370. et 603. Drak. ad Sil. III, 764. et Osann. ad Apulei. de Orthogr. §. 56. p. 77. — „*pontem indignatus Araxes:* nihil amplius, quam ut flumen rapidum ideoque pontis impatientem diceret, eoque ipso feritatem accolarum Armenorum declararet.“ *H.* Eadem de causa Claudiano IV. Cons. Hon. 387. dicitur *impacatus;* idemque in Rufin. I, 375. canit: *Calcabitur asper*

Talia per clipeum Vulcani, dona parentis,
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet,
Attollens humero famamque et fata nepotum.

Phasis equo, *pontemque pati cogetur Araxes*. Cf. etiam Sidon. Apoll. Paneg. Anthem. 441. *non ut mihi pressus Araxes Imposito sub ponte fluat*. Erat autem *Araxes* (qui nunc *Aras* vocatur) Armeniae maioris fluvius, qui cum Cyro, in quem effunditur, in mare Caspium influit. Vid. Strab. IX. p. 363. Ptol. V, 13. Plin. VI, 9, 9. Mela III, 5. 5. alii et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 598. — Cum verbis *pontem indignatus* cf. Val. Fl. I, 9. *Oceanus Phrygios prius indignatus Iulos*. — 729. Comma vulgo post *Talia* positum cum Wagn. omisi, quum apertum sit, verba sic iungenda esse: *Talia miratur per Vulcani clipeum*, *parentis dona*, i. e. donum matris. Peerlk., si Virgilius fuisset, elegantius scripsisset: *Talia per clipeum*, *Volcania dona parentis*, *Miratur*. — *clipeum* - - *dona*. Cf. Silius II, 396. *Ecce autem clipeum Oceani gentes ductori dona ferebant* cum Aen. V, 359. VI, 26. Stat. Theb. II, 586. (*ensem*, - - *Mavortia munera*), X, 58. (*peplum*, - - *castae velamina divae*) etc. — 731. *Attollens humero*, in humerum, *famam et fata nepotum*, i. e. clipeum, in quo fama (illustria facta) et fata nepotum (i. e. res, quae fato destinatae accident) caelatura efficta erant; alligatus enim loro clipeus humeris iniicitur. Heyn. confert infra X, 496. vereque nihil reconditi et quaesiti, nullum verborum lusum, nullam allegoriam huic versui inesse iudicat, quamquam concedit, splendore superiorum versuum inferiorem esse hanc clausulam, quae melius abesset. Sed recte hunc versum, quem Servio teste iam antiquiores Critici supervacaneum et inutiliter additum censuerunt, defendit Peerlk., inter alia haec adnotans: „Aeneas dona parentis cum admiratione et gaudio contemplatur et clipeum humero attollit, ignarus se in illa rerum imagine gloriam et fata nepotum tollere. Atque ita mihi iste versus et elegans et gravis videtur.“

P. VIRGILII MARONIS
A E N E I S.
LIBER NONUS.

ARGUMENTUM.

„Turnus, absente Aenea et in Tuscia conquirendis auxiliis occupato a Iunone per Iridem admonitus, ne tantam rei bene gerendae occasionem amitteret, quam proxime ad hostes copias admovet (1—32.). Qui quum suis se moenibus continerent, neque aequo loco facerent dimicandi potestatem, ut illis spem omnem fugae intercluderet, classem exurere conatur (33—76.). Erat eius classis materia ex Idaeae Matris luco caesa: quapropter Matris precibus adductus Iupiter naves omnes incendio eripuit et in totidem Nymphas marinas convertit (77—122.). Post haec Turnus imminente iam nocte adversus hostium eruptiones ad oppidi portam excubias disponit: iis Messapum praeficit (123—167.). Interim consultantibus Troianorum ducibus, quemnam potissimum ad Aeneam mitterent, qui de suorum periculo eum faceret certiorem, ultro eam provinciam suscipiunt Nisus et Euryalus, coniunctissimum amicorum par (168—277.): qui quum urbe emissi hostium excubias vino somnoque obrutas offendissent, Rhamnetem cum magno Rutulorum numero trucidant, eorumque se spoliis exornant (278—366.). Verum quum instante iam luce se recipere conantur, a Volscentis equitibus conspecti, ad silvas confugiunt. Ibi Euryalus, armorum pondere viaeque errore impeditus, in hostes incidit, et a Volscente, frustra deprecante Niso, confoditur (367—437.). Nisus quoque, caeso Volscente et Euryali nece strenue vindicata, multis vulneribus confossus super amici corpus concidit (438—445.). Capita hastis affixa in castra deferuntur: ubi a Troianis e moenibus agnita ingentem in urbe luctum excitant (446—502.). Interim Turnus totis viribus hostes oppugnat: magna utrimque strages editur (503—589.). Ibi Ascanius Numanum insolentius se iactantem sagittae ictu interficit (590—617.). Pandarus et Bitias successu elati portam recludunt, hostesque subeuntes ingenti caede propellunt (618—690.). Eius rei nuntio accepto Turnus per portam patentem in oppidum seu castra irrumpit (691—733.); Troianosque in fugam convertit (734—777.): tandem, hostium multitudine circumventus, paullatim cedit ad eam oppidi partem, quae fluvio alluitur (778—789.); et ut erat armatus, flumine secundo delatus escendit litus et incolumis ad suos revertitur.“ *H.*

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur,

„Quod ipsa res suadere debuit, ut per Aeneae absentiam Latini et Rutuli oppugnarent vallum Troianorum, hoc epico more deae Iridis a Iunone missae monito tribuitur Homeri exemplo v. c. Il. XVIII, 166. etc. Ad poëtae artificium agnoscendum Servii nota facit: „„In hoc libro mutatio est omnium rerum; nam et aliae personae et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Aenea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam, a petitione auxiliorum ad bellum.““ — Etiam illud praeclare factum, quod nunc res absente Aenea geritur, ut eius adventu nova rerum exspectatio fiat.“ *H.* — 1. Ex Servii Comment. discimus, fuisse qui hunc transitum ad novum librum per Part. *Atque* vituperarent; sed quum arcte cohaereat hic liber cum antecedente, quidni, ut continuationem rerum narranda-

Irim de coelo misit Saturnia Iuno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti divûm promittere nemo
Auderet, volvenda dies, en, attulit ultro.
Aeneas, urbe et sociis et classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petit Euandri.

rum indicaret, poëtae a Copula librum exordiri licuerit? Plane idem fecit Valer. Fl. IV, 1. *Atque ea non oculis Divûm pater amplius aequis Sustinuit.* Cf. etiam Hand. Turs. I. p. 496. — *penitus* (i. e. prorsus, plane) *diversa parte*, i. e. loco ab Aeneae castris remotissimo. Sic Ecl. I, 67. *Et penitus toto divisos orbe Britannos* cett. — *dum ea geruntur* (i. e. arma offeruntur, auxilia dantur etc.) - - *misit.* Vid. ad Ecl. VII, 6. Geo. IV, 560. Aen. III, 616. — Cum v. 2. cf. adnott. ad IV, 693 sq., ubi etiam afferre poteram Ammian. XX. p. 191. — 3. *parentis*, avi vel abavi (vid. infra X, 76. et 619.). Sic etiam ap. Ovid. Met. V, 237. *parens* pro avo. Cf. Caius Digest. L, 16, 51. et Ulp. ibid. II, 4, 4. Peerlk. tamen sine iusta causa coni.: *luco tum forte virenti.* — *Pilumnus*, cui etiam *Sterculii* nomen erat, Fauni fil., deus agrestis veterum Latinorum, pilo invento rusticis gratus. Cf. Nonius XII, 36. Spangenberg. de vett. Latii religg. domm. p. 65. Creuzer. *Symb.* IV. p. 462 sqq. Heynii Exc. VII. ad l. VII. Aen. Klopferi Lex. myth. II. p. 466. et Pfau in Pauly *Realencycl.* V. p. 1621. — 4. *sedebat* spectat ad solitudinem et otium, cui *sedendi* verbum bene convenit. Vid. Heins. et Drak. ad Silium XII, 64. Ruhnk. ad Ovid. Her. VIII, 21. Ernestii Clav. Cic. s. v. Rupert. ad Liv. VII, 37, 4. Beneck. ad Iustin. XXXI, 4, 9. alios, et cf. adnott. ad V, 440. — *sacrata.* Moret. IV. et Schol. Stat. Theb. I, 104. *secreta*, (ut III, 389. V, 613. et VIII, 610.); quod Peerlk. praefert. — 5. *Thaumantias* vocatur Iris a Thaumante patre, Oceani et Terrae filio, qui cum Electra et Irin et Harpyias procreavit. Cf. Hes. Theog. 237. 265. Apollod. I, 2, 6. *Thaumantias* s. *Thaumantis* illa appellatur etiam Ovid. Met. IV, 479. IX, 647. Val. Fl. VIII, 115. Claud. R. Pros. III, 1. Cf. etiam Cic. N. D. III, 20. — 6. Simili hyperbola usus Palinurus Aen. V, 17. dicit: *non si mihi Iupiter auctor Spondeat, hoc sperem.* Cf. etiam VI, 553. Silius XII, 273. *Ille dies primus docuit, quod credere nemo Auderet Superis;* Stat. Theb. V, 724. *et expertis non audet credere Divis* et similes locos. — 7. *volvenda dies*, quae volvitur. Vid. ad I, 269. Servius minus recte interpretatur *volubilem.* (Cf. Kritz. ad Sall. Cat. 10, 2.) — *dies*, i. e. tempus (vid. ad V, 783.), *attulit.* Sic Liv. XXVII, 13, 6. *Quid haec nox, quid hic dies attulit* (ubi vid. Gron. et Drak.) idemque XLII, 50, 3. *multa diem tempusque adferre posse.* Cf. etiam Cic. Fin. II, 27, 87. *Negat Epicurus, diuturnitatem temporis ad beate vivendum aliquid afferre* et similes locos. — 9. *sceptra*, regnum (vid. ad III, 296.), idque hic pro regia. — *Palatini* per prolepsin poëtis satis frequentatam. Vid. Wagn. Qu. Virg. XXXIX. et adnott. ad VI, 366. VIII, 361. al. Quare non opus est, ut cum Vossio *Anm. u. Randgl.* p. 228. scribamus *Pallantini.* (Vid. ad VIII, 54.) — *petit Euandri.* Alii *Eüandri* pronuntiandum, alii (ut Heyn., Heinrich. ad Cic. oratt. pro Scauro cett. partt. inedd. p. 101. et Huschk. Anall. ad Tibull. p. 698.) *petît* pro *petiit* scribendum esse statuunt; quod utrumque iure negat Wagn. solutionem vocis εὐ in compositis non admissam esse docens, nisi ante geminatas liquidas vel ς (alius enim generis esse ηΰχομος et similia, coll. Hermanno ad Orph. Arg. 864), synaeresi autem illa (*petît*) nusquam usum esse Virgilium. (Vid. adnott. ad III,

Nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes,
Lydorumque manum collectosque armat agrestis.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc pascere currus.
Rumpe moras omnis et turbata arripe castra.
Dixit, et in coelum paribus se sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Agnovit iuvenis, duplicisque ad sidera palmas
Sustulit ac tali fugientem est voce secutus:

---

3. Bach. ad Ovid. Met XIV, 461. et Iahn. ad Ovid. Trist. I, 10, 25.) Quare *petit* recte pro Praesente habet, quod rem nondum plane absolutam denotet, sed adhuc durantem, quum Aeneas ex illo itinere nondum redierit, coll. locis similibus VIII, 86. 664 sq. VII, 363 sq. XI, 262. Vid. etiam ad Ecl. VIII, 45. et Aen. I, 99. De brevi autem syllaba arsis vi producta vid. ad III, 464. VII, 398. multosque alios locos. Wagn. comparat locum VII, 398. *Turnique canit hymenaeos*, ubi eadem syllaba in eadem versus sede producitur. Vid. etiam Ovid. l. modo l. *Dardaniamque petit, auctoris nomen habentem.* De scriptura *Euandri* vid. ad VII, 389. — 10. „*Corythi ad urbes*, ad Etruriam, quam designat a Corytho, conditore Cortonae. Vid. supra III, 170. [ibique adnott.] — 11. *Lydorum manum* Etruscos dixit ad vulgarem opinionem, qua ii a Lydis, Tyrrheno, Atyos filio, auctore, repetebantur. Cf. VIII, 479 sq." *H.* Vid. etiam II, 781. et VIII, 479. — *collectosque.* Copulam *que*, ab Heinsio et sequentibus editoribus ex optimorum sane Codd. auctoritate omissam, nos (etiam Peerlkampio iubente) cum Iahnio restituimus, quum appositio illa: Lydorum manum, h. e. collectos agrestes, non solum sententiae vim imminuat, sed etiam absona videatur post verba *Corythi penetravit ad urbes*, unde apparet, *Lydorum manum* (ex urbibus collectam) et *agrestes* esse diversos homines. Hanc enim distinctionem: - - *ad urbes Lydorumque manum, collectos armat agrestes*, nemo facile probaverit. Ceterum *Wagn.* haec adnotat: „*agrestis*, agrestes turmae Turni X, 310.; nec rudem hic militem significari putaverim, coll. v. 607 sqq." De coniunctione temporum *petit - - penetravit - - armat* vid. infra X, 723 sqq. et adnott. ad Aen. II, 482. III, 3. al. — 12. *nunc tempus - - pascere.* Vid. ad Geo. I, 305. — 13. *Rumpe moras.* Eadem dictio legitur Geo. III, 43. Aen. IV, 569. Ovid. Met. XV, 583. Stat. Achill. I, 508. II, 198. Claud. B. Get. 546. Plin. Ep. V, 11. alibi. — *turbata arripe castra* Wagn. recte interpretatur: „aggredere nec opinantes et, priusquam animos colligant, irrumpe in castra." *Turbata* enim per prolepsin dictum videtur, ut *turbata arripe castra* sit i. q. arripiendo turba castra. Cf. adnott. ad II, 736. III, 237. al. Ceterum *turbare* autem proprium de hac re. Cf. XI, 401. 618. XII, 556. cett. De *arripiendi* autem verbo vid. ad III, 477. — *castra*, quae *urbs* v. 8.; Aeneas enim eo ipso loco, ubi escenderat, oppidulum s. castellum condiderat, *novam Troiam*, quam *castrorum in morem pinnis atque aggere cinxit*, VII, 157. Cf. etiam infra v. 68 sq. Ceterum pro *et turbata* multi, sed deterioris notae, Codd. *turbataque*, quam lectionem defendit Vir doct. in Ephem. lit. Ienens. 1823. ch. 76. p. 123., iam ab Iahnio refutatus. Cuningh. coni. *turbataque corripe.* — Vss. 14. et 15. paucis mutatis iterantur ex V, 657 sq. *paribus alis.* Vid. ad IV, 252. — 15. *fuga*, fugiens, celeriter se abripiens. Vid. ad Geo. III, 142. — „*secuit arcum* pro: incessit per arcum. Sic *secare viam*, τέμνειν ὁδόν, incedere via [vid. ad VI, 900.], *secare mare*, sulco facto in fluctibus. Serv. reddit: Arcum fecit, secto coelo duxit. Cf. ad V, 658." *H.* — 16. *duplices manus*, ambas. Vid. ad I, 93. — 17. *ac tali.* Sic Wagn., optimos Codd. secutus, qui vulgatum *et* (quod Med. cum septem aliis praebet) eo facilius ex antecedente syllaba *it* oriri potuisse censet, quum etiam sequatur vox a litera *t* inci-

Iri, decus coeli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde haec tam clara repente
Tempestas? medium video discedere coelum,
Palantisque polo stellas. Sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans, oneravitque aethera votis.
Iamque omnis campis exercitus ibat apertis,

---

piens. — V. 18. fluxit ex Hom. Il. XVIII, 182. — *decus coeli.* Sic *Phoebus* et *Diana*, i. e. sol et luna, *lucidum coeli decus* vocantur Horatio Carm. Sec. 2. — *nubibus* non tantum i. q. per nubes, sed est Ablativus instrumenti, quem vocant. Sic etiam X, 38. *aut actam nubibus Irim.* — 20. *medium video.* Sic Heins. ex optimis libris. Palat. cum paucis aliis inverso ordine *video medium.* Wagn. conferri iubet Cort. ad Lucan. V, 461. — 21. „Non inauditum est ostentum: *palantes polo stellae*, imprimis quia interdiu oblatum est auspicium; sed ornant haec coelum, quod, Iride in coelum evolante, disruptum est (hoc *discedere* dixit, voce in hac re propria, pro dehiscere, hiatum facere; cf. Sen. Nat. Qu. VII, 20.) [cui adde Lucr. III, 16. Lucan. VI, 382. Claud. R. Pros. II, 187. et cf. Heins. ad Ovid. Fast. III, 371.] et, quod alias in fulgure fieri solet, chasma fecit. - - Itaque si dea ruptis nubibus ad interiora perrexit, stellas apparere nubibus remotis necesse fuit.“ *H.* Schirach. p. 388. conferri iubet Hom. Il. X, 554. et Cic. Div. I, 43. 44. et II, 28., de *palantibus* autem *stellis*, s. volantibus quasi scintillis, Callim. in Del. 176. *Palantia sidera* legimus etiam ap. Lucr. II, 1031. Ceterum hic non de solis planetis cogitandum esse, sed omnes omnino stellas cum grege per coelum pascente comparari, vere memorat Doederlein. Syn. I. p. 90. (Cf. Schilleri nostri aenigma: *Auf einer grossen Weide Viel tausend Schaafe silberweiss* etc. et Langii *Verm. Schriften* p. 243 sq.) — *Sequor*, i. e. stat sequi. Sic Palat. aliique; multi tamen, inter quos Med., *Sequar.* Sed verissime Wagn. contendit, Praesens h. l. facilius in Futurum, quam hoc in illud mutari potuisse, Praesens autem indicare rem, quam exsequi apud animum constitutum sit, coll. inf. v. 194. X, 442. et XII, 13. Cf. imprimis loci simillimi II, 801. et IV, 576. cum adnott. ad X, 801. Quoties autem in Codd. Praesens et Futurum confundantur, res notissima. Cf. adnott. ad Geo. I, 438. 450. Aen. VI, 827. VII, 98. IX, 299. X, 28. etc. — „*Sequor omina tanta:* accipio omen, inquit Turnus; et, qui mos erat in visis, ostentis, ominibus, lustrandi causa aqua se perluit.“ *H.* Cf. adnott. ad locum modo laud. IV, 576. — 22. *Quisquis in arma vocas.* Cf. adnott. ad IV, 577. — *Et sic effatus.* Heyn. Copulam languere censet, temere; significat enim i. q. et statim. Cf. adnott. ad Aen. I, 82. (II, 781.) cum locis Aen. IV, 239. VI, 547. VIII, 124. IX, 22. 117. X, 495. 877. — 23. *hausit de gurgite lymphas.* Vid. ad VIII, 69. — 24. *oneravit aethera* (i. e. coelum) *votis*, ut supra VII, 593. *auras testari.* Cf. etiam Tibull. III, 3, 1. *coelum votis implere.* Heyn. hoc totum hemistichion abesse malit, in quo Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 77. redundantiam certe verborum epicis poëtis sollemnem invenit. Sed verissime *Wagn.:* „Equidem, si abesset, desiderarem hoc hemistichion. Nam eo consilio Turnus lavat manus, ut preces et vota faciat. Illud, *manus lavare*, levius est, hoc gravius; quare id oportebat etiam per Verbum finitum, non tantum per Participium exprimi; quo etiam vitiosissime clauderetur oratio. Vid. V. L. ad XII, 612.“ Peerlk., huic alteri Wagneri argumento nihil tribuens, quum versus esset imperfectus, si in *orans* desineret, iure tamen ipsum hemistichium defendit, quum diversa sint preces et vota. — 25. Verba *Iamque - - exercitus ibat* etc. cohaerent

Dives equûm, dives pictai vestis et auri; —
Messapus primas acies, postrema coërcent
Tyrrhidae iuvenes; medio dux agmine Turnus
* Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est: * —
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus

---

cum v. 30. *Ceu septem* etc. Quae verss. 27—29. continentur, parenthetice interponuntur. Cf. adnott. ad Geo. I, 407. — 26. *dives* Copulae loco iteratum. Vid. ad VII, 75. — *pictai vestis.* Cf. adnott. ad III, 354. et VII, 464. Ceterum *pictae vestes et aurum* per ἓν διὰ δυοῖν pro vestibus auro intertextis dici videtur. (Cf. VIII, 167. *chlamys auro intertexta* cett. et Geo. I, 173.) — 27. De *Messapo* vid. ad VII, 691., de *Tyrrhidis* ad VII, 484. — *postrema coërcent*, agmen cogunt, (nostrum *zusammenhalten*), non simpliciter i. q. *ducunt*, ut Heinrichio aliisque videtur. Sic Cic. N. D. II, 22. *Ipsius vero mundi, qui omnia complexu suo coërcet et continet.* — „V. 29. haud dubie ex VII, 784. huc translatus. Deest pluribus et iis praestantissimis Codd.: ad haec comparationis nervum incidit. Recte igitur asteriscis, ut sublestae fidei, notatus.“ *H.* Versus, qui per se nihil habet quod offendat (nam nervum comparationis eo incidi, quod nuper etiam Peerlk. contendit, iure negat Iahn.), ob Codd. auctoritatem Virgilio h. l. est abiudicandus; quae etiam Schraderi Emendatt. c. X. p. 203., Weicherti de verss. iniur. suspp. p. 60., Iahnii, Süpflii, Gossravii aliorumque est sententia. Brunck., Both. et Wagn. eum prorsus reiecerunt. — 30 sqq. „Agmen longo ac lato ordine, lento gradu et composite incedens *fluminis lato alveo inter ripas devoluti* speciem prae se ferre bene dici potest. Quod in Gange alveo suo se continente declaraverat, mox variat in Nilo, intra alveum recepto.“ *H.* Comparatio igitur haec est: Exercitus, alias (in proelio) per campos furens, nunc sedate et tranquille incedit, ut Nilus et Ganges, suo tempore exundantes et omnes campos vicinos motis fluctibus obruentes, nunc placido et quieto cursu terras permeant. — *Ceu*, sc. it, incedit, quod ex v. 25. repetendum. — „*septem surgens amnibus* nec ad ostia, nec ad tempora fluminis exundantis referendum; id enim comparationis consilio alienum; repugnat quoque adiecta vox *sedatis;* sed *amnes* sunt alvei, quibus Ganges, e montibus Emodis progressus, in planis locis fertur iam *sedatis amnibus.* Igitur Ganges inde ab ortu septem alveis incedit sedate et tacite. Unde haec tenuerit poëta, ignoramus. Veteres utique [inde ab Eratosthenis tempore, circa 300 a. Chr. n. *Ruhk.*] non nisi incerta de Gange accceperant. Vid. Plin. VI, 22. Bene Servius: *Ganges secundum Senecam in situ Indiae novem alveis fluit; secundum Melam* [in quo tamen locus hodie non exstat, nisi forte III, 7. med. de situ orbis male intellectum Servio dicamus. *Ruhk.*] *septem.* Plures magni amnes in eum feruntur, quos septenos numero tradere potuerunt et pro alveis habere.“ *H.* Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 62. *Surgere* igitur hic non est „increscere aquis auctis (quod statis temporibus in Gange fieri, ut in Nilo Virgilius acceperat),“ ut Heyn., sibi ipse non constans, interpretatur, sed fere i. q. oriri (cf. v. c. Claud. Cons. Hon. 129. *Hesperio de limite surgit origo*), quamquam non nego, inesse simul notionem auctae paullatim per plures fluvios se coniungentes copiae aquarum, modo ne cogites de annuo illo incremento et alluvie. — 31. *per tacitum* (scil. *it*, quod ex v. 25. repetendum) i. e. tacite; ut alibi per longum, per subitum, per occultum, per ridiculum, et apud Graecos διὰ ταχέων, διὰ βραχέων cett. Vid. imprimis Heins. et Drak. ad Sil. XV, 145. et Hand. Turs. IV. p. 444. coll. cum iis, quae idem Vir doct. ad Liv. XXX, 29, 3. Heusing. ad Cic. Off. I, 37, 13. Kritz. ad Sall. Cat. 20, 2. Ruddim. II. p. 265. alii adnotarunt.

Cum refluit campis et iam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerati pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversa conclamat mole Caicus:
Quis globus, o cives, caligine volvitur atra?
Ferte citi ferrum, date tela, adscendite muros:
Hostis adest, eia! Ingenti clamore per omnis

Sic *per tacitum* etiam ap. Sil. X, 354. XII, 553. et Senec. Thyest. 397. Omnino autem Praepositiones (*ex*, *de*, *pro*, *per*, *in* cett.) Neutris Adiectivorum vel Substantivis adiectas saepe inservire Adverbiis circumscribendis, res est omnibus nota. Cf. praeter Viros doctos iam laud. Gronov. ad Liv. III, 8, 9. Drak. ad eiusd. I, 9, 10. et VI, 33, 7. Cort. ad Lucan. I, 89. Walch. Emendd. Livv. p. 163. Hertel. ad Tac. Agr. c. 15. p. 219. Kritz. ad Sall. Cat. 7, 3. et Iug. 14, 11. et mea ad Lucr. I, 412. (ubi etiam invenies Grammaticorum locos huc facientes.) — De *Nilo* eiusque exundatione annua cf. liber meus modo comm. II. p. 769. — *pingui flumine.* Wagn. comparat Dionys. Perieg. 227., ubi Nilus dicitur *ὕδατι πιαίνων λιπαρὸν πέδον Αἰγύπτοιο*, ita ut *pingue flumen* ei esse videatur, quod agros pingues reddit. Equidem malim interpretari: pingue fluens, ut limosa et quasi pinguis aquae natura epitheto significetur. Idem Vir doct. recte Comma vulgo post *Nilus* positum sustulit, quum ordo verborum hic sit: *Ceu Ganges* (it), *aut quum Nilus refluit.* Ceterum cf. adnott. ad Geo. I, 303. — 32. *refluit campis* pro ex campis. Solet enim Virgilius verbis cum Praepos. *re* compositis simplicem Ablativum adiungere. Cf. adnott. ad I, 358. et IV, 244. et de ipsa horum verborum significatione adnott. ad Geo. I, 249. Codd. Bigot. et Goth. *ripis*, quod Peerlk. praeferendum censet, quum, si *campis* verum esset, Virgilius potius scripsisset: *Quum refluit campis*, *nec iam se condidit alveo* vel *necdum;* nam „si Nilus, inquit, *iam se condidit alveo*, non refluit ripis, sed refluxit. *Refluit ripis* est in ripas rediit et intra eas fluit.“ Sed tum languida loco inesset tautologia; in Praesente autem non haerendum esse, docent multi loci similes. Cf. adnott. ad Geo. III, 228. Aen. II, 465. 482. III, 3. etc. — *se condidit alveo.* Cf. similis locus Lucani X, 311., qui de eodem Nilo: *Rursus multifidas revocat piger alveus undas.* — 35. *ab adversa mole*, a turri in castris s. munimentis Troianorum (vid. v. 13.), Latinis adpropinquantibus adversa. — *Caici* nomen a Mysiae fluvio (de quo vid. ad Geo. I, 370.) etiam ap. Silium I, 306. et Val. Fl. VI, 688. ad homines translatum videmus. Cf. etiam adnott. ad VII, 745. — 36. *globus*, conglomerata nubes pulveris. — Cum v. 37. cf. simillimus locus IV, 594., qui etiam effecit, ut cum Wagn. praeferendam censerem Med. Gud. aliorumque Codd. lectionem *adscendite.* Vulgo enim fractis numeris, *date tela*, *scandite*, cui lectioni librarii, probe scientes, vocabula in brevem syllabam exeuntia ante *sc*, *sp*, *st* a melioribus poëtis non produci, nisi in arsi posita, (cf. praeter Broukhus. ad Prop. III, 9, 46. Drak. ad Silium IX, 575. Lennep. ad Terent. Maur. p. 412 sqq. Schwenckfeld. in Iahnii *Archiv f. Phil. u. Paed.* IV. p. 624 sqq. Iahn. ad XI, 309. Wagn. Qu. Virg. XII, 14. et Schneider. Gr. Lat. I, 2. p. 694 sqq.), in pluribus Codd. (vid. etiam Macrob. VI, 6.) substituerunt *et scandite*, quod Iahn in priore edit. recepit, in altera autem recte cum lectione nobis probata commutavit. Nam apertum est, Copulam mirum quantum minuere vim et gravitatem loci, imprimis quum etiam verba antecedentia *date tela* sine Copula prioribus sint adiecta. *Adscendere* autem *muros*, quod Heyn. prosaicum censet, Wagn. defendit infra v. 507. Eadem versus caesura copulaeque defectus invenitur etiam IV, 594. Heins. coni. *escendite;* Wakef. ad Lucr. IV, 77. scripturam *tela*, *scandite* defendit. — 38. *eia*, i. e. quid cessatis? Cf. Hand. Turs. II. p.

Condunt se Teucri portas, et moenia complent.
Namque ita discedens praeceperat optimus armis
Aeneas: si qua interea fortuna fuisset,
Neu struere auderent aciem, neu credere campo;
Castra modo et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
Obiiciunt portas tamen et praecepta facessunt,
Armatique cavis exspectant turribus hostem.
Turnus, ut ante volans tardum praecesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus et urbi
Improvisus adest; maculis quem Thracius albis

---

363. et adnott. ad Aen. IV, 569. et Geo. III, 42. — 39 sq. Troiani se recipiunt intra vallum et muros. — 40. *optimus armis.* Sic Val. Fl. I, 143. *optimus hasta*, ad Homeri exemplum, qui aliquoties *ἔγχεσι ἀρίστους* commemorat. Sic *melior iaculo* V, 68., *melior armis* X, 735., *melior sagittis* Hor. Od. III, 6, 16. etc. Saepius legitur *optimus, melior, bonus bello.* (Lucan. VII, 218. Liv. XXXVIII, 15, 9. — Sall. Iug. 13. 49. Liv. VII, 9. XXIV, 8. XXV, 18. Tac. Germ. 32. — Liv. IV, 2, 3. XXX, 1, 4. Tac. Ann. I, 3. al. Cf. etiam Klotz. ad Tyrt. p. 8.) — 41. „Si quis belli casus se offerret; verbo, si quid accideret.“ *H.* Si forte ad pugnam lacesserentur. Wagn. (cui adsentitur Thiel.) *fuisset* pro futura esset positum censet, coll. Aen. II, 94. 136. III, 652. IX, 704. et Liv. XXXIV, 6., quos tamen locos omnes diversi generis esse, vere observat Iahn., coll. Fabri ad Liv. XXI, 33, 9. et Kritz. ad Sall. Iug. 64, 2. et 112, 3.; quare de illo usu Plusquamperfecti adhuc dubitandum. Potius verba ita videntur intelligenda esse, ut Aeneam sic loquentem cogitemus: „Si qua interea fortuna fuit, ne audete struere aciem“, quod in orationem obliquam mutatum aliter dici vix poterat, quam *si - - fuisset, neu auderent.* Ceterum Schrader. *tulisset*, et Peerlkamp. *novasset* sine iusta causa coniecerunt. — 42. De iterato *neu* cf. adnott. ad Geo. II, 298. coll. cum iis, quae ibidem ad v. 97. disputavimus. — *credere campo*, i. e. pugnae in campo patente. Ceterum cf. adnott. ad Ecl. III, 95. — 43. *tutos aggere muros.* Vid. ad X, 24. — 44. „*monstrat* h. l. hortatur, suadet, impellit: nam qui suadet, is monstrat, quid sit faciendum, et qua ratione.“ *H.* Vid. etiam XI, 892. — 45. *praecepta facessunt.* Vid. IV, 295. — 46. *cavis turribus*, amplis et vacuis. — 47—76. „Turnus Troianos muris tutos videns, ut eos in campum eliciat, classem incendere parat. Adiri autem et tentari castra poterant a trinis partibus (cf. ad v. 195.); ita Turnus, via a Laurento ducente secundum littus profectus portam clausam videns obit urbem et aditum anquirendo pervenit ad eam partem, qua castra amni erant admota, classe in littore subducta.“ *H.* — 47. *ante praecesserat*, ut ap. Lucr. V, 1340. *ante praesentire*, ap. Ter. Andr. I, 5, 4. *praescisse ante* (ubi vid. Ruhnk.). Cf. Intpp. ad Liv. XXI, 20, 8. et supra adnott. ad VI, 449. Sic etiam Geo. I, 50 sq. legimus *prius - - praediscere.* — *tardum*, scil. peditum, qui non tam celeriter sequi poterant. — 48. Verba sic iunge: Turnus *viginti lectis equitum comitatus et improvisus urbi adest.* Peerlk. praeter necessitatem coni. *V. lectis equitum comitantibus, urbi Impr. adest*, coll. Aen. III, 346. IV, 48. (et VIII, 715.) Gossr., qui cum vulgari distinguendi ratione Copulam *et* conciliari posse negat, aut hanc Peerlkampii coniecturam probandam, aut post *rubra* Colo incidendum esse putat, ut apodosis incipiat a verbis *Ecquis erit.* — V. 49. fere totus iam adfuit V, 565. — *maculis quem Thracius albis Portat equus.* „*In equo Thracio*, i. e. praestanti, non haerendum, cuius generis equorum copia vix illo tempore in Latio esse potuit; sed ornat epitheton. Cf. V,

Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit, mecum, iuvenes, qui primus in hostem — ?
En! ait, et iaculum attorquens emittit in auras,
Principium pugnae, et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono; Teucrûm mirantur inertia corda,
Non aequo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros, sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quaerit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili
Cum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbris,
Nocte super media; — tuti sub matribus agni
Balatum exercent; ille asper et improbus ira

---

565 sq." *H.* Cf. etiam adnott. ad Ecl. I, 55. — 50. *crista rubra* etiam XII, 89. commemoratur; ut ap. Claud. IV. Cons. Hon. 523. et Idyll. V, 50. *rutilae cristae*, ap. Val. Fl. III, 176. *cristae rubentes*, et ap. Silium XII, 170. eodem sensu *sanguineae iubae.* Cf. etiam Drak. ad Sil. V, 166. Ceterum Serv. observat, eiusmodi versus, in quibus duo sint Ablativi [qualitatis] et duo Nominativi, metrica tantum ratione discernendi, (qualis etiam infra v. 181.), esse pessimos. — 51. Heyn. hunc versum sic distinxit: *Ecquis erit mecum, iuvenes? qui primus in h.?* Sed verissime *Wagn.*: „Si Heynianam distinctionem sequimur, *quis*, quod in paucis est libris, recipiendum erit; vidit hoc etiam Iahnius. At tu mecum interpunge post *erit;* non enim, quis omnino primus, sed, quis secum primus id audere velit, Turnus interrogat." Peerlk. temere coni. *Ecquis io! mecum* etc. — *in hostem*, scil. se inferat. 52. *attorquens.* Sic plurimi et optimi Codd.; Med. tamen et Dorph. V., *intorquens*, quod ex X, 323. huc translatum videtur; pauci alii *torquens* simpliciter. Verbum *attorquere*, quod *ἅπαξ λεγόμενον* est, Wagn. in eodem genere verborum obsoletorum ponit cum *advelare* V, 246. et *adlacrimare* X, 628., de significatione autem comparat *admirari*, *adniti*, *adsolere* et alia eiusmodi verba, in quibus Praepositio simplicis Verbi vim augeat, ut *attorquere* sit i. q. valde torquere; quod probo. Heins. minus probabiliter explicat: *simul*, *statim*, i. e. dum ille fatur, *torquet;* quam vim ipsi Copulae inesse, vere contendit Wagn. Cf. adnott. ad I, 82. II, 692. V, 504. al. — 53. *arduus.* Vid. ad Geo. II, 145. Aen. VIII, 299. al. — 54. *Clamore.* Sic Rom. fragm. Vat. Palat. et, Heinsio teste, etiam Medic. (cui tamen Foggin. alteram lectionem tribuit); ceteri *clamorem*, parum apte. Serv. utrumque legit et explicuit. — 55. *fremitu* (ἀλαλητῷ: cf. Cort. ad Lucan. VII, 482. cum Aen. II, 338. et V, 148.) *horrisono.* Vid. VI, 573. Lucr. V, 110. Val. Fl. VII, 149. Cic. Tusc. II, 10, 23. al. — *inertia corda.* Vid. ad Geo. I, 123. 330. Aen. I, 302. al. — 57. *castra fovere*, se in castris tenere. Vid. ad Geo. III, 420. — „Turnus *turbidus*, turbatus, pudore et ira incensus, quod aditum murorum, qua subire posset, non videbat." *H.* Vid. XII, 10. — *Huc atque huc lustrat*, i. e. huc atque huc vectus equo lustrat; ut alibi *huc ades* pro: huc veniens ades (vid. ad Ecl. II, 45. VII, 9.) et similia. Cf. adnott. ad Geo. II, 243. De geminato *huc* pro *huc* — *illuc* vid. Hand. Turs. III. p. 106. et adnott. ad I, 162. — 59 sqq. In hac comparatione poëtis satis frequentata Maroni Apollon. I, 1243 sq. et Hom. Il. XI, 547 sqq. et XVII, 647 sq. ante oculos fuisse, memorat Heyn. Cf. etiam Aen. II, 356. — *Ac veluti.* Vid. ad I, 148. — *insidiatus* — *perpessus* postquam diu frustra insidiatus et imbrem ventosque perpessus est. — 61. „*nocte super media*, ultra mediam noctem, ut eum longa mora incensa fames ad rabiem agat. Cf. v. 63. 64. — *ira saevit* melius quam *improbus*

Saevit in absentis; collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccae sanguine fauces —
Haud aliter Rutulo muros et castra tuenti
Ignescunt irae; duris dolor ossibus ardet,
Qua tentet ratione aditus, et quae via clausos
Excutiat Teucros vallo atque effundat in aequum.
Classem, quae lateri castrorum adiuncta latebat,
Aggeribus septam circum et fluvialibus undis,

---

ira iungitur, ne altero loco abundet *ira*, altero autem loco *saevit* nudum et tenue relinquatur. *Improbus* etiam solum per se de ira et vehementiore quoque impetu dictum invenitur X, 727. *improba ora*, h. e. avida. Quandoquidem *improbus* omnino est nimius, multus, vehemens. Vid. Geo. I, 119. *improbus anser* et v. 146. *improbus labor*." *H.* Adde imprimis Aen. II, 356. XI, 512. 767. et XII, 687. Hor. Od. III, 24, 62. *improbae divitiae* etc. — *asper* de lupi furore et ventris rabie legitur etiam ap. Ovid. Met. XI, 402. *lupus dulcedine sanguinis asper*, quemadmodum ap. ipsum Virg. Geo. III, 434. anguis *asper siti*. — 63. *Saevit in absentes*, ac si praesentes essent oves inclusae, ad quas aditus ei negatus est. Heyn. conferri iubet imitationes Stat. Theb. II, 133. et Val. Fl. III, 589. ibique Intpp. Adde imprimis Heins. et Drak. ad Sil. IV, 337., qui magnam copiam locorum similium congesserunt. — „*collecta* - - *longo* tempore, ex longa mora contracta. Sic Ovid. Met. I, 233. V, 341. [Adde eiusd. V, 446. et IX, 212.] — 64. Aliter nunc *siccae sanguine fauces*, sanguinis penuria, quam VIII, 262. dictae sunt." *H.* — 65. *Haud aliter.* Vid. infra v. 554. et Hand. Turs. I. p. 272. — 66. *dolor*, aegritudo crucians, haud raro cum *ira* coniungitur. Cf. Hor. Ep. I, 2, 60. (ibique Orell.) Ovid. Met. XII, 373. Senec. de ira I, 2. II, 32. etc. — *dolor* autem *ardet*, quod non videt, *Qua tentet ratione* etc. — 67. *quae via excutiat* pro vulgari: qua via excutiantur. Sic autem plurimi optimique Codd.; pauci tantum *qua via*, quod, quamvis explicari utcunque possit per: qua inveniat viam, qua excutiat, probabiliter tamen Wagn. ex initio versus retractum esse suspicatur; simul commemorans Withofii (*Kritt. Anmerkk.* fasc. IV. p. 31.) coniecturam *qua vice*, et ipse pro *et quae* legendum esse putans *aut quae*. Cf. etiam Schirach. p. 402. — 68. *in aequum* lectio est optimorum Codd. (Med. fragm. Vat. Rom.) Iahnio iam probata ad Geo. I, 340. et a Wagn. revocata (pro vulg. *in aequor*), sed paullo artificiosius explicata. Putat enim Vir. doct. *in aequor*, scil. camporum, s. in planitiem, huc non quadrare, quum Troianorum castra ipsa in plano sita fuerint; immo id consequi velle Turnum, ut aequetur pugna iniqua adversus vallo et munimentis clausos, et hoc esse *in aequum effundere*. Itaque hic sibi opponi castrorum munimenta, alteri tantum parti faventia, et apertum campum, in quo certamen aequum sit. Recte tamen huic explicationi adversantur Thiel., Iahn. et Peerlk., imprimisque Thiel. docet, *aequum* h. l. nihil aliud esse, quam *aequor*, i. e. campum apertum, qui opponatur castris vallo clausis. Ceterum Wagn. satis probabiliter suspicatur, vulgatam lectionem maris mentioni seqq. vss. factae deberi eamque ipsam classis commemorationem in verbis statim seqq. iam dissuadere debuisse Virgilio, ne uteretur ambiguo *aequoris* vocabulo. Non igitur erat, ut Peerlk. defenderet vulgatam lectionem coll. Orosii imitatione V, 16. *Si quo pacto eos excuterent vallo, atque in aequor effunderent*; qui praeterea totum locum sic mutandum esse censet, ut pro *et quae* legamus *aut quae*, et post *ardet* Puncto, post *aequor* autem signo interrogandi distinguamus. — 69. „Quum ad castra aditum nullum reperiat, invadit classem, quae in flumine munita aggere, sed extra castra stetit, eamque incendere parat, ut Troiani classi subvenire et proelium inire cogerentur." *Gossr.* — 70. Comparant Intpp.

Invadit, sociosque incendia poscit ovantis,
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum vero incumbunt; urguet praesentia Turni,
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Taeda et commixtam Vulcanus ad astra favillam.
Quis deus, o Musae, tam saeva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite. Prisca fides facto, sed fama perennis.

Hom. Il. XV, 716 sqq. — 71. *incendia*, i. e. faces ad incendendum. Vid. Ovid. Met. XIV, 539. (qui totus locus cum nostro comparandus) *Irrita sacrilega iactas incendia dextra, Turne* (ubi v. 531. praecesserunt haec: *Fert ecce! avidas in pinea Turnus Texta faces*) et Tibull. II, 5, 47. *ecce mihi lucent Rutulis incendia castris.* — 72. *pinu flagranti*, face pinea. Cf. VII, 397. Med. *fragranti* ex perpetua utriusque vocabuli confusione. Peerlk. memorat, minime supervacaneum esse epitheton, quum *pinus* etiam facem non flagrantem significare possit, quare et *facibus* saepe addatur epith. *ardens*, et Graeci (v. c. Aristoph. Nub. 1492. et Plut. 1195.) commemorent δᾷδας ἡμμένας, coll. Burm. ad Phaedr. I, 28. — *fervidus*. Cf. infr. v. 350. 736. VIII, 230. IX, 350. X, 788. al. — 73. *incumbunt*. Vid. ad IV, 397. — *urguet praesentia Turni:* milites, ubi a duce se conspici intelligunt, acriore studio in proelium feruntur. — 74. *accingitur*, instruitur, armatur. Vid. ad VI, 570. Sic Tac. Ann. XII, 44. *Iuvenis studio popularium accinctus.* Ammian. XVIII, 4. *ferarum gentium adiumentis accinctus* cett. Heyn. minus apte comparat VII, 187., ubi cohaerent tantum *trabea succinctus*, non *lituo succinctus*. Vid. ibi adnott. — 75. „*focos*, quos a Rutulis extemplo exstructos fuisse cogitandum est; ideoque nunc stipites seu taedas ardentes [titiones] in foco. Haerent interpp. cum Servio. Burm. [et cum eo Peerlk.] focos agrestium in vicis circumvicinis advocabat.“ *H.* Cf. etiam Schirach. p. 388. Similis est huic loco V, 660 sq. — *piceum lumen*, quod alibi *atrum*, ut VII, 456., ubi vid. adnott. Cf. etiam VI, 593. *fumea lumina.* Wakef. ad Lucr. VI, 690. praeter necessitatem coni. *pice differt*, i. e. taeda pice fumida (fumans) differt lumen. — 77 sqq. „Naves Troianorum, ne igni comburantur a Turno, mutantur in Nymphas. Fabulam, quae sequitur, tamquam absurdam et epica gravitate indignam reprehendere in promptu est: et reprehenderunt eam multi, etiam e veteribus, ut e Servio ad v. 82. patet, [quibus etiam Peerlkamp. se adiunxit.] - - Nec vero Maro hoc non persensisse et ipse videri debet. Hoc enim erat, cur novo more aditum sibi ad narrationem muniret, Apollonii utique exemplo IV, 1381 sqq. Potuit autem inter veteres ea fabula minus displicere, quod ea vetere fama accepta esset; et Maro eam repetere potuit, quum veteres de Aeneae adventu fabulas pro gemmis et stellulis intexere telae suae semel suscepisset. - - Ut autem in talem fabulam incideret vetustas, ita factum arbitror, primum, quod *immortale*, ἀθάνατον, dixerunt, quidquid diu durat et manet haud attritum, potuere itaque etiam νῆες ἀθάνατοι καὶ ἀγήρῳοι dici; tum quod Dryades Nymphas arbores insidere et cum iis vivere ac deficere crediderunt homines. Promptum sic fuit, arbores recisas et in naves versas iterum ad pristinum numen reversas comminisci.“ Haec inter alia *Heyn.*, qui etiam Hom. Od. VIII, 557—674. conferri iubet. Eandem fabulam narrat Ovid. Met. XIV, 527 sqq. — *o Musae.* „Quia res deorum est et ardua, ideo per se eam non potest dicere.“ *Serv.* Vid. ad VII, 641. — 79. „*Fides* est eius, qui aliquid tradit, vel eius, quod narratur, quae alibi *auctoritas;* ideoque pro ipsa narratione ponitur. Igitur *facto*, h. e. facti, *prisca est fides*, narratio. Rem narrat poëta ab antiquitate traditam, sed constante fama ad posteriores aetates propaga-

Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Aeneas classem et pelagi petere alta parabat,
Ipsa deûm fertur genetrix Berecyntia magnum
Vocibus his affata Iovem: Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea silva mihi, multos dilecta per annos;
Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
Nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
Has ego Dardanio iuveni, cum classis egeret,
Laeta dedi; nunc sollicitam timor anxius angit.

---

tam; ita facti fama perennis est." *H.* — 80. *formabat*, aedificabat. Cf. Dissen. ad Tibull. II, 5, 23. De ipsa classis aedificatione vid. III, 5 sqq. – *Phrygia in Ida*, quia etiam alibi erant montes eiusdem nominis, imprimis in Creta insula. Vid. ad II, 696. et III, 105. — 81. *pelagi.* Vid. ad V, 8. — 82. *Berecyntia.* Vid. ad VI, 785. *Ida* autem non minus quam Berecyntus Cybelae dedicatus, ideoque etiam eius pineta eidem deae sacra erant; quare haec eius commemoratio aptissima censenda. — 84. Verba *domito Olympo* (i. e. postquam coeli dominus factus es), in quibus Intpp. nescio quid reconditi quaesiverunt, Heyn. rectissime propterea adiecta censet, ut Iupiter *potens Olympi*, *rex deorum* significaretur, qui posset precibus satisfacere. Waddel. Animm. Critt. p. 27. temere coni. *domitor te p. Olympi*, et Peerlk. versum melius sic conformari potuisse censet: *Quod te per domitum poscit tua mater Olympum*, vel *per te domitum.* — Vss. 86. et 87. tamquam scabros et hiulcos exterminari voluit Heyn. (cum quo consentire videtur Peerlk., qui putat, hunc locum nihil aliud posse significare, quam: Habui silvam pineam; habui lucum in cacumine arcis Troianae), voc. *Has* v. 88. in *Hanc* mutato; sed rectissime Wagn., Ruhkopfium secutus, asteriscos iis appictos sustulit, ipsosque ne in minimam quidem dubitationem incurrere docet, quum versum 87. satis tueantur ea, quae v. 91 sqq. legantur, ipse autem v. 87. stare non possit deleto v. 86. Recte tamen idem Vir doct. cum eodem Ruhkopfio (qui sine causa etiam Comma post *mihi* collocatum sustulit) Commati vulgo in fine v. 85. posito Semicolon substituit, ne putes verbum *fuit* spectare etiam ad superiora illa: *Pinea silva mihi*, ad quae verbum *est* supplendum sit. Totum igitur locum sic explicat: „Pinea mihi est silva; in ea lucus fuit piceis et aceribus consitus, quas ego arbores Aeneae concessi." — *in arce*, i. e. in montis, cuius reliquam partem obtinebat illa silva, vertice, ut ipse Heyn. explicat (τὸ Γάργαρον ἄκρον, Iliad. XIV, 292. significari observans. Cf. etiam adnott. ad Geo. I, 240. Aen. II, 322. et Burm. ad Val. Fl. III, 565. idemque ad Petron. c. 116.); et *fuit* lucus, quia iam, caesis arboribus, esse desiit; *ferebant* autem, non *ferunt*, quippe Troia diruta, qui sacra illuc ferret, nemo erat. Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 97. Voss. *Anm. et Randgl.* p. 228. et Iahn. (in priore edit.; nam in altera Wagnero adsensus est) verba sic ordinant: *pinea silva*, *mihi m. d. p. annos*, *fuit lucus in arce summa;* cui rationi, Wagn. iudice, adversatur primum Pronomen *mihi* non satis aptum loco principi, deinde difficultas illa non sublata, quod *pinea* silva *piceis* et *aceribus* obscura, i. e. densa, dicitur. — Verba *quo sacra ferebant* respondent sequentibus *Has ego Dardanio iuveni - - dedi*, hoc sensu: Dum urbs manebat, Troiani in illo luco sacra ferebant, nunc eum Aeneae dedi ad classem aedificandam. — 87. *trabibus.* Vid. Burm. ad Val. Fl. III, 484. et Ovid. Met. X, 373. — *cum classis egeret.* Vid. ad XI, 27. — 89. *anxius angit.* Sic plurimi et optimi Codd.; neque erat profecto, cur Heyn. offensus hac „inepta alliteratione *anxius angit*", inferret alteram lectionem *anxius urguet.* Immo rectissime Wagn. lectionem *angit*, cui iam Iahn. ad VI, 310.

Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Neu cursu quassatae ullo neu turbine venti
Vincantur; prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
O genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
Mortaline manu factae immortale carinae
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
Immo, ubi defunctae finem portusque tenebunt
Ausonios olim, quaecunque evaserit undis

---

patrocinatus erat, restituit, quum sibi persuasum haberet, studio quaesitam esse hanc alliterationem a Virgilio, quo magnam quandam significaret sollicitudinem (ut apud Cic. de Or. I, 1. *maximae moles molestiarum:* cf. omnino adnott. ad Ecl. VIII, 80. Geo. I, 157. Aen. II, 494. al.) et quum poëta aperte imitatus sit Lucretium III, 1606. *Quem volucres lacerant atque exest anxius angor*, ad quem locum meam conferri iubet adnot. Praeterea commemorat, non iners esse epitheton *anxius* subiecto verbo *angit*, quod doceat idem Cicero Tusc. IV, 12. *Differt anxietas ab angore; neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec, qui anxii, semper anguntur.* — 91. *Neu cursu.* Sic plurimi et optimi Codd., quorum auctoritatem nos cum Iahn. et Wagn. secuti sumus. Heyn. *Neu* in *Ne* mutavit, Palat. et paucis aliis Codd. obtemperans. Sed vide supra ad v. 42. Peerlk., qui *cursum* et *ventos* non differre censet, pro *cursu* temere coni. *fluctu*, quod ipsum *cursu* (per maris fluctus) indicatur. — 92. *vincantur*, solvantur et submergantur. — 93. *torquet* Wagn. recte interpretatur: cursum eorum regit, coll. Geo. I, 174. et Aen. III, 532. Cf. etiam adnott. ad IV, 269. 482. et VI, 798. Wakef. ad Lucr. V, 434. „*currus*, in quibus numina stelligera vehantur, vel *axes* orbium revolubiles“ hic respici censet; Heyn. autem cum Burm. verba *torquet qui sidera mundi* ab alio adsuta suspicatur; quae tamen ad augendam loci dignitatem et gravitatem quam maxime conferre, iure contendit Wagn. coll. loco X, 100. *Tum pater omnipotens, rerum cui prima potestas.* Consentit tamen cum Heynio Peerlk. — 94. „*quo fata vocas?* invertis, mutas, [quam poscis fatorum commutationem?]; uti fata *verti*, *flecti*, *mutari* dicuntur: *aut quid petis istis*, sc. trabibus s. navibus, h. e. in eorum gratiam; non, ut Burm., pro istis.“ *H.* Utramque tamen explicationem ad idem redire et *istis* esse Dativum commodi, verissime docet Ruhk. Sic VIII, 127. *precari alicui*, ubi vid. adnott. Peerlk. *istis* male pro Ablativo habet, voc. *precibus* subintelligens. — 95. *fas* h. l. pro conditione; ut alibi *ius*. Sensus est: quomodo postulare potes, ut quae ab hominibus facta sunt, immortalitate fruantur? (Serv. hic laudat Hor. A. P. 63. *Debemus morti nos nostraque.*) Ceterum de hac invidia deorum et sollicitudine, ne homines fines mortalis naturae excedant, Thiel. conferri iubet Gesneri Opusc. minn. Vol. I. p. 336. Drak. ad Silium III, 78. Spanh. ad Callim. H. in Apoll. 107. alios. — 96. „*certus* etc., ut ab initio statim certum et exploratum habeat Aeneas, in periculis se incolumem fore [et naves non interituras].“ *H.* „Nam Aeneas sorte, qua homo est, navigationis debet timere periculum, quod perit, si eius navibus aeternitas detur.“ *Servius.* — *certus incerta* cum vi sibi opponuntur, ut in notissimo illo versu Enniano (p. 298. Hessel.) *Amicus certus in re incerta cernitur*, ap. Ter. Hec. Prol. II, 9. *Spe incerta certum mihi laborem sustuli* et saepius. — 98. *Immo* a poëtis interdum liberiori ratione pro at usurpari, ubi res diversa aut contraria simpliciter opponatur, docet Hand. Turs. III. p. 224. allato hoc loco et Ecl. VII, 41. — „*defunctae*, quod plenius VI, 83. *magnis pelagi defuncte periclis.* — 99. *Olim quaecunque evaserit undis;* unam enim

Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
Mortalem eripiam formam, magnique iubebo
Aequoris esse deas, qualis Nereïa Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat, idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcae
Debita complerant: cum Turni iniuria matrem

Orontis tempestas mari merserat I, 113.; quatuor incensae a mulieribus in Sicilia, V, 699. Ergo ex XX navium numero non nisi XV Tiberim intraverant.“ *H.* Iahn. et Wagn. vocem *olim* aptius cum antecedentibus verbis coniunxere, Commate post eam posito; quos secuti sumus. Pro *undis* pauci quidam Codd. *undas*, quod Heinsio et Heynio exquisitius videtur. Wagn. memorat, eandem lectionis diversitatem inveniri XI, 702., ubi scriptura fluctuat inter *evadere pugnae*, *pugnam*, *pugna*. Cf. etiam Burm. ad Val. Fl. VII, 163. et ad Phaedr. IV, 8, 11. — 100. *Laurentia arva* pro: in L. arva. Vid. ad I, 2. 307. al. Inanis igitur Waddelii (Animm. Critt. p. 28.) coniect. *in Laurentia.* — 101. *eripiam*, scil. iis, quod Pronomen post *quicunque* et *quisquis* plerumque omitti constat. Cf. Ramsh. §. 158, 4, c. p. 558. — 102. *qualis Doto et* (qualis) *Galatea secant p.*, i. e. quales sunt Doto et Galatea, quae tamquam Nereides secant pontum. *Qualis* igitur (quod pauci tantum Codd. deterioris notae mutant in *Quales*) post Copulam cogitatione repetendum, ad unam quamque Nereida singillatim, Verbum autem ad utramque coniunctam refertur. Locus huic simillimus invenitur apud Claud. de laud. Seren. 122. *Qualis Latonia virgo Et solo Iove nata soror, quum forte revisunt Aequorei sortem patrui, spumantia cedunt Aequora.* Ceterum duae hic nominatae Nereides totam earum familiam repraesentant, ut VIII, 194. Hyblaeus et Philus pro omnibus Centauris, ibid. v. 425. Brontes, Steropes et Pyracmon pro omnibus Cyclopibus commemorantur etc. Utramque eadem ratione coniungit Val. Fl. I, 134. — *Doto* (*Δωτώ*) Nereis commemoratur etiam Homero Il. XVIII, 43. Hesiodo Theog. 248. et Apollodoro I, 2, 7.; de *Galatea* vid. ad Ecl. VII, 37. — *secant pontum.* Sic v. c. Claud. Rapt. Pros. III, 332. *Lucus erat prope flavum Acin, quem candida praefert Saepe mari pulchroque secat Galatea natatu.* Cf. etiam Cort. ad Lucan. V, 417. et adnott. ad Aen. IV, 257. — *pectore* autem additur, quia ad pectus usque e fluctibus eminent. Cf. Catull. Epith. 18. *Nymphas nutricum tenus exstantes e gurgite cano.* — 104. *idque ratum - - Adnuit.* Cf. Ovid. Met. XV, 683. *Adnuit his, motisque Deus rata pignora cristis Ter repetita dedit.* — *Stygii per flumina fratris.* Vid. ad VI, 323 sq. — V. 105. iteratur infra X, 114. „*amnes rapidos* (s. ferventes) *et atros* voluit dicere. - - *Torrere* proprie est calefaciendo siccare, tum cremare, tandem ardere et fervere. Iam quaecunque *fervent* seu calore seu motu et impetu, dicuntur et ipsa *torrere.* Ita tandem flumina torrentia sunt ferventia, rapida. Cf. Ecl. V, 52. Geo. II, 451. Aen. X, 603. - - Iam autem amnes in inferis etiam flagrantes ignibus sunt, possunt igitur *torrentes* quoque h. l. sic accipi; multo magis propterea, quia alibi fluvii hi stagnare dicuntur.“ *H.* Hanc alteram explicationem unice veram esse, docet adiectum *pice.* Recte enim *Ruhk.*: „*Ripae* fervent pice etc. poëtice pro: amnis s. aqua Stygia fervet, i. e. Styx, quae quum palus VI, 369. vocetur (coll. ibi v. 134. 416.), de rapiditate cogitari h. l. non potest.“ — V. 106. iam Macrob. V, 13. comparat cum Hom. Il. I, 528 sq. Cf. etiam Hom. h. in Apoll. 84. Hor. Od. III, 1, 6. Catull. 64. 204. Ovid. Met. I, 179 sq. alii. — 107. *promissa* a Iove; tempus Iovis promissione significatum. — 108. Heyn. ad

Admonuit ratibus sacris depellere taedas.
Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens
Visus ab Aurora coelum transcurrere nimbus,
Idaeique chori; tum vox horrenda per auras
Excidit et Troum Rutulorumque agmina complet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere navis,
Neve armate manus; maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutae,
Ite deae pelagi; genetrix iubet. Et sua quaeque
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis aequora rostris
Ima petunt. Hinc virgineae, — mirabile monstrum! —
* Quot prius aeratae steterant ad litora prorae, *

debita supplet *fato;* rectius autem Wagn. ad VIII, 375. (ubi vid. adnott.) ex verbo *complerant* ad *debita* intelligit *compleri*, simul memorans, Wagnerum ad Val. Fl. III, 461. iungere *tempora Parcae debita.* — 110. *Hic.* Vid. ad I, 728. — *nova*, repentina. — *offulsit* optimorum Codd. est lectio ab Heinsio restituta. Vulgo *effulsit.* Vid. infra ad v. 731. Heins. ad Val. Fl. IV, 482. idemque et Drak. ad Sil. XIII, 114. Burm. ad Quinct. Decl. IX, 7. alii. — *et ingens* etc. Copula vim explicandi habet: Nova lux oculis affulsit, et (quidem, sive i. e.) ingens nimbus, coelum transcurrere visus etc. Vid. Wagn. Qu. Virg. XXXIV, 2. et adnott. ad Ecl. III, 34. Aen. I, 111. al. — 111 sqq. Cf. Ovid. Met. XIV, 530 sqq. „*ab Aurora:* tamquam ab oriente, ex Asia, relicto Berecynto et Ida. — *nimbus Idaeique chori* pro: visus ab oriente coelum transcurrere nimbus, nubes, et chorus, qui Matrem deûm comitari solebat, Corybantum puta, in nube illa abditus et inclusus. Pro commentario est Ovidii locus Met. XIV, 536 sqq. Etiam in sacris adventus deae, etsi non visae, magno strepitu tibiarum et tympanorum declarari solebat.“ *H. Idaea* haud raro dicuntur, quae ad Cybelen eiusque cultum pertinent, et *choros* quidem *Idaeos* etiam ap. Prop. III, 17, 36. commemoratos videmus. Sic Val. Fl. I, 319. *Idaea buxus*, i. e. tibia Berecyntia; Sen. Oed. 457. *Idaeus leo*, qui currum deae vehit, cett. (Cf. etiam III, 112.) Quare dea ipsa *Idaea deûm parens* vocatur inf. X, 252. et al. Cf. Strab. X. p. 718. — *vox h. per auras Excidit.* Cf. Silius IV, 261. *quum dira per auras Vox venit;* id. X, 366. *tunc vox effusa per auras* cett. De verbo *excidendi* autem cf. supra VI, 686. *vox excidit ore* ibique adnott. — 113. *agmina complet*, proprie aut aures, aut loca, in quibus illa agmina habentur, sono et strepitu complet. Ceterum cf. IV, 189. — 116. *dabitur.* Cf. annot. ad I, 66. 79. 319. al. — *pinus.* Vid. ad Ecl. VII, 6. — 117. *deae* non esse Vocativum, sed, ut antea *solutae*, Nominativum verbo *Ite* per appositionem adiunctum, verissime censet Wagn.; quare Comma vulgo post *Ite* positum cum eo sustulimus. — *Et*, i. e. et statim. Vid. ad V, 504. — 118. *puppes*, ad litus versae. Vid. VI, 3 sqq. — V. 121., haud dubie spurium et ex X, 223. huc translatum, (cf. Schraderi Emendd. p. 203.) meliores libri non agnoscunt, ii autem, in quos illatus est, non omnes eodem loco, sed plures etiam post sequentem *Reddunt* cett., unus adeo (Goth. III.) post v. 142. exhibet; quare miror eum defensum esse a Weicherto de verss. iniur. suspp. p. 66. Recte potius *Iahn.:* „Intruserunt eum librarii, ut voc. *totidem* explicarent, quippe nescientes, huius vocis interpretationem in vv. *et sua quaeque - - ima petunt* contineri. Si retinendus est, certe post v. *Reddunt - - feruntur*, quod Both. fecit, collocari debet.“ Wagn. eum prorsus exterminavit ex ceterorum ordine, nos pro more nostro obelis certe notavi-

Reddunt se totidem facies pontoque feruntur.
Obstupuere animi Rutulis; conterritus ipse
Turbatis Messapus equis; cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci Turno fiducia cessit;
Ultro animos tollit dictis atque increpat ultro:
Troianos haec monstra petunt; his Iuppiter ipse
Auxilium solitum eripuit, non tela neque ignis
Exspectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,

---

mus. Voc *prorae* alii librarii mutarunt in *puppes*, alii in *naves;* quod et ipsum facit ad totum versum suspectum reddendum. — 122. „*reddunt se*, ἀναδιδοῦσι: rursus emergunt, prodeunt. — 123—167. Callide portentum in suam rem vertit Turnus, classe sublata Troianos nunc fuga exclusos facile a se expugnatum iri; nunc oppugnationem esse parandam; die tamen iam confecto vigilias per noctem disponit.“ *H.* — 123. *Obstupuere animi Rutulis.* Sic Medic. cum aliis bonis Codd.; plurimi tamen *Obst. animis Rutuli*, ut vulgo edebatur ante Heins. Sed, quum etiam II, 120. et V, 404. legamus *Obstupuere animi*, et semel tantum, VIII, 530., metro cogente *Obstupuere animis alii*, hic quoque difficilior lectio videtur praeferenda. Wagn. praeterea haec addit: „Quod si cui asperiora videantur *Rutulis — Turbatis — equis*, ego studio quaesitam putaverim hanc asperitatem. Cf. adnott. ad Geo. I, 157.“ Vid. etiam Iahn. ad Aen. VI, 310. et quae hac de re nuper fusius disputavit Obbarius ad Hor. Epist. I, 1, 69. p. 82., — 124. „*Messapus* nominatur, tamquam qui inter primos exercitus infesti Rutulorum duces erat, Vid. VIII, 6.“ *H.* — *turbatis equis.* Vid. ad VII, 767. — 125. *Rauca sonans.* Sic Lucan. V, 217. *pontus Rauca gemit.* Omnino *raucus* haud raro dicitur de fusco et obtuso fluctuum sonitu, quare etiam diis fluviorum rauca vox tribuitur, ut ipsi Tiberino ap. Ovid. Fast. V, 683. *raucaque dimovit talibus ora sonis*, Alpheo ap. eund. Met. V, 600. *rauco mihi dixerat ore* cett. *Raucum sonare* legimus etiam ap. Ovid. A. A. III, 289. Cf. adnott. ad Ecl. III, 8. 63. al. — *revocat pedem Tiberinus.* Cf. VIII, 240. De verbis *revocat pedem* vid. Wakef. ad Lucr. V, 273., ubi pariter atque in Culice v. 17., ap. Silium VI, 140. et al. fluvius *liquido* vel *lento pede* labi dicitur. De nomine *Tiberini* cf. adnott. ad VI, 874. — 126. Turnus solus non movetur. Quem nos post Iahn. et Wagn. secuti sumus verborum ordinem, eo haec exhibentur in plurimis et optimis Codd., idemque redit infra X, 276., ubi hic versus iteratur. Vulgo minus apte *cessit fiducia Turno; Turnus* enim, non *cessit*, cum accentu efferendum est, quum oppositio haec sit: non *Turno*, ut reliquis, fiducia cessit; minime vero: non *cessit*, sed mansit, Turno fiducia. — 127. *Ultro.* Vid. ad Geo. IV, 204. — *animos tollit*, facit animum. Cf. Flor. I, 3, 7. et Silius I, 105. Alibi sane *animum tollere* vel significat magnum animum capere (ut X, 250. XII, 4. Liv. III, 67. etc.), vel superbum facere (ut Plaut. Trin. II, 8, 10.) Cf. Gossr. ad h. l. — 129. „*Iuppiter ipse auxilium solitum* (navium, quibus antea, Troia capta, suae saluti fuga consuluerant) *eripuit*, eos perdidit; nec ideo ad eos perdendos nostra opera opus est: *non tela nec* [rectius *neque;* vid. infra] *ignes Exspectant Rutulos.* Ex vulgari usu loquendi poëtarum *exspectari* dicuntur ea, quae omnino futura sunt, ideoque et mala, quae imminent.“ *H.* Ad *Exspectant* Gossr. non male supplet *naves;* ut sensus sit: non exspectant naves, dum a nobis igne deleantur, sed ipsae Troianos deserunt; verba autem *tela et ignes Rutuli* per ἓν διὰ δυοῖν intelligenda videntur de facibus a Rutulis eminus mittendis. — *neque* ex melioribus libris cum Wagn. recepimus pro vulg. *nec.* Praegressa enim voc. *non* vel alia leniore negatione, ante vocalem semper fere a Virgilio subii-

Nec spes ulla fugae; rerum pars altera adempta est;
Terra autem in nostris manibus; tot milia, gentes
Arma ferunt Italae. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges prae se iactant, responsa deorum:
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniae Troes. Sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem
Coniuge praerepta; nec solos tangit Atridas

---

citur *neque*, quod docet Wagn. Qu. Virg. XXXII, 9. coll. Geo. I, 456. II, 138. 286. 293. 420. 496. IV, 398. Aen. VII, 756. IX, 179. XI, 567. 845. aliisque locis. Faber. sine iusta causa coni. *nunc telaque et ignes;* Peerlk. autem *nec tela nec ignes Exspectat R.*, ut sensus sit. „Iupiter suas ipse Troianis naves eripuit, nec operam nostram exspectat, iram suam non amplius differt, exspectare non potest, donec nos Troianos perdamus.“ — 131. Quum duo omnino sint elementa, quibus utentes homines fugere possint, mare et terra, Troiani utroque privati omnino aufugere non poterunt. Nam *rerum pars altera adempta*, i. e. mare, quod Troianis interclusum est, navibus in Nymphas mutatis; altera autem, *terra*, *in nostris manibus:* nos enim, Troianis vallo suo inclusis, omnem regionem circumiacentem tenemus. Inde etiam patet, voc. *nostris* pronuntiando premendum, ideoque vulgatam scripturam praeferendam esse alteri *in manibus nostris;* etsi hunc verborum positum (*in manu mea*, *tua*, *nostra*, *vestra*) omnino Latinum esse Wagn. non debebat negare; cui Peerlk. (ob molliorem verborum sonum alteram lectionem praeferens) hos opponit locos: Ter. Hec. IV, 4, 44. *Uxor quid faciat, in manu non est mea.* Liv. XXXII, 24. *Nihil esse in manu sua.* Lucan. VII, 253. *In manibus vestris*, *quantus sit Caesar*, *habetis*, et Val. Fl. VI, 460. *In manibus spes nostra tuis*, coll. Cortio ad Sall. Iug. 14., ubi §. 13. legimus: *in manu vostra est.* Cf. etiam Schadenberg. in Iahnii *Archiv. f. Phil. u. Paed.* I. p. 413. — 132. *tot milia* et *gentes Italae* per appositionem iunguntur: *tot milia* (hominum), (scilicet) *gentes Italae*, quod sensu non differt a: gentes Italae, quae tot milia efficiunt hominum. Cf. adnott. ad Ecl. II, 3. et vid. VIII, 496., ubi *his milibus* pariter pro his milibus hominum positum. Pars Codd. cum Medic. *tot milia gentis.* — 134. De his vaticiniis Heyn. conferri iubet Prooem. Aeneidis §. VI. [p. 49 sq. edit. Wagn.] Gossrau Comma post *iactant* delevit, servato tamen Commate in fine v. 133. „Haec enim, inquit, est sententia: Non timeo, quae fingunt responsa deorum. Neque est Turnus contemptor divum, ut oracula negligat, sed a Troianis ficta putat;“ quae quamvis sint verissima, non tamen flagitant miram illam distinguendi rationem. — 135. „*Veneri.* Vid. I, 257 sqq. Turnus tamen simpliciter de fatis in Aeneae gratiam a matre Venere constitutis cogitare potuit.“ *H.* — *datum.* Sic plurimi Codd.; fragm. Vat. Rom. et Pal. *datum est*, quod Iahn. recepit; sed vid. ad I, 283. Ceterum cf. II, 291. *Sat patriae Priamoque datum.* Sil. II, 558. *Sat fidei proavisque datum.* Val. Fl. III, 688. *Sat lacrimis comitique datum* cett. — 136. *Sunt et mea contra Fata mihi.* Cf. I, 239. VII, 293. et similes locos. Burm. comparat Lucan. V, 189. et X, 3. — 138. *Coniuge praerepta.* Vid. ad III, 330. — *nec solos.* Macrob. Sat. IV, 4. *an solos*, quare Cuningh. coni. *solos an*, quod immerito probat Santen. ad Ter. Maur. p. 261., qui ut ubique perfectam verborum hephthemimerim efficeret, multos poëtarum locos (ex Virgilii Aen. II, 564. VIII, 140. X, 143. 367. 880. XI, 298. etc.) verbis contra Codd. auctoritatem transpositis corrigendos censuit. Sed in verbis collocandis non tam arbitraria illa numerorum elegantia, quam potius sensus et vis verborum ipsorum spectanda est, et vere Wagn. ad Aen. XI, 298. memorat, „nisi praecipua aliqua vis sit in voce bisyllaba, cuius ultima syllaba sub quartum

Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est: peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum. Quibus haec medii fiducia valli
Fossarumque morae, leti discrimina parva,
Dant animos. At non viderunt moenia Troiae
Neptuni fabricata manu considere in ignis?
Sed vos, o lecti, ferro quis scindere vallum
Apparat, et mecum invadit trepidantia castra?

---

ictum cadat, merito vitiosam haberi et praeposita voce monosyllaba vitari hanc incisionem.“ Vide etiam Iahn. ad h. l. — *tangere* verbum proprium de affectibus animum moventibus. Hic cf. imprimis Ovid. ex P. II, 3, 63. *Quique dolor pectus tetigisset Caesaris alti.* Vid. etiam Aen. I, 462. — „Non solus Menelaus raptum coniugis Helenae ulciscitur. Homeri Il. IX, 340 sq. iam Macrob. V, 9. comparavit.“ *H.* — 140 sqq. Sed dixerit aliquis: satis est semel Troianos poenas luisse et ultimam calamitatem esse expertos; itaque etiam satis illis esse debuerat (*fuisset*) ante peccare (rapta Helena), debuerantque propter insecutam calamitatem paene totum (*modo non omne*) genus muliebre odisse, non iterum eodem modo peccare et novum raptum Laviniae meditari. Quam quidem explicationem ab Heynio propositam et a Wagn. repetitam ineptam iudicat Hand. Turs. III. p. 637., qui potius cum Marklando ad Stat. Silv. V, 3, 35. (cui etiam Peerlk. adsentitur) amplectitur unius edit. Ven. lectionem *modo nunc;* quam, ab illo sic explicatam: „satis fuisset Troianis semel peccasse olim, modo nunc penitus perosi sint genus femineum,“ ipse l. l. p. 645. hoc modo interpretatur: „eos, qui nunc demum totum genus feminarum perosi esse debeant.“ Sed quum nullus omnino liber scriptus hanc, faciliorem sane, lectionem praebeat, quae orta videtur ex paucorum quorundam Codd. lectione *modo nec*, optimi autem et plurimi Codd. conspirent in scriptura *modo non*, equidem Heynii rationem praeferendam censeo. De Particulis *modo non* (ut *tantum non*, *μόνον οὐκ*) pro fere, propemodum positis vid. Ruhnk. ad Ter. Phorm. I, 2, 18. Husck. et Bach. ad Tib. I, 1, 25. — *penitus perosos.* Vid. sup. ad v. 1. *Perosos* autem (quod referendum est ad Accusativum Subiecti apud Infin. *peccare* omissum) optimi Codd. Med. et fragm. Vat. a m. pr. exhibent; plures *perosum*, pauci *perosis*. Verba autem *satis est* etiam Ecl. VII, 33. Ovid. Met. XIII, 319. Liv. III, 47. etc. Accusativum cum Infin. secum habent. — 142. „*Quibus haec.* Ex ira oratio durior. Dat iis hoc vallum, haec fossa fiduciam: annon vero multo munitiora Troiae moenia eversa viderunt?“ *H.* Cf. de hoc usu Pron. relativi Wagn. ad III, 10. Peerlk. supplendum censet: O imprudentes et stolidi, *quibus* etc., vel potius sic legendum: *Et quibus - - Dant animos?* quum eiusmodi interrogationes saepe in orationibus ducum legantur. — *leti discrimina parva.* Heyn. comparat Hom. Il. XV, 628. τυτθὸν γὰρ ὑπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται. Plures Codd., inter quos ipse Med. et fragm. Vat. a m. pr., exhibent *discrimine parvo*, quod ex III, 685. hic repetitum videtur, ubi cf. adnott. Vid. etiam X, 511. — 143. *Fossarum morae.* Vid. ad X, 485. — 144. *At non* etc. Sed quomodo haec animum addere possunt iis, qui muros ab ipsis diis exstructos corruere viderunt? *non* pro nonne. Vid. ad Ecl. III, 17. et Aen. II, 596. Non igitur opus est altera lectione iam Servio nota *an non;* immo longe fortius additur illud *At.* — 145. Comparant Intpp. Hom. Il. XI, 440. — 146. *quis* ex plurimis libris cum Wagn. revocavi, quem etiam editores me posteriores (Iahn. quoque in altera edit.) secuti sunt. Heinsius, nescio quam elegantiam captans, post Pierium ex paucis libris recepit *qui*, quod servarunt Burm., Heyn., Iahn. (in priore edit.), alii. Sed litera *s*

Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros; addant se protenus omnes
Etrusci socios. Tenebras et inertia furta
* Palladii, caesis summae custodibus arcis, *
Ne timeant; nec equi caeca condemur in alvo;
Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
Esse putent, decimum quos distulit Hector in annum.

Pronominis facile absorberi poterat a sequente *s* verbi *scindere*. Vid. Wagn. ad Geo. II, 203. et Aen. V, 531. — 148. ,,Respicit Turnus arma a Thetide Achilli apportata et classem Achivorum. — 150. 151. Vid. sup. II, 164 sqq. Insidias per noctem non struemus: [quales Graeci Troianis struxerunt: cf. II, 250 sqq.] *furtum* sic saepe, v. c. IX, 530.“ *H.* Adde XI, 515. Drak. ad Silium XVII, 91. Rupert. ad eiusd. VI, 70., ad Liv. IX, 31, 7., ad Tac. Agr. 34. — 151. Versus ineptus et verbis prorsus otiosis *caesis summae custodibus arcis* impetum loquentis male remorans, quem ex II, 166. invito poëta hic iteratum esse, viderunt iam Freinshem. ad Curt. IV, 13, 8., Schrader Emendd. X. p. 203. Brunck., Heyn., Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 60. alii; quare non video, cur Iahn. (unus recentiorum editorum omnium) eius patrocinium susceperit; quamquam quae Wagn. ei opponit, Brunckium secutus, in castris Troianorum nec *arcem summam* esse nec *Palladium*, quod rapi possit, per se nihil valent ad hunc versum condemnandum, quum etiam equus, in cuius alvo condi possint Rutuli, non adsit, sed Turnus hoc tantum significet, a se Troianis talia furta non esse timenda, qualibus Graeci usi fuerint, nocturnum Palladii raptum et equi lignei insidias. Wagn. eum prorsus e contextu reiecit, addita longa adnot., qua ea refutare studuit, quae ego in Diss. de Lucretii carmine not. 41. (ubi hunc locum tamquam spurium consulto omisi) super Genitivo nominum in *ius* et *ium* desinentium disserui; illa tamen, ex parte nunc post XXVIII annos a memet ipso improbata, quum aliis viris doctis non displicuisse cognoverim, aliis relinquo hanc litem dirimendam, id tantum adiiciens, locum Virgilii Aen. III, 385. utique temere a me esse allatum, quod dudum intellexi; eiusdem vero libri v. 702., in quo hic demum haeret Wagn., retractans pristinam suam de eo sententiam, mihi propter Genitivum *fluvii* neque rescindendum, neque hanc omnium Codd. lectionem ex coni. in *a fluvio* mutandam videri. Ceterum Viris doctis et l. l. et ad Lucr. V, 1004. a me laudatis nunc adde Schmid. ad Hor. Ep. I, 6, 26. Ochsner. ad Cic. Ecl. p. 396. Bach. ad Ovid. Met. XV, 728. Ellendt. ad Cic. de Or. I, 9, 35. Eckstein. ad Voss. Arist. II. p. 558. Obbar. ad Hor. Ep. I, 12, 20. Fasc. V. p. 128. Ritschel. in Melet. Plautin. Onomatologo p. 9. Peerlk. ad h. l. et imprimis Alex. Theod. Suerdsioeum in Vindiciis praecepti Bentleiani de Genitivo Substantivorum in *ius* et *ium* desinentium. Rigae et Dorp. 1832. 8., qui omnes cum Bentleio faciunt. Gaudeo tamen, et meam sententiam invenisse patronos non minimae in his rebus auctoritatis, Iahnium in Seebodii Bibl. crit. 1824. p. 878. et ad hunc ipsum locum, Freundium ad Cic. Or. pro Mil. p. 1 sqq. atque adeo Lachmannum ad Lucr. V, 1006. (alias pro more suo satis acerbe et fastidiose contra me disputantem), qui non solum Aen. III, 702. *fluvii* probat, sed etiam hoc ipso loco *Palladii* Virgilio non eripiendum censet. — 153. *Luce* et *palam* eadem ratione coniunguntur ap. Cic. de Off. III, 24, 93. et in Pis. 10, 23. Sic alibi *palam et aperte* (Plaut. Bacch. II, 3, 97. Cic. in Verr. I, 7, 18. pro Mil. 9, 25. Or. 12, 38.), *palam ante oculos omnium* (id. in Verr. V, 26, 65.) et similia. Cf. Hand. Turs. IV. p. 384. — *igni circumdare muros*, quo incendamus turres et tecta domorum. — 155. ,,*quos distulit Hector;* pro vulgari: quorum conatus et con-

Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
Quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri, et pugnam sperate parari.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo et moenia cingere flammis.
Bis septem Rutuli, muros qui milite servent,
Delecti; ast illos centeni quemque sequuntur
Purpurei cristis iuvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras ahenos.
Collucent ignes; noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Haec super e vallo prospectant Troës, et armis

---

silia repressit et retardavit per annos decem. Cf. XI, 288 sqq. Hinc eleganter illud Abronii Silonis apud Sen. Suasor. II, et in Anthol. Lat. p. 87. *belli mora concidit Hector.*" *H.* — 156. Intpp. conferunt Hom. Od. XII, 291 sq. Il. II, 381. VIII, 502 sqq. 529 sq. et XIX, 275. — *Nunc adeo.* Vid. ad II, 567. et Hand. Turs. I. p. 146. — *melior pars diei*, i. e. ad agendum aptior, accommodatior. — 157. *quod superest*, ad quod vulgo ex antecedd. supplent *diei*, Wagn. etiam hic absolute positum accipit, ut, quemadmodum Geo. II, 346. (ubi vid. adnott.) rogantis, Aen. autem V, 691. et 790. hortantis, ita h. l. praecipientis sit. Comparat etiam Sil. XII, 258 sq. *rapta petamus, Quod superest, Libyci ductoris tegmina;* qui tamen locus non prorsus eiusdem est generis cum nostro, ubi praecedunt verba: *melior quoniam pars acta diei;* quare etiam vulgaris ratio habet, quo commendetur. — 158. *parari* lectio est omnium Codd. praeter duos, quam iure revocarunt Wakef., Iahn. et Wagn. Alteri lectioni *parati*, aures ingrato sono vehementer offendenti, quam a Burm. receptam servavit Heyn., favent tantum Palat. Moret. II. et Macrob. V, 9. et VII, 1., locum haud dubie memoriter afferens. Recte Servius: „Ergo a me parari sperate, i. e. pugnaturos vos scitote, licet hostes muris se teneant." — 160. *cura - - obsidere.* Vid. ad Geo. III, 124. Aen. I, 704. al. — *moenia*, castra Rutulorum. *flammis*, ignibus ad excubias accensis. Peerlk. verba *et moenia cingere flammis*, quae non recte de ignibus vigilum dicantur (?), invito poëta ex Aen. X, 118. huc translata putat. — 161. Heyn. conferri iubet Hom. Il. IX, 85 sq. — *Rutuli.* Heins. ex uno Med. edidit *Rutulo*, quam lectionem, Potterio teste, exhibet etiam unus Paris. V.; sed quum in ipso Med. punctis notata sit ultima vocalis, vulgatam lectionem cum Iahn. et Wagn. restituere non dubitavimus, quam etiam editores me posteriores servarunt. Peerlk. vulgatam defendit, quum *milite* ita nude positum non placeat. — 162. *illos — quemque.* Vid. ad VI, 743. Ceterum h. l. ante oculos habuit Silius XIII, 192. haec scribens: *Quis delecta manus centeni cuique ferebant Excubias.* — 163. *purpurei cristis.* Vid. supra ad v. 50. — 164. „Alternis excubias et alia munia militaria obeunt, succedentibus aliis et aliis." *H.* — *variant vices.* Cf. infra v. 222. et Burm. ad Ovid. Met. I, 626. idemque ad Quinct. Decl. II, 2. — 165. Vid. Iliad. VIII, 550 sq. — „*et vertunt crateras ahenos* esse hemistichium Ennianum [p. 147. Hessel.], Servius docet. *Vertunt*, inclinant crateras, vinum in pocula infundendo, vergunt." *H.* Cf. etiam Bach. ad Ovid. Met. XII, 139. et Orell. ad Hor. Sat. II, 8, 39. Iahn. conferri iubet hoc Lucilii fragm. ap. Nonium p. 173. *Vertitur oenophoris fundus, sententia nobis.* — 166. *ducit.* Cuningh. coni. *ducunt*, quod etiam unus Goth. III. exhibet. Sed vid. ad Geo. IV, 379. et Aen. V, 119. — 168. „*armis alta*

Alta tenent; nec non trepidi formidine portas
Explorant, pontisque et propugnacula iungunt,
Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus,
Quos pater Aeneas, si quando adversa vocarent,
Rectores iuvenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio, sortita periclum,
Excubat exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
Hyrtacides, comitem Aeneae quem miserat Ida

---

tenent, h. e. vallum, quod poëta appellat *muros*, *turres*, obsident armati.“ *H.* Wakef. etiam hic *et* temere mutavit in *ut*. Vid. ad VII, 605. — 170. „*pontes et propugnacula iungunt*. *Propugnaculum* est locus munitus, munimentum, unde propugnatur, potest ideo dici de muro, turri. Iam genus est munimenti semicircularis ante vallum s. murum castrorum, quod ponte iungi cum vallo necesse est, diversum ab altero similis formae, quod in ipso vallo inaedificatum est. Similis turris ponte iuncta vallo memoratur inf. v. 530 sq.“ *H.* Cf. etiam XII, 674 sq. — 171. *Tela gerunt*, congerunt. Peerlk., quum *tela gerere* alibi significet armatum esse, coni. *ferunt*, vel aliud vitium inesse putat. — *Instant*. Plures Codd. minoris auctoritatis *instat*, male; quum Serestus non tantum adiungatur Mnestheo, primas partes agenti, sed ambo coniungantur tamquam pariter instantes, *quos* Aeneas rectores iuvenum et rerum magistros esse voluit pari auctoritate praeditos. De *Mnestheo* vid. ad IV, 288., de *Seresto* ad I, 611. et IV, 288. — 172. „*vocare adversa*, s. pericula, dicuntur, quae propinqua sunt, imminent; i. e. provocant ad ipsa subeunda, sustinenda ac propellenda; sic *labor ultimus* vocat XI, 476., sic pugna XII, 125.“ *Wagn.* — 173. „*Rectores iuvenum* sunt duces militum, quos designaverat Aeneas ante profectionem ad Evandrum, si quid accideret, quod operam militarem postularet.“ *H. Iuvenes* haud raro i. q. milites, (*die streitbare Mannschaft*, *die kriegerische Schaar*), quia seniores apud Romanos militiae vacationem habebant. Cf. infra v. 226. et alibi. — *quos dedit* - - *esse rectores*, *magistros*, Graeca constructione pro: ut essent rectores, magistri. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 54. Geo. I, 280. Aen. I, 527. — 174. *sortita periclum*, sc. belli, pugnae. Cf. etiam III, 510. et VIII, 445. Milites sortito munia sua obeuntes belli pericula suscipiunt. — 175. „*vices, quod* explicative, pro vulgari: vices, quae tuendae sunt; hoc magis poëticum, quam interpretari: per vices exercet id, quod cett., vel exercet vices, quantum ad id spectat, quod cett.“ *H.* Peerlk. verba *quod cuique tuendum est* (quae tamen ab Ambrosio Hexaem. V, 15. hic lecta esse ipse memorat) tollenda censet et antecedentia *Excubat* etc. sic explicat: quum sibi quisque locum, qui tuendus est, tuetur. — 176. Sequitur celeberrimum de Niso et Euryalo episodium, in quo fingendo Virgilius, qui hic verum et egregium poëtam se ostendit, ante oculos babuisse videtur Diomedis et Ulyssis egressum nocturnum Iliad. X, 218 sqq. Iahn. conferri iubet Schaarschmidii libellum: De Niso Virgilii Diomedem Homeri laudibus superante, sive super loco Aen. IX, 176 — 445. comparato cum Iliad. l. X. Schneeb. 1798. 8. Cf. etiam supra V, 294. ibique adnott. — „Nisum *Hyrtaci* filium fecit ideo tantum, puto, quod ex Homero notum erat nomen, v. c. Iliad. II, 837 sq. *Idam* matrem esse Nympham habendam, quis dubitet? Euryali patrem infra v. 201. edit Ophelten, nomen e Thebanis fabulis notum.“ *H.* Peerlk. levibus de causis (Idam Nympham nusquam commemorari, neque apparere, cur ea filium miserit, qui iam esset ea aetate, ut ipse proficisci posset, porro non opus esse, ut Nisus diserte *comes Aeneae* appelletur, et ultima verba *iaculo celerem* etc. facile ex V, 68. huc traduci potuisse) vss. 177. et 178., solo voc. *Hyrtacides* excepto, spurios cen-

Venatrix, iaculo celerem levibusque sagittis;
Et iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Aeneadûm, Troiana neque induit arma,
Ora puer prima signans intonsa iuventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
Tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: Dine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale, an sua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid iam dudum invadere magnum
Mens agitat mihi, nec placida contenta quiete est.
Cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum.
Lumina rara micant; somno vinoque soluti
Procubuere; silent late loca. Percipe porro,

---

set. — 178. *iaculo celerem*, vehementer concitantem iacula. — 180. „*induit arma* est Homer. *ἐδύσατο τεύχεα*. Est id, quod vulgo dixeris: non fuit alius pulchrior, neque inter Aeneadas, Aeneae comites, neque inter Troianos, qui in armis erant.“ *H.* Immo: qui quum per se pulcherrimus erat Troianorum, tum pulcherrimus omnium in armis; nemini Troianorum arma melius conveniebant, congruebant (*standen, kleideten besser*), quam ei. *Aeneadae* autem non tantum sunt Aeneae comites aliis Troianis oppositi. Vid. ad I, 157. et de contracta Genitivi forma ad I, 565. — V. 181. ex Hom. Od. X, 278 sq. translatum esse, iam Macrob. V, 13. vidit. Heyn. etiam Il. XXIV, 347 sq. conferri iubet. — *prima iuventa* pro prima lanugine pubertatis posita; *intonsus* autem haud raro inservit significandae primae et florentissimae adolescentiae. Cf. Ovid. Met. VI, 254. et Fast. III, 409. — 182. „*amor unus*, idem utriusque et mutuus. Laudant et hic Homericum illud *ἕνα θυμὸν ἔχοντες* Il. XV, 219.“ *H.* Cf. adnott. ad IV, 8. et V, 308. — De *ὁμοιοτελεύτῳ ruebant - - tenebant* vid. ad IV, 256. — 184. „*Nisus ait*: ad magnum aliquod audendum sentio me inflammatum, afflatu divino an ignoto animi impetu? - - Facile autem pro afflatu divino habetur magnus animi impetus et ardor. [Vid. inf. X, 773. XII, 554. Bach. ad Ovid. Met. VIII, 72., qui locus ex nostro fluxit, Obbar. et Orell. ad similem Horatii locum Ep. I, 1, 85.] Latent semina dictorum in Hom. Od. IV, 712. Repetiit eadem Quintus IX, 88. 228 sq.“ *H.* Etiam Appul. de deo Socr. p. 450. haec verba laudat. — 185. *dira*, ingens, vehemens, *cupido*, quae nos caecos in pericula vocat. Cf. adnott. ad VI, 373. — 186 sq. Cf. Hom. Il. X, 220 sq. — *aut aliquid.* Heumann. perperam coni. *aut aliud; aliquid* enim i. q. aliud quid. Vid. ad II, 48. — 187. *agitat.* Vid. ad II, 640. — *placida quiete.* Duo Codd. *placita*, minus bene. Cf. etiam Wakef. ad Lucr. V, 1153. (ubi *placidam ac pacatam degere vitam* legimus.) — 189. *somno vinoque soluti.* Sic antiquiores Codd. omnes, quos recentiores editores omnes post Iahn. et Wagn. secuti sunt, quamvis eadem verba redeant infra v. 236.; in talibus enim non anxie quaerenda est orationis variatio, quae Heinsium movit, ut ex paucis Codd. deterioris notae reciperet *sepulti*, coll. II, 265. (ubi vid. adnott.), cuius loci alia est ratio. Et recte Wagn. se non videre ait, qua tandem ratione iungere liceat *sepulti procubuere*. *Solvere* autem verbum proprium de somno. Cf. Ovid. Met. VII, 186. *homines volucresque ferasque Solverat alta quies* (ubi vid. Bach.) ibid. X, 369. *curasque et corpora somnus Solverat.* Claud. IV. Cons. Hon. 335. *somno soluti* et supra IV, 530. Ceterum *Peerlk.* recte haec adnotat: „Supra [v. 166.] *noctem custodia ducit Insomnem ludo.* Nox, credo, nunc iam ad finem vergebat.“ Unus Cod. Dorvill. *vino somnoque;* sed recte ceteri *somnum* praemittunt,

Quid dubitem, et quae nunc animo sententia surgat.
Aenean acciri omnes, populusque patresque,
Exposcunt, mittique viros, qui certa reportent.
Si, tibi quae posco, promittunt — nam mihi facti
Fama sat est —, tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros et moenia Pallantea.
Obstupuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem affatur amicum:
Mene igitur socium summis adiungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor, bellis adsuetus Opheltes,
Argolicum terrorem inter Troiaeque labores

---

quum sensus sit: soluti somno, cui insuper vini vis accessit. — 191 sqq. „Minus bene Intpp., quasi alterum sit, de quo dubitet, alterum, quod certum ei sit. Itaque turbant in sqq. 194. 195. Sed *dubitare* est etiam deliberare, animo agitare et volvere: [est enim verbi obsoleti *dubere*, unde *dubius*, *δοάζω*, *δοιάζω*, frequentativum *dubito*, considero. Cf. Ernesti Clav. Cic. h. v. *Ruhk.*] Etiam Servius: *dubitem*, *i. e. cogitem.*" *H.* — 193. *reportent*, non ab Aenea, sed ad eum, quem adhuc apud Evandrum versari credebant (vid. v. 196.); qui Aeneae certa nutient. Noli tamen propterea *reportare* cum Heyn. pro simplici *portare* positum habere, sed cf. adnott. ad VII, 167. — 194. „Praemium, quod pro tanto auso poscere poterat, generosus puer concedere vult amico Euryalo, ipse laude facti contentus esse. Dicas: at infra v. 234 sqq. nihil tale postulat Nisus. Verum antevertit eius postulata generosa voluntate Ascanius pollicendo praemia v. 252 sqq." *H.* Ceterum cum Wagn. vulgarem distinguendi rationem *Si tibi*, *quae posco*, *promittunt* mutavimus; quod flagitat oppositio *tibi posco* — *mihi facti fama sat est.* Süpfl. et Gossr. omnem distinctionem sustulere, quum ad sensum perinde sit, utrum *tibi* cum *posco*, an cum *promittunt* coniungamus. Peerlk., quod „indignum sit generoso pectore, quum de suis bene posset mereri, ea tantum conditione velle mereri, si amico darent, quae posceret," coni. *Si tibi, quae spero, promittunt;* qua coniectura facile supersedemus. — 196. *muros et moenia.* Vid. ad II, 234. Peerlk. praeter necessitatem coni. *ad montes et moenia*, quum Pallanteum ex Aen. VIII, 52. in monte situm fuerit! — 197. *laudum percussus* (*πληγείς*) *amore.* Videtur poëta in mente habuisse Lucretii verba I, 922. *Percussit thyrso laudis spes magna meum cor.* Cf. etiam Geo. II, 476. ibique adnott. Heyn. conferri iubet Valcken. ad Eur. Hipp. 1303., *laudes* autem pro facinoribus praeclaris et virtute, qua ad ea patranda opus sit, positum esse docet, coll. inf. v. 252. V, 355. et VIII, 273. — 199 sqq. „Euryalus, quum nolit Nyso cedere, periculi communionem sibi deposcit. „Certamen hoc inter amicos Silius non infeliciter transtulit ad contentionem similem inter Imilcen, uxorem, et Hannibalem III, 108 sqq. et 78 sqq." *H.* — 200. *fugis*, refugis, recusas. De *fugiendi* verbo a poëtis cum Infinitivo coniuncto cf. Hor. Od. I, 9, 13. Epist. II, 2, 150 sq. Lucr. I, 1051. Tib. I, 4, 69. Ovid. Her. IX, 75. all. — *mittam*, i. e. dimittam, abire sinam. — 201. Comparant Hom. Il. VII, 198 sq. Comma cum Iahn. et Wagn. non ante, sed post *Opheltes* posui, quo fortior evadit oratio. — 202. *Argolicum terrorem*, i. e. terrorem belli Argolici s. cum Graecis gesti. — „*non* - - *sublatum:* natum et educatum in bello ad Troiam gesto innuit, pro vulgari: non ego sum talis." *H.* Insignis autem laus heroum habebatur in armis quasi natos esse et a pueris bello adsuevisse. Cf. Tibull. IV, 1, 10. *Testis Arupinas et pauper natus in armis* (ibique Interpp.) Apulei. Met. VII. p. 136. *inter ipsos*

Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Aenean et fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemptor, et istum
Qui vita bene credat, emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad haec: Equidem de te nil tale verebar,
Nec fas; non: ita me referat tibi magnus ovantem
Iuppiter, aut quicumque oculis haec adspicit aequis.
Sed si quis, — quae multa vides discrimine tali —
Si quis in adversum rapiat casusve deusve,
Te superesse velim; tua vita dignior aetas.
Sit, qui me raptum pugna pretiove redemptum

---

manipulos educatus (ibique Pricaeus p. 349.) Cic. pr. Mur. 5. Liv. XXI, 43. et Silius II, 318. — *Tolli* autem verbum proprium esse de patribus, qui liberos tamquam suos agnoscant et educandos suscipiant, res notissima. Si enim filios sibi natos alere volebant, eos humi iacentes in genua tollere et complecti solebant; si nolebant, iubebant exponi. Vid. Turneb. Adverss. IV, 15. Lipsii Epistt. I, 85. Lambin. ad Hor. Serm. II, 5, 46. Taubm. ad Plaut. Amph. I, 3, 3. Ruhnk. ad Ter. Andr. I, 3, 14. idemque ad Ovid. Her. IV, 124. Orell. ad Hor. Sat. II, 5, 46. alios. — 203. „*talia gessi*, scil. ut tu refugere possis et nolle me socium suscepti facti adiungere. Igitur iam experimenta virtutis satis clara ediderat iuvenis fortissimus.“ *H.* — 204. *fata extrema*, scil. eius, Aeneae fugam et errores post Troiae expugnationem. — 205. *Est hic* δειχτικῶς pro: hic meus. Vid. II, 292. IV, 359. 652. 680. VI, 111. VIII, 563. 567. 570. X, 525. et Wagn. Qu. Virg. XX, 5. Sic ab aliis scriptoribus Pronomen *hic* etiam pro *ego* poni constat. Cf. Plaut. Curc. II, 1, 33. Epid. I, 2, 38. Ter. Andr. II, 1, 10. Heaut. II, 3, 115. Hor. Sat. I, 9, 47. (ubi vid. Heindorf.) Tib. II, 6, 7. (ubi vid. Vulp. et Dissen.) Ruhnk. ad Ter. Heaut. II, 3, 115. et Cort. ad Lucan. I, 363. De ἀναδιπλώσει *est, est* praeter adnott. ad Ecl. I, 75. cf. Cort. ad Lucan. I, 521. Orell. ad Cic. pr. Mil. 8, 21. Beneck. ad Cic. Cat. I, 1, 3. alios. — *animus contemptor*, ut ap. Sall. Iug. c. 64. Vid. adnott. ad Geo. II, 145. et Aen. I, 21. cum Bentl. ad Hor. Od. IV, 9, 39 Heyn. cum his verss. sententiae generositate et magnanimitate praestantissimis confert Hor. Od. I, 12, 38. *animaeque magnae Prodigum Paullum;* Lucan. I, 461. *animaeque capaces Mortis, et ignavum rediturae parcere vitae*, et longe exiliorem Statii orationem Theb. I, 607. *Famam posthabita faciles extendere vita.* — 206. *bene emi*, aequo vel vili etiam pretio, ut contra *male emere* i. q. care emere. Vid. Drak. ad Silium IV, 756. (qui, hunc locum imitatus, sic scripsit: *Optatum bene credit emi quoqunque periclo Bellandi tempus*) et Ruhnk. ad Ter. Eun. IV, 4, 2. Ceterum *emi honorem*, ut ap. Quinct. IX, 5. *Emit morte immortalitatem* et similia. — 208. *Nec fas; non.* Peerlk. comparat Senec. de benef. VII, 25. *Non est ista admonitio; non: convicium est*, et Val. Fl. VI, 269. *Non, ait, invitoque* etc. — *Ita me referat* cett. Cf. adnott. ad Ecl. X, 4., ubi adde Matth. ad Cic. Cat. IV, 6, 11. Meiner. *Uebersicht d. lat. Partt.* p. 233. et Hand. Turs. III. p. 471. — 209. *oculis aequis*, propitiis, benevolis. Vid. infra v. 234. IV, 372. VI, 129. Val. Fl. IV, 1. etc. — 210. *quae multa vides* cett. Cf. similem locum VII, 200. et adnott. ad VIII, 427. — 211. De verbis *si quis* post parenthesin repetitis cf. Gronov. ad Liv. XXV, 27, 1. Drak. ad Silium XII, 441. alii. — *casusve deusve.* Cf. Ovid. Met. XIV, 162. *qui te casusve deusve servat, Achaemenide?* Val. Fl. III, 574. *Quis tales impune moras casusve laborve Attulerit* etc. et cf. adnott. ad VII, 605. et I, 370. — „V. 213. de corporis sepultura accipe: *me*, corpus meum, *raptum*, subductum e pugna, ut toties ap. Homerum ὑπεξ-

Mandet humo solita; aut, si qua id Fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.
Neu matri miserae tanti sim causa doloris,
Quae te sola, puer, multis e matribus ausa
Persequitur, magni nec moenia curat Acestae.
Ille autem: Causas nequidquam nectis inanis,
Nec mea iam mutata loco sententia cedit.

ἕλκεται, ὑπερύεται, ὑπαείρεται ὁ νεκρός." *H.* Peerlk. malit *raptum ex pugna*, quum *pugna raptum* vix aliud quid significare possit, quam interemptum. (?) — 214. „*humo solita*, terra, qua mortui humari sollemni more solent." *H.* Sic si locum capimus (coll. Schirachio p. 591. et Beckero ad Eleg. Rom. p. 164.), evanescit sane illa difficultas, quam Burm. movit, quomodo advenis Troianis humus Italiae dici possit *solita;* restat autem alia, quam primus tetigit Wagn., quaerens, quo tandem pacto *mandare* cum sexto Casu construi potuerit, quamvis *humo solita* coniunxerit etiam Arusian. p. 247. Lindem.; quare ipse, quum *solitae* ne unus quidem liber scriptus exhibeat, cum Servio et Codd. Medic., Vatic., aliis versum potius sic distinguit: *Mandet humo; solita aut* cett., ut *si qua solita Fortuna vetabit* significent: si Fortuna forte, ut solet, vetabit. Quae tamen ratio (etiam Gossravio probata) quum mihi paullo impeditior videatur, neque appareat, quo iure Fortuna hanc humationem vulgo vetare dicatur temporibus, quibus iustae sepulturae tantum tribueretur, ut vel inducias caesorum sepeliendorum causa fieri solitas legamus, equidem vulgarem distinctionem retinendam censui, quamquam fateor, omnes, qui ad eam defendendam fortasse afferri possint, locos, ut III, 135. *subductae littore puppes*, IV, 373. *eiectum littore* et similes, non prorsus eiusdem esse generis. In his tamen poëtarum usus non nimis arctis limitibus est circumscribendus; atque *mandandi* vocabulum, liberius usurpatum et latiore sensu condendi, sepeliendi cogitatum, a poëta etiam cum Ablativo coniungi poterat. Consentit mecum Süpflius, qui locum sic explicat: „*der mich niederlege in gewohnter Erde, d. h. nach der herkömmlichen Sitte mich bestatte;*" quum contra Gossr. cum Wagnero faciat. Non igitur erat, cur Peerlk. coniiceret: *Mandet humo; aut saltem, si qua* etc., atque adeo unius ex auditoribus suis coniecturam commemoraret: *Mandet humo Ausoniae.* Tales sane coniecturas quivis potest facere. Ceterum *solida*, quod editt. quaedam antiquae et Burm. exhibent, ut *humus solida* opponatur mari, ubi naufragorum cadavera conduntur, in nullo Cod. legi videtur; quare errat Doederl. (*Lat. Synon. u. Etym.* I. p. 178.), qui *solita* meram Heinsii coniecturam esse censet. — 215. *absenti*, cuius corpus non adest, quod sepeliri possit, ut inferiis et cenotaphio fungendum sit. (Cf. adnott. ad III, 304.) — 216. Apud Schol. Stat. Theb. III, 373., qui hunc versum affert, pro *doloris* apparet *tumultus*, haud dubie librariorum errore, quum scholion pertineat ad haec Statii verba: *ne vobis tanti sim causa tumultus.* — 217. „*Quae te sola.* Mansit quidem in Sicilia senum et infirmorum inutilis turba (cf. V, 715 sq. 767.); inter longaevas autem matronas *sola* Euryali mater fuit, quae in Sicilia manere nollet." *H.* Peerlk. confert Lucan. VIII, 648. *matrum quae sola per undas Et per castra comes.* — 218. *moenia Acestae*, Segestam. Vid. ad V, 755 sqq. — 219. „*nectis causas* proprie, dum alia ex alia causa seritur. Sic etiam *texere* et *praetexere causas* dicitur." *H.* Recte enim Wagn. adnotat, quum *nectere* proprie sit i. q. implicare, sic autem implicata difficiliora sint ad solvendum, *nectere*, ut Graec. *πλέκειν*, etiam ad dolos, fraudes, insidias transferri, et *nectere causas* significare i. q. praetexere aliquid capiendi alterius causa. — 220. *loco sententia cedit*, oratione tua vincitur. De hac formula militari et gladiatoria vid. Cort. et Kritz. ad Sall. Cat. 9. 4. Passov. ad Tac. Germ. 6. alii. Vid. etiam Aen.

Acceleremus! ait. Vigiles simul excitat. Illi
Succedunt servantque vices; statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cetera per terras omnis animalia somno
Laxabant curas et corda oblita laborum:
Ductores Teucrûm primi, delecta iuventus,
Consilium summis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quisve Aeneae iam nuntius esset.
Stant longis adnixi hastis et scuta tenentes
Castrorum et campi medio. Tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant;
Rem magnam, pretiumque morae fore. Primus Iulus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere iussit.
Tum sic Hyrtacides: Audite o mentibus aequis,
Aeneadae, neve haec nostris spectentur ab annis,
Quae ferimus. Rutuli somno vinoque soluti

VII, 332. *ne - - cedat Fama loco*, ibique adnott. Contrarium est *sedet sententia.* Cf. adnott. ad II, 660. — 221. „*vigiles excitat*, i. e. commilitones, qui in statione excubiarum in suum locum succedant, dum ipsi tendunt ad *regem* (v. 223.), Ascanium, *ἄνακτα. H.* — *simul.* Vid. ad Ecl. VI, 26. — 222. *servant vices.* Vid. supra ad v. 164. et 175. — 223. *regem*, puerum regium, Ascanium. Vid. adnott. ad VI, 36. coll. Cic. II. Verr. IV, 27, 61. de Sen. 17. Val. Fl. I, 174. etc. Sic etiam *regina* latiore sensu de puella regia Aen. I, 273. VI, 28. Val. Fl. II, 261. V, 374. 386. 442. VI, 657. Stat. Achill. I, 295. etc. et *reges* de tota familia regis alicuius Liv. II, 2, 8. al. — 224. Heyn. comparat simile narrationis exordium ap. Hom. Il. X. 1. et 195 sq. Cf. etiam supra VIII, 26. — V. 225., uno tantum vocabulo mutato, iam legimus IV, 528., ubi vid. adnott. — *oblita laborum* per prolepsin: ita ut obliviscerentur laborum. Cf. adnott. ad Geo. II, 353. Aen. II, 736. III, 237. al. — 226. „*iuventus* omnino de viris militaris aetatis. Ne qui senum consilia desideret.“ *H.* Nescio tamen, an recte *Peerlk.:* „Multi Codd. *et delecta iuventus.* Praefero. Erat consilium militare, ex omni ordine et aetate delectum. *Primi ductores* differunt a *iuventute delecta.* Primi ductores erant Mnestheus et Serestus, iam aetate provecti. Aderat Aletes, *animi maturus et aevi:* et v. 309. memorantur *primorum manus iuvenumque senumque.*“ — V. 227. secundum Servium est Lucilii, qui sic scripsit: *Consilium summis hominum de rebus habebant.* — 229. *Stant longis adnixi hastis.* Cf. Hom. Il. VIII, 493 sqq. — 230. „Castra erant in campi planitie; ideoque ipsa castra campum intra vallum habebant, ut forum est in media urbe.“ *H.* — 231. *admittier orant.* De constructione vid. ad Ecl. II, 43., de forma *admittier* ad Geo. I, 454. et al. — 232. *Rem magnam* (esse, quam adferant) et *pretium fore morae*, temporis sibi audiendis dati. „Alii sic acceperant, ut *pretium* sit pro poena, noxa, quam luituri sint, si non extemplo se admittant. Vid. Serv.“ *H.* — 233. *trepidos* prae festinatione. Cf. v. 231. *alacres*, et XI, 453. *Arma manu trepidi poscunt.* — 235. *spectentur*, iudicentur, aestimentur. Cf. Ruhnk. ad Ter. Andr. IV, 1, 22. — *ab annis*, pro usitatiore *ex annis.* (ut ap. Ter. Andr. IV, 1, 22. *ex animo*, ap. Cic. Tusc. V, 10, 31. *ex singulis vocibus spectare* et similia.) Cf. Hand. Turs. I. p. 54 sq. — 236. *Quae ferimus*, referimus, nuntiamus. Vid. ad I, 645. — *somno vinoque soluti*, somno soluti, qui gravis est e vino. Vid. supra v. 189. Etiam hic aliquot Codd. *sepulti*, quod non erat cur Peerlk. praeferret. —

Conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portae, quae proxima ponto;
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur; si fortuna permittitis uti,
Quaesitum Aenean et moenia Pallantea:
Mox hic cum spoliis, ingenti caede peracta,
Adfore cernetis. Nec nos via fallit euntis:
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem

---

237. *Conticuere* Heyn. ex optimis Codd. revocavit, quem posteriores editores secuti sunt. Pauci tantum Codd. *Procubuere*, quod ex v. 190. huc translatum. — *insidias* ad clandestinum egressum referendas esse docet Heyn. — 238. Cf. hic, quae de situ locorum Heyn. iam v. 195. adnotavit: „Castra Troianorum ad Tiberis fere ostia in orientali littore erant sita (vid. ad VII, 157.) fronte versus littus, quo Laurentum situm erat, versa, ita ut via Laurentum secundum littus duceret. A sinistra parte ad amnem, a dextra moenia ad mare pertinebant. (Cf. v. 469. 790.) - - Hic fortasse porta ad mare et stationem navalem (v. 69.) ducebat, qua Nisus et Euryalus egressi ad tumulum tendere volebant, sub quo viam ad Pallanteum, urbem Evandri, in littore Tiberis ad mare defluentis reperiri non dubitabant. - - A Laurento via secundum littus ducebat, unde, utpote in tractu campestri, prospectus in interiores terras esse potuit. Iam *portae bivium*, quum altera via Laurentum et versus castra Rutulorum, qui ab his partibus venerant, duceret, altera ad laevam et a tergo castrorum in interiores terras.“ — 241. Vulgo h. l. sic scriptum et distinctum edunt: *si f. permittitis uti: Quaesitum Ae. ad moenia Pallantea Mox* cett., quae Heyn. sic interpretatur: „*Si fort. permittitis uti* nos, ut in hac hostium incuria et socordia castris clam erumpamus: *mox cernetis Aeneam quaesitum*, inventum, *ad Pallanteum*, *hic adfore* reducem.“ Nos omnes fere Codd. et Servium secuti cum Both., Iahn. et Wagn. restituimus *et moenia*, quod etiam editores me posteriores receperunt; vulgatum enim *ad moenia* (quod pauci modo Codd. cum Palat. praebent) ex interpretamento ortum videtur, quam suspicionem praeter Lips. II., in quo *ad* superscriptum sit cum explicatione *ibimus*, hoc Donati scholion iuvare memorat Wagn.: „Pergemus quaesitum, h. e. ad inquisitionem Aeneae, ad Pallanteam civitatem.“ *Quaesitum* igitur est Supinum ab *uti* pendens et pro: *ut quaeramus* positum; apodosis autem incipit a voc. *Mox* v. 242. Latius enim patere Supini usum, (de quo praeter alios cf. Vir doct. in Ephem. lit. Halens. 1826. ch. 259. p. 410 sqq. Schmid. de Infin. §. 29. p. 58. Hoffmann. in Iahnii Annall. 1828. Vol. II. p. 251 sqq. et Gernhard. de Supino et Gerundio ap Lat. in Opuscc. p. 110 sqq.) quam vulgo praecipiatur, Wagn. docet Licinii Macri verbis a Sallustio Hist. l. III. servatis: *Neque ego vos ultum iniurias hortor.* — 243. *adfore*, scil. nos, non Aeneam, ut vulgo hunc locum intelligunt, utque eum intelligendum esse Peerlk. quoque multis verbis docere studet. Verissime enim *Wagn.:* „Ineptum erat promittere, Aeneam mox *cum spoliis, ingenti caede peracta*, adfore. Cum paucis ille profectus erat; nec quid is interea rerum egisset, compererant Troiani. At ipsi iuvenes hanc spem animo conceperant, qui noctis auxilio usi somno ac vino gravatos hostes aggressuri essent. Idque egregie confirmat ipsa Nisi oratio v. 198., fortasse etiam v. 188.; fidunt illi scilicet, securos se esse posse.“ — V. 244., quem Peerlk., levibus de causis spurium censet, verba sic iunge: *Vidimus sub vallibus*, i. e. in valle collocati (*in der Tiefe dunkler Thäler*: cf. adnott. ad I, 680. et III, 5.), *urbem* in monte positam. — *obscura vallis* eadem, quae Horatio Ep. I, 16, 5. *opaca*, Tibullo II, 3, 72. *umbrosa.* — *primam urbem* vulgo de prima parte urbis his vallibus obversa, de primis urbis aedificiis in alto sitis

Venatu assiduo et totum cognovimus amnem.
Hic annis gravis atque animi maturus Aletes:
Dî patrii, quorum semper sub numine Troia est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cum talis animos iuvenum et tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans humeros dextrasque tenebat
Amborum, et vultum lacrimis atque ora rigabat.
Quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis
Praemia posse rear solvi? Pulcherrima primum
Dî moresque dabunt vestri; tum cetera reddet
Actutum pius Aeneas atque integer aevi

---

intelligunt. Vid. ad I, 541. Recte tamen, nisi fallor, *Iahn.* haec adnotat: „Sed vide, an verba simpliciter respondeant nostris: *wir haben aus der Tiefe der Thäler die nächste* (*die erste*) *Stadt von hier gesehen.* Ita sane Nisus non aperte nominat urbem Pallanteum; sed quum inter illam et castra Troianorum alia urbs non interiaceret, *prima urbs* non alia esse potuit, quam regia Evandri." Heinsius *primam* pro *primum* positum censet, quod vere exhibet Nonius p. 359. — Ceterum cum Wagn. Comma vulgo post *urbem* positum delevimus, quum verba *venatu assiduo* ad utrumque sententiae membrum pertineant, Virgilius autem Copulam *et* non tertio loco ponere soleat. Unum, qui huic observationi adversetur, locum XII, 831. *summi thoracis et oras*, Wagn. excusari censet Substantivi cum Genitivo coniunctione. Peerlk. sane una cum toto v. 244. etiam hanc Copulam exsulare iubet. — 245. *Venatu assiduo*, Ablativi absoluti pro: dum assidue venabamur. Cf. adnott. ad Geo. IV, 219. et al. *Assiduo* autem *venatu* ad *totum amnem* cognoscendum opus erat. — *totum amnem*, i. e. totum amnis cursum. — 246. *annis gravis.* Vid. ad Aen. II, 436., ubi praeter h. l. adde Liv. VII, 39. *milites aetate graves* etc. Sic etiam Graeci, velut Soph. Oed. T. 17. *οἱ δὲ σὺν γήρᾳ βαρεῖς ἱερῆς*, Theocr. 24, 100. *βαρὺς ἐνιαυτοῖς.* — *animi maturus.* Vid. ad Aen. V, 73. Geo. IV, 491. al. Aliquot Codd. secundi ordinis *animis*, quod ab Iahn. ad I, 411. probatum, mihi, ut Wagnero, antecedenti *annis* deberi videtur. Vid. etiam adnott. ad Geo. IV, 132. Ceterum cf. Ovid. Met. VIII, 618. *Lelex, animo maturus et aevo.* — *Grandaevus Aletes* iam I, 121. commemoratus. — 247. *quorum sub numine Troia est.* Vid. ad II, 703. Wagn. hic confert Silium XVI, 655. *sub numine quorum Gens Troiana sumus.* — 248. Comparant Hom. Od. IV, 754 sq. — *Non tamen* solandi vim habet. Cf. adnott. ad Ecl. X, 31. et infra v. 315. *Non tamen omnino*, *nil tamen omnino* haud raro apud poëtas legitur. Cf. Hand. Turs. IV. p. 377. — *Delere* ad homines relatum legitur etiam ap. Lucan. II, 84. Silium I, 514. II, 185. VII, 549. IX, 39, 532. Claud. in Eutrop. I, 96. Caes. B. C. III, 70. Iust. II, 8, 3. Cf. Heins. et Drak. ad Sil. IX, 39. — 249. *certa*, i. e. fortia, animosa, ad quidvis audendum parata (*entschlossene*) *pectora tulistis* obtulistis, protulistis. De Indicativo Particulae *quum* adiecto vid. ad Ecl. X, 10. — 250. *humeros d. t. amborum:* „nempe alteri inhaerebat Aletes post alterum et sinistram imponebat humero, dextra dextram amplectebatur." *Wagn.* — 252. *pro laudibus istis.* Vid. supra ad v. 197. Hanc autem lectionem Heins. ex Medic. et plurimis libris restituit loco vulg. *pro talibus ausis*, quod pars Codd. cum Macrob. VI, 6. agnoscunt, sed ex II, 535. interpolatum est. Peerlk. tamen Valer. Flaccum II, 242. sic scribentem: *Sed tibi nunc quae digna tuis ingentibus ausis Ora feram*, hanc lectionem hic invenisse suspicatur. Iterantur autem haec verba *pro laudibus istis* infra X, 825. — 254. *moresque vestri*; nam secundum Cic. Phil. II, 44, 114. *satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus.* — 255. De voc.

Ascanius, meriti tanti non immemor umquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penatis
Assaracique Larem et canae penetralia Vestae
Obtestor; quaecumque mihi fortuna fidesque est,
In vestris pono gremiis: revocate parentem,
Reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quae cepit Arisba,
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta,
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.

Actutum, non solis Comicis frequentato, sed etiam apud Cic. Phil. XII, 11, 26. et Livium XXIX, 14, 5. apparente, praeter Serv. ad h. l. vid. Prisc. XV, 4, 20. p. 1013. Charis. p. 175. et Hand. Turs. I. p. 74. — *integer aevi*, i. e. integerrima aetate s. iuventute florens, legitur etiam Aen. II, 638. et apud Ovid. Met. IX, 440. Sic Stat. Theb. I, 415. *integer annorum*, Hor. Od. I, 22, 1. *integer vitae*, ei. Sat. II, 3, 220. *integer animi* cett. Vide modo ad v. 246. et de voc. *integer* cf. adnott. ad Aen. l. l. Ceterum non ornare tantum hoc epitheton, quod Heyn. censet, sed spem facere Niso et Euryalo perpetuae gratiae obtinendae, quare etiam adiiciantur illa *meriti t. non immemor umquam*, vere observat Wagn., qui confert etiam Ter. Andr. I, 1, 45. *egregia forma atque aetate integra* ibique Ruhnk. — 257. *vos - - Nise*, ut infra v. 525. *Vos, o Calliope.* Vid. ad I, 140. et infra ad v. 525. Praeter Nisum scilicet etiam Euryalum cogitat. — 259. „*Assaraci Larem*, non tamquam Assaracus Lar fuerit, ut Cerda et alii, sed pro Lare maiorum, inter quos fuit Assaracus, doctius hunc unum memoravit poëta, ut I, 284. *domum Assaraci* dixerat. Ergo est: obtestor per Penates et Lares domus meae.“ *H.* Obtestatur autem per eos deos, a quibus maxime pendebat salus urbis et imperii. — *canae Vestae.* Vid. ad V, 744., ubi eundem fere versum iam legimus. — 260. „*fides* pro spe et voto saepe ponitur; nam, quae speramus eventura, iis aliqua ex parte fidem habemus. Ergo: quaecunque mihi fortuna, et quaecunque mihi spes est, ea in desideratissimi parentis reditu est posita.“ *H.* — 261. *In vestris pono gremiis*, fidei et curae vestrae committo. Magis proprie ap. Ter. Adelph. III, 2, 35. *Qui se in sui gremio positurum puerum dicebat patris.* Inservit autem *gremium* omnino summae curae et tutelae hominis alicuius cari et dilecti significandae, quia matres in gremio fovent infantes, unde *gremio fovere* (I, 718.), *gremio accipere* (I, 685.), *gremio excipere* (VII, 233.), *tenere in gremio* (Catull. 45, 2.) et multa similia explicanda. — 263 sqq. Poëta ante oculos habuit Hom. Il. IX, 122 sqq. et X, 321 sqq. — *argento perfecta*, tota argentea. — *aspera signis pocula.* Vid. ad Ecl. III, 37. et Aen. V, 267. Heinrich. comparat Pind. Isthm. VI, 58. οἰνοδόκον φιάλαν χρυσῷ πεφρικυῖαν. — 264. *Arisba*, Troadis oppidum ad Selleentem haud procul ab Abydo situm. Cf. Hom. Il. II, 836. (ibique Eustath.) Strab. XIII. p. 590. Steph. Byz. h. v. Plin. V, 30, 33. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 150. „Difficultas hic in eo inest, quod Arisba, Troadis urbs, Troianis auxilia ab Asio adducta misit: vix adeo assequi licet, quomodo urbs sociorum a Troianis capi potuerit. Sed repetiit hoc poëta ex rebus, quae Troianum bellum antecesserant; nam ab Anchisa captam urbem narrat. Potuit igitur fabulam sequi, quae cum pluribus aliis de rebus Troianis narrationibus intercidit.“ *H.* — 265. *tripodas.* Vid. ad V, 110. — *magna talenta.* Vid. adnott. ad V, 248., ubi adde Brem. ad Nep. Phoc. 1, 3. Bach. ad Tibull. I, 1, 2. Beneck. ad Iustin. VIII, 3, 8. et libellum meum: *Aufg. z. Bild. d. lat. Stils.* XVII. not. 70. — 266. *Cratera antiquum*, antiquo opere insignem ideoque pretiosum. — *dat.*

Si vero capere Italiam sceptrisque potiri
Contigerit victori, et praedae dicere sortem:
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus; ipsum illum, clipeum cristasque rubentis
Excipiam sorti, iam nunc tua praemia, Nise.
Praeterea bis sex genitor lectissima matrum

Verissime Wagn. adnotat, Substantiva quaedam, quae condicionem aliquam durantem indicent, ut *donum*, *munus*, *prolem*, *victorem* cett., a poëta interdum per Praesentia verborum exprimi, ut h. l. *quem dat* sit i. q. donum s. quem possideo donatum a Didone. Comparat Vir doct. inf. v. 361. Geo. I, 227. Aen. VII, 485. VIII, 294. (ubi vid. adnott.) et exempla a se ad Eleg. ad Messal. p. 27 sq. collecta. Cf. vero etiam adnott. ad I, 99. 316. II, 275. 663. VII, 485. VIII, 141. et al. Peerlk. non solum ob hoc Praesens et ob Copulae defectum, sed etiam alia de causa totum versum spurium censet. ,,Promittit, inquit, omnia duplicia, bina pocula, tripodas geminos, duo talenta, unum nempe Niso, alterum Euryalo. Tum Niso alia promittit ex praeda, sorti excepta, quae non promittit Euryalo. In tali divisione locus esse non potest *uni crateri;*" quae aliquam veri speciem habere nemo negabit; ut omnino hic nimium esse in promittendo Ascanium et polliceri, quae patrem daturum esse vix sperare possit, in promptu est; quare Peerlk. etiam vv. 272—274. vult deletos. Omnibus tamen Codd. invitis hos versus damnare noluerim, et si Gossr., qui multus est in huius loci ineptiis demonstrandis, disputationem suam his verbis claudit: ,,Aut Virgilius omni mente captus fuit, aut aliquis homo fatuus et ineptus Virgiliana suis absurditatibus auxit, aut Virgilius varia reliquit tentamina, e quibus optima eligeret," potius huic ultimae sententiae subscripserim. — 267. Comparant Hom. Il. IX, 135 sqq. — 268. *victori*, scil. mihi. Cf. adnott. ad II, 79. 674. III, 380. VI, 687. al. — *praedae dicere sortem.* Sic pro vulg. *ducere* Med. aliique Codd. et Servius, quos, Heinsio suasore, cum Wagn. secutus sum, quum insolentior locutio *dicere sortem* facillime in usitatam illam *ducere sortem* (a Marklando Stat. Silv. V, 3, 92. defensam) mutari, contra vero nemini facile in mentem venire potuerit pro *ducere* scribere *dicere;* quare etiam me posteriores (praeter Peerlk.) hoc receperunt. *Dicere* autem *sortem*, i. e. modum sortitionis constituere, s. constituere et tribuere suam cuique partem, multo melius convenit Ascanio *victori*, quam *ducere sortem*, quod et ipsum nihil aliud significare posset, quam *s. ducendam curare*, quum duces non ipsi ducant sortem, sed ante sortitionem, ad solos milites pertinentem, suam praedae partem sibi eligant; quod etiam Wagn. docet. Cf. etiam infra v. 271., ubi Ascanius in sortitione eximit equum et arma Turni praeter sortem Niso donanda, quod et ipsum est *sortem dicentis*, non *ducentis.* Peerlk. tamen praefert vulgarem lectionem *ducere*, imprimis quum *sors praedae* pro sortitione non possit usurpari neque aliud quid significare, quam ipsam sortem. — 269. Paullo impudentiorem hic esse Ascanium, qui promittat, quae nondum habeat, neque tam facile sibi parare queat, nemo potest infitias ire. Aliquot Codd. deterioris notae cum Macrob. VI, 6. *vidistis;* sed meliores in vulg. lectione consentiunt. — *Turnus aureus*, aureis vel potius auratis armis ornatus. — *ibat in armis*, ἔβαινε ἐν τεύχεσι. Heinrich. conferri iubet Graev. Lectt. Hesiod. c. 20. De Indicativo *ibat* vid. adnott. ad Ecl. IV, 52. coll. cum iis, quae ad Aen. II, 738. adscripsimus; de verbis autem *in armis* vid. adnott. ad III, 595. IV, 518. et V, 37. — 270. ,,Bothius [cui adsentitur Peerlk.] offensus asyndeto correxit: *ipsum illum et clipeum.* Sed respondent haec vv. praecedentibus *quo Turnus equo, quibus i. in armis*, quae eodem modo ἀσυνδέτως poëta protulit." Haec *Iahn.*, qui etiam cf. ad I, 90. — *cristas rubentes.* Vid. supra ad v. 50. — — 271. *Excipiam sorti.* ,,Habebis Turni spolia tamquam γέρας ἐξαίρε-

Corpora captivosque dabit, suaque omnibus arma;
Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus aetas
Insequitur, venerande puer, iam pectore toto
Accipio et comitem casus complector in omnis.
Nulla meis sine te quaeretur gloria rebus;
Seu pacem seu bella geram, tibi maxima rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur

τον, munus eximium. Cf. V, 534. VIII, 552.“ *H.* Vid. adnott. ad Geo. IV,165. — *iam nunc tua praemia.* Cf. Stat. Theb. X, 35. *praedam asservatis opesque Iam nunc vestras.* — 271 sq. Promittit duodecim mancipia, et ancillas et pueros. Si enim duodecim mares, duodecim feminas promitteret, *totidemque captivos* vel simili ratione dicendum erat. Non tamen nego, poëtam (imprimis quum etiam *matres* sint captivae) minus accurate scripsisse. *Matres* poëtae simpliciter sunt feminae. Vid. ad II, 489. — *lectissima matrum corpora.* Vid. ad I, 193. II, 18. V, 318. al. — *bis sex.* Cf. adnott. ad I, 71. „Quod adiecit *suaque omnibus arma* obscurum esse potest, si servos cogites; sed *captivos* memoravit, quos armatos ceperat, armisque spoliaverat: eos donabit una cum armis.“ *H. Wagn.* haec adnotat: „Dativus habendi notionem sustinet; hinc *sua omnibus arma*, i. e. quae cuique sunt arma, *αὐτοῖς τεύχεσιν.*“ Possumus autem, ni fallor, simplicius explicare: et omnibus arma sua dabit, iis antea erepta reddet, quod sane eodem redit, quo: tibi dabit armis suis instructos. Ceterum *omnibus* ad solos *captivos* referendum esse, per se patet; quare non erat, cur Peerlk., qui hunc totum locum (v. 372—374.) spurium habet, haec adnotaret: „Ergo et matres sua habebant arma. - - - Fortasse Grammaticus [quem scilicet huius loci auctorem fingit] simul complexus est instrumenta mulierum textoria.“ Immo in eiusmodi locis non haerendum, si cogitamus, Aeneidem esse opus imperfectum, cui ultimam limam admovere auctori non licuerit. — V. 274. Servius recte ad *τὸ τέμενος*, s. eam agri partem refert, quae priscis regibus honoris causa tamquam propria erat assignata. Heyn. conferri iubet Hom. Il. VI, 194. eodemque spectare docet infra v. 388. (Cf. praeterea Dion. Hal. III, 1. Liv. II, 10. 13. alii.) — *Insuper his*, i. e. super haec, praeter haec insuper. De Part. *insuper* apud poëtas et paucos quosdam scriptores prosaicos, Vitruvium maxime, Praepositionis instar cum Ablativo, interdum etiam cum Accusativo constructa vid. Ruddim. II. p. 334. et Hand. Turs. III. p. 368. (Gossr. tamen, *insuper* pro simplici Adverbio habens, ad *his* supplet *addam.*) Peerlk. igitur sine iusta causa haeret in hoc „inusitato dicendi genere,“ et hunc versum etiam propterea a Virgilio scribi non potuisse opinatur, quod Latinus numquam fuerit Aeneae inimicus, sed foedere cum eo coniunctus, ideoque etiam agro suo numquam privari potuerit. Sed quomodo, quae postea fere sunt facta, nunc in censum venire possunt? Nonne potius post ea, quae Turnus molitus erat, omnia etiam ad bellum cum Latino gerendum spectare videbantur? — 275. „*mea quem* cett. ornate pro: cui aetate proprior sum.“ *H.* Imaginem de stadio s. circo repetitam esse, quisque videt. Cf. autem Ovid. Met. III, 541. *vos ne acrior aetas, o iuvenes propiorque meae - - decebat?* — 277. *comitem casus in omnes.* Sic Lucan. VIII, 589. *An tantum in fluctus placeo comes?* Val. Flacc. IV, 163. *nec vestros comes aspernandus in actus.* id. I, 733. *Me quoque, ait, casus comitem, quicunque propinquat, Accipias.* Silius X, 135. *Omnes comes ibat in actus.* Cf. etiam Silius I, 76. *Et se participem casus sociarat in omnes* cett. — 279. Iahn. in priore edit. verba *Seu pacem seu bella geram* (de quibus vid. adnott. ad VII, 444.) cum antecedentibus iungit, Commate post *rebus* posito. Sed quum sequentia verba *tibi maxima rerum*

Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit; tantum fortuna secunda
Haud adversa cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro: genetrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus

Verborumque fides apertum sit respondere illis *seu pacem seu bella*, quod iam Donatus sensit, et gravis loco insit gradatio, quae plane tollatur verbis *seu pacem seu bella geram* ad antecedentia relatis, equidem cum Wagn. Heynii rationem servandam censui, Semicolo tamen, quod ille post *geram* posuit, in Comma mutato. Cf. loci a Wagn. collati Ecl. VIII, 6 sq. X, 37 sq. Geo. III, 49 sq. IV, 25, 33 sq. Aen. I, 569 sq. VII, 199. XI, 443 sq. Non tamen reticendum, etiam Iahn. in altera edit. hoc bene perspexisse, ita ut (non minus, quam postea Süpflius, Gossravius et Wagn. ipse in min. edit.) in distinguendo hoc loco me sequeretur. — „*tibi maxima rerum verborumque fides* erit, habebitur, rebus et verbis tibi committendis; h. e. tecum omnia consilia mea et gerendas res communicabo. [Et *res* quidem ad bellum gerendum, *verba* autem ad deliberationem consilii publici spectare, in promptu est.] Quodcunque autem vel cum fide ac fiducia vel propter fidem facimus, id omnino *fides* designat. Vid. supra ad v. 260. — 281 sqq. Ego vero allaborabo, ut huic forti facto tota vita sit consentanea.“ *H.* — *tam fortibus ausis Dissimilem*, post res tam fortiter et audacter gestas timidum et ignavum. — *arguerit*, i. e. non spero fore (s. non committam), ut arguat. Futurum enim exactum ad opinionem et propositum loquentis referri docet Wagn., coll. infra XII, 316. (ubi vid. adnott.) et Lindemann. ad Plaut. Capt. II, 2, 64. Asseverat igitur Euryalus, quae fore persuasissimum habet; quam vim inesse Futuro exacto, rem futuram ita significanti, ac si iam facta esset, iam alibi vidimus. Cf. adnott. ad II, 77. et IV, 88. — 282. Heyn. (quem Wagn. in maiore edit. secutus est) hunc locum sic constituit: - - *Dissimilem arguerit; tantum; Fortuna secunda Aut adversa cadat;* ad *tantum* supplens: de me polliceri audeo, scil. quaecumque fortuna erit; quae ratio mihi omnium minime probatur, quum sic necessario scribendum fuisset: *fortuna sive secunda sive adversa cadat.* (Vid. tamen II, 690. et IX, 636.) Immo si haec lectio retinenda sit, iungam potius *dissimilem tantum*, i. e. tam, adeo dissimilem, scil. ut tibi non omni tempore aeque prober, ad quam rationem amplectendam magis etiam, quam ad Heynianam tuendam, proclivis videtur Wagn. Sed quum Cod. Medic. locum sic exhibeat: *arguerit tantum f. sec. Haut adversa cadat*, et lectioni *Haut* s. *Haud* etiam Mentel. I., duo Morett. et Gud. a m. pr. cum Servio patrocinentur, horum vestigia sequenda esse cum Iahnio censui, ut haec sit sententia: modo ne fortuna, quae nunc secunda est, fiat adversa; illud tantum opto, ne fortunae nunc secundae mutatio in adversam accidat. Et sic iam Symmachus locum intellexit, qui Epist. I, 28. haec scripsit: *Nec umquam dissimilem scriptis talibus dies arguerit: tantum fortuna munifica posterorum secundet optata.* Nemo enim, puto, locum sic intelliget, ut, Commate post *secunda* posito, haec sibi opponantur: *tantum Fortuna secunda cadat, Haud adversa;* quod ieiunum esse, Heynio facile largior. (Hanc autem rationem nostram non modo Süpflio, sed etiam ipsi Wagnero in edit. min. probatam video, dum Gossr. Heynianam distinctionem et explicationem retinuit.) Peerlk. loco coniectura succurrendum esse putans scribi vult: - - *Dissimilem arguerit unquam; Fortuna* etc. Ceterum v. 281. et 282. Priscianus laudat X, 2, 10. p. 881. P. — 283. *super omnia.* Vid. ad Geo. II, 373. et Aen. VII, 462. VIII, 303. — 285. *non Ilia tellus - - non moenia regis A.* Eadem anaphora Part. *non* invenitur Tib. I, 3, 47. I, 10, 9. Ovid. Met. I, 98. Claud. R. Pros. III, 151. al. Cf. etiam supra IV, 36. — *Ilia* pro Iliaca, ut alibi *Troïus*, *Danaus*, *Dardanus*, *Romulus* cett. Vid. ad I, 119.

Mecum excedentem, non moenia regis Acestae.
Hanc ego nunc ignaram huius quodcumque pericli est
Inque salutatam linquo; Nox et tua testis
Dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictae.
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
In casus omnis. Percussa mente dedere
Dardanidae lacrimas; ante omnis pulcher Iulus,
Atque animum patriae strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Sponde digna tuis ingentibus omnia coeptis.
Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creusae

III, 602. IV, 552. al. — *moenia Acestae.* Vid. supra v. 218. — 286. *Mecum excedentem*, quin mecum excederet. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXIX, 5. et adnott. ad Geo. II, 56. Aen. VII, 498. al. — 288. *Inque salutatam.* De tmesi cf. quae ad Geo. III, 381. Aen. V, 603. et alibi adnotavimus. — 289. *testis, quod nequeam* etc., ut ap. Phaedr. V, 2, 13. *scio, quod* (vulgo *quam*) *virtuti non sit credendum* et Flor. I, 23. *quando sensissent, quod - - cibis irrigarentur.* Cf. de hac constructione rarius apparente Periz. ad Sanctii Min. III, 14, 16. Voss. de constr. c. 20. et 62. Drak. ad Liv. III, 52, 2. Ramsh. §. 178. Not. 1. alii. — 291. *audentior ibo.* Plures Codd. *audacior.* Sed vide ad VI, 95. De hiatu vid. ad Ecl. II, 53. et al. — 292. *dedere.* Sic Med., quem cum Wagn. secuti sumus. Vulgo *dederunt.* Vid. ad Ecl. X, 13. *lacrimas dare* etiam ap. Ovid. Her. III, 15. et al. legitur. Cf. adnott. ad Aen. II, 698. — 294. „Conscientia ac cogitatio, ideoque *imago* pietatis suae in patrem Aeneam acriter pungit animum Ascanii, exemplo similis pietatis in Euryalo erga matrem animadverso. Sic X, 824. Lauso caeso ingemuit Aeneas: - - *Et mentem patriae strinxit pietatis imago* [ubi vid. adnott.]." Haec *Heyn.*, qui cum tota sententia confert Iliad. XIX, 301. 339. et Odyss. IV, 113 sq. Peerlk., quum *imago pietatis* significare non possit cogitationem pietatis, et Virgilius, si tale quid hic scribere voluisset, potius Euryali pietatem in matrem commemoraturus fuisset tali fere versu: *Maternaeque animum strinxit pietatis imago*, totum versum spurium et ex ipso illo libri X. loco huc translatum censet. — 296. *Sponde* lectio est Medic. aliorumque Codd., Ursino iam et Heinsio probata, et a Wagn. iure restituta, quam etiam iuvant aliorum librorum corruptae lectiones *sponte*, *sponti*, *sponde o*, unde factum est vulg. *Spondeo*, quod metro adversatur. Vere enim Servius ad VI, 104. docet, *o* finale a Virgilio semper produci, praeterquam in *ego*, *duo*, *scio*, (quod monosyllabum) et *nescio* (quod disyllabum fit synizesi), quibus etiam *modo* addendum esse memorat Wagn. (Cf. etiam adnott. ad Aen. III, 602. et Iahn. ad Ovid. Trist. V, 4, 46.) *Spondere* autem idem Wagn. et hic et in Iahnii Annall. Vol. VIII. Fasc. III. p. 293 sq. non solum de eo dici demonstrat, qui promittat alteri, sed etiam de eo, qui sibi paciscatur aliquid, ut igitur *sponde tuis coeptis* idem fere valeat, quod *promitte*, *spera tuis coeptis.* (Nos similiter: *Versprich dir nicht zu viel.*) Quem tamen Wagn. confert locum Cic. ad Fam. XV, 21. 2. *Quod ego non modo de me tibi spondere possum, sed de te etiam mihi*, is nihil fere probat, quum praecedant ista: *de me tibi spondere possum*, sine quibus Cicero non facile scripturus fuisset: *hoc de te mihi spondeo.* Aptius conferri poterant Liv. XXVII, 38. *spondebant animis, bellum, quod instaret, P. Cornelium finiturum* et Iustin. III, 4, 1. *tantum sibi vel de viribus suis vel de fortuna spondentes.* Ceterum Peerlk. bene perspexit, lectionem *sponde* etiam requiri sequente *namque.* „Non enim, inquit, bene connectas, *spondeo* tibi illud de matre, nam tua

Solum defuerit, nec partum gratia talem
Parva manet. Casus factum quicumque sequentur,
Per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat:
Quae tibi polliceor reduci rebusque secundis,
Haec eadem matrique tuae generique manebunt.
Sic ait illacrimans; humero simul exuit ensem
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius atque habilem vagina aptarat eburna.
Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.

---

mater erit mea: ita dicendum potius erat: *et* (*atque*) *mater tua erit mea.* Optime contra procedunt: tu tibi illud de matre sponde, securus esto nec dubita, nam eam pro mea matre habebo." — 298. „*nec partum talem* [τὸ τετοκέναι υἱὸν τοιοῦτον] - *manet*, et ipsi imputabo in beneficium acceptum hoc, quod talem filium peperit. Meretur magnam gratiam, quae te genuit: vel, ut Serv., debet ab omnibus coli, quae talem creavit." *H.* — 299. *Casus quicunque sequentur*, etiamsi eventus sit infelicissimus; si morte oppressus non redeas. — *sequentur*, quod ob plurimorum Codd. auctoritatem (inter quos Med. et Rom.) iam Heyn. et Iahn. ad IV, 846. praeferendum censuerunt, nos cum Wagn. restituimus, quum et antecedens *manet*, quod ipsum vim Futuri habet, ad rem etiam in posterum mansuram spectet, et sequens *manebunt* Futurum requirat. Cf. II, 709 sq. XII, 202 sq. Wagn. alteram etiam causam adiungit ex veterum scribendi ratione petitam, non intelligi memorans, quomodo ex *secuntur* (ut forma *sequuntur* in antiquissimis Codd. exaretur) in veterrimis libris Med. et Rom. *sequentur* oriri potuerit. Nos secuti sunt Peerlk., Süpfl. et Gossr. — 300. *Per caput hoc.* Vid. ad II, 292. et supra v. 205. Dicit autem Ascanius: Si quid sanctissime asseverare volebat pater, per caput meum iurabat; itaque rata ab eo habebuntur, quae ego hoc iureiurando promitto. Cf. v. c. Silius VIII, 106 sqq., ubi Aeneas *iuro*, inquit, *caput, Anna, tibique Germanaeque tuae dilecti invitus Iüli.* In voc. *ante* nihil reconditi quaerendum. Solebat profecto etiamtum Aeneas per Ascanii caput iurare; sed filius, patris exempum sequens, ea tantum potest respicere, quae iam antea sunt facta. — 301. *tibi - - rebusque secundis* pro pedestri: tibi rebus secundis utenti. — 302. *generi manebunt*, non *genus manebunt*, exspectabunt, sed servabuntur, integra erunt. Vid. Santen. ad Balb. Epigr. 108. p. 190. et Wernsdórf. ad Cic. Phil. II, 5. p. 179 sq., quos Wagn. laudat, in edit. min. haec adiungens: „Ceterum ominis vitandi causa omittit Ascanius id, quod tacitus cogitat: si non redieris, s. si te fortuna oppresserit." — 303 sqq. „Haec ex heroicae vitae more sunt illustranda, quo propriis armis alium instruere summi affectus pignus erat (cf. Iliad. X, 255 sq., unde hic locus adumbratus est), ut arma mutare fidei et amoris tessera est." *H.* — *Sic ait illacrimans*, Hom. Ὣς φάτο δακρυχέων. — *humero exuit ensem.* Vid. ad XI, 11. — 305. *Gnosius.* Vid. ad Geo. I, 222. et Aen. V, 306. Cretensia autem arma excelluisse constat. — *habilem.* Vid. ad I, 318. — *vagina eburna.* Cf. Hom. Od. VIII, 404. Ovid. Met, IV, 148. Silius XVI, 208. ibique Drak. De verbis *vagina aptare* vid. ad III, 472. et IV, 482. — 307. *pellem horrentesque leonis Exuvias.* Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 91., ubi adde Ovid. Met. I, 475. *captivarumque ferarum Exuviis gaudens* et VIII, 427. *Protinus exuvias, rigidis horrentia setis Terga, dat* cett. *Pellem* igitur *horentisque exuvias*, i. e. pellem villoso leoni detractam, eadem ratione dictum, qua I, 111. *in brevia et syrtes*, II, 722. *veste fulvique pelle leonis*, V, 410. *cestus et arma* et similia. Cf. praeter adnott. ad hos locos etiam quae ad Ecl. III, 34. et Geo. I, 142. adscripsimus. —

Protinus armati incedunt; quos omnis euntis
Primorum manus ad portas, iuvenumque senumque,
Prosequitur votis. Nec non et pulcher Iulus,
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri mandata dabat portanda. Sed aurae
Omnia discerpunt, et nubibus irrita donant.
    Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio. Passim somno vinoque per herbam
Corpora fusa vident, arrectos litore currus,
Inter lora rotasque viros, simul arma iacere,

---

permutat cum galea Euryali. — 308. Comparant Hom. Il. X, 272 sqq. — 309. Verba *iuvenumque senumque* cum Wagn. virgulis inclusimus, Mediceum secuti, ut apposita sint voci *Primorum*. — 311. *ante annos* cett. Cf. Ovid. A. A. I, 184. *Caesaribus virtus contigit ante diem, Ingenium coeleste suis velocius annis surgit* id. ex P. II, 2, 73. *Praeteriit ipse suos animo Germanicus annos.* Silius IV, 428. *Iam credit puer, atque annos transcendere factis Molitur* (ubi vid. Drak.) ibid. II, 348. *adspice turmae Quot Libycae certant annos anteire labore.* Cic. Phil. XIV, 10, 28. *Caesar - - virtute superavit aetatem* et similes locos. — 312. *mandata dabat portanda.* Sic plurimi Codd. cum Med. et Nonius v. *mandare*, quorum scripturam Wagn. iure restituit. Heyn., iniucundis numeris offensus, ex paucorum Codd. auctoritate sic edidit: *portanda dabat mandata*, qua collocatione verborum numeri non multum lucrantur, vox autem *portanda* vim accipit huic loco non convenientem, quod iam Wagn. observat. — *sed aurae Omnia discerpunt* cett. Cf. X, 652. XI, 795. Tib. I. 4, 21 sq. *Veneris periuria venti Irrita per terras et freta summa ferunt.* id. III, 6, 27. *Quid precor ah! demens? venti temeraria vota Aëriae et nubes diripienda ferant.* Catull. 30, 9. *tua dicta omnia factaque Ventos irrita ferre et nebulas aërias sinis.* id. 64, 12. *quae cuncta aërii discerpunt irrita venti.* id. 75, 17. *ne tua dicta vagis nequidquam credita ventis - - putes.* Ovid. Met. VIII, 134. *Ecquid ad aures Perveniunt mea dicta tuas? an inania venti Verba ferunt* et quae ad V, 446. adnotavimus. — 315. „Impedita sententia: *ante* debebat esse: antequam castra petunt, ingrediuntur; atqui hoc a re alienum. Ergo intelligendum *inimica* ipsis futura, perniciosa ipsis, unde redituri non erant, ut inf. v. 355. *lux inimica*. Ideoque *antequam ipsi perirent.* Praestat vel sic tertium: antequam ad Aeneam pervenirent et mandata perferrent.“ *H.* Quam Heynii interpretationem non solum contortam et ieiunam censeo, sed etiam veritati repugnantem; nam ad Aeneam omnino non pervenerunt. Quare praestat haud dubie prior illa, h. e. Servii, explicatio: antequam ipsi perirent; eamque iuvant etiam illa *sed aurae Omnia discerpunt* etc., quae infelicem rei exitum iam exspectari iubent. Peerlk. tamen (cui Gossr. adsentitur) verba *multis - - Passim* eiicienda et ex utroque versu hunc unum faciendum censet: *Castra inimica petunt; somno vinoque per herbam* etc. Heyn. praeterea pro *tamen ante* (quod non solum Codd. omnium, verum etiam Frontonis p. 218. auctoritate nititur) coni. *iam iamque.* — 316 sqq. Cf. simillimus locus Statii Theb. II, 75 sqq. Vulgata ante Heins. erat *vino somnoque;* sed, quum *somnus* hic sit gravius vocabulum (somno, qui gravis est e vino), cui etiam Participium *fusa* accommodatum, recte ille vir doct. optimorum Codd. et Macrobii Sat. V, 9. lectionem revocavit. Cf. etiam supra v. 189. 236. et II, 265. — 317. „*arrectos currus* (ut inf. v. 465. *arrectae hastae*), sublato in altum [temone cum] iugo, et depressa in terram parte currus extrema, si binis rotis instructum currum cogites. *Erecti* currus ap. Stat. Theb. III, 414.

Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextra; nunc ipsa vocat res.
Hac iter est. Tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi et consule longe;
Haec ego vasta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur, qui forte tapetibus altis
Exstructus toto proflabat pectore somnum,
Rex idem et regi Turno gratissimus augur;
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tris iuxta famulos, temere inter tela iacentis,
Armigerumque Remi premit aurigamque sub ipsis

X, 149. inveniuntur." *H.* — 319. *Vina*, i. e. vasa cum vini reliquiis. Cf. Burm. ad Val. Fl. III, 609. Cum tota, quae sequitur, oratione cf. Stat. Theb. X, 270 sqq. et Claud. in Eutrop. II, 433 sqq. — 321. „Anteit Nisus: Euryalo mandat, ut sequatur et a tergo omnia tuta praestet. — 322. *consule*, prospice, provide. Vid. Burm. ad Val. Fl. III, 38." *H.* — *longe*, in longinquum, *weithin*. Cf. II, 711. et al. — 323. *vasta dabo*, i. e. vasta reddam s. *vastabo*, quod multi Codd. praebent ex interpretamento. Dare enim haud raro (imprimis apud comicos) Participio additum circumscribit simplex verbum omninoque etiam cum simplici Accusativo Substantivi alicuius coniunctum significat aliquid videndum, audiendum dare, ut sit fere i. q. exhibere, efficere, reddere. Sic Aen. I, 63. *laxas dare habenas* (i. q. laxare); III, 70. *placata venti dant maria* (placant); XII, 437. *te mea dextera defensum dabit* (defendet); Ter. Andr. IV, 1, 59. *iam hoc tibi inventum dabo.* id. Eun. III, 2, 25. *sollertem dabo.* id. Phorm. V, 7, 81. *illam tibi incensam dabo.* Cf. etiam Geo. III, 247. *stragem dare*, Aen. II, 482. *fenestram dare*, V, 276. *tortus dare*, XI, 575. *cuneum dare* cett., eodemque etiam pertinent dictiones *vocem*, *sonum*, *gemitum*, *modos dare* etc. Cf. adnott. ad Aen. VII, 560. 701. I, 485. etc. — 324. Verba *Sic memorat vocemque premit* pro: sic memorat vocem premens accipio (vid. ad Ecl. VI, 20. Aen. V, 611. al.) et cum Heynio de voce pressa, submissa cogito, quam explicationem totus loci connexus flagitare videtur. Wagn. (cum quo facit Gossr.) *vocem premere* hic idem esse quod *tacere* suspicatur, coll. locis VI, 155. et VII, 103. (ubi vid. adnott.). — 325. „*tapetibus altis* cett. pro vulgari: in tapetibus alte exstructis ipse Rhamnes dormiebat. Posuit autem tapetes pro pulvinis, qui tapetibus instrati sunt." *H.* Cf. Ovid. Met. XIII, 638. *positique tapetibus altis Munera cum liquido capiunt Cerealia Baccho;* Stat. Theb. I, 518. *altosque inferre tapetas;* et ibid. II, 91. *ingens Fuderat Assyriis exstructa tapetibus alto Membra toro.* — 326. *toto proflabat pectore somnum.* Statius Theb. II, 75. hunc locum sic imitatur: *effusi passim per tecta, per agros, Serta inter vacuosque mero crateras anhelum Proflabant sub luce deum.* — 327 sq. Cf. Hom. Il. II, 858 sq. — 328. *augurio.* Schol. Stat. Theb. II, 302. et Macrob. Sat. V, 9. *auguriis;* sed Virgilii Codd. omnes Singularem exhibent. — *pestem*, interitum. Cf. Hom. Il. 798 sq. (*Κῆρα μέλαιναν*). — 329. *temere*, ut casus tulerat, *ὡς ἔτυχον* (*wie sich's eben traf*). Cf. Hor. Od. II, 11, 13. *sub alta platano iacentes sic temere* (ibique Orell.) Liv. XXII, 42, 6. *Argentum quibusdam locis temere per vias, velut obiectum ad praedam, vidisse.* Senec. Hippol. 394. *Sic temere iactae colla perfundant comae* etc. — 330 sqq. „Remum, quem expresse non nominat, cum trinis famulis eiusque armigerum (*θεράποντα*) et aurigam (*ἡνίοχον*) opprimit. Praestat tamen corrigere *Remum*, ut is ipse sit Rhamnetis armiger." *H.* In eandem inanem coniecturam incidit etiam Schrader.; verissime autem *Ruhk.:* „Sed non opus

Nactus equis, ferroque secat pendentia colla;
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
Terra torique madent. Nec non Lamyrumque Lamumque
Et iuvenem Serranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque iacebat
Membra deo victus; felix, si protinus illum
Aequasset nocti ludum in lucemque tulisset.
Impastus ceu plena leo per ovilia turbans —

---

est, si Remum dominum esse statuas, quod quo minus facias, nihil impedit." Occidit igitur primum Remi armigerum et aurigam, tum ipsum dominum, i. e. Remum. Wagn. quoque vulgatam defendit, quam omnes Codd. exhibent, praeter unum Dorvill., in quo sane *Remum*, antecedenti voc. *Armigerum* accommodatum. Non igitur erat, cur Peerlk., et ipse unius Dorvill. lectionem defendens, haec adnotaret: „Rhamnes ita a famulis, armigero et auriga, cinctus fuisse videtur, ut eum, nisi iis sublatis, interficere non potuerit. Nec video, quid *iuxta* significaret, si ad *Remum* referretur. Dicendum erat: tum Remum premit et tres famulos iuxta iacentes." Immo *iuxta* ad antecedentia spectat: iuxta Rhamnetem etiam tres Remi famulos etc., tumque ipsum dominum (Remum) obtruncat. Verba enim *Tum caput ipsi aufert domino* vix possunt ad Rhamnetem referri, quem iam supra Nisus *ense aggressus est.* — *premit*, i. e. opprimit, interficit. Vid. ad II, 530. — *truncum.* Vid. ad II, 557. — 333. „*sanguine singultantem truncum*, qui collo reciso sanguinem emittit ebullientem, ἀναβλύζοντα. — *atro tep. cruore T. torique madent:* gravitatis plus habet Homericum δάπεδον δ' ἅπαν αἵματι θῦεν, fervebat, aestuabat, in loco praeclaro de Agamemnone caeso inter epulas Od. XI, 419. et al." *H.* — *tori*, cubile herbosum in gramine. Vid. supra ad V, 388. Peerlk. perperam de Rhamnetis tapetibus cogitat. — 334. *Nec non*, scil. *premit* (v. 330.) s. interficit. — 335 sqq. „Lusibus et iocis inter epulas Sarranus magnam noctis partem exegerat, et nunc vino gravatus (*multo deo victus*) obdormierat. Quanto melius fuisset, si potationem per totam noctem continuasset et in lucem produxisset! ita enim opprimi a Niso non potuisset." *H.* *Serranum* autem scripsimus cum Wagn., plurimorum et optimorum Codd. auctoritatem secuti, non tamen cum eodem Viro docto suspicantes, Virgilium tecte carpere Atilium istum, qui traducatur Catal. III. et IV. Vulgo *Sarranum.* — 336. *insignis facie.* Sic etiam infra v. 583. omnes Codd. sine ulla varietate. Hic Menag. I. et Goth. III. *insigni.* Cf. Burm. ad Phaedr. III, 8, 3. — 337. *multo deo*, scil. Baccho, i. e. vino. Vid. ad Ecl. IV, 32. V, 69. et Aen. I, 636. — Pro *victus* duo Codd. *vinctus*, quod praefert Wakef., ut Geo. II, 94. *vinctura Lageos linguam* et Prop. III, 3, 43. *mentem vincire Lyaeo.* Sed iure Heyn. ceterorum Codd. omnium lectionem defendit, coll. adnot. sua ad Tib. I, 2, 2. (ubi *vinoque novo compesce dolores, Occupet ut fessi lumina victa* [pauci Codd. *vincta*] *sopor.*) Sic ap. eund. IV, 1, 57. *victa* - - *lumina Baccho.* Cf. etiam Burm. ad Ovid. Met. XI, 239. id. ad Fast. I, 422. ad Anthol. Lat. T. I. p. 642. et Hand. ad Stat. Tom. I. p. 326 sq. — 338. *si aequasset nocti ludum*, si per totam noctem ludo indulsisset. Sic Silius VII, 340. *somno noctes aequare*, i. e. per totam noctem dormire. Cf. etiam Gronov. ad Senec. Thyest. 467. — *in lucemque tulisset.* Cf. similis locus Hor. Od. III, 8, 15. *vigiles lucernas perfer in lucem.* — 339 sqq. Comparant Hom. Il. X, 485 sq. coll. Od. VI, 130 sqq. Il. XII, 299. et XV, 323 sq. Vid. etiam inf. X, 723 sq. „Spectat autem comparatio ad Nisum, etsi paulo durior, omissa apodosi: *simili modo furebat Nisus.* Tum subiicitur: *Nec minor Euryali*

Suadet enim vesana fames — manditque trahitque
Molle pecus mutumque metu; fremit ore cruento.
Nec minor Euryali caedes; incensus et ipse
Perfurit, ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque Herbesumque subit Rhoetumque Abarimque,
Ignaros; Rhoetum vigilantem et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
Pectore in adverso totum cui comminus ensem
Condidit assurgenti, et multa morte recepit.

---

caedes." *H.* Wagn. confert similem comparationem ἀνανταπόδοτον I, 148. — *turbans* absolute pro turbas ciens, faciens, (κλονέων) i. e. consternans pecudes, ut tumultuentur per ovile. Cf. Ecl. I, 12., ubi *turbatur* i. q. fit turba. — 340. *manditque trahitque.* Peerlk., coll. Val. Fl. II, 230. *prensosque toris mactatque trahitque,* haec adnotat: „Nec *Mandit trahitque* est ὕστερον πρότερον, ut neque *mactat trahitque.* Pulchre subiungitur *trahitque*, quod est prae furore et fame nescientium, quid prius facturi sint." Ceterum hunc versum Silius ante oculos habuit II, 684. et Sedulius *verba manditque trahitque Molle pecus* transtulit in Carm. pasch. II, 112. — 341. *molle pecus.* Vid. ad IV, 66. — *mutum metu.* Cf. XII, 718. Lucr. I, 93. *muta metu terram genibus submissa petebat* (Iphigenia). Cf. Burm. ad Ovid. A. A. III, 702. — 343. *in medio*, sc. spatio, ut quisque in media via forte ei occurrebat. Wagn. in mai. edit. explicat: „varios et sine discrimine," in min. autem edit: „qui prope cubantes se trucidandos ei praebent," quum *in medio* esse dicatur, quidquid adsit paratum usuro. — *sine nomine*, ignobilem; *nomen* enim etiam pro nobilitate ac dignitate ponitur. Sic Ovid. Met. VII, 275. *His et mille aliis - - sine nomine rebus* cett. Fast. IV, 441. *sunt sine nomine flores.* Flor. III, 16. *C. Gracchum*, *hominem sine tribu*, *sine nomine.* Cf. etiam VI, 777. ibique adnott. — 345. *Ignaros*, utpote vino somnoque sopitos. Cf. Stat. Theb. X, 316 sq. *Nescius heu rapitur fatis*, *hilarisque sub umbras Vita fugit*, *mortisque ferae lucrata dolores.* Sic etiam Ovid. Met. XII, 325. de Aphida, qui secundum v. 314. *iacebat Sopitus vinis*, loquens: *Mors caruit sensu.* Claud. in Eutrop. II, 437. *pereunt alii*, *dum membra cubili Tarda levant: alii leto iunxere soporem* etc. „Malis fortasse nomen aliud nunc pro *Rhoetum.* Illos omnes ignaros, *Rhoecum vigilantem.* Offendit ad idem hoc Io. Schrader." Haec *Heyn.*, quocum consentit Peerlk., fortasse *Eurytum vigilantem* legendum esse coniiciens. Sed recte observat Wagn., hic nihil esse novum, praeter formam orationis poëticam; quum etiam pedestri sermone sic dici possit: Herbesum, Rhoetum, Abarim subit, ignaros illos praeter Rhoetum. — 346. *Sed* per ellipsin haud infrequentem explicandum esse, idem Wagn. docet: „Etsi ille cuncta videbat, tamen non opposuit se Euryalo, sed sibi metuens post cratera se abscondebat." Crateras autem interdum insignis magnitudinis fuisse, satis constat, ut non mirum sit, subsidentem aliquem vel conquiniscentem post eiusmodi vas latere potuisse; non enim stetisse Rhoetum post craterem, iam docet vox *assurgenti* v. 348. — *se tegebat*, se tegere volebat, se tectum putabat. Vid. adnott. ad VI, 468. — 347. *Pectore in adverso - - ensem condidit.* Cf. Ovid. Met. XIII, 459. *iugulo vel pectore telum conde meo;* ibid. I, 726. *stimulosque in pectore caecos Condidit* et multos similes locos. — *assurgenti*, ut se defendat. — 348. „*et multa morte recepit*, retraxit ensem multo cum sanguine, ut X, 383. *receptare.* Cf. Hom. Il. XIII, 574. οἱ ἐκ χροὸς ἔγχος ἀνεσπάσατο Alii [ut Cerda et Merrick. ad Tryphiod. 378. male] *recipere* dictum accipiunt pro excipere aliquem morte, tamquam hospitio s. epulis, et sic ἐκδέχεσθαι ap. Hom. Il. V, 238. et Apollon. I, 1000., ξενίζειν ap. Soph. El. 99. — *mors* pro sanguine. Sic ap. Graecos φόνος

Purpuream vomit ille animam, et cum sanguine mixta
Vina refert moriens; hic furto fervidus instat.
Iamque ad Messapi socios tendebat; ibi ignem
Deficere extremum et religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus —
Sensit enim nimia caede atque cupidine ferri —

(σὺν πολλῷ φόνῳ.)“ Haec fere *Heyn.*, cui Wagn. adsentitur. Nescio tamen, an ex analogia dictionum *multa nocte*, *multo die*, *multo mane* rectius cum Süpflio et Peerlk. interpreteris: morte iam multum progressa, ideoque certissima et proxima („*bei vielem*, *d. h. vorgerücktem*, *sicherem Tode*“), vel, ut Peerlk. interpretatur: „Mors Rhoeti iam eo venerat, ut nihil deesset, tale vulnus acceperat, ut statim animam esset redditurus.“ — 349. Voss. ad Geo. IV, 373. *purpureum* legi iussit ad ensem relatum, eamque coniecturam in contextum adeo receperunt Ruhk., Iahn. (in priore edit., nam in altera nobiscum facit) et Gossr.; et Ruhk. quidem ad Servium provocat, qui memoret multos ita distinguere, ut sensus sit: Educit gladium multo cruore purpureum; eademque est Thielii sententia, qui in Appendice p. 873 sq. se invito in contextu - - *recepit Purpuream vomit* etc. pro: *recepit Purpureum. Vomit* etc. typis expressum esse significat. Sed bene Wagn. (cui etiam Süpfl. adsentitur) vulgatam omnium Codd. lectionem defendit coll. his locis: Hom. hymn. in Apoll. 361. *λεῖπε δὲ θυμὸν φοινὸν ἀποπνείουσα.* Soph. Ai. 1390 sq. *ἔτι γὰρ θερμαὶ σύριγγες ἄνω φυσῶσι μέλαν μένος*, ubi Lobeck. comparet Aesch. Agam. 1075. *αἱματηρὸν μένος*, et Auct. Epit. Iliad v. 365., qui totum hoc hemistichium in suum carmen transtulerit; ad quem l. cf. van Kooten. Cf. etiam X, 487. et 908. imprimisque Val. Fl. III, 105. *Compressaque mandens Aequora* (campum, gramen) *purpuream singultibus exspuit auram*, et Zinzerling. Prolus. crit. iuven. c. 14. — Pro *mixta* Wakef. ad Lucr. III, 643. coni. *mixto.* Cf. autem cum h. l. III, 633. ibique adnott. et Hom. Od. IX, 373. — 350. *refert*, *ἀναφέρει*, reiicit, revomit. Ceterum verissime Wagn. memorat, eiusmodi locos, qui nobis foediores videantur, non ex nostro, sed ex Romanorum sensu iudicandos esse, quorum oculi adsueti fuerint adspiciendis variis caedibus. Ultima versus verba cum Heyn. sic coniunge: *fervidus* (i. e. fervide) *instat furto*, furtivae et non animadversae a ceteris caedi, non: *furto fervidus — instat. Furtum* pro insidiis legitur etiam inf. X, 735. XI, 515. Ovid. Met. XIII, 104. et 111. Curt. IV, 13. Sil. XVII, 91. al. Cf. etiam Geo. IV, 346. et Aen. VI, 568. — V. 351 sqq. cf. cum Hom. Il. X, 494—514. Verbis *Iamque tendebat* respondent illa: *breviter cum talia Nisus* (cf. adnott. ad Aen. III, 135. et X, 215.) Verba intermedia parenthetice adiiciuntur. Cf. locus simili ratione conformatus VII, 160 sqq., qui docet, non opus esse, ut, recepta lectione *hic*, Puncto post *tendebat* distinguas. *Messapus* excubiis praefectus erat. Vid. supr. v. 159. — *ibi* lectio est plurimorum Codd. (inter quos Med. et Rom.), quam, quum longe vividiorem reddat orationem et parenthesi melius conveniat, pro vulg. *ubi* cum Wagn. restituimus, quem post me etiam Peerlk., Süpfl. et Gossr. secuti sunt. Iahn. vulgatam retinuit, quum altera lectio nimium vigorem simplici rerum narrationi afferre videatur. De *extremo igni*, i. e. deficiente flamma, cf. Burm. ad Petron. c. 22. (*Lucernae humore defectae tenue et extremum lumen spargebant*) et Bach. ad Ovid. Met. II, 117. (*Cornua extremae velut evanescere Lunae.*) — 352. „*rite*, uti res poscebat, uti consentaneum erat facere, ne liberi discurrerent, *εὖ κατὰ κόσμον.*“ *H.* Egregie autem equi tranquille et secure gramen carpentes opponuntur Euryalo furenti et caedem anhelanti. — 354. *sensit ferri* (scil. eum, Euryalum: vid. ad II, 25.) *nimia caede atque cupidine*, per *ἓν διὰ δυοῖν* pro: nimia caedis cupidine. Cf. adnott. ad Ecl. II, 8. et al. Wagn. locum aliter capit,

Absistamus, ait; nam lux inimica propinquat.
Poenarum exhaustum satis est; via facta per hostis.
Multa virûm solido argento perfecta relinquunt
Armaque craterasque simul pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quae mittit dona, hospitio cum iungeret absens,
Caedicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
* Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti; *

---

et utrumque distinguens cogitat de cupidine equorum, qui modo commemorati sunt, abducendorum. Sed recte adversatur Süpflius; hoc enim si poëta indicare voluisset, haud dubie pluribus verbis et magis perspicuis usus esset; praesertim quum etiam in sequentibus Nisus solam caedem, non rapinam dissuadeat. — 356. „*Poenarum* h. l. pro caede ad ulciscendum hostem facta; caedes satis multae factae sunt. [Cf. II, 306. et VIII, 538.] — 357 sqq. Omissis ceteris spoliis phaleras et cingulum Rhamnetis aufert Euryalus, una cum galea Messapi, qua paullo post ipse proditur hostibus.“ *H.* — 359. *Phalerae Rhamnetis* esse possunt phalerae, quibus insignis est equus Rhamnetis, nam qui equum phaleratum habet, ipse dici potest eques phaleratus, ut ap. Polyb. T. IV. p. 496. χρυσοφάλεροι ἱππεῖς. (De ipsis autem equorum *phaleris* vid. ad V, 310.) Non improbabilis tamen Heynii est opinio, qui, quum etiam infra v. 458. *galea* tantum et *phalerae* tamquam spolia commemorentur, ap. Silium autem XV, 255. haec legantur: *phaleris hic pectora fulget*, *phaleras* hic latiore sensu de simili hominis ipsius ornamento, i. e. de ipso balteo accipit, ut vv. *et aurea bullis cingula* (i. e. balteus aureis clavis ornatus, χρυσόηλος, cf. Hom. Il. X, 266 sqq. XI, 29. etc.) per epexegesin sint adiecta. Ad quam opinionem comprobandam Wagn. etiam commemorat *phaleras pelagias* inter ornatum muliebrem relatas a Petronio c. 55. coll. Epithal. Laur. et Mar. v. 35. in Wernsdorfii Poëtt. L. M. T. IV. p. 492. — 360. Caedici balteum tamquam munus hospitale, ξεινήϊον, misit (*mittit* simpliciter actionem indicat, tempus praeteritum satis definitur Adverbio *olim:* ceterum vid. supra ad v. 266.) Remulo, Tiburtino homini. (*Tiburti* enim est Dativus Nominativi *Tiburs*, non Genitivus nominis paterni, ac si Remulus esset Tiburti filius). Remulus autem moriens balteum reliquit nepoti (*dedit habere;* cf. adnott. ad I, 319.); quo in pugna caeso (*post cuius mortem*) eo inter cetera spolia potiti sunt Rutuli. Iure tamen Wagn. (cui adsentitur Peerlk.) versum 363., in quo iam Servius haesit, spurium et a librario aliquo ad similitudinem v. 450. confictum habere videtur, qui eo addito declarare vellet, quomodo id cingulum ad Rhamnetem Rutulum pervenerit. Causa autem, quae virum doct. moverunt, ut sic statueret, sunt hae: 1) quod nomen nepotis non addatur; 2) quod requiratur vinculum, quo v. 363. cum superiore iungatur, (certe *Huius post mortem*), praesertum quum aliquo modo discernenda esset mors Remuli a morte nepotis; 3) quod hic, ubi de unius viri spoliis agatur, maxime langueant illa *bello pugnaque;* [neque languent solum, sed offendunt etiam propterea, quod sic bellum inter Rutulos et Tiburtinos gestum sumamus necesse est, qui hic amici et socii sunt]; quae omnia mihi tam vera sunt visa, ut huic versui asteriscos adpingere cum Wagn. non dubitarem. Versu autem eiecto apparet, nepotem hic commemoratum neminem alium esse, quam ipsum Rhamnetem, Remuli ex filia, Rutulo alicui nupta, nepotem. Ceterum iam Wakefieldo ad Lucr. III, 1051. hic versus plane deploratus visus est, quem tamen nuper Gossr. defendere studuit et cum Servio explicat: „Remulus moriens nepoti suo cognomini haec reliquit, qui postea a Rutulis victus est et occisus; post cuius mortem apud Rhamnetem Rutulum ab Eu-

Haec rapit, atque humeris nequidquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
Induit. Excedunt castris et tuta capessunt.
Interea praemissi equites ex urbe Latina,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant et Turno regi responsa ferebant,
Ter centum, scutati omnes, Volscente magistro.
Iamque propinquabant castris muroque subibant,
Cum procul hos laevo flectentis limite cernunt,
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem radiisque adversa refulsit.

---

ryalo reperta sunt." — 364. „*nequidquam aptat*, non fruiturus; respectu calamitatis, quam accepturus est, dum per eum impeditus proditur v. 384. [Cf. V, 80.] — 365. *habilem*, aptam capiti, τὸ ἁρμόζον. Vid. ad I, 318. — 367 sqq. Reticuit poëta sapienter nonnulla, quae ex ipsa narratione intelliguntur. Praecesserat Turnus cum expedito agmine ad castra Troianorum expugnanda. Interea ut copiarum, quae in urbe Laurentum cogebantur, adventus acceleraretur iusserat Turnus; quae dum instruuntur, praemittuntur trecenti equites. In hos ipsos, ad castra appropinquantes, incidunt miseri Nisus et Euryalus." *H.* Peerlk. pro *ex urbe Latina* malit *ex urbe Latini.* — 369. *regi* exhibent Med. et ceteri Codd., quorum lectiones accurate enotatae sunt, omnes, ita ut plane nesciamus, qua auctoritate nitatur vulg. lectio *regis*, a Servio commemorata et Peerlkampio probata, quae iam per se minus apta censenda, quum a Latino rege, pacis studiosissimo, qui secundum VII, 600. *sepsit se tectis rerumque reliquit habenas*, turmam equitum cum responsis ad Turnum missam esse, minime sit probabile, contra vero admodum verisimile, ducem legionis illius, quae in campis circa Laurentum instructa morabatur, hos equites, qui Turno responsa ferrent (*einen Rapport abstatten sollten*), praemisisse. Quare non dubitavimus cum Wagn., qui eandem profert sententiam, plurimorum Codd. lectionem restituere, quam etiam Süpfl. et Gossr. receperunt. — 371. *muroque subibant*, vallo castrorum adpropinquant. Hanc autem lectionem nunc cum Ruhk., Iahnio et Wagn. (quos etiam me posteriores omnes secuti sunt editores) recepi ex Med. et paucis aliis Codd., quum vidissem etiam Silium XVII, 605., hunc locum imitatum, scripsisse *Iamque propinquabant hostes tumuloque subibant.* Plurimi tamen et satis boni libri *murosque.* Cf. adnott. ad VII, 161. Quaeritur autem, quae castra intelligenda sint? Heyn. de castris Troianorum cogitat, et sane dum equites accedunt ad Rutulos castra Troianorum obsidentes, etiam illis ipsis castris adpropinquent necesse est. Non tamen puto, post castra Rutulorum modo v. 366. commemorata (cf. etiam v. 315.) poëtam, nihil praeterea adiicientem, hic de aliis castris cogitari voluisse, neque absonum est, Rutulos quoque castra suo vallo certe muniisse; quae etiam Peerlkampii est sententia. — 372. „*laevo limite*, via a laeva parte Troianorum, sc. *in bivio portae*, *quae proxima ponto* v. 238. Cf. ad v. 195." *H.* Wagn. praeterea conferri iubet *Götting. gel. Anzeig.* 1804. fasc. 168. p. 1670. — 373. *Et galea* etc. Copula hic habet vim explicativam idemque fere significat, quod causalis Part. *namque.* Cf. adnott. ad X, 619. Quare minus recte Peerlk.: „Si Nisum et Euryalum ipsos procul cernerent, non opus erat galeam eos prodere. Galea Euryali in umbra noctis refulgens oculos Volscentis primum eo convertit, tum oculos intendens eos cernit. Scribamus: *Cum galea Euryalum - - - refulsit*, *Et procul hos - - cernunt.*" — *sublustris*, ὑπόλαμπρος, legitur etiam Hor. Od. III, 27, 31. Val. Fl. III, 142. Liv. V, 47, 2. al. — 374. *immemorem*, scil. galeae, quae

Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volscens:
State, viri; quae causa viae? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? Nihil illi tendere contra,
Sed celerare fugam in silvas et fidere nocti.
Obiiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.
Silva fuit late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi complerant undique sentes;
Rara per occultos lucebat semita callis.
Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda

---

ipsum prodere posset. — *adversa* lunae et venientibus equitibus. — 375. „*Haud temere est visum*, res animadversa est haud in vanum; non neglecta est.“ *H.* Cf. Hand. Turs. III. p. 24. Schirach. p. 609., Peerlk. aliique haec verba male tribuunt Volscenti, ut sensus sit: non erravimus videndo, non falsum vidimus — *ab agmine.* Ven. et Gud. a m. pr. *ab aggere*, quod, de aggere viae intellectum, multis exemplis collatis defendere studet Heins. Sed ceterorum librorum omnium lectionem tuetur etiam aperta Statii imitatio Theb. IV, 802. *Ibi exsultans conclamat ab agmine primo - - Argus.* Idem Statius hunc locum etiam Theb. II, 529. et X, 391. ante oculos habuit. — 377. *Quove tenetis iter?* Vid. I, 370. — *tendere contra*, aut cum Servio (quem Wagn. et Gossr. sequuntur) voc. *verbis* supplentes explicare possumus per: nihil respondent, aut etiam latiore sensu capere pro: nihil contra eos moliri, non resistere conantur; de qua verbi signif. cf. Gron. et Drak. ad Liv. XXXII, 32, 7. Cort. et Kritz. ad Sall. Call. 60, 5. Boettich. Lex. Tac. p. 458 sq. Certe non opus est Peerlkampii coniectura: *Nihil illi: tendere contra Et celerare fugam*, ut *fugam tendere* eadem ratione dictum sit, qua *viam*, *iter tendere* et similia. — 378. *in silvas*, scil. Laurentinas. — 379. *divortia*, i. e. diverticula, semitae transversae a latere viae militaris. Wagn. confert hunc versum ex Annall. belli Gallici a Scholiasta Maii laudatum: *Hic, qua ducebant vastae divortia fossae.* Adde Tac. Agr. 19. *divortia itinerum et longinquitas regionum* et cf. Boetticheri Lex. Tac. p. 155. — 380. *Hinc atque hinc.* Vid. ad I, 162. — *abitum.* Pauci quidam Codd. (inter quos Med. a m. sec., Palat. et Rom.) *aditum;* sed vulgatam unice veram esse, iure statuunt Serv., Schol. a Maio editus et Wagn., quum equites non ab aditu silvae, sed ab abitu ex silva illos prohibere velint; unde infra v. 386. *Nisus abit.* — *coronant*, circumdant corona militum, de quo Substantivo vid. inf. ad v. 508. Verbum *coronandi* pro circumdandi, cingendi legitur Lucr. II, 801. IX, 335. Prop. IV, 4, 8. Stat. Theb. II, 526. Mart. XII, 18. al. — 382. *Horrida.* Vid. ad I, 165. — 383. „*lucebat* eleganter de via inter dumos et silvarum tenebras. — *Rara* autem *semita lucebat*, coelo ac luce desuper immissa certis tantum locis [ideoque i. q. raris intervallis].“ Haec *Heyn.* rectissime, alias etiam voc. *rara* explicationes proponens minus probabiles. Peerlk. minus recte cogitat de sentibus omnia complentibus, ut sensus sit: inter calles sentibus occultos rara apparebat semita. Wagn. apte confert *raram umbram* Ecl. VII, 46., ubi vid. adnott. Ceterum cf. imprimis Prop. II, 11 (non 14), 17. *Ante pedes caecis lucebat semita nobis.* Iahn., cui „dictio semita lucet per occultos calles, nisi inepta, certe perquam arguta esse videtur,“ unus recentiorum editorum omnium praefert vulg. lectionem *ducebat.* Sed *lucebat* praebent Med. a m. pr. aliique boni libri cum Servio. — *calles* Heyn. accipit de toto illo dumoso silvae tractu, qui erat pervius, comparans Livium, cui loca, quibus pecudes pascantur, interdum iunctim dicantur *saltus callesque.* (Cf. Liv. XXII, 14, 8. XLIV, 36, 10. al.) Ceterum Ruhk. poëtam suspicatur hic

Impediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit; iamque imprudens evaserat hostis
Atque locos, qui post Albae de nomine dicti
Albani, tum rex stabula alta Latinus habebat:
Ut stetit et frustra absentem respexit amicum:
Euryale infelix, qua te regione reliqui?
Quave sequar, rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis silvae? Simul et vestigia retro

---

memorem fuisse Apollonii I, 1281. διαγλαύσσουσι δ' ἀταρποί cett. — 385. „*fallitque timor* cett. Timor ipse, ne in hostes incideret, a via, qua elabi poterat, abducit.“ *H.* — *regione viarum.* Vid. adnott. ad II, 737. Silium XVII, 580. *Iuno fallens regione viarum;* Val. Fl. II, 43. *ignota captus regione viarum* etc. — 386. *evaserat hostes.* Cf. de hac constructione adnott. ad V, 689. — *Nisus abit.* Cf. V, 318. — *imprudens*, sc. Euryali; amici casum ignorans. — 387. *locos*, quod iam Ruaeus praetulit, ex Med. Rom. aliisque bonis Codd. cum Wagn. (quem etiam Süpfl. et Gossr. sequuntur) revocavi loco vulg. *lacus*, quod vix conciliari posse vv. *tum rex stabula alta L. habebat,* quisque videt; quamvis Heynio, contra eos, qui opponunt, *lacum Albanum* a castris Troianorum maiore intervallo abfuisse, quam ut Nisus paucis horis a media nocte ad diei ortum eo procurrere et rursus inde silvas repetere potuerit, contendenti, non adeo geometrica subtilitate in poëta explicando utendum esse, libenter adsentiamur. Habent sane etiam *loci Albani*, quae offendant; sed quum optimi Codd. in hac lectione consentiant, acquiescamus interea in iis, quae Wagn. adnotavit: „Videtur nos fugere ratio huius appellationis; fortasse *loci* hic i. q. δῆμοι, κῶμαι, de quo significatu egit Graev. ad Cic. Epist. ad Att. VII, 3.“ Peerlk. malit *Et colles.* — 388. *tum - - habebat*, ἀσυνδέτως pro: ubi vero tum - - habebat. — — *stabula alta*, ut supra VI, 179. (ubi vid. adnott.) ap. Ovid. Met. V, 727. VI, 521. al. Ut reges τέμενος suum habent (vid. supra ad v. 274.), sic etiam greges suos. Ceterum pro Puncto, quod vulgo ponitur post *habebat*, cum Iahn. et Wagn. Colon posuimus, ut cohaereant: *iamque evaserat hostes, Ut stetit.* Cf adnott. ad II, 803. III, 356. et Wagn. Qu. Virg. XXXV, 8. Secuti sunt Peerlk., Süpfl. et Gossr. — 390. Vulgo sic distinguunt: *Euryale, infelix qua* cett. Nos Medicei rationem secuti sumus cum Wagn., cui iure displicet *infelix* in principio enunciationis positum, quasi in eo potissimum sit nervus orationis; quum, si semet ipsum infelicem iudicaret Nisus ob amici iacturam, poëta potius scripturus fuisset: *qua te infelix reg. rel.* [velut Val. Fl. I, 715. *qua te infelix, quibus insequar oris?*] vel *qua te reg. reliqui Infelix.* Etiam hic recentiores omnes Wagnerum secuti sunt. De omisso autem verbo *ait, inquit* vid. ad III, 85. — 391. Wagn., signo interrogationis non post *sequar*, (ubi in vulg. editt. apparet), sed post *silvae* posito, vv. *rursus perplexum - - silvae* adiungit Nisi orationi, ut tautologia vss. seqq. idoneam habeat excusationem. Sed non video, quomodo hic de tautologia sermo esse possit, quum universum illud *iter silvae rursus revolvere* (de quo pleonasmo vid. ad Geo. I, 200. et Aen. VI, 449.) profecto non unum idemque sit cum hoc speciali, quod vocant: *vestigia observata relegere;* quare, si nihilominus eandem distinguendi rationem secutus sum, id potius ea de causa feci, qua motus iam ante Wagn. Iahnius distinctionem immutaverat, haerens nimirum in Particulis *simul et*, quae quomodo post Participium *revolvens* locum habere possint, nescio. (Vid. infra ad v. 403.) Nunc sententia sic procedit: Nisus dixit: - - et simul cett. (Süpflius nos secutus est; Gossr. autem signum interrogandi post *sequar* positum servavit. Ceterum pro *revolvens* Rottend. II. et III. haud male *resolvens*, quod etiam iuvat Med. a m. pr. exhibens *resolves* et locus VI, 29. a Wagn.

Observata legit dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
Nec longum in medio tempus, cum clamor ad auris
Pervenit, ac videt Euryalum; quem iam manus omnis,
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit et conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi iuvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in enses
Inferat, et pulchram properet per vulnera mortem?
Ocius adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:

---

collatus. Peerlk. totum locum sic constituendum censet: *Quave sequar? Rursus perplexum iter omne revolvit Fallacis silvae, simul* etc., haec adiiciens: „Haec Nisus dixit, simul rursus revolvit etc. *Simul* pertinet tam ad *revolvit* quam ad *legit*. Verba Niso non recte tribui possunt, quia sunt deliberantis ac timentis. Deliberatio autem et timor non cadunt in talem adolescentem tali tempore. Et quomodo dubitare posset, qua esset secuturus, si ipse addat, se omne iter esse revoluturum?" quae nihil probare, quisque videt. — 393. *dumis silentibus;* nocte enim *tacet omnis ager*, ut cum ipso Virgilio loquar Aen. IV, 525. Aliter tamen *Burm.:* „Quia gradu suspenso et quieto nullum sonum edere solebat. Vid. VII, 677." et *Gossr.:* „Quia tam longe Nisus remotus erat ab Euryalo, ut nihil audiret. Postea propius aggressus audit equos;" quae nimis artificiosae videntur explicationes. — 395. *Nec longum in medio tempus*, i. e. nec longum temporis spatium erat interiectum, quum cett. Sic Ovid. Met. IV, 167. *Desierat; mediumque fuit breve tempus, et orsa est Dicere Leuconoë*, et Plin. Ep. VII, 27, 13. *Exiguum tempus medium.* — 397. *subito turbante tumultu* i. q. subito tumultu perturbatum (Euryalum). — 398. Peerlk., coll. Aen. II, 477. XI, 834. aliisque locis, ubi collectivis Pluralis Verbi additur, praeter ullam necessitatem coni. *oppressum rapiunt conantem* etc. — 399. *qua vi, quibus armis*, i. e. qui fieri possit, ut vi et armis iuvenem eripiat. Cf. adnott. ad I, 8. et II, 322. — 400. Med. et Rom. *in hostes*, quod in loco huic simillimo II, 511. iam lectum defendit Iahn. (qui etiam cf. ad Geo. II, 120. p. 412. ed. II.) Sed quum plurimi et inter hos admodum boni Codd. (ut Gud. Mentel. I. et quatuor Potter.) in altera lectione (*in enses*) consentiant, et similium locorum recordatio saepe fraudem fecerit librariis (vid. Wagn. ad VII, 528.), hic autem variatio poëtae eo aptior videri posset, si cogitabat, etiam sequentis versus alterum hemistichium iam Geo. IV, 218. positum esse, equidem cum Heyn. et Wagn. lectionem *in enses* retinui, quam etiam Peerlk. et Süpfl. receperunt, Gossravio tamen ob Codd. auctoritatem non adsentiente. Ceterum cf. loci a Burm. collati Val. Fl. X, 554. *Medios moriturus in hostes Irruit* et XI, 741. *Equum medios moriturus in hostes Concitat*, qui tamen poëta, si omnino in tam simplici sententia alius auctoritatem secutus est, etiam alterius loci libri II. memor esse poterat. — 402. „Consilium Nisi ex v. 409. declarandum est: volebat occulto et repentino assultu conturbare et consternare hostes, ut incerti, quibus insidiis peterentur, in fugam se coniicerent; ita liberandi Euryali copiam fore." *H.* — 403. *Suspiciens altam Lunam.* Aliquot Codd. *susp. altam ad Lunam*, quod, Schradero, iam probatum Emendd. p. 55., recepit Iahn. Mihi tamen haec lectio (quae alium patronum nullum nacta est) deberi videtur Grammatico nimis delicato, qui sono minus grato verborum *altām Lunām* mederi voluerit. — *sic voce precatur.* Plurimi Codd. cum Prisc. XVI, 2, 16. p. 1034. ante *sic* addunt Copulam *et*, quam recepit Wagn., (sequentibus eum

Tu, dea, tu praesens nostro succurre labori,
Astrorum decus et nemorum Latonia custos;
Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.
Dixerat, et toto connixus corpore ferrum
Coniicit. Hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit praecordia ligno.
Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen

Süpflio et Gossravio); sed donec Vir doct. aliis exemplis probaverit, Romanos etiam in hoc usu Participii cum verbo finito per Copulam iungendi cum Graecis conspirasse (qua de re conferri iubet Herm. ad Viger. p. 770. et Poppon. Obss. critt. in Thuc. p. 211.), de huius lectionis veritate dubitare licebit, quum Iahn. iam doceat, Copulam ex VI, 186. facile huc inferri potuisse. Wagneri autem argumenta, poëtam vel oblitum esse coeptae orationis, vel vitare voluisse ingratum sonum *altám Lunám*, et intellexisse turbatae menti convenire etiam turbatam orationem, omnia recte refutavit *Peerlk.*, qui, nobiscum faciens, haec adnotat: „Oratio non esse debet turbata, quia Virgilius ipse loquitur, non Nisus. Virgilius coeptae orationis, ubi duo tantum vocabula praecedant, oblivisci non facile potuit. Sonum, si esset ingratus, mutare sic in promptu erat: *Atque altam adspiciens Lunam, sic voce precatur;* quo omnis difficultas esset sublata.“ Neque magis probabile est, quod Süpflius suspicatur, tria, quae antecedant, Participia poëtam decepisse et, ut minus accurate scriberet, induxisse. Ceterum de vv. *voce precari* vid. ad IV, 680. et IV, 186. — V. 404 sqq. imitatur Stat. Theb. VI, 633 sqq. — *praesens*, praesenti ope. Vid. ad Ecl. I, 42. Cum precum formula v. 406 sqq. Heyn. conferri iubet Hom. Il. I, 39 sq. V, 115 sqq. Od. IV, 736 sq. XVII, 240 sqq. — 405. *nemorum custos*, *ναπῶν μεδέουσα.* Cf. Stat. Theb. VI, 633. et IX, 608. *Diva vel virgo potens nemorum* etc. Hor. Carm. Saec. 1. *Phoebe silvarumque potens Diana, Lucidum coeli decus.* — 407. *si qua* (si forte) *dona auxi*, i. e. alia ipse addidi; quam modestiam decere preces facientem, observat Wagn. Cf. adnott. ad Geo. I, 7. Peerlk. tamen malit: *Sique ipse.* De more partem ferarum in venatione caesarum diis dedicandi et in templis suspendendi cf. adnott. ad Ecl. VII, 30. et Burm. ad Prop. II, 15, 19. — 408. „*tholus* est interius tectum rotundae aedis in testudinem concameratae, *fastigium* est in aditu et super foribus, *ἀετὸς, ἀέτωμα ἢ δέλτα.*“ *H.* De *tholo* (*θόλῳ*), umbilico tecti s. camerae rotundae, ubi trabes omnes conveniunt, cf. Vitruv. IV, 7. et Varr. ap. Non. VI, 2. In tholo sacrarum aedium donaria Diis oblata a veteribus suspensa fuisse, docent etiam loci Stat. Theb. IV, 733. Silv. I, 4, 32. Val. Fl. I, 57. alii. — 409. „*sine*, *ἔασον*, ut Il. VIII, 242 sq.; sollemnius erat *δός με*, *da, fac, me.*“ *H.* — *turbare globum* ut per eam turbam evadere possit Euryalus. — 412. *aversi in tergum* duo tantum Codd. (Rottend. et Vinar. 1.) exhibere videntur; ceteri omnes, siquidem accurate collati sunt, *adversi.* Sed hae voces a librariis saepissime confunduntur; quare adsentior Heynio, haec adnotanti: „Is, cuius tergum petitur, averso sit corpore necesse est, non adverso. Si tuendum *adversi*, accipiendum erit respectu Nisi, cui sane adversum, ex adverso obiectum esse debuit Sulmonis tergum, quod hasta petebat. Sed hoc respuit usus loquendi.“ Heinsius, vulgatam defendens, permultis verbis demonstrare studet, *tergum* hic esse loricam coriaceam, quod nemini persuadebit. — 414. Cf. Hom. Il. XIV, 437. *κελαινεφὲς αἷμ᾽ ἀπέμεσσεν.* Lucr.

Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure.
Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque,
Stridens, traiectoque haesit tepefacta cerebro.
Saevit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens immittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
Persolves amborum, inquit; simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens

II, 354. *Sanguinis exspirans calidum de pectore flumen.* — 415. Cf. Geo. III, 506. *imaque longo Ilia singultu tendunt* et Tac. Hist. III, 10. *pectus -- singultu quatiens.* — 416. *Diversi*, i. e. alius alio. Macrob. VI, 1. comparat locum Pacuvii: *Diversi circumspicimus: horror percipit.* Cf. etiam supra VII, 150. — 417. „Cogita statum vibrantis hastam, elevata a dextra capitis parte manu. De eodem accipiendus Eurip. Hipp. 221. *παρὰ χαῖταν ξανθὰν ῥίψαι βέλος.*“ *H.* Cf. Silius V, 576. *Tum librat ab aure Intorquens iaculum* (ubi Drak. laudat Barthii Adverss. X, 24.) Ovid. Met. II, 311. *dextra libratum fulmen ab aure Misit in aurigam.* ibid. v. 624. *malleus -- dextra libratus ab aure.* De verbo *librandi* praetera cf. infra X, 479. Ovid. Met. V, 142. VII, 787. Lucan. III, 433. Gronov. ad Sen. Cons. ad Marc. 9. Cort. ad Lucan. IV, 386. Arntzen. et Schwarz. ad Plin. Pan. 13. Ruhnk. ad Ovid. Her. III, 125. — 418. 419. „Homericum vulnus, v. c. Il. IV, 502. et XX, 473.“ *H.* — *iit hasta.* Hanc lectionem ex paucis Codd. Heins. restituit. Vulgo *it*, quod Heyn. contra Virgilii usum pro *iit* positum esse censet. Praesens autem *it* ne ab Ennio quidem vel Lucilio, nisi in arsi, produci affirmat Wagn. coll. Vossio de Art. gramm. II, 32. et Ephem. schol. Darmst. 1830. 24. p. 187.; et *h* literam non longam facere praegressam syllabam idem Wagn. docet coll. Diar. lit. Halens. 1827. ch. 59. p. 468. et Qu. sua Virg. XII, 11. Quod quum librarios ipsos non fugeret, in pluribus Codd. *it* mutarunt in *itque.* Lectionem *iit* hic etiam defendit Grotefend. Gr. Lat. Vol. II. §. 22, 3. Cf. autem infra XII, 283. Stat. Theb. XI, 38. *quo plus eat hasta lacerto.* Ovid. Met. VIII, 697. *quantum semel ire sagitta Missa potest.* Lucan. I, 299. *it torto Balearis verbere fundae Ocior - - sagitta* cett. — *per tempus.* Sic etiam ad Herenn. IV, 55. extr. Catull. 61, 162. Ovid. Met. V, 116. Sil. XII, 414. Stat. Theb. X, 110. al. Singularis *tempus* legitur. — 419. *tepefacta.* Cf. Hom. Il. XVI, 333. et al. — 420. Imitatur hunc locum Val. Fl. I, 700. *Saevit atrox Pelias, inimicaque vertice ab alto Vela videt: nec qua se ardens effundere possit.* — *teli auctorem* pro auctore ictus s. eo, qui telum emisit, dixerunt etiam Ovid. Met. VIII, 348. et Silius IV, 466., ad quos locos vid. Intpp. Eadem ratione Ovid. Fast. V, 42. *Iuppiter - - vertit in auctores pondera vasta suos*, i. e. in Gigantes, qui ingentia saxa iaculati erant. — 421. *ardens* Wagn. Qu. Virg. XXIX, 7. sic explicat: „ardens, se immittere, non videt, quo se possit immittere; *ἐφιέμενός περ.*“ — 422. *Tu tamen* cett. Supplenda est talis enunciatio: Nescio quidem vel Quamquam nescio, ubi inveniam eum, qui hanc hastam emisit. Cf. adnott. ad Ecl. I, 28. Macrob. Sat. VI, 1. et Serv. comparant hunc Ennii locum ex Annal. I. (p. 26. Hessel.) *nam mi calido das sanguine poenas.* — 423. *ense recluso.* Burm. cui probabilius videtur, Volscentem quum iam pugna sit, ensem iam strictum habere, coni. *ense reducto*, scil. ut vires colligeret eoque vehementius impingeret (velut infra XI, 605. et Ovid. Met. XII, 131.) Sed recte Heyn. iam pugnam esse negat; immo captivum trahi Euryalum, interea ex occulto advolare hastam Nisi. — Idem Heyn., v. 424 sqq. cum ipso

Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me, adsum, qui feci, in me convertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit; coelum hoc et conscia sidera testor;
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat; sed viribus ensis adactus
Transabiit costas et candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit:
Purpureus veluti cum flos, succisus aratro,
Languescit moriens, lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia cum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnis

Nisi calore etiam orationem incalescere, verissime sensit. — 427. Oratio elegantissime turbata: *me*, *me*, scil. petite, occidite; non enim probabile videtur, Virgilium Pronomen ter cum Praepos. *in* coniungi voluisse. Quare nescio an rectius distinguamus: *Me, me! adsum, qui feci: in me* etc. Ceterum cf. adnott. ad VIII, 144. et vid. infra v. 493 sq. — 428. *mea fraus omnis*, ego solus auctor sum cuiusque fraudis vobis structae. — *nihil nec ausus*, *Nec potuit.* Vid. ad Ecl. V, 25. Peerlk. confert Hegesipp. I, 44. *Nihil est ausus referre, nec potuit.* — 430. Heinrichio hic versus, quem temere putat continere ipsius poëtae sententiam, propterea ab interpolatore insertus videtur. Sed apertum est, pertinere eum ad Nisi orationem (quod clare docent verba proxime seqq.) et hunc habere sensum: in hoc uno peccavit, quod nimio mei, infelicis amici, amore adduci se passus est, ut me sequeretur. *Nimium* non coniungendum cum *infelicem*, sed cum *dilexit.* Peerlk. suspicatur, huius versus memorem fuisse Tacitum Ann. XVI, 32. sic scribentem: *Non criminibus mariti connexam; nimiae tantum pietatis ream.* — 431. *dicta dabat.* Vid. ad VII, 560. — 432. *ensis - Transabiit costas*, totus infixus per costas ad pectus abit. Sic autem Heins. ex bonis Codd. restituit; ante eum edebatur *Transadigit* (ut XII, 276.); sed minus apte dicitur *ensis adactus transadigere.* Alii libri *transadiit* et *transabigit.* Verbum *transabire* legitur etiam Stat. Theb. II, 9. VI, 507. IX, 126. Sil. XII, 264. Val. Fl. IV, 510. De coniunctione temporum *transabiit et rumpit*, i. e. postquam transabiit, rumpit, cf. adnott. ad Geo. III, 228. — 433. *volvitur leto*, provolvitur, concidit caesus, moriens. *Leto* autem tertius, non sextus videtur Casus, ut etiam in *leto sternere* (Aen. VIII, 566. ap. Silium X, 32. al.) et *leto deiicere* (Aen. X, 319.), quod non aliter explicandum, quam *neci*, *morti demittere* (Aen. II, 85. V, 691. X, 662.) et *morti sternere* (XII, 464.) — 434. *It cruor.* Vid. Rupert. ad Silium IV, 204., ubi *per candida membra It fumans cruor.* — 435 sqq. „Eximia et suavis imitatio, sed in qua Maroni nil imputandum praeter verborum ornatum. Nam praeclarum illud *succisus aratro* a Catullo mutuatus est Carm. XI. extr., ubi *flos nullo contusus aratro* (cf. eund. LXII, 39.); alterum de papavere totum Homericum est Il. VIII, 306 sq. Imitati sunt multi: in his Ovid. Met. X, 190 sqq. Adde Apollon. III, 1398 sqq.“ *H.* Cf. etiam similis locus XI, 68 sqq. — „Wakef. propter praecedens *languescit* pro *lassove* coni. *laesove.* Sed talia innumera apud veteres leguntur. Vid. Aen. VI, 51. Markland. ad Stat. Silv. p. 195. (p. 295.) et Heyn. Observv. ad Tibull. I, 7, 14.“ Haec *Iahn.* ad VI, 310. verissime. Repetit vv. *lassove papavera collo* Petron. c. 132. — 437. *Demisere caput.* Ovid. Met. III, 502. de Narcisso: *Ille caput viridi fessum submisit in herba.* Ceterum cf. adnott. ad Geo. I, 49. — V. 438. imitatur Silius V, 407. *Tum*

Volscentem petit; in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes hinc comminus atque hinc
Proturbant. Instat non secius, ac rotat ensem
Fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimum sese proiecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.
    Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
    Victores praeda Rutuli spoliisque potiti

---

praeceps ruit in medios, solumque fatigat Flaminium incessens. — 441. *non secius.* Vid. ad Geo. III, 367. — *rotat ensem.* Cf. Silius IV, 207. *adversumque viro rotat obvius ensem.* — 442. *clamantis in ore Condidit.* Cf. infra X, 323. *iaculum clamanti sistit in ore*, et supra v. 347. — 444. *exanimum* ex omnibus fere Codd. cum Iahn. et Wagn. restitui. Cf. adnott. ad IV, 8., ubi adde Bothium ad Hor. Sat. II, 8, 1. Tom. II. p. 139. ed. Feae, longam de hac re disputationem instituentem. Vulgatum *exanimem* Gud., Palat. et pauci alii exhibent. — 445. *placida morte quievit;* nempe Nisus, ultus amicum Volscente caeso, in eius complexu animam exhalans placide quiescere videri debet. Cf. similis locus Silii XVII, 472. *Heriumque iacentem Amplexus iuncta lenivit morte dolorem*, et quos ibi laudat Drak.: Eurip. Suppl. 106. Ovid. Met. V, 71. Sil. IX, 401. Stat. Theb. II, 642. Ceterum eiusmodi *placidae morti* infra X, 745. opponitur *dura quies.* — 446 sqq. Cum hoc epiphonemate splendidissimo et ad miserationem movendam aptissimo Heyn. conferri iubet imitationes Statii Theb. X, 443 sqq. Silii II, 696 sqq. et Val. Flacci II, 242 sqq. — 447. Cf. Silius IV, 400. *Aeternumque decus memori celebrabitur aevo, Si modo ferre diem serosque videre nepotes Carmina nostra valent,* et Avien. descr. orb. terr. 259. *memori laus semper pullulat aevo.* Vid. etiam Moschus III, 126. *εἰ δέ τι κἠγὼν Συρίσδων δυνάμαν*, et cum toto loco cf. Ovid. Trist. III, 7, 51. *Dumque suis victrix omnem de montibus orbem Prospiciet domitum Martia Roma, legar*, Hor. Od. III, 30, 6 sqq. similesque loci. Imitatur hunc locum Ambros. de obitu Valent. 78. *Beati ambo, si quid meae orationes valebunt, nulla dies vos silentio praeteribit,* quem citat Peerlk. — 448. „*domus Aeneae*, gens Iulia, aut, quod minus malim, omnino populus Romanus. — *immobile saxum:* quippe *aeternum* Capitolium, et nota narratio de Termino deo, qui in fundamentis Capitolii iaciendis non cessit loco.“ *H.* Cf. Lactant. de falsa relig. I, 20. — 449. *pater Romanus* Heynio et Gossravio videtur esse Iupiter Capitolinus, qui tamen nusquam *pater Romanus* appellatur; quare rectius alii Augustum hic significari statuunt, „non quasi is ipse aeternum regnaturus esset, sed quod penes eius familiam perpetuum orbis Romani imperium fore augurarentur“; quae sunt Wagneri verba, conferentis etiam Auson. Praef. ad Theodos. v. 21. *Tu modo te iussisse, Pater Romane, memento*, et notissimum Horatii locum Od. I, 2, 50. *Hic ames dici Pater atque Princeps.* Omnino autem Imperatorem Patrem Patriae appellare mos erat Romanis. Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. I not. 831. *patrem Rom.* hic idem fere esse censet, quod *civem Romanum*, Virgilium civibus blandiri voluisse ratus, qui antiquissimis temporibus, quum nondum essent plebeii, omnes patricii fuerint. Peerlk. locum corruptum et aliquid huic simile: *imperiumque orbis Romanus habebit*, coll. Aen. VI, 582, substituendum censet. — 450. *Rutulos* hic pro Latinis vocat poëta (vid. v. 367 sqq.), ut infra v. 517. et 519. *Rutuli* appellantur,

Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus Rhamnete reperto
Exsangui et primis una tot caede peremptis,
Serranoque Numaque. Ingens concursus ad ipsa
Corpora seminecesque viros tepidaque recentem
Caede locum et plenos spumanti sanguine rivos.
Agnoscunt spolia inter se galeamque nitentem
Messapi et multo phaleras sudore receptas.
Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Iam sole infuso, iam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat, aeratasque acies in proelia cogit
Quisque suas, variisque acuunt rumoribus iras.

qui secundum v. 505. *Volsci* erant. Populi enim foedere iuncti haud raro confunduntur. Peerlk. tamen pro *Rutuli* coni. *Euryali*, ut hanc habeamus sententiam: Victores Latini cum praeda et spoliis, quae Euryalus in castris Rutulorum fecerat, castra Rutulorum petunt. — 452. Comparant Hom. Il. X, 523 sq. — *Rhamnete reperto.* Vid. supra v. 359. Peerlk. confert Val. Fl. III, 280. *in mediis exsangui rege reperto Aggeribus.* — 453. *primis*, primoribus, proceribus; ut infra v. 785. Caes. B. C. I, 35. Hor. Ep. I, 20, 23. al. Cf. adnott. ad Ecl. I, 45. — *una caede*, i. e. communi; ut ap. Cic. Cat. IV, 2, 3. (ubi vid. Beneck.) *una peste perire;* ibid. c. 6, 11. *uno incendio concidere;* ap. Silium XVII, 500. *uno exitio mactari* cett. Cf. etiam supr. II, 708. Oudend. et Cort. ad Lucan. II, 195. Beier. ad Cic. Off. II, 8, 27. — 454. *tot peremptis, Serranoque Numaque*, i. e. et inter eos Serrano et Numa. Cf. adnott. ad I, 2. 30. (V, 240. VI, 831.) VII, 535. VIII, 330. 698. De forma Nominis *Serrani* vid. supra ad v. 335. Schrader., cui adsentitur Peerlk., pro *Numaque* coni. *Lamoque*, quum requiratur nomen aliquod antea iam commemoratum; cuius rei causam non perspicio. — *ad ipsa corpora* Wagn. Qu. Virg. XVIII, 2, b. sic explicat: „non solum lugent caesos, sed concursus etiam fit ad eos.“ — 455. „*tepidaque recentem caede locum;* non per hypallagen, ut vulgo exponunt, sed propter exquisitiorem et remotam a vulgari usu formam. Nam *locus recens caede* doctius dictum est, quam locus recenti caede, in quo recens caedes facta. At *caedes tepida* propter tepentem adhuc cruorem: *φόνος αἷμα λιαρόν.*“ *H.* Plures Codd. *tepidumque recenti caede locum*, minus bene; quod quomodo ortum sit, docet Med., in quo a m. pr. scriptum est *tepidamque recentem*, corrector autem, quum *m* expungenda esset, transfodit *a* et superscripsit *u*, ut iam legatur *tepidumque.* Haec autem mutatio alteram quoque provocavit; in multis enim Codd. legitur etiam *pleno spumantis sanguine rivos*, quod, utroque dicendi genere commixto, recepit Wakef., locum sic edens: *tepidaque recentem C. l. et pleno spumantes sanguine rivos.* Optimi tamen Codd. consentiunt in lectione *plenos spumantis*, in qua ultimum *s* sequenti voc. deberi videtur. Ceterum *caedes* pro sanguine caede effuso legitur etiam ap. Lucan. VII, 294. et Stat. Theb. IV, 255., ubi *in caede natare;* ap. Ovid. Met. IV, 125. *Arborei fetus adspergine caedis in atram Vertuntur faciem* et al. Cf. etiam infra v. 818. et X, 245. — V. 459. 460. legimus iam IV, 584 sq. — 461. *Iam sole infuso.* Peerlk. confert Ambros. Hexaem. IV, 2. *Sole terris infuso.* — 464. *Quisque suas.* Sic plurimi Codd. (inter quos Med.), quos (ut post me Peerlk., Süpfl. et Gossr.) cum Wagn. secutus sum, quum hac lectione recepta supersedeamus omnibus illis argutiis, quibus vulgatam *Quisque suos* antecedentibus verbis accommodare et interpretari stu-

Quin ipsa arrectis — visu miserabile! — in hastis
Praefigunt capita et multo clamore sequuntur
Euryali et Nisi.
Aeneadae duri murorum in parte sinistra
Opposuere aciem, nam dextera cingitur amni,
Ingentisque tenent fossas, et turribus altis
Stant moesti; simul ora virûm praefixa movebant,
Nota nimis miseris atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem,
Nuntia Fama ruit, matrisque allabitur auris
Euryali. At subitus miserae calor ossa reliquit;
Excussi manibus radii, revolutaque pensa.
Evolat infelix, et femineo ululatu,

---

duerunt Burm., Ruhk., alii. *Heyn.* haec adnotat: „Ad iustam ac sollemnem rationem esse debebat: *aeratasque acies in proelia cogunt*, nunc per appositum: *quisque suos.* Dicendum est, *cogunt*, nunc relatum ad sequens, in Singularem abiisse, *cogit quisque;*" Ruhk. autem verba sic coniungenda esse censet: *Turnus - - acies: in proelia cogit Quisque suos - - iras:* et *viros* de ducibus, *aeratas* autem *acies* de militibus intelligit. Gossr. post *cogit* Semicolo incidit, ut cohaereant verba *quisque suas iras acuit et variis quidem rumoribus.* — *rumores*, quod Heyn. per hortatus, voces interpretatur, Heinrich. rectius de narratione caedis illius nocturnae intelligit. — 467. Heyn. hoc hemistichium ex interpretamento in margine adscripto ortum suspicatur, sed verissime Wagn. censet, nomina necessario adiicienda fuisse, et ita superiori versui subiecta multum habere miserationis. Nihilominus etiam Peerlk. in h. l. haeret, et pro audacia sua haec addit: „Fieri adeo potuit, ut librarii corruperint, quod Virgilius sic scripsit: *Quin ipsa Euryali et Nisi (miserabile) in hastis Praefigunt capita, et multo clamore sequuntur.*" — 468. „Cf. ad v. 194. de locorum situ. Firmant Troiani praesidiis vallum ab laeva parte, qua Rutuli oppugnare munitionem seu urbem, qua voce Virgilius appellat, poterant: collocant ea in ipso vallo s. muro et in turribus, quas fossa ambit. — *in parte sinistra murorum*, ex positu castrorum a partibus Troianorum." *H.* — — 469. *dextera.* Sic omnes fere libri et recentiores editt. In Med. *dextra*, sed superscripta *e.* Etiam ap. Prisc. VIII, 48. Krehlius edidit *dextera*, qui *dextra* in uno modo Cod. invenit. — 470. *tenent fossas*, tuentur hostem arcentes a transitu. Cf. VIII, 653. — 471. *moesti*, de pugnae eventu solliciti; nondum enim Aeneas reversus erat. — *simul - - movebant.* Ad hanc moestitiam accedebat luctus de Nisi et Euryali fato. *Movebant* autem pro vulg. *videbant* Heinsius ex plurimis optimisque Codd. revocavit. — 472. *ora atro fluentia tabo*, constructione satis nota. Vid. ad III, 626. Ceterum cf. adnott. ad VIII, 487. et III, 29. — 473 sqq. Comparant Hom. Il. XXII, 447 sqq. et VI, 388 sqq. Virgilium imitatus est Stat. Theb. III, 133 sqq. Cf. etiam Hor. Od. II, 2, 7. *Illum aget penna metuente solvi Fama superstes*, Prop. III, 1, 9. *Quo me Fama levat terra sublimis* et supra IV, 173 sqq. — 475. *calor ossa reliquit.* Vid. III, 308. cum adnott. ad II, 120. — 476. Cf. Hom. Il. XXII, 448. (de Andromacha Hectoris caede accepta) τῆς δ᾽ ἐλελίχθη γυῖα, χαμαὶ δέ οἱ ἔκπεσε κερκίς. Ex hoc versu sua petiit Claud. R. Pros. III, 161. *Attritosque manu radios proiectaque pensa* cett. Cf. etiam Ovid. Met. IV, 229. *pavet illa, metuque Et colus et fusi manibus cecidere remissis.* Virgilius autem ante oculos habuit Hom. Il. XXII, 448. — *radii.* Vid. ad Geo. I, 294. — *pensa* (de quo voc. vid. ad Geo. I, 390.) hic pro texto, cuius volumen revolvitur (*sich verwirrt*) a textrice consternata emissum. — 477. *femineo ululatu.* Cf. IV, 667. —

Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit, non illa virûm, non illa pericli
Telorumque memor; coelum dehinc questibus implet:
Hunc ego te, Euryale, adspicio? tune ille senectae
Sera meae requies, potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,
Affari extremum miserae data copia matri?
Heu, terra ignota canibus date praeda Latinis
Alitibusque iaces! nec te tua funere mater
Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,

---

479. *prima agmina* iungenda esse, iam Heyn. docuit; procurrit ante propugnatores valli. Burm. minus recte *prima* ad matrem refert. — De Pronomine *illa*, quod pleonastice adiectum videtur, cf. adnott. ad I, 3. et V, 457. et Iahn. ad Geo. I, 203. — *non virûm memor*, pudoris immemor, qui vetare debebat matronam publice se immiscere viris; sed secundum Stat. Theb. X, 570. „*non habent extrema pudorem.*" Cf. Senec. Hipp. 94. *Non illam timor* (pericli) *Pudorque* (virorum) *tenet*, Stat. Theb. XI, 318. *At genetrix primam funestae sortis ut amens Expavit famam*, - - *ibat* - - *Non sexus decorisque memor* et similes loci. — 481. *ille* ex Med. et ceteris libris tantum non omnibus cum Iahn. et Wagn. revocavimus. Opponuntur autem, ut Iahn. docet, hoc Pronomine verba *senectae sera meae requies* iis, quae statim sequuntur, *potuisti linquere solam crudelis*, et sensus est: Tu, diversus ab illo, quem sperabam fore senectutis meae requiem, nunc potuisti me solam crudeliter relinquere? Cf. adnott. ad III, 558. et infra X, 862. Peerlk. minus probabiliter sic distingui suadet: *Tune ille, senectae sera meae requies? Potuisti* etc., simulque pro *sera* (i. e. ultima) coni. *certa.* Vulgo: *tune, illa.* Imitatur h. l. Stat. Theb. XII, 322. *Hunc ego te, coniux, ad debita regna profectum* - - *Adspicio.* Peerlk. addit Hegesipp. de excid. Hieros. V, 23. Cf. etiam Burm. ad Val. Fl. VII, 481. — 482. *solam*, orbatam. *Solus* enim haud raro dicitur de parentibus, qui liberis, et de liberis, qui parentibus orbati sunt. Cf. Gronov. ad Sen. Cons. ad Marc. c. 24. et Ruhnk. ad Ter. Eun. I, 2, 67. — 483. *Crudelis.* Vid. adnott. ad Ecl. VII, 50. et Geo. I, 477. — „485 sq. ex prisci aevi atrocitate proiiciendi corpora inhumata satis nota vel ex Iliadis primis versibus." Haec *Heyn.*, qui cum seqq. vss. conferri iubet Odyss. XXIV, 291 sqq. Il. XXII, sqq. et inf. X, 557 sqq. Adde Soph. Electr. 1115 sqq. et Tibull. I, 3, 5 sqq. Ceterum cf. adnott. ad II, 646., ubi adde Dissen. ad Tibull. l. l. et Bach. ad Ovid. Met. II, 337. — *date* difficilior est lectio ab Heinsio iure restituta. Vulgo *data.* Cf. autem de hoc Vocativi secundae Verbi Personae adiecti usu, quae ad II, 283. adnotavimus. Peerlk., ut duplex malum, *ignota terra* et *praeda canibus*, melius sentiatur, sic vult distingui: *Heu, ignota terra, canibus* - - *Alitibusque iaces;* praeterea vero etiam hanc inanem profert coniecturam: *canibus lacerande Latinis.* — 486. Codd. lectio *nec te tua funera mater*, quae verba *tua funera* mira quadam ratione per appositionem adiungeret Pronomini *te*, vix ferri potest; Catroei enim sententiam, qui locum sic scribendum putat: *nec te — tua funera mater Produxi*, ut se ipsa reprehendat mater et corrigat: „quid dico te? saltem funera tua", nemo facile probaverit; nec magis probabilis est eorum ratio, qui verba sic iungunt: *nec te veste tegens produxi tua funera.* Quae quum ita sint, aut cum Donato legendum est *in tua funera*, aut, quod simplicius videtur, cum Bembo emendandum *funere*, quod, Heynio suasore, cum Bothio et Wagn. (quos etiam Süpfl. et Gossr. sequuntur) recepimus; ut hic sit sensus: ego (mater tua) produxi (duxi) funus tuum, pro quibus poëtice dictum *te funere.* Sic etiam XI, 3. *funere* in *funera* mutatum videmus. (Cf. etiam XII, 790.,

Veste tegens, tibi quam noctes festina diesque
Urgebam et tela curas solabar anilis.
Quo sequar? aut quae nunc artus avulsaque membra
Et funus lacerum tellus habet? Hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas, in me omnia tela
Coniicite, o Rutuli, me primam absumite ferro;
Aut tu, magne pater divûm, miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo,
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, moestusque per omnis
It gemitus; torpent infractae ad proelia vires.
Illam incendentem luctus Idaeus et Actor
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli

---

ubi *certamina* ex *certamine* factum cett.) Hic autem mutatio eo facilior, quum praecedat vox *tua*. Servius *funera* cum *mater* coniungit, ut sit quasi *funerea*, ad quam *funus* pertinet (cf. Merula ad Ennium p. LVI.); quod tamen adiectivum nusquam legitur et omni analogiae repugnat. (Cf. etiam Davis. ad Cic. Tusc. I, 49, 117.) Iul. Sabinus substituit *ad tua funera;* Heumann. Poecil. Tom. IV. p. 538. coni. *te et tua funera;* Iahn. recepit Donati lectionem *nec te in tua funera m. P.*, i. e. ego te in funera producere non potui; Peerlk. coni. *nec fletu funera m. P.;* sed longum est omnes virorum doctorum coniecturas recensere. — *vulnera lavi.* Macrob. Sat. VI, 2. hunc confert Ennii locum (p. 261. Hessel.) *Neque terram iniicere, neque Cruenta convestire* [*mihi*] *corpora licuit, Nec miserae lavere lacruma salsum sanguinem.* — 488. *veste tegens* pro: et veste texi. Sic infra v. 735. *turbati* pro: et ea re turbantur. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXIX, 5. et adnott. ad I, 69. III, 237. X, 193. al. — 489. *quam Urgebam, et - - solabar*, i. e. quum urgens solabar. Cf. Ecl. VI, 20. Geo. II, 56. Aen. III, 574. IV, 63. X, 883. 907. etc. *Urgere* autem aliquid interdum i. q. totis viribus in aliquid incumbere. Cf. Hor. Sat. II, 7, 6. id. Epist. I, 14, 27. Ovid. Met. IV, 390. Tibull. I, 9, 8. Mart. VIII, 33, 16. Peerlk. conferri iubet Hor. Epod. [XII, 21. ?], ubi *properare*, et Stat. Silv. I, 1, 128., ubi *festinare vestes* legitur. — 490. *Quo sequar*, scil. te, te quaerens. — 491. *funus.* Vid. ad VI, 150. — 492. „*hoc* caput, quod ante oculos erat suffixum pertica (v. 465.), hoc sum secuta, ut mihi aliquando id esset adspectandum! Nisi *hoc* pro eo, propterea, malis accipere, s. pro hunc luctum.“ *H.* Wagn. iure praefert alteram interpretationem. Vid. adnott. ad Geo. II, 425. coll. iis, quae ad Aen. III, 56. adscripsimus. — *refers* prima signif. pro reportas, reddis, praebes. — *secuta.* *Sequi* interdum i. q. petere. Vid. ad V, 590. et 629. — 493. *si qua est pietas*, si vos, ut fas est, miseret matris infelicis. Hegesipp. l. l. hunc locum sic imitatur: *figite me, si qua est pietas. Utinam in me tela sua omnes contorqueant!* — 496. *hoc caput*, i. e. me. Vid. ad IV, 613. — *invisum* scil. diis, a quibus tantum mali ei impositum sit. Cf. II, 647. — *telo*, fulmine, βέλει κεραυνοῦ. — 497. *quando*, i. e. quoniam. Vid. ad IV, 291. — *abrumpere vitam.* Vid. ad IV, 631. Idem est apud Ciceronem ad Att. III, 19. pro Planc. 33. et alibi *abiicere vitam.* — *crudelem.* Vid. ad II, 368. — 499. *infractae*, prorsus fractae. Cf. adnott. ad V, 784. et VII, 332. — 500. „*illam incendentem luctus*, excitantem, augentem aliorum moerorem, ita ut animi deprimerentur et rebus praesentibus diffiderent. Ut *ardere* dicuntur ea, quae in magno motu sunt, agitantur, turbantur, versantur; sic *incendere* est motum quemcunque inferre vel augere. Cf. ad X, 895.“ *H.* — 501. *Ilionei.* De forma Ge-

Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
Increpuit; sequitur clamor, coelumque remugit.
Accelerant acta pariter testudine Volsci;
Et fossas implere parant ac vellere vallum.
Quaerunt pars aditum, et scalis adscendere muros,
Qua rara est acies interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri ac duris detrudere contis,
Adsueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere, cum tamen omnis
Ferre iuvat subter densa testudine casus.
Nec iam sufficiunt; nam qua globus imminet ingens,
Immanem Teucri molem volvuntque ruuntque,

---

nitivi vid. ad VII, 532. et al., de ipso autem homine ad I, 521., ubi *maximus* (natu) vocatur; quare eius potissimum est ceteris consilia dare. — 501. *inter manus* pro: in manibus, ut II, 481. XI, 311. Plaut. Most. II, 1, 38. Cic. Verr. V, 11, 28. Caes. B. C. II, 2. Liv. III, 13, 3. Tac. Ann. III, 16. Iustin. XV, 3, 12. al. Eadem ratione Stat. Theb. X, 785. *Gaudentes heroa* (interfectum) *ferunt - - ; subit agmine longo Colla inter iuvenum* etc. Cf. Duker. ad Flor. III, 21, 6. l. l. Oudend. ad Lucan. II, 121. Intpp. ad Phaedr. V, 7, 10. et Hand. Turs. III. p. 387 sq. — *sub tecta.* Codd. haud pauci *in tecta.* Ceterum omnino cf. similis locus Stat. Theb. X, 815. — 503 sqq. „Praeclare ad revocandum a moerore et recipiendum ex tam longa narratione animum utitur versibus ad movendos animos idoneis." *H.* Cum v. 503. Servius comparat illum Ennianum (p. 50. Hessel.) *At tuba terribili sonitu taratartara dixit.* Apparet, in utroque loco literas *t* et *r* cumulatas esse ad ipsum tubae sonum imitandum. Vid. Santen. ad Ter. Maur. p. 323. et Naekium de alliteratione sermonis Lat. in Museo Rhenano a. 1829. Fasc. III. p. 375. et cf. Aen. VIII, 596. similesque locos. — *increpuit sonitum*, edidit; ut Sil. V, 188. *Increpuere simul feralia classica signum.* Cf. etiam Prop. I, 17, 6. *saevas increpat aura minas* similesque locos et Ruddim. II. p. 221. — 505. *Volsci*, a Camilla ducti. Vid. VII, 803. — „In *testudine acta* egressus est Homericam τειχομαχίαν Il. XII, 443 sqq., quae in hoc et seqq. poëtae animo insidere debuit. - *Testudinem agere*, scutis supra caput iunctis, unde v. 513. *tecta acies*, Troiani et Achivi nondum norant; de machina multo minus cogitare licet. [Cf. adnott. ad II, 441.] - - Ceterum novam Troiam, urbem, poëta ita descripsit, ut simul castrorum vicem ea praebere possit, VII, 157 sqq. Erat autem, quantum video, ex poëtae mente fossa ducta cum aggere s. vallo ex humo aggesta, vallis s. stipitibus ei praefixis; vallo impositus erat murus, turribus ex intervallis distinctus. Itaque oppugnatio ita instituitur, ut primum alii testudine facta succedere, fossam implere ac vallos convellere, alii, qua parte murus nudatus esset, scalas admovere tentent. Rupta ac soluta testudine v. 215—517., missilibus e longinquo muros propugnatoribus nudant. Tandem v. 521 sq. in turrim impetus fit: igni immisso expulsis Troianis irruunt Rutuli." Haec fere *Heyn.* — 506. *fossas implere* et *vellere vallum* (i. q. *scindere vallum*, ut v. 146. et 524., de quo vid. Drakenb. ad Liv. II, 25, 3.) coniungitur etiam ap. Caes. B. G. III, 5. et V, 51. — 508. *corona.* Vid. X, 122. et supra ad v. 380. — 512. „*infesto pondere*, gravi et ob gravitatem exitioso. — 513. *Cum tamen iuvat:* at illis, qui sub testudine latent, decretum est extrema experiri." *H.* Schrader. pro-

Quae stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina. Nec curant caeco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum et fumiferos infert Mezentius ignis;
At Messapus equûm domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum et scalas in moenia poscit.
 Vos, o Calliope, precor, aspirate canenti,
Quas ibi tunc ferro strages, quae funera Turnus
Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco;
Et mecum ingentis oras evolvite belli.

---

posuit coniecturam *quam tamen omnes F. iuvat*, ab Heynio, cui duriuscula videtur iunctura per *quum*, certe non improbatam. Sed vid. adnott. ad III, 301. Pro *iuvat*, quod Heins. ex melioribus libris restituit, vulgo legebatur *libet.* Haec verba et alibi confunduntur. Cf. Heins. ad Ovid. Her. XVI, 116. XIX, 102. idem ad Val. Fl. VIII, 80. Drak. ad Sil. IV, 747. — 517. ***Rutulos.*** Vid. supra ad v. 450. Peerlk., et hic mutatione opus esse ratus, *Rutuli* in *Volsci* mutandum censuit. — 518. *nec - - amplius.* Vid. ad III, 192. — *caeco Marte*, sub testudine, *tecta acie* (v. 513.). — 522. *pinum*, scil. ardentem, facem. Vid. supra ad VII, 397. — ***Etruscam***, quia ipsa cum Etruscis, quos ducebat (vid. VII, 652.), faces castris admovebat. Cerda *pinum* minus recte de hasta intelligit. — *fumiferos ignes.* Vid. ad VII, 456. et VIII, 198. — V. 523. iam supra legimus VII, 691., ubi vid. adnott. Messapus hic Sarpedonis Homerici (Il. XII, 387 sqq.) partes agit. — 524. ***Rescindit vallum***, ut Geo. I, 280. et Aen. VI, 583. *rescindere coelum*, Lucr. II, 406. *rescindere vias* cett. — 525 sqq. „Praeclare haec; facit enim Musarum invocatio plurimum ad convertendos animos in Turnum, qui nunc rebus gestis erat illustrandus: modo non ex Homero omnia nimis manifeste essent translata; a quo tamen omnino diligentius curatum est, ut, quae narraret, non ex poëtae ingenio, sed a vetere fama profecta esse viderentur, quam Musae suppeditarent. In Virgilio contra nimis manifestum est, ex poëtico artificio haec esse inserta.“ *H.* Cum v. 525. cf. imprimis Hom. Il. XIV, 508 sq. — *Vos, o Calliope.* Vid. ad I, 140., ubi praeter libros gramm. addi possunt Drak. ad Silium III, 222. Burm. ad Val. Fl. VIII, 178. Heinr. ad Iuven. VI, 173. Weichert. ad Val. Fl. VIII, 194. Huschk. et Bach. ad Tibull. I, 3, 1. Obbar. ad Hor. Ep. I, 10. in. et de eodem Graecorum usu Brunck. ad Arist. Ran. 1479. Schaef. ad Soph. Oed. C. 1102. Lobeck. ad eiusd. Ai. 191. Nitzsch. ad Hom. Od. III, 43. Stallb. ad Plat. Protag. 3. p. 28. alii. Calliope autem etiam a Silio III, 222. XII, 390. Iuven. IV, 36. aliisque invocatur. — *adspirate*, i. e. favete. Vid. II, 385. — *canenti*, i. e. canere ingredienti, incipienti. Cf. adnott. ad VI, 468. et XII, 394. — 526. *tunc*, cum emphasi. Sic pars Codd. cum Med.; Wagn. ex Vat. fragm. et plurimis Codd. edidit *tum*, quod fortasse defendi potest ex Aen. III, 187. *quem tum Cassandra moveret.* Sed vid. adnott. ad Ecl. III, 10. — 527. *demiserit Orco*, *Ἄϊδι προΐαψεν.* Vid. ad II, 85. — V. 528. Macrobio VI, 1. et Servio testibus ex Ennii Annal. VI. (p. 64. Hessel.) translatus, ubi scriptum erat: *Qui potis ingentis oras evolvere belli.* Cf. etiam Quinctil. Inst. VI, 3, 86. et Diomed. Inst. I. p. 381. P., qui eundem Ennii versum laudant, ita tamen, ut ille *causas* substituat *oris.* „Verbum *evolvere* hic non videtur valere i. q. *ἐξηγεῖσθαι*, sed i. q. explicare, *ἀναπτύσσειν; oras*, puta quasi picturae alicuius convolutae; quae quum evolvitur, prima apparet extrema pars s.

* Et meministis enim, divae, et memorare potestis. *
Turris erat vasto suspectu et pontibus altis,
Opportuna loco; summis quam viribus omnes
Expugnare Itali summaque evertere opum vi
Certabant, Troes contra defendere saxis
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem coniecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri; quae plurima vento
Corripuit tabulas et postibus haesit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quae peste caret, tum pondere turris
Procubuit subito, et coelum tonat omne fragore.

---

ora: ἄρχετ᾽ ἀείδουσαι πόλεμον.“ *Wagn.* Cf. etiam Bach. ad Ovid. Met. XV, 152. (ubi legimus *seriem evolvere fati*) et adnott. ad Geo. IV, 509. Heyn. de *evolvendi* vocabulo conferri iubet Barth. ad Stat. Theb. I., 2. et Stoeber. ad Manil. I, 116. Peerlk. autem, qui inter alia confert Cic. pro Coel. 23. *Ego nec principium invenire, nec exitum evolvere possum*, locum mira ratione sic interpretatur: *Orae* sunt loca, *orae ingentes* loca, in quibus percurrendis facile impedimur, v. c. Labyrinthus. Ex his locis conamur nos *evolvere.* Pro nos *evolvimus ex locis* doctius *evolvimus loca: mecum evolvite* pro me adiuvate, ut evolvam.“ — V. 529. abest ab omnibus libris melioribus, praeter Palat., et haud dubie invito Virgilio ex VII, 645. hic iteratus est; quem propterea Wagn. ex ordine ceterorum eiecit. Defendit tamen eum Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 66 sq. (quocum consentire videtur Iahn. ad Geo. II, 129. p. 411. ed. II.) his verbis usus: „Sollemnis est versuum in deorum invocationibus repetitio apud Homerum et alios: cuius rei ignoratio librariis ansam dedit versus praetermittendi, quem supra lectum esse reminiscebantur.“ Peerlk. et Süpfl. et ipsi de eius αὐθεντίᾳ dubitant; Gossr. rem in dubio relinquit. — 530. „Cf. II, 449 sqq., ubi regia Priami simili modo oppugnatur.“ *H.* — *vasto suspectu.* Vid. supra ad VI, 579. — „*pontibus*, quibus discurrunt propugnatores per moenia et ad turrim pervenire licet. Ita statuendum est, si turris fuit in ipsis muris: sin fuit ante murum s. vallum, iuncta cum eo illa fuit ponte, ut supra ad v. 170. expositum est.“ *H.* — 532. *opum vi.* Sic iam Ennius Ann. IV. p. 57. Hessel. *Romani scalis summa nituntur opum vi*, quae ultima verba redeunt Ann. XVI. p. 113. — 533. *defendere*, scil. certabant turrim; quare Colon, ab Heynio et Wagn. post *Certabant* positum, in Comma mutavimus, qua in re Süpflius et Gossr. nos secuti sunt. — 534. *fenestras.* Vid. ad II, 482., ubi adde Stat. Theb. X, 535. *Armataeque vomunt stridentia tela fenestrae.* — *lampada*, malleolum. Cf. VIII, 694. — 536. „*flammam affixit lateri:* ergo turrim ligneam fuisse credendum est, si exterius adhaesit fax allisa et affixa.“ *H.* — *plurima vento*, vento nutrita et aucta. Cf. VI, 659. — 537. *postibus adesis. Adedere* saepe de igni dicitur. Cf. Silius I, 363. *pluteis Vulcanum exercet adesis* ibique Drakenb. et Heinsius ad Ovid. Am. I, 15, 41. Schrader. pro *postibus* male coni. *pontibus.* — *retro residunt.* Vid. ad VI, 449. et 751. *Peerlk.* recte haec adnotat: „Recedentes simul cum turre residunt. Melius quam, quod Schrader. coniicit, *recedunt:* quia omnes stant in una parte, turris inclinatur, et ipsi cum turre.“ — 540. „*pestis* de incendio, ut V, 683. [et ap. Silium XIV, 304.] Dum omnes in alteram turris partem, quae intacta ab igni est, concedunt; illa, quae solo imposita et superstructa erat (non fundamento saxeo in terram acto), utpote lignea et mobilis, inae-

Semineces ad terram, immani mole secuta,
Confixique suis telis et pectora duro
Transfossi ligno veniunt. Vix unus Helenor
Et Lycus elapsi; quorum primaevus Helenor,
Maeonio regi quem serva Licymnia furtim
Sustulerat vetitisque ad Troiam miserat armis,
Ense levis nudo parmaque inglorius alba.
Isque ubi se Turni media inter milia vidit,
Hinc acies atque hinc acies adstare Latinas:
Ut fera, quae, densa venantum saepta corona,
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Iniicit, et saltu supra venabula fertur:

---

quali pondere inclinatur. — 542. Corruente turri in latus alterum, affiguntur ii, qui intus sunt, solo gravi turris ruina; hoc dixit *veniunt in terram*. Fit autem ex his maxime probabile, turrim propugnaculum ante vallum fuisse, quandoquidem, quum in alterutrum latus illa rueret, *in medio hostium* se viderunt constituti ii, qui incolumes ruina effugerant.“ *H.* — *immani mole secuta*, turri in eos super incidente. — 545 sqq. Comparant Hom. Il. VI, 23 sq. — 546. *Licymnia*. Nomen in Codd. vario modo corruptum. Vid. etiam Bentl. ad Hor. Od. II, 12, 13. — *furtim*, clam, utpote furtivo amore genitum. — 547. *Sustulerat* ex patris voluntate. Vid. supra ad v. 203. — *arma vetita* Heyn. interpretatur: quae tractare nondum posset propter teneram adolescentiam: nam erat *primaevus* v. 545.; Ruhk. tamen haec adnotat: „At mater miserat: hinc *arma vetita*, haud apta servae filio, quo elegantius, quam ei conveniret, armato matrem gloriatam innuit poëta, magis sui quam heroici aevi ratione habita.“ Heynii explicationi a Wagnero probatae adversari locum X, 345. *fidens primaevo corpore Clausus Advenit* et alios, qui doceant, satis multos his bellis interfuisse primaevos, recte observat Peerlk., qui rectius fortasse cogitat de patris interdicto, ut sensus sit: Licymnia, quae Helenorem clam eduxerat, eum inscio et invito patre miserat. — 546. *Maeonio*, Phrygio. Cf. IV, 216. — 548. *Ense nudo*, i. e. solo, nullis aliis telis instructus. De hoc autem simplici Ablativo vid. ad III, 618. VII, 187. al. Idem Ruhk. verba *parma inglorius alba* recte videtur explicare: „qui non gloriabatur, sed alba tantum, nullis insignibus ornata [nullo argumento caelato insigni] parma armatus.“ Neque aliter Heinrichius, qui confert Aeschyl. Sept. ad Theb. v. 588 sq. *σῆμα δ' οὐκ ἐπῆν κύκλῳ· οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει*, et Eurip. Phoen. 1119., ubi eadem ratione Amphiarai *ἄσημα ὅπλα* commemorantur. *Alba parma* est eadem, quae XI, 711. *pura parma* vocatur. Etsi igitur tamquam regis filio splendidioribus armis ei uti licebat, tamen, ut lateret, vilia gestabat arma. Ceterum *parma* erat inter arma velitum. Cf. Polyb. VI, 22. et Liv. XXXVIII, 21. — Schirach. p. 456. *inglorius* hic non minus quam infra XII, 397. et Geo. II, 486. (ubi vid. adnott.) interpretatur: „qui nullam famam quaerit e rebus magnis et cum gravitate peragendis.“ Cf. etiam Geo. IV, 94. et Stat. Theb. IX, 109. *Diffugere iubae patuitque ingloria cassis*. — 549. „Turri in fastigio aperta, non tecto clausa, in praeceps data, desilientes Helenus et Lycus in medio hostium versari se videbant; alter, Lycus, v. 556 sq. vibrato a terra corpore in aggerem et murum recipere se et escendere conatur.“ *H.* — 550. Pro *Latinas* Peerlk. aliud vocab. malit, quum tercentum tantum adsint equites Latini, cetera autem legio instructa moretur ad urbem Latini; sed vide adnott. ad v. 450. — Cum v. 551 sq. Heyn. conferri iubet Hom. Il. XII, 41 sqq. XX, 164 sq. infra XII, 4 sq. et Silium X, 1 sqq. Adde

Haud aliter iuvenis medios moriturus in hostis
Irruit et, qua tela videt densissima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus inter et hostis
Inter et arma fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu sociumque attingere dextras.
Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor: Nostrasne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul arripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit:
Qualis ubi aut leporem aut candenti corpore cycnum
Sustulit alta petens pedibus Iovis armiger uncis,
Quaesitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur; invadunt et fossas aggere complent;

Ovid. Met. XIII, 510. — 554. *moriturus in hostes Irruit.* Vid. II, 511. et adnott. ad Geo. III, 501. — 556. *longe melior.* Ita poëtas tantum et recentiores historicos, non Ciceronem et meliores pedestris orationis scriptores dicere, qui *multo*, non *longe*, cum Comparativo coniungere soleant, res satis nota. Cf. Hand. Turs. III. p. 551. — Ceterum *pedibus melior* ita dictum, ut V, 68. *iaculo et sagittis*, XI, 388. *lingua* et imprimis V, 430. *pedum motu melior.* Cf. etiam Bentl. ad Hor. Epist. I, 10, 34. Drakenb. ad Silium X, 76. et adnott. ad Ecl. V, 1. — *inter et hostes, inter et arma* per similem appositionem, qua apud Tibullum II, 1, 67. legimus *interque greges interque armenta*, ap. Val. Flaccum V, 13. *inter lacrimas interque extrema virorum munera* cett. Cf. Hand. Turs. III. p. 409 sq. De Praepositione cum vi iterata vid. ad II, 358. — 557. „Murum humilem fuisse necesse est, qualis est Homericus murus in vallo Achivorum, cuius pinnas Sarpedon manu convellit, Il. XII, 397. — *tecta* pro muri summa parte [cf. Liv. I, 14, 3.], ut v. 568. *fastigia* [quae tamen Wagn. rectius de turrium fastigiis intelligit. Serv. et duo Codd. hic *saxa* exhibent]; hinc v. 562. *pendentem*, nam prehenderat manu superiora muri, ut saltu se in altum libraret, [eademque causa *sociûm attingere dextras* cupiebat, quorum ope in murum eniteretur] et *magna muri cum parte*, uti Hom. l. l. ἔπαλξιν ἑλὼν χερσὶ στιβαρῇσιν Ἕλχ᾽, ἡ δ᾽ ἕσπετο πᾶσα διαμπερές. Peerlk. tamen, haerens in *tectis* murorum, coni. *Prendere tuta manu*, i. e. „muros tenet, et certat murorum alta prendere, conscendere, et in tutum venire.“ Burmanno non displicet duorum Codd. lectio *Pr. saxa m.* — *ipsum pendentem* Wagn. Qu. Virg. XVIII, 2, r. explicat „ut pendebat in muro (ὡς εἶχε κρεμάμενος);“ quum *ipse* interdum ad tempus conditionemque praesentem referatur. Cf. etiam adnott. ad Aen. III, 5. — Cum v. 563 sqq. comparant Hom. Il. XXII, 308 sq. XVII, 674 sq. XV, 690 sq. — *Qualis ubi.* Vid. ad Aen. II, 471. — *candenti corpore*, quod Wakef. ex uno Cod. Ies. mutavit in *candentem corpore*, requirere morem Virgilianum, docet Wagn. coll. locis I, 71. III, 427. VII, 783. VIII, 208. 330. et Georg. IV, 538., ubi vv. *tauros praestanti corpore*, non *eximios praestanti corpore* iungenda sint. — 564. *Iovis armiger.* Vid. ad I, 394. et V, 255. — 566. *Martius lupus*, Marti sacer, quod lupa Martis filios, Romulum et Remum, lacte suo nutriverat. Cf. Hor. Od. I, 17, 9. et Silius VII, 717. ibique interpp. — 565. *Quaesitum* pro: qui quaeritur. Cf. adnott. ad Geo. I, 206. — 566. *a stabulis* Peerlk. paullo artificiosius explicat: procul a stabulis, scil. errantem. — 567 sq. „Quum uno loco perrupisset munitionem Turnus, facti inde ceteri Rutuli audaciores undique novo impetu invadunt; eoque res succedit, ut fossam *humo aggesta* expletam habeant. Tum propius murum et portam sub-

Ardentis taedas alii ad fastigia iactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portae subeuntem ignisque ferentem,
Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asilas,
Hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta;
Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus,
Turnus Itym Cloniumque, Dioxippum Promolumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idan;
Privernum Capys. Hunc primo levis hasta Themillae
Strinxerat: ille manum proiecto tegmine demens
Ad vulnus tulit; ergo alis allapsa sagitta
Et laevo infixa est lateri manus, abditaque intus

---

euntes iactant faces.“ *H.* — 567. *aggere*, humo aggesta. — 568. *fastigia*, scil. turrium. — 569. *saxo atque - fragmine montis*, ut I, 61. *molem montesque*, VIII, 289. *monstra geminosque angues* et multa similia. Cf. adnott. ad Ecl. II, 8. VIII, 95. Geo. I, 335. et al. — 570. *Lucetium.* „Solum hoc nomen est, quod dictum a Virgilio apud nullum alium reperitur auctorem. Sane lingua Osca Lucetius est Iupiter, dictus a luce, quam praestare hominibus dicitur. Ipse est nostra lingua *Diespiter*, i. e. diei pater.“ Haec *Serv.* Wagn. conferri iubet Iaeger. ad Mamert. Genethl. Maximiano dict. c. 3, 5., etipse Virgilium scripsisse suspicatur *Ducetium*, quod nomen inveniatur ap. Diod. Sic. XI, 88. — 571. *Corynaeus* a κορύνη, clava, dictus, redit infra XII, 299. — Italicum esse nomen *Asilas*, ex eodem fortasse fonte ductum, quo *asilus*, Wagn. inde probare studet, quod alternis Troiani et Itali caedes memorari videatur, et Etruscum esse Servius ad XII, 127. prodat, quod confirmet Silius XIV, 149. *Miles Tyrrhenus, Asilo Nomen erat.* Per *i* autem nomen cum Wagn. scripsimus, optimorum Codd., imprimis Med. (hic et X, 175. XI, 620. XII, 127. 550.) auctoritate moti. Vulgo *Asylas.* Apud Silium VIII, 447. Graeca nominis forma *Asilos* dicitur. — 572. *Hic iaculo bonus.* Vid. ad Ecl. V, 1. et supra ad v. 556. — De duplici *hic* vid. ad Ecl. IV, 56. — „*longe fallente*, e longinquo et clam feriente. Cf. X, 754.“ *H.* Cf. etiam Val. Fl. III, 182., ubi *fallere nervo* legimus. — 575. *stantem pro turribus* Heyn. pro vulg. stantem in summa turri positum censet; inest tamen etiam notio consilii turris defendendae. Vid. inf. v. 677. VIII, 652. et Stat. Theb. X, 651. *te - - Dircaea stantem pro turre, Menoeceu, invenit*, Claud. B. Gild. 84. *Muro sustinui Martem noctesque cruentas Collina pro turre tuli*, et cf. adnott. ad VIII, 653. Aliter Wagn., qui, comparans formulas dicendi *pro tribunali sedere* et *pro Rostris verba facere* explicat: „in turri, sed ita, ut pectus et os hostibus, tergum ipsi turri obversum esset.“ — 576. *Themillae.* Sic Med. et Serv., quos cum Wagn. secutus sum. Inde ab Heinsio vulgo editur *Temillae.* — 577. *Strinxerat*, leviter modo attigerat. Cf. Ovid. Met. IV, 562. VIII, 381. X, 526. — „Abiecto *tegmine*, scuto, manum admoverat lateri vulnerato, eaque re latus nudavit; itaque *demens.* — 578. *alis allapsa sagitta*, quia toties πτερόεντες ὀϊστοί apud Homerum, item *alata*, *ales*, sagitta proprie nominantur: noster improprie velocem motum et volatum teli per alas expressit, ut V, 391. *fulminis alae.* In vulneribus autem ingeniosus est poëta Homeri exemplo. Comparant Intpp. Il. XIII, 593 sq.“ *H.* Cf. Aen. XII, 319. — 579. *Et laevo* cett. „Male Wakef. corr. *Ut laevo*, ut sensus sit: Ergo, ut manus affixa est lateri, sagitta allapsa est rumpitque spir. animae. Sed sagitta prius *allapsa*, quam manus fixa est.“ Haec *Iahn.* ad X, 465. — *infixa* est Med. et plurimorum Codd. lectio, a Wagn. iure restituta, qui docet, *infigere* interdum idem esse quod *figere in*, coll. Silio XII, 738. *natis infigunt oscula matres*; Rutil.

Spiramenta animae letali vulnere rupit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis,
Pictus acu chlamydem et ferrugine clarus Hibera,
Insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
Eductum matris luco Symaethia circum
Flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici:

Itin. I, 43. *Crebra relinquendis infigimus oscula portis;* Cic. Tusc. V, 24. *sidera certis infixa sideribus.* Peerlk. tamen, coll. Ovid. Met. V, 124. XII, 385. et Stat. Theb. VII, 636., defendit vulgarem lectionem *adfixa*, praetereaque haec addit: „Oratio melius ita procederet: *ergo alis allapsa sagitta Spir. animae let. vuln. rupit, Et laevo adfixa est lateri manus:* deletis *abditaque intus.*" — 580. *rupit* (sc. sagitta, quod ex v. 578. repetendum: vid. adnott. ad VIII, 270.) *spiramenta animae*, i. e. pulmones, quibus fit respiratio. *Rupit* autem exhibent Med. Rom. et alii praestantiores libri, quibus (ut posteriores omnes) cum Wagn. obtemperavimus. Vulgo *rumpit.* — 581 sqq. „Ad variandam et ornandam narrationem nunc miserationem excitat brevi episodio. Numanus Remulus indignationem iniicit vecordi superbia elatus. Illud vero obscurum, ex qua recondita historia Arcentem Siculum huc induxerit, quod etiam in Servianis aliquis miratus est. Debuit poëta tacite ponere, profectum eum esse in Italiam cum Troianis e Sicilia solventibus." *H.* Peerlk. hunc totum locum (v. 581—663.) spurium censet, utpote a Virgilii ingenio et colore plane discedentem, multaque in eo sine iustis causis vituperat, quae non opus est ut omnia commemoremus. Legitur autem non solum in omnibus Codd., verum etiam a Seneca, Val. Flacco aliisque hic inventus esse videtur (cf. adnott. ad v. 612. 642. 619.) atque omnino talis est, ut non nisi ab antiquo et optimo poëta conscribi potuerit. — 582. *Pictus chlamydem*, gerens chlamydem acu pictam. Cf. supra v. 163. et al. *Acu pingere* etiam ap. Ovid. Met. VI, 23. et alibi legitur. De picturatis vestibus vid. ad III, 483. *Chlamys* autem vestimentum erat militum (V, 250. VIII, 588. XI, 775.) et venatorum (IV, 137. Ovid. Met. XIV, 345.) Cf. Gossr. ad h. l. — „*ferrugine clarus Hibera:* purpura indutus Hispana, quae est ferruginei, nigricantis coloris. Cf. XI, 772. et Catull. 64, 227." *H.* Cf. Muelleri Spicileg. Animadvv. in Catull. p. 28 sq. — 584. „*Arcens* Siculus est. Est autem in orientali Siciliae parte *Symaethus* fluv., circa quem *lucus* fuisse a poëta narratur eo loco, quo Palicorum templum erat. [De Symaetho, qui nunc *Giaretta* s. *Iaretta* vocatur, vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 783.] — *Lucum matris* appellat; *Matrem Ennaeam* intelligit, Cererem, ut saepe *Μήτηρ καὶ Κόρη*. Nisi malis matrem Arcentis, nympham nomine non appellatam, cuius lucus erat." *H.* Haec altera explicatio haud dubie verior, quare *matrem* minore litera initiali scripsimus cum Wagn., qui recte censet, Cererem a poëta non ita simpliciter *Matrem* appellari posse, praesertim quum nulla alia res, quae ad eam spectet, adiecta sit. Plurimi Codd. et antiquae editt. omnes exhibent *Martis luco;* sed veram lectionem praeter paucos Codd. exhibet etiam Macrob. V, 19. De Marte apud Siculos nihil aliunde constat. Peerlk. tamen, matris nomen aegre desiderans simulque haerens in patris nomine repetito, coni. *genitor quem miserat, Acres Eductum* etc., ut *Acre* nomen sit matris, quum in Sicilia non unum modo fuerit oppidum *Acrae*, oppidorum autem nomina interdum a Nymphis repetita. Praeterea totum locum „pueriliter adumbratum" censet ex VII, 761 sqq. — *eductum.* Vid. ad VI, 765. — 585. „De *Palicis* loci class. apud Macrob. V, 19. Aristot. Mirab. Auscult. 58. et Diod. XI, 89. sunt; adde Bochart. Chan. I, 28. et, si plura desideras, praeter Cluverium in Sicil. ant. [c. 4. p. 934.], Dorvillium in Sic. p. 167. et ibid. Burm. Sec. p. 472 sqq. Wernsdorf. Poet. min. IV. p. 820. alios [ut Hermann.

Stridentem fundam positis Mezentius hastis
Ipse ter adducta circum caput egit habena,
Et media adversi liquefacto tempora plumbo

Diss. de Aeschyli Aetnaeis. Lips. 1837. p. 5 sqq. imprimis autem Walz. in Pauly *Realencycl.* V. p. 1080 sqq.]. Fuere duo heroes s. indigetes, [Iovis et Thaliae vel Aetnae filii] quorum tamen obscura est summae vetustatis religio. Fuere porro duo crateres s. lacus gemilli (ideoque fratres dicti) aquae sulfurae non longe ab Eryce urbe, ad quos sollemnia iuraiuranda fieri solebant. [„Verum crateres isti a Callia et Polemone ap. Macrob. l. l. non vocantur ipsi *Παλῖκοι*, sed *ἀδελφοὶ τῶν Παλίκων*; craterum nomen erat *Delli.*“ Haec *Wagn.*] Habiti inter deos fanum habuere, non longe ab urbe Palica exstructum. Quod autem fanum hoc circa Symaethum fuisse dicitur, non geographice accipiendum, sed poëta locorum situm latius et a nobiliore flumine designat. - - - Quod unum tantum Palicum memorat poëta, ad poëticam rationem referendum, qua licuit ex duobus unum nominare; nisi forte Maronis iam aetate, ut nunc, unus tantum lacus superfuit, dictus *Donna Teletia* s. *Naftia*, haud procul ab urbe Pelagonia. Durat adhuc similis superstitio, muliere fatidica illic sedem habente. In medio cratere aqua ebullit sulfurei odoris.“ *H.* Non igitur opus est Cerdae coni. *Palicûm.* Wagn., quum nusquam praeterea *Palicus* singulari numero legatur, omnem difficultatem ita fortasse tolli posse memorat, ut, Commate ante *Palici* posito, epexegesin statuamus, *ara*, *Palici*, pro: *ara Palicorum;* quae tamen ratio paullo artificiosior et Heynianae postponenda videtur. — „*placabilis ara*, quia dii placari possunt et solent victimis; propter quas eadem ara *pinguis*. Haec ratio simplicissima.“ *H.* Rectius, puto, *Servius:* „Hi primo humanis hostiis placabantur, postea quibusdam sacris mitigati sunt et eorum immutata sacrificia. Inde ergo *placabilis ara*, quia mitigata sunt eorum numina.“ Cf. adnott. ad VII, 764. — 586. „Heinsius ex Med. paucisque aliis *hastis* edidit. Reliqui Codd. in *armis* consentiunt, quod revocandum est. Posuerat *arma* Mezentius, ut magis expeditus esset, et funditores omnino aut nulla aut levi armatura induti erant.“ *Iahn.* Sed vere Wagn. censet, nihil magis impediisse Mezentium ad fundam se convertentem, quam hastas, quae primum de manibus deponendae essent; hastatum autem apparere eum inf. X, 762. Alteram lectionem ex VIII, 482. X, 52. 768. huc invehi potuisse, vel potius Mediceum, in quo sit *astis* superscripta *h*, mendi originem indicare censet. — 587. *Ipse* i. q. alibi *ipse manu.* Vid. ad Ecl. III, 69. et Aen. III, 457. — *circum caput agit*, ut maior sit vis ictus. — 588. *liquefacto plumbo.* Glans enim plumbea, rotando e funda emissa, nonnumquam in aëre calido liquescere putabatur a veteribus. Cf. Lucr. VI, 177. *plumbea vero Glans etiam longo cursu volvenda liquescit.* Ovid. Met. XIV, 825. *seu lata plumbea funda Missa solet medio glans intabescere coelo.* Lucan. VII, 512. *spatioque solutae Aëris et calido liquefactae pondere glandes* etc. Cf. etiam Aristot. Meteor. I, 13. id. de coelo II, 7. Drakenb. ad Sil. I, 316. Lipsius ad Sen. Nat. Qu. II, 57. (ubi legimus: *Liquescit excussa glans funda, et attritu aëris velut igne destillat*) Cort. ad Lucan. III, 711. et Bach. ad Ovid. Met. II, 727. et l. modo l. Vir doct. in Seebodii Nov. Bibl. crit. T. V. I. p. 179. *plumbum liquefactum* nihil aliud significare putat, quam glandem plumbeam, i. e. factam e plumbo liquefacto, quam explicationem per me amplectatur, qui liquefactam glandem tantam vim habere posse dubitat, ut frontem hominis diffidat; quae causa etiam Peerlk. movit, ut coniiceret *calefacto.* — Peerlk. miratur, quomodo *adverso* feriri potuerint *media tempora;* sed nonne potuit capite paulum converso stare? quare ne opus quidem est, ut cum Wagn. *media tempora* pro fronte posita accipiamus, quae media sit inter utrumque tempus, coll. infra v. 750. *Et mediam ferro gemina inter tempora frontem Dividit.* Cf. autem praeterea

Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugacis,
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum;
Cui Remulo cognomen erat, Turnique minorem
Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans tumidusque novo praecordia regno

---

infra v. 633. — 589. *porrectum.* Cf. Prop. II, 7, 21. *Viderat informem multa Patroclon arena Porrectum;* Burm. ad Val. Fl. VI, 552. et ad Ovid. Met. VIII, 422. — *arenam* Heyn. pro solo muri s. valli positam censet. Nihil tamen impedit, quominus Arcentis filium ex muro in arenam campi delapsum cogitemus. Gossr. eum omnino non in muro, sed in plano, paullo remotum a muro stetisse putat. Peerlk., etiam hic sine iusta causa haerens, adnotat: „Quanto melius eadem a Silio expressa II, 129. *Tum subitum in vulnus praeceps devolvitur altis Aggeribus muri!*" — 590. „Multa h. l. moliuntur viri docti, ut difficultatem diluant, quod hic iam arma tractet, qui I, 717. puer fuerit, cui assimulatus Amor Didonis gremio insidere posset. Scilicet nec illud recte tenent, quid eo loco sit *gremio insidere* ad veterum morem, nec cogitant, Amorem a veteribus puerum fere puberem haberi. Tum vero idem iam venationi acrius indulserat IV, 156. VII, 479. Cf. Exc. IV. ad lib. XII." *H.* Peerlk. in partes contrarias abit, et inter causas hunc locum Virgilio abiudicandi etiam hanc profert, plane incredibile esse, Ascanium tum demum primam in hostes sagittam intendisse. — 592. „Quid poëta in hoc secutus sit, ut *Numanum* aliquem *Remulum* in medium adduceret, ignoro, quum insolitum sit cognomine sic aliquem insigniri. Aliter res se haberet, si Remulus esset verum nomen, et Numanus ille appellaretur ab urbe Numana in agro Piceno, unde oriundus erat." *H.* Wagn. putat, si *Numani* nomen ab oppido Numana repetere liceat, quum Numana oriundus proprie dicatur *Numanas*, *Remulum* proprium eius nomen habendum esse, pro quo interdum *cognomen* poni constet, *Numanum* autem esse regem Numanae, quem ita appellare fortasse voluerit poëta ob superbiam ex novo regno adscitam (cf. v. 596.); quae opinio mihi satis probabilis videtur. De voc. *cognominis* pro *nominis* posito vid. ad III, 702. Peerlkampium etiam hic haerere, non mirum est, imprimis quum de hoc Remulo in catalogo copiarum altum sit silentium, et minor Turni soror iuxta Iuturnam nusquam praeterea commemoretur. Ceterum hic Remulus non confundendus cum aliis duobus Remulis supra v. 360. et infra XI, 636. commemoratis. Ita etiam duo Numae (IX, 454. et X, 562.), duo Corynaei (IX, 571. et XII, 399.) etc. producuntur. Cf. Gossr. ad h. l. — 593. *Cui - cognomen erat, et - - habebat.* Vid. ad Geo. III, 283. et Aen. V, 489. — 594. *Turni minorem germanam*, cuius nomen non constat. Maior Turni soror erat Iuturna Nympha, de qua vid. inf. XII, 138 sq. — *sociatus habebat* pro vulg. sibi sociatam habebat, i. e. quam sibi sociaverat atque etiamtum coniugem habebat. Cf. Weberi *Uebungsschule.* Vol. I. p. 65. Herzog. ad Caes. B. G. I, 15. VII, 29. Kritz. ad Sall. Cat. 23, 4. Ruddim. II. p. 241. alios. *Sociari* autem de coniugio haud raro dicitur. Cf. IV, 16. XII, 27. — 595. „*digna atque indigna*, fanda et nefanda, *ῥητὰ καὶ ἄρρητα;* nam v. 603 sqq. Remulus virtutem popularium recte crepat; mox contumeliosa et turpia in Troianos iacit." *H. Digna* igitur v. 603—613., *indigna* v. 598—602. Similiter Hor. Ep. I, 7, 72. *dicenda tacenda locutus*, ubi vid. Obbar. I. p. 389. Cf. etiam XII, 811. *digna indigna pati* similesque locos et vid. adnott. ad Aen. IV, 190., ubi adde Orell. in Exc. II. ad Hor. Epod. V. Tom. I. p. 665. — 596. *novum regnum* est matrimonium cum regiae stirpis femina initum, quo superbiebat.

Ibat et ingentem sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et morti praetendere muros?
En, qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
Non hic Atridae, nec fandi fictor Ulixes.
Durum ab stirpe genus natos ad flumina primum
Deferimus saevoque gelu duramus et undis;
Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant;

— 597. „*ingentem sese ferebat*, incedebat cum clamore ingens homo, vasta corporis specie. Sic inf. XII, 441. *portis sese extulit ingens.*" *H.* Burm. etiam comparat inf. v. 735. et Val. Fl. II, 104. ibique a se adnott. — *se ferebat.* Vid. V, 373. — 598. „Comparant Hom. Il. XVIII, 287. In *iterum* et in *O Phryges bis capti* Servius et alii Troiam ab Hercule [et ab Agamemnone] captam huc revocant. Ita nunc obsidentur Troiani tertio, bis iam antea expugnati. Cf. XI, 402. et Silius I, 43. Lusum in his iam supra vidimus VII, 295." *H.* Gossr. locum potius sic intelligit: „capti a Graecis quondam, nunc a nobis, quibus effugere non potestis. — 599. *morti praetendere muros.* Haec est Med. et plurimorum Codd. non minus quam Servii et Iul. Sabini lectio, quam Ruhk. suasore cum Wagn. revocavimus. Inde a Burm. ex paucis libris vulgo editur *Marti pr. M.*, i. e. pugnae, quod post muros latentes pugnam detrectant Troiani; eamque lectionem etiam Peerlk. tuetur. At quis lectionem tam facilem et planam in longe difficiliorem illam mutaturus fuisset, quae plurimos libros occupat? „Quid autem, quaerit *Wagn.*, abiectius ignaviusque putabimus eo, qui nihil magis quam mortem timeat, et de salute pugna et armis tuenda plane desperet? Hinc plurimum acerbitatis accedit Numani opprobriis ex reposita lectione." Ceterum etiam XI, 115. pauci quidam Codd. verae lectioni *morti* substituerunt alteram *Marti.* De quibus vocc. saepe confusis cf. Oudend. ad Lucan. IV, 147. Burm. ad Val. Fl. VIII, 431. Heins. ad Ovid. Fast. III, 215. Bentl. ad Hor. Od. III, 14, 2. Drak. ad Silium X, 474. alii. — 600. „Invidiose respectu Laviniae, quam Turno ereptum ibat Aeneas. — V. 602. imitati sunt Stat. Theb. XII, 761 sqq. et Sil. I, 443 sqq. — *fandi fictor*, qui fingit fanda, i. e. qui ficta fatur, fere quod ἐπίκλοπος μύθων Iliad. XXII, 281." *H.* — 601. *Quis deus.* Significare voluit poëta, mirum esse, si quis deus hoc fecerit. Cf. Iahn. ad Ecl. I, 19. p. 359. edit. II. Temere *Peerlk.*: „*Deus* et *dementia* non recte iunguntur: est enim: *quis deus tam demens.* [?] Maluissem: *Non deus Italiam, sed vos dementia adegit.*" — *Italiam* pro: in Italiam. Vid. ad I, 2. — 603 sqq. Cum h. l. pulcherrimo de veteris Italiae, imprimis Sabinorum, vita et disciplina dura et severa Heyn. conferri iubet laudes Italiae Geo. II, 167 sqq. et Aen. V, 730. Vid. etiam ad VIII, 638. et Orell. ad Hor. Od. III, 6, 38. — *Durum genus* cett., omissa Particula adversativa. Vid. ad IV, 433. Ceterum cf. Geo. I, 63. Ovid. Met. I, 414. Avien. 918. (ubi iisdem verbis *durum ab stirpe genus*) etc. cum Aen. III, 94. — *ab stirpe*, non tantum exercitatione. Cf. III, 64. — *primum*, primo vitae tempore. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXVIII, 3. a. et vid. adnott. ad IV, 342. — Cum v. 604. cf. imitationes Silii IV, 226. *Quosque in praegelidis duratos Hernica rivis Mittebant saxa et nebulosi rura Casini*, et Val. Flacci VI, 335. *Numquam has hiemes, haec saxa relinquam, Martis agros; ubi iam saevo duravimus amne Progeniem natosque rudes.* Eundem morem apud Germanos obtinuisse refert Claud. in Ruf. II, 112. *Et quos nascentes explorat gurgite Rhenus.* Cf. etiam Lips. ad Tac. Germ. c. 19. et Anthol. Graec. Iacobs. T. IV. p. 127. epigr. 32. et Orell. ad Hor. Od. III, 6, 38. — *gelu et undis*, pro gelu undarum. Vid. supra v. 569. — 605. *Venatu.* De hac

Flectere ludus equos et spicula tendere cornu.
At patiens operum parvoque adsueta iuventus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne aevum ferro teritur, versaque iuvencûm
Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi mutatque vigorem:
Canitiem galea premimus; semperque recentis
Comportare iuvat praedas et vivere rapto.
Vobis picta croco et fulgenti murice vestis;

Dativi forma vid. ad Ecl. V, 29. — *silvas fatigant*, eas multum pererrantes et feras in iis agentes; ut infra v. 610. *iuvencûm terga fatigare hasta.* Sic etiam Val. Fl. III, 20. *Dum volucri quatit asper equo silvasque fatigat.* Cf. etiam adnott. ad VIII, 94. et Drak. ad Sil. II, 74., ubi legimus *Hebrum cursu fatigare.* Heinr. comparat Theocr. XIII, 66. de Hercule Hylan quaerente: *ἀλώμενος ὅσσ᾽ ἐμόγησεν ὤρεα καὶ δ᾽ νμώς.* — 606. *ludus*, ut nos: *es ist ihnen nur ein* (*leichtes*) *Spiel.* — „*spicula tendere cornu:* si cornus arbor est, e qua spicula fiunt, ut Geo. II, 448. et inf. v. 698., sunt *spicula cornu* spicula cornea et *tendere* est limando iacere, tamquam ad scopum, sin *cornu* est pro arcu, de sagittis est accipiendum; sic *torquere spicula cornu Partho* Ecl. X, 59. et Aen. VII, 497. XI, 773. 859.“ *H.* Hoc alterum probabilius. Cf. adnott. ad Ecl. 1. 1. — V. 607. uno tantum verbo mutato legitur etiam Geo. II, 472. — *patiens operum*, ut ap. Sall. Iug. 28, 5. et al. *patiens laborum.* — *parvo adsueta*, paucis contenta. Cf. Senec. ep. 123. *Necessarium est parvo adsuescere;* Hor. Od. II. 16, 13. *Vivitur parvo bene;* id. Sat. II, 2, 110. *qui contentus parvo metuensque futuri*; id. Epist. II, 1, 139. *Agricolae prisci, fortes parvoque beati:* Cic. Att. XII, 19. Lael. 23, 86. et Claud. in Ruf. I, 200. *contentus parvo.* De verbo *adsuescendi* cum Ablat. constructo vid. Aen. VII, 746. Liv. XXXI, 35. Tac. Ann. II, 44. Flor. I, 1, 7. et Kritz. ad Sall. Cat. 2, 9. — 608. *rastris terram domat*, ut ap. Columell. VI, 22. *terram aratro domare.* Cf. Drak. ad Sil. VIII, 371. (*Rastrisque domant Aequicula rura.*) Burm. ad Petron. c. 99. Bach. ad Ovid. Met. VIII, 651. Kritz. ad Sall. Cat. 7, 5. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 2, 45. (ubi *pacantur vomere silvae.*) De *rastris* vid. ad Ecl. IV, 40. — „*quatit oppida bello* simpl. pro vexat, turbat, oppugnat. Sic enim quatere, movere, turbare, ut *κλονεῖν, πόλιν σεῖσαι* Pind. Pyth. IV, 484.“ *H.* — 609. Ne in pace quidem arma deponunt, sed hasta inversa *σαυρωτῆρι* s. pro stimulo utuntur, quo boves cessantes pungant et impellant. — Neque senectus eorum debilis est. — *tarda senectus*, quae tardos reddit, ut ap. Hor. Sat. II, 2, 88. Tibull. II. 2, 19. Ovid. Trist. IV, 8, 23. et alibi haud raro. — 610. *fatigamūs.* Vid. ad Ecl. I, 39. et al. — 612. „Etiam senes armati sumus et militamus: ut fere barbari. Sic etiam antiquissimi Graeci apud Thucydidem.“ *H.* — *Canitiem galea premimus.* Haec verba laudat Seneca de vita beata 28.: „Nos sumus, qui nullis annis vacationem damus, et, quod ait vir ille disertissimus, *canitiem galea premimus.*“ — 613. *Comportare* optimorum Codd. est lectio, ab Heinsio iure revocata. Vulgo *Convectare*, quod ex VII, 749. huc translatum, ubi idem versus legitur. — *Vivere rapto.* Cf. VII, 749. Ovid. Trist. V, 10, 15. Silius II, 501. Liv. VII, 25. extr. XXII, 39, 13. etc. — 614 sqq. „Phryges cum Troianis permisceri et tamquam ab eadem stirpe profectos haberi, iam aliis locis vidimus, ut statim Aen. I, 468. Iidem mollitie et luxu infames; quandoquidem primi cum Maeonibus s. Lydis in minore Asia opibus excelluerunt, imprimis pauperum colonorum, qui e Graecia advenerant, indicio. [Cf. supra IV, 215 sq.] Ante oculos autem habuit poëta Hom. Od. VIII, 248 sqq. Il. XXIV, 261., tum in illis *O vere Phrygiae* Il. II, 235. VII, 96. — 614. Vestem aliam crocatam, aliam purpuream intellige, utram-

Desidiae cordi; iuvat indulgere choreis;
Et tunicae manicas, et habent redimicula mitrae.
O vere Phrygiae, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma, ubi adsuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocat Berecyntia Matris
Idaeae: sinite arma viris, et cedite ferro.
  Talia iactantem dictis ac dira canentem
Non tulit Ascanius; nervoque obversus equino

---

que Phrygio opere acu pictam." *H.* Eiusmodi autem vestes apud Romanos mulierum erant virisque indignae. Cf. XI, 775. *croceam chlamydem.* De *murice* vid. ad Ecl. IV, 44. — 615. „*Desidiae cordi* pro *desidia*, [ut alibi *insaniae*, *discordiae*, *irae* etc.] indulgetis desidi vitae: φίλη κιθαρίς τε χοροί τε. [*indulgere choreis:* quum contra apud Romanos nemo fere sobrius saltaret.] — 616. Tunicae manicatae, χειριδωτοί. Cf. Stat. Theb. VII, 657. Gell. VII, 12. Ernest. Clav. Cic. s. v. *manicatus.* [Adde Beneck. aliosque intpp. ad Cic. Cat. II, 10, 22.] Tum *mitrae, quae redimicula habent*, int. pileos Phrygios fimbriis pendulis. Cf. ad VI, 216. Male plerique omnes *mitras* Graecorum, diademata, cum his Phrygiis confundunt, [de quibus vid. ad Aen. IV, 217.] Locum expressit Val. Fl. III, 230 sq." Haec *Heyn.*, qui etiam v. 216. ante v. 615. poni malit. Sed vere Wagn. memorat, tum displicere orationem ἀσύνδετον; in hominis autem opprobria temere iacientis oratione rerum ordinem accurate observatum non requiri. — 617. Cf. Hom. Il. VII, 96. Ἀχαιΐδες οὐκέτ' Ἀχαιοί. „Sacra magnae matris deûm, *matris Idaeae*, Cybeles, in Dindymo, Phrygiae monte: τὰ Δίνδυμα ὄρη. Cf. X, 252. VI, 785 sq. et supr. v. 82." *H.* Vid. etiam librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 340. De Plur. *Dindyma* pro forma Sing. *Dindymus* cf. Ovid. Met. II, 223. et Fast. IV, 134. cum Virg. Ecl. I, 55. Geo. I, 103. II, 37. IV, 462. Aen. I. 466. etc. — Cum v. 617. praeter Homeri Il. iam Il. cf. Il. VIII, 163. Silius II, 361. IX. 262. XI, 237. Pers. I, 4. Tac. Ann. VI, 5. Vid. etiam Barth ad Claud. in Eutr. I, 233. et ad Stat. Theb. II, 665. Heins. ad Ovid. Her. IV, 48. Drak. ad Sil. II, 361. Ernest. ad Tac. l. l. alii. — 618. *biforem cantum* ad duplex foramen spectare, quo instructa erat tibia, qua in sacris Cybeles utebantur, manifestum est, quamquam de hoc tibiarum genere nihil certi novimus. Servius, qui Phrygias tibias (incurvas illas et flexas, cf. Catull. 63, 22. Tibull. II, 1, 86. Ovid. Fast. IV, 181. Met. III, 533.) impares fuisse et inaequales cavernas habuisse docet, *biforem cantum* interpretatur per dissonum dissimilemque, hunc laudans Varronis locum: *Tibia Phrygia dextra unum foramen habet, sinistra duo, quorum unum acutum sonum habet, alterum gravem.* — 619. *buxus*, tibia buxea. Cf. Ovid. Met. IV, 30. XII, 158. et adnott. ad VII, 382. Eiusmodi autem tibiarum non minus quam tympanorum multus usus in sacris Cybeles, de cuius cultu cf. Catull. Atyn 63. Ovid. Fast. IV, 181. Met. XI, 1. Claud. in Eutr. II, 279. de R. Pros. II, 267. alios. — *Berecyntia.* Vid. ad VI, 785. — *vocat.* Sic Medic. et optimi quique libri, quos (ut omnes editores me posteriores) cum Wagn. secutus sum. Cf. adnott. ad Ecl. I, 59. VI, 30. al. Vulgo *vocant.* De *vocandi* autem verbo pro invitandi posito vid. ad III, 70. Simillimus huic locus legitur ap. Val. Fl. III, 231. *at barbara buxus Si vocet et motis ululantia Dindyma sacris*, qui ex nostro videtur fluxisse. Ceterum cf. etiam Aen. XI, 735 sqq. — 620. *cedite*, i. e. discedite, *ferro* s. bello. Cf. similis locus Lucan. V. 358. *discedite castris, Tradite nostra viris, ignavi, signa, Quirites*, ubi vid. Cort. — 621. *iactantem - - canentem.* Vid. ad Geo. I, 157. *Canere* autem interdum i. q. magnum aliquid et grave eloqui, ut IV, 14. et IX, 399.; *dira canentem* hic i. q. acerbissima convicia effundere. — 622. „Memorabile erat hoc telum, quippe primum, quod

Contendit telum, diversaque brachia ducens
Constitit, ante Iovem supplex per vota precatus:
Iuppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis.
Ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte iuvencum,
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Iam cornu petat et pedibus qui spargat arenam.
Audiit et coeli genitor de parte serena
Intonuit laevum; sonat una fatifer arcus.
Effugit horrendum stridens adducta sagitta,

Ascanius in pugna emisit, primum virtutis documentum: itaque ornare poëta potuit. Fecit Homeri exemplo Il. IV, 116 sqq. Cf. XI, 857 sqq. et Apollon. III, 275. 283 sq.“ *H.* — *Non tulit A.; nervoque*, i. e. sed nervo. Cf. adnott. ad II, 94. IV, 76. — „*nervo equino*, ut chorda arcus sive ex setis sit, sive ex tendinibus et nervis. Cf. Wernsdorf. ad Avien. v. 933. — *Obversus intendit telum.* Aliter arcus tenditur, aliter sagitta; haec dirigitur. Sic v. 590. *celerem intendisse sagittam*, ut v. 606. *spicula tendere cornu.*“ *H.* Serv. ad h. l. laudat fragm. ex Accii Philoct.: *tendens nervo equino concita tela.* — 623. *Contendit*, quod ab omnibus fere Codd. exhibetur, non erat cur Heinsius ex uno alterove libro mutaret in *Intendit*, temere offensus eo, quod duo versus deinceps positi ab eadem syllaba incipiunt. Quare nos cum Iahn. (quem vid. ad VI, 310.) et Wagn. Codd. lectionem revocavimus, in quo etiam posteriores nos secuti sunt. Cf. V, 513 sq. *iamdudum arcu contenta parato Tela tenens* cett., de confusis autem syllabis *con* et *in* Drakenb. ad Liv. X, 5. Vid. etiam supra ad III, 673. — *diversa brachia ducens.* Wagn. comparat Apollon. III, 283. *ἀμφοτέρῃσι διασχόμενος παλάμῃσιν.* — 624. „Preces ante sagittam emissam, ut sup. de Niso v. 403.“ *H.* Particulam *ante* noli coniungere cum *Iovem*, sed adverbialiter positam accipe: *ante precatus Iovem*, coll. adnott. ad Ecl. I, 70. et Geo. III, 552. — 626. *Ipse* Wagn. interpretatur Graeco *ἐγὼ δ' αὖ*, coll. Qu. Virg. XVIII, 2, b., ut sensus sit: tu hoc fac, ego faciam illud. — *dona*, sacrificium, ut Geo. III, 21. et al. Servius perperam de donariis cogitat. — Cum v. 627. comparant Hom. Od. III, 382 sq. — *aurata fronte.* Mos enim erat hostias auratis cornibus ad aras adducere. Cf. V, 366. (ibique adnott.) praeterea autem Hom. Od. III, 384. 437. Ovid. Met. VII, 161. Tibull. IV, 1, 15. Liv. XXV, 12. Plin. XXXIII, 3. al. — 628. *candentem*, album, nihil amplius. — „*caput cum matre ferentem*, adultum, aequalem matri. *Ἰσομάτορα ἀμνόν* ex Theocr. Id. VIII, 14. (ubi vid. Harl. et Kiessl.)“ *H.* — V. 629. legitur etiam Ecl. III, 87.; sed quamvis hic desideretur in Goth. III., non tamen potest abesse, quum ad absolvendam sententiam sit necessarius. Temere eum sustulit Brunck., quocum consentit Gossr. — 630. Heyn. confert Hom. Il. XV, 377. et Hesiod. Sc. Herc. 383 sqq. Cf. etiam adnott. ad Geo. I, 487. et IV, 7. — *Audiit et coeli genitor - - Intonuit* pro: Genitor coeli audiit et intonuit. Sic Subiectum alteri demum sententiae Verbo additur etiam Aen. I, 115. 161. 714. IV, 672. et alibi. Cf. Wunderl. ad Tibull. I, 6, 81. et Iahn. ad Aen. V, 817. — 631. *laevum*, prosperum. Vid. ad Geo. IV, 7. et Aen. II, 693. „*sonat una. Λίγξε βιός* cett. Iliad. IV, 125. Cf. XI, 863 sq.“ *H.* Lectionem *fatifer* Heins. ex optimis Codd. et Donato restituit. Vulgo (cum Palat.) *letifer*, quod aut ex interpret. ortum, aut ex X, 169. huc translatum videtur. Cf. etiam supra VIII, 621. — 632. Pars Codd. *Et fugit*, quod, iam Heynio probatum, in contextum recepit Iahn. (in priore edit., nam in altera edidit *Effugit.*) Sed recte Wagn. plurimorum et optimorum Codd. lectionem defendit, quum *et fugere*, *et fun-*

Perque caput Remuli venit et cava tempora ferro
Traiicit. I, verbis virtutem illude superbis!
Bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt.
Hoc tantum Ascanius; Teucri clamore sequuntur
Laetitiaque fremunt animosque ad sidera tollunt.
Aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem affatur Iulum:
Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,

---

dere, *et fractus* et similia cum *effugere*, *effundere*, *effractus* cett. saepissime confundi constet (coll. Heins. ad Ovid. Trist. V, 2, 40. et ad Claud. B. Gild. 138. Drakenb. ad Sil. III, 57. et ad Liv. I, 38.), falsissimum autem sit, hic, ubi *una* spectet ad praecedens verbum *intonuit*, coniungere vv. *una — et.* Heyn. Copula adiecta celeritatem melius designari putat (cf. adnott. ad Geo. II, 80. et al.), cui Wagn. ita adversatur, ut contendat, hoc si Virgilius voluisset, versum 632., qui sagittam tantum volantem, non ferientem referret, omnino omittendum fuisse, ut sagitta, simulatque emissa esset, Remum percussisse diceretur. — *horrendum stridens.* Vid. VII, 510. et al. Heyn. iam confert Homericum Δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο. — *adducta sagitta;* quia cum ipso nervo etiam sagitta adducitur, propius ad pectus admovetur, quo vehementius concitetur. Non igitur de veritate huius lectionis dubitandum, cui Palat. et alii Codd. substituunt *elapsa sag.*, quod ante Heins. vulgo edebatur; alii *allapsa* s. *adlapsa* (quod ex v. 578. et XII, 319. repetitum censet Wagn.), duo denique *delapsa.* Alibi sane arcus ipse s. nervus dicitur adduci. Cf. V, 507. Ovid. Met. I, 455. Silius I, 334. (ubi vid. Drakenb.) al. — 633. *venit.* Cf. VII, 499. X, 236. Lucan. III, 698. Silius VI, 228. XV, 376. al. — *cava tempora f. Traiicit.* Cf. supra v. 588. — 634 sq. „Schema traductae narrationis ad dialogum, quod orationem egregie animat, notarunt passim grammatici. Cf. Clark. ad Iliad. IV, 303. XV, 348. Superbiae vero, qua victis aut caesis illudit victor, dignae horrida heroum vita, exemplum poëta ab Homero repetiit.“ *H.* — „*verbis - - superbis:* similiter studio quaesita soni verborum similitudo, ut X, 375.“ *Wagn.* Vid. ad Geo. I, 157. et al. — 636. *clamore sequuntur*, ἐπευφήμησαν, concinunt adsentientes. — 637. *laetitia fremunt.* Sic Liv. VI, 6, 17. *erecti gaudio fremunt.* Cf. etiam supra VIII, 717. — „*animos ad sidera tollunt* audacter poëta novavit, non eo sensu, quo volunt, ut Ascanii aut suos animos per favorem extulerint laude; sed successu, gloria ac virtutis seu conscientia seu opinione ferocientes et exsultantes *efferri animis* aut ipsi *animos efferre* dicuntur, et nunc quidem tam sublimes, ut coelum sibi attingere videantur.“ *H.* Ideoque fiducia eorum in immensum augetur. Wagn. confert Hor. illud Od. I, 1, 36. *sublimi feriam sidera vertice.* Vid. etiam Aen. I, 287. VI, 783. X, 548. etc. — 638. Apollinem genti Iuliae imprimis favere, iam supra vidimus ad VIII, 704., quare etiam Palatinum templum in eius honorem ab Augusto exstructum. — *crinitus Apollo.* Vid. ad I, 740. et cf. Hor. Od. III, 4, 62. Tibull. I, 4, 33 sq. Ovid. Met. I, 450. Petron. c. 109. §. 9. etc. — *aetheria plaga* i. q. ap. Lucret. IV, 412. V, 86. et VI, 60. *aetheriae orae.* — 639. *Desuper videbat.* Vid. I, 223 sqq. — Per *Ausonias acies urbemque* significari castrum a Troianis modo conditum s. novam Troiam ab Italis oppugnatam, quisque videt. — 641. „*mactus* origine et usu est auctus, amplificatus. Est aliquid, si reddas: o puer aucte, ornate nova virtute. Sed videtur aliud quid insuper inesse. Scilicet *mactus laude*, *virtute* est qui fruitur laude e re bene gesta, ex successu gaudens, fructum laetitiae

Dîs genite et geniture deos. Iure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident;
Nec te Troia capit. Simul haec effatus ab alto
Aethere se mittit, spirantis dimovet auras,
Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisae
Armiger ante fuit fidusque ad limina custos;
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo

---

inde capiens; et sic respondet Graeco *ὀνήμενος* ap. Hom. Od. II, 33. *ἐσθλός μοι δοκεῖ εἶναι, ὀνήμενος,* qui fructum inde capiet, cui bene eveniat! unde vulgare illud *ὄναιο·* ut h. l. *ὄναιο τῆς νέας ἀρετῆς*: bene eveniat primum hoc virtutis documentum! laeti sit ominis! Itaque omnino, si in formulis ad deos precandi adhibetur, *mactus* videtur laetus, propitius. Cf. Cato R. R. 134.“ *H. Mactus*, Participium verbi obsoleti *mago*, i. q. augeo, unde descendit frequentativum verbum *macto* (*mactare* aliquem aliqua re, i. e. donare), antiquitus etiam aliis Casibus, quam Vocativo, usurpatum fuisse testatur Priscian. V, 12, 66. p. 668.; in omnibus tamen, qui nobis superstites sunt veterum libris, praeter Cat. R. R. c. 134. (ubi *Mactus hoc ferto* legitur), non invenitur nisi Vocativus *macte* et *macti*, etiam ad feminas relatus, et per attractionem illam, de qua diximus supra ad v. 485., cum Imperativo *esto*, *estote* coniunctus, qui tamen saepe omittitur, ut h. l. Cf. etiam Burm. ad Val. Flacc. VI, 547. Duker. ad Flor. II, 18, 16. Drakenb. et Rupert. ad Liv. II, 12, 14. Krueger. *Untersuch.* cett. Fasc. III. p. 81. Ruddim. I. p. 126. not. 76. multique alii. — *nova virtute.* Vid. ad Ecl. VIII, 29. — 642. *Dîs genitus*, utpote Aeneae filius, quem Venus peperit. De constructione cf. Ruddim. II. p. 107. — *geniturus deos*, propter Iulium Caesarem et Octav. Augustum, ad gentem Iuliam pertinentes. Ceterum si consideramus, ipsum esse deum, qui haec proferat, quanta inde redundet in gentem Iuliam maiestas et gloria, facile sentimus. Cf. Hand. ad Stat. Silv. I, 1, 74. a Wagn. laud. Ceterum imitatur hunc locum Seneca Cons. ad Marc. 15. *qui Diis geniti Deosque genituri dicantur.* — 642 sq. „Adscribendus est hic locus iis, in quibus pacis per orbem terrarum restitutae et Iani clausi memoria celebratur. Certe post a. u. c. 725. scripta haec esse necesse est. Merito hoc tuae genti dabitur, ut oriundus ex ea Augustus omnia bella finiat.“ *H.* Vid. etiam ad I, 291. et 294. — *Gente sub Assaraci.* Vid. ad Geo. III, 35. et Aen. I, 273. et 284. — 644. *nec te Troia capit:* tanta es virtute, ut Troiae imperium, ad tantam tenuitatem redactum, tibi parum amplum ideoque te indignum sit. Apte conferunt illud Philippi ad Alexandrum (Plut. Alex. 6.) *Ὦ παῖ, ζήτει σεαυτῷ βασιλείαν ἴσην· Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ.* *Capere* in similibus locis legitur ap. Lucr. III, 229. Cic. Manil. 22, 66. Ovid. Trist. III, 4, 30. Stat. Silv. V, 2, 14. Cf. etiam Senec. Cons. ad Helv. 9. Burm. ad Ovid. Trist. III, 4, 30. Barth. ad Stat. Achill. I, 151. Cort. ad Lucan. I, 111. et Schirach. p. 352. Alludit autem poëta his verbis ad Albam, Romae matrem, ab Ascanio condendam. — *Simul effatus.* Vid. X, 856. (ibique adnott.) XI, 827. XII, 758. etc. — 645. *spirantes auras* Serv. explicat vitales, Cerda odoras; rectius et simplicius Heyn. flantes, *πνεούσας αὔρας;* — *dimovet*, ventos secat. Vid. V, 839. — 646. *Formam vertitur.* Sic Heins. ex plurimis et optimis libris pro vulg. *forma*, quod Rom. et alii quidam tuentur. Wagn. conferri iubet Weichert. ad Val. Fl. VIII, 391., pro recepta autem lectione facere memorat XII, 224. — 647. „Alius erat Butes, quem supra memoravit V, 372. Adumbravit autem Periphantem Il. XVII, 323 sq. (non locum XVI, 715 sq.)“ *H.* Qui hic commemoratur Butes, idem esse videtur cum eo, qui XI, 690. iterum nominatur. — 648. Custodem ad limina positum non esse

Omnia longaevo similis, vocemque coloremque
Et crinis albos et saeva sonoribus arma,
Atque his ardentem dictis affatur Iulum:
Sit satis, Aenide, telis impune Numanum
Oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis;
Cetera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo

ex heroum vita, recte memorat Heyn.; Wagn. tamen etiam ab auctore Ciris v. 206 sq. custodes regis Nisi commemorari docet, et de notissimo illo dicendi genere *custos ad limina* (pro ianitore) ad X, 253. conferri iubet *famulos ad limina* ap. Silium I, 66. et Ruhnk. ad Ter. Andr. I, 1, 30. Adde imprimis Hand. Turs. I. p. 120 sq. et quos ille laudat. — V. 650. et 651. singulis quibusdam verbis mutatis repetiti sunt ex Aen. IV, 558 sq. — 651. *crines albos.* Aliquot Codd. cum Rom. *flavos*, quod Wakef. recepit, miro modo explicatum, ac si *Apollo Butae similes vocem*, *colorem*, *crines* significare posset: voce, colore et crinibus mutatis, similis erat Butae. Sed *flavos* incuriae hominis videtur deberi, qui Apollinis crines hic describi putaret. Heins. coni. *ravos*. Ceterum cf. similis Ovidii locus Met. III, 273 sqq. — *saeva sonoribus arma*, i. e. saeve, terribiliter sonantia. Sic Hor. Od. I, 18, 13. *Saeva tene cum Berecyntio Cornu tympana.* Videtur autem imprimis de thorace aeneo et clipeo laminis obducto cogitandum esse, h. e. armis, quibus alias Apollo ipse abstinet, quae tamen nunc motu ingredientis concussa gravem excitant strepitum. — 652. *ardentem*, successu ad alia audenda inflammatum. Cf. v. 661. — 653. *Aenide*, quod cum Wagn. revocavimus, apparet in Med., Gud. aliisque bonis libris, a quibus alii paullulum modo deflectunt, *Aeneide*, *Aeneidae*, *Aenidae* exhibentes; paucissimi modo (Rom. et Potter. 3.) praebent *Aeneade;* quod autem vulgo editur, *Aeneada*, nullius Cod. firmatur testimonio, et si vere a Virgilio positum esset, non facile ita corruptum deprehenderetur. Lectio autem *Aenide* comprobatur etiam Prisciani II, 7, 36. p. 583. P. et Servii auctoritate, eamque Wagn. et eo defendi censet, quod Virgilius totum carmen a regulis Latinitatis recedens *Aeneidem* dixerit pro *Aeneade* (coll. Macrob. V, 17. extr. et Lindemanno ad Gramm. Latt. Vol. I. p. 211. not. 47.) et omnino magna illa licentia, quae apud poëtas in formandis patronymicis regnaverit. Putat autem, vulgare illud omnium Troianorum, qui cum Aenea erant, cognomen *Aeneadarum* a poëta propterea vitatum esse, quod hic ipsius Aeneae filius exquisito aliquo nomine a deo appellandus videretur. Cf. etiam Heinsius ad h. l., qui, ut Burm. eum secutus, edidit *Aeneide.* Peerlk., omnia fere huius loci verba vituperans tamquam Virgilio indigna, etiam hic haeret, et hunc *Aenea sate* vel tale quid scripturum fuisse censet. — 655. *Apollo* tamquam *κλυτότοξος, ἕκατος* cogitatur; quare temere *Peerlk.:* „Ascanius Iovem rogaverat, ut coeptis annueret. Nescio quid ea res nunc ad Apollinem pertineat. Et quid Apollo concederet? Factum reddi non poterat infectum.“ Quibus ultimis verbis quid sibi velit Vir doct., plane non perspicio. — 655. „*et paribus non invidet armis:* hoc sublime et magnificum: suae sagittandi peritiae, suae virtuti Ascanii futuram virtutem aequiparat deus Apollo.“ *H.* — Verba *et non invidet* Iahn. (qui conferri iubet adnot. suam ad Ovid. Trist. II, 348.) recte redidit *und er gönnt dir*, quum *nec invidet* significaret *und er missgönnt dir nicht.* — *paribus armis*, pro pari sagittandi peritia, s. armis, quae similem arti suae sagittandi peritiam produnt. — 656. *Cetera.* Vid. ad III, 594. — *parce bello.* Vid. ad I, 257. et III, 42. Qui enim auctor gentis Romanae a fatis erat destinatus, is belli periculis sese exponere non debebat. — „*orsus*, ut XII, 806. ad finem orationis appositum, quum magis aptus videatur huius verbi locus ante orationem, ut I,

Mortalis medio adspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Agnovere deum proceres divinaque tela
Dardanidae, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo avidum pugnae dictis ac numine Phoebi
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
    It clamor totis per propugnacula muris;
Intendunt acris arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis; tum scuta cavaeque
Dant sonitum flictu galeae; pugna aspera surgit:
Quantus ab occasu veniens pluvialibus Haedis

325." *Gossr.* — Vv. 657. et 658. legimus iam supra IV, 277 sq., ubi vid. adnott. — 659. „Ergo in *fuga*, discessu, divinam formam Apollo receperat, quam deposuerat, adscita humana, ut agere posset cum mortali." *H.* — 660. *pharetram sonantem.* Cf. Hom. Il. I, 46. — *fuga.* Vid. ad Geo. III, 142. et Aen. V, 658. — 661. *numine*, divina auctoritate. Vid. adnott. ad Aen. I, 8. II, 623. — 664 sqq. Ascanii virtute incensi Troiani fortiter de muris pugnant; portam tuentur duo, Pandarus et Bitias." *H.* — *It clamor* etc.; animum clamore significant. — „*totis per propugnacula muris*, per loca murorum, e quibus propugnatur, [qui ipsi sunt propugnacula castrorum]; inde simpliciter per muros. De voce cf. v. 170." *H.* — 665. *acres* (i. e. acriter) *arcus intendunt*, quia ipsi sunt acres. — *amenta torquent*, hastas amentis religatas iaciunt. De voc. *amenti* praeter Liv. XXXVII, 41, 4. Caes. B. G. V, 48. Ovid. Met. XII, 321. Silium IV, 14. cf. Barth. ad Stat. Theb. IV, 153. et Cort. ad Lucan. VI, 221. — 666 sq. Scuta et galeae sonant iaculorum ictibus. Macrob. VI, 4. ex Ennii Scipione p. 169. Hessel. haec laudat: *Sparseis hasteis longeis campus splendet et horret.* Cf. idem Annal. XI. p. 95. *Tum clupei resonant, et ferrei stridet acumen*, Hom. Iliad. XII, 160 sq. ab Heynio laud. et infra v. 809 sq. — *flictu.* Sic praeter Serv. haud pauci Codd., neque aliud quid sibi vult aliorum lectio *fluctu* et Palat. *frictu.* Pauci modo Codd. (inter quos Med.) *afflictu*, quod Iahn. (in priore edit.) recepit, voc. *flictus* alibi non legi opinatus. Sed legitur etiam ap. Silium IX, 222. *Galea horrida flictu Adversae ardescit galeae* (cum quo loco cf. XIV, 558. *Remorumque fragor flictuque sonantia rostra*) et ap. Auson. Epist. 25, 20. *Cymbala dant flictu sonitum;* qui uterque Virgilium imitatus est. Quod intelligens etiam Iahn. in edit. II. recte *flictu* restituit, quod etiam editores me posteriores omnes receperunt. Alterum hemistichium *pugna aspera surgit*, quod Heynio „languere et sententiae iuncturam intercipere videtur", sed redit infra XI, 635., iure defendunt Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 78. et Wagn. Cf. etiam Val. Fl. IV, 455. *surgitque miserrima pugna.* — Cum v. 668 sqq. cf. Hom. Il. XII, 156 sqq. et Ennius p. 107. Hessel. *Undique conveniunt velut imber tela tribuno.* — „*Quantus* respondet ei, quod in anteced. latet: tantus telorum iactorum est acervus. — *pluvialibus Haedis*, propter haedos. [Rectius Wagn.: „quum Haedi in coelo conspiciuntur; ut sit Ablativus temporis.] Bene et clare Servius: „Supra Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est. - - Retinet autem stellas duas in manu, quae *haedi* vocantur, et capram - - quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriuntur autem cum Scorpione m. Octobri." - - De occasu Haedorum sub medium Decembrem maxime poëta cogitasse videtur. Vid. Arat. Phaen. 678 sqq. Theocr. Id. VII, 53 sq. Stat. Theb. VIII, 407 sqq." *H.* Vid. etiam adnott. ad Geo. I, 205. et Interpp. ad Hor. Od. III. 1, 28. *Nimbosi* vocantur Ovidio Trist.

Verberat imber humum, quam multa grandine nimbi
In vada praecipitant, cum Iuppiter horridus Austris
Torquet aquosam hiemem et coelo cava nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
Quos Iovis eduxit luco silvestris Iaera,
Abietibus iuvenes patriis et montibus aequos,
Portam, quae ducis imperio commissa, recludunt,[1]
Freti armis, ultroque invitant moenibus hostem.
Ipsi intus dextra ac laeva pro turribus adstant
Armati ferro et cristis capita alta corusci:
Quales aëriae liquentia flumina circum,

I, 11, 13. — 669. *Verberat imber humum.* Hor. 1. 1. *nec verberatae grandine vineae.* Est nostrum *peitschen* de pluvia usurpatum. Quod autem ad omnem comparationem attinet, quam etiam infra X, 801., ap. Ovid. Met. V, 158. et al. deprehendimus, cf. nostrum *Kugelregen.* Cf. Broukh. et Dissen. ad Tibull. I, 2, 7. et Weichert. Ep. crit. de Val. Fl. p. 41. — 669. *nimbi - - praecipitant.* Cf. infra X, 803. — 671. „Quod alias austris insurgentibus, id nunc Iovi tribuit: *torquet* is *aquosam hiemem*, h. e. versat, agitat nubes pluvias, tandemque, ut illis imber exprimatur, facit: *coelo cava nubila rumpit.*" *H.* — *hiemem*, tempestatem, *χειμῶνα.* — Pro *coelo* unus Rottend. III. *telo*, quod praetulit Wakef., coll. Geo. I, 331 sqq. et Aen. IV, 120 sq. — 672 sqq. Ante oculos fuit poëtae Hom. Il. XII, 127 sqq. — 673. *Iovis luco*, in luco Iovis Idaei. — *eduxit.* Vid. supra ad v. 584. et VI, 765. — *silvestris Iaera*, ideoque una ex Oreadibus, quae tamen alibi non commemoratur. Idem certe nomen iam ap. Hom. XVIII, 42. invenitur. — 674. Ante oculos habuit poëta Hom. Il. V, 560. Cf. etiam Ovid. Met. XII, 352. — *Abietibus.* Vid. ad I, 73. VII, 96. al. Pro *et montibus* Bryant. coni. *in montibus*, quod Heyn. et Gossr. praeferunt. Sed vid. ad II, 15. Etiam Homerus Od. IX, 191 sq. Polyphemum cum montis cacumine comparat. Ceterum Heyn. totum versum frigere et melius abesse censet, quum eadem comparatio infra v. 679 sq. ornatius iteretur; sed verissime Wagn. docet, hoc versu proceritatem tantum istorum iuvenum indicari, alteram autem comparationem v. 679 sqq. spectare maxime ad numerum et positum. Vid. infra. — „In *commissa* v. 675. argutati sunt veteres apud Servium, quum dubitarent, an sit: clausa, uti tabularum *commissurae* dicuntur. Est haud dubie: credita a duce, custodiae eorum mandata: et v. 176. *Nisus erat portae custos.*" *H.* Peerlk. satis audacter coni. *P., quae duplici ferro commissa, recludunt.* — 676. *Freti armis.* Peerlk. sine iusta causa coni. *Freti animis.* — *moenibus*, in moenia. Cf. VIII, 178. Invitant hostes, ut, si audeant, moenia introëant. — 677. „*pro turribus* accipio *ἀντὶ πύργων*, tamquam binae turres, aliter ac v. 575." *H.* Sic etiam Serv. et Voss. Rectius autem Wagn. *pro* intelligit de loco, ut turrim utrimque ad portam fuisse existimemus, coll. Caes. (Hirt.) B. G. VIII, 9. — 679 sq. Cf. Hom. Il. XI, 131 sqq. Virgilium imitatus est Claud. R. Pros. III, 370. — *cristis corusci*, quia crista quavis aura movetur, unde XII, 370. *volans crista* vocatur. Cf. etiam adnott. ad Aen. V, 642. — 679. Ut ab utraque ripa fluminis alicuius (*flumina circum*) singulae consurgunt quercus, ita illi ad utramque partem ostii adstabant. Ita locum cum Wagn. capiendum esse, quis non videt? Quare non perspicio, quid sibi velit Peerlk., hac comparatione tantum verba illa *cristis capita alta corusca* spectari censens. — *aëriae quercus.* Vid. ad Ecl. I. 59. et Aen. III, 680. — *liquentia flumina*, liquida, fluida. Cf. Geo. IV, 442. —

Sive Padi ripis, Athesim seu propter amoenum,
Consurgunt geminae quercus intonsaque coelo
Attollunt capita et sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentis.
Continuo Quercens et pulcher Aquicolus armis
Et praeceps animi Tmarus et Mavortius Haemon
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portae posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus irae;
Et iam collecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum et procurrere longius audent.
Ductori Turno, diversa in parte furenti
Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Fervere caede nova, et portas praebere patentis.
Deserit inceptum, atque immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos.
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,

---

680. *Athesis* Raetiae fluvius satis notus, qui Veronam praeterfluens in Sinum Venetum effunditur, nunc *Adige* dictus (*die Etsch*). Cf. Plin. III, 16, 20. Flor. III, 3. Silius VIII, 596. al. et liber meus *Handb. der alt. Geogr.* III. p. 441. De Praepos. *propter* (i. q. prope) vid. adnott. ad Ecl. VIII, 87., ubi adde Oudend. ad Caes. B. G. I, 22., mea ad Lucr. IV, 1021. Hand. Turs. IV. p. 609. alios. — 681. *intonsae*, densis foliis ornatae, quae poëtis *comam* arboris dici constat. Cf. etiam adnott. ad Ecl. V, 63. — 682. Verba *sublimi vertice nutant* bene respondent illis: *cristis capita alta corusci. Nutare*, quod de ipsa crista haud raro dicitur (cf. Drak. ad Silium I, 460.), de arboribus usurpatur etiam Lucano I, 141. Claudiano Idyll. I, 32. aliis. — 684. *Quercens* et qui praeterea hic commemorantur, e Rutulis sunt. — 685. *praeceps animi.* Vid. ad Geo. IV, 491. et Aen. IV, 203. — *Tmarus.* Sic Palat. et alii; Medic. autem cum plerisque *Marus*, quod tamquam Italicum nomen (unde *Marius*) Peerlk. praeferendum censet. Sed iuxta *Haemonis* nomen (quod sane et ipsum Peerlkampio suspectum est) *Tmarus* rectius se habere videtur. Sic enim habemus duorum Epiri et Thraciae montium nomina (vid. ad Ecl. VIII, 44. et Geo. I, 492.) — 687. *posuere vitam.* Vid. ad I, 302. — 688. *increscunt animis discordibus*, Troianorum pariter atque Rutulorum, *irae*, ideoque etiam pugnandi ardor. Wagn. *discordes* ad solos Troianos refert, ut sit i. q. hostilibus. — 690. *procurrere.* Cf. Lucan. IV, 771. VII, 385. Stat. Theb. XI, 454. Silius I, 519. VII, 566. (ubi vid. Drak.) IX, 417. al. — 691. „Turnus, nuntio accepto, portam valli Troianorum patere, eo accurrit, in castra irrumpit, et Troianos ad summum discrimen adducit. Semper inhaeret animo Homeri *τειχομαχία*. Qui ibi Hector, hic Turnus est.“ *H.* — 693. *Fervĕre.* Vid. ad Geo. I, 456. Ad homines summam industriam alicui rei, imprimis certamini, adhibentes transfertur etiam Lucr. II, 40. Val. Fl. VI, 588. Sil. VI, 317. IX, 243. al. — Semicolon in fine v. 695. positum Wagn. in Punctum mutavit coll. Qu. Virg. XXXV, 7, a. — 696. *primus se agebat.* Vid. ad VI, 337. et VIII, 465. — 697. „*Thebana de matre:* oriunda ex Thebe, Mysiae urbe sub monte Placio, [vid. librum meum modo comm. II. p. 145.] olim a Cilicibus colonis insessa, Eetione rege, patre Andromaches, clara, quem Achilles interemit. Iliad. I, 364. VI, 414 sq. Burm. laudat not. ad Ovid. Met. XII, 109.“ *H.* — De *Sarpedone* vid. ad I, 100. — *alti*, magni,

Coniecto sternit iaculo; volat Itala cornus
Aëra per tenerum, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri vulneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum,
Tum Bitian ardentem oculis animisque frementem,
Non iaculo; neque enim iaculo vitam ille dedisset;
Sed magnum stridens contorta phalarica venit,

---

nobilis. Cf. supra VI, 500. infra X, 737. Val. Fl. III, 202. *alta gente satus.* Sen. Herc. fur. 338. *altis inclytum titulis genus.* Heins. ad Ovid. Fast. IV, 305. Broukh. ad Prop. II, 1, 26. Intpp. ad Hor. Sat. II, 5, 62. (ubi *altus Aeneas.*) — 698. *cornus.* Vid. ad Geo. II, 447. — *per aëra tenerum*, ideoque pervium et impulsui facile cedentem. Sic etiam Lucr. II, 145. Ovid. Met. IV, 616. id. Trist. V, 2, 26. alii *tenerum aëra* dicunt. Saepius utique *aër tenuis* commemoratur; quare etiam h. l. ante Heins. ex paucis Codd. vulgo edebatur *Aëra per tenuem.* — „*stomacho:* recte Serv.: „graecus sermo est"; significat enim vox, ut Gr. *στόμαχος*, primum et proprie guttur, gulam (cf. Plin. XI, 37, 66. et 68.), i. e. canalem s. fistulam illam, qua cibus ab ore in ventriculum defertur (ut ap. Cic. N. D. II, 54. et Cels. IV, 1.), et deinde demum pro ipso ventriculo ponitur." *H.* — 700. *sub pectus abit.* Sic Val. Fl. VI, 653. *Aesoniae vulnus fatale sed hastae Per clipeum, per pectus abit.* — „*specus*, h. e. cavum, vulnus hians, *reddit undam atri vulneris*, sanguinem ebullientem in undarum morem, undantem. Cf. Iliad. XVII, 47 sqq." *H.* Neque aliter hunc locum intellexit Statius, Theb. VIII, 748. sic canens: *Terga cruentantem concussi vulneris unda.* Peerlk. tamen coniungit verba *specus vulneris.* Sed *Specus* absolute positum pro hiante vulnere legitur etiam ap. Senecam Thyest. 9. *qui specu vasto patens Visceribus atras pascit effossis aves.* De *atro sanguine*, quod epitheton hic ad ipsum vulnus transfertur, unde ater sanguis ebullit, cf. Drakenb. ad Silii IX, 365. et VI, 68. Sic iam ap. Hom. Il. XX, 470. *μέλαν αἷμα.* Vid. etiam Geo. III, 221. 507. et Aen. II, 622. Otiosa igitur Pricaei coni. ad Apulei. Met. p. 374. prolata *alti vulneris*, iam a Drakenb. ad Silium VI, 68. reiecta, quam tamen Peerlk. probat. — 702. *manu.* Heyn. haec adnotat: „*manu*, ense, vi oppositi: nam v. 698. *iaculo* Antiphaten prostraverat"; sed hos omnes iaculis a Turno interfectos esse, docere videtur v. 704., ubi Bitiae caedes certis verbis a ceterorum iaculis interfectorum sorte discernitur; quare nec Wagneri explicationem (in edit. min.) „*manu*, comminus" probare possum, sed *manu* pleonastice adiectum censeo, ut alibi. Vid. adnott. ad IV, 344. — 703. *ardentem oculis*, ut VIII, 223. *oculis turbatus* et similia; quia oculi speculum s. indices sunt animi. Cf. Cic. de Or. III, 29. Intpp. ad Cic. in Pis. c. 1. Vid. etiam Aen. V, 277. XII, 670. etc. — 704. „Bitiam tam vasto et immani corpore fuisse declarat, ut iaculi vulnus nimis leve nec mortem allaturum fuisset. — *dedisset* pro reddidisset. [Similiter Iustin. XXXIX, 4, 5. *Spiritum non fato, sed parricidio dedit* et Senec. Thyest. 340. (ubi vid. Gronov.) *dare sanguinem.* Wagn. in min. edit. haec adscribens: „ut iaculum auferre vitam dicitur, ita is, cui aufertur, dare vitam iaculo", *iaculo* pro tertio Casu videtur habere.] — 705. „Non haec est *falarica*, quam Livius XXI, 8. [et praeter eum Veget. de re mil. IV, 18.] describit, sed est simpliciter pro lancea et hasta latioris ferri dicta. Ex Servio tamen et Festo [p. 66. Lindem.] notanda est origo vocis a *falis*, h. e. turribus." *H.* Expressit autem Virgilius versum Ennianum a Nonio v. *Falarica* laudatum (p. 131. Hessel.) *Quae valido venit contorta falarica missu*, ubi cf. Columna. Vid. etiam Intpp. ad Silium I, 351. (Drak. etiam ad VI, 214.) et Gratii Cyneg. 342. atque Lipsius Poliorc. V, 5. De orthographia huius voc. vid. Intpp. ad

Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro
Sustinuit; collapsa ruunt immania membra.
Dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens.
Talis in Euboico Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
Constructam ponto iaciunt; sic illa ruinam

Lucan. VI, 198. coll. Schneider. Gr. Lat. I, 1. p. 262 sqq. — 706. *Fulminis acta modo.* Sic etiam Silius I, 356. de falarica: *Fulminis haec ritu, summis e moenibus arcis Incita, sulcatum tremula secat aëra flamma.* — *duo taurea terga,* clipeus duobus tergis taurinis inductus; pluribus enim taurorum pellibus veteres clipeos munire solebant. Cf. infra X, 784. et XII, 924. Heins. ad Val. Fl. VII, 464. Drakenb. ad Silium V, 318. Koenig. ad Claud. in Eutrop. II, 387. alios. — 707. „*lorica fidelis* (quae munit, tutum reddit, ut VII, 640. *fidus ensis*) *squama duplici et auro,* duplicibus squamis aureis s. duplici squamarum ordine; uti *bilicem loricam* dixit XII, 375.“ *H.* Cf. etiam II, 400. et VII, 640. — 708. *collapsa ruunt.* Vid. supra ad v. 434. — 709 sqq. Cf. Silii imitatio IV, 295 sqq. — Burm. et Peerlk. cum Iulio Sabino verba sic explicant: ipse *ingens intonat super clipeum;* sed rectius cum Heynio et aliis *clipeum*, neutro genere positum, (ut ap. Liv. I, 43. XL, 51. et al.) pro Nominativo Subiecti et *super* adverbialiter positum acceperis; quam explicationem etiam iuvat Silii imitatio l. l.: *Et percussa gemit tellus ingentibus armis* et Donati auctoritas, haec adnotantis: „Magna clipei species magnum fecerat sonitum.“ Peerlk. quidem coll. Lucr. IV, 1042. putat, quum Bitias per clipeum et loricam vulneratus sit in pectore et clipeus pectori eius per falaricam affixus, non aliter eum potuisse cadere, quam pronum in vulnus et clipeum; mihi vero longe verisimilius videtur, eum ictus vehementia et clipei ipsius pondere prostratum resupinum cadere. Ceterum Heyn. confert Homericum ἀράβησέ τε τεύχε' ἐπ' αὐτῷ et inf. X, 488. *Corruit in vulnus, sonitum super arma dedere.* — 710 sqq. „Interceptus erat Crater s. sinus Baianus molibus in altum ductis, partim quibus praetoria inaedificata erant et temperati aëris et prospectus causa, partim quibus portus Iulius muniebatur. Vid. Geo. II, 161.“ *H.* Cf. de his operibus in Sinu Baiano exstructis Intpp. ad Hor. Od. II, 18, 20. et III, 1, 33. — Pro *Talis* vulgo legitur *Qualis*, versu antecedente non Puncto, sed Colo a sequentibus distincto; sed *talis* est Med. et Rom. lectio, ob Particulam *sic* v. 712. positam satis probabilis et a Wagn. iure, puto, revocata, qui ea multum gravitatis orationi accedere, Virgilium autem rem tam insignem, qualis esset tanti viri caedes, etiam insigni aliqua comparationis forma distinguere et ornare voluisse censet. Vulgaris lectio (cui post Wagn. nemo amplius patrocinatus est) facile sane substitui poterat a librariis, quum Virgilius alias nusquam longiorem aliquam comparationem a voc. *Talis*, sed a relativo *Qualis* incipere soleat. — *in litore*, scil. exstructa non; *in litore cadit*, sed ex litore cadit in mare. — *Euboicum* autem *Baiarum litus* vocatur propter vicinas Cumas, Chalcidensium coloniam. Vid. ad Aen. VI, 2. — 711. „*pila saxea molibus magnis*, alte aggestis caementis constructa, quae in pontum [hoc enim significat hic *ponto:* vid. ad Ecl. II, 30. Geo. IV, 562. al.] iaciunt. Erant autem hae structiones ac moles ex saxis ac caementis pulvere Puteolano solidatis confectae, *ante constructae.* Eum enim solidescere sub aqua, nota res est. Vid. Vitruv. II, 6. Maronem exscripsit Silius IV, 297.“ *H.* *Ante* hic de tempore tali pilae insumpto, quo ipsius magnitudo declaretur, non de loco (ut significet: longius a litore procedendo) intelligendum esse, etiam Wagn. rectissime censet. — 712. *sic* post interpositam sententiam relativam repetit notionem antecedentis

Prona trahit, penitusque vadis illisa recumbit;
Miscent se maria, et nigrae attolluntur arenae;
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Iovis imperiis imposta Typhoeo.
Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acris sub pectore vertit;
Immisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
Undique conveniunt, quoniam data copia pugnae,
Bellatorque animo deus incidit.
Pandarus ut fuso germanum corpore cernit,

---

voc. *talis.* — *ruinam trahit.* Vid. ad II, 465. — Cum v. 713. cf. simillimus locus III, 557. Peerlk., in hoc loco temere haerens, ex tribus vv. 711—713. hunc unum facere: *Pila cadit penitusque vadis illisa recumbit* et cetera omnia eiicere nobis suadet! — 715 sq. „Ruina molis facta vicina loca, insulas quoque, contremiscere narrat. *Prochyta* Promontorio Campaniae Miseno obiecta (nunc *Procida*) cum Pithecusa s. Aenaria (nunc *Ischia*), quam *Inarimen* dixit vocabulo ex Homero ducto, etsi perperam intellecto: nam Il. II, 783. est Typhoeus fulmine percussus ἐν Ἀρίμοις. [Cf. Strab. XIII. p. 627. et Heyn. ad Pind. Vol. III, 1. p. 17.] Quaerendi Arimi et τὰ Ἄριμα ὄρη in Asia minore circa Ciliciam; quoniam in eo tractu loca erant terrae motibus et incendiis occultis foedata; quam locorum faciem vetustas ad monstrorum et gigantum molitiones referre solebat. Translata ab uno et altero poëta [cum Pherecyde: cf. Schol. ad Apollon. II, 1214.] res est ad insulam Pithecusam, quae et ipsa aliquando subterraneos ignes et ruinas experta est; igitur cum re et ipsum nomen traductum, Inarime.“ *H.* Cf. Erythraei Index v. Inarime. Mela II, 7, 18. Plin. III, 6, 12. Bach. ad Ovid. Met. XIV, 89. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 743. *Inarimen*, a Virgilio vel antiquiore aliquo poëta Latino decepti commemorant praeter Ovid. l. l. etiam Stat. Silv. II, 2, 76. id. Theb. X, 917. Val. Fl. III, 208. Silius VIII, 542. XII, 148. Lucan. V, 101. Wernsd. Poett. Lat. minn. T. IV. p. 359. alii. Ceterum cf. etiam adnott. ad Aen. III, 578. — De *alta Prochyta* vid. adnott. ad III, 76. — *cubile*, ut Pind. Pyth. I, 54. Aetnam στρωμνάν, Hom. Il. II, 783. εὐνάς dixit Arimos montes.“ *H.* — De *Typhoeo* s. *Typhone* vid. ad Geo. I, 279. et de formis nominis ibid. et ad Aen. I, 665. — 717 sqq. „Homericum phantasma hic amplexus est. Saepe enim deos inducit robur et animos pugnantibus adspirantes aut in fugam vertentes adversam aciem. Sic Il. II, 446 sqq. Minervam, XIII, 44. Neptunum, et ipsum Martem V, 506 sqq.; sed qui apud Homerum inter deos proeliantes negotiosus deus est, apud Maronem in otiosum allegoricum nomen abit; imprimis quum v. 721. *bellatorum deum incidere animis*, h. e. alacritatem, novum robur animi, dixisset.“ *H.* — 718. *stimulos sub pectore vertit.* Vid. ad VI, 101. et VII, 405. Codd. quidam deterioris notae *sub pectora*, quod Heinsio arridet. Sed vid. inf. ad v. 721. et supra VI, 101. — 719. *atrum Timorem*, nocte et tenebris involutum, quo magis terribilis fiat. Cf. Burm. ad Petron. c. 89. in. et adnott. ad Geo. I, 129. Ceterum cf. Hom. Il. IV, 440. Δεῖμός τ' ἠδὲ Φόβος. — 720. *Undique conveniunt*, Troiani non minus quam Rutuli. — *data copia pugnae*, nam antea muris prohibebantur. — 721. Cf. Stat. Theb. I, 3. *Pierius menti calor incidit.* — *animo* omnium fere Codd. est lectio ab omnibus recentioribus editoribus cum Iahnio et Wagnero (qui comparat haec Singularis numeri elegantius usurpati exempla: Geo. IV, 227. Aen. I, 579. [ubi vid. adnott.] V, 558. VII, 392.) recepta. Vulgatum *animos* Med. tantum et Sprot. exhibent, ita tamen, ut in Med. litera *s* transfossa appareat. — 722. Pandarus porta occlusa multos suorum excludit, hostes autem, qui iam in castra

Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Moenibus exclusos duro in certamine linquit;
Ast alios secum includit recipitque ruentis,
Demens! qui Rutulûm in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque incluserit urbi,
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis effulsit, et arma
Horrendum sonuere; tremunt in vertice cristae
Sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittit.
Agnoscunt faciem invisam atque immania membra

---

irruperant, includit, in his Turnum.“ *H.* — 723. *qui casus*, quam malus, quam adversus casus. — 724. *vi multa.* Med. *vi magna*, sollemni verborum confusione. Cf. Geo. III, 220. IV, 174. Aen. I, 271. al. — Cum v. 726 sq. cf. Stat. Theb. X, 503 sqq. imprimis v. 508. *Par operi iactura lucro; namque hoste recepto Exclusere suos.* — 728. *Demens*, νήπιος. Vid. ad VI, 590. Ceterum patet, hoc epitheton arcte cohaerere cum verbis sequentibus *qui non viderit*, quae causam continent, cur *demens* dicatur. — 729. *ultro.* Vid. ad Ecl. VIII, 52. — 730. *pecora inertia*, quae IV, 66. *molles oves.* — 731. „Praeclare haec in maius aucta. Scilicet cogitandum est, principum virorum ac regum arma praecipuo aliquo laevore ac fulgore splenduisse, cristas fuisse altiores, et sic porro. Turno autem intra castra intercepto crescit audacia: *nova lux oculis offulsit*, accessit iis, tum autem nec minus effulsit oculis.“ *H.* Nos cum Wakef., Iahn. et Wagn. pro vulg. *offulsit* ex plurimis Codd. restituimus *effulsit*, quod etiam me posteriores editores receperunt; hic enim lucem non aliunde oculis offulgere, sed emissam oculis fulgere, Heyn. iam verissime memorat. Vid. supra ad v. 110. Ceterum cf. Heinsius ad Silium XIII, 114. idemque ad Val. Fl. IV, 482. — 731. Animus et audacia Turni, periculo aucta, non solum se prodit vultu et oculis, verum etiam celeri motu et agitatione corporis, qua etiam arma concutiuntur. — *arma Horr. sonuere.* Heyn. confert Hom. Il. IV, 410. et XXI, 254. — *cristae sanguineae.* Vid. supra ad v. 270. — 733. *micantia fulmina mittit.* Cf. Hom. Il. XXII, 133 sq. *Fulmina* autem pro vulg. *fulgura*, quod a Palat. exhibitum tuetur Wakef., et omnibus vetustioribus Codd. et Macrob. V, 13. iure reduxit Heinsius. „Quamquam enim aera, flammae et similia proprie *fulgur* emittunt, tamen eadem pariter atque oculi, ubi fulgore suo aliquem animi motum efficiunt, *fulminare fulmenque mittere* dicuntur. Vid. Ovid. Am. I, 8, 16. Wakef. ad Lucr. II, 325. et VI, 181.“ *Iahn.* — *mittit* (sc. Turnus) optimi Codd. exhibent, quod, Brunckio iam et Iahnio probatum, Wagn. revocavit pro vulg. *mittunt* (scil. se, i. e. mittuntur), haud dubie antecedenti *fulmina* a librariis (hic et ap. Macrob. l. l.) accommodato; in quo posteriores omnes eum secuti sunt. Comparat Vir doct. hos locos, ubi Subiectum item longius repetendum sit: supra v. 578 sqq. infra v. 749. VIII, 271. et 558., ad quos locos vid. adnott. Sed hic ne longe quidem repetendum est, quum oratio sic procedat: Pandarus inclusit Turnum, regem Rutulorum; *ei*, Turno, lux effulsit, arma sonuere, cristae tremunt, *is*que mittit clipeo fulmina. Heyn., cui et ipsi arridet lectio *mittit*, *clipeo* corruptum putat ex *clipeos* pro *clipeus* scripto; ut legendum sit: *clipeusque m. fulmina mittit.* Pierson. autem apud Arntzen. Epist. crit. p. 76. coni. *clipeumque m. f. mittit;* Wakef. denique ad Lucr. II, 325. *clipeoque mic. fulmina nictunt* (coll. Lucr. VI, 180. *nictantia fulgura flammae*) et Vossius l. saepius l. p. 232. praefert Cod. Moret. lectionem *nutant.* — 734. *Agnoscunt turbati*

Turbati subito Aeneadae. Tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternae fervidus ira
Effatur: Non haec dotalis regia Amatae;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillen.
Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet summis adnixus viribus hastam.
Excepere aurae; vulnus Saturnia Iuno
Detorsit veniens, portaeque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies; neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus; ingenti concussa est pondere tellus;
Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens, atque illi partibus aequis

Wagn. recte interpretatur: agnoscunt et turbantur, coll. Qu. Virg. XXIX, 5. Cf. adnott. ad IX, 488. — *invisam faciem.* Vid. ad II, 601. — 736. *Emicat.* Vid. ad V, 319. — 737. *dotalis regia*, Laurentum. Sic etiam ap. Ovid. Met. XIV, 569. *Nec iam dotalia regna*, *Nec sceptrum soceri, nec te, Lavinia virgo*, - - *petunt.* Cf. supra VII, 52 sqq. — 738. *Ardea.* Vid. ad VII, 411. — 739. *exire potestas.* Cf. adnott. ad I, 704. et al. — 742. *Achillen* cum Wagn. scripsimus. Vid. ad I, 458. Vulgo *Achillem.* Ceterum Heyn. confert similem locum II, 549. — 744. Imitatur hunc locum Val. Fl. III, 193. *Torseris hic totis connixus viribus hastam* - - *raptumque per auras vulnus.* Cum verbis *summis adnixus viribus* cf. etiam Silius II, 123. *totisque adnixa doloris Viribus* et Apulei. Apol. p. 72. Bip. *Ibi omne virus totis viribus adnisi effudere.* Multa similia collegit Heins. ad vid. Met. XII, 369. a Peerlk. laud. — 745 sq. Heyn. comparat Hom. Il. VIII, 311. et XX, 438 sqq. Cf. etiam Ovid. Met. VIII, 352 sq. *ferrum Diana volanti Abstulerat iaculo; lignum sine acumine venit* et similes locos. — 746. *vulnus veniens*, telum allabens, quod vulnus minatur. (Prius coniunxi verba *Saturnia veniens*, i. e. accurrens ad auxilium ferendum. Peerlk., quum incertum sit, utrum *veniens* pertineat ad Iunonem, an ad vulnus praefert coniecturam margini Cod. Hamb. adscriptam *Detorsit iuveni.* — 747. Peerlk. vituperat Virgilium, quod, ne quis haec Pandari verba esse putaret (*hastam effugisti, at hoc telum non effugies*), Turni hic loquentis nomen non adiecerit, sic fere scribens: *Cui Turnus: non hoc mea quod vi dextera torquet, Effugies: neque enim* etc. — 748. „*neque enim is teli nec vulneris auctor*, ut tu effugere illud possis, immo vero infertur telum a viro fortissimo." *H.* Ceterum vid. supra ad v. 421. — 749. *consurgit in ensem.* Cum ense alte sublato etiam totum corpus attollit, quo fortiorem ictum infligere possit. Vid. XII, 729., ubi eadem verba iterantur, et X, 797. Cf. vero etiam adnott. ad VIII, 457. — 750. *mediam* - - *frontem Dividit.* Cf. v. c. Hor. Sat. I, 1, 99. *At hunc liberta securi Divisit medium.* Ceterum hunc locum ante oculos habuit Ammian. XXXI. p. 481. *Quorundam capita, per medium frontis et verticis mucrone distincta, in utrumque humerum magno cum horrore pendebant.* — 754. *humi.*

Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troes.
Et, si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu sociosque immittere portis,
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem caedisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalerim et succiso poplite Gygen
Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergum; Iuno vires animumque ministrat.
Addit Halym comitem et confixa Phegea parma;
Ignaros deinde in muris Martemque cientis
Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanimque.
Lyncea tendentem contra sociosque vocantem
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat; huic uno deiectum comminus ictu
Cum galea longe iacuit caput. Inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Unguere tela manu ferrumque armare veneno;

Vid. ad I, 193. et V, 481. — *atque illi* cett. „Vulnus, quale ap. Apollon. II, 104. et ap. Homerum haud uno loco. — 757 sqq. Cf. Hom. Il. VIII, 217 sq. XVIII, 454. et XXI, 544. Si meminisset Turnus portam castri Troiani revellere ad suos admittendos, castrum captum fuisset a Rutulis. At ille occaecata mente ad caedem faciendam ruit.“ *H.* Ceterum cf. Ammiani imitatio supra laud. — 762. Servius docet, locum sic esse intelligendum: Excipit (scil. in se irruentem) et succidit poplitem, ut III, 236 sq. *tectosque per herbam Disponunt enses* cett., ubi vid. adnott. — *poplite succiso.* Vid. X, 699. Liv. XXII, 51, 7. Hor. Od. III, 2, 16. al. — 763. *Excipit*, tamquam feram exagitatam. Vid. ad Geo. II, 207. et Aen. III, 332. — *raptas* de caesorum corporibus. — 764. *In tergum* cum Wagn. restitui, Codd. tantum non omnes et Nonium v. *Terga* p. 414. secutus, quibus adde Schol. Horat. Crucq. ad Od. III, 2. Vulgatum *in tergus* exhibent soli Rom. et Paris. 8. cum Charisio Inst. I. p. 54. et 118.; ita ut Wagn. vocc. praegressa, quae in eandem literam exeant, *raptas — fugientibus — hastas*, librariis fraudem fecisse putet. Ceterum cf. locus simillimus XII, 330. — 765. *Addit H. comitem* etc., sc. occisis; occidit etiam Halium et Phegea. — 766. „*Martem cientes*, pugnam agitantes in muris. Scilicet Phlegeum parma transfixa confossum et Alexandrum ceterosque in muris pugnantes *aversos* caedit, at Lynceum *adversum.*“ *H.* — V. 767., ad verbum ex Hom. Il. V, 678. translatum, etiam Ovidius Met. XIII, 258. post Maronem in carmen suum recipere non dubitavit. Quare Bryantus eum spurium et ex Ovidio huc translatum censuit; sed vid. Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 67. — De productione *Noëmonaquē* vid. ad Ecl. IV, 51. — 769. *connixus ab aggere.* Cf. X, 24. — 770. Comparant Hom. Il. XIV, 497. et XX, 481. — *deiectum ictu caput.* Cf. Sil. XIII, 246. *deiectum protinus ense Ante pedes domini iacuit caput.* — 771. *ferarum vastatorem.* Verbum *vastandi* simili signif. legimus Geo. IV, 16. et Aen. I, 471., ubi vid. adnott. Heyn. confert Hom. Il. V, 49. — 772. *felicior*, i. e. peritior. — 773. *Unguere tela* „*Ἰοὺς χρίεσθαι*, non nisi admodum barbarorum populorum mos, in Iliade vix commemoratur, sed in Od. I, 260.“ *H.* Cf. Heins. ad Silium IX, 12. Bentl. ad Lucan. III, 266. legit *Tingere*, et Peerlk. propter miram Codd. varietatem (*stringere*, *fugere*, *urguere*) et tautologiam, quae insit verbis *unguere tela* et *ferrum armare veneno*), coni. *Spargere — manu.*

Et Clytium Aeoliden, et amicum Crethea Musis,
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharae cordi, numerosque intendere nervis;
Semper equos atque arma virûm pugnasque canebat.
  Tandem ductores audita caede suorum
Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus;
Palantisque vident socios hostemque receptum.
Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quae iam ultra moenia habetis?
Unus homo, et vestris, o cives, undique septus
Aggeribus, tantas strages impune per urbem
Ediderit? iuvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriae veterumque deorum
Et magni Aeneae, segnes, miseretque pudetque?
Talibus accensi firmantur, et agmine denso

Vid. supra ad v. 702. — *ferum armare veneno.* Cf. X, 140. XII, 857. et Quinct. Inst. VIII, 6, 12. — 774. *amicum Musis.* Cf. Intpp. ad Hor. Od. I, 26, 1. — 775. *Crethea Musarum comitem.* Wagn. confert Hom. Hymn. XXXII, 20. *ἀοιδοὶ, Μουσάων θεράποντες*, et *θεράποντας Ἄρηος* ap. Hom. Il. II, 110. XV, 733. et *Ἀπόλλωνος θεράποντα* ap. Pind. [Ol. III, 17. Boeckh.] *Peerlk.* haec adnotat: „Vel *Musis* vel *Musarum* esse corruptum iudico. Non enim recte statim iunguntur *amicus Musis* et *comes Musarum*;“ quae, si de duobus hominibus diversis sermo esset, vere contenderet, sed ad unum eundemque hominem relata haec eiusdem notionis gravis repetitio non potest offendere. Cf. adnott. ad Ecl. VI, 20. et al. — 776. „Proprie *intenduntur nervi* s. fides ad numeros, h. e. sonos; pro quibus *numeros* posuit; sunt enim soni numerosi, si arte eliciuntur. Doctius dixit nunc: *intendere numeros nervis*, per nervos intentos. [Heinrich. comparat Pers. VI, 3. Vid. etiam adnot. ad Ecl. IX, 45.] — 777. *equos*, ut Hom. *ἵππους*, currus dixit, non equestres cursus; nam adiicit *arma* et *pugnas*.“ Haec *Heyn.*, cui totus v. 777. displicet. Sed verissime censet Wagn., Copulam si desideres, eius vicem repetitum *Semper* sustinere (cf. adnott. ad Ecl. IV, 6. et Geo. II, 260.); Subiecti autem mutationem hic non esse duriorem, quam VIII, 376 sqq. et alibi; de qua re cf. etiam Bach. ad Ovid. Met. XIV, 67. — 778. „*Tandem.* Bene *Serv.*: „„Servat *τὸ πρέπον*, ne praesentibus ducibus Turnus tot strages fecisse videatur.““ Geruntur enim superiora alio castrorum loco.“ *H.* — Cum v. 781 sq. comparant Hom. Il. XV, 732 sqq. — *deinde.* Quo post hanc fugam, in qua nunc estis, *deinde* (*nachher*) fugam tenditis? Vid. ad III, 609. et V, 741. — *quo tenditis*, scil. fugam, ut alibi tendere *iter*, *cursum* cett. Vid. ad I, 410. II, 321. al. — 785. *Ediderit — miserit* indignantis est. Cf. II, 581. (ibique adnott.) IV, 32. 591. etc. — *miserit Orco.* Vid. ad II, 398. et Ecl. II, 30. Apertum autem est, poëtam ante oculos habuisse Hom. Il. I, 4. — 786. *infelicis patriae*, i. e. novae patriae, in nova Troia redditae. Cf. I, 380. *Italiam quaero patriam.* — *veterum deorum*, ab antiquissimis temporibus cultorum; quae verba pietati Troianorum, Deos e flammis et ruinis Troiae servatos secum portantium, quibus nunc pro aris et focis pugnandum sit, convenientissima esse, iam Wagn. memorat. Wakef. autem ex uno Cod. Ies. recepit *veterumque parentum*, quod etiam Heyn. temere praefert, coll. Aen. V, 39. Quid enim est, cur Troianos nunc *misereat veterum parentum*, i. e. maiorum, gentis auctorum dudum mortuorum? Quominus autem de senibus Troianorum adhuc viventibus cogitemus, eodem Wagn. iudice, impediunt ea, quae de his in Sicilia relictis legimus V, 713 sqq. — Cum v. 788. Heyn. comparat Hom. Il. VI, 106. et XVII, 342. — *accensi.* Vid.

Consistunt. Turnus paullatim excedere pugna
Et fluvium petere ac partem, quae cingitur unda.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum: ceu saevum turba leonem
Cum telis premit infensis; at territus ille,
Asper, acerba tuens, retro redit, et neque terga
Ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra,
Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Improperata refert, et mens exaestuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes,
Bis confusa fuga per muros agmina vertit;
Sed manus e castris propere coit omnis in unum;
Nec contra vires audet Saturnia Iuno
Sufficere; aëriam coelo nam Iuppiter Irim

---

inf. X, 368. et Drak. ad Sil. XII, 351., qui laudat Sil. I, 345. Claud. in Ruf. II, 173. 296. alios. — 789. „Discessus Turni impavidi et animosi in ipsa fuga egregie ornatus est; nec tamen Aiacis illum nobilem discessum (Il. XI, 543 sqq. 555 sqq.) superatum dicam. — 790. A dextra parte, si a Laurento venisse Latinos et Rutulos reputes, castra ad Tiberim pertinebant. Vid. sup. v. 469. et ad v. 195.“ *H.* — Pro *unda*, quod optimos plurimosque Codd. secutus (ut omnes me posteriores) cum Iahn. et Wagn. recepi, vulgo editur *amni*, cui tantum recentiores quidam Codd. patrocinantur, ita ut supra e v. 469. huc translatum videatur. — 791. *Acrius hoc* pro *eo acrius* positum esse, quisque videt. — 792. *glomerare manum.* Cf. II, 315. et IV, 154. ibique adnott. Heyn. comparat etiam Hom. Il. XI, 547 sqq. et XV, 108 sqq. — 793. *ceu - - cum.* Vid. ad I, 148. — *telis premit.* Vid. ad I, 324. — *at territus ille.* Peerlk., coll. locis Cic. Or. II, 72. Claud. in Ruf. II, 251. Stat. Theb. VI, 794. Senec. de tranquill. 3. et Epist. 22., legendum putat *haud territus ille*, haec adiiciens: „Leo asper et acerba tuens non est *territus.* Retro redit, quia vi multa cogitur, et redit invitus, sine metu. Sic etiam Turnus.“ Sed quum omnino non recederet leo, nisi quodammodo certe consternatus et timefactus esset, Codd. fere omnium lectio (pauci modo *ac* vel *adterritus* exhibent) non sollicitanda. — 794. „*asper, acerba tuens*, δριμέα δερκόμενος: utrumque ad iram spectat; exasperat ira et exacerbat animum. Sed de terribili adspectu eadem verba iam posuit Lucr. V, 35. de dracone: *asper, acerba tuens, immani corpore serpens.*“ *H.* Cf. etiam Geo. III, 149. ibique adnott., infra XII, 398. et Bach. ad Ovid. Met. IX, 569. — *retro redit.* Vid. ad VI, 449. — 795. „Nec ira et virtus patiuntur Turnum dare terga, nec ille, cupiens quidem hoc, potest contra tendere *per tela virosque*, per agmen Troianorum conglobatum.“ *H.* Arusianus Mess. p. 255. ed. Lindem. exhibet *per tela, per ignes;* Ven. *per tela, per hostes.* — 796. *Ille.* Vid. ad Aen. I, 3. — 797. *Haud aliter* post *ceu* redit infra X, 360.; ut *ceu — sic* sibi respondent X, 723. et 729. Cf. Hand. Turs. II. p. 47. — 801. *coit in unum.* Vid. ad VIII, 576. et X, 410. Sic etiam XII, 714. *in unum misceri.* — 802. Iuno igitur, quae iam supra v. 764. *Turno vires animumque ministravit*, et v. 745. hastam venientem ab eo detorsit, etiamnum praesens pugnae interest; quare Iupiter Irim demittit, quae eam recedere iubeat. Ante oculos fuerunt poëtae Hom. loci Il. VIII, 397 sq. XV, 157 sqq. alii. — „Non audet Iuno *vires sufficere* (suppeditare, praebere, ὑποσχεῖν, παρέχειν, ut iam II, 618.) Turno contra Troianorum agmen, ut adhuc fecisse est intelligenda v. 764.“ *H.* Unus Cod. Goth. III. *Saturnia Turno*,

Demisit, germanae haud mollia iussa ferentem,
Ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis.
Ergo nec clipeo iuvenis subsistere tantum
Nec dextra valet; iniectis sic undique telis
Obruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida aera fatiscunt;
Discussaeque iubae capiti; nec sufficit umbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troes et ipse
Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
Liquitur, et piceum — nec respirare potestas —
Flumen agit; fessos quatit aeger anhelitus artus.
Tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit. Ille suo cum gurgite flavo

---

quod placet Peerlkampio. — 804. *germanae.* Cf. XII, 830. — 805. *Ni Turnus cedat.* Hand. Turs. IV, p. 193. docet, *ne* propriam obtinere sedem in sententiis, quibus minae atque vehemens indignatio exprimatur. Cf. infra XII, 567. et al. — 806 sqq. Hunc totum locum ex Hom. Il. XVI, 102 sqq. et Ennii Annal. XV. (p. 108. Hessel.) translatum esse, iam Macrob. Sat. VI, 3. aliique docuerunt. Virgilium rursus imitatus est Statius Theb. II, 517 sq. 602 sq. 668 sqq. — „*nec subsistere* [resistere et statum suum obtinere] *clipeo*, excipiendo tela, *nec dextra*, pugnans ense, *valet tantum* [scil. quantum opus esset]; adeo obruitur telis. Ita vulgarem interpunctionem nunc corrigendam esse vidi, quum [in maiore edit.] esset editum: *Ergo nec clipeo iuv. subsistere tantum*, *Nec dextra valet.*" Haec *H.*, post *subsistere* Commate incidens. Wagn. in maiore edit. vulgarem distinctionem servavit, in minore autem cum Süpflio et Gossravio rectius omnem distinctionem sustulit, quum *tantum* ad utrumque sententiae membrum pertineat. — 808. *strepere* haud raro dicitur de sonitu collisorum armorum. Vid. inf. X, 567. — 809. „*fatiscunt aera*, cedunt ictibus; galea, nam de hac agitur, agit rimas, rumpitur. Cf. ad Geo. I, 180.; itaque cum dilectu adiectum epitheton *solida.*" *H.* Cf. etiam Aen. I, 123. — 810. *Discussae iubae capiti.* Wakef. ad Lucr. VI, 417. malit *Decussae*, coll. Stat. Theb. X, 928. — *umbo*, scutum. Vid. ad VII, 633. — 811. *ingeminant hastis.* Vid. adnott. ad I, 747. — *et Troes et ipse Mnestheus*, i. e. et alii Troes et potissimum M. dux Troianis ab Aenea relictus (cf. v. 171 sqq.). Vid. adnott. ad Ecl. X, 63. Geo. IV, 14. Aen. II, 394. al. — 812. *fulmineus*, terribilis telis fulmineis (cf. v. 441.); nisi malis, ipsius violentiam et hostibus perniciosam fortitudinem cum fulmine comparari, ut Scipiones haud raro *fulmina belli* appellantur. Vid. ad Geo. IV, 561. et Aen. VI, 844. Both. edidit *Quum toto*, temere offensus Particula *tum* v. 815. redeunte. Cf. Iahn. ad Aen. I, 315. p. 392. — 813. *piceum flumen* sudoris secundum Servium est sordidum pulvere et cruore. Imitatur hunc locum Val. Fl. III, 576. *tum vero pallor et amens Cum piceo sudore rigor.* — *flumen agit*, ut VI, 874. *agere gemitum* et similia. — *nec respirare potestas.* Vid. ad Geo. I, 305. (II, 73. Aen. I, 704. al.) — 814. *aeger*, quod omnium Codd. nobis cognitorum auctoritas hic et V, 432., ubi idem hemistichion invenimus, tuetur, Heins. mutavit in *acer*, cuius lectionis etiam Servius mentionem facit. Sed iure Wagn. Codd. lectionem restituit, quam iam Voss. l. l. p. 232. propter verba *nec respirare potestas* recte praetulerat atque etiam omnes nobis posteriores editores receperunt. Ceterum cf. Quinct. Decl. XII. *Siccae fauces sunt*, *aeger anhelitus.* — *omnibus armis*, αὐτοῖς τεύχεσιν pro: cum omnibus armis, quae forte gerebat, sive: ut erat armatus. Vid. ad IV, 517. Wagn. in min. edit. comparat Phaedr. V, 7, 36. — 816. *cum gurgite* hic non cum

Accepit venientem ac mollibus extulit undis,
Et laetum sociis abluta caede remisit.

---

verbo *accepit* coniungendum esse, sed cum Pronomine *Ille*, vere docet Wagn. coll. supra VIII, 72. (ubi vid. adnott.) et Ennio p. 43. Hessel. *Teque, pater Tiberine, tuo cum flumine sancto veneror.* Aliter h. l. intellexit Hand. Turs. II. p. 161., qui cum adiungit exemplis Praep. *cum* pro Ablativo instrumenti positae. Heyn. contra usum dicendi *cum* pro *in* positum censet. — 817. *mollibus*, leniter fluentibus, *undis extulit*, detulit eum secundo flumine. Cf. supra VIII, 726. *Euphrates ibat iam mollior undis.* — 818. *abluta caede*, sanguine. Vid. ad IX, 456.

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I S.

LIBER DECIMUS.

ARGUMENTUM.

Iupiter, convocato Deorum concilio, ad concordiam ipsos adhortatur. (1—15.) Ibi Venus de Troianorum periculo insatiabilique Iunonis odio conqueritur, aliquamque tandem tot calamitatum requiem petit. (16—62.) Iuno contra malorum omnium causam in Troianos, veluti primos belli auctores, atque ideo in Venerem ipsam reiicit. (63—95.) Itaque frustra tentata reconciliatione Iupiter, ubi nullum videt esse contentionum finem, ne aut uxorem aut filiam offenderet, se neutrarum partium studia secuturum pronuntiat, sed pro sua aequitate omnia fatis esse permissurum. (96 — 117.) Interim Rutuli totis viribus ad oppugnationem redeunt; nec minore animo obsessi se ad defensionem parant. (118—145.) Dum haec in Latio geruntur, Aeneas rebus in Etruria ex animi sententia confectis, multorumque sibi populorum auxiliis adiunctis, triginta navium classe ad suos revehitur. (146—214.) Ibi Nymphas, paullo ante in eam formam ex navibus suis transformatas, obvias habet: ex his et de classis amissione et de suorum periculo certior redditur. (215—255.) Inde in hostium usque conspectum profectus, copias suas in littus exponit. Rutuli oppugnatione desistunt, occurrentesque ad littus terra hostem prohibere conantur. Magni utrimque strage pugnatur. (256 — 361.) Ibi Pallas, multis prius ex hostium acie caesis, tandem a Turno occiditur. (362—509.) Cuius rei dolore percitus Aeneas magnos Rutulorum acervos amico inferias mittit. (510—601.) Ascanius quoque eruptione facta suas cum patre copias coniungit. (602—605.) Quibus rebus permota Iuno et pro Turno sollicita, impetrata a Iove venia, praesenti eum periculo eripit, obiecta illi falsa Aeneae imagine, quam dum in navim quandam fugientem insequitur, vinculis a Iunone ruptis, vi tempestatis ad littora Ardeae proxima devehitur. (606—688.) Interim Mezentius, Iovis monitu pugnae succedens, magnum tam Troianorum quam Etruscorum numerum prosternit (689—761.), donec ab Aenea hastae ictu vulneratus, et a Lauso filio protectus, aegre se ad obligandum vulnus ex acie recipit. (762—795.) Ibi Lausus quoque, dum patrem ulcisci conatur, ab Aenea interficitur (796—832.): eius rei nuntio accepto Mezentius conscenso equo in proelium redit: ubi, dum filii mortem vindicare parat, eadem, qua filius, dextra concidit. (833—908.)“ *H.*

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat divûm pater atque hominum rex
Sideream in sedem, terras unde arduus omnes
Castraque Dardanidûm adspectat populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus; incipit ipse:
Coelicolae magni, quianam sententia vobis

„Dum haec geruntur, dii ad concilium habendum convocantur. Est poëtis iam inde ab Homero Olympus accommodatus ad formam aedium priscae vitae (cf. ad Geo. III, 261.): sunt portae, ingens atrium, in quo negotia vitae et conventus adeuntium aguntur; ab utraque parte domus exstructi sunt thalami s. minora cubicula, aedicula verius, singulis, qui domum inhabitant, parata sunt. (Cf. de Priami regia Iliad. VI, 242 sqq.) Eodem modo in Olympo ab utraque parte duodecim maiorum deorum sunt cubicula s. parvae aedes, in media autem domus parte conventus ac consessus deorum fit, sive ad deliberandum de rebus communibus, sive ad epulandum.“ *H.* — *Panditur domus Olympi*, i. e. domus, quae proprie dicitur, *τὸ δῶμα*, *τὸ μέγαρον*, media illa et interior pars aedificii, ubi dei convenire solebant. Quare non opus est, ut amplectamur Peerlkampii coniecturam: *Panditur interea domus Omnipotentis* (i. e. Iovis: cf. IV, 220. X, 615. etc.) *Olympo* (in Olympo), aut cum Servio aliisque perperam de die orto cogitemus. Immo verissime *Heyn.*: „Etsi verum est, noctu coelum claudi, mane aperiri dici, tamen huc ea res trahi nequit: neque rerum ordo admittit, ut nunc de matutino tempore cogitemus; inclinatur enim nunc dies, quo pugnatum erat (IX, 459 sqq.), ad vesperam. Cf. modo inf. v. 146 sq. et 215 sq.“ — *omnipotentis*, quia sedes est deorum omnipotentium. Vid. inf. XII, 792. et adnott. ad VI, 595. Wagn. suspicatur, Maronem hoc epitheton sumpsisse a Graeco aliquo poëta, qui Olympum *παγκρατῆ* dixisset, coll. Aesch. Prom. v. 397. ed. Blomf. *ἦ τῷ νέον θακοῦντι παγκρατεῖς ἕδρας*. Certe non opus est, ut cum quibusdam Viris doctis aut *omnipatentis* aut *omniparentis* coniiciamus. Variavit autem poëta hunc Naevii versum ab Apuleio Gramm. servatum p. 132. ed. A. Maii: *Panditur interea domus altitonantis Olympi*, ubi Osannum p. 46. *Laevii* nomen pro *Naevii* substituisse memorat Wagn. — 2. *Concilium*. Pauci quidam Codd. *Consilium;* sed quum hic Iupiter non consulat deos, sed tantum ad concordiam adhortetur, vulgaris lectio haud dubie praeferenda. Cf. etiam Geo. I, 25. et adnott. ad II, 89., ubi adde Bach. ad Ovid. Met. I, 167. Heyn. de similibus deorum conciliis conferri iubet Hom. Il. IV, 1 sqq. VIII, 2. et 51. XX, 4 sqq. — Verba *divûm pater atque hominum rex* Enniana esse docet Macrob. Sat. VI, 1. — 3. *Sideream in sedem*, Homeri *εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα*. Cf. etiam Ovid. Met. V, 348. *urget Sidereas ausum sperare Typhoëa sedes*, idemque A. A. II, 39. *Non ego sidereas affecto tangere sedes.* — *arduus.* Sic etiam Stat. Theb. I, 201. (hunc locum haud dubie imitatus) de Iove: *Mediis sese arduus infert Ipse deis.* Vid. etiam adnott. ad Geo. II, 145. Cum toto autem loco cf. Hom. Il. VIII, 52. — 4. *Dardanidûm.* Vid. ad I, 565. II, 242. et III, 21. — 5. *tecta bipatentia* cum Servio, qui etiam haec verba Enniana esse affirmat, Heynio, Schirachio p. 348., Iahnio et aliis intelligo de domo, quae ab antica et a postica parte aditum habet, ut *ναοὶ ἀμφιπρόστυλοι.* Wagn. (cui adsentitur Gossr.) cogitat de aedificio, quod habet fores binis valvis apertas, coll. supra II, 330. et Ovid. Met. II, 4. *Argenti bifores radiabant lumine valvae.* — 6. „Oratio Iovis maiestatis plena, ipsa brevitate et antiquae orationis studio. Hortatur deos, contentiones inter se pro Troianis et Latinis deponant.“ *H.* — *quianam.* Vid. adnott. ad V, 13. Wagn. suspicatur, Virgilio obversata esse illa Enniana

Versa retro, tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
Quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos
Aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?
Adveniet iustum pugnae, ne arcessite, tempus,
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes immittet apertas:

---

p. 77. Hessel.: *quianam dicteis nostreis sententia flexa est?* — 7. *Versa retro*, in peius mutata. Cf. etiam Ennii fragm. ap. Cic. de Sen. 6. *Quo vobis mentes, rectae quae stare solebant Antehac, dementes sese flexere viai?* — Pro *certatis* unus Menag. II. *certatur;* quare Peerlk. scribendum putat: - - *Versa retro? Tantumne animis certatur iniquis?* quae oratio maiorem indignationem prodat. — 8 sqq. „Nusquam poëta commemoravit in superioribus, Iovem interdixisse, ne dii bellum inter Troianos et Latinos foverent. Nec praeter Venerem et Iunonem alii dii eam rem curasse videntur. Quin potius Iovis verba parum caute praemissa videri possunt I, 263. *Bellum ingens geret Italia* cett. [Sed *abnuere* nondum est *interdicere.* Sensus igitur est: Equidem semper alienus eram ab hoc bello, semper optabam, ut Aeneas sine bello Italiam occuparet; sed Iunonis ira hoc non passa est. Unde patet, haec duo loca sibi non contradicere.] - - Refero hunc et fere omnia loca, in quibus deorum interventus exponitur, inter ea, quae Aeneidem nondum absolutam arguunt. Voluit, puto, haec praestruere, ut debebat, in superioribus, et deorum consilia omnino attemperare paullo diligentius rebus in Latio gestis; sed mors incidit conatus. - - Res hoc modo procedunt: Iuno nimis cupide faverat Turno; ut etiam Iupiter consultum duceret, avocare eam a pugna IX, 802 sqq. Eadem Iunonis impotentia motus Iupiter concilium deorum indicit, ut deorum studia, Iunonis imprimis, reprimat.“ Haec fere *Heyn.* — 10. Quis metus vos adduxit, ut bellum utriusque populi iuvaretis, et ita quidem, ut alii (Venus) pro Troianis, alii (Iuno) pro Latinis Rutulisque pugnaretis. Iuno enim metuebat, ne Troiani in Latio sedes figerent et imperii futuri fundamenta iacerent, Venus, ne iidem Italiae incolis succumberent. — 10. *Aut hos, aut hos*, ut Geo. I, 445. *Aut ubi — aut ubi.* De geminato *hic* pro *hic — ille* vid. ad Ecl. IV, 56. (et Aen. IX, 572.) — *ferrum lacessere*, ut V, 429. (ubi vid. adnott.) *pugnas*, XI, 254. *bella lacessere.* Hor. Od. I, 35, 7. *Quicunque Bithyna lacessit Carpathium pelagus carina* et similia. „Erat antiqua vox *lacere*, movere, unde est *allicere, illicere.* Latet ubique notio impellendi, ut toties Lucretius *visum, aures lacessere*, uti etiam *movere visum, aures* eodem sensu dictum est. Duxit hinc Virgilius VII, 526. *Aera sole lacessita* [cum quo loco cf. Claud. in Prob. Ol. cons. 94. et de cons. Stil. III, 66.] et XII, 85. *manibus lacessunt pectora plausa cavis.*“ *H.* — 11. *Adveniet tempus — cum* cett. Cf. Geo. I, 493. Aen. I, 283. cett. et Huschk. ad Tibull. I, 4, 79. — *ne arcessite*, scil. tempus: nolite festinare et praepropere agere. — 12. *Romanis arcibus.* Vid. ad Geo. II, 172. et Aen. IV, 234. — *olim*, de futuro tempore. Vid. ad I, 203. — 13. „*Alpes immittet apertas*, magnifice: quandoquidem Alpibus patefactis Hannibal ingressus est Italiam. *Exitium* et *Alpes apertas* iunxit, haec enim omnis calamitatis et tot cladium acceptarum causa et origo fuit, quod Alpes perviae erant factae. Ad vulgarem morem oratio est haec: Carthago Romae immisit exercitum, qui per Alpes transiit cum exitio Romanorum.“ *H.* Haud raro autem poëtae dicunt *immittere* genti alicui *regiones, montes, fluvios* pro: immittere agmina populorum, qui ex illis regionibus veniunt, illos montes et fluvios accolunt. Vid. Peerlk. ad h. l., qui inter alia comparat Manil. IV, 659. *Hannibal et Libyam Italicas infudit in urbes*, Silium III, 563. *Alpibus imposuit Libyen finemque minatur Imperio* et Claud. IV. Cons. Hon. 50. *Iam deserta suas in nos transfuderat*

Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
Nunc sinite; et placitum laeti componite foedus.
  Iuppiter haec paucis; at non Venus aurea contra
Pauca refert:
O Pater, o hominum rerumque aeterna potestas! —
Namque aliud quid sit, quod iam implorare queamus? —
Cernis, ut insultent Rutuli, Turnusque feratur
Per medios insignis equis tumidusque secundo

Arctos. Cf. etiam adnott. ad Ecl. I, 63. IV, 58. Aen. II, 703. al. Ceterum Maronem ante oculos habuit Claud. B. Get. 471. *Post Alpes iam cuncta sibi promittit apertas.* — *res rapuisse* Heyn. recte videtur explicare per: raptim, turbate agere, praecipitare; quemadmodum alibi dicatur *iter*, *cursum rapere* et similia. Vid. ad VI, 8. Sic ad deos est referendum. Aliter tamen Wagn. de hoc loco statuit, qui, comparans illud *res repetere* de Fetialibus usurpatum, *res rapere* explicat per: „bello lacessere alterum.“ Vulgo de populis bellantibus intelligunt, ut sit i. q. praedam facere. De Infin. Perf. ἀοριστικῶς usurpato vid. ad III, 606. VI, 79. al. — 14. *Tum*, oppos. *nunc.* Vid. ad Ecl. III, 10. p. 40. extr. et Kritz. ad Sall. Cat. 51, 40. et 61, 1. — 15. *sinere*, rariore hic signif. positum, improbantis et fieri quid nolentis esse docet Wagn., coll. Plaut. Cas. III, 2, 14. *Vin' vocem?* CL. *Sine; nolo, si occupata est*, Asin. V, 2, 47. Bach. V, 7, 13. aliis, et e Graecis Aesch. Prom. 340. ed. Blomf. καὶ νῦν ἔασον, μηδέ σοι μελησάτω. Nos plane eadem ratione: *lass nur!* Hic igitur: nunc quiescite neque amplius certamen iuvate. Forcell. per ellipsin minime necessariam explicat: Nunc sinite illos pugnare solos. — *laeti*, i. e. libenter. — „*placitum foedus.* Placita sunt omnia pacta, in quae consensere plures, h. e. quod iis placuit.“ *H.* Vel potius: quae utrique parti placent, ab utraque parte probantur. Wagn. confert *placitam pacem* ap. Silium I, 11.; de confusione autem vocc. *placitus* et *placidus* (quod hic praebent Med. aliique Codd.) cf. Gronov. ad Stat. Theb. VII, 190. et Senec. Herc. Oet. 683. Drak. ad Sil. l. l. et XVI, 130. et Lachm. ad Prop. I, 20 (21), 21. — 16. *non pauca.* Nam secundum Catull. 55, 20. *Verbosa gaudet Venus loquela.* — *Venus aurea*, χρυσῆ Ἀφροδίτη Homeri Il. III, 64. et al.; quam Heyn. non pulchram, sed auro ornatam interpretatur, coll. Hom. h. in Ven. v. 7 sqq. Sed vide v. c. Hor. Od. I, 5, 9. *puella aurea*, i. e. formosissima et ab omni parte perfecta, Ovid. Am. II, 18, 36. *aureus Amor*, Mart. XI, 81. *litus aureum* etc. et cf. Broukh. ad Prop. II, 2, 34. — 18. *o hominum.* De hiatu post Interiect. *o* saepe admisso vid. ad Ecl. II, 65. et Hor. Od. I, 1, 2. — *rerumque* meliorum librorum omnium est lectio, quam cum Iahn. et Wagn. revocavimus, memores loci XII, 829. *hominum rerumque repertor* et Val. Flacci IV, 12., Virgilium fortasse imitati his verbis: *rerum mihi* (Iupiter loquitur) *firma potestas.* Vulgo *divomque*, quod nullum inter recentiores editores patronum nactum est. — *potestas*, abstractum pro concreto, pro eo, penes quem est potestas, qui potens est alicuius rei. Cf. infra v. 100. Wagn. confert Iuven. X, 100. *Fidenarum Gabiorumque potestas*, et Gossr. Italicum *podestà.* — 19. „*Namque* cett. Solus enim tu restas, quem implorare possim, quum fere omnes dii in favorem Iunonis concesserint: ut Servii fere verbis utar.“ *H.* — *implorare:* auxilium cum miseratione deposcere.“ *Serv.* Vid. etiam Drakenb. ad Liv. XXIX, 9, 5. — 20. *insultent.* Pauci Codd. *insultant.* Vid. ad Ecl. IV, 52. Quum Med. a m. pr. exhibeat *Turnusque secundo Marte ruat* et Schol. Iuven. VIII, 40., haud dubie hunc locum respiciens, scribat *Tumes - - tumidusque feratur*, Peerlk. haec adnotat: „Quis novit, an Scholiasta scriptum invenerit: *Turnusque secundo Marte ruat insignis equis, tumidusque feratur Per medios?* — 21. *equis.* Vid. ad IX, 777. — 22. *iam*

Marte ruat? Non clausa tegunt iam moenia Teucros:
Quin intra portas atque ipsis proelia miscent
Aggeribus moerorum, et inundant sanguine fossae.
Aeneas ignarus abest. Numquamne levari
Obsidione sines? Muris iterum imminet hostis
Nascentis Troiae, nec non exercitus alter;
Atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
Tydides. Equidem credo, mea vulnera restant,
Et tua progenies mortalia demoror arma!

---

moenia. Cod. Iesuit. *non moenia*, quod, Commate post *tegunt* posito, Wakef. et Peerlk. praeferunt. — 24. *Aggeribus* (vid. IX, 567. 769.) -- *moerorum.* Cf. infra v. 144. IX, 382. Avien. descr. orb. 382. *aggere moerorum Pelusia moenia surgunt* et *agger montis* ap. Silium IV, 743. *Moerorum* autem ἀρχαϊκῶς pro murorum, ut ap. Lucr. IV, 221. (ubi vid. adnot. mea) mare dicitur *exesor moerorum littora circum.* Vid. etiam infra v. 144. et XI, 382., ubi non minus quam h. l. optimi Codd. hanc formam tuentur, quam immerito damnat Krehl. ad Prisc. VIII, 5, 26. Praeterea cf. Prisc. I, 9, 54. p. 563. P. et Schneider. Gr. Lat. I, 1. p. 77 sqq., imprimis p. 83. -- *inundant sanguine fossae* poëtice pro: sanguis inundat fossas; de quo intransitivo verbi usu cf. Heinsius ad Silium VI, 51. et Bach. ad Ovid. Met. XIV, 195. Pars Codd. exhibent *fossas*, quod Iahn. ad XI, 381., ubi idem versus iteratur, praeferendum censet; sed recepta lectio et difficilior est et meliorum Codd. consensu probatur. — 25. „*Numquamne* cett.: an ubique ea ipsa fortuna manet, ut obsidione se pressos videant?“ *H.* — 27. Verba *nec non exercitus alter* a Brunckio, Heyn. et Iahnio (ad VIII, 677.) cum seqq. coniunguntur, Semicolo post *Troiae*, Commate post *alter* posito, qua ratione totam sententiam perverti, non temere censet Wagn., quum hic non de duobus exercitibus sermo sit, quorum alter alteri se adiungat, neque id queratur Venus, quod tanta sit hostium multitudo, sed unum illud, quod eadem iam sit, quae antea, fortuna Troiae, quod iterum Troia hostilibus armis petatur. Quare per *hostem* solum Turnum intelligit, verba autem *alter exercitus* (*imminet*) post illa *iterum imminet hostis* posita recte explicat: iterum imminet exercitus, coll. Ecl. IV, 34 sqq. et Aen. VII, 721 sq.; ut Venus hoc dicat: „ut olim Atridae cum exercitu ad Troiam oppugnandam venerunt, sic nunc Turnus.“ Süpfl. et Gossr. nobiscum faciunt. Peerlk. totum hemistichium spurium censet. — 28. *Atque iterum* etc. Metuit hoc Venus, quod tamen non factum est; legatio enim ad Diomedem missa (VIII, 9 sqq.) nihil effecerat (XI, 225 sqq.); quod, si dii veterum omnia scirent, Venus scire debebat. — *in Teucros surgit*, contra Teucros proficiscitur. Med. Gud. alii *surget*, qua mutatione non opus est. Agitur enim de re, quae iam in eo est ut fiat (cf. adnott. ad VII, 98. et IX, 21.); Diomedem enim, infestum Troianorum adversarium, Turno auxilium recusaturum esse, Venus non poterat suspicari. — *Aetolis ab Arpis*, nobili Dauniae urbe, quam Diomedes ipse cum Aetolis suis condidisse fertur (cf. Strab. VI. p. 283.); quare etiam ab initio Argos Hippium nominabatur, unde postea demum nomina Argyrippa et Arpi facta sunt (cf. Plin. III, 11, 16.). Eius ruinae etiamnum *Arpi, Arpe* vocantur. Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 748. Ceterum cf. infra XI, 428. — 29. „Supersunt adhuc cicatrices vulneris a Diomede accepti. Vid. Iliad. V, 334 sqq. Videtur hic locus lectus esse Ovidio Met. XV, 768 sqq. — *demoror:* ego, dea, iterumne sustinebo ac depellam Diomedis impetum hostilem, et verendum mihi erit, ne a mortali iterum vulnerer! Scilicet *morata* erat Venus Diomedem, quum in Aeneam iam vulneratum ille irrueret eamque iugulatu-

Si sine pace tua atque invito numine Troes
Italiam petiere: luant peccata, neque illos
Iuveris auxilio: sin tot responsa secuti,
Quae Superi Manesque dabant: cur nunc tua quisquam
Vertere iussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classis?
Quid tempestatum regem ventosque furentis
Aeolia excitos? aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manis — haec intentata manebat
Sors rerum — movet, et superis immissa repente
Allecto, medias Italûm bacchata per urbis.
Nil super imperio moveor; speravimus ista,
Dum fortuna fuit; vincant, quos vincere mavis.

---

rus esset: haec sunt *mortalia arma.*" Haec *Heyn.;* sed rectius et simplicius Wagn. verba *mea vulnera restant* interpretatur: „restat, ut ipsa [iterum] vulnerer," coll. Ovid. Met. X, 372 sqq.; sequentia autem sic capit: „et ego moram facio bello, quippe non desaevituro, priusquam ipsa, filia tua (ut olim ad Troiam, Hom. Il. V, 330 sqq.) mortalium armorum vim sensero." Sic igitur hic versus antecedentis sententiam latius persequitur, et una cum eo egregie facit ad acerbitatem, cuius plenus est animus deae, significandam. Gossr. *demoror* interpretatur per: me exspectant arma, coll. Hor. Epod. 9, 21. *Tu moraris aureos currus.* Comma, quod vulgo post *equidem* additur, quodque defendit Hand. Turs. II. p. 428., nunc cum ceteris recentioribus editt. omisi, non quidem Wagnero concedens, hanc Particulam apud Virgilium ubique esse primae personae (cf. potius adnott. ad V, 56.), sed quod h. l. hanc rationem simpliciorem esse iudico. — 31. *sine pace tua.* Vid. ad IV, 56. — *neque - - Iuveris.* Vid. ad Ecl. II, 34. Handio, qui Turs. IV. p. 118. negat *neque* umquam pro *et ne* usurpari et cum Imperativo aut Coniunctivo prohibitivo coniungi, ibid. p. 122. scribendum videtur *nec.* — 33. „*tot responsa*, sc. deorum, ut IX, 134. — *Manes* Hectoris II, 294 sq., Creusae II, 780 sq., Anchisae V, 729 sq.; nisi descensum ad Inferos respexerit." *H.* — V. 36 sqq. Venus Iovi in mentem revocat Iunonis contra Troianos machinationes, quo certius invidiam ei excitet. Cum v. 36. cf. V, 606 sqq., de *Eryce* autem monte vid. adnott. ad I, 570.; cum v. 37. cf. I, 50 sq., cum v. 38. libri IX. initium. De ordine temporum non servato vid. adnott. ad Ecl. VI, 41. — 37. Ad rem cf. I, 50 sq. — 38. *Irim.* Vid. IV, 694. et V, 606. Ad rem cf. IX, 1 sqq. — 39. „*Nunc etiam:* ex quo Troiani tandem ad Italiam appulerunt. Antea *mare terrasque metu coelumque* fatigabat Iuno I, 280. Nunc etiam Orcum, qui restabat, adit ad Alecto excitandam. Vid. VII, 323 sqq." Haec *Heyn.*, qui etiam conferri iubet Iunonis ipsius verba supra VII, 301. 312. — *Manes movet*, sc. Iuno, quae v. 34. voc. *quisquam* significatur et infra v. 44. diserte nominatur. Ceterum vid. ad VII, 312., ubi *Acheronta movere* legimus. — 40. *et immissa Allecto* (de qua vid. ad VII, 324.) - - *bacchata* est, pro: et immisit Allecto, quae bacchata est. Cf. de hac inversione orationis Wunderl. ad Tib. I, 3, 70., qui laudat Aen. I, 30 sqq. Tib. I, 8, 54. Sil. II, 543 sqq., de ipsa autem re Aen. VII, 341 sqq. — *immittere* fere semper est maligno animo mittere, nec dicitur nisi de malis et perniciosis rebus. Cf. Cort. ad Plin. Epp. VI, 31, 3. Walch. Emendd. Livv. p. 98. et Kritz. ad Sall. Cat. 48, 8. — 41. *Allecto - - bacchata per urbes.* Vid. ad IV, 301. et VI, 78. Vere Servius: „*Bacchata per urbes:* perfurit; et bene *bacchata*, quia per simulationem sacrorum Liberi patris matres egerat in furorem." — 42. *super imperio*, ab Iove promisso. Vid. I, 257 sqq. — *speravimus ista*, i. e. speravimus, ea te

Si nulla est regio, Teucris quam det tua coniux
Dura, per eversae, genitor, fumantia Troiae
Excidia obtestor: liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Aeneas sane ignotis iactetur in undis,
Et quamcumque viam dederit Fortuna, sequatur:
Hunc tegere et dirae valeam subducere pugnae.
Est Amathus, est celsa Paphus atque alta Cythera,
Idaliaeque domus: positis inglorius armis

---

nobis daturum; nam *iste* Pronomen demonstrativum est secundae personae; quare tectam his subesse criminationem, vere docet Wagn. Qu. Virg. XIX, 2. — 44. Cf. I, 233. *quibus* - - *Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis.* — 47. „*Ascanium*, scil. *cui regnum Italiae Romanaque tellus debentur* IV, 275. et a quo gens Iulia oriunda." *H.* – *nepotem.* Heins. coni. *nepoti;* sed verissime *Wagn.:* „Non est idem *liceat nepoti* et *nepotem superesse;* illud valet: da hoc nepoti, ut supersit; hoc contra: da hoc mihi, ut supersit nepos; eamque sententiam requirit hic locus." — 48. *sane* vim concedendi habet: per me iactetur Aeneas cett., modo servetur Ascanius; de qua vi Particulae Wagn. conferri iubet Tursell. p. 926. et Quinctil. Decl. II, 18. IV, 5. Servio autem teste haeserunt in ea iam antiquiores, quare non mirum est, pro *sane* in Rom. et paucis aliis Codd. apparere *procul*, quod non erat cur Brunckio, Wakef. et Heyn. praeferretur. Iahn. illud *procul* ex Aen. I, 31., vel potius ex Geo. III, 225. huc venisse suspicatur. Peerlk. pro *sane*, quod magis ad versum supplendum, quam ad vim aut gratiam orationi conciliandam positum videri censet, potius *iterum* requiri docet. — „*in undis.* Erat nunc in eo, ut rediret, ex Etruria Tiberi devectus. Hoc tamen respici non puto. Sed sede in Italia negata iterum conscendenda fuisset Aeneae navis et errandum per ignotum mare." *H.* — Pro *in undis* autem Gud. Mentel. II. alii *in oris*, quod, ab iisdem illis triumviris probatum, et de terris remotis obscurisque intellectum, Wagn. ex eodem Georg. loco repetitum censet; simul vulgatam lectionem ad sensum longe efficaciorem esse memorans: „exclusus Italia rursus naviget." *Peerlk.* tamen item lectionem *oris* praefert, haec adnotans: „Iactari *in undis* minus usurpatum. Vulgo *undis* iactamur, credo, quia ipsae undae nos iactant. Cf. Aen. I, 3. 29. 442. III, 197. Silius III, 560. VII, 474. Claud. VI. Cons. Hon. 140. Nep. Att. 6."; quae ad reiiciendam optimorum Codd. scripturam profecto non sufficiunt. — Cum v. 49. conferunt Hom. Il. XVI, 436 sq. — 50. „Ascanium saltem liceat subducere, ὑπάγειν, ὑπεκφέρειν, Iliad. XI, 163. V, 318." *H.* Quare Venus commemorat locos sibi sacros, ubi tuto eum abscondere possit. Cf. similis locus I, 680 sq. ibique adnott. — 51. *Amathus* Cypri oppidum, Citio vicinum, ubi Venus, inde saepe *Amathusia* vocata, celeberrimum templum habuit. Cf. Strab. XIII. p. 590. Catull. 36, 14. Ovid. Met. X, 220. 530. Tac. Ann. III, 62. all. et liber meus *Handb. d. alten Geogr.* III. p. 1048. De *Papho* vid. ad I, 415. et de *Cythera* ad I, 680. Ceterum vulgo legitur *est celsa mihi Paphus*, omisso Cythereae epitheto *alta* (de quo vid. ad III, 76. et IX, 715.). Sed quum *alta* omnes Codd. exhibere videantur, etiam ii, qui, confusa utraque lectione, *mihi* adiungunt (ut Gud. Rottend. I. Hamb. I.), numeri autem lectionis a nobis receptae longe suaviores sint quam vulgatae, quod pluribus docet Wagn., non tam *alta* ex v. 86. adscitum esse cum Heynio et Iahnio censemus, quam potius *mihi* ex Pronomine *tibi*, quod ibi legitur, ortum habemus. *Paphus* autem pro vulg. *Paphos* ex Med. et aliis melioribus Codd. restituit Heinsius. Etiam Peerlk. lectionem a nobis receptam comprobat. De productione ultimae syllabae vid. ad Ecl. I, 30. et al. — 52. *Idaliae domus.* Vid. ad I, 681.

Exigat hic aevum. Magna dicione iubeto
Carthago premat Ausoniam; nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Iuvit et Argolicos medium fugisse per ignis,
Totque maris vastaeque exhausta pericula terrae,
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quaerunt?
Non satius, cineres patriae insedisse supremos
Atque solum, quo Troia fuit? Xanthum et Simoënta
Redde, oro, miseris, iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Iuno
Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis
Rumpere et obductum verbis vulgare dolorem?
Aenean hominum quisquam divûmque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis auctoribus, esto,

Wagn., qui Nominativum Pluralis voc. *domus* apud Virgilium semel tantum legi commemorat Geo. IV, 481. „ubi fuscus ille sonus productae *us* syllabae ad significandum domus Tartarei horrorem quaesitus videri possit," *domus* pro Nomin. Singularis, *Idaliae* igitur pro Genitivo habet. Sic certe etiam I, 693. *Idaliae luci;* quem locum conferens Peerlk. etiam hic scriptum malit *Idaliaeque nemus.* „Dicuntur autem dii amare terras eas, frequentare et inhabitare, quae ipsis sacratae, et in quibus templa eorum sunt." *H.* Vid. ad Geo. I, 25. et al. — 53 sq. Venus Iovis verba respicit v. 12. Cf. etiam I, 19 sqq. — *Exigat aevum.* Vid. VII, 776. XI, 569. et adnott. ad I, 74. — *magna dicione*, potenti et duro imperio. Sic autem, non *ditione*, scripsimus cum Wagn., Med. secuti. Vid. ad I, 236. — 54. *premat dicione.* Vid. ad VII, 737. — *urbibus Tyriis*, pro urbe Tyria, i. e. Carthagine. Schrader. praeter necessitatem coni. *arcibus*, quod Peerlkampio elegantius videtur. — „*inde*, ab Ascanio et eius posteris, nulla fiet mora coloniae Tyriae, quo minus Italiae imperium nanciscatur." *H.* Vid. ad Geo. III, 490. Aen. I, 21. III, 665. — 57. *exhausta pericula*, ad finem tolerata. Vid. ad IV, 14. — 58. *recidiva Pergama.* Vid. ad IV, 344. et VII, 322. — 60. „*solum, quo Troia fuit:* ut III, 11. Quid profuit Troianis, excisa urbe effugisse, si nunc fortuna similis eos excipit, ut nova urbe capta iterum exscindantur? - - Praestabat sic in Troade, in urbis solo aequatae ruinis, remansisse et iterum easdem aerumnas tolerasse. Erat enim metuendum ibi, ne denuo Achivi incursarent Troadem et easdem iniurias inferrent, quas Troes antea erant experti. Similis color orationis inerat II, 669. *Reddite me Danais.*" *H.* — 61. *revolvere casus*, ut ap. Silium I, 115. *fata revolvere*, ubi vid. Drak. Cf. etiam Broukhus. ad Prop. IV, 7, 51. Heins. ad Ovid. Met. II, 654. cum adnott. ad Geo. IV, 509. et Aen. I, 9. — 63. *Acta furore.* Moret. III. *Icta furore.* Vid. Heins. ad I, 513. et Weichert. ad Val. Fl. VIII, 35. *Peerlk.* apte haec adnotat: „Iuno argumenta Veneris ordine non refutat. Oratio iam nunc satis est rhetorica. Magis esset, si Iuno ad singula respondisset. Et Virgilius Deae iratae ardorem ita expressit, ut aliquid turbati in verbis conspiciatur." — 67. „*petiit fatis.* Hunc ordinem verborum, quem praeter omnium fere Codd. etiam Prisciani VII, 7, 33. auctoritas tuetur, cum Iahn. restituimus. Vulgo inde ab Heinsio *fatis petiit*, quod etiam Wagn. (in mai. edit.) et Peerlk. servarunt, ut Virgilius sibi ipse constet, quum in voc. *fatis* praecipua vis insit. - Sed verissime *Iahn.:* „Nimirum proprie scribendum fuit: *Fatis Italiam petiit auct.;* sed quum voc. *esto* sententiae inversionem effecisset, inde etiam id vocabulum, cui maxima vis inest, in

Cassandrae impulsus furiis: num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros,
Tyrrhenamque fidem aut gentis agitare quietas?
Quis deus in fraudem, quae dura potentia nostri
Egit? ubi hic Iuno, demissave nubibus Iris?
Indignum est Italos Troiam circumdare flammis
Nascentem, et patria Turnum consistere terra,
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater:
Quid, face Troianos atra vim ferre Latinis,
Arva aliena iugo premere atque avertere praedas?

---

fine sententiae collocandum fuit;" quare non solum Süpfl. et Gossr., sed etiam Wagn. ipse in min. edit. nobiscum *petiit fatis* edidit. — *esto.* Vid. ad IV, 35. et VII, 313. — 68. „*Fata* maligne interpretatur Iuno *Cassandrae furias*, h. e. vaticinia, quae ideo primo omnium loco Aeneam ad iter suscipiendum adegerunt. Cf. III, 183 sqq. — 69. *ventis*, ῥητορικῶς de navigatione in Tiberi, qua Evandrum et inde Etruscos petiit Aeneas." *H.* Cf. VIII, 36 sqq. — Cum v. 70. cf. Ovid. A. A. I, 182. *Bellaque non puero tractat agenda puer.* Vid. etiam Aen. IX, 620. — 71. *Tyrrhenam fidem agitare*, Tyrrhenos sollicitando ad foedus ineundum impellere. *Fides* enim interdum est societas fide interposita iuncta. Cf. etiam adnott. ad VII, 235. — *Tyrrhenamque* pro vulg. *Tyrrhenamve* ex Med. Gud. aliisque bonis libris et ex Donati schol. ad Ter. Andr. IV, 3, 1. cum Wagn. restituimus. Recte enim hic Qu. Virg. XXXVI, 12.: „*Que* non *ve* scribendum esse, docet ipsa horum versuum sententia, quorum alter illustrat priorem: nam Ascanio Aeneas castra tutanda reliquerat, quod ipse auxilium aliarum gentium petitum abierat. Haec igitur iungenda erant, non, quasi inter se diversa, separanda." Vid. etiam ad Geo. I, 442. et Aen. II, 37. Thiel., Peerlk., Süpfl. et Gossr. (hic tamen nolens, ut ex adnot. adiecta apparere videtur), Particulam *ve* retinuerunt. — *aut gentes*, Rom. *et gentes*, quod Iahn. praefert; sed vid. ad Aen. II, 127. — 72. *Quis deus egit in fraudem*, i. e. in malum, in perniciem? (vid. ad IX, 428.) et si quis deus, num ego? — *quae potentia nostri*, quod numen meum. Heyn. confert I, 8. *quo numine laeso.* — *nostri* autem difficilior est Med. aliorumque Codd. lectio, quam, ab Heynsio et Heynio receptam, Wagn. tuetur coll. loco VIII, 514. *spes et solatia nostri*; quem ceteri omnes praeter Iahn. secuti sunt, qui vulgatum *nostra* servavit, quod maior pars Codd. cum Rufiano de Schem. 7. exhibet. — 73. De formula dicendi *ubi est* vel *ubi nunc est*, qua vel vituperare et exprobrare aliquid, vel dolorem significare soleant veteres, Thiel. conferri iubet Heinsium ad Ovid. Her. IV, 150. Drak. ad Silium VII, 106. Broukh. ad Prop. III, 9, 59. Burm. ad Petron. c. 115. — 74. „Comparatio ad invidiam instituta. *Indignum est - - - Quid*, pro: Si indignum est: an minus indignum, an tolerabilius est?" *H.* Ceterum vid. Geo. I, 491. coll. adnott. ad Geo. II, 733. — *Troiam nascentem*, novam Troiam s. castellum ab Aenea conditum. Vid. ad IX, 13. — 75. *consistere patria terra*, eamque contra advenas defendere. — 76. *avus*, potius *abavus*, scil. secundum X, 619. *quartus pater.* — De *Pilumno* vid. ad IX, 4., de *Venilia* ad VII, 56. et Ovid. Met. XIV, 334. Turnum igitur non minus, quam Aeneam, divinae stirpis esse Iuno memorat. Peerlk. tamen, quum non inter Turnum et Aeneam, sed inter Italos et Troianos comparatio instituatur, omnem versum cum Heinrichio spurium censet, recte adversante Gossravio. — 77. In promptu est, hunc versum cum antecedentibus ita cohaerere: Indignum esse dicis, Troiam nascentem ab Italis flammis circum-

Quid, soceros legere et gremiis abducere pactas,
Pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
Tu potes Aenean manibus subducere Graiûm,
Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes,
Et potes in totidem classem convertere Nymphas:

---

dari; quid vero est illud (quo nomine id facinus significabis), quod Troiani vim inferunt Latinis? „In hoc et seqq. exaggerat notionem belli per Troianos moti, dum ad invidiam faciendam ea cumulat, quae in bello fieri solent, etsi a Troianis ea facta esse nondum constat; non magis enim praedas egerant Troiani, quam incendia per agros sparserant.“ Haec fere *Heyn.*, qui *facem* proprie intelligendam esse verissime docet. — *face atra*, ob fumum atrum. Sic etiam ap. Val. Fl. III, 96. Claud. in Ruf. I, 49. al. Cf. etiam supra VII, 456. — 78. *Arva aliena iugo premere.* Etiam hic Iuno rem in maius auget et, quae timet, iam facta esse fingit. Nam Troiani nondum terrae imperitabant, sed castello condito minabantur demum Latinorum libertati perniciem. Wagn. respici putat ad locum XII, 157. ritusque significari, quo locum urbi condendae designaverint. — *avertere praedas.* Vid. ad I, 472. — 79. *legere*, eligere, sumere. Serv. minus recte interpretatur per sublegere, furari. — *soceros.* Vid. ad II, 457. et 579. Peerlk., quum Aeneas socerum non legerit, sed Latinus ipse filiam Aeneae destinaverit, Aeneas igitur causa tantum fuerit, ut Latinus fidem Turno debitam desereret, et duo Codd. versum hic exhibeant: *Quid, soceros lege, et gremiis abducere pactas*, suspicatur, in hac lectione latere aliud quoddam Substantivum, ut sententia huc redeat: abducere socios a fide, pactas a gremiis; quamquam ipse sentit, hoc nimis esse affectatum. — *gremiis*, scil. socerûm, parentum; quam loci explicandi rationem suadent Val. Flacci imitatio VIII, 49. *gremiis abducere natas*, i. e. gremiis matrum, et Ambros. Epist. I, 6. *pactam e gremio matris non abduci.* Peerlk. tamen interpretatur: gremiis eorum, quibus pactae sunt; per se non minus bene. — *pactas*, desponsatas aliis, i. e. Laviniam. Ita autem solere poëtas non ipso suo nomine, sed ex re adiuncta appellatos Plurali numero designare, memorat Wagn. coll. adnot. ad Aen. I, 4. Ceterum *pactus* de uxoribus, quae pactione aliqua maritis traduntur usurpatum redit infra v. 722. Cf. Plin. XV, 30, 40. Sic etiam *thalami* et *hymenaei pacti* infra v. 649. et IV, 99. — 80. *Pacem orare manu* Gronovio Diatr. p. 307. simpliciter est: protentis manibus pacem orare; Wagn. autem, premens bina opposita *pacem — arma*, *manu — puppibus* et vim verbi *praefigere* coll. cum VII, 154. et 237., rectius, puto, explicat; „pacem praetentis manu ramis vittatis more sollemni orare.“ — Verba *praefigere puppibus arma* idem Vir doct., comparans infra ad v. 258 sqq. adnott., refert ad posteriorum temporum morem clipeum, vel malo affixum, vel in prora iuxta vexillum positum, tamquam belli pugnaeque signum in nave praetoria proponendi (de quo cf. Scheffer. de mil. nav. p. 178.); ita ut *puppes* omnino pro navibus positae sint, ut infra v. 156. Quae explicatio cui paullo altius repetita videatur, is potius mecum cogitet de armis, scutis potissimum, militum in margine navis suspensis coll. (I, 119.) VIII, 92. et Scheffer. l. l. p. 196. Ceterum in promptu est, haec verba antecedentibus *Pacem orare manu* opposita, nihil aliud significare, quam: et tamen palam hostilem animum prodere, hostilia coeptare. Spectant enim haec verba ad iter Aeneae in Tiberi fluvio ad Evandrum factum, quod, quum eum armati comitarentur (cf. VIII, 80.), utique belli, non pacis erat signum. — Cum v. 81. conferunt Hom. Il. V, 315 sqq., cum v. 82. Iliad. XX, 321 sqq. — *ventos obtendere inanes*, auram, ἠέρα. Vid. ad VII, 593. Ceterum cf. similis locus V, 809 sqq. — 83. Markland. ad Stat. Silv. III, 2, 81. pro *Et potes* per anaphoram legi vult *Tu potes;* sed Copula deesse non potest, quum utraque sententia coniuncta opponа-

Nos aliquid Rutulos contra iuvisse nefandum est?
Aeneas ignarus abest: ignarus et absit.
Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
Quid gravidam bellis urbem et corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Obiecit? Quae causa fuit, consurgere in arma
Europamque Asiamque, et foedera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter,

---

tur seqq. verbis *Nos aliquid* etc. Vid. Iahn. ad Ecl. VI, 61. Spectant autem haec verba ad ea, quae IX, 82. Cybele fecerat in Veneris gratiam. — *in totidem*, scil. quod naves sunt. Peerlk. hunc versum, qui abest ab uno Franc., spurium censet. — 84. *aliquid Rutulos iuvisse* est Graec. ὠφελεῖν τινά τι. Cf. Ruddim. II. p. 179. not. 75. et adnott. ad III, 56. — 85. *ignarus*, obsidionis Troiae novae et periculorum Troianis inde exortorum. Sententia haec est: Aeneas, dicis, abest, et ignorat, quid geratur. Quid tum? Absit igitur ignarus. Spero et cupio, ut semper absit omnium ignarus. (Cf. *Froschii* Disp. de Virgilio oratore. Vitemb. a. 1603. p. 15.) Formulam *abest et absit* Heinsium illustravisse ad Ovid. Her. IV, 109. et Metam. IX, 623., Peerlk. memorat. — 86 sq. „Si, quod ipsa dixisti, tibi est Paphos, quo eum abducere possis incolumem: - - quid *urbem* Latini ideoque ipsum Latium bello illato sollicitas?“ *H.* Quum dubitari non possit, hanc esse loci sententiam, mutavimus interpunctionem, post *absit* Puncto, post *Cythera* autem Colo distinguentes; quam rationem Peerlkampio et Gossravio probatam video. Wagn. (quocum facit Süpflius) post *absit* Colon, post *Cythera* autem Punctum posuit. — *gravidam bellis*, bellis fecundam, bellicosam, promptam ad bella. Vid. ad I, 681. — 88. „Insurgit oratio et acerbe in ipsam Venerem invehitur: non se, sed ipsam Venerem malorum, quae Troiani experiantur, esse causam, Paridis adulterio.“ *H.* — 88. *res fluxas*, infirmas, incertas, ut ap. Cic. ad Att. IV, 1, 8. et Tac. Ann. XIII, 19. Sic saepe *fides fluxa*. Cf. Liv. XL, 50, 5. Drak. ad Sil. VIII, 322. Kritz. ad Sall. Iug. 111, 2. et Thiel. ad h. l. — *vertere fundo*, i. e. funditus evertere. Vid. ad I, 20. et II, 652. — 89. „*an* (*is*) *qui* absolute dictum; sed interpretandum de Venere, quae belli Troiani auctor fuit, Helena rapta; mox statim redit ad proprium: *quae causa fuit* cett.“ *H.* — 90. *causa consurgere* pro causa consurgendi. Vid. ad I, 704. IX, 739. al. et Vulp. Bachiusque ad Tibull. III, 2, 30. (*dolor - - Coniugis ereptae causa perire fuit.*) — *consurgere in arma*, ut Liv. X, 13, 4. *consurgere ad bellum.* Thiel. confert Iustin. XII, 15. *in aemulationem consurgere* et alios locos similes. Aliud quid est *consurgere in ensem* IX, 749. et alibi. — 91. *Europamque Asiamque*, Graecos et Troianos. — „*foedera* (i. e. pacem, pacatum statum) de hospitio accipit Iul. Sab., sed obstant illa: *consurgere in arma* cett.“ Haec fere *Heyn.* Thiel. conferri iubet Hor. Ep. I, 3, 35. *fraternum rumpere foedus* (*das gute, friedliche Vernehmem*) et Gronov. ad Sen. Herc. fur. 49. — *furto*, furtivo raptu Helenae. Thiel. *furtum* de furtivo amore intelligit. Cf. VI, 24. — 92. *Spartam expugnavit.* „Gravi et odiosa voce usa est dea (*expugnavit*) ad vim et atrocitatem raptus declarandam; quasi hoc idem esset habendum, ac si bellum intulisset.“ *H.* Wagn. poëtam consulto hac voce ambigua usum suspicatur, quum veteres etiam dixerint *pudicitiam alicuius expugnare* (coll. Cic. pr. Coel. c. 20., Epit. Iliad. 258 sq., ubi *hospitis expugnare toros*, et Wernsd. ad Poëtt. L. M. T. VI. P. 2. p. 650.); ut *Spartam expugnavit* dictum sit pro: mulieris Spartanae pudicitiam expugnavit. Peerlk. tamen sic legendum esse putat: *Me duce Dardaniam* (i. e.

Aut ego tela dedi, fovive Cupidine bella?
Tum decuit metuisse tuis; nunc sera querelis
Haud iustis assurgis, et irrita iurgia iactas.
Talibus orabat Iuno, cunctique fremebant
Coelicolae assensu vario; ceu flamina prima
Cum deprensa fremunt silvis, et caeca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum pater omnipotens, rerum cui prima potestas,
Infit — eo dicente deûm domus alta silescit,

Troiam: cf. III, 156.) *Sparta expugnavit adulter?* quam coniecturam non minus supervacaneam quam infelicem his verbis explicat: ‚Paris fecit, ut propter adulterium Troia ab ultoribus, ex Sparta profectis, expugnaretur.“ — 93. *fovi Cupidine bella:* feci, ut traheretur bellum per Cupidinem; quod Paris Helenam reddere recusabat. — 94. Cf. locus similis IV, 596 sq. — *querelis assurgis*, surgis ad querelas fundendas. Cf. Ovid. Met. XIII, 2. *Surgit ad hos* (scil. verba facturus) *clipei dominus septemplicis Aiax.* — 97 sqq. „In hoc animorum aestu Iupiter tandem decernit et profitetur, se fatali rerum ordini omnia permissurum esse.“ Haec *Heyn.*, qui cum toto h. l. confert Hom. Il. VIII, pr. Geo. I, 356 sqq. et Ecl. V, 82. Adde infra XI, 297 sqq. Ovid. Met. XII, 49 sqq. XV, 603 sqq. Quinctil. Decl. IV, 16. Thiel. comparat Stat. Theb. X, 883 sqq. *Iamque Iovem circa studiis diversa fremebant Argolici Tyriique dei* cett. — 98. *deprensa*, intercepta, coarctata et oppressa. Vid. etiam Schirach. p. 384. — Markland. ad Stat. Silv. I, 2, 45. cum Codd. Parrhas. legi voluit *depressa* (i. e. humili et depresso sono murmurant), ut ap. Lucr. IV, 545. *Cum tuba depresso graviter sub murmure mugit.* Sed verissime Hand. ad Stat. Silv. p. 204. (a Wagn. laud.) sic inanem exsistere comparationem docet. „Ipsa enim, inquit, *caeca murmura*, quae sunt fracta, indicant id, quod Markl. desiderabat. Sed flamina prima fremunt, quum arboribus concipiuntur.“ Idem Markl. ad Stat. Silv. V, 5, 82., offensus verbo *fremendi* bis posito, pro *fremunt* coni. *gemunt.* Sed vid. ad I, 429. et al., et de hoc ipso loco Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 98. not. — *caeca murmura*, incondita, pressa, fusca. Sic *murmur caecum* etiam infra XII, 591. et *clamor caecus* ap. Val. Fl. II, 461. Eadem ratione voc. *surdus* dici memorat Thiel. laudatis Drak. ad Sil. X, 236. Heins. et Burm. ad Val. Fl. III, 329. eodemque Heins. ad Ovid. Met. I, 307. — 100 sqq. Heyn. cum his vss. splendidissimis conferri iubet Ennii locum a Macrobio VI, 2. servatum (p. 166 sqq. Hessel.) *Mundus coeli vastus constitit silentio Et Neptunus saevus undis asperis pausam dedit, Sol equis iter repressit ungulis volantibus, Constitere amnes perennes, arbores vento vacant*, et Catull. Epithal. 204 sq. Thiel. addit Stat. Theb. I, 208 sq. et III, 253 sq. — *rerum cui prima potestas*, ceterorum deorum ratione habita: ad quem prae ceteris diis rerum potestas pertinet. Hanc autem lectionem, iam ab Heinsio receptam, sed a Burm. rursus reiectam, Iahnio suasore cum Wagn. et Thielio revocavimus ex Med. a m. pr. Gud. Goth. II. Lips. II. et Donato; nosque secuti sunt Süpfl. et Gossr. Vulgo *summa potestas*, quod miror Peerlkampium retinuisse; languidum enim est et otiosum post *pater omnipotens.* Ceterum cf. Hom. Il. II, 118. Od. V, 4. cett. — 102. *Infit.* Vid. ad V, 708. — *silescit*, silere incipit, conticescit. Pro *sedari* de ventis, tempestatibus etc. usurpatum legitur hoc verbum apud Ter. Ad. V, 2, 9. Catull. XLVI, 2. Ovid. Trist. II, 151. al. *Peerlk.* haec adnotat: „Iul. Sabinus legisse videtur *quievit.* In Hamb. a m. sec. erat *quiescit*, quod verum puto: *quiescit* a fremitu et vario deorum assensu; nec pulchre se excipiunt *silescit* et *silet.*“ Sed vide ad Aen. I, 315. 429.

Et tremefacta solo tellus; silet arduus aether;
Tum Zephyri posuere; premit placida aequora pontus. —
Accipite ergo animis atque haec mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris
Haud licitum, nec vestra capit discordia finem:
Quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo,

V, 182. al. — 102. *Et* (silescit) *terra* (modo) *tremefacta.* „Adiectum *solo* spectat ad poëticum ornatum; ut *solum terrae*, *solum telluris* iungi solet; quoniam solum, οὖδας, per se notionem habet fundamenti, quod subiectum est: sic etiam *tellus* contremiscere dici potuit *solo* simpliciter, nulla alia notione adiuncta.“ *H.* Cf. adnott. ad Geo. II, 247. Thiel. non male verba *trem. tellus solo* opposita censet *arduo aetheri*, ut illud sit: *in ihrer Tiefe*, hoc autem *in der Höhe über ihr.* Passerat. in Praef. ad l. IV. Prop. coni. *sono;* Peerlk. autem, quum *solo tremefacta* et *silescit* nimis contraria sint, non dubitat, Virgilium scripsisse *Et trem. silet tellus*, *silet a. ae.*, quam coniecturam probat Gossr. Ceterum hunc locum respexit Claud. R. Pros. I, 84. *tremefacta silent*, *dicente tyranno*, *Atria.* — 103. *Zephyri* (i. e. vel placidissimi venti) *posuere*, ut VII, 27. (ubi vid. adnott.) et Ovid. Her. VII, 49. *Iam venti posuere.* — *premit*, coërcet, arctioribus finibus tenet, ne turbida se extollant et exaestuent. Cf. Lucr. VI, 559. *Incumbit tellus*, *quo venti prona premit vis.* — *placida aequora* per prolepsin: ita ut placida fiant. Vid. ad II, 736. III, 237. al. — V. 104. iam legimus III, 250., ubi vid. adnott. De Part. *ergo* in expositionis initio posita vid. Hand Turs. II. p. 463. Ceterum Serv. haec adnotat: „Totus hic locus de primo Lucilii translatus est libro, ubi inducuntur dii habere concilium et agere primo de interitu Lupi, - - postea sententias dicere.“ Cf. Lucilii fragmm. p. 260 sqq. — 105. *Ausonios*, Ausones. Vid. ad XI, 253. — 107. *hodie*, primo pugnae die. Cf. infra ad v. 147. — *spem secare* nove et insolenter dictum pro sperare. *Wagn.* quaerit: „Locutio *spem secare* an a navigatione desumpta? an Graecum δι' ἐλπίδος ἰέναι?“ et haec quidem altera ratio mihi maxime probabilis videtur, ut, quemadmodum dicitur *viam secare*, hic *spem secare* sit i. q. viam a spe monstratam persequi. Hoc etiam Servius voluisse videtur, quum, *secat* per „sequitur, tenet, habet„ explicans, comparet Aen. VI, 900. *Ille viam secat ad naves.* Heyn., qui minus apte confert locutiones *spem resecare* et *incidere*, et rem expedire nescit, inter alia haec adnotat: „Si poëta archaismum secutus *secit* scripsisset, posset esse antiqua vox *seco*, *secere*, pro *sequo*, *sequere*, unde *sequor* mansit.“ Turnebus *secat* hic accipit pro *sumit:* quum qui aliquid secet, sibi partem sumat; eandemque fere rationem sequitur *Peerlk.*, qui haec adnotat: „Spes incertum negotium est. Priusquam bellum suscipimus, animo et cogitatione vel omnem spem, vel partem maiorem, vel minorem, nobis inde praecipere solemus. Spem cum hostibus quasi dividimus. Plerumque maiorem nobis partem *secamus.* Sumus in re nostra arbitri. Arbitri autem litem et rem *secant*, saepe *mediam*, unde *μέσον τέμνειν* dicuntur etc.“ Scaliger denique et Cerda minus probabiliter explicant: *aperit sibi spem factis*, ut, qui viam secat, aperit. — 108. *Tros Rutulusve*, i. e. sive Tros, sive Rutulus. Med. Rom. aliique Codd. *Rutulusne*, quod Wagn., tametsi in Qu. Virg. XXXVI, 1. recte vituperaverat, in min. tamen edit. recepit. Peerlk., Süpfl. et Gossr. nobiscum Part. *ve* retinuerunt. — *fuat*, per archaismum pro *sit*, ab antiquo *fuo* (Gr. φύω), unde *fui*, *futurus*, *fore* cett. Cf. Nonius II, 330. Voss. Aristarch. V, 36. Drakenb. ad Liv. XXV, 12, 6. Ruhnk. et Perlet. ad Ter. Hec. IV, 3, 4. Bentl. ad Ter. Ad. V, 4, 1. Heusing. ad Cic. Off. III, 21, 82. alii. — *nullo discrimine habebo*, nihil curans, Tros sit an Italus, non intercedam, quin fortuna sua et spe utatur. Cf. I, 574., ubi eundem fere versum iam legimus,

Seu fatis Italûm castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Troiae monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Iuppiter omnibus idem.
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi. Solio tum Iuppiter aureo

---

et II, 102. *uno ordine habetis Achivos.* — 109 sq. „Iungo: *castra tenentur obsidione Italorum; seu fatis*, quod fata iniqua, ut Venus interpretabatur, prosequuntur Troianos etiam in medium Latium, *sive errore malo Troiae* (h. e. Troianorum stultitia, malignitate, qui oracula accepta male interpretati sunt) *monitisque sinistris*, oraculis et vaticiniis falsis (*furiis Cassandrae* v. 67 sq.).“ *H.* Ita etiam Wagn. (in mai. certe edit., nam in minori mutata sententia nobiscum facit), qui addit: „*Italum* si ex *fatis* suspensum esse voluisset poëta, inverso haec ordine *Sive Italum fatis* collocaturum fuisse puto.“ Sed quum admodum ambigue scripsisset poëta, si *Italûm obsidione* coniungi voluisset, equidem cum Vossio *Anm. u. Randgl.* p. 233. et Iahnio iungo *fatis Italûm*, quod verborum ordo videtur postulare. Sic *fata Italûm* opponuntur *malo Troiae errori* et sententia haec est: Sive obsidio fit fatis Italûm, i. e. fato Italis propitio, sive fit errore malo Troiae. Peerlk. coniungit *castra Italûm*, ut per castra etiam urbes Italorum intelligantur, quibus nova Troia in Italia nunc condita periculum minetur, et *fata* Troianorum opponantur eorundem *erroribus* hoc sensu: Seu fato Troiani in Italiam venerint et urbibus Italis immineant, seu venerint errore ducti et monitis Cassandrae decepti. Adiicit tamen: „Bonus poëta semper scripsisset: *Itala seu fatis castra* etc.“ Scilicet propter hanc ipsam ambiguitatem et alias quasdam causas non graviores, de quibus statim sermo erit, totum hunc locum v. 109—112. spurium censet. — 111. Verba *Nec Rutulos* Wagn. recte interpretatur: „nec R. libero hac condicione, ut, quidquid fata decreverint, id iis eveniat.“ *Nec R.* igitur i. q. non magis Rutulos quam Troianos. *Peerlk.* hanc loci semel damnati explicationem his verbis studet elevare: „Sed nihil erat, cur Iupiter hoc diceret. Etiamsi vellet, Rutulos hac conditione liberare non poterat. Et supra iam dixerat *Tros Rutulusve fuat.* Si nunc solos *Rutulos* appellat, Rutulis magis favisse videretur.“ At non cogitavit Vir doct., Iovem haec respondere ad Iunonis, Rutulos foventis, preces, quas *cuncti coelicolae vario assensu* iuverant (v. 96 sq.), apte igitur cum singulari vi haec adiungere: *Nec Rutulos* (tuos) *solvo.* — 112. *laborem Fortunamque*, i. e. vel *laborem* (cladem), vel *fortunam* (victoriam). Vid. ad Geo. I, 442. et al. *Peerlk.* de hoc versu sic iudicat: „Inanis repetitio antecedentium. Male iteratur *fortuna.* Et quid *Rex Iupiter omnibus idem* differt ab iis *nullo discrimine habebo?*“ — *omnibus idem*, aequus omnibus. — 113. *Fata viam invenient.* „Nihil obstabit fatis, fatali rerum ordini; pro: ego non obsistam. Cf. IX, 104—106.“ *H.* Eadem verba iam legimus III, 395. Wagn. conferri iubet Hesiod. Theog. 400. et 783—804. Cf. etiam Stat Silv. V, 1, 145. *Invenere viam liventia fata* cett. Lucan. I, 33. *Quod si non aliam venturo fata Neroni Invenere viam.* Alterum huius versus hemistichion cum toto versu sequente adfuit iam IX, 104 sq. — V. 114. respicit Minut. Felix Octav. p. 330. *Apud poëtas etiam ipse rex Iupiter per torrentes ripas et atram voraginem iurat religiose.* — *ripae* pro ipso fluvio. — 115. Cf. Hom Il. I, 528 sq. Ovid. XIV, 816. *Adnuit omnipotens - - tonitruque et fulgure terruit orbem.* Catull. 63, 204. et Stat. Theb. VII, 3 sq. — 116. *Hic finis.* Schol. Hor. Crucq. ad Sat. I, 8, 43. *Haec finis;* sed cum omnibus Codd. consentit etiam Nonius v. *finis.* Vid. ad III,

Surgit, coelicolae medium quem ad limina ducunt.
  Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere caede viros et moenia cingere flammis.
At legio Aeneadûm vallis obsessa tenetur,
Nec spes ulla fugae. Miseri stant turribus altis
Nequidquam, et rara muros cinxere corona:
Asius Imbrasides Hicetaoniusque Thymoetes
Assaracique duo et senior cum Castore Thymbris,
Prima acies; hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnesius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi iaculis, illi certant defendere saxis,
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris iustissima cura,

---

145. et V, 384. Burm. de mascul. vocis genere in hac formula conferri iubet Drak. ad Liv. I, 40. et Gronov. ad eund. XXIII, 28. — *aureo* duabus syllabis pronuntiandum. Vid. ad I, 698. — 117. *medium.* „Hic Romanum agnosce: tamquam magistratum, Consulem, deducunt Iovem dii.“ *H.* Cf. etiam V, 76. similisque loci. — 118. *circum.* Vid. ad Ecl. III, 45. et Hand. Turs. II. p. 52. — *instant sternere.* Vid. ad I, 423. — Cum v. 119. comparant Iliad. XII, 35 sq. — „*moenia cingere flammis*, immittere undique ignes, [ut propugnatores de muro depellerentur]. Aliter dictum ac IX, 160., ubi de vigiliis.“ *H.* — *legio*, nomen de militia Romana ductum, ut VIII, 605. Sic II, 441. et IX, 505. *testudo*, infra v. 328. *cohors.* et multa alia huius generis. — 122. *corona.* Vid. ad IX, 508. *rara*, quum ad muros implendos exiguus numerus non sufficiat. Cf. adnott. ad IV, 131. — 123. *Asius*, Imbrasi fil., alibi non commemoratur. Alii viri huius nominis apud Homerum prodeunt Il. II, 835. XII, 95. et XVI, 712. — *Thymoetes* hic et infra XII, 364. commemoratus diversus est ab eo, qui II, 32. iam adfuit. — *Hicetaonius*, i. q. Ἱκεταονίδης, Hicetaonis filius, Laomedontis nepos; ut infra v. 749. *Lycaonius*, IV, 471. *Agamemnonius*, XII, 515. *Echionius* etc. — 125. *prima acies*, i. e., in prima acie, πρόμαχοι. — De *Sarpedone* vid ad I, 100. — 126. *Lycia ab alta*, i. e. clara, nobili. Vid. ad IX, 697. et infra v. 374. — Cum v. 127. cf. Hom. Od. IX, 481. et Ovid. Met. XIV, 181 sq. — 128. Seneca Suas. I. p. 9. (loco valde inquinato, in quo emendando desudavit Peerlk.) haec verba sic affert: *rapit haud partem exiguam montis.* — *Lyrnesius.* Sic Med. et alii haud dubie Codd. minus accurate collati, quos cum Wagn. secuti sumus. Vulgo *Lyrnessius.* Vid. ad Ecl. VI, 29. et Aen. V, 306. *Lyrnessus* (vid. Hom. Il. II, 690. XIX, 16. XX, 92. Strab XIII. p. 612.) secundum Hierocl. p. 761. Diod. V, 49. al. antiquum erat Adramyttii nomen, oppidi Mysiae maioris ad sinum inde appellatum siti, quod etiam nunc *Adramit* vocatur; ex aliorum tamen opinione aliud oppidum huic vicinum et iam Strabonis tempore devastatum. Cf. liber meus *Handb. der alt. Geogr.* II. p. 145. (not. 59.) et 146. — 129. Ut Virgilius imitatur Homericum illud οὐ πατρὸς ἀμείνων, ita Virgilium Claud. in Ruf. I, 373. *Nec forti genitore maior, nec fratre corusco.* — 131. De duplici *que* — *que* (post *hi* - - *illi*) pro *alii* — *alii* posito vid. ad I, 701. — Etiam obsessos facibus uti de vallo deiiciendis (velut ap. Liv. XXI, 8.), non mirum videri posse, quum iisdem vel in acie pugnantes utantur (ut ap. Silium IX, 335. 577.), Wagn. observat coll. Lips. Poliorcet. IV, 4. p. 605. et Oudend. ad Lucan. VII, 512. Cf. etiam Aen. I, 150. — 132. „*Veneris iustissima cura* [vid. ad I, 678.] quem

Dardanius caput, ecce, puer detectus honestum,
Qualis gemma, micat, fulvum quae dividit aurum,
Aut collo decus aut capiti; vel quale per artem
Inclusum buxo aut Oricia terebintho
Lucet ebur; fusos cervix cui lactea crinis
Accipit et molli subnectens circulus auro.
Te quoque magnanimae viderunt, Ismare, gentes
Vulnera dirigere, et calamos armare veneno,

---

merito amabat Venus, quia illi debebatur imperium, seu simpliciter, quia dulcissimus puer. Is, etsi iussus abstinere a pugna (IX, 661 sq.) ideoque sine armis incedens, tamen in medio pugnantium e muris repente iterum conspicitur." *H.* — *caput honestum*, h. e. pulchrum (vid. ad Geo. II, 392.) *detectus*, i. e. sine galea. — 134. „*Qualis gemma micat.* Emicat inter ceteros adstantes Iulus formosus, ut gemma auro inclusa, aut opus eburnum, buxeo vel terebinthino margine ambiente. Κειμήλιον aliquod Homericum s. ἄγαλμα cogitat poëta. Cf. I, 592 sq." *H.* Cf. etiam imitatio huius loci ap. Silium VIII, 469 sq. *Is primam ante aciem pictis radiabat in armis, Arsacidum ut fulvo micat ignea gemma monili.* — 135. „*aut collo, aut capiti decus*, sive ut monili, sive ut diademati inseratur gemma. — 136. Cf. Il. VI, 229 sqq. et X, 156. *H.*" — *buxo aut.* De hiatu vid. ad Ecl. II, 53. — *Oricia terebinthus.* Oricus, s. Oricum, urbs Illyridis Graecae ad sinum Ionium sita et postea Epiro adscripta, de qua (nunc *Ericho* adpellata) vid. librum meum *Handb. der alt. Geogr.* III. p. 851. Iuxta eam nascitur terebinthus nigrum lignum habens, ut Serv. tradit. Cf. Plin. XIII, 6, 12. Theophr. hist. pl. III, 15. Dioscor. I, 9, 79. Cels. V, 26. Ceterum non male hanc rem variasse Silium XII, 226 sqq., iam Heyn. memorat. — 137. Cf. Geo. IV, 337. — *cervix lactea* (i. e. candida: vid. ad VIII, 660.) *accipit*, excipit, *crines* per cervicem *fusos*. Pro *Accipit* Schol. Hor. Crucq. Od. IV, 10. legit *Excipit*, quod temere recepit Wakef., eadem ratione peccans etiam Geo. IV, 167. et Aen. II, 434. Cf. idem ad Lucr. IV, 592. Sed vide ad III, 210. et Iahn. ad Geo. I, 340. — 138. *et molli* cett. „Capillum promissum diadema aureum, quod inter Phrygii luxus ornamenta fuisse videtur, colligit. Val. Fl. II, 130. *aut tereti crinem subnectitur auro.* Fibulam minus bene intelligat aliquis, quum et de circulo, et de crinibus agatur." *H.* — *molli auro*, tenui et ductili (nostrum *geschmeidig*), quod opponitur crasso et duro; sermo est enim de bractea aurea. Vid. infra v. 818. et Val. Fl. I, 430. *Eurotan molli bis fuderat auro.* Cf. etiam Wakef. ad Lucr. IV, 592. — 139. *magnanimae.* Med. a m. pr. *magnanime*, quod, a Brunckio receptum, propter sequens *generose* stare non posse, Ruhk. docet, qui cum *gentibus magnanimis* confert *urbes magnanimas* Silii I, 29. et sensum loci sic capit: „Etiam tu contra fortes fortissime pugnasti." Wagn. per *gentes magnanimas* (quod imitetur Hom. μεγαθύμους Ἀχαιούς) ipsam Ismari gentem, Lydos, intelligit, qui fuerint in exercitu Troianorum; ut *gentes* pro *gens* positum sit (quemadmodum VIII, 328. *Sicanae gentes*), Adiectivum autem loco Pronominis possessivi *tuae*, coll. Iani Arte poët. Lat. p. 334. §. 25. not. Peerlk., qui verbum *viderunt* ad hostes referendum esse iudicat, satis audacter coni. *Te quoque Anagninae viderunt* etc. — 140. *Vulnera dirigere* (i. e. tela dirigere, quibus vulnera infliguntur) legimus etiam ap. Senecam Herc. Oet. 159. Silium II, 92. et Tac. Hist. II, 35. Sic *ictus dirigere* ap. Stat. Theb. IX, 773. Peerlk. comparat Polyb. I, 58. ἐκβάλλουσι τὰς πληγάς. (De voc. *vulneris* pro telo vulnerante posito Thiel. conferri iubet Drak. ad Sil. V, 251. Burm. ad Anth. Lat. I, 147, 18. et Cort. ad Lucan. III, 314. et VIII, 384.) Ceterum *dirigere* verbum proprium de telis, iaculis etc. Cf. Aen.

Maeonia generose domo, ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolosque irrigat auro.
Adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere moerorum sublimem gloria tollit,
Et Capys: hinc nomen Campanae ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant: media Aeneas freta nocte secabat.
Namque, ut ab Euandro castris ingressus Etruscis,
Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;

VI, 57. VII, 497. X, 401. XI, 654. XII, 490. Manil. I, 269. Val. Fl. VI, 541. Senec. Hipp. 813. Curt. VII, 4. extr. alios. — *calamos armare veneno.* „Quo iure Ismarum Lydium veneno inungentem tela inducere potuerit poëta, non assequor. Maeones illo tempore non adeo barbari erant. Et iam Amycum simili modo notaverat IX, 773.“ Haec *Heyn.;* sed verissime *Ruhk.:* „Hunc morem esse barbarum, poëta nusquam dixit; et quum Rutulos veneno inungentes vidissent tela, Troiani etiam sibi hoc licere in hostes putarunt. Nec Odysseae auctor pro more barbarico habuit, ut qui ipsum Ulyssem Ephyram profectum narrat (Od. I, 260 sqq.), ut venenum, quo tela sua inungeret, sibi pararet.“ Adde, quod etiam Cretensibus eundem morem Virgilius adscribit Aen. XII, 858. quodque ap. Ovid. Met. IX, 130. et Val. Fl. I, 108. ipse Hercules sagitta venenata utitur. (Saepius sane idem de barbaris refertur. Cf. Aen. XII, 857. Lucan. VIII, 304. Ovid. Trist. III, 10, 64. Silius III, 272. etc.) Peerlk. teste imitatur hunc locum Ambros. Hexaem. III, 9. *armata venenis tela.* — 141. *Maeonia generose domo*, nate nobili inter Lydos genere. De simplici Ablativo originem indicante vid. infra ad v. 183. — *pinguia culta exercent viri.* Vid. ad Geo. I, 99. — *Pactolus irrigat auro.* Cf. de hoc Lydiae amne quondam aurifero, qui propterea appellabatur etiam *Chrysorrhoas*, Strab. XII. p. 554. et XIII. p. 625. Tzetz. ad Lycophr. 1352. Plin. V, 29, 30. et e poëtis Hor. Epod. 15, 20. Ovid. Met. XI, 137 sqq. Iuven. XIV, 299. Tibull. III, 3, 28. Claud. I, 54. XVIII, 214. alii. Nunc vocatur *Sarabat.* Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 174. — 143. „Iterum studet gentis Memmiae nomini. Vid. V, 117. et ibi not. ad v. 114.“ *H.* De ipsa re vid. IX, 779 sqq. — 144. *aggere moerorum.* Vid. supra ad v. 24. — 145. *Capys* cett. „Ex opinione illa veterum nota, a Graecis s. Troianis conditoribus repeti urbium Italiae origines. De Capua a Capy condita cf. Liv. IV, 37. [Ovid. Fast. IV, 45. Lucan. II, 393. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 737.] — 146 sqq. Dum ita pugnabatur utrimque, Aeneas ex portu urbis Caere, unde auxilia adducebat, solvens mari redibat cum navibus inde ab VIII. extr.“ *H.* — *duri certamina belli*, ut ap. Lucr. I, 476. *saevi certamina belli.* — *certamina conferre*, pro manus conserere in certamine, legitur etiam Lucr. IV, 841., ut *pugnam conserere* ap. Tac. Ann. I, 11. et Liv. XXXVII, 30. Cf. etiam Ruddim. II. p. 156. not. 5. ibique Stallbaum. — 147. „*media nocte*, quae diem pugnae memoratae secuta est; nam noctem pugnae supervenisse, facile ex tota narratione intelligitur. [„Hunc alterum esse pugnae diem, superiorem libro X. contineri, indicat etiam vocula *hodie*, qua Iupiter v. 107. utitur.“ *Wagn.*] - - - Adest Aeneas cum classe postero die orto et pugnam novam in escensu facit v. 260 sqq. — 148. Verbo commemorat supra exposita VIII, 478 sqq. 603 sqq. et adiungit reliqua deinceps insecuta.“ *H.* Wagn. memorat, sequentia duplici modo coniungi posse, aut, ut prior propositionis pars sit: *ut ab Euandro c. i. Etruscis* (est), et apodosis incipiat a verbis *Regem adit;* aut, ut continuetur protasis usque ad *immiscetque preces;* hoc magis oratorium, illud, etsi durius, tamen magis poëticum esse. Priorem rationem secuti sun Wakef. et Iahn., alteram etiam Peerlk.

Quidve petat, quidve ipse ferat; Mezentius arma
Quae sibi conciliet, violentaque pectora Turni
Edocet; humanis quae sit fiducia rebus,
Admonet, immiscetque preces. Haud fit mora; Tarchon
Iungit opes, foedusque ferit; tum libera fati
Classem conscendit iussis gens Lydia divûm,
Externo commissa duci. Aeneïa puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subiuncta leones;

Süpfl. et Gossr. De omisso Verbo substantivo vid. adnott. ad Ecl. I, 55. Geo. II, 180. Aen. I, 237. al. — 150. *Quidve petat* etc. Non mirum est, iam veteres Grammaticos, Servio teste, in hoc loco haesisse et potius *Quidque petat, quidque ipse ferat* scribendum censuisse, quibus iure adsentitur Iahnius (multa disputans contra Wagnerum, qui Qu. Virg. XXXVI, 5., ubi agit de Part. *ve* in interrogationibus usurpata, Codd. scripturam defendit.) Quum enim Aeneas narret, *quis sit, quid petat, quid ferat*, ea tantum Copula *que* coniungi, neque vero Particula *ve* disiungi poterant. Quare Iahn. aut *quidque* — *quidque* edendum, aut locum sic distinguendum censet: *Quidve petat, quidve ipse ferat Mezentius, arma* etc., i. e. Aeneas primum memorat, quis ipse sit, tum edocet, quid Mezentius petatve feratve, et quas opes ille collegerit etc. Sed huic rationi quum totius loci conformatio, quae illud *petat* et *ferat* de Aenea intelligi iubeat, tum additum Pron. *ipse* videtur adversari. Quare potius Wagnero adsentior in edit. min. haec adnotanti: „Videtur poëta ita locutus interrogantis ratione habita; Tarchonti enim ex more quaerenti ex Aenea, quis vocetur, qui sit, quidve petat feratve, memorat ea Aeneas.“ Particulae autem *ve* et *que* etiam supra v. 71. XI, 592. et alibi confunduntur. — *quid ferat*, quas opes habeat. — „*Mezentius arma* [i. e. copias, exercitum] *Quae sibi conciliet*, Turni societate, VIII, 7 sq. 492 sq. VII, 647 sqq. — 152. *quae sit fiducia*, h. e. nullam esse: esse rerum humanarum varietatem et vicissitudinem summam: posse ideo fieri, ut Mezentius expulsus iterum in regnum remeet.“ *H.* Rectius, puto, *Peerlk.:* „Se nunc aliena ope indigere: hoc idem accidere posse Tarchonti et Etruscis;“ simul docens, simili argumento uti Livium XXX, 30. — *haud fit mora, Tarchon* cett. Vid. ad III, 207. Formam autem *Tarchon* cum Wagn. ex Medic. aliisque Codd. et Servio restituimus pro vulg. *Tarcho.* Vid. ad VIII, 506. — 154. *foedus ferit*, ut etiam *foedus icere, percutere*, et ap. Graecos ὅρκια τέμνειν, pro: ferire porcum ad sanciendum foedus. Cf. Cic. pr. Balbo 15, 34. pr. dom. 50, 129. Iustin. XLII, 3, 4. Liv. I, 24, 8. IX, 5, 3. ibique Intpp. — „*libera fati*, a vaticinii necessitate soluti Etrusci [*gens Lydia:* vid. ad VII, 479.], quo ad persequendum bello Mezentium externum ducem adsciscere debuerant VIII, 495. Vaticiniis et responsis deorum *illigatur* vel *obligatur* is, qui aliquid ex deorum iussu facere debet; *liberatur*, quum res vel conditio locum habet.“ *H.* Clarius etiam *Wagn.:* „Ut *voti liber* is dicitur, qui solvit votum, sic *liber fati*, qui fecit, quod voluit fatum. Cf. VIII, 499 sqq.“ De Adi. *liber* cum Genit. constructo vid. Hor. A. P. 212. Lucan. IV, 384. VI, 301. VII, 818. Silius II, 441. Sen. Hippol. 490. Barth. Adverss. VI, 25. Gronov. Diatr. Stat. c. 2. Heins. et Drak. ad Silii l. l. — 156 sqq. „Navis Aeneae [i. e. quam Caeretani ex suis navibus Aeneae dederant], quae primum locum tenet (cf. V, 338.), habet insigne s. parasemon in extrema prora montem Idam et sub monte, fortasse in antro, leones binos, matri Idaeae sacros. Sic v. 253. *binique ad frena leones.* Cf. Salmas. ad Solin. p. 403. *Puppis* omnino pro navi; alias puppis tutelam, non parasemon, haberet.“ *H.* Vid. supra ad v. 80. De hiatu *duci Aeneia* vid. ad Ecl. II, 53. et III, 6. — 157. *Prima tenet.* Vid. V, 338. — *rostro subiuncta leones.* Quum parasemon plerumque

Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
Hic magnus sedet Aeneas, secumque volutat
Eventus belli varios; Pallasque sinistro
Affixus lateri iam quaerit sidera, opacae
Noctis iter, iam quae passus terraque marique.
Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete,
Quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
Aenean, armetque rates, pelagoque vehatur.

---

supra rostrum sit, Heyn. verbum *subiuncta* non urgendum, sed pro: appositos, additos, positum censet. At rectius, nisi fallor, Wagn. Idam modo parasemon, leones autem rostris ita subiunctos fuisse suspicatur, ut ipsum rostrum in leonum faciem abiret, coll. Scheffer. de mil. nav. p. 126 sq. Didymo ap. Hesych. v. *Σαμιακὸς τρόπος*, ubi legimus: *τοὺς δὲ ἐμβόλους σεσήμανται, ὡς δοκεῖν ῥύγχεσιν ὑῶν ὁμοίως κατεσκευάσθαι*, et Serv. ad v. 166. „*Aeratra tigri:* cuius rostrum erat in similitudinem tigridis.“ Non igitur opus est Peerlkampii coniectura *rostrum Phrygio subiuncta leoni*. De ipsa constructione vid. adnott. ad Aen. I, 320. — 158. *Ida - - profugis gratissima Teucris*, haud dubie adspectu gratissima; gaudebant Troiani hoc parasemon intuentes, quod ipsis caram patriam in memoriam revocaret. Peerlk., cui haec verba absona videntur, cum Heynio totum versum exsulare iubet. Ceterum *Heyn.* haec adnotat: „Unde porro haec navis cum insigni ex Troianis religionibus petito Aeneae apud Caeretanos statim parata fuit? Iam veterum Grammaticorum ea fuit dubitatio, quomodo intra unius diei spatium classis adornari potuerit. Dicendum, Caeretanos iam ante ad bellum instructos classem in promptu habuisse (cf. VIII, 494.), Aeneae autem navem festinanter ornasse. Poëtam tamen minus cautum in his fuisse arbitror: ut et v. 205. in Ocni Mantuani navi Mincium pro insigni habente. [Peerlk. non inepte putat, selectam hanc navem fuisse ea ipsa de causa, quod forte hoc ipsum parasemum habuerit; idque vel ex religione Idaeae matris, vel ex capta olim nave Troiana, vel ex aliis causis repeti posse.] Sed haec dubitatio evanescit recordanti, binas naves suas (VIII, 79 sqq.) Aeneae se iunxisse ad Caeretanum portum.“ *H. Gossr.* quoque eos falsos esse censet, qui navem a Tuscis Aeneae exstructam (quidni suppeditatam modo?) putent, et quum opus sit, ut una certe navis relicta fuerit, in qua Aeneas reverteretur, quod Virgilius VIII, 548. commemorare omiserit, quumque Aeneas VIII, 79. duabus adeo navibus ad Evandrum advectus sit, Troianam navem hic intelligendam putat; cui tamen opinioni totius loci conformatio, imprimisque verba illa *profugis gratissima Teucris* vix conciliari possunt. Verissime potius Ruhk. monet, numquam esse obliviscendum, nos in poëta, non in historico versari, illumque contentum esse, si imaginationi nostrae prudenter satisfecerit. — 159. *Hic*, in puppi, *sedet Aeneas*. Vid. infra v. 218. — 161. *iam — iam*. Vid. ad IV, 157. — *sidera, opacae noctis iter*, quibus nocturnus per mare cursus regitur. *Sidera* non sunt *ὁδὸς*, sed *ὁδηγέται*. Vid. Wagn. Qu. Virg. XXXIII, 3. Cf. de hoc appositionis genere adnott. ad Ecl. II, 3. et al. Alibi *noctis iter* aut est, quod ipsa Nox per coelum facit, aut quod homines noctis tempore faciunt, de qua re Peerlk. conferri iubet Intpp. ad Val. Fl. VII, 408. et Lucan. X, 333. — V. 163. iam legimus VII, 641., ubi vid. adnott. Ceterum cf. etiam I, 8. VII, 37. IX, 77. et similes locos. — 166 sqq. „De copiis ex Etruria et de urbibus, unde adducuntur, omnino haec habe. Quatuor earum copiarum turmas edidit: primam Clusinorum et Cosanorum ducit *Massicus*. Infra v. 655. *Osinius* Clusinorum rex (s. Lar) inducitur, quem sub Massici imperio egisse necesse est. Cf. ibi Serv. Alteram ex Populonio et Ilva s. Aethalia insula ducit *Abas;* tertiam ex Pisa *Asilus*; quartam ex Caere et vicinis locis *Astur*. Accedunt auxilia e Ligu-

Massicus aerata princeps secat aequora Tigri;
Sub quo mille manus iuvenum, qui moenia Clusî,
Quique urbem liquere Cosas: quîs tela sagittae
Corytique leves humeris et letifer arcus.
Una torvus Abas; huic totum insignibus armis
Agmen et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli iuvenes; ast Ilva trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum divûmque interpres Asilas,
Cui pecudum fibrae, coeli cui sidera parent

---

ribus v. 198. Classis omnino erat XXX navium v. 213. Copiae autem M sagittarii a Massico ducti, CM armati sub Abante, M alii sub Asyla et totidem sub Asture: ergo ter mille nongentorum capitum." *H.* — *princeps*, primus inter socios. — *aerata Tigri.* Vide supra ad v. 157. Praeterea cf. V, 116 sqq. et infra v. 205 sq. et 209. — 167. De *Clusio* s. Camerte, Porsenae sede, nunc *Chiusi* vocato, vid. Strab. V. p. 226. Polyb. II, 25. Liv. II, 19. V, 33, 1. X, 25, 11. Plin. III, 5, 8. alios et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III, p. 599 sq., de *Cosis*, autem s. Cosa alio Etruriae oppido, cuius ruinae apud *Ansedoniam* nostrorum temporum inveniuntur, Strab. V. p. 225. Plin. III, 5, 8. Mela II, 4, 9. Rutil. I, 285. Tac. Ann. II, 39. Vellei. I, 14. alios et librum meum modo comm. III. p. 601 sq. — 169. *Coryti*, pharetrae. Cf. Ovid. Trist. V, 7, 15. Sil. II, 106. VII, 443. (ubi vid. Drak.) XV, 773. Stat. Theb. IX, 729. (ubi vid. Barth.) Brevi penultima hac voce usus est Sidon. Apoll. XI, 56. Est Graec. *γωρυτός* (Hom. Od. XXI, 54. et al.); quare etiam Wagn. cum Med. scripsit *goryti;* quem tamen, quum vox Graeca cognata sit cum *κώρυκος*, apud Romanos autem optimorum Codd. auctoritas scripturam per *c* magis adiuvet, sequi dubitavimus. Süpflius mecum, Peerlk. et Gossr. cum Wagnero faciunt. — 170. „*insignibus armis.* Heyn. ad arma (i. e. clipeos, thoraces et galeas) ferrea spectari putat, quod Ilva hoc metallo olim clara fuerit. — 171. *aurato Apolline*, tamquam tutela (vid. supra ad v. 157. et Drak. ad Silium XIV, 543.); de parasemo enim, ut in ceteris navibus hic commemoratis, cogitari non potest, quum, quod etiam Wagn. observat, praeter Tritonem aut simile numen marinum alius cuiusquam dei imago non facile navium parasemon fuerit. — 172. *Populonia mater*, i. e. patria. Vid. VII, 762. De ipsa autem *Populonia* s. Populonio et Poplonio (*Ποπλωνίῳ*), Etruriae oppido, vid. Strab. V. p. 223. Plin. III, 5, 8. Mela II, 4, 9. Liv. XXVIII, 45, 15. XXX, 39, 2. alios et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 601 sq. — 173. De *Ilva* s. Aethalia, insula notissima, quae nunc *Elba* appellatur, cf. Strab. II. p. 123. et V. p. 223. et 225. Diod. V, 13. Plin. III, 6, 12. Mela II, 7, 19. Liv. XXX, 39, 2. alii et liber meus modo comm. III. p. 615. — 174. *inexhaustis*, quae exhauriri non possunt. Vid. VII, 17. *inaccessus* et adnott. ad III, 275. — *Chalybum.* Vid. ad Geo. I, 58. — 175. *Asilas* vates etiam inf. XI, 620. et XII, 550. prodit. — *hominum divûmque interpres* secundum Heyn. est arbiter inter deos hominesque; sed praestat altera eaque simplicior interpretatio: qui deorum voluntatem hominibus interpretatur. Cf. III, 359. IV, 356. et Sen. Troad. 355., ubi vates simpliciter *deorum interpretes* vocantur. — Quatuor praecipua vaticinationis genera commemorantur, extispicium, auspicium, sideralis et fulguralis scientia. Cf. simillimus locus Stat. Theb. VIII, 177 sqq. — „*Cui pecudum fibrae* [quas maxime ab haruspicibus observatas esse constat: cf. Mueller. de Etruscis T. II. p. 182. et Gossr. ad h. l.] *parent*: quatenus eos, tam-

Et linguae volucrum et praesagi fulminis ignes,
Mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
Hos parere iubent Alpheae ab origine Pisae,
Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens et versicoloribus armis.
Ter centum adiiciunt, — mens omnibus una sequendi, —
Qui Caerete domo, qui sunt Minionis in arvis,

---

quam pro arbitrio interpretatur in bonam vel in sinistram partem. Sic apud poëtas *regere* et *moderari* dicimur ea, quorum scientiam habemus, ut sidera is, qui eorum nomina et cursum tenet. Ita *futura parere* dicuntur iis, qui ea praedicunt, quasi vim in ea habeant: iidem *futura moderari*, *regere*. Eo enim omnino inclinat hominum opinio, ut, qui praedicunt futura, eos etiam constituere posse futura putent. - - - Comparat Burm. Petron. 134. *Quidquid in orbe vides, paret mihi.* Sed ibi venefica loquitur: hanc autem sibi potestatem in omnium rerum naturam tribuere, nota res est." *H.* Aptius Wagn. mentionem facit loci Sueton. Octav. c. 95. *immolanti omnium victimarum iocinora replicata intrinsecus ab ima fibra paruerunt*, et *parent* explicat per apparent, „videlicet ita, ut voluntas deorum ex istis appareat Asilae." — 177. De fulminibus in πυρομαντίᾳ fatalibus Thiel. conferri iubet Sen. Nat. Qu. II, 50. Plin. II, 53. et Stat. Theb. X, 621. — 178. *rapit*, celeriter secum ducit. Vid. VII, 725. — *densos acie*, milites gravis armaturae, qui densis pugnant ordinibus. — *horrentibus hastis.* Vid. ad Geo. I, 151. — Cum v. 179. cf. Stat. Theb. IV, 178. — Ordo verborum hic est: Pisae urbs, Alpheae ab origine, Etrusca solo, iubent nos parere. „*Pisae* s. Pisa, ab iis condita, qui Pisa Elidis [ad Alpheum sita] profecti erant [cf. Strab. V. p. 222. et Iustin. XX, 1.], unde *Alpheae ab origine*, pro: ab origine Alphea s. Eliaca; at *solo*, sede ac situ, urbe Etrusca." *H.* Aliquot Codd. cum ipso Med. *Alphea ab origine*, quod non erat cur Heinsius revocaret; quum apertum sit, et hic elisionem fraudi fuisse librariis. Diphthongi autem *ae* ante brevem vocalem elisae Wagn. haec exempla collegit: I, 650. VII, 796. X, 360. 691. XI, 618. XII, 227.; longam *a* contra semel tantum elidi a Virgilio memorat XI, 862., ubi *aciem* duabus syllabis pronuntiandum sit *acjem.* Praeterea etiam Iahn. verissime observat: ut voce. *ab origine* et *solo*, sic etiam *Alpheae Pisae* et *urbs Etrusca* sibi opponi; ita ut de veritate vulg. lectionis neutiquam sit dubitandum. Ceterum cf. adnott. ad I, 642. De ipsa Pisa, thermis suis celeberrima, quam etiamnum eodem nomine dici constat, vid. Strab. V. p. 222. Polyb. II, 16. III, 41. 56. Plin. III, 5, 8. Mela II, 4, 9. Liv. XXI, 39, 3. alios, et de Pelasgis, antiquissimis eius incolis, Dionys. Hal. I, 20., omnino autem liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 569 sq., qui etiam de *Alpheo* conferendus ibid. p. 872 sq. — 180. *Astur*, Wagn. in edit. min. cum Medic. scripsit *Astyr.* — 181. *versicoloribus armis*, e diversis metallis confectis, ut Iliad. V, 504. κλυτὰ τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. De armis enim *pictis* (vid. ad VIII, 588.) hic non cogitandum. — 182. Trecentos modo comites adiiciunt, sed *mens* (ardor) *sequendi* (ad bellum eundi) omnibus una est iis, qui etc. — *Tercentum* cett. Heyn. ad quaestionem, cur tam pauci ex tam opulenta Caere venerint, respondet, mille homines inde iam abduxisse Mezentium VII, 652 sq. Ceterum Burm. *tercentum* perperam cum Servio pro Nominativo habet, ad voc. *adiiciunt* supplens Pronomem *se;* quum pateat, verba sic esse coniungenda: *Qui Caerete domo sunt* cett., *adiiciunt tercentum* viros. — 183. *Qui Caerete domo*, i. e. qui domo, patria, sunt Caeretani; quemadmodum VIII, 114. *Qui genus? unde domo?* et supra v. 141. *Maeonia generose domo.* Vid. adnott. ad IV, 36. coll. cum iis, quae ad VIII, 597. adscripsimus. De *Caere* autem s. Agylla vid. ad VII, 652. et VIII, 600. — *Minio*, parvus Etruriae fluvius, nunc *Mignone* appellatus, de

Et Pyrgi veteres, intempestaeque Graviscae.
Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra et paucis comitate Cupavo,
Cuius olorinae surgunt de vertice pennae —
Crimen amor vestrum, — formaeque insigne paternae.
Namque ferunt, luctu Cycnum Phaëthontis amati,

---

quo vid. Melam II, 4, 9. Rutilium I. 279. et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 520. — 184. *Pyrgi* (*Πύργοι*) fanum Lucinae et portum habebat, quo Caeretani tamquam suo utebantur. Cf. Strab. V. p. 226. Diod. XV, 14. Liv. XXXVI, 3, 8. et Mela l. l. Eius reliquiae inveniuntur apud portum *St. Severo.* Cf. liber meus modo comm. III. p. 606. — De *Graviscis* s. Gravisca vid. Plin. III, 5, 8. Mela l. l. Rutil. I, 281. Vellei. I, 15. Liv. XL, 29, 1. XLI, 16, 6. alios et librum meum modo comm. III. p. 605. Videtur hoc Etruriae oppidum paullulum supra ostium Minionis situm fuisse. Cf. Abeken *Mittelitalien* p. 36. — „*intempestae Graviscae* aëris temperie, quum in humili ac palustri loco essent sitae.“ *H.* — 185 sqq. Sequitur locus difficillimus, in quo etiamnum vitii aliquid reconditioris residere arbitror. *Heyn.* inter alia haec adnotat: „Obscurior locus seu ex interpolatione, quod equidem suspicor, ut totus v. 188. tollendus sit, quo facto sententia bene procedit, (ut sit: non ego te, o Cupavo, comitate a Cinyra et paucis, transierim, olorinas pennas in crista qui gerebas); seu propter obscuriorem fabulam a poëta aliter quam ab aliis tractatam; factum enim videtur, ut ex Orionte fabulam de Phaëthonte, Cinyra et Cubabo (vid. Apollod. III, 14, 3. not.) in Liguriam traduxerint homines; etsi Ligurum diversus plane est Cycnus et Phaëthon. Si Phanoclis elegi, *Ἔρωτες*, superessent (cf. Heins. et Burm. ad Ovid. Met. X, 83. et Ruhnk. Epist. crit. p. 299.), melius forsan de fabula constaret; nam ex illo ductam eam esse a Lactantio proditum in Narr. fabb. II, 4.; eandem fabulam Ovid. Met. II, 357 sqq. repetiit. [Cf. etiam Hygin. f. 154. et Voss. *Mythol. Br.* II. p. 50.] - - Ut nunc locus se habet, ut aliquo saltem modo expediatur illud: *Crimen amor vestrum*, statuere necesse est, Cinyram et Cupavonem turpi se amore prosecutos esse.“ Simul Vir doct. locum aut sic distinguendum censet: *Non ego te Transierim*, *Cinyra* (Vocat); *et* (pro *nec*) *te*, *paucis comitate Cupavo*, *Cuius* cett., aut: *Cinyra* (Ablat.) *et paucis comitate Cupavo*, ut Cupavo Cinyram et paucos comites habuerit. Equidem alteram rationem, quam et Pron. *te* semel positum et verba *Cuius olorinae* etc. ad solum Cupavonem relata et Servii silentium de Cinyra commendant, cum Iahnio praefero, ut unus modo Cupavo primas partes agat, ideoque Comma apud Wagn., Thielium, Peerlk. et Süpfl. post Cinyra apparens sustuli. Minime vero de turpi amore inter Cinyram et Cupavonem cogitandum, sed — si vera est lectio, et Virgilius vere duos homines nominavit, de qua re sane dubitandum, quum Copula *et* non in omnibus Codd. inveniri videatur, in nomine Cinyrae scribendo Codd. mirum quantum fluctuent, et poëta v. 185. unum modo *Ligurum ductorem* alloquatur, v. 194. autem iterum unum modo *filium* commemoret, — Cinyram et Cupavonem fratres esse putaverim, Cycni patris infelici amore et tristi sorte notos; quamquam non nego, vel sic verba illa *Cinyra et paucis comitate* maxime offendere, ut iis potissimum medicina quaerenda videatur. Peerlkampii tamen coniecturam satis audacem *Cinyra*, *aequales comitate catervas* probare non possum. Quod autem attinet ad v. 188., ab Heyn. in suspicionem adductum, Ruhk., Iahn. (in priore edit.) et Thiel., verba sic distinguentes: *Crimen*, *Amor*, *vestrum*, paullo impeditiorem amplectuntur Sprengelii explicationem (propositam in libro: *Neue Kritik der klass. Roem. Dichter* p. 139 sqq.): Cupavo in vertice pennas habet, quae pennae vobis, Amor, crimini et insigne paternae formae sunt; ut unum quidem Amorem poëta appellet, matrem tamen

Populeas inter frondis umbramque sororum
Dum canit et maestum Musa solatur amorem,
Canentem molli pluma duxisse senectam,
Linquentem terras et sidera voce sequentem.
Filius, aequalis comitatus classe catervas,

Venerem simul intelligat; de quo dicendi usu vid. adnott. ad I, 140. et IX, 525. Non magis probabilem dixerim J. F. Wagneri (de locis quibusd. ap. Virg. etc. p. 7 sq.) explicationem, qui *crimen* hic id significare putat, quo aliquid ab aliis rebus discernatur (*das Unterscheidungsmerkmal*), ut haec sit sententia: nota, qua a reliquis discernimini, amor vester est. Simplicior autem et probabilior mihi videtur Wagneri ratio, qui verba *Crimen amor vestrum* parenthetice interiecta censet, et coll. loco XII, 600. ita interpretatur, ut *crimen* significet causam mali: „amor, quo Phaëthontem amicum suum Cycnus amplexus fuerat, opprobrio vobis est, o pennae olorinae; is enim amor causa fuit Cycni in olorem conversi.“ Sic si locum capiamus, apparere censet Vir doct., minime desiderari posse versum 188. [iam ab Ouwensio defensum in Noctt. Hagan. III, 27. p. 631.], qui causam contineat, cur poëta narrationem de Cycno in avem mutato carmini intexuerit et cur pennas olorinas in galea Cupavo gesserit. Fateor tamen, vel sic verba *Crimen amor vestrum* mihi nondum satis defensa, sed futuro emendatori relinquenda videri. Quae enim hactenus prolatae sunt coniecturae, minus satisfaciunt. Wakef. parum probabiliter coni. *carmen amor vestrum*, Iahn. autem *Crimen amore datum*, et Peerlk. satis audacter - - *pennae, Crinibus ornamentum et formae insigne paternae.* Quam praeterea Wagn. proposuit coniecturam, *fortunae insigne paternae*, quum haec verba illis *olorinae pennae* per talem epexegesin addantur, quae Copulam non admittat, *fortuna* autem et *forma* haud raro permutata sint (coll. Drak. ad Liv. XLI, 20. et Oudend. ad Apulei. Met. p. 7.), ea, etsi satis ingeniosa, minus tamen necessaria videtur. Copula *que* enim hic habet vim explicativam: de vertice surgunt pennae olorinae et (quidem tamquam) insigne paternae formae. Cf. adnott. ad II, 722. IX, 110. et al. — V. 190. spectat ad Phaëthontis sorores, s. Heliades, in populos nigras electrum exsudantes mutatas, qua de re vid. adnott. ad Ecl. VI, 62. — *umbram sororum*, i. e. umbram arborum, in quas mutatae sunt sorores. — 191. *solatur amorem.* Vid. ad I, 238. — *Musa*, cantu. Cf. adnott. ad Ecl. I, 2. De cycnorum cantu vid. ad Ecl. VIII, 55. et IX, 29. — 192. „Ferunt eum *duxisse*, h. e. induxisse, *senectam canentem molli pluma*, ita ut senectam pluma induxerit, ex poëtica ratione, quum ipsi seni pluma induceretur; *canentem - - linquentem - - sequentem:* h. e. ferunt eum, iam senem et canum, inductum plumis evolasse. [Nam *linquentem* cett. pro *et liquisse* positum: vid. ad I, 69. II, 323. IX, 488. al.] Minus enim placet, ut sit simpliciter: *duxisse*, egisse, eum *senectam*, *canentem pluma*, sic ut haberet plumas pro canis, h. e. in cygnum mutatus. Ex h. l. ductum illud Nemes. Cyneg. 37. *Cygnum plumamque senilem*, et Claud. VI. Cons. Hon. 171. *Mutatumque senem plumis.*“ *H.* Aliter *Burm.*, qui haec adnotat: „*Canentem* moesto amori iungit apte, quia prae moerore et cura saepe canities contrahitur, ut ex Theocr. Id. XII, 2. observat Dorvill. cett.“ Mihi prima Heynii explicatio verissima videtur. Peerlk., quum unus Iaeckii liber *plumam*, duo autem Codd. *senecta* exhibeant, coni. *Candenti mollis plumas duxisse senecta.* — 194. *aequales comitatus catervas* Wagn., comparans v. 185., recte interpretatur: „Cupavo cum suis comitabatur catervas aequales, i. e. catervas Ligurum, ipse Ligur.“ Heyn. de aequato numero cogitat, coll. v. 182., ut sit: alios trecentos; quod non magis probari potest, quam Servii explicatio: catervas aequaliter per naves distributas, aut ipsi duci virtute pares. Peerlk. denique interpretatur: „cater-

Ingentem remis Centaurum promovet: ille
Instat aquae, saxumque undis immane minatur
Arduus, et longa sulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicae Mantus et Tusci filius amnis,
Qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen,
Mantua, dives avis; sed non genus omnibus unum:
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni;

---

vas aequalium, iuvenum militari aetate Tyrrhenorum, quorum exemplo excitatus Cinyras (Cupavonem enim Peerlk. non agnoscit) cum suis Liguribus huius belli societatem petiit," qua significatione *aequales catervae* etiam ap. Val. Fl. VI, 497. et VII, 181. legantur. — 195. *Centaurum*, navem, quae a Centauri parasemo nomen habet. Vid. V, 122. et 155. coll. cum Prop. IV, 6, 49. — *saxumque undis immane minatur Arduus.* Centaurus ita sculptus erat, ut saxum utraque manu alte sublatum proiecturus in fluctus videretur. Sic Heyn. et Wagn. rectissime, puto, locum intelligunt. Plane aliam, sed nimis artificiosam explicationem nuper proposuit *Peerlk.*, qui haec adnotat: „Puppi praefixa erat effigies Centauri. Ille Centaurus instat et imminet aquae, post se trahit ingentem navigii molem, quae tanta est, ut saxum, mons, undis innare videatur, Centaurus *minatur saxum*, minantem saxi imaginem refert. Navis est *saxum*, ut alibi [Aen. VIII, 691.] *credas revulsas Cycladibus aut montes concurrere montibus altos.*" — *ille.* Vid. ad Geo. IV, 457. et Aen. VII, 558. — 197. Eadem fere verba iam legimus V, 158. Wakef. ex coni. minime necessaria edidit *maria alba.* — 198 sqq. „Tandem *Mantuani* accedunt Etruscis, quippe auctoribus civitatum XII transpadanarum ideoque etiam Mantuae. *Ocnus* dux, *Mantus* nymphae (nam de Manto, Tiresiae filia, cogitasse non videtur) et Tiberis fluvii filius, diversus ab eo Ocno, quem poëtae in inferis collocarunt, condidit et a matre appellavit Mantuam." *H.* Cf. Silius VIII, 690. *quondam comes in Laurentia bella Ocni prisca domus.* Ceterum hic *Ocnus* idem habetur cum *Bianore* Ecl. IX, 60. commemorato, ubi vid. adnott. *Mantus* Nymphae alibi non fit mentio, quare Klopfer. in Lex. myth. II. p. 185. hanc Manto eandem habet cum Tiresiae illa filia fatidica, de qua vid. Apollod. III, 7, 3. Hygin. f. 128. Ovid. Met. VI, 157. Mela I, 17, 2. alii. Ceterum cum verbis *Ille - - Ocnus* cf. V, 609 sq. et adnott. ad V, 262. et 521. — 201. De iterato *Mantuae* nomine cf. adnott. ad Ecl. VI, 20. — *dives avis*, i. e. quae multos avos claros et potentes habet, ideoque quae iam avorum tempore potens erat et nobilis. Sic supra VII, 56. *Turnus avis atavisque potens*, ap. Silium VIII, 523. *Campania dives avorum* et ap. Stat. Theb. I, 392. *Adrastus dives avis.* Idem ap. Silium VIII, 382. et XVI, 593. est *avis pollens.* Heins. temere coni. *dives agri.* Cf. Burm. et Wakef. ad Lucr. IV, 1246. — *omnibus*, non avis, sed Mantuanis atque iis, quorum caput erat Mantua; quod ex urbis nomine supplendum. Heyn. *omnibus* minus recte ad *agmen* refert v. 198. commemoratum. — 202. Locum cum Wagn. et Iahnio ita capio: Mantuani ex tribus gentibus, Graecis, Etruscis (vid. v. 203.) et Umbris, mixti erant, ita tamen, ut quaeque harum gentium quatuor populos, i. e. civitates (cf. Gron. ad Liv. V, 34. Kritz. ad Sall. Cat. 10, 1. et Weissenborn in Comment. de notionibus, quae Livius voc. *populi* subiecerit. Isenaci 1830., ab Iahnio laud.) comprehenderet, ut igitur omnino quatuor civitates Graecae totidemque Etruscae et Umbricae essent; quae nimia patriae suae celebratio poëtae facile condonanda. Cf. Müller *Die Etrusker.* Vol. I. p. 137 sq. Niebuhr. autem *Roem. Gesch.* Vol. I. p. 328. not. 757. per *gentes* significari tribus, per *populos* δήμους, statuit. Cf. etiam adnott. ad VI, 706. Peerlk. observavit, totam rem optime illustrari posse ex reliquiis historiae Etruscae et Do-

Ipsa caput populis; Tusco de sanguine vires.
Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos patre Benaco velatus arundine glauca
Mincius infesta ducebat in aequora pinu.
It gravis Aulestes, centenaque arbore fluctum
Verberat adsurgens; spumant vada marmore verso.
Hunc vehit immanis Triton et caerula concha
Exterrens freta; cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominem praefert, in pristin desinit alvus;
Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subsidio Troiae, et campos salis aere secabant.
Iamque dies coelo concesserat, almaque curru

riensis imperii forma, imprimis, quod ad *tres tribus* attineat, ex forma imperii Corinthii aliarumque civitatium. Wyttenb. minus apte comparat Gallo-Graecos in duodecim Tetrarchias distributos. — 203. *Ipsa caput populis*, potentissima erat inter illas XII civitates et ceteris imperabat; fortasse etiam continebat templum omnibus illis populis commune. Otfr. quidem Mueller. l. l. duodecim civitatibus Mantuam tertiam decimam praefuisse existimat, sed recte de eo dubitare videtur Wagn., quum ipsos Mantuanos Etrusci generis fuisse etiam Plin. III, 19, 130. ed. Sillig. [III, 19, 23. Hard.] testetur. — Huc etiam faciunt verba *Tusco de sanguine vires*, i. e. quamquam Mantuani ex tribus illis gentibus constabant, ex Etruscis tamen urbs plurimum roboris traxit. — 204. *in se Mezentius armat*, ad bellum provocat superbia sua et crudelitate, i. e. odium tyranni effecit, ut populi contra eum arma caperent. — 205 sq. „Navis, qua vehitur Ocnus, parasemon habet in prora Mincium flumen. [Vid. supra ad v. 157.] Is Geo. III, 15. *teneras praetexit arundine ripas*, ubi vid. not. et ad Ecl. I, 52. — *patre Benaco:* ducit enim ortum Mincius (*Menzo*) ex Benaco lacu (*Lago di Garda*), aut potius ex Alpibus ortus medium eum transit. Cf. ad Geo. II, 159 sq.“ *H.* — 206. *pinu.* Vid. ad Ecl. IV, 38. — 207. *Aulestes.* Sic Heins. hic et XII, 290. ex Med. et aliis bonis libris. Vulgo cum Palat. et paucis aliis *Auletes.* Occiditur hic vir Tyrrhenus infra XII, 290. — „*gravis* propter navem mole sua gravem, in navi C remorum: νηῦς ἑκατόνζυγος, Il. XX, 247.“ *H.* Vid. adnott. ad V, 437. — *centena arbore*, centum remis. Silius XI, 492. *centeno verbere* dixit, et ap. Prop. IV, 6, 47. *classis centenis navigat alis.* De usu numerorum distributivorum pro cardinalibus vid. ad Ecl. VIII, 73. et al.; et hic imprimis cf. V, 120. *Terno consurgunt ordine remi.* — *fluctum*, mare. Vid. III, 270. — 208. *assurgens.* Cf. adnott. ad III, 207. — *marmore verso.* Vid. ad Geo. I, 254. et Aen. VI, 729.; *verso* autem rectius a *verrendi*, quam *vertendi* verbo deduxeris. Cf. adnott. ad III, 668. — 209. Huius navis parasemon erat Triton buccinam inflans. — *concha*, qua utitur pro buccina. Vid. ad VI, 171. Ceterum Tritonem descriptum vide ap. Ovid. Met. I, 334 sqq. — 210. „*frons laterum tenus* pro: ipse a fronte usque ad latera, seu medium corpus.“ *H.* Sic etiam Geo. III, 53. Lucr. I, 939. Cic. Arat. 83. Quinctil. Decl. XXII, 2. cett. *tenus* cum Genit. construitur. Cf. Ruddim. II. p. 323. — 211. *in pristin.* Vid. ad III, 427. — 212. „Suavissimae modulationis versus ex Apollonio ductus est I, 542 sq.“ *H.* — *Spumea;* unda enim remis vehementer pulsa spumat. — 213. *ter denis.* Cf. adnott. I, 71. — 214. *Troiae*, scil. novae. Vid. ad IX, 13. — *campos salis aere secabant.* Vid. ad I, 35. De *campis* maris vid. ad VI, 724., ubi adde Lucr. V, 480. *campos natantes* et Ovid. Met. XI, 356. *campos aquarum.* — 215 sqq. „Aeneas navi-

Noctivago Phoebe medium pulsabat Olympum:
Aeneas — neque enim membris dat cura quietem —
Ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum
Occurrit comitum: Nymphae, quas alma Cybebe

---

gatione *secunda* appropinquans Troianorum castris e Nymphis, in quas mutatae fuerant naves (IX, 120 sq.), comperit, castra a Turno oppugnari, ideoque se ad pugnam accingit." *H.* Redit autem nunc poëta post digressionem ad ea, quae v. 147. narrare inceperat, ut *nox* ibi commemorata sit eadem, de qua hic iterum loquatur. — *Iamque - - - cum.* Vid. ad III, 135. et cf. Hand. Tursell. III. p. 152. contra Wagnerum disputans, qui Qu. Virg. XXIV, 7. inter *iam - - quum* et *iamque — quum* hoc discrimen finxit, ut illud ponatur, ubi alterum enuntiati membrum priori, hoc ubi prius alteri illustrando serviat. — „*dies:* erat is tertius, ex quo castra reliquerat Aeneas: is ipse dies, quo Rutuli castra oppugnarant, IX, 459 sqq." *H.* Cf. Heynii Exc. I. ad librum XII. Peerlk. haeret in hoc loco, qui non conveniat cum iis, quae supra v. 147. et 161. legerimus. „His, inquit, nunquam subiungi potest *iamque dies coelo concesserat*, nisi illam noctem, quam supra descripsit, secutus sit dies, cuius diei finem nunc memoret. Et tamen est una eademque nox. Iam veteres difficultatem sensisse videntur. Servius annotavit: „„non dicit diem intervenisse; - - describit mediam noctem, et dicit finitum diem secundum Romanum ritum, qui a media nocte diem numerant, et noctem similiter a medio die."" Virgilium de tali temporis divisione non cogitavisse, cuivis apertum est. *Nox* et *dies* in cursu maritimo sunt *lux* et *tenebrae*." Quare coni. *Iamque decus* etc., ut Luna, nunc demum exorta, (nam antea „nondum fulgebat [?]; iter ad sidera dirigebant") coelo *decus concedere* dicatur. Sed, ut omnium Codd. consensum plane taceam, mire et insolenter hoc dictum esse, quis non videt? et quomodo Lunae modo exortae cogitatio conciliari potest cum verbis *Phoebe medium pulsabat Olympum?* Immo, si Servii explicationem mecum probare nolis, quam certe historicis testimoniis niti constat (cf. Censor. de die nat. c. 23. Macrob. Sat. I, 3. Plin. II, 77. Gell. III, 2. etc.), potius Virgilium hic aliquando dormitasse statues, quam Peerlkampii audacem coniecturam comprobabis. In ipsis verbis, Macrobio teste Sat. VI, 5., poëta secutus est hos Egnatii versus l. I. de rerum natura: *Roscida noctivagis atris labentibus Phoebe Pulsa loco cessit concedens lucibus altis.* De *Phoebe* s. Luna vid. ad Geo. I, 431. — *pulsabat. Pulsare* verbum proprium de equis solum ungulis verberantibus. Vid. Ovid. Met. VI, 219. Prop. III, 14, 11. Silius XVII, 136. all.; imprimis autem hic cf. Ovid. Met. VI, 486. *Iam labor exiguus Phoebo restabat, equique Pulsabant pedibus spatium declivis Olympi.* Wagn. conferri iubet Ennium p. 1. Hessel. *Musae, quae magnum pedibus pulsatis Olympum* ibique Columnam. — 217. *Neque enim - - quietem.* Cf. IV, 5. Silium X, 231. *Sed mens invigilat curis noctisque quietem Ferre nequit*, Stat. Theb. X, 55. *nox addita curas Iungit*, et Tibull. III, 4, 20. *Somnus sollicitas deficit ante domos.* — 218. *velis ministrat*, ministerium praestat, ut *velis* sit Dativus. Vid. ad VI, 302. Sic Lucan. III, 690. *ratibus ministrant*, Tac. Germ. 43. *velis ministrant*, Prop. III, 14, 15. *Luna ministrat equis*, Stat. VII, 751. *Ipse sedens telis pariterque ministrat habenis.* — 219. *Atque.* Vid. adnott. ad Ecl. VII, 7. — „*medio in spatio:* nam IX, 121. novae Nymphae *ponto feruntur.* — *suarum comitum*, quia cum eo venerant naves. Cf. IX, 80 sq." *H.* Peerlk., cui ridiculum videtur, Nymphas propterea, quod naves fuerint cum Aenea in Italiam advectae, eius *comites* dici, coni. *novarum comitum.* — 220. *Cybebe* (Κυβήβη). Hoc Graeco deae nomine utuntur etiam Phaedr. III, 17, 4. Prop. III, 15 (17), 35. Lucr. 1, 600. alii. Cf. Drak. ad Silii XVII, 8. Heins. ad Prudent. περὶ στεφ. X, 196. Broukhus. ad Prop. l. l. alii. —

Numen habere maris Nymphasque e navibus esse
Iusserat, innabant pariter fluctusque secabant,
Quot prius aeratae steterant ad litora prorae.
Agnoscunt longe regem, lustrantque choreis.
Quarum quae fandi doctissima Cymodocea
Pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso
Eminet, ac laeva tacitis subremigat undis.
Tum sic ignarum alloquitur: Vigilasne, deûm gens,
Aenea? Vigila, et velis immitte rudentis.
Nos sumus, Idaeae sacro de vertice pinus,

---

221. *Numen habere maris*, i. e. numina maris esse. Cf. IV, 101 sq. — *Nymphas e navibus esse*, e navibus in Nymphas mutari; *e navibus* igitur i. q. quae antea naves erant. Sic Ter. Andr. I, 1, 10. *feci, ex servo ut esses libertus mihi;* Cic. Part. Or. 17, 57. *ex beato miser;* Manil. IV, 46. *ex exule consul.* Vid. Oudend. ad Lucan. IV, 719. Ruhnk. ad Ter. 1. 1. Cort. ad Sall. Cat. 5, 9. et Hand. Turs. II. p. 644. — 223. *prorae.* Med. a m. sec. aliique Codd. *puppis;* quod sane librariis ex multis aliis eiusmodi locis erat familiarius; at non solum e puppi (vid. ad VI, 3.), sed etiam interdum e prora religatas fuisse naves, verissime observat Wagn. coll. Gronov. Obss. IV, 26. et infra v. 659., ubi Turnus descensu per pontem facto in proram navis de litore religatae deferatur. Idque hic eo aptius, quod Troiani in Italia remansuri non cogitabant de navigatione mox denuo instituenda. Ceterum hunc versum haud dubie invito Virgilio iam legimus IX, 121. — 224. *lustrant choreis*, circumnatant, circumdant Aeneae navem per mare ludentes. Cf. VII, 391. ibique et ad Ecl. X, 55. adnott. — V. 225. vulgo (etiam ap. Peerlk.) sic distinguitur: *Quarum, quae fandi doctissima, Cymodocea Pone* cett.; Wagn. sublata distinctione post *Quarum* et *doctissima*, Comma posuit in fine versus; nos etiam hoc delevimus, ut omnia usque ad verbum *tenet* uno tenore procedant, quum verba *quae fandi doctissima* simplicis epitheti vice fungantur, Subiectum autem sententiae, *Cymodocea*, cum verbo arcte cohaereat. (Gossr. nobiscum, Süpfl. cum Wagn. facit.) Recte autem Wagn. memorat, verba *quae fandi doctissima*, si virgulis includantur, affirmativam vim accipere, a mente poëtae alienam: e quibus Cymodocea, eaque est fandi doctissima cett.; hic autem exprimi tantum Graec. epitheton πολυφραδεστάτη. Scilicet non omnino oratione excellebat Cymodocea, sed tantum inter ceteras Nymphas optime fari sciebat. Ceterum *Cymodocea* etiam ap. Hesiod. Theog. 245. inter Nereides apparet et Silio VII, 428. vocatur *Nympharum maxima natu Italidûm.* — 226. *puppim tenet;* nam Aeneas *clavum regit* v. 218. — *ipsaque dorso*, i. e. cetero corporis trunco, qui opponitur *dextrae.* Vid. ad Geo. II, 297. et Aen. VII, 816. — 228. „*Vigilasne, deûm gens?* Verba sunt sacrorum: nam Virgines Vestae certa die ibant ad Regem sacrorum et dicebant: *Vigilasne, rex? vigila!*“ Haec *Servius.* — *deûm gens*, i. q. genus, proles, διογενής. Cf. IX, 642. *Dîs genite.* — 229. *velis immitte rudentes*, illorum expandendorum causa, quo navis cursus incitetur; ut alibi *equo immittere frena, habenas.* (Vid. ad Geo. II, 364. Aen. VI, 1. et VIII, 708.), quorum locorum ultimus nostro simillimus. — 230. Comma post *sumus* posuimus cum Wagn., Med. auctoritatem secuti. *Nos sumus*, i. e. pinus illae bene tibi cognitae, (*Wir sind's, die Idaeischen Fichten*, non: *Wir sind die Idaeischen Fichten*); vid. adnott. ad VIII, 62. Ceterum Ilgen. ad Copam p. 50. sic struendam orationem contendit: *Nos sumus pinus de sacro vertice Idaeae*, i. e. Cybeles, matris Idaeae; eodemque modo infra v. 252. *Idaea, alma parens deûm;* cui Wagn. „non repugnaret, nisi utrobique nomen esset,

Nunc pelagi Nymphae, classis tua. Perfidus ut nos
Praecipites ferro Rutulus flammaque premebat,
Rupimus invitae tua vincula, teque per aequor
Quaerimus. Hanc genetrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse deas aevumque agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur
Tela inter media atque horrentis Marte Latinos.
Iam loca iussa tenet forti permixtus Etrusco

---

cui *Idaea* recte adiungas." Mihi quum ob verba adiecta *sacro de vertice*, tum propter opposita illa *Nunc pelagi Nymphae* Ilgenii explicatio minime spernenda videtur, imprimis si recordor eorum, quae IX, 80 sqq. legimus. Cf. autem adnott. ad IX, 111. — 231. „*Perfidus:* quandoquidem foedere iam inter Latinos Troianosque facto bellum moverat." *H.* Peerlk. minus recte pro scelesto, crudeli positum censet; et Schrader. temere coni. *Fervidus*, ut IX, 72. et al. — 232. *praecipites. Wagn.* quaerit: „an in litore stantes adclivi et ad praecipitandum facili? an ex natura navium epitheton sumptum, eo fere modo, quo canis appellatur latrans, equus sonipes, asinus auritulus cett.?" Haec altera explicatio mihi verior videtur; ut sint naves, quae celeriter promoventur, quaeque etiam in littore stantes hoc quasi perpetuo epitheto insigniri poterant. In min. tamen edit. Wagn. non nisi priorem explicationem repetit. Thiel. explicat: „premebat, ut nos daret praecipites." Peerlk. coni. *Praecipiti ferro*, i. e. subito impetu. — 233. *Rupimus tua vincula*, quibus nos relegasti. Vid. VII, 106. et IX, 118. — *invitae*, quum mallent Aeneae naves quam Nymphae esse. Peerlk. et hunc versum coniectura vexat, *retinacula* legi iubens pro *tua vincula.* — 234. *refecit*, pristinam faciem in hanc mutavit. Verba enim, quibus *re* - - praefixum, omne genus mutationis et vicissitudinis indicant. Cf. adnott. ad Geo. II, 29. — 235. *dedit esse deas.* Vid. ad I, 66. 79. 319. al. — 237. *horrentes Marte Latinos* Heyn., qui multa supervacanea adiecit, recte explicat: „habentes arma horrentia, hastas crebras erectas, dum stant in acie densis ordinibus et pugnant", coll. Enniano illo (p. 103. Hessel.) *Horrescit telis exercitus asper utrinque.* Cf. etiam adnott. ad Prooem. Aen. v. 4. (Vol. I. p. 4. huius ed.) et supra ad v. 178. Ruhk. comparat Graec. φρίσσειν, coll. Toup. Emendd. in Suid. p. 168. (P. 1. p. 140. ed. Lips.) — 238 sqq. Dum Aeneas e portu Caeretano classe profectus auxilia Etruscorum adducit, equites, Arcades (cf. VIII, 518 sqq.) et Etrusci terrestri itinere praemissi et fortasse ad Pallanteum Tiberim transgressi (quae omnia accurate narrare poëtae non necessarium videbatur) castra Troiana versus contenderant et loco, quo iussi erant, h. e. procul dubio illi vicino, ubi Aeneas escensurus erat, constiterant. Iam ne ipsa castra intrare possint, Turnus obiecta copiarum parte cavere studet. Qui enim a Pallanteo accedebant, ut Troiam pervenirent, Rutulorum castra praeterire coacti erant. *Peerlk.* infra ad v. 374. de hoc Arcadum adventu sic disputat: „Aeneas sine dubio Arcadibus imperavit, ut non procul ab ostio Tiberis consisterent, ubi ipse suas copias expositurus esset. Sic Arcades se cum Aenea coniungere poterant. Igitur sinistram castrorum partem equis praetervecti sunt, et adventum Aeneae exspectavere. Mare Tyrrhenum a laeva habebant, Numicium magis a tergo. Turnus aciem opposuit Aeneae, dum Latini Arcades repellunt. Postquam aliquamdiu pugnatum erat, Arcades se cum Aenea coniunxisse videntur. Proelium fit commune. Turnus non amplius contra solum Aeneam stat. Aggreditur Pallantem. Halaesus, qui primum contra Aeneam et Tyrrhenos rem gesserat, nunc etiam contra Arcades gerit." — *loca iussa*, quae Aeneas eos tenere iusserat. — *tenet.* Sic omnes Codd. praeter Med., ex quo Heins. recepit Pluralem *tenent.* Wagn.,

Arcas eques; medias illis opponere turmas,
Ne castris iungant, certa est sententia Turno.
Surge age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma iube, et clipeum cape, quem dedit ipse
Invictum Ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris,
Ingentis Rutulae spectabit caedis acervos.
Dixerat; et dextra discedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim: fugit illa per undas
Ocior et iaculo et ventos aequante sagitta.
Inde aliae celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera adspectans convexa precatur:
Alma parens Idaea deûm, cui Dindyma cordi
Turrigeraeque urbes biiugique ad frena leones,

---

qui docet, tum verba *tenent Arcas eques Etrusco permixtus* esse i. q. *tenent Arcas eques cum Etrusco*, hoc loquendi genus a Virgilio alienum esse contendit. Cf. etiam adnott. ad I, 292. Recte igitur iam Iahn. vulgatam restituit, quem posteriores omnes secuti sunt praeter Peerlk., qui Pluralem retinuit. — 239. *Medias* inter loca illa et castra. — 240. *iungant*, scil. se. Vid. ad I, 234. et al. — 242. *Primus* Wagn. interpretatur: „protinus, quum exorta erit Aurora", coll. Q. V. XXVIII, 4. et VII, 118. Vid. ad V, 375. — *clipeum cape*. Vide infra v. 261 sq. — 243. *Invictum*, qui vinci non potest. Vid. supr. ad v. 174. — *ignipotens*. Vid. ad VIII, 414. — *atque oras ambiit*, circumdedit, *auro*. Cf. adnott. ad VI, 229. Sic Tac. Ann. XV, 43. *domos muris ambire* cett. (Cf. Boettich. Lex. Tac. p. 57.) Neque dissimilis est locus Ovid. Met. VI, 101. *Circuit extremas oleis pacalibus oras*. Si ad rem magis, quam ad constructionem, spectas, etiam conferri potest Plin. XXXVII, 10, 60. *Gemma pallida ambiente circulo aurei coloris*. Heynio (ut iam Ortuino ap. Burm. et nuper etiam Peerlkampio) hoc hemistichium languidum et ab alia manu adiectum videtur; sed recte a Wagnero (cui et ipsi antea otiosum videbatur: cf. eius adnott. ad Aen. I, 678.) defenditur in Qu. Virg. XXXIV, 4. et sic explicatur: quem Ignipotens sua manu factum dedit. Ceterum de Copula inaequalia membra iungente (*quem dedit*, *atque* cuius *oras ambiit auro*) vid. ad Ecl. VIII, 3. Geo. III, 282. IV, 8. al. — 244. Mira est Burmanni adnot., qui ad *Crastina lux* supplet *aderit*, *veniet*, quum quisque videat, coniungenda esse *Crastina lux spectabit*. Med. et Bigot. *spectabis*, librariis haud dubie sono vocc. vicinarum *ingentis* et *caedis* in errorem inductis. Vid. etiam Bentl. ad Ter. Hec. III, 1, 6. — 245. *caedis*, i. e. caesorum, *acervos*. Vid. XI, 207. et IX, 456. — Cum v. 246. Heyn. conferri iubet Apollon. II, 600 sq. et IV, 930 sqq. — 247. „*Modus* non est ratio propellendi; hoc esset tenue et ieiunum in epico poëta. Sed est, quod bene Serv. observavit, moderatio. „„Impulit navem libramento peritiae (malim *libramenti peritia*) et moderationis, quippe quae fuerat navis"" "; h. e. quum ipsa Nympha fuisset navis; [ideoque i. q. iusto, non nimio, libramento]. — 249. *Inde aliae*, sc. naves, *cel. cursum*, quum Aeneae navem evolare vident. Serv. tamen argutius explicat: inde aliae Nymphae aliarum navium cursus celeriores efficiunt, sicut fecerat Cymodocea. — 250. *animos tollit*. Vid. IX, 127. — *omine*, ostento, prodigio [quod capit ex mira celeritate, qua navis promovetur] confirmatus animos sumit. Mox v. 255. simili metonymia *augurium* dixit." *H.* — 251. *supera convexa*. Cf. adnott. ad IV, 451. — 252. *parens Idaea deûm*. Vid. ad IX, 112. — *Dindyma*. Vid. ad IX, 618. — 253. *Turrigerae ur-*

Tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.
Tantum effatus. Et interea revoluta ruebat
Matura iam luce dies, noctemque fugarat:
Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnaeque parent se.
Iamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
Stans celsa in puppi: clipeum cum deinde sinistra
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidae e muris; spes addita suscitat iras;
Tela manu iaciunt; quales sub nubibus atris

---

bes. Vid. VII, 631. ibique adnott. coll. cum VI, 786. — *biiugi ad frena leones*, scil. iuncti. Sic Geo. II, 250. *ad digitos.* Vid. etiam adnott. ad IX, 648. et Hand. Turs. I. p. 89 sq. Wagn. potius (ut IX, 648. *custos ad limina* et similia) sic interpretatur: „qui frenentur currumque Cybelae vehant.“ Ceterum cf. Lucr. II, 601. *Hanc* (Cybelen) *veteres Graiûm docti cecinere poëtae Sedibus in curru biiugos agitare leones.* — 254. *pugnae princeps*, prima ad pugnam me impellis. Wakef. ex uno Cod. Ics. ob suaviorem sonum praetulit *nunc princeps pugnae.* — „*tu rite propinques augurium:* h. e. fac ostentum hoc rite eventum suum habere. *Propinquare* et alibi poëtae est admovere, adducere: fere ut πελάσαι Homericum. [Cf. etiam Ruddim. II. p. 154.] *Augurium* autem, ut omen, oraculum, sors, saepe pro eventu. Est ergo: fac, eventus ostenti haud longe absit.“ *H.* Cf. supra II, 691. — *pede secundo.* Vid. VIII, 302. et adnott. ad Geo. I, 11. Aen. III, 529. et IV, 45. — V. 256 sqq. vulgarem interpunctionem, quae haec est: *T. effatus; et interea - - - fugarat. Principio* cett. cum Wagn. mutavimus, ita ut verba *Principio sociis edicit* apodosin contineant illorum: *Et interea* cett. Cf. adnott. ad II, 781. Iahn., quamquam in contextu vulgatam rationem servavit, ad X, 465. tamen locum sic intelligendum esse censet: Quum tantum effatus esset, et interea ruberet dies noctemque fugasset: principio sociis edicit. Ceteri omnes editt. nobis posteriores Wagneri rationem secuti sunt. — *Tantum effatus.* Vid. ad II, 690. et IX, 636. — *revoluta ruebat*, revolvebatur, redibat. Cf. II, 250. VI, 539. et Heins. ad Val. Fl. I, 670. — 257. *Matura luce*, adulto, pleno die. — 258. „*signa sequantur*, ut exsequantur, quae per signa imperata fuerint.“ *Wagn. Signa* enim hic non esse vexilla (quod Heyn. et Peerlk. statuunt), per se patet, quum adhuc in navibus versentur socii Aeneae et in sequentibus demum animos armis aptare iubeantur. — 259. *animos aptent armis*, i. e. adiiciant intentosque habeant armis. Wagn. memorat, fore fortasse qui *Atque manus aptent* scriptum malit; sed tutum ab omni emendandi conatu praestari poëtam loco Auctoris Epit. Iliad. v. 155. *arma parari Dux iubet, atque animos aptari et pectora pugnae.* Cf. etiam XI, 18. — 261. *clipeum* a Vulcano factum. Vid. supra v. 242 sq. Iahn. (quem Thiel. sequitur) locum sic distinxit: - - *in puppi. Clipeum cum d. s. E. ardentem: clamorem* cett.; sed recte vulgarem rationem defendere videtur Wagn. (quem ceteri secuti sunt), quum τὸ ἀσύνδετον in tanta orationis et animorum alacritate magis placeat. *deinde*, scil. postquam Teucros et castra sua in conspectu habuit. — 262. *Extulit.* Cf. Val. Fl. VI, 845. *ingentem Telamon procul extulit orbem.* — 363. Peerlk. verba *spes addita - - manu iaciunt*, „quibus interiectis cursus comparationis ingrato modo abrumpatur“, eiicienda et sic ex vv. 263. et 624. unum faciendum censet. Sed quomodo haec verba, a Gossr. quoque recte defensa, quorum adiiciendorum cetera ne minimam quidem ansam dederunt, in *omnes* Codd. venerunt, nisi a Virgilio ipso scripta sunt? — 264 sqq. „Ad clamorem spectare comparationem h. l. recte sen-

Strymoniae dant signa grues, atque aethera tranant
Cum sonitu, fugiuntque Notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis, donec versas ad litora puppis
Respiciunt, totumque allabi classibus aequor.
Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma

---

sit Servius. [Sed verissime *Wagn.:* „Rectius dices: ad alacritatem animorum per signa quaedam declaratam.“] Clamorem tollunt, qualem grues in discessu. Nam Troianorum multitudinem designare non potest, ut VI, 310 sq., quum singuli in muris stent, non agmine incedant; (cf. Lucan. V, 711 sqq. Stat. Theb. XII, 515 sqq.); multo minus telorum copiam. Ducta comparatio de Homero Il. III, 3 sqq.; nec dubito, poëtam, quia *nubilus atris* apposuit, de abitu gruum in calidiores plagas, ingruente hieme, cogitasse. Vid. ad Aen. VI, 310. Nec aliter Homerus l. l.“ *H.* — 265. *Strymoniae grues.* Vid. Geo. I, 120., ubi vid. adnott. Adde Claud. B. Gild. 475. *Ingenti clangore grues aestiva relinquunt Thracia, quum tepido permutant Strymona Nilo.* Lucan. III, 199. *Strymon tepido committere Nilo Bistonias consuetus aves*, et similes locos. — *dant*, sc. voce (cf. IX, 394.) — *signa*, laetitiae et alacritatis. — 266. *Notos*, omnino ventos hibernos et pluviales (cf. adnott. ad Aen. I, 575. IV, 562. V, 2. etc.), quamquam etiam *Notus*, qui proprie appellatur, utpote ventus plerumque auctumno ingruente flans et pluvias nebulasque apportans (vid. librum meum *Handb. der alten Geogr.* I. p. 708 sq.), apte hic commemorari poterat. Grues autem auctumno in plagas meridionales migrare constat. Quare non opus est Peerlkampii coniectura *Arctos*, quam multis verbis defendere studet Vir doctiss. Gossravii autem explicatio: „Comparantur Troiani clamore exsultantes cum gruibus veris tempore ad sedes suas prope Strymonem redire laetantibus etc.“ quomodo cum verbis *sub nubibus atris* et *fugiunt Notos* conciliari possit, non perspicio. Laetum autem clamorem grues non minus abeuntes quam redeuntes ipsius migrationis et spei (cf. v. 263.) causa mox in laetiores plagas veniendi tollere possunt. — *clamore secundo*, laeto. Sic Ovid. Met. VIII, 419. *Gaudia testantur socii clamore secundo.* Cf. etiam Aen. V, 491. VIII, 90. Hor. Ep. I, 10, 9. cett. et adnott. ad IV, 45. Ceterum Wakef. praeter necessitatem coni. *cupiuntque N. clangore secundo*, et *clangorem* etiam Peerlk. hic vult scriptum, coll. Homerico κλάγγη, Ovid. Met. XII, 528. et Heins. ad Claud. B. Gild. 475. — 269. *totumque allabi classibus aequor.* „Vulgari oratione classis allabitur late per totum mare. Nunc mare ipsum, quam longe prospectus patet, navibus tectum, videtur adfluere ad littus cum *classibus.*“ *H.* *Totus* autem, imprimis vocc. *aequoris*, *littoris*, *terrae*, *coeli* et similibus iunctum, interdum tantum tractum longum et amplum significat. Cf. Bach. ad Ovid. Met. I, 187., qui laudat Handium ad Stat. p. 391 sqq. — 270 sqq. „De summo armorum Aeneae, quae a Vulcano erant facta, splendore cogitandum est, quem per ignem et flammam reddi sollemne est. Cf. Hom. Il. V, 4 sqq. XVIII, 205 sqq. XXII, 26 sqq. Comparationem *cometae* de suo adiecit Maro: nam Il. IV, 75 sqq. de stellae traiectione agit, non de cometa. Maronem imitati sunt Sil. I, 460 sqq. et Claud. R. Pros. I, 230 sqq.“ *H.* Cf. etiam similis locus supra VII, 785 sqq. — *apex*, i. e. conus ille, cui crista inserta, ὁ λόφος, hic pro tota galea positus. Pro *capiti* (sc. Aeneae) quod, quum apex ardens capiti sit ornamento, non opus est, ut cum Gossr. pro Casu locativo, quem vocant, habeamus, Rom. et alii pauci Codd. cum Macrob. V, 10. exhibent *capitis*, quod Iahn. recepit, coll. infra v. 476. (ubi vid. adnott.) — *a vertice.* Codd. Rom. aliique huius familiae et Macrob. V, 10, 13. *ac vertice*, quod et ipsum Iahn. recepit. Sed reste, nisi fallor, *Wagn.:* „Mihi quidem, quum apicem et cri-

Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignis:
Non secus, ac liquida si quando nocte cometae
Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor,
Ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,
Nascitur et laevo contristat lumine coelum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit

---

stas ardere dixerit poëta, supervacaneum et parum elegans videtur, etiam tertium, qui illa complectitur, adiicere verticem." (Quod intelligens Iahn. in edit. II., ut recentiores omnes, recte edidit *capiti - - a vertice.*) — 271. *umbo.* Vid. ad VII, 633. *Aureus umbo* etiam infra v. 884. commemoratur. Quare Med. aliorumque Codd. et Macrobii V, 13. lectio *aereus* reiicienda videtur, imprimis quum Macrobius alio loco, V, 10. et ipse *aureus* exhibeat. Per se utrumque locum habere potest, quum totus clipeus aereus, sed plures eius partes auro obductae essent. — *vomit ignes.* Vid. ad VIII, 620. — 272. *liquida nocte*, clara, serena, ut alibi *liquidus aër.* Peerlk., non cogitans, se in poëta interpretando versari, haeret in Plurali *cometae*, quum una eademque nocte non simul plures cometae rubeant, et Plin. V, 25. scribat: *Aristoteles* [Meteor. I, 7., quocum consentire videtur Cic. Div. I, 11, 18.] *tradit et simul plures cometas cerni, nemini compertum alteri, quod equidem sciam;* nihilque se reprehensurum dicit, si totus locus ita esset scriptus: *Non secus ac liquida si quando nocte cometes Nascitur et laevo contristat lumine coelum, Sanguineus, lugubre rubens: aut Sirius ardor, Ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris.* — 273. *Sanguinei*, rubro et tristi lumine. Vid. ad Ecl. X, 27. et cf. Silium I, 462. *cometes, Sanguineum spargens ignem;* Claud. R. Pros. I, 231. *sanguineo delabitur igne cometes prodigiale rubens* et Calpurn. I, 18. *igne cruento Spargit et ardenti scintillat sanguine lampas* (sc. cometae.) — *lugubre rubent*, quia cometae terrent homines rubore suo mala portendentes. Cf. Claud. R. Pros. I, 232 sqq. eund. B. Get. 243. Sil. I, 464. Voss. ad Virg. Geo. p. 201. Bach. ad Tib. II, 5, 71. alios. Ceterum vid. adnott. ad Ecl. III, 8, 63. et al. — *aut* (scil. *si*, non *si quando*, rubet) *Sirius ardor* pro: Sirius ardens s. Sirii ardor. *Sirius* adiective legitur etiam ap. Colum. X, 289. (*Sirius ardor*) et Prudent Cath. XII, 22. (*Sirio vapore.*) Wakef. locum sic distinxit: *aut Sirius ardor Ille, sitim - - - aegris, Nascitur* cett. atque etiam Vir doct. in Ephem. lit. Ienens 1832. ch. 57. p. 453. (a Wagn. laud.) interpunctionem post *ardor* delendam censet, quum non recte iungantur *rubet Sirius ardor;* cui tamen iure adversatur Wagn., provocans ad Ovid. Met. IV, 332. *Lunae candor rubens.* De ipso autem *Sirio* vid. ad Geo. II, 353. IV, 425. al. — 274. „*Ille nascitur*, oritur [vid. ad Geo. I, 441.], *ferens*, h. e. ortu suo ille affert *sitim morbosque*, nimium aestum et febres. De hac re cf. Apollon. II, 518 sqq. cum Schol. et Cic. de Div. I, 54. ibique Davis." *H.* Adde imprimis Hom. Il. XXII, 30 sq., qui de Sirio haec canit: *κακὸν δέ τε σῆμα τέτυκται, Καί τε φέρει πυρετὸν δειλοῖσι βροτοῖσιν* atque Lucr. VI, 1137 sqq. (ibique a me adnott.), praeterea autem Geo. IV, 425. Stat. Theb. I, 635. et Mitscherl. ad Hor. Od. III, 29, 18 sqq. et III, 13, 9. — *mortalibus aegris.* Vid. ad Geo. I, 237. et Aen. II, 268. — 275. *laevo lumine*, noxio, pernicioso. Cf. Heins. et Drak. ad Sil. V, 660. Hunc locum ante oculos habuere Claud. Idyll. II, 92. *nec laevo Sirius igne nocet* (ubi vulg. *saevo*) et Silius I, 464. *Crine ut flammifero terret fera regna cometes, Sanguineum spargens ignem: vomit atra rubentes Fax coelo radios, ac saeva luce coruscum Scintillat sidus* etc., ubi Rupert. pro *saeva* ex nostro loco *laeva* scribi voluit. Schrader. contra etiam hic *saevo lumine* legendum censet. — *contristat* Heyn. explicat: fulget tristia portendens. Scilicet contristantur s. angore et sollicitudine afficiuntur, qui eum in coelo fulgentem et infaustum aliquid minantem conspiciunt. — V. 276. iam legimus IX, 126., ubi

Litora praecipere, et venientis pellere terra.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Quod votis optastis, adest, perfringere dextra.
In manibus Mars ipse, viri. Nunc coniugis esto
Quisque suae tectique memor; nunc magna referto
Facta, patrum laudes. Ultro occurramus ad undam,

---

vid. adnott. — 277. *litora praecipere*, ante capere, occupare. Vid. ad Ecl. III, 98. — V. 278. abest a plurimis et optimis Codd. (Med. Gud. Mentel. II. Moret. I.), in aliis superiori praeponitur, ita ut invito Virgilio ex IX, 127. hic iteratus videatur a librariis, qui ex eodem loco hic v. 276. repetitum animadvertissent. Defendit tamen eum Weichert. de verss. iniuria suspp. p. 67., quia eo absente desideraretur verbum *dixit* vel *inquit*, et Turni oratio nimis abrupte inciperet; cum quo Viro doct. consentire videtur Iahn. Sed vid. adnott. ad II, 657. 675. (III, 84. 265.) Wagn. quoque, Thiel., Peerlk. et Süpfl. versum non a Virgilio ipso hic iteratum putant; Gossr. rem in dubio relinquit. — 279. „*perfringere*, grave verbum, pugnare cominus; quum adhuc castra oppugnassent. Dictum ut: *aciem perfringere*, perrumpere.“ *H.* Recte tamen Iahn. memorat, *perfringere* hic absolute dictum esse pro: rem penitus frangere, rem conficere. — *Mars ipse*, qualis quantusque est, (*der leibhaftige Mars*, ut Iahn. reddit), *in manibus*, scil. vobis est, ita praesens, ut manibus quasi tractari possit, i. e. antea eminus castra oppugnantes magis pugnare tentastis, quam vere pugnastis, iam iustae et verae pugnae copia vobis datur, quum manus conserere possitis. Cf. Cic. Rep. II, 37. *milites bellum illud, quod erat in manibus, reliquerunt.* Aen. XI, 311. Caes. B. G. II, 19. extr. Gronov. ad Senec. Ep. 94. et Drak. ad Silium XI, 163. Peerlk., qui aliter Pron. *ipse* otiosum et sine ulla vi positum censet, coll. Hom. Il. XVI, 630. *ἐν γὰρ χερσὶ τέλος πολέμου*, locum potius sic interpretatur: „Habemus, quod dudum optavimus. Datus est hostis, data pugna. Eventus, Mars ipse, secundus an adversus, est in manibus nostris, pendet a nostra virtute.“ Et sane eventus pugnae in aperto campo committendae multo magis in manibus s. virtute pugnantium positus, quam proelii eminus ex navibus vel castellis oppugnatis gerendi. Ceterum respexit hunc locum Silius XII, 196. *Campus et arma Et Mars in manibus.* — 280. Pro *viri.* Med. tres Goth. et Erf. *viris*, unde haec prodiret sententia loco multo minus apta: solent viri Martem ipsum in manibus, in potestate sua habere. Quare Wagn. hanc lectionem crebro recurrenti in hoc versu literae *s* deberi recte videtur suspicari. — 281. „*referto* animo, vel in animum revocato, memor esto, quod modo praecessit; itaque nolim accipere: exprimito, imitator. Cf. Iliad. XVI, 207 sqq. et ad seqq. XV, 661 sqq.“ *H.* Mihi tamen haec altera significatio videtur praeferenda (de qua vid. ad V, 598. coll. adnott. ad IV, 329.); ut sit: imitando renovate, repetite egregia maiorum facinora. Gossr. mecum consentire videtur. — 282. *Facta, patrum laudes.* Ita interpunxerunt Ruhk. et Iahn., quos (ut etiam omnes me posteriores editt.) cum Wagn. secutus sum, nam *magna facta* fere idem est quod *laudes* (*κλέα ἀνδρῶν*); quare si Genitivus ille non adiectus esset, voc. *laudes*, quod iam per se tam nude positum offenderet, mirum quantum langueret. Vulgo enim sic distinguitur: *Facta patrum, laudes.* Copula in quibusdam libris (addita vel *et laudes*, vel *laudesque*) Wagnero nihil declarare videtur, nisi iam olim hic offensum esse. Recipiendam tamen esse Copulam, contendunt Wakef. et Both., recte adversante Iahnio. Peerlk., cui haec verba additamentum videntur ad versum explendum factum, quum in Codd. quibusdam legatur *ad undas*, satis audacter coni. - - *Facta patrum. Primas ultro occ. ad undas.* — *Ultro*, priusquam hostes nos adgrediuntur, lacessunt, (vid. infra v. 312.); ut nunc Wagn. quoque in min. edit. vocem explicat, qui antea Qu. Virg. XXVII,

Dum trepidi, egressique labant vestigia prima.
Audentis Fortuna iuvat.
Haec ait, et secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
 Interea Aeneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu;
Per remos alii. Speculatus litora Tarchon,
Qua vada non spirant nec fracta remurmurat unda,

---

2. etiam hic de ulteriore loco cogitavit, ut II, 193., ubi vid. adnott. — 283. *Dum trepidi*, sc. sunt; dum acie nondum instructa et firmata discursitant. Cf. Liv. XXXIV, 14. *tum trepidant acie instruenda* et Gossr. ad h. l. — *egressi labant vestigia prima.* Sic non solum Lutat. ad Stat. Theb. XII, 13., sed omnes Codd., praeter Med. a m. pr. et Palat., quarum lectionem *egressis* a Wagnero servatam esse miror; quum altera, quam nos cum Wakef. et Iahn. restituimus, et melius conveniat antecedenti *trepidi*, et propter Accus. illum absolutum *vestigia prima*, i. e. vestigiis primis, difficilior sit et carmine dignior. (Video tamen, ut omnes me posteriores editores, ita etiam Wagn. in edit. min. *egressi* edidisse.) — Cum v. 284. cf. Ter. Phorm. I, 4, 26. *Fortes fortuna adiuvat.* Cic. Tusc. II, 4, 11. *Fortes - - fortuna adiuvat, ut est in vetere proverbio.* Claud. Epist. IV. ad Prob. v. 9. *Fors iuvat audentes Cei sententia vatis.* Tibull. I, 2, 16. *Audendum est: fortes adiuvat ipsa Venus.* Ovid. Met. X, 586. *audentes deus ipse iuvat* cett.; cui oppositum est illud *ignavis precibus Fortuna repugnat* ap. eundem VIII, 73. Ceterum Cod. Leid. versum sic explet: *viresque ministrat.* Cf. adnott. ad I, 534. et al. — 288. Aeneas *pontibus* quibusdam ad naves appositis easque cum litore coniungentibus, qualibus etiamnum escendentes uti constat, suos exponit. De his *pontibus*, ἐπιβάθραις s. ἀποβάθραις, cf. etiam infra v. 654. Frontin. II, 3. et Scheffer. de mil. nav. III, 6. p. 237 sq. — *servare recursus Languentis pelagi.* Heyn. haec verba non de reflexu reciprocantis maris accipit, sed de locis vadosis littoris, non abruptis, sed declivibus, in quibus deficiunt extremi fluctus, ut igitur *recursus pelagi languentis* sit i. q. *brevia*, quum res agatur in ostiis Tiberis, ubi mare sese inferat aliquantum amni, turbatum vero et vento adverso spirante adactum, retundat amnem venientem et intra ostia late immittatur. Ita vero si locum capimus, non video, quomodo de *recursu* maris sermo esse possit. Quare longe simplicior est ea ratio, ut cum Wagn. (et Peerlk.) escensionem sub initium accessus maris fieri cogitemus, quo tempore mare ita aestuat, ut alternis vicibus fluctus procurrant adversus litus et recurrant, quod maxime suadet v. 292. (ad quem vid. adnott.), et epitheton *languentis pelagi* hoc ipsum recessus momentum significare statuamus, quod fluctus nondum satis validi sunt, ut promoti consistere possint, sed languentes quasi hoc certamine rursus loco cedere cogantur, mox tamen maiore animo reversuri. Sensus igitur loci hic est: multi morae impatientes servarunt, i. e. observarunt (vid. ad Ecl. III, 75. Geo. I, 335. et Aen. V, 25), sub primum accessum maris id momentum, ubi fluctus recedebant, et desiluerunt in brevia et vada, unde, priusquam proximus fluctus rediret, in terram evaderent. Ceterum cf. locus similis XI, 624. — 289. *brevibus.* Vid. ad I, III. et V, 221. — 290. *Per remos*, remorum ope, scil. se credere saltu; remis, quos littori infigunt, innitentes in terram prosiliunt. — Tarchon denique, speculatus locum littoris depressiorem et vadosum, naves, vel cum earum periculo, eo remis propelli iubet, ut sulco in ipsa arena facto impactae sedeant et ipsum solum pro retinaculo habeant. — 291. *Qua vada non spirant*, aestuant, fervent fluctibus motis; nimi-

Sed mare inoffensum crescenti allabitur aestu,
Advertit subito proras, sociosque precatur:
Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso,
Arrepta tellure semel. Quae talia postquam
Effatus Tarchon, socii consurgere tonsis
Spumantisque rates arvis inferre Latinis,
Donec rostra tenent siccum et sedere carinae
Omnes innocuae. Sed non puppis tua, Tarchon.
Namque inflicta vadis dorso dum pendet iniquo,

rum quod fluctus aestuantes in loco vadoso nihil inveniunt, quo offendantur et frangantur. *Spirare* autem verbum proprium de mari aestuante atque in locis vadosis se frangente. Vid. Geo. I, 327. et Claud. in Eutr. I, 226. *mergique fretis spirantibus* (vulgo *spumantibus*) *orat.* Sic Stat. Silv. II, 3, 56. de *aquarum spiritu*, Veget. de re mil. IV, 42. de *pelagi spiramine*, Colum. IX, 11. de *fontis spiraculis* loquitur. Fusius hac de re disputavit Heins. ad h. l. Cf. etiam Wakef. ad Lucr. VI, 890. Iahn. praeferre videtur alteram Rom. aliorumque Codd. lectionem *sperat* (i. e. non timet, ne locus vadosus sit), etiam a Servio commemoratam et Schirachio p. 598. atque Peerlkampio probatam. *Spirant* enim fortasse ex Geo. I, 327. ortum et interpret. verborum *fracta remurm. unda* esse censet. (In altera tamen edit. haec omisit, et nostram lectionem videtur comprobare.) — *remurmurat*, cum murmure repellitur. Legitur hoc verbum etiam Stat. Silv. V, 1, 153. et Calpurn. IV, 28., sed sensu magis proprio. — 292. *crescens aestus*, quod Heyn. explicat per fluctus latius provolutos et exundantes, potius est accessus maris maiore cum vi ex alto ad litus redeuntis. Vid. supra ad v. 288. — 294. *incumbite remis.* Vid. adnott. ad V, 15. — 295. *tollite* non tam remos antea commemoratos (ut Wagn. et Gossr. explicant), quam potius ipsas rates. Recte enim *Peerlk.:* „Ipsa navis vehementi remorum impulsu in prora tollitur et sublevatur. Sic propius terrae rostrum infigi poterat." — *ferte rates*, impellite, agite; quare et infra v. 300. *rates arvis inferre.* — *findite rostris terram.* Heyn. comparat Claud. B. Gild. 491. *Quassatis cupio tellurem figere rostris.* — 297. *puppim.* Plures Codd. *puppes*, quam lectionem, ab uno Iahnio receptam, Wagn. ex prima sequentis voc. litera ortam censet. — 298. *Arrepta tellure.* Vid. ad III, 477. — *Quae talia.* Vid. ad VII, 21. — 299. *consurgere tonsis* (i. e. remis, vid. ad VII, 28.) i. q. supra III, 207. et al. *insurgere remis.* — *Tarchon.* Sic etiam hic Med. et cum eo Wagn. Vid. ad VIII, 506. Vulgo *Tarcho.* — 301. *siccum*, littus. Cf. Geo. I, 363. Lucr. V, 553. *siccum mergus amat* etc. Heyn. confert Homericum (Od. V, 402.) ξερόν s. ξηρόν pro χέρσῳ usurpatum. — *sedere* Perf. est verbi *sidendi*, et significat i. q. sedent. Cf. adnott. ad III, 565. — *innocuae*, salvae; nam *innocuus* non solum est, qui non nocet, sed etiam cui non nocetur. Cf. Claud. R. Pros. II, 349. *flumen Averni innocuae transistis aves.* id. III. Cons. Hom. 192. Cons. Mall. Theod. 330. Ovid. Fast. IV, 800. Nemes. Ecl. I, 55. etc. — 303. *dorso iniquo.* „*Dorsum* est durior arena (θίν), quae remeantibus fluctibus plerumque densatur et in modum saxi indurescit, quod a nautis *pulvinus* vocatur." *Serv.* Tale *dorsum* in medio mari I, 110. commemoratur. — *iniquum* secundum Peerlk. non est noxium, exitiosum, sed inaequale. „Quia dorsum erat *iniquum*, ideo navis *anceps* agitatur. Si non fuisset iniquum, navem deducere potuissent,

Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis;
Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora; sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in litore sistit.
Signa canunt. Primus turmas invasit agrestis
Aeneas, omen pugnae, stravitque Latinos,
Occiso Therone, virûm qui maximus ultro
Aenean petit. Huic gladio perque aerea suta,

---

ut fecerunt illi Aen. V, 205." — 304. „*pendet anceps sustentata*, suspensa se librat, agitat, quoniam sulcum nullum impressit satis altum, nec firmata carina stabilem habet sedem. Cf. Lucan. IX, 337. [*Pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis*]." *H.* Idem Heyn. malit interpungi post *sustentata*, ut *diu* ad seqq. pertineat. Sed verissime *Wagn.*: „*diu* praegressis adiungendum, ut aliquid novae notionis accedat; aliter verba *anceps sustentata* parum differunt a verbo *pendet*." Peerlk. Comma ponendum statuit post *Anceps*, ut *anceps* significet: „modo in sinistram, modo in dextram partem movetur, dubia, utro cadat," *diu sustentata* „autem aequilibritatem aliquam servans, quia motus iste est diuturnus et efficit, ut sustentetur." — *fluctus fatigat* hoc quasi certamine, quod fluctibus cum navi reluctante sustinendum est. — 305. *Solvitur*, i. e. frangitur, eliditur, Peerlkampio nimis grave videtur vocabulum, quum mare esset quietum, et praeterea etiam ambiguum, quum metus sit, ne quis accipiat pro: navis dorso solvitur et liberatur; quare coniicit: *fluctusque fatigans Volvitur*, quod explicat per *ἀνατρέπεται*, volvitur in latus, ut transtra soluta fluitent, remis iam antea in dorso fractis; qua coniectura non opus esse quisque videt. In dorso enim inaequali etiam tranquillo mari navis potest frangi et contundi. — 307. „*unda relabens*, fluctus littus alluens et ex allisu remeans: qui facit, ut pedem in lubrico figere nequeant." *H.* — *retrahit pedem.* Plurimi Codd. *pedes*, quod Iahn. et Thiel. receperunt. Quae tamen lectio quum facile oriri potuerit ex litera *s* proxime sequente, Singularis autem melius convenire videatur verbis *unda relabens*, retinuimus Med. a m. sec. aliorumque scripturam ab Heinsio in contextum receptam omnibusque recentioribus editoribus praeter illos duumviros servatam. — *rapit* (ut VII, 725.) *acer*, i. e. acriter. *Acer* autem non raro de fortibus bellatoribus. Cf. VII, 672. VIII, 340. 441. 614. X, 411. XI, 518. 869. — 310. *signa canunt:* classicum canitur. Cf. VII, 512. *Signum canit* autem pro : tubicen signum canit, invenitur etiam ap. Livium I, 1, 7. XXIV, 15, 1. XXVII, 47, 5. et alios pedestris orationis scriptores. Cf. imprimis Kritz. ad Sall. Cat. 59, 1. — „Prudenter in Aeneam pugnantem in ipsis pugnae exordiis animos convertit poëta." *H.* — *turmas agrestis*, Latinos, qui per agros dispersi habitabant. Cf. VII, 482. 504. 573. VIII, 8. et IX, 11. 607 sqq. XI, 367. — 311. „*omen pugnae* eo spectat, quod, qui primo loco caderent, e Latinis erant." *H.* Unde apparet, haec verba ad seqq. *stravit Latinos* per appositionem esse adiuncta. Ceterum de hoc parenthetico appositionis genere vid. ad Ecl. II, 3. Aen. VIII, 675. al. et cf. locus nostro simillimus IX, 53. — 312. *ultro.* Vid. supra v. 282. — 313. *perque aerea suta*, *per tunicam.* Vid. ad Aen. II, 358. (Ecl. IV, 6.) et al. — *aerea suta*, i. q. thorax sutilis, ex pluribus lamellis vel catenulis aeneis contextus. Cf. adnott. ad III, 467. Heins., qui hanc lectionem pro vulg. *scuta* ex plurimis optimisque Codd. restituit, comparat Stat. Theb. III, 585., ubi pariter *aerea suta*, IV, 131., ubi *ferrea suta* legantur; idemque vocabulum etiam aliis in locis per coniecturam vult restitutum, ut Lucan. VII, 497. *suto sub tegmine* (pro *tuto*) et al. —

Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lichan ferit, exsectum iam matre perempta,
Et tibi, Phoebe, sacrum, casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe, Cissea durum
Immanemque Gyan, sternentis agmina clava,
Deiecit leto; nihil illos Herculis arma,
Nec validae iuvere manus genitorque Melampus,
Alcidae comes, usque gravis dum terra labores
Praebuit. Ecce Pharo, voces dum iactat inertis,

---

314. *squalentem auro*, ut etiam infra XII, 87. Cf. Silium II, 585. et Claud. I, 182. cum adnott. ad Geo. IV, 91. — *latus haurit* (vid. ad II, 600. et Gossr. ad h. l.) *apertum*, i. e. haurit ita, ut aperiatur vulnere facto, de qua prolepsi ad Geo. II, 353. Aen. II, 736. III, 237. et alibi diximus. — 316. „*Phoebo sacrum*, quippe deo medico, cuius ope ex matris utero esset servatus.“ *H.* Secundum Serv. ad h. l. propterea „omnes, qui secto matris ventre procreantur, Apollini sunt consecrati.“ Quibus defenditur v. 317. lectio *Quod licuit parvo*, ab Heins. ex melioribus libris restituta, et recentioribus omnibus praeter Iahn. probata, quae significat, Lichan propter id ipsum Apollini sacrum fuisse, quod eius ope parvus ferrum medicorum secantium effugisset. Rom. Palat. alii *Cui*, quod Iahnio probatur, Wagnero autem languidius videtur, quum non talis opposita sit sententia: tum tamen non potuit telum Aeneae evadere. Gud. a. m. pr. *Quo*, in quod etiam incidit Markland. ad Stat. Silv. I, 2, 188., ut sensus sit: „cui bono fuit illum *parvum* evasisse casus ferri, si iam *iuvenis* ferro interiturus esset?“ Sed iure tale acumen a Virgilio alienum censet Heyn. Ceterum h. l. nemo non recordabitur Bacchi simili ratione servati. (Cf. Ovid. Met. III, 310 sqq.) Magis vero etiam huc pertinent, quae idem Ovidius narrat Met. II, 628 sqq. Omnino autem animadvertas, quo studio poëta, ut languori legentium occurrat, talia de origine, fatis, ornatu occisorum adiiciat. — 317. *Nec longe*, Adverbio loci pro Adverbio temporis posito (vid. adnott. ad V, 406., ubi adde Hand. Turs. III. p. 547 sq.); quod hic, ut alibi *haud mora* s. *nec mora* (vid. ad III, 207.), cum sequente verbo *deiecit leto* coniungitur, ut idem sit quod Geo. II, 80. *Nec longum tempus*, et - -, h. e. non multo post. — 318. *Immanem Gyan.* Wakef. ad Lucr. V, 966. temere coni. *Immani* (clava). — *clava* utuntur, quia Melampus pater Herculis fuerat comes. Similiter Silius II, 155. (ubi vid. Drak.) Therona, templi Herculei custodem, Herculis clava armat. Cf. etiam Stat. Theb. XI, 45. — 319. *deiicere leto*, ut *leto sternere* VIII, 566., ubi vid. adnott. Cf. etiam ad II, 85. — 320. *Melampus* hic commemoratus non confundendus est cum augure illo antiquissimo, Amythaonis et Idomenae filio, ex Hom. Od. XV, 221 sqq. (coll. IX, 291.) et Apollod. I, 9, 12. noto. Hic M. cum Hercule in Italiam venisse (cf. Aen. VIII, 201 sqq. et X, 779 sq.) et ab eo relictus in Latio consedisse putandus est. — Ceterum cum vv. *nihil illos - - iuvere* Heyn. conferri iubet Hom. Il. V, 53 sq. et VIII, 142 sq. — 321. *Alcidae.* Vid. ad Ecl. VII, 61. — *usque - - dum*, omnium Codd. (prater Med. a m. pr.) lectionem, cum Iahn. et Wagn. restituimus. Heins. ex uno illo Cod. recepit *usque - - quum*, quia Part. *dum* redit v. 322.; qua in re non haerendum esse, aliquoties iam docuimus. *Usque quum* autem naturae Particulae *usque* adversatur, neque ab ullo scriptore Romano dictum est. Posteriores omnes editores nos secuti sunt; nisi quod Gossr. Comma post *usque* posuit. — 322. „*Praebuit* nove dixit, quum bona praeberi dicantur.“ *Serv.* Sed iam Lucr. IV, 721. cecinit: *acremque dolorem Praebent.* Cf. etiam Claud. in Ruf. I, 361. *Adspice - - quas mihi Rufinus strages quantumque cruoris Praebeat.* — „*voces inertes:* quia inertis hominis et imbellis est clamare et convicia iactare, ubi pu-

Intorquens iaculum clamanti sistit in ore.
Tu quoque, flaventem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon,
Dardania stratus dextra, securus amorum,
Qui iuvenum tibi semper erant, miserande iaceres,
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies, septem numero, septenaque tela
Coniiciunt; partim galea clipeoque resultant
Irrita, deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Aeneas affatur Achaten:
Suggere tela mihi; non ullum dextera frustra

---

gnando opus erat.“ *H.* Cf. IX, 634. et XI, 380. Thiel. confert Cic. de fato 13. *genus interrogationis ignavum atque iners.* — 323. *clamanti* Heins. ex aliquot Codd. et Servio revocavit pro vulg. *clamantis*, quod, quum *clamanti* ob sequens *ore* ambiguum esset, restituit Wakef. atque Iahn. propter Codd. consensum recipere malit, quum ceteri omnes Dativo patrocinentur. Difficile sane iudicium, quum nesciamus, utrum *Pharo* Dativus sit, an Nominativus, et quum Dat. *clamanti* ante voc. *sistit* non minus facile *s* e proximo vocabulo adsciscere, quam Gen. *clamantis* ultimam literam eadem de causa amittere potuerit. Si *Pharo* est Nominativus (quod certe librarii quidam putarunt, scribentes *Pharon*) locus sic intelligendus est: Ecce, dum Pharo voces inertes iactat, ille intorquet iaculum et in ore clamantis aut clamanti in ore sistit. Mihi tamen, quum *Pharon* non nisi paucorum Codd. deterioris notae auctoritate nitatur, *Pharo* Dativus et propterea etiam lectio *clamanti* amplectenda videtur: nam *Pharo clamantis* (οἱ βοῶντος) in Latino carmine non ferendum esse, vere censet Wagn. Ceterum iam Taubmann. observat: „Scita est fictio, quod ore convitium faciens et verbis se extollens per os traiicitur.“ Cf. etiam supra IX, 442. — 324 sqq. Phorcus una cum septem filiis pugnae interest, quorum quatuor nominantur, Cydon (v. 325.), Maeon (v. 337.), Alcanor (v. 338.) et Numitor (v. 342.) — *flaventem prima lanugine malas.* Cf. supra VIII, 160. et IX, 181. Stat. Theb. VI, 585. Val. Fl. IV, 233. Markland. ad Stat. Silv. III, 4, 65. et Huschk. ad Tibull. I, 8, 31. *Flaventes comas* iam supra IV, 590. commemoratas vidimus; de constructione autem vid. ad Ecl. I, 55. et al. — 325. „*nova gaudia* pro eo, qui amatur, τὰ παιδικά, deliciae. [Cf. adnott. ad Ecl. II, 2.] — *nova*, quem primum tunc amare coeperat. — 326. *securus*, oblitus in morte, nec memor amoris puerorum, qui tibi semper erat.“ *H.* Cf. adnott. ad I, 350. — 327. Wagn., Servium secutus, Commate post *miserande* deleto, coniungit *miserande* (pro: *miserandus*) *iaceres*, ut hic habeamus genus illud attractionis Vocativi, de quo supra diximus ad IX, 485.; quem secutus sum, quum Cydon, qui non interficitur, sed servatur ab interitu, vix per *miserande* appellari possit. Omnes tamen me posteriores Comma servarunt. — *iaceres.* Vid. ad I, 99. — 328. *cohors.* Vid. VII, 710. XI, 500. et cf. supra adnott. ad v. 120. — 329. Heyn. post *Progenies* Semicolo distinguit; quam interpunctionem non ferunt verba *septem numero* per appositionem adiecta. — 330. *septenaque tela coniiciunt*, pro: coniicientes. Vid. ad Ecl. VI, 20. Aen. IV, 63. et al. — 331. Venus *deflexit* tela, *corpus stringentia* modo, non laedentia, ut Iuno IX, 725 sq. a Turno, Homeri exemplo Il. IV, 129 sqq. V, 187 sq. — 333. „*Suggere mihi tela:* heroum Homericorum opes: hastarum copia in armario: vid. Il. XIII, 260 sqq. — *non ulla d. frustra torserit.* Homerica gloriatio Il. XIV, 453 sqq.“ *H.* Sententiam autem hanc esse patet: Graecos ferire potui ante Ilii moenia, multo facilius igitur Rutulos.

Torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graiûm
Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam,
Et iacit; illa volans clipei transverberat aera
Maeonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra; traiecto missa lacerto
Protinus hasta fugit servatque cruenta tenorem,
Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor iaculo fratris de corpore rapto
Aenean petiit; sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
Hic Curibus, fidens primaevo corpore, Clausus

— 334. *steterunt*, haeserunt. Cf. Ovid. Met. V, 132. Silius I, 527. (ubi vid. Drak.) et IV, 190. (ubi hunc locum ante oculos habuit) *irrita nulli Spicula torquentur, statque omne in corpore ferrum.* Sic etiam *sedere* ap. Silium I, 540. Flor. IV, 2. al. — 338. *fratrem* post *frater* cum singulari vi iteratum. Cf. infra ad v. 600. *et fratrem ne desere frater.* — 339 sqq. „Una hasta clipeum et thoracem ac pectus traiicit Maeonis; hasta alia ab Aenea emissa brachium Alcanoris transfigit, et *traiecto lacerto fugit protinus*, porro, *servatque tenorem*, nec remittit quidquam de impetu, quem ex iactu fortis viri habebat; uno verbo, brachium Maeoni suppositum fere totum rescindit, ita ut illud de humero pendeat: reliqua ad ornatum adiecta. Si de una hasta utrumque vulnus faciente accipiantur versus: primum res nimis in miraculum aucta est; tum v. 342. non apparet, quomodo tam alte infixa hasta e corpore evelli possit." *H.* Negari tamen nequit, Virgilium, si hoc indicare voluerit, paullo obscurius scripsisse. Servius de Aeneae lacerto cogitare videtur, quum scribat: „hasta, quae fuerat missa, retro acta;" quare Peerlk. suspicatur, eum fortasse in suo Codice invenisse *reiecto* (i. e. reducto) *lacerto* (coll. Aen. X, 552. XI, 605. et Ovid. Met. XII, 132., ubi Codd. quidam pro *raducto clipeo* exhibent *reiecto*). Ipse tamen insuper hanc profert coniecturem: *adducto nova missa lacerto* etc., quae paullo audacior censenda. — 340. *Protinus.* Vid. ad Ecl. I, 13. — *fugit.* Cf. infra XI, 654. Val. Fl. III, 135. *et pectus arundo Per medium contenta fugit*, et adnott. ad Geo. III, 142. et al. — *servat tenorem.* Sic etiam ap. Stat. Theb. VI, 711. *servatque tenorem Discus*, et ap. Claud. I, 17. *prolem fata sequuntur Continuum simili servantia lege tenorem.* Vid. adnott. ad Geo. II, 337. — 341. *nervis*, i. e. musculis et tendinibus, ut ap. Hor. Od. I, 28, 13. — 342. „*fratris de corpore*, Maeonis puta, si una hasta; sin duae, quod verius, Alcanoris." *H.* Peerlk. temere coni. *de pectore.* De more iacula e suo vel socii alicuius corpore tracta in hostem mittendi cf. Silius II, 322. X, 144. 194. all. — 343. *et*, etiam, scil. ut petiit. De Particulis coniunctis *sed non et* cf. Heins. ad Ovid. Met. IV, 273. et Claud. IV. Cons. Hon. 500. et Drak. ad Silium XV, 399. — *figere contra*, ἀντικρὺ πῆξαι, in adverso corpore. — *magnique* cett. pro: sed magni. Vid. ad II, 94. et IV, 76. — 345. *Curibus* (si vere est urbis nomen) apparet cum *Clausus* esse iungendum et significare Curibus oriundum. (Cf. adnott. ad Ecl. I, 55. et Aen. IV, 36. III, 503.), Iahn. tamen putat, huic rationi obstare verborum ordinem, qui aut (cum Servio) *Curibus fidens*, aut *Curibus advenit* (quod ineptam sententiam efficeret) coniungi iubeat, quare satis ingeniose suspicatur, voce *curibus* telorum genus significari, quibus Clausus confisus fuerit. Haud dubie enim Vir doct. memor est locorum Festi vv. Curis et Celibaris p. 48. ed Lindem., Macrob. Sat. I, 9. et Ovid. Fast. II, 477., ubi de Sabinorum *curi* agitur, unde sunt qui Cures ipsas et Quirites nomen accepisse putent. De *Clauso*, qui Latinis Sa-

Advenit, et rigida Dryopem ferit eminus hasta
Sub mentum, graviter pressa, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit traiecto gutture; at ille
Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tris quoque Threïcios Boreae de gente suprema,
Et tris, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. Accurrit Halesus
Auruncaeque manus; subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis. Expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso
Ausoniae. Magno discordes aethere venti
Proelia ceu tollunt animis et viribus aequis;
Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit;

---

binos adduxerat, vid. ad VII, 706. — — *primaevo corpore*, iuventa. Imitatur Maronem Silius XVI, 406. *Confisus primaevo flore iuventae.* Cf. etiam supra VII, 162. et Val. Fl. II, 653. *Centumque pares primaeva ministri Corpora.* — 346. *rigida hasta.* Sic etiam *rigido ense* inf. XII, 304. et Ovid. Met. III, 118., *rigido ferro* ap. Ovid. Rem. Am. 11. et Pind. Theb. 300., *ense rigente* ap. eund. v. 302. cett. — 347. *graviter pressa*, i. e. impressa. Heyn. confert Hom. Il. XVII, 47. — 349. *Fronte ferit terram.* Cf. infra XI, 418. ibique adnott. — 350. *Boreae de gente suprema*, i. e. ultima, antiquissima, ut Boreas sit gentis auctor. Cf. VII, 49. et 220. Boreas autem rex Thracum fuisse putandus est, qui Troianis auxilium tulerant. Cf. Hom. Il. II, 844. Altera enim interpretatio: ab extrema terra boreali, minus probabilis videtur. De Praepos. *de* in genere constituendo usurpata (ubi nos dicimus *Einer von*) cf. Gronov. ad Senec. Suas. I. p. 354. Burm. ad Petron. c. 44. et Ovid. Her. XIV, 86. Drak. ad Liv. XXXV, 29. 8. alii; et de poëtarum quidem formula *de gente* supra IX, 284. Markland. ad Stat. Silv. V, 3, 126. et Hand. Turs. II. p. 197. — 351. *patria Ismara* pro Ismarica (cf. adnott. ad III, 602. IV, 552. al.), i. e. Thracia. *Ismarus* enim s. *Ismara* mons huius terrae satis notus, de quo vid. ad Ecl. VI, 30. et Geo. II, 38. — 352. *Accurrit* Heins. ex Med. Gud. et Montalb. recepit. Vulgo *Occurrit*, quod Iahn. restituit; sed recte nisi fallor, Wagn. docet, communis pugnae imagini, quae hic, antea singulis viris in certamen productis, paucis adumbretur, aptius esse verbum *accurrit;* contra vero verbum *occurrit*, quod opponendi se notionem sustineret, et spectaret ad Clausum modo memoratum, convenire illis: *Expellere tendunt nunc hi, nunc illi.* (In altera edit. Iahnium ad lect. *Accurrit* redisse video, quam recentiores omnes receperunt.) — *Halesus Auruncaeque manus* (vid. VII, 723 sqq.) et *Messapus*, qui Etruscos adduxerat (vid. ibid. v. 691 sq.), sunt inter Turni socios. — 354. *Expellere*, loco depellere. Conferunt Hom. Il. XI, 417 sq. Hunc locum Statius ante oculos videtur habuisse Theb. VIII, 421 sqq., ubi eadem imago de ventorum proelio sequitur. — 355. *certatur* etc. Huius loci memor erat Val. Fl. VI, 352. — 356. „Comparatio proeliantium cum ventis Homero frequentata, v. c. Il. XVI, 765 sqq. et Ennio ap. Macrob. VI, 2.; sed nunc a Marone ita ornata, ut nihil supra cogitari possit.“ *H.* Cf. etiam adnott. ad II, 415 sqq. — 357. *animos* et *vires*, quae et mentis et corporis robur et praestantiam absolvant, ideo saepe quasi ex formula coniungi, iam Burm. memorat. Cf. Aen. II, 617. V, 191. IX, 717. 763. Val. Fl. I, 243. Liv. XXIV, 8, 4. Plaut. Capt. II, 3, 27. Val. Fl. IV, 621. Liv. VIII, 38. 8. alios. — 358. *cedit*, quod omnes Codd. exhibent, non erat cur Heins. in *cedunt* mutaret, unum Med. secutus, in quo librarius, cui haud dubie obversaretur sonus praegressi *tollunt*, scripsit *ceduint*,

Anceps pugna diu; stant obnixa omnia contra:
Haud aliter Troianae acies aciesque Latinae
Concurrunt; haeret pede pes densusque viro vir.
At parte ex alia, qua saxa rotantia late
Impulerat torrens arbustaque diruta ripis,
Arcadas, insuetos acies inferre pedestris,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci,
Aspera quîs natura loci dimittere quando

---

unde alia manus transfixis literis *u* et *n* fecit *cedit.* Wagn., cum quo (ut recentiores omnes) Singularem, ad ultimum modo Subiectum relatum (vid. ad Ecl. I, 59. VI, 30. al.), restituimus, iam triplex *nec* Plurali adversari, vere memorat. — 359. *stant obnixa omnia contra*, i. e. omnia (venti mari, mare ventis) constanter sibi obnituntur, nec quidquam cedit; ut *contra obniti* eodem pleonasmo dictum sit, quo alibi *ante praesentire*, *retro redire* et multa similia. Hanc autem omnium fere Codd. lectionem iam Cuninghamo et Brunckio probatam cum Ruhk., Iahn. et Wagn. restituimus, eamque etiam editt. me posteriores servarunt. Vulgo *obnixi*, ut sensus sit: venti stant obnixi contra omnia, ut nihil sit, quod eos in alterutram partem impellat et inclinet. Sed iure quaerit *Wagn.*: „At quaenam sunt illa *omnia?* nubila, mare? at illa resistere quidem possunt, impellere et inclinare non possunt.“ — 360. *Haud aliter* post *ceu*, ut IX, 797., ubi vid. adnott. — De repetitione voc. *acies*, quam Articuli defectus genuit, cf. adnott. ad Aen. I, 554. et al. — 361. „*haeret pede pes.* Notissimi versus Iliad. XIII, 130 sqq. a Tyrtaeo expressi. Vid. Klotz. ad Tyrtaeum II, 31 sqq. p. 33. et 51. Cf. etiam Ennius [p. 303. Hessel.] *Pes pede premitur*, *armis teruntur arma*, et A. Furius Antias Annal. IV. ap. Macrob. VI, 3. *Pressatur pede pes*, *mucro mucrone*, *viro vir.*“ *H.* Wagn. addit Epit. Iliad. v. 295. (ibique Kooten.) et 961. *Collatusque haeret pede pes et dextera dextrae.* Cf. etiam Ovid. Met. IX, 44. Silius IX, 322. Stat. Theb. VIII, 398 sq. et alii loci a Drak. ad Silium IV, 354. collecti cum Aen. V, 584. VIII, 448. 486. XI, 615. et similibus. Contra Vossium autem ad Geo. I, 430. contendentem, *pede* hic esse antiquum Dativum (cui adsentitur Thiel.), idem Vir doct. conferri iubet Burm. ad Ovid. Met. IV, 27. (qui haec adfert exempla verbi *haerendi* et *adhaerendi* cum sexto Casu constructi: Ovid. Met. V, 38. XII, 95. Lucan. I, 507.) Antiqui vero illius Dativi (de quo vid. Perizon. ad Sanct. Min. I, 6. p. 26 sqq. Ruddim. II. p. 140. not. 82. et Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 200 sqq.) nulla apud Virgilium vestigia reperiuntur. Cf. etiam Struve *Ueber lat. Decl. u. Conj.* p. 28. — 362 sqq. Similem viam describit Silius III, 467. — 362. *alia ex parte*, alio loco. Cf. supra v. 238 sq. — *saxa rotantia*, scil. se, ut Geo. I, 163. *volventia* cett. Cf. Lucr. I, 295. *vertice toto Corripiunt rapidoque rotantia turbine portant*, et adnott. ad Aen. I, 233. — 363. *Impulerat* Heins. ex Medic. aliisque bonis libris restituit. Plerique tamen praebent *Intulerat*, quod Wagn. ortum censet ex litera *t* saepe hic repetita: ro*t*an*t*ia, la*t*e, *t*orrens. — *torrens* aliquis cogitandus in Tiberim se effundens. — 364. *insuetos acies inferre pedestres.* „Equi in lubrico et aspero solo consistere non poterant: quare iis relictis pedites pugnabant; verum quum pedestri pugnae parum assueti essent, loco cedebant; quum ecce Pallas eos increpat.“ *H.* Ceterum cf. adnott. ad VIII, 518 sq. et de *Pallante* ad VIII, 51. — *Latio*, Latinis et Rutulis. Cf. adnott. ad Ecl. I, 63. IV, 58. Aen. II, 193. 703. — 366. *quando*, i. e. quandoquidem. Cf. adnott. ad IV, 291. Cod. Parrhas. ex interpretamento *quondam*, quod Bothius in contextum recepit. Sed vid. Hand. ad Gronov. Diatr. Stat. I. p. 286. qui cum h. l. confert Nemes. Ecl. III, 19. *qui quando palmite tigres Ducis.* „Secundum con-

Suasit equos; unum quod rebus restat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:
Quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,
Per ducis Euandri nomen devictaque bella,
Spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudi,
Fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hostis
Est via. Qua globus ille virûm densissimus urget,
Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.

---

suetudinem dicendum erat *quando iis* aut *quis* omisso *quando*. Sed quum relativum posuisset poëta, adiunxit deinde *quando*, ut causae idoneae notio magis exstaret." *Wagn.* — *dimittere equos* etiam apud Tac. Agr. 35. et alibi legitur. Idem est *removere equos* apud Sall. Cat. 59. et Caes. B. Gall. I, 25. Cf. Serv. ad h. l. — 367. *rebus egenis.* Vid. ad VI, 91. Peerlk., quum non hoc *unum*, sed plura restarent, (ut fugientes hasta intentata sisteret et in hostes impelleret, vel ut se ipsum moriturum inferret in hostes), v. 367. eiecto et antecedente transposito, audacissimo conamine totum locum sic refingendum censet: *Arcades - - pedestres (Aspera equos natura loci dimittere suasit) Ut vidit Pallas Latio d. t. sequaci, Nunc prece* etc. — Cum v. 368. comparant Hom. Il. XII, 267 sq. et XI, 232. 240. — 369. Wagn., qui comparat Tibull. IV, 5, 7. *per te dulcissima furta Perque tuos oculos, per Geniumque rogo*, et Ter. Andr. III, 3, 6. *Per te deos oro*, verba sic construenda esse putat: *Vos* (scil. rogo, obsecro: quod verbum (hic latens in illis *ne fidite* v. 372.) interdum omittitur: cf. infr. v. 597. Lucan. X, 370. ibique Oudend. Silius I, 658. Liv. XXIX, 18, 9. Quinct. Decl. IV, p. 69. V. p. 92. al.) *et per fortia facta vestra* et *per nomen Evandri;* quae quidem transpositio per se nihil absoni haberet (cf. adnott. ad II, 142.), modo ne addita esset Copula *et*, quae, potissimum quum sequantur verba *Per ducis Euandri nomen, devictaque bella* etc., miram profecto effi ceret ambiguitatem, si Wagnero adsentiri vellemus; neque sufficiunt, quae Wagn. memorat, alterum *per* Copulae vice fungi (cf. adnott. ad VII, 75.); vix enim puto, virum doct. nobis persuadere velle, *per et - - per* idem esse, quod supra v. 313. et alibi *perque - - per*. Quare nescio an Hand. Tursell. IV. p. 441. (qui tamen perperam adiungit Tibulli locum modo laud., ubi haud dubie transpositio verborum statuenda est) rectius etiam Accus. *vos* a Praepos. *per* pendere censeat, quam rationem etiam parallelismus loci iuvat. Cui tamen haec paullo insolentior obsecratio per eius ipsius personam, quem adloquimur, displicet (vid. tamen infra v. 597.), ei commendamus coniecturam Peerlkampii *per vos ego f. f.*, quum sane in hac obtestandi formula plerumque adiungatur Pronomen *ego* (ut Aen. XII, 56. Plaut. Rud. III, 2, 13. Menaechm. V, 7, 1. Ter. Andr. I, 5, 54. III, 3, 6. Liv. XXIII, 9. Ovid. Her. X, 73. Stat. Theb. VI, 171. X, 694. Curt. V, 8. etc.). Heynii enim coniectura *Et ducis* non multum lucramur. — 370. De Praepos. *per* loco Copulae iterata vid. supra ad v. 314. Quum rex Evander non bene *dux* vocetur, Peerlk. paullo cupidius coni. *Per decus Euandri et nomen.* — *devicta bella*, ut bella pugnata, depugnata. Vid. VIII, 629. et cf. Oudend. ad Apuleii Flor. IV, 18. et Ruhnk. ad Vellei. I, 8. Scilicet *rem vincere* dicitur etiam, qui vincit in aliqua re. Sic ad Cic. Verr. II, 1, 53. *iudicium*, pr. Caec. 31, 91. *sponsionem*, ap. Ovid. Her. XVI, 76. *causam vincere* et similia. Quare etiam *victor belli* ap. Vellei. II, 55. legitur. — 371. „*subit*, succedit, *aemula laudi*, qua virtutem paternam aemulor." *H.* Aemulans enim succedit in laudem eius, quem aemulatur. — 372. *rumpenda via*, ut supra II, 494. *rumpunt aditus.* Sic etiam Sil. IV, 196. *iter ferro rumpere.* Burm. conferri iubet sua ad Val. Fl. I, 3., ubi *cursus rumpere* legitur. — 374. „*Hac - - reposcit:* ut in patriam [victores] red-

Numina nulla premunt; mortali urgemur ab hoste
Mortales; totidem nobis animaeque manusque.
Ecce, maris magna claudit nos obiice pontus;
Deest iam terra fugae: pelagus Troiamne petemus?
Haec ait, et medius densos prorumpit in hostis.
Obvius huic primum, fatis adductus iniquis,
Fit Lagus; hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dabat; hastamque receptat
Ossibus haerentem. Quem non super occupat Hisbo,

---

catis, et me incolumem reducatis; non fuga quaerendum est, sed hac turma perrupta." *H.* Peerlk. et in *patria alta*, et in verbo *reposcit* haerens, quod se non intelligere confitetur, hanc profert, ingeniosam quidem, sed supervacaneam coniecturam: *Troia altera poscit.* Sed *alta patria* est nobilis et maiorum rebus gestis clara. Vid. supra v. 126. — *Pallanta*, pro: me. Vid. ad II, 79. III, 380. VI, 687. — 'Cum v. 375. componunt Hom. Il. XXI, 568 sq. et cum v. 376. Il. XIII, 814. Cf. etiam Silius II, 338. *mortalem sumimus hostem.* — 377. „Nec mari nec terra fugae locus patet. Mari inclusi sumus; nec est quo tendere possimus, nisi ut aut in mare immittamus nos, aut in castra ab hoste obsessa, qui ab aditu nos intercludit. Cf. Iliad. XV, 504 sq. 734. 740." *H.* Wagn., qui accuratius disputavit de discrimine vocc. *maris*, *ponti* et *pelagi*, haec verba sic explicat: „*Pontus*, i. e. profunditas illa, qua facile mergimur, claudit nos maris, monstri illius, in quo sisti nequit, tamquam obice," coll. Hom. Il. XXI, 58. *πόντος ἁλὸς* et Aesch. Pers. 106. *θαλάσσης πόντιον ἄλσος*. Cf. etiam Huschk. ad Tibull. IV, 1, 53. Iahn. laudat Hand. ad Gronov. Diatr. Stat. I. p. 182. — De voc. *obicis* haud raro femin. genere usurpato, quamquam Grammatici masculinum genus praeferunt, cf. Ruddim. I. p. 37. et Schneid. Gr. Lat. II, 1. p. 111. (quem etiam vid. ibid. p. 421.) — 378. *Deest*, una syllaba pronuntiandum. Vid. ad Ecl. VII, 7. et alibi. — *Troiam*, scil. novam, castra Troianorum (vid. ad IX, 13.) ab Rutulis obsessa. — Verba *pelagus Troiamne petemus* sunt disiunctiva et alterutrum eligendum, aut pelagus, aut Troiam petendam esse, significant. Fecerant enim hoc iter, ut cum Troianis se coniungerent, qui nondum obsidione sunt soluti (cf. infra v. 604.); sed iam aversi ab eo pelagus, non Troiam petituri videbantur. Sic si locum cum Wagn. capimus, non opus est Schraderi coniecturis parum felicibus *pelago Lernamne petemus?* vel *Pallanteumne petemus?* Quomodo autem Arcades, qui a parte contraria venerint, fuga ad mare compelli potuerint, hoc in carmine non anxie quaerendum. Etiam quomodo Pallas, qui in Aeneae nave advectus est (vid. v. 160.), ad equites suos, qui terra advenerant, pervenerit, poëta exponere omisit. Ceterum cf. adnott. ad v. 238. — 382 sq. „Vulnus hasta factum, qua parte spina per medium dorsi inter costas procedit, quae intervallis inter se diremptae spinae adhaerent." *H.* — *figit*, transfigit. Cf. adnott. ad Ecl. II, 29., ubi praeter hunc locum adde Aen. XII, 357. et Lucr. V, 1204. *stellis micantibus aethera fixum.* — 383. *dabat.* Sic Med. a m. pr. aliique boni Codd., quos iure sequuntur Heyn., Iahn. et Wagn. Vulgo *dedit*, quod minus huc quadrat, quum non quaeratur, ubi natura hominibus spinam dederit (*ἀοριστικῶς*), sed ubi Lagus spinam habuerit ab hasta perforatam; quod, tamquam res durans cogitatum, (etiam Wagnero iudice, qui comparat XII, 394.) melius per Imperfectum exprimitur. De productione ultimae syllabae vid. ad Ecl. I, 39. — *super*, i. e. super hoc, dum in eo est occupatus (*dabei*); non desuper, ac si Hisbo inclinanti se ad recipiendam hastam vulnus desuper inferre vellet, sed a Pallante id ante-

Ille quidem hoc sperans; nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Sthenelum petit, et Rhoeti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercae.
Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis gratusque parentibus error;
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
Nam tibi, Thymbre, caput Euandrius abstulit ensis;
Te decisa suum, Laride, dextera quaerit,
Semianimesque micant digiti ferrumque retractant.
Arcadas, accensos monitu et praeclara tuentis
Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostis.
Tum Pallas biiugis fugientem Rhoetea praeter
Traiicit. Hoc spatium tantumque morae fuit Ilo;

---

vertente interficeretur; quare rectius fortasse uno verbo scripseris *superoccupat*, ut alibi *supervenire* et similia. — 385. *Ille quidem.* Vid. ad Aen. I, 3. — *ante* cum *Excipit* coniungendum esse patet. — *ruentem.* Vid. ad VIII, 648. Thiel. comparat similem Lucani locum I, 524. *Nos primi Senonum motus Cimbrumque ruentem Vidimus et Martem Libyes cursumque furoris Teutonici.* — 386. *incautum morte*, quem ira ex morte sodalis collectâ incautum fecerat. — 387. *Excipit.* Vid. ad III, 332. — 388 sq. Servius ex Avieno et Alexandro Polyhistore haec narrat: Rhoetus, Marrubiorum (vid. VII, 750.) rex, Anchemolo filio Casperiam novercam superinduxerat, quam privignus stupravit, poenaeque et irae paternae metu ad Daunum confugerat, Turni patrem. — 391. *Daucia proles*, Dauci alicuius filii, ita sibi simillimi, ut ne ab ipsis quidam parentibus suis discerni possent, et parentes eo errore ipsi gauderent. Wakef. cum Cod. Med. et Servio minus apte interpungit post *suis*, ut *sui*, i. e. propinqui, a parentibus distinguantur; nam de parentibus solis cogitandum esse, docent etiam huius loci imitationes ap. Silium II, 636 sqq. Lucan. III, 603 sq. Stat. Theb. I, 340 sqq. IX, 292 sqq. Val. Fl. I, 367 sq. Claud. IV. Cons. Hon. 206 sqq. Quinct. Decl. VIII. p. 167. et Ambros. Opp. T. II. p. 1124. Wagn. etiam Handium ad Stat. Silv. I, 2, 120. conferri iubet. Peerlk, tamen, quum *suis* ante *parentibus* plane otiosum sit, cum Wakef. facit, locum sic explicans: „Proles Daucia a suis, affinibus et domesticis et amicis, discerni non poterat, ipsi adeo parentes alterum pro altero saepe salutabant, dulcisque erat iste error.“ — 394. *Thymbre.* Supra v. 391. *Thymber* vocabatur. Haec variatio in formis nominum propriorum apud poëtas haud rara est. — *Euandrius ensis*, quem ab Euandro patre Pallas acceperat. Sic etiam infra v. 420. *tela Euandri* — 295. *Te decisa suum* (sc. dominum) *dextra quaerit.* Sic apud Ovid. Met. VI, 560. abscissa Philomelae lingua humi iacens *Palpitat et moriens dominae vestigia quaerit.* Cf. etiam Lucr. III, 652. *Inde alius conatur adempto surgere crure, Quom digitos agitat propter moribundus humi pes.* — 396. Servius confert hunc locum Ennii (p. 138. Hessel.) *Oscitat in campis caput a cervice revulsum, Semianimesque micant oculi, lucemque requirunt.* Cf. etiam Hom. Il. V, 81 sq. Silius IV, 211. et Ovid. Met. V, 117. — 398. Cf. Hegesippi (a Peerlk. laudati) imitatio de excid. Hieros. III, 9. *Pudor hos, illos armabat spes ultima.* — 399 sqq. „Pallas Phoeteum, *praeterfugientem bigis*, ne a Teuthrante et Tyre fratribus interimeretur, hasta traiicit. Ita Ilus mortem effugit, quem Pallas hoc telo petierat.“ *H.* Sed tantum ad breve tempus. Nam Ilum

Ilo namque procul validam direxerat hastam,
Quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens fratremque Tyren; curruque volutus
Caedit semianimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut, optato ventis aestate coortis,
Dispersa immittit silvis incendia pastor;
Correptis subito mediis extenditur una
Horrida per latos acies Vulcania campos;
Ille sedens victor flammas despectat ovantis:

---

nihilominus paullo post a Pallante interfectum esse, clare docet v. 400.; ubi Heyn. verba minus probabiliter sic coniungit: *hoc tantumque spatium fuit Ilo morae;* quum verba potius sic intelligenda esse pateat: *hoc* (id) *spatium, tantum morae* (ea mora) *fuit Ilo*, scil. priusquam a Pallante iterum petitus necabatur. *Spatium* autem ad locum, *mora* ad tempus referendum videtur. Cf. Peerlk., qui haec adnotat: „Ilus eo spatio solum a morte abfuit, quod spatium Rhoeteus inter ipsum et Pallanta occupavit. Mors exigua hac mora fuit dilatata, ut prius interficeretur Rhoeteus: mox ipse interfectus est. Pallas Rhoetea traiecit: hoc *morae* fuit Ilo, ne statim traiiceretur." Non tamen mihi opus esse videbatur, ut cum Wagn. Comma post *spatium* ponerem; multo minus autem necessaria videtur Peerlkampii coniectura: *Hoc spatii tantum atque morae fuit Ilo.* — 403. *curru*, pro: e curru. — Cum v. 404. cf. infra v. 731. — 404. *Caedit - - calcibus arva*, ut Acron infra v. 730. — Adiect. *semianimis* legitur etiam IV, 686. X, 396. XI, 635. et XII, 356. Cf. adnott. ad Aen. III, 578. et IV, 8. Servius temere dubitat, num in hac forma Nomin. Sing., an Ablat. Plur. agnoscat. — *Rutulorum arva* pro Latinorum, ut infra v. 512. Teucri pro Arcadibus ponuntur. Vid. supra ad IX, 450. — 405 sqq. Ut silvis (vid. ad v. 406.) incensis flammae diversae, si ventus incendium propagat, tandem in unum conveniunt, sic socii Pallantem stipantes in unum locum coëunt. Heyn. comparat Hom. Il. XI, 155 sqq. XX, 490 sqq. Geo. II, 303 sq. et supra Aen. II, 304. — *optato*, i. e. ex voto (*nach Wunsch*). Cf. Ter. Andr. III, 3, 1. *optato advenis.* Optat autem agricola ventos, ut incendium celeriter commune fiat. — 406. „*Dispersa* epitheton ab eo, quod sequitur, sumptum: quod se dispergit incendium, non quod diversis locis pastor fecit." Haec *Heyn.;* sed recte Wagn. hanc alteram explicationem praefert, quum propter verba *Correptis mediis*, tum ob illud *in unum coire* v. 410. „quo declaretur, in eo ipso summam esse comparationis, quod omnia diversa antea et discreta contendant in unum." — *silvis*, i. e. pascuis silvarum (*Waldtriften*), quorum gramina incendebantur, ut novum gramen surgeret. Vid. Iahn., qui conferri iubet Aen. XII, 522. Silium VII, 365. Lucan. IX, 182. Voss. l. c. p. 234. et ad Geo. III, 126. p. 558.; quamquam etiam nihil impedit, quominus (coll. Lucr. X, 1241 sqq.) cum Gossravio de ipsis arborum silvis cogitemus, quae incendantur, ut agriculturae locus fiat. Heyn. *silvam* explicat per „stipulas agri demessi, quas pastor s. omnino agrestis ad solum recreandum incendit, coll. Geo. I, 76. et 152. itemque Lucano IX, 182 sq. Wagn. autem (qui tamen in min. edit. Heynio adsentitur), *silvam* non facile pro stipulis poni memorans, nisi ubi reliqua oratio ad recte intelligendum id vocabulum ducat, fortasse Virgilium ipsum *stipulis* scripsisse arbitratur, quod probat Peerlk. Ceterum cf. infra XII, 521. — 407 sq. Incendium aptissime cum pugna ardente comparatur. — 408. *horrida Vulcania acies*. Cf. adnott. ad V, 24., ubi nunc adde Schiller. ad Horatii Odas sell. p. 29. — 409. *victor*, voti compos (cf. II, 329.) *despectat* (de monte) *flammas ovantis*, quasi successu exsultantes. Cf. infra v. 690. et adnott. ad Geo. I, 346. Ceterum

Non aliter sociûm virtus coit omnis in unum,
Teque iuvat, Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona Pheretaque Demodocumque;
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
Elatam in iugulum: saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
Fata canens silvis genitor celarat Halesûm;
Ut senior leto canentia lumina solvit,
Iniecere manum Parcae, telisque sacrarunt
Euandri. Quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi.

Thiel. confert similem locum Silii VII, 366 sq. — 410. *sociûm virtus coit in unum*: pugnantes Arcades circum Pallanta in unum locum se conglobant. Ut hic et supra IX, 801. *in unum coire*, sic XII, 714. *in unum misceri*, ap. Ovid. Her. XI, 21. *in unum coniungi*, ap. Val. Fl. VI, 371. *in unum ire* cett. — *Halesus*, Auruncorum dux, inter Turni socios supra v. 352. commemoratus. „Nimis diversis locis ab Halaeso [sic enim Wagn. nomen scribit] res geri coll. v. 352. et 362., vidit Heinrich.“ *Wagn.* — 412. *se in sua colligit arma*, corpus inflectens tegit se scuto, quo tela excipiat. Cf. etiam infra XII, 491. et Silius X, 128. *Consumit clipeo tela et collectus in arma Sustinet ingentes crepitantibus ictibus hastas.* Heyn. comparat Homericum *συσταλεὶς ἐν ἀσπίδι* vel *ὑπ' ἀσπίδος*, et Wagn. conferri iubet van Kooten. ad Epit. Iliad. v. 297. Imitati sunt hunc locum Ambros. Hexaem. VI, 4. *Echinus, si quid insidiarum praesenserit, spinis suis clauditur, atque in sua se arma colligit*, et Hegesipp. IV, 1. *Sese in arma colligens, consertis clipeis cum paucis imperterritus stetit*, quos cum Burm. ad Quinct. Decl. p. 48. laudat Peerlk. — De voc. *collectus* vid. infra ad XII, 862. et Bach. ad Ovid. Met. XIII, 910. — 415. „*Elatam in iugulum*, iugulo suo vulnus minitantem. Petebat Strymonius ense vel hasta iugulum Halesi.“ *H.* — 416. Cf. Ovid. Met. V, 58. *et fractis confudit in ossibus ora.* — 417. „Ergo Halesi parens erat vates, qui filium, cuius fata praevidebat, eduxit in silvis [ut vitam pastoritiam, ab armis remotam, coleret]. At vix ille e vivis excesserat, quum filius in bellum procedit. Similis locus Iliad. II, 800 sqq.“ *H.* — *canens.* Vid. ad II, 124. Peerlk. paucorum quorundam Codd. lectionem *cavens* praeferendam censet, quum ex verbis *fata canens* non necessario efficiatur, patrem fuisse vatem (?), *canens* autem facile repeti potuerit ex X, 192. Sed praeter optimorum Codd. auctoritatem etiam parallelus Homeri locus hanc mutationem, etiam Gossravio probatam, dissuadet. — 418. *canentia lumina* Heyn. cum Macrob. Sat. VI, 6. audacter positum censet pro oculis senilibus s. senis canentis; equidem potius de oculis moribundis, in ipsa morte albentibus intelligendum puto. — 419. *Iniecere manum Parcae.* Servius hic de verbo iuris cogitans: „Manus, inquit, iniectio, quotiens nulla iudicis auctoritate exspectata rem nobis debitam vindicamus [cf. Liv. III, 44. et Macrob. III, 7.];“ qua de re cogitasse poëtam, iure dubitat Wunderl. ad Tibull. I, 3, 4., qui ita iam Graecos (ut Callim. Ep. II, 3.) locutos esse memorat. Cf. etiam Ovid. Am. I, 4, 30. III, 9, 20. — „*telis sacrarunt Euandri*, ductum ex eo, quod Diis inferis vel Manibus sacrati dicuntur, quibus moriendum sit. Obvium imprimis in Tragicis. Cf. Macrob. III, 7.“ *H.* Ruhk. confert Hom. Il. II, 834. et Hes. Scut. H. 253. Vid. etiam supra IV, 699. — *telis Euandri*, i. e. hastae Pallantis, quam ille ab Euandro patre acceptam attulerat. Vid. supra ad v. 394. — 421. Thybrim invocat Pallas,

Haec arma exuviasque viri tua quercus habebit.
Audiit illa deus; dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non caede viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
Oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.
Sternitur Arcadiae proles, sternuntur Etrusci,
Et vos, o Graiis imperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt ducibusque et viribus aequis.
Extremi addensent acies; nec turba moveri
Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et urget,
Hinc contra Lausus, nec multum discrepat aetas,
Egregii forma; sed quîs fortuna negarat

---

quia in eius ripa certamen committitur. — 423. Wagn. ante hunc versum recte supplet: Quod si feceris, coll. adnott. ad Geo. III, 562., et tropaeum s. truncum quercus armis Halesi ornandum Thybrique sacrandum intelligit, coll. XI, 5 sqq. et X, 774 sq. — *quercus tua* igitur i. q. tibi sacra. Thiel. confert Claud. in Ruf. I, 339. *si laetior adsit Gloria*, *vestita spoliis donabere quercu*, et Lucan. I, 136. *quercus sublimis in agro Exuvias populi veteris sacrataque gestans dona deûm*, talemque quercum describi memorat a Stat. Theb. II, 707 sq. — 424. „Halesus, clipeum praetendens amico Imaoni, suum ipsius pectus nudat, ut Pallantis hastae obnoxium esset.“ *H. Wagn.* haec adnotat: „Erit fortasse, qui *Ithemona*, quo nomine utitur Silius V, 546., a poëta scriptum putet.“ — 425. *inermum.* Sic omnes Codd. praeter tres Burm. Constat enim, plura Adiectiva, quae postea duarum erant terminationum, antiquitus ut Adiectiva trium terminationum ad leges secundae et primae Declinationis esse flexa, ut *hilarus*, *sterilus*, *gracilus*, *sublimus* cett. Cf. Ruddim. I. p. 164. Drakenb. ad Silium V, 585. Goerenz. ad Cic. Finn. 5, 24, 77. et in Iahnii Annal. a. 1826. Vol. I. fasc. 2. p. 301. Beier. ad Cic. Off. 2, 8, 29. Kritz. ad Sall. Iug. 1, 1. et mea ad Lucr. I, 341. II, 845. VI, 729. *Inermus* legitur apud Cic. Fam. XI, 12, X, 34. Sallust. Iug. 107, 1. 113. 6. alibi. Vid. Herzog. ad Caes. B. G. I, 40. imprimisque Kritz. ad Sall. Cat. 59, 5. et cf. etiam adnott. ad Aen. IV, 8. IX, 444. et infra ad v. 587. — 426. *Lausus*, Mezentii fil.: vid. VII, 649. — *caede viri tanta*, pro: caede tanti viri. Vid. ad VIII, 526. — *perterrita sinit agmina*, Graeca constructione pro perterreri. Vid. ad Geo. II, 10. Aen. I, 385. II, 377. VII, 421. al. — 427. *pars ingens belli*, i. e. in bello pugnantium. Vid. infra v. 737. et adnott. ad II, 6. Aliter tamen *Gossr.*: „in quo stat magna vis belli, ut v. 737.“ — *primus* pro primo. Vid. ad Ecl. VI, 1. et al. Wagn. explicat: qui ceteris exemplo est, coll. Qu. Virg. XVIII, 3, h. — *Abantem.* Vid. supra v. 170. — 428. „*nodum pugnae*, non de densa acie ac militum globo; sed a nodo arboris sub cuneo petitum: de eo accipe, qui fortunam belli diutissime sustinet, longissime resistit. Itaque adiectum *moram.* Sic in noto illo *belli mora concidit Hector.* Cf. ad IX, 155.“ *H.* Vix tamen cum Heynio et Gossr. de nodo arboris cogitandum securis ictibus resistente; sed ut nodus difficilis est ad solvendum, ita Abas hostibus difficilem reddebat victoriam, eamque fortiter resistendo differebat, (quare *mora pugnae* vocatur.). Cf. etiam Claud. B. Gild. 10. *nullis victoria nodis haesit.* — 430. *Graiis imperdita corpora*, quos Graeci ad Troiam pugnantes perdere non potuerunt. — 432. „Qui in extremis ordinibus collocati sunt, urgent priores ordines, ideoque condensant aciem, ut arma vix moveri possint.“ *H.* — *addensent.* Sic Heins. e pluribus libris edidit, quem nos cum Wagn. secuti sumus (idemque post nos fecerunt

In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi;
Mox illos sua fata manent maiore sub hoste.
Interea soror alma monet succedere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: Tempus desistere pugnae;
Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
Debetur; cuperem ipse parens spectator adesset.
Haec ait; et socii cesserunt aequore iusso.
At, Rutulûm abscessu, iuvenis tum, iussa superba

Peerlk. et Gossr.) Vulgo cum Med. et Rom. *addensant*, quod, ab Iahnio revocatum, Thiel. et Süpfl. servarunt. Cf. adnott. ad Geo. I, 248. et Aen. VII, 794. — 438. *illos sua fata manent.* Cf. Hor. Epod. XVII, 62. *fata te manent*, et adnott. ad II, 194. — 438. *maiore sub hoste*, nam Lausus ab Aenea, Pallas a Turno caeditur. — 439. *alma soror*, Iuturna nympha. Vid. infra XII, 139 sq. Heinrich. Daunum, Turni parentem, intelligere malit; sed vid. v. 450. — *succedere* Med. omninoque meliorum librorum est lectio, quam loco vulg. *succurrere* cum Iahnio et Wagn. restitui; qui verissime memorant, *succurri* laboranti, Lausum vero, nondum certamen cum Pallante ingressum, non laborare, sed in Turni locum, quem fas sit congredi cum Pallante, *succedere;* coll. infra v. 690. 847. et XI, 826. (Secuti sunt omnes editores nobis posteriores.) — 440. *volucri curru.* Cf. adnott. ad VIII, 461. *Ut vidit socios.* „In memoriam revocandum est, binis cum maxime locis pugnari, primum qua parte Aeneae classis appulerat; hic Turnus pugnabat; altero loco, ubi Pallas cum equestri turma pugnabat equis relictis v. 362 sq. Ad hanc igitur pugnam advolat Turnus, ut succurrat; itaque *ut vidit socios* suos, qui hac parte pugnabant, iubet eos pugnam cum Pallante soli sibi servare." *H.* — *desistere pugnae.* Sic optimi plurimique Codd.; pauci modo cum Rom. *desistere pugna.* Ceterum *pugnae* non secundus est Casus, ut Heyn., Drak. ad Sil. X, 84. et XV, 190. et Orell. ad Hor. Od. II, 9, 17. censent, comparantes *desinere irarum* et similia, sed tertius. Cf. Stat. Theb. V, 273. *haud umquam iusto mea cura labori Destitit.* — 443. *Debetur*, ex fati voluntate. — *cuperem ipse parens* (eius, Euander) *spectator adesset*, i. e. interficiam, vel si pater Euander adstaret; ante ora patris eum mactarem. Sic iam Servius locum intellexit, eamque explicationem flagitare videtur v. 450. Alii de Dauno, Turni patre, cogitant, ut sensus sit: quam vellem, ut pater meus spectator esset! — 444. *aequora iusso*, i. e. ea parte campi, qua ipsi iussi erant cedere; quare non mirum est, editt. quasdam antiquiores exhibere *cesserunt aequore iussi*, vulgari dicendi ratione. De hoc autem passivo verbi iubendi usu cf. Ruddim. II. p. 132. et vide Ovid. Fast. II, 388. *in loca iussa ferunt*, Val. Fl. I, 66. *qua iussos sic tandem quaerere Colchos Arte queat* etc. — 145. Verba sic coniunge: *At iuvenis*, *R. abscessu, tum* (i. e. post hunc abscessum) *miratus* (iussa superba) *stupet in Turno.* In Particula *tum* minime hic haerendum esse, docet Iahn. ad V, 455., eandem voculam vindicans etiam locis Geo. II, 296. Aen. III, 198. aliis; de cuius coniunctione cum Participio Perf. Pass. vid. ad II, 391. 697. et V, 655.; a quibus locis hic eatenus non recedit, quatenus *Rutulûm abscessu* idem est quod Rutulis submotis. — *Rutulûm abscessu*, i. e. quum abscessissent. Cf. supra VIII, 215. (ibique adnott.) et 583. Non igitur opus est Bothii coniectura *abscessum.* Quum tamen in Codd. magna reperiatur varietas (*accessu — dum iussa, tamen ipsa, ca iussa — dicta superba*), Peerlk. hic glossam Grammatici alicuius (talem fere: *Pallas abscessu Rutulorum videt Turnum et miratur*) contextui immixtam

Miratus, stupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu,
Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni; sorti pater aequus utrique est.
Tolle minas. Fatus medium procedit in aequor.
Frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
Desiluit Turnus biiugis; pedes apparat ire
Comminus. Utque leo, specula cum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem in proelia taurum,
Advolat: haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missae fore credidit hastae,
Ire prior Pallas, si qua fors adiuvet ausum

---

atque ex v. 445. et 446. hunc unum faciendum censet: *At iuvenis stupet in Turno, corpusque per ingens;* quod nemo, puto, probabit. — *stupet in Turno*, in Turni obtutu fixus, in Turno intuendo stupet. Constat enim, quum aliis verbis, tum verbis affectuum (doloris, laetitiae, admirationis cett.) haud raro adiungi Praepositionem *in* cum Ablativo personae constructam, quae indicet causam hunc affectum provocantem, s. rem, quam admiremur, doleamus cett., in aliquo esse sitam vel in eo apparere; quo fit, ut saepe per *quod attinet ad* vel *propter* explicari possit. Vid. Ruhnk. ad Ter. Eun. III, 5, 19. Goerenz. ad Cic. Finn. IV, 14, 36. et V, 13, 37. Beier. ad Cic. Off. I, 39, 139. Herzog. ad Caes. B. C. II, 105. Beneck. ad Cic. Cat. II, 9, 20. Kritz. ad Sall. Cat. 51, 35. Hand. Tursell. III. p. 269 sq. alii. Cf. etiam quae de simili usu Praepositionis ad II, 541. adnotavimus. Imitatus est hunc locum Val. Fl. I, 262. *stupet in ducibus.* De ipsa re cf. similem locum IV, 362 sqq. — 447. *omnia*, scil. in Turno, totum Turnum. Aliter *Peerlk.:* „Rutulos discedere, campum fieri vacuum, solum appropinquare Turnum.“ — 448. *tyranni*, regis, i. e. Turni. — 449 sq. Aut laudem magnam adipiscar *spoliis opimis*, quae dux duci detrahit (cf. V, 266.), aut certe a viro forti interficiar. Heyn. confert Hom. Il. XXII, 253. XIII, 487. XV, 502. 511. et Macrobium, qui Sat. VI, 1. hunc versum ex hoc Attii loco ductum esse memorat: *Non tropaeum ferre me a forti viro pulchrum est; Si autem et vincar, vinci a tali nullum est probrum.* Thiel. addit Catull. 64, 112. et Ovid. Met. X, 602 sqq. — 450. „*Sorti* (ferendae) *pater aequus* (par) *utrique:* is est pater, qui utramque fortunam, et victoriae et mortis gloriosae, aequo animo ferat. Dixerat enim Turnus v. 443. *cuperem, ipse parens spectator adesset.*“ *H.* — 451. *in aequor*, in campum. Vid. ad Geo. I, 50. et II, 105. — *Frigidus sanguis.* Vid. ad V, 395. et II, 120. — 453. „*Desiluit*, ut par pari congrederetur: ita enim heroicae vitae lex fert.“ *H.* — 454. Comparant Hom. Il. V, 161. X, 485. XI, 113. XV, 630. XVI, 487. 823. XX, 164. et, qui rursus Maronem sunt imitati, Silium V, 309 sqq. et Statium Theb. VII, 670 sqq. — 455. „*meditantem in proelia*, h. e. parantem se ad pugnam, v. c. spargendo arenam pede, ictum cornu minando, dictum ut *proludere in pugnam*, *audere in proelia* II, 347., *irasci in cornua* Geo. III, 232. et Aen. XII, 104.“ *H.* Cf. etiam Silius XVII, 439. *Haec dicens Silarum meditantem in proelia telo Praevenit*, et eiusd. V, 315., ubi Heins. pro vulg. *pugnas meditantem* item *in pugnas med.* legendum esse suspicatur. Nam etiam nostro loco Heinsius demum ex Med. aliisque libris melioribus Praepositionem restituit. Alibi (v. c. ap. Cic. ad Fam. I, 3. Verr. I, 40. II, 6. Cat. I, 10.) *meditari ad aliquid* legitur. — 456. *Turni venientis.* Cf. adnott. ad Ecl. IX, 13. Geo. I, 322. et Aen. III, 138. — 457. *contiguum missae fore hastae*, intra teli iactum venisse. — 458. *Ire prior*, prae-

Viribus imparibus, magnumque ita ad aethera fatur:
Per patris hospitium et mensas, quas advena adisti,
Te precor, Alcide, coeptis ingentibus adsis!
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides iuvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum lacrimasque effundit inanes.
Tum genitor natum dictis affatur amicis:
Stat sua cuique dies; breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitae; sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Troiae sub moenibus altis
Tot gnati cecidere deûm; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies. Etiam sua Turnum

---

vertere, *φθάσαι*. — *si qua f. adiuvet a.*, scil. experturus. Vid. ad I, 181. IV, 110. al. — *ausum*. Vid. ad II, 535. et VI, 624. — 460. De ipsa re hic commemorata cf. VIII, 362 sq. — 462. *Cernat*. Codd. quidam minoris pretii *cernant*, scil. morientia lumina; cum qua tamen lectione, a Wakef. in contextum recepta, vix conciliari potest Pronomen *sibi*. — 463. Moriens Turnus ferat, sustineat me victorem videre. Peerlk. malit *morientis lumina Turni*, quod gravius fore putat. — 465. *effundit*. Sic plurimi Codd. cum Med. Rom. aliisque melioribus, quos, (ut me posteriores omnes) Weicherto suasore de verss. iniur. suspp. p. 78. cum Iahnio et Wagn. secuti sumus. Vulgo *effudit*. — *inanes*, nihil profuturas. — Ceterum Heynium, qui hoc totum hemistichium *lacrimasque eff. inanes* ab aliena manu adiectum suspicatur, recte refutat Weichert. l. l., qui haec adnotat: „Alcides corde premit gemitum, i. e. dolorem continet, quia per fata non licebat Pallanti succurrere, et effundit lacrimas eandem ob causam inanes, nihil profuturas ad mortem fatalem a iuvene avertendam;" et rectissime iam Heinrich. intellexit, hoc hemistichium rescindi non posse, quod, nisi lacrimae dolorem Herculis prodidissent, nescisset Iupiter, egere eum solatio. Ceterum Iahn. docet, *audiit - - et premit* paullo insolentius dictum esse pro: postquam audiit, premit, coll. locis VI, 746. 499. V, 181. VII, 621. VIII, 83. 506. IX, 432. aliis. Cf. adnott. ad Geo. III, 228. Aen. II, 465. 482. IX, 32. al. et Iahn. ad Ovid. Trist. V, 5, 40. idemque ad Moret. l. in Seebodii *Archiv für Philol. u. Pädag.* 1836. Vol. IV. p. 629 sq. — 466. „Egregie hic Iupiter inducitur, quasi deprecaturus invidiam, quae ipsi fiebat ab aliis diis, quasi suae proli parceret. Vid. Val. Fl. IV, 114 sqq., ubi similes Neptuni querelae de Amyco, filio suo." *Burm.* — 467. *Stat*, praefinita, constituta est (vid. ad VII, 553. et al.), *sua cuique dies*, *τὸ μόρσιμον ἦμαρ*. Cf. Val. Fl. VI, 628. *Quin habeat sua quemque dies*, idemque V, 12. *dies simul et suus admonet omnes*. — *irreparabile tempus*. Vid. ad Geo. III, 284. Cum sententia horum versuum comparant Hom. Il. XVI, 168 sqq. et XXII, 168 sqq. Val. Fl. IV, 114 sqq. et V, 12. alios. — 468. *famam extendere factis*. Vid. ad VI, 807. Sic *famam extendere* etiam ap. Plin. Ep. V, 8. et *famam producere* ap. Claud. in Stil. I, 36., ubi vid. Heins. Ceterum tota sententia ex Hom. Od. XIX, 328 sqq. fluxit. Wagn. conferri iubet Sall. Cat. 1. — 469 sqq. Cf. Hom. Od. III, 108 sqq. et Il. XVIII, 117 sqq. — 470. *Tot gnati cecidere deûm*, „Achilles Thetidis, Memnon Aurorae, Ascalaphus Martis." *Serv.* Cf. etiam Martial. IX, 88. — 471. *Sarpedon*. Vid. ad I, 100. — *Etiam*. Codd. quidam meliores et Serv. *et iam*, quod Iahn. praeferendum censet, quum aptior sit haec sententia: Cecidere gnati deûm, et (igitur) fata vocant Turnum, ut iam moriatur; altera autem lectio, quae potius comparandi vim habeat, magis conveniat paucorum Codd. le-

Fata vocant, metasque dati pervenit ad aevi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum reiicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam,
Vaginaque cava fulgentem diripit ensem.
Illa volans, humeri surgunt qua tegmina summa,
Incidit, atque, viam clipei molita per oras,

---

ctioni *fata manent*, i. e. ut alii ceciderunt, ita etiam Turnum sua fata exspectant; qua ratione efficiatur communis fere sententia, totius loci vim ac vigorem infringens. Cf. etiam adnott. ad XI, 373. Recentiores tamen editores omnes nobiscum *Etiam* retinuerunt. — 472. *vocare*, ut Graec. *καλεῖν*, verbum proprium esse de fatis, observat Thiel. coll. Broukh. ad Tib. III, 3, 38. Cf. supra ad V, 656. infra XI, 97. et al. — 473. „*reiecit*, quasi retro iacit, *πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ,* pro vulgari: retorquet, avertit, tamquam a spectaculo ingrato, quod impedire nec vult nec potest. Cf. XII, 151. et 841.“ *H.* Thiel. conferri iubet Barth. ad Stat. Theb. XI, 126. — *arvis*. Vid. ad Geo. II, 520. — 474. *At Pallas* cett. Redit poëta ad Pallanta, de quo supra canere inceperat; ita ut Particula *at* interruptam narrationem continuet. Vid. Wagn. Qu. Virg. XXXVII, 2, a. coll. cum adnott. ad VIII, 443. — V. 475., quem Heyn. tamquam otiosum et absonum asteriscis notavit, rectissime defendit Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 104., his verbis usus: „Nonne fortis viri erat, emissa hasta gladium stringere et ita se accingere ad pugnam cominus ineundam, si et sua et adversarii hasta incassum esset emissa? Et haec pictura animosi iuvenis valet, si quid sentio, ad movendam miserationem, utpote qui, antequam ipsi ensis usus esset, Turni hasta confossus cecidit.“ Nihilominus etiam Peerlk. versum damnat, haec adiungens: „Sed cui bono Pallas stricto gladio hastam Turni exspectaret? Statim in Turnum irruere debuerat et gladio contra eum uti. Sic factum est Aen. X, 653. et X, 788.“ At nonne antea effectum ictus debebat exspectare? et quomodo contra Turnum, hastam adhuc manu tenentem, stricto gladio aliquid se effecturum sperare poterat? — *diripit*. Sic Med. et plurimi Codd., quam lectionem restituendam esse duximus, quum sensus sit: celeriter gladium stringit, ut nudus sit, non ut in alium locum deveniat. Eadem ratione Geo. II, 8. vindemiator sibi *diripit* cothurnos. Cf. adnott. ad Geo. II, 8. Vulgo *deripit*, quod retinuerunt Süpfl. et Gossr., Wagn. autem (in min. edit.) nobiscum in *diripit* mutavit. — 476. *humeri surgunt* cett., plurimorum et optimorum librorum lectionem, Iahnio suasore cum Wagn. (quem etiam editores me posteriores praeter Gossr. secuti sunt) revocavi pro vulg. *humeris*, quae facillime oriri potuit, litera *s* ex sequente voc. adscita. Heyn. scripturam *humeris* defendit, quam suae h. l. interpretationi, *tegmina* de clipeo accipienti, altera accommodatiorem habeat. Sed haec ipsa explicatio, quam Wagn. tacite, certis autem verbis Thiel. probat, mihi minus recta videtur. Dubito enim, num clipeus per *tegmina* sive *humeri* sive *humeris surgentia* apte significari possit; quare, imprimis si verba adiecta et ante omnia Adverbium *tandem* considero, *tegmina* potius de thorace capiendum totumque locum sic explicandum puto: Hasta incidit, ubi summus thorax humerum (et quidem laevum) attingit, atque, postquam antea iam per clipei oram viam molita est, per hunc quoque penetrans tandem *etiam de corpore Turni* (aliquid, partem) *stringit;* loco enim sic intellecto demum apparet, cur hasta iuvenis *magnis viribus emissa* tamen strinxerit tantum Turni corpus, quae, si solam clipei oram perforasset umbone plerumque tenuiorem, haud dubie gravius Turno vulnus inflixisset. Neque aliter, atque ego, locum intellexit Silius, qui XV, 757 sqq. haec cecinit: *Illa* (hasta) *per oras Aerati clipei et loricae tegmina summo Incidit haud felix humero, parceque petitum Perstrinxit* cett. Nolo tamen reticere, Süpflium contra hanc meam (imprimis Participii *molita*) explicationem disputare, et vul-

Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro praefixum robur acuto
In Pallanta diu librans iacit, atque ita fatur:
Adspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.
Dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris
Cum pellis toties obeat circumdata tauri,
Vibranti medium cuspis transverberat ictu,
Loricaeque moras et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum frustra de vulnere telum:
Una eademque via sanguis animusque sequuntur.
Corruit in vulnus; sonitum super arma dedere;
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.

---

garem rationem defendere, quum id ipsum, quod Pallantis hasta non nisi stringat Turni corpus, minores adolescentuli vires indicare et lectores quasi ad fatum eius praeparare putet. Gossr. vero totam adnot. meam repetens mihi adsentitur. — 478. *strinxit de corpore* est Graecum *τοῦ σώματος ἐπέγραψε.* Cf. Haud. Turs. II. p. 188 sq. Heyn. confert Hom. Il. IV, 139. *ἀκρότατον - - ἐπέγραψε χρόα φωτός.* — 479. *robur ferro praefixum* Heyn. docet esse Hom. *ἄλκιμον ἔγχος ἀκαχμένον ὀξέϊ χαλκῷ.* Cf. etiam Aen. I, 313. et XII, 165, — 480. *diu librans iacit*, postquam diu libravit et collineavit hastam; de quo verbo vid. Cort. ad Lucan. IV, 386. et VII, 289. Markland. ad Stat. Silv. V, 2, 102. et Ochsner. ad Ovid. Met. II, 311. (T. II. p. 523. ed. Bach.) — 481. Comparant Hom. Il. XI, 384. 391 sq. — 481. *mage* Virgilius scripsit, antiquiores poëtas, Ennium ap. Cic. Div. II, 56, 116. (p. 58. Hessel.) ad Fam. VII, 13, 5. (p. 80.) et pr. Mur. 14, 30., Lucretium IV, 79., Plautum Asin. I, 1, 51. II, 3, 14., Men. II, 3, 35. alios imitatus, in quibus tamen locis alii scribunt *magi'*. Vid. Hand. Turs. III. p. 553. — *penetrabile telum*, active usurpatum, ut Geo. I, 93. *penetrabile frigus*, ubi vid. adnott. et adde Schilleri adnot. ad Horat. Odd. sell. p. 10. — 483. ,,Variavit structuram, ne eodem tenore sequeretur: tot laminas ferri et aeris (*πτύχας* Homerus dixit), *tot tauri terga*, h. e. tot coria, quibus clipeus erat indutus, et ipsam loricam ac pectus perforat telum.“ *H.* Cf. etiam adnott. ad v. 785. — 483. *Cum pellis.* Med. aliique Codd. *Quem*, quod receperunt Cuningh., Wakef. et Wagn. in edit. min., quodque etiam Markland. coniecit ad Stat. Silv. I, 1, 40., haud scio an recte. — 484. Med. cum plurimis Codd. inverso verborum ordine *cuspis medium;* sed vulgaris ratio, cui favet Rom. cum aliis, elegantiores exhibet numeros. — 485. *loricae moras*, morantem (telum) loricam, ut ap. Sil. V, 318. *aeris morae*, infra IX, 143. et Sil. IX, 217. *fossarum morae*, Val. Fl. VI, 97. *corticis mora*, Stat. Theb. X, 196. *portarum morae* cett. — ,,*pectus ingens* Pallantis, tamquam fortis et magnanimi iuvenis. Male argutatur Servius, ut *cuspis ingens* iungatur.“ *H.* Vid. etiam Markland. l. l. Iahn. quoque haeret in *ingenti pectore* Pallantis pueri, quare suspicatur *ingens* arcte cohaerere cum *perforat* et Adverbii vices sustinere; quae tamen explicatio paullo artificiosior videtur. Ceterum cf. adnott. ad V, 487. — 487. *animus* pro anima, ut *θυμός* pro *ψυχή*. Ceterum cf. IX, 349. — 488. *Corruit in vulnus.* Cf. Lucr. IV, 1042. *Namque omnes plerumque cadunt in vulnus.* — *sonitum super arma dedere*, Hom. *ἀράβησε δὲ τεύχ' ἐπ' αὐτῷ.* (Il. XII, 396. et al.) Cf. etiam supra IX, 709. Ceterum Macrob. VI, 1. hunc confert Ennii versum (p. 112. Hessel.) *Concidit et sonitum simul insuper arma dederunt*, ad quem locum cf. Columna. — 489. Heyn. confert infra XI, 418. et 669. Silium V, 526. et IX, 383. (ad quos ll. cf. Drak. et adde imprimis Ovid. Met. IX, 60.) atque Hom. illud *ὀδὰξ ἑλεῖν οὖδας;* locum tamen simpliciter sic accipiendum esse dicit: pronus terram ore petiit, concidit ore cruento, quum tali vulnere accepto ore et naribus

Quem Turnus super assistens:
Arcades, haec, inquit, memores mea dicta referte
Euandro: Qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
Largior. Haud illi stabunt Aeneïa parvo
Hospitia. Et laevo pressit pede, talia fatus,
Exanimem, rapiens immania pondera baltei
Impressumque nefas: una sub nocte iugali
Caesa manus iuvenum foede, thalamique cruenti;
Quae Clonus Eurytides multo caelaverat auro;

---

sanguis erumpat necesse sit. *Terram petere* de prostratis legitur etiam ap. Senec. Oed. 340. 480. Herc. fur. 895. al. — 490. Cod. Rom. et alii supplent: *sic ore profatur*, quae verba haud dubie ex Aen. II, 76. XI, 41. similibusque locis orta sunt; qua de re Iahn. conferri iubet Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 76. et 80. — „Ferocitas veteris aevi ex Homero adumbrata, ut insultet caeso victor; at non in hoc versu: nam *super assistens* est simpl. adstans; sed v. 495. *laevo pressit pede*, λὰξ προσβάς, λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων, ut balteum exueret.“ *H.* — V. 492. duplici modo potest intelligi, aut: qualem Euander meruit, ut sibi remitterem filium, aut qualem Pallas meruit, ut se remitterem, i. e. ut dignus erat audax adolescens. Hanc alteram rationem iure praefert Heyn., cui etiam Gossr. adsentitur. Peerlk. priorem explicationem amplectitur: „Remitto illi Pallantem, non vivum, sed mortuum, qualem sibi Pallantem remitti meruit propter hospitia et amicitiam Aeneae et auxilium ei praestitum.“ — *qualem* pro quomodo, ut οἷον pro ὥς. — *remitto*, scil. sepeliendum in patria terra. Cf. autem V, 871. IX, 485. et similes loci, ibique adnott. — 494. *haud stabunt parvo.* Thiel. confert Ovid. Met. X, 547. VI, 487. Her. VII, 47. et Burm. ad Prop. II, 7, 8. et III, 8, 5. Peerlk. haec verba post antecedentia (Hoc tamen solamen Euander habebit, ut filium sepelire possit) absona censet, haec addens: „Si *haud parvo* starent, filium canibus et avibus praedam relinquere debuisset. Sic hospitia etiam pluris stetissent, quam morte Pallantis.“ Quare coni. *Haud illi st. Aeneïa tanti. Hosp.*, scil. ut filius etiam honore sepulturae privetur. Sed non perspexit Vir doct., hanc esse loci sententiam: Solamine humandi filii patrem non privabo; iam sic haud parvo ei stabunt Aeneïa hospitia, sola filii morte satis luet Aeneae amicitiam. — *Aeneïa hospitia*, active: quod Aeneam hospitem recepit. Sic I, 671. *Iunonia hospitia*, sed sensu passivo. — 495. *Et laevo p. p.* Vid. ad I, 82. Pedem autem occiso hosti imponere solent victores, ut spolia detrahant et victoriam indicent. Cf. XII, 356. et Ovid. Met. VIII, 424. — 496. *Exanimem* omnes Codd. exhibent, praeter Gud. et Palat., qui habent *exanimum.* Vid. ad IV, 8. et IX, 444. — *baltei* δισυλλάβως pronuntiandum. Vid. ad I, 131. VII, 532. et alibi. — 497 sq. „Brevitatis et varietatis studio structuram orationis, quam orsus erat, deserit poëta, et a quarto ad primum Casum transit.“ *H.* Vid. adnott. ad VII, 741. Proprie enim verbis *Impressum nefas* per appositionem adiungenda erant haec: *Caesam manum iuvenum*, i. e. L Aegypti filiorum a Danaidibus caesorum, *thalamosque cruentos.* De ipsa re satis nota cf. Apollod. II, 1, 4. ibique Heyn. p. 105. Hygin. f. 168. et 170. Schol. ad Hom. Il. I, 42. ad Eur. Hec. 837. et Orest. 859. Ovid. Her. XIV. alii et Hermanni Opuscc. II. p. 319. Idem Danaidum argumentum in clipeo copiosius exsculpsisse Statium Theb. IV, 132., memorat Heyn. Ceterum de *imprimendi* vocabulo vid. ad V, 536., et cum vv. *rapiens - impressum nefas* cf. similem locum VIII, 731. ibique adnott. Addo, Peerlk., quum *una* otiosum sit, nomen autem historicum aegre desideretur, satis audacter coniicere *Impressumque nefas Danai: sub nocte* etc. — 499. „Quod artificis no-

Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futurae,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum
Intactum Pallanta, et cum spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrimisque
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor atque decus magnum rediture parenti!
Haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert,
Cum tamen ingentis Rutulorum linquis acervos!
  Nec iam fama mali tanti, sed certior auctor

---

men adiicit, ut poëta facit, Homeri quoque exemplo. Artis enim praestantiae fidem hoc facit." *H.* Cf. adnott. ad V, 360. (IX, 304. Ecl. III, 37.) — 500. *ovat.* Vid. ad Geo. I, 346. — *gaudet potitus.* Vid. ad Geo. II, 510. — Cum v. 501. cf. Hor. Od. III, 29, 29. Ovid. Trist. V, 14, 29. Silium VI, 659. Stat. Theb. II, 93. Iuven. VI, 556. ad Herenn. IV, 24. Tac. Hist. II, 7. alios et Ruhnk. adnot. ad Hom. h. in Cer. 256., cum v. 502. autem Hor. Od. II, 3, 1 sqq. Liv. XXX, 42. Claud. XXII, 160. et plures alios. Imitatus est hunc locum Silius VIII, 544. *heu rebus servare s renis Inconsulta modum et pravo peritura tumore.* — *sublata*, quod vulgo *elata.* Cf. Ter. Hec. III, 5, 56. Caes. B. G. I, 15. all. — 503. Hanc anticipationem, quam vocant, rerum, quae infra XII, 940 sqq. narrantur, animum exspectatione futurorum erigere, vere observat Heyn. — *emptum.* Cf. II, 104. *magno mercentur Achivi;* Silius V, 601. *seroque emptum volet impia Roma, Non violasse mei corpus mucrone Sychaei* (ubi vid. Drak. et Rupert.); idem X, 287. *quantive emptum velit Hannibal, ut nos Vertentes terga adspiciat?* Claud. R. Pros. III, 193. *adspectus miserae non ferre parentis Emptum morte velit* cett. Heyn. comparat Hom. Il. XVII, 193 sqq. De coniunctione verborum *emptum intactum* vid. ad Geo. I, 319. Aen. III, 70. V, 764. VIII, 391. 559. al. — 506. *Impositum scuto.* Vid. infra v. 841 sqq., quem locus Silius V, 584. sic imitatur: *Interea exanimem moesti super arma Sychaeum Portabant Poeni* cett., ubi Drak.: „Huc pertinet illud matrum Laconicarum filiis clipeum tradentium, ἢ τὰν, ἢ ἐπὶ τάν." Cf. etiam Stat. Theb. VIII, 732. et Auson. Epigr. 25. Süpflius docet, ex hoc loco apparere, scutum fuisse oblongum et ovatum, et fortasse etiam ex leviore, quam clipeum, materia confectum. Cf. Aen. VIII, 662. et IX, 706. — 507. Cf. Martial. XI, 14. *Romani decus et dolor theatri;* Silium XIII, 383. *Fortuna abstulerat Scipiadas magnumque decus magnumque dolorem* et Auson. Epigr. 5. *Et dolor et decus es coniugis.* Praeterea cf. locum similem supra V, 49 sq. — 508. Thiel. confert inter alios locos Claud. B. Get. 32. *vitae quibus attulit idem Principium finemque dies,* et Sen. Oed. R. 988. *Primusque dies dedit extremum.* Sic iam Sophocles Oed. R. 438. *Ἥδ' ἡμέρα φύσει σε καὶ διαφθερεῖ.* Vid. etiam Ovid. Fast. II, 235. *Una dies Fabios ad bellum miserat omnes, Ad bellum missos perdidit una dies.* — 509. Sensus est: postquam tamen antea tot Rutulos in pugna concidisti; quae filii fortitudo debebat patris dolorem aliquo modo lenire. — *tamen.* Vid. ad Ecl. X, 31. (ubi adde Aen. IX, 248. et 315.) — 510. „Pugnabat Aeneas in altero agmine (v. 310—361.), ut interea locus esset pugnae Etruscorum et Pallantis a poëta exponendae. Nunc autem Aeneae virtute res indigent." *H.* — *auctor*, i. e. nuntius (cf. Ovid. Met. XI, 666. Prop. IV, 3, 31. Cic. pr. Planc. 23, 57. al.) opponitur *famae*, rumori; ut apud Val. Fl. III, 622. *Nec dum fama viri, nec certior exstitit auctor;* Stat. Theb. IX, 39. (antea famae credere noluerat) *Sed postquam haud dubio clades auctore reperta est* etc.; Ammian. XVIII. p. 129. *Quum haec primo*

Advolat Aeneae, tenui discrimine leti
Esse suos; tempus, versis succurrere Teucris.
Proxima quaeque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro, te, Turne, superbum
Caede nova quaerens. Pallas, Euander, in ipsis
Omnia sunt oculis, mensae, quas advena primas
Tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
Quatuor hic iuvenes, totidem, quos educat Ufens,
Viventis rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.

---

rumores, deinde nuntii certi perferrent al. Peerlk. praeter necessitatem coni. *Nec iam fama mali tantum.* — *advolat.* Cf. Plaut. Amph. I, 169. *vox mihi ad auras advolavit* et Aen. III, 121. — 511. *tenui discrimine leti Esse suos*, inter ipsos et mortem modicum esse discrimen s. intervallum, i. e. haud procul abesse ab exitio, ab extrema clade. Vid. ad III, 685. — 512. *tempus* (est) *succurrere.* Vid. ad Geo. I, 305. Pro *succurrere* Rom. et duo alii Codd. perperam *succedere.* Vid. supra ad v. 439. — „*Teucris*, immo Arcadibus. Vid. not. ad v. 404. Ut *Teucris* scriberet, poëtam induxisse videtur, quod modo posuerat *suos.*" *Wagn.* Socii autem Teucrorum iure quodam ipsi Teucri vocari possunt. — 513. *metit gladio.* Cf. Silius X, 147. *Vesulum - - ense metit rapido* (ubi vid. Drak.) id. IV, 213. 464. XIII, 218. XIV, 135. Ovid. Met. V, 104. Val. Fl. III, 157. Hor. Od. IV, 14, 31. Catull. 64, 353 sqq. Sic etiam Graeci *ἀμᾶν*. Pro *latumque* Peerlk. malit *Rutulûmque.* — 514. *limitem agit ferro*, veluti per segetes vel per virgulta. *Limitem agere* proprie dici pro limitem facere, docet Heyn. laudato Gronov. ad Tac. Germ. 29., et Silium vestigia Maronis secutum esse memorat IV, 463 sq. *latusque repente Apparet campo limes, metit agmina tectus Coelesti clipeo*, cui loco Wagn. adiungit alterum eiusdem poëtae IX, 379. *et in medios, qua dextera concita Poeni Limitem agit, - - fertur.* Vid. etiam Stat. Theb. IX, 182. *ingens limes utrimque datus* et supra IX, 323. Peerlk., haerens in tautologia *metit gladio* et *limitem agit ferro*, suspicatur, illud *latum* ex hoc versu in v. 513. esse translatum Virgiliumque scripsisse *Ardens limitem agit latum.* — *in ipsis oculis*, *gleich, unmittelbar vor den Augen.* Cf. adnott. ad Geo. IV, 75. — 516. Verba *mensae, quas* cett. respiciunt locum VIII, 175 sqq. — 517. „Bene *Tunc*, quod, ut illa *in ipsis oculis*, - - rei praeteritae memoriam acrius refricat; et tempus, per hanc Particulam designatum, definitur praegresso *advena:* quum venisset ad Euandrum." *Wagn.* Cf. etiam Iahn. ad Ecl. III, 10. p. 371. ed. II. Nihilominus etiam Peerlk. in hoc Adverbio haeret et satis audacter coni. *mensae, novus advena primas Quas adiit.* Ceterum similem huic sententiam legimus ap. Silium VIII, 136. *convivia mente reduxit Festasque adventu mensas.* — *Sulmone creatos.* Heyn. non de Sulmone Volscorum (vid. Plin. III, 5, 9.), sed de Pelignorum illo oppido (etiamnum *Sulmona* appellato) cogitandum esse censet, de quo cf. Strab. V. p. 241. Liv. XXVI, 11. Silius VIII, 512. Ovid. Tr. IV, 10, 88. alii et liber meus *Handb. der alten Geogr.* III. p. 645. *Wagn.* quaerit: „oppidone an homine?" et provocat ad IX, 412., ubi sane vir huius nominis producitur. — 518. *quos educat Ufens*, i. e. quorum educator est s. quos educavit. Vid. ad Ecl. VIII, 45. Aen. IX, 266. al., et de *Ufente*, Latii flumine (nunc *Uffente* dicto), supra VII, 802. Plin. III, 5, 9. et Sil. VIII, 281. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 519. Strab. V. 233. perperam eum nominat *Aufidum.* — 519. *umbris*, Manibus Pallantis. De hoc autem more in sepulcris virorum fortium ab hostibus caesorum captivos immolandi vid. infra XI, 52. Hom. Il. XXI, 26. Liv. VII, 15. Suet. Oct. 15. al. — 520. *Captivo-*

Inde Mago procul infensam contenderat hastam.
Ille astu subit; at tremebunda supervolat hasta;
Et genua amplectens effatur talia supplex:
Per patrios Manis et spes surgentis Iuli
Te precor, hanc animam serves gnatoque patrique.
Est domus alta; iacent penitus defossa talenta
Caelati argenti; sunt auri pondera facti
Infectique mihi. Non hic victoria Teucrûm

---

que - - sanguine, pro: et quorum captivorum sanguine. Vid. supra ad v. 242. (Ecl. VIII, 3. Geo. III, 283.) et alibi. Sic infra XI, 82. *caeso sanguine* pro caesorum sanguine. „In ulciscendo Pallante et mox in eo sepeliendo Achillem, qui Patrocli caedem ulciscitur eique inferias facit, Maroni ante oculos fuisse constat. Ad idem exemplum Achillis nunc octonos iuvenes inferias Pallanti destinat et XI, 81 sq. immolat Aeneas. - - - Mihi tamen displicet manifesta nimium imitatio Homeri Il. XXI, 26 sq. XXIII, 175 sqq." *H.* Peerlk. memorat, tam immane facinus Aeneae tempore commissum non posse offendere, quum vel bella Romanorum civilia non unum huius crudelitatis exemplum praebuerint et Augustus ipse ap. Suet. c. 15. *trecentos ex dedititiis electos ad aram D. Iulio exstructam hostiarum more mactavisse* dicatur. — Cum v. 521 sqq. cf. Hom. Il. XXI, 67 sqq. — *Mago*, i. e. in Magum. Cf. supra v. 401. — *infensam hastam*. Aliquot Codd. et Macrob. V, 2. *infestam*, ut infra v. 877. et alibi saepissime (cf. Bentl. ad Hor. Od. III, 8, 19.); sed recte Wagn. vulgatam lectionem coll. locis IX, 793. et V, 641. ita defendit, ut rebus haud raro adiungi epitheta doceat, quae proprie ad animum spectent et *infensam hastam* hic esse, per quam mortem minitemur adversario. — 522. *astu subit*. Cf. Hom. Il. XXI, 68. ὃ δ' ὑπέδραμε καὶ λάβε γούνων κύψας. — *at* Heins. primus recepit ex Med. a m. sec. Gud. aliis pro vulg. *ac*, quod, quum a paucis modo Codd., inter quos Palat., exhiberi videatur, non erat cur ab Iahnio (qui hanc loco oppositionem inesse censet: „Aeneas Mago hastam contenderat, sed ille astu eam subit atque efficit, ut hasta supervolet") restitueretur, imprimis quum apertum sit, cohaerere illa: *Ille subit - - et effatur*, quibus quae de hasta inseruntur, multo aptius a Particula adversativa incipiunt, quam a simplici Copula. Quare non opus erat, quod Iahn. necessarium fuisse censet, si poëta Particulam *at* posuisset, ut v. 523. Pronomen *ille* iteraretur. Etiam editores me posteriores omnes *at* servarunt. — 524. *et spes*, quod Iahn. iam restituendum censuit, ex plurimis Codd. cum Wagn. revocavimus. Vulgo editur *per spes*, quod Heins. ex Leid. Moret. II. Macrob. V, 10. et Donato ad Ter. Adelph. II, 1, 28. recepit et Heyn. defendit coll. locis III, 599 sq. et VI, 364. Sed *Manes patrios* et *spem Iuli* hic Copula iungenda, non Praepositionis anaphora distinguenda fuisse, docet v. 525. (*gnatoque patrique*), quod etiam Wagn. adnotat; iterata autem Praepositio facile ex VI, 364. oriri potuit, ubi legimus *Per genitorem oro, per spes surgentis Iuli.* Ceterum cum h. l. cf. supra IV, 274. Peerlk. *per* retinuit, Süpfl. vero et Gossr. nos secuti sunt. — 525. *hanc animam*, me. Vid. ad IV, 205. — *gnatoque*. Sic omnes fere Codd., quos cum Wagn. secuti sumus; vulgo *natoque*. Vid. ad V, 22. Ceterum *gnatoque* non pro *mihi* positum esse, quod Heinrich. censet, sed filium Magi significare, clamat v. 532. Magus Aeneam per patrios Manes et Iulum obsecrat, ut se patri et filio suo conservet. — 526. Cf. Hom. Il. VI, 46 sqq. et X, 378 sqq. Servius putat, tria genera auri, argenti, aeris hic commemorari: *signatum* (in numis), *factum* (in vasis et signis) et *infectum* (rude, grave, in massis); sed vere docet Heyn., et *argentum caelatum* et *aurum factum* indicare vasa opere ectypo elaborata, *talenta* autem simpl. pro ponderibus dici. Cf. etiam Sil. XI,

Vertitur, aut anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat. Aeneas contra cui talia reddit:
Argenti atque auri memoras quae multa talenta,
Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit ista prior iam tum Pallante perempto.
Hoc patris Anchisae Manes, hoc sentit Iulus.
Sic fatus galeam laeva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus applicat ensem.
Nec procul Haemonides, Phoebi Triviaeque sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora vitta,
Totus collucens veste atque insignibus armis.
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Immolat, ingentique umbra tegit; arma Serestus

---

265. ibique Drak. — 528. *hic*, in me, in mea caede. — 531. „Sententiam versus ornavit Claud. B. Get. 604—615. — In vss. 532 sq. ornavit Hom. Il. XXI, 99 sqq., et in v. 534 sq. ibid. v. 115 sqq.“ *H.* — 532. *parce gnatis tuis* (quod ex Ennio sumptum esse memorat Serv. Vid. p. 145. Hessel.), i. e. serva filio tuo; nam v. 525. unum modo filium Mago fuisse docet. Wagn. observat, sic etiam Ciceronem aliosque *liberos*, *natos* de uno filio dixisse, laud. Dukero ad Flor. IV, 3, 2., cui adde Ruhnk. ad Ter. Andr. V, 3, 20. et adnott. ad Ecl. III, 7. Cf. etiam Cic. Verr. II, 2, 10. *calumniatores*, pr. Rosc. Am. II, 30. *accusatores;* pr. Sest. 24, 54. in Cat. I, 2. 4. pr. leg. Man. 12, 33. Vell. II, 58. Flor. I, 7, 10. IV, 3, 2. Sen. de ira 3, 15. etc. De verbo autem *parcendi* interdum Accusativo iuncto (siquidem h. l. vere haec constructio obtinet) cf. Cat. R. R. 58. *oleas parcito*, Plaut. Curc. III, 10. *pecuniam parcere*, et Ramsh. §. 118. not. 1. — 533. *iam tum Pallante perempto*, iam tum, quum Pallantem interemit. Cf. v. 517. *mensae, quas advenă primas Tunc adiit.* Peerlkampio haec verba turpe Grammatici alicuius additamentum videntur. — 534. „Eandem Anchisae Manium et Iuli sententiam esse aio. Respicit ad preces v. 524 sq.“ *H.* Peerlk. pro *sensit* temere coni. *sancit.* — 536. Cf. supra II, 553. — 537. *Nec procul Haemonides*, scil. est, versatur; ut III, 479. *Ausoniae pars illa procul*, quem locum iam Wagn. contulit. Heyn. minus recte structuram mutatam esse statuit pro: *Nec procul* Haemonidem *agit* (v. 540.) — *Triviae sacerdos.* Vid. ad IV, 609. VI, 35. et VII, 516. — 538. *infula.* Vid. ad Geo. III, 487. et Aen. II, 430. — 540. *lapsum superstans.* Sic Ovid. Her. X, 123. *Ossa superstabunt volucres inhumata*, et Stat. Theb. II, 713. *Corpora tunc atque arma simul cumulata superstans.* Cf. etiam Burm. ad Val. Fl. IV, 312. Interpp. ad Phaedr. I, 27, 8. et II, 1, 1. atque Ruddim. II. p. 148. Est autem eadem ratione dictum, qua v. 490. *Quem Turnus super assistens.* — *ingenti umbra tegit* Heyn. satis languide explicat: corporis sui umbra tegit, dum super adstans et inclinans se spolia ei detrahit. Longe rectius *Wagn.* cum aliis: „facit, ut umbra (mors) eum tegat [Hom. σκότος ὄσσ᾽ ἐκάλυψεν]; ex noto illo loquendi more, quo, quod per aliquem fit, id ipse facere dicatur; *ingens* autem est umbra, quia nulla alia umbra vel tenebricosior est, vel magis perpetua.“ Peerlk. parum feliciter coni. *ingentique umbra legit arma*, ut arma, quae ingentem umbram faciant, i. e. ipsa ingentia, intelligenda sint, coll. Ovid. Met. X, 110. Val. Fl. II, 518. III, 199. V, 156. multisque aliis poëtarum locis, ubi magnitudo rerum umbrae longitudine significatur. — 541. *Immolat*, quasi hostiam Pallanti. „Arma detracta dat Seresto absportanda: ex more v. c. Il. XVI, 663 sqq.“ *H.* Ceterum nescio, an Servius recte duo Serestos intelligendos esse putet, unum, qui sit cum

Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropaeum.
Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Caeculus et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
Et totum clipei ferro deiecerat orbem; —
Dixerat ille aliquid magnum, vimque affore verbo
Crediderat, coeloque animum fortasse ferebat,

Aenea, alterum, qui sit in castris (cf. IX, 171.), quum hic Troiani nondum iuncti sint Aeneae. — 542. *Lecta*, scil. ab Aenea et Seresto tradita. Nam ipsi victores legebant arma. „Spolia, quae aptantur tropaeis, *legi* dicuntur.“ *Serv.* Alii *lecta* hic explicant per splendida (cf. Donat. ad Ter. Phorm. I, 2, 3.), minus recte. — *tibi, rex Gradive, tropaeum*, ut VI, 18. *tibi, Phoebe, sacravit.* De *patre Gradivo* s. Marte vid. ad III, 35. — 543. *Instaurant acies;* proelium redintegrant, quum suscepta tanta clade perculsi iam essent Latinorum animi. Sic Wagn. rectissime. — De *Caeculo* vid. VII, 678. 681., de *Umbrone* ibid. v. 750. 752. — Wagn. acute perspexit, v. 545 sqq. hanc esse sententiam: Postquam Anxurem, decisa ante dextra, interfecerat Aeneas, Tarquitus, huius quippe viri caede exasperatus, se obviam illi tulit; quare, mutata loci distinctione, in fine vss. 546. et 549. semicola posuit, vss. 546—549. autem lineolis seclusit; quam rationem nos secuti sumus. — *Dardanides*, Aeneas, ut etiam XII, 774. (Cf. II, 241. V, 45. XII, 585. cett.) — 546. „*totum*, puto, adiecit, quo significetur, ipsum iam hominem totum ad vulnera accipienda apertum fuisse.“ *Wagn.* Peerlk. tamen, quum *toto clipei orbe* omninoque clipeo post sinistram deiectam commemorato, tum tautologia *ense* - - *ferro* offensus, parum probabiliter coni. *Et totum* (quantus erat) *clipei ferro* (i. e. umbone ferreo) *deiecerat Orsen*, quod nomen proprium legatur etiam X, 747. — *clipei orbem.* Vid. II, 227. — *deiecerat.* Plusquamperf. respondet Perfecto *obtulit* v. 553. et vv. 547—549., qui vim explicandi habent (quoniam ille magna locutus erat etc.) parenthetice adiiciuntur, hoc sensu: Vix Anxuris sinistram ense deiecerat — et statim alius ei adversarius sese obtulit Tarquitus. — 547. *aliquid magnum*, ἔπος μέγα. Cf. Hemsterh. ad Lucian. T. I. p. 59. Passerat ad Prop. II, 19, 71. Broukh. et Vulp. ad Tib. II, 6, 11. Cort. ad Lucan. I, 262. Burm. ad Val. Fl. I, 262. Mitscherl. ad Hor. Od. IV, 6, 2. alios. Heins. perperam malebat *aliquod magnum*; nusquam enim *magnum* Substantivi vim habet. — 548. *coelo animum ferebat*, alto spiritu elatus ei cupiens maiora, quam decebat mortalem. „Fortasse ille arrogantiorem se gesserat, dum de Aenea victoriam et longam vitam sibi promiserat. - - Ex sollemni poëtarum usu - - quae alta sunt, *coelum attingere* dicuntur. Cf. I, 162. III, 678. [IX, 637.] cett. Nec aliter Graeci, imprimis tragici ac lyrici: illustrat τὸ στηρίζειν οὐρανῷ Valken. ad Eur. Hippol. 1106. Iam tropice hoc transfertur modo *ad gloriam*, ut Horat. *sublimi feriam sidera vertice*, modo ad gloriae opinionem, h. e. ad superbiam, iactantiam, ostentationem, ut h. l., modo *ad laudes*, quibus quis aliquem supra vulgus effert.“ Haec *Heyn.*, qui etiam conferri iubet imitationem huius loci ap. Silium II, 403 sqq. Imprimis etiam cf. Hor. Od. I, 3, 37. *Nil mortalibus arduum est: Coelum ipsum petimus stultitia.* — *Fortasse* autem hic non esse ἴσως, *vielleicht*, sed πού, *wohl*, et exprimere poëtae indignationem, quod Anxur tam immoderatam spem aleret, vere observat Wagn. coll. Iliad. V, 472 sqq. et Soph. Oed. R. 355. Ceterum de Plusquamperfecto et Imperfecto in eiusmodi sententiis haud raro coniunctis, quae a Particulis *nam*, *enim*, *etenim* incipiunt, vel in quibus talis Part. causalis supplenda est, ut h. l., cf. Aen. III, 110. IV, 688. VI, 164. VIII, 33. 627 sqq. XI, 33. cett. et Iahn. ad h. l. atque ad Moret. 1. loco supra comm. p. 630. —

Canitiemque sibi et longos promiserat annos; —
Tarquitus exsultans contra fulgentibus armis,
Silvicolae Fauno Dryope quem nympha crearat,
Obvius ardenti sese obtulit. Ille reducta
Loricam clipeique ingens onus impedit hasta;
Tum caput orantis nequidquam et multa parantis
Dicere deturbat terrae, truncumque tepentem
Provolvens super haec inimico pectore fatur:
Istic nunc, metuende, iace! Non te optima mater
Condet humi, patrioque onerabit membra sepulcro:

---

549. *longos annos*, longam aetatem s. multos annos, ut infra XI, 907. *nec longis inter se passibus absunt.* Similiter ap. Tibull. I, 1, 2. *culti iugera magna soli*, ubi vid. Intpp. Non mirum tamen, Goth. II. ex interpp. exhibere *et multos.* — 550. *exsultans*, vid. ad II, 386. — 551. *Silvicolae Fauno.* Hoc epitheton e Naevii B. Pun. I. et Accio adoptatum esse, Macrob. Sat. VI, 5. est auctor. Cf. Ovid. IV, 746. *Silvicola Pales* et Prop. III, 11, 34. *silvicolae viri.* Sic etiam *silvicultrix*, e. g. ap. Catull. 63, 72. *silvicultrix cerva.* — Iul. Sabinus pro *Fauno* legi voluit *Dauno*, cuius coniecturae causam vid. infra ad v. 558. — *Dryope* Nympha alibi non commemoratur. — *crearat.* Vid. adnott. ad VI, 367., ubi adde Geo. I, 279. et Aen. XII, 271. — 552. *Obvius sese obtulit.* Cf. infra v. 734. XI, 498. et Lucr. III, 1054. *Sponte sua leto caput obvius obtulit ipse*, ubi vid. Wakef. (De similibus pleonasmis vid. ad VI, 449. IX, 47. 89. X, 359. al.) Quare otiosa est Heinsii coni. *sese tulit.* — „*ille*, Aeneas (non Tarquitus), *hasta reducta*, quam reduxerat [ita ut maior pars hastilis ei a tergo esset: vid. V, 478.] ideoque magna cum vi immiserat, *impedit loricam clipeique onus*, transfigit Tarquiti clipeum et loricam, sic ut infixa hasta haereret nec retrahi facile posset, [clipeusque et lorica inter se colligarentur]; hinc Aeneas arrepto statim ense caput deiicit. - - Est autem exquisite dictum pro vulg.: *hastam impedit lorica;* nam hasta impedita et fixa tenetur; sicque et ipse clipeus impeditus est nec libere regi ac moveri potest. Cf. v. 794 sq.“ *H.* Rectius, nisi fallor, *Iahn.:* „Loricam scutumque hasta infixa ita deprimit retinetque, ut Tarquitus iis ad gulam cervicesque obtegere nequiret, — non permittit usui esse ad protegendum corpus.“ — Ceterum Wagn. pro *reducta* coni. *retusa* vel *redunca.* Sed vid. etiam XI, 605. — V. 554 sqq. ex locis Hom. Il. X, 454 sqq. XI, 452 sqq. et XXI, 120 sqq. adumbratos esse docet Heyn. Thiel. autem cum gravibus et plenis v. 554. numeris (*orantis - - parantis*) confert infra v. 572. Hor. Od. I, 22, 24 sq. (*ridentem - - loquentem*) ei. Ep. I, 1, 105. (*pendentis - - suspicientis*) Val. Fl. III, 331. (*haerentem - - trahentem*) Hor. Ep. I, 1, 105. (*pendentis - - respicientis*) et similes locos. — *caput deturbat* (cf. V, 175. Lucr. V, 401. *Phaëthonta repenti fulminis ictu Deturbavit equis in terram.* Caes. B. C. III, 21. B. G. VII, 81. Liv. XXXI, 39. extr. cett.) *terrae*, in terram. Vid. ad Ecl. II, 30. Geo. II, 290. Aen. V, 481. IX, 87. 754. al. et Huschk. ad Tib. I, 6, 72. — 556. *super*, insuper. Vid. ad I, 29. II, 71. VII, 462. XI, 226. al. — *inimico pectore fatur*, ut XII, 888. *saevo sic pectore fatur.* Contrarium est I, 521. *placido sic pectore coepit.* — 557. *iace.* Vid. ad I, 99. — 558. Wagn. (coll. adnot. sua ad I, 193.) ex Med. a m. sec. et Dorv. recepit *humo*, quod etiam Wakef. probaverat in Silv. crit. T. II, p. 61. Nos ceterorum librorum omnium lectionem servandam censuimus. Vid. ad V, 481. Süpflius nos, Peerlk. et Gossr. Wagnerum secuti sunt. — *patrioque.* Sic optimi Codd. Med. Mentel. I. alii, quos cum Wagn. secuti sumus. Vulgo *patriove*, quod Gossr. retinuit. Ceteri nobiscum faciunt. — „*onerabit.* Scilicet *sepulcrum*, h. l. *tumulus*,

Alitibus linquere feris, aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent.
Protinus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
Persequitur, fortemque Numam fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidûm, et tacitis regnavit Amyclis.

τύμβος, impositus corpori sepulto, quod alias inde tumulo premi dicitur, quum sub eo conditum iaceat." *H.* Cf. XI, 212. et vid. etiam infra ad v. 620. — Wakef. in Silv. crit. II. p. 61. Schrader. Emendd. p. 151. Wacker. Amoen. Liter. p. 20. et Peerlk. legi malint *ornabit*, quod unus Hugen. a m. sec. exhibet (cf. adnott. ad XII, 344.), ut Acidal. ad Vellei. II, 124. *honorabit.* Ceterum, ut aliis, sic etiam Wagnero Qu. Virg. XL, 2. Virgilius hic dormitasse videtur, quum de sepulcro patris Tarquiti loquatur, quem supra v. 551. *Fauni* filium fuisse dixerit. Sed nonne Faunus antequam ab Euandro, quem ex Arcadia venientem benigne exceperat, deus est proclamatus (cf. Dion. Hal. I, 31. Iustin. XLIII, 5. Serv. ad Geo. I, 11. et Spangenberg. de veteris Latii religg. domest. p. 63.), homo erat, qui ab Hercule occisus esse traditur? (Cf. Plutarch. Parallel. min. n. 35.) Quidni igitur poëtae etiam sepulcrum eius commemorare licuerit? Quod cui altius repetitum videatur, is per me amplectatur illam explicationem, quam Gossr. praeter hanc meam proponit: „Aeneas, quis eius pater fuerit nesciens, hominem esse sumit; ut hoc etiam sumit, matrem Tarquiti vivere." Minus autem apta censenda est Iahnii ratio, *patrio* „non quod p a t r i s, sed quod i n p a t r i a est" interpretantis; quamquam quae Wagn. huic explicationi opponit (non in patria terra humari propterea tantum veteribus adeo miserandum esse visum, quod dulce sit, ne morte quidem ab eorum, quos carissimos habuerimus, parentum, avorum, consortio avelli; aliter Tarquiti nihil interesse potuisse, qua terra ossa sua conderentur), paullo subtilius disputata et ipsius patriae amori parum tribuere videntur. Peerlk. tamen, cui haec omnia non satisfaciunt, loco coniectura succurrendum esse censet, proponens: *Parioque ornabit sepulcro*, i. e. ex marmore Pario exstructo; Aeneae enim marmor Parium cognitum fuisse, apparere ex Aen. III, 126., ubi Parum insulam propterea *niveam* appellet, et Valer. Flaccum V, 188. marmor Parium iam ad Argonautarum tempora retulisse. — 559. Heinrich. sine iusta causa coni. *ferisque.* — 560. *p i s c e s l a m b e n t*, Hom. ἀπολιχμήσονται (Il. XXI, 123.), sanguinem haurient. — 561. Heyn. praeferendam censet Gud. scripturam *Lucan;* sed in nominibus Latinis, imprimis omnibus Codd. praeter unum reclamantibus, Graeca forma non admittenda. — „*p r i m a a g m i n a T u r n i*, vel προμάχους, qui pugnant ante ordines, vel qui in prima acie, ἀριστεῖς." *H.* Wagnero poëta utramque notionem hic complecti videtur. — 562. Alium *Numam* iam Nisus interfecit IX, 454. — *f u l v u m*, fulva caesarie insignem (cf. XI, 642.). Servius per ξανθόν explicat; Wagn. autem rectius distinguit inter flavum colorem et fulvum (ὑπόπυῤῥον), medium inter flavum (ξανθόν) et rubrum (πυῤῥόν), unde *Fulvii*, ut ab illo *Flavii* sint dicti. — 563. *s a t u m.* Vid. ad Geo. I, 278. — *d i t i s s i m a a g r i.* Cf. Ovid. Met. V, 129. et Silius V, 260. Alibi *dives agris*, e. g. Hor. A. P. 421. id. Sat. I, 2, 13. Stat. Theb. V, 305. al. — 564. „*A u s o n i d û m*, Ausonidarum [vid. ad I, 565. et III, 21.]. *Ausonidas* autem pro Ausonibus dixit, quibus, quum olim omnem Italiam inferiorem tenerent, sedes a Circeiis ad Lirin usque etiam posterioribus aetatibus mansere. Iam in his locis inter Terracinam et Caietam iuxta mare *Amyclae* fuerant, a serpentibus deletae - - incolis urbe excedere coactis. Vid. Serv. ad h. l. Plin. VIII, 29, 43. et Cluver. Ital. ant. p. 1093. (Adde Solin 2. 32. et quae ipse exposui in libro *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 726.) - - Has *t a c i t a s* dixit, epitheto huc retracto ab alteris Amyclis Laconicae, quae ab Achaeis fortiter propugnatae, tandem a Doriensibus ex-

Aegaeon qualis, centum cui brachia dicunt
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse, Iovis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clipeis, tot stringeret ensis:
Sic toto Aeneas desaevit in aequore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Niphaei
Quadriiuges in equos adversaque pectora tendit.
Atque illi, longe gradientem et dira frementem
Ut videre, metu versi retroque ruentes
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea biiugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger; sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Aeneas tanto fervore furentes:
Irruit, adversaque ingens apparuit hasta.
Cui Liger:
Non Diomedis equos, nec currum cernis Achilli,

---

pugnatae sunt. Hostium enim adventu saepe temere nuntiato, quum vere hostis veniret, nemine nuntiante et *tacentibus omnibus*, urbs capta est. Nota res vel ex Pervigilii versu: *Sic Amyclas, quum tacerent, perdidit silentium.*" Haec *Heyn.*; neque aliter Virgilium intellexisse videtur Sil. VIII, 530., ubi vid. intpp. Praeterea cf. Lucilii fragm. ap. Serv. ad h. l. *Mihi necesse est loqui; nam scio Amyclas tacendo periisse.* Wagn., eiusmodi Virgilii errorem non statuens, Amyclas Italiae *tacitas* vocari censet, quod olim desertae a suis incolis ferantur, in edit. tamen. min. rem decernere non audet, utramque explicationem proponens; et sane de errore Virgilii mihi quidem vix dubitandum videtur. — 565 sqq. Idem Wagn. verba sic struenda esse docet: *Qualis cum Aegaeon* cet., coll. adnot. ad Geo. I, 303. De Aegaeone s. Briareo, quem hic Virgilius, recedens ab Hom. Il. I, 402 sq., inter Gigantes coelum oppugnantes referre videtur, vid. ad Aen. VI, 287. — 567. „*Pectoribus* addit, quia efflat ignem, ut Cacus supra, ut Typhoeus, et tot alia monstra." *H.* — 568. *tot paribus*, pari numero, scil. quinquaginta clipeis. Peerlk. haec adnotat: „Fortasse inest notio illius, qui se parem Iovi putabat, ferebat. Nisi legendum sit *Tot pariter streperet clipeis*, i. e. tot simul clipeis." — 569. *Sic*, ut non unam manum putares. Locum bene transtulit ad Tydeum Statius Theb. II, 595 sq. — *desaevit*, valde saevit. Vid. ad IV, 52. — 571. *Quadriiuges.* Aliquot Codd. minoris pretii *Quadriiugos*, ut vulgo dicitur; sed vid. v. c. Apulei. Flor. c. 16. *Quadriiuges et seiuges currus ponere alicui* et infra ad v. 587. — 572. *longe gradientem*, longis gradibus incedentem, μακρὰ βιβῶντα, ut infra v. 579. *ingens apparuit.* — *dira frementem.* Vid. ad Ecl. III, 8. IV, 43. al. — 574. Burm. refert, optimos quosque Codd. exhibere *currum*, quod propterea Iahn. recepit. Sed quum non constet, quinam sint illi Codd. optimi (praeter Rom. Vat. et Goth. II.), Med. autem Pluralem agnoscat, hunc cum Wagn. servandum censui, qua in re etiam posteriores nos secuti sunt. Vid. etiam infra ad v. 581. — Cum v. 575 sqq. comparat Hom. Il. XI, 101 sqq. et 122 sqq., cum v. 581 sqq. autem Il. V, 217 sqq. et XX, 79 sqq. Cf. etiam similis locus supra IX, 154 sq. Sensus est: Nos non sumus Graeci, qui vos effugere passi sunt; nos Italos vos non effugietis. — 581. *currum* hic cum eodem Wagn. recepi pro vulg. *currus*, quod saepius hic repetitae literae *s* originem debere videtur. Singularem vero tuentur Codd. longe plurimi cum Med. et quatuor Potter. Gossr. Pluralem retinuit; reliqui editt. recentiores nobiscum

Aut Phrygiae campos: nunc belli finis et aevi
His dabitur terris. Vesano talia late
Dicta volant Ligeri. Sed non et Troïus heros
Dicta parat contra; iaculum nam torquet in hostem.
Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit biiugos, proiecto dum pede laevo
Aptat se pugnae, subit oras hasta per imas
Fulgentis clipei, tum laevum perforat inguen;
Excussus curru moribundus volvitur arvis.
Quem pius Aeneas dictis affatur amaris:

---

faciunt. Ceterum cf. etiam quae ad VI, 724. adnotavi. — *Achilli.* Vid. ad I, 30. II, 476. al. Iahn. in priore edit. ob potiorum (?) Codd. auctoritatem retinuit formam *Achillis;* in altera autem et ipse *Achilli* edidit, ut ceteri editt. recentiores. — 582. *aevi*, vitae tuae. — 583. *terris.* Dorvill. *telis*, quod, quum *terra* et *tela* saepe confundantur (vid. Burm. ad Val. Fl. VI, 31.), praefert Peerlk., ut sensus sit: Mors tua et belli finis simul his telis efficietur. — 585. Wagn. tantum prima verba *Dicta parat* Virgiliana esse suspicatus, ceteris asteriscos adpinxit. Sed etiamsi negari nequit, verba *iaculum nam torquet in hostem* satis esse languida, ut fortasse in suspicionem vocari possint, voc. tamen *contra* vix abesse potest, et si Servius adnotat: *Potest legi: Edicta parat contra*, i. e. (ex Wagneri emend.) *Potest legi et: Dicta p. c.*, inde nondum colligi potest, eum in suis Codd. invenisse tantum verba *Dicta parat.* Peerlkampium, qui et ipse verba *iaculum - - in hostem* suspecta censet, ita certe mecum video consentire, ut *contra* defendat. Süpfl. et Gossr. de horum verborum *αὐθεντία* non dubitant. Ceterum Iahn. etiam hic ex potioribus Codd. cum Heinsio recepit *in hostes*, qui tamen potiores Codd. quum ab Heinsio non nominentur, Med. autem praebeat *in hostem*, hanc lectionem cum Wagn. servandam putavimus, in quo posteriores nos secuti sunt. — 586. *pendens in verbera.* Vid. V, 146 sq. ibique adnott. et Geo. III, 106 sq. „Lucagus gladio pro flagro usus est. Notabile autem hoc, quod Lucago in curru stanti non hastam, ex perpetuo heroum usu, sed ensem in manus dat poëta.“ *H.* — 587. *Admonuit.* Cf. Sen. de Clem. I, 14, 1. *liberos admonere verberibus.* — *biiugos*, scil. equos, quod etiam infra v. 595. omittitur. Ceterum *biiugus* et *quadriiugus* Virgilius fere ubique ad secundae Declin. normam formavit (cf. Aen. V, 155. X, 253. XII, 355. Geo. III, 8. Aen. XII, 162.), ter tantum, Geo. III, 91. Aen. X, 571. et XII, 355. legimus *biiuges* et *quadriiuges equi.* Vid. etiam supra ad v. 571. et 425. — Laevum pedem proiicit haud dubie, quod Lucago a dextra stetit. Heinrich. cum h. l. conferri iubet Theocr. XXII, 120. et Toup. Adverss. p. 403. Peerlk., coll. supra v. 495., Livio VIII, 8., ubi triarii Romani considunt *sinistro crure porrecto*, aliis, docet, sic „corpore maiorem aequilibritatem et manui dextrae vim conciliari.“ — 588. Ut supra v. 476. hasta superiorem clipei oram perfodiens humerum vulnerat, ita nunc traiecta ima scuti ora inguen transfigit. — 590. *Excussus curru volvitur.* Cf. XI, 615. I, 115. VII, 299. Ovid. Met. XV, 524. *Excutior curru* cett. et infra ad v. 513. — 591. *pius Aeneas.* Ruhk. hoc epitheton Aeneae tributum censet ob ultionem, qua de Pallantis memoria promeruerit; sed potius est epitheton, quod vocant, perpetuum, quod adversus Schraderum et Marklandum (qui ad Prop. I, 1, 33. p. 21. ed. Burm. coni. *prius*) recte tuetur Iahn. — V. 592 sqq., quos Heyn. minus recte interpretatur, apparet arcte cohaerere cum verbis *Arripuit biiugos;* Aeneas enim per sarcasmum significat, ipsius Lucagi esse culpam, quod currus eius in suas manus veniat. Non *segnis fuga*, i. e. tarditas equorum, (cf. v. 586 sq.) vel vana aliqua formido ex hostibus veniens et equos consternans *currus tuos prodidit*, i. e. effecit, ut curru

Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanae vertere ex hostibus umbrae;
Ipse rotis saliens iuga deseris. Haec ita fatus
Arripuit biiugos; frater tendebat inertis
Infelix palmas, curru delapsus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Troiane, sine hanc animam, et miserere precantis.
Pluribus oranti Aeneas: Haud talia dudum
Dicta dabas. Morere, et fratrem ne desere frater.
Tum, latebras animae, pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquae vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt et castra relinquunt

---

everso facile potiri possim; sed tu ipse *rotis saliens*, hastae meae ictu e curru deiectus, *iuga deseris.* Sic etiam Wagn. locum cepit. — *nulla fuga.* Vid. ad Geo. I, 102. et Aen. II, 583. — 593. *Prodidit* evertit, ita ut Aeneas facile eo potiri possit (v. 596.) Cf. Heins. ad Ovid. Fast. IV, 715. — *vana umbra ex hostibus*, scil. veniens, oriens, *vertit*, i. e. evertit currum equis consternatis, quemadmodum supra Niphaeo accidit v. 572 sqq. Cf. etiam Hom. Il. VIII, 86. Quae hic *vana umbra*, Silio VII, 698. est *cassa* (*Et trepidat cassa sonipes exterritus umbra*). — 594. Similem sarcasmum vid. ap. Hom. Il. XVI, 745 sqq. — 595. Heins. ex Palat. et aliis Codd. nescio quibus recepit *inermes;* sed verissime Wagn. adnotat, nullam habere vim *inermes* in auriga eoque curru excusso; contra vero manus *inertes* optime convenire vaniloquo; coll. v. 581 sqq. et 599. Iahn. quoque et hic et XI, 414. lectionem *inertes* restituerat, quod etiam me posteriores interpretes omnes servarunt. Utrumque vocabulum in Codd. haud raro confunditur. Vid. inf. XI, 414. Heins. et Drak. ad Silii XIII, 76. N. Heins. et Bach. ad Ovid. Met. V, 175. Obbar. ad Hor. Ep. I, 5, 17. Vol. I. p. 244. alios. — 597. *Per te* cett., scil. oro, obsecro. Vid. supra ad v. 369. et de coniunctione verborum *per qui te gen. par.* ad II, 142. — 598. „*sine hanc animam*, pro: parce; vitam mihi ne eripe, sed relinque. Sic ἐᾶν ap. Homerum: *Ἕκτωρ δ' ἄλλους μὲν Δαναοὺς ἔα οὐδ' ἐνάριζεν.*" *H.* — 599. *haud dudum*, *nicht gar lange*, scil. supra v. 581 sqq. Ceterum cf. Hand. Turs. III. p. 23. — 600. *fratrem ne desere frater.* Vid. ad I, 684. IV, 83. et V, 569. — 601. Voc. *pectus*, quod tamquam otiosum et languidum offendit viros doctos, Wakef. ad Lucr. I, 416. mutatum voluit in *sectas*, Fr. Iacob. autem (cui adsentitur Peerlk. in Bibl. crit. nova III. p. 243. et in ipsa edit. Virg.) ad Lucil. Aetn. v. 139. in *penitus*, coll. XII, 359. Sed vere observat Iahn., voc. *pectus* iam propterea removeri vix posse, quod alii scriptores animi sedem in capite esse existimaverint; et omnis difficultas evanescit, si cum C. G. Iacobo in Disquiss. Virgg. P. I. p. 13. non *pectus*, sed *latebras* per appositionem adiectum statuimus, ut in loco a Wagn. collato, XI, 508. *O decus Italiae virgo;* quare vulgatam distinguendi rationem (*Tum latebras animae, pectus, m. r.*) cum Ruhkopfio et Wagn. mutavimus. Ceterum imitantur hunc locum Stat. Theb. I, 614. *imas animae mucrone corusco Scrutatus latebras* et Paullin. in vita Mart. 6. *Et latebras tanti sceleris mucrone resolvit.* — *recludit*, aperit. Vid. v. c. Hor. Epod. XVII, 71. *ense pectus*, Ovid. Met. VII, 285. *iugulum ense*, Colum. VI, 38, 2. *suppurationem ferro recludere* etc. Cf. etiam Aen. IV, 63. Geo. II, 423. similesque loci et Burm. ad Aen. V, 339. — 603. Eandem comparationem invenimus supra III, 305. 496 sqq. XII, 523. ap. Hor. Od. III, 29, 33. IV, 14, 25. Ovid. Met. III, 79 sq. Fast. II, 219 sqq. Silium IV, 522 sqq. XVII, 122 sq. alios; quos omnes praeivit Hom. Il. V, 87 sq.

Ascanius puer et nequidquam obsessa iuventus.
Iunonem interea compellat Iuppiter ultro:
O germana mihi atque eadem gratissima coniux,
Ut rebare, Venus — nec te sententia fallit —
Troianas sustentat opes, non vivida bello
Dextra viris animusque ferox patiensque pericli.
Cui Iuno submissa: Quid, o pulcherrime coniux,
Sollicitas aegram et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quae quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret, non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.

— *turbinis more.* Vid. XII, 923. *turbinis instar.* — 606 sqq. „Iuno, salute Turni in tempus tantum a Iove impetrata, Turnum elusum per εἴδωλον Aeneae e pugna educit. Eo iam res erat adducta, ut Turnum Aeneas assequeretur, ideoque pugna inter eos fieret. Haec ex rerum in Aeneide ordine destinato adhuc erat differenda. Deorum interventu ad hoc usus est, ut epicus poëta Homeri exemplo semel instituerat facere. — *ultro.* Vid. supra v. 312. — 607 sq. Amare haec ad Iunonem. Non virtute Troianorum, sed Veneris scilicet artibus haec geruntur. Cf. Iliad. XVIII, 356 sqq. et VI, 5 sq.“ *H.* Venus enim, quum Iupiter omnibus diis interdixerit, ne certamini se immiscerent vel id quocunque modo iuvarent, nunc vere non sustentat Troianorum opes; sed quae efficiuntur, omnia Aeneae et Troianorum virtuti debentur. Unde acerba Iovis ironia manifesta est, quae spectat ad orationem Iunonis supra v. 63 sqq. Temere igitur in hoc loco haeret Peerlk., quem hac coniectura emendandum censet: *Non, ut rere, Venus,* (*tua te sententia fallit*) *Tr. sust. opes: sed vivida* etc. — 609. *vivida bello dextra*, ut V, 754. XI, 385. et al. *vivida virtus.* Contrarium est *frigida bello dextera* XI, 338. — 611. *pulcherrime coniux.* Admodum bene Iuno blandiens hac insolentiore utitur coniugis appellatione. — 612. *tristia dicta*, acerba, utpote exprobrantis. Medic. tamen *tristia iussa*, fortasse rectius. Cf. supra v. 6 sqq. Vulgatum ex II, 115. huc transferri potuisse, memorat Wagn. *Tristia iussa* legimus etiam ap. Sil. II, 2., ut *tristia dicta* ap. eundem XI, 84. Tac. Ann. VI, 71. et al. — 613. „*Si mihi, quae quondam fuerat* [cf. V, 397. et de hoc usu Plusquamperfecti pro Perfecto apud poëtas Lachmann. ad Prop. I, 12, 29. Iahn. ad Ovid. Trist. III, 2, 25. alii], *Vis in amore foret* pro: si amori meo esset vis. Alibi *potentia* dicitur de amantibus. Vulgaris oratio esset: si tantum valeret amor meus apud te, tantam haberet vim et auctoritatem, ut olim inter amoris nostri primordia.“ *H.* Iahn. vel *si* optandi vim habere, vel locum per ellipsin apodosis explicandum censet, hoc modo *Si - - foret*, non hic rerum status esset. Sed rectius apodosin a verbis *non hoc mihi* incipere statueris, et *namque* affirmative positum habueris (*allerdings*). Cf. Hand. Turs. IV. p. 11. (Wagn. tamen, comparans supra VIII, 84., *namque* arcte cum *mihi* cohaerere putat, ut respondeat Graeco ἔμοιγε, ἔμοιγε δή, *mir eben*, *mir gerade*, quae sum coniux tua; quod Haud. l. l. ab usu huius Particulae abhorrere censet.) Quare signum exclamandi, quod vulgo post *foret* ponitur, cum Wagn. (quem etiam Süpfl. sequitur) in Colon mutavimus et *non* litera minuscula scripsimus; quamquam non nego, etiam alteram rationem, quam Gossr. amplectitur, ut *si* pro *utinam* positum accipiamus, et signo exclamandi post *foret* distinguentes in sqq. simplicem enuntiationem causalem inveniamus (nam non mihi negares, sc. si me amares) habere, quo se commendet. Peerlk. sic distinguendum censet: - - *Vis in amore foret* — *non hoc mihi* etc., ut apodosis

Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine poenas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga
Saepe manu multisque oneravit limina donis.
Cui rex aetherii breviter sic fatus Olympi:
Si mora praesentis leti tempusque caduco
Oratur iuveni, meque hoc ita ponere sentis,
Tolle fuga Turnum atque instantibus eripe fatis.
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis

plane desit et locus hunc sensum habeat: „Si me amares, ut quondam, in eo amore solatium invenirem. Nam mihi hoc non negares, quin Turnum servarem.“ Comparat Vir doct. VI, 187., ubi ad verba *Si nunc se nobis - - ostendat* supplet apodosin *quam felix essem!* qua tamen apodosi non opus esse, quisque videt. Bigot. et Zulich. *mihi nempe*, quod recepit Bothius. — 617. „*Nunc pereat* stomachabunda pronuntiat pro: nunc vero ei pereundum est in Troianorum gratiam; etsi ille cett.“ *H. Peerlk.* locum sic interpretatur: „Nunc video ei esse pereundum. Sua eum pietas non servabit. Pium est, arma sumere pro sponsa, quam Aeneas vi parentibus et ipsi eripere conatur.“ — 618. *nomen*, i. e. genus, stirpem; et *nostra origine* est omnino divina, quia Turnus a *Pilumno* deo genus duxit; quare etiam adduntur verba *Pilumnus illi quartus pater*. *Pilumnusque* enim positum est pro: *Nam Pilumnus*. Vid. VII, 51. IX, 373. XI, 272. et Wagn. Qu. Virg. XXXV, 5. A Iunone autem ipsa Turnum originem deduxisse, nemo memoriae prodidit; neque perspicio, quid sibi velit Peerlk. haec adnotans: „Quamquam genus a te deducat. Iovi parcit, dicens *nostra*. Si dixisset *tua*, tacitum esset crimen adulterii;“ nisi forte, coll. Aen. VII, 409 sq., Turni genus a Danae repetendum esse putat. De ipso *Pilumno* vid. ad IX, 4. — 619. *et tua larga* cett. Eadem sententia, cuius vestigia ex Hom. Il. IV, 238 sqq. et 203 sq. repetit Heyn., saepissime apud veteres invenitur. — *oneravit limina donis; onerare* enim etiam de rebus gratis et exoptatis dicitur, et significat omnino largiter instruere, abunde suppeditare. Sic etiam Silius III, 15. *aras Captivis onerat donis.* Similiter ap. Iustin. V, 4, 13. (ubi vid. Beneck.) *honoribus*, ap. Phaedr. V, 5, 20. et Liv. IV, 13, 13. (ubi vid. Drak.) *laudibus*, ap. Liv. XXXV, 11, 6. *spe promissorum*, ap. eund. X, 14, 12. XXIV, 13, 4. XXV. 8, 6. Sall. Iug. 12, 3. et Tac. Hist. I, 25. in. *promissis onerare* cett. Cf. etiam supra III, 485. et adnott. ad I, 195. Quare Schrader. Emendd. p. 151. temere coni. *ornavit;* quod Brunck. et Wakef. receperunt. Vid. supra ad v. 558. — Cum v. 620. cf. supra IX, 406. et similes loci. — 621. „Iuno hoc spectabat, ut Turnum omnino morti criperet. Huic occurrit Iupiter sic, ut in praesens modo tempus fata Turni differri patiatur. Cf. VII, 313. Est vero totus locus Homericus Il. XVI, 439 sq.“ *H.* Dii enim fata differre possunt, mutare non possunt (cf. VII, 315.); et de illa quidem deorum facultate Thiel. conferri iubet Muellerum in libro *Die Etrusker* II. p. 73., de hac autem potentiae divinae circumscriptione Bluemnerum *Ueber die Idee des Schicksals* p. 125. — *fatus*, utpote Iovis et brevitati et dignitati aptissimum, cum Iahn. et Wagn. restituimus ex Med. a m. sec. multisque aliis Codd. Vulgo *fatur*, quod Peerlk. retinuit, Süpflio et Gossr. nos sequentibus. — 622. „*caduco*, cadenti s. mox casuro, vel cui mox cadendum, moriendum est: ut VI, 481. *bello caduci*, cadentes.“ *H.* Cf. adnott. ad Geo. I, 368. — 623. *meque hoc ita ponere* (*τιθέναι*, constituere, ordinare) *sentis:* si haec ita accipis, ut putes (*wenn du meinst*), a me rem ita constitui, ut Turni fata differantur, non ut mutentur. Sic etiam Heyn. et Iahn. Heinrich., Voss. *Anm. u. Randgl.* p. 235. et Wagn. *sentis* pro vis, cupis, dictum accipiunt, et Bothius sine iusta causa coni. *tendis.* — 625. *vacat*,

Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum, spes pascis inanis.
Et Iuno allacrimans: Quid, si, quae voce gravaris,
Mente dares, atque haec Turno rata vita maneret?
Nunc manet insontem gravis exitus; aut ego veri
Vana feror. Quod ut o potius formidine falsa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!
Haec ubi dicta dedit, coelo se protinus alto

---

liberum est, licet. — 626. *altior venia*, quam a me rogas, maioris beneficii concessio. Vid. IX, 101. — 628. „Belli exitum fatalem immutatum non iri, Iupiter pronuntiaverat; de Turno nil meminerat. Iuno itaque Iovem, quem sibi placatiorem videt, - - cetera de Turni vita et incolumitate eloqui non audere arbitrata, utinam id, inquit, quod certis verbis promittere mihi gravaris, animo saltem et voluntate annueres, scil. ut Turno in hoc bello vita sit incolumis.“ *H.* *Vox* enim et *mens*, ut alibi *verbum* et *res*, sibi opponuntur. Cf. Aen. IX, 795. — *allacrimans* ex Med. aliisque Codd. restituit Heins. Vulgo *illacrimans*. Vid. ad IX, 52. *Allacrimare* legitur etiam apud Apul. Met. X. p. 683. Oud. (p. 239. Elmenh.) — „*quid si - - dares* sunt blande ac sollicite precantis et inter spem metumque voto vel potiundi vel excidendi versantis.“ Haec *Wagn.*, qui simul docet, haec breviter dicta esse pro: Quid facies, si petam a te, ut mente des id, quod voce dare gravaris? coll. Wunderl. ad Tibull. I, 2, 62. Idem Vir doct. pro vulg. *quod* ex Med. aliisque Codd. recepit *quae*, quum non probabile sit, librarios Pluralem e Singulari fecisse, siquidem una tantum res, vita Turni, respici videatur. Quum tamen praecedat *quid* et *quod* statim redeat v. 631., noluimus plurimorum Codd. lectionem deserere, in quo nos secuti sunt Peerlk. et Süpflius. Gossr. cum Wagn. fecit. — *Mente dare* legitur etiam XI, 795. — 629. *haec vita*, pro qua ego nunc intercedo. Pronomen enim demonstr. *hic* rationem aliquam rei ad loquentis personam pertinentem indicat. Cf. adnott. ad IX, 205. — *rata.* Rom. *data*, quod praefert Peerlk., ut Iuno, ex Iovis verbis coniiciens, Turnum brevi manere mortem, quam modo evaserit, quaerat: „Cur mihi non spondes hanc vitam, quam Turno nunc dedisti, mansuram? Vereor ne eam cito perditurus sit.“ — 630. *maneret? Nunc manet.* Cf. adnott. ad V, 181. et Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 97. not. — *Nunc*, *nun aber*, *so aber*. Vid. ad Ecl. X, 44. — *insontem*, quippe qui nihil aliud fecit, quam ut ius suum defenderet. — *aut ego veri vana feror* (vid. IV, 110.), nisi admodum fallor, a vero aberro. — *aut*, i. e. alioqui, *sonst*, ubi etiam nos dicimus *oder*. Cf. Ovid. Met. X, 51. Cic. Or. II, 2, 5. Plin. II, 70, 71. XIX, 5, 90. all. et Hand. Turs. I. p. 538. — „*vanus*, qui sibi vana persuadet, [cf. Dissen. ad Tibull. III, 4, 56.]; *vanus veri* graece dictum, ut fallax, falsus veri, h. e. vero. Sic VII, 440. *veri effeta*, a vero vacans, verum haud afferens.“ *H.* Cf. etiam Silius XII, 261. *nec forsan voti vanus foret.* — 631. Utinam frustra metuam et tu consilium de Turno mutes. De voc. *quod* Particulis optandi, *ut*, *utinam*, eadem ratione praeposito, qua *quod si*, *quod nisi*, *quod ubi* dicitur, ut arctior sententiarum nexus indicetur, cf. Otto ad Cic. Finn. I, 20, 67. Kritz. ad Sall. Iug. 14, 21. et quos laudat Sillig. ad Cir. 149. 272.; *ut* autem pro utinam positum invenitur ap. Ter. Heaut. IV, 6, 6. Eun. II, 3, 10. Ovid. Her. XIII, 161. (ubi etiam *quod ut*) al. Cf. Tursell. de partt. p. 950. 7. Wagn. tamen et Gossr. *Quod ludar* hic ea ratione dictum putant, de qua expositum est ad III, 56. — 632. *orsa*, dicta. Vid. VII, 435. — Cum v. 633. sqq., ubi Iuno obiicit Aeneae simulacrum, quo persequendo Turnus ex acie detrahatur, Heyn. confert Hom. Il. V, 449 sq. et, qui Maronem imi-

Misit, agens hiemem nimbo succincta per auras,
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
Tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram
In faciem Aeneae — visu mirabile monstrum —
Dardaniis ornat telis, clipeumque iubasque
Divini assimulat capitis, dat inania verba,
Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis:
Morte obita qualis fama est volitare figuras,
Aut quae sopitos deludunt somnia sensus.
At primas laeta ante acies exsultat imago,

---

tatus est, Silium X, 83 sq. et XVII, 528 sqq. 572 sq.; de sensu autem loci haec addit: „Inventum hoc Iunonis eo pertinet, quod, si ei aperte fugam illa suasisset, more viri fortis Turnus fugae mortem praetulisset. Vid. v. 666 sqq.“ — 634. *coelo se misit.* Cf. IV, 254. — *agens hiemem*, turbinem, procellam. Peerlk. arbitratur, longe elegantius fore: *Misit agens, hieme et nimbo succincta.* — *nimbo succincta*, nube circumdata, involuta. Heyn. conferri iubet Callim. in Apoll. pr. et Val. Fl. II, 115. *Quum dea* (Venus) *se piceo per sudum turbida nimbo Praecipitat.* — 635. *Laurentia castra.* Sic Varro ap. Serv. ad Aen. IX, 8. *Laurens castrum.* Vid. ad VII, 61. et cf. etiam Dissen. ad Tib. II, 5, 41. — 636. Cf. similis locus Ovid. Met. XIV, 358 sqq., ubi, quae hic *tenuis sine viribus umbra*, est *effigies nullo cum corpore.* Constat autem vocem *sine* esse inter eas Praepositiones, quibus Romani liberius utantur, ita ut haud raro a simplici Substantivo suspensa cum Ablativo suo Adiectivum aliquod vel Participium circumscribat. Cf. Aen. I, 279. IV, 588. VI, 534. 777. X, 640. Cic. Tusc. II, 3, 7. *lectio sine delectatione*, Stat. Theb. I, 237. *facinus sine more* etc. cum adnott. ad Geo. II, 243. Aen. I, 160. III, 595. V, 37. al. Ceterum Peerlk. fatetur, si in Cod. aliquo bonae notae legeretur *tum de nube cava*, hoc se praelaturum esse. — 636. *nube cava.* Vid. I, 516. II, 360. et V, 663. — 637. *In faciem Aeneae* breviter dictum pro: conformatam in faciem. Vid. ad Aen. II, 471. — 638. *telis* paullo durius pro *armis* positum. In Cod. Dorvill. pro *ornat* legitur *armat*, quod sane magis convenit *telis.* Sed invitis Codd. nihil mutandum. — *iubas*, galeam cum crista. Vid. ad VII, 785. — 639. *divini capitis;* quia Aeneas est Veneris filius, unde *dîs genitus* cett. — *inania verba* poëta ipse explicat additis verbis *sine mente sonum.* Intellige meros sonos verborum, quorum sensum Aeneae effigies non potest perspicere. Mira est Peerlkampii, qui verba *dat inania verba* spuria censet, adnotatio: „*Verba* et *sonus sine mente* sunt contraria. Singula verba habent mentem, aliquid significant. Sonus autem *sine mente* nihil significat. Itaque umbra verbum nullum protulit, sed Turnum voce, i. e. *sono* lacessit, non *verbo.* Si umbra protulisset *verba inania*, quae nec sententiam, nec significationem haberent, stulta adeo et inepta, Turnus fraudem deprehendisset. Nam Aeneas talia verba non loqui solebat.“ — 640. Cuningh. et Wakef. ex uno Med. receperunt *gressumque*, quum ambigua essent coniuncta verba *gressus euntis!* Sed quis umquam *gressus euntes* dixit? Immo *gressum* originem debet antecedenti *sonum;* et solere Virgilium diversos numeros nominum coniungere, ad VI, 724. et al. vidimus. Etiam Iahn. vulgatam tuitus est ad Geo. IV, 141. Ceterum cf. similis locus I, 690. et Ovid. Met. XI, 634. — 641. *Morte obita*, etiam ap. Lucr. I, 136. IV, 736. Cic. pr. Sext. 38, 83. et Gellium XV, 20. legimus. Idem haud semel dixit Ausonius (CXC, 4. CCIX, 8. cett.) Vid. Ruddim. I. p. 300. et Drak. ad Silii II, 754. — *figuras*, εἴδωλα. Poëtae ante oculos fuisse Lucretium I, 133 sqq., iam Macrob. VI, 1. observavit. — 642. *Aut quae*, aut qualia

Irritatque virum telis, et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Coniicit; illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Aenean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis, Aenea? thalamos ne desere pactos;
Hac dabitur dextra tellus quaesita per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis et ponte parato,
Qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida Aeneae fugientis imago
Coniicit in latebras; nec Turnus segnior instat,
Exsuperatque moras, et pontis transilit altos.
Vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
Avulsamque rapit revoluta per aequora navem.
Tum levis haud ultra latebras iam quaerit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atrae.

---

sunt, quae cett. — 648. „*turbidus*, tumens, elatus arrogantia, inquit Serv.; perturbatur scil. mens superbientis tumore, ira, spe, metu.“ *H.* — 650. *Hac dabitur dextra tellus* etc. Habebis tellurem, sed pro sepulcro. Cf. Aen. XII, 359. *En agros et quam bello, Troiane, petisti Hesperiam metire iacens.* — 651. *coruscat*, vibrat. Vid. ad V, 642. — 652. „*nec ferre videt sua gaudia ventos*, nec sensit, intelligit, exsultationem suam esse inanem.“ *H.* Vid. ad V, 446. et IX, 312. — *sua gaudia*, quod unice cupiebat, summum votum, mortem scil. Aeneae. Ceterum cf. adnott. ad V, 446. et IX, 312 sq. — 653. Heyn. suspicatur, stetisse fortasse navem ita admotam litori saxoso, ut pons applicatus esset. Cf. supra ad X, 288. — „*crepido saxi*, de litore quatenus eminet; lapidibus enim arboribusque riparum ancorae loco naves alligatas esse constat.“ *H.* Cf. VII, 106. Interpp. ad Hor. Od. I, 32. 7. et Valcken. ad Eur. Hippol. 752. a Thielio laud. — 654. Cf. supra v. 287 sq. — 655. Heyn. putat *Osinium* fortasse Larem Clusinorum fuisse, qui sub Massico, totius agminis duce, parti exercitus praeesset, coll. supra v. 166.; Servius autem Osinium et Massicum eiusdem hominis nomina esse censet, ut supra IX, 592. Numanum Remulum. — 675. *in latebras*, in locum abditum navigii, ubi lateret. — 659. *moras*, sc. scalarum. — 658. *Vix proram attigerat: rumpit* cett. Vid. ad II, 803. — 660. *aequora revoluta* Heyn. recte de fluctuum recessu a litore intelligit; eo enim navis in altum abripitur, quae post, redeunte accessu, rursus defertur ad terram. Sic etiam Wagn. in min. edit. locum explicat, qui antea in mai. edit. haec adnotaverat: „*Revolvere iter* quum supra legamus IX, 391., equidem aequora revoluta acceperim de itinere per aequora revoluto: avulsam Iuno rursus agit per aequor.“ — Vss. sequentes vulgo minus bene sic collocantur: 663. *Illum* cett. 664. *Obvia* cett. 661. *Tum levis* cett. 662. Sed *sublime* cett., Puncto post *morti* posito; quo tamen versuum ordine contortam effici sententiam, quum iam antiqui Grammatici intelligerent, loco correctione succurrere studuerunt, scribentes: *Ille autem Aeneam* etc., ut *Aeneas absens* imaginem in nave latentem et *corpora virûm* nautas in nave inventos significet; eamque rationem Iahn. in priore edit. amplexus est. Sed verissime Wagn., Servium secutus, docet, *absentem* parum recte hic dici

Illum autem Aeneas absentem in proelia poscit.
Obvia multa virûm demittit corpora morti:
Cum Turnum medio interea fert aequore turbo.
Respicit ignarus rerum ingratusque salutis,
Et duplicis cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti, et talis voluisti expendere poenas?
Quo feror? unde abii? quae me fuga, quemve reducit?
Laurentisne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virûm, qui me meaque arma secuti?

Aeneam, quem praesentem adhuc existimet Turnus, quum paullo post demum in nubes abeat illa imago, *obvia* autem *multa virûm corpora* non posse designare nautas et remiges, quum heroicis temporibus ipsi pugnatores (tum in acie constituti, non in navibus relicti) remigum officio functi sint. Quare potius cum Wagn. alium restituimus versuum ordinem, iam a Brunckio ingeniose propositum et nuper Codd. Pariss. II. et III. auctoritate comprobatum, quo omnis difficultas tollitur, et narratio aptissime procedit. Quod perspiciens etiam Iahn. in altera edit. (non minus quam Gossr.) nostram rationem sequitur, simul memorans, in oratione ἀσυνδέτῳ versuum 663. et 664. non haerendum esse, quippe quae hanc sententiam efficiat: „Aeneas absentem Turnum in proelia poscit, multa adeo virûm corpora morti demittit, quum interea turbo illum aufert.“ Nihilominus Süpflius vulgarem versuum ordinem defendere studet, nihil tamen contra Wagnerum proferens, quam versum 663. *Illum autem* etc. sic positum et distinctum minus poëticum videri. Peerlk. denique (qui tamen versus eodem ordine, quo Wagn., in contextu collocavit) pro more suo vv. 663. et 664. tamquam spurios delendos, et Punctum in fine v. 665. post *turbo* positum in Comma mutandum censet. — 663. *absentem.* Vid. ad IX, 63. — 664. *demittit corpora morti.* Vid. ad II, 85. 398. — 666. Turnus respicit ad litus, nesciens, quid hoc esset, neque intelligens, ad suam ipsius salutem se deceptum esse, infesti alicuius numinis fraudem suspicatur. — „*ingratus salutis*, ad Graecorum poëtarum morem, *ἀχάριστος σωτηρίας;* quod ad salutem, vitam servatam attinet. Sic paullo ante *veri vana.*“ *H.* Cf. Ruddim. II, 74. et supra ad I, 178. II, 638. et al. adnott. — 667. *duplices manus.* Vid. ad I, 93., ubi eadem fere verba leguntur. — *cum voce*, i. e. clara voce ita precans. Wagn. conferri iubet Tibull. III, 4, 64. *Tu modo cum multa brachia tende prece* ibique Huschk. et Drak. ad Silium X, 432. Adde Ruhnk. ad Ovid. Her. XV, 173. — *ad sidera tendit.* Vid. ad II, 688. — 668. Vir fortis fugae flagitium appellat *crimen* et *poenam.* — *tanton'.* Vid. adnott. ad Aen. VI, 780. — 670. *Quo feror? unde abii?* Hor. Od. III, 27, 37. utrumque in unam interrogationem coniungit: *Unde quo veni?* — *quemve*, qualem, quam ignominiosum; i. e. quomodo et qua cum existimatione hominum redibo? Cf. IX, 481. — *reducit* lectio est Med. multorumque aliorum Codd., quam pro vulg. *reducet* cum Iahn. Wagn. et aliis recepi, quamque etiam editores me posteriores omnes amplexi sunt (nam Gossravium *reducet* in contextu servari noluisse, ex adnot. adiecta apparet). Supplendum est enim *ex acie*, quod priores editores non viderunt; et Turnus haec eo tempore dicit, quo iam ex acie reducitur. Aliter *Peerlk.*, haec adnotans: „Putabam esse: *ex qua fuga* quis reducor, qualis redeo? Quam turpiter reliqui pugnam, quam turpiter revertor.“ — 672. *Quid manus illa virûm* cett. i. e. Quid fiet de manu, quae sors erit manus cett. Peerlk. (quem sequitur Gossr.) minus recte supplet *dicet*, coll. Aen. XII, 40. *Quid consanguinei*

Quosne — nefas — omnis infanda in morte reliqui,
Et nunc palantis video, gemitumque cadentum
Accipio? Quid ago? aut quae iam satis ima dehiscat
Terra mihi? Vos o potius miserescite, venti!
In rupes, in saxa — volens vos Turnus adoro —
Ferte ratem, saevisque vadis immittite syrtis,
Quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur.
Haec memorans animo nunc huc, nunc fluctuat illuc;

Rutuli, quid cetera dicet Italia? — 673. *Quosne* Heins. ex Med. a m. sec., uno Leid. et Aspro restituit, idemque sibi velle videtur ceterorum fere omnium Codd. lectio *Quosve*. Med. a m. pr., Rom. et Palat. *Quosque*, quod post Iahnium etiam Süpflius et Peerlk. receperunt, signo interrogandi in fine versus posito; et Peerlkampio quidem *quosne* omnino absonum videtur (quum significet *An eos, quos reliqui?*), Süpflio autem nimis oratorium et propter *κακοφωνίαν quosne nefas* ingratum. Sed in *κακοφωνίᾳ* (in qua iudicanda recentiores veterum interpretes omnino nimis delicatos esse constat: cf. statim post v. 686. et adnott. ad II, 27. XII, 630. al.) eo minus haerendum, quum *nefas*, parenthetice interpositum, brevem in pronuntiando pausam facere nos iubeat: non absonum autem esse illud *quosne*, quod hic vim exprobrandi habet, docet Catull. 8, 15. *quaene te manet vita?* id. 64, 180 sqq. *An patris auxilium sperem, quemne ipsa reliqui? - - Coniugis an fido consoler memet amore, Quine fugit lentos incurvans gurgite remos?* Hor. Sat. I, 10, 21. *O seri studiorum! quine putetis Difficile et mirum, Rhodio quod Pitholeonti Contigit?* ibid. II, 3, 295. *quone malo mentem concussa?* Plaut. Truc. II, 6, 53. *Quine etiamnum super adducas?* Silius X, 69. *cuine viro mallem memet componere* etc. Scilicet eiusmodi locos ex duabus enunciationibus, interrogativa altera, altera relativa, contractos esse constat (*eosne reliqui* et *quos reliqui*). Cf. omnino Bentl., Heind. et Orell. ad Horatii l. l., Oudend. et Cort. ad Lucan. VII, 301. Ruhnk. ad Ter. Ad. II, 3, 9. Sillig. ad Catull. l. l. Haase in Reisigii Gr. Lat. p. 473. Hand. Turs. IV, p. 78. alii. — 675. *Quid ago?* Unus Palat. *Quid agam?* quod arridet Iahnio, qui aut scribendum esse censet *quid agam, aut quae - - dehiscat*, aut *quid ago, aut quae - - dehiscet;* sed vid. ad IV, 534. et quae statim subiungemus. Sollemne autem hoc miserorum vel pudore confectorum votum, iam Homero usitatum: *τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών*. Cf. supra ad IV, 24., ubi addi possunt infra XII, 883. Ovid. Her. VI, 144. Silius IV, 332. Sen. Hippol. 1238. et Petron. c. 81. Ceterum Wagn. (quem recentiores omnes secuti sunt) Coniunctivum *dehiscat* iure praefert alteri lectioni *dehiscet*, quum Turnus id ipsum miserrimum esse dicat, quod, si vel maxime optet, ne possit quidem terra devorari, quippe qui per mare vehatur; unde etiam illud *potius* v. 676. explicandum. — 677. Comparant Hom. Il. VI, 343 sqq. Nomen *Turni* magna cum vi additur: ego, Turnus ille, qui non facile precibus aliquem obsecrare soleo. Vid. I, 718. V, 194. et Wagn. Qu. Virg. XXXII, 7. extr. coll. iis, quae ad II, 79. III, 380. VI, 687. adnotavimus. — *volens*, *θέλων*, *ἑκών*, ultro, libenter. Vid. VIII, 133. XII, 203. cett. et cf. adnott. ad III, 457. — *adoro;* venti enim sunt dii. — 678. *saevisque vadis immittite syrtis* Heyn. explicat: mittite navem in syrtes, ubi vada saeva, exitiosa sunt; sed praestat cum Servio *syrtis* pro Genitivo habere. Peerlk. etiam hic brevissimam ingreditur viam difficultatis tollendae; verba censet spuria et ex Aen. I, 111. ficta. Noli autem de Syrtibus Africae, sed de quocunque arenoso maris sinu cogitare. Cf. I, 111. — 679. „*conscia fama* esse potest, cuius Turnus ipse conscius est, ut *conscia virtus* V, 455. pro vulgari: virtutis conscientia Turnum nec in syrti deseret. Vult se abscondi in loco remoto, quo nec Rutuli eum sequantur, nec fama de

An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, et crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an iaciat mediis, et litora nando
Curva petat, Teucrûmque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam; ter maxima Iuno
Continuit, iuvenemque animi miserata repressit.
Labitur alta secans fluctuque aestuque secundo,

eo perveniat, ita ut a nemine agnoscatur. Ergo praeferendum alterum, ut *conscia* sit epitheton famae simpliciter ornans. Omnis fama eius rei, de qua aliquid nuntiat et spargit, est *conscia.* Sic *conscia sidera* supra IX, 419., *agmina conscia*, sc. doli, II, 267." *H.* Cf. Barth. ad Stat. Theb. IX, 733. a Burm. laud. — 681. *sese mucrone induat*, paullo insolentius per hypallagen dictum pro: sese mucroni s. in mucronem induat, i. e. mucronem corpori infigat, ita ut totus eo tegatur et abscondatur. Cf. Wakef. ad IV, 815., qui conferri iubet Soph. Ai. 899. *Αἴας κεῖται κρυφαίῳ φασγάνῳ* et Villoison. Anecd. Gr. I. p. 28., idemque in Silv. Crit. III. p. 152. Wagn. laudat Pind. Nem. VIII, 40. *φασγάνῳ ἀμφικυλίειν*, (ubi Dissen. comparat Soph. Ai. 828. *πεπτῶτα τῷδε περὶ (πέρι?) νεοῤῥάντῳ ξίφει*, et Hom. Il. VIII, 86. *κυλινδόμενος περὶ χαλκῷ*) Davis. ad Caes. B. G. VII, 73. (*se ipsi acutissimis vallis induerunt*) et Oudend. ad Lucan. II, 265. Adde Ovid. Am. II, 10, 31. *Induat adversis contraria pectora telis Miles*, et Caes. B. G. VII, 82. *se ipsi stimulis inopinantes induebant.* Vat. et Rom. exhibent *mucroni*, quod Ruhk. et Vossius l. c. p. 236. praeferunt, ut *sese induat* sit i. q. irruat. Santen. ad Ter. Maur. p. 272. probat lectionem *sese mucronem induat*, quam libri quidam Prisciani exhibere feruntur. Sed Krehlius in duobus huius Grammatici locis, ubi hic versus citatur, XVIII, 26, 268. (p. 1199. P.) et ib. 27, 284. (p. 1204. P.), nullam adnotat suorum Codd. varietatem, ita ut omnes in scriptura *mucrone* consentire videantur. Praeterea vero etiam *sese* apud Virgilium semper est quartus Casus, numquam sextus, neque hic potest esse, quum verba *fluctibus an iaciat mediis* Accusativum requirant. — 682. *crudum - - exigat ensem*, i. e. saevum, crudelem. Sic *cruda tyrannis* ap. Iuven. VIII, 223., *crudi Getae* ap. Ovid. Trist. V, 3, 8., *crudus leti artifex* ap. Sen. Hipp. 1220. cett. *Exigere* autem *ensem* est ensem totum, quantus est, adigere. Cf. inf. v. 815. Ovid. Met. V, 171. (ubi vid. Bach.) id. Her. IX, 157. Silius I, 515. Lucan. IV, 565. (ibique Cort.) Sen. Herc. Oet. 845. id. Agam. 199. alii. — 683. *an fluctibus*, in fluctus (vid. ad Ecl. II, 30. et al.), *mediis*, in alto mari, *se iaciat*, iniiciat. Cf. supra VIII, 257. — 685. *utramque viam*, scil. mortis, leti. Vid. ad Geo. III, 482. — 686. Arusianus p. 246. Lindem. legit: *Continuit iuvenem atque animi.* — Wagn. revocavit vulg. lectionem *animo miserata* (ut supra VI, 332. Stat. Theb. III, 679. al.), quum *animi miserata*, quod ex Med. Rom. omninoque plurimis libris Heins. recepit, propterea ferri non possit, quod Genitivus verbo *miserandi* additus nusquam aliud quid significet, quam rem miserationi obiectam, illorum autem *praestans*, *egregius animi* et similium (i. e. qui praestantis, egregii animi est) longe alia sit ratio. Nihil tamen prohibere videtur, quominus sumamus, Virgilium ad analogiam dictionum *animi dubius*, *animi pendere* et similium coniunxisse *animi miserari* (*im Herzen sich erbarmen*); nam quod haec ipsa verborum coniunctio alibi non invenitur, hoc lectionem omnium fere Codd. infringere non potest. Mihi certe probabilius videtur, paucos quosdam librarios mutata lectione *κακοφωνίᾳ animi mis.* mederi voluisse, quam fere omnes ita lapsos esse, ut syllabam *mi* bis scriberent. Omnes tamen recentiores editores cum Wagnero faciunt; Voss. autem l. l. p. 236. coni. *animis*, quod cum *repressit* coniungi iubet. — 687. „*aestu secundo*, qui non in altum abripiebat, sed litori admovebat navem." *H.* Vid.

Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Iovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnae, Teucrosque invadit ovantis.
Concurrunt Tyrrhenae acies, atque omnibus uni,
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes, vastum quae prodit in aequor,
Obvia ventorum furiis expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert coelique marisque,
Ipsa immota manens; prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum Palmumque fugacem,
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam, poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit; armaque Lauso
Donat habere humeris et vertice figere cristas.
Nec non Euanthen Phrygium, Paridisque Mimanta
Aequalem comitemque, una quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, et face praegnans

---

supra v. 660. et cf. Ovid. Met. XIII, 630. *et utilibus ventis aestuque secundo Intrat Apollineam - - urbem*, et ibid. v. 728. *aestuque secundo - - potitur Zanclea classis arena.* — 688. *Dauni ad urbem*, Ardeam, de qua vid. ad VII, 411. — 689. *Iovis monitis*, impulsu; quare Mezentius infra v. 734. iure potest dicere: *ast de me divûm pater atque hominum rex Viderit.* Cf. supra IX, 184 sq. — 690. *ovantes.* Vid. ad X, 409. et al. — 691. „Tyrrheni in Aeneae acie, qui sub Tarchonte tenebantur (cf. VIII, 494 sq. et 603 sq.), agmine in Mezentium incurrunt. Ex iisdem sunt, qui v. 696 sqq. occiduntur: qui v. 702 sq., sunt Troiani.“ *H.* — *uni, Uni.* Cf. cum hoc gravis anadiplosis exemplo supra v. 180. et 400. infra v. 821 sq. VI, 495. XII, 673. et adnott. ad Ecl. VI, 20. al. — 693. Cf. Iliad XV, 618 sq. supra VII, 586 sqq. Ovid. Met. IX, 40 sqq. alii. Paullo insolentiore comparationis forma poëta usus est. Ad *Ille* enim ex verbis v. 696. *Ipsa immota manens* supplendum *immotus manet.* Mira enim et ridicula esset comparatio: *Ille Hebrum sternit, velut rupes perfert vim et minas coelique marisque.* Peerlk. tamen, cui haec non satisfaciunt, satis violenta medicina loco studet succurrere, v. 695 sq. verba *coelique marisque - - prolem* eiiciens et utrumque versum sic in unum contrahens: *Vim cunctam atque minas perfert, Dolichaonis Hebrum* etc. — *vastum aequor.* Hoc epitheton non abundare, sed ipsi rupis amplitudini designandae inservire, non male iudicat Wakef. ad Lucr. VI, 580. — 697. *Sternit humi.* Vid. ad V, 481. — 698. *Latagum - - Occupat os faciemque.* Vid. ad XII, 273., de *occupandi* autem verbo Burmann. ad Petron. c. 86. — *saxo atque fragmine montis.* Cf. simillimus locus XII, 531. et adnott. ad IX, 307. et al. — 699. *poplite succiso.* Vid. supra IX, 762. — 701. *Donat habere.* Vid. adnott. ad I, 319. — 702 sqq. „Mimas, Amyci et Theanus fil., eadem nocte natus, qua Paris ab Hecuba. Commentum poëtae ad variandam narrationem; quale ab Hom. Il. XVIII, 251. de Hectore et Polydamante. Homero Theano memoratur tamquam Antenoris uxor et Cissei filia Il. VI, 298 sq. XI, 223 sq., contra Hecuba Dymantis filia Il. XVI, 718. Fortasse poëta tragicos secutus. Certe quod Hecuba Cissei filia nunc traditur, ab Euripide accepit in Hecuba v. 3. Potest etiam haec Theano haberi diversa ab illa Homeri.“ *H.* — 704. *genitori.* Bentl. maluit *genitore*, quod etiam Peerlkampio melius quadrare videtur ad verba *in lucem dedit.* — *face praegnans Cisseïs.* Vid. VII, 319 sq. De *Cisseo* vid. ad

Cisseïs regina Parim; Paris urbe paterna
Occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosque palus Laurentia, silva

V, 537. Peerlk., quum ex Codd. scriptura Amycus etiam Paridis genitor videri possit, Virgilium potius *Cisseïs Priamo Paridem* scripsisse putat. Sed cui lectori Paridis pater ignotus esse poterat? — 705. Codd. hic vitiose exhibent *Parim creat* (Med. a m. pr. *crepat*) *: urbe pat.;* quare Wakef. ad Lucr. III, 905. sic legendum esse suspicatur: *ac face - - Parin creat: u. p. Hic cubat.* Quod nos cum Heyn., Iahn. et Wagn. edidimus, debetur Bentleii ingenio (ad Hor. Epod. V, 28.), qui acute perspexit, vulgatam lectionem a librariis profectam esse, qui lacunam Paridis nomine semel omisso ortam ita explendam censerent; qua de re Wagn. conferri iubet Heinrich. ad Cic. Orr. Partt. ined. p. 46 sq. et 105. Haec autem Bentleii coniectura, etiam Marklando ad Stat. Silv. I, 3, 50., Porsoni ad Eur. Hec. 1. et Weicherto de verss. iniur. suspp. p. 95. probata, si Potterio fides habenda, egregie confirmatur sex Codd. Pariss. auctoritate. Quum autem verba *Paris urbe paterna* etc. sententiam explicativam efficiant, iteratio verbi explicandi plane convenit poëtarum consuetudini. Cf. adnott. ad Ecl. VI, 20. Geo. I, 10 sq. Aen. XII, 858. al. (Peerlk. et Süpfl. nobiscum fecere, Gossr. vero, cui Bentleii emendatio non plane satisfacit, corruptam Codd. lectionem retinuit.) Ceterum formam *Parim* cum Wagn. restituimus ex pluribus Codd. et Charisio. Vid. ad Ecl. V, 50. — 706. *ignarum.* Quum hoc Adiect. passivam significationem apud Virgilium praeterea nusquam habeat, Wagn. proponit coniecturam: *Cisseis r. Parim creat: u. p. Occubat hic, Clarium;* sed etiamsi hunc usum vocabuli Virgilio abiudices, quod non opus esse videtur, quid impedit, quominus hic active usurpatum iudicemus: Mimanta habet ora, cuius ipse ignarus est? moritur in regione, quam ignorat, ideoque in ignota, ut contra Paris in nota, in patria. Et voc. *ignarum* praeter Codd. et Servium hic tuetur gravis Gellii auctoritas IX, 15, 22. coll. Nonio p. 129. et Macrob. IV, 3. (In min. tamen edit. Wagn. ipse *ignarum* hic per ignotum explicat, coll. Ovid. Met. VII, 404. *Theseus proles ignara parenti.*) — Cum v. 707 sqq. cf. Hom. Il. XI, 414 sqq. — *ille - - aper.* Vid. ad Geo. IV, 457. et Aen. VII, 110. XI, 809. — 708. *Vesulus* (nunc *Monte Viso* appellatus) notissimus mons in finibus Ligurum, ad Alpes Cottias pertinens, ex quo Padus oritur. Vid. Plin. III, 16, 20. Mela II, 4, 4. et librum meum *Handb. der alten Geogr.* III. p. 414. — 709. *defendit,* tutum praestitit, incolumem servavit. Cf. Hor. Sat. II, 2, 17. *et atrum defendens pisces hiemat mare,* et locus Claud. infra laud. — *multosque,* omnium Codd. lectionem, quam Heyn. pro arbitrio in *multosve* mutavit, cum Iahn. et Wagn. (quos etiam me posteriores editt. omnes secuti sunt) restitui. Cf. etiam Wunderl. ad Tibull. I, 9, 50. Med. praebet *multoque.* Ceterum quum Vesulus et palus Laurentia magno intervallo inter se distent, Wagn. non eundem aprum utroque versu significari, sed hunc sensum esse putat: et ille aper, quem palus L. multos annos defendit. — *Palus Laurentia* est tota regio paludosa circa Laurentum, de qua cf. Cluver. Ital. ant. p. 886 sq. — *silva pastus arundinea,* ut ap. Ovid. Met. II, 366. *lupus silvis palustribus exit.* Vid. etiam adnott. ad Geo. I, 76. Heyn. conferri iubet Hor. Sat. II, 4, 42. *aper Laurens ulvis et arundine pinguis* et locos a Bentleio ad Hor. Epod. V, 28. laudatos. Ceterum h. l. ante oculos habuit Claud. laud. Stilich. III, 305. *et si quis defensus arundine Rheni Vastus aper* cett. Haerentes tamen in coniunctione verborum paulo duriore, Bentl. *Pascit* vel *Pavit,* Cuningh. *Pastum in arund.,* et Peerlk., quem praeterea offendit forma Adi. *Laurentius* (pro *Laurens* vel *Laurentinus*), satis audacter coni.: *Defendit,*

Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox et inhorruit armos;
Nec cuiquam irasci propiusque accedere virtus,
Sed iaculis tutisque procul clamoribus instant:
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnis,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas:
Haud aliter, iustae quibus est Mezentius irae,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe et vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo, infectos linquens profugus hymenaeos;
Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis et pactae coniugis ostro:

Laurensque palus uligine et ulva Pavit arundinea. — 710. Apros, qui maxime in angustis vallibus degunt, retibus cinctos a venatoribus videmus etiam ap. Ovid. Met. VIII, 334 sqq. A. A. I, 46. Tibull. IV, 3, 7 sq. alibi. — *inter retia.* Vid. ad Ecl. II, 3. — 711. *Substitit,* subsistere solet. Vid. ad Geo. I, 49. Heyn. confert Hesiod. Sc. Herc. 386. 391. Ὀρθὰς δ' ἐν λοφιῇ φρίσσει τρίχας, ἀμφί τε δειρήν, et Hom. Il. XIII, 471 sqq. — *inhorruit armos*, erexit setas. Sic Ovid. Hal. 59. *Actus aper setis iram denuntiat hirtis.* — 712. „*irasci,* i. e. audacter animum sumere et cominus congredi; [nam ex ira saepe nascitur audacia.] — 714. *cunctatur,* cunctanter se vertit, dubius quo impetum faciat, [quo prorumpat] et *tergo decutit hastas.*" *H.* Imitatus est h. l. Silius I, 421 sqq. (qui etiam vss. proxime antecedentes ante oculos habuit) V, 442. et IX, 613 sqq. — 715. *decutit hastas,* quippe in terram delabentes. Pauci quidam Codd. *discutit,* quod Voss. l. l. p. 236. temere probavit. De verbo *decutiendi* cf. Cort. ad Lucan. VI, 210. — 716. *quibus est M. irae,* pro: quibus est odio. Cf. Macrob. VI, 6. Ceterum in ordinandis his versibus Heyn., Iahn. et Wagn. secutus sum, eundemque versuum ordinem probavit etiam Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 110. In Codd. autem versus sic collocantur: 713. 16. 17. 18. 14. 15.; quem ordinem, si *tergum* veteres simpl. pro scuto posuerint (quod Gossr. sumit), non deserendum esse Wagn. memorat, quum *dentibus infrendens* de Mezentio dictum probari possit locis III, 664. et VIII, 230. Turbatum tamen hic esse in Codd., iam Dorph. V. docet, qui hos versus perverso ordine sic collocat: 513. 17. 18. 14. 15. 16. 19. (Peerlk. et Süpfl. nos secuti sunt, Gossr. vero vulgarem versuum ordinem servavit.) — 719. *Corythi finibus,* Cortona. Vid. ad III, 167. et 170. — „In hoc aut eandem fabulosam Dardani a Corytho Cortonae originem respexit poëta, aut id, quod a Dionysio I, 20. et 26. nobis servatum est, Cortonam Umbrorum urbem esse captam et habitatam a Pelasgis, qui in societatem belli cum Aboriginibus venerant, atque antiquam formam usque ad paucos ante eam aetatem annos servasse." *H.* — 720. *Graius homo.* Cf. Ennius p. 70. Hessel. Lucr. I, 67. alii. — *infectos Hymenaeos*, nuptias. Vid. ad I, 651. Heyn. confert Hom. Il. XI, 241 sqq. — *profugūs.* Vid. ad Ecl. VI, 53. — 721. *miscentem,* perturbantem, κλονέοντα. Cf. Il. V, 166. ἀλαπάζοντα στίχας ἀνδρῶν. — Pro *media agmina* Goth. *socia agmina*, quod Heynio valde arridet. Sed vere observat Peerlk., maiorem apparere virtutem Corythi miscentis *media agmina*, quam simpliciter *socia*, et hoc ex II, 371. huc translatum videri. — 722. „Quaesito artificio omnia dicta sunt pro: gestantem purpuream cristam et vestam a sponsa textam: IX, 163. *Purpurei cristis iuvenes.*" *H.* De epitheto *purpureus* ad ipsum hominem relato cf. etiam IX, 270. et XI, 490. ibique adnott. — 722. *ostro,* veste purpurea. Vid. ad I, 700. —

Impastus stabula alta leo ceu saepe peragrans —
Suadet enim vesana fames — si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum,
Gaudet, hians immane, comasque arrexit, et haeret
Visceribus super incumbens; lavit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostis.
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum exspirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec iacta caecum dare cuspide vulnus;
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir

Cum v. 723 sqq. Heynius conferri iubet supra IX, 339 sqq. Hom. Il. XII, 299 sqq. et III, 23 sq. et ex imitatoribus Statium Theb. VI, 675 sqq. Coniunge verba *ceu saepe*, non *saepe peragrans*, et cf. adnott. ad VIII, 352. — *impastus*. Vid. supra v. 560. — *stabula*, quae Heyn. proprie dicta putat, Wagn. propter adiectum *peragrandi* verbum rectius de silvis et lustris ferarum accipit, coll. VI, 179. Cf. etiam Aen. IX, 388. Ovid. Met. VI, 521. et Val. Fl. II, 548. — *alta*, aut quia in montibus sita; aut propter altas arbores. Ceterum Peerlk., cui *ceu saepe peragrans* nimis ambiguum videtur (?), coll. Geo. II, 279. verba sic transponenda censet: *Impastus ceu saepe leo stabula alta peragrans*. — 724. *vesana fames*. Vid. IX, 340. Sic *insana fames* ap. Lucan. VII, 413. — *suadet;* quare VI, 276. *malesuada fames*. — 725. „*surgentem in cornua cervum*. Notio per se obvia est: ferentem cornua ardua, ut fere I, 189 sq. Dictum arbitror pro: assurgere, erigere se cornibus; sed plus ἐνεργείας habet *erigere se in cornua*, ut arbor surgit in ramos, mons in cacumen. Cf. etiam Geo. III, 232. et XII, 104. *irasci in cornua*." *H*. Praeterea cf. Ovid. Met. X 538. *celsus in cornua cervus*, et Silius XV, 62. *torvi in cornua tauri*, et vid. supra I, 189 sq. — Cum v. 726. Heinrich. conferri iubet Hesiod. Scut. v. 427. — *hians immane*. Vid. ad Geo. III, 149. Aen. VI, 467. al. — 727. *lavit - - Ora cruor*. Cf. Hom. Od. XXII, 402 sqq. Cod. Rom. *lavat;* sed Virgilius tertiam Pers. Praes. nusquam aliter format, quam *lavit* (cf. Geo. III, 221. 359. Aen. III, 663.); quamquam in ceteris formis (*lavant*, *lavabat*, *lavabo*, *lavandi:* cf. Aen. VI, 219. XII, 722. XII, 489. Ecl. III, 97. Geo. I, 387.) sequitur primae Coniug. normam. (Iahn. simul memorat, Horatium praeter Particip. *lavantes* ubique uti formis verbi *lavĕre*, Ovidium autem hoc *lavĕre* plane ignorare.) — *improba*. Vid. ad Geo. I, 119. et Aen. II, 356. — 729. Forma *ălacer* redit XII, 337. (quamquam V, 380. VI, 685. al. *alacris* masc. gen. usurpatum legitur); quare errat Servius ad Aen. V, 380. contendens, Virgilium semper *alacris*, nunquam *alacer* dixisse. — 730. *calcibus Tundit humum*. Vid. supra ad v. 404. et cf. Ovid. Met. IV, 133 sq. — *infracta*, i. e. in ipso corpore fracta. Cf. adnott. ad IX, 499. et Val. Fl. III, 287. *infracta pectore tela*. „Saepe enim, inquit Heyn., hasta in vulnus adacta, imprimis ossi illisa, in ipso ferro, qua illud ligno vinctum est, infringitur ipso hastilis pondere." Cf. etiam IX, 412 sq. (et V, 784.) — 732 sq. „Mezentius indignum viro forti arbitratus a tergo hostem caedere, eum cursu antevertit, tunc conversus adverso ore in eum processit. — *fugientem*, aversum, ut tergum petere posset hasta. Recedit, non fugit. Ante alterum incedit. — *caecum vulnus*, quod averso infligitur, ideoque non praevisum." *H*. Cf. Pers. IV, 44. *ilia subter Caecum vulnus habes*. Ovid. Her. IV, 19. *caecum pectora vulnus habent* cett. et adnott. ad Geo. I, 89. 464. Aen. I, 356. al. — 734. *Obvius adversoque occurrit*. Cf. adnott. ad Geo.

Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abiectum posito pede nixus et hasta:
Pars belli haud temnenda, viri, iacet altus Orodes.
Conclamant socii laetum paeana secuti.
Ille autem exspirans: Non me, quicunque es, inulto,
Victor, nec longum laetabere; te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.
Ad quem subridens mixta Mezentius ira:
Nunc morere. Ast de me divûm pater atque hominum rex
Viderit. Hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus urget

I, 142. et Aen. III, 619. — 735. *furto*, dolo ac fraude. Vid. ad Aen. VI, 568. et IX, 643. „Adverte non fortuitam, sed dedita opera quaesitam soni similitudinem in illustrandis oppositis *furto - - fortibus armis*. Vid. ad Geo. I, 157." *Wagn.* — 736. *abiectum*, deiectum, prostratum. Cf. Val. Flacc. IV, 654. *Corripit abiecti remumque locumque Phaleri;* Cic. Cat. II, 1, 2. (Catilina) *se perculsum atque abiectum esse sentit* etc. — 737. Heyn. comparat Hom. Il. V, 102 sq. et XXII, 391 sqq. De omisso verbo dicendi vid. ad III, 265. — *Pars belli.* Vid. supra v. 427. et II, 6. — 738. *Conclamant paeana*, canunt victoriam. De paeane vid. Teuffel in Pauly *Realencycl.* V. p. 1047 sq. Iunge autem *conclamant secuti*, non *secuti paeana.* Heins. maluit *paeane*, ut *laetum* sit pro Adverbio; Peerlk. autem, coll. IX, 54. 636. et X, 799., coni. *laeto paeane.* — 739 sq. De morientium facultate vaticinandi Thiel. conferri iubet Davis. ad Cic. Divin. I, 31. atque Intpp. ad Plat. Phaed. p. 104. et Apol. Socr. p. 39. Steph. Simili autem ratione apud Homerum Il. XVI, 852 sqq. Patroclus Hectori et XXII, 258 sqq. Hector Achilli mortem auguratur. — 740. *longum*, pro longe, ex h. l. arripuit Ovid. Met. V, 65. *Nec longum pueri fato laetabere.* Cf. adnott. ad VII, 510. IX, 125. al. Peerlk., quum *non laetabere me inulto* et *nec longum laetabere* non sint diversa (?), coni.: *Non longum victor laetabere*, ut *non* cum vi repetatur; qua supervacanea mutatione nihil lucramur. — 741. *eadem mox arva tenebis*, in iisdem arvis prostratus iacebis. Ceterum cum his verbis affectus plenissimis Heyn. confert Hom. Il. XXII, 358 sqq. et XVI, 851 sqq. — 742. *Ad quem* cett., ut I, 64. *Ad quem tum Iuno - his vocibus usa est.* Aliquot Codd. *Ad quae*, quod praestare censent Heins. et Oudend. ad Apulei. Met. II. p. 142. extr. Sed vere docet Wagn., Mezentium nullam prorsus rationem habere eorum, quae Orodes dixerit, eiusque verba non tam esse respondentis, quam poenam ab eo exigentis, qui tam acerbe locutus fuerit. — 743. „*Ast de me divûm pater* cett. ex vulgari loquendi ratione eorum, qui aliquid curare se nolle dicunt: de eo dii viderint, diis haec permissa sunto. Volunt tamen Intpp. per ironiam in Iovem dictum: scil. ut constet sibi Mezentius, *deorum contemptor* (VII, 648.) et *cui dextra deus est* paullo post v. 773. Sed idem v. 835. *Ad coelum tendit palmas.* Videntur Intpp. in *athei* notione argutari." *H.* Antiquum *ast* (de quo vid. Hand. Turs. I. p. 417.) huius orationis pravitati optime convenit. De formula dicendi *de hoc viderit aliquis*, qua abrumpimus orationem, alii curam vel iudicium rei relinquentes, praeter Cic. ad Att. IV, 10. Ovid. Her. XII, 211. Fast. II, 781. ex Pont. I, 2, 9. Stat. Theb. III, 212. etc. cf. Heins ad hos Ovidii locos, Gronov. ad Senec. de provid. 3., Ruhnk. ad Ter. Ad. III, 3, 83., Gierig. et Bach. ad Ovid. Met. IX, 519. et Iahn. ad Ovid. Trist. V, 2, 43. — 745. Cf. Hom. Il. XI, 241. — *Olli.* Vid. ad I, 254. — *ferreus somnus*, i. e. mors. Cf. Hom. Il. XI, 241. *κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον.* Alibi (ut ap. Hor. Od. III, 11, 38. et Silium V, 529., ubi vid. Drak.) eodem sensu *longus*, vel (Hor.

Somnus; in aeternam clauduntur lumina noctem.
Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen,
Partheniumque Rapo et praedurum viribus Orsen,
Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten,
Illum infrenis equi lapsu tellure iacentem,
Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis;
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitae
Deiicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
Insignis iaculo et longe fallente sagitta.
Iam gravis aequabat luctus et mutua Mavors
Funera; caedebant pariter pariterque ruebant
Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.
Dî Iovis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores;

Od. I, 24, 5.) *perpetuus somnus* mors dicitur. — 746. *in aeternam noctem.* Cf. Ovid. Her. X, 112. Eadem est *longa nox* Silii VIII, 141. Cf. etiam Hor. Od. I, 4, 16. Catull. V, 5. et similes loci, Broukh. ad Prop. II, 10, 7. et Drak. ad Silii X, 173. Bene autem sibi opponuntur *nox aeterna* et *lumina;* quemadmodum Ovid. Met. I, 720. pro more suo in verbis ludens scripsit: *quodque in tot lumina lumen habebas, Exstinctum est, centumque oculos nox occupat una.* — 747 sq. „Latina nomina Latinos, Graece Troianos designare videntur.“ *H.* Peerlk., haerens in nomine *Sacratoris*, coni. *Sarclator*, ut habeamus nomen rusticum a sarculando deducendum, quemadmodum *Caedicus* a caedendo, et *Rapo* a rapis, olere rustico. — 749. *Lycaonium*, Lycaonis filium. Vid. supra ad v. 123. — 750. *infrenis equi.* Vid. IV, 41. — 751. *peditem pedes.* Vid. adnott. ad V, 569. et XII, 139. Nescio tamen, an Peerlk. locum rectius sic distinguat: *Hunc pedes: pedes et Lycius* etc., quum nulla sit causa, cur Messapus peditem occidisse dicatur *pedes*, Messapus autem supra v. 353. subeat *insignis equis* atque etiam XI, 464. equitatui praesit, et quum verba *et Lycius* vix habeant, quo referantur. Ex Peerlkamp. vero ratione haec melior prodit sententia: Lycius Agis et ipse pedes contra Messapum processerat, ut etiam Ericetes fecerat; Agin tamen non Messapus, sed Valerus occidit. — *processerat* Wagn. interpretatur per Graec. προὐμάχετο, καὶ οὗτος ἦν ἐν προμάχοις. — 752. *virtutis avitae.* Cf. Silius XII, 257. *Decus macte o virtutis avitae, Macte Antenoride*, et quos praeterea Thiel. confert, Stat. Theb. VIII, 432. Val. Fl. V, 457. alios. Vid. etiam supra III, 342. — 753. *deiicit.* Vid. supr. v. 319. V, 542. XI, 580. 665. 852. Verbum proprium esse et de hominibus in pugna et de feris in venatione prostratis, docent Scheffer. ad Phaedr. II, 1, 3. Drak. ad Silium IX, 39. XV, 466. Bünemann. ad Lactant. de fals. rel. 9, 2. Staveren. ad Nep. Thras. 3. in. alii. Cf. etiam adnott. ad Aen. V, 542. — 754. *longe fallente sagitta.* Vid. ad IX, 572., ubi idem paene versus legitur. — Cum v. 755. comparant Hom. Il. XI, 70 sq. — 756. *pariter pariterque.* Vid. ad VIII, 545. — *ruebant*, cadebant; ut apud Silium XVI, 71. *hinc tantum caedentem atque inde ruentem*, qui procul dubio hunc locum ante oculos habebat. Servius haec adnotat: „Legitur et *cedebant*, i. e. *terga vertebant:* secundum quod *ruebant* significat *insequebantur*.“ Sed his aperte adversantur, quae sequuntur: *neque his fuga nota, neque illis.* Peerlk. nescit, quidni Virgilius potius cum alliteratione scripserit: *caedebant pariter pariterque cadebant*, quemadmodum Ammian. XXXI. p. 486. *Caedebant cadebantque nostrorum non pauci.* — 758. „*iram inanem*, qua neutra acies proficiebat quidquam; neutra enim alteram impellere poterat.“ *H.* — *amborum*, utrarumque partium. — De mutata constructione verborum

Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno.
Pallida Tisiphone media inter milia saevit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,
Cum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas,
Aut, summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Aeneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet imperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastae:
Dextra mihi deus et telum, quod missile libro,

---

miserantur iram et tantos esse labores vid. ad Ecl. VI, 74. Aen. II, 5. et al. adnott. — 760. Sententiae sic cohaerent: Venus et Iuno ab utraque parte de coelo spectant, quomodo Tisiphone media inter pugnantes saeviat: sed in medio pugnae ardore Mezentius et Aeneas ad certamen singulare procedunt. Oratio fracta et incisa totius loci vim et vigorem mirum quantum auget. — *hinc - - hinc* pro: ab hac - - ab illa parte. Vid. ad Ecl. IV, 56. et Geo. I, 5. — 761. Ut apud Homerum Ἔρις, Ἐνυώ, Κήρ, sic ap. Virgilium Tisiphone, per acies volans, pugnantium furorem instigat; de qua re vid. ad Geo. III, 552. et Aen. VI, 570. Heyn., qui conferri iubet Hesiod. Scut. 248 sq., hunc versum ceteris non bene accommodatum censet, atque Peerlk. non intelligens, quis hic locus sit Furiae, quum Iupiter omnem deorum interventum vetuerit, totum versum spurium et ex VIII, 700. ortum censet; sed recte Wagn. nihil hic esse demonstrat, quod reprehendas. Vide supra. — 763. *turbidus*, ira, furore. Vid. supra v. 648. IX, 57. XI, 742. Silius XIII, 214. Stat. Theb. VII, 669. VIII, 539. all. — *campo.* Med. *campum*, quod ab hoc loco alienum, quia Mezentius iam versatur in campo, non nunc primum in campum procedit. — De prodigiosa Orionis proceritate et incessu per mare Heyn. laudat Apollod. I, 4, 3. ibique adnott. et Theocr. Id. VII, 54., ub Orion oriens Ὠκεανῷ πόδας ἴσχει. Cf. etiam Hom. Od. XI, 572. De ipso Orione vid. ad I, 535. III, 517. al. Ceterum cf. similem de Polyphemo locum III, 664 sq. — *Nerei stagna.* Vid. I, 126. — *viam scindens*, quod alibi *viam secans.* Vid. ad VI, 900. — *supereminet undas. Supereminere* Accus. iunctum legitur etiam I, 501. et VI, 857., ap. Avien. 610. *Gadis supereminet fretum* et al. — 766., *Aut* (quum) *ingreditur.* Etiam Homerus Orionem venatorem exhibet Od. XI, 571." *H.* — V. 767. iam supra IV, 177. legimus in loco de Fama agente. — 770. *Obvius ire parat.* Vid. ad IV, 118. — Quinctil. Inst. I, 5, 65. (ubi vid. Spalding.) vocem *imperterritus*, quo praeter Maronem utitur etiam Silius XIV, 187., tamquam duabus Praepositionibus inter se pugnantibus compositam vituperat. — 771. *mole sua stat*, ipsa moles corporis facit, ut firmiter stet, tamquam rupes suo pondere librata. Cf. etiam VII, 589. et II, 639. Wagn. comparat Lucan. I, 136 sqq. *quercus - - Pondere fixa suo.* De monosyllabae autem clausulae gravitate vid. ad Geo. I, 181. et al. — 773. Rectissime Servius: „Non alium sibi putat deum esse sacrilegus, quam dextram et fortitudinem;" ut igitur alii ad certamen procedentes deos in auxilium vocare solent, sic hic *divûm contemptor* (VII, 648.) dextram suam hastamque, quasi numen suum, adesse sibi vult: neque erat, cur Peerlk. huic explicationi verbosissima disputatione

Nunc adsint! Voveo praedonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropaeum
Aeneae. Dixit, stridentemque eminus hastam
Iecit; at illa volans clipeo est excussa, proculque
Egregium Antoren latus inter et ilia figit,
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
Haeserat Euandro, atque Itala consederat urbe.
Sternitur infelix alieno vulnere, coelumque
Adspicit, et dulcis moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Aeneas hastam iacit; illa per orbem
Aere cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque sedit

adversaretur, ut coniecturam suam commendaret: *Dextra mihi, et deus.* Delevimus autem Commata, quibus Heyn. et Wagn. cum vulg. editt. verba *mihi deus* includunt, quum ordo verborum hic sit: *Dextra et telum mihi adsint deus.* Mecum faciunt Süpfl. et Wagn. ipse in min. edit., dum Peerlk. et Gossr. vulgarem rationem sequuntur. Cum tota sententia Heyn. confert Apollon. I, 466 sq. et infra XII, 95 sq. De hasta dei instar culta cf. etiam Herald. ad Arnob. p. 196. et Ruhnk. Ep. crit. II. p. 195. Similes loci inveniuntur ap. Silium V, 118. VI, 137 sqq. Iustin. XLIII, 3. Stat. Theb. III, 615. et IX, 548. — 774. „Quum alii tropaea in deorum honorem consecrent, Mezentius vovet, se armis induturum esse Lausum filium, ut ideo ille tamquam tropaeum adstet, quod erat truncus armis indutus.“ *H.* Quid sit tropaeum, docet ipse poëta XI, 5 sqq. *Aeneae* Genitivus est cum *praedonis* coniungendus, quo nomine iam VII, 362. Aeneam appellatum vidimus. Peerlk. minus recte *Aeneae* pro Dativo habet, ut Mezentius ironice loquatur: voveo, polliceor Aeneae tropaeum. Ceterum non male adiungit: „Poëta hoc dicentem facit patrem, quia mox Lausus revera factum est tropaeum Aeneae, sed ab eo occisus.“ — 777. *Iecit; at* lectio est plurimorum Codd., quam cum Iahn. et Wagn. restituimus, in quo posteriores omnes nos secuti sunt. Vulgo *Iniicit.* Alii Codd. *Coniicit, Eiecit, Iniecit;* quae tota varietas inde orta videtur, quod voc. *at* casu omissum fuerat post similem syllabam *it.* — 777 sq. „Intelligo hastam, magna vi actam, superficiem convexam clipei, divina (Vulcani) arte facti, tantum strinxisse, hinc resiliise transversum actam et in Antorem adstantem aberrasse, ὀλισθεῖν.“ *H.* — 779. *Herculis comitem*, ut supra v. 320. Melampus. — *missus*, profectus. Cf. VI, 812 sq. et VII, 762. — 780. *Haeserat Euandro*, comes fuerat. Cf. Hor. Od. I, 32, 9. *Veneremque et illi Semper haerentem puerum canebat*, Catull. XXI, 6. *iocaris una*, *haeres ad latus*, *omnia experiris*, Ovid. Am. III, 11, 17. *Quando ego non fixus lateri spatiantis adhaesi?* et similes locos; de *haerendi* autem verbo cum Dativo constructo vid. adnott. ad IV, 73. — 781. *alieno vulnere*, non sibi intentato. Heyn. confert Silium VIII, 630. *telo non in sua vulnera misso.* — *coelumque adspicit.* Servius, coll. IV, 691. et X, 899., „Naturaliter, inquit, morientes cupiunt satiari extremo lucis adspectu;“ Wagn. autem, nescio an rectius, suspicatur, Antorem coeli fatorumque crudelitatem tacite incusantem exhiberi; ut Ecl. V, 23. *Atque deos atque astra vocat crudelia mater.* — *moriens reminiscitur Argos.* Constat enim, quam miserum veteribus visum sit in aliena terra mori. — Cum v. 782. cf. Stat. Theb. VIII, 436. *dilecta genis morientis oberrant Taygeta.* — 783 sqq. „Cf. Hom. Il. III, 355 sqq. Clipeus Mezentii septemplex fuit; ex triplici aere, ex tegumento lineo, triplicique corio taurino compactus.“ *H.* — 784. *aere cavum* concavum et ex aere factum. Cf. V, 663. ibique (et ad III, 618. IV, 517. al.) adnott. — 785. *tribus tauris*, i. e. tribus

Inguine; sed viris haud pertulit. Ocius ensem
Aeneas, viso Tyrrheni sanguine laetus,
Eripit a femine, et trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore,
Ut vidit, Lausus, lacrimaeque per ora volutae.
Hic mortis durae casum tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, iuvenis memorande, silebo.
Ille pedem referens et inutilis inque ligatus
Cedebat, clipeoque inimicum hastile trahebat.
Proripuit iuvenis seseque immiscuit armis,
Iamque assurgentis dextra plagamque ferentis
Aeneae subiit mucronem, ipsumque morando

---

pellibus taurinus. Sic Stat. Theb. VII, 310. *clipei septemplice tauro.* Cf. etiam ibid. III, 592. id. Achill. I, 470. Lucan. IV, 131 sqq. all. cum Hom. Il. XII. 137. *βόας αὔας ὑψόσ' ἀνασχόμενοι.* Ceterum vid. supra ad v. 483. XII, 925. et all. — 786. *vires haud pertulit.* Cf. inf. XII, 907. Silius V, 326. *letalem pertulit ictum* ibique Drak. et Barth. Advers. V, 5. — 788. *a femine.* Sic ex omnibus fere Codd. et Charisio Heins. edidit pro vulg. *a femore.* Cf. etiam Heins. et Drak. ad Sil. I, 540. — 789 sqq. *Heyn.*, qui etiam Pind. Pyth. VI. conferri iubet, inter alia haec adnotat: „In hoc poëtae acumen observari velim, quod tantam pietatem tribuit filio hominis saevi et iniusti, quodque hunc ipsum patrem, hominem impium et odiosum, naturae affectu et amore in filium mollissimum exhibuit; - - tanto magis enim movemur pietatis hoc affectu in homine, qui nullam talis humanitatis sensus spem de se fecerat. — 791. Non absurde poëta epicus suam ipse personam prodit et interponit; advertit enim animum lectoris, dum ipse poëta miseratione contactum se significat.“ — *mortis durae*, utpote adolescentis; quare etiam *casum* adiicitur, nihil enim miserabilius, quam adolescens eiusmodi casu oppressus. Wagn. Cic. Cat. mai. c. 19. et Huschk. ad Tib. III, 2, 27. conferri iubet. — *tua optima facta.* Cf. Val. Fl. II, 262. *Stabilem quando optima facta Dant animum* et Aen. II, 547. — 792. *Si qua vetustas*, posterior aetas, posteritas, *fidem latura est*, habebit, *tanto operi*, tantae Lausi pietati et virtuti. Wagn. tamen, coll. Ovid. Met. XV, 871., cum Donato *opus* de ipso Virgilii carmine intelligit, quod *tantum* vocetur, quippe hominum summorum ac fortissimorum rerumque maximarum memoriae consulturum; eamque explicationem probat Thiel., qui provocat ad simillimum locum IX, 446. Peerlk. vero, cui neutra harum explicationum satisfacit, coll. Ovid. Met. I, 445. *Neve operis famam possit delere vetustas*, quem putat hunc locum imitatum esse, satis audacter coni. *Ne qua fidem tantam possit delere vetustas.* Ceterum Heyn. confert Cic. pr. Mil. 35. *de me nulla umquam obmutescet vetustas.* — 793. *Non silebo* facta tua, *nec te, iuvenis.* Peerlk., cui hoc ridiculum videtur, quum nemo facta alicuius laudare et de ipso homine tacere possit, coni. *Non equidem, aeternum iuvenis memorande, silebo.* — 794. *inutilis*, vulnere debilitatus. Cf. II, 647. Plenius Ovid. Her. I, 105. *inutilis armis* et Silius VII, 105. *inutilis bello.* — „*illigatus*, sc. hastae, quae clipeo transfixo in inguen penetrarat. Cf. Hom. Iliad. V, 664 sq.“ *H.* De tmesi vid. ad IX, 288. et al. — 796. *Proripuit* ex Med. ceterisque Codd. fere omnibus cum Wagn. restituimus, qui nullum verbum loco nostro aptius esse censet; celeritate enim magis opus fuisse ad imminens periculum a patris capite depellendum, quam vi, cuius significatio insit in vulg. *Prorupit*, cui Rom. tantum cum duobus aliis favet. Secuti sunt posteriores editores omnes. — 797. „*Aeneas as-*

Sustinuit; socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parma protectus abiret,
Telaque coniiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus. Furit Aeneas, tectusque tenet se.
Ac velut effusa si quando grandine nimbi
Praecipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola, et tuta latet arce viator
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris, ut possint sole reducto,
Exercere diem: sic obrutus undique telis

---

surgit dextra, ad ictum inferendum insurgit manu elevata ac reducta.“ *H.* Vid. supra IX, 749. — 798. Lausus excipit ictum patri minantem. — *morando Sustinuit*, „moram iniiciendo eius impetum lusit.“ *Serv.* — 799. *sequuntur*, prosequuntur id factum. — 800. *dum - - abiret.* Vid. adnott. ad Aen. I, 5. — 801. Ex vv. 802. 809. et 810. apparet, Aeneam non proturbari, sed fortiter resistere, quare Wagn. vocem *proturbant* recte interpretatur per proturbare student, conantur; quum verba finita interdum consilium et voluntatem rei gerendae indicent, qua de re conferri iubet Ramsh. §. 163. 3, b. et de Graecis Elmsl. ad Eur. Heracl. 1003. et Herm. ad Viger. p. 746. §. 161. Cf. etiam adnott. ad VI, 468. et XII, 394.; de ipso autem *proturbandi* verbo supra IX, 441. et Ovid. Met. III, 80. — 802. *Furit Aeneas*, ob ereptum sibi hostem. — *tectus tenet se*, sub clipeo. Cf. supra v. 412. Peerlk., cui totus, qui sequitur, locus (vv. 803—809.) sine iusta causa spurius videtur, pro *tenet se* coni. *tenens se*, ut hoc Participium arcte cohaereat cum verbo *Sustinet* v. 810., quod absolute positum censet, coll. Gronovio ad Liv. XXXIX, 31. et Oudend. ad Caes. B. G. II, 25. — Cum v. 803 sqq. Heyn. conferri iubet Hom. Il. XII, 156 sqq. XIII, 405. et Quint. Smyrn. VIII, 379 sqq. E Latinis adde Ovid. Met. V, 158 sq. et, qui Maronem imitatus est, Silium VI, 321 sqq. Cf. etiam Aen. IX, 688 sqq. et XI, 611. Wagnero hic locus, qui offendat parum grata copia in verbis *arator - - agricola,* geminato *omnis* et ὁμοιοτελεύτῳ *arator - - viator*, a poëta in emendandis relictus videtur. Sed Virum doct. nimis morosum fuisse, etiam Iahn. ad Ecl. VI, 61. p. 382. ed. II. iudicat. — 804. *Praecipitant.* Vid. ad II, 9. — *diffugit*, non ἀοριστικῶς positum esse, quod Heyn. censet, sed veram vim Perfecti habere (arator, postquam diffugit, tutus est a nimbis), vere docet Wunderl. in Epist. ad Heeren. p. X. — De ὁμοιοτελεύτῳ *arator - - viator* vid. adnott. ad Aen. IV, 256.; quod autem attinet ad anaphoram verbi *omnis*, cf. Senec. Hippol. 1052. *omnis e saltu fera Diffugit*, *omnis frigido exsanguis metu Venator horret;* Albinov. Eleg. I, 202. *adsumus omnis eques; omnis adest aetas* cett. et adnott. ad Ecl. I. 75. Geo. I, 225. Aen. IV, 138. al. — 805. „*tuta arce*, latebris, refugio, cavo ripae vel antro; quatenus *arx* ab *arceo* deducitur et locum designat, ubi quis se tuetur, defendit.“ *H.* Vid. ad II, 322. — 806. *amnis ripis*, cavo torrentis vi effecto. — 807. Cf. Lucr. VI, 630. *Quum pluit in terris et venti nubila portant.* Verba *in terris* opponuntur vv. *ripis* et *fornice*, sensusque hic est: Latet viator sub ripis aut sub fornice, dum in terris pluvia est. — 808. *Exercere diem*, opere exercendo transigere diem. Similiter *diem fatigare* VIII, 94., ubi vid. adnott. Vid. etiam ad Geo. I, 99. Aen. III, 281. et al. Herzog. et Kritz. ad Sall. Cat. 11, 1. Bach. ad Ovid. Met. VI, 145. alios. — Pro *possint* Med. et Rom. a m. pr. cum aliquot aliis *possit*, quod praefert Santen. ad Terentian. p. 261.; quare etiam Iahn. (in priore edit.) *possint* fortasse a correctore ortum censet. Sed vere *Wagn.:* „Mihi satis videtur, in loco non satis elaborato nihil mutare; nec satis commode ad alteru-

Aeneas nubem belli, dum detonet omnis,
Sustinet, et Lausum increpitat Lausoque minatur:
Quo moriture ruis, maioraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exsultat demens; saevae iamque altius irae
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcae fila legunt: validum namque exigit ensem
Per medium Aeneas iuvenem, totumque recondit.
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro,

---

trum tantum viatorem, qui extremus commemoratur, aut agricolam, quem proprie *diem exercere* dicimus, verbum accommodes;" quare etiam Iahn. (ut reliqui omnes) in altera edit. Pluralem recepit, Servii maxime auctoritatem secutus. — 809. *nubem belli*, πολέμοιο νέφος (Hom. Il. XVI, 143. Plut. Mar. 16. al.), belli molem, procellam; hic tamen maxime telorum multitudinis ratione habita. Cf. Silius XVI, 651. *Excepit nubem belli, solusque ruenti Obieci telo caput;* Iustin. XXIX, 3. *Videre se ait consurgentem in Italia nubem illam trucis et cruenti belli;* et Claud. laud. Seren. 196. *Si bellica nubes ingrueret.* — *dum detonet omnis*, mutata etiam distinctione, cum Wagn. (quem posteriores editt. omnes hic sequuntur) restituimus pro vulg. *detonet*, *omnem*, quod Palat. modo cum duobus Pariss. exhibent. Ceteri omnes aut *omnis* aut *omnes.* Verissime enim Wagn. docet, vulgatam requirere Indicativum *detonat;* nam *nubem omnem sustinet* significare: sustinet hoc incommodum usque ad finem, dum detonat; Coniunctivum autem consilium indicare sustinendi, dum omnis detonet. De verbo *detonandi* cf. Val. Fl. IV, 293. Flor. II, 6. et IV, 2. Ovid. Trist. II, 35. Petron. 17. etc. — 810 sqq. „Ut ingenium, sic oratio Aeneae diversa ab ea, qua simili in congressu cum Pallante utebatur Turnus paullo ille ferocior v. 442 sq. 490 sq." *H.* — *Lausum incr. Lausoque minatur*, nomine hominis cum singulari vi iterato, ut IX, 438. et al. Cf. etiam quae supra ad v. 705. adnotavimus. — 811. *moriture* pro moriturus. Vid. ad IX, 485. et de signif. voc. *moriturus* ad Geo. III, 501. Thiel. de hoc usu Participii Futuri Activi, ubi sermo est de re, quae ut fiat fatale vel necessarium est, conferri iubet Hor. Od. II, 3, 4. (*moriture Delli*) Ovid. Met. XIII, 411. et A. A. I, 15. Lucr. I, 33. Tib. II, 1, 61. Prop. IV, 11, 35. aliosque locos et Iahn. ad Ovid. Trist. I, 7, 20. — *maioraque audes* pro Participio *audens*. Vid. ad Ecl. VIII, 3. Geo. III, 282. IV, 8. et al. — 813. *Exsultat.* Vid. II, 386. — *irae surgunt.* Vid. ad XII, 494. — *extrema fila legunt.* „Leguntur, puto, inter nendum fila, dum in fusum colliguntur, h. e. dum lana de colo in filum ducta in fuso glomeratur. Quare si Parcae *fila extrema* ducunt, etiam ea *legere* recte dicuntur, colligere, ut penso iam absoluto ea rumpant." *H.* Ceterum cf. Claud. in Eutrop. II, 461. *Tandem fila tibi neverunt ultima Parcae* et similes loci. Recte *Peerlk.:* „Parcae nunc *fila legunt extrema,* quando venerunt ad ultimam filorum partem, quae Lauso debebantur. *Fila* leguntur tamdiu, quamdiu non superest, quod legas, lana consumpta est, unde fila nentur. Theseus in Labyrintho fila legebat ultima, quum finem viae attigerat. Cf. Heins. ad Ovid. Her. X, 104. et Fast. III, 462., ubi h. l. Virgilii explicat." — 815. *exigit ensem.* Vid. ad v. 682. — 818. *mater quam neverat.* Cf. de hoc more Barth. ad Stat. Theb. VIII, 565. — *molli auro*, i. e. ductili. Vid. ad Ecl. II, 72., supra ad v. 138. et Heins. ad Ovid. Ibin 76. Hoc autem vestimenti genus Etruscis frequentatum fuisse, memorat Heyn., qui etiam hic Hom. Il. XX, 470., et cum v. 819 sqq. Hom. Il. XVI, 856 sq. conferri iubet. — 819. *vita* pro anima. Cf. infra XII, 952

Implevitque sinum sanguis; tum vita per auras
Concessit moesta ad Manis, corpusque reliquit.
At vero ut vultum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris,
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit,
Et mentem patriae subiit pietatis imago.
Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus laetatus, habe tua; teque parentum
Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.

— 821 sqq. „Ad miserationem egregie facit ipsa Aeneae miseratio et respectus Ascanii et in alterius fortuna cogitatio de casu, qui sibi accidere posset.“ *H.* — Heyn. malit *Ut vero vultum*, Peerlk. autem *Tum vero ut vultum*. — 822. De voc. *ora* cum vi iterata vid. supra ad v. 691. — *ora modis pallentia miris.* Vid. ad Geo. I, 477. et Aen. I, 354. — 823. Plures Codd., inter quos Med., inverso ordine *graviter miserans;* sed Adverbium hic pertinere ad Verbum finitum, non ad Participium, quod minus grave est, et tota huius loci ratio, et locus simillimus supra v. 789. docet. Verbis autem sic positis: *Ingemuit graviter miserans*, constans poëtarum usus, qui Adverbium Participio, cuius significatio per illud intendatur, praemittere solent (cf. praeter Wagn. ad h. l. Iahn. in *Archiv für Phil. u. Päd.* 1836. IV, 4. p. 634. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 2, 41. Vol. I. p. 119.), coniungi iuberet *graviter miserans.* — *dextram tetendit*, ut iuvenem terra sublevaret. Peerlk., qui putat, mortuo tendi manus non posse, quum nostram manum accipere nequeat, coni. *dextramque prehendit.* — 824. „*patriae pietatis imago*, amoris sui in Ascanium recordatio; et quem ipse dolorem suscepturus sit in simili casu. Ea, quae recordamur, poëta per *imaginem* effert animo obiectam. Cf. IX, 294.“ *H.* Adde II, 560. — *subiit* ex plurimis et optimis Codd. cum Wakef., Iahn. et Wagn. revocavimus loco vulg. *strinxit*, ab Heinsio ex Med. et utroque Rottend. in contextum recepti, quod facile ex IX, 294. repeti poterat, ubi idem fere versus legitur. Peerlk. tamen contendit, imaginem pietatis non esse recordationem, sed ipsam pietatem tam illustri exemplo ante oculos positam, et Aeneam hac pietatis imagine admoneri potuisse, quid suo patri deberet, non quid deberet filio; quare lectionem *strinxit*, i. e. vehementer commovit, defendit, quam etiam Gossr. servavit, sed invitus, ut ex adnot. adiecta videtur apparere. Süpfl. nobiscum facit. — 825 sqq. Peerlk. totam, quae sequitur, Aeneae orationem minus probabiliter ipsius Virgilii esse putat, imprimis ob v. 830. (ubi vid. adnott.) — *pro laudibus istis.* Vid. ad VIII, 273. et IX, 197. et 252. Wagn. hic sua ad Elegiam ad Messal. p. 61. consuli iubet. — 826. *tanta indole*, tanta pietate. — 827. „*Arma habe tua.* Magnus scil. honos in illo aevo habitus, si victum victor non spoliaret. Cf. Iliad. VI, 417.“ *H.* Praeterea recte *Servius:* „Moris fuit, ut cum his rebus homines sepelirentur, quas dilexerant vivi.“ Cf. VI, 221. — 828. Remitto corpus tuum, ut in patrio sepulcro condatur. — Verba *si qua est ea cura* Heyn. minus recte interpretatur vel: si modo sensum huius rei habes, coll. IV, 34., vel: modo est, qui te inferendum curet. Rectius locum sic intellige: si forte haec te morientem (cf. v. 821.) cura torquet tibique mortem etiam acerbiorem reddit. Wagn. Aeneam his verbis muneris pretium extenuare censet, ut haec sit sententia: quidquid s. quantumcumque id est, (cf. VII, 4. *si qua est ea gloria*); in min. tamen edit. locum rectius sic capit: „si qua id curas, si tibi gratum est,“ quod fere eodem redit, quo mea explicatio. Peerlk. denique, poëtam hic loqui putans, totum locum sic corrigendum esse censet: *teque parenti*, *Manibus et*

Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Aeneae magni dextra cadis. Increpat ultro
Cunctantis socios, et terra sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comptos de more capillos.
Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat
Arboris acclinis trunco. Procul aerea ramis
Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circum iuvenes; ipse aeger, anhelans
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
Multa super Lauso rogitat, multumque remittit,
Qui revocent, moestique ferant mandata parentis.

---

cineri si qua est ea cura, remittit. — 829 sq. Heroës maximum in eo mortis solatium inveniebant, si fortis viri manu cadebant. Cf. supra v. 450. XI, 688. Ovid. Met. IX, 7. XII, 81. Silius II, 704. IV, 674. V, 561. IX, 425. X, 302. Claud. B. Gild. 381. all. — 830. *Aeneae magni dextra cadis.* Nescio, quo iure *Peerlk.* haec adnotet: „Dicat de se: *Sum pius Aeneas, fama super aethera notus.* Hoc ibi rationem habet. Quod se ipsum *magnum* appellat, nimia est simplicitas vel sarcasmus a misericordia abhorrens. Virgilius recte dicit: *cadis manu Aeneae magni.*" — 830. *Increpat*, advocat, *ultro.* Vid. ad II, 145. — 831. *cunctantes*, scil. adire, ut sublevarent et auferrent caesum. Imitatur h. l. Val. Fl. III, 613. *Iamque morae impatiens cunctantes increpat ausus Tiphys.* — V. 832. redit infra XII, 952. — „*de more*, scil. Etruscorum, quod ex vasis aliisque monumentis intelligitur." *H.* De ipsa dicendi formula *de more* vid. III, 65. VII, 357. XI, 35. 142. Ovid. Met. XII, 11. Lucan. I, 584. Suet. Galb. 18. all. Cort. ad Luc. l. l. Ruddim. II. p. 265. Hand. Turs. II. p. 215. — 833 sqq. Cf. similis locus Hom. Il. V, 692 sqq. — „*Vulnera siccabat lymphis*, sanguinem sistebat frigida aqua. Ignoramus, an primus hoc ausus sit Maro; imitatus est Stat. Theb. I, 527." *H.* Adde eiusd. X, 716. *undantem lacrimis siccare cruorem* et cf. imprimis Drak. ad Silium VI, 91. — 834. *corpus levabat* (*er liess ruhen*) *acclinis* Servius explicat per: inclinatione recreabat. Haud pauci Codd. cum Med. et Rom. *lavabat*, quod tamen miror receptum esse Iahnio, quum verbis antecedd. *Vulnera siccabat lymphis* originem debere appareat. (Quod intelligens Iahn. in edit. II. *levabat* restituit, quod recentiores editt. omnes receperunt.) — 835. *arboris acclinis trunco* idem fere, quod Geo. III, 233. et Aen. XII, 105. *arboris obnixus trunco.* Cf. etiam Callim. h. in Del. 208. ἀπὸ δ' ἐκλίθη ἔμπαλιν ὤμοις Φοίνικος ποτὶ πρέμνον, Claud. de Cons. Prob. et Ol. 114. *Arbore fultus Acclines humeros* et Val. Fl. I, 147. *acclinisque tapeti.* Plures Codd. perperam *acclivus* vel *acclivis*, quod de locis dicitur, non de hominibus. Cf. Drak. ad Silium V, 470. — *procul.* Vid. Ecl. VI, 16. et Geo. IV, 424., ubi adde Drak. ad Silium XI, 275. et Orell. ad Hor. Ep. I, 7, 32. — 836. Loricam et scutum in prato deponit, galeam suspendit in arbore. — *quiescunt*, otiosa iacent. — 838. *Colla fovet*, sustinet, levat caput arboris trunco. [Thiel. confert Ovid. Met. X, 268. et Claud. VI. Cons. Hon. 195.] — „*fusus barbam*, habens barbam propexam, in pectus promissam, dum ad truncum acclinatus capite demisso recubat." *H.* De constructione vid. adnott. ad Ecl. I, 55. Ablat. autem *in pectore* (h. e. ita ut barba in pectore posita sit) cum Participio Perf. *fusus* eadem ratione iunctus, qua Aen. VI, 339. *effusus in undis* et similia. Quare non opus erat, ut Heinrich. et Peerlk. (qui confert Ovid. Fast. I, 259. *mulcens propexam ad pectora barbam*, Silium XIII, 310. *propexis in pectora barbis* et multos similes locos) mallent *in pectora.* — Cum v. 839. cf. I,

At Lausum socii exanimem super arma ferebant
Flentes, ingentem atque ingenti vulnere victum.
Agnovit longe gemitum praesaga mali mens:
Canitiem multo deformat pulvere, et ambas
Ad coelum tendit palmas, et corpore inhaeret.
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
Ut pro me hostili paterer succedere dextrae,
Quem genui? Tuane haec genitor per vulnera servor,
Morte tua vivens? Heu, nunc misero mihi demum
Exitium infelix! nunc alte vulnus adactum!

---

750. — *multumque* (*viel*, *oft*) *remittit.* Hanc difficiliorem lectionem ex optimis Codd. (Med. Rom. Gud. Mentel. I. aliis) Heins. recepit, quem cum Heynio et Wagn. (in mai. edit.) secuti sumus. Iahn., Süpfl. et Gossr. (quibus in min. edit. etiam Wagn. se adiunxit) cum Burm. retinuerunt vulgatum *multosque*, quod praebent Palat. et tres Pariss. Peerlk. haec verba *multumque remittit* cum toto versu sequente spuria habet. — 841. *exanimem.* Vid. supra ad v. 496. — *super arma*, in clipeo. Cf. supra v. 506. — 842. *ingentem - - ingenti vulnere victum.* Heyn. confert Hom. Il. XVI, 776. *Κεῖτο μέγας μεγαλωστί.* Cf. Lucr. I, 742. *Et graviter magni magno cecidere ibi casu;* Ovid. Met. III, 60. *magnum* (molarem) *magno conamine misit* et similes loci. Vid. etiam ad Geo. II, 327. Aen. V, 447. XII, 640. et al. Ceterum quisque sentit, ipsis versus numeris apte depingi incedentium tarditatem. — 843. *longe*, *von weitem her.* Cf. v. c. Ovid. Met. X, 719. *Agnovit longe gemitum morientis.* — *praesaga mali mens* legitur etiam Val. Fl. I, 694. al. — 844. *multo pulvere* Heins ex optimis Codd. et Macrob. IV, 3. restituit pro vulg. *immundo pulvere*, quod, a paucis modo et recentioribus Codd. exhibitum, ex XII, 611. ortum videri potest. Lectio autem *multo* etiam Val. Flacci III, 716. imitatione firmatur: *Illacrimat*, *multaque comas deformat arena.* Ceterum cf. Catull. LXIV, 224. *Canitiem terra atque infuso pulvere foedans* ibique Doering. Heyn. comparat Homer. *κατεχεύατο* Od. XXIV, 315. — 845. Alternis vicibus modo ad coelum tendit manus, modo mortuo iniicit. — *corpore inhaeret*, prostratus supra corpus occisi filii. Cf. XI, 150. et de constructione Ruddim. II. p. 142. Aliquot Codd. *corpori*, male et contra Virgilii usum, longam vocalem nusquam elidentis, nisi post aliam syllabam longam. Eodem sensu Lucan. VIII, 727. (ubi vid. Cort.) dicit *incumbere in corporibus carissimis.* — 847. *hostili succedere dextrae*, dextram, h. e. vulnus excipere alterius loco. — 848. *per vulnera*, vulnere. -- 849. *Morte tua*, i. e. pretio mortis tuae. Cf. Stat. Theb. X, 768. *At Tyriis templa*, *arva - - Reddite morte mea*, et Quinct. Decl. VI. p. 128. *Parum est*, *quod iuveni singularis exempli causa mortis fui*, *et tam pretiosa redemptus anima senex odiosus morte filii mei vivo.* — *vivens*, servatus. — 850. *Exitium*, plurimorum et optimorum Codd. lectionem, cum Wagn. praetuli vulgatae *Exsilium*, quae ex interpret. orta videtur. Exsilium enim paullo post v. 852. a Mezentio certis verbis commemoratur; in verbis autem *exitium infelix* librarii facile haerere poterant. Sensus loci, quem bene perspexit Wagn. (comparans etiam Plaut. Amph. II, 1, 43. *Miserrima istaec miseria est*), hic est: Exitium, quod antea magis externum erat corporis malum ideoque aequiore animo ferebatur, nunc demum, quum etiam intimum animum mordeat, verum et infelix (intolerabile) exitium videtur; *nunc* enim *alte vulnus adactum* etc., quibus verbis seqq. hic animi dolor patrem miserum pungens latius exponitur. Consentiunt nobiscum Süpfl. et Gossr.; Thielius vero et Iahn. vulgatam multis verbis defendunt, quae etiam Peerlkampio probatur, in contextu tamen *exitium* edenti. Ea probata sententia haec

Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriae poenas odiisque meorum:
Omnis per mortis animam sontem ipse dedissem!
Nunc vivo, neque adhuc homines lucemque relinquo.
Sed linquam. Simul hoc dicens attollit in aegrum
Se femur, et, quamquam vis alto vulnere tardat,
Haud deiectus equum duci iubet. Hoc decus illi,

---

esset: Antea exsilium meum filio vivente ac praesente consolabar neque prorsus desertus eram, sed nunc vere exsul desertusque sum, nunc demum exsilium infelix est. — *nunc alte vulnus adactum*, vulnus, quod Aeneas corpori inflixit, non curo; hoc demum, quod Lausi morte accepi, gravissimum accidit. Sic etiam Nepos Dion. 6. *Accepit parens gravissimum morte filii vulnus*, et Sen. Cons. ad Helv. 3. *Gravissimum est ex omnibus, quae unquam in corpus tuum descenderunt, recens vulnus.* Ceterum cum verbis *alte adactum* etc. cf. Aen. XI, 804. Stat. Silv. II. 5, 19. Lucan. I, 32. Silius VI, 580. IX, 153. X. 115. al. — 851. „*crimine*, criminatione et odio: te infamem et odiosum feci meis sceleribus. — 852. *Pulsus ob invidiam* etc. Cf. v. c. Cic. Lael. 12, 42. (Themistocles) *quum - - propter invidiam in exsilium expulsus esset.* — 853. *Debueram* omisso *si;* inversa oratio. Si debebam poenas civibus meis, si merebar mortem: utinam ipse vitam, vel omnibus suppliciis expulsam, reddidissem, superstite te! At nunc vivo, te erepto.“ *H.* Cf. XI, 160 sq. et adnott. ad IV, 678. Peerlk. signum interrogationis post *meorum* poni iubet, quod probare non possum. — 854. *Omnis per mortes*, per omnia mortis genera. Sic apud Graecos *πολλοὶ θάνατοι*, de quo Thiel. conferri iubet Stallb. ad Plat. Crit. c. 6. Peerlk. confert illos locos, ubi *animam per vulnera reddere*, *profundere*, *efflare* dicitur (Ovid. Fast. V, 469. Senec. Octav. 375. Sabini Ep. I, 77. Oros. III, 17.). — *dedissem* optantis est. Vid. ad IV, 678. — 855. *Nunc vivo* etc. Haec cum summa indignatione et desperatione loqui Mezentium, in promptu est. — 856. Wagn. vere memorat, *simul dicens*, (*ἅμα εἰπών*) non *simul attollit* iungenda esse, coll. Liv. XXII, 3. *Haec simul increpans* cett. et Apulei. Met. VI. *Et simul dicens libellum ei porrigit*, ibique Oudend. p. 394. Cf. etiam infra XII, 758. et XI, 827. — 857. *tardat* Heins. pro se tardat s. tardatur positum censet; sed rectius Heyn. verba sic explicat: vis adempta, h. e. virium defectus, ex alto vulnere tardat. *Tardare* enim etiam transitive usurpari, docent Cic. Ep. ad Att. VI, 7. ad Brut. 18. et alii loci a Lexicis suppeditati (cf. C. F. Hermann. in Vindiciis Latinitatis Epistt. Cic. ad Brutum. Gotting. 1844. p. 12., verissime disputans contra Marklandum, qui *tardandi* verbum apud quemquam scriptorem Latinum ante historiae August. auctores intransitivam significationem habere negaverat); et *vulnere tardus* legimus Aen. II, 436. et Ovid. Met. X, 49. *Vim* autem, utpote vocem mediam, etiam defectum virium indicare, docent eiusmodi loci, quales sunt Liv. II, 19. *Tarquinius Superbus, quamquam iam aetate et viribus erat gravior, equum infestus admisit*, et Ovid. Met. VII, 573. *aut si prohibent consistere vires, Corpora devolvunt in humum.* Ceterum pro *tardat* plurimi Codd. *tardet*, quod probari non potest, quum Virgilius *quamquam* cum Coniunctivo construere non soleat, secundae autem Coniug. verbum *tardere* (de quo Gossr. cum aliis cogitat) nullius nec scriptoris antiqui nec grammatici auctoritate confirmetur. Ceterum, quum Codd. hic varient (*sese alto*, *alto sese*, *quamvis alto se*) Peerlk. suspicatur, illud *vis* inde ortum esse, quod in nonullis Codd. *quamvis* fuerit pro *quamquam;* quare coni. *quamvis dolor alto vulnere tardat.* — 858. *Haud deiectus*, animo, vel potius consilio in mortem ruendi et lucem linquendi, haud deiecto; ut

Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus. Alloquitur moerentem et talibus infit:
Rhoebe, diu — res si qua diu mortalibus ulla est —
Viximus. Aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Aeneae referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum, aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter; neque enim, fortissime, credo,
Iussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
Dixit, et exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas iaculis oneravit acutis,
Aere caput fulgens cristaque hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit. Aestuat ingens
Uno in corde pudor mixtoque insania luctu,

Thiel. interpretatur, qui comparat Cic. Phil. IX, 4. *de sententia deiicere*, Sen. Herc. fur. 110. *mente deiectus* et similia. — 859. *bellis omnibus* pro proeliis. Vid. ad II, 439. — 860 sqq. „Non defendam hanc ad equum suum Mezentii orationem Homeri exemplo Il. VIII, 184 sqq. et XIX, 399 sq. aut Statii [Theb. IX, 211 sqq.] imitatione vel Silii [IV, 266 sqq.]; quae ad alias aetates pertinere videri potest. Sed in naturae humanae indole hoc ipsum videtur alte insitum esse, ut cum iis ipsis animantibus, quibus diu adsuevimus, tamquam cum familiaribus et sodalibus agamus et confabulemur. - - Non vero pro epici carminis dignitate nimis humile hoc videri debet in equo bellatore. In Mezentio accommodatum erat hoc commentum, quia mox equi vulnere ipsi sessori caedes paratur.“ *H.* — *moerentem.* Equus enim ipse cum domino luget. Cf. adnott. ad Ecl. V, 27 sqq. — 862. *spolia illa*, (sc. Aeneae) de re diu sperata et optata, ut etiam IX, 481. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXI, 1, 6. Peerlk. tamen explicat: quae illic sunt, ut Mezentius haec dicens digito monstret locum, ubi pugnetur. Videtur hunc locum ante oculos habuisse Stat. Theb. I, 461. — 863. *Lausi dolorum* duplici modo potest intelligi, aut: doloris mei propter Lausum, Lausi caede provocati (ut II, 784. *lacrimae Creusae:* cf. adnott. ad I, 462. II, 413. al.) aut: ipsius Lausi dolorum, i. e. vulneris ac mortis eius. Hoc cum Heinr. et Wagn. praestare dixerim: neque aliter locum intellexisse videtur librarius ille, qui (in Moret. 3.) ex interpret. scripsit *Lausi laborum.* Peerlk. malit *Lausique dolorumque*, ut sensus sit: mecum ulcisceris et Lausum et meos dolores. — 864. *aperit si nulla viam vis.* Vid. ad II, 494. — 865. *pariter*, i. q. una mecum. Cf. Hand. Turs. IV. p. 390. — Wagn., cui durum videtur *credo iussa pati* pro *credo te iussa passurum esse*, voc. *credo* recte parenthetice interiectum censet ad negationem intendendam, velut I, 387. VI, 368.; *iussa pati* autem pendere ex *dignabere*, ut hic habeamus eandem structurae mutationem, de qua diximus ad Geo. I, 25. Aen. II, 5. III, 234. al. Eadem est Peerlkampii, Süpflii et Gossravii sententia. — 867. *exceptus tergo* cett. Cf. Silius V, 146. *Inde exceptus equo.* — 869. *crista equina*, κόρυς ἱπποδασεία, ex more illorum temporum. Cf. Ovid. Met. XII, 88. Silius VIII, 427. all. — 870. *cursum dedit*, irruit, ex dicendi genere Maroni usitatissimo. Vid. adnott. ad I, 389. II, 697. VII, 560. IX, 323. al. — 871. „Pudor, furor, luctus una et coniunctim [*in uno* eodemque *corde*] eum inflammant; *pudor* quidem ex eo, quod filium pro se cadere passus erat.“ *H.* Cf. v. 846 sqq. Iteratur hic versus inf. XII, 667. Pro *Uno in corde*, quod Heins. ex optimis libris restituit, vulgo cum Palat. et paucis aliis legebatur *Imo in corde*, idque revocavit Wakef. et defendit Scheller Observv. p. 315.; sed minus recte *insaniam in imo corde aestuare*

* Et Furiis agitatus amor et conscia virtus. *
Atque hic Aenean magna ter voce vocavit.
Aeneas agnovit enim, laetusque precatur:
Sic pater ille deûm faciat, sic altus Apollo!
Incipias conferre manum.
Tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
Ille autem: Quid me, erepto, saevissime, nato
Terres? Haec via sola fuit, qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec divûm parcimus ulli.

---

dicas, quod etiam Wagn. iudicat, conferens praeterea Geo. IV, 184. et Heynii not. ad Ecl. X, 55. — V. 872., qui et ipse iteratur XII, 668., hic in omnibus Codd. melioribus desideratur, in Menag. autem post v. 875. collocatur, quare, quum etiam ab h. l. alienus sit, haud dubie spurius est censendus. Cf. etiam Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 60 sq. et Iahn. ad Geo. II, 129. p. 411. ed. II. Peerlk. hanc totam sententiam a verbis *Aestuat ignis* usque ad finem v. 872. spuriam et ex illo l. XII. loco huc translatam putat. — 873. *magna voce vocavit.* Vid. ad IV, 680. — 874. Heyn. *enim* pro enimvero, γάρ τοι, δή γάρ τοι positum accipit. Scilicet hoc *enim*, quasi parenthetice adiectum, instar est totius sententiae explicativae: Aeneas agnovit vocem — quid enim non agnosceret, quum iam antea cum eo manus conseruisset? — et precatur. Wagn. propterea utrumque verbum *agnovit enim* parenthesi inclusit, Copulam *que* ob hanc ipsam parenthesin adiectam putans, qua de re vid. ad V, 113. (Eiusmodi autem parentheses sane plerumque Perfectum tempus adsciscunt, etiamsi primaria sententia Praesenti tempore effertur. Cf. Bach. ad Ovid. Met. XI, 622.) Ceterum pro *enim* pauci quidam Codd. minoris pretii cum Palat. *eum*, quod Iahn. cum Bothio et Vossio *Anm. u. Randgl.* p. 236. recepit, coll. Aen. I, 413. IV, 479. et adnot. sua ad Hor. Od. III, 4, 17. Peerlk. tamen, Süpfl. et Gossr. nobiscum faciunt; quamquam hic lectione *eum* omnem difficultatem tolli censet. — 875. Vulgo post *Apollo* Comma ponitur, ut iungenda sint: *Sic* - - *faciat*, - - (ut) *incipias*. Quam nos cum Wagn. secuti sumus rationem, eam iam Heyn. iure praeferendam censuit, eandemque etiam omnes editt. me posteriores amplexi sunt. — *Sic faciat*, scil. ut tecum congredi, manus conferre liceat. De Part *sic* in precationibus usurpata vid. Ecl. IX, 30. X, 3. Hor. Od. I, 3, 1. etc. Heinrich. coni. *faveat*, Peerlk. autem *facias* et post *Incipiat.* — *pater ille deûm.* Vid. ad VII, 110. — *altus Apollo*, ut VI, 9. et al. Sic *altus Iuppiter* Ovid. Met. XV, 866., *alta Iuno* ibid. III, 284. et XII, 505. cett. Vid. etiam ad IX, 697. — Cum v. 876. (qui in Codd. nonnullis sic expletur: *et mihi iungere pugnam*) cf. IX, 741. Peerlk., coll. Aen. IX, 741. Val. Fl. IV, 205. et Senec. Herc. fur. 100., ubi *incipere* absolute usurpatur, verba *conferre manum* spuria habet. — 877. Cf. VI, 547. ibique adnott. — *subit obvius*, simpliciter i. q. procedit obvius. — 879. *haec via sola*, erepto nato, filii caede. — 880. *nec divûm parcimus ulli*, deos nihil curo, respicio („*kein Gott soll mich abhalten mit dir zu kämpfen.*“ Süpfl.) Cf. Val. Fl. IV, 218. *Nec lacrimae, nec forte preces superique vocati Pectora nostra movent.* Sensus igitur hic est: Frustra morte vel deorum metu me terres. „Sunt haec ad invocatos ab Aenea v. 875. deos referenda et ita accipienda: Nec ego, si moriendum est, mortem horreo, nec tibi dei, quos invocas, quidquam profuerint mecum pugnanti. Proprie enim non ipsis diis, sed ei, qui deos adiutores habet, parcitur.“ *Wagn.* Peerlk. tamen, cui *diis parcere* nihil aliud significare posse videtur, quam deos dictis factisque non laedere, quae sententia ab hoc loco plane aliena sit, verba *nec divûm parcimus ulli* „pro additamento hominis habet, qui, quid ipse velit, ignoret.“ Ceterum

Desine: iam venio moriturus, et haec tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem;
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro; sed sustinet aureus umbo.
Ter circum adstantem laevos equitavit in orbis,
Tela manu iaciens; ter secum Troïus heros
Immanem aerato circumfert tegmine silvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet
Vellere, et urgetur pugna congressus iniqua,
Multa movens animo iam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi cava tempora coniicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras

Santen. ad Ter. Maur. p. 267, temere verba sic vult transposita: *divûm nec.* Vid. adnott. ad IX, 138. — 881. *Desine*, sc. me terrere. — Pro *iam* antiquiores Codd. fere omnes cum Schol. Stat. Theb. III, 71. habent *nam*, quod, quamquam revocarunt Iahn. et Gossr., facile tamen oriri potuisse ex anteced. syllaba *ne*, iam Wagn. memoravit. *Iam* autem, ut nostrum *eben*, affirmandi aliqua vi praeditum, quae proficiscitur ex ipsa rei praesentis ideoque certae et conspicuae demonstratione, longe fortius esse, quisque videt. Verte igitur: *ich komme ja eben als ein Sterbender*, et cf. Hand. Turs. III. p. 137., contra Wagnerum disputans, qui Qu. Virg. XXIV, 2. hunc locum sic explicat: „Desine dictis me terrere: non potest quidquam amplius terrere moriturum." — 883. *figit volatque* pro figit volans. Vid. ad VII, 658. et al. Hanc autem lectionem vulgatam cum Heyn. bene defendit Weichert. de versu hyperm. p. 18. Heinsius ex cod. Gud. a m. pr. *figitque volutatque*, et Both. ex cod. Med. et Voss. *fugitque volatque* recepit. — *volat ingenti gyro*, summa velocitate in orbem equitat. Vid. ad Geo. III, 115. — 884. *sustinet* (tela) *aureus umbo.* Sic Med. a m. pr. et Gud.; ceteri *aereus.* Vid. supra ad v. 271. — 885. „Laevam in partem ideo maxime equitabat, ut, ipse laeva clipeo tectus, et dextra expedita, Aeneae, qui ei semper a laeva in interiore gyri orbe stabat, dextrum latus peteret, quod a clipeo tectum non erat. Sed Aeneas clipeum circumfert et hunc quidem v. 787. oneratum infixis hastis: is exceperat et sustinuerat tela." *H.* — 887. *aerato tegmine.* Ne quis malit *aurato*, cf. supra ad v. 271. adnott. — De *silva* iaculorum clipeo infixorum (cf. v. 808.) vid. adnott. ad Geo. I, 76. et Interpp. ad Flor. IV, 11. Imitatur hunc locum Lucan. VI, 205. *tot vulnera belli Solus obit, densamqae ferens in pectore silvam*, ubi vid. Cortius. — 889. *pugna iniqua*, peditis contra equitem. — 890. *Multa movens animo*, qua ratione adeat Mezentium. — *iam tandem erumpit.* Imitatur Virgilium Ios. Iscanus de bello Troi. V, 269. *Subit obvius Aiax Iam tandem erumpens*, quem Peerlk. laudat. — 891. *Bellator equus* legitur etiam Geo. II, 145. (ubi vid. adnott.) Aen. XI, 89. Tac. Germ. 14, 5. al. Sic infra XII, 751. *canis venator*, ap. Mart. XII, 1. *Molossus latrator* cett. Cf. etiam adnott. ad Ecl. VIII, 13. — *inter tempora coniicit hastam*, in frontem. Sic Liv. VIII, 7. *Spiculum inter aures equi fixit.* Ceterum hic comparant similem Homeri locum Il. VIII, 81. — 892. „Equus primum prioribus cruribus elevatus se erigit: tum prae dolore calcibus calcitrat; sic eques effunditur et h. l. quidem in latus (non in caput, nec resupinus; neutrum reliqua admittunt); mox ipse equus in caput procumbit et armo suo incumbit prostrato Mezentio. - - - *tollit se arrectum*, prioribus pedibus erectis haud dubie. Cf. XI, 637 sqq. Livius VIII, 7. et Silius IX, 595., ubi res ad elephantum traducta. — *calcibus* de posterioribus pedibus accipio: quis enim neget, equi naturam sic ferre,

Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, eiectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt coelum Troesque Latinique.
Advolat Aeneas, vaginaque eripit ensem,
Et super haec: Ubi nunc Mezentius acer et illa
Effera vis animi? Contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit coelum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas mortemque minaris?

---

ut prae dolore calcitret?" Haec fere *Heyn.* Quum tamen equus se arrectum tollere et simul recalcitrare non possit, Peerlk. *calces* de anterioribus pedibus intelligit, coll. Silio XVII, 133., qui hunc locum sic imitatur: *erexitque ore cruento Quadrupedem, elatis pulsantem calcibus auras.* Et sane locus sic melius videtur accipi, quam si cum Heynio sumamus, equum primum arrectum se tollere, tum vero prioribus pedibus innitentem calcitrare. Wakef. ad Lucr. VI, 689. (ubi legimus: *Tollit se, ac rectis ita faucibus eiicit alte* cett.) etiam hic legi vult: *Tollit se, ac rectus quadrupes ita calc. auras V.* — 893. Equus, ipse fusus super effusum equitem, eum quasi constringit corpore suo et facit, ut se expedire non possit. — 894. Verba *eiectoque* etc., quae antecedentia explicant, vulgo sic interpretantur: *eiectoque* equiti (qui ad latus equi exciderat) *incumbit cernuus armo* suo. Donatus autem rectius fortasse coniungit verba *eiecto armo*, quae interpretatur: porrecto altero crure; quod etiam Peerlk. probat, collatis Scribonii Largi verbis: *Ad luxatum omne et eiectum et expositum articulamentum.* Nam sane negari nequit, *eiecto*, si paullo insolentius pro *deiecto* positum ad equitem refertur, post illa *effusum equitem* etc. plane otiosum esse. — „*Cernuus* dicitur equus, qui cadit in faciem, quasi in eam partem cadens, quam cernimus." Haec *Serv.*; Nonius autem s. v.: „Cernuus dicitur propr. inclinatus, quasi quod terram cernat." Legitur etiam ap. Silium X, 256., qui Maronem sic imitatur: (Poenum) *Cernuus inflexo sonipes effuderat armo*, et Apulei. Met. IX, p. 235. Elmenh., ubi alii *cernulum* exhibent. Ceterum Wakef. ad Lucr. VI, 1141. sine causa coni. *eiectum*, quia *incumbere* interdum etiam cum quarto Casu construitur. — 895. Cf. inf. XI, 147. Heyn. contendit, poëtis *incendere* esse i. q. augere, magnum facere, ut *incendere clamorem* significet magnum clamorem movere; quemadmodum *incendere luctum* IX, 500. (ubi vid. adnott.), *vires* V, 455. cett. Ductum autem esse ex Tragicorum *φλέγειν*, *ἐπιφλέγειν*, pro *ἐγείρειν* posito, v. c. Soph. Ai. 196. Aesch. Pers. 393., ubi vid. Brunck. Proprie igitur *clamor* ipse *incenditur*, pro eo autem poëtae etiam dicere licebat *coelum clamore incendere*, i. e. coelum implere ingenti clamore. Aliter tamen *Peerlk.*, qui hanc proponit explicationem satis artificiosam: „Proprie *incendimus lignum* flamma admota, h. e. facimus, ut lignum ardeat sicuti flamma, quam admovemus ardet. *Incendimus in aliis luctum*, facimus ut lugeant, sicuti nos lugemus. *Incendimus coelum clamore*, facimus, ut coelum clamet, sicuti nos clamamus, nostro clamori respondeat." Ceterum cf. Stat. Theb. V, 553. *longoque profundum Incendit clamore nemus.* — 897. *super haec*, insuper, ut supra v. 556. XI, 226. et al. Cf. adnott. ad Aen. I, 29. II, 71. al. — 899. Sunt qui coniungant *auras hausit*, *suspiciens coelum;* sed ipse ordo verborum docet, coniungenda esse *auras suspiciens* et *hausit coelum*, i. e. coelum oculis quasi bibit; quod etiam vidit Wakef. ad Lucr. II, 1038., comparans Iuven. III, 84. *nostra infantia coelum Hausit Aventinum*, et Curt. V, 5, 19. *alium domi esse coeli haustum, alium lucis adspectum.* Cf. etiam Geo. II, 340. et Aen. XII, 945. Peerlk. coni. *coeli*, hac addita explicatione: „Mezentius sub equo iacebat, adeo ut spirare non posset. Hinc eluctatus suspicit et auras aetherias coeli trahens animam recipit." — *mentemque recepit* ex animi defectu. — 900 sq. *quid increpitas* etc.,

Nullum in caede nefas; nec sic ad proelia veni,
Nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.
Unum hoc per, si qua est victis venia hostibus, oro:
Corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
Circumstare odia; hunc, oro, defende furorem,
Et me consortem nati concede sepulcro.
Haec loquitur, iuguloque haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

---

non opus est verbis; immo *Nullum in caede nefas*, non nefas, nullum crimen erit, me interficere; i. e. interfice me, mortem non deprecor. — „*nec sic ad proelia veni*, h. e. nec Lauso a te caeso pugnae haec conditio nobis proposita est; immo vero, dum Lauso superstes esse non sustineo, mori decrevi.“ *H.* Rectius et simplicius *Peerlk.:* „ea cogitatione, ut putarem nefas esse me occidi, si vincerer,“ coll. Quinct. Decl. III. p. 60. *Neque in militiam ita venit, ut nesciret sibi mortem in procinctu habere.* — 902. „*nec - - - Lausus*: Lausus meus pugnaturus non ita tecum pactus erat, ut ne me interficeres, aut ego ut mortem deprecer.“ *H.* Interfecisti filium. Cur patri parceres? — 903. *per, si qua est* cett. Vid. ad II, 142. — *venia* i. q. gratia, beneficium. Vid. ad v. 626. — 905. *meorum Circumstare odia*, i. e. mei, qui me oderunt. Cf. II, 559. et Langius in *Verm. Schriften* p. 11. — „*defende* [scil. mihi] *furorem*, propulsa odia et iras, quominus corpus meum insepultum abiiciant et male mulceant: est *αἰκίζεσθαι*.“ *H.* Wagn. de hoc usu verbi *defendendi* conferri iubet Groebelii Obss. in Scriptt. Rom. class. Spec. XII. p. 13. Vid. etiam adnott. ad Ecl. VII, 47. — 906. *me consortem concede sepulcro nati* pro vulg. me consortem facias sepulcro nati. Cf. etiam Macrob. IV, 6. — 908. Heyn. verba sic coniungit: *animam diffundit* cum *cruore undanti in arma*, i. e. thoracem vel clipeum, coll. v. 487. Sed ipse verborum ordo suadet, ut iungamus *animam diffundit in arma* et per *animam* sanguinem intelligamus, quo vita continetur, ut IX, 349., ubi vid. adnott. Cf. etiam Cort. ad Lucan. VII, 622. Eadem est Wagneri sententia, qui verba *undanti cruore* ex usitata poëtici sermonis ubertate adiecta censet pro: undantem animam diff. in arma. Cf. etiam Wakef. ad Lucr. IV, 88. Cum *undanti* autem *cruore* cf. supra IX, 700.

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I S.

LIBER UNDECIMUS.

ARGUMENTUM.

„Occiso Mezentio victor Aeneas Marti tropacum erigit: Pallantis mortui corpus magno pompae apparatu ad Evandri urbem remittit: ubi summo et patris et suorum et omnium luctu excipitur (1—99.). Interim oratores a Latinis missi dierum duodecim inducias impetrant: quo temporis spatio utrique suorum cadavera perquirunt, supremoque sepulturae honore prosequuntur (100—224.). Eodem quoque tempore Venulus, quem sub belli initium legatum ad Diomedem miserant Latini, ad suos redux auxilia sibi denegata renunciat (225—295.). Ea spe destitutus Latinus, consilio convocato, de summa belli consultat, legatosque de pacis conditionibus ad Aeneam mittendos censet (296—335.). Ibi Drances et Turnus pro inveterato inter ipsos odio se mutuis conviciis proscindunt (336—444.). Interim Aeneas, bipartito divisis copiis, levis armaturae equites planis itineribus ad urbem praemittit: ipse cum reliquo exercitu per loca silvis montibusque impedita ad editiorem oppidi partem contendit. Cuius rei nuntio Laurentum perlato consilium dimittitur: paranturque ea, quae ad urbis defensionem putantur pertinere (445—485.). Turnus cognito per exploratores Aeneae consilio bifariam et ipse suas copias partitur: equitibus Messapum et Camillum praeficit, eosque hostium equitibus opponit; ipse cum peditibus angustias, quo necessario Aeneae ad urbem iter erat, breviori itinere occupat, atque ibi in insidiis substitit (486—531.). Interponitur episodium de Camilla (532—596.). Interim equestre proelium committitur, diuque dubio utrimque eventu pugnatur (597—647.). Ibi Camilla, magna prius edita hostium strage, dum Chloreum, Cybeles sacerdotem, armorum eius pulchritudine capta incautius sequitur, ex insidiis ab Arunte hasta traiicitur (648—835.). Quam tamen sacrae virginis caedem Aruns non diu tulit inultam: nam et ipse paullo post ab Opi, Dianae ministra, sagitta traiectus offensi numinis poenas persolvit (836—867.). Camillae nece consternati Rutuli fugam arripiunt: Troiani urbis oppugnationem parant (868—895.). Eius calamitatis nuntio ab Acca, Camillae comite, ad Turnum perlato, relictis, quas obsederat, angustiis, suis auxilio accurrit. Eodem subsequitur etiam Aeneas; et, quoniam imminente iam nocte proelium committi non poterat, utrique positis ante urbem castris considunt (896—915.).“ *H.*

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.

---

1. „Altero mane post superioris diei pugnam, cuius exitum poëta non diserte memoravit, sed Mezentii caede territos Rutulos in fugam se dedisse, facile unus quisque assequitur. Brevitatisne studio hoc dederit poëta, qui semper ad eventum festinat, et, quae ornari non possunt, omittit, an secundis curis reservarit, quis pro certo affirmet?“ *H.* Wagn. Qu. Virg. VII, 10. h. l. sic explicat: „Proximo mane, postquam Aurora Oceanum relinquit“,

Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
Praecipitant curae, turbataque funere mens est,
Vota deûm primo victor solvebat Eoo.
Ingentem quercum decisis undique ramis
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuvias, tibi, magne, tropaeum,
Bellipotens; aptat rorantis sanguine cristas
Telaque trunca viri et bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis, clipeumque ex aere sinistrae
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios — namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum — sic incipiens hortatur ovantis:
Maxima res effecta, viri; timor omnis abesto,
Quod superest; haec sunt spolia et de rege superbo

---

cui adversatur Hand. Turs. III. p. 417., Part. *interea* cum Perfecto constructam sic intelligi posse negans, quae potius poëtis epicis et historicis usurpetur in transgrediendo ad alias res continuo tempore factas. Vid. Aen. I, 124. (V, 1. X, 1.) Peerlk., hoc nimio brevitatis studio vel potius hac negligentia poëtae offensus, coll. Aen. III, 588. IV, 6. V, 42. VII, 148. et XII, 113., paullo audacius coni. *Postera ut Oceanum surgens* etc. — *surgens.* Vid. ad IX, 460. — *sociis dare tempus humandis.* Cf. Val. Fl. V, 276. *Datus et sociis utrimque cremandis Ille dies alterque dies.* — 3. *curae praecipitant*, valde urgent, premunt, ut impendat tempus humandis caesorum corporibus. Cf. Stat. Theb. I, 679. *Sed si praecipitant miserum cognoscere curae.* De Infinitivo (*dare*) inde pendente vid. ad II, 33. — „*funere*, dolore ex funeribus suorum, imprimis Pallantis.“ *H.* Peerlk. vss. 2. et 3. sine iusta causa spurios censet. — 4. *vota deûm*, quae diis vovimus. Cf. adnott. ad III, 717. — *Primo Eoo*, i. e. Lucifero (vid. ad III, 588.), s. primo mane Aeneas diis vota persolvit et in Martis honorem tropaeum erigit. Imitatur h. l. Stat. Theb. II, 704 sqq. — 5. Cf. X, 423. — 6. *tumulo*, in colli aut super terra ad hunc finem aggesta. Stat. l. l. v. 708. dixit *aggere camporum medio.* Tropaea autem, si natura loci ferebat, in collibus aut certe in tumulo aggestae terrae erecta esse, per se consentaneum est. Serv. confert Sallustii fragm., ubi de Pompeio: *Devictis Hispanis tropaea in Pyrenaeis iugis constituit.* — *Bellipotens*, Mars, qui IX, 717. *armipotens* vocatur. Eodem Martis nomine utuntur Ennius ap. Cic. Div. II, 56, 116. et Stat. Theb. II, 716. Sic etiam Vulcanus *ignipotens* VIII, 414., Pallas *bellipotens* dicitur Stat. Theb. II, 715. cett. — *aptat*, scil. quercui. — 9. *Tela trunca viri*, i. e. fractas Mezentii hastas (cf. X, 882 sqq.) — *bis sex locis*, h. e. omnino saepius. Statius l. l. v. 711. *perfossaque vulnere crebro arma.* Ceterum Heyn. de vulneribus per totam pugnam illatis cogitandum esse docet, coll. X, 691 sq. et v. 715. sq. De *perfodiendi* verbo cf. Heins. et Drak. ad Silii II, 17. — *ensem eburnum*, capulo eburneo vel potius vagina ebore ornata instructum. Vid. ad IV, 305. Heyn. comparat Hom. Od. VIII, 404. Gud. a m. sec. *eburneum*, quod temere placuit Heinsio; quum Virg. hac forma prorsus abstineat. — 14 sqq. Heins. minus recte locum sic distinxit: *Maxima res effecta viri. Timor omnis abesto. Quod superest: haec sunt* cett. Sed *viri* aperte est Vocativus, non Genitivus, quem alii non magis probabiliter cum *timor* iungunt; *quod superest* autem significat τὸ λοιπόν, quod attinet ad reliquum belli tempus, et *haec sunt spolia* illustrant illa *Maxima res effecta;* quod iam Heyn. perspexit, qui confert Hom. Il. XXII, 391 sqq. — 15. *spolia de rege superbo*, Mezentio, (non Turno, ut

Primitiae, manibusque meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate animis, et spe praesumite bellum,
Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
Adnuerint superi pubemque educere castris,
Impediat, segnisve metu sententia tardet.
Interea socios inhumataque corpora terrae
Mandemus, qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait, egregias animas, quae sanguine nobis

Serv. et alii) scil. capta. Vid. adnott. ad III, 288. — 16. *primitiae* vel belli, vel spoliorum. „Mea virtute de Mezentio nihil superest, quam hoc tropaeum, haec eius arma trunco imposita. Paullo durior est oratio verborum iunctura: *meis Manibus Mezentius hic est*, virtute mea talis est, [hoc est, quod superest de Mezentio; viri antea tam terribilis nil superest, nisi arma in trunco suspensa]. - - Si cadaver ostenderetur, expeditior res esset: nunc tropaeum ostenditur, quod Mezentium esse ait. Cf. tamen X, 775. et inf. v. 173. — *hic M.*, οὗτος, ἐκεῖνος ὁ *M.*, ut supra IX, 481. *Hunc ego te, Euryale, adspicio.* Alii pro Adverbio *hic* accipiunt, minus bene.“ *H.* Peerlk., quum Cod. Voss. exhibeat *in manibusque*, non minus audacter quam infeliciter coni. *immanis quercus M. haec est*, i. e. haec quercus est immanis ille M. — V. 18. vulgo sic distinguitur: *Arma parate, animis et spe* etc., aptior autem videtur ea ratio, quam Wagn. ex Med. et Servii auctoritate praetulit, et nos cum Süpflio et Iahnio secuti sumus. Sic enim non solum parallelismus membrorum — *parate animis*, i. e. armorum usum animo vobiscum ante peragite (cf. VI, 105. et II, 799.), *ne qua mora ignaros impediat*, et *spe praesumite bellum* (cf. IX, 158. et XI, 491.), *ne segnes metu sententia tardet* —, verum etiam connexus sententiarum iuvatur. Quum enim Aeneas ante omnia caesos sepeliri velit, vix suis imperare potest, ut iam nunc vere arma parent certamini. Wagn. memorat, Virgilium, si illud voluisset, potius scripturum fuisse: *Arma parate, animisque et spe* etc. *Animis* autem *parati* iam legimus II, 799. Gossr. nec post *parate*, nec post *animis* Commate distinxit. — 19. *vellere signa* (de qua dicendi formula ap. Romanos Thiel. conferri iubet Rosini Antiqq. Rom. X, 14. p. 979. Schweigh. ad Appian. T. III. p. 40. et Ruhnk. dict. in Suet. Claud. 13.) hic omnino i. q. cum exercitu proficisci — 21. *sententia segnis metu*, i. e. segnis animi sensus, segnities; *tardet*, scil. vos. — 22. *socios inhumataque corpora* pro: inhumata corpora sociorum. Vid. adnott. ad Aen. I, 2. — 23. „*qui solus:* notissimum illud Homericum: τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων Iliad. XVI, 675. et al.“ *H.* — *Acheronte sub imo*, in Orco, in inferis. *Imus Acheron* etiam ap. Ovid. Met. XI, 503. Manil. I, 93. Sen. Hippol. 97. al. legitur. — 24. *ait.* Verbi dicendi iterationem in media oratione, quam Servio teste fuerunt qui vituperarent, *Burm.* sic defendit: „Prior pars orationis ad duces fuit habita, qui eum stipabant (v. 13.); nunc ad alios, qui funera curarent, se convertit; et hinc voc. *ite*, quo militibus aut famulis imperat, ut IV, 593.“ Rectius vero Iahn. memorat, repetitum dicendi verbum indicare, Aeneam verbis prioribus dictis pausam fecisse, atque verba *Ite; egregias animas* etc. ita locutum esse, ut quasi novam orationem exordiri videretur. Cf. enim III, 480. et V, 551. Peerlk. tamen, verbo *ait* imprimis propterea offensus, quod poëta orationis Aeneae initium fecerit verbis *sic incipiens hortatur* et finem *Sic ait illacrimans*, coni. *Ite, agite.* — *egregias animas.* Cf. Stat. Theb. X, 444. — Macrob. IV, 4. et Schol. Hor. Crucq. ad Od. III, 2. *qui* exhibent pro *quae*, quod cupidius arripuit Wakef. ad Lucr. V, 5.; Macrob. enim et Schol. ille, omittentes verba *egregias animas*, vix

Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus, moestamque Euandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies et funere mersit acerbo.
Sic ait illacrimans, recipitque ad limina gressum,
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acoetes
Servabat senior, qui Parrhasio Euandro
Armiger ante fuit, sed non felicibus aeque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnis famulûmque manus Troianaque turba
Et moestum Iliades crinem de more solutae.
Ut vero Aeneas foribus sese intulit altis,
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, moestoque immugit regia luctu.

---

aliter scribere potuerunt, quam *qui;* quod iam Wagn. docuit. — 25. *hanc patriam*, novas sedes in Latio. — *decorare* verbum proprium hac de re. Cf. Walch. ad Tac. Agr. c. 46. p. 431. — *supremis muneribus.* Vid. ad VI, 213. et al. — 27. *quem non virtutis egentem* cett. (i. e. fortitudine egregium) Enniana esse, Serv. memorat. Cf. etiam Homericum *οὐδέ τι ἀλκῆς δευόμενον.* — V. 28. iam supra legimus VI, 429., ubi addi possunt Silius V, 591. et Val. Fl. V, 41. et ipsi *atrae diei* mentionem facientes. — 29 sqq. „Corpus Pallantis pompa funebri ad patrem Euandrum ducitur. — *ad limina* [scil. sua, domum suam cf. v. 36 sq.], in receptis castris s. nova Troia. — *ubi*, in vestibulo ex more: *ἀνὰ πρόθυρον* Iliad. XIX, 212.“ *H.* Thiel. conferri iubet Kirchmann. de funer. I, 12. Lips. ad Tac. Ann. III, 5. et ad Sen. Ep. 12. Ceterum Wagn. Qu. Virg. XL, 2. hunc quoque locum adnumerat iis, quos „emendaturus, si licuisset, erat;“ quum vix credibile sit, Aeneam nunc demum, tota nocte interposita, quam ubi transegerit nemo perspiciat, domum suam revisere et interemptum Pallanta conspicere. — 30. *exanimi.* Vid. ad IV, 8. et IX, 444. — 31. *Servabat*, ne laederetur. De hiatu *Parrhasio Euandro* vid. ad Ecl. II, 24. Aen. I, 617. et al., et de Adiectivo *Parrhasius* ad VIII, 344. — 32. *Armiger* et *comes* (*θεράπων*), de quo nobili et honorato hominum genere Wagn. conferri iubet Huschk. ad Tib. II, 6, 2. (Cf. Aen. I, 188. II, 477. IX, 648. X, 333.) Particip. tamen, quod additur, *datus*, scil. a patre, suadere videtur, ut comitem magis de custode et rectore iuvenis intelligamus. Vid. ad V, 546. — *Comes ibat.* Vid. II, 704. VI, 159. 448. VIII, 466. cett. — *alumno* pro filio. Vid. ad VI, 595. — V. 35. fere totus iam adfuit III, 65. — *moestum crinem*, qui prodit moestitiam. Sic *moestae comae* ap. Ovid. Fast. IV, 854., *moestae arae* Aen. III, 65., *moesta vestis* ap. Prop. III, 4, 13., *moestae tubae* ap. eund. IV, 11, 9. etc. — „An recte *Iliades* memoratae sint, vid. ad IX, 217. et III, 65. Mos autem perpetuus quum veteris aevi, ex Homero notus, tum barbarorum populorum, ut lamenta super mortuo facerent non viri, sed feminae.“ — 36. Heyn., ad naturae veritatem pertinere memorans, quod Aeneae adventu renovetur luctus, confert Stat. Theb. VI, 37 sqq. et Val. Fl. III, 289 sqq. Adde Livii locos I, 29. et 48., a Peerlk. collatos. — 38. *immugit regia.* Vid. ad II, 488. — *moesto luctu.* Eodem pondere dicendi *moesti questus* Geo. IV, 515., *moestae querelae* Tib. I, 8, 53., *moesti fletus* Prop. I, 5, 15., *miserae querelae* Ovid. Met. II, 342., *tristes lacrimae* Tib. I, 1, 62. (ubi vid. Dissen.) et similia. Ceterum non erat, cur vox *moestus* post breve intervallum repetita (vid. v. 35.) adeo displiceret Peerlkampio, ut etiam coniecturam proponeret Vir doct. *mistoque* (i. e. luctus famulorum turbae Troianae et Iliadum effecit, ut regia mugiret), quum etiam Aen. XI,

Ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora
Ut vidit levique patens in pectore vulnus
Cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miserande puer, cum laeta veniret,
Invidit Fortuna mihi, ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non haec Euandro de te promissa parenti
Discedens dederam, cum me complexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret,
Acris esse viros, cum dura proelia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis;

---

807. Cod. Rom. pro *mixtoque metu* habeat *moestoque* atque apud Lucan. VII, 37. haec legantur: *Te misto flesset luctu iuvenisque senexque.* De talibus enim repetitionibus eiusdem vocis post breve intervallum vid. annot. ad Ecl. VI, 16. Aen. I, 315. 429. II, 207. 633. al. — 39. *Niveus* (de quo voc. cf. Wagn. ad Eleg. ad Messal. p. 23.) non minus, quam statim sequens epitheton *levis*, quo utroque prima iuventus indicatur, Wagnero iam observante, praeclare facit ad augendam immaturae mortis miserationem. — 40. *levi* Serv. recte explicat: pulchro, puerili, nondum setoso. Cf. adnott. ad VII, 815. Heyn. minus recte de corpore loto et a cruore purgato cogitat. Iacob. Disquiss. Virgg. P. 1. p. 10. confundit *lēvis* et *lĕvis*; Peerlk. autem coni. *laevo*, ut Pallas dicatur in corde vulneratus. — 41. *lacrimis obortis.* Vid. IV, 30. — *fatur - - inquit.* Vid. ad II, 78. et V, 551. Non igitur erat, cur Bothius (iam ab Iahnio refutatus) coniiceret *lacrimis affatur obortis.* — 43. *cum laeta veniret* Fortuna, quamquam ab initio Fortuna mihi arrisit. Thiel. *laeta* explicat per laetitiam afferens, coll. Markl. ad Stat. Silv. IV, 8, 27. De Fortunae *invidia* idem Thiel. confert Sen. Herc. fur. 524. Claud. in Ruf. I, 194. Stat. Silv. V, 1, 137. Iuven. XV, 95. alios. — *ne r. videres, neque - - veherere* non sunt disiuncta, sed alterum ex priore sequitur. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXXVI, 15. Hand. Turs. IV. p. 120. et adnott. ad Ecl. II, 34. — 45. Aeneas haud dubie Evandro promiserat, Pallantem victoria parta incolumem esse rediturum seque vitam eius, quantum posset, tuiturum. — 47. „*in magnum imperium.* De Latio et de novis in eo sedibus parandis accipiendum. Aucta res magnifice a poëta; *magnum*, respectu fatorum ac vaticiniorum, quibus Aeneae eiusque posteris magnum in Italia imperium promissum erat. Hinc ducti plures loci IX, 267. IV, 267. 275.“ *H.* Sic igitur *ad imperium* esset i. q. ad magnum imperium parandum, fundandum. Vid. ad VII, 757. et al. Peerlk. tamen, haud scio an rectius, interpretatur: „ut magnum illud imperium exercitus Tyrrheni capesserem et sic Rutulos adorirer“, coll. Aen. VIII, 509. et 513. et hac causa adiecta: „Sed ad hoc imperium [in Italia condendum] fata Aeneam mittebant, [non Evander], et iam miserant, quum esset in Italia.“ Cui quamvis non multum tribuerim, quia verba *quum mitteret in magnum imperium* etiam hoc significare possunt: quum dimitteret me, ut magnum illud imperium ex fati voluntate conderem, versus tamen 48. Peerlkampii explicationem magis iuvare videtur, quam Heynianam. — Cum v. 49 sq. Heyn. conferri iubet Soph. Ai. 589 sq. — Wakef. ad Lucr. II, 1093. coniungit *multum inani*, comparans Lucr. II, 1093. *multum serenus*, Hor. Od. I, 25, 5. *multum facilis*, Plaut. Capt. II, 2, 22. *multum molestus*, Aul. II, 1, 5. *multum loquax.* Sed praestat coniungere verba *multum captus.* Vid. etiam adnott. ad Geo. III, 226. et Aen. IV, 390. Peerlk. praeter necessitatem et satis audacter coni.: *spe mulcet pectus inani; Fors* etc. — 50. *Fors.*

Nos iuvenem exanimum et nil iam coelestibus ullis
Debentem vano moesti comitamur honore.
Infelix, nati funus crudele videbis!
Hi nostri reditus exspectatique triumphi?
Haec mea magna fides? At non, Euandre, pudendis
Vulneribus pulsum adspicies; nec sospite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Praesidium Ausonia et quantum tu perdis, Iule!
  Haec ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Imperat, et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrimis, solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii cratis et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno,
Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.

Vid. ad II. 139. — *cumulat altaria donis.* Cf. supra VIII, 284. XII, 215. Tibull. II, 5, 6. Curt. V, 1. all. — 51. „*nil iam coelestibus ullis Debentem.* Animose dictum! Referendum autem ad v. 50. Qui vota facit, *debere* dicitur *diis*, si rata sunt; sin irrita sunt, nihil debet. Itaque iuveni iusta persolvunt Troiani, pro quo vota ab Euandro patre frustra suscepta fuere, et quem dii salvum et incolumem esse noluerunt. - - - Cf. ad X, 880. Plerique eo referunt sententiam, quod Pallas iam sub deorum inferorum potestatem venit.“ *H.* Imitatus est h. l. Silius XV, 370 sq. *Circumdata postquam Nil restare videt virtus, quod debeat ullis Iam superis.* Cf. etiam Intpp. ad Priap. 83, 15. et Gronov. ad Senec. Phoen. 194. Peerlk. praeterea comparat Tac. Germ. 46. Plin. Pan. 30. et similes locos. — *vano*, aut qui mortuum non revocat in vitam, ut Heyn. interpretatur (cf. VI, 886. et Bach. ad Ovid. Met. II, 340.), aut qui ipsum nihil iuvat, quippe qui nullum eius rei sensum habeat, ut Wagn. explicat. — 54. *Hi nostri reditus, - - triumphi*, a nobis promissi. Cf. VIII, 532 sqq. — 55. *Euandre.* Vid. ad VIII, 100. Sic X, 394. *Thymbre*, paullo ante autem v. 391. *Thymber.* — „*at non pudendis* (sed pulchris et honestis, adverso corpore, cf. Il. XIII, 288 sqq.) *vulneribus pulsum*, πληγέντα, percussum.“ *H.* — Wakef. corr. *Vulneribus fusum*, quum *pulsum* non satis Latinum sit. Sed *pulsum*, i. e. πληγέντα, defendi ex v. 793. et ex Sen. Herc. Oet. 208., vere memorat Iahn. Cf. etiam Prop. IV, 9, 15. *Maenalio iacuit pulsus tria tempora ramo Cacus.* — „*sospite - - nato*, scil. cum infamia, turpi fuga e pugna servato: cuius dedecoris dolore exardescens pater infaustus sibi mortem, *dirum funus*, optat.“ *H.* Sic iam Servius: „Non talem habes filium, quo sospite tibi dirum funus optares.“ Peerlk. tamen, qui putat, mortem, quam sibi optent infelices liberorum culpa parentes, *miseram*, non vero *diram* vocari posse, paullo artificiosius interpretatur: *nec pater*, *sospite nato*, *Optabis dirum funus* nati (quem Genit. propter atrocitatem voti omissum putat), ut tale funus *dirum* dicatur, quod dirus et impius sit, qui optet. — 57. *Hei mihi.* Vid. ad II, 274. — 59. *Haec ubi deflevit*, postquam haec cum fletu dixit et flendo finem fecit: de qua signif. Burm. conferri iubet Cannegieter. ad Avian. fab. I. — 61. *qui supremum comitentur honorem*, qui supremum honorem ei habeant comitando. — V. 64 sq. ante oculos habuerunt Silius X, 561 sqq. et Stat. Theb. VI, 54 sqq. Cf. etiam Gronov. Diatr. Stat. c. 17. et Kirchmann. de fun. II, 9. — *crates et feretra*, ἓν διὰ δυοῖν, pro crate, qua pro feretro uterentur. — 66. „*obtentu frondis*, obtentis

Hic iuvenem agresti sublimem stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem
Seu mollis violae, seu languentis hyacinthi,
Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit;
Non iam mater alit tellus virisque ministrat.
Tunc geminas vestis auroque ostroque rigentis
Extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Harum unam iuveni supremum moestus honorem
Induit, arsurasque comas obnubit amictu;
Multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
Aggerat, et longo praedam iubet ordine duci.
Addit equos et tela, quibus spoliaverat hostem.
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, caeso sparsurus sanguine flammam;

---

frondibus ac ramis, qui umbram desuper corpori facerent posito in feretro e crati, ex virgis et viminibus contexta." *H.* Voc. *obtentus* legitur etiam ap. Gellium XI, 18. (*obtentu togae*) et Sallust. Or. de rep. ord. II, 19. (*obtentui esse.*) Cf. Ruddim. I. p. 235. — 67. *Hic - - agresti stramine.* Vid. ad Ecl. I, 54. — *agresti stramine* autem Wagn. recte interpretatur „virenti fronde substrata." Cf. Silius l. l. *Sublimem eduxere pyram mollesque virenti Stramine composuere toros*, et Statius l. l. *feretrum Texitur: ima virent agresti stramina cultu.* — 68 sq. Cf. similis locus IX, 435 sqq. ibique adnott. — 69. *mollis viola.* Vid. Ecl. V, 38. VI, 53. et adnott. ad Ecl. II, 47. — *languens hyacinthus* (de quo vide ad Ecl. II, 18. et III, 106.) videtur esse, qui caput demittit, quod huic flori eiusque origini fabulosae accommodatissimum. *Languere* de floribus et aristis legitur ap. Prop. III, 2, 46. Val. Fl. VII, 24. al. — 70. „Qui nondum marcidus elanguit, nec tamen pristino vigore nitet." *H.* *sua forma*, sua pulchritudo. Peerlk., tamen et in verbo *est* post *adhuc* omisso et in ipsa sententia haerens, quum qui formam suam servaverit, non amiserit fulgorem (?), coniecit *Cui neque fulgor adhuc, neque adhuc sua forma recessit.* — 72. De hoc more antiquitatis defunctis comburendis vestes aliaque munera addendi Heinrich. conferri iubet Burm. ad Valesii Emendatt. c. 19. p. 25. — *geminas vestes.* Vid. ad I, 162. — *vestes auro ostroque rigentes.* Vid. ad I, 426. 648. et cf. Ovid. Met. III, 556. similesque locos. — 73. *laeta laborum;* „ideoque illa sibi placens in opera sua et operis successu: quo ipso intelligitur, praeclari fuisse artificii opus. Nec dicas delectatam opere, quod in amantis Aeneae gratiam parabat." *H.* Vid. Arus. Mess. p. 244. et adnott. ad I, 441. et infra v. 280. — 74. *Ipsa - - Dido.* Vid. ad Geo. III, 395. et de legitima verborum collocatione *ipsa suis* cf. VI, 185. XII, 393. 638. 660. Ovid. Met. II, 282. III, 229. X, 111. XI, 118. cett. — 75. *fecerat et - - discreverat*, pro: fecerat discernens. Vid. ad X, 811. Ecl. VIII, 3. Geo. III, 283. al. De hac ipsa autem veste vid. IV, 262. — 77. *arsurasque* cett., i. e. altera autem caput velavit; de quo usu simplicis Copulae vid. ad Ecl. I, 66. Aen. I, 701. al. Peerlk. praeter necessitatem coni. *alteriusque comas.* — 78. *Laurentis praemia pugnae*, praemia, quae de praeda Laurentis pugnae sustulerat. — 79. *longo ordine*, pompae causa. — 81 sqq. Cf. X, 518 sqq. ibique adnott. — *manus, quos* pro manus eorum (iuvenum), quos cett. Vid. inf. ad v. 172. ad Ecl. II, 71. Aen. IV, 597. al. — 82. „*caeso sanguine* adspersuros audacter pro caesorum, ut X, 520. *captivo sanguine.*" *H.* —

Indutosque iubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix aevo confectus Acoetes,
Pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora;
Sternitur, et toto proiectus corpore terrae.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus, positis insignibus, Aethon,
It lacrimans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus

---

sparsurus. Sic optimi Codd. Med. Rom. Gud. etc. Macrob. VI, 6. et Lactant. Inst. V, 10., quorum auctoritatem cum Brunck., Wakef., Iahnio et Wagn. secutus sum. Vulgo *sparsuros. Spargere* autem pro conspergere. Vid. ad Ecl. V, 7. et Aen. IV, 635. Sic Lucr. V, 1200. *aras sanguine spargere.* — 83. „Fercula describit in triumphis gestari solita humeris: arma caesorum truncis infixa vel perticis cum titulis s. nominibus eorum, quorum arma fuerant. Sunt hi *τροπαιοῦχοι;* quali specie et nomine ipse Mars exhiberi solet.“ *H.* Quisque autem videt, hic posteriorum temporum morem ad aetatem heroicam transferri. Ceterum non opus est, ut doceam, verba sic esse construenda: *Iubet ipsos duces ferre truncos* cett.; ut igitur contra notissimum illud grammaticae praeceptum ap. Quinctil. Inst. VII, 2, 16. hic, ubi ambiguitas locum habere non possit, Infinitivo duplicem Accusativum, Subiecti et Obiecti, additum habeamus. — 84. *figi.* Quum Med. a m. pr. exhibeat *figot*, Peerlk. coni. *figit.* — 85. *Ducitur*, quia *aevo confectus* (vid. ad Ecl. X, 43.) nimioque luctu et dolore fractus ire non potest, quare etiam statim collabitur. — Cum v. 86 cf. IV, 673. — 87. „*Sternitur et* pro: nunc stratus et proiectus humi: ut solebant facere doloris impatientia, ut in terram proiecti caput quoque pulvere foedarent: cf. ad v. 191.“ Haec *Heyn.*, qui provocare poterat ad Ovid. Met. VIII, 526. *Wagn.* in mai. edit. haec adnotat: „Hoc tantum si poëta significare voluisset, non adiecisset haec: *et toto proi. c. terrae.* Itaque potius dicemus, Acoeten animi deliquium esse passum;“ in min. tamen edit. cum Heynio facit. Cum eodem viro doct. Comma posuimus post *sternitur*, ad *proiectus* supplentes Verbum substantivum, (quemadmodum Geo. IV, 444. *redit atque - - locutus* et alibi). Ita etiam evanescit ambiguitas illa, quam Huschk. ad Tib. I, 6, 72. in h. l. invenit, dubius, utrum *terrae* (i. e. in terram: vid. ad Geo. II, 290. Aen. V, 481. IX, 754. al.) a *proiectus*, an a *sternitur* pendeat, quum utrumque dicatur. Wakef. ad Lucr. III, 895. sic legendum esse suspicatur: *Acoetes: - - ora*, *Sternitur*, *ex toto* cett., ut *ex toto corp.* sit i. q. cum toto corp.; et Peerlk. coni. *Sternitur aut toto* etc., ut sensus sit: Acoetes modo ducitur, modo non vult duci, sed sternitur. — 88. *currus*, non ipsius Pallantis, sed quos ille hostibus eripuerat; quod docent verba adiecta *Rutulo perfusos sanguine.* Cf. X, 399. — 98 sq. Comparant Hom. Il. XVII, 426 sq. 437 sq., ubi Achillis equi lacrimant. Heyn. Suetonii adhuc tempore hoc creditum esse memorat, coll. loco vitae Iul. Caes. c. 81., ubi de imminente Caesaris caede equi flevisse perhibentur. Praeterea de equorum lacrimis cf. Plin. VIII, 42, 64. Isidor. XII, 1. alios. — *bellator equus.* Vid. supra ad X, 891. De voc. *bellatoris* Thiel. conferri iubet Hessium ad Tac. Germ. c. 14. — *positis insignibus*, phaleris potissimum, de quibus vid. ad V, 310. Ut igitur principes Romanorum viri honorum insignia in funeribus deponebant (cf. Kirchmann. de fun. II, 17.), ita hic etiam Pallantis equus; cui, ut supra X, 861. Mezentii equo, proprium erat nomen. — 90. *humectat ora.* Cf. Stat. Theb. IV, 591. Sen. Hippol. 827. alios atque Heins. et Drak. ad Sil. V, 5. — 91. „*nam cetera Turnus victor habet.* Supra X, 496 sq. bal-

Victor habet. Tum moesta phalanx Teucrique sequuntur
Tyrrhenique omnes et versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Aeneas, gemituque haec addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
Fata vocant: salve aeternum mihi, maxume Palla,

---

teum tantum commemoraverat, e quo ensis pendere debuit. Reliqua tum reticuit." *H.* — 92. Comparant Interpp. Il. XXIII, 129 sqq. — 93. *Tyrrheni omnes* lectio est omnium Codd. praeter Rom. Palat. Goth. I. et III., a Wagn. iure revocata, quippe quae non solum conveniat praegresso *phalanx*, sed etiam probetur v. 171. Vulgatum *duces* (quod nemini recentiorum editt. probatur) deberi videtur librariis delicatioribus, qui temere haererent in eodem vocabulo paullo post repetito. Ceterum Peerlk. (quocum facit Gossr.) rectius fortasse locum sic distinguendum censet: *Tyrrhenique, omnes et versis Arcades armis,* hac adnot. adiecta: „Omnes Tyrrheni Pallantis funus non comitabantur. Aeneas ex toto exercitu legit *mille viros*. Exercitus autem Tyrrhenus solus efficiebat milia. Vide VIII, 496. Sed Arcades tantum erant quadringenti, ut apparet ex VIII, 518. Fuerunt igitur trecenti Phryges, totidem Tyrrheni, quadringenti Arcades, exceptis paucis, qui ceciderant. Bene *Arcades omnes*, qui sequerentur popularem, regis filium." — „*versis armis*, h. e. hastis, haud dubie de suis temporibus sumpsit poëta. Cf. Tac. Ann. III, 2." *H.* Vid. Lips. ad Tac. l. l. Ruhnk. ad Consol. ad Liv. 142. et Kirchmann. de fun. III, 3. — 94. *processerat;* sic Palat. et pauci alii Codd. Iahn. (in priore editt.) ex plurimis Codd. recepit *praecesserat*, coll. VIII, 462. Sed illius loci plane alia est ratio. Quem enim hic *praecedit omnis ordo comitum?* Immo voc. *Substitit* et v. 99. flagitant *procedendi* vocem, quae praeterea sollemni pompae propria est (cf. v. c. Hor. Od. IV, 2, 49.); quod intelligens Vir doct. in altera edit. *processerat* restituit. Ex recentissimis editoribus nemo praeter Süpflium *praecesserat* servavit. — 95. *addidit* Wagn. ex Med. (a m. pr.) aliisque bonis Codd. recepit, hoc verbum non solum ad *orationem* praegressam, sed etiam omnino ad rem aliquam ante factam referri docens, coll. locis II, 593. et XII, 358., totumque locum sic explicans: „ingemit alte et haec addit;" et sic iam Donatus: „Post ingentes gemitus haec addidit." *Iahn.* tamen (quem prius secuti sumus) vulgatam *edidit* defendens contra Wagn. haec disputat: „Quae si voluisset dicere Virgilius, debuit Dativum scribere, quem in voc. *gemitu alto* vix quisquam Romanorum agnoverit. - - Sed inepta haec est sententia: non solum substitit ac discessit, sed insuper valere iussit Pallantem; quasi discedentes ab amico taciturni abire solerent, atque Aeneas aliquid singulare fecisset, quod amico valedixit." Sed noli putare, Virgilium coniungi voluisse verba *gemitu* (gemitui) *addit verba*, quod sane absurdum esset; immo Aeneas cum gemitu ad ea, quae antea fecerat, nunc etiam addit verba; sic autem loco intellecto nihil inest, quod offendere possit, quare nunc cum ceteris omnibus editt. Wagnero posterioribus meliorum Codd. lectionem restituimus. — 96. *alias ad lacrimas*, quibus alios interfectos deflebimus, i. e. ad ceteros cum lacrimis sepeliendos, qui eodem proelio ceciderunt; ut iam Servius hunc locum recte intellexit. Facile igitur supersedemus Bothii coniectura *Nos alios hinc a lacrimis.* Interpp. conferunt Silium X, 573 sqq. et Stat. Theb. IV, 600 sqq. Peerlk. post *lacrimas* Commate vult distingui et pro *belli* legi *bella*, ut appositio locum habeat et haec sit sententia: Fata nos vocant ad eadem bella, quae novarum lacrimarum causa erunt. Sed tum, imprimis Praepositione non iterata, admodum ambigue scripsisset Virgilius. — 97. Cf. Hom. Il. XXIII, 19. — *Salve aeternum* - - *Aeternumque vale.* Vid. de hac formula notissima Kirchmann. de funer. III, 9. Stat. Silv. III, 3, 208. et adnott. ad Aen. III, 68. et V, 80. coll. cum

Aeternumque vale. Nec plura effatus ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
 Iamque oratores aderant ex urbe Latina,
Velati ramis oleae, veniamque rogantes:
Corpora, per campos ferro quae fusa iacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terrae;
Nullum cum victis certamen et aethere cassis;
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
Quos bonus Aeneas, haud aspernanda precantis,
Prosequitur venia, et verbis haec insuper addit:
Quaenam vos tanto fortuna indigna, Latini,
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacem me exanimis et Martis sorte peremptis
Oratis? equidem et vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent;
Nec bellum cum gente gero: rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potius se credidit armis.
Aequius huic Turnum fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros

Aen. IV, 650. et VI, 231. Servius haec adnotat: „Varro dicit ideo mortuis salve et vale dici, non quod aut valere aut salvi esse possint, sed quod ab his recedimus eos numquam visuri. - - Ergo quum mortuo dicitur vale, non etymologia consideranda est, sed consuetudo, quod nullis vale dicimus, nisi a quibus recedimus.“ De voc. *aeternum* pro *in aeternum* posito vid. ad Geo. II, 400. — *Palla.* Vid. X, 411. infra v. 152. 169. Ovid. Fast. I, 521. et Schneideri Gramm. Lat. II, 1. p. 302. — 100 sq. „Cf. similis legatio Iliad. VII, 381 sqq. Bene ea usus est poëta ad illustrandum Aeneae nomen. Erat enim ea tacita confessio Latinorum, victos se esse a Troianis.“ *H.* — *Iamquĕ.* Vid. infra ad v. 213. — 101. „*Velati*, *ἐστεμμένοι*, gestantes ramos vittatos manibus. Vid. ad II, 249. V, 72. 366. VII, 154. 237.“ *H.* Cf. Stat. Theb. II, 389. *ramus manifestat olivae Legatum*, Val. Fl. III, 423. *Tempora tum vittis et supplice castus oliva Implicat*, alios. — *veniam*, scil. hanc ipsam, ut corpora caesorum redderet, quae sibi liceret sepelire. Cf. adnott. ad X, 626. — 102. *iacebant* Indicativo modo scribi poterat, quia haec verba non arcte cohaerent cum ipsa rogatione legatorum, sed a poëta explicationis causa adduntur, quia non ex mente legatorum loquentium, sed magis tamquam sua a Virgilio afferuntur. Cf. Gernhard. ad Cic. Off. I, 9, 28. Brem. ad Nep. Milt. 3, 4. Walch. Emendd. Liv. p. 191 sqq. Boetticher. Lex. Tac. v. Indicat. p. 253. Kritz. ad Sall. Cat. 14, 7. 27, 4. ad Iug. 63, 1. Beneck. ad Iustin. IX, 2, 10. XXX, 4, 11. Matthiaei Progr. de Anacoluthis p. 6. Krueger. *Untersuch.* Fasc. I. p. 63 sqq. multique alii. — 104. *aethere cassis.* Vid. ad II, 85. — 105. „*soceris*: quae ad reges (Latinum l. l.) pertinent, saepe referuntur ad populos.“ *Wagn.* — 107. *insuper addit.* Vid. ad II, 593. — 110. *pacem* i. q. v. 101. *veniam*, indulgentiam et concessionem. Vid. ad Aen. IV, 56. — 111. *Oratīs.* Vid. ad Ecl. I, 39. Geo. IV, 454. et al. — 112. *Nec veni, nisi - - dedissent.* Vid. ad Geo. II, 54. Aen. II, 54. IV, 19. al. — 115. *Aequius fuerat.* De hoc Indicativo Thiel. conferri iubet Krueger. *Untersuch.* Fasc. II. p. 347 sqq. et Gernhard. Excurs. I. ad Cic. Lael. p. 341. Cf. etiam adnott. ad Ecl. I, 80. — „*se opponere morti*, se obiicere morti, periculum mortis subire. — *huic*, qua hi caesi occubuerunt. Iam autem Turnus videri poterat navi aufugisse: X, 665 sq.“ *H.* Aeneas enim Turnum, qui nusquam inventus esset, iam proelio

Apparat, his mecum decuit concurrere telis;
Vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite et miseris supponite civibus ignem.
Dixerat Aeneas. Olli obstupuere silentes,
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior semperque odiis et crimine Drances
Infensus iuveni Turno sic ore vicissim
Orsa refert: O fama ingens, ingentior armis,
Vir Troiane, quibus coelo te laudibus aequem?
Iustitiaene prius mirer, belline laborum?
Nos vero haec patriam grati referemus ad urbem,
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Iungemus regi. Quaerat sibi foedera Turnus.
Quin et fatalis murorum attollere moles,
Saxaque subvectare humeris Troiana iuvabit.

---

cessisse putat. Gossr. *huic morti* minus recte explicat: morti per me. — 117. *his telis concurrere*, pro hic, hoc in campo, telis concurrere. — 118. *Vixet*, vixisset. Vid. ad IV, 606. 682. V, 786. et adde Scriver. ad Martial. III, 22. et 67. Heins. ad Claud. B. Gild. 297. Drak. ad Silium XVI, 84. et Orell. ad Hor. Sat. I, 5, 79. — 120. *Olli.* Sic Palat. et alii fortasse libri; plurimi tamen cum Med. *Illi.* Vid. ad I, 254. — 121. „*conversi - - tenebant* pro vulg. conversos oculos, h. e. converterant oculos, alter in alterum.“ *H.* Vid. tamen ad II, 1. (*intenti ora tenebant*) et VIII, 530. (*defixi ora tenebant.*) Imitatur hunc locum Val. Fl. IV, 188. *Atque oculos cuncti inter se tenuere silentes.* Cf. etiam Stat. Theb. II, 173. *fixosque oculos per mutua paullum Ora tenent.* — 124. *ore - - Orsa refert.* Cf. VII, 435. — *armis*, pro factis, rebus gestis. Macrob. VI, 2. confert fragm. Cicer. ex M. Cat. (p. 487. Orell.) *contingebat in eo, quod plerisque contra solet, ut maiora omnia re quam fama viderentur.* — 125. *coelo te laudibus aequem.* Vid. ad I, 287. — 126. *Iustitiaene*, Graeca constructione, θαυμάζειν τινά τινός. Cf. infra ad v. 280. et 416. Heind. ad Hor. Sat. II, 6, 84. Ruhnk. ad Ter. Phorm. V, 7, 78. Vechner. Hellenol. I, 2, 24. Orell. ad Hor. Sat. II, 6, 84. et Wuellneri lib. *Die Bedeut. der sprachlichen Casus u. Modi* p. 32 sqq. Sic autem Palat., Lips. uterque et alii haud dubie Codd. minus accurate collati. Med. tamen, Rom. Reg. alii *Iustitiane*, quod etiam Prisc. XVI, 2, 12. XVIII, 25, 219. 224. et 237. agnoscere videtur, qui tamen XVII, 16, 102. utramque lectionem commemorat, sed vulgatam praefert, quod „quaeque Coniunctio dubitativa vel interrogativa similes exigat Casus.“ Tertia denique lectio, quam plures Codd. recentiores exhibent, est *Iustitiam;* et sic etiam pauci quidam Codd. *laborem*, quum plurimi et optimi *laborum* exhibeant. De variis Casibus uni Verbo adiunctis cf. Cort. ad Sall. Cat. 33. Oudend. ad Hirt. B. G. VIII, 46. et ad Apulei. Met. p. 79. Seebodii *Archiv f. Phil. u. Paed.* II. fasc. 2. p. 372. Obbar. in Ephem. schol. Darmst. 1830. ch. 31. Iahnii Annall. 1830. II. 4. p. 420. et Walch. ad Tac. Agr. p. 145. et 274. Ruhk. et Iahn. Genitivum sic tuentur, ut eum non a *mirer*, sed a voc. *laudibus*, quod ex antegressis verbis repetendum sit, aptum esse censeant. De duplici autem *ne* pro *ne — an* posito vid. ad I, 308. — 128. *si qua viam dederit fortuna.* Cf. III, 395. X, 864. et similes locos. — 130 sq. „Quin nos parati sumus in exstruenda urbe, fatis tibi in Latio destinata, ipsi operas nostras adiungere.“ *H.* Peerlk. vv. 130. et 131. se non additurum fuisse memorat, quos tamen propterea non videtur spurios habere. — *murorum attollere moles.* Cf. II, 185. — 131. *Saxa subvectare Troiana*, ad condendam urbem Troianam. —

Dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies et pace sequestra
Per silvas Teucri mixtique impune Latini
Erravere iugis. Ferro sonat alta bipenni
Fraxinus; evertunt actas ad sidera pinos;
Robora nec cuneis et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et iam Fama volans, tanti praenuntia luctus,
Euandrum Euandrique domos et moenia replet,
Quae modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto

---

132 sqq. Connexus sententiarum hic est: Quum haec dixisset unoque ore omnes eadem fremerent, pepigere bis senos dies etc. *Fremere* autem *aliquid* hic i. q. fremitu aliquid indicare; alibi (ut VII, 460. XI, 453.) cum fremitu poscere. — 133. „*pace sequestra*, h. e. induciarum fide et auctoritate. *Sequester*, s. arbiter inter duo litigantes, fidem facit eius, de quo convenitur, vel eius arbitrio constituitur. [Cf. Barth. ad Stat. Theb. II, 245.] *Pax*, pactio, tutos praestabat Latinos et Troianos, ut permixti discurrerent. Numerum XII dierum ab Homero arripuit Il. XXIV., nec aliud quid quaerendum.“ *H.* — 134 sqq. *Per silvas* cett. Cf. Iliad. VII, 419. et similem locum supra VI, 180 sq. coll. cum imitatione Statii Theb. VI, 88 sqq. — *impune*, sine damno et periculo. — 135. *alta* lectio omnium fere est Codd., a Wagn. iure revocata, qui in verbis *Fraxinus sonat ferro* sine Participio non haerendum esse docet, coll. locis V, 866. et Ovid. Her. X, 15. *Protinus adductis sonuerunt pectora palmis;* iteratam autem altitudinis mentionem defendit loco Aen. III, 680 sq. Vulgatum *icta* (quod fortasse ex VI, 18. huc translatum) Heins. ex paucis modo et deterioris notae Codd. recepit, ab editoribus Wagnero posterioribus omnibus desertus. — 136. *pinos* pro vulg. *pinus* idem Wagn. restituit ex Med. et aliis bonis libris. Sic enim ubique Accusativum pluralem huius nominis a Virgilio formari docet (Ecl. VIII, 22. Geo. II, 443. IV, 112.), qui semel tantum (IX, 116.) ex omnium Codd. auctoritate scripserit *pinus* propter adiectum *vos*. Peerlk. et Gossr. Wagnerum secuti sunt; Süpfl. vero *pinus* retinuit. — 137. *olentem*, odoratum. Vid. VII, 13. Geo. III, 414. et adnott. ad Ecl. II, 11. De *cedro* Graecorum et Romanorum vid. ad VII, 13. Heyn. praeterea conferri iubet Victorii Varr. Lectt. XXXVIII, 1. — *plaustris gementibus* sub pondere. Cf. Geo. III, 183. Aen. VI, 413. et adnott. ad Geo. III, 133. et Aen. II, 631. — 139 sqq. „Pallantis corpus adductum a patre Euandro cum planctibus excipitur. Redit narratio ad v. 29—99.“ *H.* — *iam* respondet sequenti *modo* v. 141., cui opponitur. Sic Geo. IV, 253. *iam non dubiis signis*, scil. quae antea dubia fuerant. Cf. Hand. Turs. III. p. 126. — 140 *Euandrum Euandrique domos.* Cf. adnott. ad I, 554. — *replet* ex omnibus fere Codd. cum Wakef., Iahn. et Wagn. restituimus. Cf. IV, 189. Vulg. *complet*, quae est altera Med. et Palat. lectio, ex IX, 39. facile huc trahi potuit a librariis in producta syllaba *re* haerentibus; de qua re vid. adnott. ad IV, 214. et XII, 450. Ex recentioribus solus Peerlk. *complet* retinuit. — 141. Peerlk., qui voc. *Latio* nullam propemodum vim habere putat, non male quidem, sed praeter necessitatem coniicit *late.* — 142 sqq. „Refert h. l. poëta ingeniose ad veterem Arcadum morem, quod Romanis sollemne erat, ut facibus et cereis accensis pompam funebrem ad rogum ducerent. Omnino nocturno tempore exsequias facere mos erat.“ Haec inter alia *Heyn.* Cf. Kirchmann. de fun. II, 3. — *ruere - - rapuere.* Vid. ad II, 134. et 400. Verba *de more vetusto* omnino spectant ad usum facium in funeri-

Funereas rapuere faces: lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia iungit
Agmina. Quae postquam matres succedere tectis
Viderunt, moestam incendunt clamoribus urbem.
At non Euandrum potis est vis ulla tenere;
Sed venit in medios. Feretro Pallanta reposto
Procubuit super, atque haeret lacrimansque gemensque,
Et via vix tandem vocis laxata dolore est:

---

bus; Peerlk. vero etiam verbum *rapiendi* premit (quod nihil aliud significare videtur, quam arripere, celeriter sumere) et morem aliquem vetustum fingit, cuius apud veteres nec vola nec vestigium reperitur. Collato enim Servii scholio, qui ex Varrone et Verrio Flacco haec narrat: *Si filius familias extra Urbem decessit, liberti amicique obviam procedunt, et sub noctem in Urbem infertur cum cereis facibus praelucentibus, ad cuius exsequias nemo invitatur*, sic pergit Vir doct.: „Notum est in Urbe funus appropinquare. Obviam eunt liberti et amici (nemo invitatur) sine facibus. Faces inveniunt in pompa funebri, fortasse in curru vectas. Quisque, ut advenit, facem rapit, incendit, et funus sequitur. [Sed apud Servium legitur *facibus praelucentibus.*] Tales faces recte appellantur *funereae.* [Cur tales modo? *faces funereae* sunt, quae pertinent ad funus.] Eodem respexit [?] Ovid. Met. VI, 430. *Eumenides tenuere faces de funere raptas.*" — 145. Comparant Iliad. XXIX, 707 sqq. — *agmina iungit.* Sic Wagn. ex Rom. et Pal. auctoritate pro vulg. *iungunt* edidit, quum Virgilius collectivis raro adiiciat pluralem Verbi numerum, qui hic praedicato plur. numeri *plangentia agmina* originem debere videatur. Et sane Virgilius iis tantum nominibus collectivis Pluralem Verbi addere solet, quibus nomen aliquod plurale in partes dividitur (ut Geo. II, 10. IV, 378. Aen. I, 212. II, 400. IV, 406. VI, 642. IX, 505. XII, 277.), aut quibus duo Verba praedicati adiiciuntur, ubi primo loco Singularem verbi numerum, altero Pluralem ponit (ut Aen. II, 31. 64. III, 675. IV, 404. etc.) Cf. Wagn. Qu. Virg. VIII, 4. et Iahn. ad Aen. XII, 741. Quare et nos iam in altera edit. Singularem recepimus, quod nobiscum fecerunt Süpfl. et Peerlk., dum Gossr. Pluralem retinuit. Ceterum cf. adnott. ad IV, 142. et 154. — *plangentia* autem pro: se vel pectora plangentia. Imitatur h. l. Stat. Theb. V, 651. *Subit obvia mater, Femineos coetus plangentiaque agmina ducens.* — 146. *succedere tectis*, ingredi urbem. — 147. *incendunt clamoribus urbem.* Vid. ad X, 895. — 149. *Feretro reposto* Evander *procubuit super Pallanta.* Iahn. tamen, quum in lectione recepta Praepositionis collocatio ab usu Virgilii aliorumque poëtarum prorsus discrepet, pro *Pallanta* (quod exhibet Med. a m. sec.) restituendam censet ceterorum Codd. omnium et Servii scripturam *Pallante*, ut sensus sit: postquam Pallas feretro repostus, i. e. depositus, est, Evander super incubuit. Sed mihi haec constructio altera etiam impeditior videtur, et *Pallanta* ob sequens *reposto* facillime in *Pallante* mutari potuit. Quare etiam me posteriores editores omnes Accusativum retinuerunt. — 150. *Procubuit*, ἀοριστικῶς, *atque haeret*, praesenti tempore, quia est durans actio. Cf. adnott. ad II, 482. III, 3. inf. ad v. 272. et al. Rom. et Palat. male *Procumbit.* De verbo *haerendi* vid. ad X, 845. et al. — 151. *via vix - vocis.* Vid. infra ad v. 160. — *vocis* pro vulg. *voci* cum Iahn. (quem vid. ad X, 476.) revocavi ex optimis Codd., Med. (in quo a m. pr. *voces* legitur, postea in *vocis*, tandem in *voci* mutatum) Gud. Rom. aliis, quamquam per se utrumque stare potest. Gossr. nos secutus est; Wagn. vero, Peerlk. et Süpfl. vulgatam retinuere. Cf. etiam Wakef. ad Lucr. VI, 1146. — *dolore*, i. e. per, propter dolorem. Cf. II, 411 sq. et adnott. ad III, 83. Heins. temere coni.

Non haec, o Palla, dederas promissa parenti!
Cautius ut saevo velles te credere Marti!
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis
Et praedulce decus primo certamine posset.
Primitiae iuvenis miserae, bellique propinqui
Dura rudimenta! et nulli exaudita deorum
Vota precesque meae! tuque, o sanctissima coniux,
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem!

Et via vocis laxata dolori est, Peerlk. autem alias addit mutationes, ut hic versus prodeat: *Et sua vix tandem vox est laxata dolori.* Sed cf. Stat. Theb. V, 606. *tandem laxata dolore Vox invenit iter*, *gemitusque in verba soluti*; Claud. de VI. Cons. Hon. 265. *Ergo ubi praeclusae voci laxata remisit Frena dolor;* id. Rapt. Pros. 179. *postquam suspiria tandem Laxavit frenosque dolor;* Iustin. XLII, 4. *Post ubi dolor vocem laxaverat, nihil aliud quam Pacorum vocabat* et similes locos, qui fortasse omnes ad huius exemplum formati sunt. — 152. Iahn., qui Semicolo distinxit post *parenti*, in priore edit. locum sic explicat: *Non haec promissa dederas parenti;* sed potius promiseras, fore, *ut cautius te Marti credere velles;* eandemque explicationem, Iahnio non nominato, tamquam suam proponit Süpflius. In altera autem edit. Iahn. hanc profert interpretationem: „Potui equidem exspectare, te interfectum iri. Etenim non haec promissa dederas parenti, ut velles cautius te credere Marti; praeterea haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis posset, i. e. quo abriperet gloria novum militem! Igitur evenit, ut primitiae iuvenis sint miserae etc. (*Freilich hattest du mir nicht solche Versprechungen gegeben*, *dass* etc. *Ia ich wusste recht gut*, *wie viel* etc.)" Sed quomodo haec sedata et sobria patris fere philosophantis oratio cum totius reliqui loci natura et colore conciliari potest? Voss. in *Anm. u. Randgl.* p. 237. et Thiel. cum Servio interrogationem esse putant: Nonne haec promissa dederas, ut - - velles? Mihi nulla harum rationum placet, (in quibus iam offendit constructio paullo insolentior *promittere, ut* etc.); sed quum abrupta et incisa oratio dolori sit convenientissima, utrumque versum per se intelligendum, *ut* autem pro *utinam* positum esse censeo. (Vid. supra ad X, 631.) Non tamen adsentior Heynio, qui orationem dolore loquentis turbatam, et *velles* pro *voluisses* positum arbitratur; immo *velles* significat: utinam velles tum, quum te Marti credidisti, cautius ei te credere; quod etiam Wagn. observavit. Cf. adnott. ad VIII, 643. et mox ad v. 162. Ceterum Serv. tradit, alios pro *parenti* legisse *petenti* (scil. mihi), quod, Heinsio et Heynio probatum, recepit Wakef. Idem hic invenisse Silium, VI, 584. sic scribentem: *Quoties*, *heu nate*, *petebam*, *Ne patrias iras animosque in proelia ferres*, suspicatur Peerlk., qui tamen ipse hic scribendum putat *precanti*, *Cautius ut* etc. — 154. *Haud ignarus eram* etc. Prosae orationis scriptor addidisset Part. *quamquam.* — *quantum nova gloria - - posset.* Cf. Stat. Theb. IV, 246. *tantum nova gloria suadet.* — 156. *Primitiae iuvenis*, prima specimina iuvenilis virtutis. — *belli propinqui;* si enim bellum non fuisset propinquum, Euander filium non misisset. — 158. *tuque, o sanctissima coniux* etc. De ipsa sententia cf. Interpp. ad Sall. Iug. 14. Tac. Agr. 45. et Ovid. Met. XIII, 521., qui hunc locum respexit, sic canens: *Felix morte sua*, *nec te*, *mea nata*, *peremptam Adspicit.* — *Sanctissima* autem *coniux* hic non est castissima, ut Serv. et Macrob. III, 3. arbitrantur (cf. Sen. Troad. 697. Burm. ad Phaedr. III, 10, 30. Drak. ad Sil. XV, 282. Schaefer. ad Plin. Ep. I, 12, 5. Gierig. et Bach. ad Ovid. Met. XV, 836.), sed potius i. q. beata; *sanctus* enim saepe de mortuis nobis carissimis usurpatur. Cf. V, 80. et XII, 648. coll. cum Val. Fl. VI, 288. Cic. Top. 23. Gesner. ad Claud. R. Pros. III, 115. Broukh. ad Tib. II, 7, 15. Burm. ad Val. Fl. l. l. Heyn.

Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
Atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret!
Nec vos arguerim, Teucri, nec foedera, nec quas
Iunximus hospitio dextras; sors ista senectae
Debita erat nostrae. Quod si immatura manebat
Mors gnatum, caesis Volscorum millibus ante
Ducentem in Latium Teucros cecidisse iuvaret.

---

et Dissen. ad Tib. II, 6, 31. aliis. — *in hunc dolorem servata. Servari in aliquid* legitur etiam ap. Quinct. Inst. VIII, 3. Silium XI, 361. Senec. Octav. 70. et alibi. — 160. *vivendo vici mea fata.* „Consuetus et naturalis fatorum ordo quum sit, ut parentes prius, quam liberi moriantur, Euander vicit sua fata, diu vivendo ordinem illum pervertens.“ *Wagn.* Videtur autem poëta memor fuisse Lucr. I, 203. *vivendo vitalia vincere saecla,* cum quo loco cf. etiam Plaut. Epid. II, 1, 8. *vivendo tibi licitum eam est vincere.* De alliteratione in verbis *vivendo vici* vid. Naekii Diss. de Alliterat. sermonis Lat. in Mus. Rhen. Vol. III. fasc. III. p. 375 sq. (a Wagn. laud.) cum adnott. ad II, 494. et XII, 254. *Vincere fata* de eo, qui mortem effugit, morti non succumbit, legitur etiam Ovid. Met. II, 617. et al. Peerlk., qui fatetur, se Codd. scripturam non intelligere, coni. *vivendo vidi mea fata*, quod ita explicat: „Vidi ipse meam mortem, meum funus. Vivus vidensque sepelior. - - Felix tua morte, uxor, quae hunc dolorem ipsa morte graviorem non videris. Ego contra vivendo, mea vivacitate miserrimus, vidi meam ipse mortem;“ in quam sententiam confert Lucr. III, 1059. Quinct. Inst. IX, 4. Senec. Ep. 30. Senec. Phoen. 94. alios. — V. 161. idem Vir doct. sic corrigendum censet: *Restarem ut genitor, natum socia arma secutum* etc. — 162. *Obruerent*, quod vulgo pro: utinam obruissent! positum statuunt, Wagn. recte explicat: „debebant me telis obruere tum, quum te obruerunt.“ Vid. supra ad v. 153. et ad IV, 678. Iahn. tamen, vel sic Imperfectum locum habere negans, et praeterea offensus omisso Pron. *me*, potius Part. *si* subaudiendam censet (coll. adnot. sua ad Hor. Ep. I, 1, 28.) ut sensus sit: Utinam, si Rutuli - - obruerent, ipse vitam dedissem. — 164. *Nec*, i. e. non tamen. — 65. *sors ista* etc., nam fatalis necessitas mihi seni hunc casum attulit. Iahn. locum falso sic explicat: „Non vobis culpae dederim, quod filius interfectus est; sed ista mortis sors mihi seni debita erat, — ego senex debebam interfici, non filius adolescens.“ — 166 sqq. Si semel pereundum fuit Pallanti, vellem certe eum vobis ante maius commodum parare potuisse (caesis multis millibus hostium). — 167. *gnatum* cum Wagn. scripsimus, Med. et quatuor Pariss. auctoritatem secuti, cum quibus haud dubie alii Codd. conspirant minus accurate collati. Vid. ad Ecl. V, 22. — *Volscos* Heyn. omnino pro hostibus commemoratos censet, sed rectius Wagn. proprie dictos putat, ut inimicissimos nomini Romano. — 168. *iuvaret.* Hanc Med. aliorumque bonorum Codd. lectionem, etiam Donato agnitam, cum Wagn. restituimus, quam Heyn. sic explicat: „Quodsi - - iuvaret saltem hoc, si non ante cecidisset filius meus, quam Teucris in Latium ductis, eorum rebus ac sedibus firmatis.“ Neque adversari hunc Coniunctivum antecedenti *manabat*, ex iis, quae ad Geo. II, 54. Aen. II, 54. IV, 19. al. disputavimus, apertum est. Vulgo *iuvabit*, i. e. iuvet, iuvato; solatium esto, filium non cecidisse, nisi aditu iam Troianis in Latium facto; cuius lectionis patronus exstitit Iahn. in altera, edit. qui putat, Virgilium si hoc voluisset, quod Wagnero et mihi videtur, pro *Quin ego digner* potius *Immo ego digner* scripturum fuisse. Peerlk., Süpfl. et Gossr. nobiscum fa-

Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Aeneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenûm exercitus omnis.
Magna tropaea ferunt, quos dat tua dextera leto;
Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis,
Esset par aetas et idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite et haec memores regi mandata referte:

---

ciunt. — 169 sqq. Hoc certe affirmo, nihil honorificentius tibi accidere potuisse, quam tale funus, quod tibi per Aeneam eiusque socios contigit. — 171. Editt. veteres, Codd. invitis et metro adversante, exhibent *Tyrrhenûmque*, quare alii correxerunt *Teucrûmque* vel *Tuscûmque;* sed Wagn. repetitum voc. *Tyrrhenum* Copulae vice fungi verissime statuit, ut *Tyrrhenique duces*, *Tyrrh. exercitus omnis* sit idem, quod ex vulgari ratione ducesque et omnis exercitus Tyrrhenûm. Cf. locus simillimus X, 313. *perque aerea suta*, *per tunicam* etc. et adnott. ad Ecl. IV, 6. Aen. VII, 75. et al. coll. cum Iahnii adnott. ad Ecl. VI, 61. p. 382. ed. II. Quare non opus est, ut cum Heyn. verba *et quam - - exercitus omnes* spuria censentes versum imperfectum quinque pedum efficiamus, qualis apud Virgilium nusquam invenitur, aut cum Weicherto de verss. iniur. suspp. p. 78 sq. (quem sequitur Iahn.) locum sic distinguamus: *et quam Tyrrhenique duces: Tyrrhenûm exercitus omnis Magna tropaea ferunt;* quae ratio, ut nihil dicam contra Pluralem Verbi Nomini collectivo adiectum, propterea tamen quam maxime offendit, quod nemo videt, quid sibi velit duplex Copula *et — que*, et quod tum plane otiosum est adiectum *omnis*, quo aptius graviusque sententia clauditur. — V. 172., qui a Codd. quibusdam antiquis abesse fertur, etiam Ortuino et Brunckio tamquam insulsissimus expungendus, Heynio autem, si Virgilianus, certe non satis elaboratus videtur; sed rectissime eum defendit Wagn., quum monumenta illa insignis virtutis a Pallante ipso prodita maximam vim habere debeant ad deleniendum Euandri dolorem. Sententia autem, quae, Particula causali, ut saepe, omissa, prioribus tamquam causa adiici videtur, haec est (Nam) Troiani et Tyrrheni magna tropaea ferunt eorum, quos filius meus leto dedit. Atque adeo te, Turne, interfecisset teque tropaeum fecisset, si pari aetate et pari robore fuisset. Quare absonum *ferant* (ab aliquot Codd. exhibitum), quod Iahn. in priore edit. fortasse recipiendum censuit, ut hic sensus esset: Melius funus, quam Aeneas, Troiani et Tyrrheni, parare nequeo: ferant igitur Troiani tropaea cett. In altera tamen editt. Indicativum recte retinuit et locum, ut nos, interpretatus est. Peerlk. totum, qui sequitur locum v. 172—175. admodum levibus de causis spurium censet. — *tropaea, quos* pro: tropaea eorum quos; ut supra v. 81. *manus* (eorum), *quos*. Cf. adnott. ad Ecl. II, 71. — *dat leto* pro dedit; scil. quos te leto dantem etiam nunc conspicere mihi videor. Vid. ad IV, 228. et IX, 266. — 173. *stares truncus in armis,* armis indutus (vid. IX, 581. et adnott. ad III, 595. IV, 518. V, 37.), i. e. tropaeum esses. Vid. supra ad v. 16. (83.) et X, 775. Heins., quod iteratur v. 175. vox *armis*, male coni. *in arvis*. — 174. Part. *si* postpositam pertinere etiam ad prius sententiae membrum *Esset par aetas*, quisque videt. Cf. Cort. ad Lucan. I, 64. et adnott. ad VI, 692. Sententiam loci iam supra exposuimus, unde patet, *esset* pro fuisset esse positum. (Vid. ad III, 187.) Thiel. aliique minus recte explicant: Si mihi, patri, esset par aetas etc. — *ab annis.* Vid. ad Geo. II, 243. et al. — 175. *quid demoror armis*, quid ab armis tractandis, a bello continuando retineo? Heins. coniicit *Teucros quid demoror ultra?* atque etiam Peerlk. putat, Euandrum Teucros, qui iam armati essent, non potuisse *armis demorari.* Sed ut Statius Theb. IV, 774,

Quod vitam moror invisam, Pallante perempto,
Dextera causa tua est, Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides. Meritis vacat hic tibi solus
Fortunaeque locus. Non vitae gaudia quaero;
Nec fas; sed gnato Manis perferre sub imos.
Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores:

---

dixit: *Sed quid ego haec, fessosque optatis demoror undis?* i. e. cur impedio, quominus statim undis potiantur, ita Virgilius: *quid Teucros demoror armis.* — 177. „Vitam mihi adeo invisam esse necesse est, ut eam quocunque modo abrumpam. Ut tamen eam tolerem, causa est *dextera tua*, spes de virtute tua, qua Turni caede Pallantis mei mortem es ulturus. Hanc *dextram*, hanc ultionem debes patri filioque." *H.* — 179. „*Meritis* (tuis) *fortunaeque* (tuae) *hic solus vacat locus*, s. restat tibi, optime de me iam merito, una haec res, qua feliciter peracta demereri de me possis." Sic *Wagn.*, Servium secutus, rectissime locum capit, qui de duplici Dativo *meritis* — *tibi* conferri iubet supra VI, 474 sq. Hom. Il. V, 125. Eur. Heracl. 63. 475. et Oudend. Apulei Met. II, p. 165. Vid. etiam Liv. III, 67. *hoc posteris memoriae traditum iri*, et adnott. ad V, 172. Alii coniungunt *locus meritis*, ut III, 109. et IX, 237.; quam rationem iure reiicit Wagn., quod ita Euander Aenean, tamquam nondum quidquam de se ipso meritum, admoneret, venisse et illi bene merendi tempus, quum tamen vel honorificum funus Pallanti factum magni instar meriti esset. In multis denique Codd. sic distinguitur: *Quam debere vides meritis: Vacat hic* cett.; ut *meritis* sit: natoque patrique, qui de te meriti sunt; sed partim offendit nudum illud *meritis*, partim vehementer languent verba *vacat hic tibi locus*, voc. *meritis* non addito. — 180. *vitae* ut tertium Casum habeamus, oppositionis rationem suadere, vere observat Wagn.; sententia enim haec est: non vitae meae, h. e. mihi viventi, quaero gaudia — hoc enim seni non fas esset, — sed nato meo interempto; non, ut vitae iucunditate diutius fruar, eam produco, sed ut nuntium de Turno interfecto ad inferos deferre eoque filii Manes consolari possim; qua de re vid. adnott. ad II, 587. et IV, 386. Peerlk., temere in hac sententia haerens, haec verba una cum toto versu sequente spuria censet. — 181. „*Sed quaero*, in votis habeo, *nato perferre*, nuntiare (scil. hoc, de Turno sumptam esse poenam) *Manes sub imos*, ut IV, 387., in morte, quam sibi brevi obeundam esse auguratur. [Cf. etiam III, 565. et XII, 884.] Unum illud paullo durius est, quod *perferre* absolute pro *perferre nuntium* dictum est." Haec *Heyn.*, qui propterea aut totum versum spurium, aut *hoc* vel *haec* ante *Manes* inserendum esse censet. Sed admodum dura est haec elisio, Bothio probata, et simplex *perferendi* verbum iam supra V, 665. sic usurpatum vidimus, ut alibi *adferre* et *deferre* (vid. IV, 298.) absolute ponuntur. De constructione autem mutata vid. ad Ecl. VI, 74. Aen. II, 5. III, 234. al. Wagn. tamen poëtam concinnius scripturum fuisse censet: *Manis portanda sub imos.* Ceterum etiam hic *gnato* scripsimus cum Med. et utroque Lips. — 182. *Aurora interea* cett. Vid. supra ad v. 1—183. Cum Wagn. in fine versus pro vulg. Puncto Colon posuimus, quum videantur sibi respondere Particulae *interea* — *iam.* Etiam Peerlk. et Gossr. Wagnerum secuti sunt; Süpfl. vero Punctum retinuit. — *miseris mortalibus*, δειλοῖσι βροτοῖσι (vid. ad X, 274. et cf. II, 268. *mortalibus aegris*), quibus *opera et labores refert.* Simili ratione *Lucifer* Ovidio Met. IV, 664. vocatur *admonitor operum;* magis vero etiam huc pertinent eiusd. Am. I, 6, 65. *pruinosos molitur Lucifer axes, Inque suum miseros excitat ales opus*, et Manil. I, 244. *orta dies sopitas excitat urbes Et cum luce refert operum vadi-*

Iam pater Aeneas, iam curvo in litore Tarchon
Constituere pyras. Huc corpora quisque suorum
More tulere patrum; subiectisque insignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine coelum.
Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrere rogos; ter moestum funeris ignem
Lustravere in equis, ululatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma.
It coelo clamorque virûm clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis derepta Latinis
Coniiciunt igni, galeas ensisque decoros
Frenaque ferventisque rotas; pars munera nota,

---

monia terris. — 184 sqq. De his ritibus funebribus aetatis heroicae Heyn. conferri iubet Hom. Il. VII, 420—432. XXIII, 1—27. 110—257. XXIV, 777 sqq. et Od. XXIV, 57. — *Tarchon.* Sic (vel *Tarcon* et *Tharcon*) Med. pluresque alii Codd., quos cum Wagn. secutus sum. Vulgo *Tarcho.* Vid. ad VIII, 506. — 185. Servius haec adnotat: „*Pyra* est lignorum congeries [scil. in qua mortui alicuius corpus comburatur]; *rogus*, quum iam ardere coeperit; *bustum* vero iam exustum. Quem ordinem servat poëta, dicens *constituere pyras*, item v. 189. *subiectis ignibus accensos decurrere rogos*, atque v. 200. *semiusta servant busta.*" — 186. *ignibus atris*, propter fumum. Vid. ad IV, 384. VIII, 198. et Geo. II, 309. Wagnero nimia videtur ubertas orationis: *ignes atri*, *tenebrae*, *caligo.* Peerlk. malit cum Burm. *atras.* — 188—190. Describitur decursio funebris, ἡ περιδρομή. — 189. „*Decurrere* vi oppositi ad pedites spectare videtur. Praeivit in hoc decursu Apollon. I, 1059. IV, 1535. Cf. Tac. Ann. II, 7." *H.* Virgilium imitatus est Val. Fl. III, 347. Praeterea cf. Lips. ad Tac. II, 5. Doering. ad Liv. XXV, 17. et Kirchmann. de fun. III, 3., quos iam Thiel. laudavit. — *ter.* De numero ternario in rebus ad Manes pertinentibus frequentato vid. ad Ecl. VIII, 78. Geo. I, 345. Aen. IV, 510. VI, 229. 506. — V. 191. ex Il. XXIII, 15. translatus. — *Spargitur tellus lacrimis* prono ac demisso vultu incedentium. Ceterum vid. supra ad v. 82. — 192. *It coelo* (vid. ad II, 688.) - - *clangor tubarum.* Vid. ad II, 313. et VIII, 526. — 193. *Hinc.* Med. Rom. et multi alii *Hic*, i. e. dum haec fiunt, inter clamorem et clangorem, quod Codd. auctoritate permoti receperunt Iahn. (in priore edit., nam in altera *Hinc* tacite restituit) et Süpfl. Sed recte Wagn. (quem etiam Peerlk. et Gossr. sequuntur) vulgatam videtur defendisse, quam Palat. aliique boni libri exhibent; quum ordinis Adverbium (post haec, facto illo decursu cum clamore et tubarum clangore) et toti loco et Particulae *tum* v. 199. optime respondeat. Simul conferri iubet locos similes Val. Fl. III, 311 sqq. et Suet. Iul. Caes. c. 84. — *derepta* Heins. ex Med. aliisque bonis Codd. (quibus accedit Macrobii VI, 6. auctoritas) restituit pro vulg. *direpta*, quod Iahn. in priore edit. servavit, coll. adnot. sua ad Geo. II, 8., in altera autem edit. ad eundem l. lectioni *derepta* recte postposuit. Etiam me posteriores editores omnes *derepta* receperunt. Cf. adnott. ad Aen. I, 211. et al. — 194. *Igni coniiciunt.* Vid. supra ad X, 683. et ad Ecl. II, 30. — *enses decoros.* Peerlk. memorat, *decoros* neutiquam esse inane epitheton, sed significare, in rogos mortuorum pulcherrima quoque spolia iniecta esse. — 195. *ferventes* Wagn. parum aptum huic loco censet epitheton. Significat *rotas* (currus: vid. ad Geo. III, 170.), quae antea in proelio ferbuerant; vel etiam, quae fervere solent, ut Serv. explicat. Sic Hor. Od. I, 1, 4. *fervidae rotae.* (Ceterum cf. adnott. ad Geo. I, 92.) Peerlk. sine iusta causa coni. *ferratas*, coll. Geo. III, 361. — *munera nota* Heyn. explicat: „quibus populares,

Ipsorum clipeos et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora Morti,
Setigerosque sues raptasque ex omnibus agris
In flammam iugulant pecudes. Tum litore toto
Ardentis spectant socios, semiustaque servant
Busta, neque avelli possunt, nox humida donec
Invertit coelum stellis ardentibus aptum.
Nec minus et miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras; et corpora partim
Multa virûm terrae infodiunt, avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt;
Cetera confusaeque ingentem caedis acervum
Nec numero nec honore cremant; tunc undique vasti

---

mortui, Troiani usi erant;" sunt potius arma ab ipsis, dum erant in vivis, geri solita. Cf. VI, 221. *velamina nota*, ibique adnott. *Munera* autem omnia dicuntur, quae ad honorem funebrem pertinent. — 196. *non felicia*, quibus mortem sibi defendere non potuerunt. — 197. „*Morti*, tamquam deae. Sic Serv. quoque, qui laudat similes locos Statii Theb. IV, 528. et Lucan. VI, 600. Notabile tamen hoc: alias Orco vel Manibus et Inferis victimae hae mactari solent." *H.* Aliter haec intellexit Heins. (videndus etiam ad Sil. X, 463.), qui *morti* scripsit litera minuscula, ut *morti* sit Ablat. pro *morte* positus. — *boum corpora.* Vid. ad Aen. I, 193. II, 18. V, 318. VII, 650. al. et Geo. III, 369. — 199. Verba *In flammam iugulant pecudes* iterantur XII, 214., ubi vid. adnott. — 200. *servant.* Vid. ad Ecl. III, 75. — 201. „*busta*, sunt loca, in quibus iam corpora arserunt. Primo enim *pyrae* dicuntur et *rogi;* ubi vero arserunt, *busta* vocantur. Spectabant ergo, donec semiusta, h. e. non plene usta, plenissime consumerentur." Haec *Donat.* Vid. etiam supra ad v. 185. De verbo *servandi* cf. adnott. ad Ecl. III, 75. et Geo. I, 335. — 201 sq. „Usque ad auroram: ad sensus errorem dictum poëtarum more, ac si per noctem coelum circumagatur ab occidente versus orientem. Cf. II, 250 sq. Iliad. XXIII, 154. 226 sq. XXIX, 788 sq. [Thiel. etiam Cort. ad Lucan. I, 15. conferri iubet.] Interdiu struitur rogus; nec accenditur nisi vesperi: ardet per noctem. Altero die vel tertio, ut h. l. v. 210., ubi rogus refrixerat, legebantur cineres." *H.* — 202. Cf. IV, 482. et VI, 797. *ardentibus* autem, quod cum Iahn. et Wagn. revocavimus, lectio est omnium Codd. praeter Palat. et paucos alios deterioris notae, *fulgentibus* exhibentes, quod vulgo editur, sed glossema videtur, quamvis alibi Maro paullulum variare soleat versus variis locis repetitos. Ex recentioribus editt. sola Gossraviana *fulgentibus* exhibet, sed invito auctore, ut ex eius adnot. colligo. — *aptum.* Vid. ad IV, 482. — 204 sq. „De industria hoc memorasse videtur, quoniam in Italia semper variavit sepultura, modo crematione, modo humatione in usum recepta, prout vel ipsa silvarum copia vel inopia suadebat." *H.* — *partim - - partimque.* Wagn. confert Eleg. ad Messal. 45. *Immoderata pati iam frigora, iamque calores.* — 205. *avecta tollunt*, in currus sublata avehunt. Peerlk., cui quum tale hysteron proteron non ferendum videtur, tum duplex verbum *tollunt — remittunt* et Singularis *urbi* scrupulum movet, paullo audacius coni. *Finitimos plaustris in agros urbisque remittunt.* — 206. *urbi remittunt*, scil. suae quemque urbi; ut iam Serv. locum intellexit. Heyn. de solo Laurento cogitat. — 207. *Cetera*, scil. corpora; *caedis*, caesorum (vid. ad X, 245.), ut igitur Copula vim explicativam habeat, de qua vid. ad IX, 307. et multos alios locos. Peerlk. tamen malit *Ceteraque, ingentem confusae caedis acervum.* — 208. *nec numero nec honore*, nullo numero, nullo honore habito;

Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam coelo dimoverat umbram:
Moerentes altum cinerem et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terrae.
Iam vero in tectis, praedivitis urbe Latini,
Praecipuus fragor et longi pars maxima luctus.
Hic matres miseraeque nurus, hic cara sororum
Pectora moerentum, puerique parentibus orbi,
Dirum exsecrantur bellum Turnique hymenaeos;
Ipsum armis, ipsumque iubent decernere ferro,
Qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.

---

nec numerabantur singuli, nec singulari honore ab aliis distinguebantur, non singuli singulis rogis cremabantur. Altera, quam Heyn. profert, explicatio: caesorum, qui nec numero erant, nec in honore, minus probanda. Iahn. ex uno Reg. recepit *neque honore.* Ceterum cf. Caes. B. G. VI, 13. *aliquo sunt numero atque honore* et similes locos. — 210. Vid. modo ad v. 202. *lux dimoverat umbram.* Cf. Ovid. Met. IV, 81. *Postera nocturnos Aurora removerat ignes* et similes locos; cum *gelida umbra* autem cf. Ecl. VIII, 14. ibique adnott. — 211. *ruebant*, de cineribus eruebant, i. e. legebant. Vid. Geo. I, 105. Aen. I, 35. et 85. ibique adnott. et Orell. ad Hor. Sat. II, 5, 22. — *focis* pro pyris. — „*tepido*, translate, cui tepida ossa inferebantur.“ *H.* Rectius Wagn. intelligit humum ab incendio rogorum adhuc tepentem. Cf. autem de hoc ossilegio Broukh. aliique Intpp. ad Tibull. III, 2, 17 sq. et 26. atque Kirchmann. de fun. III, 8. — 213. *Iam* a poëtis maxime usurpatur saepe in transitu ad novum et a superioribus diversum argumentum, imprimis si res narranda inter ea accidit, quae antea narrata sunt. Cf. adnott. ad Geo. III, 541., ubi adde Oudend. ad Lucan. II, 214. et Hand. Turs. III. p. 147 sq. — *in tectis, praediv. urbe Latini.* Hanc appositionem, iam Marklando in Praef. ad Stat. Silv. V. aliisque improbatam, minus quidem placere, sed tamen fortasse defendi posse ex X, 601. et defensam esse ab Iacobo Disquiss. Virg. P. I. p. 12 sq., memorat Wagn., ipse coniiciens *in tecto et praediv.* cett., vel potius locum a poëta inter emendandos relictum esse statuens. Burm. malit *in tristi praedivitis* vel *in tectis et divitis*, quod in textum recepit Bothius; et Peerlk. satis audacter coni. *Iam vero tectis ardescit in urbe L.*; Thiel. autem, appositionem non agnoscens, ante *urbe* poëtice omissa censet verba *et in;* quod probare non possum. Ego potius iuxta cum Iahnio omnia bene se habere puto. *Tecta* opponuntur campo, in quo prius enarrata gerebantur; ne quis autem haec de solo regis palatio intelligat, poëta appositionis loco addit verba *praed. urbe Latini.* Vid. etiam Voss. in *Anm. u. Randgl.* p. 238. — *praedivitis Latini.* Cf. VII, 170 sqq. et XII, 23. — 214. *pars maxima luctus.* Vid. ad VII, 266. et al. — 215. *cara sororum pectora*, quemadmodum apud Stat. Theb. VII, 495. *nunc ipsam urgens, nunc cara sororum Pectora. Cara* autem, i. e. quae ipsis fratribus, dum illi vivebant, cara fuerant, imitari videtur latiorem illum voc. *φίλος* usum apud Homerum. Peerlk. tamen, haerens in hoc epitheto ad sorores relato, coni. *hic cara sorores Pectora maerentes;* illudque *cara pectora maerentes* simul ad matres, nuros et pueros referendum esse censet. — 218. *Ipsum* hic fere i. q. *solum;* vid. v. 220 sq. Cf. Wagn. Qu. Virg. XVIII, 2, 9. et adnott. ad Geo. IV, 201. et Aen. V, 201. cum adnot. ad IV, 475. et VIII, 111. — *armis.* Bryant., ut otiosa evitaretur tautologia, coniecit *animis*, quod recepit Wakef., neque displicere videtur Heynio. Sed recte adversatur Wagn., qui, coll. inf. v. 220 sq. et Geo. III, 269 sq., poëtas in graviore oratione bis idem dicendo vim verbis conciliare docet. — 219. „*primos honores:* ut praeferatur in Laviniae ma-

Ingravat haec saevus Drances, solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno; et magnum reginae nomen obumbrat;
Multa virum meritis sustentat fama tropaeis.
Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
Ecce super moesti magna Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum impensis operum; nil dona neque aurum
Nec magnas valuisse preces; alia arma Latinis
Quaerenda, aut pacem Troiano ab rege petendum.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Aenean manifesto numine ferri

---

trimonio cumque ea in regni successione." *H.* — 220 sq. Cf. supra v. 115 sq. — *Ingravandi* verbum legitur etiam ap. Silium IV, 671. et Ovid. Trist. III, 4, 60. — *solumque vocari* (scil. ab Aenea) cett. Cf. locus simillimus inf. XII, 466. — 222 sqq. „Contra etiam multae sententiae diversae erant pro Turno; eumque et regina Amata, quae ei studebat, et fama magnarum rerum gestarum sustentabat." *H.* — *simul* quum non satis clarum sit quid sibi velit, Peerlk. non sine aliqua probabilitatis specie verba *simul* et *virum* (v. 224.) transponenda censet; imprimis quum Medic. a m. pr. vere exhibeat *Multa simul meritis*. — *obumbrat*, tuetur eum et defendit. Wagn. apte confert Liv. VII, 30, 18. *Itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus*, ibique Drak. — 226. *super*, insuper, super haec omnia. Vid. ad Geo. III, 262. Aen. I, 29. II, 71. VII, 462. al. — *magna*. Aliquot Codd. *magni*, quod fortasse ex VIII, 9. huc translatum. Magnam urbem dixisse videtur, ut magnum ab ea auxilium exspectari significaret; quae etiam Gossravii est sententia. — 227. *Legati*, ad Diomedem Argyrippam missi. Vid. VIII, 9 sqq. — *nihil actum*. Peerlk. comparat Val. Fl. V, 300. *Nil domitis actum Symplegados undis* et Sulp. Sever. Hist. p. 610. *Nihil actum morte Priscilliani*. — 228. *Tantorum impensis operum*, tanta opera in legationem impensa. *Opus* enim i. q. opera, ut ap. Cic. Off. II, 3. de N. D. II, 40. Orat. 44. ad Div. III, 2. Cat. ap. Gellium VII, 3. etc., imprimis cum *tanto*, *quanto*, *maximo* coniunctum. — 230. *pacem - - petendum*. Sic (pro vulg. *petendam*) multi Codd. cum Med. a m. sec. et Grammatici (Servius, Donatus ad Terent. Andr. I, 5, 19. Eun. I, 2, 17. Adelph. IV, 8, 11. Rufin. de Schem. Lex. p. 256. all.), quorum auctoritatem cum Heins., Wakef., Iahnio, Wagn. et reliquis recentioribus editt. secutus sum. Eandem lectionem recte defenderunt Gernhard. ad Cic. Cat. mai. c. 2. (ubi legitur: *quam viam nobis quoque ingrediundum sit*) Ruhnk. ad Rufin. l. l. et Pauli *Beitr. z. Sprachwissensch.* p. 107. Quamvis enim ex vulgari Grammaticorum praecepto hic *petendam* scribi debeat, quum Verbo singularis quaedam vis non insit, sed voc. *arma* et *pacem* sibi opponantur, verissime tamen Iahn docet, latius patere Gerundii usum, imprimis apud historicos et, qui illorum sermonem saepe imitando exprimant, poëtas epicos; quamquam etiam apud alios scriptores huius usus exempla inveniuntur, ut ap. Cic. l. l., Varr. R. R. I, 21. (*canes habendum*) etc. De hoc Graeco dicendi genere praeterea cf. Arntzen. ad Paneg. Mamert. Maxim. dictum c. 5. p. 115. Gronov. Obss. I, 7. Drakenb. ad Sil. XI, 562. (ubi legimus: *Nunc pacem orandum, nunc - - Arma reponendum*) Zinzerling. Promuls. crit. iuv. c. 32. Ruddim. II. p. 492. et mea ad Luc. I, 112. (ubi *poenas timendum*). — Cum v. 232. cf. VII, 272 sq. Sententia loci est: non posse dubium esse, quin Aeneas secundum fata in Italiam veniat; hoc enim manifesta voluntatis deorum significatione prodi.

Admonet ira deûm tumulique ante ora recentes.
Ergo concilium magnum primosque suorum
Imperio accitos alta intra limina cogit.
Olli convenere fluuntque ad regia plenis
Tecta viis. Sedet in mediis et maximus aevo
Et primus sceptris, haud laeta fronte, Latinus.
Atque hic legatos Aetola ex urbe remissos,
Quae referant, fari iubet, et responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
Vidimus, o cives, Diomedem Argivaque castra,
Atque iter emensi casus superavimus omnis,
Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam, patriae cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis arvis.

— *manifesto numine*, i. e. deorum consilio, monitu. Vid. ad I, 8. et II, 623.; de Adiect. antem *manifestus* ad III, 151. — 235. Comparant Hom. Il. II, 51 sqq. — *imperio accitos* Heyn. interpretatur: quum iis imperatum esset, ut venirent; rectius fortasse Peerlk. *imperio* fere idem esse censet, quod *pro imperio*, quum pars regii imperii sit patres et populum convocare, et maiestas regia in eo cernatur. Errat autem Heinrich., qui *imperio* pro Dativo habet et explicat: quos adsciverat ad imperium, quorum opera et consilio utebatur in re publica gerenda; ac si *adscitos* a poëta scriptum esset. — 236. *fluuntque.* Aliquot Codd. cum ipso Med. *ruuntque*, quod, ex syllaba finali verbi praecedentis ortum, non satis convenire dignitati principum virorum in curiam convenientium, vere iudicat Wagn. Cf. etiam XII, 442. Thiel. conferri iubet Claud. in Rufin. II, 427. et Drak. ad Silium XII, 619. — 237. „*primus sceptris*, imperio et dignitate inter reges ac duces copiarum, qui auxilio venerant.“ *H.* Wagn. tamen verba *primus sceptris* omnino ad regiam dignitatem declarandam, non ad ceterorum, qui aderant in isto concilio, regulorum comparationem spectare putat. *Peerlk.* denique utramque rationem sic coniungere studet: „Latinus convocaverat primos suorum. Ergo sedebat primus, medius, loco honoratiore, qui quum propter aetatem iam Latino deberetur, si esset inter pares, etiam debebatur regi, cui erat prima potestas.“ — 239 sqq. Cf. Hom. Il. VI, 667 sqq. Verbis *Atque hic* opponitur Latinus *illis*, qui convenerant v. 236. Cf. adnott. ad Ecl. IX, 16. — *Aetola ab urbe*, quam condidit et incolit Diomedes Aetolus cum Graecorum colonia. Vid. ad VIII, 9. X, 28. — *remissos*, a Diomede, nec consecutos, quod petierant. — 242. *farier.* Vid. ad VII, 70. IX, 231. al. — *infit.* Vid. ad V, 708. — 243. *Diomedem* ex Parrhas. Reg. et Dorvill. cum Both., Iahn. et Wagn. restituimus, quum Med. Rom. Gud. aliorumque Codd. lectio *Diomeden* metro adversetur, quae autem vulgo editur Graeca Accusativi forma *Diomede* (*Διομήδη* pro *Διομήδεα*), a parte Codd., Servio et Macrob. V, 17, exhibita (de quo tamen Macr. loco haud dubie corrupto vid. Peerlk., qui eum non male emendat), Romanis prorsus inusitata sit. Cf. Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 296. — *Argiva castra*, urbs Argyrippa, de qua vid. ad VIII, 9. Sic nova Troia ab Aenea condita saepe *Troïa castra* vocatur. Cf. e. g. inf. v. 350. — 245. *Contigimus manum* ad dextram datam referendum. Cf. supra VIII, 124. — *Ilia tellus* pro urbe Ilii: ut statim v. 246. *gentis* pro urbis. Haec autem *patria urbs* est Argos Hippium, Peloponnesi oppidum, unde nova urbs a Diomede in Apulia condita nomen accepit; *patriam* autem gentem s. urbem Argos appellat poëta improprie; fuit enim Diomedes Aetolus; sed Adrasti filia, Aegialea, ducta

Postquam introgressi et coram data copia fandi,
Munera praeferimus, nomen patriamque docemus;
Qui bellum intulerint, quae causa attraxerit Arpos.
Auditis ille haec placido sic reddidit ore:
O fortunatae gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii, quae vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicumque Iliacos ferro violavimus agros, —
Mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille viros, — infanda per orbem
Supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus; scit triste Minervae

---

in regno Argivorum successerat. Cf. v. 269. — 247. „*Victor*, armis cum Dauno adversus Messapios iunctis, conditione proposita, ut pro auxiliis latis agri partem acciperet. Vid. Anton. Liber. Met. c. 37.“ *H.* De *Gargano*, Apuliae monte satis noto, vid. Plin. III, 11, 16. Mela II, 4, 6. Strab. VI. p. 284. alii. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 494. — *Iapyx* pro Iapygius, ut etiam ap. Ovid. Met. XIV, 458. (ab Heyn. collatum) *Daunus Iapyx.* Cf. Bentl. ad Hor. Od. II, 13, 8. et Iahn. ad Ovid. Met. VII, 394. cum adnott. ad I, 686. III, 602. IV, 552. IX, 285. al. Iapygiae autem nomen, quo proprie meridionalis tantum Apuliae pars dicebatur, ad quam Garganus non pertinebat, a poëtis ad totam Apuliam transfertur. — Pro *arvis*, quod Heins. restituit, Med. et alii *agris*, quod non bene quadrat ad montis notionem. Wagn. de discrimine utriusque vocabuli haec adnotat: „*Ager* est terra culta, aut quae coli solet, *arvum*, i. e. *arativum*, quod arari potest, vel secundum Varr. R. R. I, 29, 1. quod aratum, nec satum est. Vid. Schmid. ad Hor. Epist. I, 6, 6.“ — V. 248. iam legimus I, 520. — 250. *attraxerit*, scil. nos. — *Arpos.* Vid. ad X, 28. et infra ad v. 428. De mutata constructione *nomen p. docemus*, *Qui bellum intulerint* cett. vid. ad v. 181. et al. — 251. De Adverbio *sic* post Pron. demonstr. *haec* fere redundante cf. III, 463. omninoque adnott. ad Ecl. I, 54. — 252. *Saturnia regna.* Vid. ad Ecl. IV, 6. et Aen. VIII, 319. — 253. *Ausonii* (scil. viri, populi) pro Ausonibus. Cf. X, 105. et XII, 834. Heyn. confert XI, 677. *Phrygios viros.* Ausones autem pro Latinis, qui ab iis oriundi erant. Cf. VII, 39. — 254. *lacessere bella*, ut X, 10. *lacessere ferrum*, ubi vid. adnott. — *ignota*, aut propter exitum dubium et incertum, aut quia cum ignoto populo geruntur, cuius virtutem et fata ignorant; quam alteram explicationem priori praefero. — 255. „*violavimus*, tamquam sacros: nam *violare* de religionibus dicitur.“ *Serv.* Quam in rem Thiel. conferri iubet Ovid. Met. VIII, 741. Iuven. XIII, 219. Petron. c. 130. Cic. pr. C. Rabir. 2, 7. alios et Barth. ad Stat. Theb. V, 750. — 256 sq. „Ne memorem ea, quae urbe expugnanda ab Achivis tolerata sunt: quot viri in locis illis circa Simoentem occubuerint.“ *H.* — *exhausta.* Vid. ad IV, 14. — De *Simoente* vid. ad I, 100. — *premat*, scil. mersos. Vid. Bentl. ad Hor. Od. I, 14, 10. Ceterum cf. I, 100. ibique adnott. — 258. „*Supplicia et poenas*: atrocibus vocabulis utitur pro malis et aerumnis, quasi hae pro poena excisi Ilii fuerint; et antea *violavimus* dixerat, tamquam in sacrilegio.“ *H.* — *poenas expendere* iam legimus X, 669., ut *supplicia pendere* VI, 740. et *scelus expendere* II, 229. Cf. etiam Silius VI, 588. et XIII, 698. — 259. *Vel Priamo miseranda manus.* Servius laudat hunc Pacuvii locum: *Si Priamus adesset, et ipse eius commiseresceret.* Similes loci de miseriis vel hosti infestissimo deplorandis haud rari. Cf. Ovid. Met. XIV, 474. Trist. III, 9, 59. Silius II, 652. Senec. Agam. 521. cett. et Virgilius ipse Aen. II,

Sidus et Euboicae cautes ultorque Caphareus.
Militia ex illa diversum ad litus abacti
Atrides Protei Menelaus adusque columnas
Exsulat, Aetnaeos vidit Cyclopas Ulixes.
Regna Neoptolemi referam, versosque Penatis
Idomenei? Libycone habitantis litore Locros?
Ipse Mycenaeus magnorum ductor Achivûm
Coniugis infandae prima intra limina dextra

---

6 sq. — 260. *triste Minervae sidus*, tempestas a Minerva commota; sidera enim causae tempestatum habebantur. Vide ad IV, 309., infra ad XII, 451. et Bach. ad Ovid. Met. V, 281. Cf. etiam loci Hom. Od. I, 326 sq. III, 134 sqq. et supra I, 39 sq. II, 163 sqq. Servius de fulmine, Cerda autem non magis probabiliter de face a Nauplio, Palamedis patre, in fraudem Graecorum elata cogitat. — „*Caphareus*, promontorium Euboeae versus orientem, propter latentia sub undis saxa et vortices marisque aestum, imprimis propter naufragia Graecorum a Troia redeuntium infame.“ *H.* Vid Herod. VIII, 5. Plin. IV, 12, 21. Mela II, 7, 9. Silius XIV, 144. al. et cf. Prop. III, 7, 39. Nunc *Cavo d' Oro* s. *Xylofago* appellatur. Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1020. — „*ultor* omnino ornat, tamquam calamitosum saxum; nisi placet ad Aiacis Oilei naufragium referre, quo Minerva eum ulta est: I, 59 sq. Cf. Prop. IV, 1, 14 sq. Multa congessit Lennep. ad Phalar. Epp. p. 89.“ *H.* Hanc alteram explicationem praestare, vel v. 258. indicare videtur. — 261. *diversum ad litus.* Vid. ad III, 4. — *abacti* (i. e. vi tempestatis abrepti et a cursu suo delati in remotas oras) ex omnibus fere Codd. cum Iahn. et Wagn. revocavimus, quos etiam omnes editores me posteriores secuti sunt. Vulg. *adacti*, cui nullus liber praeter Med. a m. pr. Moret. I. et Paris. 2. opitulari videtur, haud dubie originem debet antecedenti Praepos. *ad.* Cf. etiam Cort. ad Lucan. VI, 150. et supra adnott. ad I, 512. et III, 601. (ubi Med. a m. pr. aliique item *adducite* pro *abducite.*) — 262. De Menelai erroribus vid. Hom. Od. IV, 81 sqq. et 351 sqq. — „*Protei adusque columnas:* novavit paullo audacius poëta pro finibus Aegypti, nam Proteus [de quo vid. ad Geo. IV, 388.] ad Pharum insulam sedem habebat, ut ex Od. IV, 351. 354. [et 363 sqq.] satis constat: *columnas* autem *Protei* dixit, ut extremas terrae plagas significaret; quemadmodum *Herculis columnas* extremas versus occidentem terras dicere mos est.“ *H.* De synizesi *Protei* vid. adnott. ad Ecl. VI, 78. et Aen. VII, 532., de Part. autem *adusque* a poëtis inde ab Augusti aetate et recentioribus pedestris orationis scriptoribus usurpata cf. Hor. Sat. I, 1, 97. I, 5, 96. Ovid. Met. IV, 20. alios et Hand. Turs. I. p. 189. Sic etiam *abusque* VII, 289. et infra v. 317. *super usque.* — 263. *Exsulat,* errat, *vidit.* Cf. adnott. ad IX, 9. et al. — *Aetnaeos Cyclopas.* Vid. ad VIII, 440. — 294. „*Regna Neoptolemi:* novum regnum Pyrrhi in Epiro. Vid. III, 296. 319. — *versos Penates Idomenei*, eversam domum et regnum. Vid. III, 121 sqq. ibique not. — 265. *Libycone h. l. Locros.* Aiacis Oilei comites Locros [Opuntios, Hom. Il. II, 531.], delatos in litora Africae, in his locis consedisse (in Νόστοις) tradidisse olim videntur nonnulli nobis prorsus ignoti, quos tamen poëta h. l. sequitur. - - - Alii ex Locris his in Bruttiis consederant. Vid. III, 399. ibique Serv.“ *H.* — 266 sqq. De Agamemnone Clytaemnestrae uxoris et Aegisthi insidiis interfecto. — *Mycenaeus ductor* s. *dux* Agamemnon etiam Ovidio Trist. I, 400. dicitur. Sic Agamemnonis exercitus Ovid. Her. V, 2. *manus Mycenaea,* classis autem Prop. II, 18 (22), 32. *rates Myceneae*, et Iphigenia, Agamemnonis filia, Ovidio Met. XII, 34. simpliciter *Mycenis* vocatur. — 267. *infandae.* Macrob. IV, 4. *infandum* per parenthesin, invitis omnibus Vir-

Oppetiit; devictam Asiam subsedit adulter.
Invidisse deos, patriis ut redditus aris
Coniugium optatum et pulchram Calydona viderem?

---

gilii Codd. — „*prima inter limina* puto dictum pro: in primo statim limine, h. e. primo aedium ingressu, quum vix domum intrasset. - - Ad locum aedium referre non licet, ut in atrio occisus sit: etsi convivia in celebriore aedium loco habebantur, inter quae caesus ille fuit. Vid. Odyss. XI, 408 sqq.“ *H.* Vid. adnott. ad V, 375. coll. cum iis, quae ad I, 442. II, 97. VI, 811. adscripsimus. Peerlk. tamen, quum Homerus et Tragici Agamemnonem non in primo limine domus, sed in convivio caesum faciant (coll. Odyss. XI, 408. et Senec. Agam. 875.), et in loco nostro defectus vocabuli *domus* offendat [? vid. supra v. 235. X, 117. et al.], nimis audacter coni. *C. inf. Bacchi inter munera dextra* etc. — 268. „Victorem Troiae *subsedit*, i. e. excepit insidiis adulter.“ *H. Devicta* tamen *Asia* non i. q. victor Troiae, sed gloria et opes Agamemnonis, Asia, i. e. Troia, devicta partae. — *Subsidere*, quod proprie dicitur de venatoribus, qui in statione sedentes feris insidiantur, interdum etiam transfertur ad eos, qui insidiando aliquam rem intercipiunt. Qua de re cf. Cort. et Oudend. ad Lucan V, 226. Drak. ad Silium XIII, 221. Iani Art poët. Lat. p. 296. alios. Lectionem autem *devictam Asiam subsedit* ex Med. aliisque bonis Codd. pro vulg. *devicta Asia subsedit* recepit Heinsius, suasore Gronovio Obss. I, 17. (p. 74. Frotsch.) *Subsidere* cum Accus. construxerunt etiam Livius I, 4, 9. Silius XIII, 221. Lucan. V, 227. Ammian. XXVIII, 4. alii. Cf. Drak. et Cort. ad Sil. et Luc. ll. ll. — 269. *Invidisse deos* Heyn. per exclamationem dictum putat, ut supplendum sit *an referam* vel *credatne aliquis?* Wagn. tamen, qui hoc vel interrogationis vel exclamationis genus utpote quod in miratione tantum aut indignatione locum habeat, ab h. l. alienum censet, vel interrogationum seriem, versibus 266 — 268. interruptam, v. 269. continuari existimat, ut ex v. 264. repetendum sit *referam* (quod rectissime etiam Heinrich. et Thiel. censent), vel pertexta iam hac carminis parte Virgilium vss. 266 — 268. allevisse, vel denique v. 266. post *magnorum* excidisse Particulam *ut*, et sententiam variata eiusdem verbi structura (qua de re vid. modo ad v. 181. et 250.) sic procedere: „Regna Neoptolemi referam? referam, ut Agamemnon oppetiit? referam illud, quod mihi accidit?“ (quam tamen ultimam rationem omnium minime probaverim). Quare cum Wagn. signum interrogandi pro exclamandi signo posuimus in fine v. 270., quod etiam omnes me posteriores editores fecere. Nam doloris affectus eiusmodi variationem structurae facile excusat. Peerlk. nihil omnino mutandum esse et sententias sic procedere putat: Quid tibi referam Idomenea, quid Locros? Ipse Agamemnon occisus est ab uxore (i. e. quum ipse A. occisus sit). Deos et mihi invidisse, ut - - viderem! (i. e. cur et ego patria carere debebam? Nonne poena illorum sufficiebat?) — *patriis aris.* Sic Heins. ex praestantissimis Codd. (Med. Rom. Gud. utroque Mentel. aliis) restituit, neque erat cur Burm. revocaret vulg. *patriis oris*, quod etiam Peerlk. defendit. Videtur autem ex v. 281. huc translatum, quamquam omnino utrumque vocabulum saepissime confunditur. Cf. Interpp. ad Ovid. Met. XIV, 476. et Silii XIII, 81. Nonnulli denique Codd. *patriis Argis*, quod hic absonum esse, quisque videt. Cf. supra III, 332. Silius XIII, 81. Stat. Achill. II, 367. Theb. VI, 610. Ovid. Met. XIV, 476. cett. — 270. „*Calydona viderem.* Hic sui non satis memor fuit Maro. Argos redire Diomedes debuit, quibus regnabat et ubi Aegialea uxor degebat, non Aetoliam, unde genus ducebat: imprimis quum v. 243. *Argiva castra* memorasset. Etiam Homerus Od. XI, 180 sqq. reditum ad Argos diserte memorat. Rectius Ovidius Met. XIV, 470. *patriis sed rursus ab Argis*

Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii amissi petierunt aethera pennis
Fluminibusque vagantur aves — heu dira meorum
Supplicia! — et scopulos lacrimosis vocibus implent.
Haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt
Tempore, cum ferro coelestia corpora demens
Appetii et Veneris violavi vulnere dextram.
Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama; nec veterum memini laetorve malorum.
Munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
Vertite ad Aenean. Stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus
In clipeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.

Pellor.“ *H.* Vulgo enim Diomedem ipsius uxoris adulterae, Aegialeae, scelere patria rursus pulsum esse tradunt. Sed alios hic Virgilius rerum Diomedis auctores secutus est, quod iam Ruhk. perspexit. De *Calydone* autem vid. ad VII, 306. — 271 sqq. „Aves Diomedeae certum avium genus in insulis Diomedis conspici solitum, quae litori Apuliae contra montem Garganum obiacent. Aves has in iis locis adhuc frequentes *Artenas* appellant. *Procellariam Puffinum* Linn. esse aiunt.“ Haec *Heyn.*, qui singulari excursu (ad hunc librum I.) de his avibus disseruit, de quibus cf. Ovid. Met. XIV, 441 sqq. Plin. X, 44, 61. et Auct. de mirab. auscult. c. 60. ibique Beckmann. — *horribili visu*, i. e. specie. Sic Hor. Serm. I, 5, 84. *immundo somnia visu* et Liv. III, 5. Cf. etiam Wunderl. et Dissen. ad Tibull. III, 4, 3. — *Et socii*, pro *Nam Socii.* Vid. ad X, 618. — 272. Pauci libri *admissis*, quod tamquam elegantius praetulerunt Heins., Davis. ad Caes. B. G. I, 22. et Wakef. Sed optimi Codd. omnes *amissi* exhibent, idque multo significantius est, nam hoc imprimis durum erat, quod amisit socios et tali quidem modo amisit. Peerlk., quem non solum ipsum voc. *amissi*, sed etiam vox *pennis* sine epitheto posita offendit, coni. *sumtis.* — *petierunt*, eo tempore, quo in aves mutati sunt, ἀοριστικῶς, - - *vagantur*, - - *implent*, etiam nunc tamquam aves. Cf. supra ad v. 150. — 373. *Fluminibus*, circa flumina. Vid. ad Ecl. I, 52. — 275. *Haec adeo*, *diess eben.* Vid. adnott. ad Ecl. IX, 59. et Aen. IV, 96. 533. — *speranda*, metuenda. Vid. ad Ecl. VIII, 26. Aen. I, 543. et IV, 419. — Vss. 276. et 277. ex Hom. Il. V, 330 sq. repetiti. Cf. etiam supra X, 29. et Ovid. Met. XIV, 477. — 276. *coelestia corpora*, Veneris et Martis. Cf. Hom. Il. V, 330 sqq. et 793 sqq. — 278. De Part. *ne* cum singulari vi iterata Thiel. confert supra VIII, 532. Stat. Theb. IV, 512. et X, 696. — 280. *laetor malorum* defendi potest ex iis, quae supra ad v. 73. et v. 126. adnotavimus; praestat tamen verba sic coniungere: memini veterum malorum et (dum memini) laetor, i. e. laetus memini. Cf. etiam Wagn. ad I, 411., quamquam etiam locus cum Gossravio ex illa breviloquentia explicari potest, qua v. c. Cic. pr. Cluent. 2. *unaquaque de re dicam et diluam*, Sall. Cat. 51, 38. *imitari, quam invidere bonis malebant* dixit etc. — *mala* sunt belli labores. — 282 sq. Congressi Diomedes et Aeneas singulari certamine. Cf. Hom. Il. V, 239 sqq. — *experto credite.* Cf. Silius VII, 395. Ovid. A. A. III, 511. Fast. V, 674. cett. — *quantus*, quanta vi. — *quo*, quanto. Sic *qui* haud raro in eadem sententia coniungitur cum *quantus* et *qualis.* Cf. Aen. I, 752. VI, 575. 692. 771. VII, 222 sq. VIII, 537 sq. XII, 32 sq. et Iahn. ad Ecl. I, 19. p. 360. ed. II. — 284. *in clipeum assurgere*

Si duo praeterea talis Idaea tulisset
Terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Graecia fatis.
Quidquid apud durae cessatum est moenia Troiae,
Hectoris Aeneaeque manu victoria Graiûm
Haesit et in decimum vestigia retulit annum.
Ambo animis, ambo insignes praestantibus armis;
Hic pietate prior. Coëant in foedera dextrae,
Qua datur; ast armis concurrant arma cavete.
Et responsa simul quae sint, rex optime, regis
Audisti, et quae sit magno sententia bello.

Heynio is videtur dici, qui dato in altum clipeo hastam rotatam vibrat; rectius autem *Wagn.:* „qui gladio feriebant hostem, altius efferre clipeum solebant atque etiam umbone urgere. Sic duplex genus pugnae, et eminus et cominus commissae, significari putabimus; quae explicatio egregie confirmatur XII, 711 sq. et ibid. 723 sqq.“ Cf. etiam dictio *insurgere in ensem*, de qua vid. adnott. ad V, 442., *surgere in hastam* ap. Stat. Achill. I, 485. et Oudend. ad Appul. Met. I. p. 93. Silius I, 642. simili sensu dixit *et quantus crescit in armis.* — *quo turbine torqueat hastam.* Cf. Silius IV, 542. *intorquens directo turbine robur.* Lucan. III, 465. *teneo ballistae turbine rapta Lancea.* — 285 sqq. Heyn. confert Hom. Il. II, 371 sqq. Maronem imitatus est Silius X, 29 sq. — 286. *ultro venisset.* Vid. ad II, 193. — *Inachias ad urbes*, i. e. Argivas (vid. adnott. ad VII, 372.), Graecas omnino. — 287. *Dardanus*, i. e. Dardanii, Troiani. Vid. adnott. ad Aen. III, 602. VI, 877. IX, 285. al. — 288. „*Quidquid*, quantum, *ἐφ᾽ ὅσον*, per omne tempus, per quod *cessatum est;* quae mora excidii facta: *haesit*, retardata est, substitit victoria Achivorum [cf. Lucan. VII, 547. *Constitit hic bellum fortunaque Caesaris haesit*] et *retulit vestigia*, relapsa est, ideoque dubia et incerta fuit Hectoris et Aeneae opera. Cf. IX, 155. et ibi not. Hectorem autem et Aeneam Troianorum fortissimos ipse Homerus pronuntiavit Il. XVII, 513. cf. Il. V, 467 sq.“ *H.* Ante oculos habuit h. l. Ovidius Met. XIII, 665 sq. Messala ap. Senec. Suas. II. p. 23. dicebat, verba *et in decimum v. r. annum* esse explementum et Virgilium debuisse desinere in *haesit;* sed recte contra Messalam disputat Peerlk. — 289. Cf. Hom. Il. XVII, 513. *Ἕκτωρ Αἰνείας θ᾽, οἳ Τρώων εἰσὶν ἄριστοι.* — Cum v. 290. cf. IX, 155., ubi hoc soli Hectori datur. — 291. *Animi* et *arma* haud raro iunguntur, ubi de fortibus bellatoribus sermo est. Cf. inf. XII, 788. Liv. VI, 24, 10. Stat. Theb. VII, 727. X, 571. Vellei. II, 119. et adnott. ad II, 799. — 292. *prior*, melior, praestantior. Thiel. conferri iubet Stat. Theb. V, 671. X, 655. Hor. Od. IV, 10, 4. et Obbar. ad Hor. Epist. I, 1, 88. — 293. *Qua datur*, quacunque conditione pax vobis offeratur, eam arripite. — 294. *regis.* Sic optimi plurimique Codd., quos iure secuti sunt recentiores editt. Vulgo *rex optime regum* cum paucis libris, quod ex v. 535. adscitum videtur. — 295. *Wagn.* haec adnotat: „*bello* est Ablativus, structura ad Graecam rationem non satis recte, ut videtur, accommodata. Soph. Electr. 311 sq. Erf. *καὶ δή σ᾽ ἐρωτῶ, τοῦ κασιγνήτου τί φῄς, ἥξοντος ἢ μέλλοντος;* vid. Bernhardy *Syntax* p. 151 sq. coll. Herm. ad Viger. p. 880. Buttmann. ad Soph. Phil. 439.“ Sic igitur *bello* pro *de bello* positum esset; quae tamen ratio paullo artificiosior videtur; quare, si *bello* hic vere est sextus Casus, potius cum Süpflio de Ablativo convenientiae, quem vocant, cogitaverim et locum sic explicuerim: *bei der Grösse dieses Krieges*, i. e. quid sentiat Diomedes, quum bellum tam magnum sit, scil. abstinendum esse a tanto bello, (eamque expli-

Vix ea legati: variusque per ora cucurrit
Ausonidûm turbata fremor; ceu saxa morantur
Cum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur,
Vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.
Ut primum placati animi, et trepida ora quierunt,
Praefatus divos solio rex infit ab alto:
Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
Cogere concilium, cum muros assidet hostis.

---

cationem adoptavit Wagn. in min. edit.) Praestat tamen, nisi fallor, *bello* pro Dativo accipere, ut bello, tamquam personae cogitato, ipsi sententia aliqua tribuatur: quae bello stet sententia, qua sententia bellum geri velit, i. e. in pedestrem orationem mutatum: ex qua sententia bellum gerendum sit. Thiel. mecum consentire videtur, quamquam eius adnotatio paullo obscurior est et perplexior; atque etiam Gossr. *bello* pro Dativo habet. Peerlk. coni. *et quae de magno s. b.* — 296 sqq. Cf. Hom. Il. II, 144 sqq. supra X, 96 sqq. Geo. I, 356 sqq. Ovid. Met. XII, 49 sqq. XV, 603 sqq. Quinctil. Decl. IV, 16. — *Vix ea legati* (scil. dixerant) *variusque* cett. Vid. ad II, 803. — *cucurrit per ora fremor*, ut alibi (IV, 443. 665. VIII, 595. IX, 664.) *stridor*, *clamor ire* dicitur (cf. Barth. ad Stat. Theb. IV, 804.); *fremor verborum* autem legitur etiam ap. Apulei. Flor. 17. (p. 358.) Cf. etiam adnott. ad I, 559. et V, 555. al. Ceterum vide similem locum X, 96 sq. — *Ausonidûm.* Vid. adnott. ad Aen. I, 565. — 298. „*clauso gurgite*, praecluso aquarum cursu saxorum obiectione.“ *H.* Ceterum Santen. ad Ter. Maur. p. 267. verba sic voluit transposita *clauso fit;* sed vid. ad IX, 138. — 299. *fremunt ripae crepitantibus undis,* ut IX, 105. (ubi vid. adnott.) et X, 114. *pice torrentes ripae. Fremere* de undis legitur etiam in Ennii fragm. ap. Serv. ad Geo. I, 12. Val. Fl. VI, 329. al., ut de ventis supra I, 56. Ovid. Tr. I, 2, 25. al. De *imbrium fremitu* loquitur Ennius ibid. (Ann. I, 157. ed. Spangenb.) Cum undarum autem epitheto *crepitantes* cf. Hor. Epod. XVI, 47 sq. *montibus altis Levis crepante lympha desilit pede*, et Ovid. Met. XI, 604. *Invitat somnos crepitantibus unda lapillis.* Ceterum ad literam *r* in his quatuor verss. toties redeuntem nos attentos facit Barth. ad Stat. Theb. I, 1. Cf. adnott. ad Aen. I, 87. — 301. *Praefatus* (i. e. ante affatus) *divos*, „more antiquo: nam maiores, nullam orationem nisi invocatis numinibus inchoabant. Sicut sunt omnes orationes Catonis et Gracchi etc.“ *Serv.* Cf. etiam Plin. Pan. 1. Livius Praef. §. 13. Ovid. Met. XV, 593. Heins. ad Ovid. Fast. VI, 303. et Dissen. ad Tib. III, 2, 15. — *solio ab alto.* Vid. VIII, 541. — *rex infit.* Vid. ad V, 708. Ceterum cf. locus simillimus II, 2. — 302. „Ingenium placidum et mite cum prudentia senili praeclare hac oratione elucescit. Latinus de bello temere suscepto conquestus et spe omni melioris fortunae deiectus, pacem suadet cum Aenea ineundam. — *statuisse*, pro vellem nos deliberasse. Nam bellum aggressi sunt Latini tumultuario modo, quum nihil ipse rationibus, quibus dissuadebat, efficeret: VII, 591 sq.“ *H.* — 303. *tempore tali*, tam tristi, periculoso. Cf. Lucr. I, 94. VI, 1250. Val. Fl. II, 144. V, 535. Silius VII, 227. VIII, 112. XII, 211. — 304. *cum muros assidet hostis*, hyperbolice dictum de eo, quod minantur hostes facere. Ruhk. comparat Graec. *ἐφιζάνειν, προσιζάνειν*, e. c. Aeschyl. Suppl. 696. Cf. simillimus locus in Ciri v. 264. *nostris qui moenibus assidet hostis.* — *Assidere muros* pro obsidere legitur etiam ap. Silium XII, 453. et al. Alia exempla verbi *assidendi* cum Casu quarto iuncti e Ciceronis et Sallustii libris affert Arusianus p. 211. ed. Lindem. Cf. Sall. Iug. II.

Bellum importunum, cives, cum gente deorum
Invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
Proelia, nec victi possunt absistere ferro.
Spem si quam adscitis Aetolûm habuistis in armis,
Ponite. Spes sibi quisque; sed haec quam angusta, videtis.
Cetera qua rerum iaceant perculsa ruina,
Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
Nec quemquam incuso: potuit quae plurima virtus
Esse, fuit; toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quae sit dubiae sententia menti,

---

eiusd. fragm. IV, 9. Tac. Ann. IV, 58. VI, 43. etc. — 305. *cum gente deorum*, *σὺν παισὶ θεῶν*, cum Aenea. Vid. supra X, 228. — 306 sq. Quod ad sententiam attinet, hanc rationem vere Romanam, a Virgilio etiam ad eorum proavos translatam, latius persequitur Hor. Od. V, 4, 50 sqq. Cf. etiam Liv. XXVII, 14., ubi Hannibal: *Cum eo nimirum hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen. Invicti* autem vocantur Troiani, quod non fortitudine, sed insidiis Graecorum oppressi sunt. — 307. Comparant Homeri *μάχης ἀκόρητοι*, Il. XIII, 639. XX, 117. — „*nec possunt absistere ferro*, non sustinent, non ferunt animo, non possunt sibi temperare, ne rebellent.“ *H. Posse* pro: a se impetrare non posse, mox redit v. 325. Vid. etiam Ovid. Met. XIV, 567. Tibull. IV, 11, 6. et al. — 308. Comma vulgo post *Spem* positum cum Wagn. delevimus. — *adscitis*. Ita Heins. ex optimis Codd. pro vulg. *accitis* restituit, quae varietas lectionis etiam XII, 38. deprehenditur. *Adscire* est i. q. adsciscere, *accire* autem i. q. arcessere. Vid. idem Heins. ad Ovid. Met. XV, 625. — *Aetolûm*. Vid. supra ad v. 246. — 309. „Nunc unum quemque in se omnem spem repositam habere necesse est: non alienam opem exspectare.“ *H.* Vide eandem sententiam ap. Sallust. Iug. 60., Livium IX, 23. et alibi prolatam. — *Ponite*: *Spes sibi quisque*, scil. est, ut Quinct. Decl. XII. p. 247. *sibi quisque cura est* et similia. Serv., Donat., Prisc. et Marc. Capella male sic distinguunt: *Ponite spes sibi quisque*, quam rationem probare videtur Bach. ad Ovid. Met. I, 59. Sed vide Bentl. ad Manil. III, 364. Ceterum fuerunt, qui ambigerent, an ultima syllaba verbi *Ponite* ante *sp.* producenda fuerit (cf. Davis. Miscell. crit. p. 5. Dorvill. ad Charit. p. 312. Irmisch. de versu Saturn. p. 21. Wakef. ad Lucr. IV, 77. Nobbius in Syntagm. Locc. parall. p. 63. et 122.); quare adeo Heyn. cum Porsono aliisque verba *spes* - - *videtis* spuria censuerunt, quae tamen Ruhk. et Weichert. de verss. iniur. suspp. p. 79. recte defenderunt. Vid. enim adnott. ad IX, 37., ubi addendi sunt. Heindorf. ad Hor. Sat. I, 2, 30. Ochsner. et Bach. ad Ovid. Met. I, 38. in Append. p. 516. imprimisque Hermanni Elem. doctr. metr. p. 46 sq. et 63. *Ponere* autem pro deponere. Vid. ad VIII, 639. — 310. *cetera*, copiae ad bellum gerendum necessariae. Cf. v. 419 sq. Cf. v. 419 sq. Habemus autem hic attractionis quoddam genus pro: Ante oculos interque manus vestras est, qua ruina cetera omnia perculsa iaceant, de quo Thiel. conferri iubet Kruegeri *Untersuch.* cett. Fasc. III. p. 445. — *inter manus:* vid. ad IX, 502. et X, 280. et cf. hic imprimis II, 681. — 312. *quae plurima*, h. e. quanta maxima, *ὅση πλείστη*. Vid. ad VIII, 427. IX, 210. al. — 313. *toto corpore regni*, omnibus viribus, copiis regni. Vid. infra XII, 835. Claud. in Eutrop. I, 393. *ne toto conspiret corpore regnum.* Ovid. Trist. II, 231. Silius XII, 317. Cic. Off. I, 25, 85. Liv. XXXIV, 9, 3. Flor. IX. 3. Tac. Germ. 39, 6. aliosque locos, ubi *corpus imperii* vel *regni* legitur, et Heins. ad Lucan. VII, 406. Sic etiam Graec. *σῶμα*. — 314. *Nunc adeo*, *jetzt*

Expediam et paucis — animos adhibete — docebo.
Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
Longus in occasum, finis super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros
Exercent collis, atque horum asperrima pascunt.
Haec omnis regio et celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiae Teucrorum; et foederis aequas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus;
Considant, si tantus amor, et moenia condant.
Sin alios finis aliamque capessere gentem
Est animus, possuntque solo decedere nostro:

---

nun. Vid. ad Aen. II, 567. (IV, 533.) et VII, 427. — Cum v. 315. cf. Ovid. Met. XV, 238. *Quasque vices peragant, animos adhibete, docebo.* — 316 sqq. Ager iste *antiquus* (i. e. dudum occupatus et cultus) Laurento septemtrionem versus, haud longe ab ipsa urbe, ad Tiberim situs erat, ab oriente in occasum vergens, et trans fines usque Sicanorum productus; quod Wagn. docet, provocans etiam ad Bonstettenii *Voyage sur la scéne de six derniers livres de l'Enéide* p. 147., cuius explicationem ipse Heyn. comprobaverit in censura illius libri Annall. liter. Gotting. a. 1804. inserta fasc. 168. p. 1671. — Verba autem *est mihi ager* aut omnino ad terram regis imperio subiectam, aut ad τὸ τέμενος regis (cf. Hom. Il. XII, 313.), ad privatam regis possessionem referri possunt; hoc tamen videtur praestare. — *Tusco amni.* Vid. ad Geo. I, 499. et Aen. VIII, 473. — 317. *Super usque* autem, quod Heyn. male explicat per *usque ad*, vi Praepositionis *super* plane neglecta, eadem ratione iungitur, qua alibi *ad usque*, *ab usque*, *sub usque*, *trans usque*, et valet i. q. continuo tractu usque ad fines atque etiam super fines. (Cf. supra v. 262.) Sic etiam Stat. Theb. IV, 568. *Fugit illa per avia Lethes Et Stygios super usque lacus.* — *Sicanos* autem ad Tiberim aliquando incoluisse, vidimus iam ad VIII, 328. — 318. De *Auruncis* vid. VII, 723., de *Rutulorum* autem sedibus VII, 412. et 793 sq. — *vomere duros* etc. „Extenuat agri meritum, ut vile videatur esse, quod donat.“ *Serv.* — 319. Heyn. colles Albanos intelligendos esse censet, quos ager iste Laurentinus attingere debuerit. Donatus et, qui eum secutus est, Cluver. Ital. ant. p. 789. haec omnia ad agros circa Ufentem fl. in Volscis referunt. — *horum* (collium) *asperrima*, ut *coerula coeli*, *strata viarum* et multa similia. Cf. adnott. ad I, 422. Geo. I, 393. et al. Peerlk., cui Pron. *horum* humilius videtur (quamquam ipse confert Aen. VII, 94. et Ovid. Met. I, 479.), Virgilium elegantius scripturum fuisse arbitratur: *Exercent colles et saxa asperrima pascunt.* — 320 sqq. „Cato, ut apud Serv. legitur, in Origg. narraverat, Troianos a Latino accepisse agrum, qui esset inter Laurentum et castra Troiana, iugerum DCC. Domitius l. I. historiae suae D iugera ediderat, auctore Victore O. G. R. c. 12.; quem numerum repetit Solinus c. 8. Stadiorum XL agrum a colle, cui Lavinium impositum, quaqua versus patentem per foedus cum Latino pactum cessisse Troianis, memoraverant alii ap. Dionys. I, 59. At apud Appian. I. pr. Faunus Martis f. cum filia Lavinia Aeneae CCCC stadiorum agrum in circuitu dat. Me de iugerum numero parum laborare facile intelliges; hoc volebam, ut constaret, fuisse fabulam antiquam, quam in rem suam vertit ac traduxit Maro.“ *H.* — 322. *Dicamus leges*, constituamus conditionis foederis. Vid. ad XII, 112. — *in regna vocemus.* Vid. VII, 256. 578. coll. cum IV, 214. VII, 424. cett. — 323. *amor.* Vid. ad VIII, 327. et al. — 324. „Ponit id, quod ipse fore non credit; sed vult Turno persuadere hoc etiam fieri posse, ut abscedere malint, quam invitis se coniungere.“ *Gossr.* — *aliam capessere gentem*, i. e. terram alius gentis. Ceterum cf. IV, 346. V, 703. IX, 366. XI, 466. — 325. *pos-*

Bis denas Italo texamus robore navis,
Seu pluris complere valent: iacet omnis ad undam
Materies; ipsi numerumque modumque carinis
Praecipiant; nos aera, manus, navalia demus.
Praeterea, qui dicta ferant et foedera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu praetendere ramos,
Munera portantis aurique eborisque talenta
Et sellam regni trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, et rebus succurrite fessis!

---

suntque discedere, si a se impetrare possunt (ut supra v. 307.), quod dubito; in qua loci interpretatione consentit nobiscum Gossr. Wagn. et Iahn. minus recte: „si licet per fata.“ Hanc autem omnium fere Codd. lectionem cum Iahnio et Wagn. restituimus. Inde ab Heinsio enim vulgo editur *poscuntque*, i. e. si poscunt a nobis naves, quibus decedere possint, quum ipsi nullas iam habeant (cf. IX, 117 sqq.), ut Wagn. vulgatam rectissime explicat; quae tamen duorum modo Codd. Moret II. et Bigot. auctoritate nititur. — 325. *Si - - capessere animus est.* Cf. X, 717. X, 282. all. et adnott. ad Geo. I, 305. Aen. I, 704. al. — 326. *Texamus naves.* Quomodo enim Troiani naves suas amiserint, supra legimus IX, 120. *Texere* autem de navibus compingendis satis usitatum. Sic ap. Plin. XIII, 11, 22. *navigia ex papyro texere;* et *pinea texta* ap. Ovid. Fast. I, 506., *pineae texta carinae* ap. Catull. 64, 10. Serv. autem laudat Ennii locum (Ann. VII, 33. ap. Spangenb.) *Idem campus habet textrinam navibu' longis.* Cf. etiam Aen. II, 16. 186. et similes locos. — 327. *Seu*, i. e. *vel si:* vel plures etiam texamus, si eas complere valent. Cf. e. g. Val. Fl. I, 480. Turs. de Partt. p. 821. n. 13. et Ruhnk. ad Ter. Andr. I, 2, 19. Saepius *sive* pro *vel si* ponitur. — *complere* Servius verbum proprium esse dicit de sociis ac copiis navalibus. Cf. Caes. B. C. I, 56. — 328. *modum*, aedificandi rationem. — 329. *aera.* Peerlk. confert. Curt. X, 1, 9. *Materia in Libano monte caesa, - - ingentium carinas navium ponere.- - Cypriorum regibus imperatum, ut aes stuppamque et vela praeberent.* — *manus*, operas, qui construant naves. — *navalia* secundum Serv. sunt res navales, pix, cera, funes, vela et alia huiusmodi. Ipsa *materies* iam ante commemorata. — 331. *Centum oratores.* Vid. ad VII, 153. — *prima de gente*, primis de gentibus, genere nobilissimos; nam *primus* etiam ad dignitatem et nobilitatem transfertur. Cf. VIII, 6, 105. IX, 453. al. — 332. *pacis praetendere ramos.* Cf. VIII, 116. et 128. Intellige autem *olivae ramos.* Cf. VII, 154, 418. — 333. *Munera portantis* etc., i. e. portantes talenta auri et eboris, ut munera sint. In verbis *auri eborisque talenta* fuerunt qui male chiasmum invenirent, ut sensus esset: portantes auri talenta et eboris sellam. Sed *talenta* simpliciter ad pondus sunt referenda, nam ebur quoque ad libram aestimabatur. Cf. etiam Weichert. de versu hyperm. I. p. 27. Peerlk. sine iusta causa coni. *aurisque aerisque talenta.* — 334. *sellam regni*, sellam curulem, quae (ut *trabea*) apud Romanos ad insignia imperii pertinebat. — De *trabea* vid. ad VII, 612. — 335. *Consulite in medium* i. q. *consulite in commune*, i. e. in communem utilitatem; capite consilia omnibus salutaria. Sic *consulere in medium* etiam ap. Liv. XXVI, 12. et *quaerere in medium* Geo. I, 127. Idem est ap. Ter. Andr. III, 3, 16. *consulere in commune* et ap. Plin. Ep. IX, 13. *consulere in publicum.* Vid. Gronov. ad Sen. Ep. 95. Drak. ad Liv. XXIV, 22. Ruhnk. ad Ter. l. l. et Boetticher. Lex. Tac. p. 23. — *rebus succurrite fessis*, infirmis, debilitatis. Vid. supra III, 145. et cf. praeter Plinii l. ibi laud. Tac. Ann. XV, 50. *delegendum esse, qui*

Tum Drances, idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
Largus opum, et lingua melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens, — genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat; —
Surgit, et his onerat dictis atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostrae nec vocis egentem,
Consulis, o bone rex; cuncti se scire fatentur,

---

fessis rebus succurreret, coll. Boetticheri Lex. Tac. p. LXXIX. Ovid. Met. I, 380. *mersis fer opem, mitissima, rebus*, ubi Bach. praeter h. l. confert *trepidas res* ap. Tib. II, 3, 21. et *lapsas* ap. Ovid. Trist. I, 4, 35. — 336 sqq. Male ingeniose nonnulli in Drance Ciceronem, ut in Turno M. Antonium, quaesivere. Ursinus in Drance Polydamantem Il. XII, 210 sqq., Macrobius V, 2. Achillem redhibitum volebant, utrumque nimis sedulo." Haec *Heyn.*, qui potius Drancem cum Thersite (Il. II, 212 sqq.) comparat, sed omni turpitudine liberato. — *idem infensus.* Wagn. putat, Pron. *idem*, quod hic paullo difficilius est ad explicandum, spectare ad omnia, quae hic de Drance praedicentur, quemadmodum III, 80. IX, 327. et al., ut sensus sit: Drances, *et* infensus, *et* invidus, *et* largus opum cett.; quamquam negari nequit, aegre desiderari Copulam ante vv. *Largus opum*, quae in locis modo collatis adiicitur. Quare Gossr. *idem* fortasse rectius explicat per: idem ille, qui iam supra memoratus est; quum Drances, ut iam antea v. 129., sic nunc iterum arripiat occasionem Turno obtrectandi. Peerlk. legendum putat *pridem infensus.* — 337. *obliqua invidia*: „hoc est, qui non ex aperto impugnabat Turnum, sed eum reipublicae simulata defensione lacerabat." *Serv.* Wagn., qui comparat Pind. I, 97. Heyn. πλάγιος κόρος, conferri iubet Baumg. Crusii Clav. Sueton. v. *obliquus.* Alibi *obliqui* tantum *oculi* invidiae tribuuntur, ut ap. Hor. Epist. I, 14, 37. (ubi vid. Schmid.) coll. cum Ovid. Met. II, 776. Quod attinet ad invidiae stimulos cf. Silius VII, 512. *mentes invidiae stimulo fodit.* — 338. *Largus opum*, abundans opibus; quo indicatur, non levem et contemnendum eum fuisse adversarium. De constructione vid. ad Geo. IV. 310. 491. Aen. I, 178. al. — *lingua melior*, fortior, quam manu. Quare Turnus infra v. 378. *largam copiam fandi* ei tribuit. Markl. Epist. crit. p. 121. temere coni. *lingua melior.* Etiam Ovid. Met. IX, 29. *melior mihi dextera lingua* et Sall. Iug. 44. *lingua quam manu promptior.* Ceterum cf. V, 68. 153. 430. IX, 556. (ibique adnott.) et similes loci. — *frigida bello dextera.* Cf. Geo. III, 97. et adnott. ad Aen. V, 395. 754. — 339. *futilis*, inanis, inutilis. — 340. *Seditione potens*, potentiam sibi quaerens seditionibus. — *genus huic maternum* etc. „Poëtam hoc ad ornatum excogitasse probabile est. Iulius tamen Sabinus, nescio unde, haec adnotavit: „filius sororis Latini, patre rustico." *H.* Peerlk. confert Silium III, 246. *cui vano corda tumore Maternum implebat genus* et Hegesipp. de excid. Hieros. I, 44. *quibus materni generis nobilitas animos dabat.* — 341. *ferebat.* Aliquot Codd. *ferebant* (quod Peerlk. praefert, cui *genus ferre* non satis Latinum videtur); sed vulgata est exquisitior. Thiel. *ferebat*, quod fortius dicit, quam *habebat*, explicat per: proprium et semper habebat, tenebat, „*es hing ihm an von Seiten des Vaters.*" — 342. *onerat* (scil. Turnum), quia acerba, gravia sunt dicta. Vid. etiam adnott. ad X, 620. et Ruhnk. ad Ter. Andr. V, 1. 8. — 343. „Ubi per metrum licet, *nec* in principio enuntiatorum a Virgilio collocari solet. Recte tamen h. l. *nostrae nec* ad distinguendam personam. Non est, quod ego multis verbis, quid sententiam, declarem, quum omnibus his, qui adsunt, quid censeant, liqueat." *Wagn.* — Cum v. 344 sqq. cf. Silii imitatio II,

Quid fortuna ferat populi; sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cuius ob auspicium infaustum moresque sinistros —
Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur —
Lumina tot cecidisse ducum totamque videmus
Consedisse urbem luctu, dum Troïa tentat
Castra, fugae fidens, et coelum territat armis.
Unum etiam donis istis, quae plurima mitti
Dardanidis dicique iubes, unum, optime regum,
Adiicias; nec te ullius violentia vincat,
Quin natam egregio genero dignisque hymenaeis
Des, pater, et pacem hanc aeterno foedere iungas.
Quod si tantus habet mentis et pectora terror,
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso:

---

279 sqq. — 345. „*ferat*, postulet, petat [vid. e. g. Cic. ad Fam. I, 7, 15. Verr. II, 3, 23. et 5, 10. al.]: *sed dicere mussant*, cunctantur, non audent dicere: proprie de iis, qui submissa ac depressa voce loquuntur; quod fieri potest metus causa.“ *H.* Wagn. confert Paneg. Constantino dictum c. 2. *ducibus non solum tacite mussantibus, sed etiam aperte timentibus*, ibique Arntzen. p. 469. Vid. etiam infra v. 454. et XII, 718. et cf. adnott. ad Geo. IV, 188. — 346. *flatus*, arrogantia, superbia, Gr. φύσημα, unde etiam proficiscuntur *mores sinistri* hominis pertinacis, qui Latino obtemperare noluerat. — *flatus remittat.* Cf. Cic. pr. Flacc. 22, 53. *Remittant spiritus, comprimant animos suos, sedent arrogantiam.* — 347. *auspicium*, i. e. imperium. Auspicium enim more Romano erat penes summum exercitus ducem. Invidiose autem Drances Turni auspiciis imputat, quod tantus periit exercitus. — 450. „*Consedisse urbem luctu*, in luctum demersam esse, ut bene Serv.: scil. ut συνιζάνειν. Cf. supra II, 624. et IX, 145. Saltem *considere luctu* dictum erit, ut collabi, concidere, iacere calamitate, dolore.“ *H.* Cf. etiam *considere in ignes* II, 624. et IX, 145. — 351. *fugae fidens*, quae narratur X, 665 sq. — *coelum territat armis*, tamquam provocans terribili armorum sonitu, dum ipse ignavus fugit. Cf. locus similis X, 895. Ceterum Erasmus Adag. II, 4, 6. haec verba, in quibus Servius nimium orationis tumorem invenit, proverbialiter dicta esse memorat. — 352. *Unum etiam*, i. e. unum praeterea, insuper, *eins noch.* Cf. Ter. Eun. V, 8, 54. Heaut. V, 1, 22. Phorm. V, 5, 3. Pers. VI, 58. Hor. Epist. II, 1, 45. cett. et Hand. Turs. II. p. 550. De anaphora autem voc. *unum* vid. ad III, 435., et de verbis *quae plurima* supra ad v. 312. — *mitti* ad aurum, ebur, sellam cett. v. 333 sq., *dici* (i. e. promitti, de qua verbi signif. Thiel. nos adire iubet Beier. ad Cic. Off. I, 9, 34. et III, 15, 94.) ad agrum et naves spectat, quod iam Serv. intellexit. — 354. *vincat*, tantum valeat, ut te prohibeat, quominus etc. — 355. His Aeneae laudibus simul Turnum utpote illo longe inferiorem notari, in promptu est. — 356. *pater* (tamquam pater) cum singulari vi adiectum, quum secundum Donatum „summa potestas nuptiarum in patre puellae sit.“ — *foedera iungas.* Med. a m. sec. Rom. multique alii Codd. *f. firmes*, quod ab Iahnio receptum praefert etiam Peerlk.; et sane firmari videtur v. 363., quum *pignore firmetur fides* secundum III, 611., cuius loci Wagn. mentionem facit; tamen cum ceteris retinui vulgatam, quum *firmes* ex v. 330. repetitum videri possit. — 357. Quodsi, quominus hoc facias, Turni metus obstat. — *habet* (i. e. tenet) *pectora terror* legimus etiam Ovid. Fast. III, 288. Cf. adnott. ad Ecl. VII, 40. Aen. III, 147. V, 734. VI, 521. al. — 358. *Ipsum - - ipso.* Iul. Rufinian. de schem. lex. ed. Ruhnk. et Frotsch. p. 240.: „Epanadiplosis est, quum

Cedat, ius proprium regi patriaeque remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula civis
Proiicis, o Latio caput horum et causa malorum?
Nulla salus bello; pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
Nil moror, en supplex venio. Miserere tuorum,
Pone animos, et pulsus abi. Sat funera fusi
Vidimus, ingentis et desolavimus agros.
Aut, si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, et si adeo dotalis regia cordi est,
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia coniux,
Nos, animae viles, inhumata infletaque turba,

---

idem verbum in eadem sententia et primum est et extremum. Latine dicitur inclusio.“ Cf. IX, 127. XII, 29. et Prop. IV, 6. 13. cett. et adnott. ad I, 750. — *veniam*, benevolentiam, concessionem. Vid. IV, 50. et supra ad X, 626. — 359. „*regi*, Latino, *patriaeque*, populo Latinorum, *remittat ius proprium*, quod Latinus Latinique in regiam puellam habent, ut possint eam matrimonio iungere, cui velint.“ Haec *Heyn.*, qui tamen, non minus quam Brunck. et Peerlk., potius *regique patrique* legendum esse suspicatur. Sed aptissime etiam *patria* commemoratur, cuius salus secundum oraculum (vid. VII, 96 sqq.) pendebat ab Laviniae cum Aenea coniugio. — 361. *in pericula proiicis* fortius quam *periculis obiicis*, quum *proiicere* dicatur de rebus vilissimis et despectis. Cf. adnott. ad VI, 436. — *caput* i. q. auctor. Vid. ad XII, 600. Imitatus est hunc locum Lactant. Inst. II, 8. *quod tandem sit caput hoc et causa malorum.* — Cum v. 362. cf. Ovid. Am. I, 2, 21. *Nil opus est bello; pacem veniamque rogamus.* — 363. *pacis pignus*, Laviniae et Aeneae matrimonium. — 364. „Hoc dicit: Non sum quidem inimicus; sed si velis (putes) esse, non recuso.“ *Serv.* — *invisum*, i. e. inimicum, active; qua signif. nescio an vox alibi posita inveniatur. Cf. autem de hac duplici et activa et passiva Adiectivorum signif. Drak. ad Sil. II, 98. Cort. ad Sall. Cat. 39, 2. et ad Lucan. V, 500. VII, 850. Vechner. Hellenol. p. 420. Brem. ad Nep. Ages. 8, 1. Matth. ad Cic. Rosc. Am. 11, 30. Iahn. ad Ovid. Met. VII, 421. Kritz. ad Sall. Cat. 10, 4. Iug. 49, 5. alii cum iis, quae nos ad Ecl. VI, 40. et alibi adnotavimus. — 366. „*pulsus abi:* patere te repulsam ferre. Sin seqq. respicias et v. 392. animo teneas [ubi Turnus ad haec respondet] *Pulsus ego?* recte erit: pugna victum te fatere ac cede.“ *H.* Sic *repulsus abibis* ap. Sall. Iug. 110. et *missus abibis* ap. Hor. Serm. II, 1, 86. Cf. etiam Aen. V, 305. et 314. — *Sat funera vidimus.* Vid. ad Geo. I, 106. — 367. *desolavimus agros:* nam secundum X, 310. *turmae agrestes* contra Aeneam arma ceperant. Cf. autem Stat. Theb. VI, 917. *desolavimus urbes.* — 369. *dotalis regia*, regnum Latini, quod dotem accipit, qui ducit Laviniam. Sic ap. Ovid. Met. IV, 705. *promittunt regnum dotale parentes.* — 371. De ironica vi Part. *scilicet* (*das wäre! ei ja doch!*) vid. ad Geo. I, 382. 493. Aen. II, 577. Thiel. hic confert Stat. Theb. VI, 652. — 372. „Expressit vulgare Graec. ἡμεῖς, ἄθαπτος καὶ ἄκλαυστος ὄχλος, quasi tam viles habiti, ut proiiciantur vel insepulti.“ *H.* Cf. Sen. Troad. 81. *vulgus dominam vile sequemur* et *sanguine viles* ap. Stat. Theb. II, 458. Wagn. confert *nos animae faciles* ap. Val. Fl. I, 151. et videre nos iubet aliorum h. l. imitationes ap. Van Koeten. et Weyt. ad Epit. Iliad. v. 264. — *infletaque turba.* Adiect. *infletus* legitur etiam ap. Val. Fl. VI, 651., idemque Orosio III, 9. pro vulg. *inflictae* re-

Sternamur campis. Etiam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum adspice contra,
Qui vocat.
    Talibus exarsit dictis violentia Turni;
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
Tum, cum bella manus poscunt, patribusque vocatis
Primus ades. Sed non replenda est curia verbis,
Quae tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger moerorum, nec inundant sanguine fossae.

---

stituit Lautius, (ubi Havercampio accidit, ut hoc vocabulum ab ipso Lautio fictum putaret. Cf. Peerlk. ad h. l.). Ceterum hunc locum citat Schol. Iuven. XIII, 142. — 373. *Iahn.* verissime haec adnotat: „Verba *etiam tu* cum vi quadam opposita sunt verbis *scilicet nos sternamur*, et significant: quin tu quoque - - age, tu quoque illum adspice contra. In his necessariam esse Part. *etiam*, iam Servius adnotavit. Nihilominus Heinsius aliique [etiam Wagn. et nos in edit. I.; scil. ut Copula sit hortantis (vid. Wagn. Qu. Virg. XXXV, 7.), *iam* autem Imperativo iunctum (vid. eiusd. Qu. Virg. XXIV, 3.); quae tamen ratio sane aliam verborum collocationem requirere videtur] *et iam tu* edunt, verborumque sententiam efficiunt, in qua aut Part. *iam* abundat, aut certe scribendum fuit: *Et tu iam* etc.“ Quare in edit. II. *etiam* scripsimus, atque etiam Wagn. in min. edit. sese nobis adiunxit, dum Peerlk., Süpfl. et Gossr. *Etiam tu* retinuerunt. — 374. *patrii Martis*, patriae virtutis. — „*adspice contra*, forti animo resiste homini, ἀντιβλέπει, ἀντοφθαλμεῖ, attolle oculos. Cf. Bentl. ad Hor. Od. I, 3, 18.“ *Ruhk.* Est Homer. ἄντην εἰσιδέειν Il. XIX, 15. et al., quod est signum audaciae. — V. 375. in Cod. Leid. sic expletur: *audacem solum te in proelia dura.* — 376 sqq. Iam Turnus per singula eundo refutat Drancis orationem. Comparant Hom. Il. I, 188. et supra VII, 445. 796. — 377. *Dat gemitum.* Vid. ad II, 698. — *rumpit pectore voces.* Vid. adnott. ad II, 129. — Cum v. 378. cf. Hom. Il. II, 796. et supra v. 338. — 379. *manus*, fortia facinora; de quo verbi usu Thiel. conferri iubet Stat. Theb. V, 282. X, 194. Gronov. Diatr. Stat. p. 410. ed. Hand. et Daehn. ad Nep. Epam. 3, 1. Vid. etiam adnott. ad II, 434. et VI, 683. — 380. „Sed nunc non tempus est orationi in curia faciendae. — 381. Magna loqueris, dum intra moenia tutus ab hoste lates, necdum murorum oppugnatio facta.“ *H.* Verba *Quae tuto tibi magna volant* (scil. cum telis comparata, quibus in pugna opus est) obversabantur et Val. Flacco V, 600. *non frustra magna superbo Dicta volant*, et Statio Theb. III, 661. *tibi tuto Nunc eat iste furor.* — *distinet.* Med. cum paucis aliis *detinet*, quod ortum videtur ex corrupta Rom. et Paris. 3. lectione *destinet;* quare non erat, cur ab Iahnio (in priore edit., nam in altera et ipse edidit *destinet*) reciperetur, Krehlio iam ad Prisc. VIII, 5, 26. probatum. Wagn. verissime docet, *detinere* esse morari aliquem, *distinere* autem prohibere disiuncta, ne in unum coire possint, et hic quidem, quod iam vv. *nec inundant sanguine fossae* (i. e. implentur sanguine) declarent, poëtam hoc dicere: „tu magna loqueris, dum seiunctus ac procul es ab hoste; non: dum hosti conatus fossam superandi nondum successit.“ De verbis *distinendi*, *destinandi* et *destinendi* saepe permutatis cf. Heins. ad Ovid. Epist. VIII, 69. Oudend. et Cort. ad Lucan. IV, 675. Drak. ad Liv. V, 19, 4. Obbar. ad Hor. Ep. I, 2, 5. Vol. I. p. 109. et mea ad Lucr. V, 204. — 382. *Agger moerorum.* Vid. ad X, 24. (ubi hunc versum iam legimus) et 144. Priscianus l. l. hunc versum sic citat, ut *fossas* exhibeat, diserte docens, in quibusdam Codd. scriptum esse *fossae;* sed fortasse confundit hunc locum cum parallelo illo libri X., ubi vere in multis Codd. *fossas* scriptum

Proinde tona eloquio; solitum tibi; meque timoris
Argue tu, Drance, quando tot stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropaeis
Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
Experiare licet: nec longe scilicet hostes
Quaerendi nobis; circumstant undique muros.
Imus in adversos! quid cessas? an tibi Mavors
Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam merito, foedissime, pulsum
Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
Sanguine et Euandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,
Inclusus muris hostilique aggere septus.
Nulla salus bello. Capiti cane talia, demens,
Dardanio rebusque tuis. Proinde omnia magno

---

apparet. — 383. *tona eloquio.* Thiel. comparat Claud. R. Pros. I, 83. eiusd. Epist. 3, 4. et Plin. Ep. I, 20. coll. Cic. Orat. 9. Cf. etiam adnott. ad IV, 510. *Eloquium* etiam ap. Ovid. Met. XIII, 63. 322. legitur. — *solitum tibi*, pro vulg. ut soles. — 384. *quando* pro quandoquidem. Vid. ad IV, 291. et al. — *stragis acervos*, ut X, 245. et XI, 207. *caedis acervos* pro caesorum. — 385. Peerlk. pro *Teucrorum* malit *Dardaniae*, ut dura per duplicem Genitivum constructio evitetur. — 386. *vivida virtus.* Vid. V, 754. — 389 sq. „Comparant Hom. Il. II, 226 sq. — *Imus.* Quin imus? Age eamus adversus hostem: ἀλλ' ἴομεν. *H.* — V. 391. in Medic. a m. pr. sic expletur: *nequidquam armis terrebimus hostem*, in Leid. autem haec adiiciuntur: *nunquamne sines fallacia verba.* — 393 sqq. „Omnia in maius aucta. Arcadas dixit, quum de uno duce Euandro cogitaret. Ante oculos esse potuit Iliad. VIII, 153 sqq.“ *H.* — 394. *cum stirpe.* „Occiso enim Pallante interiit eius cuncta posteritas.“ *Serv.* — 396. *ita*, tamquam victum. — *experti.* Vid. VII, 434. De *Bitia* et *Pandaro* vid. IX, 672. Ceterum cf. imitatio h. l. ap. Silium XII, 501. *Haud ita me experti Fabius Fabiique magister.* — 397. *die*, unius diei spatio, ut alibi *anno*, *mense.* Vid. Quinct. Inst. X, 3, 8. Cic. N. D. II, 9, 24. Liv. XXV, 39. Müller. ad Cic. de Or. I, 62, 260. Brem. ad Nep. Them. 8, 7. Frotscher. in Addend. ad Quinct. l. l. p. 269. et cf. adnott. ad Ecl. II, 42. Peerlk. temere coni. *quos mille alios victor* etc. — 399. *Nulla salus bello.* Repetit Turnus cum irrisione ipsius Drancis verba supra v. 362. Cum his arcte cohaerent illa: *Proinde omnia magno* etc.; sed Turnus, priusquam ad alterum sententiae membrum pergit, quasi responsionis loco interponit verba *Cane talia - - rebusque tuis.* Iahn. comparat simile interruptae sententiae exemplum ap. Cic. Phil. I, 10. extr. — „*Cane talia*, ominare hoc, nullam salutem esse bello, pugnando salvos esse nos non posse, Aeneae et tibi. Vertant dii in tuum caput! Comparant Odyss. II, 178 sq.“ *H.* Recte autem Wagn., quem secuti sumus, *demens* Commatibus seclusit, ut sit Vocativus, et haec sententia prodeat: „demens es, qui, quae Aeneae occini oportuit, nobis occinas.“ Ex vulgari enim ratione (quam servarunt Süpfl. et Gossr.) si coniungimus *demens cane*, Turnus Dranci dementiam exprobraret, qui tale quid Aeneae possit occinere. Ceterum de verbo *canendi* vid. ad II, 124. et IX, 621. coll. Livio XXX, 28. Stat. Theb. X, 724. aliis. — *capiti Dardanio*, Dardanio Aeneae.

Ne cessa turbare metu, atque extollere viris
Gentis bis victae, contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt,
Nunc et Tydides et Larissaeus Achilles,
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.
Vel cum se pavidum contra mea iurgia fingit

Cf. VIII, 570. — *rebus tuis* idem fere esse memorat Peerlk., quod *tibi*, coll. Plaut. Pseud. III, 1, 13. Nep. Ages. 2. Hor. Epod. IX, 37. aliis. — 401. *extollere* et *premere* (i. e. deprimere, elevare, detrahere de gloria armorum Lat.) eadem ratione sibi opponuntur ap. Liv. XXII, 12. extr. (ubi vid. Rupert.) et 59, 10. Vid. etiam Quinct. Inst. XI, 1, 16. XII, 10, 14. et cf. Schmid. et Orell. ad Hor. Epist. I, 19, 36. — 402. „*gentis bis victae*, ab Hercule primum. Cf. ad IX, 599 sqq. *Bis capti Phryges.* Adde VII, 295. et II, 642 sq. [cf. etiam Val. Fl. II, 571.] — 403 sqq. Auget per ironiam, quod Diomedes belli societatem detrectaverat: erat is inter Graecorum principes, pro quibus *Myrmidonum* posuit, quibus solus Achilles imperabat.“ *H.* — *Nunc:* ex quo tu dicendo omnia turbas et pervertis. Significat nimirum, narrationi illi, Diomedem recusavisse auxilium, fidem non esse habendam, sed legationem Drancis perfidia esse frustratam. Quis enim, inquit, credere potest, victoribus victos metum incutere? etc. — *arma tremiscunt.* Vid. ad III, 648. Peerlk. reprehendit repetitum voc. *arma.* Sed vid. adnott. ad Ecl. VI, 16. Geo. II, 125. et al. — 404. *Larissaeus Achilles.* Vid. ad II, 197. — 405. *Hadriacas.* De hac vocis orthographia, quam iuvant inscriptiones et numi veteres (ut in Monum. Ancyrano p. 375. Voll. II. Sueton. a Wolf. ed.) vid. Broukh. ad Prop. I, 6, 1. Drak. ad Sil. It. VIII, 439. id. ad Liv. XXIV, 10, 10. Tzschuck. ad Melam Vol. II. P. I. p. 166. et Schneid. Gr. Lat. I. 1. p. 186. — *Aufidus*, Apuliae fluv., Cannas praeterfluens et in mare Hadriaticum se effundens (nunc *Ofanto* dictus). Vid. Mela II, 4, 7. Liv. XXII. 44, 2. Hor. Od. III, 30, 10. Serm. I, 1. 58. Flor. II, 6. all. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 508. — *retro fugit*, terrore nominis Aeneae auditi. Ceterum per fluvium Apuliae hic Diomedem regem indicari in promptu est. Cf. loci similes Geo. III, 30. Aen. VIII, 726. Hor. Od. I, 30, 10. etc. cum adnott. ad Geo. I, 509. II, 225. 497. al. Sine iusta causa in hoc loco, tamquam geographo magis quam poëta digno, haeserunt Faber in Epist. p. 309. (contra quem disputavit Vir doct. in Miscell. Obss. critt. Vol. I. p. 23.), hanc coniecturam proponens: *Amnis et H. retro fugit Appulus undas*, (quam probare videtur Gossr.), Bentl. ad Manil. III, 272., Cuningham., qui coni. *Amnis et Hadriacas* etc., et Peerlkamp., qui legi vult: *Agmine et Hadriacas verso fugit A. undas.* — 406. Quinctil. Inst. IX, 3, 14. in hoc versu archaismum aliquem sibi invenisse videtur, quem Spalding. ad illum locum, Thiel., Iahn. et Peerlk. recte in vocc. *Vel cum*, pro *quid? quod* vel simili augendi formula positis, (cf. etiam Orell. ad Hor. Epod. XII, 13. et Sat. II, 7, 95., qui simul indignationis quandam significationem accedere memorat, et Peerlk. ad h. l., qui ostendere studet, *iam* hic respondere fere Graec. *αὐτίκα γὰρ, εὐθὺς γὰρ* et significare „quid opus est longe exempla quaerere? hoc, verbi causa, statim sufficit“), Wagn. autem, qui *vel* transitum parare ad alia, *cum* autem ad antecedentia respicere docet, minus probabiliter in verbis *pavidum contra iurgia* quaerit. Heyn., qui respici hic v. 348. et 364., abrupta autem oratione iram hominis ad alia transeuntis apte significari docet, comparat simillimum locum Hor. Epod. XII, 13. *Vel mea quum saevis agitat fastidia verbis*, ubi etiam vid. Mitscherl. Scilicet poëta protasin modo sententiae scripsit, cui deest apodosis, et *vel cum*, pro *quid? quod* vel *quin etiam* positum, respondet nostro *ja vollends wenn.* Süpflius interruptam orationem sic explet: *vel qualem se gerit*,

Artificis scelus, et formidine crimen acerbat.
Numquam animam talem dextra hac — absiste moveri —
Amittes; habitet tecum, et sit pectore in isto.
Nunc ad te et tua magna, pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultra spem ponis in armis,
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditus occidimus, neque habet Fortuna regressum,
Oremus pacem, et dextras tendamus inertis.
Quamquam o si solitae quidquam virtutis adesset!
Ille mihi ante alios fortunatusque laborum

---

cum se fingit, et Wagn. in min. edit. sic: quale illud est commentum? coll. Geo. III, 562. — *contra mea iurgia*, contra me obiurgantem, minantem (cf. v. 348.). — *fingit.* Quinct. l. l. et duo Virgilii Codd. *iactat*, quod praefert Peerlk., et propterea pro *pavidum* scribi vult *impavidum.* — 407. *Artificis scelus*, artifex ille scelestissimus. Thiel. confert Ter. Eun. IV, 3, 3. et Val. Fl. III, 172. Vid. etiam adnott. ad II, 125. et 585. *Artifex* autem pro fallaciarum machinatore et architecto legitur etiam supra II, 125. Ovid. Met. XI, 634. al. Peerlk. etiam hunc versum coniectura vexat, legi iubens *Artifici scelere*, totumque locum sic explicans: „Sed sensus populi metu perturbare ei non satis est: me quum accusat, hanc accusationem formidine astute simulata acerbat. Quid plura de Drance dicam? Vel hoc, quod praecipuum est, cognoscite: ex eo enim, qualis sit, iudicabitis.“ — 408. *animam talem*, tam vilem: *hac dextra*, tam forti, quae tantum fortes homines occidere consuevit. Ego, vir fortis, ignavum nolo interficere; vivas tu in tuum dedecus. — *absiste moveri.* Vid. ad VI, 399. — 410 sqq. „Utitur Turnus callido et subtili aditu ad persuadendum id, quod non audet palam dicere: melius esse interire, quam pacem rogare, ut bene observavit Servius.“ *H.* — *magna, pater* Heins. restituit ex Rom. aliisque bonis libris. (Cf. inf. v. 469. *magna incepta* cett.) Vulgo cum Med. et aliis *magne pater*, quod Wagn. ex IX, 495. huc translatum suspicatur. — 412. „*tam deserti*, propter Diomedem, qui solus negavit auxilia; ut idem Serv.“ *H.* Cf. v. 428. — *semel agmine verso* cett. Thiel. confert Liv. IX, 19. *uno proelio victus Alexander, bello victus esset.* — 413. *habet fortuna regressum*, redire, nos denuo revisere potest. Vid. Burm. ad Ovid. Met. VI, 450. Gronov. in Diatr. Stat. I. p. 339. et Schirach. p. 562. Videtur autem hunc locum ante oculos habuisse Stat. Silv. III 3, 157. *Seu blanda diu Fortuna regressum Maluit.* — 414. *dextras inertes.* Vid. sup. ad X, 595. et inf. v. 672. — 415 sqq. „Seu turbavit affectus seu calliditas inflexit orationem, quae sic procedere debebat: *quamquam*, nisi inertissimi essemus, debebamus illum habere fortunatissimum cett., h. e. etsi deberemus mortem praeferre tali dedecori.“ Haec *Heyn.*, qui tamen etiam aposiopesin statui posse censet, loco sic distincto: *Quamquam o! si solitae - - adesset* — (sc. quisquamne sustineret hoc facere) — *Ille mihi*, et coll. loco V, 195. Sed prior ratio praestat. Turnus a generali sententia (Utinam solitae virtutis quidquam adesset! quisque enim, cui virtus inest, eum felicissimum iudicabit, qui ante dedecus conceptum occubuit) deflectit ad suum unius iudicium (Quamquam ille mihi ante alios fortunatus etc.). De Part. *quamquam* in enunciatione simplici, quae apodosin non habet, posita et vi corrigendi restringendique praedita (nostro *doch*, *indessen*, *wiewohl*) praeter viros doctos iam a Kritzio ad Sall. Iug. 85, 15. laudatos cf. Goerenz. ad Cic. Acad. I, 2, 6. Beneck. ad Cic. Cat. I, 9, 22. et III, 8, 18. idemque ad Iustin. XLI, 1, 8. alii. — 416. *mihi*, i. e. meo iudicio, mea sententia, quo sensu hic Dativus Pronn. personall. apud Graecos et Latinos haud raro ponitur. Vid. Ecl. III, 104. VII, 70. et cf. Wopkens. Lectt. Tull. p. 170 sq. Erfurt. ad Soph. Oed. R. 40. et Foss. in Quaestt.

Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.
Sin et opes nobis et adhuc intacta iuventus,
Auxilioque urbes Italae populique supersunt,
Sin et Troianis cum multo gloria venit
Sanguine: — sunt illis sua funera, parque per omnis
Tempestas — cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variique labor mutabilis aevi

---

critt. de Tac. Agr. c. 6. Hist. I, 30. et Soph. Oed. Col. 553. Altenb. 1837. emissis. — *fortunatus laborum*, εὐτυχὴς τῶν πόνων, felix in malis suis et calamitatibus, ut v. 73. *laetus laborum*, ubi vid. adnott. Sic etiam Stat. Theb. I, 638. *fortunatus animi* cett. — 417. *Egregius animi*, i. e. fortissimus. Cf. adnott. ad eund. v. 73. et ad IV, 203. IX, 246. XII, 19. al. — *ne quid tale videret.* Cf. Ovid. Met. II, 812. *Saepe mori voluit, ne quidquam tale videret.* — 418. *semel* (cui aliquot Codd. et Burm. ad Anthol. Lat. I. p. 88. satis frigide substituunt *simul*) est nostrum *einmal*, et dicitur de eo, quod factum mutari iam nequit, ut apud Hor. Od. I, 24, 16. III, 5, 29. Prop. IV, 11, 3. Val. Fl. III, 709. Stat. Theb. VII, 550. Cf. Oudend. ad Lucan. III, 296. Cort. ad eund. VI, 756. Burm. ad Ovid. Met. VI, 511. Bach. ad Ovid. Met. XIII, 101. alios. — *humum ore momordit.* Cf. Hom. Il. II, 417. Πρηνέες ἐν κονίῃσιν ὀδὰξ λαζοίατο γαῖαν, et adnott. ad Aen. X, 349. — Vs. 419 sq. spectant ad verba Latini v. 309 sqq. — 420. „*urbes Italae*: iterum respectu Diomedis, tamquam advenae Graeci externi nominis.“ *H.* Cf. v. 428 sqq. — 421. Cum sententia h. l. Heyn. conferri iubet Hom. Il. XVII, 361 sqq. — *gloria*, scil. victoriae, pro ipsa victoria. — 422. Iahn. et Peerlk. cum Heins. aliisque praeferunt Cod. Rom. lectionem *suntque;* sed parenthesis, cui ceteri omnes libri favent, orationem longe fortiorem reddit. — 423. *Tempestas*, scil. belli; ut ap. Stat. Theb. III, 229. *et tota perfusum pectora belli Tempestate videt.* Vid. supra VII, 222 sqq. — 424. *in limine primo* (sc. belli) *Deficimus?* i. e. animum despondemus. Sic *deficere* etiam supra v. 231. XII, 2. Caes. B. C. III, 2. B. Afr. 11. Cic. ad Att. I, 16, 9. ad Div. XIV, 3. Sall. Iug. 51. (55.) etc. Peerlk. conferri iubet Heins. ad Ovid. Her. XX, 41. — *ante tubam*, scil. auditam s. priusquam tuba audiebatur, legitur etiam ap. Iuven. I, 196. Claud. in Ruf. I, 333. et Silium IX, 52. (ubi vid. Drak.); et sic alibi etiam brevitatis causa simplici Nomini additur Praepos. *ante*, omisso Participio, quod plena sententia requirit, v. c. ap. Val. Fl. VII, 10. *ante tuos vultus* pro: priusquam te videram. Cf. Hand. Turs. I. p. 368. — 425 sq. Comparant Hom. illud. νίκη δ' ἐπαμείβεται ἄνδρας Il. XXII, 339. Macrob. autem VI, 2. hos profert versus Ennianos (p. 87 sq. Hessel.), qui Maroni ante oculos fuerint: *Multa dies in bello conficit unus; Et multi rursus fortunae forte recumbunt. Haudquaquam quendam semper fortuna secuta est.* — *dies*, i. e. temporis diuturnitas. Vid. ad V, 783., ubi adde VI, 745. IX, 281. Hor. Od. II, 10, 17 sq. Claud. in Rufin. II, 331. Plin. Ep. VIII, 3. in. Schmied. ad Hor. Ep. II, 1, 34. et Kuehner. ad Cic. Tusc. III, 30, 74. hic a Thielio laud. — *labor varii aevi* dictum videtur pro aevo, in quo varii labores tolerantur, in quo varia fortuna iactamur, ut sensus sit: Multi labores, qui antea irriti fuerunt, postea tamen optatum habuerunt eventum. Peerlkampio tamen, qui cogitat de formula dicendi *tempus*, *aevum labitur*, et inter alia confert Val. Flaccum II, 619. et Claud. in Eutrop. I, 287., nihil aliud est, quam „perpetuus ille motus aevi, qui numquam cessat, adeo ut aevum neque stet neque quiescat;“ in quo ei adsentitur Gossr. Multi Codd., Macrob. VI, 2. et Nonius v. *relatum* praebent lectionem *varius*, quam

Retulit in melius; multos alterna revisens
Lusit et in solido rursus Fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi:
At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misere duces; nec parva sequetur
Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentis aere catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto,
Non adeo has exosa manus Victoria fugit,

Brunck. recepit. Sed quum optimi Codd. (interque eos Med. a m. pr.) *varii* exhibeant, librarios autem constet admodum proclives fuisse ad epitheta proximo vocabulo accommodanda, vulgatam lectionem cum Wagn. (quem etiam me posteriores editores omnes secuti sunt) retinuimus, qui confert *variae tempore vitae* ap. Catull. XIII, 1. — *multos alterna* cett. „Fortuna, vices rerum alternans, eundem nunc decipit, nunc iuvat.“ *Wagn.* Peerlk., quum quos Fortuna *revisat*, eos non *ludat*, sed beatos reddat, coni. - - *revisens Iuvit* etc. Sed quid tum sibi vult voc. *alterna?* — *revisens.* Cf. Ecl. I, 28. et Aen. III, 318. — „*Lusit*, illusit spe meliore deiectos, et *rursus in solido*, ἐν σταθερῷ, in firmo, integro statu antea in lubrico labantes *locavit;* in incolumem statum, in integrum restituit.“ *H.* — 428 sq. Comparant Homericum παρ᾽ ἔμοιγε καὶ ἄλλοι Οἵ γέ με τιμήσουσι. — *Aetolus et Arpi.* Cf. v. 239 sq. et 246. — De *Arpis* vid. ad X, 28. — 429. De *Messapo* vid. ad VII, 691 sqq. et al. — *felix*, h. e. potens, florens opibus, (oppositus Diomedi infelici.) *Wagn.* haec adnotat: „Tolumnius quum esset augur, nescio an felix hic dicatur is, qui felicia auguratur;“ eademque iam Servii et Heinrichii erat sententia. Sed quum infra demum, XII, 258. *augur* appelletur, poëta vix potest hic a lectore postulare, ut epitheton sic intelligat. Peerlk. coniicit *fidusque Tolumnius.* — 430. *nec parva* ob omnium fere Codd. auctoritatem cum Wagn. restitui. Sententia enim haec est: Praeter Messapum, Tolumnium et alios, magnam sibi comparaturos gloriam, etiam Latini non parvam sibi gloriam parabunt. Inde ab Heinsio vulgo editur *nec tarda*, quam vulgatam lectionem Thiel. non male defendit, *tardam gloriam* explicans per non invitam, non morantem; Iahn. autem, qui et ipse eius patronus exstitit, et aptiorem censet hanc sententiam: „nec ultimi ad gloriam sibi parandam advenient Latini,“ quum Messapus invictus (Aen. VII, 692.) felixque Tolumnius aperte opponantur Diomedi inerti et infelici, probat Servii explicationem: „Latina pubes celerrime victoriam adipiscetur, quam vix Graeci *post* decennium adepti sunt.“ Codd. tamen auctoritas ante omnia respicienda; quare etiam editores me posteriores omnes *parva* receperunt. — Pro *sequetur* unus Bigot. exhibet *sequentur*, quod Peerlk. verum putat, *delectos* in *delecti* mutandum esse statuens, ut sensus sit: „sequentur nos Latini et Laurentes, haud parvum decus; Latini et Laurentes, quibus sociis multum gloriamur.“ — 432. De *Camilla* vid. VII, 803 sqq. — 433. *florentes aere catervas.* Vid. ad VII, 804., unde Heyn. hunc totum versum a nescio quo huc translatum censet; sed sine eo nimis tenuem exsistere orationem, vere censet Wagn. — 435. *Idque placet*, scil. vobis, si id vos ipsi vultis. — Verba *tantumque bonis comm. obsto* Heyn. cum Servio recte sic interpretatur: „et in tantum obsum commodis publicis, ut, nisi solus dimicavero, concidat universa respublica.“ — 436. Saepe iam victoriam reportavi, quare sperare possum, id etiam nunc factum iri. — *Non adeo* cum restrictione dictum: nostrum *eben nicht.* Cf. Hand. Tursell.

Ut tanta quidquam pro spe tentare recusem.
Ibo animis contra; vel magnum praestet Achillen
Factaque Vulcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devovi. Solum Aeneas vocat. Et vocet oro;
Nec Drances potius, sive est haec ira deorum,
Morte luat, sive est virtus et gloria, tollat.
Illi haec inter se dubiis de rebus agebant
Certantes: castra Aeneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus implet:
Instructos acie Tiberino a flumine Teucros
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
Extemplo turbati animi concussaque vulgi
Pectora, et arrectae stimulis haud mollibus irae.
Arma manu trepidi poscunt; fremit arma iuventus,

I. p. 146. Sic supra VI, 498. *vix adeo.* — 437. *tanta pro spe*, scil. gloriosae victoriae, qua solus dicar servasse rempublicam. — *animis*, forti et fidente animo. — *praestet Achillen*, alterum se exhibeat Achillem, par ei appareat. — 439. *Vulcani manibus.* Vid. VIII, 382. 615 sqq. — *paria*, scil. armis Achillis. — 441. *haud ulli v. secundus*, i. e. inferior. Sic Liv. XXIII, 10, 7. *nulli Campanorum secundus;* Silius VII, 55. *nulli quisquam virtute secundus* cett. — 442 sq. „Et *vocet* Aeneas, ut ego solus cum eo congressus de summa belli transigam. - - *morte luet* sua, occidat communi clade, *si haec ira deorum est*, ut eventus huius belli sit infaustus, nec, *sive est virtus et gloria*, si hoc bello laudem virtutis et gloriam consequi dabitur, *tollat*, auferat hanc laudem pro sua parte.“ *H.* Loci sententia haec est: Laetor, me ab Aenea ad certamen singulare provocatum esse, non Drancen (cf. supra v. 122 sqq.), cui, si qua deorum ira intercedit in hoc certamine, mortem, qua illa luatur, non minus invideo, quam gloriam hoc certamen secuturam, si virtuti gloria est parata. Wagn., nescio quo iure, haec verba cum irrisione dicta putat, ut sensus sit: Ego me solus obiiciam communi periculo, ne Drances scilicet cogatur pugnare, et aut vitam, qua nihil illi carius, amittat, aut fortitudine sua, quae nulla est, palmam virtutis mihi praeripiat.“ (In edit. min. tamen non aliter, atque ego, locum interpretatus est.) — 445 sqq. Comparant Hom. Il. I, 304 sqq. et II, 786 sq. 807 sq. „Secundum pedestrem rerum narrandarum structuram res sic erat exponenda: Aeneam interea castris motis duplici agmine adversus urbem Laurentum incessisse, pedestri per saltus montium, equestri per planitiem camporum. Poëta vero singula singulis locis commode dicenda servavit. Vid. infra v. 511 sq. 522 sqq.“ *H.* — 450. *descendere* in campum, vox propria de iis, qui in bellum procedunt. Cf. Geo. II, 497. Aen. VI, 831. Liv. XXIII, 29. XXIV, 8. Val. Fl. III, 517. et Barth. ad Stat. Theb. V, 145. VIII, 464. — 452. „*et arrectae stimulis irae:* de virtute bellica; exasperati sunt animi: ut v. 727 sq. [ubi verba *stimulis haud mollibus irae* iterantur.] Nam ira erigitur, arrigitur et stimulatur, h. e. movetur.“ *H.* Cf. Geo. III, 105. Aen. V, 643. infra v. 639. Drak. ad Silium IV, 280. et adnott. ad Aen. I, 579. — *haud mollibus*, duris, qui penetrant, infixi haerent. — 453. *manu* ornatus causa pleonastice additur, quia arma manu tractantur. Vid. adnott. ad IV, 344. coll. iis, quae ad II, 645. et Geo. II, 247. adscripsimus. Heins. coniicit *arma manus trepidae poscunt*, Peerlk. autem

Flent moesti mussantque patres. Hic undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras:
Haud secus, atque alto in luco cum forte catervae
Consedere avium, piscosove amne Padusae
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
Immo, ait, o cives, arrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruant. Nec plura locutus
Corripuit sese et tectis citus extulit altis.
Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis;

Arma, arma intrepidi poscunt. — *trepidi.* Vid. X, 282. — *fremit arma*, cum fremitu postulat. Vid. VII, 460. (qui locus nostro simillimus), adnott. ad V, 555. et Markland. ad Stat. Silv. IV, 8, 15. De repetito voc. *arma* praeter l. VII. l. c. cf. Hor. Od. I, 35, 15. Ovid. Met. XI, 377. XII, 241. all. *Wagn.* haec adnotat: „Cum trepidatione arma poscunt; at dum arma fremit iuventus, patres inopes consilii flent mussantque. Non est igitur otiosum, ut opinari possis, alterum hemistichion.“ — 454. *mussant*, in occulto lamentantur. Cf. supra v. 345. — 455. *ad auras* Wagn. ex Med. et duobus aliis Codd. restituit, quem recentiores omnes secuti sunt. Vulgo *in auras.* Vid. ad Ecl. I, 57. — 456. Peerlk. miratur, Virgilium non potius addidisse nomen luci pro *alto*, ut addiderit nomen amni *Padusae.* Sed luci raro habent propria nomina. — 457. „*Padus* cycnorum copia apud poëtas celebratus: in septem ostia cum tempore diductus, binis primum ostiis in mare delatus est, quorum alterum septemtrionem versus erat *Volana*, alterum a meridie *Padusa* (nunc *il Po d' Argenta*) prope Spinam a mari exceptum. Cf. Comment. Acad. Bonon. T. VII. p. 470. Ostium hoc *amnem* dicit. [Ab aliis *Padusa* rectius una eademque habetur cum *Asconis fossa* ap. Iornand. Get. 29., per Ravennam ducta et olim *Messanico* appellata, quam alii nunc *canali di S. Alberti* vocari, alii autem evanuisse perhibent. Cf. etiam Mannert. *Geogr. d. Gr. u. R.* IX, 1. p. 104. et liber meus *Handb. der alt. Geogr.* III. p. 504 sq.] - - Facit illud quibusdam locis *stagna*, quae *loquacia* dixit a loquacibus cycnis, ut XII, 475. *nidos loquaces* hirundinis et Ecl. VIII, 22. *pinos loquentes* [ubi vid. adnott.] - - Transtulit haec Claud. XXXI, 109 sq.“ *H.* De cycnorum cantu vid. ad Ecl. VIII, 55. et IX, 29. — V. 459 sq. ironice capiendos esse, quisque videt. Ante *Immo* talem fere sententiam: Euge! nolite arma capere! supplendam esse, in promptu est. Wagn. Comma post *tempore* positum delevit, his verbis adscriptis: „Iunge *ait tempore arrepto.* Gratus nimirum et *εὔκαιρος* erat Turno adventus hostium; deserit igitur concilium arripiens opportunitatem exercitus in aciem educendi, dum patribus aqua haeret.“ Mihi tamen vulgaris ratio, ex qua sententia haec est: Hoc opportuno tempore (scil. quo hostes iam irruunt) quam celerrime utimini ad — concilium habendum, acerbae ironiae, qua Turnus Drancis ignaviam exprobrat, longe aptior videtur. Consentiunt nobiscum Iahn. in edit. II. et Peerlk., dum Süpfl. et Gossr. cum Wagnero faciunt. De formula dicendi *tempus arripere*, i. e. opportuno tempore celeriter uti, Thiel. conferri iubet Burm. ad Anthol. Lat. I, 173, 63. — *sedentes*, nihil agentes, otiosi. Vid. ad IX, 4. et XII, 15. — 461. *ruant* (i. e. sinite illos ruere) Heins. ex Codd. restituit. Vulgo minus apte *ruunt*, quod sane plurimi optimique Codd. cum ipso Med. exhibent. — 462. *Corripuit sese.* Vid. ad VI, 472. — *citus.* Vid. ad VIII, 642. — 463. *Voluse.* De antiquo nomine *Volusi*, *Volesi*, *Valusi*, *Valerii* Peerlk. conferri iubet Interpp. ad Ovid. Pont. III, 2, 105. Silium II, 8. et Niebuhr. *Roem. Gesch.* I. p. 563. Formam *edice* invenimus etiam ap. Stat. Theb. XII, 598. et al., eodemque modo *addice* et *indice* rectius adeo dicitur, quam *edic*, *addic* cett. Cf. Plaut. Poen. II,

Duc, ait, et Rutulos. Equitem, Messapus, in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firmet, turrisque capessat;
Cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipse pater et magna incepta Latinus
Deserit ac tristi turbatus tempore differt,
Multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Aenean, generumque adsciverit urbi.
Praefodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subvectant. Bello dat signum rauca cruentum

---

50. Pseud. I, 5, 133. all. et Ramsh. §. 62, 6. p. 144. Alia ratio est verbi simplicis; quare non erat, cur etiam v. 464. *Duce* scribi iuberet Wakef. ad Lucr. II, 484. Cf. adnott. ad I, 753. Peerlk. coni. *dice maniplos. Dice, ait.* — *maniplis.* Vid. ad Geo. III, 166. Aen. IV, 59. al. — 464. *equitem in armis*, armatum, ut supra v. 173. et al. Vid. adnott. ad III, 595. IV, 518. V, 37. 440. Peerlk. temere coni. *equitum, Messape, catervas, Et cum fratre, Cora, latis diff. campis.* — *Messapus* pro Messape et *Coras* pro Cora. De Nominativo autem in carminibus et formulis antiquis (cf. e. g. Liv. I, 24, 7.) pro Vocativo usurpato cf. Serv. ad VIII, 77. (ubi *fluvius* legitur) Prisc. VII, 5. extr. p. 471. P. Vechner. Hellenol. p. 240. Ruddim. I. p. 55. not. 61. et II. p. 11. not. 32. Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 65 sq. Oudend. ad Lucan. II, 116. Iani aliique ad Hor. Od. I, 2, 43. Gierig. ad Ovid. Fast. IV, 731. et mea ad Lucr. I, 45. — *cum fratre*, Catillo. Vid. VII, 672. — 466. *firmet - - capessat* lectio est Med. aliorumque bonorum Codd. quam cum Wagn. revocavimus, quamque etiam me posteriores omnes servarunt. Cf. adnott. ad Geo. IV, 378. Vulgo *firment - capessant;* ut etiam VII, 686. pauci Codd. deterioris notae pro *pars - - spargit*, *pars - - gestat* exhibent *spargunt* — *gestant.* — 467. *iusso* pro iussero, ut alibi *levasso*, *amasso*, *declarasso* et similia. Cf. Ruddim. I. p. 327. not. 14. Ramsh. §. 62. p. 142. et adnott. ad IV, 606. 682. V, 786. al. Formam *iusso* ex h. l. arripuit Silius XII, 175. Cf. etiam Sen. Epist. 58. *Dicebant antique si iusso*, i. e. *si iussero. Hoc nolo mihi credas, sed fide Virgilio.* Barth. Adverss. XXII, 14. XXXV, 3. et Turnebi Adverss. XV, 15. — 468 sq. Comparant Hom. Iliad. II, 808. — *Ilicet.* Vid. ad II, 424. — 469. *patĕr.* De hac productione in penthemimeri s. prima syllaba tertii pedis praeter alios egit Huschk. ad Tib. II, 2, 5. Cf. etiam adnott. ad VII, 398. IX, 9. multosque alios locos. — *magna incepta*, quod voluit Italiae pacem reddere. — 471. *multa*, i. e. valde, vehementer. Vid. ad IV, 390. — 472. Heyn. haerens in verbo *urbi*, quod explicat per: in urbis, regni utilitatem, hanc proponit coniecturam: *Dardanium Aenean generumque adsciverit: urbis Praefodiunt alii portas;* qua misere fractum effici versum, verissime censet Wagn., immo tueri vulgarem lectionem VII, 367. et quomodo haec intelligi voluerit poëta, ipsum significare VII, 255 sq. Scil. *urbi* idem est quod *in urbem, in regnum; adsciscere urbi* igitur i. q. adsciscere consortem regni. *Urbi* autem *generum adsciscere* non magis potest offendere, quam supra VII, 367. *gener externa petitur de gente Latinis.* Peerlk. transpositis verbis locum sic constituendum censet: *qui non adsciverit ultro Dard. Aenean generum, atque acceperit urbi* (quae sit antiquior forma pro *urbe*). — 473. *Praefodiunt portas*, ante portas fossas faciunt. Idem voc., sed alio sensu, legitur ap. Ovid. Met. XIII, 60. *quod iam praefoderat aurum*, i. e. ante fodiendo occultaverat. — *saxa sudesque convectant*, quae Heyn. de vallo intelligit, Wagn. coll. infra v. 891 sqq. rectius explicat: „saxa et sudes subvectant, quibus pro telis utantur." Cf. etiam Liv. XXIII, 37. Caes. B. G. VII, 81. et Flor. III, 21,

Buccina. Tum muros varia cinxere corona
Matronae puerique; vocat labor ultimus omnis.
Nec non ad templum summasque ad Palladis arces
Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens; iuxtaque comes Lavinia virgo,
Causa mali tanti, oculos deiecta decoros.
Succedunt matres, et templum ture vaporant,
Et moestas alto fundunt de limine voces:
Armipotens, praeses belli, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii praedonis, et ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis.
Cingitur ipse furens certatim in proelia Turnus.
Iamque adeo Rutulum thoraca indutus aënis

---

7. — *corona.* Vid. ad IX, 380. — 476. „*vocat labor ultimus omnes*, re ad summum discrimen adducta. Procurritur autem in muros, uti factum esse Troiae narrat Homerus proelio cum Achivis propius urbi admoto.“ *H.* — *vocat.* Vid. adnott. ad IX, 172. — 477 sqq. Cf. Hom. Il. VI, 68 sqq. 229 sqq. Miratur Heyn., Palladem hic iam ante Troianorum adventum in Latio cultam exhiberi; Ruhk. autem haec adnotat: „nisi forte poëta deam in Latio coli solitam et eam Palladi similem innuisse dicendus est, qualem v. c. Fortunam Antiatem novimus ap. Hor. Od. I, 35.; sed haec observatio etiam de aliis Graecorum deis, e. c. Baccho, Apolline, valet, quippe qui hoc tempore nondum ab Italis hisce colebantur.“ De Pallade *πολιούχῳ* vid. adnott. ad Ecl. II, 61. — 478. *Subvehitur*, curru invehitur, ut et alibi matronae sacra adeunt. Cf. VIII, 666. — *magna caterva.* De hoc simplici Ablat. vid. ad VII, 284. — 480. *mali tanti.* Rom. aliique Codd. *malis tantis*, quod, quum etiam Med. exhibeat *malis tantis*, Heyn. iam recipiendum censuit et vere receperunt Iahn. (in priore edit., ubi vide eius adnot. ad Geo. I, 340. et Aen. X, 476.) et Thiel., qui de Dativo voc. *causae* adiuncto conferri iubet Ruhnk. ad Ter. Andr. II, 6, 27. et Kritz. ad Sall. Cat. 19, 1. Sed haec lectionis diversitas non minus, quam reliqua (*tantique* et *tanti atque oculos*), hiatui evitando originem debere videtur; quare vulgatam cum Wagn. retinui, quam Iahn. quoque in edit. II. restituit atque Peerlk. Süpfl. et Gossr. receperunt. Cf. etiam XI, 93. Cuningh. coni. *Tanti causa mali;* sed *causa*, cui praecipua vis inesset, in principio versus collocandum fuisse, iam Wagn. observavit. Peerlk. denique Virgilium scripsisse putat: *Causa mali, tacita atque oculos* etc. — *oculos deiecta.* Heyn. confert Hom. h. in Cerer. 194. *κατ᾽ ὄμματα καλὰ βαλοῦσα* ibique Ruhnk. Iteravit haec verba Mart. Capella IX. p. 306. Grot., ubi vulgo male legitur *oculos delecta decoros.* Cf. etiam Ovid. Am. II, 7, 11. Val. Fl. II, 470. VII, 514. Sen. Epist. 11. supra I, 561. multosque locos similes et adnott. ad Ecl. I, 55. — 481. *Succedunt*, sc. templum; i. e. intrant. — 482. „*de limine.* Nihil argutandum; est pro: ingressae templum. Nam ex more in prima templi parte vota faciunt, qui deos adeunt, nec intrant interiora, ut nos. [Ceterum cf. Hand. Turs. II. p. 194 sqq.] — 483 sqq. Preces fere ad verbum conversae ex Hom. Il. VI, 305 sqq.“ *H.* — 484. *Armipotens.* Vid. ad III, 544. — *praeses belli.* Sic Statio Silv. IV, 5, 23. Pallas *regina bellorum* vocatur. — *Tritonia virgo.* Vid. ad II, 171. — 485. „*effunde* de prolapso, prostrato ante urbis obsessae muros.“ *H.* — Macrob. V, 3. exhibet *portisque effunde sub ipsis*, vel aberrans ad ultimum versus antecedentis vocabulum, vel confundens hunc versum cum v. 499. — Cum v. 486 sqq. Heyn. conferri iubet Hom. Il. III, 330 sqq. XI, 15 sqq. XVI, 130 sqq. XIX, 369 sqq. — 487. *Iamque adeo.* Vid. ad II, 567. IV, 533. V, 268. VIII, 585. al. —

Horrebat squamis, surasque incluserat auro,
Tempora nudus adhuc, laterique accinxerat ensem,
Fulgebatque alta decurrens aureus arce,
Exsultatque animis, et spe iam praecipit hostem:
Qualis ubi abruptis fugit praesepia vinclis
Tandem liber equus, campoque potitus aperto
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
Aut assuetus aquae perfundi flumine noto
Emicat, arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians, luduntque iubae per colla, per armos.
Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla

„*thoraca indutus a. H. squamis* pro: thoracem induerat ex aere in squamarum speciem contextum, horrentem aspera superficie, *surasque incluserat auro,* ocreas aureas induerat.“ *H.* Rom. aliique Codd. cum Macrob. V, 10. VI, 7. et Gellio II, 6. praebent *rutilum thoraca,* quod recepit Wakef., qui etiam pro *indutus* cum paucis quibusdam Codd. scripsit *inductus,* quod etiam alibi (II, 275. V, 674. X, 775. XI, 83.) singuli quidam Codd., sed minoris pretii, pro *indutus* exhibent. *Rutilum thoraca* (quod etiam Iahnio et Peerlkampio arridet et a Gossravio adeo in contextum receptum est), quum *Rutulus thorax* quid ab aliis thoracibus diversi habuerit nesciamus, et hominem Rutulum Rutulo thorace indutum fuisse per se consentaneum sit, *rutilum* autem *thoracem* etiam Val. Fl. VII, 620. commemoret, (cui loco addi potest Claud. Gigant. 92. Minerva *ostendens rutila cum Gorgone pectus*), et ipse recepissem, si optimorum Codd. auctoritate niteretur. Burm. tamen confert *Argivum ensem* Aen. II, 393., *cassidem Auruncam* ap. Sil. [IV, 518.] et similia. — Verba *surasque incluserat auro* redeunt XII, 430. — 489. *Tempora nudus adhuc.* Prae festinatione oblitus erat galeam induere, quod alias primum fieri solebat. Servius tamen haec adnotat: „Praeoeconomia est: quia mox Camillam alloquitur, et ut orans et incendens ceteros facilius nosceretur.“ — 490. Heyn. haeret in epitheto *aureus*, quum thoracem aereum indutus fuerit; sed Wagn. verissime observat, aliud esse *auro fulgere*, aliud *aureum fulgere*, i. e. ut aurum. Sic *aurea mala* Ecl. III, 71. VIII, 52., *aurea sidera* Aen. II, 488., *aureus amellus* Geo. IV, 274. legimus. Itaque etiam splendidis armis aeneis indutus *aureus fulgere* potest. Cf. etiam supra IX, 270. Peerlk. temere coni. *dec. arduus arce*, coll. Aen. II, 41. et VIII, 299. — 491. *Exsultat animis.* Vid. ad II, 386. — *spe praecipit hostem*, pro vulg. praecipit spem victoriae; prae nimia spe iam superasse hostem sibi videtur. Sic supra v. 18. *animis et spe praesumite bellum. Praecipere* autem eodem sensu legitur v. c. supra VI, 105. et ap. Caes. B. C. III, 87. *iam animo victoriam praecipiebant.* Cf. etiam Cic. Off. I, 23, 91. *Ingenii magni est praecipere cogitatione futura et aliquanto ante constituere, quid accidere possit in utramque partem.* Cf. Held. ad Caes. B. G. III, 1. et VIII, 51. — V. 492—497. ex Hom. Il. VI, 506—511. conversa sunt. Eundem locum Macrobio teste Stat. VI, 3. iam ante Virgilium Ennius (p. 47. Hessel.) sic reddiderat: *Et tunc, sicut equus, qui de praesepibus actus Vincla sueis magneis animeis abrumpit, et inde Fert sese campi per caerula laetaque prata Celso pectore; saepe iubam quassat simul altam; Spiritus ex anima calida spumas agit albas.* — *Aut ille.* Vid. ad I, 3. et V, 457. — 495. *flumine noto.* Vid. ad Ecl. I, 52. — 496. *alte* cum *arrectis* coniungendum esse, iam Serv. intellexit. — 497. *Luxurians*, exsultans, ferociens; Hom. *κυδιόων*. — *luduntque iubae* cett. Heyn. praeter Hom. l. l. *ἀμφὶ δὲ χαῖται ὤμοις ἀΐσσονται* etiam Apollon. III, 1259 sqq. confert. Vid. etiam Claud. X, 290., qui h. l. aperte imitatus scripsit: *quatiens decoras Turbata cervice iubas.* —

Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit, quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
Audeo et Aeneadûm promitto occurrere turmae
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros subsiste, et moenia serva.
Turnus ad haec, oculos horrenda in virgine fixus:
O decus Italiae virgo, quas dicere grates,
Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
Iste animus supra, mecum partire laborem.
Aeneas, ut fama fidem missique reportant
Exploratores, equitum levia improbus arma
Praemisit, quaterent campos; ipse ardua montis
Per deserta iugo superans adventat ad urbem.

---

499. *sub ipsis portis*. Vid. ad III, 5. — 500. *Desiluit*, honoris et reverentiae significandae causa, ut apud Romanos, qui patrono aut magistratui occurrebant, facere consueverant. Heyn. conferri iubet Winckelm. *Monum. ined.* n. 137. — *cohors*, scil. equitum; ideoque pro turma positum; quamquam interdum etiam de equitum cohortibus sermo est. (Cf. Lersch. Antt. Virg. p. 58.) Virgilius autem hoc vocabulo omnino latiore significatione utitur. Cf. III, 563. VII, 710. X, 328. — 501. *defluxit*. Macrob. VI, 4. e Furii l. l. hos comparat versus: *Ille, gravi subito devinctus vulnere, habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit*, et *armis Reddidit aeratis sonitum.* Cf. etiam Liv. II, 20. *Moribundus Romanus ad terram defluxit* et Ambros. de Elia 13. (quem Peerlk. laudat) *Imponunt equo. Vulnere icti in terram defluunt.* — 503. Cf. Hom. Il. XIII, 73 sqq. Nomin. cum Infin. *sola ire* non solum a *promittendi*, sed etiam ab *audendi* verbo pendet, quibus coniunctis notio inest: parata sum. Cf. vero etiam adnott. ad II, 377. et IV, 306. Ceterum *sola* non minus ad *occurrere* etc., quam ad *obvia ire* etc. pertinet. Cf. II, 432. et VI, 716. — 506. *pedes*, cum peditibus. — 507. „*horrenda in virgine*, h. l. admiranda, nam quae *admirationem*, *stuporem*, *horrorem* faciunt, ad idem fere genus referri possunt.“ *H. Horrere* pro admirari prae verecundia legitur etiam apud Catull. 64, 159. Cic. Acad. II, 38, 121. alibi. Vid. Barth. ad Claud. VI. Cons. Hon. 33. Cort. ad Lucan. III, 411. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 7, 64. Vol. I. p. 368. coll. adnot. nostra ad Aen. VI, 10. — Cum v. 508 sq. Thiel. conferri iubet Val. Fl. IV, 629 sq. et Stat. Theb. IX, 49. — 510. *animus est supra omnia*, i. e. elatus supra omnia pericula, omnes labores et fortunae casus. Cf. XII, 839. Heins. coniicit *Ista animus supra*, Peerlk. autem *iste omnia quando Est animus supra.* — *partire laborem;* quia Camilla v. 504. dixerat: *Solaque - - contra.* Dicit igitur Turnus: Partiemur laborem. Tu Tyrrhenos excipe, ego Aeneam excipiam. — 511. „*fidem* eleganter pro nuntio. Nam, quae nuntiantur, fidem facti faciunt. — 512. *improbus* accipio pro audax: proprie qui nimium audet.“ *H.* Vid. inf. v. 767. et cf. adnott. ad Geo. I, 146. et Aen. IX, 62. Nescio tamen, an rectius *Wagn.:* „Convicio onerat Aeneam, ut sibi inimicissimum.“ — 513. *Praemisit*, (ut) *quaterent campos*, simpl. pro: praemisit in campos. De *quatiendi* verbo vid. Gronov. ad Senec. Herc. Oet. 1523. et adnott. ad VIII, 596. et de simplici Coniunctivo Optativi loco posito sine Coni. *ut* adnott. ad IV, 683. Drak. ad Liv. I, 17, 11. X, 41, 8. Kritz. ad Sall. Cat. 29, 2. Iug. 28, 1. Iahn. ad Ovid. Trist. I, 1, 119. multique alii. — 514. „Strue:

Furta paro belli convexo tramite silvae,
Ut bivias armato obsidam milite fauces.
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis;
Tecum acer Messapus erit, turmaeque Latinae
Tiburtique manus; ducis et tu concipe curam.
Sic ait, et paribus Messapum in proelia dictis
Hortatur sociosque duces, et pergit in hostem.
Est curvo anfractu valles, accommoda fraudi
Armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
Urget utrimque latus, tenuis quo semita ducit
Angustaeque ferunt fauces aditusque maligni.

Per deserta montis ardua ad urbem adventat, iugo ea superans: i. e. per iugum ardui desertique montis appropinquat.“ *Wagn.* Cf. etiam inf. v. 905. *Superans* autem Heins. ex Med. et ceteris libris praestantioribus iure revocavit pro vulg. *properans*. Heyn. de extremis Albanorum montium partibus cogitandum esse putat. — 515. Wagn. memorat, egregie callideque hoc a poëta inventum esse, ut probabili causa Aeneam et Turnum a pugna segregaverit, atque ita Camillae prae ceteris excellendi locum reliquerit. — *Furta*, insidias. Vid. ad IX, 150. Enarrantur autem haec furta infra v. 522—531. — *convexo tramite silvae*, in curvo anfractu vallis (v. 522 sqq.) inter silvas. Cf. etiam I, 314. et 612. — 516. *bivias fauces*, ad quas duae viae (ab utraque parte) ducunt. Vid. ad v. 522. — 517 sqq. „Adversus equitatum Aeneae, in quo turmae erant Arcadum ab Evandro missae (VIII, 518.) et Etruscae (X, 238 sq.), per planitiem camporum incedentem mittitur Messapus: qui nunc non suas copias, sed Latinas et Tiburtinas turmas equestres [*Tiburti manus:* vid. ad VII, 670 sqq.] ducit, cumque eo Camilla.“ *H.* — *collatis signis*, ideoque iusto proelio. — 519. *Tiburti* autem ex Med. Rom. Reg. aliisque bonis libris cum Wagn. restitui pro vulg. *Tiburni*. Vid. ad VII, 671. — *ducis et tu c. c.* Turnus, laborem cum Camilla partiturus, (v. 510.) hoc dicit: ut ego illic, sic tu (meo loco) hic obi ducis provinciam. *Curam* et *curare* verba propria esse de ducibus exercituum, Thiel. docet coll. Walch. ad Tac. Agr. 16. p. 228. et Kritz. ad Sall. Iug. 100. — 522 sqq. „Insidiarum locus et ratio huiusmodi animo repraesentanda. Via Troianorum agmini pedestri, quod Aeneas ipse ducebat (cf. v. 446.), erat facienda per montium iuga et saltus: in his erat vallis *curvo anfractu*, sinuoso flexu, quae ex adversa venienti Aeneae parte in clivum assurgebat; isque erat agmine superandus: ab utraque vallis parte silvae. Has insedit Turnus: equitatum autem Messapo et Camilla duce praemittit, ut manus cum praemisso ab Aenea Etruscorum equitatu conserat, qui per camporum planitiem incedebat Tarchontis ductu. Hic pugna equestris fit, in qua, Camilla caesa, equites Latini fugiunt ad urbem. Audita Camillae caede equitatusque fuga, Turnus consilio insidiarum abiecto ex saltibus obsessis in campum procedit, ut fugam Latinorum equitatu sistat, urbemque, ne primo incursu capiatur, praesidio firmet. Quo facto Aeneas liberas saltus angustias superat v. 896 sqq.“ *H.* — *valles*, quod Heins. ex Med. Rom. aliisque Codd. optimae notae restituit pro vulg. *vallis*, antiqua est Nominativi forma. Cf. Prisc. VI, 10, 55. p. 703. Valer. Prob. in Cathol. p. 1470. Servius ad h. l. Voss. Art. gramm. II, 39. Drak. ad Liv. IV, 25, 3. Wakef. ad Lucr. VI, 1031. Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 468. alii. Ceterum cf. imitatio huius loci ap. Claud. IV. Cons. Hon. 327. *quae fraudi accommoda vallis.* — 523. *atrum.* Vid. ad I, 165. — 524. *quo* (in quam vallem) Heins. ex melioribus Codd. edidit pro vulg. *qua*, quod Heynio praestare videtur. Sed vere *Wagn.:* „*quo* satis defenditur verbis *ducit*, *ferunt*, *aditus*; necdum ibi est Turnus, sed iturus eo.“ *H.* — 525. *aditus maligni*, angusti ideoque dif-

Hanc super in speculis summoque in vertice montis
Planities ignota iacet, tutique recessus,
Seu dextra laevaque velis occurrere pugnae,
Sive instare iugis et grandia volvere saxa.
Huc iuvenis nota fertur regione viarum,
Arripuitque locum et silvis insedit iniquis.
    Velocem interea superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
Compellabat et has tristis Latonia voces
Ore dabat: Graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et nostris nequidquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias. Neque enim novus iste Dianae

---

ficiles et periculosi. Sic in loco Stat. Theb. II, 498 sqq. (ad huius exemplum formato) *malignae fauces;* sic *portus maligni* ap. Lucan. V, 651., *colles maligni* Geo. II, 179. cett. Thiel. conferri iubet Barth. ad Stat. Theb. I, 374. — 526. „*in speculis*, in collis vertice, ut σκοπιά. Erat is collis planus ideoque ex omni parte opportunus seu ad procurrendum (v. 528.), seu ad hostem propulsandum, si collem superare vellet (v. 529.)" *H.* Cf. Ecl. VIII, 59. et Homericum περισκέπτῳ ἐνὶ χώρῳ. — 527. *Iahn.* haec adnotat: „*Ignota* planities appellatur non quod Troiani eam ignorabant, sed quod ab iis, qui illas fauces transgrediebantur, conspici cognoscique non poterat. Unde etiam tuti illic recedere poterant, quicumque insidias transeuntibus parabant." Heyn. conferri iubet similem locum Stat. Theb. II, 469 sqq. — *recessus* lectio est Med. a m. sec. Rom. aliorumque librorum pro vulg. *receptus* a Wagn. iure revocata, quem recentiores editores omnes secuti sunt. *Recessus* enim est locus ab hominum conspectu remotus, ubi bene lateas; quod ipsum nunc vult Turnus; *receptus* autem vocatur locus, in quem se recipiunt, qui aut turbas hominum aut pericula volunt effugere. Ceterum etiam quae sequuntur verba, *Seu - - saxa*, quippe quae ad impetum faciendum, non ad salutem fuga pariendam spectent, magis convenire lectioni *recessus*, Wagn. verissime iudicat. *Tuti* autem recessus sunt, unde tuto, sine ullo periculo, hostem adoriri possis. — 528. *occurrere pugnae*, i. e. hosti dextra aut sinistra parte venienti. — 529. *instare iugis*, quod Heyn. explicat: „desuper de iugo urgere hostem assultantem," Wagn. rectius pro consistere in iugis positum accipit. — 530. *iuvenis*, Turnus. — *nota regione viarum.* Vid. ad Aen. II, 737. — 531. *Arripuit locum.* Vid. ad III, 477. IX, 13. et X, 298. — *silvis iniquis*, scil. Aeneae per eas iter facturo. Cf. X, 303. *dorsum iniquum.* — 532. *Opis*, Ὦπις, quo nomine alias Diana ipsa appellatur, hic est nympha Dianae, quae infra v. 858. *Threissa* vocatur. Heyn. memorat, ap. Callim. in Del. 292. Opin esse inter puellas Hyperboreas, quae frugum primitias olim Delum apportaverint et cum Diana ibi manserint, coll. etiam Apollod. I, 4, 4.; idemque memorabile esse ait, Dianam *cum Nymphis suis*, quibus silvae soleant pro sedibus assignari, hic in Olympo sedere, unde Opis v. 595 sq. devolet in terram. — 534. *Has voces ore dabat.* Vid. ad VII, 560. — Pro *tristis* Heins. ex Rom. Vat. et aliis edidit *tristi;* sed *tristes*, quod praeter plurimos Codd. (inter quos Med.) tuetur Macrobii V, 22. et Donati auctoritas, ab Heyn. epicae gravitati magis convenire merito iudicatur. *Tristes* sunt *voces*, quia de instanti morte Camillae agunt. Cf. et iam II, 115. *haec tristia dicta.* Iahn. ob verborum ordinem *tristis* cum *Latonia* iungendum esse censet; quod mihi languidius videtur. — 536. „*nostris armis*, quibus Camilla in morem Dianae et Nympharum utitur. Cf. inf. v. [652. et] 844." *H.* — *cingi-*

Venit amor, subitaque animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno virisque superbas
Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
Infantem fugiens media inter proelia belli
Sustulit exsilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillae, mutata parte, Camillam.
Ipse sinu prae se portans iuga longa petebat
Solorum nemorum; tela undique saeva premebant
Et circumfuso volitabant milite Volsci.

---

tur armis, ut II, 749. Tib. II, 3, 50. et al. — 537. *neque enim novus* etc. Cf. ultimos libri VII. versus. — *Dianae*, pro mihi. Vid. ad II, 79. III, 380. al. — 539. Hanc de Camilla eiusque patre, Metabo, narrationem Dianae sermoni, quo Opi mandata iniungat, non satis commodo loco insertam esse, non temere censet Heyn. Accedit, quod Diana hic Opi res narrat, quae ei iam satis notae esse debebant, et quod vv. 557., 566. et 582. Dianae narranti vix convenire videntur. Quare Heinrich. putat, v. 539—586. a Virgilio carmini iam absoluto esse insertos, et Peerlk. suspicatur, hunc locum ab ipso poëta destinatum fuisse fini libri VII., ut ibi post v. 811. sequerentur haec: *Priverno antiqua - - urbe*, *Pulsus ob invidiam* etc. usque ad - - *Intemerata colit* (v. 583.), quae deinde exciperet v. 812. *Illam omnis tectis* cum seqq.; hoc autem loco post v. 538. statim collocandum esse versum 587., quum vss. 584—586. a Tucca et Vario vel aliis inserti sint, quibus ista ad suam opinionem ordinarent. — *ob invidiam*, scil. crudelitatis causa. — *vires superbas* Serv. recte interpretatur: quibus superbe utebatur; haec enim explicatio optime convenit *feritati* inf. v. 568. commemoratae. Idem est igitur, quod *superbum imperium* Mezentii VIII, 481. Heynio *superbus* hic est i. q. ingens, nimius. — 540. *Privernum*, olim Volscorum, postea Latii oppidum, haud procul ab Amaseno fluvio situm, et nunc *Piperno Vecchio* appellatum, de quo cf. Steph. Byz. p. 563. Liv. VII, 15, 11, 16, 3. VIII, 19, 9. all. et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 641. Peerlk. pro *Priverno* malit *Priverni*, et hanc totam orationem magis poëtae convenire censet, quam Dianae; Opim enim, unam ex sacra caterva Dianae et intimam deae amicam, res Camillae ignorare non potuisse. — 541. Heyn. miratur, saevum tyrannum tanto filiae amore teneri; ipse tamen confert simillimum de Mezentio locum supra X, 839 sqq. — 543. „Tribuit igitur poëta patris voluntati, quod emollita pronuntiatio posterioribus aetatibus attulit, ut pro *Casmilo Camillus*, pro *Casmila Camilla* diceretur. Vox illa a Pelasgis in Italiam illata Etruscis quoque fuit frequentata, qui Mercurium Casmilum appellarunt, tamquam *ministrum* deorum. Vid. Schol. Apollon. ad I, 917. Macrob. Sat. III, 18. et Serv. ad h. l.“ *H. Camilli* enim erant pueri, ministri, ad sacra facienda adhibiti. Cf. Plutarch. Num. c. 7. (qui simul memorat, propterea etiam Mercurium, utpote ministrum deorum, a nonnullis Camillum vocari) Festus p. 43. Müll. Varr. L. L. VII, 34. Dion. Hal. II, 22. et Muelleri lib. *Die Etrusker*. Vol. II. p. 73. Peerlk., cui talis etymologia gravitatem carminis epici dedecorare videtur, verba *matrisque vocavit - - Camillam* spuria censet. Sed vid. ad I, 109. 268. VIII, 322. 344. al. Etiam Gossr. *αὐθεντίαν* huius loci recte defendit. — 544. *Ipse sinu p. s. portans.* Sic Ruhk., omisso Commate, quod vulgo post *Ipse* ponitur, rectissime; ut *ipse sinu* dictum sit eadem ratione, qua alibi *ipse manu*, *mit eigener Hand* (vid. ad IX, 587. et al.); quae etiam Wagneri est sententia Qu. Virg. XVIII, 2, 1. Me posteriorum editorum unus Peerlk. Comma post *Ipse* positum retinuit. — *iuga longa*, longo tractu continuata. Gossr. cum Servio interpretatur: „longe posita, remotiora.“ — 545. *solorum nemorum.* Vid.

Ecce, fugae medio summis Amasenus abundans
Spumabat ripis; tantus se nubibus imber
Ruperat. Ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet. Omnia secum
Versanti subito vix haec sententia sedit:
Telum immane, manu valida quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis et robore cocto,
Huic natam, libro et silvestri subere clausam,
Implicat, atque habilem mediae circumligat hastae;
Quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo: tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit. Accipe, testor,
Diva tuam, quae nunc dubiis committitur auris.
Dixit, et adducto contortum hastile lacerto

---

infra ad v. 569. Ceterum cf. *iuga silvarum* VI, 256. — 547. *fugae medio*, in media fuga, in media fugae via. Cf. VII, 59. et similes loci. — *Amasenus abundans* aquis *spumabat* in *summis ripis*, ad summas ripas. De *Amaseno* vid. ad VII, 685. — 548. *tantus* (vid ad V, 404.) *imber se ruperat*, pro eruperat, ἐῤῥάγη. Vid. ad Geo. I, 446. — 551. „Quum omnia secum versasset, vix tandem *haec sententia sedit*, menti infixa, probata [vid. ad II, 660. IV, 15. V, 418. VII, 611.], quae *subito* animum subierat.“ *H.* Wagn. (coll. adnot. ad I, 586.) haec sic interpretatur: „*Subito* sententia sedit, et *vix* sedit, *quum*, captum consilium exsequens, telo natam implicat“, simulque ipsam brevitatem et perturbationem structurae (*Telum immane - - Huic - - implicat*) praeclare accommodatam iudicat ad repraesentandam Metabi trepidationem captumque subitum consilium. *Vix* igitur, in protasi usurpatum, Coniunctionis *simulac* vice fungitur, ut Aen. III, 90. VIII, 337. X, 659. Valcken. ad Ammon. p. 67. minus probabiliter coniungit *versanti subito*, putans, Virgilium exprimere voluisse vim vocabuli Homerici δοάσσατο, et Peerlk., multa de hoc loco disputans, sine iusta causa coni. *subito fixa haec sent. sedit.* — 553. Vid. ad v. 89. — *solidum nodis.* Cf. VII, 507. VIII, 220. Val. Fl. III, 126. II, 534. cett. — *robore cocto*, igni durato, praeusto. Cf. adnott. ad VII, 524. De *coquendi* verbo vid. ad VII, 636., ubi adde Bentl. ad Hor. Od. I, 35, 39. et Gronov. Obss. IV, 21. (p. 504. Frotsch.), quos Thiel. hic laudat. — 554. „*clausam*, involutam cortice. Suberis copiam in Priverni agris nasci observavit Sponius. — 555. *habilem*, ita ut haberi, tractari, pro iaculo emitti cum hasta posset puella. Cf. I, 318. IX, 305. et 365.“ *H.* — 558. *Ipse pater.* Pronomen adiicitur, quia, quum alii patres nihil magis in votis habere soleant, quam ut sobolem ex filiabus suscipiant, hic *ipse*, a nemine coactus, neque ipsius filiae voluntati cedens, eam Dianae famulam ideoque perpetuae virginitati devovet. Sic etiam Wagn. statuit Qu. Virg. XVIII, 2, c. — *tua tela*, ut v. 536. *nostra arma.* Servius coniungere videtur *tua supplex*, ex Graecismo; cf. e. g. Plut. Them. 28. Σώσεις μὲν γὰρ ἱκέτην σόν. — *prima*, nunc primum. Vid. ad Ecl. VI, 1. Aen. I, 442. 613. VI, 811. al. Peerlk., sine iusta causa in h. l. haerens, verba *tua prima - - hostem fugit* spuria et locum sic contrahendum censet: *Ipse pater famulam voveo, famulam accipe, testor, Diva tuam* etc. — 560. „*dubiis auris*, per quas ipsa infans dubia salute fertur. — 561. Hastae illigatum pondus in alteram ripam transmittit, ut ipse liberis manibus transnatare possit, hasta autem sic missa alteri ripae infixa haereret.“ *H.* — *adducto lacerto.* Cf. Ovid. Met. VIII, 28. *Torserat adductis hastilia lenta la-*

Immittit: sonuere undae; rapidum super amnem
Infelix fugit in iaculo stridente Camilla.
At Metabus, magna propius iam urgente caterva,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo donum Triviae de cespite vellit.
Non illum tectis ullae, non moenibus urbes
Accepere, neque ipse manus feritate dedisset;
Pastorum et solis exegit montibus aevum.
Hic natam in dumis interque horrentia lustra
Armentalis equae mammis et lacte ferino

---

certis et infra v. 605. — 562. „*sonuere undae*: graviter commoto aëre aquae superficiem impellente et undae fremitum movente: quid? quod transvolans cum infante iaculum sibilum vel strepitum facit in aëre (cf. v. 595 sq.) quem ipsi amni tribuere potuit." *H.* — 563. *Infelix*, quae tam tenera aetate tantum vitae discrimen subit. Thiel. autem per anticipationem, quam vocant, hoc epitheton explicat, ut sit tristi fato destinata, quondam infelix futura. — 565. *Dat sese fluvio*, in fluvium (vid. ad Ecl. II, 30. et al.), ut Ovid. Met. XI, 784. *se dedit in pontum*, ubi plura Heins. — *victor*, voti compos, flumine feliciter traiecto et filia servata. Vid. ad Aen. II, 329. VIII, 61. et X, 409. — 566. *donum*, ex voto. Aliter tamen Peerlk., qui locum sic distingui suadet: *Gramineo, donum Triviae, de cespite vellit*, hac explicatione adiecta: „In *hasta cum virgine* imprimis *virgo* cogitatur, quasi legeretur *virgo cum hasta.* Virgo erat donum Triviae, quam Diana servatam patri donasset. -- Tale est illud Ovidii Met. V, 543. *Cereris sumus omnia munus.*" — *Triviae.* Vid. ad IV, 609. — 597. Axtius in libro *Astrologie des Manetho* etc. p. 37., Iahnio teste, coni. *tectis villae*, eandemque coniecturam etiam Peerlk. protulit. Sed villarum commemorationem ab illa aetate alienam dixerim. Vox *villae* in tota Aeneide nusquam legitur; quod huic emendationi per se facillimae et felicissimae videtur obstare. — *Tecta* (privatae domus) et *moenia* (urbs, civitas) eadem ratione coniunguntur, qua I, 600. dicitur *urbe, domo socias.* — 568. Etiamsi Volsci cum Metabo reconciliari voluissent, ipse tamen pro feritate, ferocia sua manus tendere seque victum agnoscere noluisset. *Heyn.* haec adnotat: *manus dat* proprie victus, tum omnino qui cedit, qui placatur, h. l. qui, quod humanitas aliorum vel hospitalitas offert, accipit." — 569. Brunck. sustulit Copulam *et*, Wakef. autem ei substituit *at*, quod non est huius loci; immo Copula, quum ab omnibus Codd. praeter Oudart. exhibeatur, retinenda, quamvis potius exspectes adversativam *sed*, quum poëta hoc dicat: Non illum urbes accepere; solitariam pastorum vitam egit. Sed vid. adnott. ad Aen. II, 94. IV, 76. IX, 622. et cf. etiam Voss. *Anm. u. Randgl.* p. 239. et Schmid. ad Hor. Ep. II, 1, 53. Heyn. minus recte iungit *Pastorum montibus;* coniungenda enim sunt *Pastorum aevum*, i. e. vitam pastoritiam, ut Metabus ex bellatore pastor factus esse dicatur. Quare etiam Iahnium errare puto, per voc. *et* copulari statuentem *pastorum* cum *solis*, aeque ac si duo Adiectiva posita essent: in montibus pastorum et in montibus solis. Immo Copula postposita (vid. ad Ecl. I, 35. IV, 63. al.) totam sententiam adiungit priori. Peerlk. malit *Et pastor solis* etc. — *solis montibus*, i. e. solitariis. Vid. Ecl. X, 14. Geo. III, 249. Aen. V, 613. VI, 268. XI, 545. Ovid. Met. III, 10. 394. Fast. I, 502. Ter. Andr. II, 4, 3. Phorm. V, 7, 87. Cic. Div. I, 28. Sall. Iug. 103. Nep. Eum. 8. etc. Broukh. ad Prop. II, 19, 7. Drak. et Rupert. ad Sil. III, 429. Ruhnk. ad Ter. Andr. II, 4, 3. Bremi ad Nep. Eum. 8, 6. Cort. et Kritz. ad Sall. Iug. 103, 1. et Dissen. ad Tibull. I, 2, 73. Cf. etiam adnott. ad VI, 268. — *exegit aevum.* Vid. X, 53. — 570. *in dumis* cett., i. e. in silvis. — *horrentia lustra* (ferarum) propter umbram, caliginem. Vid. I, 165. — 571. *lacte ferino;* nam equum quoque *ferum* dici vidimus

Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, iaculo palmas armavit acuto,
Spiculaque ex humero parvae suspendit et arcum.
Pro crinali auro, pro longae tegmine pallae,
Tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent.
Tela manu iam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena,
Strymoniamque gruem, aut album deiecit olorem.
Multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum: sola contenta Diana
Aeternum telorum et virginitatis amorem
Intemerata colit. Vellem haud correpta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros:

---

ad II, 51. et V, 818. — 573. „Proprie erant *vestigia prima*, in quae, quibus institit plantis pedum. Sed doctius alterum pro: ut primum infans pedibus institit.“ *H.* Vid. ad Geo. III, 130. et al. Ceterum de verbo *insistendi* cum Accus. constructo (hic pro insistendo facere) cf. adnott. ad Geo. III, 164. et Aen. VI, 563. — 574. *armavit* ex omnibus fere Codd. cum Iahn. et Wagn. revocavimus, quos etiam me posteriores editores omnes secuti sunt. Vulgo *oneravit*, quod ex X, 868. huc illatum esse docet Wagn., unde etiam in duo Codd. irrepsit Pluralis *iaculis acutis.* Neque erat, cur Heynio *oneravit* venustius videretur, quum de puellae tenerae manibus sermo sit. Eadem enim venustas inest in verbo *armavit* et in Plurali *palmas;* vir nimirum unum iaculum una palma tenet. — 576. *crinale aurum* aut de acu crinali intelligendum, aut potius de aureo retiolo, ut IV, 138. *crines nodantur in aurum*, ubi vid. adnott. Cf. etiam Koenig. ad Claud. I, 85. — De *palla* vid. ad I, 648. et VI, 555. — 577. *Tigridis exuvias* unde fugitivus Metabus nancisci potuerit, non quaerendum esse memorat Heyn. Vid. autem ad IX, 307. — 579. Funda circumacta ictus vis augetur. Cf. IX, 587. — 580. *Strymoniam gruem.* Vid. ad Geo. I, 120. et Aen. X, 265. Quum autem grues aves sint, quae peregrinatione laetentur, terrae, unde venerint, commemoratio non absona iudicanda. — *deiecit.* Vid. ad V, 542. — 581. *Multae illam* cett. Idem orationis color VII, 54. Cf. etiam Pindar. Pyth. IX, 188 sqq. Catull. Carm. Nupt. 42 sqq., qui praeivit in his: *Multi illum pueri, multae optavere puellae.* Hor. Od. I, 4, 20. Ovid. Met. I, 478 sqq. III, 353 sqq. Stat. Theb. II, 161 sqq. Claud. R. Pros. I, 135. — „*Tyrrhena per oppida:* Amaseno traiecto Metabus ad Campanorum fines accedebat: hos insedere olim Etrusci.“ *H.* Cf. Müller *Die Etrusker. Einleit.* p. 4. — 582. *Peerlk.* haec adnotat: „*Sola contenta Diana.* Verba ista non recte Dianae tribuuntur, ut neque supra *Latonia virgo* nec *donum Triviae*, quae, ut alia, satis declarant, totam hanc orationem a Virgilio huic deae non fuisse destinatam.“ Vid. supra ad v. 539. — 583. *virginitatis amorem.* Cf. Ovid. Met. I, 694. *Ortygiam studiis ipsaque colebat Virginitate deam.* — 584. *Intemerata.* Dicitur haec vox imprimis de castis et pudicis. Cf. Ovid. Am. III, 4, 23. *Penelope mansit, quamvis custode carebat, Inter tot iuvenes intemerata procos.* Stat. Theb. II, 724. *intemeratae equae*, i. e. virgines, quae currum Minervae trahunt, cett. — *Vellem haud correpta fuisset* sqq. Peerlkampii de hoc loco iudicium vid. supra ad v. 539. — *correpta.* Schirach. p. 369. haec adnotat: „*Corripere* h. l. exprimit improvisum facinus et damnum, praecipitatam caedem hoc bello et vim fati, quae arripuit eam illigatam subito huic militiae.“ —

Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
Labere, Nympha, polo, finisque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Haec cape, et ultricem pharetra deprome sagittam:
Hac, quicumque sacrum violarit vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine poenas.
Post ego nube cava miserandae corpus et arma
Inspoliata feram tumulo, patriaeque reponam.
Dixit; at illa levis coeli delapsa per auras
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Troiana propinquat
Etruscique duces equitumque exercitus omnis,
Compositi numero in turmas. Fremit aequore toto
Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis

---

586. Wagnero videtur poëta significare, cum morte perire caritatem, et caritati tantum erga vivos esse locum; ut hic locus non repugnet versui 537.; quamquam etiam licere putat, ut poëtam hanc unam sententiam *cara mihi nunc comes foret* in duas partes, *cara mihi et comes foret*, dispescuisse statuamus; et sic etiam recte Donatus: „Si hoc non fecisset, posset adhuc mihi cara et comes esse cum ceteris." Goth. III. lectione *Cura mihi*, quam Wakef. recepit, nihil lucramur. — 587. *Verum age.* Vid. infra XII, 832. et cf. adnott. ad I, 627. — Cum v. 589. cf. Ovid. Met. VI, 447. *fausto committitur omine sermo.* — 590. *Haec cape*, arcum et pharetram. — 591. *sacrum corpus*, utpote virginis Dianae consecratae. Heyn. haec adnotat: „Praeparatur his hoc unum, ne illa impune necetur, quum servari a dea non posset." — 592. *Tros Italusve.* Med. Rom. aliique Codd. *Italusque*, quod Iahn. recepit, Commate post *Italusque* deleto. Sed vere *Wagn.:* „At non uterque, et Tros et Italus, poenas dabit, sed alteruter, sive Tros, sive Italus, i. e. *Tros Italusve;*" comparans etiam X, 108. *Tros Rutulosve*, et, cuius loci plane alia sit ratio, I, 574. *Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.* Peerlk. et Süpfl. nobiscum Wagnerum sequuntur, Gossr. autem Iahnium. Heyn. confert Hom. Il. XVI, 453. — 593. *nube cava.* Cf. II, 360. et V, 810. — 594. *feram tumulo.* Vid. ad Ecl. II, 30. VIII, 101. Geo. III, 306. al. — *reponere* hic est reddere, quare iure quodam additur Dativus *patriae;* de qua constructione cf. Val. Max. V, 10. ext. 2. Tac. Ann. XVI, 23. Claud. XXIV, 129. et X, 304. Drak. ad Sil. V, 533. Heins. ad Ovid. Met. II, 503. et Menken I. p. 856. (a Thielio laud.) Cf. tamen etiam adnott. ad Geo. II, 290. et al. Heyn. in Volscis antiquum Camillae sepulcrum monstratum fuisse suspicatur. — 595. *delapsa* Heins. ex Med. aliisque bonis libris restituit. Antea edebatur *demissa;* sed demitti Opim iam scimus e v. 587 sqq. — 596. *Insonuit*, celeri volatu auras secando. Cf. supra v. 562. — *nigro turbine*, nimbo nigro. — 597. „*manus Troiana:* de pedestri agmine, quod Aeneas ducebat, accipe, ut sequentia v. 598. de equitatu. Cf. ad v. 522. Constabat autem equitatus maxime ex Etruscis (v. 450. 517. et not. ad v. 519.); isque per campos incedebat: hinc *aequore toto.*" *H.* Vid. adnott. ad Geo. I, 50. et II, 105. — 600. *Insultans.* Vid. ad Geo. III, 117. — *sonipes.* Vid. IV, 135. — „*pugnat habenis*, contra habenas, ut μάχεσθαί τινι [vid. ad IV, 38.] spectat ad reluctationem equorum, qui frenis cohiberi se vix patiuntur et repugnant: hinc *huc obversus et huc*, [cui lectioni Med. Gud. aliique Codd. minus apte substituunt *conversus*]. — *huc et huc.* Vid. ad XII, 558. Prudent. Psychom. 194. *Huc illuc frendens obvertit terga* cett." *H.* *Pugnare*

Huc obversus et huc; tum late ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra celeresque Latini
Et cum fratre Coras et virginis ala Camillae
Adversi campo apparent, hastasque reductis
Protendunt longe dextris, et spicula vibrant;
Adventusque virûm fremitusque ardescit equorum.
Iamque intra iactum teli progressus uterque
Substiterat: subito erumpunt clamore, furentisque

---

igitur *habenis* i. q. *repugnare habenis* ap. Ovid. Met. II, 87. et Remed. 514.; *premere* autem *habenas* iam I, 63. legimus. — 601 sq. Cf. Hom. Il. XIII, 339. — *ferreus hastis Horret ager*, i. e. ferreis hastis. Vid. ad Ecl. IX, 46. — V. 602. Servio teste est Ennianus; et haud dubie errat Dacerius ad Hor. Serm. I, 10, 56., qui sibi persuaderi non potest, Virgilium versum Ennii secundum Servium a Lucilio vituperatum in carmen suum transtulisse. Ceterum versus Ennianus (p. 33. Hessel.) apud Macrob. VI, 4. sic legitur *Sparsis hastis longis campus splendet et horret.* Imitatur Virgilium Ambros. Epist. II, 68. (a Peerlk. laud.) *terra est ferrea, telorum segetibus inhorrens.* — *ferreus ager*, ferreis hastis totus collucens. Cf. similis locus VII, 526. — *horret.* Vid. ad Geo. I, 151. II, 142. al. — *ardent*, refulgent. — 603 sq. Cf. supra v. 518 sq. — 604. *cum fratre*, Catillo. Vid. VII, 672. et supra v. 465. — *Alas* de equitatu dici constat. Cf. v. 730. 835. XII, 851. 868. (IV, 121.?) etc. et Gellius XVI, 4. — 605. *hastas protendunt reductis longe dextris*, ut cum impetu eas infigere possint hostibus; nam comminus iis pugnari, apparet infra ex v. 612 sq. Cf. etiam supra v. 561. Vid. ad IX, 423. *Longe* autem cum *reductis*, non cum *protendunt*, coniungendum esse, per se patet, quum reductis dextris hastae longe protendi omnino non possint. — *spicula*, iacula, *vibrant*, rotant, celeri motu quassant proludentes ad pugnam. Schrader. et van Kooten ad Epit. Iliad v. 380. coni. *librant;* sed iure Wagn. vulgatam defendit coll. Liv. XXI, 28, 1. Lucan. VII, 82. et Oudend. ad Apulei. Met. IV. p. 316., quibus adde Cort. ad Lucan. IV, 386.; neque erat, cur Arntzen. Epist. crit. p. 72. *vibrant* neutrali sensu accipiendum esse suspicaretur, ut IX, 769. *vibranti gladio.* — 607. „*Adventus virûm ardescit*, h. e. strepitus ex adventu s. strepitus advenientium maior maiorque ad aures accidit et increbescit, quo propiores invicem sibi turmae fiunt. Cf. v. 911. Etenim quae augentur, imprimis motu, incalescere ideoque et exardescere dicuntur, ut incendi. Vid. ad X, 895.“ *H.* Wagn. notionem strepitus ab adventantibus excitati repetendam esse docet ex voc. *fremitus*, quod sequitur. Similis est locus VIII, 289. ubi *auxilium adventusque dei* est i. q. adventus dei auxiliantis. — 608 sqq. Servius haec adnotat: „Enniana est ista omnis ambitiosa descriptio;“ quare Spangenb. hunc totum locum v. 608—611. posuit in fragmm. Ennii Annal. XV. p. 158. Heyn. conferri iubet Hom. Il. IV, 446 sq. — *uterque*, scil. exercitus. — 609. *Substiterat.* Recte fortasse Wagn. ex uno Med. a m. pr. edidit *Constiterat*, quum *subsistere*, quod significet gressum inhibere et pausam facere eundi (II, 243. VIII, 87. XII, 622. Caes. B. C. II, 41. [Ovid. Met. XII, 146 sqq.] Burm. ad Suet. Vitell. c. 6.), non sit huius loci, ubi agatur de pugnandi cupidis et dudum ad pugnam paratis, *consistere* autem verbum proprium sit de iis, qui ad pugnam parati processerint (V, 423. Caes. B. G. II, 17. III, 14. Tac. Ann. II, 80. Curt. X, 9, 13. Burm. ad Val. Fl. VIII, 133. [quibus adde Liv. XXI, 46, 4. et Cort. ad Lucan. V, 461.]; ita ut probabile sit, *substiterat* ortum esse ex sequente *subito.* Quare etiam Peerlk. et Süpfl. *Constiterat* receperunt; Gossr. autem nobiscum Codicum fere omnium lectionen ser-

Exhortantur equos; fundunt simul undique tela
Crebra nivis ritu, coelumque obtexitur umbra.
Continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt; excussus Aconteus
Fulminis in morem aut tormento ponderis acti,
Praecipitat longe, et vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatae acies, versique Latini
Reiiciunt parmas et equos ad moenia vertunt.

---

vavit, quae et ipsa iuxta Part. *progressus* bene se habet. — *furentisque* lectio videtur Codd. omnium praeter Palat. et Franc., qui soli exhibent vulgatum *frementesque*, post *fremitum* equorum bis commemoratum v. 599. et 607. quam maxime offendens et longe languidius. *Furentes* autem *exhortari* dictum est, ut alibi *incitare furentem*, *impellere currentem* et similia, quae Wagn. commemorat, coll. Hom. Il. VIII, 293. (σπεύδοντα ὀτρύνειν) Cic. Or. II, 44, 186. pr. Cluent. 26, 70. Lucan. VII, 559. et Erasmi Adag. s. t. *Proclivitas* p. 593. edit. a. 1643. Cf. etiam adnott. ad II, 653. et al. Instimulant igitur equos iam ipsos summo ardore procurrentes. Ceterum de versu hypermetro cf. adnott. ad Geo. I, 295. (II, 69. 344. Aen. IV, 629. al.) — *Exhortantur equos.* Cf. Ovid. Met. V, 421. et ex Pont. II, 11, 22. — Cum verbis, quae sequuntur, cf. Hom. Il. XII, 156 sqq. 278 sqq. et supra V, 458. X, 803 sqq. al. — *coelum obtexitur umbra.* Cf. XII, 578. *et obumbrant aethera telis*; Lucan. III, 545. VII, 519. Claud. in Ruf. II, 122. et Cic. Tusc. I, 42. — 612. *Tyrrhenus* hic est nomen viri Etrusci proprium, ut *Aconteus* Latini. Saepe autem Virgilium Latinis Rutulisque Graeca nomina dedisse, memorat Wagn. coll. IX, 344. 573. 672. X, 315. 338. 388. 400. XII, 75. — 613. Aliquot Codd. praebent *ruina Dant sonitum*, quod praefert Wakef. ad Lucr. V, 348. Sed praestat plurimorum Codd. lectio *ruinam dant sonitu*, i. e. corruunt, uterque cecidit. (Vid. ad II, 310. et 465.) In primo autem concursu id potissimum quaeritur, quis primus ceciderit, i. e. *ruinam dederit*, non, qui primi sonitum ediderint; quod Wagn. verissime observat. Cadunt autem non ipsi vulnerati, sed solo equorum conflictu prostrati. — 614. „*perfracta* - - *rumpunt*, frangendo rumpunt, pro: perfringunt. Scilicet equi concitati summo impetu pectoribus obnixi et illisi invicem confligunt; quo conflictu labefactatus Aconteus equo deiicitur: fortasse simul hastae ictu percussus.“ *H.* Simili, quamquam non prorsus eadem ratione VI, 310. *lapsa cadunt*, et IX, 434. *collapsa recumbit.* — *pectora pectoribus.* Vid. ad X, 361. — 615. *Excussus Aconteus* etc. Acontei mortem nunc iterum commemorari, non potest offendere, quum antea Tyrrheni et Acontei mors in universum modo indicata sit, hic autem ratio mortis accuratius describatur et simul fuga Latinorum eam secuta adiungatur; quod etiam Süpfl. monuit. Quare non erat, cur Peerlk. nomen *Acontei* ex v. 612. male repetitum censeret et coniiceret *excussus uterque.* — 616. *Fulminis in morem.* Vid. ad IX, 706. — *tormento ponderis acti.* Cf. Ovid. Met. IX, 217. (Lichan) *Corripit Alcides, et terque quaterque rotatum Mittit in Euboicas tormento fortius undas.* Ceterum quod ad *tormentum* attinet, cf. quae ad eundem illum libri IX. locum de *phalarica* adnotavimus. — 617. *Praecipitat*, scil. se. Vid. ad I, 104. II, 9. et al. — *vitam dispergit in auras.* Sic Silius IX, 167. *In vacuas senior vitam disperserat auras.* Cf. etiam Aen. IV, 705. — 619. *Reiiciunt parmas.* Fugientes *reiicere parmas* in tergum, res satis nota. Cf. Stat. Theb. IX, 173. *reiecta caerula parma fugit* et Burm. ad Ovid. Met. II, 582. —

Troes agunt; princeps turmas inducit Asilas.
Iamque propinquabant portis, rursusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt;
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terras, scopulosque superiacit unda
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam;
Nunc rapidus retro atque aestu revoluta resorbens
Saxa fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egere ad moenia versos;

---

620. *agunt* fugientes persequuntur. Cf. V, 265. VIII, 818. infra v. 734. X, 540. Caes. B. G. IV, 12. Suet. Caes. 68. Iustin. II, 9. — *Asilas.* Sic etiam hic Medic. pro vulg. *Asylas.* Vid. adnott. ad IX, 571 et cf. X, 175 sqq. — 622. „Ante urbem subsistunt Latini, contra fugiunt Troiani et Etrusci. — *mollia colla* equorum: qui quoniam domiti, ut facile flecti queant, hinc colla *mollia*, ut Geo. III, 204. et ibid. v. 76.“ *H.* — Cum v. 623. cf. Silius IV, 315. *Nunc Itali in tergum versis referuntur habenis* etc. — 624. „Fugiunt et redeunt equites, quemadmodum mare litus modo alluens modo fluctu recedens.“ Haec *Heyn.*, qui etiam conferri iubet Hom. Il. XI, 305 sqq. et Quinct. Calabr. XI, 226 sqq. Imitatus est h. l. Silius IV, 323 sqq. — *Qualis ubi.* Vid. ad II, 471. — *alterno gurgite*, alterno fluctu. Cf. etiam adnott. ad Aen. I, 118. — 625. *ad terras.* Sic Med. et meliores libri. Wagn. tamen praetulit Rom. et recentiorum quorundam Codd. lectionem *ad terram*, quum Virgilius *ad terras* non dixerit, nisi subiecta vocali. Sed quum Geo. IV, 52. scripserit *sub terras coelumque*, Aen. IV, 523. *per terras*, *silvaeque*, et VIII, 428. *in terras; pars*, quidni etiam hic *ad terras scopulosque?* Similis autem locus Aen. V, 243., quo collato rem confici putat Wagn. Qu. Virg. IV. p. 413., me nondum movet, ut meliorum librorum lectionem negligam; quum in alio loco, magis etiam simili, XII, 451. ex omnium Codd. consensu legatur *ad terras.* Peerlk. et Süpfl. Wagnerum secuti sunt; Gossr. autem mecum Pluralem retinuit. — Idem Wagn. pro vulg. *undam* ex Med., tribus Mentell. aliisque bonis libris recepit *unda*, quum illud horridius sit et a cultu Virgilianae orationis alienum, etsi Plautus Cas. IV, 4, 1. similiter dixerit *superattolle limen pedes* [cf. etiam Ruddim. II. p. 129.], Maronem autem ante oculos habuerit Silius XV, 154 sq., ubi pro vulg. *Isthmon - - suberigit unda* legendum sit *Isthmon - - superiicit* vel potius *supericit;* quam Viri doct. coniecturam quamquam non statim probaverim, ob meliorum tamen Codd. auctoritatem Ablativum *unda* praetuli, quem Wagn. eadem ratione positum censet, qua VI, 229. *socios pura circumtulit unda; (er übergiesst die Klippen mit Wasser).* Nobiscum faciunt Peerlk. et Süpfl., dum Gossr. Accusativum servavit. — 626. „*arenam extremam*, in interiore litore, *perfundit sinu*, fluctu undas iam languentes in sinum curvante.“ *H.* Vid. ad I, 107. Peerlk., sine iusta causa in hoc loco haerens, transpositis vocabulis et coniectura in auxilium vocata sic legendum esse censet: *extremamque aestu perfundit arenam* (coll. Aen. I, 107. et III, 557.); *Nunc rapidus retro atque in se* (pro *sinu*: coll. Geo. II, 480. et Senec. de prov. 1.) *revoluta resorbens Saxa, fugit.* — 627. Verba sic construe: *Nunc rapidus atque resorbens saxa aestu revoluta retro fugit.* Heyn. perperam coniungit *rapidus retro;* neque magis recte ad *resorbens* supplet *se*, *saxa* a *fugit* pendere putans, quod languidum esse iure censet Wagn., qui coll. VI, 551. construit *resorbens saxa*, quo rapida vis recipientis se fluctus bene declaretur. Thiel. tamen cum Heyn. consentit, *revoluta* minus probabiliter explicans per rursus detecta, fluctibus nudata. — 628. „*vado labente:* quum vis aquae fluctu provolutae rediit, paullum vadi relinquitur et

Bis reiecti armis respectant terga tegentes.
Tertia sed postquam congressi in proelia totas
Implicuere inter se acies, legitque virum vir:
Tum vero et gemitus morientum, et sanguine in alto
Armaque corporaque et permixti caede virorum
Semianimes volvuntur equi; pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit.
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque iactat
Vulneris impatiens arrecto pectore crura.
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iollan
Ingentemque animis, ingentem corpore et armis
Deiicit Herminium, nudo cui vertice fulva
Caesaries nudique humeri; nec vulnera terrent;
Tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor; dant funera ferro

---

ipsum, sed tardius, relabens." *Wagn.* — 631. Aliquot Codd. *totasque*, quod ab Heinsio receptum, Wagn. satis probabiliter a Grammaticis adiectum suspicatur, qui vererentur, ne quis apodosin ab illo *totas*, non ab eo, unde deberet, *Tum vero* ordiretur. — 632. *Implicuere inter se acies.* Cf. Sall. Iug. 59. *implicare ac perturbare aciem.* — *legitque virum vir*, scil. quem hasta confoderet. Hom. Il. IV, 472. ἀνὴρ δ' ἄνδρ' ἐδνοπάλιζεν. Heyn. etiam confert Tyrtaeum II, 20 sq. Praeterea vid. adnott. ad IV, 83. V, 569. et X, 361. — 633. *Tum vero*, scil. ortus est, fuit, *gemitus;* de qua verbi substantivi omissione vid. ad IV, 202. et al. Heyn. hic conferri iubet Hom. Il. IV, 450 sqq. et Eur. Phoen. 1196 sqq. — 634. „Versus πολυσύνδετος: et bene belli faciem demonstravit multa enumerando, quae in alto sanguine velut natarent." *Servius.* — 635. *Semianimes* ex Med. et Rom. cum Wagn. restitui. Vulgo *Semanimes.* Vid. ad III, 578. — *pugna aspera surgit*, (vid. IX, 667.) ut alibi *tempestas surgere* dicitur (e. g. Stat. Theb. IX, 460.) et similia. — 636. *Orsilochus* (qui interficitur infra v. 690.) est Troianus, *Remulus* Latinus, diversus tamen ab eo, qui IX, 593 sq. commemoratus est. — Cum v. 637 sqq. cf. similis locus X, 890 sqq. — *Hastam intorsit equo*, equum hasta figit. — 640. De *Catillo* vid. supra v. 519. et VII, 672. — *Iollan.* Sic nomen huius Troiani cum Wagn. scripsimus, Med. Rom. aliorum Codd. auctoritatem secuti. Vulgo *Iolan.* Vid. adnott. ad Ecl. II, 57. — 642. *Deiicit.* Vid. ad V, 542. et X, 753. — *nudo cui vertice* cett. „Habebat nudum caput et humeros nudos, ut satis appareret, eum vulnera non timere; *tantus*, tanta sui parte, patebat in vulnera s. in tela hostilia, [expositus erat vulneribus]." *H.* Peerlk. tamen tum potius *armis* vel *ad arma* (rectius etiam *telis* vel *ad tela*) scribendum fuisse censet, et *in arma* satis mire explicat per: quod attinet ad arma; i. e. tanta pars viri nuda erat armis. — 644. *per armos*, per humeros. Vid. Interpp. ad Ovid. Met. VI, 293. et Val. Fl. II, 421. VI, 509. et adnot. nostra ad Aen. IV, 11. — 645. „*duplicat virum*, incurvat, ut reddatur Homericum ἰδνοῦν. Ἰδνώθη τε πεσών Iliad. XIII, 618.; hinc adiectum: cum s. prae *dolore.* Et sic *duplicatus poples* XII, 927. Niobes filia collapsa dicitur *duplicata vulnere caeco* ap. Ovid. Met. VI, 293., ubi vid. Burm., et Val. Fl. VI, 509. Apud Graecos πτύσσεσθαι sic usurpari memini." *H.* Cf. etiam Stat. Theb. III, 89 *et ingentem nixu duplicatus in ictum corruit.* — 646. *dant funera*, occidunt,

Certantes, pulchramque petunt per vulnera mortem.
At medias inter caedes exsultat Amazon,
Unum exserta latus pugnae, pharetrata Camilla;
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem;
Aureus ex humero sonat arcus et arma Dianae.
Illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.
At circum lectae comites, Larinaque virgo
Tullaque et aeratam quatiens Tarpeia securim,
Italides, quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonas bellique ministras:
Quales Threïciae cum flumina Thermodontis

---

et *mortem petunt*, occiduntur. Duo Codd. *dant vulnera.* — 647. *pulchram mortem*, pro patria obitam. Vid. IX, 401. et Geo. IV, 218., unde hic totus fere versus iteratur. Thiel. inter alia confert Stat. Theb. X, 628. Sil. I, 377. et X, 308. — 648 *medias inter caedes.* Cf. VIII, 709. — *Amazon*, i. e. ut Amazon. — 649. *unum exserta latus*, i. e. alteram mammam: cf. infra v. 803. et supra ad I, 492. — „*pugnae*, ad pugnam, ut expeditior esset ad pugnandum, imprimis arcu sagittam emissura.“ *H.* — 650. *lenta hastilia.* Vid. ad VII, 165. — *spargens* (vid. XII, 51.) *denset:* i. e. dense spargit; tot iacit hastilia, ut densa perveniant in hostem. Pauci quidam Codd. *densat.* Vid. ad Geo. I, 248. et Aen. VII, 794. — *rapit*, raptim capit, celeriter arripit. Cf. VIII, 111. IV, 763. XII, 330. — *bipennem* (vid. ad II, 479.), telum Amazonibus proprium. Cf. Hor. Od. IV, 4, 20. Ovid. ex P. III, 1, 95. Suet. Ner. 44. Plin. VII, 56. Omnino cum h. l. cf. Sen. Agam. 217. *picta pharetras et securigera manu peltata Amazon.* — 653. *in tergum pulsa recessit* etc., si tergum vertit, i. e. fugit, tamen ore in hostem converso tela iacit. De quo pugnandi genere (Parthis imprimis usitato) cf. Barth. ad Claud. laud. Stilich. I, 68. et ad Stat. Silv. I, 4, 78. — 654. *spicula fugientia*, quia ipsa fugit, ideoque a fugiente emissa. Peerlk. quum *tela fugientia* vulgo sint volantia, emissa, coni. *Spicula conversa fugiens sua dirigit arcu.* — 656. *securim*, omnium fere Codd. scripturam, cum Wagn. revocavimus, quem etiam me posteriores editores omnes sequuntur. Cf. adnott. ad II, 224. Vulg. *securem* nititur tantum Gud. Mentel. II. et Prisciani VII, 10, 53. auctoritate, cui Wagn. opponit Gellii testimonium XIII, 20.: „Virgilius *turrim* dicit, non *turrem*, et *securim*, non *securem.*“ Infra quoque v. 696. omnes Codd. praeter Gud. *securim* exhibent. Cf. etiam Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 209. Ceterum securis in bello usum a Virgilio nemini tribui, nisi pastoribus Italicis (VII, 510. 627. XII, 306.) et Camillae utpote inter pastores Italicos educatae (XI, 569.) eiusque comitibus (XI, 569. 651. Sil. Ital. VIII, 592.), ideoque agreste telum fuisse, vere observat Wagn. — 657. *Italides.* Sic etiam Silius VII, 429. et Mart. XI, 54, 4. Ceterum cf. Ecl. IV, 1. Aen. V, 36. VIII, 368. etc. — 658. *ministras*, comites; ut Quintus Cal. I, 33. (quem totum locum Heyn. cum nostro conferri iubet) Penthesileae dat δμωΐδας. Ruhk. laudat Tychsenii comment. sect. III. editioni illius poëtae ab ipso procuratae praemissam. Peerlk., deleta distinctione post voc. *Delegit*, malit *pacique bonas belloque ministras.* — 659. *Threïciae Amazones;* quia Amazones in septemtrionalibus terrae regionibus (et proprie quidem in Sarmatia ad Tanaim) habitare putabantur, quas poëtae antiqui communi vel Scythiae vel Thraciae nomine complectuntur. Cf. Voss. ad Geo. IV, 518. p. 907 sq. et Fabri Epist. I, 51. Wakef. in Silva crit. III. p. 94. sine causa coni. *Threïcii.* — *flumina Thermodontis*

Pulsant et pictis bellantur Amazones armis,
Seu circum Hippolyten, seu cum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
Feminea exsultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum, aspera virgo
Deiicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eunaeum Clytio primum patre; cuius apertum
Adversi longa transverberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat.
Tum Lirim Pagasumque super; quorum alter habenas

---

glacie obducta *pulsant* equorum ungulis, quibus vectae amnem transmittunt. Sic iam Claud. R. Pros. II, 62 sqq. et Sil. II, 73 sq., quibus apertum est Maronem ante oculos fuisse, h. l. recte intellexerunt. Heinrich. male de saltatione cogitat. De *Thermodonte*, Ponti flumine, apud Themiscyram in mare se effundente, (qui nunc *Termeh* vocatur) vid. Herod. IX, 27. Strab. XII. p. 547. et al. Plin. VI, 3, 4. alios et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 416 sq. et de Amazonibus in eius ripis habitantibus Apollon. II, 370—966. cum Schol. Strab. XI. p. 505. et Iust. II, 4, 2. — 660. *bellantur* pro vulg. bellant, ut Geo. II, 425. *nutritor* pro nutrito, ubi vid. adnott. coll. cum iis, quae ad Aen. III, 61. adscripsimus. — *pictis armis.* Vid. ad VII, 588. et VIII, 588. Wakef. l. modo l. et hic inani coniectura scribi voluit *fictis armis.* — 661. *Hippolyte* (ut Penthesilea) regina Amazonum et Martis filia, quam vel Theseus cepit et uxorem duxit (Iustin. II, 4, 13.), vel Hercules interfecit. — *seu cum se - - Penth. refert*, h. e. seu circum Penthesileam, quum se refert sive redit. — „*Martia Penthesilea*, proprie. Iustin. l. l. *duae reginae - - ne successibus deesset auctoritas, genitas se Marte praedicabant.*“ *H.* De *Penthesilea* vid. ad I, 491. — 662. *tumultu ululante*, dum ipsae ululant cum tumultu. *Ululare* autem bono sensu dictum pro ovare, ut etiam Graec. *ὀλολύζειν*, qua de re cf. Hemsterh. ad Lucian. T. I. p. 177. Bip. et Spanhem. ad Callim. in Del. 258. — *se refert*, scil. victrix e proelio. — 663. *exsultant*, prosiliunt pugnantes et huc illuc celeriter discurrunt. Cf. Claud. R. Pros. II, 63. *Qualis Amazonidum peltis exsultat aduncis pulchra cohors*, et Val. Fl. IV, 607. *ludo volitans cum turma superbo Pulvereis exsultat equis, ululataque tellus Intremit.* — De *pelta lunata* Amazonibus propria cf. Aen. I, 490. (VII, 743.) Petit. de Amazon. c. 25. et 26. Drak. ad Sil. II, 80. et Staveren aliique ad Nep. Iphicr. 1, 4. — 664 sq. „Variatus orationis color Homeri exemplo Il. V, 703. XVI, 692.“ *H.* — *aspera*, sc. bello. Cf. VIII, 318. — 666. Wagn. scripsit *Euneum*, quod Serv. Dresd. praebet, coll. Stat. Theb. VI, 343.; et sane Euneus (*Εὔνηος* s. *Εὔνεως*, *Εὐνεύς*), non Eunaeus (*Εὐναῖος*), est inter heroum nomina (cf. Heyn. ad Apollod. I, 9, 17. §. 3. et Intpp. ad Hyg. f. 15.). Quum tamen in nominibus propriis scribendis sibi non constent veteres, nos Codd. auctoritatem sequi maluimus, in quo nos sequitur Peerlk., dum Süpfl. et Gossr. cum Wagnero faciunt. Ceterum *Eunaeum* esse e Troianis, *Lirim* et *Pagasum* ex Etruscis, reliquos v. 673 sqq. rursus Troianos, recte memorat Heyn. — 666. *Clytio patre*, sc. natum, ortum. Vid. ad IV, 36. X, 183. al. — 667. *abiete.* Vid. ad I, 73. VII, 96. al. — 668. *sanguinis rivos.* Pluralis multam sanguinis copiam et vehementiam, qua effunditur, significat. Ceterum de voc. *rivi* ad alios humores translato cf. Geo. I, 132. Aen. V, 200. Hor. Od. II, 19, 10. III, 13, 7. Iuven. VI, 430. cett. — 669. *Mandit humum.* Vid. supra ad v. 418. et ad X, 489. — *se in vulnere versans.* Cf. Silius V, 577. *et versantem in vulnere sese Trans-*

Suffosso revolutus equo dum colligit, alter
Dum subit ac dextram labenti tendit inermem,
Praecipites pariterque ruunt. Hic addit Amastrum
Hippotaden, sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque Harpalycumque et Demophoonta Chromimque;
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis
Ignotis et equo venator Iapyge fertur,
Cui pellis latos humeros erepta iuvenco
Pugnatori operit, caput ingens oris hiatus

---

igit. — 671. „*habenas* [quae modo laxae fuerant] *dum colligit:* ut equum ex vulnere cernuum retrahat. — *suffossus equus*, vulnere subtus iaculo vel hasta accepto: ut Tac. Ann. I, 65.“ *H.* Adde Tac. Ann. II, 11. Caes. B. G. IV, 12. Liv. XLII, 59. Curt. IV, 13, 33. Wagnerus paullo subtilius contendens, inter Camillae socios non fuisse pedites, a quibus suffodi possent equi, equumque vulneratum ab equite potius omitti, quam collectis habenis erigi, recepit Med. a m. sec. Rom. aliorumque lectionem *Suffuso*, coll. Veget. Mulomed. II, 10. sive I, 38. et II, 25. s. I, 53. et Schneideri adnot. ad I, 26., ubi de *suffusione*, morbo quodam equorum, sermo est. Sed quis tandem hic ferat equum *suffusum*, i. e. tumore pedum laborantem, a poëta commemoratum, qualem ne gregarii quidem milites in pugnam adducere soleant? et quomodo Part. *revolutus* cum hac lectione apte potest conciliari? Miror hoc viri doctissimi, alias plerumque verum perspicientis, iudicium. Nemo autem intelligit, quidni eques, quamvis sciat, equum esse suffossum, neque tantum alia de causa labi putet, etiam vulnerati equi sursum rapiendi periculum facere possit, quo certe ad tempus adhuc utatur, dum viribus prorsus deficiens corruat, (quamvis hoc insani esse videatur Gossravio). Quare nec Peerlkampii coniectura *Effuso* opus est, quam Vir doct., coll. Aen. XII, 499. et Liv. XXXVII, 20., sic explicat: „Liris omnes habenas equo effuderat, equus adeo ipse effusus, cursu effuso ferebatur. Subito habenas colligit, equus stabat. Subiti mutatione motus Liris excutitur;“ neque Gesneri aliorumque interpretatione, ex qua *suffossus* equus hic sit calcaribus fossus et incitatus; quod si poëta voluisset, addidisset haud dubie Abl. *calcaribus*. Etiam Iahn. in edit. II. et Süpflius (qui putat, equum ab ipsa Camilla esse vulneratum) recte mecum retinuerunt lectionem *suffosso;* Gossr. autem recepit *suffuso*, quod, quum *fundi* et *effundi* pro *labi* dicatur, parum probabiliter explicat per casu aliquo „prolapso.“ — 672. *Dum subit*, dum appropinquat. Cf. X, 338. XII, 471. Ovid. Met. VII, 115. cett. — *inermem* Heins. reduxit e Codd. pro vulg. *inertem.* Vid. ad X, 595. — 673. *Praecipites paritersque ruunt.* Vid. ad Geo. I, 142. — 674. „*sequitur incumbens* refertur ad nisum emittentis hastam, qua illa insequitur eminus, h. e. petit, Tereum et alios.“ *H.* Sic alibi *incumbere remis*, e. g. X, 294., ubi vid. adnott. — Cum v. 676 sq. Thiel. confert Stat. Theb. X, 656. *Omne sedet telum: nulli sine caedibus ictus.* — 677 sqq. Süpfl. non temere adnotat, locum, qui sequitur v. 677—684., minus placere, et poëtam nimia effectus captatione ipsius rei narratae perspicuitati et veritati nocuisse. — *Ornytus* ex Etruscis. Cf. v. 686. Idem nomen legitur apud Hor. Od. III, 9, 14. Apoll. Rhod. II, 65. Plut. Thes. 8. al. — 678. „*armis ignotis*, h. e. novis, inconsuetis, insolentiore specie: nam habebat exuvias tauri pro thorace et rictum lupi pro galea, ut VII, 666 sq. Aventinus. Cf. etiam Apollon. I, 324 sq.“ *H.* — *equo Iapyge*, i. e. Iapygio, Apulo. Vid. v. 247. Apuli autem equi erant nobiles. Cf. Varr. R. R. II, 7. — 680. *iuvenco pugnatori*, i. e. silvestri, cum quo pugnaverat. Cf. XII, 716. et adnott. ad X, 891. Heinrich. et Wagn. *pugnatori* coniungunt cum *Cui*, ut *pugnator* si-

Et malae texere lupi cum dentibus albis,
Agrestisque manus armat sparus; ipse catervis
Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum — neque enim labor agmine verso —
Traiicit, et super haec inimico pectore fatur:
Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redarguerit. Nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae.
Protinus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrûm
Corpora: sed Buten aversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, et laevo dependet parma lacerto;

---

gnificet pugnam obeuntem; quam tamen rationem et collocatio verborum et voc. *iuvenci* tum sine ullo epitheto positum dissuadet. Cum vv. *caput ingens* cett. cf. Hom. Il. X, 336 sq. supra VII, 666 sqq. et Interpp. ad Val. Fl. I, 34. — 681. *cum dentibus albis.* Vid. ad VII, 667. — 682. *sparus* secundum Serv. erat rusticum telum in modum pedi recurvum. Cf. Cic. pro Mil. 24, 64. (ibique Moeb.) Sall. Cat. 56, 3. Nep. Epam. 9, 1. Silius III, 388. VIII, 523. al. — 683. *Vertitur*, versatur, adiuncta tamen agilitatis notione, ut verba addita *in mediis* hominis audaciam significant. — *toto vertice supra est.* Cf. VII, 784. et IX, 29. — 684. *exceptum*, in fuga, nam adduntur verba *agmine verso;* facile igitur erat eum excipere, quum verso agmine singulorum fuga esset impedita. Sic infra v. 718 sqq. Camilla Aemi filium, supra X, 732 sqq. Mezentius Oroden excipit. Ceterum vid. ad Geo. II, 207. Aen. I, 332. al. — 685. *super*, pro insuper. Vid. ad Geo. III, 263. Aen. I, 29. II, 71. — *inimico pectore*, ut ap. Silium V, 207., ubi vid. Heins. et Drak. — 686. *Silvis te, Tyrrhene.* Brunck. e paucis Codd. edidit *Silvisne te*, *T.*, et Peerlk. malit *Silvisne*, *o Tyrrhene. Tyrrhenum* autem hic non esse nomen proprium, ut supra v. 612., sed gentile, et Ornytum v. 677. commemoratum significare, vix est quod memorem. — 687. Verborum ordinem hunc esse patet: *Dies advenit*, *qui verba vestra redarguerit muliebribus armis.* Cf. adnott. ad VIII, 168. — *Advenit dies.* Cf. VII, 145. X, 11. Lucan. VII, 131. cett. — 688 sq. Cf. supra ad X, 829., ubi Aeneas fere eadem dicit. — *qui redarguerit*, i. e. qui, si quid video, certissime redarguet. Vid. ad Geo. II, 51. Aen. II, 77. et IX, 282. Sic autem Heins. primus edidit, aliquot Codd. atque Prisc. X, 2, 10. auctoritate motus; vulgo *redargueret*, i. e. advenit dies, qui ut verba vestra redargueret, in fatis erat; per se non minus recte. Sed recepta lectio tamquam difficilior mutationi magis obnoxia erat, quam altera. — *verba vestra*, scil. superba et magniloqua. — 690. *Orsilochum.* Vid. supra v. 636. — *Butes* hic diversus ab eo, qui V, 372., atque fortasse etiam ab altero, qui IV, 647 sqq. commemoratur. — *maxima corpora.* Cf. Geo. III, 369. et adnott. ad Aen. I, 193. II, 18. VI, 22. al. — 691. *aversum* Heins. ex melioribus libris, Rufinian. de schem. lex. p. 32. et Macrobio Sat. VI, 6. rectissime recepit pro vulg. *adversum;* nam vulneris locus aversam corporis partem satis declarat. Heyn. etiam conferri iubet Hom. Il. XXII, 324 sqq. Hesiod. Sc. Herc. 416 sqq. et infra XII, 381 sq. Ceterum recte *Gossr.*: „*Aversum* non est quod fugientem intelligas; nam in proelio equestri, solutis et permixtis ordinibus, facile alius alium a tergo potest aggredi.“ — 692. *sedentis*, scil. in equo, quae tamen ellipsis paullo durior censenda. — 693. *Lucent*, apparent nuda. „Vulnus infertur supra sinistrum humerum in ipsam cervicis vertebram, quae attollitur paullatim

Orsilochum fugiens magnumque agitata per orbem
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem;
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior exsurgens, oranti et multa precanti
Congeminat; vulnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic subitoque adspectu territus haesit
Appenninicolae bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
Isque, ubi se nullo iam cursu evadere pugnae
Posse neque instantem reginam avertere cernit,
Consilio versare dolos ingressus et astu,
Incipit haec: Quid tam egregium, si femina forti

---

in capite prominente, qualis habitus sedentis est.“ *H.* Rufinian. de Schem. Lex. p. 241. pro *Lucent* exhibet *Invenit;* quae varia lectio, coniuncta cum „inani“ epitheto *sedentis* et verbis *et laevo d. p. lacerto*, quae et ipsa sensum minus aptum praebeant, quum parma non potuerit ibi dependere a laevo lacerto, ubi collum esset, Peerlkampium movit, ut v. 693. spurium, versumque 692. sic scribendum censeret: *L. galeamque inter*, *qua colla*, *sedenti* (scil. cuspide). — 694 sq. *Eludit gyro* cett. Cf. Stat. Silv. V, 2, 121. — „*gyro interior*, ideoque ab laeva Orsilochi (cf. V, 170.); quo facto cursu aequato illa, eius lateri iuncta, dextra sublata capiti ictum bipenni infligit.“ *H.* In ludis enim Circensibus *interiores* dicebantur, qui metae, quae erat certantibus ad sinistram, propiores breviore cursu ferebantur, quam qui exteriore et ampliore orbe illam circumvehebantur. Cf. Hor. Sat. II, 6, 26. *Interiore diem gyro trahit;* Ovid. Am. III, 2, 12. *Nunc stringam metas interiore rota* etc. — 695. *sequiturque sequentem* legimus etiam ap. Manil. I, 304. Cf. etiam Ovid. Met. XV, 355. *deserta deserere* et similes locos a Marklando ad Stat. Silv. II, 2, 198. collectos. — 697. *Altior insurgens* legitur etiam XII, 902. Sil. V, 294. et Prudent. Psychom. 31., ut *alte insurgens* ap. eund. Sil. I, 400. et *arduus insurgens* ibid. X, 260. et infra v. 755. Vid. supra ad v. 284. ad V, 278. 443. et al. — Pro *oranti et multa precanti* Peerlk. malit *horrenti et m. pr.* — 698. *Congeminat* securim is, qui iterum iterumque eam impingit. Imitatus est hunc locum Val. Fl. IV, 378. *gravem nodis auroque securim Congeminans.* Praeterea autem cf. infra XII, 714. et Val. Fl. III, 140. *duplicataque ora securi Disiecit.* — 699. *Incidit huic* pro vulg. in hunc; de qua constructione Thiel. conferri iubet Lutat. ad Stat. Theb. VIII, 1. et Drak. ad Silium V, 632. — 700. *Appenninicola* alibi non legitur; *Apenninigena* autem invenitur ap. Ovid. Met. XV, 432. et Claud. VI. Cons. Hon. 505. Ceterum *Appennini* duplici *p* contra vulgarem scribendi rationem (de qua vid. Oudend. ad Suet. Iul. Caes. c. 44. et Schneid. Gramm. I, 2. p. 423.) ex Med. auctoritate hic et XII, 703. cum Wagn. exarandum curavimus. Cf. adnott. ad l. XII. l. l. — 701. *Haud Ligurum extremus*, scil. fraude, arte fallendi. „Ligures fraudibus et perfidia omnino infames fuere: fortasse quia montium latebris hostium incursus eludere eosque inter silvarum ambages et saltus in insidias allicere solebant. *Ligures omnes fallaces*, verba Catonis Origg. l. II. excitat Serv. ad h. l.“ *H.* — *dum fata sinebant*, dum vivebat. Cf. I, 18. IV, 651. VI, 870. — 703. *avertere*, i. e. cogere, ut se avertat. Cf. Liv. VII, 16, 6. XLII, 59, 4. Interdum additur *in fugam*, ut Liv. XII, 19, 11. XXXIV, 15, 2. — 704. *versare dolos.* Vid. ad Aen. II, 62. — *ingressus* pro vulg. aggressus. Cf. IV, 107. VI, 868. — 705. *Quid tam egregium*, i. e. nihil egregii, immo indignum est. Cf. v. c. Stat. Theb. X, 871. *Et quid tam egregium prosternere moenia molli structa lyra?* Hor. Sat. II, 3, 283. *Quid tam magnum?* etc. — *forti equo.* Eodem equi epitheto usi sunt Ennius

Fidis equo? Dimitte fugam, et te comminus aequo
Mecum crede solo, pugnaeque accinge pedestri:
Iam nosces, ventosa ferat cui gloria laudem.
Dixit; at illa furens acrique accensa dolore
Tradit equum comiti, paribusque resistit in armis,
Ense pedes nudo, puraque interrita parma.
At iuvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligus, frustraque animis elate superbis,
Nequidquam patrias tentasti lubricus artis,

(ap. Cic. Cat. mai. 5.) p. 126. Hessel. et Lucr. III, 8. Praeterea cf. Iuven. VIII, 56 sqq. et Nonius v. *fortis*. p. 306. Merc. Peerlk. tamen coniicit *fortis*, ut sensus sit: Indignum est, si tam fortis femina, viris par, equo fidis. — 706. *fugam* Heyn. explicat per cursum equestrem; accuratius sic cape locum: Dimitte cogitationem facilis fugae, renuntia facili fugae, quam equi velocitas te sperare iubet. — *te aequo Mecum crede solo*, desiliamus uterque ex equis. — 707. *accinge* scil. te. Vid. ad II, 235. — 708. *Iam nosces.* Vid. ad IV, 566. — *cui ferat*, num tibi ferat. Quod ad unam Camillam referendum erat, ex more poëtarum ad totum genus eorum hominum refertur, cui illa a Ligure adnumerabatur, gloriosorum scil. et vaniloquorum, quos victoria non soleat comitari. Peerlk. sine iusta causa coni. *ferat quam gloria laudem.* — *laudem*, decus ex victoria, κλέος. Plures Codd., inter quos Med. a m. pr. et Rom., *fraudem*, quod Servium secutus recepit Iahn., atque etiam in altera edit. defendit, ut sensus sit: nosces, cui inanis iactantia afferat perniciem (vid. ad X, 72.), te inani equi fiducia in proelium virorum adductam temeritatis tuae poenas daturam. Ex posterioribus Peerlk. et Süpfl. vulgatam retinuerunt, Gossr. vero cum Iahnio *fraudem* edidit. — „*ventosa*, vana, inanis gloriatio: nam pugnae equestris successus magna ex parte equi virtuti debetur. Non male comparant ἠνεμόεν φρόνημα ap. Soph. Antig. 353.“ Haec *Heyn.;* rectius tamen, puto, Thiel. *gloriam* pro gloriae studio positam, et epitheton *ventosa* eo referendum esse censet, quod femina cum viro congredi audeat. — 709. Comparant Hom. Il. VIII, 318 sqq. — 710. *resistit* Heyn. pro simplici *stat* positum censet, coll. adnott. ad Geo. IV, 424.; sed hic etiam hostis, cui resistit virgo, rationem haberi, quisque videt. Heins. coni. *se sistit*, coll. infra v. 852 sq. — 711. *Ense pedes nudo.* Cf. VII, 187. XII, 306. — *parmam puram* Heyn. recte explicat per: nullo insigni ornatam, ut IX, 548. *parmam albam*, ubi vid. adnott. (cui opponitur *picta:* VII, 796.) Iacob. Disquiss. Virgg. P. I. p. 9. interpretatur: „sola parmula tecta, neque, ut antea, ab ipso equo defensa;“ quod nimis argutum videtur. Wagn. suspicatur, Silium hunc locum respexisse, IV, 545. sic canentem: *niveis Varenus in armis;* ubi tamen Ernest.: „*nivea arma* vix aliter intelligas, ac de clipeo et lorica albis taurorum pellibus contextis.“ — 713. *Haud mora, conversisque* etc. Vid. ad III, 207. — 714. *ferrata calce.* Sic etiam Silius VII, 696. XIII, 169. et XVII, 541. Codd. aliquot et antiquae editt. *ferrato;* sed vid. Charis. I. p. 72. P. Nonius v. *calx* p. 199. Merc. et Ruddim. I. p. 37. Ceterum Virgilium hic ad sua, non ad heroum tempora spectasse, quae κέντρον, stimulum, non calcar novissent, vere observat Wagn. Wakef. ad Lucr. I, 996., *citum* usquam adiective usurpatum fuisse iniuria negans, locum sic distinxit: *Quadrup., citum ferrata calce, fatigat.* — 715. *Ligus*, Λίγυς, pro Ligur; ut ap. Pers. VI, 6. Cic. Sext. 31, 68. Tac. Hist. II, 13. Claud. VI. Cons. Hon. 363. al. Cf. Voss. de Anal. I, 36. p. 363. et Heins. ad h. l. — 716. *lubricus*,

Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Haec fatur virgo, et pernicibus ignea plantis
Transit equûm cursu, frenisque adversa prehensis
Congreditur, poenasque inimico ex sanguine sumit:
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis;
Tum cruor et vulsae labuntur ab aethere plumae.
At non haec nullis hominum sator atque deorum
Observans oculis summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchonem in proelia saeva
Suscitat, et stimulis haud mollibus iniicit iras.
Ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarchon
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans, reficitque in proelia pulsos.
Quis metus, o numquam dolituri, o semper inertes

---

fallax. Sic Val. Fl. II, 555. *acri lubricus astu rex subit.* — *patrias artes.* Vid. ad v. 701. — 718. *ignea*, i. q. valde celeris. Cf. infra v. 746. Silius III, 306. *Autolobes, levibus gens ignea plantis;* Catull. 64, 334. *Flammea praevertet celeris vestigia cervae;* praeterea autem eund. Silium VI, 208 sq. Ovid. Met. II, 392. et XVI, 512. Theb. IX, 736. Manil. IV, 657. etc. — *pernicibus plantis.* Vid. ad Geo. III, 93. et 230. — 719. „*Transit equûm cursu.* Haec de eius celeritate praestruxerat VII, 808 sq.“ *H.* — Idem cum v. 721. conferri iubet Hom. Il. XXII, 139 sqq. Adde Alcman. fr. 21. Welck. s. fr. 22. Schneider. p. 243. *Αὖσαν δ' ἄπρακτα νεανίδες ὥστ' Ὄρνεις ἱέρακος ὑπερπταμένω.* Hor. Od. I, 37, 17. *accipiter velut Molles columbas* (adurget, premit). Ovid. Met. V, 606. *Ut solet accipiter trepidas agitare columbas.* — *sacer ales*, tamquam avis auguralis. Heyn. confert Hom. Od. XV, 524 sq. Wakef. *sacrum alitem* de aquila accepit, et locum sic mutavit: *accipiter saxo aut sacer ales.* Sed aquila non captat columbas. — 722. Idem Wakef. ad Lucr. VI, 453. locum sic constituendum censet: *Consequitur, pennis s. in nube, columbam* cett. — 726. *eviscerat.* Cf. Silius XIII, 847. *et polluto eviscerat ungue.* Cic. Tusc. I, 44, 107. et II, 9, 21. — 725 sq. „Homericum *Οὐδ' ἀλαοσκοπίην εἶχε*, h. e. omnino vidit oculis suis Iupiter, Il. X, 515. Cf. Od. VIII, 285.“ *H.* Cf. etiam adnott. ad II, 458. — *hominum sator atque deorum.* Vid. I, 254. — Cum v. 727 sq. cf. supra IX, 717 sq. et huius lib. v. 451 sq. — 728. *iniicit* Heins. ex pluribus libris bonis recepit. Vulgo *incitat*, quod sane cum *suscitat* in eodem versu positum minus placet, et facile ex illo oriri potuit. Ipse tamen Heinsius Virgilium scripsisse suspicatur *incutit iras*, quae coniectura probatur Wagnero et Peerlkampio. Ille vulgarem lectionem sic interpretatur: „stimulis haud mollibus usa est, iniiciens iras eius animo, quo eas incitaret.“ — 729. *Inter caedes* etc., dum agmina sua caeduntur et cedunt. Fugere autem Tyrrhenos, luce clarius apparet ex toto loco. (Cf. imprimis v. 731. *pulsos* et v. 734. *vertit.*) — *Tarchon.* Sic etiam hic Wagn. pro vulg. *Tarcho.* Vid. ad VIII, 506. — 730. *variis vocibus*, et exprobrando et hortando et precando. — *alas.* Vid. infra v. 835. — 731. Macrob. IV, 1. Maroni praeivisse memorat M. Furium Annal. XI. his verbis: *Nomine quemque ciet: dictorum tempus adesse Commemorat. - - Confirmat dictis: simul atque exsuscitat acres Ad bellandum animos reficitque ad proelia mentes.* Heyn. praeterea comparat Hom. Il. X, 67. Cf. etiam Interpp. ad Silium I, 454. et Val. Fl. IV, 649. — 732 sqq. Virgilius ante oculos habuit Hom. Il. IV, 340 sq., Virgilium autem rursus imitatus est Val. Fl.

Tyrrheni, quae tanta animis ignavia venit?
Femina palantis agit, atque haec agmina vertit?
Quo ferrum, quidve haec gerimus tela irrita dextris?
At non in Venerem segnes nocturnaque bella,
Aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Exspectare dapes et plenae pocula mensae, —
Hic amor, hoc studium — dum sacra secundus haruspex
Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
Haec effatus equum in medios, moriturus et ipse,
Concitat, et Venulo adversum se turbidus infert,
Dereptumque ab equo dextra complectitur hostem

III, 230 sqq. — *O numquam dolituri*, scil. dedecus et infamiam suam; homines, quos nec pudor nec ira umquam tanget; opponuntur enim verba *semper inertes*, quibus adiungitur *ignavia*, plane ut in loco Taciti Hist. II, 94. *super insitam inerti animo ignaviam.* Vid. etiam Cic. ad Fam. XII, 20. Val. Fl. III, 230. et Sen. Thyest. 176. — 733. *venit.* Cf. Tibull. I, 6, 73. *venerit iste si furor*; Ovid. A. A. III, 477. *spes magis huic veniat certa minorque metus*; Sall. Iug. 103. *Bocchus reputando, quae sibi duobus proeliis venerant* etc. — *palantes*, per campum dispersos. Vid. ad IX, 21. — — 736. „Egregie in rem suam vertit poëta famam de veterum Etruscorum luxurie: etsi in singulis ornamentis Homerum respicere potuit, e. g. Il. IV, 340 sqq. XXIV, 261. Od. VIII, 248 sq.“ Haec fere *Heyn.*, qui simul amaritudinem verborum v. 736. magis intelligi memorat, si cogites, eos fugere in proelio cum femina commisso. — *nocturna bella*, sc. Veneris. Cf. Prop. III, 8, 31. Tib. I, 10, 53. Ovid. Am. I, 9, 42 sqq. alios et Virg. ipsum Geo. III, 98. — 737. Bacchi cultum quo iure poëta veteri Italiae et Tuscis quidem tribuerit, iam supra vidimus. Ceterum *tibiae* mentio fit etiam in simillimo loco IX, 618. — 738. *Exspectare dapes* etc. Haec verba pendere ab Adi. *segnes* ex v. 736. repetendo, in promptu est; quod alibi etiam cum Infinitivo construitur, ut ap. Hor. Od. III, 21, 22. Ovid. Trist. V, 7, 19. Lucan. VIII, 296. etc. De mutata autem constructione vid. adnott. ad Aen. II, 5. Geo. I, 25. al. et de Part. *aut* pro *nec* posita ad Aen. IV, 339. — 739. *Hic amor, hoc studium.* Sic etiam Ovid. Met. XIV, 634. — „*haruspex secundus*, qui secunda nuntiat ex extis inspectis; fit autem extispicium interea, dum victimae pars crematur in ara; et ubi litatum est, epulae sacrae subsequuntur. Et h. l. quidem sacra fiunt in luco, ideoque et epulae: etiam hoc ex veterum more; quod servatum imprimis in sacris rusticis, v. c. Tibull. I, 10, 51.“ *H.* — 740. *Nuntiare* verbum proprium de haruspicibus et auguribus. Cf. Ernesti Clav. Cic. v. Haruspex. Liv. I, 7, 1. X, 40, 4. XXXII, 9, 1. cett. — *in lucos*, ad epulas sacrificales. Cf. Intpp. ad Tib. l. modo l. — 741. *moriturus*, qui mori sibi proposuit. Vid. ad IX, 400. et Geo. III, 501. — *et ipse* ad v. 729. (*inter caedes*) referendum videtur, ut sensus sit: Dum sui caedebantur, equum in medios hostes concitat, et ipse, ut multi suorum, moriturus. Peerlk. locum sic distinguendum esse putat: *equum moriturus et ipse Concitat*, i. e. reficit pulsos in proelia et ipse equum concitat; malit tamen cum Cod. Gud. legere *equum medios moriturus in hostes Concitat.* — 742. *Venulo*: vid. VIII, 9. et XI, 242. — *turbidus*, scil. ira. Vid. ad X, 363. — *se infert.* Multi et inter eos satis boni Codd. (Med. Gud. Rom. alii) *se offert*, quod recepit Iahn. Verissime tamen Wagn. censet, *se offerre*, i. e. obviam ire et pugnandi secum copiam facere, minus quadrare ad hanc celeritatem impetus, quem etiam adiectum *turbidus* significet; et dubito, num Iahn. *se offert* recte explicet per: se opponit et occurrit (*er wirft sich ihm entgegen*). Quare etiam omnes me posteriores editores *infert* servarunt. — 743. Plurimi Codd. Serv. et Donat. *direptum*, quod (cum

Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in coelum clamor, cunctique Latini
Convertere oculos. Volat igneus aequore Tarchon,
Arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, et partis rimatur apertas,
Qua vulnus letale ferat; contra ille repugnans
Sustinet a iugulo dextram, et vim viribus exit.
Utque volans alte raptum cum fulva draconem
Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus haesit;
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens; illa haud minus urget obunco
Luctantem rostro; simul aethera verberat alis:
Haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarchon
Portat ovans. Ducis exemplum eventumque secuti
Maeonidae incurrunt. Tum fatis debitus Arruns
Velocem iaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et, quae sit fortuna facillima, tentat.

Vossio *Anm. u. Randgl.* p. 240.) defendi posse censet Iahn., quum Tarchon Venulum correptum non ab equo ad terram deiiciat, sed modo ab equo diripiat atque in suum equum transferat. — 745. Macrob. VI, 1. confert Ennii versum (p. 116. Hessel.) *Tollitur in coelum clamor exortus utrisque.* — 746. *igneus Tarchon.* Sic etiam Silius XVI, 512. *tollit sese aequore Theron Igneus.* Cf. supra ad v. 718. — 748. *partes apertas*, circa iugulum. Cf. v. 750. Ceterum vid. supra v. 692 sq. Heyn. confert etiam Hom. Il. XXII, 321 sqq. De *rimandi* verbo vid. ad Geo. I, 384. et Aen. VII, 508. — 750. *Sustinet a iugulo dextram.* Cf. Stat. Theb. II, 648. *a iugulo nitentem sustinet hastam*, Val. Fl. I, 154. Senec. de tranqu. an. 11. et similes locos. — *exit*, evitat, avertit, cedendo eludit impetum hostis. Cf. V, 438. — V. 751 sqq. ex Hom. Il. XII, 200 sqq. petitos esse, iam Macrob. vidit Sat. V, 13. De continuo aquilarum cum draconibus certamine praeterea cf. Odyss. XIV, 160. Cic. Div. I, 47, 106. Ovid. Met. IV, 362. Hor. Od. IV, 4, 10. et Plin. X, 4. Maronem imitati sunt Ovid. Met. Claud. XV, 467 sq. alii. — 751. „*Utque:* notandum *que* comparationi serviens, ut X, 454.; quod ut satis infrequens est, ita frequentissimum ac." *Wagn.* — *alte volans aquila*, ὑψιπετὴς αἰετός. — *unguibus haesit*, inhaesit draconi unguibus infixis. Cic. l. l. *transfigens unguibus anguem.* — Cum v. 753 sqq. Heyn. confert Nicandri Ther. 456 sq. — *sinuosa volumina versat.* Cf. II, 208. — 755. *Arduus insurgens.* Vid. supra ad v. 697. — *obunco* ex melioribus Codd. et Macrob. V, 13. restituit Heins. Vulgo *adunco.* — 757. Pro *Tarchon* Mythogr. a Maio editum T. III. Class. Auct. p. 51. exhibere *raptam*, Peerlk. memorat. — 758. *eventum*, successum, fortunam. Sic Sall. Cat. 11, 4. *Sulla bonis initiis malos eventus habuit*, ubi vid. Kritz. — 759. *Maeonidae*, i. e. Etrusci. Cf. VIII, 470. 499. et IX, 11. cum adnott. ad VIII, 479. — *fatis debitus*, obnoxius (*verfallen*). Vid. v. 864. Est autem Arruns ex Etruscis, quos Tarchon Aeneae adduxerat. — *Arruns.* Sic Heins., Med. ceterorumque meliorum auctoritate motus; neque aliter hoc nomen scripserunt Dionys. et Plutarchus, qua de re Wagn. conferri iubet Drakenb. ad Liv. I, 34. et V, 33. — 760. „*iaculo*, quod vibrat ad ictum paratum: vid. mox v. 767. — *prior circuit*, praevertens eam, dum lateri semper adhaeret." *H.* *Prior* igitur, quam ipsam feriat. Cf. VII, 494. Longe

Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo,
Hac Arruns subit, et tacitus vestigia lustrat;
Qua victrix redit illa pedemque ex hoste reportat,
Hac iuvenis furtim celeris detorquet habenas.
Hos aditus iamque hos aditus omnemque pererrat
Undique circuitum, et certam quatit improbus hastam.
Forte sacer Cybelae Chloreus olimque sacerdos
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
Spumantemque agitabat equum, quem pellis aënis
In plumam squamis auro conserta tegebat.
Ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;

---

aliter Peerlk., qui, adsentiente Gossravio, locum sic vult distinctum: *Velocem, iaculo et multa prior arte, Camillam Circuit*, hac addita explicatione: „Arruns erat prior iaculo et arte, superabat Camillam peritia iaculandi et dolo. Camilla non erat callida, fraudes et furta belli oderat. Sequebatur animi impetum. In v. 781. dicitur *caeca et incauta*. Arruntis peritia etiam laudatur v. 767. *Prior*, superans, ut Aen. XI, 292. *pietate prior*.“ — *arte* dolo, ut II, 152. *arte Pelasga*. Vid. etiam ad I, 657. — 761. *quae sit fortuna facillima*, quam viam facillimam eius interficiendae fortuna offerat; omnem autem ictum aliquo fortunae munere successum suum habere, observat Heynius. — *fortunam tentare* vel ex scriptoribus pedestris orationis satis notum. Cf. Cic. Verr. II, 5, 50. et Sall. Iug. 7, 1. ibique Cort. Vid. etiam adnott. ad Ecl. IV, 32. et Aen. II, 38. — *furens*, ardens, in pugna. Cf. etiam infra v. 781. et I, 491. — 765. *habenas* pro curru, ut ap. Ovid. Met. II, 388. Val. Fl. VI, 303. Claud. I, 1. et al. — 766. *hos aditus, iamque hos aditus*, i. e. modo hos, modo illos aditus. Vid. ad II, 530. et IV, 157. — 767. *improbus*, feriendi cupidus. Vid. ad v. 512. et ad Geo. I, 119. — *certam hastam*, cuius certus est ictus. Eadem verba leguntur ap. Ovid. Met. XII, 83., ut *certa sagitta* ap. eund. I, 519. et Hor. Od. I, 12, 22. al. neque aliter, siquidem vera est lectio, ap. Tibull. III, 5, 10. *certa venena*. Cf. etiam adnott. ad V, 2. — 768. „Sacerdotes inter pugnantes iam Homerus induxerat Il. V, 9. varietatis studio; nec ille hominum ordo olim discretus a ceteris popularibus ac civibus, quin munera communia, λειτουργίας, praestaret, ideoque et militiam obiret.“ *H.* — *olim*, in patria, priusquam in bellum profectus est. — 770 sq. „*pellis* ferina *auro conserta*, h. e. aureis fibulis, subter alvum equi oras pellis constringentibus, collecta et firmata; sed *pellis aënis in plumam squmis*, h. e. habens squamas in plumae modum ex aere factas (puta laminam aeream in squamas elaboratam), pelli, ne corpus rigore aeris laederetur, pro stragula substratae innexas.“ Haec *Heyn.*, qui etiam confert Sall. fragm. (a Servio hic prolatum): *Equis paria operimenta erant, quae lintea ferreis laminis in modum plumae annexuerant;* et Iustin. XLI, 2. extr. *Munimentum ipsis* (Parthis) *equisque loricae plumatae sunt.* Describitur igitur equus cataphractus. *In* autem poëtis haud raro usurpatur ad similitudinem indicandam, ut sit i. q. *instar;* ita enim loquuntur, ac si res, alii similis facta, vere in eam mutata esset. Cf. Oudend. ad Apulei. Met. III. p. 191. Burm. ad Anthol. Lat. I. p. 271. Salmas. Exercc. Plinn. p. 156. 248. 368. Hand. Turs. III. p. 325 sq. Paullo alia ratio est loci VI, 42. (*Excisum latus rupis in antrum*), quem Heyn. confert. Cf. etiam adnott. ad Aen. III, 503. Ceterum hunc locum citat Schol. Stat. Theb. XI, 543. — 772. *peregrina ferrugine et ostro*, i. e. purpura ferruginea. Cf. ad Geo. I, 467. et Aen. IX, 582. — *clarus*, lucens. Cf. Geo. IV, 93. Aen. VIII, 673. — 773. Miror, neminem editorum in hoc loco hae-

Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati
Cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantis
Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis praefigeret arma
Troïa, captivo sive ut se ferret in auro,
Venatrix unum ex omni certamine pugnae

---

sisse. *Spicula* enim quum apud Virgilium aut iacula (V, 586. VII, 165. 678. X, 888. XI, 606. 676. et, ut mihi quidem videtur, etiam VII, 186. 626. XII, 406. 563., quamquam his locis dubia res est), aut sagittas (Ecl. X, 60. Aen. VII, 497. IX, 606. XI, 575. 654. XII, 403.) significent, hic, quum *Gortynia*, i. e. Cretensia (vid. ad Ecl. IV, 60.), dicantur, Cretenses autem sagittandi, non iaculandi arte noti sint (cf. etiam Ecl. l. l. Geo. III, 345. Aen. V, 306. XII, 858. etc.) et *Lycium cornu*, i. e. arcus (cf. Ecl. X, 59. et Aen. IX, 606. cum Aen. VIII, 166., ubi *Lyciae sagittae* commemorantur) adiiciatur, de sagittis intelligenda esse in promptu est, nam verbum *torquendi*, quod sane aptius de iaculis usurpatur, etiam Ecl. l. l. ad sagittas transfertur. Quid autem iuxta *corneum arcum* sibi vult *aureus arcus* sequenti versu commemoratus? quem pro pharetra positum esse, nemo, puto, contenderit. *Cornum* autem quo minus hic arborem significare putemus, ut de corneis iaculorum hastilibus cogitemus, (vid. ad Geo. II, 447. et Aen. IX, 606. coll. adnott. ad Geo. II, 71.) epitheton *Lycius* prohibet, etiamsi *Gortynia* epitheton mere ornans iaculorum habere velimus. Quam difficultatem, nisi quid reconditi vitii loco inesse statuamus, quomodo tollamus, me nescire fateor. Ceterum *spicula torquebat Gortynia Lycio cornu* plane eadem ratione dictum, qua Ecl. X, 59. *Partho torquere Cydonia cornu spicula.* — „*Cassida:* forma vocis etiam ap. Prop. III, 9, 15. invenitur.“ *H.* Cf. etiam Charis. I. p. 80. et Prisc. VI, 5, 27. p. 689. P. De *chlamyde* vid. ad III, 484. et IX, 582. — 776. Heyn. verba sic coniungit: *sinus fulvo auro crepantes collegerat in nodum*, his verbis adiectis: „Linteum hoc ut crepet et sonitum edat mota chlamyde, intextae faciunt laminae aureae [quam explicationem repetit Wagn. in min. edit.]. Sic VI, 206. *crepitabat bractea* auri: et similia ap. Stat. Theb. VI, 62. VII, 682., ubi vid. Barth.“ Sic etiam Boetticher. ad Hor. Od. IV, 9, 14. h. l. intelligere memorat Thiel.; rectius vero Voss. videtur coniungere verba *fulvo auro collegerat*, i. e. fibula aurea; ut iam Donatus locum intellexerat, haec scribens: „Hanc chlamydem, qua expeditior esset, aureis nexibus in nodum habuit collectam;“ scil. sub pectore, ita ut ex hoc ipso nodo sive complicatione late se expanderet sinus vestis. *Crepant* autem sinus amplae vestis linteae vento agitati, ut ap. Lucr. VI, 110. *carbasus dat crepitum;* (in qua loci explicatione mecum facit Gossr.) De *carbaso* autem vid. ad Aen. VIII, 33. et Claud. in Eutr. II, 183. *carbaseos induta sinus*, et de duplici epitheto *crepantes carbaseos sinus*, quo poëta distinguit chlamydis sonum et materiam, vid. ad V, 24. — 777. De tunica acu picta s. opere Phrygio vid. ad III. 483 sq., de constructione autem *pictus tunicas* ad Ecl. I, 55. II, 3. Geo. III, 383. al. — „*barbara tegmina crurum*, i. e. Phrygia. Ita enim Atys, Paris, Ganymedes, [Medi vel Persae: Pers. III, 53.] Galli, braccarum genere induti esse solent femora et crura. Bene autem *Servius:* „„Sane armorum longa descriptio eo spectat, ut in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa.““ Scilicet etsi virilis animi femina, tamen a cultu et ornatu intactam mentem non habuit. Hinc v. 782. *femineo ardore*, impatienti.“ *H.* — 778. Cf. Aen. III, 286 sqq. — 779. *ut se ferret.* Cf. V, 372. — — *captivo in auro.* Vid. ad II, 765. — 780. Vulgo *venatrix*, duobus Commatis inclusum, per appositionem adiectum exhibetur; atque

Caeca sequebatur, totumque incauta per agmen
Femineo praedae et spoliorum ardebat amore:
Telum ex insidiis cum tandem tempore capto
Concitat, et superos Arruns sic voce precatur:
Summe deûm, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur, et medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna,

---

etiam Peerlk. interpretatur: „tamquam venatrix, quasi feram bestiam venando persequeretur;“ sed rectius haud dubie Wagn. Comma post *venatrix* positum delevit, ut cohaererent *virgo venatrix*. Henr. Stephanus in Diatr. Hor. V. p. 111. voc. *Venatrix* superioribus adiungit: ut se ferret in auro captivo, quoties venaretur. — 781. Temere h. l. haesit Bothius, qui, sublata interpunctione post *sequebatur* et Commate post *agmen* posito, Copulam *et* v. 782. in *ut* mutavit. Sed iure hunc locum defendunt Wagn. et Iahn. comparantes simillimum locum Geo. IV, 82 sq. — 782. *totum per agmen ardebat*, ardens ferebatur; quod ex antecedente verbo *sequendi* intelligendum. Vid. ad II, 471. — 783. *tempore capto*. Vid. supra v. 459. — 784. *Concitat* Heins. ex melioribus libris (Med. Gud. all.) restituit pro vulg. *Coniicit*. — *superos:* quamquam unum modo Apollinem invocat. Vid. ad Ecl. IV, 49. Aen. I, 4. — *voce precatur*. Vid. ad VI, 186. Ceterum *Heyn*. ad v. 788. haec adscripsit: „Quum Soracte et Falisci auxilia Turno miserint (VII, 695 sq.), Arruntem Etruscum necesse est nunc esse ex vicinis Etruriae locis oriundum, non unum ex Hirpis.“ (Cf. adnott. ad v. 785.) *Gossr*. vero haec adnotat: „*Arruns* Tuscum est nomen usitatissimum. Hic autem Arruns de monte Soracte videtur esse intelligendus, cuius regionis incolae secuti sunt Turnum. Itaque ipse rex ex ea regione Etruriae, quae Messapo subiecta est, in liberam Etruriam videtur fugisse et sperasse victoria parta se in patriam esse rediturum.“ — 785. *Summus deorum* vocatur quisque, qui nunc ipsum praecipuo honore ab aliquo colitur; qua de re Wagn. conferri iubet Herm. et Erfurdt. ad Soph. Antig. 338. cum Lobeck. ad Aiac. 697., comparans etiam supra VII, 136., ubi Tellus, et Ciris v. 245., ubi Dictynna *prima deorum* appellatur. — „De *Soracte* monte (*Monte di S. Silvestro*) agri Falisci et Hirporum familiis, quae Apollinis sacra in eo curabant, super ambustam ligni struem ambulantes, vid. Plin. VII, 2. [Solin. 11, 26.] et Salmascii Exercc. Plin. p. 59. Simile quid legitur ap. Soph. Electr. 265. (ubi vid. Brunck.) et apud maiores nostros. Eosdem Hirpos attigerat poëta VII, 696. Sacrum id in luco Feroniae fieri solitum narrat Strabo V. p. 394. Potuit scil. sub monte Soracte, Apollini sacro, lucus ille esse.“ *H.* Cf. etiam Spangenb. lib. aliquoties iam l. p. 47 sq. Müller *Etrusk*. II. p. 68. et Servius ad h. l., qui haec affert Varronis verba: *Ut solent Hirpini, qui ambulaturi per ignes medicamento plantas tinguunt*. De *Soracte* autem, iam supra VII, 696. commemorato, qui nunc non tam *Monte di S. Silvestro*, quam potius *Monte di S. Oreste* vocatur, cf. Valckenaer. I. p. 448. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr*. III. p. 491 sq. — 786. *cui*, in cuius honorem; quod etiam mente repetendum est ad verba seqq. *et - - premimus;* quare etiam Semicolon, quod vulgo ponunt post *pascitur*, cum Iahn., Ruhk. et Wagn. in Comma mutavimus. — *primi*, scil. inter ceteros, i. e. imprimis. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXVIII, 3, s. p. 509. et adnott. ad II, 40. III, 437. al. Peerlk., qui putat, verba *quem primi colimus* nihil aliud signifiare posse, quam „cui nos primi haec sacra instituimus, quae nemo ante nos fecit,“ coll. Plinio VII, 2. coni. *Quem Hirpini colimus*. — *pineus ardor acervo P.* pro acervo pineo s. strue lignorum pineorum. Cf. adnott. ad VII, 463. VIII, 526. XII, 739. Geo. III, 145. al. — 788. Peerlk.,

Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens! Non exuvias pulsaeve tropaeum
Virginis, aut spolia ulla peto; mihi cetera laudem
Facta ferent; haec dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbis.
Audiit et voti Phoebus succedere partem
Mente dedit, partem volucris dispersit in auras.
Sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
Adnuit oranti; reducem ut patria alta videret,
Non dedit; inque Notos vocem vertere procellae.
Ergo, ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,

---

cui *cultores* post verba *quem colimus* ingratum et sordidum videtur, satis audacter coni. *Secura in multa* etc. — *premimus vestigia* pro: ponimus vestigia, i. e. incedimus, adiuncta tamen firmorum gressuum notione. Cf. Nemes. Cyneg. 11. *intacto premimus vestigia musco.* Alia signif. *vestigia premere* legimus VI, 197. — *multa pruna*, in multis prunis. Cf. adnott. ad Ecl. I, 34. — 789. *Da - - - aboleri.* Vid. ad I, 66. 79. al. et Gierig. ad Ovid. Met. I, 486. — 790. *Omnipotens* bene quadrat ad *summum deorum*, *quem primi colunt;* quare inanis est Burmanni coni. *Armipotens.* — „*pulsae*, aut impulsae, prostratae, aut fugatae et h. l. victae. Cf. statim v. 793. *pulsa cadat.*“ *H.* Vid. Prop. IV, 9, 15. *Maenalio iacuit pulsus tria tempora ramo Cacus.* — 792. *dira pestis.* Vid. ad Geo. I, 181. et Aen. III, 215. — 793. Peerlk., etiam hic sine iusta causa haerens in voc. *Pulsa* post breve intervallum repetito, coni. *Lapsa*, de pleonasmo *lapsa cadit* comparans Aen. VII, 310., Cic. N. D. II, 51. et Liv. I, 58. atque verbum *labendi* proprium esse de morientibus monens, coll. Aen. XI, 818. — „*inglorius*, ut δυσκλεής de Agamemnone Iliad. II, 115. Ex muliere victa nullam gloriam se consecuturum esse bene novit; gavisurum tamen esse eius morte.“ *H.* Cf. adnott. ad IX, 548. Peerlk. tamen, hanc explicationem vituperans, quum Camilla altera Amazon, Amazonem autem vicisse vel Herculi gloriosum fuerit aliter, sed paullo artificiosius, locum interpretatur: „Arruns orat Apollinem, ut Camillam modo interficere liceat, quo sui hac peste et dedecore liberarentur: se ex ea caede non petere laudem; malle enim ignotum manere: neque igitur spolia interfectae erepturum. Si non eriperet spolia, nemo videre poterat, quis Camillam interfecisset. Et Arruns, virgine vulnerata, statim fugit suisque se immiscuit. Ita *inglorius*, nullo memorabili patrato facinore, in patriam remeasset, si per Dianam licuisset.“ — 794 sq. Comparant Hom. Il. XVI, 249 sq. — Peerlk., quum Phoebus non omnia, quae precatus esset, Arrunti concesserit, sed tantum „cum exceptione audierit,“ putat scribendum esse: *Audiit at voti.* Sed vid. adnott. ad II, 94. IV, 76. IX, 622. — 795. „*dedit*, annuit, *mente*, γνώμῃ, consilio, decreto animi; nullo tamen signo declarato.“ *H.* Cf. etiam X, 629. — *partem v. dispersit in auras.* Vid. adnott. ad III, 12. IX, 313. Ceterum Peerlk., quum *aurae* statim redeant v. 799. et 801., coniicit *dispersit in Euros*, coll. Geo. IV, 192. et Ovid. Am. I, 4, 11. Sed vid. quae ad Ecl. VI, 16. Aen. I, 315. et alibi de hac re disputavimus. — 796 sqq. Peerlk. vv. 796—798. tamquam supervacaneos et minus eleganter compositos Virgilio abiudicat; quos, quamvis non negem mihi quoque non admodum placere, externa tamen causa non accedente (— nam Servium his versibus nihil interpretationis addidisse, non multum valet —) spurios habere noluerim, quum apud Virgilium plures eiusmodi loci inveniantur, quos poëta haud dubie correcturus fuisset, si per fata ei licuisset. — 797. *patria alta*, i. e. clara, nobilis. Vid. ad IV, 97. IX, 697. et X, 126. — 798. *inque Notos* (i. e. ventos omnino) *v. v. pr.* Vid. ad V, 446. IX, 312. al. — 799. Cf. Lucr.

Convertere animos acris oculosque tulere
Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa nec aurae
Nec sonitus memor aut venientis ab aethere teli,
Hasta sub exsertam donec perlata papillam
Haesit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidae comites, dominamque ruentem
Suscipiunt. Fugit ante omnis exterritus Arruns
Laetitia mixtoque metu, nec iam amplius hastae
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, priusquam tela inimica sequantur,
Continuo in montis sese avius abdidit altos
Occiso pastore lupus magnove iuvenco,
Conscius audacis facti, caudamque remulcens

VI, 169. *Ante fit ut cernas ictum, quam plaga per auras Det sonitum.* — 800. Peerlk. praeter necessitatem pro *acris* coniicit *acies.* — 801. *nec aurae* referes ad verba *per auras* v. 799. et cf. infra v. 863. Sic autem pro vulg. *neque aurae* cum Wagn. ex Med., duobus Pariss. et Serv. Dresd. restituimus. Vid. ad Ecl. V, 25. Pro *aurae* autem aliquot Codd. *auras*, quam lectionem etiam Serv. et Pomp. Sabinus commemorant; sed antiqua illa Genitivi forma (servata e. g. in voce *familias*) quum omnino a Virgilii aetate, tum ab hoc loco, nihil grave et magnificum continente, aliena. — 802. *ab aethere* pro ex aëre. De vocc. *aëris* et *aetheris* in carminibus saepe confusis Thiel. conferri iubet Drak. ad Silium XIII, 527. et Cort. ad Lucan. I, 152. Peerlk., ut v. 801. *hastae* pro *aurae*, sic hoc *leti* pro *teli* legendum esse suspicatur. — 803. *sub exsertam papillam.* Vid. supra ad v. 649. — 804. *Haesit*, propria Perfecti signif. de eo, quod fixum manet. Cf. VII, 533. XI, 804. Ovid. Met. III, 71. Sil. X, 115. al. *Haerere* autem verbum propr. esse de telis corpori infixis, iam ad VII, 533. vidimus. — *virg. bibit cruorem.* Cf. Silius VI, 293. XV, 632. Sic πίνειν αἷμα in Anthol. Gr. I, 22, 1. 4. et al. „Homerum λιλαιομένη χροὸς ἆσαι exprimi, iam Macrob. VI, 6. putavit: quod tamen paullo diversum est.“ *H.* Thiel. laudat Intpp. ad Petron. c. 120. — *alte acta.* Vid. X, 850. et al. coll. adnot. ad v. 616. huius libri. — 805. *dominam*, reginam, ut IV, 214. *dominus* pro rege. — *Suscipiunt.* Vid. IV, 391. — 806 sqq. Cf. Hom. Il. XVI, 813. Peerlk., non intelligens, quid sibi velint verba *ante omnes*, quum socii et comites Arruntis non fugiant, sed Camilla deiecta alacriores facti simul omnes densi incurrant (v. 834.), paullo audacius coni. *Fugit ex oculis.* Sed *ante omnes* non cum *fugit*, sed cum *exterritus* coniungendum esse patet. — 809 sqq. Egregiam hanc comparationem, quam imitatus est Stat. Theb. IV, 363 sqq., poëta ex Hom. Il. XV, 586 sqq. transtulit. — *ille - - lupus*, ut V, 609. *illa - - virgo*, X, 707. *ille - - aper*, XII, 5. *ille - - leo.* Cf. adnott. ad Geo. IV, 457. Praeterea observa hunc usum Pronominis comparationibus et exemplis afferendis proprium, quae ad quandam rerum praeteritarum memoriam referuntur, (cui memoriae refricandae inservire Pron. *ille*, iam ad III, 558. et VII, 110. vidimus.) Cf. X, 707. XI, 809. et quae de voc. *olim* ad V, 125. adnotavimus. Wagn. Qu. Virg. XXI, 6. hunc usum nescio quo iure repetat ex eo, quod *ille* saepissime inserviat hominibus vel rebus claris et illustribus, vel certe praestantibus et notissimis significandis. — 810. *sese abdidit*, i. e. se abdere solet. Vid. ad Geo. I, 49. et al. — *avius.* Vid. ad Ecl. IX, 46. — 812. *Conscius audacis facti.* Fortasse hunc locum ante oculos habuerunt Val. Fl. IV, 295. *Territus ipse etiam atque ingentis conscius ausi*, Stat. Theb. IV, 368. *magnique fugit non inscius ausi*, et Oros. IV, 9. *Xanthippus, tam audacis facti conscius* etc. — „*caudam*

Subiecit pavitantem utero, silvasque petivit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,
Contentusque fuga mediis se immiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit; ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
Labitur exsanguis; labuntur frigida leto
Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic exspirans Accam, ex aequalibus unam,
Alloquitur; fida ante alias quae sola Camillae,
Quicum partiri curas; atque haec ita fatur:
Hactenus, Acca soror, potui; nunc vulnus acerbum
Conficit et tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge et haec Turno mandata novissima perfer:
Succedat pugnae Troianosque arceat urbe.

---

pavitantem, quae est ferae pavitantis [et ipsa cauda attracta hunc pavorem prodentis], *remulcens*, reflectens [attrahens], ὀῤῥωδῶν: sed exquisite: ut *mulcere* sit mulcendo inflectere, uti v. c. in felibus fieri videmus. Cf. Hesiod. Ἔργ. 512." *H.* Cf. etiam Wakef. ad Lucr. IV, 139. — 815. *contentus fuga:* acquiescens in eo, quod fuga se subtraxit, satis hoc sibi esse putans, effugisse. Heins. pro *fuga* temere coni. *fugae.* Cf. Ovid. Met. V, 169. *Contentusque fuga est.* — *mediis se imm. armis.* Homer. μίκτο δ' ὁμίλῳ. — 817. *stat vulnere mucro.* Vid. ad X, 334. — 818. „*labitur* de ipso conatu, nutat: nam v. 828. demum de equo defluit." *H.* Cf. adnott. ad VI, 310. Peerlk. *labitur* non per cadit, sed per: „languore in suos artus resedit" explicandum putat. — *labuntur - lumina.* Vid. Gronov. ad Senec. Hippol. 364. Peerlk. temere coniicit *solvuntur.* — *frigida* autem *lumina* fere i. q. X, 418. *canentia*, i. e. morientia. Thiel. inter alia confert Val. Fl. III, 178. *en frigidus orbes Purpureos iam somnus obit: iam calor et anni Deficiunt, vitaque fugit decus omne soluta.* — 821. *fida ante alias sola*, quod in prosa oratione *una ante alias fidissima.* Cf. adnott. ad Aen. II, 426. — 822. *Quicum.* Sic Med. aliique Codd. Arus. Messus p. 257. Lindem. et Prisc. XIII, 3, 13. p. 960. P.; ceteri *quacum.* Descendit autem hic Ablat. proprie a Pronomine *quis*, quod generis communis est, et usu ad Pron. relat. *qui* transiit. Cf. etiam Cort. et Kritz. ad Sall. Cat. 51, 24. Iahn. ad h. l. et ad Ovid. Trist. V, 5, 44. Poëtae ante oculos fuit Ennius Ann. VII. (apud Gellium XII, 4. p. 74. Hessel.) *Haecce locutu' vocat, quicum bene saepe libenter Mensam sermonesque suos rerumque suarum Comiter impertit*, ubi vid. Columna p. 136. Cf. etiam Stat. Silv. V, 2, 37. *illi curarum asperrima suetus Tradere partirique metus.* — *partiri* pro partiri solebat. Vid. adnott. ad Geo. I, 200. — 823. „*Hactenus potui*, sc. pugnare, viribus valui; pro vulgari: nunc vires deficiunt, vel deficio iam." *H.* Per similem ellipsin Oros. VI, 1. *hucusque humana scrutatio potuit.* Cf. etiam Heins. ad Ovid. Met. VIII, 883. De Part. *hactenus* vid. Brem. ad Nep. Milt. 5, 5. et Hand. Turs. III. p. 9. — 824. *conficit*, scil. me. Sic ap. Cic. Tusc. II, 17, 41. *vulneribus confecti*, ap. eund. Catil. II, 11, 24. *gladiator saucius et confectus* cett. Thiel. etiam confert Donat. ad Ter. Eun. V, 4, 6.: „Proprie hoc verbum (conficere) convenit iis, qui gravissimis vulneribus occubuerunt." — 825. „Animum generosum Camillae facile mirabere, quae in ipsa morte non de sua, sed de reipubl. salute cogitat." *H.* — 826. *Succedat pugnae.* Vid. X, 690. — *perferre* verbum proprium de nuntiis, quod quomodo differat a *deferre*, et quando potissimum usurpetur, docent Cort. ad Lucan. VIII, 218. Herzog. ad Caes.

Iamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens. Tum frigida toto
Paullatim exsolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera; deiecta crudescit pugna Camilla;
Incurrunt densi simul omnis copia Teucrûm
Tyrrhenique duces Euandrique Arcades alae.
 At Triviae custos iam dudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio iuvenum in clamore furentum

B. G. IV, 27. et Schmid. ad Hor. Ep. I, 13, 2. — 827. Macrob. VI, 4. hos comparat Furii versus Ann. I.: *Ille gravi subita devinctus vulnere habenas Misit equi lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit aeratis sonitum.* — *Simul his dictis.* Vid. ad V, 357. et cf. X, 856. — 828. *Ad terram fluens.* Vid. supra v. 501. — 829. „*exsolvit se.* Proprie anima corpore [tamquam carcere] exsolvi dicitur. Tamen et IV, 703. *teque isto corpore solvo.* — 830. *captum leto caput*, h. e. victum, ideoque languens.“ *H.* Imitatur hunc locum Paullin. Petric. III. de vita Martini (a Peerlk. laud.) *Tum fessum leto posuit caput.* Rom. et alii Pieriani cum Donato *reliquit*, quod non displicet Iahnio, orationem ita vividiorem fieri censenti (?). Wagn. haud dubitat, quin, si manum extremam operi suo adhibere poëtae licuisset, post illa v. 827. *linquebat habenas* vix tulisset haec *arma relinquens.* — 831. Comparant Homericum ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων cett. Il. XVI, 855 sq. — *indignata*, invita. Cf. I, 55. Ovid. Met. XII, 354. Fast. IV, 896. Quinct. Inst. I, 11. extr. all. — *sub umbras.* Vid. v. 181. Sic *sub Tartara* ap. Ovid. Met. XI, 670., Silium VI, 39. al. Bothius hunc versum sine iusta causa spurium et ex XII, 952. huc illatum censet; quo deleto vel vitiosa fieret oratio, quum Virgilius sententiam plane absolutam Nominativo Participii claudere non soleat; quod docet Wagn. in singulari Excursu ad l. XII. adiecto. (Cf. adnott. ad XII, 612.) Quod concedens Peerlk. cum hoc versu etiam antecedentis clausulam damnat, et haec omnia *arma relinquens - - sub umbras* pro additamento Grammatici alicuius habet. — 832. *immensus surgens.* Vid. ad VIII, 559. — 833. *deiecta Camilla.* Vid. ad X, 753.— *crudescit pugna*, crudelior fit multorum caede. Cf. Stat. Theb. VII, 624. et Val. Fl. II, 509. — 834. *omnis copia*, totus exercitus. Vid. ad II, 564. — 835. *Euandri Arcades alae* etiam XII, 551. commemorantur. — 836. „Exsequitur nunc Opis, quod mandatum erat a Diana v. 587. sq., ut mortem Camillae ulciscatur morte Arruntis.“ *H.* Peerlk. de hoc loco (836—867.) sic iudicat: „Maluissem Virgilius a persona Nymphae Opis plane abstinuisset. Omnia ad eam pertinentia et in rebus et in verbis ita sunt concepta, ut fortasse Silio Italico, non Latinorum poëtarum principe digna reperiantur;“ atque etiam in singulis eius verbis multa vituperat. Et sane hic locus est inter languidiores et minus elimatos Aeneidos; unde tamen non sequitur, quod Peerlk. suspicatur, relictum eum esse a Virgilio leviter modo inchoatum et ab alio poëta posteriorum temporum infelici successu elaboratum. — „*custos*, comes, famula, ut V, 546. Epytides *custos comesque* Iuli.“ *H.* Sed ibi *custodem* aliud quid significare vidimus. Hic potius *custos* ad mandata Dianae spectat et arcte cohaeret cum verbis *in montibus - - sedet - spectatque - pugnas*, ut idem fere sit quod *speculatrix, observatrix*, et Genit. *Triviae* significet a Trivia illuc missam. Cf. Aen. VI, 186. Iuven. V, 40. Suet. Tib. 12. al. Peerlk., voc. *custos* non

Prospexit tristi multatam morte Camillam,
Ingemuitque deditque has imo pectore voces:
Heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello!
Nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse sagittas.
Non tamen indecorem tua te regina reliquit
Extrema iam in morte; neque hoc sine nomine letum
Per gentis erit, aut famam patieris inultae.
Nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum;
Hic dea se primum rapido pulcherrima nisu

---

intelligens, coni. *At Triviae iussu.* — 837. *interrita*, impavida (*kaltblütig*) utpote venatrix, quae iam adsueta est eiusmodi spectaculis, et hic tantum assidet tamquam speculatrix a Diana missa. Quare temere in hoc epitheto haeserunt quum alii tum nuper Peerlk., qui haec adnotat: „*Interrita* metri causa videtur additum. Quid mirum spectasse *interritam*, quae extra telorum iactum tuta in altis montibus sederit?" — 839. *multatam.* Heins. ex Med. aliisque Codd. *mulcatam* in contextum intulerat, quod iure reiecit Burm., coll. Arntzen. ad Aur. Vict. vir. ill. c. 51. et Drak. ad Liv. III, 67., quibus Wagn. addit Lindem. ad Gramm. Latt. Vol. I. p. 185. not. 23., comparans Silium X, 463. *multata cadavera caede.* — 841 sqq. Hanc totam Opis orationem ad nostrum sensum parum gravitatis epicae habere, non temere memorat Heynius. Praeterea etiam plura, quae Diana iam dixerat, Opis praeter necessitatem repetit. Cf. Peerlk. adnot. ad v. 836. — 843. *desertae in dumis* Heyn. pro: in dumis desertis, i. e. in silvis, positum accipit; rectius autem Wagn. *desertam* per solitariam, in loco infrequenti habitantem explicat coll. adnot. ad II, 714. — *coluisse Dianam* non tam ad sacrificia deae oblata spectat, quam ad venationem, quae instar cultus est deae. Cf. Ovid. Met. I, 694. *Ortygiam studiis ipsaque colebat Virginitate deam*, ibique Bach., qui etiam comparat Ovid. ex P. III, 2, 48. — 844. *nostras sagittas.* Cf. supra v. 536. *Sagittas* autem Wakef. pro vulg. *pharetras*, quod unus Palat. tuetur, ex reliquis Codd. omnibus revocavit, eumque recentiores omnes iure secuti sunt. — 845. „Poëtae Eurip. Hippol. 1416. obversatum fuisse Valcken. ad Hippol. l. l. putabat." *H.* — *indecorem*, armis spoliatam et inultam. — *reliquit*, quod rem ex decreto (v. 591.) constitutam indicat, Heins. ex Med., Rom. aliisque bonis libris restituit. Bothius ex paucis libris *relinquit* edidit. Vulgo *relinquet*, quod Krehl. ad Prisc. VI, 9, 47. unice verum esse putat. — 846. *sine nomine*, ignobile. Vid. ad IX, 343. — 847. *aut.* Vid. ad IV, 339. et supra v. 737. — „*famam* (ignominiam) *patieris inultae*, h. e. non morieris inulta; non narrabitur de te, tulisse eum impune, qui te interemit." *H.* Cf. X, 739. IV, 659. et similes loci. — Cum v. 848. cf. supra v. 591. et observetur temporum variatio. Hic enim, ubi Camillae corpus iam violatum est, Virg. scripsit *violavit*, supra autem, ubi res nondum facta est, sed metuitur tantum ut futura, *violarit.* — 849 sq. „Tumulorum hoc genus antiquissimum ex aggesta in collis altiudinem humo apud omnes fere veteres populos. Exempla etiam ap. Hom. Il. II, 603. VIII, 86 sqq. XXIII, 245 sqq." *H.* — *monte sub alto*, ut supra in simillimo loco VI, 234. *monte sub aërio.* — 850. „Regem *Dercennum* aliunde non novimus. Iul. Sabinus haec affert: „Dercenus, rex unus ex antiquissimis in Latio, quem plerique

Sistit et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit laetantem animis ac vana tumentem:
Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum,
Huc periture veni, capias ut digna Camillae
Praemia. Tune etiam telis moriere Dianae?
Dixit, et aurata volucrem Threïssa sagittam
Deprompsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longe, donec curvata coirent
Inter se capita, et manibus iam tangeret aequis,
Laeva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
Extemplo teli stridorem aurasque sonantis
Audiit una Arruns, haesitque in corpore ferrum.

Latinum eundem dixerant, ut Iginus (i. e. Hyginus in Comm. in Virgil. deperditis)." *H.* — 853. *laetantem animis* est Med. a m. pr. lectio, quam cum Wakef. et Wagn. (quos etiam editt. me posteriores sequuntur) reduximus loco vulg. *fulgentem armis*, quod minus respondet verbis additis *ac vana tumentem*, quae, quum per Particulam *ac* adiiciantur, simile quid contineant necesse est. Wagn., qui apte confert X, 739 sq., alteram lectionem ita ortam suspicatur, ut primum aliquis scripserit *laetantem armis*, quod alius deinde per *fulgentem armis* interpretatus sit. Thiel. tamen vulgatam retinuit. — *vana tumentem*, tumentem facto, quod ipsi non est commodo et laetitiae futurum. Cf. adnott. ad Geo. III, 149. Aen. IX, 125. 794. al. *Tumere* autem, scil. arrogantia, superbia, est Gr. φυσιοῦσθαι, φυσᾶσθαι, ὀγκοῦσθαι. Cf. Hor. Sat. I, 7, 7. II, 3, 213, Phaedr. I, 3, 4. Sen. Octav. 497. Silius X, 177. et, quos Thiel. laudat, Obbar. ad Hor. Ep. I, 1, 36. et Markl. ad Stat. Silv. V, 3, 10. — 855. *diversus*, in diversa. Vid. adnott. ad Geo. IV, 432. et Aen. V, 166. coll. adnot. ad V, 162. et Bach. ad Ovid. Met. VIII, 463. Eadem ratione paullo post v. 871. *aversus* usurpatum videbimus. — 856. *Huc periture veni*, i. e. huc veni periturus, s. ut pereas. Vid. ad II, 283. et IX, 485. — *digna Camillae praemia*, ironice pro: poenam Camillae caede meritam. Cf. II, 537. Ovid. Met. VIII, 502. *Nunc merito moriere tuo: cape praemia facti* al.; de Genitivo autem adiecto vid. ad I, 462. et II, 413. — 857. Verba *Tune etiam telis m. D.*, in quibus interpretandis multum sudavit Heyn., ita ut adeo totum hemistichion ab alia manu adsutum suspicaretur, Iahn. et Wagn. simplicissime et rectissime sic capiunt: quamvis fugias, nulla tamen te fuga Dianae telis, quae nemo vitare potest, subtrahet; ut interrogatio animum irridentis prodeat. (Nos: *Du wirst doch wohl auch durch Dianens Geschosse sterben?*) *Ne* igitur pro *nonne* positum accipias, qua de re cf. adnott. ad Aen. I, 39. Brunck. coni. *tuque etiam*, et Both. edidit: *digna Camillae Praemia teque, et iam telis m. D.* Imitatus est h. l. Statius Theb. X, 910. et IX, 787. — 858 sqq. Heyn. conferri iubet Hom. Il. IV, 116 sqq. et Quint. Cal. X, 231 sqq. — *Threïssa*, Opis, quam Dianae ministram poëta Threissam facit, quia Threissae erant bonae venatrices. Ceterum vid. supra ad v. 532. et 659. — 859. *cornu*. Vid. ad Ecl. X, 59. — „*infensa*, infenso animo, qui vires novas adiiciebat." *H.* — 861. *capita*, duo cornua s. extremitates arcus; *coire* igitur, non nimis stricte intelligendum, i. q. quam proxime convenire. — *aequis* pro aeque, aequaliter dextra pectus ac laeva sagittae cuspidem. Scilicet dextra nervum tetenderat, ita ut mammae admotus ille dextrae esset; laeva tenebat arcum ea parte, qua ei sagitta imponitur a nervo remisso impellenda. Cf. Iliad. IV, 123 sq." *H.* Vid. ad V, 387. et al. adnott. — 862. *Laevā aciem*. Vid. ad X, 179. — 863. Cf. IX, 631—633. — *audiit una — haesitque*, ut alibi (II, 692. V, 857. VIII, 520. XI, 296.) *vix - - que* ad signifi-

Illum exspirantem socii atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt;
Opis ad aetherium pennis aufertur Olympum.
Prima fugit, domina amissa, levis ala Camillae;
Turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas,
Disiectique duces desolatique manipli
Tuta petunt, et equis aversi ad moenia tendunt.
Nec quisquam instantis Teucros letumque ferentis
Sustentare valet telis, aut sistere contra;
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus,
Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
Volvitur ad muros caligine turbidus atra
Pulvis, et e speculis percussae pectora matres
Femineum clamorem ad coeli sidera tollunt.
Qui cursu portas primi irrupere patentis,
Hos inimica super mixto premit agmine turba;
Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
Moenibus in patriis atque inter tuta domorum

---

candas res duas uno fere temporis momento se excipientes coniunguntur. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXXV, 6. et adnott. ad II, 803. et 692. Thiel. conferri iubet Klotzii Quaest. Tull. p. 63. — 865. *extrema gementem.* Cf. VI, 466. — 866. „*obliti*, ἀμελήσαντες, h. e. non curantes prae fugiendi studio.“ *H.* Cf. V, 174. et 703. Sic contra *memor* haud raro is, cui aliquid est curae. Vid. ad Geo. I, 167. et II, 236. — *ignoto in pulvere*, ignoto in loco campi pulverulenti; nemo locum notare studuit, in quo corpus reliquerunt. — *levis ala*, utpote equitum. Cf. V, 819. et VI, 17. — 870. *disiecti*, dispersi, per campum palantes fuga. — *desolati*, a ducibus relicti. Cf. Stat. Theb. IX, 672. *Hypseos hinc turmae desolatumque magistro Agmen.* — *Tuta petunt.* Cf. IX, 366. et infra ad v. 882. — 872. *letum ferentes*, inferentes hostibus. — 874. *laxos arcus.* Sic etiam Hor. Od. III, 8, 23. *Iam Scythae laxo meditantur arcu Cedere campis.* — *humeris languentibus*, ipsi languentes, fessi. — 875. *Quadrupedumque.* Rom. fragm. Vat. a m. pr. et Donatus *Quadripedoque*, quare Iahn. edidit *Quadrupedoque*, ut VIII, 596., ubi hunc totum fere versum iam legimus, *Quadrupedante sonitu.* Quum tamen meliores scriptores ante Ammianum voce *Quadrupedus* prorsus abstinuisse videantur, Iahnium sequi dubitavimus. Ceterum vid. adnott. ad l. l. Wakef. ad Lucr. II, 330. verba sic distincta malit: *Quadrupedumque, putrem cursu, q. u. c.;* Peerlk. autem coniicit: *Quadrupedique*, quod comprobare studet coll. locis Apuleii Met. VI. p. 434. *lorum abrumpo meque quadrupedi cursu proripio*, et p. 436. *equestri celeritate et quadrupedi cursu solum replaudens*, quum constet Apuleium esse Virgilii imitatorem. — 876. Pulveris nubes indicat oppidanis, Latinos pulsos ad urbem refugere. — 877. „*e speculis*, de muris, unde prospiciunt, ut v. 475.“ *H.* Cf. etiam XII, 131 sqq. De voc. *speculae* vid. ad Ecl. VIII, 59. — 879 sqq. „Portae, quasi tuta esset urbs exercitu propugnante, patent; sed quum foeda fuga advolent equites, clauduntur.“ *Gossr.* Comparant Iliad. XII, 122 sqq. — *primi*, priores quam illi, qui venerunt, quum portae clauderentur. — 880. „*super*, a tergo, ut alibi quoque: premit fugientes hostes.“ *H.* Immo *super* hic i. q. insuper, praeter periculum ab hoste imminens (cf. adnott. ad Aen. II, 71. I, 29. al.); et *inimica turba* non est hostium, sed ipsorum Latinorum, quae nimis conferta ipsa sibi obest et nocet, ut multi, suis mutuo telis confixi, misere pereant. — *mixto*, turbato, confuso, *agmine.* Cf. X, 721. — 882. Med.

Confixi exspirant animas. Pars claudere portas;
Nec sociis aperire viam, nec moenibus audent
Accipere orantis; oriturque miserrima caedes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Exclusi ante oculos lacrimantumque ora parentum
Pars in praecipitis fossas urgente ruina
Volvitur, immissis pars caeca et concita frenis
Arietat in portas et duros obiice postes.
Ipsae de muris summo certamine matres —
Monstrat amor verus patriae, ut videre Camillam —

Rom. et pauci alii Codd. pro *inter tuta d.* exhibent *intra tuta d.;* quod Thiel. recepit, in verbis *limine, moenibus, domibus* gradationem inveniens, ut *intra tuta domorum* utique sit in ipsis domibus. Sed iure Wagn. vulgatam defendit; quum, etiamsi concedere velimus, *intra tuta domorum* significare posse i. q. in ipsis domibus, non tamen ipsas domos, sed moenia tantum intraverint Troiani et *inter* domos, non *intra* domos confixi sint, *intra* autem ex VI, 525. aut VII, 168. facile repeti potuerit. Ceterum *Tuta domorum*, ut *strata viarum* et multa similia. Vid. ad Geo. I, 393. Aen. I, 310. 422. al. *Tuta* substantive etiam ap. Ovid. Trist. II, 201. Tac. Ann. I, 2. XV, 29. al. legitur. — 883. *claudere* de conatu tantum claudendi videtur intelligendum; conferta enim turba per portam irruens impedit, quominus portae statim claudantur. — 884. „*moenibus*, portis; e more loquendi, quum moenia latius dicantur quam muri.“ *H.* Vid. ad II, 234. — Cum v. 885. cf. II, 411. — 886. „Agitur de portis nondum clausis, sed claudendis. Dum in eo sunt oppidani, ut portas claudant, ecce irruunt primi fugientes, quos, ne una cum iis hostis irruat, isti accipere intra urbem nolunt. Hinc oritur caedes partim eorum, qui vi ab ingressu portae fugientes prohibere volunt, [ut claudi possint portae], partim eorum, qui vi irrumpunt et in resistentes irruunt.“ *H.* Peerlk., quum Donatus in Codd. quibusdam invenerit *Defendentum aditus duro et sub Marte cadentum*, totum versum, quem etiam ipsi sententiae contrarium putat, quia de portis vere iam clausis cogitat, spurium censet, utpote ad ultima superioris verba supplenda et explicanda adiectum. — 887. Cum verbis *Exclusi - - Pars* cf. XII, 278. ibique et ad VI, 580. adnott. — 888. *in praecipites fossas.* Cf. Ovid. Met. I, 97. *Nondum praecipites cingebant oppida fossae.* — *ruinam* Heyn. de ruina soli, i. e. orae s. marginis fossarum, accipit; sed recte Wagn. censet, ruinae soli non convenire *urgendi* verbum, et sensum potius hunc esse: urgent se alius super alium ruentes. — 889. *immissis frenis.* Vid. adnott. ad V, 662. — 890. *Arietat.* Cf. Plaut. Truc. II, 2, 1. *Quis illic est, qui tam proterve nostras aedis arietat?* praeterea autem Silius IV, 149. *Boiorum ante alias mobilis ala arietat in primos;* Attius ap. Cic. Div. I, 22, 44. *connititur in me arietare;* Sen. de ira II, 3. *antequam acies inter se arietarunt.* Ceterum cf. adnott. ad Geo. I, 397. et al. — *duros obiice*, non cedentes, utpote firmo repagulo munitos. — V. 891 sqq. cum Wagn. verba sic coniunge: *Ipsae summo certamine* (i. e. certatim: cf. V, 197.; non „in summo discrimine“, ut Serv. explicat) *de muris Tela manu iaciunt*, non: *ut de muris videre Camillam*, et *monstrat* accipe pro: docet, hortatur, sc. „ut hoc faciant exemplo Camillae pro Latio mori ausae.“ Cf. IX, 44. ibique adnott. Verba enim *ut videre Camillam* (scil. fortiter morientem; quod non opus erat ut adiiceretur, quum inde a v. 868. narrata omnia caedem Camillae sequantur et ob eam eveniant), quae Heynio et Brunckio ab inepto quodam homine ad supplendum versum assuta videntur, idem Wagn. propterea addita censet a poëta, ut subiti ardoris matronarum causa ab insigni exemplo, plane ad excitandam muliebrem fortitudinem comparato, repeteretur. Quae Wagneri

Tela manu trepidae iaciunt, ac robore duro
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Praecipites, primaeque mori pro moenibus ardent.
Interea Turnum in silvis saevissimus implet
Nuntius, et iuveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostis, et Marte secundo
Omnia corripuisse; metum iam ad moenia ferri.
Ille furens — et saeva Iovis sic numina poscunt —

---

explicatio aperte praeferenda est Ruhkopfii, haec adnotantis: „Sensus est: *monstrat*, quales sint Latinae matronae, *amor verus patriae*, *ut*, i. e. ex quo, *viderunt* in urbe sua mulierem illam pro urbe et gente pugnaturam *Camillam*.“ Non tamen cum Iahnio assentior Wagnero contendenti, sola verba *Monstrat amor verus patriae* parenthesin efficere, quum vel elisio *patriae ut* demonstrare videatur, Virgilium haec coniuncta intelligi voluisse: monstrat amor patriae, cuius Camilla tam egregium edidit exemplum; neque video, quid languidi insit vulgatae rationi, totum versum 892. parenthesi includenti. (Süpflius Wagnerum, Gossr. nos secutus est.) Ceterum sane negari non potest, haec quodammodo repugnare iis, quae v. 593 sq. legimus; sed similes repugnantias in multis Virgilii locis inveniri, vere memorat Wagn. Peerlk. illis omnibus de causis hunc versum, quo nihil molestius, nihil insuavius cogitari possit, spurium censet, et Virgilium potius *M. amor p. et virtus invicta Camillae* vel *M. amor p. et morientis imago Camillae* scripturum fuisse suspicatur. — 893. Pro telis utuntur stipitibus durae roboris et sudibus praeustis. Vid. ad VII, 524. — 895. *Praecipites*. ut *trepidae*, festinationem ac studium declarat. — *pro moenibus*, in moenibus, quae student defendere. Vid. ad IX, 575. — *ardent* ex melioribus libris (inter quos Med. a m. pr.) pro vulg. *audent* recepit Heinsius. Peerlkampio tamen, qui confert IX, 217., *audent* de feminis suavius dictum videtur. — 896. *saevissimus nuntius* (i. e. res nuntiata) *implet* (vid. ad IV, 189.) *Turnum* (animum Turni percutit) *in silvis*, qui tum in silvis versabatur; quare Praepositio, quam pauci quidam Codd. omittunt, abesse non potest. *Implere* autem Wagn. docet interdum absolute dici de eo, cuius animus vel nuntio aliquo, vel sono, vel fama ita percutiatur, ut vel perturbetur, vel stupeat, vel admiretur, vel alio modo afficiatur; coll. Val. Fl. II, 389 sq. et Ovid. Met. IX, 134 sq. et 665 sq., quibus adde Hor. Ep. II, 1, 211. Peerlk. autem, cui hoc *nuntius implet Turnum*, Genitivo vel Ablativo rei non addito, qua impleatur, plane non Latinum videtur, locum corruptum et vitium in voc. *saevissimus* residere putat, pro quo alii Codd. *densissimus*, alii *lenissimus* exhibeant. Praeterea memorat, potuisse Virgilium scribere *Turnum in silvis formidinis implet Nuntius* vel *Interea subito silvas saevissimus implet Nuntius, et Turno* etc.; sed quid vere scripserit, non nisi ex melioribus Codd. cognosci, aut fortasse felici aliqua coniectura ex simili loco Aen. XI, 447. erui posse. — 897. *fert tumultum*, fert nuntium, quo in animo iuvenis magnus excitatur tumultus, quo animus eius graviter perturbatur. Sic V, 665. *Incensas perfert navis Eumelus.* — 899. *Ingruere.* Cf. XII, 628. — „*Marte secundo omnia corripuisse*, victores pugna facta omnia loca [omnem campum] occupasse. — 901. Comparant illud *Διὸς δ᾽ ἐτελείετο βουλή* Iliad. I, 5. Pertinet autem hoc ad epicam oeconomiam, ne casu factum videatur, sed Iovis voluntate.“ *H.* — *et saeva* (i. e. adversa, infesta) Heins. ex Codd. revocavit. Antea vulgo edebatur *iam saeva.* De Copula parentheses incipiente vid. ad Ecl. IX, 11. Peerlk., quum alii Codd. pro *et* praebeant *iam*, *nam*, *si*, *sic*, et epitheton *saeva* non bene conveniat loco X, 104 sq., pro *et saeva* scribendum

Deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.
Vix e conspectu exierat campumque tenebat,
Cum pater Aeneas, saltus ingressus apertos,
Exsuperatque iugum silvaque evadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt.
Ac simul Aeneas fumantis pulvere campos
Prospexit longe Laurentiaque agmina vidit
Et saevum Aenean agnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum flatusque audivit equorum:
Continuoque ineant pugnas et proelia tentent,
Ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Hibero
Tingat equos noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem et moenia vallant.

---

putat *aeterna.* — 902. De locorum natura vid. supra v. 526 sqq. — 903. *Vix e conspectu exierat.* Cf. I, 34. — 904. *saltus apertos*, vacuos ab hoste. — 905. *Exsuperat iugum.* Vid. VI, 676. coll. III, 698. — Pro *silva opaca* pauci Codd. minoris pretii *silvas opacas.* Sed vid. ad IX, 99. — 906. *rapidi.* Vid. ad I, 644. — 907. *longis passibus* pro multis passibus, ut X, 549. *longos annos.* — Ceterum vulgo hunc locum sic distinguunt, ut post *absunt* et *vidit* Semicolon, post *equorum* autem Punctum appareat; quam rationem etiam Wagn. servavit. Nos locum ita distinximus, ut apodosis a v. 912. incipiat; in quo Copulam *que* non tam cum Iahnio sequenti *et* respondere censemus, quam potius cum Wagnero celeritatem rei indicare, quemadmodum XII, 81. *Haec ubi dicta dedit: rapidusque in tecta recessit.* Cf. adnott. ad II, 781. 803. al. et Wagneri Qu. Virg. XXXV, 6. — 908. *Simul* pro *simul atque* est positum, ut Ecl. IV, 26. Geo. IV, 232. Aen. III, 630. Cic. ad Att. VIII, 1. *simul aliquid audiero, scribam ad te* etc. Cf. Drak. ad Liv. VI, 1, Ruhnk. ad Ovid. Her. III, 9. Goerenz. ad Cic. Finn. III, 6, 21. id. ad Acad. II, 61, 51. et ad Legg. I, 3, 9. Boetticher. Lex. Tacit. p. 429. Kritz. ad Sall. Cat. 45, 3. alii. *Simul - - continuo* prorsus eadem ratione coniunxit Lucr. VI, 1022 sqq. *Quod simul - - est rarior, aër Factus - - Continuo fit, uti* cett. Süpflio tamen et Gossravio *simul* hic videtur Adverbium, cui respondeat v. 910. Copula *et*, ut sensus sit: eodem tempore Aeneas conspexit Turnum et hic agnovit Aeneam. — 910. *saevum* (i. e. fortem; vid ad I, 99.) *Aenean in armis*, armatum (vid. ad III, 595. V, 440. et al.). — 911. *pedum*, i. e. peditatus. — *flatus*, hinnitus. Cf. autem supra v. 607. huic simillimus. — 912. *Continuoque.* Vid. ad v. 907. — „*ineant - - tentent*: iniissent, tentassent, ni tinxisset, h. e. mersisset, equos Phoebus Oceano occiduo, qui ultra Hispaniam patet.“ *H.* De quo usu Praesentis et Imperfecti rem vividius tamquam praesentem exprimentis in locis, ubi Plusquamperf. exspectamus, cf. adnott. ad Aen. III, 187. VII, 808. Bach. ad Ovid. Met. I, 696. idemque ad Tib. I, 8, 22. — Cum v. 913. cf. XII, 114., ubi contrarium est: *Cum primum alto se gurgite tollunt Solis equi.* Peerlk. pro *roseus* praeter ullam necessitatem coni. *serus*, coll. Senec. Herc. Oet. 488. et Silio XV, 224. 914. — *Tingat equos.* Cf. Geo. I, 246. II, 481. Lucr. V, 720. Ovid. Met. II, 172. all. — *noctemque - - reducat.* Cf. Hom. Il. VIII, 485. Idem Peerlk., qui, coll. Scaligero de re poët. p. 754., haeret in dictione *Sol noctem reducit*, coni. *Noctique - - recedat.* Sed quidni Sol occidens dici possit noctem reducere, imprimis quum addantur verba *die labente?* Sequitur nox diem, ideoque dies labens s. Sol occidens noctem quasi post se ducit et quotidie reducit.

P. VIRGILII MARONIS
A E N E I S.
LIBER DUODECIMUS.

ARGUMENTUM.

„Attritis in duobus et iis adversis proeliis Latinorum viribus, animisque eorum fractis, Turnus, uti omnem spem suam in se ipso sitam videt, frustra dissuadente Latino, reginaque multis cum cum lacrimis nequidquam retinente, singulari certamine cum Aenea dimicare statuit, eiusque rei Aeneam per quendam ex suis, Idmonem nomine, facit certiorem (1—106.). Accipit conditionem Aeneas, sollemnique utrimque sacramento foedus sancitur (107—215.). Id Iunonis impulsu (134—160.) a Iuturna Nympha, Turni sorore, in falsam Camertis imaginem conversa, perturbatur (216—243.): primusque omnium Tolumnius augur, falso augurio certam suis victoriam promittens, unum ex Gylippi filiis hasta traiicit (244—276.). Quo facto in conflictum armorum utraque pars ruit (277—310.). Aeneas quoque, dum subiti tumultus causam ignorans suos revocare conatur, ab incerto auctore sagitta vulneratus, proelio excedere cogitur (311—323.). Qua re intellecta Turnus, magnam sibi rei bene gerendae occasionem oblatam ratus, ingentem hostium stragem edit (324—382.). Interim Venus, decerpto ex Ida Cretensi dictamno herba, filio suo medetur (383—429.). Refectis viribus Aeneas, Ascanium paucis suo exemplo ad virtutem cohortatus, suis auxilio occurrit, Turnumque nominatim ad pugnam deposcit (430—445.). Verum, quum Turnus sui copiam non faceret (Iuturna enim, quae excusso Metisco auriga currum eius moderabatur, in diversam semper partem habenas deflectens, congredi eos non patiebatur (446—485.) caede multorum facta (486—553.), oppugnandae urbis consilium capit: admotoque ad moenia exercitu, in propugnacula proximaque aedificia ignem coniicit (554—592.). Ibi Amata, quum Turnum occisum arbitraretur, doloris impatientia laqueo vitam finit (593—613.) His rebus Turno per Sacem nuntiatis, quum eo rem redactam videret, ut sibi necessario dimicandum esset, nisi perpeti mallet sociorum urbem, se inspiciente, in hostium potestatem pervenire, ultro Aeneam ex praescripto foederis ad singulare certamen provocat (614—696.). Ea in pugna superior Aeneas, quum victi hostis precibus iam paene ad misericordiam flecteretur, conspecto in humeris eius balteo, quem occiso Pallanti Turnus detraxerat, repente ira accensus gladio per pectus adacto eum vita spoliat (697—952.).“ *H.*

Turnus ut infractos averso Marte Latinos

„Tela iam detexta et rebus ad novissimum momentum adductis, quum pugna altero die exspectanda sit, qua Turnum esse casurum facile quisque praevidet: nova rerum momenta excitavit poëta variavitque narrationem mirifice. Pugnae utriusque exercitus substituitur certamen inter Aeneam et Turnum singulare. Foederis conditiones ipsum Aeneidis argumentum et finem continent, ut Troiani in Latio (v. 187 sqq. 202 sqq.) sedes accipiant. Nec tamen hoc exitum habet, turbato foedere. Ita nova rerum conversio exoritur. Increscit nostra sollicitudo, quum Aeneam vulneratum, eoque ex pugna subducto, Turnum audacter, si umquam, se iactantem videamus. Praeter spem Aeneas sanatus in pugnam redux Turnum ad pugnam deposcit. Sed et hanc nostram exspectationem intercipit Iuturnae fraus. Ad ultima perventum est, quum Aeneas ad urbem exercitum ducit eamque oppugnare constituit. Procedit nunc Turnus in pugnam et victus interimitur.“ *H.* — 1. *infractos*, plane fractos. Cf. V, 784. VII, 332. et IX, 499. ibi-

Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis, ultro implacabilis ardet,
Attollitque animos. Poenorum qualis in arvis,
Saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
Tum demum movet arma leo, gaudetque comantis
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Impavidus frangit telum, et fremit ore cruento:
Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic affatur regem, atque ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno; nihil est, quod dicta retractent

---

que adnott. Barth. ad Stat. Theb. X, 193. Bentl. ad Hor. Od. III, 2, 18. et Doederl. *Lat. Synon. u. Etym.* Vol. III. p. 222 sq. Serv. minus recte interpretatur: antea semper non fractos. — 2. *Defecisse* eodem sensu, quo supra XI, 423. — „*sua nunc promissa reposci*, posci, exspectari, ut iis satisfaciat. Sunt promissa de pugna cum Aenea ineunda: XI, 436 sqq." *H.* De *reposcendi* verbo pro simplici *poscendi* posito Thiel. conferri iubet Ruhnk. ad Rutil. Lupum. p. 109. ed. Frotsch. Sed etiam in eiusmodi locis voculam *re* propriam vim suam retinere, vidimus ad Aen. II, 139. IV, 656. Geo. II, 194. et al. Poscimus enim, ut, qui nobis aliquid promisit, fidem suam exsolvendo promissum quasi *re*dimat. *Promissa* autem *reposcere* legitur etiam ap. Val. Fl. VII, 650. Suet. Aug. 42. Flor. III, 17, 9. al. Peerlk., coll. Aen. II, 139. et VII, 606., praeter necessitatem coni. *se nunc prom. reposci.* — 3. *ultro:* nullis adhuc probris ac conviciis a quopiam lacessitus. Cf. adnott. ad II, 145. X, 282. et al. Peerlk. et hunc versum coniectura vexavit, pro *ultro* substituens *ira.* — *implacabilis ardet*, ardet ira implacabili. — 4. „*Attollit animos*, magis etiam, quam antea, ira et pugnandi cupiditate accenditur. Cf. II, 381. et Prop. IV, 6, 51. *attollit vires*, i. e. auget. Sic etiam Verbo simplici *tollere animos* IX, 127. et al. — Cum comparatione, quae sequitur, cf. Hom. Il. V, 136 sqq. XX, 164 sqq. Hes. Sc. Herc. 426 sqq. Stat. Theb. II, 128 sqq. Silius X, 242 sqq. Lucan. I, 205 sqq. VI, 220 sqq. Val. Fl. III, 597 sqq. Quint. Cal. III, 142 sqq. et Virg. ipse supra IX, 551 sqq. — 5. *ille - - leo.* Vid. ad XI, 809. et I, 3. — *saucius - - pectus.* Vid. ad Ecl. I, 55. et al. — 6. *Tum demum*, i. e. ubi saucius est. Cf. adnott. ad Geo. I, 203. — „*movet arma* a virorum pugna petitum: ad pugnam se parat. Cf. Geo. III, 236. et Stat. Theb. II, 130." *H.* — *gaudet - - excutiens.* Vid. ad Geo. II, 510. et Aen. X, 500. — *comantes toros*, iubam. Cf. adnott. ad Aen. II, 391. et Geo. III, 81. Sic Catull. 63, 83. *Rutilam ferox torosa cervice quate iubam.* Ambros. Hexaem. VI, 6. (a Peerlk. laud.) hunc locum imitatus scripsit: *Eximia leonis pulchritudo comantes cervice toros excutit.* — 7. *fixum*, corpori infixum, corpore receptum. — „*latronis*, h. l. venatoris, qui ex insidiis eum aggressus erat: translate ab iis, qui vias obsident praedandi causa." *H.* Ceterum de voce *latronis* cf. Varro L. L. VII, 52. Nonius h. v. p. 134, et Festus h. v. p. 118. Müll. Peerlk. haec verba *fixumque latronis* una cum toto v. 8. sine iusta causa censet spuria, (scil. quod nemo posteriorum hunc locum imitatus sit, quod leo telum non facile frangere studeat, sed potius in hostem irruat, et quod non satis intelligatur, quid sibi velit os cruentum). — 8. *fremere* verbum propr. est de leonibus. Cf. Varr. L. L. VI. p. 100. Bip. *Multa ab animalium vocibus translata in homines. - - Ennii a leone: Pausam fecere fremendi.* Silius VII, 425. XI, 245. (et Drak. ad eiusd. X, 244.) Sic etiam de tigribus (ap. Val. Fl. II, 260.) et aliis feris bestiis; de equis usurpatum videmus Geo. I, 12., ubi vid. adnott. — 9. *accenso.* Vid. ad IV, 697. — 10. *turbidus.* Vid. X, 763. et XI, 742. — *infit.* Vid. ad V, 708. — 11. „Repetit Turnus, quae iam XI, 434 sq. dicta, dum

Ignavi Aeneadae, nec, quae pepigere, recusent.
Congredior. Fer sacra, pater, et concipe foedus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
Desertorem Asiae, — sedeant spectentque Latini! —
Et solus ferro crimen commune refellam;
Aut habeat victos, cedat Lavinia coniux.
Olli sedato respondit corde Latinus:
O praestans animi iuvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me impensius aequum est
Consulere, atque omnis metuentem expendere casus.

---

se pugnae singulari cum Aenea obtulerat. — 11. 12. Respicit XI, 115 sq. Aeneae verba ad legatos Latinorum, sed in invidiam Aeneae traducta.“ *H.* — *in Turno* pro: in me. Vid. ad III, 380. X, 374. et al. Sic statim post v. 23. *Latino.* — „*retractent* non est, quod Serv. voluit, *repetant et revolvant*, sed revocent, recedendo ab iis, de quibus iam conventum erat; nam sequitur *recusent.*“ *H.* Cf. infra v. 889. Plin. Epist. X, 112. Cic. Tusc. I, 31, 76. Liv. III, 52. etc. — 13. *Congredior*, in eo est, ut congrediar, i. e. stat congredi. Vid. ad IX, 21. et X, 801. — *fer sacra.* Cf. infra v. 118 sq. et 170 sqq. Foedus autem a veteribus non iniebatur, nisi sacro ante facto. — *pater.* Vid. ad Ecl. I, 39. et al. — *concipe foedus*, fac verbis ex more conceptis. Cf. inf. v. 158. et Stat. Achill. II, 228. *iunge manus et concipe foedus* (ubi vid. Barth.) Sic Ovid. Met. VII, 594. *concipere vota*, Fast. I, 182. et Sen. Troad. 1100. *concipere preces* cett. — 14. *Dardanium* cum contemptu sic nude positum esse, observat Wagn., ut IV, 662. *Dardanum* (ubi vid. adnott.); alias enim nusquam Aeneam simpl. vocari Dardanium, sed Dardanium Aeneam, vel ducem, ductorem, virum Dardanium. Sic autem longe fortiorem evadere locum, quam si, Commate in fine versus sublato, construamus *Dardanium desertorem Asiae*, quisque videt. — 15. „*Desertorem Asiae*, invidiose, quasi transfugam: supra VII, 358. *exsules Teucros* dixerat Amata. — *sedeant* ad ignaviam exprobrandam esse accommodatum vides.“ *H.* Cf. adnott. ad IX, 4. Wagn. potius Homerum poëtae ante oculos fuisse putat Il. III, 68 sqq., coll. etiam Epit. Il. v. 267.; ignaviae tamen exprobrationem quandam inesse verbis coniunctis *sedeant spectentque*, non negaverim, in quo mecum consentit Wagn. in min. edit. — 16. Ego solus *crimen*, criminationem, *communem*, ab omnibus Latinis mihi factam (cf. XI, 215 sqq.), armis refutabo. Cf. infra v. 844. *dextra Drancis dicta refellam?* Gossravio *crimen commune* est commune flagitium fugae, cui explicationi magis conveniret altera lectio (Codd. deterioris notae) *repellam.* — 17. *habeat* (in potestate, in ditione) *victos*, i. e. me victum. Cf. similem locum X, 862 sqq. Heins. sine ulla causa coni. *Aut abeat victor.* — *cedat.* Vid. ad III, 297. — 18. Wagn. apte confert Ennianum illud p. 17. Hessel. *Olli respondet rex Albaï Longaï.* Numeri quoque quam bene conveniant rei expositae, quisque videt. De forma *olli* vid. ad I, 254. Verba *sedato corde* apertum est opponi vv. *turbidus infit* v. 10. Ceterum vid. ad I, 254. — 19. *praestans animi*, ut ap. Silium V, 92. *praestans belli*, et Tac. Ann. VI, 6, 2. *praestantissimus sapientiae.* Sic *egregius animi* legimus supra XI, 417., ubi vid. adnott. — „*quantum ipse* pro: quo ferocior tu es, eo magis consentaneum est cett. Ex Attii Antigone expressa vult Macrob. VI, 2.: *Quanto magis te istius modi esse intelligo, Tanto, Antigona, magis me par est tibi Consulere et parcere.*“ *H.* Peerlk. tamen, coll. Ovid. Met. XIII, 367. et Heinsio ad Ovid. Her. XVIII, 71., scribendum putat *quanto.* Sed etiam alibi haud raro *quantum* cum Verbo coniunctum opponitur *tanto* cum Comparativo iuncto et contra. Cf. Liv. V, 10. VI, 38. XXXII, 5. XLIV, 7.

Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu; nec non aurumque animusque Latino est;
Sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores. Sine me haec haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis; simul hoc animo hauri:
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Coniugis et moestae lacrimis, vincla omnia rupi;
Promissam eripui genero; arma impia sumpsi.
Ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
Bella, vides, quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna vix urbe tuemur
Spes Italas; recalent nostro Tiberina fluenta

Tac. Hist. II, 99. Ann. II, 24. etc. — 22. „*Sunt tibi - - - Sine me:* haec iungenda ad absolvendam sententiam. Callide senex Latinus ea praemittit, quae dolorem et iram lenire possint. Habes regnum paternum, cuius ditio nuper captis aliquot oppidis aucta est, cett. - - - verbo: adsunt omnia, quae moderatis votis satisfacere possint; sed meae filiae coniugio potiri non potes.“ *H.* — 23. *manu*, virtute bellica. Vid. ad II, 434. et VI, 683. — *Latino* (i. e. mihi) *est aurum* (vid. ad XI, 213.) *animusque*, i. e. voluntas inde tibi largiendi, quantum satis est, s. liberalitas; unde etiam apparet, pervertere loci sententiam eos, qui (ut Gifanius in Ind. ad Lucr. p. 462.) cum paucis quibusdam Codd. edi malunt *animus aurumque.* Peerlk. haec verba *nec non aurumque animusque L. est* tamquam obscura et inepta eiicienda censet, ut versum imperfectum habeamus. — 24. Unus Med. pro *agris* exhibet *arvis*, et poterat sane *agris* facile huc transferri ex XI, 431., quod etiam Wagn. memorat. Sed quum haec duo vocc. saepe confundantur (vid. Geo. II, 341. III, 249. Aen. VII, 537. X, 390. XI, 247. XII, 516.), cum eodem viro doct. unius Cod. auctoritati non nimis multum tribuendum puto. — 25. *Nec genus indecores:* Servius confert οὐκ ἀσχήμονες τὸ γένος, et editores putant, poëtae obversatum esse locum Hom. Il. IX, 399 sq. De forma *indecores* pro vulg. *indecori* cf. adnott. ad VII, 231. — *haud mollia fatu.* Cf. Silius I, 113. *subiicitque haud mollia dictu.* — 26. *sublatis dolis*, sine ullo dolo, aperte, ingenue. — *simul hoc animo hauri*, ἐμβάλλεο θυμῷ, hoc ipsum, quod dicturus sum, penitus ad animum tuum admittas. Cf. III, 250. et adnott. ad IV, 359. Peerlkampio etiam haec verba spuria videntur. — 27. *veterum*, priorum, qui ante Aeneae adventum Laviniam petierant. Cf. VII, 54 sqq. — 28. *canebant.* Vid. ad II, 124. — 29. *Victus - - victus.* Vid. ad Ecl. IV, 6. coll. adnot. ad Aen. I, 315. 750. et XI, 358. — *cognato sanguine:* Venilia enim, Turni mater, soror erat Amatae, uxoris Latini. Vid. VII, 366. et X, 76. — 30. *vincla omnia rupi* religionis et foederis; ut ex verbis proxime sequentibus apparet. — 31. *Promissam eripui genero.* Nam Aeneae per legatos promiserat filiam (VII, 267 sqq.). Cf. etiam XI, 105. — *genero*, scil. futuro. Vid. ad Ecl. VIII, 8. Aen. III, 330. IV, 35. Propterea etiam *arma* vocantur *impia*, quasi contra populares (certe contra amicos foedere iam coniunctos et contra deorum voluntatem) capta. Cf. adnott. ad Ecl. I, 71. et Aen. VI, 612. — 33. *primus*, prae ceteris. Vid. ad II, 40. III, 437. et al. — 34. Vix ipsa urbs superest, qua spes Italiae tueamur.* *Spes* autem *Italiae* magnifice dictum, ut III, 1. *res Asiae* et similia. — 35. *recalent* Heyn. interpretatur per „iterum calent, magna quod bis victi pugna;“ sed rectius Wagn. docet, verbum *recalent* non esse de iterata, sed tantum de priore pugna ante occisorum cre-

Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quo referor toties? quae mentem insania mutat?
Si Turno exstincto socios sum adscire paratus,
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia, ad mortem si te — Fors dicta refutet! —
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias; miserere parentis
Longaevi, quem nunc moestum patria Ardea longe
Dividit. Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur; exsuperat magis, aegrescitque medendo.
Ut primum fari potuit, sic institit ore:

---

mationem accipiendum, quod imprimis demonstrent verba *campique ingentes ossibus* (combustorum) *albent.* Nempe *re* — in quibusdam verbis compositis significare rei alicuius in contrariam mutationem; ut igitur alias *repleantur* vacua, *releventur* onusta etc., sic h. l. *recalere* flumen, quod antea gelidum fuerit. Ceterum de h. l. cf. etiam Heins. ad Silium I, 126. (ubi legimus: *Lacus flagrantes sanguine cerno.*) Maronem imitatus est Claud. B. Get. 515. *Sanguine quam largo Graios calefecerit amnes.* Nihilominus Peerlk. hunc totum locum inde a verbo *recalent* usque ad finem v. 37. non a Virgilio scriptum suspicatur. Eiusmodi tamen rei amplificatio omnem modum excedens poëtis Latinis omnino usitatissima, neque a Virgilio aliena. — *Tiberina fluenta.* Vid. ad Geo. IV, 369. et Aen. VI, 327. — *campi ossibus albent.* Cf. V, 864. Sen. Oedip. 94. *albent ossibus sparsis solum.* Ovid. Fast. III, 708. *Testes estote Philippi Et quorum sparsis ossibus albet humus.* Stat. Silv. II, 7, 65. *Albi ossibus Italis Philippi.* Hor. Sat. I, 8, 16. Silius IX, 190. Val. Fl. III, 166. *Λεύκ' ὀστέα* iam Hom. Od. I, 161. commemorat. — 37 sqq. „*Quo referor?* a consilio semel capto revocor? Cur toties consilium muto, foedere cum Troianis semel sancito? - - - Quam insanum est, non statim te vivo id facere, quod te sublato necesse erit mihi facere?“ *H.* Vid. modo ad v. 35. — 38. *incolumi,* sc. Turno. Troianos recepturus sum te interempto, quidni recipiam te vivo? — *adscire,* i. e. adsciscere, sibi adiungere, quod, quum de foedere agatur, unice verum. Cf. supra XI, 308. Ante Heins. vulgo edebatur *accire* vel *adcire*, i. e. arcessere, quod non est huius loci. De forma *adscire* cf. Walch. ad Tac. Agr. c. 19. p. 270. — 41. „*Fors dicta refutet!* Avertat Fortuna omen, quod dictis inest!“ *H.* — 43. *res bello varias.* Cf. X, 160. — „*Miserere parentis,* cui morte tua maximum dolorem parabis, et qui nunc tam longe abest, ut praesens te sui commonefacere nequeat.“ *Iahn.* — 44. *longe* Serv. male iungit cum *moestum.* Immo *longe dividit* coniunge, etsi Ardea non admodum longe aberat a Laurento; nam consulto poëta omnia amplificat; in quam rem Heyn. confert supra XI, 317. *ager longus in occasum.* Eadem ratione dictum I, 252. *longe disiungi* et similia. Vid. Hand. Turs. III. p. 548. Ceterum cf. Aen. III, 383. — 45. *Dividit.* Vid. ad III, 383. — 46. *exsuperat,* crescit, augetur. Cf. II, 759. *flammae exsuperant.* — *medendo,* dum ei medicina affertur. Cf. quae ad II, 81. disputavimus, et vide etiam Geo. II, 239. 250. III, 215. 454. cett. Med. *tuendo,* quod ex I, 713. repetitum videtur. Vulgatam praeter ceteros omnes Codd. tuetur etiam Lutat. ad Stat. Theb. I, 400. — 47. *Ut primum fari potuit,* antea enim nimius dolor vel iracundia praecluserat vocem. Cf. XI, 151. — *sic institit ore,* sic loqui exorsus est. Ut enim *insistere viam* est incipere aliqua via proficisci, (*einen Weg betreten*), sic etiam *insistit ore,* qui dicere incipit. (Cf. etiam ad-

Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
Spargimus, et nostro sequitur de vulnere sanguis.
Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
Feminea tegat, et vanis sese occulat umbris.
  At regina, nova pugnae conterrita sorte,
Flebat, et ardentem generum moritura tenebat:

---

nott. ad IV, 533.) — 48. Verba *pro me* Turnus exacerbatus cum vi quadam repetit: Quam curam pro me gerere te dicis, hanc non opus est ut pro me geras, optime; immo deponas; nam vir fortis gloriosam mortem praeponit saluti. *Servius*, nescio an paullo subtilius: „Bis quidem ait *pro me*, sed diversa affectione; namque haec dicit: Quam pro salute mea sollicitudinem geris, hanc pro mea fama et gloria quaeso derelinquas etc.“ Bothius temere coni. *prompte Deponas.* — 49. „*letum pro laude pacisci*, h. e. leto redimere laudem, gloriam. *Letum* autem, cuius saltem discrimen subibat pugna suscepta. Cf. v. 74. Supra V, 230. eodem sensu *vitam pro laude pacisci* erat dictum. Scil. pactione et damus aliquid et accipimus; utrumque *pacisci* designare potest; ideoque et vitam pacisci quis et mortem potest, illam reddendam, hanc ferendam.“ *H.* Wagn. apte comparat nostrum: *das Leben für den Ruhm einsetzen.* Similiter Ovid. Met. XIII, 192. *laudem cum sanguine pensare*, ubi vid. Bach. — 50. *Et nos* cett. Cf. de hoc usu Copulae adnott. ad Ecl. II, 44. — 51. *tela spargimus.* Cf. VII, 687. VIII, 695. XI, 650. Silius XI, 390. VII, 365. all. — *nostro vulnere*, a me illato. Sic etiam Silius XI, 396. *et nullus nostrò de vulnere sanguis* ubi vid. Heins. et Drak. Cf. etiam supra v. 5. *venantum vulnere;* II, 436. *vulnere Ulixi* (ibique adnott.) all. Heyn. confert Hom. Il. XX, 435 sqq. — 52 sqq. Cf. Hom. Il. V, 311 sqq. *Longe illi mater erit*, non proderit, auxilium non feret. Sic *longe esse* et *abesse alicui* haud raro. Cf. Ovid. Met. VIII, 434. XI, 479. Plin. Pan. 49. Flor. II, 2, 8. etc. Oudend. ad Caes. B. G. I, 36. Drak. ad Silium XVII, 79. Ruhnk. ad Ovid. Her. XII, 53. Bremi ad Nep. Timoth. 4, 3. Heyn. et Dissen. ad Tib. I, 5, 2. Bach. ad Ovid. Met. IV, 650. — *feminea nube*, i. e. materna, a matre missa eique circumfusa. Schrader. temere coni. *Caerulea.* — 53. Heyn., Semicolo post *tegat* posito difficultatem, quam priores editores h. l. invenerunt, sublatam censens, verba sic interpretatur: „*et vanis* (h. e. in vanum) *sese occulat* (pro occulet) *umbris*, sc. quibus Aeneas antea nube a matre tectus occultatus fuerat.“ Sed si aberit ei mater, quomodo fieri poterit, ut nihilominus umbris s. nube se occulat, etsi frustra s. in vanum? Quare longe rectius Wagn., servato Commate, quod vulgo post *tegat* ponitur, haec verba ad ipsius Aeneae animum et cogitationem referenda et sic capienda esse docet: nihil proderit illi mater, quam invocabit, ut, quum in fugam coniectus erit, se tegat et occulat; quamquam equidem locum potius sic ceperim: quam sperat fore ut sese occulat, quo simul inest acerbum ignaviae et timiditatis opprobrium. *Vanas* autem *umbras* Turnus commemorat, quia ridet Aeneae originem ut fictam, ideoque spem eius in Veneris auxilio collocatam vanam esse putat. Iahn. tamen, hanc rationem tamquam omni Latinitati adversantem reiiciens, cum Vossio in *Anm. u. Randgl.* p. 241. haec verba de ipsa Venere accipit et sic interpretatur: „Longe aberit mater, quae filium nube tegat atque semet ipsam, quominus et ipsa vulneretur, umbris occulat;“ quod mihi ab hoc loco alienum videtur, quamvis etiam Gossravio probetur. — 54. „*nova pugnae sorte*, nova pugnae conditione, novo genere, singulari sc. certamine. — 55. *moritura*, tamquam quae mori decrevisset, nisi ille flecteretur. Cf. XI, 741. [ibique adnott.] et saepe.“

Turne, per has ego te lacrimas, per si quis Amatae
Tangit honos animum, — spes tu nunc una, senectae
Tu requies miserae; decus imperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit —
Unum oro: desiste manum committere Teucris.
Qui te cumque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent; simul haec invisa relinquam
Lumina, nec generum Aenean captiva videbo.
Accepit vocem lacrimis Lavinia matris
Flagrantis perfusa genas, cui plurimus ignem
Subiecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro

H. Thiel. laudat Burm. ad Vellei. II, 5, 3. — 56. *per si quis* cett. Vid. ad II, 142. et X, 369. Iahn. ad h. l. laudat Hand. ad Stat. Silv. I, 2. 194. p. 294. — 57. „*honos*, *αἰδώς*, passive, qui habetur, reverentia. Cf. VII, 401 sq. *gratia*.“ *H.* Utramque vocem coniunxit Hor. A. P. 69. *nedum sermonum est et honos et gratia vivax.* — *senectae requies.* Cf. IX, 481. — 58. *decus*, dignitas, auctoritas. — *in te domus inclinata*, labans, interitu proxima; *recumbit*, nititur; tu es columen eius et firmamentum, tamquam gener regis virili prole destituti. Thiel. confert Hor. Od. I, 17, 4. et Sen. Herc. fur. 1250. *unicum lapsae domus Firmamen*, *unum lumen affecto malis Temet reserva.* — 60. *manum* pro manus, ut IX, 44. 690. X, 876. Senec. de prov. 3. *alius circumspicitur, cum quo conferre possimus manum* etc. Cf. Burm. ad Calpurn. Ecl. VI, 21. — *Teucris*, Teucro, Aeneae. Si quis enim non proprio nomine suo appellatur, sed communi aliquo, et Graeci et Latini scriptores haud raro Plurali utuntur. Vid. adnott. ad Ecl. IV, 49. Aen. I, 4. et X, 79. Non opus igitur Peerlkampii coniectura *Teucro.* — 63. *haec lumina*, i. q. supra III, 600. *hoc coeli spirabile lumen.* Omnes enim, qui vivunt, versantur in lumine; hinc VI, 829. et VII, 771. *lumina vitae*, atque haud raro etiam simplex *lumen* vel *lux* pro vita, ut IV, 452. 631. VI, 435. — 63. Non feram, ut ego captiva Aeneam generum videam. — *captiva* ad invidiam augendam additur, quod iam Heyn. observavit. — 64 sqq. „Praeclare *τὸ ἦθος* in virgine servatum. Erubescit illa; animi sensa non eloquitur. (Cf. etiam XI, 479 sqq.) - - - Erubuisse autem putanda est, quum praesente Turno nuptiarum esset facta mentio, quas mater cum ipso, non cum Aenea, factas esse vellet. Nam de amore Laviniae, in utrum illa animo inclinaret, nihil usquam poëta meminit.“ *H.* — Peerlk. pro *matris* sine iusta causa coni. *amaris.* — 65. *flagrantes genas*, i. e. pudore rubentes, etiam Val. Fl. VII, 711. commemorat, et similiter Claud. in Eutrop. I, 253. canit: *Aut quid in hoc poterit vultu flagrare pudoris.* Cf. Drak. ad Silium I, 126. — „*cui plurimus ignem* cett. Non est hypallage, inepta h. l. figura; sed utrumque dici potest: ut et ignis s. calor sanguinis ruborem faciat, et rubor ex concitato sanguine calorem.“ *H.* Wagn. ad h. l. respexisse memorat Statium Silv. I, 2, 244 sq. *Non talis niveos strinxit Lavinia vultus, Quum Turno spectante rubet*, ubi pro *strinxit* legendum sit *tinxit.* — De Pronomine autem relativo non solum a poëtis haud raro usurpato ad membra eiusmodi sententiae nervose copulanda, in qua duae res de eadem persona dicuntur, ubi alibi Particulae *simul*, *atque etiam*, similes poni solent, vid. adnott. ad Aen. IV, 138. et Gossr. ad h. l. — Ceterum Peerlk. pro *rubor* praeter necessitatem coni. *pudor.* — „V. 67 sq. esse ductum ab Homero Il. IV, 141., omnes norunt. — *violaverit* pro tinxerit, quia adscititius color omnino nativum *φθείρειν*, corrumpere, dicitur, et Homerus *μιαίνειν ἐλέφαντα φοίνικι* dixerat.“ *H.* Peerlk. longam instituit de verbo *violandi* disputationem, qua nobis persuadere

Si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
Alba rosa: talis virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus.
Ardet in arma magis, paucisque affatur Amatam:
Ne, quaeso, ne me lacrimis, neve omine tanto
Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater; neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius haec, Idmon, Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: Cum primum crastina coelo
Puniceis invecta rotis Aurora rubebit,

---

studet, *violare* primum et proprie significasse „colore imbuere, qualis est in violis, violas imitato", ut Virgilius dixerit: „si quis ebur purpura violacea imbuerit"; quod credat Iudaeus Apella. Wagnero teste A. G. Schlegel. in Bibl. Ind. T. I. p. 144. reprehendit epitheton *Indum* in comparatione ab Homero sumpta; quod tamen communi poëtarum Rom. consuetudine defendi docet Iacob. Disquiss. Virgg. P. I. p. 10 sq. Ceterum simillimam comparationem legimus Ovid. Met. IV, 331 sq. et Stat. Achill. I, 307. eandemque duplicis comparationis ubertatem in eodem argumento deprehendimus ibid. III, 482 sqq. et ap. Tibull. III, 4, 30 sqq. Cf. etiam Ovid. Met. III, 422 sq. Am. II, 5, 37 sqq. al. — 68. „*rubent* int. de repercusso rubore vicino. — 70. Ut ipse rubor decebat puellam, Turnus Laviniae amore magis incenditur: nec tamen alloquitur eam, sed oculis in eam coniectis matri respondet. Aliter heroum vita, aliter nostra mores ferunt." *H.* Cf. Liv. autem III, 47, 4. *Tanta vis amentiae verius quam amoris mentem turbaverat.* — *Vultus* pro oculis. Cf. Wakef. ad Lucr. V, 839. Wagn., qui Punctum in fine versus posuit, abrupta oratione animum Turni ex amoris perturbatione sese colligentem indicari putat. — 71. *Ardet in arma.* Sic Manil. IV, 220. *in bellum ardentes animos.* Cf. etiam Aen. II, 347. *ardere in arma* et similia. — 72. *neve omine.* Cod. Parrh. *ne me omine*, quod Peerlkampio elegantius videtur „vel propter sonum *e e*, qui sit flentium; orationem autem Turni hic fieri flebilem." (?) — „*omine tanto:* ipsis lacrimis ominosis (cf. not. ad Tibull. I, 3, 13.) in exitu ad pugnam. Prorsus ad Homeri ductum Il. XXIV, 218 sq. Cf. Il. VI, 486 sqq. et Apollon. I, 295 sqq." *H.* Ominabantur enim veteres ex multis lacrimis interitum abeuntium. Cf. etiam Silius III, 133. *Ominibus parce et lacrimis*, ibique Drak. Claud. R. Pros. I, 192. *quoties praesaga mali violavit oborto rore genas.* Ovid. Met. VI, 510. VI, 510. XI, 457. etc. — 73. *certamina Martis* (i. q. infra v. 124. *pugna Martis* et XI, 780. *certamen pugnae*) haud raro legitur ap. Silium IX, 136. XII, 274. XV, 443. 827. XVI, 203. al. — *euntem*, i. e. iturum, ire volentem. Vid. ad II, 111. et VI, 392. — 74. „*neque enim T. mora libera mortis*, si mors fatalis instat, non liberum mihi est ei moras iniicere. Nisi illa exempla essent [Homeri et Apollonii], simplicissimum erat, mortem de summo discrimine, ad quod pugna adducebat, accipere; mortem, h. e. pugnam, non iam licet detrectare." *H.* Cf. Ovid. Met. II, 143. *non est mora libera nobis.* Peerlk. tamen, cui *mortis* huic loco non aptum videtur, coniicit *Martis*, quod nemo facile probabit. — 75. *Phrygio tyranno* (vid. ad VII, 266.) *haud placitura*, tamquam ignavo (nam *semiviri Phrygi*, v. 99.). — Cum v. 77. cf. Ovid. Met. III, 150. *lucem Quum croceis invecta rotis Aurora reducet.* De *rotis* pro toto curru positis vid. ad Geo. III, 170. — *puniceis rotis.* Alibi Aurorae et Phoebo *rosei equi*, *currus* cett. tribuuntur. Cf. VI, 535. VII, 26. XI, 913. Ovid. Fast. IV, 714. A. A. III, 84. cett. — *rubebit* autem est omnium, quos novimus, Codd. et omnium editt. ante Heyn. in lucem emissarum lectio, ita ut plane nesciamus, unde ortum sit illud *rubescit*, quod inde ab Heyn. editiones occupat, et quod Wagn. rur-

Non Teucros agat in Rutulos; Teucrûm arma quiescant
Et Rutuli; nostro dirimamus sanguine bellum;
Illo quaeratur coniux Lavinia campo.
Haec ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit:
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementis,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
Qui candore nives anteirent, cursibus auras.

---

sus removit e contextu, quem posteriores omnes praeter Süpflium secuti sunt. — 78. Comparant Il. III, 68 sqq. Apertum est, sibi opponi verba *Non Teucros agat in Rutulos* et *nostro dirimamus sanguine bellum*, (i. e. non Teucri Rutulique universi pugnent, sed nos soli), quae autem explicationis causa interposita sunt verba, parenthetice potius adiungi; quare etiam poëta non scripsit *Ne Teucros*, quod ab hac sententia prorsus alienum esset, sed *Non Teucros;* quod iam Wagn. bene perspexit. Cf. etiam Hand. Turs. IV. p. 266. Mutanda igitur erat vulgaris interpungendi ratio, qua ante *Teucrûm* et *nostro* Punctis distinguitur, quibus Wagn. recte Cola substituit. — 79. *Rutuli* optimorum et plurimorum Codd. est lectio, iam Heynio probata, a Brunckio autem (quem cum Iahnio et Wagn. recentiores omnes secuti sunt) pro vulg. *Rutulûm* restituta. — Cum v. 80. Heyn. comparat Lucan. VII, 348. *medio posuit deus omnia campo.* — 81. Wagn. apodosin incipit a verbo *rapidusque*, non demum ab illis: *Poscit equos*, et Copulam, tamquam celeritati indicandae inservientem, ea ratione explicat, de qua ad XI, 908. et al. diximus; quare Colon post *dedit* et Semicolon in fine versus posuit. Nobis haec explicatio loci, quam etiam Süpflius impugnat, nunc paullo artificiosior, et vulgaris ratio (etiam a Gossravio servata), ex qua apodosis incipit a verbis *Poscit equos*, simplicior et verior videtur. Ceterum de voc. *rapidus* cf. supra X, 906. et adnott. ad I, 644. — 82. *Gaudet tuens frementes;* quia, secundum Serv., ex equorum vel moestitia vel alacritate eventum dimicaturi solent colligere. — *ante ora frementes* autem Heyn. satis contorte explicat: „ante frementes quoad ora." Immo *ante ora* est i. q. coram se, ante oculos suos, ut II, 531. V, 553. al. *ante ora parentum* et similia. Gossr. nescio quo iure haec verba sic explicat: „*der Schaum stand ihnen vor dem Munde.*" — 83. „Poëtico more equorum genus ornat. Sunt hi Turni equi ex Thracia, Boreae sede, cuius uxor Orithyia ex Attica. Cf. Apollon. I, 211 sqq. A Boreae autem cura equorum laudes repetunt poëtae, etiam Homerus. Nam Erichthonio, Dardani f., erant equae a Borea, adeo in equum mutato, prognatae (Il. XX, 150 sqq.), quemadmodum Achillis equos ex Podarce Harpyia susceperat Zephyrus Il. XVI, 150 sq. Quae omnia celeritatem cursus adumbrant." *H.* Ceterum quomodo Orithyia, a Borea in Thraciam abducta, *Pilumno* Italo (de quo vid. ad IX, 4. et X, 619.) hos equos donare potuerit, in poëta non anxie est quaerendum. Probabiliore tamen invento Penthesileae equos ab Orithyia donatos narrare Quintum Cal. I, 165 sq., idem Heyn. memorat. De *Orithyia* vid. ad Geo. IV, 463. — *Ipsam* autem *Orithyiam* Wagn. Qu. Virg. XVIII, 3, c. (ubi docet, *ipse* interdum de eo dici, qui habeat alicuius rei potestatem, qui aliquid vel noverit, vel faciat optime) recte explicat: „quae optimos dare potest, optimos habet." Cf. adnott. ad Aen. III, 201. V, 12. al. — *decus* est munus honoris causa datum, *γέρας, ἄγαλμα.* — 84. Cf. Hom. Il. X, 437. XVI, 149. XIX, 415. Albi autem equi non solum pulcherrimi habebantur (quare triumphales: cf. Dio Cass. XLIII, 14.), sed etiam celerrimi. Cf. Interpp. ad Plaut. Asin. II, 2, 12. et Hor. Sat. I, 7, 8. Imitatus est h. l. Silius XIII, 116. *Cerva - - Quae candore nivem, candore anteiret olores.* Vid. etiam supra III, 538. — *cursibus auras.* Cf. etiam infra v. 334. Sic Solis equi ap. Ovid. Met. II, 160. *praetereunt Euros*, et ap. Silium XVI, 336. Lampon *ventos post terga relinquit.* Vid. eiusd. II, 173. Theocr. VIII, 54. et

Circumstant properi aurigae manibusque lacessunt
Pectora plausa cavis et colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
Circumdant loricam humeris; simul aptat habendo
Ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae;
Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat et Stygia candentem tinxerat unda.
Exin, quae mediis ingenti annixa columnae
Aedibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem,

---

plures locos similes, coll. cum adnott. ad VII, 807. — 85. *properi aurigae* (ὀτρηροὶ θεράποντες), pro agosonibus. — *manibus* (blandientes) *lacessunt Pectora plausa*. Vid. adnott. ad Geo. III, 186., ubi adde Silium IV, 265. XVI, 356. Ovid. A. A. I, 629. Auson. in ludo VII sapient. pr. alios, et cf. praeter Cerdam ad l. Drak. ad Silii l. l. Heins. ad Ovid. Met. II, 866. et Obbarius ad Hor. Ep. I, 2, 64. Vol. I. p. 185.; de *lacessendi* autem verbo vid. ad V, 429. et X, 10. — *cavis manibus*. Cf. Ovid. Met. IV, 352. *Ille cavis velox applauso corpore palmis Desilit in latices.* — Verba *et colla comantia pectunt* iteravit Claud. Epigr. 38. — 87. *auro squalentem*, splendentem. Vid. ad X, 314. et ad Geo. IV, 92. — *albo orichalco*. De hoc metallo, minus recte etiam *aurichalco* appellato, quum sit Graecum ὀρείχαλκον, in quo auri splendor cum aeris duritie coniunctus esse ferebatur, cf. Intpp. ad Hom. hymn. V, 9. et ad Plin. XXXI, 2, 2. Spanh. ad Callim. Lav. Pall. 19. Burm. ad Val. Fl. III, 61. Bochart. Hieroz. P. II. VI, 16. Winckelm. *Monum ined.* T. II. p. 172. Beckmann. ad Aristot. Mir. Aud. p. 132 sqq. et *Mém. de l'Acad. de Bruxelles* T. III. p. 372. Epith. *album* ad solum splendorem referendum, ut Hesiod. Scut. H. 122. ὀρειχάλκοιο φαεινοῦ dixit. — 88. „*aptat habendo*, ad habendum, h. e. ut haberi commode manu ac tractari possit.“ *H.* Videtur igitur Vir doct. *habendo* pro tertio Casu habere; ego potius Ablativum agnosco, ut sensus sit: dum habet, aptat ensem etc., explorat, an habilis sit. Vid. etiam adnott. ad Geo. II, 250. — 89. *rubrae cornua cristae*, i. e. galeam cum cornibus (conis), quibus insertae erant rubrae cristae. Recte enim Heyn. putat, poëtam in animo habuisse κέρᾳ ἀγλαέ ap. Hom. Il. XI, 385., et significari galeam duplici vel triplici crista ornatam, τρυφάλειαν, ita ut λόφοι in diversas partes vergentes ac nutantes *cornua* dicantur. Ceterum cf. IX, 50. — *ignipotens deus*. Vid. ad VIII, 414. — *ipse*, sua manu (*eigenhändig*) non tantum Cyclopes, eius ministri. Vid. ad Ecl. III, 69. et al. — 91. „*tinxerat*, ad temperandum seu indurandum ferrum. Vid. VIII, 450. et Geo. IV, 172. *Stygia* autem *unda* tinxisse ferrum Vulcanum ait; nescio an satis commode, quandoquidem diis superis Stygis adeundi nulla est data facultas; argute tamen et ingeniose, quia Styx non modo ipsis diis sacer et horrendus, verum etiam quia ἄφθιτος erat amnis et incorrupta atque ab omni vi secura reddebat ea, quae in eo mergebantur.“ *H.* — 92 sq. Cf. Hom. Il. XV, 126. Od. I, 127. Medic. *Exim*, ut etiam VII, 341. VIII, 306. et fragm. Vat. a m. pr. VI, 891. quam scripturam Wagn. praestare putat, coll. Cic. ad Att. I, 14, 9. et VII, 13, 7., ubi Orellius *istim* et *illim* servaverit. Cf. eiusd. Orth. Virg. p. 437. et Hand. Turs. III. p. 84. 211 sq. et 463. — Pro *adnixa columnae* multi Codd. Heinsii *adnixa columna*, fortasse verius; quum etiam ap. Arusianum p. 215. Lindem. legamus: „Adnixus hac re. *Virg. XII. Ingenti adnixa columna.*“ — 94. *Actoris Aurunci spolium*, i. e. Actori detractum. Wagn. confert Prop. IV, 12, 12 et Lachm. ad eiusd. V, 1, 116. Spoliis autem hostibus in bello detractis postea victores ipsi interdum utebantur. Cf. Heins. ad Silium V, 137. „Commode vero ponere potuit poëta, bel-

Vociferans: Nunc, o numquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit; da sternere corpus
Loricamque manu valida lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, et foedare in pulvere crinis
Vibratos calido ferro myrrhaque madentis.
His agitur furiis; totoque ardentis ab ore
Scintillae absistunt; oculis micat acribus ignis.
Mugitus veluti cum prima in proelia taurus
Terrificos ciet atque irasci in cornua tentat,

---

lum Turno cum Auruncis, vicino populo, intercessisse: unde VII, 795. in Turni copiis erant *Auruncae manus.*" *H.* Ceterum eadem Virgilii verba iteravit Iuven. II, 100. — 95 sq. Quasi numen aliquod invocat hastam suam. Cf. supra X, 773 sq. Sic etiam ap. Silium II, 512. Hercules *sua arma precatur*, ap. eund. III, 707. iuratur per hastam et ap. Silium VI, 138. adeo hastae libatur. Cf. Gossr., qui etiam vere memorat, Pluralem Substantivorum 4. Declin. in *us* raro inveniri, ut Cat. R. R. 67. *factus*, Ovid. Fast. I, 159. *cultus.* etc. — 96. Heins. temere coni. *nunc* (*tempus*) *ades*, et Peerlk. *nunc tempus*, *ades*, coll. Silio XI, 395. *Verum agite, o mea turba, precor, iam tempus, adeste.* — *Te maximus Actor*, sc. gessit. Wagn. apte confert Geo. II, 1. *Hactenus arvorum cultus et sidera coeli, Nunc te, Bacche, canam.* — 97. *da sternere.* Vid. ad I, 66. 79. 319. al. — 98. *lacerare.* Sic ap. Silium V, 138. galea vocatur *spolium illacerabile*, ubi Drak. comparat ἄῤῥηκτον σάκος ap. Soph. Ai. 77. — 99. *Semiviri Phrygis.* Vid. ad IV, 215. et IX, 614 sqq. Crines tamen calamistro *vibratos*, i. e. crispatos, (vid. infra ad v. 100.) commemorans, poëta heroici saeculi moribus suae aetatis morem substituisse videtur, quod iam Heyn. censuit. De hoc ipso autem more Thiel. conferri iubet Boettigeri *Sabinam* p. 124. et 330 sqq. Obbar. et Schmid. ad Hor. Sat. I, 1, 94. — Cum vv. *foedare pulvere crines* cf. Ovid. Tr. I, 3, 93. Met. VIII, 532. Val. Fl. III, 716. Tib. I, 9, 14. Hor. Od. I, 15, 20. et ex Graecis Hom. Il. XVI, 795. Pind. Nem. I, 104. Eurip. Hec. 403 sqq. alios. — 100. *crines Vibrati calido ferro*, qui Ciceroni pr. Sext. 8. aliisque dicuntur *calamistrati.* Sic etiam Plin. II, 78, 80. *Aethiopas - - gigni barba et capillo vibrato*, *non est dubium* et Auson. Mos. 237. *Vibratis* (al. Vibratos) *coeptat digitis extendere crinis.* — *myrrha madentes.* Cf. Ovid. Met III, 555. *madidus myrrha crinis.* — Cum v. 101 sq. Heyn. confert Hom. Il. 1, 104. XV, 607. XIX, 365 sq. Od. IV. 662. Hec. Sc. Herc. 390. Apollon. I, 1296 sq. — *His agitur furiis*, tali irarum furore agitatur. Cf. Aen. IV, 376. VIII, 219. 494. XII, 946. Val. Fl. I, 722. *extemplo furiis iraque minaci Terribilis* etc. — *scintillae absistunt.* Pauci quidam Codd. *absiliunt* ex interpretamento, quod, etiam Wakefieldo ad Lucr. III, 290. et IV, 609. probatum, recepit Both. Cf. autem Silius XI, 329. *vibrat ab ore Ignis atrox.* — *oculis micat acribus ignis.* Cf. Lucr. III, 290. *ex oculis micat acribus ardor.* Ovid. Met. III, 33. *igne micant oculi.* Sen. de ira I, 1. *flagrant et micant oculi.* — 103 sqq. Cf. Geo. III, 232 sqq., ubi fere iidem versus leguntur. Ceterum nescio, quo iure Wagn. hanc totam comparationem minus aptam, ideoque hunc locum unum de imperfectis esse censeat. Unum, in quo haerere possis, est verbum *prima*, unde liceat alicui concludere, etiam Turnum nunc primum initurum esse proelium neque antea iam pugnasse; sed in eiusmodi comparationibus non unum quodque vocabulum esse premendum, satis constat. — *prima in proelia.* Vid. ad VI, 811. et cf. VII, 603. Plures Codd. cum Rom. et Mentel. utroque *quum primum*, quod recepere Iahn. et Süpfl. — 104. *irasci in cornua*, i. e. iram colligere ad proelia cornibus ineunda. Vid. ad Geo. l. l. et supra X, 725.

Arboris obnixus trunco; ventosque lacessit
Ictibus, aut sparsa ad pugnam proludit arena.
  Nec minus interea maternis saevus in armis
Aeneas acuit Martem et se suscitat ira,
Oblato gaudens componi foedere bellum.
Tum socios moestique metum solatur Iuli,
Fata docens, regique iubet responsa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.
  Postera vix summos spargebat lumine montis
Orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant:

---

surgentem in cornua cett. (Cf. etiam X, 455. *meditantem in proelia taurum.*) Heyn. confert Eur. Bacch. 742. *θυμοῦσθαι εἰς κέρας* et versum graecum ap. Cic. ad Att. VIII, 5. *ῥίψαι Πολλὰ μάτην κεράεσσιν ἐς ἠέρα θυμήναντα;* cui respondent verba *ventos lacessit ictibus*, cum quibus cf. V, 377. *et verberat ictibus auras* ibique adnott. Cf. etiam Eurip. Hel. 1513. Aelian. h. an. II, 20. IV, 35, 48. et Iulian. Or. VI. p. 200. (quos Peerlk. laudat) cum adnott. ad locum parallelum Geo. II, 233. — 106. *aut sparsa* cett. Hoc taurorum naturae proprium esse memorat Heyn. coll. Plinio VIII, 45, 70. Oppiano Cyneg. 56 sqq. et Quinto Cal. IV, 237 sqq. Thiel. addit Senecam de ira I, 1. — *aut sparsa* autem lectio est omnium Codd. praeter Palat., a Wagn. iure restituta; quum iam praecesserit v. 103. *in proelia.* Vulgo *et sparsa*, quod ex recentioribus unus Peerlk. servavit. — *ad pugnam.* Wakef. ad Lucr. V, 658. Praepositionem, quae a Dorvill. et Sprot. abest, vult deletam, provocans ad imitationem huius loci ap. Rutil. Itin. I, 257. et Avieni Perieg. v. 1366. Sed Codd. longe plurimorum et optimorum auctoritas potior habenda. — Pauci Codd. minoris pretii *praeludit.* De utroque verbo saepius confuso cf. Arntzen. ad Panegg. vett. p. 180. Duker. ad Flor. IV, 2. Burm. ad Rutil. Itin. l. l. et Hand. ad Stat. Silv. T. I. p. 15. — 107. *saevus.* Vid. ad I, 99. — *maternis in armis,* quae a Venere acceperat. Cf. VIII, 613 sqq. et infra v. 167. — 108. *acuit Martem*, virtutem bellicam; pro: se acuit ad pugnam futuram. Cf. VII, 406. ibique adnott. Val. Fl. II, 172. (*fletus acuunt*) et Schmid. ad Hor. Ep. I, 3, 23. — *se suscitat ira*, ut Ovid. Met. XIII, 544. *se instruit ira*, Sen. Med. 51. *accingere ira* et alibi similia. Cf. etiam V, 454. *vim suscitat ira.* — 109. *foedere*, pugna singulari ex foedere instituenda. — 110. *metum solatur.* Vid. ad I, 238., ubi de Graeco *παραμυθεῖσθαι* adde Hemsterh. ad Xen. Ephes. I. p. 136. (hic a Peerlk. laud.) — 111. „*Fata docens.* Non veretur poëta hoc ipso detrahere aliquantum virtuti herois sui. Qui enim novit fatale sibi esse, ut vincat, non adeo magna virtute indigere videtur, quam qui incerto, multo magis qui certo vitae discrimine ad pugnam procedit. Sed fecit hoc exemplo Homeri, apud quem Helenus Hectorem ad certamen hoc ipso argumento excitat Il. VII, 50 sqq. — *viros:* intelligitur missos esse legatos, etsi v. 75. tantum unus Idmon memoratus est; nisi dicas, missos nunc esse ab Aenea alios, comites datos redeuntibus Latini legatis.“ *H.* — 112. *pacis dicere leges* invenitur etiam ap. Liv. XXXIII, 12, 2. et alibi. Cf. Heins. ad Ovid. Her. XII, 39. *Pax* autem i. q. supra v. 109. *foedus*, ut igitur *pacis dicere leges* hic prorsus idem sit, quod XI, 321. *foederis leges dicere.* De ipsa re vid. infra v. 183 sqq. — 113. Heyn. adnotat, non miram videri posse hanc luculentam diei exorti descriptionem, quum hic sit dies, *qui fatum rebus in aevum Conderet humanis*, et quo summa belli et carminis exitum suum inveniret. Verba autem sic cohaerere patet: *Vix postera dies orta - - spargebat, — Rutuli Teucrique parabant.* Cf. adnott. ad II, 803. De *spargendi* verbo vid. ad XI, 82. — 115. „*lucem ela-*

Campum ad certamen magnae sub moenibus urbis
Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant,
In medioque focos et dîs communibus aras
Gramineas. Alii fontemque ignemque ferebant,
Velati limo, et verbena tempora vincti.
Procedit legio Ausonidûm, pilataque plenis
Agmina se fundunt portis. Hinc Troïus omnis
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis,
Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori,

---

tis naribus efflant. De elato equorum in altum eluctantium capite cogitandum. — *lucem* pro flamma, igni. Nam equos Solis ignem efflare, πῦρ πνέειν, commune est. Ovid. Met. II, 119. 154 sq. Praeiverat autem etiam in vocis delectu Ennius ap. Servium [p. 148. Hessel.] *funduntque elateis naribu' lucem*, et Lucilius ap. Victorinum: *efflantque elatis naribu' lucem.*" *H.* Cf. etiam Claud. I, 5., ubi Solis equi vocantur *Efflantes roseum frenis spumantibus ignem*, Ovid. Met. II, 83 sq. et similes loci. Paullo aliter intelligendus erat locus Geo. III, 85., ubi vid. adnott. — 116 sq. Heyn. confert Hom. Il. III, 314 sqq. — *Dimensi*, per certa spatia divisi. — „*Campum parabant*, instruebant aequando, purgando ab arbustis cett. Cf. v. 770 sq." *H.* Wagn. conferri iubet Xen. Anab. IV, 8, 26. — 118. „In *ara*, quae h. l. e cespite fuit, puta esse *focum*, qui *ignem* recipit. — *Dii* autem *communes* sunt, per quos uterque iuraturi erant, Latinus et Aeneas, ut ap. Prop. I, 11, 16., ubi puella *perfida* non meminit *communes deos.* Cf. etiam supra VIII, 275. et Val. Fl. IV, 761." *H.* — 119. *fontem*, aquam vivam, qua opus erat ad sacra facienda. Vid. ad Geo. IV, 376. — 120 Ante Heyn. edebatur *velati lino*, ut de Fecialibus cogitandum sit; at illa tempora non Feciales novisse, sed praecones, κήρυκας, (ut Hom. Il. III, 116 sq.), vere memorat Heyn.; neque de vitta, infula cogitari potest, quam non linteam, sed laneam fuisse scimus. Quare Heyn. recte restituit antiquam lectionem *velati limo*, secundum Servium iam Capro et Hygino probatam, quae in Codd. facillime poterat corrumpi. *Limus* enim est subligar, ab umbilico usque ad pedes pertingens, quo ministri sacrorum, popae et id genus homines, cincti erant, qui propterea vocantur *limocincti* in Inscriptione Veronae reperta, quae, Wagn. teste, legitur in Reinesii Syntagm. cl. VI. n. 44., in Maffei Museo Veron. p. CXVI. et in Collect. Orell. p. 3219. Ceterum idem Wagn. laudat Hyginum in Rei agrar. auct. a Goës. ed. p. 151.: *limum cinctum ideo dixere, quod* [in extrema ora] *purpuram transversam habebat* cum Goësii adnot. p. 162. et Gellium XII, 3. — De *verbena* vid. ad Ecl. VIII, 65. — 121. *pilata agmina*, pilis armata, quod teli genus Romanis (i. e. h. l. *Ausonidis*) proprium fuisse, ad Geo. I, 495. vidimus. Adiectivum autem (quod Wagn. satis probari docet nomine proprio *Pilati*) eadem ratione formatum, qua *hastatus*, *clipeatus*, *galeatus* cett. — *plenis portis* Peerlk., coll. Livio I, 14. *plenis portis effusi*, recte fortasse explicat: undique patentibus, totis apertis. Simplicior tamen ratio est, ut cogitemus de denso agmine totas portas complente. — 124. *Martis pugna.* Vid. supra ad v. 72. — 126. Wagn. ex Medic. (et Colot.) recepit *ostroque superbi*, quod, si adventicium esse putemus, non appareat, unde petitum sit. Sed facile poterat ex II, 504. vel V, 268. huc transferri; quare quum Virgilius *superbus*, ad homines relatum, non usurpet, nisi de victoribus vel viris insolentia et arrogantia insignibus, nos ceterorum librorum omnium lectionem *decori*, quam etiam tuetur locus parallelus V, 133., retinendam duximus. Nobiscum

Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asilas,
Et Messapus equûm domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
Defigunt telluri hastas et scuta reclinant.
Tum studio effusae matres et vulgus inermum
Invalidique senes turris et tecta domorum
Obsedere, alii portis sublimibus adstant.
At Iuno e summo, qui nunc Albanus habetur, —
Tum neque nomen erat nec honos aut gloria monti —
Prospiciens tumulo campum adspectabat et ambas
Laurentum Troumque acies urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est affata sororem,
Diva deam, stagnis quae fluminibusque sonoris
Praesidet — hunc illi rex aetheris altus honorem

---

facit Süpflius, dum Peerlk. et Gossr. Wagnerum sequuntur. — 127. De *Mnestheo* Troiano vid. ad V, 116., de *Asila* Etrusco ad X, 175., de *Messapo* Latino VII, 691., ubi non minus quam IX, 523. totum v. 128. iam legimus. — 130. *telluri*, ut exquisitiorem lectionem, ab aliquot bonis Codd. exhibitam, cum Iahn. et Wagn. (quos etiam me posteriores omnes secuti sunt) vulgari *tellure* praetuli. Cf. adnott. ad Geo. II, 290. (et Aen. VI, 84.) — „*reclinant*, reponunt in terra, κατατίθενται, ἀνακλίνουσι πρὸς τῇ γῇ.“ *H.* Wagn. confert Ter. Heaut. I, 1, 36. *at istos rastros interea tamen adpone*, i. e. ad pedes pone. — 131. *studio effusae*, magna spectandi cupiditate actae. — *inermum.* Vid. ad X: 425. coll. adnott. ad IV, 8. et IX, 444. — 132. *turris et tecta domorum*, tecta altarum domorum. Cf. II, 445. et VII, 160. Pauci Codd. cum Rom. *ac tecta*, quod receperunt Wakef. et Iahn., qui *et* e superiore versu huc illatum suspicatur. Wagn. contra verisimilius censet, *ac* ex II, 445. hic esse repetitum; cui adsentior. — 133. *portis* (murisque, qui simul videntur indicari) *adstant* curiosi et exspectationis pleni; ut ap. Cic. Cat. IV, 2, 3. *neque ille, qui exspectans huius diei exitum adstat in conspectu meo gener.* Vid. ad I, 152. (coll. II, 303.), ubi adde Lachm. ad Prop. IV, 11, 21. (p. 398.) et Dissen. ad Tib. I, 10, 8. (p. 195.). Pauci Codd. cum Rom. *instant*, quod recepit Iahn.; sed aliquoties (ut III, 194. IX, 560. 677.) librarios *adstare* in *instare* mutasse docet Wagn. (In altera tamen edit. etiam Iahnium lectionem *adstant* recepisse video.) — 134. De monte *Albano* vid. Liv. I, 3, 3. XXVI, 21, 6. et alibi Plin. III, 5, 9. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 493. — 135. „*neque nomen:* nam hoc demum ab Alba condita habuit: *neque honos*, qui per ferias Latinas in eo haberi solitas accessit.“ *H.* — 138. *Turni sororem*, Iuturnam. Vid. adnott. ad VII, 56. „*Iuturna* proprie unius fontis Nympha est, qui non longe a Numicii fonte aberat, ex montis Albani radicibus progressus, mox in lacum diffusus et in Tiberim delatus. Habita Nympha inter deas Latinorum indigenas.“ *H.* Cf. Ovid. Fast. I, 160 sq. Varro L. L. IV. p. 21. Bip. Arnob. III, 29. p. 111. Spangenb. de vett. Latii religg. domest. p. 65. et Teuffel in Pauly *Realencycl.* IV. p. 686. — 139. *Diva deam.* Vid. ad V, 569. (I, 684. X, 361. 600. etc.), imprimis autem cf. Ovid. Met. V, 300. *Miranti sic orsa deae dea;* ibid. XIV, 12. *Diva dei miserere, precor*, et Silius VIII, 205. *Diva deae parere parat.* — *Iahn.* verissime haec observavit: „Prisci Romani Varrone teste pro *diis* semper *divos* dixerunt; itaque voc. *diva* vetustatis maiestate (Quinct. I, 6, 1.) commendatur, atque deam superam haud ineleganter nymphae deae opponit.“ Ceterum Nymphas quoque *deas* appellari, quod fuerunt qui negarent, docuit Paldamus ad Prop. p. 270 sq. (a Wagn. laud.) — *fluminibus sonoris.* *Sonorus* non dici,

Iuppiter erepta pro virginitate sacravit: —
Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
Scis, ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
Magnanimi Iovis ingratum adscendere cubile,
Praetulerim, coelique libens in parte locarim:
Disce tuum, ne me incuses, Iuturna, dolorem.
Qua visa est fortuna pati Parcaeque sinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi:
Nunc iuvenem imparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies et vis inimica propinquat.
Non pugnam adspicere hanc oculis, non foedera possum.

---

nisi de graviore et vehementiore fluminum, ventorum (vid. ad I, 53.), tonitruum (Claud. laud. Stil. II, 26.), curruum (id. in Eutr. II, 105.) sono, Voss. et Dissen. ad Tib. III, 4, 69. verissime docent. — 141. *sacravit* pro donavit, sed tamquam sacrum honorem et numine donante dignum. — 142. *decus fluviorum*, ut IX, 405. Luna vocatur *astrorum decus.* Cf. etiam Val. Fl. II, 612. *Undarum decus et gentis*, *Cretheïa virgo*, et III, 523. *Nymphas*, *Undarum nemorumque decus.* — *gratissima.* Rom. Gud. Menag. I. alii *carissima,* quod recepit Iahn. atque praetulit etiam Peerlk., coll. Sall. Iug. 14. *frater animo meo carissime.* Sed Virgilium patet reddere voluisse Homericum (Il. V, 243. Od. IV, 71.) ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ, cui magis respondet *gratissimus*, quam *carissimus;* et *gratus* etiam alibi in *carus* mutatum esse docet Wagn. coll. supra V, 28. et Burm. ad Ovid. Ep. IV, 108. Cf. etiam Aen. X, 607. et Ovid. Met. V, 260., qui videtur hunc locum ante oculos habuisse, sic scribens: *diva, - - animo gratissima nostro es;* quamquam confiteor, Ovidianum locum Virgiliano non plane esse similem. — V. 144. iusta caesura carere, iam Terent. Maur. v. 1708 sq. notavit; quare Bothius verba sic transposuit: *M. ingratum Iovis.* Sed vere Wagn. docet, non deesse quandam caesurae speciem, si post *ad* incideris (*ingra* | *tum ad* | *scen* | *dere*); eaque caesura saepius uti Lucretium (teste Davis. Miscell. crit. p. 20. ed. Burg.) [cf. etiam mea ad Lucr. I, 54.] et Silium (XII, 146. XIV, 631. XV, 104.) alios (coll. Bentl. ad Hor. Od. IV, 8, 17.), Terentiumque adeo eiusmodi verbum compositum (*in* | *dignum*) inter duo versus divisisse Ad. II, 1, 11 sq. Cf. etiam Santen. ad Ter. Maur. l. l. — „*ingratum cubile:* h. e. mihi invisum, quatenus in eo pellices Iunoni invisae Iovis amplexibus tenentur. Ita malim accipere, quam aut ad *Iovem ingratum,* aut ad *Latinas ingratas* retrahere.“ *H.* Wagn. quoque recte cogitat de Iunone malam gratiam Iovis pellicibus referente, coll. Paldamo ad Prop. p. XLV. Cf. etiam VII, 425. ibique adnott. Ceterum Peerlk., temere haerens in epitheto *Magnanimi*, quod non conveniat *ingrato cubili*, coni. *Germani Iovis*, atque adeo persuadere nobis studet, in causa adulterii Iovem hic melius a Iunone vocari *germanum*, fratrem, quam *maritum*, aut simpliciter *Iovem.* — 146. *ne me* (postea) *incuses*, ac si ego Turni caedem impedire potuissem. — 147. *Qua* (quatenus) *visa est - - sinebantque* Wagn. docet scriptum esse pro *Qua visa est et quoad sinebant*, ut pro more Virgilii inaequalia orationis membra per Copulam iungendi (vid. ad Ecl. VIII, 3. Geo. III, 282. al.) ex praegresso relativo *qua* aliud, quod alteri enuntiato conveniat, i. e. *quoad*, repetendum sit, quemadmodum Geo. IV, 9 sqq., ubi vid. adnott. Quare non mirum est, ap. Grammaticos (Arus. Mess. et Probum) pro *Qua* commemoratas inveniri lectiones *quoad* vel *quod*, quibus illi Wagnero id tantum significare voluisse videntur, ipsum *qua* hic duplicem sustinere potestatem. — 148. *Cedere res Latio*, procedere Latinis. — *imparibus fatis*, scil. Aeneae, quae maiora sunt et potiora. — 151. Comparant Hom. Il. III, 305 sqq. Servius memorat, numina, quoties morituros viderint eos, quibus faveant,

Tu pro germano si quid praesentius audes,
Perge; decet. Forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea: cum lacrimas oculis Iuturna profudit,
Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
Non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Iuno;
Accelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti;
Aut tu bella cie, conceptumque excute foedus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam et tristi turbatam vulnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadriiugo vehitur curru, cui tempora circum

---

ab iis recedere. Heyn. autem confert Stat. Theb. VII, 789. et Iliad. XXII, 213. — 151. *foedera*. Vid. infra v. 212. — 152. *praesentius*, efficacius. Vid. ad Geo. II, 127. et Aen. III, 611. coll. adnot. ad Ecl. I, 42. — *audes*, i. e. audere vis (vid. ad VI, 468. X, 801.) et *Perge* fere i. q. age, fac. (Cf. IV, 113 sq.) — 153. *decet* te, tamquam sororem. — 154. *Vix ea*. Vid. ad II, 42. — 155. *honestum*, pulchrum. Vid. ad Geo. II, 393. Aen. VIII, 617. et X, 133. — *terque quaterque*. Vid. ad I, 94. Peerlk., offensus asyndeto, suspicatur Virgilium scripsisse: *Terque tremente manu*, quod, syllaba *que* errore repetita, facile transire potuerit in notissimam illam formulam *terque quaterque*. — 156. Heins. coniecit *hic tempus;* Withof. *Krit. Anmerkk.* fasc. IV, p. 38. *Non l. tere tempus*, et Peerlk. *Non lacr. nunc tempus;* quod si poëta scripsisset, nemo profecto haesisset; sed verissime Wagn. observat, id ipsum *nunc* contineri Pronomine *hoc*. Vid. Qu. Virg. XX, 6, a. — 157. „*si quis modus* pro quocunque modo. — 158. *excute* pro concute, turba. Sic VII, 339. *disiice pacem*. [Thiel. conferri iubet Iacobs. *Blumenlese* II. p. 256. ad Prop. IV, 6, 52., ubi legitur *excutit arma pudor.*] Consilium autem Iunonis ex Hom. Il. IV, 64 sqq. petitum.“ *H.* — *conceptum foedus*. Vid. supra v. 13. et VII, 339. Schirach. p. 362. minus recte videtur explicare per placitum, animo praedestinatum. — 159. *Auctor audendi*, ut ap. Liv. VII, 32. (ex Freinshemii emend.) *adhortator audendi* et ap. Ammian. XV, 8. p. 68. Bip. *hortator audendi*. — 160. „*incertam:* aut utrum faceret, aut de eventu. Nam v. 153. *forsan miseros meliora sequentur.*“ *H.* — *vulnere mentis*. Vid. ad I, 36. — 161 sqq. Cf. Hom. Il. III, 259 sqq. „Ad figuras Virgilio nove usurpatas refert Macrob. VI, 6., quod de duobus incipit dicere, et in unum desinit. Hyperbaton esse dixit Servius, ut ordo sit: *Interea reges procedunt castris*, cetera in parenthesi dicta sint. Hoc sequuntur, quantum video, interpretes; quibus tamen non accedam. Ponit ab initio poëta genus, et tum individua subiungit, inflexa ad id oratione. Itaque interpungo: *Interea reges*, (et quidem primo loco) *ingenti mole Latinus vehitur* cett. *bigis it Turnus* cett. *Hinc pater Aeneas - - Romae: Procedunt* (sc. omnes) *castris*.“ *H.* Iure hanc rationem probant Wakef. ad Lucr. IV, 525. Iahn., qui conferri iubet Aen. XI, 690. XII, 277. et Garaton. ad Cic. Phil. X, 6. p. 334., et Süpflius. Wagn. (qui in min. edit. confert locum Hom. Od. XII, 73. *οἱ δὲ δύω σκόπελοι, ὁ μὲν οὐρανὸν εὐρὺν ἱκάνει*) praeterea laudat Koen. ad Greg. Cor. p. 83. ed. Lips.; Thiel. autem Langium in *Verm. Schriften, herausgeg. von Jacob*. p. 115. et Beierum ad Cic. Lael. 22, 82. — *ingenti mole* arcte cohaeret cum nomine *Latini* et significat i. q. ingenti corpore (*in riesiger Grösse*), non: magna molitione, magno apparatu, ut coll. Claud. in Eutr. II, 101. Gossr. cum Heynio interpretatur. Cf. Aen. II, 557. III, 656. V, 431. VIII, 199. Flor. I, 13. Stat. Theb. V, 442. VI, 835. Peerlk. tamen, hoc de Polyphemo quidem, Caco, Entello pugile et Hercule in locis illis apte dici concedens, in Latinum vero ad foedus faciendum proficiscen-

Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen; bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
Sidereo flagrans clipeo et coelestibus armis,
Et iuxta Ascanius, magnae spes altera Romae,
Procedunt castris, puraque in veste sacerdos
Setigeri fetum suis intonsamque bidentem
Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conversi lumina solem

---

tem non quadrare putans, ut simul alteram difficultatem (?) tolleret, quam deprehendit in voc. *reges*, legendum esse censet *Interea rex ingenti de more Latinus* etc. Sed equidem magis haereo in *ingenti quadriiugo curru*, quo rex ad foedus faciendum *de more* vehitur, quam in rege ingenti corpore praedito, quum etiam Aen. II, 155. Priamus interfectus dicatur *ingens truncus* et apud Flor. l. l. omnibus Gallis Senonibus ingens corporis moles adscribatur. Praeterea etiam Macrobii l. l. auctoritas Pluralem *reges* satis tuetur. — 163 sq. „Corona radiata ornatus Latinus in stirpis a Sole ductae argumentum. — *specimen* est δεῖγμα, documentum, id quod argueret patrem Solem, ut Geo. II, 241." *H.* Adde Val. Fl. VI, 58. *dracones, Matris Horae specimen.* — *Solis avi.* Etsi Hesiod. Theog. 1011 sqq. Latinum Circes et Ulyssis, Hyginus autem v. 127. Circes et Telemachi filium fuisse narrant, Virgilius tamen, qui VII, 47. Latinum a Fauno et Marica genitum prodit, aliam sequitur fabulam, quae vel Faunum, vel Picum (nam *avus* omnino aliquem ex maioribus significat) a Circe genus ducere statuebat; quod pluribus demonstrat Heyn. Radiata corona, cuius duodecim radii fortasse ad XII mensium vel signorum coelestium numerum spectent, idem Heyn. (coll. Floro III, 2, 91. et Intpp. ad Vellei. II, 59, 6.) nescit an ad Caesaris et Augusti inter deos relati caput radiatum alludat; proxime tamen ad Circes caput radiatum (Orph. Arg. 1216 sqq.) eam spectare docet. — 164. *bigis it*, vehitur. Thiel. conferri iubet Ruhnk. ad Ovid. Her. I, 46. — 165. *bina hastilia* ex more heroum. Vid. ad I, 313., ubi eundem versum iam legimus. — 167. *sidereo clipeo*, sideris instar fulgente, coruscante. Cf. Hom. Il. XVI, 134. — *coelestibus armis*, a Venere matre acceptis et a Vulcano factis. Vid. supra ad v. 107. — 168. *magnae spes altera* (scil. post Aeneam patrem) *Romae.* Esse hanc vocem Ciceronis, arreptam a Virgilio, (Wagnero teste) tradunt Serv. ad Ecl. VI, 11. et Donat. Vit. Virg. c. XI, 41. — 169. *pura*, recens lota, qualis esse debebat sacrificantium. Cf. Tib. I, 10, 27. ibique Intpp. Donatus tamen: „*Pura*, colore albo, nec purpurae variata picturis;" quam explicationem nescio quo iure probet Iacob. Disquiss. Virg. P. I, p. 9 sq. — 170. In foedere iungendo porcam mactatam fuisse Romanis, iam ad VIII, 641. vidimus. Troianos et Graecos agnam mactavisse, memorat Heyn., coll. Hom. Il. III, 246 sq. — *bidentem.* Vid. ad IV, 57. — 171. *Attulit.* Heins. temere coni. *Appulit*, neque magis opus est Heynii coniectura *flammantibus* vel *ardentibus* pro *flagrantibus.* — *admovitque pecus aris*, vox hac de re sollemnis. Vid. Lucan. I, 608. Tac. Ann. II, 69. Suet. Calig. 32. etc. Cf. etiam V, 237. — 172 sqq. „Notandus mos horum sacrorum. Orientem spectantes molam salsam iniiciunt victimae, pilos e fronte eius exscindunt ense (cf. VI, 245 sq.), quos in flammam coniiciunt: tum vinum in aram libant. Fieri haec ad consecrationem victimae putanda sunt. Inde v. 213. *rite sacratae pecudes.* Graecis uno verbo κατάρχεσθαι." *H.* De more sacrificantium orientem solem spectandi vid. etiam Soph. Oed. Col. 467. Reisig. ibique Musgrav. Ovid. Fast. IV, 777. (cum Gierigii adnot.) Met. XIV, 386. (ibique Bach.) et Heins. ad Silium XIII, 406. —

Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius Aeneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis et haec mihi Terra vocanti,
Quam propter tantos potui perferre labores,
Et pater omnipotens, et tu Saturnia coniux,
Iam melior, iam, diva, precor; tuque inclute Mavors,
Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
Fontisque Fluviosque voco, quaeque aetheris alti
Religio, et quae caeruleo sunt numina ponto:
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
Convenit Euandri victos discedere ad urbem;
Cedet Iulus agris; nec post arma ulla rebelles
Aeneadae referent, ferrove haec regna lacessent.
Sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem, —

---

173. *Dant* (iniiciunt fronti pecudum) *fruges salsas*, molam salsam, quam etiam Ovid. Met. XV, 134. *fruges* appellat. Ceterum vid. ad Ecl. VIII, 82. — *tempora ferro S. notant pec.* Cf. VI, 245 sq. ibique adnott. — 174. *altaria libant* pro: libando rigant, tingunt. Cf. Burm. ad Lucan. III, 404. et Heins. ad Claud. in Ruf. II, 406. — 175. *stricto ense*, tamquam periurium ulturus. Cf. infra v. 206. — 176 sqq. Heyn. confert Hom. Il. III, 276 sqq. XV, 36 sqq. XIX, 258 sqq. Od. V, 184 sqq. — *Sol testis.* Sol saepe in testimonium vocatur, velut ap. Ovid. Met. I, 766. IV, 238. etc. Cf. etiam Hom. Il. III, 277. *Ἠέλιος, ὃς πάντ᾽ ἐφορᾷς καὶ πάντ᾽ ἐπακούεις* et supra IV, 607. Serv. Donat. et Med. pro *vocanti* exhibent *precanti*, quod tamen antecedenti *precatur* originem debere videtur. Wagn. vulgatam, quae pulchre conveniat deos testes adhibenti, defendit coll. v. 181. Silio VI, 467 sqq. et Val. Fl. II, 577. — 177. Praep. *propter* Pronomini relativo eadem ratione postponitur ap. Plaut. Amph. IV, 1, 8. Cic. de Sen. 7, 22. in Pis. 7, 15., aliis autem vocabulis ap. Lucr. IV, 1023. (ubi vid. adnot. mea) V, 622. Tac. Ann. IV, 48. XV, 47. al. Cf. omnino Hand. Turs. IV. p. 614. cum adnott. ad Aen. I, 32. 667. etc. — 178. *Sat. coniux.* Sic Iahn. et Wagn. (quos recentiores omnes secuti sunt) cum Rom. aliisque Codd. pro vulg. *Sat. Iuno*, quod facile ex aliis locis (III, 380. V, 606. IX, 2. 745. 802. cett.) huc transferri potuit. — 179. *iam melior*, quae, si non omnia me fallunt, quae nunc eveniunt, iam melior, i. e. propitior, placata es. Vid. ad Ecl. V, 61. — *iam precor*, et precor, ut iam vere sis melior. Ad Heleni autem monitum (III, 435 sqq.) Aeneam hic respicere putant. Peerlk. sine iusta causa coni. *Iam melior, iam victa, precor*, coll. Aen. IV, 548. Ovid. Met. I, 378. aliisque locis, ubi *vinci* pro precibus superari dicitur. — 180. *pater.* Vid. ad Geo. II, 4. et Aen. I, 155. — *tuo sub numine torques*, numini tuo (i. e. divinae potentiae tuae) subiecta regis, moderaris. Cf. adnott. ad IX, 93. et de verbis *sub numine* adnott. ad I, 8. II, 623. VI, 266. Burm. ad Val. Fl. III, 600. et Drak. ad Silium XVI, 655. — 181. *Fontisque Fluviosque.* Vid. ad Ecl. IV, 51. Geo. I, 52. al. — „*quaeque alti Religio.* Variavit orationem; h. e. Aetherem [divum s. sanctum] invoco. Si numen ei est, si religiose colitur etiam religionem aetheris esse necesse est.“ *H.* — 183. *Cesserit.* Vid. ad III, 297. — 184. *convenit*, *σύγκειται*, ex legibus foederis, in quas conventum est, oportet. — 187. Si Victoria Martem voluerit esse *nostrum*, i. e. propitium. Vid. adnott. ad Aen. II, 396., (et Geo. IV, 22.) Peerlk. tamen, cui haec non placent, quum Mars maior sit, quam Victoria, et Mars potius annuat victoriam, coni. *Si nostro*

Ut potius reor, et potius dî numine firment —
Non ego nec Teucris Italos parere iubebo,
Nec mihi regna peto; paribus se legibus ambae
Invictae gentes aeterna in foedera mittant.
Sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto,
Imperium sollemne socer; mihi moenia Teucri
Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.
Sic prior Aeneas; sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens coelum, tenditque ad sidera dextram:
Haec eadem, Aenea, Terram, Mare, Sidera, iuro,
Latonaeque genus duplex, Ianumque bifrontem,
Vimque deûm infernam et duri sacraria Ditis;
Audiat haec Genitor, qui foedera fulmine sancit.

---

annuerit nobis Victoria Marte, i. e. si Victoria nobis annuerit, dum Mars nobis favet, Marte favente, ita volente. — 189. *Non ego nec - - nec.* Vid. ad Ecl. V, 25. — 190. „*paribus legibus.* Hoc iam praemunierat poëta oraculorum veterum auctoritate supra VII, 256.“ *H.* — 191. *in foedera mittant.* Similiter Tib. III, 6, 14. *dominae misit in arbitrium*, ubi vid. Dissen. Cf. etiam Cic. Rab. Post. 2, 4. *in negotium mittere* et similia. — 192. *Sacra deosque dabo*, i. e. cultum deorum patriorum (Vestae et Penatium) instituam et regam. (Vid. ad II, 293. 320. al.) — „*socer arma* cett. Latinus habebit summum imperium cum iure belli: ut igitur sub eo legibus suis vivant Troiani.“ *H.* Errare enim eos, qui (ut Iani de art. poët. p. 94.) *Latinus* pro Vocativo positum (vid. ad XI, 464.), *habeto* autem pro altera Imperativi persona habeant, vix est quod doceam. Niebuhr. *Röm. Gesch.* Vol. I. p. 211. (a Wagn. laud.) Tyrrhenorum Cascorumque coniunctionem hoc versu indicari statuit. (Sed quid de Cascis a Niebuhrio productis statuendum sit, nunc vix dubium esse potest. Vid. quae hac de re disserui in Pauly *Realencyclop.* Vol. IV. p. 802.) — 193. *sollemne* Heyn. explicat per legitimum, quum legitima sollemni ritu tradi et suscipi soleant; quod probo. Secundum Wagn. *sollemne* hic est i. q. solitum ideoque integrum, ut locus hoc significet: salvum sit Latino, quod ante habuit, imperium. — 194. *urbi*, iam I, 5. significatae. — 197. *Terram* cett. *iuro*, pro: per Terram cett. Vid. ad VI, 324. De more autem per mare, terram, sidera iurandi vid. VI, 351. 458. al. — 189. „Deos in Italia vetustissima religione, Pelasgica scil., cultos nominat. Cf. Exc. V. ad l. VIII.“ *H.* — *duplex genus*, duplicem prolem, ambo liberos. Vid. ad IV, 12. De productione primae syllabae vocis *duplex* minus usitata vid. Hor. Sat. II, 2, 121. Catull. 68, 51. Ovid. Met. XII, 503. id. Am. I, 8, 15. cett. Cf. etiam Schneid. Gramm. I, 2. p. 676 sqq. et quae ad IX, 37. adnotavimus. — De *Iano bifronte* vid. ad VII, 180. — 199. *infernam vim deûm*, i. e. vim deorum infernorum; de quo poëtico dicendi genere Wagn. conferri iubet Ecl. IX, 46. Geo. I, 52, 211. Aen. I, 169. VIII, 526. et Obbar. in Diariis schol. Darmst. 1832. ch. 150. p. 1301 sqq. Vid. adnott. ad I, 4. VIII, 525. IX, 582. al. — *duri* pro vulg. *diri* dudum receptum est ex melioribus Codd. Verissime enim Wagn., coll. Cortio ad Lucan. VI, 772., epitheton *dira*, quod Adiect. dicatur de rebus, quas exsecremur, in eiusmodi precatione ferri non posse contendit. — *sacraria*, sedes sacrata. Thiel. confert Stat. Theb. III, 246., ubi Iupiter de coelo: *Arcem hanc aeternam, mentis sacraria nostrae.* — 200. *Audiat haec Genitor* cett. Cf. Ovid. Met. VI, 548. *Genitor*, scil. deorum hominumque. Vid. X, 472. et al. — „*fulmine*, tamquam ostento: aruspicinam spectat. Nisi malis cum aliis de Iove periurii ultore cogitare.“ *H.* Peerlk. tamen suspicatur, Virgilium

Tango aras, medios ignis et numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis nec foedera rumpet,
Quo res cumque cadent; nec me vis ulla volentem
Avertet, non, si tellurem effundat in undas,
Diluvio miscens, coelumque in Tartara solvat;
Ut sceptrum hoc — dextra sceptrum nam forte gerebat —
Numquam fronde levi fundet virgulta neque umbras,
Cum semel in silvis imo de stirpe recisum
Matre caret, posuitque comas et brachia ferro;
Olim arbos; nunc artificis manus aere decoro

---

scripsisse *qui foedera numine sancit.* — 201. *Tango aras.* Vid. ad IV, 219. — „*medio ignes*, in medio, in ara, positos. Elegantior tamen Heinsii interpretatio, ut sint tamquam sequestres et conciliatores.“ *H.* Sed iure Wagn. Heynii explicationem ut simpliciorem praefert. Peerlk. malit: *Tango aras mediosque ignis, et n. t.* — 203. *Quo res cumque cadent.* Vid. II, 709. De *cadendi* verbo, bonum non minus quam malum rei eventum indicante, Thiel. conferri iubet Ruhnk. ad Ter. Andr. I, 5, 29. et Iacobs. ad Tib. II, 2, 17. — „*volentem* bene adiectum: nam potest foedus rumpi eo nolente et invito; ut VII, 586 sqq. societatis initae violationem prohibere non potuit. [Sensus igitur hic est: coactum quidem vis poterit avertere, non item volentem et consentientem. — *Avertet*, scil. ab hac mea voluntate, ut foedus ratum habeatur.] — 204 sq. Non, si vis ulla terram, mare, coelum ac tartarum misceat. — *Diluvium* pro aquis inundantibus, quibus misceantur tellus et undae. — *tellurem eff. in undas:* tellurem mari obrutam et dissolutam ac liquefactam vis maior diluat et effundat in mare, tamquam glebam illam Medeae ap. Pind. Pyth. IV, 67 sq. — *coelum in Tartara solvi*, h. e. resolutum cum Tartaro misceri.“ *H.* Brevius idem dicit Lucr. III, 854. *Non si terra mari miscebitur et mare coelo*, qui locus Virgilio videtur obversatus esse. — De verbis *non, si* in obtestationibus usurpatis Thiel. conferre nos iubet II, 512. V, 17. Tib. I, 9, 31 sqq. Ovid. Met. VII, 802. Sil. IV, 527. Stat. Theb. X, 723 sqq. Ceterum non reticendum, Peerlkampium hunc totum locum inde a verbis *nec me vis ulla* usque ad finem v. 205. spurium censere et multa disputare, quibus eum Virgilio indignum esse nobis persuadeat. — Cum v. 206 sqq. cf. Hom. Il. I, 234 sqq. et, qui Maronem imitatus est, Val. Fl. III, 707 sqq. Ceterum ut Aeneas stricto ense precatus est v. 175., sic Latinus sceptro protenso. *Ut* autem hic graviter asseverare et respondere nostro *so wahr, so gewiss als*, non est quod memorem. *Sic* enim vel *ita*, quod alibi praecedere solet (vid. ad Ecl. X, 4. et Aen. IX, 208.), facile poterat omitti. — Pro *gerebat* Wakef. ex uno Cod. Montalb. temere recepit *regebat;* quod sane doctius (cf. etiam Burm. ad Val. Fl. II, 396.); sed in tali sententia simplicissima sunt aptissima. Peerlk. satis audacter coni. *laeva sceptrum* etc., quum alias reges fere semper laeva teneant sceptrum, ut ap. Ovid. Met. VII, 506. Val. Fl. II, 590. et Silium XVI, 240. — 208. Hom. l. l. ἐπειδὴ πρῶτα (*quum semel*) τομὴν (stirpem, unde recisum est) ἐν ὄρεσσι λέλοιπε. — „*imo de stirpe.* Vid. ad Geo. II, 379. et infra ad v. 770. — 209. *matrem* Heyn. de terra intelligit, coll. XI, 71., Wagn. autem rectius de ipsa arbore, ex cuius, quasi matris, radicibus surculus progerminavit, coll. Geo. II, 19., quem locum iam Serv. comparat. — *posuit*, deposuit (vid. ad I, 302.) *comas*, folia, *et brachia*, ramulos minores. Cf. Prop. II, 19, 12. *Et* (spectabis) *vitem docta ponere falce comas.* — *Brachia* pro ramulis arborum legimus etiam Geo. II, 368. Cul. 128. Val. Fl. VIII, 114. Colum. IV, 21. Plin. XIII, 9, 18. al. — Vss. 210. et 211., qui sane sunt languidi et supervacanei, Peerlk. tamquam ineptum additamentum, quod totam orationem Latini frangat, exsulare iubet. Sed sine ulla fere va-

Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant foedera dictis
Conspectu in medio procerum. Tum rite sacratas
In flammam iugulant pecudes, et viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis impar ea pugna videri
Iamdudum, et vario misceri pectora motu;
Tum magis, ut propius cernunt non viribus aequis.
Adiuvat incessu tacito progressus et aram

---

rietate in omnibus Codd. leguntur. — *arbos*, i. e. ramus arboris. Ceterum cf. adnott. ad Ecl. III, 56. Geo. II, 150. al. — *aere inclusit*, i. e. ornavit. Exspectaveris sane *auro* potius, quam *aere*. — 211. *dedit gestare*, ut IX, 362. et al. *dedit habere*. Vid. ad I, 79, 319. al. — In *patribus Latinis* non temere haeret Peerlk., quum alibi (Aen. XI, 234. et 379.) rex et patres probe discernantur, et secundum Aen. VII, 150. sceptrum solis regibus conveniat. — 213. *rite sacratas*. Vid. ad v. 172. — 214. Verba *in flammam iugulant pecudes*, i. e. in flammam proiiciunt iugulatas, iam legimus XI, 199. — 215. *cumulant oneratis lancibus aras*, exta ex plenis lancibus deprompta cumulate arae imponunt. Vid. adnott. ad XI, 50. coll. cum Geo. II, 194. Aen. VIII, 284. et Dion. Hal. VII, 72. extr., unde discimus, exta in flammam immitti lancibus arae admotis. Donatus haec adnotat: „In flammam fundebatur sanguis animalium [cf. Aen. XI, 82.], et antequam morerentur, extrahebantur eorum viscera et aris imponebantur.“ — 216 sqq. „Fraude Iuturnae animis Latinorum incensis foedus turbatur. Comparare solent Il. VII, 215 sqq.“ *H.* — 218. Sine causa Intpp. haeserunt in his: *ut propius cernunt non viribus aequis*, ita ut Heyn., Brunck. et Peerlk. verba *non viribus aequis* ab alia manu ad supplendum versum imperfectum (fortasse ex V, 809.) adiecta censerent, Schraderus autem, quem secutus est Both., corrigeret *haud viribus aequos.* Ruhk. post *aequis* Comma ponendum et *Tum magis adiuvat* coniungendum putat, quo nihil lucramur. Iahn. locum sic explicat: *ut propius cernunt* pugnam *non aequis viribus* ineundam; sed tum idem diceretur, quod v. 216. Wagn. denique, quum *ea pugna* v. 216. pro *eorum pugna* positum sit, inde ad *cernunt* intelligit *eos; viribus aequis* autem pro Ablativo, quem vocant, qualitatis habet, quemadmodum in illo Tac. Ann. I, 13. *divitem, promptum, artibus egregiis et pari fama publice, spectabat;* ut sensus sit: cernunt Aeneam et Turnum imparibus viribus pugnaturos. Equidem in prima editione novam rationem ineundam esse putaveram, quae mihi simplicissima videbatur, ut *cernunt* pro decernunt, dimicant, positum accipientes (vid. infra v. 709. ibique adnott.), haec verba non ad Rutulos, sed ad ipsos certantes referremus, et locum sic intelligeremus: Iam dudum Rutulis pugna eorum impar visa est, magis vero tum, quum propius illi certabant, ubi non aequis viribus eos dimicare clarius etiam apparebat. Sed quum illorum certamen nondum inceperit, mutavi postea sententiam meam, et Wagnero adsentiendum esse intellexi. — 219. *Adiuvat*, scil. varium illum animorum motum. Turni sollicitudo tacito incessu, pallido vultu et subtimida arae veneratione significata auget metum Rutulorum. Both. temere coni. *Haud iuvat.* — *incessu tacito*. Schrader. temere coni. *inc. tardo*, quod probare videtur Peerlk. — *progressus Turnus*, i. e. progressio Turni; de quo Participii usu satis noto Wagn., Commata vulgo post *adiuvat progressus* et *lumine* posita recte reiiciens, conferri iubet Bauerum ad Sanct. Min. II. p. 67. Ceterum idem *Wagn.* haec adnotat: „Non constat sibi h. l. Virgilius, qui Turnum, alias ferocem et magni animi iuvenem, nunc fractum fingit et humilem; scilicet ut redintegrato pugnae spectaculo liber XII. expleatur.“ —

Suppliciter venerans demisso lumine Turnus,
Tabentesque genae et iuvenali in corpore pallor.
Quem simul ac Iuturna soror crebrescere vidit
Sermonem, et vulgi variare labantia corda,
In medias acies, formam assimulata Camerti, —
Cui genus a proavis ingens clarumque paternae
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis —
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
Obiectare animam? numerone an viribus aequi
Non sumus? En, omnes et Troes et Arcades hi sunt,
Fatalisque manus, infensa Etruria Turno.

---

222. *Tabentesque* lectio est utriusque Mentel. et Donat., dudum ab editoribus recepta. Ceteri Codd. omnes et Macrob. IV, 3. *Pubentesque*, quod fortasse defendi posse censet Iahn., sed ipse satis artificiosa ratione explicat. — *iuvenali* Heins. ex melioribus Codd. restituit pro vulg. *iuvenili*. Vid. ad II, 518. Ceterum Wagnero adsentior, qui hoc *iuvenali* non aliam ob causam adiectum esse censet, quam quod pallor magis insignis est in iuvenili corpore, quod multo rubore suffusum esse solet. — 222. Sic apud Homerum Il. IV, 86. Pandarus Minervae monitu foedus turbat. Cf. sup. V, 496 sq. — 224. *Camers* iam supra commemoratus X, 562. — 225. *genus* et *nomen* saepe sic coniungi memorant Heins. ad Ovid. Her. II, 50. et Drak. ad Silium X, 503. — 226. *acerrimus armis*. Vid. IX, 176. — 227. *haud nescia rerum*, haud ignorans, quid sibi faciendum sit. Wagn. haec verba, utpote satis otiosa post ea, quae v. 222 sq. dicta sint, a poëta ad explendum versum adiecta censet; Peerlk. autem, quum eiusmodi additamentum otiosum Virgilio indignum sit, plane vult deleta. — 228. Macrob. VI, 1. comparat e Furii Annal. X. *Rumoresque serunt varios, et multa requirunt*. — 229. *Non pudet*. Vid. ad Ecl. III, 17. et Aen. II, 596. — *pro cunctis talibus*, i. e. tam fortibus, qui ipsi pugnare poterant. Palat. cum paucis aliis *cunctis pro talibus;* sed recte *Wagn.:* „*Cunctis pro talibus* est i. q. pro talibus, quales cuncti sunt, s. iisque cunctis; *pro cunctis talibus* i. q. pro cunctis, qui tales sunt, s. iisque talibus; atque hoc solum aptum esse huic loco, facile intelligitur.“ Ceterum cf. supra III, 435. ibique adnott. Nescio quid sibi velit Hand. Turs. IV. p. 581. *pro cunctis talibus* hic explicans per: „non cuncti tales.“ — V. 232., in quo voc. *fatalis* paullo difficilius est ad explicandum, propterea non solum ab Heynio et Peerlkampio tamquam spurius notatur, sed, quod miror, etiam a Wagnero suspectus habetur, qui censet, non opus esse, ut Etruscorum nominatim mentio fiat, quum Troum eos nomine, ut horum socios, complecti licuerit. Sed non probabile est, Camertem s. Iuturnam hic, ubi totum hostium exercitum tamquam parvum et prae Rutulis despiciendum vult significare, primariam aliquam eius partem prorsus silentio praetermisisse; imprimis quum etiam infra v. 548 sqq. in loco huic simillimo *Latinis*, *Dardanidis* et *Arcadibus* diserte adiungatur *Tuscorum phalanx*. Quare quum hic versus, ab omnibus Codd. exhibitus, per se talis sit, quem vix librarii cuiusdam fetum habere possimus, ceteros editores non minus quam Weichertum in Epist. crit. p. 74. recte eum defendisse censeo. Sed restat difficultas voc. *fatalis*, quod Iahn. (in priore edit.) cum aliis per exitiosam, Ruhk. autem per exitio destinatam explicat. Bothius denique p. 24. haec adnotavit: „Fatales autem manus Etruscorum dicuntur propterea, quod fato iniquo factum esse videbatur, ut Mezentium hospitio Turnus excipiens odia in se totius Etruriae converteret, Aeneae iam opem feren-

Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur:
Nos, patria amissa, dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
Talibus incensa est iuvenum sententia dictis

---

tis, quum Diomedes a foedere cum Latinis iungendo abhorruisset." Mihi potius *fatalis* ironice intelligendum videtur, quum ex VIII, 502. sciamus, fatale esse, ut Italus homo Rutulorum gentem subiungere non possit. Locum igitur sic intelligo: Hi sunt omnes Troës et Arcades, atque etiam, qui scilicet utpote Itali nobis maxime fatales, maxime timendi sunt omnium, Etrusci. Utrum vero omnino apta sit haec fatorum commemoratio, quae etiam *externos duces* ab oraculis indicatos Rutulis in mentem revocare possit, haec sane alia est quaestio, quam tamen non editori, sed censori poëtae movendam esse puto. Hoc unum adiicio, Iahnium in altera edit., mutata sententia, locum sic interpretari: „Nec sine magna acerbitate copiae Etruriae fatales appellantur. Videbantur enim Etrusci fato ad hoc bellum adducti esse, quippe quibus ante Aeneae adventum bellum parare non licuisset. Cf. Aen. VIII, 477 sq. Irridens igitur Iuturna *manum fatalem* nuncupat, i. e. manus, quae fato se advocatam esse opinatur et revera fatum (exitium) sibi parabit;" quae interpretatio in summa re a mea non recedit, cum qua etiam congruit Wagneri explicatio in min. edit. proposita: „*fatalis*, quae secundum fata se cum Aenea coniunxit, cuique (sic enim tacita mente, ipso vocis temperamento prodita, Iuturna cogitasse putanda est) fatale est cum Aenea superari." Gossravius tamen, cui haec omnia non satisfaciunt, se versum explicare non posse confitetur. — *infensa*, propter Mezentium, quem ex Etruria pulsum Turnus hospitio exceperat. Vid. VIII, 492 sqq. — *Etruria* pro Etruscis. Vid. ad Ecl. I, 63. IV, 58. Aen. II, 703. etc. — 233. Vix satis est hostium, ut alterni s. bini nostrorum cum singulis congredi possint. Cf. Hom. Il. II, 123 sq. Thiel. de hoc usu voc. *alterni* conferri iubet Crucei Antitriben ad Statium p. 16. ed. Hand. — 234. *quorum se devovet aris.* Heyn. *aris* parum probabiliter pro *ad aras* positum censet, ut sensus sit: „devovet ille se, vitam suam, morti pro Latinis, foedere facto ad aras deorum." Immo longe rectius Wagn., v. 192. respiciens, ubi Aeneas dixit *Sacra deosque dabo*, explicat: „quorum sacra religionemque tutaturus in mortem ruit." Sententia igitur haec est: Turnus immortalem consequetur gloriam, vitam suam sacris nostris protegendis, deorum nostrorum religioni tuendae consecrans. — 235. *ad superos Succedet fama:* ob singularem et divinam famam suam post mortem (quae per euphemismum omittitur) in ipsorum deorum numerum suscipietur. Vid. Cic. Cat. III, 1, 2. *Romulum ad deos immortales benevolentia famaque sustulimus* (ibique Beneck.); de N. D. II, 24, 54. de Off. III, 5, 25. (ibique Beier.) et Wyttenb. Bibl. Crit. Vol. III. P. II. p. 58. cum adnott. ad Aen. VI, 130. Poëta fortasse ante oculos habuit Lucr. V, 1222. *ad summum succedere honorem.* — *vivusque per ora feretur;* etiam post mortem feretur sermonibus, superstes erit eius memoria. Vid. adnott. ad Geo. III, 9. (ubi pro *vivo'* lege *vivu'* et adde Plin. Ep. V, 8, 3. *Itaque diebus ac noctibus cogito, si qua me quoque possim Tollere humo: (id enim meo voto sufficit; illud supra votum) victorque virûm volitare per ora*, qui locus ante omnia conferendus erat.) Praeterea cf. Tibull. I, 4, 65. Ovid. Trist. I, 6, 36. ibid. V, 14, 37. similesque locos cum adnott. Broukhus. ad Prop. II, 1, 2. Drak. ad Silium III, 135. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 3, 9. Vol. I. p. 207. Unus Montalb. *vivisque*, quod praefert Wakef. ad Lucr. V, 1122. — Ceterum Peerlk., si Virgilius fuisset, hunc potius scripsisset versum „elegantiorem": *Succedet virtute, virûmque per ora feretur.* — 237. *lenti.* Vid. ad Ecl. I, 4. — 238. *sententia*, ut Graec.

Iam magis atque magis, serpitque per agmina murmur;
Ipsi Laurentes mutati ipsique Latini.
Qui sibi iam requiem pugnae rebusque salutem
Sperabant, nunc arma volunt, foedusque precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud maius Iuturna adiungit, et alto
Dat signum coelo, quo non praesentius ullum
Turbavit mentis Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubra fulvus Iovis ales in aethra
Litoreas agitabat avis turbamque sonantem
Agminis aligeri: subito cum lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
Arrexere animos Itali, cunctaeque volucres
Convertunt clamore fugam — mirabile visu, —
Aetheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Facta nube premunt, donec vi victus et ipso

γνώμη, pro animo. Prorsus eodem sensu e. g. Silius II, 36. *incensi dictis animi.* — 240 sqq. Rectius fortasse, Heyn. suasore, sic distinxeris: *ipsique Latini*, *Qui* - - *Sperabant*, *nunc arma volunt*, quam rationem etiam Wagn. probat, quum verba *Qui sibi* cett. post v. 218 sqq. minus recte etiam ad Rutulos referantur, res autem ad Latinorum salutem maxime spectet. — — 239. *iam magis* pro vulg. magis etiam. Cf. Hand. Turs. III. p. 130. — 240. *Ipsi ferentes* etc., non Rutuli soli. Cf. v. 216. et 229. — 241. Comparant Hom. Il. II, 453. et III, 112. Similis est locus, quem supra legimus V, 767 sqq. — 241. *requiem pugnae*, liberationem a necessitate pugnandi. — 242. *foedus precantur infectum*, i. e. precantur, ut nondum factum sit, ex notissimo illo usu verba volendi cum Part. Perf. Pass. construendi. — 243. *Turni sortem iniquam*, quod non sua, sed aliorum culpa periturus est. Cf. VI, 332. — Cum v. 244 sq. Heyn. conferri iubet Hom. Il. XII, 200 sqq. (quem locum expresserit Cicero in Mario: vid. de Div. I, 47, 106.) VIII, 247 sqq. et Od. XV, 160. Peerlk., qui putat, Iuturnam non eam habuisse potentiam, ut talia signa et monstra daret, praeterea vero etiam terram numquam reliquisse, satis audacter coni. *Hic aliud maius Saturnia iungit et alto* cett. — 245. „*praesentius*, efficacius. Intellige ostentum clarum, manifestum, *ἐναργές*, quo deorum voluntas tam manifesta fit, ut dubitari de ea nequeat.“ *H.* Vid. ad Geo. II, 127. Aen. III, 611. et supra ad v. 152. — 246. *monstrum*, i. e. ipsum ostentum, non differt a *signo* ante commemorato. De simili dicendi ubertate disserunt Wunderl. et Dissen. ad Tib. III, 4, 1 sqq. — 247. *Iovis ales.* Vid. ad I, 394., ad quem locum etiam de aquilarum cygnorumque bello iam diximus. — *aethra*. Vid. ad III, 585. — 248. *litoreae aves* sunt palustres, flumineae, et hic quidem cygni. Cf. Ovid. Met. II, 252 sq. *Et, quae Maeonias celebrarunt carmine ripas, Flumineae volucres medio caluere Caystro.* Sic *litorei cancri* ibid. X, 127. et XV, 369. — *turbam agminis*, i. e. agmen turbatum. — *agitabat.* Vid. ad XI, 620. — 250. *improbus* non est audax, ut Heyn. interpretatur, sed avidus, rapax. Vid. ad Geo. I, 119. et Intpp. ad Phaedr. I, 1, 3. — 252. *Convertunt clamore fugam* Serv. recte explicat per: redeunt cum clamore; nam qui convertit fugam, desinit fugere et revertitur. Similiter supra 1, 582. *convertere viam.* Sic etiam Schirach. p. 365. et Wagn. locum intelligunt; Heyn. minus recte *fugam* simpliciter de volatu accipit, ut sensus sit: intendunt, dirigunt volatum in aquilam, quam persequuntur. Peerlk. malit *Praevertunt.* — 254. *facta nube*, Wagnero auctore, translatum est ab exercitu, qui facto agmine, i. e.

Pondere defecit, praedamque ex unguibus ales
Proiecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc votis, inquit, quod saepe petivi.
Accipio, agnoscoque deos. Me, me duce ferrum
Corripite, o miseri, quos improbus advena bello
Territat, invalidas ut avis, et litora vestra
Vi populat. Petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit. Vos unanimi densate catervas,
Et regem vobis pugna defendite raptum.

---

densis ordinibus, hostem adoritur. Cf. supra I, 82. — De alliteratione *vi victus* vid. ad II, 494. et XI, 160. — 255. *proiecit* (in) *fluvio* eadem ratione intelligendum videtur, qua VI, 339. *in undis effusus*, ubi vid. adnott., coll. Handii Turs. III. p. 296. et adnot. ad Aen. X, 839. Quamquam etiam, qui *fluvio* tertium Casum habere velit, provocare potest ad Ecl. VIII, 101. *cineres rivo fluenti iace* et similes locos. (Vid. adnott. ad Ecl. II, 30.) — 256. *penitus:* in interiora nubium. Vid. v. 263. Hic igitur *penitus* ad altitudinem spectat, ut v. c. ap. Ovid. Met. II, 179. (*Ut vero summo despexit terras Infelix Phaëthon penitus penitusque iacentes*) ad profunditatem. — 257. *augurium clamore salutant*, cum acclamatione et veneratione omen accipiunt. Cf. Silius II, 411. *Omen clamore salutant*, et XV, 146. *genibusque salutant Submissis augurium.* Sic ap. eund. IV, 215. etiam *divos clamore salutant.* Cf. etiam Plaut. Curc. I, 1, 70. Ter. Phorm. II, 1, 81. et similes locos. — 258. *Expediunt manus*, ad arma capienda; neque opus est, ut cum Heyn. de manibus antea vel palliis vel togis involutis cogitemus. Proprie quidem arma expediuntur, sed quia hoc per manus fit, ipsae manus hic expediri dicuntur. Aliter, sed minus recte, *Servius:* „Dimicare se velle significant; haec enim est consensio militaris. Lucan. [I, 387.] *Elatasque alte quaecunque ad bella vocaret promisere manus.*" — *primusque Tolumnius augur* cett. Cf. imitatio huius loci ap. Silium IV, 131 sqq. De *Tolumnio* vid. ad XI, 429. — 259. De repetito *Hoc* Thiel. conferri iubet Heins. ad Val. Fl. V, 18. et Markl. ad Stat. Silv. III, 2, 129. — *saepe petivi.* In tam brevi spatio non facile *saepe* (ex vulgari vocis significatione) petere potuit; quare Wagn. rectissime censet, *saepe* hic eandem fere habere potestatem, quam tritum illud *ter, ter quaterque*, i. e. valde, multum, magnopere, coll. Hand. ad Stat. I, 2, 150. p. 275. — 260. *Accipio*, scil. omen, quod vocabulum etiam Ovid. Met. VII, 620. omisit: *Accipio, sintque ista, precor, felicia mentis signa tuae.* — *agnosco deos*, agnosco numen, voluntatem deorum hoc omine significatam; quod nos dicimus: *die Hand Gottes erkennen.* Cf. I, 406. VI, 193. XII, 869. — 261 sqq. „Facile vides, Tolumnium augurium in eum sensum interpretari, ut aquilam de Aenea, cygnum de Turno accipiat." *H.* Singula autem, quae sequuntur, ad speciem istius portenti exegisse poëtam, iam Wagn. memorat; ita ut adeo *litora vestra* respondeant *litoreis avibus*, et v. 263. *penitusque profundo* cett. verbis v. 256. *penitusque in nubila fugit*, v. autem 264. cum v. 252 sqq., et v. 265. cum v. 250. et 254 sqq. comparandus sit. — 263. *populat.* Vid. ad I, 527. De structura autem verborum *quos territat et litora vestra populat* vid. ad Ecl. VIII, 3. Aen. X, 242. al. — *profundo.* Vid. adnott. ad Ecl. II, 30. — 263. *unanimi.* Vid. ad IV, 8. et IX, 444. — *densate.* Heins. ex Rom., Mentel. utroque, tribus Morett., aliis (quibus accedunt tres Pariss.) recepit *densete.* Sed alteram formam praebent ceteri libri cum Med. Cf. adnott. ad Geo. I, 248. et Aen. VII, 794. — 265. Wakef. ex uno Cod. Ies. et edit.

Dixit, et adversos telum contorsit in hostis
Procurrens; sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat. Simul hoc, simul ingens clamor, et omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida crearat
Una tot Arcadio coniux Tyrrhena Gylippo;
Horum unum ad medium, teritur qua sutilis alvo
Balteus et laterum iuncturas fibula mordet,
Egregium forma iuvenem et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvaque effundit arena.
At fratres, animosa phalanx accensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, caecique ruunt. Quos agmina contra
Procurrunt Laurentum; hinc densi rursus inundant
Troes Agyllinique et pictis Arcades armis.
Sic omnis amor unus habet decernere ferro.

---

princ. Burm. recepit *nobis.* — 268. *Certa.* Vid. ad V, 2. — *simul hoc, simul ingens clamor.* Vid. ad V, 675. — 269. „*cuneos* pro consessu et consessus ordinibus.“ *H.* Imago a theatri foris s. sedilibus petita. Cf. V, 340. *caveae consessus* et adnott. ad V, 664. — 271. *crearat.* Vid. ad VI, 367. et X, 351. coll. Burm. ad Phaedr. I, 6, 9. et Dukero ad Flor. I, 6, 1., quos laudat Iahn. ad Ovid. Met. IX, 23. — 273. *Horum unum* - - *Egregium iuvenem* - - *Transadigit costas* eadem constructione Graeca, qua ap. Homerum Il. VII, 14. *Ἰφίνοον βάλε δουρὶ ὦμον*, ibid. XX, 44. *Τρῶας δὲ τρόμος αἰνὸς ὑπήλυθε γυῖα ἕκαστον*, supra X, 698. *Latagum occupat os faciemque* etc. Graeci enim, imprimis poëtae epici, haud raro duplicem Accusativum Obiecti ita coniungunt, ut alter totum, alter partem totius significet, (*τὸ σχῆμα καθ' ὅλον καὶ μέρος*: cf. Brunck. ad Soph. Oed. Col. 113. Matth. §. 428, 5. Kuehner. §. 564. alii.); quod Latini interdum imitantur. Cf. etiam quae de duplici Dativo eadem ratione usurpato ad V, 172. et XI, 179. adnotavimus. — „*Balteus sutilis*, laneus s. coriaceus, fortasse tamen aereis laminis munitus, unde X, 313. *aerea suta.* [Wakef. ex uno Cod. Med. recepit *sutilis auro*, comparans l. modo l.] Baltei duae orae in medio iunguntur fibula, quae acu *mordere* dicitur, qua adstringit oram utramque baltei. [Cf. adnott. ad I, 169.] *Qua* [ubi] *balteus teritur alvo:* proprie balteus terit alvum, nunc vicissim alvus terit balteum eodem sensu. Incidit telum ea ipsa parte, qua *laterum iuncturas*, baltei duas oras (*ζωστῆρος ὀχῆες*), *fibula mordet*, colligit, iungit. Vulnus igitur acceptum est *ad medium*, in medio corpore, ea ipsa parte, qua coit in alvo balteus, fibulaque inserta constringitur. Cf. Sil. VII, 624 sqq. Val. Fl. III, 189 sq. et Prudent. Psych. 678 sq.“ *H.* Omnino cf. cum hoc loco Homeri Il. IV, 132. Ceterum Peerlk. putat, poëtam melius et clarius sic scripturum fuisse: *ad mediam teritur qua sutilis alvum Balteus.* — 276. *transadigendi* verbum redit infra v. 508. Cf. etiam Silius X, 141. Stat. Theb. V, 125. all. — 277. *effundit* Heins. ex melioribus libris restituit. (Cf. infra v. 532.) Vulgo *extendit*, ut V, 374. et IX, 589. — 277 sqq. Sequitur tumultuariae pugnae enarratio, cum qua Heyn. conferri iubet Ovid. Met. XII, 210 sqq. — 280. *inundant*, complent campum, undarum instar irruentes. Sic Iustin. XXXVIII, 4, 15. *Cimbros more procellae inundasse Italiam.* — 281. *Agyllini*, Etrusci. Vid. VIII, 478 sqq. — *pictis armis.* Vid. ad VIII, 588. coll. X, 181. — 282. *amor decernere* (scil. fortunam) *ferro.* Vid. ad

Diripuere aras; it toto turbida coelo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber;
Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus
Pulsatos referens infecto foedere divos.
Infrenant alii currus, aut corpora saltu
Subiiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem regisque insigne gerentem
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus,
Adverso proterret equo: ruit ille recedens,

II, 10. et cf. Val. Fl. IV, 193. *Omnibus idem animus forti decernere ferro.* — 283 sqq. Quae sequuntur, non omnia ad eosdem homines referenda esse, sed plures res a diversis uno eodemque tempore factas in hac pulcherrima et vividissima summae perturbationis descriptione enumerari, in promptu est. Alii diripiunt aras, alii tela emittunt, alii crateras et focos auferunt etc. — *Diripuere aras*, i. e. ex aris diripuerunt torres et ligna ardentia, quibus pro telis uterentur. Cf. v. 298. Servius perperam explicat per „deiecerunt, dissipaverunt." — Peerlk., verba sequentia cum his arcte cohaerere putans, pro *turbida* coni. *torrida* et locum sic vult distinctum: *it toto torrida* (i. e. torrium) *coelo Tempestas, telorum ac ferreus i. i.* — 284. Tantam emittunt iaculorum et sagittarum multitudinem, ut coelum obumbret, quemadmodum nubes vento actae coelum turbidum facere solent. Macrob. VI, 1. haec laudat ex Ennii Ann. VIII. (p. 81. Hessel.): *Hastati spargunt hastas; fit ferreus imber.* Thiel. comparat Stat. Theb. V, 385. *Instamus iactu telorum et ferrea nimbis Certat hiems;* Lucan. IV, 776. II, 501. et Val. Fl. VI, 685. — 285. *Crateras*, quibus ad libationem usi erant. Vid. ad Ecl. V, 68. — *ferunt*, auferunt et cum iis fugiunt. Peerlk. tamen sic explicat: „arripiunt, populantur, ut eos pro armis habeant, prae furore obliti armorum, quae in promptu erant." — *focos* Wagn. intelligit de altaribus ex aere factis vel etiam de batillis. — 286. *pulsatos deos*, foedere fracto laesos, violatos et fugatos. — *referens.* Heyn., cui tacite adsentiri videtur Wagn., haec adnotat: „Morem fuisse necesse est, ut foederibus faciendis ipsa deorum signa ad aram statuerentur: quippe quae h. l. attulit Latinus et secum revehit." Sed recte, nisi fallor, adversatur Ruhk.; qui, quum huius moris nusquam ullum vestigium inveniatur, neque deorum a Latino allatorum ulla mentio iniecta sit, *referre* hic pro *imitandi* verbo positum censet; de qua signif. vid. ad IV, 329. Peerlk. in hoc versu multa reprehendit et Virgilium scripsisse suspicatur: *Pollutos testans confuso foedere divos.* — 287. *Infrenant currus*, i. e. equos iugales. Vid. ad Geo. I, 514. Aen. I, 514. et VII, 163. De curruum usu bellico veteribus Italis a Virgilio tributo multus est ad h. l. Gossravius, qui comparat hos locos: VII, 163. et 184., ubi Latinis populisque ab iis superatis, X, 440. XII, 164. 327. 329. 355. 370. 372. 478. 485. 511. 664. 681. 918., ubi Turno, et VII, 655. 724. 782. IX, 2. 317. X, 399. 571. 575., ubi huius sociis eiusmodi currus adscribantur; simul memorans, Troianis in Italiam advectis eorumque sociis currus a Virgilio non dari, nam qui commemoretur Pallantis currus XI, 88., eum esse Rutulis ereptum. — 288. „*subiiciunt*, sursum, in altum, more Virgiliano. Cf. Ecl. X, 74. Geo. II, 19. III, 241. IV, 385." *H.* — Gud. a m. pr. Lutat. ad Stat. Theb. I, 337. et Serv. ad Geo. I, 202. *aut strictis ensibus*, perperam. — 289. *regem*, regulum aliquem Etruscum, Lartem. — *regis insigne*, i. e. diadema. — 290. *Aulestes.* Vid. X, 207. — *avidus confundere foedus.* De constructione vid. ad Ecl. IV, 54. al. et de formula dicendi *confundere foedus* ad V, 496. — 291. *proterret*, terrendo fugat, proturbat eum. Cf. Stat. Theb. II, 645. *iaculo parmaque Menoeten Proterrebat agens.* Ter. Heaut.

Et miser oppositis a tergo involvitur aris
In caput inque humeros. At fervidus advolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet; haec melior magnis data victima divis.
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Corynaeus ab ara
Corripit, et venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis. Olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambusta dedit. Super ipse secutus
Caesariem laeva turbati corripit hostis,
Impressoque genu nitens terrae applicat ipsum:
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum,
Pastorem primaque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superimminet; ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reducta
Disiicit, et sparso late rigat arma cruore.

III, 1, 37. *Filium proterruisti hinc* al. — 292. *involvitur aris.* Cf. I, 116. — 293. Cf. Hom. Il. V, 586. *ἐπὶ βρεχμόν τε καὶ ὤμους.* — 294. *orantem multa.* Vid. ad Geo. III, 226. et Aen. IV, 390. — „*telum trabale*, magnum, instar trabis, ab Ennio sumpsisse Maronem testatur Servius.“ *H.* — 295. *altus equo*, i. q. *arduus equo* VII, 624. et *sublimis in equo* ibid. v. 285. — 296. *Hoc habet*, sc. vulnus. *Habere* enim verbum propr. de vulneribus. Satis notum est gladiatorum: *habet!* de quo cf. Donat., Ruhnk. et alii Intpp. ad Ter. Andr. I, 1, 56. Lips. Saturn. II, 21. Gronov. Obss. II, 25. Broukh. ad Tib. I, 5, 2. Graev. ad Flor. III, 10. extr. alii. — *haec melior* cett. Cf. supra V, 483. — 298. Cf. Ovid. Met. VIII, 455. *flagrantem mater ab igne Eripuit torrem.* — 300. „*Occupat* cum adiuncto accipiendum: occupando ferit: *φθάνει πλήξας.* Cf. Val. Fl. III, 168. imitationem.“ *H.* De Perfecto *reluxit* post Praesentia *Corripit - - Occupat* vid. ad Geo. I, 130. — *Olli* Heins. restituit ex Med., cum quo, si Ambrogii silentio fides habenda, consentit Palat. Ceteri *Illi.* Cf. adnott. ad Aen. I, 254. „Videtur Ebusus, Etruscus gente, e Mezentii copiis fuisse; (saltem barbam more Etrusco alebat; secus Troiani): tum alter Corynaeus, qui e Troianis fuisse putandus, a tergo comam corripit et genu a tergo impresso eum prosternit, prostratumque caedit.“ *H.* — 301. *ipse* additur, quia, postquam eminus hostem petiit, nunc comminus eum aggreditur. Cf. Wagn. Qu. Virg. XVIII, 2. b. — 303. *Impresso genu.* Vid. infra v. 356. et adnott. ad X, 490. et 495. — *ipsum* fere i. q. totum hominem; opponitur enim totus corporis truncus capillis correptis. Cf. adnott. ad Geo. II, 297. III, 387. Aen. VII, 816. etc. — *rigido ense.* Cf. Geo. I, 508. et Aen. X, 346. — 304 sqq. Alsus Rutulus, ex fuga conversus, Podalirii Troiani os securi elata ferit. — 305. Heyn. censet, deleta Copula comptiorem fore verborum iuncturam; sed nihil hic incomptum esse, si, Commate post *Alsum* posito, duo esse epitheta statuamus, *pastorem* et *ruentem*, *pastorem* autem adiungi propter teli genus, quo ille utatur (vid. ad XI, 659.), verissime adnotat Wagn. Peerlk. malit *Podalirius Alsum Intrepidum*, quod nescio an vere a Virgilio scriptum suspicetur. — *ruentem*, magno impetu se ferentem, ut infra v. 535. XI, 886. et al. — 306. *securi reducta.* Vid. ad IX, 423. et XI, 605. — 307. Heyn. comparat Hom. Il. IV, 460 sq. XIII, 611 sqq. et XVI, 503. — *reducta.* Vid. V, 478. et XI, 561. — 308. Med. cum aliis non paucis *Dissicit* (ut etiam I, 70. et VII, 339.), quod tanquam antiquiorem verbi formam

Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus; in aeternam clauduntur lumina noctem.
At pius Aeneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque suos clamore vocabat:
Quo ruitis? quaeve ista repens discordia surgit?
O cohibete iras! Ictum iam foedus, et omnes
Compositae leges; mihi ius concurrere soli;
Me sinite, atque auferte metus. Ego foedera faxo
Firma manu; Turnum debent haec iam mihi sacra.

---

receperunt Cuningh. et Wakef. Sed recte docet Wagn., hanc scribendi rationem merae librariorum de metro sollicitudini deberi, qui, quum pro geminata *i* simplicem scribere solerent, alteram *s* addiderint, ut inseparabile illud *dis* natura breve produceretur. Cf. etiam Drak. ad Sil. It. IX, 538. Burm. ad Anth. Lat. T. I. p. 154. Oudend. ad Apul. Met. VIII. p. 582. et Iahn. ad Ovid. Met. XI, 386. — Pro *cruore* aliquot Codd. *cerebro*, quod recepit Cuningh., atque etiam Peerlk. videtur praeferre. Sed meliores Codd. in vulgari lectione consentiunt. — Vss. 309. et 310. iam supra legimus X, 745 sq., ubi vid. adnott. — 311. *dextram tendebat inermem.* Cf. XI, 672. — 312. *nudato capite*, galea deposita, ut XI, 489. Turnus se armat *Tempora nudus adhuc.* Quaeritur autem: cur Aeneas sit *nudo capite*, vel potius quo consilio hoc poëta addiderit? Serv. respondet: „ut posset agnosci;" sed rectius haud dubie Wagn. docet, voluisse poëtam hac ipsa re declarare Aeneae erga deos pietatem, tantum scil. foederis religione confisi, ut vel in foedissima rerum perturbatione non cogitarit de se aut tegendo aut armando; simulque eadem via hoc eum assecutum esse, ne armatus videretur vulnerari Aeneas, quod certe parum conveniens esset armis, quibus utebatur, divinis. — *suos cl. vocabat.* Peerlk., quum Aeneas non suos tantum vocaret, sed omnes oraret, ut foedus iam ictum servare vellent, pro *suos* coni. *viros.* Immo vere Aeneas suos tantum revocat, ne velint Turnum aggredi sibi destinatum; metuit enim, ne quis alius Troianorum Turnum interficiat. Vulgo per *suos* utrumque exercitum intelligunt, quasi Aeneas Latinos iam suos habeat; quae tamen summa esset arrogantia et superbia. — 313. *repens discordia*, i. e. repentina, non i. q. serpens (*schleichend*) a verbo *rēpendi*, quod iam metrum docet. Sic Ovid. Met. XII, 61. *Seditio repens*, Sil. III, 220. *repens clamor*, Lucr. V, 401. *repens fulminis ictus*, Cic. Tusc. III, 14. 29. *cura repens*, Liv. XXI, 26. in. *repens tumultus* cett. Plures Codd. *recens*, de qua solita verborum confusione vid. Drak. ad Liv. VIII, 29, 1. et Boettich. in Lex. Tac. p. 408. — — 315. *compositae leges.* Cf. Lucr. IV, 967. — 316 sq. „Nolite timere pro me; ego firmabo, ratum faciam foedus pugna cum Turno ineunda ex foederis conditionibus, sacro hoc sancitis." Haec *Heyn.;* cui Peerlk. recte, nisi fallor, haec opponit: „Sed haec non sufficiens erat causa, cur Troiani timorem mitterent. Exitus enim pugnae erat incertus"; quare ipse potius locum sic capit: „Estote securi et quieti. Nullus vos metus ad arma capienda incitet. Nullum periculum vobis imminet. Ego et Turnus soli rem dirimemus." — *faxo.* Vid. ad IX, 282. et XI, 467. (coll. IX, 154.) — 317. *manu*, pugna cum Turno ineunda. — Sequentia verba vulgo sic collocantur: *iam debent haec*, cui tamen ordini unus modo Palat. favere videtur; in ceteris libris omnibus verba ita se excipiunt, ut nos ea edidimus, Wagn. secuti, ex qua verborum collocatione etiam aptior sententia prodit; non enim vult dicere Aeneas, his sacris effectum esse, ut iam sibi debeatur Turnus, sed his iam sacris effectum esse, ut sibi Turnus debeatur, h. e. non opus est vestris armis, quum iam haec sacra Turnum mihi debeant. Sic autem ut locum intelligamus, quum reliquam orationem, tum illud sua-

Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce, viro stridens alis allapsa sagitta est,
Incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta,
Quis tantam Rutulis laudem, casusne deusne,
Attulerit. Pressa est insignis gloria facti;
Nec sese Aeneae iactavit vulnere quisquam.
Turnus, ut Aenean cedentem ex agmine vidit
Turbatosque duces, subita spe fervidus ardet;
Poscit equos atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
Multa virûm volitans dat fortia corpora leto;
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri

---

dere docet Wagn., quod v. 314. legatur: *ictum iam foedus*. Quare etiam me posteriores editores, Peerlkampio excepto, Wagnerum secuti sunt. — Cum v. 318. cf. IX, 556. ibique adnott. — 319. Peerlk., cui non placet, quod non dicatur, qua parte corporis Aeneas vulneretur, pro *viro* legendum putat *humero*. Sed ex v. 386. (ubi vid. adnott.) apparere videtur, Aeneam in crure vel femore esse vulneratum. — *alis allapsa est*, advolavit pinnata sagitta. Cf. IX, 578. — 320. *pulsa*, impulsa (v. 856.), emissa. — „*quo turbine* pro motu, sed vehemente, magno, et hoc pro: quo movente, emittente.“ *H.* — 321. *casusne deusne* Heins. ex melioribus libris restituit pro vulg. — *ve* — *ve*, quod ex IX, 211. repetitum videtur. Recte enim Wagn., qui conferri iubet V, 95. I, 308. II, 738 sq. et Bach. ad Tibull. IV, 5, 20., triplicem esse docet interrogationem, quarum prima v. 320. absolvatur: utrum hostium aliquis, an casus, an deus? ita ut necessario *ne* — *ne* legendum sit. (Cf. adnott. ad I, 308.) *Casus* autem (s. *fortuna*) et *dii* eadem ratione sibi opponuntur supra IX, 211. Ovid. Met. XIV, 162. Fast. II, 782. Trist. V, 3, 13. Stat. Theb. III, 60., quos Thiel. laudat. — 322. *Pressa*, scil. silentio, i. q. suppressa. — 324. *superbus*, i. e. subita spe animosus, audax factus. — 325. *spe fervidus ardet.* Cf. Soph. Ai. 478. *ὅστις κεναῖσιν ἐλπίσιν θερμαίνεται.* — 327. *Emicat in currum.* Vid. ad V, 319. et VI, 6. — *molitur*, movet, tractat, regit. „Solus quum Turnus conscenderit currum, unde infra v. 469. tam repente auriga eius, Metiscus? Nempe ut ibi esset, in cuius locum succedere Iuturna posset. Mutaturus hoc quoque fortasse erat, si licuisset, poëta.“ *Wagn.* — 329. *Semineces volvit*, facit, ut semineces se volvant. — 330. *Wagn.* quaerit: „Perscire velim, unde tot hastas sumpserit Turnus, aut quorsum adiecerit poëta illud *raptas*? Apparet non satis haec elaborata poëtam reliquisse.“ Sed haud dubie significantur hastae de corporibus occisorum raptae. Quare non opus est Peerlkampii coniectura *rapidas*. — 331 sqq. Heyn. conferri iubet Iliad. VII, 298 sqq. et XX, 208 sq. et Silium I, 433 sqq., cui loco adde alterum eiusd. poëtae V, 376 sqq. Summa autem Turni laus est, quod cum ipso Marte comparatur. — *apud flumina Hebri* (vid. ad Ecl. X, 65. et Aen. I, 317.); ergo in Thracia, quae solet Marti sedes assignari. Vid. Hom. Od. VIII, 539 sqq. Herod. IV, 62. et quae ad Aen. III, 13. adnotavimus. — *concitus*, scil. cursu (ut plene infra v. 902.), concitate volans; quare in epitheto *sanguineus* sine Copula adiecto minime haerendum. Cf. etiam adnott. ad V, 24. *Sanguineus* autem, proprie sanguine conspersus, hic est i. q. sanguine gaudens, *αἱμοχαρής, μιαιφόνος*. Cf. Ovid. Rem. Am. 153. (ubi item *Mars sanguineus* legitur) et Rupert. ad Silium I, 40. (ub

Sanguineus Mavors clipeo increpat, atque furentis
Bella movens immittit equos; illi aequore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
Thraca pedum; circumque atrae Formidinis ora
Iraeque Insidiaeque, dei comitatus, aguntur:
Talis equos alacer media inter proelia Turnus
Fumantis sudore quatit, miserabile caesis
Hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Iamque neci Sthenelumque dedit Thamyrimque Pholumque
Hunc congressus et hunc, illum eminus; eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse

Hannibal *vir sanguineus* vocatur.) — 332. *clipeo*, scil. concusso, *increpat.* Haec autem lectio est Donati, Servii et Heinsii Codd., ut videtur, omnium praeter Med. et Mont., qui cum Rom. praebent *intonat.* Utrumque verbum etiam VI, 607. et VIII, 527. confunditur; hic tamen *increpare* a Virgilio profectum esse, Wagn. docet collato Silio, qui hunc versum et infra v. 700. *horrendumque intonat armis* imitatione amplexus sit XII, 684 sq.: *clipeoque tremendum Increpat, atque armis imitatur murmura coeli.* Wakef. tamen (coll. Claud. in Eutrop. II, 160.) et Iahn. alteram lectionem praetulerunt, qua Martis violentia furorque magis significetur; dum Peerlk., Süpfl. et Gossr. nobiscum faciunt. Ceterum *crepare*, *increpare* et *concrepare* verba propria esse de armorum sonitu, et duplicem admittere constructionem, ut vel arma ipsa, vel homo armis crepare dicatur, satis constat. Vid. ad VI, 209. — 332. *furentes equos.* Cf. XI, 609. ibique adnott. Etiam hic Med. a m. pr. *frementes.* — *immittit,* immissis frenis agit. Cf. V, 146. — *aequore aperto*, plano campo. Cf. I, 394. (et infra v. 353.) — 333. *bella* (i. e. pugnam: vid. ad II, 439.) *movens*, faciens; pugnans. — 334. *Ante Notos Zephyrumque volant.* Vid. ad VII, 807. et Bach. ad Ovid. Met. II, 160. coll. adnot. ad Aen. I, 317. — *gemit ultima.* Gud. *gemit excita*, fortasse ex VII, 722. — 335 sq. Cf. Hom. Il. IV, 440. *Thraca,* Graec. Θρᾴκη, pro Thracia, ut alibi *Thrace.* Cf. Lucr. V, 30. Hor. Od. III, 25, 10. Ep. I, 3, 3. et 16, 13. Ovid. Fast. V, 257. ex Pont. IV, 5, 5. al. — *circumque* (*ringsherum*, sc. circa currum: vid. ad Ecl. III, 45.) *atrae Formidinis ora* cett. *aguntur,* discurrunt, incedunt; quae arcte cohaerere patet cum *illi* - - *volant*; quare ante et post verba *gemit* - - *pedum*, quae parenthetice inseruntur, cum Wagn. Semicola posuimus pro vulg. Commatis. Imitatus est poëta Hom. Il. IV, 440. et Hes. Scut. Herc. 195., quos Heyn. iam comparavit. Similes locos congessit Drak. ad Silium IV, 327. *Formidinis ora* autem pro ipsa Formidine; de qua circumlocutione vid. adnott. ad Aen. VII, 575. — 336. *Irae* non est Genitivus a voc. *ora* pendens, sed Nominativus, ut *Insidiae.* Sic *Irae* Plurali numero etiam ap. Val. Fl. II, 205. *atraeque genis pallentibus Irae.* — 337 sqq. Heyn. confert Hom. Il. XI, 531 sqq. et XX, 498 sqq. — 338. *Fumantes.* Vid. Geo. II, 542. et Bach. ad Ovid. Met. XIV, 363. — *miserabile* pro *miserabiliter* legitur etiam Stat. Theb. XII, 55. et al. Cf. adnott. ad Ecl. III, 8, 63. IV, 43. et al. — 339. *rapida ungula.* Vid. ad I, 644. — *rores sanguineos.* Vid. ad Geo. IV, 431. — 340. *mixta cruor arena* pro vulgari mixta cruore arena. Cf. adnott. ad XI, 807. — 341. Particula *iamque* post illa generatim posita v. 328. *Multa virum* cett. ad singula transitur, ut XI, 486 sqq. et alibi. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXIV, 9. et adnott. ad Geo. III, 541. Aen. XI, 213. al. Thamyrim et Pholum comminus pugnando (*congressus*, *συνάψας τὰς χεῖρας*) interficit, Sthenelum eminus ferit. *Hunc et hunc* igitur pendet

Nutrierat Lycia, paribusque ornaverat armis,
Vel conferre manum, vel equo praevertere ventos.
Parte alia media Eumedes in proelia fertur,
Antiqui proles bello praeclara Dolonis,
Nomine avum referens, animo manibusque parentem,
Qui quondam, castra ut Danaûm speculator adiret,
Ausus Pelidae pretium sibi poscere currus;
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Affecit pretio, nec equis adspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
Ante levi iaculo longum per inane secutus,
Sistit equos biiugis et curru desilit, atque

---

a *neci dedit*, non a *congressus*, quod absolute est positum (ut infra v. 510. et alibi), neque cum quarto Casu construi solet; quare Heyn. verbum *congressus* Commatis inclusit, quibus non opus est. Vide etiam infra v. 510. — 344. *ornaverat* Heins. ex Med. et aliis libris restituit pro vulg. *oneraverat*, quod absonum est. In fine huius versus cum Iahn. et Wagn. Comma posuimus pro vulg. Semicolo, quum appareat, etiam sequentes Infinitivos ex antecedentibus verbis pendere hoc sensu: quos pariter instituerat vel *conferre manum* (scil. pedites), *vel equo praevertere ventos* (ex equo pugnare). — 346. *Eumedes* Dolonis ab Hom. Il. X, 314. commemorati filius fuisse fingitur; et quamvis Homerus Dolonem non singulari laude praedicet, sed haec scribat: *ἦν δέ τις ἐν Τρώεσσι Δόλων, Εὐμήδεος υἱὸς, - - - ὃς δή τοι εἶδος μέν ἔην κακὸς, ἀλλὰ ποδώκης*, non tamen propterea *animo manibusque* v. 348. cum Cerda de ignavia intelligendum, aut cum Valcken. Diatr. in Eurip. p. 100. hic locus inter eos referendus, quos Maro aliquando emendaturus fuisset. Immo et hic, ut in multis aliis, Virgilius ab Homero discessit, quod iam Macrob. V, 16. perspexit. — 347. *antiqui* et propterea nobilis, clari. Cf. adnott. ad I, 12. (et III, 131.) — 348. *referens*, reddens. Cf. IV, 329. et V, 564. — 349 sqq. Cf. Hom. l. l. v. 314 sqq. 390 sqq. et Ovid. Met. XIII, 239 sqq. — 351. Cf. Hom. l. l. v. 455 sq. Peerlk. hunc versum (quem haud dubie ante oculos habuit Silius II, 179. haec canens: *Qui thalamos ausus quondam sperare superbos. Ast Ithacus vero ficta pro morte loquacem Affecit leto*), una cum sequente sine iusta causa spurium habet. — *alio pretio*, scil. morte. *Pretium* pro praemio (vid. ad V, 111.) et hoc pro poena. Vid. infra v. 360. et adnott. ad XI, 856 sq. — *pro talibus ausis*. Cf. Aen. II, 525. IX, 281. Ovid. Her. XIV, 49. id. Met. II, 328. XI, 242. etc. — 352. *adspirat* Heyn. pro *adspiravit* positum censet; sed recte *Wagn.*: „*nec adspiravit* foret: noluit adspirare; *nec adspirat* desiit adspirare." *Adspirare* autem *equis* pro pedestri *ad equos* dictum, i. e. cupere, affectare equos, quo sensu *adspirare ad aliquid* in prosa oratione haud raro dici constat. — 353. *procul prospexit*. Vid. XI, 838 sqq. Lectionem autem *prospexit*, quam etiam probat Cort. ad Lucan. III, 88., Heins. ex Med. Rom. Gud. restituit pro vulg. *conspexit*. — *campo aperto* Cf. Geo. II, 280. Ovid. Fast. II, 227. Silius XI, 417. al. — 354. „Per longum spatium iaculo insecutus Turnus Eumedem e longinquo vulnerasse putandus est. Hinc ille *semianimis lapsusque:* et Turnus, qui hastam nunc non haberet, *mucronem*, s. hastam s. gladium, illius manu extorquet, quo eum iugulet." *H.* — *per inane*. De aëre, qui nullum spatium explere videtur, *inane* etiam infra v. 906. ap. Ovid. Met. II, 506. Tibull. IV, 1, 130. Stat. Theb. I, 310. et alibi dicitur. Cf. etiam adnott. ad Ecl. VI, 31. — 355. „Postquam assecutus telo eum erat, desilit Turnus curru, ut saepe pugnantes de curribus cominus congressuri, v. c. Il. III, 29. et infra v.

Semianimi lapsoque supervenit, et, pede collo
Impresso, dextrae mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tingit iugulo, atque haec insuper addit:
En, agros et, quam bello, Troiane, petisti,
Hesperiam metire iacens: haec praemia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt; sic moenia condunt.
Huic comitem Asbuten coniecta cuspide mittit,
Chloreaque Sybarimque Daretaque Thersilochumque
Et sternacis equi lapsum cervice Thymoeten.
Ac velut Edoni Boreae cum spiritus alto
Insonat Aegaeo, sequiturque ad litora fluctus;
Qua venti incubuere, fugam dant nubila coelo:
Sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt,
Conversaeque ruunt acies; fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus animisque frementem;

681.“ *H.* Wagn. nos attentos reddit ad ornatum ex crebra Copulae repetitione, quae ad exprimendam celeritatem et alacritatem Turni in gerendo negotio sit aptissima. — *biiugis.* Vid. ad X, 587. — 356. *pede collo impresso.* Vid. supra ad v. 303. — 358. *tingit ensem iugulo*, sanguine tingit ensem iugulo infixum. — *haec insuper addit.* Vid. II, 593. — 360. „Amara irrisio! *metire* agros corpore, quos novis colonis Troiani metiri et assignare volebant.“ *H.* — 362. *Asbuten* recte restituit Nauger. pro vulg. *Buten* s. *Butem.* Nam *Buten* Troianum iam supra a Camilla occisum vidimus XI, 690. Med. scribit *Asbyten*, fortasse rectius. Cf. Heins. et Drak. ad Silium II, 58., ubi *Asbyte* virgo commemoratur, sed Africana. — 363. *Chloreaquē.* Vid. ad Ecl. I, 39. Aen. III, 464. et al. adnott. — 364. *sternacis equi*, i. e. secundum Serv. ferocis, qui facile sternit sedentem. Cf. Silius I, 261. *Idem correptis sternacem ad proelia frenis Frangere equum*, Avien. descr. orb. 203. *pecus sternax* cum Wernsdorfii adnot. Poett. Lat. min. Tom. V. p. 934 sq. et Salmas. ad Solin. p. 628. — 365 sqq. Turnum fugiunt agmina, ut nubila Boream. — „*Edonus*, Boreas, ut alibi Thracius, ab Edonis (Ἠδωνοί), Thraciae populo. Incumbunt autem aquilones mari Aegaeo in primis graviter; sunt enim hi etesiae, de quibus Plin. II, 47. Adde Apollon. Arg. II, 527 sq.“ *H.* Cf. Val. Fl. VI, 340. *Edoni venti* cett. *Edoni* autem praebent Palat. Lips. obl. et, si quid Heinsii silentio tribuendum, omnes eius Codd., reliqui *Edonii* (s. *Edomi*, *Edonei*); quod defendi possit, quum constet, *o* in hoc nomine correptum esse a posterioribus poëtis Latinis (cf. Drak. ad Sil. IV, 778. Oudend. et Cort. ad Lucan. I, 675. Bentl. ad Hor. Od. III, 25, 9. et Weichert. Poëtt. Latt. rell. p. 424 sq., quos Wagn. laudat), forma *Edonius* autem, de qua Wagn. cum Bentleio dubitat, legatur certe apud Solinum c. 14. *populi Edonii.* — 367. *venti* de solo Borea antea commemorato intelligendum. Peerlk. etiam hunc versum, qui sane abesse poterat, sine idonea causa spurium habet. — 367. *fugam dant*, faciunt. Vid. ad IX, 323. X, 870. et al. — 368. *viam secat.* Vid. ad VI, 900. et Drak. ad Sil. II, 86. — 369. *Conversae*, scil. in fugam. — 370. „*Et cristam* cett. Non otiose hoc adiectum; sed menti obiicit speciem hominis ruentis. - - *Crista volat adverso curru*, dum currus adversus ventum fertur; pro vulg.: fert impetus ipsum Adverso curru, et cristam quatit aura volantis.“ *H.* — 371. Phegeus equos Turni vult retinere et de cursu deflectere; sed equi concitati eum secum trahunt. — *Non tulit Phegeus* cett. Cf. VIII, 256. IX, 622. Ovid. Met. XIV, 716. Val. Fl. V, 35. 650. aliique loci a Thie-

Obiecit sese ad currum, et spumantia frenis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur pendetque iugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, et summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen clipeo obiecto conversus in hostem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat:
Cum rota praecipitem et procursu concitus axis
Impulit effunditque solo, Turnusque secutus
Imam inter galeam summi thoracis et oras
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenae.
Atque ea dum campis victor dat funera Turnus,
Interea Aenean Mnestheus et fidus Achates
Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuspide gressus.

---

lio laudati. — 372. *Obiecit sese ad currum* Hand. Turs. I. p. 82. reddit per: *Er stürzte sich auf den Wagen hin.* — *spumantia frenis ora*, quae iungenda esse patet, Heyn. recte explicat: spumantia circa frena et per frena, coll. IV, 225. *Stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.* Cf. etiam VI, 882. VIII, 34. IV, 135. — 374. Heyn. suspicatur, a tergo immissam Phegeo fuisse hastam. Sed rectius Wagn. eam a latere immissam arbitratur, quod indicet v. *retectum*, quum non tergum, sed pectus et latera clipeo tegantur; Phegei autem dextrum latus ad ictum Turni expositum fuisse, quum ille equos dextra detorquere adniteretur. — „Phegeus *pendet iugis*, ab equis, quos frenis apprehenderat, cumque iis luctatur, dum illi obnituntur et procurrunt. — Inter haec *lancea consequitur retectum*, h. e. in loco corporis patenti nec clipeo tecto percutitur. Tum ille *conversus* stricto gladio *in hostem ibat*, qui eum vulneraverat, qui igitur alius ac diversus ab Turno esse debuit. [Nam Phineus erat pedes; ideoque Turnum in curru stantem gladio adoriri non poterat.] Tum equis eius manu dimissis Turnus invehit eumque prostratum obterit.“ *H.* — 375. *bilicem loricam.* Vid. ad III, 467. — 376. *summum degustat vulnere corpus*, stringit, leviter tangit corpus, ut exigua modo sanguinis copia effluat. Oppositum est, quod XI, 804. legimus: *hasta alte bibit acta cruorem.* Cf. Silius V, 273. *leviterque e corpore summo Degustat cuspis generosum extrema cruorem*, et Drak. ad eiusd. IX, 523. Heyn. confert Hom. (Il. XX, 258. XI, 60 sq.) γεύεσθαι et ἐπιγράφειν χρόα. — *vulnus* autem pro telo, quo vulnus infertur. Cf. adnott. ad II, 529. et VII, 533. — 378. *ducto mucrone.* Codd. quidam *educto* vel *stricto.* Sed *ducere* gladium, ensem satis usitatum. Vid. Heins. ad Val. Fl. I, 122. Alibi additur *vagina*, ut ap. Ovid. Fast. IV, 929. et Silium VIII, 341. — 379. *rota et axis* pro curru. Vid. ad Geo. III, 170. et Aen. V, 820. — *praecipitem impulit*, i. e. impulit, ut praecipitaret. Vid. ad X, 314. et al. — 381 sq. „De vulneris in ipsa cervicis vertebra illati sede ac modo cf. XI, 691 sqq. — *Imam inter galeam* cett. Brevitate usus poëta pro vulnere *inter galeam et thoracem* facto.“ *H.* Copula tertio loco sententiae posita excusatur eo, quod verba *summus thorax* iuxta *oras* in unam quasi vocem coëunt. Cf. adnott. ad IX, 245. — 383 sq. „Redit ad Aeneam vulneratum Maro, cuius curationem, ut epicum poëtam decebat, mirabili modo factam exponit.“ *H.* — *dat funera.* Vid. ad II, 698. et al. — 385. Rom. et tres alii Codd. cum Donato pro *comes* exhibent *puer*, quod Heynio immerito praeferendum videtur, quum *comes* frigeat. Sed recte Wagn. vulgatam defendit, *puer* ex II, 598. vel simili loco huc translatum censens. — 386. *nitentem cuspide gressus* bene expedit Wagn., ad du-

Saevit, et infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quae proxima, poscit:
Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Iamque aderat Phoebo ante alios dilectus Iapis
Iasides, acri quondam cui captus amore
Ipse suas artis, sua munera, laetus Apollo
Augurium citharamque dabat celerisque sagittas.
Ille, ut depositi proferret fata parentis,

---

plicem verbi *nitendi* significationem spectans, quod valeat et se sustentare aliqua re, i. e. ope alicuius rei, et ingredi, ita ut etiam Accusativum sibi adiungere possit, quemadmodum dicatur *ire iter* et *ire viam* (cf. adnott. ad Aen. VI, 122.); Aeneas igitur femore vel crure vulnerato claudicans se hasta nixum sustentat. Peerlk. tamen, qui putat Aeneam in humero esse vulneratum (vid. supra ad v. 319.) et propterea per totum corpus *cruentatum* dici, [sed ubi hoc dicitur, sanguinem totum Aeneae corpus cruentasse?], hanc interpretationem reiicit et Aeneam ob amissum sanguinem tam debilem fuisse putat, ut gressus sine hastae adminiculo continuare non posset. Ceterum cf. imitationes h. l. ap. Val. Fl. II, 93. *Alternos aegro cunctantem poplite gressus*, i. e. cunctanter incedentem, et ap. Silium VI, 79. *Lapsantes fultum truncata cuspide gressus.* — *Cuspide* Wagn. recte interpretatur de inferiore hastae parte, de σαυρωτῆρι, coll. Aen. I, 81. et Boettigeri lib. de raptu Cassandrae p. 56. not. 54. — 387. „*saevit*, indignatur hominum perfidia, exardescit, quod a pugna abstrahitur; ipse telum tractat, labefactat; [studet (*luctatur*) cuspidem teli in femur adacti comprehendere et extrahere; sed] fracto ligno poscit, ut vulnere ampliato ferramentum exsecetur. Omnia haec ad nostros sensus accommodatiora, quam quae de Glauco Homerus narrat Il. XVI, 508 sqq., sed Homerica propiora sunt ad naturae veritatem.“ *H.* — *luctatur eripere.* Sic *luctare* cum Infin. constructum etiam ap. Ovid. Her. XVII, 161. ex P. I, 5, 13. Met. V, 354. XV, 300. Sen. Hippol. 1083. et alibi legitur. — *infracta arundine.* Vid. ad IX, 499. et X, 731. — 388. „*auxilioque viam*, viam auxilii; qua via et ratione expeditissima medela afferri possit.“ *H.* — 389. Pro *latebram* Med. a m. sec. et plures alii, etiam tres Pariss., *latebras;* sed vere Wagn. parvo telo, quale sit sagitta, nec altissime adacto melius *latebram* convenire censet, quam *latebras.* — 390. Burm. confert locum similem Stat. Theb. X, 712. *liceat misero tremebunda lavare Vulnera - - Teque iterum saevis - - remittere bellis.* — 391 sqq. „*Iapis*, Iasi f., inducitur exemplo Machaonis Menelai vulnus sanantis Il. IV, 213 sqq.“ *H.* Med. et vetustiores Codd. praebent *Iapyx*, quod ortum videtur ex scriptura *Iapix*, quam Nonius et Macrob. IV, 4. exhibent. Sed verissime Heyn. *Iapidis* nomen medico accommodatius censet, quam Iapygis ex Apulia petitum; illudque etiam tueri Ausonii auctoritatem, qui, ludens in nomine medici (ab ἰᾶσθαι deducto), Epigr. 19. scripserit: *Idmona quod vatem, medicum quod Iapida dicunt, Discendas artes nomina praeveniunt;* ubi Heins. *Iapida* perperam vult in *Iapyga* mutatum. Peerlk. tamen in utroque, et Virgilii et Ausonii loco, *Iasis* scribendum putat, quae nominis forma facilius ab ἰᾶσθαι derivetur, quam *Iapis.* — 394. *dabat*, i. e. dare volebat, ut sequentia docent; de quo usu Imperfecti vid. adnott. ad VI, 468. Plane eadem ratione Silius XI, 554. *en dextera, quam tu Aeneadis lacerare dabas*, i. e. dare volebas. Ceterum de his Apollinis artibus cf. Ovid. Met. I, 517 sqq. ibique Gierig. et Bach. — 395. Iapis, spretis augurandi, canendi et sagittandi artibus, *medendi usum* s. artem mavult discere, *ut depositi proferret fata parentis*, i. e., Heyn. interprete, „ut patris sui iam conclamati mortem differret.“ — *Depositi* dixit, quia apud veteres mos

Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit et mutas agitare inglorius artis.
Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Aeneas, magno iuvenum et moerentis Iuli
Concursu, lacrimis immobilis. Ille retorto
Paeonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phoebique potentibus herbis
Nequidquam trepidat, nequidquam spicula dextra
Sollicitat prensatque tenaci forcipe ferrum.

---

obtinebat desperatos ante ianuas aedium humi exponendi, ut vel a transeuntibus curari possent, qui aliquando eodem vel simili morbo laboraverant, vel extremum spiritum terrae redderent. Cf. Serv. ad h. l. et Nonius IV, 119. Hinc *depositus* i. q. desperatus. Vid. Cic. in Caec. 2, 5. Ovid. Trist. III, 3, 40. (ibique Iahn.) id. ex Pont. II, 2, 47. Lucan. II, 72. all. — *fatum* pro morte, ut saepe. Vid. ad XI, 160. — 396. *potestates.* Vid. infra ad v. 402. — 397. „Varie de *mutis artibus* statuunt viri docti. - - Intelligo *artes mutas* poëtico more, quae silentur, et faciunt, ut ii, qui eas colunt, sileantur; imprimis ex istius, quo poëta vivebat, saeculi opinione, quum medicinam tantum servi vel libertini ac Graeci exercerent: ideoque obscurae; unde *inglorius* [de quo voc. vid. ad Geo. II, 486. et Aen. XI, 548.] In vita enim heroum artes ante commemoratae claritatem dabant.“ *H.* Videtur tamen poëta etiam propriam vocabuli significationem respexisse, quum *mutae artes* hic opponantur tribus illis vaticinandi, canendi et sagittandi (v. 394.), quae omnes nisi claro aliquo sono edito non possunt exerceri; nam etiam sagittandi artem hic non esse excludendam, docent loci, quales sunt Hom. Il. IV, 125. *λίγξε βιός, νευρὴ δὲ μέγ' ἴαχεν*, Aen. V, 502. VII, 531. *stridente sagitta*, XI, 774. *Aureas ex humero sonat arcus* et similes; quod bene perspexit Süpflius. Burm. conferri iubet *mutam scientiam* Quinctil. Inst. V, 10. p. 433. et Gronovium ad Stat. Theb. IV, 183. Imitatus est h. l. Silius III, 579. *mutum volvens inglorius aevum;* et propterea Peerlk., qui etiam haeret in Plurali *artes*, quum tantum de una arte medica sermo sit, et omnino in iterato voc. artis, hic pro *mutas - - artis* coniicit *mutos - - annos*, coll. Aen. X, 52. et I, 74.; quod nemo facile probabit. — 398. *acerba fremens*, et dolore et ira, indignatione. Cf. supra v. 387. Vid. ad Geo. III, 149. et Aen. VI; 467. IX, 794. al. — 400. *Ille - - senior.* Vid. ad V, 262. XI, 809. al. — *retorto - - amictu.* Vulnerum enim medici operi se accingere solebant. Cf. Stat. Silv. I, 4, 107. *ritu se cingit uterque Paeonio*, et Silius V, 366. *ferens leni medicamina dextra - - intortos de more* (chirurgorum) *adstrictus amictus*, *Mulcebat - - vulnus*, ubi Drak. conferri iubet Gevart. in Lectt. Papinn. c. 34. et Gonsalium ad Petron. c. 19. — 401. *Paeonium in morem*, i. e. in Apollineum s. medicum. Vid. ad VII, 769. Ceterum Iahn. (coll. adnot. sua ad Ovid. Met. VI, 11.) literam *o* in *Paeonium* (*Παιώνιον*) per licentiam, quam sibi sumant poëtae Romani in exteris nominibus, correptam censet, ut *Argyripam* XI, 246., *orichalcum* XII, 87. cett. (cf. adnott. ad Aen. I, 343. III, 35. al.); rectius autem Heyn. et Weichert. in Poëtt. Latt. rell. p. 425. not. tribus syllabis *Paeonjum* legendum esse statuunt. Cf. adnott. ad I, 73. V, 269. VII, 96. et al., imprimis autem ad VII, 769. Bothius igitur sine iusta causa coni. *Paeonem in morem.* — 402. *multa manu trepidat*, multa cum trepidatione quadam tentat. Wakef. ad Lucr. III, 597. *trepidando* potius festinationem anxiam indicari putat. — *potentibus herbis*, quarum et in arte medica et in me magica usus est. Vid. supra VII, 19. et Ovid. Met. IV, 49. Eodem sensu *fortes* (Ovid. Met. XV, 534.) et *pollentes* (Ovid. Fast. II, 425.) *herbae*

Nulla viam Fortuna regit, nihil auctor Apollo
Subvenit; et saevus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est. Iam pulvere coelum
Stare vident, subeuntque equites, et spicula castris
Densa cadunt mediis. It tristis ad aethera clamor
Bellantum iuvenum et duro sub Marte cadentum.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis et flore comantem
Purpureo: non illa feris incognita capris

---

commemorantur et supra v. 396. de *potestatibus herbarum* sermo est, ut ap. Ovid. Met. I, 522. de earundem *potentia*. — 405. „Pro vulgari: Viam hanc ac rationem ferramenti extrahendi fortuna nullo modo secundat: frustra omnia experitur Iapis; nulla via res successum habet.“ *H.* — *Nulla Fortuna.* Vid. ad Geo. I, 102. Aen. II, 583. et IV, 232. De verbo *regendi* ad Fortunam relato cf. Huschk. ad Tib. III, 3, 22., ubi legimus: *Nam Fortuna sua tempora lege regit;* Sall. Iug. 102, 9. *Humanarum rerum Fortuna pleraque regit* cett. — *auctor Apollo*, scil. artis medicae. Vid. ad VII, 769. — 406. *horror* pro causa horrendi, terrore. — 407. *malum*, pugna et fuga. — „*Iam pulvere coelum Stare vident.* Aër pulvere plenus et quasi condensatus sic describitur a poëtis. Praeiverat Ennius (p. 145. Hessel.): *stant pulvere campi.* Cf. etiam Hom. Il. XXIII, 365 sq. *ποδῶν δ᾽ ὑπένερθε κονίη Ἵσταταί ἀειρομένη.* Paullo aliter VI, 300. *stant lumina flamma* [ubi vid. adnott.].“ *H.* Cf. etiam Claud. de laud. Stil. I, 257. *Stipantur Numidae campi, stant pulvere Syrtes Gaetulae* et Geo. III, 354 sq., ubi contrarium in modum: *Sed iacet aggeribus niveis informis et alto Terra gelu late.* — 408. *subeuntque.* Copula in multis libris desideratur, etiam in Med., ubi *subeunt*, quod primo omissum fuerat, sine Copula superscriptum est; quare Heins. eam omisit, quem nuper secutus est Wakef. Sed recte Burm. eam restituisse videtur ex Rom. et aliis, quae facile excidere poterat ob similitudinem proximarum literarum *equi.* — 411 sqq. Comparant Hom. Il. XVI, 523. et 527 sqq. — *indigno dolore*, quia ortus est ex vulnere insidiis facto. De *dictamno* (Origano Dictamno *Linn.*), planta pulegio simili, quae a Dicte, Cretae monte, (vid. ad Ecl. VI, 56.) vocabatur *δίκταμνος* et *δίκταμος* s. *δίκταμνον* et *δίκταμον*, cf. Dioscor. III, 37. Aelian. V, H. I, 10. Theophr. h. pl. IX, 16. et Billerbeckii Flora class. p. 155. — *Cretaea ab Ida*, quia Dicte pars erat Idae montis, de quo vid. ad III, 105. — Ceterum unus Donatus hunc versum sic protulit: *Ipsa manu genetrix Dictaea carpsit ab Ida*, quod Gammatici alicuius, Servio recentioris, commentum non erat cur placeret Heynio et Peerlkampio, temere haerentibus in vulgari plantae nomine a poëta apposito. — 413. *Puberibus foliis* Serv. recte interpretatur per: foliis adultis; apertum est enim, poëtam hic definire, quale esse debeat dictamnum, quo ad medendum uti velis, adultum scil. et florens, non aut lactens adhuc, aut iam senescens; quod bene perspexit Wagn. *Pubescere* enim haud raro a pubertate, i. e. a flore aetatis, hominum transfertur ad florem herbarum, qui iam maturitatem instantem exspectare iubeat. Cf. adnott. ad Geo. II, 390. et Aen. IV, 514. et Salmasii Exercc. Plinn. p. 364. Haec veriora videntur, quam quae Heyn. addit: „Si tamen respicias alterum *flore comantem*, eo facile adduci potes, ut credas, poëtam respexisse lanuginem foliorum huius herbae: nam sunt ea *γναφαλώδη καὶ ἐριώδη καί τινα ἐπίφυσιν* habentia, secundum Dioscor. l. l.“ Immo *comat caulis foliis et flore* nihil aliud est, quam large praeditus est foliis et floribus, natura eorum prorsus non spectata. Vid. ad Geo. IV, 122. — 414. *non incognita capris*, quae caprae quaerere et qui-

Gramina, cum tergo volucres haesere sagittae.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
Inficit, occulte medicans, spargitque salubris
Ambrosiae sucos et odoriferam panaceam.
Fovit ea vulnus lympha longaevus Iapis
Ignorans, subitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor, omnis stetit imo vulnere sanguis.
Iamque secuta manum, nullo cogente, sagitta

---

bus uti solent. Sic enim *notus* et *cognitus* haud raro dicitur de rebus, quas tractare, usurpare, audire, convenire solemus. Cf. adnott. ad Ecl. I, 52. et Aen. XI, 195. Wagn. ad h. l. (qui confert inter alia Ciris v. 168. *cognita teneris pedibus Sicyonia*) et Cort. ad Lucan. V, 107. De ipsa re cf. Aristot. de auscult. mirab. p. 702. et Cic. N. D. II, 50, 126. *Auditum est, capras feras in Creta, quum essent confixae venenatis sagittis, herbam quaerere, quae dictamnus vocaretur, quam quum gustavissent, sagittas excidere dicunt e corpore*, et Plin. XXV, 8, 53. XXVI, 14, 87. — 415. *haesere.* Vid. ad VII, 533., ubi addi possunt Ovid. Am. I, 2, 7. et Claud. XXXI, 145. — *volucres sagittae.* Vid. ad V, 242. — 416. „Qua igitur simpliciter usus dici poterat medicina Iapis, hanc poëta a Venere allatam narrat; quae succum expressum, ambrosia et panacea admixta, clam adstantibus aquae infundit, qua Iapis vulnus abstergit et fovet. Ornavit poëta singula, utpote in re mirabili: pro aqua *amnem*, pro vase *labrum*' s. lebetem, pro miscere *inficere* posuit et sic porro.“ *H.* Sed vere *Wagn.*: *inficere* non est simpl. i. q. miscere, sed ita miscere cum aliqua re, ut ea vires, vel saporem, vel colorem quendam inde trahat; hinc pocula veneno infecta, lana infecta cett.“ — *faciem* et cum facie totum corpus. Vid. ad I, 658. — 417. *Detulit.* Cf. Val. Fl. IV, 17. *Arcano redolentem nectare rorem - - Detulit.* — *labris* pro in labra. Vid. ad Ecl. II, 30. et al. — *amnem*, aquam fluvialem. — 418. *medicans*, efficiens, ut vim medicam traheret illa aqua. — 419. *Ambrosiae sucos* (sic enim Med. et Rom. etiam hic recte vocem scribunt: vid. ad Ecl. III, 6. et Geo. I, 90.) *spargit*, ut sint pro unguento, quod vulneris inflammationem minuat. Vid. de hoc ambrosio unguento ad Geo. IV, 415. — *panaceae* (πανάκεια) nomen (quae etiam *panaces* et *panax* Colum. XI, 3, 29.) appellatur a vocc. πᾶν et ἀκεῖσθαι, (ut herbam *omnia sanantem* significet), quamquam etiam alias plantas insigni vi medendi praeditas complecti videtur, imprimis tamen ad Heraclei quoddam genus refertur, quare Theophrasto h. pl. IX, 10. et Dioscoridi III, 55. (48. Spreng.) vocatur πάνακες ἡράκλειον; de quo cf. Sprengel. ad Diosc. T. II. p. 518. De mirabili eius efficacia in sanandis vulneribus multa fabulati sunt veteres. Cf. Spanhem. ad Callim. in Apoll. 40. Plin. XXV, 4, 11 sq. ibid. 11, 84. XXVI, 8, 56. et 58. — *Odoriferam* iure eam vocat poëta; et sic etiam Lucr. IV, 122. *quaecunque suo de corpore odorem Exspirant acrem, panaces, absinthia tetra.* — 420. *fovit ea vulnus. Fovere* verbum propr. de hac re. Vid. Celsus I, 5. IV, 2. VI, 8. Colum. VI, 12. Plin. XXIV, 9, 37. XXXII, 9, 34. Ovid. ex P. II, 3, 94. all. Cf. etiam Obbar. ad Hor. Ep. I, 2, 52. Fasc. 2. p. 176 sqq. et adnott. ad Geo. II, 135. et IV, 229. — 421 sq. Comparant Iliad. XVI, 528 sq. — *Ignorans*, scil. vim medicaminis; quare infra v. 427. ipse medicus *non arte magistra* haec effecta esse profitetur. — 422. *Quippe* pro utique, certe, δή, εἰκότως, ut alibi *scilicet.* Cf. Heins. et Drak. ad Silium VI, 90. Grysar *Theor. d. lat. Styls* p. 597. alii. — *dolor.* Vid. ad Ecl. I, 39. IV, 51. al. — *stetit sanguis.* Vid. ad Ecl. II, 26. — *imo vulnere.* Plures Codd. (Rom. Gud. Mentel. II. alii) *imo in vulnere.* Sed defectum Praepositionis Wagn.

Excidit, atque novae rediere in pristina vires.
Arma citi properate viro! quid statis? Iapis
Conclamat, primusque animos accendit in hostem.
Non haec humanis opibus, non arte magistra
Proveniunt, neque te, Aenea, mea dextera servat;
Maior agit deus atque opera ad maiora remittit.
Ille avidus pugnae suras incluserat auro
Hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.
Postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
Ascanium fusis circum complectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:
Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem,

---

ecte defendit coll. locis XI, 377. et 340. — 424. *rediere in pristina vires*, in pristinum restitutae sunt. Peerlk., cui voc. *pristinae* minus placet propter *novae* et *rediere*, aut legendum putat: *Novae red. in pectora vires* (coll. Val. Fl. VI, 693. Stat. Theb. II, 326. et Nemes. Cyneg. 286.), aut: *suae red. in pristina vires* (coll. Senec. Herc. Oet. 1418.) — 425. *arma properate viro.* Vid. ad Geo. IV, 171. et Aen. VIII, 454. IX, 401.) coll. adnott. ad IV, 575. et VI, 177. — Codd. quidam *viri* pro *viro*, quod Peerlk., comparans Aen. II, 668. Silium IV, 98. et IX, 76., recipiendum censet, distinctione sic mutata: *arma citi properate; viri quid statis?* — 427. *arte magistra.* Vid. ad VIII, 442. Thiel. confert Claud. XXII, 22. *clementia magistra*, et Stat. Achill. I, 104. *pietate magistra.* — 428. *proveniunt*, eveniunt, fiunt, adiuncta tamen prosperi successus notione. Cf. Drak. ad Liv. XLV, 41, 6. et Ruhnk. ad Ter. Ad. V, 6, . — 429. *Maior agit deus.* Maior aliquis Iapide, deus ad pugnam te concitat. Etsi igitur Venus agnosci noluerat (vid. v. 416.), Iapis tamen vim divinam hic praesentem perspicit. Peerlk. tamen pro *deus* malit *manus.* — „*agit* non accipio cum Servio: Apollo facit haec, nam id tenue; sed ὁρμᾷ, ἐποτρύνει, ἐπεμπει, mittit ad pugnam, concitat [recte]; i. q. mox *remittit.* — 430. Mira festinatio etiam in Aenea et praeclare tempus praeteritum *incluserat.*“ *H.* De quo Plusquamperfecti usu vid. quae adnotavimus ad locum huic simillimum VIII, 219. Verba *suras incluserat auro* iam legimus XI, 488. — 431. *Hinc atque hinc*, ἔνθεν τε καὶ ἔνθεν, utrimque. Vid. ad I, 162. — *hastam coruscat.* Vid. ad V, 642. — 432. „*est*, factus est, *habilis* [aptus, accommodatus: cf. I, 318. II, 393.] *lateri*, ut Il. III, 332 sq. thorax ἥρμοσε δ' αὐτῷ, sedit in corpore, adaptata, habilis reddita est lorica corpori. *Habilis hasta* supra fuit, quae manu facile haberi, tractari potest; *lorica*, quae membris commode respondet.“ *H.* Vid. ad Geo. II, 92. III, 62. coll. adnot. ad Aen. I, 318. Burm. et Bach. ad Ovid. Met. II, 531. (ubi *habilis currus*), Heyn. et Dissen. ad Tib. I, 9, 7. (ubi *habile aratrum*). Plane supervacanea est Peerlkampii coniectura *aptus lateri.* — 433. *fusis circum* pro circumfusis. Vid. adnott. ad Aen. II, 567. et alibi. — *complectitur armis*, ut ap. Tac. Hist. I, 36. — 434. *delibans oscula.* Vid. ad I, 256. Ceterum cf. Stat. Theb. IV, 20. *Galeis iuvat oscula clausis Inserere* et Quinct. Declam. IX, p. 197. *iamque suprema per galeam dederam oscula*, quos locos Peerlk. profert. — 435 sqq. „Eminentissimus locus patris affectu, sententiae gravitate, vi ac veritate; quocum comparandi loci pulcherrimi Hom. Il. VI, 474 sqq. et Soph. Ai. 550 sqq. [ὦ παῖ, γένοιο πατρὸς εὐτυχέστερος, τὰ δ' ἄλλ' ὅμοιος· καὶ γένοι' ἂν οὐ κακός.], unde Attius sua sumpserat ap. Macrob. VI, 1. *Virtute eis par, dispar fortunis patri.*“ *H.* Cf. etiam Silius V, 637. *Sta miles et acres Disce ex me pugnas* cett. — *verum laborem* Serv. interpretatur: „quem per me ipse suscipio; non qui ex alio-

Fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter praemia ducet:
Tu facito, mox cum matura adoleverit aetas,
Sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum
Et pater Aeneas et avunculus excitet Hector.
   Haec ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum immane manu quatiens; simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt, omnisque relictis
Turba fluit castris. Tum caeco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientis aggere Turnus,
Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor; prima ante omnis Iuturna Latinos

---

rum virtute imperatoribus adscribi consuevit.“ Sed rectius Heyn. *laborem* intelligit de laboris tolerantia, patientia, ut hic sit sensus: „disce ex me veram virtutem in tolerando labore; exemplum virtutis verae me tibi habe propositum: at secundae fortunae exempla pete ex aliis.“ Peerlk. praeter necessitatem coni. *rerumque laborem*, coll. Aen. I, 204. 672. VII, 37, 188. XI, 310. et similibus locis. — 437. *defensum dabit* pro defendet, vel potius pro: efficiet, ut stes defensus; nam Participio Perf. Pass. a poëtis verbis *dandi, reddendi, curandi* addito eventus rei durans indicatur. Cf. Liv. VIII, 6, 6. *stratas legiones Latinorum dabo;* Plaut. Cas. II, 8, 3. *Factum et curatum dabo;* et Ter. Andr. IV, 2, 20. *Hoc ego tibi profecto effectum reddam* cum adnott. ad IX, 323. — *inter praemia* (scil. *belli*, quod ex antecedente *bello* repetendum) Wagn. explicat verbis *ad praemia*, coll. adnot. ad Ecl. I, 52. Rectius dixeris, cogitari Ascanium quasi praemiis circumdatum et ab uno ad alterum progredientem. Simili ratione dictum est Ecl. II, 3. *inter densos fagos veniebat*, quod sane i. q. ad fagos veniebat, ita tamen, ut simul indicetur tempus, quo iam inter fagos advenerat. Cf. etiam Cic. Cat. I, 4, 8. *dico te priore nocte venisse inter falcarios* et similes locos. Ceterum aliquot Codd. *magna inter proelia ducet*, quod fortasse melius censet Peerlk. — 438 sqq. „Versus aurei animis puerorum, quibus illustres parentes munere providentiae contigerunt, infigendi una cum praeclaris vss. III, 342. de Ascanio: *Ecquid in antiquam virtutem* sqq.“ *H.* — *matura adoleverit* pro maturuerit; proprie: quum ita adoleverit, ut iam matura sit. Cf. XI, 393. *tumidum crescere* et adnott. ad Geo. I, 320. II, 353. al. — Vss. 439. et 440., exceptis solis verbis *Sis memor*, spurios habet Peerlk., quum Hectoris mentio ab hoc loco plane aliena sit, cuius rei causam non perspicio. Ceterum v. 440. sane iam supra legimus III, 343. (in loco, quem Peerlk. et ipsum Virgilio abiudicat.) — Cum v. 443 sq. Iliad. XI, 724. — *ingens.* Vid. ad IX, 597. — *Antheus*, unus e principibus. Cf. I, 181. 510. *Mnestheus* saepe commemoratur. Cf. V, 116. 189. 194. 210. etc. — 444. *fluit.* Cf. XI, 236. „Pulvis miscetur, turbatur in campo; et, quia obscurat aërem, hinc *caecus;* ut solet poëta pro: qui visum eripit, *caecum* dicere.“ *H.* Vid. ad II, 19. De voc. *caecus* vid. ad II, 19. VIII, 253. al. — 445. Verba *tremit excita tellus*, quae vulgo referuntur ad terram pedum pulsu resonantem (ut ap. Lucr. II, 328 sq. *subterque virum vi Excitur pedibus sonitus*), Wagn. rectius explicare videtur ex VII, 722. *pulsuque pedum conterrita tellus*, ut, quod ibi *conterrita* est, hic sit *tremit excita*, i. e. tremit quasi terrore aliquo excitata et exsultans. *Exciri* enim a terrore ipso (cf. v. c. Liv. X, 4, 1.) transfertur etiam ad eum, qui exterretur, ut VII, 376. coll. III, 307.; quod et ipsum verissime docet Wagn. — 447. Verba *gelidusque p. i. c. Ossa tremor* iam legimus II, 120 sq., ubi vid. adnott. coll. iis, quae ad Aen.

Audiit agnovitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium; miseris, heu, praescia longe
Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus, stragemque satis; ruet omnia late;
Ante volant sonitumque ferunt ad litora venti:
Talis in adversos ductor Rhoeteïus hostis
Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
Agglomerant. Ferit ense gravem Thymbraeus Osirim,

II, 120. adscripsimus. — 449. *agnovit sonum.* Cf. II, 423. *ora sono discordia signant.* — *Iuturna*, formam assimulata Camerti (v. 224.), refugit, sed mox redit, Turno fratre in discrimen adducto, v. 468. — 450. *Ille*, sc. Aeneas, v. 440. commemoratus. — *rapit*, rapide ducit, secum aufert. Vid. ad VII, 725. X, 178. al. — *atrum agmen*, pulveris nube coopertum (v. 444.), vel etiam densum. Vid. ad IV, 404. Cod. Dorvill. *actum*, in quo Peerlk. *citum* latere suspicatur. — 451 sqq. Aeneas irruens in hostes comparatur cum saeva tempestate a mari veniente et omnia vastante. Cf. Hom. Il. IV, 275 sqq. et Lucr. VI, 555 sq., quos locos ante oculos habuit poëta. Locos huic similes congessit Gierig. ad Ovid. Met. III, 79 sq. — „*abrupto sidere* pro abrupta nube, quae nimbum, procellam facit. Ausus hoc videtur poëta, quum semel *sidus* de tempestate dicere sollemne sit, quoniam sub certorum siderum ortu vel occasu tempestates fiunt. *Abruptis procellis* Geo. III, 259., *abruptis nubibus* Aen. III, 199. dixerat.“ *H.* Cf. etiam Aen. II, 416. et adnott. ad XI, 260. Peerlk., haerens in *abrupto sidere*, satis audacter coni. *abruptus ab aethere*, coll. Aen. IX, 549. III, 199. Geo. III, 259. Ovid. Fast. II, 195. Senec. de vita beata 28. et Interpp. ad Silii I, 135. — 453. *dabit cett.*, i. e. certo enim sciunt, eum daturum esse ruinas. Wakef. ad Lucr. l. l. ita h. l. distingui iubet: *agricolis:* „*Dabit - - venti;*“ ut poëta ipsos agricolas haec exclamantes faciat, quod Wagn. iure alienum censet ab epici carminis simplicitate. — *dabit ruinas.* Vid. ad II, 482. et IX, 322. Sic Ter. Eun. IV, 3, 2. *Quas turbas dedit. Peerlk.* haec adnotat: „An grammaticus, alia expleturus, et hoc corruperit, nescio. Virgilius saltem elegantius scripsisset: *Horrescunt corda agricolis*, *quibus ille ruinam Arboribus stragemque satis ferat.* Agricolae venientem e mari nimbum prospiciunt, et anxie exspectant, in quam partem feratur,“ coll. Val. Fl. III, 91. Stat. Theb. IX, 535. et X, 931. — 454. *ruet omnia late.* De hac activa verbi significatione cf. Lambin. ad Lucr. I, 273. Burm. ad Val. Fl. III, 102. Heins. ad Aen. VIII, 63. Ruhnk. ad Ter. Ad. III, 2, 21. Schmid. ad Hor. Ep. II, 2, 75. Iani A. P. Lat. p. 102. et quae nos ad Aen. I, 85. adnotavimus. Peerlk. haec verba, quae post *ruinas* fastidiosa sint, una cum toto versu sequente, in quo se *sonitum* non intelligere fatetur et haeret in „inani repetitione praegressi *ad terras* per verba *ad litora*,“ Virgilio abiudicat. — 456. *Rhoeteïus heros*, Troianus. Vid. ad III, 108. — 457. Densentur, ut cuneatim conglobati dimicent. In Med. extrema litera voc. *coactis* transfossa, quare Wagn. suspicatur, *coactis* ex VII, 509. repetitum et legendum esse *cuneis - - coacti*, i. e. in cuneos, imprimis quum etiam Servius: „in cuneorum modum compositi,“ et Donatus: „unus quisque se stipabat in cuneum“ explicent, et *in cuneos agi* etiam Lucan. VII, 497. dixerit. Sed contra ceterorum Codd. omnium auctoritatem nihil mutandum videtur. Ceterum vid. etiam infra ad v. 575. — 458. Thymbraeus et ceteri, qui caedunt adversarios, sunt Troiani, Osiris ceterique, qui caeduntur, Latini. — *gravis* Servius ad fortitudinem, Heyn. ad auctoritatem, dignitatem et annos (cf. II, 436. V, 178 sq. IX, 246.), Wagn. denique re-

Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in adversos telum qui torserat hostis.
Tollitur in coelum clamor, versique vicissim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque aversos dignatur sternere morti,
Nec pede congressos aequo nec tela ferentis
Insequitur; solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Iuturna virago
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, et longe lapsum temone relinquit;
Ipsa subit, manibusque undantis flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque et corpus et arma Metisci.
Nigra velut magnas domini cum divitis aedes
Pervolat et pennis alta atria lustrat hirundo,

---

ctius ad vastam corporis magnitudinem refert, coll. locis V, 447. et 437., ubi *stat gravis* idem sit, quod, X, 771. *mole sua stat* et VII, 589. *mole se tenet.* Cf. etiam adnott. ad X, 207. Est igitur fere i. q. *ingens* supra v. 441. et al. (Iacob. Disquiss. Virgg. I. p. 10., quum epitheton simpliciter ornet, nihil referre ait, utrum cum Servio, an cum Heynio facias.) — 460. Comparant Hom. Il. XVI, 558. De *Tolumnio* vid. supra v. 258 sqq. — 462. *vicissim*, ut antea Aeneae exercitus fugerat. Cf. v. 407 sqq. — 463. *fuga dant terga.* Vid. ad V, 586. — 464. *Ipse*, Aeneas. Vid. ad Ecl. VIII, 96. X, 63. Geo. IV, 464. Aen. II, 394. et al. — *sternere morti.* Vid. ad VIII, 566. (et X, 319.) — 465. Heyn. confert Hom. Il. XVI, 731. — *pede aequo*, ut aequa sit pugna. — *tela ferentes*, sibi inferentes, telis se adortos. Sic XI, 872. *letum ferentes.* — Pauci quidam Codd. recentiores et editt. veteres exhibent *Nec pede congressus nec equo;* sed recte iudicat Wagn., quum id solum sibi dicendum sumpsisset poëta, nec aversos nec adversos insecutum Aeneam esse, nihil attinuisse pedites et equites singulatim commemorare, vocc. autem *aequus* et *equus* saepissime confusa esse, ut Geo. II, 225. Aen. VII, 540. IX, 56. X, 858. XI, 861. XII, 218. 616. — 466. *densa in caligine*, sc. pulvere excitato et telis emissis effecta. — 468. *Hoc* (i. e. eius rei: vid. ad II, 171. etc.) *concussa metu mentem.* Vid. ad Ecl. I, 55. III, 106. et al. — *viraginem* nihil aliud significare censet Heyn., quam virginem, sed antiquius esse vocabulum ideoque epico carmine dignius. Rectius autem ii statuere videntur, qui *viraginem* a *virgine* ita distinguunt, ut illa vox virginem virilis ingenii et fortitudinis indicet, quae virilia opera faciat; quare imprimis de Diana et Pallade dicitur. Cf. Sen. Hippol. 54. Ovid. Met. II, 765. VI, 130. Stat. Silv. IV, 5, 23. Theb. XI, 414. Claud. R. Pros. II, 63. all. Quod hic de Iuturna narratur, Hom. Il. V, 835 sqq. Palladi tribuit, quae simili ratione Diomedis currum regit. — 469. Wagn. observat, hunc locum ob oculos fuisse auctori Epit. Iliad. v. 514. haec scribenti: *Ille ruens ictu media inter lora rotasque Volvitur;* ipse tamen verba *media inter lora* rectius explicat: in media aurigatione; ut alibi legitur *media inter pocula*, *media inter carmina* et similia. Cf. Aen. IV, 663. XI, 541. Hor. Ep. II, 1, 185. etc. — Ceterum de hoc auriga Turni cf. supra v. 327. adnott. — 470. *excutit.* Cf. I, 115. et X, 590. — 471. *Ipsa subit*, in eius locum. — *undantes habenas.* Vid. ad V, 146. — 473 sqq. Haec comparatio currus discursantis cum vago hirundinis volatu neque ex Homero, neque ex alio poëta nobis cognito repetita est. — *nigra hirundo.*

Pabula parva legens nidisque loquacibus escas;
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat: similis medios Iuturna per hostis
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru;
Iamque hic germanum, iamque hic ostentat ovantem;
Nec conferre manum patitur; volat avia longe.
Haud minus Aeneas tortos legit obvius orbis,
Vestigatque virum et disiecta per agmina magna
Voce vocat. Quoties oculos coniecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum,
Aversos toties currus Iuturna retorsit.
Heu, quid agat? Vario nequidquam fluctuat aestu,
Diversaeque vocant animum in contraria curae.
Huic Messapus, uti laeva duo forte gerebat
Lenta, levis cursu, praefixa hastilia ferro,

Heyn. putat, hirundinem rusticam s. ἀκανθυλλίδα indicari, quae dorso nigro et caerulescente sit. Cf. Plin. X, 33, 49. — *magnas aedes* et *alta atria* de villa splendida intelligenda esse, docet v. 476 sq. — 475. „*nidis loquacibus* pro pullis, νεοσσοῖς τρύζουσιν.“ *H.* Cf. Geo. IV, 17. Prop. IV, 5, 10. Imitatus est h. l. Iuven. V, 142. *ipse loquaci gaudebat nido.* Ovid. de med. faciei 77. *querulum nidum* et Senec. Ep. 122. *argutos nidos* dicit. Eadem ratione XI, 458. *stagna loquacia* commemorantur. — 476. *porticibus vacuis*, amplis et late patentibus, utpote *magnarum aedium.* Vid. ad V, 515. *Porticus* autem et *atria* eadem ratione coniunguntur II, 528. — 477. *stagna* Lerschio Antiqq. Virg. p. 225. eas aquas significare videntur, quae in compluvii labrum vel puteum cadant; sed vere observat Gossr., nihil impedire, quominus vera stagna intelligamus, quae prope villae aedes sint; de iis enim, non de aedibus urbanis sermonem esse videri. — 480. *conferre manum*, scil. cum Aenea. Ceterum vid. supra ad v. 12. — 481. „Ut *legere vestigia*, *oras*, *vias*, est persequi, sic *legit* h. l. *Aeneas tortos orbis*, obliquas et implicitas vias, ut Servii verbis utar (cf. inf. v. 743.), pererrat ac pervagatur, [ut Turno obvius fiat].“ *H.* Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 7. Markl. ad Stat. Silv. II, 3, 22. et Thiel. ad h. l. — 482. *Vestigatque virum*, ut ap. Ovid. Met. III, 52. *Vestigatque viros*, ubi vid. Bach. — „*disiecta per agmina* impetum ruentis currus declarat, quo dissipati cedunt ordines.“ *H.* — *magna voce vocat.* Vid. ad IV, 680. V, 860. et infra ad v. 680. — 483. „Quoties e longinquo Turnum animadverterat eumque insequebatur sic, ut iam aggredi vellet cett. — *tentare* h. l. pro assequi, attingere, saltem in eo esse, ut assequaris. Videtur autem Aeneas pedes incedere. Cf. v. 465.“ *H. Tentare fugam equorum* hic significat periculum facere, utrum equos celerrimo cursu (*fuga*, vid. ad Geo. III, 142.) aequare possit. Peerlk. tamen, dubitans, an verbum *tentandi* hanc significationem admittat, magis Latinum fore putat: *cursu affectavit equorum.* — *Alipedum equorum.* Vid. ad VII, 277. — 485. *aversos retorsit.* Vid. ad I, 659. — 486. *vario fluctuat aestu.* Cf. IV, 532. 564. al. Cort. ad Cic. Epp. ad Div. VII, 18, 2. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 1, 99. (Fasc. I. p. 98 sq.) — 487. *Heu quid agat?* Quum his verbis absoluta sit sententia, media illa inter interrogationem et exclamationem, Comma, quod erat post *agat*, cum Iahnio et Wagn. (quos etiam me posteriores omnes secuti sunt) in signum interrogandi mutavimus. Cf. etiam supra IV, 283. — 488. *Huic* (Aeneae), i. e. in hunc, - - *dirigit.* Vid. ad Ecl. II, 30. et al. De *Messapo*, uno de VII Latinorum ducibus, vid. ad VII, 691. — *duo praefixa hastilia ferro.* Vid. ad V, 557. — 489. *levis cursu*, levi incursu, subito

Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Aeneas, et se collegit in arma,
Poplite subsidens; apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero assurgunt irae, insidiisque subactus,
Diversos ubi sentit equos currumque referri,
Multa Iovem et laesi testatus foederis aras,
Iam tandem invadit medios, et Marte secundo
Terribilis saevam nullo discrimine caedem
Suscitat, irarumque omnis effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
Diversas, obitumque ducum, quos aequore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,

---

et celeri impetu. De epitheto *lenta* vid. ad VII, 165. — 490. *dirigit.* Med. et Rom. *derigit*, male. Vid. adnott. ad Geo. II, 8. — 491. „*se collegit in arma*, int. in clipeum, quo texit se, ὑφιζάνων, *subsidens*.“ *H.* Vid. ad X, 412., ubi adde Stat. Theb. XI, 545. *in clipeum turbatos colligit artus.* — 492. *Poplite subsidens*, κύψας Hom. Il. XXI, 69. — In seqq. Macrob. VI, 1. Maroni ante oculos fuisse putat Ennium Annal. XIV. (p. 112. Hessel.) *tamen inde volans secum abstulit hasta Insigne.* — 494. *assurgunt irae.* Vid. supra X, 813. Sil. V, 105. *Acrius hoc accensa ducis surrexerat ira* (ibique Drak.) Val. Fl. II, 165. *dolor iraque surgit.* Cf. etiam supra XI, 452. *arrectae irae*, ubi adde Drak. ad Silium IV, 280. — *insidiis subactus*, ira propter insidias, quibus se viderat a Messapo petitum, victus. Antea enim Aeneas foedus in eo etiam servare voluerat, ut cum nemine, nisi cum Turno, manus consereret. — 495. Medicei aliorumque bonorum Codd. lectionem *sentit* loco vulg. *sensit* cum Wagn. (quem recentiores omnes secuti sunt) revocavimus, qui docet, literae sibilae saepe hic recurrenti verae lectionis mutationem in vulgatam deberi, quae locum habere nequeat, quum non sermo sit de re semel ac certo quodam tempore facta, qualem indicet Part. *ubi* Perfecto iuncta (coll. I, 405. IV, 474 sq. V, 816. VII, 542. XI, 737. aliisque locis), sed de re, quae iterum iterumque fiat; quoties enim Turnus in conspectum veniat Aeneae, toties a Iuturna currum in diversam partem flecti (v. 483 sqq.), quapropter etiam *currum referri*, non *currum relatum* poëta scripserit. — 496. *testatus* est Med. et omnium, ut videtur, Codd. lectio praeter Rom. et Paris. 2., qui exhibent vulg. *testatur*, quod Wagn. iure correxit. Non enim dicit poëta: testatur Iovem et invadit hostes (ut VIII, 346. et al.); sed: postquam multa testatus est deos, (scil. se rupto foedere et insidiis ad certamen internecinum cogi), tandem invadit cett., quare etiam infra v. 581. legimus: *Testaturque deos, iterum se ad proelia cogi.* Sic etiam VII, 593. in Codd. quibusdam *testatus* in *testatur* mutatum. Peerlk. (qui, ut recentiores omnes, Participium recepit) non inepte memorat, „ipsa orationis tarde absolutae longitudine patientiam Aeneae monstrari.“ — 499. *irarumque omnis effundit habenas.* Servius confert fragm. Ennii (p. 307. Hessel.) *effundit irarum quadrigas.* Contrarium est *frenare iram* ap. Lactant. Inst. V, 10, 9., *irae frena modumque ponere* ap. Iuven. VIII, 88. cett. Multos locos huc facientes congessit Obbar. ad Hor. Ep. I, 2, 63. Vol. I. p. 184 sq. Ceterum cf. adnott. ad VI, 1. — 500. *Quis mihi nunc - - deus* cett. Cf. adnott. ad X, 164. et similes locos. — *caedes diversas*, diversis locis factas. — 502. *Inque vicem.* Vid. ad Geo. I, 142. — „503 sq. pro vulgari: Fierine potuit, ut gentes duae mox in unum coaliturae tam atroci pugna concurrerent?“ *H.* Verbum *placere* pro-

Iuppiter, aeterna gentis in pace futuras?
Aeneas Rutulum Sucronem — ea prima ruentis
Pugna loco statuit Teucros — haud multa morantem
Excipit in latus, et, qua fata celerrima, crudum
Transadigit costas et crates pectoris ensem.
Turnus equo deiectum Amycum fratremque Diorem,
Congressus pedes, hunc venientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit, curruque abscisa duorum
Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon Tanaimque neci fortemque Cethegum,
Tris uno congressu, et moestum mittit Onyten,

---

orium esse de inevitabili deorum voluntate, Thiel. docet coll. Mitscherl. ad Hor. Od. I, 33, 10. Gierig. ad Ovid. Met. ., 363. Burm. ad Aen. II, 428. (et Ruhnk. ad Ter. Eun. V, 3, 10.) Cf. , 283. — 505. „*ea pugna prima* i. e. primum) *Teucros* confuse adhuc per ordines ruentes, *loco statuit*, pro communi: tum primum Teucri substiterunt ad eam pugnam." Haec fere *Heyn.* — *ruentes*, *die Anstürmenden*, non, ut Neuffer. vertit, *die Fliehenden*, quod vetant v. 457 sq. Aeneas, dum Turnum insequitur, cum agmine suo per ordines ruit. — 506. *morantem* (i. e. qui s. cuius nex *haud multa*, non diu, moratur Aeneam adversus eum pugnantem) lectio est plurimorum et optimorum Codd. ab Jahnio et Wagn. (quos posteriores omnes secuti sunt) iure restituta. Vulgo cum Palat. *moratus*, quod facile ex III, 610. vel V, 381. huc transferri potuisse, vere memorat Wagn., haec adiiciens: „Augetur autem Aeneae gloria eo, quod vir fortissimus, qualem fuisse Sucronem consentaneum est, non ita multum negotii illi facessivit; eodem spectat, quod infra legitur v. 514. *Tris uno congressu.*" Heyn. et Peerlk. vulgatam praeferunt. — 507. *Excipit in latus* etc., exceptum in latere vulnerat. Ceterum vid. ad Geo. II, 207. Aen. X, 763. X, 387. al. coll. adnot. ad Aen. III, 332. — *qua fata celerrima*, quale vulnus mors celerrime sequitur, qua parte corporis vulnerata mors celerrime afferri potest, ὅϑι μάλιστα καίριόν ἐστι. Sic ap. Ovid. Met. VIII, 398. *quaque est via proxima leto.* — *crudum ensem*, i. e. saevum, crudelem. Vid. ad X, 682. Heyn. per cruentum explicat, cui Wagn. adsentitur, quum *crudus* (*cruidus* a *cruor* factum) proprie dicatur de carne recens mactatae bestiae sanguine adhuc stillante. Quod quamquam nemo negabit, hanc tamen vocem etiam latiore sensu dici, vidimus ad l. X. l. l. — 508. *costas et crates pectoris.* Cf. Ovid. Met. XII, 396. *Quae laterum cratem perrupit.* Prudent. περὶ στεφ. XI, 57. *Ungula fixa cavis costarum cratibus.* Alcim. Avit. I, 100. *Diffundit duplicem costarum ex ordine cratem.* Apparet igitur, *et* h. l. habere vim explicativam, neque differre *pectoris crates* a *costis* antea commemoratis. De constructione *ensem transadigere costas* cf. Ruddim. II. p. 327 sq. not. 17. Zumpt. §. 392. Ramsh. §. 129. Krüger. §. 319. alios, cum adnott. ad VI, 327. XI, 625. al. Ceterum vid. supra ad v. 273 sq. — 509. „Ergo Amycus et Diores filii Priami, ut patet e V, 297. I, 221. Diversi ab hoc Amyco sunt, quos V, 373. IX, 772. X, 704. vidimus." *H.* — 510. Recte Wagn. pro Colo vulgo post *pedes* apparente Comma posuit, ne quis coniungeret *congressus Amycum — Diorem.* Comparant autem cum h. l. Hom. Il. XX, 461 sq. — *hunc — hunc.* Vid. ad X, 10. et al. — *venientem.* Cf. X, 456. et inf. v. 595. — 513. *Ille*, Aeneas. — *neci - - mittit.* Vid. ad II, 85. et VIII, 566. — 514. „*moestum* ipsa morte, puto, quam subiturus erat. Servius tristem, severum, σκυϑρωπόν exponit." *H.* Peerlk., haerens in hoc epitheto, quum Aeneas hic omnia tam celeriter fecerit, ut interfecti essent, priusquam cogitarent, parum feliciter

Nomen Echionium, matrisque genus Peridiae;
Hic fratres Lycia missos et Apollinis agris,
Et iuvenem exosum nequidquam bella Menoeten,
Arcada, piscosae cui circum flumina Lernae
Ars fuerat pauperque domus, nec nota potentum
Munera, conductaque pater tellure serebat.
Ac velut immissi diversis partibus ignes

---

coni. *et quartum mittit Onyten.* — 515. *Nomen Echionium* i. q. Echionius s. Echionides, Echionis filius, quemadmodum X, 123. *Hicetaonius* i. q. Hicetaonides. *Nomen* autem hic ad originem referendum esse (ut VI, 763. *Silvius*, *Albanum nomen*, i. e. Albanus genere), docent iam addita verba *matris genus Peridiae;* quod iam Wagn. adnotavit. Cf. etiam Drak. ad Silium XIII, 44. Non igitur *nomen* est Accus. absolutus, pro *nomine* positus; sed nomini *Onyten* per appositionem adiungitur; multo minus vero cum aliquot Codd. scribendum *nomine*, quod Iahn. recepit, qui tamen in Commentario edit. II. *nomen*, tamquam Accus. remotioris Obiecti, vult restitui, coll. Auson. Idyll. II, 1. *Nomen ego Ausonius*, *non ultimus arte medendi*, et locum sic interpretatur: „Mittit Onyten, qui si nomen spectas (quod attinet ad nomen) Echionius est (ab Echione descendit), et qui est genus (i. e. filius) matris Peridiae," Virgilium *nomen* Ablativo *nomine* propterea praetulisse ratus, ut Accusativus proximo Accusativo *genus* responderet atque verba hanc fere sententiae speciem prae se ferrent: qui fuit nomine Echionius et genere Peridiae filius. — *genus* pro filio. Vid. ad VII, 556. Ceterum Peerlk., non intelligens, „cur Onyten, nulla alia re memorabilem, tam accurate Virgilius describeret," versus sic transponendos censet: 514. 516. 515. — 516. *Hic*, Turnus. — *fratres Lycia missos.* Mirum sane videri potest, nomina fratrum non adiungi, quare etiam Wagn. hunc locum in iis numerat, quae Virgilius imperfectos reliquerit; sed haud dubie intelligendi sunt Clarus et Themon, supra X, 126. commemorati. — *Lycia et Apollinis agris.* Respicit Pataram, Lyciae urbem, Latonae et Apollinis templo clarissimam. Vid. ad IV, 143. — 517 sqq. „Egregie ad miserationem faciendam ornavit locum; idque eo sagacius fecit, quod statim atrox rerum facies succedit: *Ac velut* etc. Similis elegantiae locum vide ap. Ovid. Met. III, 582 sq. *Lerna* autem, etsi Argivi agri fluvius et palus, [vid. ad VI, 287.] non tamen a confiniis Arcadiae multum abest. Ex Evandri autem copiis M. fuisse putandus." *H.* — 519. *pauperque domus;* piscatoria enim vita veteribus summam paupertatem prodebat. Cf. Theocr. Idyll. XXI. Lucian. Dial. Mort. 27, 9. Ovid. Met. III, 586 sq. (ibique Gierig. et Bach.) Stat. Theb. VII, 720. alii. — 520. *potentum Munera.* Heinsius ex Med. recepit *Limina*, quod, commendatum etiam a Marklando in Praef. ad Stat. Silv. p. IX. ed. Sillig., servarunt Burm. et Heyn. atque etiam Peerlk. retinendum censet. Sed iure Wagn. vulgatam lectionem, iam ab Iahnio defensam, revocavit, quem etiam Thiel., Süpfl. et Gossr. secuti sunt. *Limina* enim *potentum* etiam pauperibus nota esse possunt, qui beneficii aliquid a divitibus petituri limina eorum adire solent, ideoque haec lectio ab h. l. aliena est; aptissima contra altera, quam recte capere videtur Wagn., per *potentum munera* intelligens imperia, quae ante omnia petebant potentes Romani et a quorum studio pauper ille piscator et bellum exosus erat alienissimus. Quam quidem explicationem magis etiam probabit, qui Lucretium, unde Virgilium multa constat mutuatum esse, aliquoties *belli* et *militiae munera* commemorare meminerit (I, 30. 33. V, 1307.). Gossr. praeterea memorat, *limina* fortasse ex Hor. Epod. II, 7. (*superba civium potentiorum limina*) huc esse translatum. De voc. autem *potentum* nobiles et divites complectente cf. adnott. ad VI, 844. — 521 sqq. Eandem comparationem iam supra legimus II, 304 sq.

Arentem in silvam et virgulta sonantia lauro;
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in aequora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Aeneas Turnusque ruunt per proelia; nunc, nunc
Fluctuat ire intus; rumpuntur nescia vinci
Pectora; nunc totis in vulnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
Nomina per regesque actum genus omne Latinos,
Praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo; hunc lora et iuga subter

Cf. etiam X, 405 sq. Heyn. conferri iubet Hom. Il. XI, 155. et Apollon. I, 1026 sq. — 522. „Silvam lauream intellige: posito generi, silvae, subiungit formam s. speciem ex more.“ *H.* Cf. adnott. ad IX, 306. et al. Nihil tamen impedit, quominus hic inter *silvam* et *virgulta laurea* distinguamus, per *silvam* pascua silvarum intelligentes, quorum gramina arida incendebantur, ut nova surgerent. Vid. adnott. ad X, 405. — *virgulta sonantia lauro*, i. e. virgulta laurea, quae incensa vehementer crepitant. Vid. ad Ecl. VIII, 82. — 524. Wakef. ad Lucr. V, 264. vocabulo *aequora* planitiem sub illis montibus iacentem significari statuit, coll. II, 305 sq. et Hom. Il. IV, 453.; quod probat Peerlk. hac causa adiecta: „Nam si mare cogitas, nihil in comparatione est contra solitum.“ Sed hoc si voluisset Virgilius, vix tam ambigue scripsisset; quamquam non nego, verba proxime sequentia hanc explicationem quodammodo iuvare. — 525. „*quisque suum populatus iter:* graviter pro decurrens, sed populando, cum vastatione agrorum.“ *H.* Imitatur hunc locum Silius III, 444. *Inde ferox quaesitum armis per inhospita rura Volcarum populatur iter.* — 526. *per proelia*, per ordines pugnantium, per aciem. — 527. *fluctuat ira.* Vid. ad IV, 532. — *rumpuntur pectora,* quia fluctum aestumque irae vincere et continere non possunt. Rumpuntur enim, quae nimia alicuius rei (et hic quidem exaestuantis et sese extendentis) copia implentur. Heyn. comparat Geo. I, *rumpuntur horrea messibus* et adnott. ad Tibull. II, 5, 84. Vid. etiam Lucr. III, 298 sq. *Pectora qui fremitu rumpunt plerumque gementes, Nec capere irarum fluctus in pectore possunt.* — 527. *nescia vinci.* Cf. Geo. II, 467. 470. Hor. Od. I, 6, 6. Cort. ad Lucan. I, 17. et Ruddim. II. p. 225. — 528. *in vulnera itur.* Sic ap. Ovid. Met. IX, 405. (certe ex Heinsii coni.) *ibuntque in vulnera fratres.* Stat. Theb. VIII, 69. *fratres alterna in vulnera laeto Marte ruent.* Manil. IV, 173. *Mutuaque armati coëunt in vulnera fratres* cett. — 529. *hic*, Aeneas; nam Murranus, quem interficit, Latinus est. Cf. etiam inf. v. 638 sq. — *sonantem*, crepantem, iactantem. Cf. adnott. ad I, 328. Hor. Sat. I, 4, 44. Ovid. Met. X, 205. et Am. III, 1, 64. Claud. VI. Cons. Hon. 493. — 530. *nomina antiqua*, i. e. clara, illustria (vid. ad I, 12.), quod etiam simplex *nomen* interdum significare constat. Thiel. confert Iuven. VIII, 132. et 272. Ovid. Trist. IV, 4, 1. et Am. I, 3, 7. Simillimus est locus Martial. V, 17, 1. *Dum proavos atavosque refers et nomina magna.* Cf. etiam locus similis Aen. III, 98. unde aliquam probabilitatis speciem accipit Peerlkampii coniectura *atavos atavorum, antiqua s. N.* — „*genus actum*, exactum, ductum, procedens *per reges Latinos;* omnes eius maiores regia fuerant dignitate.“ *H.* Similiter Claud. I, 15. *Per fasces numerantur avi.* Peerlk. sine iusta causa coni. *auctum genus;* ut sensus sit: „Rex fuit origo gentis, nati et natorum nati, semper reges, genus auxere, propagavere.“ — 531. *Scopulo atque turbine saxi.* Vid. ad X, 619. — *turbine*, i. q. iactu, adiuncta tamen rotationis notione. — 532. „Provolutus ille est subter currum; impeditus habenis et rotis: his quidem

Provolvere rotae; crebro super ungula pulsu
Incita nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Hyllo animisque immane frementi
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Graiûm fortissime, Cretheu,
Eripuit Turno; nec dî texere Cupencum,
Aenea veniente, sui; dedit obvia ferro
Pectora, nec misero clipei mors profuit aerei.
Te quoque Laurentes viderunt, Aeole, campi
Oppetere et late terram consternere tergo;
Occidis, Argivae quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles;

---

equorum impetu ruentibus, illis autem seu manu elapsis seu manui implicitis, ut igitur duplici ex ratione subter iuga, sub currum provolverentur; et lora et rotae eum provolvunt subter iuga, currum." *H.* Rectius (etiam Wagnero iudice) Heinrich. verba ita ordinat: *hunc rotae provolvere subter lora et iuga;* rotis, i. e. curru (vid. ad Geo. III, 170.), excussus habenis, quae ad terram defluxerant, impeditus est et subter equos provolutus; ut igitur proprie dictum sit *subter iuga*, minus proprie, non tamen inepte, *subter lora.* Si tamen *lora* cum Peerlk. accipimus de funibus, qui equos currui iungunt, etiam haec verba possunt proprie dicta haberi; sic enim subter equos, ubi per lora currui erant alligati, provolutus facile poterat a posterioribus eorum ungulis proculcari. — 534. Verba sic construe: *ungula incita nec domini memorum equorum crebro pulsu super proculcat.* Commata vulgo post *Incita* et *memorum* posita cum Ruhk. delevi, nam *nec memorum* i. q. et (quidem, insuper) immemorum, quod iam Serv. intellexit (cf. etiam adnott. ad Geo. I, 142. et Aen. III, 619.); quare nescio, cum Wagn. de hac re dubitare potuerit. Cf. Cort. ad Lucan. I, 86. et V, 153. idemque ad Sall. Cat. 24. a Thielio laud.; qui etiam alteram commemorat explicationem, ut *nec memor* simpl. sit *immemor*, quemadmodum dicatur *nec opinatus* et similia, coll. Goerenz. ad Cic. Legg. I, 21, 56. Manut. ad Cic. Epp. ad Fam. XIII, 18. Drak. ad Liv. IV, 27, 9. et Wagn. Qu. Virg. XXXII, 12. — 535. *Ille*, Turnus. — *Hyllo animisque.* Vid. ad Ecl. II, 24. Aen. III, 74. al. — 536. *aurata tempora*, aurata galea tecta. Cf. v. 537. et IX, 50. — 537. *fixo*, transfixo. Vid. ad Ecl. II, 29. Aen. X, 332. et al. — *stetit hasta.* Vid. ad X, 334. — 538. *Cretheu* ex Med. et Rom. auctoritate cum Ruhk., Iahnio et Wagn. scripsimus pro vulg. *Creteu;* Graecum enim est nomen Κρηθεύς, quod iam supra legimus IX, 774. Hic Arcadem hominem significare videtur. — 539. *dii sui*, propitii (vid. ad II, 396.), in quorum tutela erat *Cupencus* tamquam sacerdos. Nam *Servius*: „Sane sciendum, Cupencum Sabinorum lingua sacerdotem vocari." Repetit hoc nomen Sil. IV, 537. — 541. Nec clipeus mortem moratus est. — *clipei mora.* Cf. adnott. ad X, 485.; cum Synizesi autem *aerei* cf. Ecl. VI, 78. Aen. I, 131. V, 352. VII, 609. X, 496. al. Wagn., quum Med. Rom. aliique Codd. cum Schol. Stat. Theb. I, 102. exhibeant *aeris*, haec adnotat: „Qui audacior esse velit, coniiciat fortasse, poëtam scripsisse *profit et aeris;* certe qui *defit*, *confit*, *effieri* dixerunt, quidni et *profieri* dixerint?" quae melius reticuisset Vir doct.; causa enim corruptelae in promptu est. — 542. „Aeolus ex Lyrnesso Mysiae sub Ida [vid. ad X, 128.], qua parte postea Aeolis regio patuit: cf. Burm. ad Ovid. Met. VII, 109., ut videatur poëta fabulam ignotam etiam h. l. esse secutus. Ex Lyrnesso capta erat Briseis, Hippodamia." *H.* — 543. *Oppetere.* Vid. ad I, 96. — *et late terram* etc. Heyn. confert Hom. Il. XVI, 156.

Hic tibi mortis erant metae, domus alta sub Ida,
Lyrnesi domus alta, solo Laurente sepulcrum.
Totae adeo conversae acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidae, Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus equûm domitor, et fortis Asilas,
Tuscorumque phalanx, Euandrique Arcades alae,
Pro se quisque viri summa nituntur opum vi;
Nec mora, nec requies; vasto certamine tendunt.
Hic mentem Aeneae genetrix pulcherrima misit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocius et subita turbaret clade Latinos.
Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum
Huc atque huc acies circumtulit, adspicit urbem
Immunem tanti belli atque impune quietam.

πολλὸς ἔκειτο παρῄορος ἔνθα καὶ ἔνθα. Hamb. 1. et Goth. 2. *lato*, quod etiam coni. Heins., et Ven. *terrae;* quare Wakef. ad Lucr. V, 1332. temere suspicatur Virgilium sic scripsisse: *latom terrae consternere tergom.* — 546. „*mortis metae*, θανάτου τέλος vel τέκμαρ, quatenus ipsa mors pro meta est. Alibi etiam *vitae meta* recte dicitur. Ceterum cf. Hom. Il. VII 104. XX, 390. et XVI, 787.“ *H. Mortis* igitur est Genitivus appositionis: metae, quae sunt mors. Sic ap. Hom. Il. III, 390. et VII, 104. τέλος θανάτου (ubi vid. Spitzner.), Od. XIX, 492. ἕρκος ὀδόντων, Hor. Ep. I, 3, 25. *hederae victricis praemia*, Caes. B. Civ. III, 83. *pecuniae praemia* et multa similia. Vid. Hermann. ad Viger. p. 878. Reisig. ad Soph. Oed. Col. 722. et in *Vorlesungen* etc. p. 635. Matth. ad Cic. pr. Mur. 10, 23. Beier. ad Cic. Off. II, 5, 16. Bach. ad Ovid. Met. VIII, 327. Obbar. ad Hor. l. l. Vol. I. p. 214 sq. alii. Cf. etiam adnott. ad Geo. III, 423. — 547. *Lyrnesi* pro vulg. *Lyrnessi* scripsimus, plurimorum Codd. (inter quos Med.) et Servii Dresd. auctoritate moti. Vid. ad X, 128. — 548. *Totae adeo acies.* Cf adnott. ad VII, 629. et al. — „*conversae* h. l. inter se ad pugnandum: ut συνστρεφθείς. Pugna per totam utrimque aciem increbuit.“ *H.* — *omnesque Latini, Omnes Dardanidae* pro: omnes et Latini et Dardanidae s. Troiani. Cf. adnott. ad Ecl. IX, 6. — 550. *domitor.* Vid. ad Ecl. I, 39. et al. — *Asilas* etiam hic cum Med. scripsimus pro vulg. *Asylas.* Vid. ad IX, 575. — 551. *Arcades alae* Heins. ex melioribus libris restituit pro vulg. *Euandri Arcadis alae.* Cf. XI, 835. — 552. *Pro se quisque*, quantum quisque potest. Vid. Ruhnk. ad Ter. Heaut. I, 1, 74. Legimus autem haec verba iam V, 501., sicut alterum hemistichium, ex Ennio translatum, uno tantum verbo mutato iam adfuit IX, 532., ubi vid. adnott. Ceterum Comma vulgo post *quisque* positum cum Wagn. sustulimus. — 554. „Aeneas Turnum videns congressum vitare, nec proelio Rutulorum vires frangi, repente se ad urbem Laurentum oppugnandam convertit. *Hic mentem*, consilium, [vid. I, 676. (II, 619.) etc.] immisit, indidit Venus. - - Quum iam novissima totius belli et carminis parentur, ea quidem ipsi urbi Laurentum propius admovere voluit poëta, ut omnia essent ipsa rerum specie et hominum frequentia augustiora, utque, quum antea Troianorum castra oppugnata essent a Latinis, nunc eadem fortuna transferretur ad Latinos.“ Haec inter alia *Heyn.*, qui simul memorat, Venerem hic a poëta tamquam consilii auctorem introduci, ut ipsi consilio maior auctoritas accedat deae monitu. Ceterum cf. Silius I, 63. *Dat mentem Iuno, ac laudum spe corda fatigat.* — 555. Peerlk. putat, elegantius fore *iret sub muros*, ad muros accederet, ut intraret. — 556. *clade*, proprie metu cladis; clades autem pro urbe incensa et deleta. Cf. v. 569. — 558. *Huc atque huc*, ut IX, 57. et XI, 601. Cf. etiam adnott. ad I, 162. (ubi

Continuo pugnae accendit maioris imago;
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum,
Ductores, tumulumque capit, quo cetera Teucrûm
Concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
Deponunt. Celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis esto dictis mora; Iuppiter hac stat;
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
Ni frenum accipere et victi parere fatentur,
Eruam, et aequa solo fumantia culmina ponam.
Scilicet exspectem, libeat dum proelia Turno
Nostra pati, rursusque velit concurrere victus?

Hinc atque hinc) et Geo. IV, 86. — 560. *accendit*, scil. animum eius. Cf. etiam adnott. ad IX, 788. — 561. *fortemque Serestum.* Brunck. temere praetulit unius Parrhas. lectionem *fortemque Cloanthum*, haud dubie ex I, 222. vel 510. invectam. Vid. ad I, 611. et IV, 288. (ubi eundem versum iam legimus). — 562. *tumulum capit* ex more imperatorum, qui verba facturi sunt ad milites. Cf. v. c. Claud. B. Gild. 425. *Aggere conspicuus* cett. — 563. *nec scuta aut sp. d. deponunt*, ut alias facere solent milites in concione; quod quominus nunc etiam fiat, summa festinatio, qua Aeneas concionatur, impedit; quare hoc non prorsus otiosum additamentum, ut Wagn. censet, quem cf. etiam ad I, 678. Ceterum apertum est, hic quoque poëtam suae aetatis morem imperatorem concionantem sub armis audiendi, de quo Wagn. conferri iubet Lips. de mil. Rom. IV, 9. T. III. p. 216. ed. Vesal., (cui adde Intpp. ad Claud. l. l. et Sil. XIII, 308.) ad antiqua illa tempora retulisse. Vid. ad I, 427. V, 113. VII, 816. al. — „*densi*, densis ordinibus; neque enim temere confusi, sed in manipulos compositi, circumstare tribunal milites in concione consueverant.“ *Wagn.*. Peerlk. explicat: „Aeneam undique circumfusi, ut audirent.“ — 565. „*Iuppiter hac stat:* hac parte, h. e. pro nostra parte, [et contra eos, qui foedus violarunt]. Respicit scil. foedus a Latinis violatum. Ennianum esse Macrob. VI, 1. monuit, ex Annal. VII, (p. 73. Hessel.) *Non semper vostra* (f. *nostra*) *evortit: nunc Iuppiter hac stat.* — 566. *mihi.* De Dativo, quem vocant, ethico, hic minantis animum indicante, cf. adnott. ad Ecl. VIII, 6, 30. Aen. I, 261. al. — 567. „*causam belli.* Auctores belli erant Latini, qui bellum intulerunt. Quod Latinis tribuendum erat, urbi tribuit, quae sane arx erat belli. A Laurentinis enim illata erant arma. Sic et v. 572. accipiendus.“ *H.* — 568. „*Ni frenum accipere.* Hoc erat contra foedus. Sed Turnus et Latini foedus violaverant.“ *Peerlk.* Ceterum iam Servius observavit, voc. *frenum* raro numero Singulari usurpatum legi. Cf. v. c. Cic. ad Div. XI, 23. 24. Liv. XXXVII, 36. (ubi etiam *frenum accipere*) Val. Fl. I, 424. Cels. VII, 25. — *victi* per synesin; scil. incolae urbis et regni antea commemorati. De quo dicendi usu satis noto cf. Gronov. et Drak. ad Liv. XXX, 42, 16. et XXXVIII, 29, 9. Heusing. et Beier. ad Cic. Off. I, 34, 3. Cort. ad Sall. Cat. 5, 8. Kritz. ad eiusd. 39, 3. Matth. et Beneck. ad Cic. Cat. II, 10, 21. Herzog. ad Caes. B. G. VII, 77. Bremi ad Nep. Milt. 5, 1. Beneck. ad Iustin. II, 8, 4. alii. — Praesens *fatentur*, pro quo exspectaveris Futurum, nervosius eo esse in comminatione, vere observavit Wagn., coll. Livio VI, 15, 6. *Quod nisi facis, - - in vincula te duci iubebo,* et XXXVI, 28, 6. *Ni propere fit, quod impero, vinciri vos iam iubeo.* Nos plane eadem ratione loquimur. — 569. *aequa - - ponam*, faciam, i. e. solo aequabo (scil. per incendium, quod indicant verba adiecta *fumantia culmina.*) Sic etiam ap. Graecos *τιθέναι,* v. c. ap. Soph. Antig. 670. *ἥδ'* (*ἡ ἀναρχία*) *ἀναστάτους οἴκους τίθησιν.* Cf. etiam adnott. ad V, 66. — 571. *victus*, post Camillae caedem.

Hoc caput, o cives, haec belli summa nefandi.
Ferte faces propere, foedusque reposcite flammis.
Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, densaque ad muros mole feruntur.
Scalae improviso subitusque apparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas primosque trucidant;
Ferrum alii torquent et obumbrant aethera telis.
Ipse inter primos dextram sub moenia tendit
Aeneas, magnaque incusat voce Latinum,
Testaturque deos iterum se ad proelia cogi,
Bis iam Italos hostis, haec iam altera foedera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia civis:
Urbem alii reserare iubent et pandere portas
Dardanidis, ipsumque trahunt in moenia regem;

Vid. supra XI, 868 sqq. — 572. *Hoc caput - - haec summa.* Cf. VII, 122. IX, 491. X, 858. et similes locos, velut Cic. Tusc. I, 23, 53. et Stat. Theb. X, 711. — „*caput belli et summa* est ipsa Laurentum urbs, quatenus illa caput est populi bellum gerentis. Vid. ad v. 567. [et infra v. 600.] De Turno quis tandem hic cogitet?" *H. Caput belli* de urbibus legimus etiam ap. Flor. I, 18. II, 2. III, 10., ut de homine ap. Ovid. ex P. II, 1, 46.; *summa* autem *belli* (h. e. in quo vertitur cardo belli) invenitur etiam ap. Liv. XXXI, 37, 5. Tac. Ann. II, 45. Hist. IV, 68. al. Alia exempla congesserunt Baumg. Crus. in Clav. Suet. p. 751. et Boetticher. in Lex. Tac. p. 448. Cf. etiam Cort. ad Lucan. VIII, 51. et Bach. ad Ovid. Met. XIII, 673. — 573. *propere.* Aliquot Codd. *properi*, quod recepit Wakef. Sed recte adversatur Wagn., qui docet, aliud esse supra v. 85. *Circumstant properi* (quod Heyn. contulit, et ipse propensus ad alteram lectionem amplectendam), aliud hic *Ferte propere.* — „*foedusque reposcite flammis.* Nescio, an nimis argute dixerit poëta, si flammam sacrorum foederi feriundo respexit. Malim accipere simpliciter: illato urbi igne reposcite id, quod foedere iam pepigerant Latini." *H.* — 574. *animis certantibus*, certatim. — 575. *dant cuneum*, i. e. faciunt. Vid. supra v. 457. ad II, 698. V, 276. IX, 323. al. — 576. *Scalae improviso*, scil. apparuerunt, quod ex sequente *apparuit* petendum. Vid. ad Ecl. IX, 1., *Apparuerunt* autem i. q. prolatae et admotae sunt. — 577. *primos* Serv. recte interpretatur: qui primi ad portas obvii erant, scil. stationem agentes. Cf. supra II, 334. 494. et 612. — 578. *obumbrant aethera telis.* Cf. supra XI, 611. et locus notissimus Val. Max. III, 7. extr. 8. *referente quodam, sagittis Persarum solem obscurari solere* cett. — 581. Donatus hic legit *se invitum ad proelia cogi*, quod, omisso Pronomine, Peerlk. adoptandum censet, coll. IV, 492. — 582. *haec iam altera* lectio est Med. a m. sec., iam ab Heinsio nervosior iudicata et a Wagn. recepta, qui verissime docet, hoc alterum *iam*, quod vulgo omittitur, sed facile poterat elisione intercipi, neutiquam esse inutile, sed indicare gradationem quandam: „non satis hoc erat, quod bellum bis intulerunt Latini; intulerunt etiam bis contra foedera." Wagnerum igitur secutus sum, quamquam non sine aliqua cunctatione ob exiguam Codd. auctoritatem. Nobiscum fecerunt Peerlk. et Süpfl.; Gossr. contra *iam* omisit. De ipsa re autem cf. supra v. 212 sqq. cum VII, 261 sqq. et 285. Primum enim per Ilioneum, post ab Aenea ipso foedus erat factum. — Ceterum *Haec altera foedera rumpi* breviter pro: haec altera esse foedera, quae rumpantur. — 585. Moret. I. *trahant*, quod iam Heinsio arrisit et a Wakef. cupide arreptum est, qui *iubere* duplici ratione hic constructum esse volunt, primum cum Infinitivo, tum cum Coniunctivo. Sed vulgatam longe fortio-

Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros:
Inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
Vestigavit apes, fumoque implevit amaro;
Illae intus trepidae rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras;
Volvitur ater odor tectis; tum murmure caeco
Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
  Accidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
Quae totam luctu concussit funditus urbem.

---

rem et aptiorem esse, quisque videt. „Trahunt regem ad muros, haud dubie dedendae urbis et renovandi foederis causa." *H.* Alii (ut Gossr.) haec non ad Latinum, sed ad Aeneam referunt, ut Praesens *trahunt* de conatu modo intelligendum sit: volunt Aeneam in urbem recipi. — 586. Idem Wakef. (quem vide etiam ad Lucr. I, 391.) unius Cod. Bigot. lectionem *Arma fremunt* (quae orta est ex VII, 460. vel XI, 453.) praetulit vulgatae *Arma ferunt.* — *pergunt defendere muros* non est i. q. perseverant in muris defendendis (ut Neuffer. reddidit: *und vertheidigen fürder die Veste*), quum hactenus muros nondum defenderint, sed potius: eunt ad muros defendendos. De hoc usu Infinitivi cf. adnott. ad Ecl. IV, 54. Geo. I, 280. Aen. I, 527. IX, 173. al. — 587 sqq. „Accipiendum de fumigatione, qua, ut favos eximat mellarius, expelluntur alvearibus apum examina: cf. Geo. IV, 219. Comparatio Apollonio II, 130 sqq. sublecta (ubi Brunck. laudat Lycophr. 293.)." *H.* — *latebroso in pumice.* Vid. ad Geo. IV, 44. Thiel. conferri iubet Claud. in Rufin. II, 460 sqq., ubi apes *dilecta pumicis antra defendunt*, et Barth. ad Stat. Theb. X, 574. (568.) — 588. *vestigavit*, inquirendo invenit. Cf. VI, 145. VII, 132. supra v. 55. et Liv. XXXI, 19, 2. De Perfecto ἀοριστικῶς usurpato in comparationibus vid. adnott. ad Geo. I, 49. et al. — *fumo amaro*, molesto. Sic Graeci δριμύς. Cf. Wyttenb. ad Plut. Mor. T. I. p. 361. a Peerlk. laudatus. De ipsa re vid. Geo. IV, 228 sqq. ibique adnott. — 589. *trepidae rerum*, rerum suarum incertae, dubiae, quid faciant. De constructione vid. ad I, 178. et al. Sic Silius XII, 13. *trepidi salutis. Peerlk.* parum probabiliter haec adnotat: „*Illae intus tr. rerum.* Statim sequitur *intus saxa sonant.* Credo librarium hanc vocem hic imprudentem inde repetivisse. Idem fecerat librarius in Cod. Goth. in vicino versu, pro *ater odor* scribens *intus odor.* Ita haberemus *intus trepidae*, *intus odor*, *intus saxa.* Quid pro *illae intus trepidae* legendum sit, non video. Si carere possemus *illae*, dicerem: *Inter se trepidae - - discurrunt.*" — *cerea castra.* Sic Geo. IV, 202. *cerea regna.* — 590. *acuunt iras.* Cf. supra v. 108. infra v. 850. VII, 406. IX, 464. etc. *Iram acuere* etiam Liv. XXII, 4. — 591. *Volvitur ater odor*, ut ap. Lucr. IV, 677. *Unde fluens volvat varius se fluctus odorum.* Wakef. ad Lucr. IV, 123. corr. *acer odor;* sed qui modo *amarus* dictus fuerit, eum non facile paullo post rursus *acrem* dici posse vere censet Wagn. *Ater* autem dicitur *odor*, quia fumus et niger est et acrem odorem habet. — 592. „Omissa in fine applicatio comparationis: Similis fortuna et trepidatio nunc erat in urbe Latinorum." Haec *Heyn.*, qui post v. 586. Puncto incidit. Nos Colo ibi posito significavimus, quomodo haec comparatio cum antecedentibus coniungenda sit. — V. 593., qui Peerlkampio humilis et frigidus videtur, hic Vir doct. legendum putat *Addidit hic fessis - - Latinis*, *Quo totam* etc., ut *hic* positum sit in transitu ad graviora (quemadmodum Aen. II, 199.), *addere* autem respondeat Graec. ἐπιμετρεῖν (e. g. ap. Polyb. III, 118.) et sensus loci hic sit: „Atque hic, tunc, quum Aeneas subito urbem obsidebat, Fortuna, nondum malis Latinorum satiata, etiam hunc luctum tamquam cumulum adiecit."— *fessis*, afflictis, *Latinis etiam haec accidit fortuna*, haec

Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignis ad tecta volare,
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnae iuvenem in certamine credit
Exstinctum, et, subito mentem turbata dolore,
Se causam clamat crimenque caputque malorum,
Multaque per moestum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miserae postquam accepere Latinae,
Filia prima manu flavos Lavinia crinis

---

calamitas, ex casu Amatae. — 595. Pro *tectis* Peerlk. sine iusta causa coni. *speculis*, coll. Aen. IV, 586. — *venientem hostem.* Vid. supra ad v. 510. — 596. *Incessi.* Plurimos Codd. occupat lectio *Incendi;* sed *incessi*, i. e. invadi, duorum Codd., Grammaticorum (Arusiani p. 242. et Eutych. II. p. 192. Lindem.) et Statii auctoritate confirmatur, qui h. l. imitatus est Theb. XI, 361. *Agnovit - - Tecta incessentem* cett. Scholio Serv. Dresd. praescriptum est *inscendi*, et sic, Peerlkampio teste, emendandum iudicabat Titius Controv. ined. II, 24. — 597. *Nusquam acies Rutulas* etc. Aeneas enim subito cum suis urbem aggressus Turnum et Rutulos cum Tuscis et Arcadibus in aperto campo pugnantes reliquerat. Amata autem Turnum exstinctum putat, quippe qui vivus hostes ad urbem procedere non esset passus. — 598. *pugnae in certamine.* Vid. ad X, 146. et XI, 780. — 600. *crimen causae* adiungitur, quia causa mali aliquis etiam sine culpa esse potest (ut v. 480. Lavinia *causa mali tanti*), hic autem Amata vere se culpae vult accusare. Ceterum *crimen malorum* Virgilius vix scripsisset, nisi voces *causam caputque* addidisset. — *caput malorum*, primam causam, auctorem. Cf. supra v. 572. XI, 261. ibique Serv., Donat. ad Ter. Andr. II, 6, 27. Plaut. Asin. III, 3, 138. Prop. II, 24, 6. Peerlk. putat, *caput* et *causam* non posse separari (coll. Aen. XI, 361.), neque dici *crimen malorum*, quare hunc locum, a librariis turbatum, sic emendandum censet: *Se solum clamat causamque caputque m.* aut: *Se crimen clamat, causamque caputque m.* — 602. *manu discindit.* Vid. ad IV, 344. — 603. „Mortem Amatae iam exspectare nos fecerat v. 62. 63. Nec pro odio illa suo in Aeneam superstes Turno esse debebat.“ Haec *Heyn.*, qui de hoc leti genere poëtis epicis et tragicis Graecorum frequentato, imprimis in feminis, conferri iubet Hom. Od. XI, 277. et Apollon. I, 1063. (quibus adde Soph. Oed. R. 1237 sqq. Eurip. Hippol. 802. Ovid. Met. VI. 134 sqq. alios), simul commemorans, Fabium Pictorem secundum Servium tradidisse, Amatam inedia se interemisse, Pisonem autem ap. Aur. Vict. O. G. R. 13. simpliciter narrare, *interfecto Latino mortem Amatam sibi coscivisse.* — 603. „*nodum leti* dixit pro nodo, fune letifero; et *letum informe* pro turpi, foedo.“ *H.* Cf. Eur. Hippol. 802. *βρόχον κρεμαστὸν ἀγχόνης ἀνήψατο* et Intpp. ad Silium I, 166. (qui hunc locum respiciens scripsit: *Quem postquam diro suspensum robore vidit Deformem leti famulus*) et Barthii Adverss. VII, 15. Obversabatur hic locus etiam Ambrosio de Tobia 14. *Deformis nodum mortis expressit*, Hegesippo de excid. Hieros. III, 17. *Informem leti laqueum homines invenerunt*, et Iuvenco in Passione de Iuda [IV, 631 sq.] *Exorsusque suas laqueo sibi sumere poenas, Informem rapuit ficus de vertice mortem*, quos locos confert Peerlk., qui tamen non potest supprimere coniecturam *nodum informis laquei*, coll. eodem Ambrosio de Tob. 3. *informis laquei nodum stringitis* et Hegesippo ibid. III, 4, 9. *Informis laquei nodus etiam probro datur.* — *trabe nectit ab alta* breviter pro: nectit et suspendit ab alta trabe. — 605. *flavos cri-*

Et roseas laniata genas, tum cetera circum
Turba, furit; resonant late plangoribus aedes.
Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem.
Demittunt mentis; it scissa veste Latinus,
Coniugis attonitus fatis urbisque ruina,
Canitiem immundo perfusam pulvere turpans,
Multaque se incusat, qui non acceperit ante
Dardanium Aenean, generumque adsciverit ultro.
  Interea extremo bellator in aequore Turnus
Palantis sequitur paucos iam segnior, atque
Iam minus atque minus successu laetus equorum.

---

nes. Vid. ad IV, 559. Servius commemorat lectionem *floreos*, quod Probi videtur commentum esse, cui Codd. non opitulantur, etsi *floreos crines* Accius in Bacchis, Pacuvius in Antiopa, alii dixisse feruntur. Cf. Cannegiet. ad Avian. fab. 15. et Colv. ad Sidon. Apoll. Ep. I, 6. a Burm. laudati, quibus Wagn. addit Colv. ad Apulei. Met. VIII. p. 550. Oudend. Vossius tamen in libro saepius laud. p. 243. tuetur lectionem *floreos.* — 606. *Servius* haec adnotat: „Moris fuit apud veteres, ut ante rogos regum humanus sanguis effunderetur vel captivorum vel gladiatorum: quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas suum effundebant cruorem, ut rogis illa imago restitueretur. Tamen sciendum, cautum lege XII tabularum, ne mulieres carperent faciem, his verbis: *Mulier faciem ne carpito.*" — 607. *resonant plangoribus aedes.* Cf. II, 488. — 609. *Demittunt mentes.* Cf. Ovid. Met. VII, 133. *Demisere metu vultumque animumque Pelasgi.* Cic. Finn. V, 15, 42. *victi debilitantur animosque demittunt.* id. ad Qu. fr. I, 1, 3. *te rogo, ne contrahas aut demittas animum.* Lucil. ap. Nonium IV, 134. *Re in secunda tollere animos, in mala demittere.* Contrarium est *erigere mentem.* — *scissa veste* ex more lugentium, de quo Thiel. conferri iubet Kirchmann. de fun. II, 17. et Markl. ad Stat. Silv. IV, 9, 24. Cf. etiam V, 685. Silius XVI, 436. Stat. Theb. IX, 354. Suet. Ner. 42. etc. — 611. *immundo pulvere,* ut Geo. I, 81. *immundum cinerem.* Heyn. confert Hom. Od. XXIV, 315. *κόνιν αἰθαλόεσσαν* et Catull. 63, 224. *Canitiem terra atque infuso pulvere foedans.* Vid. etiam ad X, 844., ubi adde Ovid. Met. VIII, 527. Stat. Theb. VI, 30. Claud. in Eutr. II. prol. 25. Markl. ad Stat. Silv. V, 1, 219. et Kirchm. de fun. II, 13. — Vss. 612. et 613., qui desiderantur in Rom. et aliis Codd. neque a Servio et Donato commemorantur, a Cuningh., Brunckio, Heynio, Iahnio, Peerlkampio (qui legendum putat: *et scissa veste - - pulvere turpat*), nec non a Weicherto de verss. iniur. suspp. p. 61. et Beckio de Glossematis crit. Quaest. I. p. 13. spurii et ex XI, 471 sq. huc translati habentur; Wagn. autem singulari excursu ad h. l. eos defendit, primum quod non ad verbum ex illo loco repetantur, sed pro more Virgilii singulis quibusdam vocibus mutati, librarii autem eiusmodi versus integros soleant transscribere; tum quod iis omissis desit aliquid, quo totus locus apte claudatur, quum apud Virgilium nusquam sententia plane absoluta in Nominativum Participii exire soleat (vid. adnott. ad XI, 831.); denique quod facile omitti potuerint, quum in Med. v. 611. ultimus sit, quem ea pagina capiat; Servium autem et Donatum eos, utpote iam supra lectos, neglexisse, mirum videri non possit. Quae omnia considerata me moverunt, ut asteriscos cum Wagn. tollerem, in quo nos secutus est Gossr., dum Süpflius, certum de hoc loco iudicium ferre non ausus, eos servavit. — 614. „Revocandum in mentem, quod Iuturna ad extremos ordines Turnum deduxerat: v. 483 sqq. Nunc illum pavor subit cum poenitentia, quum urbem oppugnari videt; tandem, novo nuntio a Sace accepto, curru desilit et ad urbem properat." *H.* — 616. *minus atque minus.*

Attulit hunc illi caecis terroribus aura
Commixtum clamorem, arrectasque impulit auris
Confusae sonus urbis et illaetabile murmur.
Heu mihi! quid tanto turbantur moenia luctu?
Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
Atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigae currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, sequamur
Troiugenas, qua prima viam victoria pandit;
Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
Ingruit Aeneas Italis, et proelia miscet,
Et nos saeva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnae nec honore recedes.
Turnus ad haec:
O soror, et dudum agnovi, cum prima per artem
Foedera turbasti teque haec in bella dedisti,
Et nunc nequidquam fallis dea. Sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?

Cf. Ter. Heaut. III, 3, 33. Hor. Od. I, 25, 6. Ovid. Met. XI, 722. Liv. XXVI, 17, 12. et Hand. Turs. III, p. 623 sq. — *successu* Heyn. accipit de processu, procursu equorum, cuius velocitas sensim sensimque imminuatur; sed rectius Wagn. de successu pugnae equestris, ob tarditatem utique fessorum equorum. — 617. „*caecis terroribus*, terrore, cuius causam ignorabat. [Cf. adnott. ad Geo. I, 89. 464. etc.] — 621. *diversa ab urbe*, in diversa [remota] parte sita: clamor enim ei a tergo oritur.“ *H.* Cf. adnott. ad III, 4. — 623 sqq. Cf. supra v. 468 sqq. — 625. *occurrit dictis*, refellit ea, quae Turnus de redeundi necessitate dicturus est. — 626. Heinrich. *Victoria*, maiore litera initiali, scribendum esse censet. — 627. Comparant Hom. Il. XIII, 312 sqq. — 628. *proelia miscet.* Cf. Geo. II, 282. III, 220. Prop. IV, 1, 28. etc. — 629. *mittamus funera Teucris*, pro: Teucris inferamus mortem, causam funerum. Non opus igitur Peerlkampii coniectura, qui, coll. Aen. XII, 513., *neci* legi iubet pro *manu*. — 630. *numero*, scil. caesorum. Cum κακοφωνίᾳ, quae nonnullis temere videtur, *honore recedes* cf. III, 203. *caeca caligine*, VII, 135. *tempora ramo*, VIII, 315. *duro robore* et multos locos similes. Vid. etiam adnott. ad II, 27. et IV, 421. Ochsner. ad Ovid. Met. IV, 783. (T. II. p. 531. Bach.) et Obbar. in Seebodii Nov. Bibl. crit. V, 1. p. 183. — V. 631. in Cod. Leid. sic expletur: *humili respondet talia voce.* — 632. Unde Turnus sororem agnoverit, non indicat poëta, qua de re cum eo non litigandum. Similiter rem se habere ap. Hom. Il. V, 815., quem comparare solent, iam Heyn. memorat; qui, Commate post *dudum* distinguens, locum minus recte sic capit: O soror, agnovi, et dudum quidem; patet enim, sibi opponi: *et dudum* (te) *agnovi - - et nunc nequidquam fallis.* Quare cum Ruhk., Iahn. et Wagn. illud Comma sustuli. — *agnovi*, scil. te. Wagn. conferri iubet Tib. I, 2, 31. ibique Wunderl., qui Subiectum vel Obiectum omitti doceat, ubi membrum a Part. *quum* incipiens sequatur. — 634. *nequidquam* hic et Aen. II, 546. Scholiastae male exponunt per *non;* est potius: sine effectu, frustra, ut Geo. I, 96. (ubi vid. adnott.) et alibi. Cf. etiam Obbar. et Orell. ad Hor. Ep. I, 3, 32. Sensus igitur hic est: frustra latere studes, dea; non fugit me, haec non hominis alicuius, sed tuo, deae, consilio geri. — 635. Wa-

An fratris miseri letum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quae iam spondet Fortuna salutem?
Vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
Oppetere ingentem atque ingenti vulnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
Adspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
Exscindine domos — id rebus defuit unum —
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo, et Turnum fugientem haec terra videbit?
Usque adeone mori miserum est? Vos o mihi, Manes,
Este boni, quoniam Superis aversa voluntas.
Sancta ad vos anima atque istius inscia culpae

kef. ad Lucr. I, 142. sine causa coni. *te efferre.* — 637. *quid ago?* Vid. ad IV, 534. et X, 675. — 638. „*Vidi.* Non reprehendendum erat a Grammaticis, hoc in superioribus nusquam legi, nec Murrhani caede v. 529. narrata adiectum esse hoc, quod Turni ante oculos Turnoque invocato occubuerit; sive phantasma hoc est, quod animo Turni obversatum dici poterat (ut IV, 460. de Didone); seu, quod equidem malim, vere Murrhanum occidi viderat: et poëta id nunc demum subiicit.“ *H.* Hoc sane simplicissimum et verissimum. Illo loco nihil attinebat hoc commemorare, quod hic quidem efficacissimum. Nihilominus Peerlk. hunc totum locum, v. 637 — 642., in quo etiam singula quaedam levibus de causis vituperat, spurium censet, recte propterea refutatus a Gossravio. Ceterum comparant Hom. Il. V, 467. — *oculos ante meos.* Vid. de hoc loquendi genere Quinctil. IX, 3. p. 812. Cf. etiam Geo. IV, 477. Aen. I, 95. II, 663. cett. — *voce vocantem.* Vid. ad IV, 680. V, 860. VI, 247. al. — 639. *superat.* Vid. ad Ecl. IX, 27. Aen. II, 643. III, 339. — 640. Cf. supra X, 842. ibique et ad V, 447. adnott. — *ingentem, atque ing. vulnere victum,* plane ut X, 842. Ceterum cf. V, 487. IX, 597. al. — 641. Wakef. e Cod. Ics. verba sic transposuit: *nostrum ne*, ut sonus suavior esset; sed vere Wagn. docet, Virgilium ut voc. *dedecus*, non ut *nostrum* vim haberet voluisse, ideoque scripsisse *ne nostrum ded.* — *Ufens.* Vid. supra v. 460. (ubi a Gya occiditur) VII, 744 sqq. et VIII, 6. De Subiecto non in primaria, sed in secundaria sententia posito vid. ad Geo. III, 387. — 643. *id rebus defuit unum.* Cf. Val. Fl. III, 294. *Exstinguine mea — fatis hoc defuit unum — Speravi te posse manu.* — 644. *Drancis dicta.* Vid. XI, 336 sqq. — *dextra refellam,* ut supra v. 16. *ferro refellere.* — 645. *et Turnum* cum indignatione, cui optime convenit Copula adiecta. Vid. I, 48. et IV, 215. ibique adnott. Quare Heyn. minus recte probat, omissam esse Copulam in paucis quibusdam Codd. — *Turnum,* pro *me.* Vid. ad X, 374. et al. — 646. „*Usque adeone mori.* Neronis voce celebratum hemistichium ap. Suet. Ner. 47.“ *H.* Cf. Stat. Theb. I, 442. *usque adeone angusta dies?* ibid. IV, 673. *Usque adeone parum cineri data mater iniquo?* et Senec. Suas. p. 39. *Usque eone omnia cum fortuna populi Rom. conversa sunt?* — *Manes* hic sunt dii inferi (cf. Festus. p. 122. Müller.), ut alibi quoque; *boni,* propitii, ut Ecl. V, 65. Aen. I, 734. XII, 179. al. — „Sententia v. 646. 647. fere eadem, quae IX, 51. 52.: quoniam deorum superorum numen adversum est, vos, o dii inferi, sitis mihi propitii.“ *H.* — *sancta,* incorrupta et beata. Vid. ad XI, 158. — *inscia.* Sic plurimi et optimi Codd.; Menag. II. Goth. III. et Macrob. III, 3. *nescia* ex vana de metro sollicitudine. Versus sic pronuntiandus est: *Sancta ad vos animā, atque istīus inscia culpae.* De

Descendam, magnorum haud umquam indignus avorum.
Vix ea fatus erat: medios volat, ecce, per hostis
Vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
Saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:
Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
Fulminat Aeneas armis, summasque minatur
Deiecturum arcis Italûm excidioque daturum;
Iamque faces ad tecta volant. In te ora Latini,
In te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quae sese ad foedera flectat.
Praeterea regina, tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus et acer Atinas
Sustentant aciem. Circum hos utrimque phalanges
Stant densae, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.

---

ultima syllaba voc. *anima* arsis vi producta et de hiatu admisso cf. adnott. ad Ecl. I, 39. et II, 53. 65. Peerlk., qui putat, *istius* mediam syllabam hic melius productam habere, coni. - - *atque istius ego inscia culpae*, quae „plenior esset oratio et gravior.“ — *culpae*, turpis fugae. — 649. *indignus avorum.* De hac constructione vocc. *dignus* et *indignus* poëtis et, qui hos secuti sunt, posterioribus scriptoribus prosaicis satis frequentata vid. Burm. ad Anth. Lat. T. II. p. 86. Drak. ad Silium XII, 81. idemque ad Liv. IV, 37, 1. Goeller. ad Plaut. Trin. V, 2, 29. p. 131. Bach. ad Ovid. Met. V, 345. Rupert. ad Tac. Ann. XV, 14. Spalding. ad Quinct. I, 5, 6. Frotscher. et Sarp. ad eund. Exc. II. p. 241 sq. Lindemann. ad Ovidii Nuc. v. 26. (Zittav. 1844.) Ruddim. II. p. 108. alii. Primus prosae orationis scriptor, qui hac constructione utitur, est Balbus in Cic. Epist. ad Att. VIII, 15. A. — 650. „Labefactum Turni animum nunc impellit, utque Aeneae occurrat, permovet nova res, Sacae vulnerati et orantis miseratio. Expressit locum Statius Theb. XI, 239 sqq.“ *H.* — *Vix ea fatus erat, volat Saces.* Vid. ad II, 803. (et cf. VIII, 337. X, 659. cett.) — 653. *in te*, sc. posita est, a te pendet (ut apud Graecos ἔν τινι εἶναι et κεῖσθαι). — *suprema salus*, quod alibi (ut Cic. Cat. I, 5, 11.) *summa salus*, vel ap. Silium II, 283. *postrema salus rerum patriaeque.* — 654. *fulminat*, grave vocabulum; ut infra v. 700. *intonat armis.* Cf. Geo. IV, 561. ibique adnott., Aen. VI, 843., ubi Scipiones *duo fulmina belli*, et IX, 812., ubi *fulmineus Mnestheus* commemoratur. — 657. *mussat*, tacite deliberat, nec aperte dicere audet. Vid. ad XI, 345. (454. et infra v. 718.) Peerlk. haec adnotat: „Minus eleganter *Latinus*, quum praecedat *Latini.*“ — 658. *quos generos.* De hoc Plurali vid. ad VII, 98. — 659. „*tui fidissima*, pro vulgari: in te, tibi; ad formam illius: tui amantissima [tui studiosissima], inflexum.“ *H.* Both. tamen, dubitans, num hoc satis Latinum sit, corr. *tibi fidissima.* Sed *tui* praeter Codd. etiam tuetur Frontonis auctoritas p. 516. atque *perfida pacti* legitur apud Silium I, 5. — 660. „*exterrita:* quod v. 599. dixerat: *subito mentem turbata dolore*, in furorem acta.“ *H.* — 661. *Atinas.* Vid. XI, 869. — 662. *aciem*, i. e. pugnam. Med. aliique *acies*, i. e. hostes, vim, impetum hostium; quod literae *s* crebro hic redeunti deberi censet Wagn., vulgatam defendens coll. locis Tac. Ann. I, 65. *Caecina sustentat aciem*, et II, 17. *Arminius manu, voce, vulnere sustentabat pugnam.* — 664. *deserto in gramine* Heyn. recte interpretatur: extremo campo, coll. v. 614. *Gramen* enim *desertum* est in deserto loco crescens, et hic

Obstupuit varia confusus imagine rerum
Turnus et obtutu tacito stetit; aestuat ingens
Uno in corde pudor mixtoque insania luctu
Et Furiis agitatus amor et conscia virtus.
Ut primum discussae umbrae et lux reddita menti,
Ardentis oculorum orbis ad moenia torsit
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem, flammis inter tabulata volutus
Ad coelum undabat vertex turrimque tenebat,
Turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse
Subdideratque rotas pontisque instraverat altos.
Iam iam fata, soror, superant; absiste morari;
Quo deus et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Aeneae, stat, quidquid acerbi est,
Morte pati; neque me indecorem, germana, videbis

---

quidem locus indicatur, ubi nullus est hostis. Cf. adnott. ad II, 714. — 665. *varia imagine rerum.* Cf. v. 667 sq. — V. 667. et 668. iam legimus X, 871 sq., ubi vid. adnott. Etiam hic Palat. cum paucis aliis *Imo in corde*, quod Peerlk. praeferendum censet. Sed verissime Wagn.: „Si ibi *Uno* retinendum fuit, multo magis hic, ubi etiam plures satisque diversos affectus in uno corde aestuare refert poëta.“ — *mixto insania luctu.* Cf. adnott. ad Ecl. X, 55. — 668. „*Furias* ad desperatas Laviniae nuptias refer. — 669. *umbrae:* quia in vulgari sermone *caligo mentis* dicitur.“ *H.* Cf. Ovid. Trist. I, 3, 13. *Ut tamen hanc animo nubem dolor ipse removit, Et tandem sensus convaluere mei,* et Stat. X, 735. *illi atra mersum caligine pectus Confundit sensus.* — 670. *oculorum orbes,* ut κύκλοι ὀφθαλμῶν apud Graecos. Cf. Culex v. 221. Ovid. Met. II, 752. id. Am. I, 18, 16. Val. Fl. IV, 235. VI, 246. Lucan. II, 185. VI, 216. Alibi *orbis oculi* eam tantum eius partem significat, quae proprie *pupula* vocatur. Cf. Bach. ad Ovid. l. l. — *ardentes,* scil. ira et furore, ut II, 405. et al. — 671. *Turbidus.* Vid. supra v. 10. — *e rotis,* e curru. Vid. adnott. ad Geo. III, 170. — 672. Wakef. minus probabiliter locum sic distinxit: *Ecce autem flammis, inter tabulata volutus, Ad coelum undabat vortex.* — *tabulata* sunt turris contignationes. Vid. ad II, 463. Cogita autem de turri mobili et rotis innitente, quae intus, ubi opus erat, muris admovebatur, ut inde hostes urbem oppugnantes ex alto telis peti possent. Cf. etiam supra IX, 530 sqq. — 673. *flammis -- undabat vertex,* quasi undis flammarum consurgebat vertex. *Vertex* autem flammae legitur etiam ap. Silium II, 630. VII, 355. IX, 446. (ubi plane ut h. l. *Undantes volvit flammas ad sidera vertex*) Stat. Theb. XII, 441. *exundant diviso vertice flammae* al. Cf. etiam quae de *apice flammae* ad II, 683. adnotavimus. Ceterum *vertex* pro vulg. *vortex* scripsimus Med. aliorumque Codd. auctoritate freti. Cf. adnott. ad Geo. I, 481. De *undandi* verbo ad flammas translato vid. ad II, 609. — 674. Vid. supra ad v. 672. — 675. *pontes.* Vid. ad IX, 170. et 530. — 676. „Spectat haec oratio Turni ad rem modo narratam; mortis enim sibi instantis omen ille deprehendebat in eo, quod turrim, ab ipso instructam, flammis absumi videbat.“ *Wagn.* — *Iam iam.* Vid. ad II, 701. — *fata superant;* iis cedendum est, diutius resisti non potest. Innuit igitur *fatum ineluctabile* VIII, 334. — *absiste morari.* Vid. ad VI, 399. — 677. Similis sententia V, 709. — 678. *Stat.* Vid. ad II, 750. — 679. *morte,* i. e. per mortem; ideoque: stat sententia, decrevi, quidquid acerbi est in morte, per oppetendam ipsam mortem pati s. subire. Peerlk. (coll. Liv. XLII, 50. *patiamur, quodcumque belli casus tulerit*)

Amplius. Hunc, oro, sine me furere ante furorem.
Dixit, et e curru saltum dedit ocius arvis,
Perque hostis, per tela ruit, moestamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac veluti montis saxum de vertice praeceps
Cum ruit, avulsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas;

---

sine iusta causa coni. *Stat, quidquid acerbi est, Marte peti*, i. e. quicumque huius certaminis cum Aenea futurus sit eventus, etiamsi mihi acerbus, stat pati. Quae enim Vir doct. adiungit: „Non video, cur Turnus tam certo mortem sibi proponeret. Etiamsi timeret, non diceret sorori," ea non multum probare, docent v. 676 sq. et 680. — *neque* pro vulg. *nec* ex plurimis Codd. (inter quos Med. et omnes fere recens collati) cum Cuningh. et Wagn. recepi. Secuti sunt Peerlk. et Gossr. — *indecorem*, ἀσχήμονα. Thiel. conferri iubet Val. Fl. V, 669. et Barth. ad Stat. Theb. III, 12. Ceterum cf. adnott. ad VII, 231. — 680. *furere furorem*, ad Graecorum dicendi rationem, ut *vitam vivere, gaudium gaudere, servitutem servire, ludum ludere, iusiurandum iurare, somnium somniare* et multa similia. Cf. exempla a Ruddim. II. p. 157. et Ramsh. §. 132. congesta. Ex Virgilio huc pertinent Aen. I, 669. *dolore dolere* et XII, 482. *voce vocare*. Cf. etiam quae de similibus pleonasmis a me ad Lucr. I, 814. et III, 1006. ad Geo. I, 200. et al., a Columna ad Ennium p. 60., a Spangenb. ad eundem p. 21., a Planckio ad eiusd. Med. p. 77. et ab Iahnio ad Aen. VI, 310. disputata sunt. Vult autem furori suo indulgere certamine cum Aenea temere ineundo. Furens enim et inconsideratus rapido cursu ad hoc certamen ruit. Cf. etiam similes loci VIII, 228. et XI, 486. — *ante*. Heyn. recte ad mortem instantem refert (cf. v. 679.), his verbis adiectis: „Video, inquit, mortem fatalem mihi instare, ante tamen, quam eam subeam, sine me pugnam hanc cum eo inire, non pugnam evitare;" vel potius: sine me omnem furorem meum in eum eiusque socios effundere. Sic si locum capimus, non video, quid absonum sit in hoc Adverbio, ut Heyn. propterea versum vitio inquinatum censeat. Wagn. in mai. edit. *ante* minus probabiliter ad ea, quae subiiciuntur, refert: „furens desilit e curru, furens et rapido cursu ruit ad certamen cum Aenea subeundum," in min. tamen edit. nobiscum consentit; et Peerlk. explicat: „ne me retine, o soror. Videbis me **rursus** [?], sed non amplius indecorem. Sine me prius [antequam me revisas?] hunc furere furorem." — 681. *saltum dedit*. Vid. ad II, 698. et al. — *arvis* pro: in arva. Vid. ad Ecl. II, 30. et al. — Cum v. 684 sqq. Heyn. confert Hom. Il. XIII, 137 sqq. Hesiod. Sc. Herc. 374 sqq. et 437. Stat. Theb. VII, 744 sqq. Val. Fl. VI, 631 sqq. Quinct. Cal. I, 694 sqq. et II, 378 sqq. Idem Heyn. minus recte post *veluti* Commate distinxit, ac si cohaererent *veluti fertur*, quum potius coniungenda sint *veluti cum*. Vid. ad Geo. I, 303. Aen. I, 148. IV, 402. VI, 707. et al. Verba autem *Fertur in abruptum - - Involvens secum* parenthetice quasi interponuntur; quare post *vetustas* pro vulg. Commate cum Wagn. Semicolon posuimus. Cf. etiam infra ad v. 722. — 684. Peerlk., qui haeret in voc. *montis* sic nude posito et paullo post v. 687. repetito, suspicatur Virgilium scripsisse *Ac veluti Pindi saxum* etc. idque etiam legisse Silium in aperta huius loci imitatione IX, 520. *Ut torrens celsi praeceps e vertice Pindi Cum sonitu ruit in campos, magnoque fragore Avulsum montis volvit latus* etc. Sed qui tandem fieri potuerit, ut in omnibus Codd. pro *Pindi* scriberetur *montis?* Immo Silius pro more illorum imitatorum nomini appellativo, quod vocant, proprium aliquod nomen substituit. — 685. „Variat orationem pro vulgari: avulsum vento, seu imbre, seu vetustate. — *sublapsa vetustas* saxi

Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exsultatque solo, silvas, armenta virosque
Involvens secum: disiecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
Sanguine terra madet, striduntque hastilibus aurae;
Significatque manu, et magno simul incipit ore:
Parcite iam, Rutuli, et vos tela inhibete, Latini;
Quaecumque est Fortuna, mea est; me verius unum
Pro vobis foedus luere, et decernere ferro.
Discessere omnes medii, spatiumque dedere.
At pater Aeneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arcis,
Praecipitatque moras omnis, opera omnia rumpit,
Laetitia exsultans, horrendumque intonat armis:
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis
Cum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali

---

pro saxo sublapso vetustate." *H.* Verbo autem *sublabendi* utitur, quia sensim subrepit vetustas. Ceterum de Particulis *seu* et *aut* sibi respondentibus vid. ad I, 370., ubi adde imprimis V, 68 sq. — 687. *mons*, pro saxo, montis parte, ut ap. Iuven. III, 258. *eversum fudit super agmina mortem.* Cf. etiam Aen. X, 127 sq. — *improbus* Heyn. per *ingens*, Wagn. rectius per *vehementissime concitatus* explicat. Significat enim abusum virium ad aliorum perniciem et respondet nostro *unbändig, ungezügelt.* Vid. ad IX, 62. (et Geo. I, 119.) — *actu*, impulsu, impetu. — 690 sq. Comparant Iliad. XIII, 789. et cum v. 692. Iliad. III, 81. et Odyss. XXIV, 529 sqq. — 691. *Sanguine terra madet.* Hom. Il. IV, 451. *ῥεῖ αἵματι γαῖα.* — 692. *Significat manu:* silentium iubet manu extensa. Thiel. confert Lucan. I, 297. ibique Intpp. — *magno ore*, magna voce. — 693. *Parcite.* „Vir doctus in Obss. Miscell. Vol. VIII. p. 460. verbum esse militare putabat; et nota est vox Caesaris in pugna Pharsalica: *miles, parce ferro.*" Haec *Peerlk.* — 694. Quicunque est huius certaminis exitus, omnis ad me pertinet; itaque verius (i. e. iustius) est, me unum pro vobis omnibus rupti foederis poenam luere. Cf. autem de hac Adiect. *verus* significatione adnott. ad II, 141. et quos laudant Schmid., Obbar. et Orell. ad Hor. Ep. I, 7, 98. (ubi legimus *Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.*) Peerlk. tamen non cogitat de rupto foedere, sed locum (coll. Silio I, 671.) sic intelligendum esse putat: ego solus luam poenas, quas vos propter illud foedus turpe et scelestum meruistis. — 697 sqq. „Aeneas quum comperisset Turnum haud longe abesse, in eum ruit et pugnam cum eo committit, quae tamen iterum differtur fracto Turni gladio eiusque fuga." *H.* — De iterato verbo *deserit* vid. ad XI, 453. et al. — *summas arces*, turres in muris (cf. v. 674.); *deserit* autem *muros* et turres pro: deserit oppugnationem murorum et turrium. — 699. „*Praecipitat moras omnes*, h. e. omnia, quae eum morari poterant, festinanter agit." *H.* — *opera omnia* (quibus occupatus erat) *rumpit* (*bricht ab.*) Cf. Val. Fl. IV, 625. Maronem sic imitatus: *Praecipitat rumpitque moras.* — 700. *horrendum intonat armis*, clipeo potissimum. Cf. supra v. 332. et Silius IX, 423. *Ingentis clipei tonitru praenuntiat iram.* — 701 sqq. Wagn. adnotat, ipsam paullo insolentiorem structuram verborum indicare animum poëtae vehementius commotum in magnifica rerum specie augenda et comparationem quum ad proceritatem, tum ad hiemale tempus et procellas eo tempore fieri solitas spectare. Verba enim sic iunge: intonat armis, quantus intonat Athos, Eryx, Apenninus, cum fremit ilici-

Vertice se attollens pater Appenninus ad auras.
Iam vero et Rutuli certatim et Troes et omnes
Convertere oculos Itali, quique alta tenebant
Moenia, quique imos pulsabant ariete muros,
Armaque deposuere humeris. Stupet ipse Latinus
Ingentis, genitos diversis partibus orbis,

bus etc.; ut imprimis armorum strepitus cum fragore illo comparetur, quem montes edunt arboribus vento concussis, quamquam etiam proceritatis notio a comparatione non prorsus excludenda est. Hinc iudicanda, quae *Heyn.* adnotavit: „Tantus corporis specie, *Quantus Athos*. Nam ad incessum haec spectant. Etiam Hector ap. Hom. Il. XIII, 754. ὁρ-μήθη ὄρει νιφόεντι ἐοικώς.“ *H.* Cf. etiam supra III, 641. et quae Huschk. et Dissen. ad similem locum Tib. I, 7, 15 sq. disputant. De *Atho* monte vid. ad. Geo. I, 332., de *Eryce* ad I, 570. et X, 36. — *ipse Appenninus*, vel tamquam princeps montium Italiae (vid. ad Ecl. VIII, 96.), vel quia ceteris, qui hic commemorantur, propinquior et quasi in conspectu est, ut Wagn. censet Qu. Virg. XVIII, 2, r. — *coruscis ilicibus* (vid. ad I, 164. et IX, 678.) *fremit*, ilicibus vento vehementiore agitatis; quae verba, etiam ad ceteros montes hic commemoratos referenda, respondere illis *horrendumque intonat armis*, modo vidimus. Sic Stat. Theb. XII, 654. *montes undaeque fremunt;* Val. Fl. II, 646. *mare fremens;* id. VI, 329. *tumida fremit Ister aqua*; Claud. in Mall. Theod. cons. 237. *Torrentes immane fremunt.* Sic etiam Wakef. ad Lucr. V, 597. Gratianum Cyneg. 432. scripsisse putat *circum atrae moenia silvae Alta fremunt*, ubi vulgo *premunt.* — *gaudet attollens.* Vid. supra ad v. 6. et ad Geo. II, 510. Peerlk., qui haeret in paullo duriore huius loci constructione, verba *quantus gaudetque - - attollens* eiicienda et ex vss. 702. et 703. hunc unum faciendum censet: *Cum fremit ilicibus, patet App. ad auras.* Sed primum *patere ad auras* nove dictum, deinde vero etiam praeter omnium Codd. auctoritatem vulgatam tuetur Silii imitatio II, 313. *mole nivali Alpibus aequatum attollens caput Appenninus.* — 703. *Appenninus* etiam hic (ut XI, 700.) Medic., quem cum Wagn. secuti sumus, qui suspicatur, Appenninum inde vocatum esse, quod contingat *Penninum* montem, et antiquissimam nominis formam fuisse *Adpenninum*, atque ut Penninus ipse nomen traxerit a *deo* Pennino (vid. Liv. XXI, 38. ibique Drak.), ita etiam Appenninum κατ᾽ ἐξοχὴν *patrem* esse dictum, numinis appellatione ad montem translata. (Vid. ad Geo. II, 4.) Scilicet quemadmodum supra IV, 247 sqq. Atlas mons ut deus describitur, sic etiam hic mons Appenninus cum deo (Iove) Appennino confunditur (ut omnino dei saepe cum rebus commiscentur, quibus praesunt: vid. ad Ecl. IV, 32. V, 69. etc.) Ceterum de etymologia nominis cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 491. not. 99. — 706. *ariete.* Vid. ad II, 706. Gossr. tamen observat, non esse improbabile, Virgilium, qui in re militari fere omnia ad sua tempora accommodaverit, de iusto ariete suorum temporum cogitasse. — 707. *Arma*, i. e. clipeos. Cf. supra v. 130. — *Stupet ipse Latinus,* considerans viros tam egregios fati voluntate ex remotissimis terris hic conductos esse, ut alter alterum occideret. Peerlk., cui haec verba ab hoc loco aliena et rege indigna videntur, et quem etiam in seqq. plura offendunt, hunc totum locum inde ab illis verbis usque ad finem v. 709. spurium, sed fortasse iam a Tucca et Vario adiectum censet, quum negari nequeat, eum iam a Seneca, Silio et aliis scriptoribus antiquis hic lectum esse. — 708. Heins. et Heyn. putant, Virgilium scripsisse *diversi partibus orbis;* idque, ne omnia vocabula huius versus in *s* desinant, praefert etiam Peerlk., qui Wagnero sic quaerenti: „Num igitur quemquam sic nude dixisse putas *geniti partibus?*“ non inepte respondet: „Non dicimus nude, sed geniti *partibus diversi orbis.*“ Sed vulgatam non solum tuetur omnium Codd. auctoritas, verum etiam

Inter se coiisse viros et cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt aequore campi,
Procursu rapido, coniectis eminus hastis,
Invadunt Martem clipeis atque aere sonoro.
Dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
Congeminant; fors et virtus miscentur in unum.
Ac velut ingenti Sila summove Taburno
Cum duo conversis inimica in proelia tauri
Frontibus incurrunt; pavidi cessere magistri;

---

imitatio Silii IX, 434. *Stabant educti diversis orbis in oris* et Iuvenci I, 758. *multos homines diversis partibus orbis Progenitos.* — 709. *Inter se coiisse*, ad certamen. Cf. Ovid. Met. IX. 42. *rursusque ad bella coimus;* Ter. Phorm. II, 2, 32. *prima coitio est acerrima* etc. — *cernere ferro* (Graec. κρίνειν τὸν ἀγῶνα) pro decernere iam Ennius dixit p. 61. 204. 229. idemque etiam simpliciter p. 100. *Olim cernebant magnis de rebus agundis*; neque aliter Lucr. V, 394. *magnis de rebus inter se cernere certant;* Plaut. Trin. II, 4, 78. *nam ibi de divinis atque humanis cernitur;* Sallust. Cat. 59, 5. *pro patria, pro liberis, pro aris atque focis cernere;* Claud. in Eutrop. I, 237. *secum petulans amentia cernit.* Cf. etiam Nonius IV, 69. et praeter viros doctos iam a Kritzio ad Sall. l. c. laudatos Heins. ad Claud. Stilich. I, 90. idemque et Drak. ad Silium XVI, 532. (*Hi crevere pares ferro*) Gifan. in Ind. Lucr. v. *Cernere*, Columna ad Ennium p. 52. Gronov. ad Liv. VII, 9, 7. Zinzerling. Prom. crit. iuv. c. 3. p. 13. Dissen. ad Tib. IV, 1, 113. et quae nos adnotavimus ad Lucr. l. l. Quare nemo potest dubitare de veritate huius lectionis, quamvis Codd. tantum non omnes et Prisc. I, 7, 40. p. 557. P. corrupto metro praebeant *viros et decernere*, pauci alii *viros decernere*, omissa Copula; nullus, quantum scimus, quod unice verum est et quod satis comprobatur auctoritate Senecae Ep. 58. (formulam dicendi *cernere ferro inter se* ex Virgilio proferentis), *et cernere.* (Cf. etiam quae supra ad v. 218. adnotavimus.) — 710. Cf. supra v. 696. — 712. *Invadunt Martem*, incipiunt pugnam. Cf. IX, 186. et Geo. I, 295. — *clipeis atque aere sonoro*, per ἐν διὰ δυοῖν pro: clipeis aere sonantibus; de clipeis enim collisis intelligendum. Cf. infra v. 724. et supra v. 700. — 713. *Dat gemitum tellus.* Vid. ad III, 555. et VIII, 420. coll. Bentl. ad Hor. Od. III, 27, 23. et Heins. ad Ovid. Met. XIV, 739. De coniunctis autem verbis *gemitum dare* vid. ad I, 485. Peerlk., cui *Martem invadere clipeis* intellectu difficile et verba *Dat tellus gemitum* ab hoc loco aliena videntur, etiam hic audacem profert coniecturam. Verbis enim *clipeis - - tellus* eiectis, ex vv. 712. et 713. hunc unum effici suadet *Invadunt Martem; tum crebros ensibus ictus* etc. — 714. *ictus Congeminant.* Vid. ad XI, 696. — „*fors et virtus.* Non fors Turni, Aeneae virtus: sed pugnantes non modo virtutem praestant, sed et casum ac fortunam in ictibus et vulneribus inferendis observant: v. c. si videt alter alterum nudare latus. Omnis autem haec pugna ensibus peragitur, hastis frustra emissis v. 711." *H.* Peerlk. pro *fors* (quae non sit in potestate pugnantium, quam miscere et cum virtute iungere non possint, nisi quum se offerat) coniicit *ars*, coll. Aen. V, 442. et XII, 892.; quod probat Gossr. — *miscentur in unum.* Cf. supra X, 410. ibique adnott. — 715 sqq. Splendida imago, quamquam non ad nostrum sensum comparata. Vid. Geo. II, 38. III, 217 sqq. ibique adnott. et Burm. ad Phaedri fab. I, 30. Heyn. etiam conferri iubet Apollon. II, 88. 89. et Oppian. Cyneg. II, 43 sqq. — De *Sila* silva et monte (etiamnum antiquum nomen servante) vid. ad Geo. III, 219. et quae scripsi in Pauly *Realencycl.* VI. p. 1184., de *Taburno* ad Geo. II, 38. — 717. *cessere*, i. e. cedere solent. Vid. adnott. ad Geo.

Stat pecus omne metu mutum, mussantque iuvencae,
Quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
Illi inter sese multa vi vulnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:
Non aliter Tros Aeneas et Daunius heros
Concurrunt clipeis; ingens fragor aethera complet.
Iuppiter ipse duas aequato examine lances
Sustinet, et fata imponit diversa duorum,
Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.

I, 49. et al. — *magistri*, pastores. Vid. ad Ecl. II, 33. — 718 sq. Cf. Ovid. Met. IX, 48 sq. (idem argumentum tractans) *Spectant armenta paventque, Nescia quem maneat tanti victoria regni.* — *mussant*, tacite exspectant. Cf. v. 657. et XI, 345. — 719. *nemori*, pro saltu, pascuis (vid. Geo. II, 216.), et hoc pro armentis, quae sunt in pascuis; ut supra v. 475. *nidi loquaces* et similia. *Nemori* autem pro vulg. *pecori* Heins. restituit ex Med. Rom. et aliis bonis libris; idemque tuetur Barth. ad Stat. Theb. II, 330. — 720. Cf. Geo. III, 220 sq. (ubi hunc versum, paucis mutatis, iam legimus) et IV, 174. — 722. *nemus omne remugit*, resonat. Cf. VII, 701. VIII, 305. XII, 928 sq. Hor. Od. III, 10, 5 sq. Claud. in Eutr. II, 163. Val. Fl. III, 596. Stat. Theb. VI, 806. et Cort. ad Lucan. VII, 480 sqq. Pro Puncto, quod huic versui adpingitur in edit. Heyn. minore, Colon restitui, quod maior editio exhibet, quum pateat etiam hic, prorsus ut supra v. 684 sqq., verba sic sibi respondere: *Ac velut cum duo tauri in proelia incurrunt - - - Non aliter Tros Aeneas* cett., cetera autem omnia ad ornandam comparationem quasi parenthetice adiungi. — *sanguine - - lavant.* Vid. ad Geo. III, 221., ubi adde Ovid. Met. IX, 680. Lucan. VI, 709. alios. — 723. *Non aliter* ex Med. Rom. aliisque Codd. recte restituit Wagn., coll. locis Geo. I, 201. IV, 176. Aen. IV, 669. et X, 410. Vulg. *Haud aliter*, tamquam Virgilio usitatius verae lectioni eadem ratione substitutum, qua VIII, 391. (ubi vid. adnott.) *Haud secus* in Medic. illatum pro *Non secus.* — *Daunius heros*, Turnus, Dauni fil. Vid. X, 615 sq. 688. XII, 22. — 724. Cf. supra v. 712. — 725 sqq. Ante oculos fuit poëtae Hom. Il. VIII, 69. et XXII, 209 sqq., ubi longe aptius Κῆρες fata pugnantium libra expendunt. Wagn. praeterea conferri iubet Aeschyl. Pers. 352. Peerlkampio hi tres versus, 715—727., qui Aeneidem a Virgilio non fuisse absolutam manifesto ostendant, tamquam inutile pondus orationis cursum impedire videntur, quae, iis sublatis, longe melius flueret. — *Iuppiter ipse.* Pron. *ipse* eadem ratione capiendum, qua III, 222. et al. Vid. ad Ecl. VIII, 96. — *aequato examine*, ut examen neutram in partem vergat. *Examen* autem de trutinae lingula usurpatum legitur etiam apud Vitruv. X, 8. Pers. I, 7. Plin. XVII, 22. et XXXV, 15, (ubi pariter *aequali examine.*) — De v. 726. cf. Bentl. ad Hor. Ep. II, 1, 6., qui minus probabiliter *fata* de utriusque viri morte intelligit, et *diversitatem* fati in eo tantum invenit, quod Aeneas mortuus inter deos refertur, Turnus autem, ut ceteri homines, sepelitur. Immo utriusque fata nunc ponderat Iupiter, visurus, utri iam nunc in proelio alterius manu moriendum sit. — 727. „*quo vergat pondere letum:* utra lanx pondere [fatorum Aeneae an Turni] vergat (καταῤῥέπει) eoque ipso mortem denuntiet: *letum* itaque pro ipsa lance dixit, qua inclinata subsequitur mors. Iam prius membrum, *quem damnet labor*, equidem sic accipio, ut eandem sententiam more suo bis exponat poëta: *quem damnet*, scil. leto. (*Damnare mortis* exstat VI, 430. et *damnare caput Orco* IV, 699.) Utrum e duobus his morti destinet iniqua sua fortuna, calamitas sua; seu *labor* simpl. pugna, ut πόνος, μόχθος. Est igitur vulgare: uter, lance alterutra

Emicat hic, impune putans, et corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit. Exclamant Troes trepidique Latini;
Arrectaeque amborum acies. At perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu,
Ni fuga subsidio subeat. Fugit ocior Euro,
Ut capulum ignotum dextramque adspexit inermem.
Fama est, praecipitem, cum prima in proelia iunctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci;
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit; postquam arma dei ad Vulcania ventum est,

---

pressa, morti destinetur.“ Haec *Heyn.*, cuius interpretationem, ut simplicissimam, ceteris praefero, *laborem* de pugnae labore intelligens. Servius, cui adsentitur Schirach. p. 377., contraria hic sibi opponi ratus, vv. *quem damnet labor* sic interpretatur: „i. e. quem voto liberet [*voti damnet:* cf. Ecl. V, 80.] labor proeliandi, parta scil. victoria;“ sed recte dubitat Heyn., num *damnare* absolute ita dici potuerit. Peerlk. per *laborem* ipsum lancium motum significari putat, ut hic sit sensus: quem pondus deorsum labens damnet, morti destinet. Sed quis umquam tale quid *laborem* dixit? Ceterum cf. Macrobii V, 13. de h. l. iudicium. — 728. *Emicat.* Vid. ad V, 319. — *hic -- Turnus.* Vid. ad V, 262. 521. 609. X, 298. al. Süpflius *hic* pro Adverbio habet, quod reddit per *jetzt, alsbald.* — *impune putans*, scil. se hoc facturum, Aeneae ictum illaturum. — 729. *consurgit in ensem.* Vid. ad IX, 749. et XI, 284. — 730. *Et ferit.* De numerorum praestantia vid. ad V, 643. — In fine versus cum Süpflio pro vulgari Commate Semicolon posuimus, ut sequentia *Arrectaeque* (sunt) *amborum acies* novam sententiam efficiant. — 731. „Facit novam voluptatem novamque exspectationem, quod ne nunc quidem Turni fata exitum habent, sed ad novam pugnam differuntur.“ Haec *Heyn.*, qui etiam conferri iubet Hom. Il. III, 363. — 732. „In verbo *deserit* latet prodendi notio. Itaque haec ita explicabis: Perfidus ensis deserit, ac proinde prodidisset adversario, ni cett. Ac si pro *peserit* poëta scripsisset *prodidit*, omnia essent planissima.“ *Wagn.* Quare non opus est, ut cum plurimis editoribus talem sententiam suppleamus: *et sic desertus periisset Turnus*, vel cum Iahnio et Thielio in fine v. 732. Puncto distinguamus et pluribus punctis positis post *subeat* hic aliquid supplendum esse iudicemus. Cf. etiam adnott. ad Geo. III, 562. — 733. *subsidio subeat*, subsidio venisset, auxilio fuisset. — 733. *Fugit ocior Euro.* Vid. ad VIII, 223. — 734. „Capulum mutilum (*κολὸν δόρυ* Iliad. XVI, 117.) *ignotum* dixit, quoniam alienum, non suum [nec patrium: cf. v. 736.], sed Metisci, ut statim exponit disertius poëta. Nam cinxerat ille quidem, quum exiret ad pugnam, ensem Dauni patris (vid. v. 89 sq.); sed mox, eo deposito, ad foedus ibat in bigis, *Bina manu lato crispans hastilia ferro* v. 165.“ *H.* Opponitur infra v. 759. *notus ensis.* Ceterum vid. ad XI, 678. — 735. *Fama est*, narratur, traditur; non enim tamquam dubia haec profert poëta. — *prima in proelia*, i. e. tum, quum iturus erat in proelium, ut supra v. 103. — 736. *patrio mucrone* pro paterno. Vid. ad VI, 33., ubi adde e. g. Val. Fl. III, 12. 302. et Burm. ad h. l. et ad Ovid. ex P. III, 5, 7. — 737. *Dum trepidat.* Cf. X, 283. — 739. *postquam arma dei ad Vulcania ventum*, Graecorum, imprimis Tragicorum, exemplo dictum pro: ad arma dei Vulcani vel divina Vulcani. Cf. Hom. Il. II, 54. *Νεστορέῃ παρὰ νηῒ Πυλοιγενέος βασιλῆος.* ibid. XVII, 272. *δηΐων κυσὶ κύρμα γενέσθαι Τρωῇσιν.* Soph. Oed. R. 243. *τὸ Πυθικὸν θεοῦ μαντεῖον*, et Sil.

Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit; fulva resplendet fragmen arena.
Ergo amens diversa fuga petit aequora Turnus,
Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbis;
Undique enim densa Teucri inclusere corona,
Atque hinc vasta palus, hinc ardua moenia cingunt.
  Nec minus Aeneas, quamquam tardante sagitta
Interdum genua impediunt cursumque recusant,
Insequitur, trepidique pedem pede fervidus urget:
Inclusum veluti si quando flumine nactus
Cervum aut puniceae septum formidine pennae

III, 392., ubi ex Heinsii coni. legendum *Ac Nebrissa dei Nysaeis conscia thyrsis.* Diximus de hac re iam ad VIII, 526. — *ventum est.* Sic omnes, ut videtur, Codd., quos cum Wagn. secutus sum, quum nulla prorsus causa appareat, cur Burmann. *est* omiserit. — 740. Heyn., qui cum h. l. conferri iubet Quint. Cal. I, 545 sqq., nunc, quum ad summum discrimen ventum sit, bene armorum ab deo paratorum memoriam refricari memorat. — *mortalis mucro*, i. e. gladius mortali manu factus, ut infra v. 797. *mortale vulnus.* Sic et alibi res *mortales* opponuntur aeternis et divinis s. a diis paratis, exortis, ut ap. Quinct. V, 12. *in clarissimum solem mortale lumen inferre*, et ap. Ovid. Met. VII, 525. *mortale malum* (ubi vid. Bach.) Cf. etiam Burm. ad Lucan. II, 179. — *futilis*, quod vulgo fragilis. Cf. etiam XI, 339. — 741. *resplendet fragmen.* Hanc lectionem Wagn. ex Med. a m. sec. Rom. et aliis Codd. recepit pro vulg. *resplendent fragmina*, quod *a* ex seq. voc. videatur adhaesisse, et Virgilius elisionem in medio quinto pede vitaverit; eamque nunc et ipse cum Iahnio, Süpflio et Gossr. recipiendam duxi, quum de alterius scripturae auctoritate non satis constet; quae tamen per se melior, quum Pluralis, Turni gladium minutatim diffissum indicans, vim divinorum armorum magis evehat, et melius conveniat comparationi cum glacie, praeterea vero etiam Virgilio Homericum τριχθά τε καὶ τετραχθά obversatum videri possit; quare eam in priore edit. retinendam censueram. Heinsii autem coniectura *resplendent fragmen* omnino reiicienda, quum Virgilius nusquam vocabulum collectivum nude positum cum Verbo Pluralis numeri coniungere soleat. Cf. adnott. ad Geo. IV, 378. et Aen. V, 119. et Iahn. ad h. l. — 742. Comparant Hom. Il. XXII, 136 sqq. — *amens*, non cogitans, nihil sibi fugam esse profuturam. Cf. II, 314. et similes locos. — 743. *incertos orbes*, quum ipse nesciat, quid faciat et quo se vertat. Ceterum vid. ad v. 481. — *implicat*, facit implicato cursu. — 745. „*vasta palus*, non Iuturnae, nam ea nimium quantum aberat, sed colluvies aquarum agrestis: ut omnino Laurentina regio erat et etiamnum est palustris. Vid. ad X, 709." *H.* — 746. *tardante sagitta* plurimorum Codd. est lectio, loco vulg. *tardata* a Wagn. (quem recentiores omnes secuti sunt) iure revocata. Nam si *tardata* erant genua, non poterant *interdum* modo impedire; *tardante* autem sagitta, i. e. vulnere ictu sagittae accepto (cf. v. 319.), genua interdum modo et ad tempus impediebant cursum. Peerlkampio locus corruptus videtur, quum Aeneas Veneris auxilio pristinas vires iam plane receperit; quare verba *tardante sagitta* ad versum imperfectum explendum fortasse iam a Tucca et Vario adiecta censet. Ceterum cf. Aen. V, 395. — 748. Arusian. Mess. p. 238. Lindem. *fervidus instat*, hunc locum confundens cum similibus, IX, 350. et X, 788. Ceterum cf. locus simillimus V, 324. et adnott. ad X, 361. — 749. Heyn. confert Hom. Il. XXII, 188 sq. X, 360. et Oppian. Hal. V, 586. Adde similem comparationem ap. Ovid. Met. I, 533 sqq. — „*inclusum flumine*, dum fugiens venit ad amnem, in quem se deiicere non audet, *ripa territus alta* v. 752. — 750. *puniceae se-*

Venator cursu canis et latratibus instat;
Ille autem, insidiis et ripa territus alta,
Mille fugit refugitque vias; at vividus Umber
Haeret hians, iam iamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor, ripaeque lacusque
Responsant circa, et coelum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnis,
Nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Aeneas mortem contra praesensque minatur
Exitium, si quisquam adeat, terretque trementis,

---

ptum formidine pennae. Vid. adnott. ad Geo. III, 372. Peerlk. pro *aut puniceae* scribendum putat *et puniceae.* — 751. Vulgo male sic distinguunt: *Venator cursu, canis et latratibus, instat;* immo iam Servius perspexit, coniungenda esse *canis venator,* ut alibi *bellator equus* (X, 891.), *latrator Anubis* (VIII, 698.) et similia; neque aliter Ruddim. II. p. 38.; quare (quod etiam me posteriores editores fecerunt) Commata post *cursu* et *latratibus* vulgo posita cum Wagn. omisi, qui confert Silium III, 294 sq. *quum densa vagis latratibus implet Venator dumeta Lacon*, atque *venatorem equum* ap. Stat. Theb. IX, 685. Pessumdatur enim comparatio, si de venatore et cane cogitamus, atque etiam infra v. 753. de solo cane sermo est. — 752. „*insidiis:* sunt illae ipsae lineae pinnis ac formidine distinctae, quas expavescens cervus non transilit." *H.* Cf. v. 750. — 753. *fugit refugitque*, ut alibi *fertque refertque*, *itque reditque* et multa similia. Vid. ad IV, 438. infra v. 866. et al. De Accusativo adiecto (*vias*) vid. ad III, 191. et al. — *Umber*, canis ex Umbria; Umbri enim canis praecipua laus in venando. Cf. Silius III, 295. Val. Fl. VI, 420. Sen. Thyest. 497. Sidon. Apoll. VII, 191. et quae Nemes. Cyneg. 281 sqq. canit. Paullo iniquius tamen de iis iudicat Gratian. Cyneg. 171. — 754 sq. Heyn. conferri iubet Apollon. II, 278 sqq., unde hoc comparationis ornamentum petitum, et, qui Maronem imitati sunt, Ovid. Met. I, 533 sqq. et Stat. Theb. V, 165 sqq. Praeterea cf. Ovid. Met. VII, 786. et III, 84. — 756. *ripae lacusque*, arundo et arbusta circa paludem, de qua vid. v. 745. — 758. *simul fugiens, simul increpat.* Si semel posita appareret vox *simul*, Participio adiecta, hic locus inter eos esset referendus, de quibus ad X, 856. diximus; sic autem Participium pro Verbo finito positum accipiamus necesse est; qua de re vid. ad IX, 488. et al. Thielio enim, qui, sublato Commate post voc. *fugiens*, *simul* ad solam vim vocabuli augendam iteratum, ideoque hunc locum ab illis non differre censet, ubi semel sit positum, adsentiri non possum. De geminato *simul* vid. ad V, 675. — 759. *Nomine quemque vocans* ex more imperatorum, qui benevolentiam militum sibi comparare student. Thiel. conferri iubet Val. Fl. IV, 648. Claud. in Ruf. II, 368. de laud. Stil. II, 154. Heinsium ad eund. VI. Cons. Hon. 255. et Cortium ad Sall. Cat. 59, 5. — *notum ensem.* Vid. supra ad v. 634. et cf. adnott. supra ad v. 414. et VI, 221. — 760 sqq. Cf. Hom. Il. XXII, 205 sq. — 761. *si quisquam adeat.* Noli putare, *quisquam* hic usurpatum esse in enuntiatione affirmativa; sed significat, non exspectare Aeneam, fore ut quisquam adeat; eademque est ratio aliorum locorum, ubi negativa vis Pronominis primo obtutu latet, ut Nep. Ages. 6, 2. Ter. Eun. Prol. 1 sqq. Cic. Verr. II, 5, 26. al. Cf. quae bene de hac re disputavit Grysar. *Theor. d. latein. Stils* p. 110 sq. — *terret trementes*, i. e. aut: iam trementes magis etiam terret, ut *currentem impellere* et similia (vid. ad XI, 608.), aut: ita terret, ut tremant, per prolepsin; de qua vid. ad IV, 22. X, 314. et al. Illam tamen rationem

Excisurum urbem minitans, et saucius instat.
Quinque orbis explent cursu, totidemque retexunt
Huc illuc; neque enim levia aut ludicra petuntur
Praemia, sed Turni de vita et sanguine certant.
Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo et votas suspendere vestis;
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum

---

praeferendam dixerim propter v. 875., ubi vid. adnott.; quamquam, qui alteram defendere velit, provocare potest ad Ovid. Met. V, 358. *Immissusque dies trepidantes terreat umbras*, ubi vid. Bach. — 762. *saucius*, i. e. etsi saucius. Peerlk., ex eadem causa, qua v. 746. corruptum censet, hic quoque voc. *saucius* ferri non posse ratus, coniicit *nec secius instat.* — 763. *explent cursu*, percurrunt. Cf. Tib. I, 4, 69. *tercentenas erroribus expleat urbes*, ubi vid. Intpp. Similiter Lucr. II, 323. *loca camporum cursu complere*, et Ovid. Fast. II, 223. *discursibus implere vallum.* — 763. *retexunt*, repetunt, recurrunt. Sic Ovid. Met. XV, 249. *Inde retro redeunt, idemque retexitur ordo*, et Claud. VI. Cons. Hon. 130. *Turpe retexit iter.* Ceterum cf. locus simillimus V, 583 sq. et Val. Fl. I, 506. *Summe sator, cui nostra dies volventibus annis Tot peragit reficitque vias.* — „Vss. 764 sq. transfert Homericos notissimos versus Il. XXII, 158—161. — *levia aut ludicra:* qualia erant in certaminibus ac ludis, seu *στεφανῖται* illi essent seu *χρηματῖται.* — 766. Vim poëticam Maroni propriam in oleastro hoc ornando agnosce: simpliciter declarandus erat locus, quo hasta haerebat. Videtur ea sata quasi esse ex caprifico Homeri Il. XXII, 145. cf. VI, 433. XI, 167. Oleaster fuerat in medio campo, nunc recisus ita, ut imae radices tantum superstites essent, quibus inhaeserat Aeneae hasta paullo ante in Turnum temere emissa v. 711. Iam haec arbor sacra erat Fauno, Laurentum omninoque Latinorum numini, et conspicua appensis naufragorum votis: notus naufragorum mos vel ex Hor. Od. I, 5, 14.“ *H.* De his naufragorum votis cf. Diod. in Anthol. Palat. I. p. 266. et Heindorf. ad Hor. Sat. II, 1, 33. — Cerda et Schrader ad Musaeum p. 330. praetulerunt editt. Aldd. et Servii lectionem *Fauni;* sed iure Heyn. Codd. lectionem retinuit. Cf. etiam Iahn. ad Aen. I, 441. *Peerlk.* de hoc loco sic iudicat: „Et hoc de Fauno et mox colloquium Iovis et Iunonis et alia in toto hoc libro minus elegantia mihi videntur. Fortasse multa sunt spuria. Virgilius ultimum librum sine dubio reliquit maxime imperfectum. Supplerunt Tucca et Varius et alii, ut Aeneidem haberemus ita saltem absolutam, ut legi posset.“ Sed vide Diss. nostram de Virgilii vita et carmm. p. XVIII sq. — 767. *lignum*, arbor, ut Hor. Od. II, 13, 11. Sat. I, 8, 1. al. — 769. *votas susp. vestis*, nam etiam vestes, in quibus erant servati, naufragi una cum tabula votiva in templo Neptuni vel alius dei marini solebant suspendere. Cf. Hor. Od. I, 5, extr. (ibique Interpp.) Epigr. Anth. Gr. supra laud. et Heind. ad Hor. Sat. II, 1, 33. Ceterum cf. adnott. ad Ecl. VII, 24. Aen. I, 248. V, 484. etc. Causam, cur Fauno suspenderint has vestes, Gossr. in eo quaerit, quod pinus, navium materies, ei sacra fuerit (coll. Ovid. Her. V, 137. et Met. I, 699.), et quod Faunus cum Pane confundi soleat, qui Theocrito V, 12. *ἄκτιος* et Sophocli Ai. 694. *ἁλίπλαγκτος* dicatur. Quod paullo altius repetitum; immo causam Virgilius ipse addit verbis *Laurenti divo*, quia Faunus numen tutelare huius regionis fuit. — 770. *nullo discrimine* explicatur addito voc. *sacrum;* nullo discrimine facto inter hanc arborem sacram et ceteras diis non sacratas. De masculino autem voc. *stirpis* prima et propria signif. usurpati genere, Maroni non minus quam antea iam Ennio et Pacuvio usitato, vid.

Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta Aeneae stabat; huc impetus illam
Detulerat, fixam et lenta in radice tenebat.
Incubuit voluitque manu convellere ferrum
Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
Faune, precor, miserere, inquit, tuque optima ferrum
Terra tene, colui vestros si semper honores,
Quos contra Aeneadae bello fecere profanos.
Dixit, opemque dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans lentoque in stirpe moratus
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Aeneas. Dum nititur acer et instat,
Rursus in aurigae faciem mutata Metisci
Procurrit fratrique ensem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphae indignata licere,

---

supra v. 208. infra v. 781. Geo. II, 379. (ubi hanc rem attigimus) Ruddim. I. p. 35. et Grammaticorum locos a Schneidero Gr. Lat. II, I. p. 125 .laudatos. — 771. „*puro campo*, vacuo, non impedito. Sic Gr. *καθαρὸς χῶρος*, ut Il. [VIII, 491. et] XXIII, 61. Cf. Intpp. ad Ovid. Fast. III, 582. [ubi *purus ager*]." *H.* Vid. etiam Theocr. XXVI, 5. *ἐν καθαρῷ λειμῶνι*, et Ovid. Met. III, 709. *Purus ab arboribus, spectabilis undique campus;* Liv. XXIV, 14. *campus purus ac patens;* et Hor. Ep. II, 2, 71. (ubi vid. Schmid.) *purae plateae.* — 772. *Hac*, in radicibus trunci relictis. — *stabat*, haerebat. Vid. ad X, 334. De ultima verbi syllaba arsis vi producta vid. ad Ecl. I, 39. et al. — 773. A multis Codd. abest *et*, ab aliis *in;* quare Wagn. suspicatur, Virgilium scripsisse *fixam lenta radice tenebat*, ut *oleaster* sit Subiectum sententiae, repetendum ex Particc. *hic* et *huc*. Quae tamen res quum tota pendeat a Codd. auctoritate, Heins. autem de suis Codd. plane sileat, recte nihil mutavit Vir doct. Peerlk., quum radix tantum oleastri supersit, oleaster igitur hastam tenere non possit (?), coni. *fixa hic lenta in radice sedebat.* — 774 sq. „Eadem in hasta Achillis convellenda opera ponitur ab Asteropaeo Il. XXI, 174 sqq.; nunc, quum lignum tenax morderet ac retineret hastam, ut diu frustra revelleretur, refertur res ad dei Fauni opem Turno latam." *H.* — 778. *colui honores*, ut alibi sacra, religiones colere. De hac autem ratione deos invocandi per eiusmodi captationem benevolentiae: *si semper vos colui* cett. Thiel. conferri iubet Ovid. Met. VIII, 350. Tib. III, 4, 13. et Stat. Theb. X, 769. Addere debebat, etiam hic Homerum praeivisse Iliad. I, 39 sq., ubi vid. Heyn. — 779. *fecere profanos*, quum exscinderent arborem. Cf. Macrob. III, 3., qui docet, *id proprie profanum dici, quod ex religioso vel sacro in hominum usum conversum est.* Hunc versum, qui Heynio tenuis et exilis visus est, satis roboris accipere ex opposito *colui vestros si semper honores*, bene observat Iahn. ad VIII, 677., cui merito adsentitur Wagn. Completur enim hoc versu precandi causa: Faunus et Terra, mihi favete, quos semper colui; nolite opitulari iis, qui vos violarunt. Peerlkampium tamen hunc versum tamquam spurium notare, nemo mirabitur. Pro *bello* pauci quidam Codd. *ferro*, quod idem Peerlk. paullo melius censet. — *cassa in vota*. Vid. ad Geo. I, 387. III, 100. et Aen. II, 85. — 781. *lento in stirpe*, i. q. v. 773. *lenta in radice.* — 782. „*discludere morsus roboris*, eiusdem radicis s. trunci, qui ferramentum hastae [forcipis instar] arcte amplexus erat, ut difficile esset ad solvendum. Sic *mordet fibula* [vid. ad I, 169. al.] — 784. Facit Iuturna, quod Pallas in Achillis gratiam Iliad.

Accessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes, armis animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
Adsistunt contra certamine Martis anheli.
Iunonem interea Rex omnipotentis Olympi
Alloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
Quae iam finis erit, coniux? quid denique restat?
Indigetem Aenean scis ipsa, et scire fateris,
Deberi coelo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus haeres?
Mortalin' decuit violari vulnere divum?

XXII, 267." *H.* — *Rursus mutata* cett. Cf. supra v. 468 sqq. — 788. *sublimes* Heyn. ad corporis statum refert, ut sit i. q. erecti et telis sublatis; rectius autem de animo forti et audaci dictum accipies. Cf. Hor. A. P. 165. Ovid. Fast. I, 301. id. ex Pont. III, 3, 103. all. — *armis animisque refecti.* Cf. adnott. ad XI, 291. — 789. *Hic - - hic.* Vid. ad Ecl. IV, 56. — *arduus hasta.* Vid. ad VIII, 299. Heyn. *arduus* minus recte ad animum elatum refert, ut sit i. q. audax. — 790. Recte Heyn. (quem recentiores omnes secuti sunt) revocavit vulgatam lectionem, quam Heins. ex Med. aliisque Codd. mutaverat in *Adsistunt contra certamina.* Sed *adsistere certamina* vel *contra certamina* nemo umquam dixit; *certamine* autem post *contra* facillime in *certamina* mutari poterat, et in similia vitia etiam alibi (ut IV, 98, et IX, 486.) conspirare Codd., vere memorat Wagn. Vulgatam Heyn. recte, si quid video, sic interpretatur: „*contra*, ex adverso [vel inter se adversi], *adstant*, stant, congrediuntur, in *certamine pugnae*, pro qua *Martem anhelum* dixit." Nam si coniungere velis *anheli certamine Martis*, ut *anheli* sit Nominativus Pluralis, *certamine* autem i. q. per certamen, propter certamen, obstare videntur verba *sublimes* et *armis animisque refecti.* Peerlk. coniicit *Ads. contra et certamina Martis anhelant,* malit tamen Virgilium scripsisse *Ads. contra, cursus certamine anheli*, i. e. contra adsistunt, etiam anheli, hic fugiendo, ille sequendo. — 791 sqq. „Novo invento poëta nos, quum iam pugnam Turni et Aeneae instaurari exspectamus, avocat, et animos suspensos tenet deorum consiliis interpositis: quo fere modo Odyssea ad finem properat XXIV, 471 sqq. Iupiter cum Iunone, Troianis infesta, ita transigit, ut Troiae memoria damnata sit, Troiani autem cum Aenea tutas in Latio sedes habeant." *H.* Cf. cum h. l. Ovid. Met. XIV, 581 sqq. — *omnipotentis Olympi.* Vid. ad X, 1. — 793. *Quae iam finis erit?* Vid. ad III, 145. V, 384. — *quid denique restat*, scil. quod tu facias, ut Aeneae noceas eique impedimenta obiicias, insidias struas. — 794 sq. „Fatale esse, ut Aeneas deus Indiges, ἐγχώριος, sit, scis ipsa. Cf. VII, 313. Nota loca Liv. I, 2. fin. Tibull. II, 5, 43 sqq." *H.* Adde Ovid. l. l. v. 608. et cf. de Aenea divino honore culto Dissen. ad Tib. l. c. (qui laudat Niebuhr. *Röm. Gesch.* T. I. p. 207.) et Spangenb. de vet. Latii religg. p. 72. — 795. *Deberi coelo.* Cf. Geo. IV, 325. — *fatis ad sidera tolli*, ex Enniano illo versu p. 34. Hessel. *Unus erit, quem tu tolles ad caerula coeli Templa*, quem iteravit Ovidius Met. l. l. v. 814. Cf. adnott. ad Aen. I, 259. Geo. IV, 425. etc. — 797. *Mortaline vulnere*, i. e. a mortali illato, ut sensus sit: decuitne tuo consilio fieri, ut deus futurus vulneraretur a mortali? Vid. supra ad v. 740. Heyn., temere haerens in his verbis, quaerit: „Quid tandem in eo mirum, si Aeneas, futurus deus, nunc tamen homo, a mortali telo petebatur, quum is in media pugna versaretur? cum Turno congrederetur?" ideoque aut *mortali vulnere* prorsus nova ratione dictum putat pro *letali vulnere* (cui explicationi iure adversatur Burm. ad Lucani l. l.); aut recipiendam esse alteram lectionem *Mortalem*, (quam Benedictus,

Aut ensem — quid enim sine te Iuturna valeret? —
Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine iam tandem, precibusque inflectere nostris.
Nec te tantus edat tacitam dolor, et mihi curae

---

auctor. ed. Flor. a. 1520., in vetustis et fide dignis Codd. inveniri testatur) hoc sensu: „An decuit mortalem vulnerari a numine? dum Iunonis fraude per Iuturnam illatum est vulnus Aeneae v. 319., etsi ibi nulla suspicio iniecta est de auctore teli emissi." Sed rectissime Wagn. vulgarem lectionem et interpretationem tuetur, quum sane indignum fuerit, quod dolo Iunonis, Aenean divinitatis consortem futurum non ignorantis, factum esset, ut is a mortali vulneraretur; quare poëta aptissime fecerit Iovem sic loquentem: „Quum ipsa scias et fatearis, esse in fatis, ut Aeneas in deorum numerum recipiatur, non decuit subornari a te mortalem, a quo ille, deus futurus, vulneraretur. Peerlk. scribendum esse putat *Hunc talem decuit* etc., de coniunctione verborum *hic talis* conferri iubens Ter. Eun. I, 2, 81. Sall. Iug. 10. et Cort. ad eiusd. c. 31. — 799. *Ereptum.* Quum nemo Turno ensem eripuerit, sed is ipse secundum v. 736. *patrium mucronem reliquerit*, Peerlk., hunc locum corruptum censet et paullo audacius suspicatur, Virgilium fortasse scripsisse *Restitui patrium Turno.* — *victis* pro victo positum censet Heyn.; rectius tamen Wagn. coll. Aeschyl. Prom. 67. et exemplis a Gatakero Opp. p. 351. congestis docet, Pluralem saepe ad unum ita referri, ut indicetur, qualis is sit, s. qua versetur in conditione; ut igitur *victis* sit i. q. ei, qui pro victo iam habendus, nostrum *einem Besiegten*, *victo* autem *dem Besiegten.* Cogitatur nimirum simul de toto illo hominum genere, ad quod is, de quo sermo est, pertinet. Cf. etiam infra v. 876. et 947. cum adnott. ad Ecl. III, 7. — 800. *inflectere*, *lass dich bewegen.* Cf. adnott. ad III, 405. et II, 707. — 801. *Nec te tantus edat dolor.* Cf. adnott. ad Aen. IV, 66. et V, 785. Vid. etiam, quae de Part. *nec* Imperativum vel Coniunctivum affirmativum sequente disseruerunt Hand. Turs. IV. p. 118 sqq. Obbar. in Exc. ad Hor. Ep. I, 11, 23. p. 122. Ochsner. ad Ovid. Met. IX, 698. T. II. p. 549. ed. Bach. Zumpt. ad Cic. Verr. III, 6, 14. p. 439. alii. Ex Virgilio huc pertinent Ecl. VIII, 102. Geo. III, 96. — Ecl. VIII, 89. Aen. IV, 618. XI, 353. etc. Cf. etiam adnott. ad Ecl. II, 34. — *tacitam*, i. e. tacite tecum cogitantem, meditantem (nostrum *still für sich brütend*). Cf. *tacitos dolores* ap. Ovid. Fast. III, 489., *tacitam iram* ap. Val. Fl. V, 567., *tacitum sinum* ap. Prop. II, 25, 30. et al. Broukh. ad Tib. IV, 13, 8. et Thiel. ad h. l. — *et* post *nec* ipsum vim negativam acquirit, ut sensus sit: nec toties repetitis querelis me fatiges. Cf. adnott. ad IV, 236., ubi etiam addi possunt, quae de Particulis *neque* — *et* (*οὔτε* — *τε*) sibi respondentibus disputarunt Goerenz. ad Cic. Legg. 1, 15, 42. Frotscher. ad Quinct. Inst. X, 1. p. 9. Kuehner ad Cic. Tusc. I, 4, 7. Obbar. in Seebodii Bibl. Crit. 1829. ch. 122. Herzog. ad Sall. Cat. 51, 38. Kritz. ad Sall. Iug. I, 5. Hand. Turs. IV. p. 133 sq. et quos hic laudat. Quare nec Heinsii et Bothii coniectura opus est *ut mihi*, nec Dorvill. lectione *ne mihi.* Iahn. quidem, reiecta hac interpretatione, *nec* per *et ne*, *et* autem per *sed* explicans, „Sunt, inquit, haec verba Iovis blandientis et Iunonem ad loquendum excitare studentis;" sed recte Wagn. opponit, vix probabile esse, ut statuamus, „rogasse hoc Iovem ab uxore, litigiosa quippe et ultro saepe aures mariti obtundente querelis et obiurgationibus;" *tacitam* autem aptissimum esse huius deae ingenio, quae soleat perpetuis curis vexari nec, quam semel conceperit, iram facile deponere; ideoque etiam pro more talium hominum non semper evomere iram, sed multum tacita carpi aegritudine. Sensus igitur est: depone omnem iram sive occultam et devoratam, sive apertam et querelis leva-

Saepe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est. Terris agitare vel undis
Troianos potuisti, infandum accendere bellum,
Deformare domum, et luctu miscere hymenaeos:
Ulterius tentare veto. Sic Iuppiter orsus;
Sic dea submisso contra Saturnia vultu:
Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Iuppiter, et Turnum et terras invita reliqui;
Nec tu me aëria solam nunc sede videres
Digna indigna pati, sed flammis cincta sub ipsa
Starem acie traheremque inimica in proelia Teucros.

---

tam. — 802. *recursent*, iterentur. Vid. I, 662. Peerlk. malit *Cur te tantus edat t. d.; aut mihi curae.* — 803. *Terris agitare vel undis*, tempestate immissa. Vid. I, 73 sqq. — 804. *infandum accendere bellum*, Alectus ope. Vid. VII, 286 sq., imprimis v. 315 sqq. Ceterum sic etiam Lucr. I, 476. scripsit: *Clara accendisset saevi certamina belli.* — *infandum*, utpote foedere rupto et inter cognatos gestum. — „V. 805. ad Laviniae nuptias cum Aenea pactas et Iunonis artibus turbatas spectat. *Deformare domum*, sc. luctu, maxime ex Amatae suspendio [vid. supra v. 603.], quocum squalor ac deformitas coniuncta. *Deformem dolorem* Lucanus dixit VIII, 81. et *deformis aegrimonia* ex Horatio [Epod. XIII, 18.] nota.“ *H.* — *hymenaeos*, Aeneae et Laviniae. Vid. ad I, 651. — 807. *submisso vultu.* Cf. X, 611. — V. 808 sq. spectare ad locum IX, 802 sqq., ubi Iris a Iove missa Iunonem vetat pugnae interesse, iam Heyn. observavit. Maxime autem obedientem marito se fingit callida Iuno, ut eo certius, quae sibi petat, assequatur. — 810. *Nec tu - - videres*, scil. nisi haec ita se haberent, et voluntas tua mihi esset ignota. Cf. etiam infra v. 879. et adnott. ad Geo. III, 562. — 811. *digna indigna pati.* Vid. ad IX, 595. IV, 190. al. et adde Intpp. ad Liv. XXIV, 16, 9. — *sub ipsa Starem acie* lectio est plurimorum Codd., quam, Iahnio suasore, Wagn. iure restituit. Vulgo *sub ipsam St. aciem*, quod Heins. recepit ex Med. et aliis; sed quum in Med. scriptum sit *sub ipsam Stare aciem*, non temere Wagn. suspicatur, literam *m*, quae verbo adiungenda erat, ab oscitante librario perperam nominibus esse adiectam: omninoque sonum vicinorum verborum *Starem, traherem* corrumpendis proximis vocc. locum dedisse. Et *Stare sub aciem* nescio an idem Vir doct. iure soloecum censeat, quum Virgilius Praepositioni *sub* quartum Casum tum tantum adiungere soleat, ubi motus aliquis significetur (ut II, 442. 460. IV, 494. V, 853. VIII, 24. 538. IX, 502. al.), sextum autem, ubi quies locum habeat (ut VI, 342. et al.). Si tamen Wagn. idem discrimen etiam alios bonos scriptores constanter servare contendit, ita ut loci quidam adversantes, qui nondum emendati sint bonorum Codd. auctoritate, manum emendatricem etiamnum exspectent, (v. c. Tac. Hist. V, 11., ubi pro *Iudaei sub ipsos muros struxere aciem* legendum sit *sub ipso muro*); equidem me adsentiri non posse fateor, quum eiusmodi dicendi formulae, qualis est *in potestatem esse* et similes, ubi motus praegressi et quietis secutae notio in unam coalescunt, (vid. ad Geo. II, 243.) hac in re diiudicanda nos cautiores esse iubeant. — „*flammis cincta* ad terrorem dictum puto, ut flamma in Troianos saeviat, uti quis ferro ignique grassari dicitur; nisi nube ignea circumdata in pugnam prodire voluisse dixeris, quod an usu poëtarum probetur, haud novi.“ *H.* Wagn. cogitat de dea Bellonae instar (cui Silius V, 221. et Stat. Theb. IV, 5. facem tribuant) utraque manu facibus armata (vid. ad X, 131.); quamquam etiam haec adiicit: „Nisi forte ipsi dii toto corpore ardere veteribus interdum visi sunt, quod colligas e

Iuturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vita maiora audere probavi;
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum;
Adiuro Stygii caput implacabile fontis,
Una superstitio superis quae reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum:
Cum iam connubiis pacem felicibus — esto! —
Component, cum iam leges et foedera iungent,
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri iubeas Teucrosque vocari,
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestem.

Silio XII, 727. *Mirantem superum vultus et flammea membra;*" Thiel. autem *flammas* ad arma splendida referre videtur. Equidem, quum proelia et incendia notiones sint maxime cognatae, *flammas* de ardore pugnae intelligendas puto, ut *flammis cincta* sit: medio in proelii concursu, oppositum antecedenti *solam aëria sede;* quemadmodum v. c. Cic. ad Fam. XVI, 11. *fiebat, ut, dum minus periculi videretur, abessem, in flammam ipsam* (sc. belli) *venirem* cett. Quae simplex ratio cui non placuerit, is per me alteram Wagneri explicationem praeferat. Cf. etiam Aen. II, 616. ibique adnott. — V. 813 sq. respiciunt v. 138. et 152. — 815. „Elegantiam formulae *non tamen ut* exemplis illustravit Heinsius ad Ovid. Her. V, 83." *Peerlk.* — 816. *Adiuro.* De hoc verbo Peerlk. conferri iubet eundem Heinsium ad Ovid. Her. XX, 159. — *caput Stygii fontis* pro simplici Styge. Ceterum vid. VI, 323 sq. X, 113. al. — *implacabile*, sc. periurio facto. — V. 817. citat Lactant. Inst. I, 11. — 818. „*una*, h. e. quae maxima iurisiurandi inter deos est religio; obstringo me iureiurando sanctissimo." *H.* — *superstitio* pro religione et metu inde prodeunte. Gossr. memorat, sic etiam *religionem* saepius dici de eo, ex quo religio oriatur, ut ap. Cic. pr. Rosc. Am. 29. *magnam religionem possidet paternus maternusque sanguis* et ap. Plin. XI, 45. *Diana loco mutato religionem non amisit.* — *reddita*, data, concessa. Cf. tamen adnott. ad III, 333. Heyn. confert Hom. Il. XV, 37, 38. ὅστε μέγιστος Ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι. — 819. *lege tenetur*, quod vel iubetur, vel vetatur lege. Plane eadem ratione Ovid. Met. X, 203. *Quod quoniam fatali lege tenemur*, (i. e. vetamur), ubi vid. Heins. Cf. etiam Aen. II, 159. Peerlk. malit *teneris*, ut *quod teneris* positum sit pro: in quo, in qua re lex fati te constrictum non tenet. — 820. *pro maiestate tuorum.* „Respicit ad Saturnum, qui in Italia quandoque regnaverat; inde ait *tuorum;* nam et Latinus inde originem ducit: VII, 48 sqq." *Serv.* — 821. *connubiis.* Vid. ad I, 73. et al. — 822. *Component pacem.* Vid. supra v. 109. — *leges et foedera*, ἓν διὰ δυοῖν pro foedera legibus s. conditionibus quibusdam inita. — 823. Heyn. adnotat, argute poëtam rem postea vere factam contra vulgarem rerum humanarum ordinem et naturam ad deorum voluntatem retulisse; quum verendum esset, ne gens Latinorum victa in nomen victorum cederet, et linguam, vestitum aliosque mores eorum assumeret. Laudant Intpp. Sall. Iug. 21. (18, 12.) *Victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.* — 825. *Aut vocem mutare.* Vid. ad IV, 339. Ceterum cf. infra v. 834. — *vestem* ex Med. et quinque aliis libris Wagn. (quem posteriores omnes secuti sunt) restituit loco vulg. *vestes;* quum Pluralis huius voc. apud Virgilium semper aut plura quaedam vestimenta (ut Aen. III, 483. VII, 349. XII, 769. VI, 221. al.), aut stragulae vestis quandam copiam significet (ut Geo. II, 464. Aen. I, 639. IV, 648. V, 112. al.); ubi autem de uni-

Sit Latium, sint Albani per saecula reges,
Sit Romana potens Itala virtute propago;
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troia.
Olli subridens hominum rerumque repertor:
Es germana Iovis Saturnique altera proles:
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus!
Verum age et inceptum frustra submitte furorem:
Do, quod vis, et me victusque volensque remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt,

---

verso vestitu cultuque sermo sit, poëta constanter Singulari utatur (ut VII, 167. et VIII, 723.). — 827. „Sint Romani potentes, sed tamquam Itali, non tamquam Troiani; ut Italorum virtutem referre videantur, non Troianorum.“ *H.* Cf. etiam imitationem huius loci ap. Hor. Od. III, 3, 30 sqq. — 826. Pro *sinas* alii Codd. *sidas*, *sine*, *licet*, quare iam Heins. coniecit *occiderit, si das;* Peerlk. autem verum putat *occideritque suo cum nomine* vel *ipso cum nomine.* — V. 830. vulgarem lectionem *Et germana* cett. Heyn. (cui adsentiuntur Süpflius, multis contra Wagn. et memet ipsum disputans, et Peerlk.) sic explicat: „Tu, quum sis germana Iovis soror, tantas iras in mortales exercere potes?“ comparans etiam I, 11. *tantaene animis coelestibus irae?* Sic igitur Copula esset mirantis et reprehendentis, ut etiam nos: *Und du, Iupiters leibliche Schwester* etc. Sed haec ipsa lectio mero operarum errore in Heinsii editionem videtur irrepsisse, unde in reliquas illa recentiores transiit. Codd., quantum scimus, omnes et antiquiores editt. exhibent *Es germana* cett., quod Wagn. iure restituit et mutata interpunctione (vulgo enim post *proles* Commate, post *fluctus* autem signo interrogandi distinguunt) optime explicuit, ut voc. *tantos* explicandi vim habeat, quemadmodum Geo. I, 449. Aen. V, 404. 802. IX, 131. XI, 548. Catull. III, 15. et in locis Graecorum scriptorum ab Elmsleio congestis in *Edinburgh Review* 1810. Nr. XXXIII, p. 240 sq. (vid. etiam adnott. ad Ecl. I, 12. et Aen. V, 404.) et haec sit sententia: „Agnosco Iovis germanam Saturnique alteram prolem; nam maximos irarum fluctus volvis; sive: Probas te Iovis germanam Saturnique prolem, quod tantos irarum volvis fluctus; quippe uterque, et Saturnus et Iupiter, saevus et iracundus.“ Cui quidem lectioni et explicationi multo melius convenire antecedens *subridens*, quam vulgari, (ex qua Iupiter mirabundus fere obiurgaret Iunonem, quod, quamvis ipsius germana soror, tam iracunda esset, ac si ipse esset lenissimus et mansuetissimus) quisque videt. Gossr., in ipsa quidem lectione recipienda nos secutus, aliter tamen locum explicat, ut sensus sit: „Tu frueris post Iovem summo honore et potentia, et tamen tantopere potes irasci,“ quae ratio mihi minus probanda videtur. — De ellipsi voc. *soror* cf. quae de simili voc. *uxoris* omissione diximus ad III, 319. — *Saturni altera proles*, quia Iupiter ipse erat proles Saturni. De tempore enim partus cogitare et per se ineptum esset, et adversaretur veterum fabulis, ex quibus Iuno ipsa Saturnum prima parentem fecit. Cf. Hom. Il. IV, 59. et Ovid. Fast. VI, 29 sq. — 831. *irarum fluctus.* Vid. ad IV, 532. et VIII, 19., ubi adde Lucr. III, 299. (leones) *Nec capere irarum fluctus in pectore possunt.* — 832. *Verum age.* Vid. ad XI, 587. — *inceptum*, conceptum, *furorem* et iram *submitte*, depone. Sic alibi *submittere animum* (Cic. ad Fam. XI, 3. Liv. VI, 34, 3. XXIII, 25, 3.) et similia. — 833. „*me remitto* dictum ut: remittere animum ab ira. Remittit se, qui mollescit ideoque concedit, nec amplius contendit.“ *H.* — 834. *Ausonii.* Vid. ad XI, 253. — Ceterum *Peerlk.* haec adnotat: „Iuno supra [v. 825.] rogaverat, ne viri *vocem mutarent* aut *vestem verterent.* Iupiter melius respondisset: *vestemque tenebunt.*“ Sed *mores* etiam vestitum complectuntur; et decet Iovem plura etiam promittere, quam

Utque est, nomen erit; commixti corpore tantum
Subsident Teucri; morem ritusque sacrorum
Adiiciam; faciamque omnis uno ore Latinos.
Hinc genus Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire deos pietate videbis,
Nec gens ulla tuos aeque celebrabit honores.
Adnuit his Iuno, et mentem laetata retorsit.
Interea excedit coelo, nubemque relinquit.

Iuno rogaverat. — 835 sq. „Nunc *tantum* hoc fiet: permixti cum Ausonibus, h. e. Latinis, Troiani comprehendentur, latebunt sub Latinorum nomine. [Nihil aliud, nisi hoc, concedam Teucris, ut - - subsidant.] *Corpus* de universo populo, civitate, imperio dici, satis illustratum dedit Heins. ad h. l. [vid. ad XI, 313.] Itaque sunt h. l. Teucri commixti cum toto populo Latinorum — 836. *subsident* ornate dictum de iis, quae in commixtione infimum locum occupant; [cf. praeter alios Bach. et Dissen. ad Tib. IV, 1, 19. et supra V, 498.] nunc eminente Latinorum nomine obscurabitur nomen Teucrorum.“ *H.* Wagn. arcte cohaerere censet verba *Subsident Teucri* et *faciamque omnis* cett., ut reliqua *Morem - - Adiiciam* sint παρένθετα; idemque v. 837. pro *Adiiciam* Virgilium scripsisse suspicatur *Adiicient* (quod etiam Peerlkampio dudum in mentem venerat), quamquam de toto loco sibi nondum liquere confitetur. Mihi nulla difficultas inesse videtur. Iupiter significat, se effecturum, ut intima commixtione uterque populus in unum coëat, una lingua, iisdem legibus, moribus et institutis utentem. Ad eiusmodi autem unitatem populi pertinet etiam communis deorum cultus, in quo quum homines opinionum suarum et rituum tenacissimi esse soleant, hunc se ipsum institurum esse dicit, quo efficiat, ut uterque populus, servatis suis sacris, etiam alterius deos et sacra accipiat, ut, non violata utriusque gentis concordia, cum ipsis populis etiam sacra eorum in unum coalescant. Quum autem hoc unum sit, ubi Latini a Troianis victoribus aliquid recipere debeant, opus est, ut hoc certis verbis, etsi quam lenissime, Iupiter indicet. Quare non opus est, ut ex Peerlkampii coniectura verba sic transponamus *commixti corpore Teucri Subsident; tantum morem ritusque sacrorum Adiicient.* — *faciam uno ore Latinos*, uno eodemque sermone Latino utentes, ὁμογλώσσους. — 838. Recte Wagn. sustulit Comma vulgo post *genus* positum, quum verba sic cohaereant: *quod hinc surget genus.* — 839. „*supra ire deos pietate*, h. e. iusti rectique religiosa observantia, per pietatem declarari solita, etiam in diis. Etsi vel sic *ire supra deos*, deos superare, non est urgendum: significat tantum praestantiam summam in hoc genere.“ Haec fere *Heyn.*, cui recte adsentitur Wagn., provocans ad Catull. LI, 1 sqq. et Silium I, 611. VI, 123. 416. XIII, 722. *Supra homines, supra deos*, i. e. omnino supra omnes. Cf. etiam XI, 509 sq. — 840. De Iunone Regina Romae sanctissime culta cf. Ovid. Fast. VI, 51 sqq. Liv. V, 21 sq. XXII, 1. alios cum adnott. ad Aen. III, 138. — 841. *mentem retorsit* Heyn. recte interpretatur per: inflexit, mutavit, comparans Homericum μεταστρέφειν νοῦν (Il. XV, 52. et al.) — *laetata*, quod, quum vincat Aeneas, Latinum tamen regnum maneat. Intelligens igitur Iuno errorem suum, quae Troianos regnum Latinorum eversuros sibique debitum honorem recusaturos putaverat, iam Aeneae propitia redditur Turnumque iuvare desistit. Schrader. temere coni. *vultum laetata retorsit*, et Heyn. videtur malle *mentem laetata retorsit Lumina et exc. coelo.* — V. 842. ex Heyn. iudicio melius abesset; sed tuentur eum v. 792. et 810. Particulam *Interea*, in qua Heyn. videtur haesisse, Wagn. duplici modo capi posse docet, aut sic: idque dum fit, excidit simul coelo: aut ut valeat fere i. q. *tamen*, nostrum *indess*, *doch*, et sensus sit: „adnuit Iuno; relinquit tamen

His actis aliud Genitor secum ipse volutat,
Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminae pestes cognomine Dirae,
Quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram
Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hae Iovis ad solium saevique in limine regis
Apparent, acuuntque metum mortalibus aegris,
Si quando letum horrificum morbosque deûm rex
Molitur, meritas aut bello territat urbis.
Harum unam celerem demisit ab aethere summo
Iuppiter, inque omen Iuturnae occurrere iussit.

---

coelum, ne scilicet Turnum occumbentem videat.“ Mihi prior ratio videtur praeferenda: dum ita placata est Iovis verbis, coelo excedit, (eamque solam repetit Wagn. in min. edit.) — „*excedit coelo.* Quo igitur illa abiit, si coelo excessit dea? Erit coelum h. l. de ipsa nube accipiendum, unde illa spectabat pugnam, aethere pendens. Cf. v. 792. 796. 810. Ex aëre igitur [s. exteriore coeli spatio] illa abit ad suum *θάλαμον*, quod Hom. Il. XIV, 166 sqq. memoravit.“ *H.* — *relinquit* ex plurimis et optimis Codd. cum Iahn. et Wagn. (quos etiam Süpfl. et Gossr. sequuntur) restituimus pro vulg. *reliquit*, quod ferri non potest, quum *coelo excedere* et *nubem relinquere* verbis tantum, non re differre modo viderimus. Idem iam Wagn. perspexit. Peerlk. coniicit - - *retorsit Interea, et coelo excedit nubemque reliquit*, quamquam totum locum non eleganter elaboratum censet. — 843 sqq. „Educenda adhuc erat acie dea Iuturna. Ingeniose novum rei expediendae modum excogitavit Virgilius. Nam IX, 803 sq. Homeri exemplo in simili loco Irin miserat ad avocandam deam; nunc res erat varianda. Ut igitur Iuturna a fratre discederet, manifesto mortis instantis omine terretur.“ *H.* — *His actis*, quum Iupiter Iunonis mentem ita commutasset. — 844. *dimittere*, abstrahere, avertere, facere, ut desinat fratri pugnanti adesse. — 845. Virgilius auctores nobis incognitos secutus, *Diras*, i. e. Furias (vid. ad VII, 324.), quarum sedes alibi est in Tartaro, vel certe in aditu inferorum (vid. VI, 280.), in coelum transfert, ita ut in Iovis vestibulo excubent; sed quum apertum sit, duas hic Furias (*geminas pestes*) a tertia, *Tartarea Megaera*, distingui, prorsus adsentior Wagnero, cui poëta, veterem aliquam secutus fabulam, hoc dicere videtur: ex tribus istis sororibus duas apparere ad Iovis solium, tertiam, Megaeram, in Tartaro habitare. De epitheto *Tartareus* vid. ad VII, 328. — *geminae pestes* (vid. ad Geo. I, 181. et Aen. III, 215. XI, 792.) sunt igitur Alecto et Tisiphone. Thiel. conferri iubet Burm. ad Ovid. Met. IX, 197. et ad Val. Fl. II, 498. itemque Drak. ad Silium III, 38. — *cognomine* pro nomine. Vid. ad III, 702. — 846. *Quas Nox - - tulit partu.* Vid. ad VII, 331. De epitheto *intempestiva* vid. ad Geo. I, 247. et Aen. III, 587. — 847. *paribus serpentum spiris*, i. e. pariter, omnes eodem modo. Ceterum vid. ad II, 217. — 848. „*ventosas alas* novo epitheto, quod notionem magnitudinis alarum et concitati volatus habet, nam is ventum movet.“ *H.* De alis Furiarum vid. VII, 476. et 561. ibique adnott. — 849. „*saevi:* epitheton h. l. accommodatum rebus ac temporibus, quibus Furiarum ministerio ad atrocia ac tristia utitur Iupiter, quum irascitur. [Cf. XI, 901.] — 850. *apparent:* vox propria de ministris, unde *apparitores.*“ *H.* — *acuunt metum*, augent. Vid. ad VII, 406. et supra v. 590. — *mortalibus aegris.* Vid. ad Geo. I, 237. et Aen. II, 268. X, 274. — 853. *Harum unam*, Alecto aut Tisiphonem. Vid. supra ad v. 845. — 854. *in omen*, ut esset omen, ominis causa; de quo

Illa volat, celerique ad terram turbine fertur.
Non secus, ac nervo per nubem impulsa sagitta,
Armatam saevi Parthus quam felle veneni,
Parthus, sive Cydon, telum inmedicabile, torsit,
Stridens et celeris incognita transilit umbras:
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.

---

usu Praepositionis finem et consilium, quo aliquid agitur, indicantis vid. Ruhnk. ad Vellei. II, 41, 3. Oudend. ad Lucan. I, 306. et II, 151. Cort. ad Lucan. III, 674. Walch. ad Tac. Agr. c. 9, 5. Schaef. ad Plin. Epp. I, 17. Kritz. ad Sall. Cat. 50, 2. Beneck. ad Iust. VII, 3, 2. XI, 12, 2. XVIII, 1, 3. Hand. Turs. III. p. 316. sq. multosque alios, coll. iis, quae nos ad VI, 42. VII, 13. et al. adnotavimus. — 855. *turbine.* Vid. supra ad v. 320. et 531. De Adiect. *celer* in conclusione repetito (*celerem dimisit*, ideoque *celeri turbine fertur*) cf. adnott. ad Aen. II, 76. VI, 901. al. — 856. *nervo impulsa sagitta.* Cf. Ovid. Met. XI, 324. *nervo sagittam Impulit* et supra v. 320. — *per nubem*, per aërem. — 857. „Parthos sagittis venenatis usos esse, firmat Servius Lucani auctoritate VIII, 304 sq. Verba Maronis expressit Silius XIII, 197 sq. An Cretes, ex quibus *Cydones* sunt (vid. Hom. Od. XIX, 176. et III, 292.) medicari tela veneno soliti fuerint, ignorabam; est tamen locus alter ap. Lucian. Nigrin. T. II. p. 79. (T. I. p. 289. Bip.), ubi ad h. l. provocat Hemsterh.“ *H.* Cf. etiam adnott. ad IX, 773. et X, 140. et de *Cydonia* (*Κυδονία*), Cretae urbe in litore septentrionali ad Iardanum fluv. sita (quae nunc *Khania*), Herod. III, 44 sq. Strab. X. p. 476 sqq. Polyb. IV, 55. Paus. VI, 21, 5. Plin. IV, 20. Flor. III, 7. alii, Pashley *Travels in Crete* I. p. 11 sqq. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1034 sq. Cf. etiam adnott. ad Ecl. II, 51. et X, 59. — *Armatam - felle veneni.* Vid. IX, 773. — „*fel veneni*, ut virus, i. e. succus amarus, noxius. Sic et Tragici *χόλον* de veneno, quod cum sanguine serpentis confundunt, usurpant.“ *H.* Cf. Ovid. ex P. I, 2, 18. et Trist. V, 7, 16., ubi *fel vipereum*; *fel* autem *veneni* pro *felle venenato*, ut *herba veneni*, *poculum veneni* et similia. Vid. ad Ecl. IX, 24. Aen. III, 67. al. Ceterum temere Viri docti haeserunt in geminato *Parthi* nomine, ita ut Waddel. in Animadvv. critt. p. 39. coniiceret *Arcu sive Cydon*, Lenz. *Certus sive Cydon*, Schrader. Obss. I, 2. *patrii quam felle veneni Parthus*, atque etiam Heyn. in iterato *Parthi* nomine epitheton aliquod seu *Parthi* seu *fellis* latere suspicaretur. Sed recte hanc *ἀναδίπλωσιν* post Weichertum de verss. iniur. suspp. p. 94. defendunt Wagn. et Iahn., qui bene perspexerunt, voce *Parthus* significari sagittarium artis suae peritissimum, et ad amplificandam hanc praestantissimi sagittarii notionem praeterea addi *Cydonem*, sed pro vulgari *Parthus et Cydon* vel *cum Partho Cydon* maiore cum elegantia scriptum esse *Parthus, Parthus sive Cydon*, ut igitur, quod alibi in eiusmodi iterationibus repetitae voci adiici soleat additamentum notionem vel augens vel illustrans, hic contineatur verbis additis *sive Cydon*. Cf. loci simillimi Geo. I, 10 sq. Aen. III, 334. et VI, 496. Schrader. ad Musaeum p. 268. et adnott. ad Ecl. VI, 20. — *telum immedicabile*, quod vulnus insanabile infert. — 859. *incognita*, qui tam celeriter volat, ut oculorum sensum fallat. — *umbrae* (i. e. aër obscurus, quem telum transvolat) *celeres* vocantur, quod minutissimae illae et levissimae vaporis particulae, unde nebulae constant, semper moventur locumque mutant, ideoque etiam sagittam celeriter transmittunt. Aliter *Gossr.*: „*transilit umbras*, quas infra se ipsa facit, dum per aërem volat, et *celeres* eae umbrae sunt, quum celeriter volet umbraeque sagittam sequantur;“ quae explicatio paullo artificiosior. Ceterum non inepte Heyn. memorat, Maronem, si carmen emendare ei licuisset, vix hic ter eandem vocem servaturum fuisse v. 853. 855. 859. — 860. *Talis se tulit.* Cf. I, 314. III, 310. V, 373. etc. — *sata Nocte.* Vid.

Postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni,
Alitis in parvae subitam collecta figuram,
Quae quondam in bustis aut culminibus desertis
Nocte sedens serum canit importuna per umbras;
Hanc versa in faciem Turni se pestis ab ora
Fertque refertque sonans, clipeumque everberat alis.
Illi membra novus solvit formidine torpor,
Arrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.
At, procul ut Dirae stridorem agnovit et alas,
Infelix crinis scindit Iuturna solutos,
Unguibus ora soror foedans et pectora pugnis:
Quid nunc te tua, Turne, potest germana iuvare?
Aut quid iam durae superat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin' possum me opponere monstro?

---

ad Geo. I, 278. et al. — 862. „Habet haec Furiae, quae est *αἰολόμορφος*, in bubonem mutatio aliquid, quod insigniter ad terrorem accommodatum est ex veterum superstitione; ex qua recentes quoque poëtae certatim transtulere praesagia bubonum et noctuarum. Maronem imitatur Claud. in Eutrop. II, 229 sqq. — *Alitis parvae.* Videtur recte observatum a Servio, hoc alienum esse a bubone, quem grandi esse corpore satis constat. [Quare Viri docti coniecerunt *rarae*, *raucae*, *furvae*, *parrae*, *pravae*.] Et potuit poëta noctuae genus aliquod, v. c. minimam illam noctuam, quam *funeream* dicunt, intelligere. Reliqua tamen buboni accommodatiora (cf. Plin. X, 12, 16. et sic IV, 462 sq.). Itaque *parvam* comparative accipiendum: dea mutatur in avem parvam respectu deae." *H.* Quam epitheti explicationem etiam iuvat Participium *collecta*, i. e. contracta, coarctata. Cf. Tib. I, 8, 14. *Ausaque compressos colligit arta pedes.* Prop. III, 7, 29. *Parcis, et in tenues humilem te colligis umbram, Velorum et plenos subtrahis ipse sinus.* Apulei. Apol. p. 247. *Cupio me ad pauciora coërcere, tanto beatior futurus, quanto collectior.* Praeter Heinsium ad h. l. cf. Bach. ad Ovid. Met. XIII, 910. et supra X, 412. coll. cum Geo. II, 154. — *subitam figuram*, in quam subito conversa est. Cf. Aen. VII, 67. — 863. Cf. Aen. IV, 462 sqq. — 864. *serum canit*, sera nocte. Cf. adnott. ad Ecl. III, 8. 63. etc. — *importuna* Heyn. interpretatur: intempesta nocte; mihi potius de funesto et male ominato bubonis cantu intelligendum videtur, ut sit fere i. q. infesta. Cf. adnott. ad Geo. I, 470. et Wunderl. ad Tib. I, 5, 52. — 866. *Fertque refertque.* Vid. ad IV, 438. VI, 122. et supra ad v. 753. — *everberare*, quod diuturniorem et assiduam verberationem significat, legitur etiam Ovid. Met. XIV, 578. (*cineres plausis everberat alis*); Quinct. Inst. II, 4, 18. (*corvus*, *qui os oculosque hostis Galli rostro atque alis everberavit*); Val. Fl. VI, 737. Curt. IX, 4. al. De eiusmodi verbis, ut *emirari*, *elaudare*, *emutare* et similibus, cf. Orell. ad Hor. Od. I, 5, 8. et adnott. ad Geo. IV, 145. Aen. IV, 474. VII, 757. (ubi *evalere* legimus) al. — V. 868. iam legimus IV, 280. — 869. „Bubone, funereo omine, conspecto Iuturna a fratre recedit, tamquam deplorato." *H.* — *stridorem et alas* pro: stridorem alarum. Cf. v. 876 sq. et vid. adnott. ad Ecl. II, 8. VIII, 95. Geo. I, 335. Aen. I, 61. al. Servius *stridorem* de vocis sono interpretatur. — 872. De omisso verbo *dicendi* vid. adnott. ad III, 85. — 873. „*durae mihi*, immiti, quae sustineam fratrem cernere in ultimum discrimen adductum, nec succurram." *H.* Iuturna enim pro more eorum, qui iniquitatem fati, quod praevertere non potuerunt, graviter dolent, culpam fortunae in se transfert. Cf. IV, 681., ubi *crudelis* eadem ratione positum. Thiel. *durae* parum probabiliter interpretatur: constanti, propositi tenaci, coll. Burm. ad Val. Fl. IV, 175.; melius

Iam iam linquo acies. Ne me terrete timentem,
Obscoenae volucres; alarum verbera nosco
Letalemque sonum; nec fallunt iussa superba
Magnanimi Iovis. Haec pro virginitate reponit?
Quo vitam dedit aeternam? cur mortis adempta est
Condicio? possem tantos finire dolores
Nunc certe, et misero fratri comes ire per umbras.
Immortalis ego? aut quidquam mihi dulce meorum
Te sine, frater, erit? O quae satis alta dehiscat
Terra mihi, Manisque deam demittat ad imos!
Tantum effata, caput glauco contexit amictu,

Heinrich.: dura sorte utenti; neque aliter locum intellexit librarius ille, qui ex interpret. adscripsit *miserae*, quod, in paucos quosdam Codd. receptum, etiam vulgares editt. occupat. Sed dudum Heins. ex melioribus libris veram lectionem revocavit. Putatur h. l. ante oculos habuisse Statius Theb. XII, 214 sq. — 875 sq. Heyn. comparat Hom. Il. XXII, 213. *Ne me terrete timentem*, i. e. nolite novum terrorem mihi incutere, quae iam de fratris vita timeam, ut apud Tib. I, 3, 51. *timidum me non periuria terrent*, quae Wunderl., collato nostro loco, recte sic interpretatur: „quum, gravi conflictans morbo, saluti meae timeam, non conscientia periuriorum animum hoc metu vexat;“ alii autem (inter quos etiam Bach. ad Ovid. Met V, 358.) minus probabiliter per anticipationem explicant. Vid. etiam supra ad v. 761. VIII, 349. XI, 608. et al. — 876. *Obscoenae volucres.* Pluralem, quum de una tantum sermo sit, Wagn. sic explicat: „i. e. una ex eorum genere, quae obscoenae s. mali ominis sunt“, coll. adnot. supra ad v. 799. ad I, 4. et X, 79. Ceterum de *obscoenis* avibus cf. adnott. ad Geo. I, 470. et Aen. IV, 455. — 877. *nec fallunt me* cett. Video iam, Iovis esse voluntatem, ut ab incepto desistam. Cf. supra v. 844. Epitheton autem *superba* satis vindicatur verbis seqq. *Haec pro virginitate reponit?* — 878. *reponit* pro rependit. Haec sunt praemia pro virginitate ab eo mihi ereptae? Vid. Heins. ad Ovid. Met. II, 503. et Drak. ad Silium V, 533. Ceterum cf. supra v. 141. — 879. *Quo:* ad quid? cui bono? Vid. ad IV, 98. et cf. similem locum Ovid. Met. I, 661. — 880. *Condicio.* Sic et hic Med. Vid. ad I, 236. — *possem*, ni adempta esset mortis condicio. Vid. adnott. ad Geo. III, 562. — 881. *Nunc certe*, *jetzt eben*, νῦν δή, ut alibi *nunc adeo.* Cf. Hand. Turs. II. p. 28 sq. — „Heyn. e Codd. nonnullis *sub umbras* maluit. Sed etiam alterum *per umbras*, i. e. semper fratri apud inferos comes ero, bene se habet, et Codd. auctoritate defenditur. Quid quod melius etiam convenit sorori, quae fratrem numquam deserere cupit.“ Haec *Iahn.*, cui iure adsentitur Wagn. — 882. Heyn. malit haec per exclamationem dici: *Immortalis ego!* Sed verissime *Wagn.*: „Respuit hanc rationem subiecta Particula *aut*, interrogationem adiungens interrogationi. Hoc dicit poëta: Quid iuvat me vel immortalitas, vel ea, quae mihi praeterea olim fuerunt grata?“ Quod probe perspiciens Heinrich., qui et ipse signum exclamandi post *ego* poni mavult, pro *aut* coniicit *at*, ut sensus sit: Immortalitate quidem fruor; sed quid me hoc iuvat te erepto? — *aut quidquam mihi dulce meorum*, i. e. mearum rerum, ideoque: aut (quid me iuvat) earum rerum, quae mihi prius gratae et dulces fuerunt? Cf. IV, 317. *si fuit tibi quidquam dulce meum*, ubi etiam scribi poterat *quidquam meorum.* Ceterum cf. similis locus Val. Fl. I, 764. *nec fata traham natumque videbo Te sine* etc. — 883. *O quae satis* cett. Cf. adnott. ad Geo. II, 488. et Aen. X, 675. Ceterum quisque videt, verba *quae satis alta dehiscat terra* posita esse pro: quae sit terra, quae satis alte mihi dehiscat. — *dehiscat.* Cf. IV, 24. — 885. *caput contexit* ex more lugentium, de quo Thiel. con-

Multa gemens, et se fluvio dea condidit alto.
Aeneas instat contra telumque coruscat
Ingens, arboreum, et saevo sic pectore fatur:
Quae nunc deinde mora est? aut quid iam, Turne, retractas?
Non cursu, saevis certandum est comminus armis.
Verte omnis tete in facies, et contrahe, quidquid
Sive animis sive arte vales; opta ardua pennis
Astra sequi, clausumque cava te condere terra.
Ille caput quassans: Non me tua fervida terrent
Dicta, ferox; dî me terrent et Iuppiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens,

---

ferri iubet Langium in *Verm. Schriften* p. 165. — *glauco amictu* fere i. q. caeruleo. Hi enim colores Diis marinis sunt proprii. Sic Tiberini *glaucus amictus* VIII, 33. et *Mincius velatus arundine glauca* X, 205. Cf. etiam Ovid. Fast. V, 637. Met. IX, 33. Vellei. II, 83. cett. cum adnott. ad Geo. IV, 388. 451. et Aen. V, 819. — 886. *fluvio* latiore sensu pro fonte et lacu. Vid. supra ad v. 139. Heyn. similia exempla, ut Tiberis se in fluvium immittentis supra VIII, 66. et alia ap. Hom. Il. XV, 218 sq. Od. IV, 425. et XI, 252. conferri iubet. — 887 sqq. „Revoca in animum ex superioribus, v. 740 sqq., Turnum, diu in orbem media in corona pugnantium circumactum ab Aenea, redintegrasse certamen accepto ense, dum Aeneas hasta instat vss. 788 sqq.“ Haec *Heyn.*, qui etiam confert Hom. XXII, 268 sqq. et 297 sqq., ut alii Iliad. XIII, 811 sq. et XVII, 175 sq. — Delevimus Comma vulgo post *contra* positum, quia cum Servio iungimus *Aeneas ingens*. Vid. ad IX, 597. et al. — *telum coruscat*. Vid. ad V, 642. — 888. *arboreum*, arboris magnitudinem habens, ut supra v. 294. *telum trabale*. — 889. *deinde:* quum res ita se habeat, et omnia ad certamen te vocent; postquam cursu frustra conatus es evadere, et ensem recuperasti. Cf. adnott. ad IV, 561. — *retractas*, recusas certamen et tergiversaris. Cf. Cic. Tusc. I, 31, 76. Philipp. XIV, 14, 38. Liv. III, 52, 3. XXXVII, 18, 9. Colum. II, 2. extr. et supra v. 11. — 891. *Verte te in omnes facies*, ut Proteus, et omnes adhibe artes. — 892. *opta ardua pennis Astra sequi* etc. i. e. non effugies certamen, etiamsi ad astra volares vel sub imam terram descenderes. Est proverbialis locutio, qua extrema rerum omnium desperatio significatur. Cf. Val. Fl. IV, 217. *fuga sub terras, fuga nulla per auras*. Peerlk. praeterea conferri iubet locum Eurip. ex Phaëthonte ab Hermanno in Opusc. T. III. p. 20. tractatum, eiusd. Herc. Fur. 1157. et Med. 1294., porro notissimos illos versus Psalmi CXXXIX, 7 sqq. Dorvill. ad Charit. p. 665. et Wyttenb. Bibl. Crit. Vol. II. P. II. p. 23. — 893. *clausumque*. Heyn. (in maiore certe edit.) Wakef. et Both. ex paucis Codd. ediderunt *clausumve*. Sed iure Wagn. Qu. Virg. XXXVI, 10. (quem recentiores omnes secuti sunt) defendit ceterorum omnium librorum lectionem, etiam fortiorem, quum illud *que* eandem fere vim habeat, quam iteratum *apta*. — 894. *caput quassans*. Hoc esse graviter ferentis et indignantis, observat Wagn., coll. supra VII, 292., ubi locis laudatis addi possunt, quos Thiel. hic profert, Plaut. Bacch. II, 3, 71. Val. Fl. I, 528. V, 527. et Claud. in Eutr. II, 109. — *fervida dicta*, i. e. superba, arrogantia. — 895. *Iuppiter hostis*, infestus, inimicus. — 896. „Emissa hasta, quum altera deficiat, saepe (v. c. Iliad. XIV, 409 sqq. XII, 264.) sic heroes Homerici saxa iaciunt: ipsi adeo dii, ut Il. XXI, 403 sq., unde h. l. verba ducta sunt. Cf. Il. V, 303 sq. et XII, 445 sqq. Turnus autem, etsi ensem receperat (v. 785.), hasta tamen erat destitutus (v. 711.), quam eminus in Aeneam mitteret. Ut quis vero victum hostem, etiam nudum, ipse armis melioribus

Saxum antiquum, ingens, campo quod forte iacebat,
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis;
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus;
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem,
Altior insurgens et cursu concitus heros.
Sed neque currentem se nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu saxumque immane moventem;
Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.

---

instructus insequeretur, dedecori in heroum vita non erat: itaque Aeneas haud se indignum iudicavit, imparibus armis cum hoste congredi." *H.* Imitatus est h. l. Silius V, 298 sqq. Haeremus in repetito voc. *ingens;* quare Wagn. duas proposuit coniecturas *circumspicit amens* et *circumspicit inde*, ipse tamen eas supervacaneas iudicans et, quum libri nihil prorsus varient, cum Heinrichio Popio adsentiens, qui voc. *ingens* iteratum censet, ut animus in consideranda istius saxi magnitudine moraretur. Eamque rationem satis iuvare puto verba *Limes agro positus*, quae et ipsa ad solam saxi magnitudinem declarandam adiecta videntur. Ceterum Heins. e Med. a m. sec. aliisque bonis libris restituit lectionem *quod forte iacebat* pro vulg. *qui forte iacebat*, quod ferri non potest, quum verba *Limes agro positus* per appositionem adiecta, omnes vero aliae verba coniungendi rationes frigidae sint et contortae. Praeterea etiam imitatio huius loci in Epit. Iliad. v. 460. (a Wagn. laud.) *Saxum ingens, medio quod forte iacebat in agro* Heinsii emendationem comprobat. Quare adsentiri non possum Ruddim. II. p. 20. not. 50. et Kruegero *Unters. a. d. Geb. d. lat. Spr.* Fasc. 3. p. 91., lectionem *qui* per attractionem explicantibus. Peerlk. et verba *Saxum antiquum, ingens* et *litem ut discerneret arvis* spuria censet, ut iis reiectis hic supersit versus: *Limes agro positus campo quod forte iacebat*, i. e. „quod saxum forte in campo illo iacebat, ubi positus erat tamquam limen agris." — 898. *litem*, scil. de finibus, ideoque fines ipsos. Sensus igitur hic est: ut arva inter se discernens omnem de finibus litigandi causam tolleret. Thiel. hic confert similes locos Hor. Ep. II, 2, 170. Tib. I, 3, 43. et Stat. Theb. V, 558. — 899. De priscorum hominum vastis corporibus et robore incredibili Heyn. conferri iubet Hom. Il. V, 304 sqq. XII, 445 sqq. et Apollon. III, 1366. Vid. etiam adnott. ad Geo. I, 497. Wagn. tamen (comparans etiam Val. Fl. V, 648.) Virgilium a Popio et Heinrichio iure reprehensum censet ob rem portentosam, quam hic enarret. Ceterum Virgilium imitatus est Stat. Theb. II, 559 sqq. — 900. Cf. Hom. Il. V, 303. *οἷοι νῦν βροτοί εἰσιν.* — 901. *Ille - - - heros.* Vid. adnott. ad Geo. IV, 457. — *manum trepidam* Heyn. per festinam ideoque non satis firmam explicat. — 902. *Altior insurgens.* Vid. ad XI, 697. Erigere autem corpus et procurrere adiuvat teli iactum. — 903 sqq. „Non haec Turnum prae metu mentis male compotem arguunt; sed, ut v. 913 sq. docent, torporem, quem Furia iniicit viresque corporis debilitat. Est hoc illud, quod in viris fortissimis et audacissimis observatum est, a causis physicis et psychologicis profectum, ut interdum nescias, qua de causa prorsus mutati, omni animi corporisque vi destituti adstent, torpentes et incerti, seque adeo interdum trucidandos praebeant. Hoc per vertiginem, *ἴλιγγον*, Apollinis manu tacto Patroclo inflictam Homerus praeclare adumbravit Il. XVI, 786 sqq. Itaque Turnus ipse *se non cognoscit*, vires solitas sibi deesse videt; se videt esse plane alium." *H.* Cf. v. 911 sqq. — *currentem*, ad saxum petendum, *euntem* ad certamen cum hoste ineundum. Peerlk. pro *euntem* legi voluit *eundem*. — 904. *tollentem - - saxumque - - moventem.* Cf. adnott. ad V, 47. et Geo. IV, 22. — 905. *Genua labant.* Vid. ad V, 432. et

Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit totum, neque pertulit ictum.
Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequidquam avidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus aegri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notae
Sufficiunt vires, nec vox aut verba sequuntur:
Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
Successum dea dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii; Rutulos adspectat et urbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit;
Nec, quo se eripiat, nec, qua vi tendat in hostem,
Nec currus usquam videt aurigamque sororem.
Cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,

Geo. I, 397. — *gelidus c. fr. sanguis.* Vid. ad V, 395. et II, 120. — 906. *lapis viri*, i. e. ab eo proiectus. — *vacuum per inane*, per aërem. Vid. Lucr. I, 510. 524. II, 157. 202. al. et supra v. 354. et 906. — 907. *neque pertulit ictum.* Cf. supra X, 786. Stat. Theb. XI, 501. *Illa* (hasta) *viam medium clipei conata per orbem Non perfert ictus*; Silius V, 326. *letalem pertulit ictum* et exempla a Barthio ad Stat. Theb. IX, 346. congesta. *Neque* autem pro vulg. *nec* ex Med. plurimisque Codd. restituimus, Wagn. secuti, qui sic ipsa rhythmi quadam ignavia sententiam adiuvari censet. (Vid. infra ad v. 910.) Quod quidem in medio relinquentes, nos iam Codd. auctoritati obsequendum esse duximus. — 908 sqq. Comparatio ex Hom. Il. XII, 199 sq. translata, ex Virgilio autem rursus expressa ab Oppiano Hal. II, 81 sqq. Heyn. etiam similem conferri iubet Apollonii locum II, 278 sqq. — 909. *avidos extendere cursus*, in longum producere. Wakef. ad Lucr. V, 471. *avidos cursus* per longos explicat. Cf. Anacr. VIII, 5. *δρόμον ὠκὺν ἐκτανύειν*, et Hom. Il. XXIII, 375. 758. — 910. Wagnero, ut iam olim Scaligero, fracti numeri *Velle videmur*, *— vv — v*, ipsam conatus vanitatem sono quodam enervi referre videntur; in quam rem apte confert locum de moriente tauro Geo. III, 519. *Atque opere in medio defixa relinquit aratra.* Ceterum de verbo *videri* vid. ad II, 271. — 912. *nec vox aut verba sequuntur*, i. e. non facile cedunt voluntati locuturi. Sic etiam Ovid. Met. XI, 326. *Lingua tacet nec vox tentataque verba sequuntur*, et Stat. Theb. XI, 602. *nec verba diu tentata sequuntur*, quibus procul dubio hic Virgilii locus obversabatur. Cf. etiam Hor. A. P. 311. Ovid. Met. I, 647. et similes loci. Ceterum Peerlk., qui omnino in hac ultima Aeneidis parte multa invenit vituperanda (vid. supra ad v. 766.) haec adnotat: „Exspectaveram ista minus turbata, in hanc sententiam: Notae in corpore vires non sufficiunt, nec linguam vox aut verba sequuntur. Potuisset Virgilius dicere: *Succidimus*: *notae invalido non corpore vires Sufficiunt*, *linguam nec vox aut verba sequuntur.*" — 913. *viam* (scil. vincendi) *petivit*, iniit, tentavit. — *virtute* a poëta adiicitur, ut eo magis eluceat vis divina vel fortissimos Turni conatus omnes disturbans et ad irritum redigens. — 914. *pectore sensus vertuntur:* Turnus varia consilia animo versat. — 915 sqq. Heyn. confert Hom. Il. XXII, 293 sqq. — 916. Rufin. de schem. p. 258. pro *telumque* exhibet *letumque*, quod Peerlkampio fortasse melius videtur. — 917. De mutata constructione *nec videt*, *quo - - nec qua - -*, *nec currus aurigamque* vid. ad Ecl. VI, 74. VIII, 3. Geo. III, 282. Aen. II, 5. III, 189. 234. X, 758. al. — 918. *aurigamque* ex plerisque libris Wagn. (quocum recentiores omnes faciunt) revocavit, quum *currus* et *auriga* coniuncti cogitentur. Vulgo *aurigamve*, quod Heins. ex Med. receperat. — 919 sq. Cf.

Sortitus fortunam oculis, et corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita numquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit
Loricae et clipei extremos septemplicis orbis.
Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille humilis supplexque oculos dextramque precantem
Protendens, Equidem merui, nec deprecor, inquit;
Utere sorte tua. Miseri te si qua parentis

Hom. l. l. v. 320 sq. — 920. *sortitus* i. q. nactus. — *fortunam*, h. e. locum in corpore, quem fortuna dabat vulneri opportunum. Cf. Hom. Il. XXII, 321. — *corpore toto*, totis corporis viribus. Cf. IX, 410. et X, 127. *toto connixus corpore.* — 921. *murali tormento*, ballista, qua muri conquassantur. — 922. *nec fulmine - - crepitus:* i. e. nec sonus per tonitrua excitatus tantopere in omnes partes dissipatur. Ruhk. verissime memorat, quum ἄγνυσθαι (Hom. Il. XVI, 78. et Hesiod. Scut. Herc. 279.) et rumpi, frangi, de sono ei simili, quem res vi fracta efficiat, in usu essent [cf. Drak. ad Silium IV, 528.], facile fuisse transitum ad fracti soni dissipationem. — 924 sq. „Hasta traiicit clipeum in extrema, puta, parte, et tum loricae oram et in femore sedet. Lib. X, 587 sqq. simile fere vulnus fit, sed in inguine, ideoque mortale. Noluit enim poëta vulnus letale esse, ut locus esset iis, quae sequuntur: quibus ad tragicae fabulae exitum epos suum propius adduxit." *H.* — *Exitium dirum.* Plures Codd. cum Med. *durum*, haud raro librariorum lapsu. Prorsus eadem ratione etiam apud Silium XVII, 488. pro: *O dirum exitium mortalibus* libri quidam exhibent *durum.* — *oras* loricae et clipei etiam X, 588. et alibi legimus. — 925. *clipei septemplicis*, ut Aiaci Homerus Il. VII, 220. et Soph. Ai. 548. σάκος ἑπταβόειον tribuunt. Cf. adnott. ad VIII, 448. IX, 706. et X, 783. — 926. Pro *Per medium* Med. aliique Codd. non minus bene *Et medium.* — „*Incidit* dixit, in ipsam tantum partem concidit, qua fuerat debilis redditus." *Donatus.* — 927. *duplicato poplite*, genu inflexo. Vid. ad XI, 645. — 928. *Consurgunt gemitu Rutuli* pro vulg. Consurgit gemitus Rutulorum. Simplex Ablativus pro *cum gemitu* positus, ut II, 323. et al. Vid. ad Ecl. IV, 60. X, 24. al. — *remugit.* Vid. II, 488. — 930 sqq. „Vides Hectorem, ne sepultura careat, supplicantem Iliad. XXII, 338 sqq. — *oculos* convertit, *manus* protendit, sed illud latet in hoc, ut toties fit." *H.* Cf. Wagneri adnot. ad Aen. II, 406. — *Oculos dextramque - Protendens* per zeugma dictum, de quo vid. adnott. ad Geo. I, 93. Aen. I, 426. IV, 100. 132. VII, 188. al. Simillimi sunt loci Ovid. Met. XIV, 734. *Humentes oculos et pallida brachia tendens* et Val. Fl. VII, 269 sq. *illi has ego voces, Qua datur, hasque manus, ut possum, a litore tendo.* Cf. etiam adnott. ad Aen. II, 405. — *dextra precans* legitur etiam ap. Sen. Herc. fur. 1005., ut *supplex dextra* ap. Stat. Achill. I, 365. Ceterum Peerlk. haec adnotat: „Indignum hoc Turno. Et poëta nihil dicit, quid Aeneas, postquam Turnum cadentem viderat, fecerit. Exspectassem: *Aeneas stricto ense accurrit*, vel simile." — 931. *Equidem merui*, scil. a te occidi. Cf. Latini verba VII, 596 sq. hoc Turni fatum animo praevidentis et II, 434. — 932. *Utere sorte tua*, i. e. sorte victoris. Cf. Silium XV, 800. *Contra Sidonius: Leto non terreor ullo. Utere Marte tuo*, et Hor. Epod. XIV, 15. *gaude sorte tua.* —

Tangere cura potest, oro — fuit et tibi talis
Anchises genitor — Dauni miserere senectae,
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis. Vicisti, et victum tendere palmas
Ausonii videre: tua est Lavinia coniux:
Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
Aeneas, volvens oculos, dextramque repressit;
Et iam iamque magis cunctantem flectere sermo
Coeperat, infelix humero cum apparuit alto
Balteus et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri, victum quem vulnere Turnus
Straverat atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille, oculis postquam saevi monumenta doloris
Exuviasque hausit, furiis accensus et ira

---

933. *fuit et tibi* cett. Cf. locum praestantissimum Iliad. XXIV, 486. Grammatici ex hoc more precantium ei, cui supplicantur, similia, quae ipse perpessus est, fata in memoriam revocandi singularem aliquam figuram rhetoricam, anacoenosin s. ὁμοιοπάθειαν, repetierunt, de qua agit Iul. Rufinian. p. 205. (ed. Ruhnk. a Frotschero curata p. 229.) — 935. „*Et me, seu corpus.* Viro forti digna oratio: aperte mortem non deprecatur, vitae tamen usum nec renuit.“ *H.* — 936. Plena victoriae confessio. Wagn. conferri iubet Ennium ap. Hessel. p. 133. *Qui vicit, non est victor, nisi victu' fatetur.* Peerlk. confert Senec. Herc. Oet. 1320. *Quid quaeris ultra? Supplicem Alciden vides,* et Claud. B. Gild. 91. *ignoscere pulchrum Iam misero, poenaeque genus vidisse precantem.* — 938. *Ulterius ne tende odiis.* Cf. Cic. in Pison. 32, 81. *viri fortes, etiamsi ferro inter se cominus decertarint, tamen illud contentionis odium simul cum ipsa pugna armisque ponunt*; Claud. IV. Cons. Hon. 115. *Odiis idem, qui terminus armis,* et Vellei. Pat. I, 12. *adeo odium* (Romanorum in Carthaginem) *ultra metum durat, et ne in victis quidem deponitur.* Quare etiam Aeneam infra v. 940. iam mitigari videmus; ita ut tantum memoria crudelitatis Turni contra Pallantem, huius balteo conspecto revocata, Rutuli fatum adducat. Serv. coniungit *acer in armis;* rectius autem iunxeris *stetit in armis,* ut *acer* sit truculento vultu, *in armis* autem i. q. armatus, (vid. ad III, 595. et al.) et quidem stricto ense, ut v. 950. docet. Cf. etiam adnott. ad III, 595. — 940 sqq. Haec iam praeparasse poëtam X, 495 sqq. et 500 sqq., Heyn. docet. — 941. *infelix,* sc. Turno; ut etiam nos *der unglückselige* — de rebus, quae alicui sunt perniciosae. Pro (*humero*) - - *alto* (i. e. in summo humero, in superiore parte, unde dependebat) *Balteus* Charis. I. p. 59. P. exhibet *ingens Balteus,* de qua varietate Wagn. sic iudicat: „Per Codices si liceret, reciperem fortasse *ingens;* de eodem Pallantis balteo supra X, 496. *immania pondera baltei.* Sed Charisium aut memoria fefellit, aut decepit X, 579. *ingens apparuit hasta.*“ Ceterum *cingula,* quae a *balteo* proprie non differunt, hic eadem epexegesi adiiciuntur, qua supra IX, 359 sq., qui locus omnino conferendus. — 942. *notis fulserunt cingula bullis* poëtice pro: et bullae s. clavi aurei, ornamenta nota, fulserunt in cingulo s. balteo. — 944. *quem - - Straverat atque - -* (cuius) *insigne gerebat.* Vid. supra ad v. 917. et ad Geo. III, 282. cum Gossravii adnot. ad hunc ipsum locum. — *inimicum,* quia inimicus gerebat. — 945. *monumenta doloris,* quae renovant memoriam doloris ex Pallantis caede suscepti. — 946. *oculis hausit,* ut IV, 661. *Hauriat hunc oculis ignem,* et IV, 359. *vocemque his auribus hausi.* Cf. etiam X, 899. Heyn. hoc verbum ab aura, a spiritu, quem ducimus, etiam ad alia transferri docet, quae per auram sensus feriant. Cf. etiam adnott. ad

Terribilis: Tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat, et poenam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus. Ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

X, 899. — *furiis accensus*. Vid. III, 331. IV, 376. VII, 302. VIII, 219. — 947. *Tune hinc* etc. Unus Parhas. *Tune hic*, quod Peerlk. elegantius censet, *hic* pro Adverbio accipiens, coll. Sall. Cat. 52. *Hic mihi quisquam misericordiam nominat?* ibique Cortio. — 948. *indute*, quum indutus sis; de quo Vocativi pro Nominativo usu vid. ad II, 283. (IV, 265. IX, 485. X, 327.) — *meorum*, unius ex meis, ex amicis. Vid. ad Aen. I, 4. III, 488. VII, 359. al. — *Pallas te -- Immolat*, scil. diis inferis. Sic igitur nunc eventum habent, quae iam supra X, 503 sq. poëta praesignificaverat. Cum ipsis verbis autem cf. Claud. laud. Stil. I, 97. *Pallantis iugulum Turno moriente piavit Aeneas.* Peerlk. confert similem locum Statii Theb. IX, 137. *Abstulit ense manum; simul increpat: Hanc tibi Tydeus, Tydeus ipse rapit.* — 949. „*scelerato ex sanguine*. Poëtis omne facinus atrox, audax, saevum, est *scelus*, ideoque Turnus *sceleratus*, qui caedem Pallanis commiserat.“ *H.* Ceterum cf. supra XI, 720. — V. 952. iam supra legimus XI, 831., ubi vid. adnott. Cf. etiam X, 819 sq. et similis Lucani locus de Pompeii morte VIII, 613 sqq. Videtur autem hic locus obversatu esse Valerio Flacco II, 609. sic canenti: *moestus tranquilla sub aequora vultus Cum gemitu tulit.* — *Heyn.* adnotationem suam his verbis concludit: „Iamque quum Turni morte foederis supra concepti conditiones v. 187 sqq. exitum habent, Lavinia in matrimonium accepta, Aeneas Troianos in Latinum nomen adiungit, novam urbem Lavinium condit, iusque socero in regno succedendi consequitur; ideoque Aeneas accepit *sedem in Italia Intulitque deos Latio*, ut I, 5. 6. fore poëta praedixerat.“

CARMINA MINORA

QUAE VULGO

P. VIRGILIO MARONI

ADSCRIBUNTUR

BREVI ADNOTATIONE ILLUSTRATA.

CULEX

AD OCTAVIUM.*)

ARGUMENTUM.

„Pastor gregem mane in pascua eductum sub medium diem ad fontem in agro Thebano sub Cithaerone (cf. ad v. 108.) compulerat, qui erat in valle silvosa; ipse iuxta fontem recubuit et obdormivit (1—160.). Ecce magnus serpens ex hydrorum genere in locis, quae circa fontem érant, paludosis aestum levare solitus advolvitur et pastori iratus imminet (160 — 180.); quum forte fortuna, Culicis aculeo in oculi angulo infixo, expergefactus ex somno pastor manu ad vulnus delata miserum Culicem attritu interimit, vigilantibus autem oculis prospiciens serpentem sibi minantem adspicit. Itaque exsilit et arrepto trunco serpentem trucidat (181—200.). Nocte sequente Culicis umbra pastori se per somnum offert, graviterque cum eo expostulat, quod se, qui ei salutis auctor fuisset, manus afflictu vita privasset (201—230.). Tum exponit errores suos per loca infera, sede certa nondum assignata (231—383.). Pastor altero die, ut Culici officium persolveret, tumulum ei exstruit variis floribus fructibusque consitum et titulo ornatum (384—412.).“ *H.*

*) De auctore pretioque huius carminis et sequentium vide quae in Diss. de P. Virgilii Mar. vita et carminibus p. XI. sqq. nota 15. breviter disputavimus.

Lusimus, Octavi, gracili modulante Thalia,
Atque, ut araneoli, tenuem formavimus orsum;
Lusimus: haec propter Culicis sint carmina dicta,

1. *Lusimus.* Opponitur *gravior sonus* v. 8. Ceterum cf. adnott. ad Ecl. I, 9. — *Octavi.* Vulgo male intelligitur Octavianus Augustus, qui eo tempore, quo hoc carmen scriptum esse putatur, neque *Octavius*, neque *puer* dici poterat; sed videtur idem ille *Octavius* intelligendus esse, cuius mentio fit Catal. XIV. — *gracili Thalia.* Cf. Ciris v. 19. et adnott. ad exord. Aeneidis v. 1. — 2. *tenuem orsum.* Vid. Santen. ad Terent. Maur. p. 318. — 3 sqq. Vulgo post *dicta* Puncto, post *notitiae* Commate et post *voces* Colo interpungitur; nos distinctionem Silligio suasore mutavimus, qui docet, poëtam se excusare, quod carmini suo talem praescriptionem praemiserit, et sensum hunc esse: „quia lusimus, carmen

Omnis ut historiae per ludum consonet ordo
Notitiae: ducam voces, licet invidus adsit.
Quisquis erit culpare iocos Musamque paratus,
Pondere vel Culicis levior famaque feretur.
Posterius graviore sono tibi Musa loquetur
Nostra, dabunt cum securos mihi tempora fructus,
Ut tibi digna tuo poliantur carmina sensu.
Latonae magnique Iovis decus, aurea proles,
Phoebus erit nostri princeps et carminis auctor,
Et recinente lyra fautor, sive educat illum
Acta Chimaereo Xanthi perfusa liquore,
Seu decus Asteriae, seu qua Parnasia rupes
Hinc atque hinc patula praepandit cornua fronte,
Castaliaeque sonans liquido pede labitur unda.
Quare, Pierii laticis decus, ite, sorores

Culicem diximus, *ut* scilicet *omnis ordo historiae per ludum consonet*, conspiret *notitiae*," quam vocem hic pro titulo, inscriptione carminis positam censet. — *haec propter*. Vid. ad Geo. I, 161. Aen. I, 13. 32. 667. etc. — 5. *ducam voces*, deducam, canam. Sic etiam Hor. A. P. 318., ubi vid. Bentl. coll. Markl. ad Stat. Silv. V, 3, 92. — 9. *dabunt* etc., si mihi a tempore (nunc enim aliis negotiis sum districtus) dabitur, concedetur, (cf. Ruhnk. ad Vellei. II, 7. et adnott. ad Aen. III, 255.), ut secure fructibus Musarum potiar. De *fructibus Musarum* Sillig. conferri iubet Catull. LXV, 3. *Nec potis est dulces Musarum expromere foetus* et Iacobs. in Bibl. Gotting. lit. et art. X. p. 67. — 11. Verborum ordinem cum Silligio ex bonis Codd. mutavimus. Vulgo *magnique decus Iovis*. Videtur poëta imitari Geo. IV, 49. Cf. etiam Ciris v. 397. — 12 sqq. Cf. initium Luciliani carminis, quod Aetna inscribitur. — 18. *educat* pro tenet, habet, ut etiam *nutrire*, *τρέφειν*. Cf. Aen. X, 518. — 14. Agitur de locis, quae Apollo frequentat, Xantho, Delo et Parnasso. Vulgo *Alma Xanthus*, ut intelligatur urbs illa Lyciae, Apollini sacra, quae fluvio eiusdem nominis adiacebat; sed quum omnes Codd. exhibeant *Xanthi*, fluvius autem vix tam nude *liquor Chimaereus* dici potuerit, atque *Xanthi liquor* redeat infra v. 306., cum Silligio restituimus *acta — Xanthi*, i. e. litus Xanthi fluvii, de quo cf. liber meus *Handb. der alten Geogr.* II. p. 104. *Acta* pro litore legitur etiam Aen. V, 613. Cf. Mureti Varr. Lectt. I, 3. — *Chimaereo liquore* nihil amplius quam *Lycio*; Lycia enim Chimaerae patria. Cf. liber meus modo laud. p. 252. — 15. Vulgo *nemus Asteriae;* sed omnes Codd. exhibent *decus*, quod Sillig. restituit, ut *decus Asteriae* sit i. q. Asteria decens s. pulchra. *Asteria* autem antiquum fuit Deli insulae nomen. Cf. Callim. in Del. 36 sq. Plin. IV, 23. et Schwenck. Deliac. P. I. (Francof. 1835.) — *Parnasia rupes*. Sic optimi Codd. pro vulg. *Parnassia*. Vid. ad Ecl. VI, 29. — 16. Videtur poëta Parnassum cogitare theatri instar in semicirculi formam patentem et camporum planitien versus mare declivem includentem, in qua ludi Pythici celebrabantur. Cf. Herod. VIII, 92. — *praepandit*. Cf. Wakef. ad Lucr. I, 145. — 17. De *Castalio* fonte vid. ad Geo. III, 293. — *liquido pede*. Aquis propterea, quod currunt, haud raro a poëtis pedes tribuuntur. Cf. Lucr. V, 272. VI, 636. Hor. Epod. XVI, 48. al. — 18. Fontem *Pierium*, Musis sacrum, nemo poëtarum commemorat: vide tamen Strab. IX. p. 410. Cas. — *sorores Naides*, i. e. Musae, fortasse Musae fluviales. Cf. Hermanni Opusc. II. p. 288. et adnott. ad Ecl. VII, 21. et X, 10.; de forma *Naides* autem Ecl. II, 46. VI, 21. X, 10. (ibique

Naides, et celebrate deum ludente chorea,
Et tu, sancta Pales, ad quam gens dura recurrit
Agrestûm orantes, secure rura tenentes
Aëreos saltus nemorum silvasque virentes.
Te cultrice vagus saltus feror inter et arva.
Et tu, cui meritis oritur fiducia chartis,
Octavi venerande, meis allabere coeptis!
Triste Iovis Phorcique canit non pagina bellum,
Phlegra Giganteo sparsa est quo sanguine tellus,
Nec Centaureos Lapithas compellit in enses;

---

adnott.) — 19. *ludente.* Sic meliores Codd. Cf. Ecl. VI, 28. Geo. II, 385. Hor. Od. II, 12, 17. etc. Vulgo *plaudente.* — 20 sq. Exhibemus hunc locum Silligii coniecturis emendatum. Vulgo sine iusto sensu: *Et tibi, sancta Pales, ad quam ventura recurrit Agrestûm bona cura, sequi sit cura tenentis.* Sed *tu* pro *tibi* in omnibus Codd. legitur, qui etiam in sequentibus verbis mire variant; ut vel paullo audacior coniectura facile excusetur. Aliorum virorum doct. coniecturas omitto. — *Pales.* Vid. ad Ecl. V, 35., ubi haec dea eadem ratione cum Apolline coniungitur. — *ad quam recurrit*, quam adit, *gens dura agrestûm* (vid. ad Geo. I, 160. et Aen. VII, 504.) *orantes*, cum precibus. De Participio autem voci collectivae Sing. numeri Plurali adiecto vid. infra v. 119 sq. et adnott. ad Aen. VI, 580. (III, 676. Geo. IV, 378. al.) — 22. Vulgo ex Bembi interpolatione *Aëreos nemorum tractus.* Quod nos cum Silligio edidimus, legitur in duobus Codd.; in ceteris *nemorum cultus.* Cf. autem Ecl. VI, 56. *nemorum iam claudite silvas.* Coniunctio verborum *saltus* et *silvae* defenditur locis Geo. III, 40. et IV, 53. — 23. *Te cultrice*, dum tu colis nemora et silvas. — *arva* ex uno Cod. Lindenbr. cum Silligio recepimus pro vulg. *astra*, quod ceteri libri exhibent. — 24. *Et tu*, scil. praeter Apollinem antea in auxilium vocatum. Sic autem omnes fere Codd., quos cum Silligio secuti sumus. Vulgo *At tu.* — *cui meritis* etc. i. e. qui iam meritus es carmina iisque gaudes; *chartae* enim pro carminibus, ut ap. Tibull. IV, 1, 27. 200. 211. — 26 sqq. Nec Gigantomachiam, nec Lapitharum pugnam cum Centauris, nec bellum Persicum canere aggredior, sed argumentum leve et humile meisque viribus aptum. Cf. similis Propertii locus II, 1, 17 sqq. — Versum 26., qui vulgo sic editur: *Sancte puer: tibi namque canit non pagina bellum*, quum in pluribus Codd. hic versus corruptus praecedat: *Triste Iovis ponitque canit non pagina bellum*, ideoque appareat, duas hic esse lectiones a librariis inter se confusas, Sillig. praetulit difficiliorem, quae a librariis non intellecta facile potuerit in vulgatam mutari, in auxilium vocato v. 36. principio. Unum, quod Sillig. ex coniectura mutavit, hoc est, quod pro *ponitque* edidit *Phorcique*, ut Iovis bellum cum Phorco, qui secundum Hygin. Praef. p. 4. ed. Munck. unus Gigantum fuerit, pro Gigantomachia in universum dictum sit. Ipse tamen Virgilius Aen. V, 240. (ubi vid. adnott.) Phorcum potius tamquam deum marinum producit; quare equidem, si modo magis accederent ad literarum ductus corruptae lectionis, praeferrem vel Taubmanni coniecturam *Iovis Rhoecique*, vel Schraderi *Iovis Coeique.* Barth. Adv. XIX, 13. emendabat *Iovis Otique* ex v. 233. Aliter tamen de hoc loco iudicat Iahn. ad Moret. 13. (in Seebodii *Archiv für Paed. u. Phil.* IV, 4. p. 632.), qui versum *Sancte puer* etc. defendit et alterum *Triste Iovis* etc. pro glossemate sequenti versui superscripto habet. — 27. *Phlegra tellus.* Vid. ad Aen. III, 578. *Phlegra* autem pro Phlegraea. Vid. ad Aen. VI, 877. et III, 602. — 28. *Nec -- compellit* etc. pro: nec canit compulsos etc. Cf. Ecl. VI, 62. et Markland. ad Stat. Silv. V, 3, 85. — *Centaureos in enses*, improprie, nam Cen-

Urit Erichthonias Oriens non ignibus arces;
Non perfossus Athos, nec magno vincula Ponto
Iacta meo quaerent iam sera volumine famam,
Non Hellespontus pedibus pulsatus equorum,
Graecia cum timuit venientes undique Persas;
Mollia sed tenui decurrens carmina versu,
Viribus apta suis, Phoebo duce, ludere gaudet.
Et tibi, sancte puer, memorabitur, et tibi crescet
Gloria perpetuum lucens, mansura per aevum,
Et tibi sede pia maneat locus, et tibi sospes
Debita felices numeretur vita per annos,
Grata, bonis lucens. Sed nos ad coepta feramur.
Igneus aetherias iam Sol penetrabat in arces,
Candidaque aurato quatiebat lumina curru,
Crinibus et roseis tenebras Aurora fugarat:

---

tauri non gladiis, sed saxis et stipitibus contra Lapithas utebantur. Ceterum de hoc certamine ipso vid. adnott. ad Aen. VII, 304. — 29. In meo carmine *Oriens* (populi orientis, Persae) *non urit Erichthonias arces*, Athenas. Cf. Prop. II, 5 (6), 4. et adnott. ad Geo. III, 113. Infra v. 334. (ubi vid. adnott.) *Erichthoniae arces* Troiam significant. — 30. *Athos* (de quo vid. ad Geo. I, 332.), a Xerxe Graeciam petente *perfossus*. Cf. Herod. VII, 23 sq. Tzchuck. ad Melae II, 2, 10. Cousinery *Voyage dans la Macédonie* II. p. 133 sqq. et Leake *Trav. in North. Gr.* III. p. 133 sqq. — *vincula Ponto iacta*, iniecta, i. e. pons a Xerxe Hellesponto impositus. (Herod. VII, 33 sqq.). — 31. *iam* de tempore, quo poëta carmen suum scribit. — *sera* pro *sero*. Vid. Vechner. Hellenol. p. 216. et Ruddim. II. p. 373. — 34. *decurrens* Heins. et Sillig. restituerunt pro vulg. *percurrere*, quum in pluribus Codd. legatur *pede currere*, Infinitivus autem asyndeton efficiat, quale vix alterum apud scriptores Latinos invenias. — (*pagina*) *decurrens - - ludere gaudet* pro gaudet se decurrentem ludere. Vid. ad Aen. II, 376. De verbo *decurrendi* autem vid. Walch. ad Tac. Agr. p. 112. et Sillig. ad Ciris v. 5. coll. adnot. ad Geo. II, 39. — 36 sq. Etiam tu aliquando carminibus celebraberis. Vulgo *Et tu, sancte puer, venerabilis et tibi certet* etc., quod nullum praebet sensum. *Tibi* pro *tu* plures habent Codd., pro *venerabilis* autem plurimi *memorabilis* vel *memorabile;* quod autem nos cum Sillgio edidimus *Et tibi s. p. memorabitur* (scil. gloria, i. e. gloria in tuum honorem divulgabitur), diserte legitur in tribus Codd. — *crescet* Sillig. ex coniectura restituit pro vulg. *certet.* Both. coni. *certa est.* — 37. *lucens.* Sic plurimi et optimi Codd., quos cum Sillgio secutus sum. Vulgo *lucis.* — *mansura per aevum.* Cf. Ovid. Met. V, 227. — 39. Vita sospes tibi debita numeretur per annos felices. *Numeretur* autem ex Heynii coni. cum Sillgio edidimus; vulgo *memoretur.* — 41. Describitur medium tempus inter Auroram evanescentem et Solem vere orientem. Pro *aethereas arces*, i. e. coelum (vid. Aen. I, 250. Burm. ad Ovid. Am. III, 10, 21. et adnott. ad Geo. I, 240.), aliquot Codd. *etneas*, *aethneas*, *Aetnaeas*, quod sine iusta causa praefert Iacob. ad Lucil. Aetn. 356. p. 191. Scalig. coni. *Oeteas.* — *penetrabat.* Sic Cod. Helmst., quem Sillig. iure secutus est, ut Imperf. sensu inchoativo usurpatum sit. Vid. adnott. ad Aen. VI, 468. et XII, 394. Vulgo *penetrarat*, quod non convenit sequentibus verbis. — 42. *quatiebat lumina*, i. e. radios emittebat, spargebat, ut ap. Cic. Arat. fragm. XX, 3. p. 522. Orell. *Leo tremulam quatiens e corpore flammam* et v. 285. p. 532. *mediocre iacit quatiens e corpore lumen.* Cf. etiam Ciris v. 349. *lux ubi diem quatiebat.* — 43. *Crinibus roseis.* Cf. Ovid. Am. II, 4,

Propulit ut stabulis ad pabula laeta capellas
Pastor, et excelsi montis iuga summa petivit,
Lucida qua patulos velabant gramina colles.
Iam silvis dumisque vagae iam vallibus abdunt
Corpora, iamque omni celeres e parte vagantes
Tondebant tenero viridantia gramina morsu.
Scrupea desertis haerebant ad cava rupis,
Pendula proiectis carpuntur et arbuta ramis,
Densaque virgultis avide labrusca petuntur.
Haec suspensa rapit carpente cacumina morsu
Vel salicis lentae, vel quae nova nascitur alnus;
Haec teneras fruticum sentes rimatur; at illa
Imminet in rivi praestantis imaginis undam.
O bona pastoris, si quis non pauperis usum
Mente prius docta fastidiat, et probet illis
Munera luxuriae spretis sibi, cognita curis,

---

43. *Placuit croceis Aurora capillis.* — Cum v. 44. cf. Tibull. II, 3, 15. *Ipse deus solitus stabulis expellere vaccas.* — 45. *montis iuga.* Vid. Passov. ad Tac. Germ. 43. — 46. *Lucida.* Plures Codd. *Lurida.* Iacobs. in Spec. emendatt. p. 89. coni. *Florida*, coll. Aen. I, 430. Alias coniecturas praetereo. — Cum v. 47 sqq. cf. Colum. VII, 6. — 49 sqq. Vulgo versus sic collocantur: 48. 50. 49. 51, sed invitis Codd., quorum auctoritatem secutus Sillig. eos recte transposuit. *Tondebant* idem Vir. doct. ex omnibus Codd. suis revocavit pro vulg. *Tondentur.* De Praesente et Imperfecto in eadem sententia coniunctis vid. Ruhnk. ad Rutil. Lup. p. 45. Wopkens. Lectt. Tull. III, 7. p. 278 sq. et Cort. ad Lucan. VI, 663. coll. adnot. ad Aen. IV, 150. et II, 482., de verbo *tondendi* autem adnott. ad Geo. I, 71. et Aen. III, 538. — 50. Vulgo (haud dubie ex Bembi coniectura) *desertae perrepunt ad cava rupis;* sed *desertis haerebant* in omnibus fere Codd. legitur, quos cum Silligio secutus sum, quamquam haereo in voc. *desertis;* quod enim Sillig. dicit, *desertis* hic eadem ratione dictum esse, qua alibi *alternis*, ut Ablativus Adverbii loco positus sit, id mihi minus probabile videtur. — 51. *arbuta* pro pomis. Cf. Burm. ad Prop. p. 26. — 52. *labrusca.* Vid. ad Ecl. V, 7., ubi tamen, ut alibi, *labrusca* est Substantivum primae Declin., quare etiam h. l. Cod. Helmst. *labrusca petita est. Labruscum*, quod alibi nusquam inveniri videtur, hic fructum labruscae significat. Laudatur propterea hic versus (tamquam Virgilianus) a Nonio p. 211. — 53. *Haec suspensa*, ipsa se erigens capella. — *carpente* quum displicat post *carpuntur*, Schrader. coni. *rodente* et Wakef. Silv. crit. p. III. p. 119. *cupiente.* — 55. *rimatur.* Vid. ad Geo. I, 384. — 56. Editores, iure haerentes in verbis *praestantis imaginis*, versui variis coniecturis succurrere studuerunt, quibus non opus esse putat Sillig., cuius tamen ratio locum expediendi paullo artificiosior videtur. Verbis enim sic construendis: *in undam rivi praestantis imaginis* haec fere addit: „Ultima vox eadem ratione a Participio *praestans* pendet, qua plurima Participia Praes. Genitivum admittunt (cf. Müller Progr. de vi et usu verborum quorundam Lat. Cosl. 1828. p. 5 sq.) *Praestare imaginem* dici potest, ut *praebere* ap. Tac. Ann. III, 60., *repraesentare* ap. Quinct. VI, 1.“ — 57 sqq. Cf. loci similes ab Obbario ad Hor. Ep. I, 10, 25. Vol. II. p. 79 sq. congesti. Imprimis autem cf. Geo. II, 458 sqq. — *pauperis usum*, i. e. eam vivendi rationem, qua pauper uti solet: *pauperis* autem pro pauperum, ut saepe. Cf. Moret. 64. *Non illi deerat, quod pauperis exigat usus.* — 59. Vulgo *Omnia luxuriae pretiis incognita curis*, unde Sillig. ea fecit, quae in contextu exhibuimus,

Quae lacerant avidas inimico pectore mentes.
Si non Assyrio fuerint bis lauta colore
Attalicis opibus data vellera; si nitor auri
Sub laqueare domus animum non tangit avarum,
Picturaeque decus, lapidum nec fulgor in ulla
Cognitus utilitate manet, nec pocula grata
Alconem referunt doctumque toreuma, nec Indi
Ornat bacca maris flagrans: at pectore puro
Saepe super tenero prosternit gramine corpus,
Florida cum Tellus gemmantes picta per herbas

---

verbo *Omnia* ex coniectura substituens *Munera*, coll. Aen. VII, 244. et Markland. ad Stat. Silv. p. VIII. ed. suae, et pro *pretiis incognita*, quum in Codd. quibusdam legatur *spretis*, scribens *spretis sibi*, ut sensus loci sit: *si quis non illis sibi* (i. e. a se) *spretis probet munera luxuriae cognita curis*, *quae* etc. Simul voc. *cognitus* eadem signif. usurpari memorat ap. Iuven. XIII, 9. *casus multis hic cognitus*, et de *non* — *et* pro *non* — *neque* conferri iubet Huschk. ad Tibull. II, 4, 17. Both. coniecerat *O bona*, *pastoris si qui non pauperis* - - *et probet! Illi Omnia luxuriae spretis incognita curis.* — 60. *inimico pectore* (omissa Praepos. *in*) i. e. invido iis, qui sunt ditiores. Sillig., si vulgaris lectio durior videatur, etiam *in iniquo pectore* legi posse censet. — 61 sqq. Sequitur locus, quem Heyn. non temere ornatissimum et Virgiliana dictione dignum censet. *Si non - - at.* Vid. Geo. II, 461 sqq. Lucr. II, 24 sqq. al. Sensus est: *Si* (ei) *non fuerint vellera bis lauta colore Assyrio* (i. purpureo: cf. adnott. ad Geo. II, 465.) s. dibapha (Plin. IX, 39, 63.), *data* (empta) *Attalicis opibus* (ingenti pretio; nam Attali, Pergameni reges, imprimis Attalus II. Philadelphus divitiis abundabant, quas potissimum in regiam suam splendidissime exornandam insumebant: vid. Interpp. ad Hor. Od. I, 1, 12.) — 63. *sub laqueare.* Vid. ad Aen. I, 726. — — 64. *lapidum fulgor*, gemmarum. Taubm. cum Barthio Adverss. XX, 19. de marmore et pictura musivaria cogitandum esse putat, quum de gemmis infra demum v. 67. agatur. Sed ibi de unionibus, non de gemmis sermo est. — Sillig. locum sic capit: *in ulla Cognitus utilitate*, i. e. in nulla cogn. utilitate, ut negatio ex Copula *nec* huc pertineat, et haec sit sententia: cuius nullam utilitatem, nullum usum esse constat; qua poëta in universum significet, quam vilia sibi videantur illae res, quas vulgus mirari soleat: *manet* autem (ad quod verbum ex v. 62 sq. repetendum *si non*) idem fere sit quod *adest*, *possidetur;* ideoque poëta nihil aliud dicat quam: si purpuram, aurum, gemmas etc. — quae res nullius sunt utilitatis — non habet. Heyn. autem fortasse rectius coniungit *manet cognitus*, et locum sic interpretatur: „si nec fulgor lapidum inter res utiles ab eo refertur, cognitus ipsi est ullius utilitatis esse.“ — V. 66. et 67. vulgo sic exhibentur: *Alconis referent Boethique toreuma, nec Indi Conchea bacca maris pretio est: at pectore puro*, in quibus verbis et *Boethi* praeter omnem usum et analogiam contractum ex *Boëthi* (*Βοηθοῦ*, de quo caelatore satis noto cf. Plin. XXXIII, 12, 55. et Sillig. Catal. artif. p. 108 sq.), quum *οη* nec apud Graecos nec apud Latinos umquam per synizesin proferri soleat, et vox *ἅπαξ λεγομένη conchea*, hic etiam sine iusto sensu iuxta *baccam maris* posita, quam maxime offendunt. Quare huic difficultati egregie succurrit Cod. Colb. IV. lectio *Alconem referunt doctum toreuma*, *nec Indi Ornat bacca maris nec flagrat pectore puro*, unde Sillig., facili coniectura in auxilium vocata, effecit illos versus, quos in contextu exhibuimus. De *Alcone* artifice vid. ad Ecl. V, 10, et de verbo *referendi* pro *exhibendi* Aen. XII, 348. coll. adnot. ad Aen. IV, 329. *Alconem* autem *doctumque toreuma* pro Alconis doctum toreuma. Vid. adnott. ad Ecl. II, 8. VIII, 95. etc. Adi. autem *doctus* etiam de artifici-

Vere notat dulci distincta coloribus arva;
Atque illum, calamo laetum recinente palustri,
Otiaque invidia degentem ac fraude remota,
Pollentemque sibi, viridi cum palmite ludens
Tmolia pampineo subter coma velat amictu.
Illi sunt gratae rorantes lacte capellae,
Et nemus, et fecunda Pales, et vallibus imis
Semper opaca novis manantia fontibus antra.
Quis magis optato queat esse beatior aevo,
Quam qui mente procul dura sensuque probando
Non avidas agnovit opes, nec tristia bella
Nec funesta timet validae certamina classis;
Non, spoliis dum sancta deûm fulgentibus ornet
Templa, vel evectus finem transcendat habendi,

---

bus et artis operibus dici, apparet ex Mart. VIII, 51. aliisque locis. — *ornat*, scil. *pastorem*. — *Indi bacca maris*, margarita. Vid. ad Aen. I, 655. et Heind. ad Hor. Sat. II, 3, 241. — *flagrans*, i. e. splendens, fulgens, ut Aen. XII, 167. et al. — 69. *Tellus*, cum Silligio litera maiuscula scripsimus, ut Dea significetur, in quam solam haec videntur quadrare. Cf. Aen. IV, 166. — *picta*. Cf. Ecl. II, 50. ibique adnott. — 70. Pro *dulci* plures Codd. *dulcis*, et Colb. ille IV. *duris districta ligonibus arva*, quod Sillig. fortasse praeferendum censet, quamquam pro *districta* etiam *diffricta* legi posse censet. Equidem in vulg. lectione, quae bonum sensum praebet, acquiescendum puto. — 71 sqq. Ille sub vitium umbraculis otium fallit canendo. — *calamo*, fistula. Vid. Ecl. V, 48. coll. II, 32. etc. — *laetum recinente*. De Neutro Adiectivorum adverbialiter usurpato vid. adnott. ad Ecl. III, 8, 63. et al. Markl. ad Stat. Silv. III, 1, 163. Weichert. Ep. crit. p. 40. et Iacob. ad Lucil. Aetn. 26., hic a Silligio laud. — 73. *Pollentem*, divitem, potentem (ut Plaut. Capt. II, 2, 28. et Ciris v. 410.) — *sibi* Sillig. ex usu satis noto abundanter adiectum censet, ita tamen, ut notio insit *ex sua sententia*, coll. adnot. sua ad Catull. XCVII, 3. Sensus igitur est: agricola sua sorte contentus. — *viridi cum palmite* etc.: Verba sic construe: *coma Tmolia*, *cum palmite viridi velat eum subter amictu pampineo*, *ludens*, i. e. agricola sedet sub umbraculo viteo. De *Tmoliis* vitibus cf. adnott. ad Geo. II, 98., de duobus autem Adiectivis uni Substantivo adiectis (*Coma Tmolia ludens*) ad Aen. V, 24. et al. *Ludere* de rebus vento agitatis legitur etiam Ciris v. 143. et al. — 75. Pro *gratae* Wakef. e coniectura edidit *vaccae*, coll. Geo. II, 624. et III, 177. — *rorantes lacte*. Vid. ad Aen. VIII, 645. — 76. *Pales*. Vid. ad Ecl. V, 35. — 77. *Semper*, quod Taubm. cum *novis*, Heyn. autem cum *opaca* coniungendum putat, Sillig. rectius cum *manantia* iungit, ut sensus sit: „*die stets von frischen Wasser benetzten Grotten.*“ *Manare* autem haud raro idem esse, quod madidum esse et rorare aliqua re vel stillare aliquid, docent loci Cic. Div. I, 34. Ovid. Her. X, 55. Liv. I, 59. Plin. XIV, 20, 25. alii. — 79. *mente procul dura* Sillig. ex coniectura edidit, quum Codd. omnium lectio *pura* iustum sensum non praebeat. Nam *mente procul pura* nihil aliud significare potest, quam: sine pura mente, quod ab hoc loco alienum; et nescio, quomodo Heyn. ex vulg. lectione hanc sententiam possit eruere: „dum procul se continet, mentemque puram et sensum probandum, animi propositum rectum servat, non agnovit opes, non appetit.“ — 80. *nec tristia* pro vulg. *non tristia* Sillig. ex melioribus Codd. restituit. — 82. *spoliis dum - - ornet*, eo consilio, ut hostium spoliis templa deorum ornet. — 83. *evectus*, elatus (vid. Cort. ad Cic. Fam. VI, 7, 5.), *finem transcendit habendi*, plura cupit, quam debet;

Adversum saevis ultro caput hostibus offert?
Illi falce deus colitur, non arte, politus;
Ille colit lucos; illi Panchaïa tura,
Floribus agrestes herbae variantibus adsunt;
Illi dulcis adest requies, et pura voluptas,
Libera simplicibus curis; huc imminet, omnes
Dirigit huc sensus, haec cura est subdita cordi,
Quolibet ut requie victu contentus abundet,
Iucundoque liget languentia corpora somno.
O pecudes, o Panes, et o gratissima Tempe
Fontis Hamadryasin, quarum non divite cultu
Aemulus Ascraeo pastor sibi quisque poëtae
Securam placido traducit pectore vitam!
Talibus in studiis baculo dum nixus apricas
Pastor agit curas, et dum non arte canora

---

iis, quae ad vitam sustentandam necessaria sunt, non est contentus, ideoque in bello magnam et luculentam quaerit praedam. — 85. *falce politus*. *Falx*, quae opponitur *arti*, pro rudi scalpello accipienda, ut apud Martial. VI, 73. *Non rudis indocta fecit me falce colonus.* Cf. etiam Plin. XVII, 14. *falce laevicare truncum.* — 86. Agricolis herbae florentes turis pretiosi vicem sustinent. — *Panchaïa tura.* Vid. ad Geo. II, 139. et IV, 379. — 87. *variantibus* non i. q. variis, versicoloribus, sed transitive: qui variant herbas; ut ap. Ovid. Fast. III, 449. *Iamque ubi caeruleum variabunt* (vulgo *vallabunt*) *sidera coelum.* — 88. Cf. similes sententias ab Obbario ad Hor. Ep. I, 10, 18. Vol. II. p. 65. congestas. — 89. *simplices curae* quid sibi velint, non satis clarum. Quare Sillig. memorat, e Codd. vestigiis parum abesse quin poëtam scripsisse putet: *Libera simplicitas curis hunc eximit.* Wakef. edidit *Libera vindicibus curis.* — 93. *Tempe.* Vid. ad Geo. II, 469. et IV, 317. — 94. *Hamadryasin* Sillig. ex coni. edidit pro *Hamadryadum*, quum duplex Genitivus hic non locum habeat, siquidem fontes non habitentur ab Hamadryadibus, Graeca autem Dativi terminatio (de qua cf. Heins. ad Ovid. Her. XIII, 137.) Schneidero teste Gr. Lat. II. p. 311. saepe a librariis obliterata sit. — (*gratissima*) *fontis* i. q. propter fontem. Vid. Drak. ad Sil. X, 99. Ruhnk. ad Vell. II, 48. 93. Oudend. ad Luc. I, 212. Bentl. ad Hor. Od. II, 2, 6. Ruddim. II. p. 73 sqq. et quos praeterea laudant Weichert. ad Val. Fl. VIII, 14. et Sillig. ad h. l. coll. adnot. nostra ad Aen. I, 462. Hamadryades autem *fontibus*, i. e. aqua (cf. e. g. Aen. II, 686.) gaudere, in promptu est, quum arbores aqua destitutae arescant et intereant. — *quarum non divite cultu* etc. i. e. quas sine magno sumptu ideoque sine divitiis colendo pastor traducit vitam placidam et tranquillam, *aemulus Ascraeo poëtae*, exemplo Hesiodi vatis (cuius cf. Theog. 22 sq.). De *Ascraeo* autem *poëta* vid. ad Ecl. VI, 70. et Geo. II, 176. — Cum v. 96. cf. Hor. Ep. I, 18, 97. Cic. Sen. 23. Tusc. III, 11, 25. etc. — 97 sqq. Dum pastor inter has delicias vitae rusticae tempus canendo fallit, sole iam in medium coelum progresso, gregem agit in luci umbram; quae tamen omnia, in universum dicta, pertinent omnino ad laudes vitae rusticae, neque sunt ad illum unum pastorem referenda, de quo hoc carmine agitur. — In verbis *apricas agit curas* (pro: apricus agit curas) non haerendum, quum poëtae epitheta haud raro alii nomini apponere soleant, quam quo proprie pertinent. Vid. adnott. ad Ecl. IX, 58. et al. *Curas agere* autem defendi similibus locis, vere observat Sillig. coll. Heinsio ad Ovid. Her. XVI, 302. — 98. *non arte* Sillig. recte coniungere videtur cum *compacta*, ut sit i. q. non artificiose. In Adiectivo enim et Participio uni Substantivo

Compacta solitum modulatur arundine carmen;
Tendit inevectus radios Hyperionis ardor,
Lucidaque aethereo ponit discrimina mundo,
Qua iacit Oceanum flammas in utrumque rapaces.
Et iam compellente vagae pastore capellae
Ima susurrantis repebant ad vada lymphae,
Quae subter viridem residebant caerula muscum.
Iam medias operum partes evectus erat sol,
Cum densas pastor pecudes cogebat in umbras,
Ut procul adspexit luco residere virenti,
Delia diva, tuo, quo quondam victa furore
Venit Nyctelium fugiens Cadmeïs Agaue
Infandas scelerata manus e caede cruenta;
Quae gelidis bacchata iugis requievit in antro,
Posterius poenam gnati de morte datura.

---

sine Copula adiectis non haerendum esse, ad Geo. I, 449. et alibi vidimus. — *Compacta arundine.* Vid. ad Ecl. II, 32. — *modulatur carmen.* Vid. ad Ecl. IV, 14. — 100. *Hyperionis ardor*, i. e. Solis. Cf. Ovid. Met. VIII, 564. Fast. V, 385. Stat. Silv. IV, 4, 21. etc. Ὑπερίων enim (super nos iens) iam apud Homerum Od. I, 8. (ubi vid. Nitzsch.) XII, 132. al. est Solis cognomen. Alibi Solis patrem, Urani et Gaeae filium, significat (Hes. Theog. 371. Apollod. I, 1, 3. 2, 2. Cic. N. D. III, 21. Ovid. Met. IV, 192.) — 101. *aethereo ponit discrimina mundo*, sol in medio cursu constitutus (cf. v. 106.) coelum in duas partes aequas discriminat. — *aethereus mundus* pro coelo legitur etiam ap. Tibull. III, 4, 17. Senec. Hippol. 332. et alibi. Cf. etiam adnott. ad Geo. I, 232. — 102. *Qua iacit* etc., quatenus Orientem et Occidentem versus radios aequa lance dispergit. *Rapaces*, quod pro vulg. *capaces* iam Wakef. ad Lucr. V, 398. et Heyn. coniecerunt, Sillig. in omnibus Codd. suis invenit. — 104. Schrader. coni. *Lene susurrantis;* sed *Ima*, i. e. in imo, non sollicitandum: caprae, quae ante in rupibus vagatae erant, a pastore coactae ad rivum conveniunt in intimo vallis recessu fluentem. — *susurrantis lymphae.* Plures locos, ubi de murmure aquae sermo est, collegit Obbar. ad Hor. Ep. I, 10, 21. Vol. II. p. 67. — Pro *repebant* Barth. Adv. XXX, 24., cui adsensus est Wakef. ad Lucr. VI, 1287., parum feliciter coni. *repedabant.* — 105. Heins. coni. *Quae s. v. saliebat garrula m.* et Heyn. pro *residebant* voluit *resonabant;* sed Sillig. putat, *residebant* posse excusari, si recordemur, *sedere* saepe dici de rebus, quae humilia sint atque depressa, coll. Heinsio et Drak. ad Silium VI, 646. — 108. Describit poëta lucum sub Cithaerone monte situm et Dianae sacrum, in quem olim venit Agaue, Cadmi filia, Pentheo filio laniato. — *Ut* Sillig. ex melioribus Codd. restituit pro *Et*, quod Heyn. ex paucis libris recepeerat, et explicuit per *Ubi*, coll. adnot. sua ad Catull. XI, 3. Vid. etiam adnott. ad Aen. V, 329. — 109. *Delia.* Vid. ad Ecl. VII, 29. — 110. De *Agaue* (Ἀγαυή), Cadmi et Harmoniae filia, quae Bacchico furore correpta ipsum filium suum, Pentheum, his Orgiis in Cithaerone monte celebrandis resistentem, quem pro fera bestia habebat, laniavit, vid. Apollod. III, 4, 2. 5, 2. Hygin. f. 240. 254. et Ovid. Met. III, 700 sqq. — *Nyctelium*, i. e. Bacchum, *fugiens*, i. e. abhorrens a sacris Bacchicis, postquam ad se rediit et scelus suum cognovit. *Nyctelius* autem (Νυκτέλιος, i. e. Nocturnus) vocabatur Bacchus propter sacra eius nocte potissimum celebrata. Cf. Ovid. Met. IV, 15. A. A. I, 567. et Serv. ad Aen. IV, 303. — 113. In Codd. haec

Hic etiam viridi ludentes Panes in herba
Et Satyri Dryadesque choros egere puellae
Naïadum coetu. Tantum non Orpheus Hebrum
Restantem tenuit ripis silvasque canendo,
Quantum te pernix remorantem, Diva, chorea
Multa tuo laetae fundentes gaudia vultu,
Ipsa loci natura domum, resonante susurro,
Quîs dabat, et dulci fessas refovebat in umbra.
Nam primum prona surgebant valle patentes
Aëreae platanus, inter quas impia lotos,
Impia, quae socios Ithaci moerentis abegit,
Hospita dum nimia tenuit dulcedine captos.
At, quibus insigni curru proiectus equorum
Ambustus Phaëthon luctu mutaverat artus,

---

leguntur *poenam gnati se morte futuram*, quae iusto sensu destituta sunt. Quod nos cum Sillígio exhibuimus, apparet iam in Ald. a. 1527. — 116. *Naïadum coetu*, omissa Praepos. *cum;* qua de re Sillig. conferri iubet Ruddim. II. p. 268. et Ellendt. ad Cic. Brut. 69, 242. Vid. adnott. ad Ecl. IV, 60. Aen. II, 122. et al. Quare non opus est Wakef. coniectura *in coetu*, nec Heyniana *et coetus*. — *Orpheus* τρισυλλάβως pronuntiandum. Vid. Schneideri Gr. Lat. II, 1. p. 12. De ipsa re cf. adnott. ad Ecl. III, 46. — De *Hebro* vid. ad Ecl. X, 65. et Aen. I, 317. — 118. Vulgo *Quantum te, Peneu, remorantem dia chorea*, ex Bembi coniectura. Omnes tamen Silligii Codd. *diva* pro *dia*, et plurimi *pernige*, unde iam Fabric. eruit *pernix*, quod Schradero (qui hanc lectionem adeo in Cod. Vossiano se invenisse testatur) et Heynio suadentibus Sillig. restituit. *Peneus*, cuius nominis Vocativus non potuit *Peneu* formari, omnino huc non quadrat; *pernix* autem *chorea*, de Panibus, Satyris et Dryadibus antea commemoratis intelligenda satis apte commemoratur, ut ap. Lucr. II, 636. *Curetum pernix chorea;* quamquam ipsa comparatio Orphei cum chorea pernice et Hebri cum Diana nemini potest placere. Wakef. pro *Peneu* coni. *Phoebe*. — *Diva* est Diana. — 119. *tuo laetae* Sillig. ex coni. edidit pro vulg. *tibi laeto*, quum unus Cod. Helmst. diserte exhibeat *tuo*, tres alii *tuae*, et *laete* vel *late*. Iam sensus hic est: Naides (quae per choream imprimis significantur, quod docet etiam v. 121., ut Panes et Satyri magis ad solum ornatum adiiciantur) *te tenent multa gaudia fundentes* (i. e. abundanter testantes) *laetae tuo vultu*, gaudentes, quod ipsis te adspicere licet. — 121. Verba sic coniungenda: *quîs* (Naisin) *ipsa loci natura, susurro resonante, domum dedit* (cf. v. 122 sqq.) *et fessas in dulci umbra refovebat*. Hinc apparet, supervacaneas esse Bothii coniecturas *modum* (pro *domum*) et *fessos*. — 122 sqq. Cum hac arborum enumeratione conferri potest Ovid. Met. X, 86 sqq. — 123. *impia lotos, Impia*. De iterato epitheto cf. Hor. Od. III, 11, 30 sq. Catull. LXIV, 404 sq. et adnott. ad Ecl. VI, 16, 20. Aen. I, 315. Impietas autem spectat ad iniuriam Ulyssi factam, cuius socii, loti dulcedine cognita, in Lotophagorum terra remanere voluerunt. Cf. Hom. Od. IX, 82 sqq. — De forma *lotos* vid. ad Ecl. III, 56. Geo. II, 81. Aen. III, 27. al. — 124. *abegit*, avocavit ab Ulyssis nave; loti suavitas effecit, ut socii Ulyssis ad naves non redirent. Cf. Hom. l. l. v. 94 sqq. Ceterum Heyn. vere memorat, confudisse poëtam lotos diversi generis, lotumque ab Ulysse in Africa repertam plane aliam esse, quam Boeotiae domesticam. Cf. etiam adnott. ad Geo. II, 84. et III, 394. — 126 sqq. Significantur Phaëthontiades s. Heliades in populos vel alnos mutatae, de quibus vid. adnott. ad Ecl. VI, 62. —

Heliades teneris implexae brachia truncis
Candida fundebant tentis velamina ramis.
Posterius, cui Demophoon aeterna reliquit
Perfidia lamentari, male provida Phyllis,
Quam comitabantur fatalia carmina quercus,
Quercus ante datae, Cereris quam semina, vitae:
Illas Triptolemi mutavit sulcus aristis.
Hic, magnum Argoae navi decus, edita pinus
Proceras decorat silvas hirsuta per artus;
Appetit aëreis contingere montibus astra

V. 128 sq. poëta Heynio hoc dicere videtur: „populos illas sororias ita inter se condensatas situ fuisse, ut implicarent mutuo nexu ramos et umbracula fierent.“ — *implexae* autem est Heinsii (ad Gronovii Diatr. Stat. T. I. p. 145. ed. Hand.) coniectura, a Sillgio pro vulg. *amplexa* recepta. Quia brachia in multos divisa erant ramos, Heliades dicuntur *truncis implexae* esse *brachia* (Accus. remotioris Obiecti). — *candida velamina* sunt folia populi albae, quae terram quasi velant, dum umbram demittunt (non ipsas Heliadas velant, ut Barth. Advers. XXI, 9. et Gronov. locum intelligunt); eaque *fundebantur*, i. e. abundanter procrescebant, progignebantur. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 20. Geo. I, 13. et Aen. VIII, 139. — 130 sq. Proxime stabat arbor amygdala, in quam mutata erat Phyllis, Sithonis, Thracii regis, filia, Demophoontis, Thesei et Phaedrae filii, ex Troia redeuntis perfidiam lamentata. Cf. Ovid. Her. II. A. A. III, 37. Hygin. f. 59. et Tzetz. ad Lycophr. 495. — V. 131. vulgo invitis Codd. sic editur: *Perfidiam lamentandi mala, perfida multis*, quorum verborum priora utcunque explicari possunt, si cum Handio l. l. *mala* intelligimus de doloribus, quemadmodum ap. Seren. Sam. 1048. *mala frigoris atque caloris*, ut sensus sit: Demophoon reliquit Phyllidi dolorem lamentandi perfidiam suam; ultima autem commodo sensu carent; quare Hand. coniicit *perdita Phyllis*, i. e. amore perdita. Nos pro instituto nostro etiam hunc locum exhibuimus ex Silligii recensione, qui eum, tribus coniecturis emendatum, sic explicat: Phyllidi *male providae*, i. e. improvidae (vid. adnott. ad Aen. II, 23.), quatenus putaverat, Demophoontem non rediturum esse, qui tamen post eius obitum rediit, Demophoon *perfidia*, i. e. per suam perfidiam, *reliquit lamentari aeterna*, quod haud dubie pro aeterna lamentandi materia positum putat; nam *aeterna*, ut alibi *crebra*, *multa* etc., pro Adverbio *aeterne* dictum accipit, et de verbis *reliquit lamentari* conferri iubet Hor. Ep. I, 16, 61. Sat. II, 5, 69. Vechner. Hellenol. p. 222. Ruddim. II. p. 228 sq. et Cort. ad Lucan. VI, 776. (Cf. etiam Orell. ad Hor. l. l. Vol. II. p. 329 sq. et adnott. ad Aen. I, 66. 79. 319. et al.) — 132. *fatalia carmina quercus*, i. e. quercus, quae carmina fatalia s. oracula reddunt, quercus canorae et fatidicae, scil. Dodonaeae, de quibus vid. adnott. ad Ecl. IX, 13. et Geo. II, 16. Heins. malit *fatali carmine*. — 133. *ante datae* etc. Glandes ante frugum sationem a Triptolemo monstratam hominibus datae. Vid. Geo. I, 7 sq. — 134. *mutavit*, permutavit. — 135. *pinus edita*, i. e. excelsa (vid. infra v. 170.), *hirsuta per artus*, i. e. per ramos, qui tamen an praeterea usquam *artus* dicantur, valde dubitandum, (quare Both. legi voluit *hirsutaque taxus;* quam tamen arborem tristem et dirum adeoque veneno suo perniciosam (cf. Plin. XVI, 10, 20.) *silvas decorare* vix dici posse, vere memorat Sillig.) — *magnum decus Argoae navi*, e qua Argo navis confecta et exornata fuit. *Argoa navis*, ut ap. Val. Fl. VII, 573. *Argoa ratis.* Idem Adiectivum legitur ap. eundem V, 436. VI, 116. Hor. Epod. XVI, 57. al. Hanc autem navem ex pinis Pelii, Thessaliae montis, factam fuisse, diserte narrat Diod. IV, 42. Ceterum de ea cf. Pauly *Realencyclop.* I. p. 723 sq. — 137. *montibus* (pro

Ilicis et nigrae species et laeta cupressus;
Umbrosaeque monent fagus hederaeque ligantes
Brachia, fraternos plangat ne populus ictus;
Ipsaeque excedunt ad summa cacumina lentae,
Pinguntque aureolos viridi pallore corymbos;
Quîs aderat veteris myrtus non nescia fati.
At volucres patulis residentes dulcia ramis
Carmina per varios edunt resonantia cantus.
His suberat gelidis manans e fontibus unda,
Quae levibus placidum rivis sonat acta liquorem.
Hinc illi geminas avium vox obstrepit aures,
Hinc querulas referunt voces, quîs nantia limo
Corpora lympha fovet; sonitus alit aëris Echo,

---

quo Scaliger. legi voluit *motibus*) recte vindicat Huschk. ad Tibull. I, 7, 15. per locum Hom. Il. XIV, 287. — 138. *ilicis species* per periphrasin pro ilice simpliciter. — *laeta cupressus* Heynio iudice adversatur arboris naturae et poëtarum usui, quare et ipse et alii varias coniect. protulerunt; sed *laetam cupressum* recte defendunt Gronov. Obss. II, 3. et p. 231. et Barth. Advv. XXI, 9. — 139. *monent* ex uno Cod. Voss. restituit Sillig. pro vulg. *manent*, quod iustum sensum non praebet. Iam hic est sensus: Fagus et hederae adstantes ramis suis populorum brachiis implicitae illas ligant, et ita quasi *monent*, prohibent, ne populi fratris mortem semper lugentes nimium doleant et plangant (assidue moveantur). Cf. etiam infra v. 182. — 140. *ictus*, vulnera et mortem. — 141. *excedunt*. Heyn. malit *succedunt;* sed structura rarior *excedere ad* vindicatur loco Velleii I, 2. *Hercules ad deos excesserat.* — 142. *pingunt viridi pallore*, ut apud Lucr. IV, 337. *Quae palloribus omnia pingunt.* Intelligendus autem per *viridem pallorem* foliorum color albicans. Similis igitur est locus Ecl. III, 39. *vitis Diffusos hedera vestit pallente corymbos.* — *corymbi*, i. e. racemi hederae cum acinis (vid. ad Ecl. 1. 1.), sunt *aureoli*, i. e. habent fructus crocei coloris. — 143. „In myrtum mutata femina Myrsine. Vid. Serv. ad Aen. III, 23. et Geopon. XI, 6.“ *H.* — 151. Heyn. coniungit *carmina per varios cantus*, ut alibi *per varios sonos;* sed rectius Sillig. videtur iungere *resonantia per varios cantus*, i. e. carmina, quae vario cantu, prout variae aves canebant, resonabant; ut carmina eadem sint, cantus autem diversi. Ceterum verbo indicasse sufficiat, eundem Heinsium hunc totum locum (v. 144—154.) singulis versibus transpositis multumque mutatis post v. 100. retraxisse. — 146. *suberat* iam Bembus restituit pro Codd. lectione *superat.* De Imperfecto in eadem sententia cum Praesente (*sonat*) coniuncto vid. adnott. ad Aen. IV, 150. et Ciris v. 358—360. — *unda sonat liquorem*, ut Geo. IV, 370. (ubi vid. adnott.) *saxosum sonans.* Cf. etiam adnott. ad Ecl. V, 64. et Aen. I, 328.; *undam* autem *levibus rivis* consociatam recte tuitus est Huschk. ad Tibull. T. II. p. 687. — *acta* pro vulg. *orta*, quod admodum languet, Sillig. recte restituit e Cod. Voss. Cf. Ovid. Fast. I, 404. *rivus agebat aquas.* — Pro *liquorem* Both. sine iusta causa coni. *soporem.* — 148. Vulgo *Et quamquam geminas* etc. Quod nos cum Silligio edidimus, iam Scaliger. e vetere scheda Contiana praetulerat. — 149. Vulgo *Hanc*, sine sensu. *Hinc* ex eadem scheda restituit Scaliger. De duplici *hinc* vid. adnott. ad Aen. X, 760. et I, 162. — *querulas* (*voces*) idem Scal. e Codice illo revocavit pro vulg. *querulae.* Cf. Geo. I, 378. *Et veterem in limo ranae cecinere querelam.* — *quîs*. Scal. ex eodem Cod. *quae.* Sed minus apte *corpora referunt voces;* quare praestat vulgata, quam recte Sillig. retinuit. *Quîs*, a

Argutis et cuncta fremunt ardore cicadis.
At circa passim fessae cubuere capellae,
Excelsisque super dumis, quos leniter afflans
Aura susurrantis possit confundere venti.
Pastor, ut ad fontem densa requievit in umbra,
Mitem concepit proiectus membra soporem,
Anxius insidiis nullis; sed lentus in herbis
Securo fessos somno mandaverat artus:
Stratus humi dulcem capiebat corde quietem,
Ni fors incertos iussisset ducere casus.
Nam solitum volvens ad tempus tractibus îsdem
Immanis vario maculatus corpore serpens,
Mersus ut in limo magno subsideret aestu,
Obvia vibranti carpens gravis aëra lingua,
Squamosos late torquebat motibus orbes.
Tollebant aurae venientis ad omnia visus.
Iam magis atque magis corpus revolubile volvens

---

favet pendens, i. q. *quarum.* — 151. *Argutis.* Vid. ad Geo. I, 377. — Pro *et cuncta* Cod. Scaligeri *et cultu*, quod Heynio elegantius videtur. — *ardore*, per aestum. Heinsius *fremunt arbusta*, quod Heyn., Iacobs. et van Kooten Spicil. ad Schraderi Emendatt. p. 8. praeferunt, coll. Ecl. II, 13. et Geo. III, 328. Ceterum de sono a cicadis edito Sillig. conferri iubet Cari *Analekten zur Naturwissensch.* p. 141 sqq. — 152. *fessae.* Schrader. coni. *fusae*, quod recte improbat Hand. ad Stat. Silv. T. I. p. 214. — 153. *Excelsis super dumis*, i. q. crescentibus in excelsis rupibus. Cf. Gronov. Diatr. Stat. I. p. 538. ed. Lips. Copula *que* vim explicativam habet: *et quidem* vel *id est.* Vid. adnott. ad Ecl. III, 34. Geo. I, 498. Aen. I, 111. — 154. *aura venti*, ut alibi *aura Boreae*, *Zephyri* etc. Cf. Val. Fl. IV, 722. et Lucr. I, 11. — *possit* Heynius frigere cencet, et Scalig. praeferre videtur unius Cod. lectionem *poscit*, quam explicat per πειρᾶται, i. e. sibi quasi poscit, aggreditur. Sed recte Sillig.: „Ut ubique, ita etiam h. l. verbum illud auxiliare (*posse*) suam vim retinet. Nescit poëta, num aura dumos conturbatura sit: facere certe potest per rationem, qua sunt dissiti.“ — 157. *lentus.* Vid. ad Ecl. I, 4. — 158. *fessos* Sillig. e Nodelli (Obss. crit. p. 38.) coniectura edidit pro vulg. *pressos*, quod, si *securo somno* sit Ablativus a *pressos* pendens, non habeat quo referatur *mandaverat*, sin vero *securo somno* sit Dativus a *mandaverat* pendens, nemo sciat, unde membra premantur. *Fessos* autem *artus* cum somno coniunctos vide Geo. IV, 190. Aen. II, 253. III, 511. alibi. Praeterea vero Sillig. etiam profert coniecturam *languidus* pro *lentus in*, ut haec sit constructio: *sed languidus artus somno securo pressos mandaverat herbis.* — 160. *ducere casus.* Cogitandum de sortibus ex urna ducendis; et *incertos casus* scriptum, quia incertum erat, utrum pastor interimeretur a serpente, an a culice servaretur. Both. coni. *ludere casus.* — 161. *volvens.* Cf. v. 194. ibique adnott. — *ad tempus.* Vid. Hand. Turs. I. p. 99 sq. — 163. *magno subsideret aestu* ex Bembi emend. Cf. etiam Heins. ad Aen. XI, 268. Veteres editt. *sub sideris aestu.* „Serpens in limo, quem fons in propinquo effusus fecerat, a solis aestu recreare se volebat. Cf. Geo. III, 432.“ *H.* — 164. *Obvia* (*vibranti*) pro Adverb. obviam, adversum. — *gravis* de gravi anima intelligendum. Cf. Geo. III, 415. — *carpens aëra.* Heyn. malit *lambens*, Heins. *decerpens* s. *detergens gramina*; et sane Geo. IV, 311. *carpere aëra* longe alia significatione usurpatum pro *volare.* — V. 166. haud dubie est corruptissi-

Attollit nitidis pectus fulgoribus, et se
Sublimi cervice rapit, cui crista superne
Edita purpureo lucens maculatur amictu,
Adspectuque micant flammarum lumina torvo.
Metabat late circum loca, cum videt ingens
Adversum recubare ducem gregis. Acrior instat
Lumina diffundens intendere, et obvia torvo
Saevius arripiens infringere, quod sua quisquam
Ad vada venisset: naturae comparat arma,
Ardet mente, furit stridoribus, intonat ore,
Flexibus et versis torquetur corporis orbis;
Manant sanguineae per tractus undique guttae;
Spiritibus rumpit fauces. Cui cuncta paranti
Parvulus hunc propior humoris terret alumnus,
Et mortem vitare monet per acumina. Namque
Qua diducta genas pandebant lumina gemmis

---

mus, sed ea ipsa de causa, quum nimis amplum coniiciendi et hariolandi praebeat campum, a Silligio plane non tactus. Ald. *Pallebant aurae liventis*, ut auctor versus hoc dicat: Omnia undique loca pallebant ad sensum halitus virosi. — 169. *rapit* Bembus e Cod. suo edidit pro vulg. *caput*, quod ceteri Codd. exhibent. — Verba sequentia *cui crista - - - amictu* parenthetice sunt capienda, quum v. 171. arcte cohaereat cum his *Sublimi cervice rapit.* — 170. *maculatur*, i. q. est maculata, i. e. variis coloribus distincta, praetexto limbo purpureo, unde ipsa lucebat. — 171. *flammarum lumina* pro vulg. *flammantia* Sillig. ex omnibus Codd. restituit. *Lumina* autem *flammarum* pro luminibus flammantibus. Vid. supra v. 15. — 172. *metabat*, caput quaquaversus movens loca circa se quasi explorabat et recognoscebat. Cf. Doederl. *Syn.* II. p. 169. Quum tamen hic unus sit locus, ubi verbum activum *metare* legatur, Sillig. coniicit *Metata est late.* — 174. Heyn. recte coniungit *lumina intendere;* Sillig. autem *intendere* pro simplici tendere, i. e. proficisci, positum censet, quod probare non possum. Quae sequuntur paullo horridius dicta, sic capienda sunt: *et* (quae) *torvo* (serpenti) *obvia* (sunt), *saevius* (aut ex vulg. lect. *saepius*) *arripiens infringere*, (ut ea infringat: cf. adnott. ad Ecl. IV, 54. Geo. I, 280. Aen. I, 527. etc.), *quod* etc. — 175. *Saevius* pro vulg. *saepius* Sillig. edidit ex Bothii coniectura; quae minus necessaria videtur. — 178. *et versis* Sillig. ex Helmst.; vulgo *eversis.* — 190. *Spiritibus* (i. e. anhelitu) *rumpit* Sillig. (coll. Geo. III, 328. et Copae v. 27.) ex suis Codd. restituit pro *Spiritus et rumpit*, quod Heyn. edidit. — *cui paranti* Sillig io, qui conferri iubet exempla a Marklando ad Stat. Silv. IV, 5. 8. p. 325. ed. Dresd. collecta, Dativus commodi videtur. Equidem cum Scalig. et Heynio malim *Quo parente.* Heyn. etiam v. 181. sic comptiorem fore iudicat: *Parvulus humoris pastorem exterret alumnus.* — 181. Vulgo *prior humoris conterret.* Quod edidimus, Sillig. ex uno tantum, sed bono Cod. Helmst. restituit. De brevi syllaba (*propiŏr*) arsis vi producta vid. ad Ecl. I, 39. et alibi. — 182. *per acumina*, per ictum aculei. — 183. Culex pastorem pungit in medio oculo; quod poëta sic expressit: ubi *lumina diducta*, i. e. quando diducuntur (cf. Cort. ad Lucan. VI, 574. Heindorf. ad Hor. Sat. I, 2, 66. cum adnott. ad Geo. I, 206. et Aen. IX, 565), *pandebant*, aperiebant, *genas*, palpebras (vid. Burm. ad Propert. p. 790.) *gemmis*, pupillis oculorum in formam gemmarum formatis et splendentibus, i. e. faciebant, ut gemmae s. populae cerni possent. *Sillig.* praeterea haec addit: „Palpebrae foribus quasi comparantur, quibus apertis vel reclusis

Ac senioris erat naturae pupula, telo
Icta levi. Tum prosiluit furibundus, et illum
Obtritum morti misit; cui dissitus omnis
Spiritus excessit sensus. Tum torva tenentem
Lumina respexit serpentem comminus; inde
Impiger, exanimis, vix compos mente, refugit,
Et validum dextra truncum detraxit ab orno —
Cui casus sociaret opem, numenve deorum,
* Namque illi dederitne viam casusve, deusve, *
Prodere sit dubium, voluit sed vincere talis
Horrida squamosi volventia membra draconis —
Atque reluctantis crebris foedeque petentis
Ictibus ossa ferit, cingunt qua tempora cristae;
Et quod erat tardus, somni languore remoto,
Nec prius adspiciens timidos caecaverat artus:
Hoc minus implicuit dira formidine mentem.

---

pupulae prodeunt, et *pandere* verbum proprie de portis vel foribus dicitur." Wakef. coni. *pingebant.* — 184. Vulgo *Hac senioris* etc. *Ac* ex uno Colb. II. restituit Sillig. — *pupula senioris naturae* satis mire dictum. Sillig. tamen memorat, hanc periphrasin eum minus offensuram, qui meminerit, *naturae* vocem saepe inservire periphrasi, coll. Walch. ad Tac. Agr. 13. p. 208. — 185. *icta*, sc. est, cum pupula coniungendum. — 186. *morti misit.* Vid. adnott. ad Aen. II, 85. — 187. *torva tenentem lumina.* Vid. ad Aen. VI, 467. et Ecl. II, 63. — *dissitus,* dispersus. Vox Lucretiana: cf. v. c. III, 144. — *sensus* est Accus. a verbo *excessit* pendens. Cf. Cort. ad Lucan. I, 497. Iacobs. et Sillig. malint *membris.* — 189. *exanimis.* Plures Codd. *exanimus.* Sed vid. ad Aen. IV, 8. et IX, 444. — *compos mente,* antique. Sic *compos animo* et *lingua* in Sallust. fragm. ap. Donat. ad Ter. Ad. III, 2, 12., *compos corpore et animo* ap. Liv. IV, 40. etc. — *refugit.* Codd. quidam *resurgit,* minus recte; nam resurrexerat iam pastor v. 185. — 191. *Cui c. sociarit* Sillig. cum Aldo et Heinsio restituit pro vulg. *Qui s. sociaret.* De *casu* et *deo* sibi oppositis vid. ad Ciris v. 278. — V. 192., qui desideratur in plurimis Codd. et connexum loci turbat, Sillig. (Wagnero suadente in Iahnii Annall. Vol. II. p. 128.) plane omisit. Nos, ut vulgares versuum numeri servarentur, asteriscis notatum retinuimus. Heyn. etiam v. 191. 193. et 194. pro inepti interpolatoris additamentis habet. — 193. *talis.* Vulgo *tales.* „Nescit poëta, utrum a deo aliquo, an casu adiutus fuerit pastor; talis tamen seu deus seu casus eum vincere voluit." Haec *Sillig.* — 194. De correpta ultima syllaba voc. *Horrida* ante *squamosi* vid. ad Aen. IX, 37. — *volventia*, scil. se. Vid. ad Aen. I, 234. et al. — 195. Serpens summa vi studet sese defendere. De Copula *que* alteri demum sententiae vocabulo adhaerente vid. ad Geo. IV, 22. et al. — 198. Vulgo: *Nescius adspiciens, timor obcaecaverat artus,* quae ad pastorem referri solent. Sillig. vero, hunc versum duabus coniecturis emendans, haec de serpente dicta accipit, et sic explicat: *Quod* serpens *erat tardus*, i. e. moratus (coll. Tib. I, 4, 27.), tempus amiserat pastoris occidendi, quem sopitum facile interimere poterat (vid. v. 180 sq.), et impetum tum demum fecit, quum languor pastoris per somnum contractus abiisset, quodque adspectu suo eius artus non prius caecaverat, ut timidi essent, propterea minus implicuit etc. *Timidos* igitur *artus* per prolepsin illam dictum putat, de qua vid. ad Geo. I, 320. et II, 353. coll. Aen. VII, 446. XI, 424. et Ovid. Met. III, 40. — *caecaverat* autem eo referendum, quod serpentes oculis in hostem defixis solo adspectu eum prae angore quasi caecum reddere putantur. — 199. *Hoc*, i. e. propterea. Vid. ad Geo. II, 425.

Quem postquam vidit caesum languescere, sedit.
Iam quatit et biiuges oriens Erebois equos Nox,
Et piger aurata procedit Vesper ab Oeta:
Cum grege compulso pastor, duplicantibus umbris,
Vadit, et in fessos requiem dare comparat artus.
Cuius ut intravit levior per corpora somnus,
Languidaque effuso requierunt membra sopore,
Effigies ad eum Culicis devenit, et illi
Tristis ab eventu cecinit convicia mortis.
Inquit: Quîs meritis, ad quae delatus acerbas
Cogor adire vices? Tua dum mihi carior ipsa
Vita fuit vita, rapior per inania ventis.
Tu lentus refoves iucunda membra quiete,
Ereptus tetris e cladibus; at mea Manes
Viscera Lethaeas cogunt transnare per undas;
Praeda Charontis agor. Vidi, ut flagrantia taedis
Limina collucent infernis omnia templis.

---

et Aen. IX, 492. — 201. Copulam *et* ante *biiuges* positam respondere alteri *et* v. 202., in promptu est, quare hic locus non adversatur iis, quae ad Aen. IX, 245. disputata sunt. — *biiuges:* vid. adnott. ad Aen. X, 587. et de *Nocte* bigis vecta ad Aen. V, 721. — *quatit equos.* Vid. ad Ciris v. 350. — *Erebois* (i. e. Ἐρεβώϊς) Sillig., Codd. vestigiis ductus, restituit pro vulg. *Erebo cit*, quum simplex *cit* praeterea nusquam inveniatur. *Erebois Nox* (quod sane epitheton et ipsum alibi legi non memini), i. e. in Erebo habitans, Viro doct. videtur defendi posse altero illo epitheto *Tartariae* ap. Val. Fl. III, 212., Eurip. Or. 176. Pors. πότνια νύξ, Ἐρεβόθεν ἴθι et Hes. Theog. 744 sq. Ceterum vid. adnott. ad Geo. I, 181. — Cum v. 202. cf. Ecl. VIII, 30. ibique adnott. — *aurata* Sillig. ex pluribus Codd. restituit pro vulg. *aurato*. Spectare autem hoc epitheton ad cacumen montis ultimis solis occidentis radiis collustratum, vix est quod commemorem. — 203. *duplicantibus*, scil. se: vid. modo v. 194., de ipsa autem re cf. adnott. ad Ecl. II, 67. — 204. *in artus* pro artibus. Vid. Burm. ad Petron. c. 33. — 206. *effuso*. Wakef. malit *e fuso* vel *offuso*, et Heyn. *infuso*, coll. Obss. ad Tibull. III, 4, 81. — 207. *Effigies*, εἴδωλον, umbra Culicis. — 208. *ab eventu* cohaerere videtur cum *tristis*. Heyn. dubitat, utrum sic intelligendum sit, an cum *cecinit* coniungendum: cecinit convicia propter id, quod evenerat. — 209. De verbo *Inquit* orationi praemisso vid. Catull. LV, 11. et de pleonasmo *cecinit - - inquit* adnott. ad Aen. II, 78. et V, 551. cum Silligii adnot. ad Catull. LXIII, 77. Vulgo *Quid meritus;* sed quum plurimi Codd. exhibeant *quid meritis*, Sillig. restituit Ald. et aliarum vett. editt. lectionem *Quîs meritis*. Cf. adnott. ad Ecl. I, 73. De duabus autem et tribus adeo interrogationibus in eadem periodo iunctis Sillig. conferri iubet Cic. Mil. 14, 38. ibique Garat. eiusd. Brut. 41, 152. Val. Fl. II, 53. Nep. Dat. 5. Timol. 2. et Reisig. ad Soph. Oed. Col. 809. — 213. *Manes*, i. e. dii inferi. Vid. ad Geo. IV, 489. — 214. *viscera* mire dictum pro corporis umbra. Memorabile etiam, quod Charon umbras trans Lethen vehit, non trans Stygem. — 215. Vulgo *Viden' ut*, quod iam Heyn. ab hoc loco alienum esse vidit, quum Culex narret, sibi adeunda fuisse loca infera. Quare Sillig. *Vidi, ut* ex Codd. recte restituit. De verbis *vide, ut* cum Indic. constructis vid. adnott. ad Ecl. IV, 52. — *taedis*, scil. Furiarum. — 216. Vulgo *Lumina coll. infestis* cett. *Limina* Sillig. edidit ex coniectura Iacobsii, coll. Aen. V, 4., ipse tamen malit *Moenia*, coll. Aen. VI, 541. 549., de horum vocc. confusione conferri

Obvia Tisiphone, serpentibus undique compta,
Et flammas et saeva quatit mihi verbera Poenae,
Cerberus et diris flagrat latratibus ora,
Anguibus hinc atque hinc horrent cui colla reflexis,
Sanguineique ardore micant mihi luminis orbes.
Heu! quid ab officio digressa est gratia, cum te
Restitui superis leti iam limine ab ipso?
Praemia sunt pietatis ubi, pietatis honores?
In vanas abiere vices, et rure recessit
Iustitia et prior illa fides. Instantia vidi
Alterius; sine respectu mea fata relinquens
Ad pariles agor eventus; fit poena merenti.
Poena sit exitium, modo sit tum grata voluntas!
Exsistat par officium! Feror avia carpens,
Avia Cimmerios inter distantia lucos,

---

iubens Markl. ad Stat. Silv. Praef. p. IX. ed. Dresd. — *infernis* pro vulg. *infestis* post Calderinum idem Iacobs. coniecerat; *inferna templa* pro infernis locis. — 217. *Tisiphone.* Vid. ad Geo. III, 552. Aen. VI, 570. X, 761. — 218. *Poenae*, *Ποινῆς*, Furiae. Cf. Stat. Theb. VIII, 25. et Val. Fl. I, 798. *Poenae* Plurali numero commemorantur infra v. 376. Cic. Verr. V, 43. pro Cluent. 61. extr. Varr. ap. Non. IV, 418. al. — 219. *Cerberus et.* De Copula postposita vid. ad Ecl. I, 35. IV, 63. — *flagrat*, calet, ardet, *latratibus* (crebro repetitis) *ora*, (Accus. remotioris Obiecti). Vulgo *flagrant*, quod et ipsum defendi posse docet Sillig., ut *Cerberus et ora* dictum sit pro: *Cerberi ora*, *flagrare* autem de rebus repetitae operae intentione et perpetua agitatione calentibus usurpatum, ut Aen. IV, 407. 409. et Stat. Silv. I, 2, 47. *fervere*, vel ut *tepidum limen* ap. Catull. LXIII, 65. et Prop. I, 16, 22. De *Cerbero* ipso vid. ad Geo. IV, 483. et Aen. VI, 417. — 220. *hinc atque hinc.* Vid. ad Aen. I, 162. — 221. Vulgo *Sanguineique micant ardorem luminis orbes*, quod ferri poterat. Sillig. tamen emendavit hunc locum ex Cod. Helmst., ita ut *iam* in eo apparens ex coni. mutaret in *mihi.* Ceterum sive *ardore* sive *ardorem* legas, *Sanguinei* est Genit. cum *luminis* coniungendus. — V. 222. Asconius recte interpretatur: „Heu! quid est gratitudo, digressa ab officio grati animi." Alii aliter hunc locum capiunt. — 224. Vulgo locus minus recte sic distinguitur: - - *pietatis ubi? Pietatis honores In vanas* etc. Scaliger. censet, concinnius fore: *Praemia ubi pietatis? ubi pietatis honores.* Ceterum vid. supra ad v. 123. — 226. *Iustitia et prior* ex Schrad. et Iacobsii coni. edidit Sillig. pro vulg. *Iustitiae prior.* — *Instantia*, scil. *fata*, quod ex seqq. supplendum. — 227. *sine respectu*, non respiciens, non curans. — 229. Ipsum exitium patienter feram, dummodo mihi tum gratia referatur. *Sit* autem et *tum* Sillig. ex coni. scripsit pro vulg. *fit* et *dum;* quum nemo dicat *modo dum* pro *dummodo*, totumque locum satis putidum sic interpretatur: „Culex queritur, se mortem pro pastore subiisse adeoque, quum *beneficio* dignus esset, poena affectum fuisse; atque ita clauditur v. 227. [228.] Tum pergit: Ego tamen illam poenam immeritus subibo, quamvis ea adeo sit exitium, hoc unum requirens, ut gratus mihi a pastore significetur animus et par officium praestetur." *Tum* vel Imperativum vel Coniunctivum concessivum excipiens conditionem indicat, qua quis aliquid vult fieri. Cf. Tursell. de Partt. p. 880. Heyn., ut multos alios huius carminis versus, sic etiam 228. et 229. spurios censet. — 230. *Exsistat par officium*, pro beneficio tibi praestito a te mihi hoc praestetur, ut corpus meum terra condatur et sic umbra mea, adhuc circa Acherontem versari coacta, ad sedes quietas admittatur. — 231. Animad-

Quem circa tristes densentur in omnia poenae.
Nam vinctus sedet immanis serpentibus Otos,
Devinctum moestus procul adspiciens Ephialten,
Conati cum sint quondam rescindere mundum;
Et Tityos, Latona, tuae memor anxius irae —
Implacabilis ira nimis — iacet alitis esca.
Terreor ah tantis insistere, terreor, umbris!
Ad Stygias revocatus aquas, vix ultimus amni
Exstat, nectareas divûm qui prodidit escas,
Gutturis arenti revolutus in omnia sensu.
Quid, saxum procul adverso qui monte revolvit,
Contempsisse dolor quem numina vincit acerbus?
Otia quaerentes frustraque haurite, puellae,
Rite quibus taedas accendit tristis Erinys, —
Sicut Hymen praefata dedit connubia mortis, —

---

verte *Cimerios lucos* (i. e. omnino horrendos tenebris et frigore: cf. Hom. Od. XI, 14 sqq. et Völcker. *Homer. Geogr.* p. 154.) a poëta in Orcum translatos. — 232. Quum Pron. *quem* a *feror*, quo pertineat, nimis remotum sit et Culex se minus apte inter homines in Tartaro punitos ponat, Sillig. malit *Quae* (avia) *circa.* — 233. In Orco varia sceleratorum supplicia spectare Culex coactus est, quae fere omnia etiam Aeneidis l. VI. commemorantur. De *Oto* et *Ephialte* vid. Aen. VI, 582 sq. — 235. *rescindere* Schradero Emendd. p. 19. suasore iam Heyn. e Cod. Voss. restituit pro vulg. *incendere.* Cf. Aen. VI, 583. et Geo. I, 280. — 236. De *Tityo* vid. Aen. VI, 595. Verba *Implacabilis ira nimis* parenthetice cum exclamatione dicta. — 238. Vulgo post *umbris* Commate tantum inciditur. Nos cum Silligio distinctionem mutavimus, ut v. 239. nova incipiat sententia. — 239. De Tantalo sermonem esse patet. Cf. Aen. VI, 601. — *ultimis*, „vix summa sui parte eminens," ut rectissime Heyn. *Ultimus* enim etiam i. q. extremus. Sillig. haec adnotat: „Ultimum scil. omne id est, quod a nobis est remotissimum (Heusing. ad Cic. Off. I, 17, 9.), et sic etiam Tantalus *ultimus* dici potest, utpote cuius caput sit ultimum, quod ex fundo maris eminet. Adde Ruhnk. ad Vell. Pat. II, 111.". — 240. *Exstat* Sillig. pro vulg. *restat* ex verissima Heinsii coniectura restituit. — *amni*, ex amni, de quo Ablat. cf. Schneid. Gr. Lat. II. p. 227. — 241. *Gutturis sensu* pro ipso gutture. Sentit guttur inopiam aquae, unde aret. — 242. De Sisyphi saxo vid. Geo. III, 39. — 243. *vincit* hic videtur esse i. q. pungit, cruciat. Hunc autem versum et ipsum ad Sisyphum spectare, neque de Ixione hic agi, quod Heyn. putat, in promptu est. Nam etiam Sisyphus deos contempserat. Cf. Schol. Hom. Il. VI, 153. a Silligio iam laud. — 244. De Danaidum scelere et poena vid. Aen. X, 497 sqq. — Vulgo *Otia quaerentem frustra? Vos ite puellae,* ut priora verba ad Sisyphum spectent (vel, ut Heynio videtur, ad Ixionem). Sed recte videtur Sillig. *quaerentes* ex Helmst. recepisse, quod „nisi haec verba de Danaidibus valeant, nihil vere de iis dicatur, quum tamen de omnibus iis, qui v. 232 sqq. in Tartaro puniri narrentur, ea afferantur, quae poenam eorum satis declarent." Idem Vir doct. ex Cod. Voss. lectione *frustraceu vite* felici coniectura restituit *frustraque haurite.* De Copula *que* tertio demum sententiae vocabulo adiecta vid. adnott. ad Geo. IV, 22. — 245. Quibus pro taedis nuptialibus Furia faces incendit, et quidem *rite*, i. e. iure, quod Sillig. (coll. Ovid. Met. III, 264. et VII, 798.) pro vulg. *ite* ex coni. edidit. — *Erinys.* Vid. adnott. ad Aen. II, 337. — V. 246. parenthetice accipiendum recte a virorum doct. coniecturis defendit Sillig. et sic capit: Hymen vobis dedit *connubia mortis*, i. e. letalia, utpote quibus et ipsae puellae et sponsi

Atque alias alio densat super agmine turmas,
Impietate fera vecordem Colchida matrem
Anxia sollicitis meditantem vulnera natis;
Iam Pandionias miseranda prole puellas,
Quarum vox Ityn edit Ityn, quo Bistonius rex
Orbus epops moeret volucres evectus in auras.
At discordantes Cadmeo semine fratres
Iam truculenta ferunt infestaque lumina corpus
Alter in alterius, iamque aversatur uterque,
Impia germani manat quod sanguine dextra.
Eheu mutandus nunquam labor! Auferor ultra
In diversa magis; distantia limina cerno;
Eridanus tranandus, agor delatus ad undam.
Obvia Persephone comites heroïdas urget

---

mortem subirent, et quidem *praefata*, i. e. praedicta et vaticinio destinata; ut sententia haec esse videatur: „Connubia, quae Hymen Danaidibus dedit, bonum eventum habere non potuerunt. Omina enim et praefationes non laeta fuerant, sed indicaverant, Furias quondam Danaidas taedis suis ad opus faciendum stimulaturas esse." — 247. *densat*, scil. Erinys, quae turmis sceleratorum semper novas addit. — 248. Accus. *Colchida matrem* (i. e. Medeam, de qua vid. ad Ecl. VIII, 47.) pendet a praecedente verbo *densat*. — 249. *anxia meditantem vulnera* pro: quae ipsa anxia meditatur vulnera. Cf. adnott. ad Ecl. IX, 58. et al. — 250. De Philomela et Procne, Pandionis, regis Attici, filiabus, vid. ad Ecl. VI, 78. — *Iam* inservit transitioni ad novum argumentum. Cf. adnott. ad Geo. III, 541. et Aen. XI, 213., ubi addi possunt, quos hic laudat Sillig., Heind. ad Cic. N. D. I, 12, 30. et Ellendt. ad Cic. Brut. 43, 159. — 251. Vulgo *Quarum vox Ityn et Ityn, quod B. r.* Nos versum exhibemus Silligii coniecturis emendatum, in quas eum duxerunt Codd. vestigia. — *edit* pro simplici dicit, nominat, ut ap. Liv. I, 46. et alibi haud raro. — *Bistonius rex*, Tereus, Ityos pater. De Bistonibus, Thraciae populo, ad quem etiam Senec. Agam. 673. aliique hunc mythum referunt, vid. Herod. VII, 110. Strab. VII. p. 331. Plin. IV, 11, 18. Steph. Byz. p. 169. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1076. — 252. *volucres aurae.* Vid. Aen. V, 503. XI, 795. etc. — 253 sq. Eteoclem quoque et Polynicem sibi mutua vulnera inferentes Culex in Orco conspicit. Cf. autem de umbris in Orco non solum eandem speciem retinentibus, qua ex vita discedunt, sed etiam eadem tractantibus, quae in vita tractarunt, adnott. ad Aen. VI, 495. 642. 651. — *semine* et *lumina* Sillig. ex omnibus fere Codd. suis restituit pro vulg. *sanguine* et *vulnera*. — 255. *aversatur* Sillig. ex Codd. pro vulg. *aversatus*. — 257. Idem Sillig. pro vulg. *Eheu* ex coni. edidit *Heu heu*, quum *eheu* primam syllabam corripiat, qua de re conferri iubet, quos ipse laudaverit in Indice Catulli p. 283. v. *heu*. Sed vide, quae contra hanc opinionem verissime disputavit Hand. Turs. II. p. 358. (et adnott. ad Ecl. II, 58.); quare haec mutatio non necessaria. — *mutandus numquam labor*, poena nunquam finem habitura. — 258. *limina* iam Scalig. refinxit pro *lumina* vel *numina*, quod vett. editt. exhibent. — 259. Vulgo *Elysiam tranandus agor* etc. *Eridanus tranandus* Sillig. recepit ex Schraderi coni., simul tamen memorans, quum Helmst. a m. pr. exhibeat *tranandum*, fortasse rectius legi *Elysiam tranandam et agor d. ad u.* De Eridano autem ad loca infera delato vid. adnott. ad Aen. VI, 659. Culex iam ad Elysium tendens, videt campos lugentium inque iis heroidas a Proserpina coactas ferre infortunium suum ex amore

Adversas perferre faces. Alcestis ab omni
Inviolata vacat cura, quod saeva mariti
Ipsa suis fatis Admeti fata morata est.
Ecce, Ithaci coniux! semper decus enitet oris,
Femineum incorrupta decus manet, et procul illa
Turba ferox iuvenum telis confixa procorum.
Quo misera Eurydice tanto moerore recessit,
Poenaque respectus et nunc in te manet, Orpheu.
Audax ille quidem, qui mitem Cerberon unquam
Credidit, aut ulli Ditis placabile numen,
Nec timuit Phlegethonta furentem ardentibus undis,
Nec moesta obtenta Ditis ferrugine regna,
Defossasque domos ac Tartara nocte cruenta
Obsita, nec faciles Ditis sine iudice sedes,
Iudice, qui vitae post mortem vindicat acta.
Sed fortuna valens audacem fecerat ante.
Iam rapidi steterant amnes, et turba ferarum
Blanda voce sequax regionem insederat Orphei;
Iamque imam viridi radicem moverat alte

---

infausto ortum. Hoc enim sibi velle videntur verba *Adversas perferre faces.* Non male tamen Heins. coni. *adv. perferre vices.* Veteres editt. quaedam *praeferre*, quod praeter Heinsium etiam Wakef. amplectitur coll. Stat. Silv. V, I, 257. cum adnot. Markl. — 264. *Ithaci coniux*, Penelope. *Ithacus* pro Ithacensi s. Ithacesio etiam Aen. II, 104. (ubi vid. adnott.) 122. 128. III, 629. al. legitur. — *enitet oris* Sillig. ex Cod. Helmst. recepit; vulgo *Icariotis.* — 267. *Quo* idem Vir doct. e coni. edidit, atque sic explicat: „in eos campos, ubi Alcestis et Penelope commorantur, recessit Eurydice.“ Vulgo *Quin*, quod sane ferri non potest. — 268. Verba vulgo male sic collocata *et nunc manet*, *Orpheus*, *in te* (ut Nomin. pro Vocativo positus et nomen, quod alias bisyllabum esse solet, sit trisyllabum) Scaligero et Schneidero Gr. Lat. II. p. 304. suasoribus transposuimus; eundemque verborum ordinem haud dubie etiam Sillig. exhibere voluit, apud quem in contextu apparet *et nunc*, *Orpheu*, *manet in te*, in Commentario autem et *nunc in te valet* (sic!), *Orpheu.* — Verba *Poena respectus in te manet* non ita intelligenda, ac si Orpheus ipse apud inferos puniretur, sed nihil aliud sibi volunt, quam: imprudentiae tuae etiamnum poenas solvis, utpote seiunctus a coniuge. Ceterum de Orphei et Eurydices fabula vid. adnott. ad Geo. IV, 485. — 269. Accus. Graec. *Cerberon* invenitur etiam ap. Ovid. Met. VII, 413. Cf. Schneid. Gr. Lat. II. p. 80 sq. — 271. *Phlegethonta.* Vid. ad Aen. VI, 551. — 272. *obtenta Ditis*, quod iam Scalig. ex coni. restituerat, Sillig. etiam Cod. Helmst. auctoritate comprobatum invenit. Vulgo *obtentu diro et.* — *ferrugine.* Vid. adnott. ad Aen. VI, 303. — 273. *cruenta* est Accus. cum *Tartara*, non Ablat. cum *nocte* coniungendus. *Cruentus* autem dicitur Tartarus ob caedes ibi punitas. — *nocte Obsita.* Vid. ad Aen. VIII, 307. — 274. *nec faciles* etc., ad quas non facilis aditus, quae neminem admittunt, nisi qui iudicium subierit. Cf. Aen. VI, 431. — 276. Sed eum iam *ante* (quam in Tartarum descenderet) *fortuna valens* (i. e. cantus sui vis et successus) *audacem fecerat.* Adverb. autem *ante* Sillig. ex plurimis Codd. restituit pro vulg. *Orphea.* — 277. De ipsa re cf. Aen. VI, 645. et Ecl. III, 46. ibique adnott. — *steterant.* Vid. ad Ecl. II, 26. — 278. *Blanda voce sequax*, blandam Orphei vocem, qua antea iam saepe allecta erat, sequens. — *Orphei.* Cf. adnott. ad Ecl. IV, 57. —

Quercus humo; steterunt comites, silvaeque sonorae
Sponte sua cantus rapiebant cortice avara;
Labentes biiuges etiam per sidera Lunae
Pressit equos, et tu currentes, menstrua virgo,
Auditura lyram tenuisti nocte relicta.
Haec eadem potuit Ditis te vincere coniux,
Eurydicenque ultro ducendam reddere. Non fas,
Non erat invita Diva exorabile Mortis.
Illa quidem, nimium Manes experta severos,
Praeceptum signabat iter, nec retulit intus
Lumina, nec Divae corrupit munera lingua;
Sed tu crudelis, crudelis tu magis, Orpheu,
Oscula cara petens rupisti iussa Deorum.

---

280. *Steterunt comites* Sillig. ex coni. restituit pro vulg. *steterantque amnes*, quum plures Codd. Copulam omittant et *steterant amnes* modo praecesserit v. 277. Putat autem voci *quercus*, quae vim habeat collectivi, iure adiungi potuisse Pluralem (coll. Cortio ad Lucan. IV, 367.), ut sensus sit: Quercus loco suo motae Orpheum circumsteterunt ei comites. Both. coni. *steteratque amens.* De correptione 3. Pers. Perf. vid. adnott. ad Ecl. IV, 61. — 281. *cantus rapiebant*, arripiebant, avide audiebant, *cortice*, ut alibi auribus rapimus cantum; per corticem enim sonus penetrabat. — *avara* autem, quippe quae carminibus Orphei satiari nequeat. Sic autem Sillig. ex plurimis Codd. edidit pro vulg. *amara*. — 282. Etiam Luna repressit bigas per coelum vectas, cursum inhibuit. — *biiuges equos*. Alibi Lunae taurorum bigae tribuuntur. Pro vulg. *Luna* autem Sillig. ex pluribus Codd. recte revocavit *Lunae*, ne bis idem dicatur. Nunc sensus loci, quem iam I. H. Voss. recte perspexit, hic est: Orpheus pressit etiam equos Lunae biiuges per sidera labentes, et tu, o Luna, currentes equos tenuisti. De verbo *premendi*, hic ab habenis ad ipsos equos translato, vid. ad Aen. I, 63. — 283. *menstrua virgo*. Vid. ad Geo. 1, 353. — 284. *nocte relicta* neglecto cursu, quo Luna noctem efficit et regit. Sic iam Heyn. locum recte intellexit; neque aliter *Sillig.:* „Illa nocte Diana retinuit equos, non curans, utrum noctis spatium iustis circumscriberetur terminis, an ultra, quam par esset, produceretur;" coll. Cort. ad Lucan. VII, 127. Hand. ad Gronov. Diatr. I. p. 505. Schütz. et Ellendt. ad Cic. Brut. 19, 76., qui doceant, *relinquere* haud raro poni pro: non curare, praetermittere etc. — 285. *reddere*, efficere ut redderetur. Sillig. (coll. Hor. Od. I, 2, 7. *Proteus pecus egit altos visere montes*) Infin. *reddere* a *vincere* pendere putat ut sensus sit: Haec lyra potuit te, Proserpina, vincere, i. e. permovere, ut ultro redderes Eurydicen; sed quid tum sibi vult Copula *que*? — *ducendam*, scil. Orpheo. Heyn. explicat per: reducendam in vitam. — V. 287. vulgo sine ullo sensu sic editur: *Non erat in vitam divae exorabile numen.* Silligiana loci emendatio nititur Codd. auctoritate, quorum plures *mortis* exhibent pro *numen*, unus Helmst. *in vita* pro *in vitam*, ut Silligio nihil coniectura mutandum esset, nisi Gen. *divae*, unde Ablativum fecit *invita diva*, sc. Proserpina. Gen. autem *mortis* a *fas* pendere putat, coll. locis Tac. Ann. I, 19. (*fas disciplinae*), I, 42. (*fas gentium*), II, 10. (*fas patriae*), aliis, ut *fas Mortis* sit ius Mortis divinum, quod nemo potest effugere, et Mors eadem ratione Proserpinae opposita, qua apud Apollod. 1, 9, 15. et Eurip. Alc. 1160. Sensum igitur loci sic exponit: „Nisi Dea voluisset, Mors ab Orpheo exorari non potuisset; et quamquam eius cantu delinitus Eurydicen tamen retinuisset." — 289. *signabat iter* vestigiis impressis. — 290. *nec Divae munera*, veniam relinquendi loca infera et in vitam redeundi, *corrupit*, irritam reddidit, *lingua*, lo-

Dignus amor venia, parvum si Tartara nossent
Peccatum ignovisse. At nos, grave, sede piorum,
Vos manet heroum contra manus. Hic et uterque
Aeacides: Peleus namque et Telamonia virtus
Per secura patris laetantur numina, quorum
Connubiis Venus et Virtus iniunxit honorem.
Hunc rapuit serva; ast illum Nereïs amavit.
Assidet hac iuvenis, sociat quem gloria, fortis,
Acer, in excidium referens a navibus ignes
Argolicis Phrygios torva feritate repulsos.
O quis non referat talis divortia belli,
Quae Troiae videre viri, videreque Graii,

---

quendo. Itaque non solum Orpheo interdictum erat, ne retro respiceret, sed etiam Eurydicae, ne silentium voce rumperet; quam legem Eurydicae datam alii poëtae ignorant. — 293. Quum plurimi Codd. pro *parvum* exhibeant *gratum* et v. 294. *meminisse* pro *ignovisse*, Sillig. coni *tantum* (i. e. tantillum, tam parvum) *si T. nollent P. meminisse.* — 294 sq. Vulgo sic legitur: *Sed et vos sede piorum vos manet* etc. Sed bene perspexit Sillig., hanc allocutionem ad Orpheum certe non quadrare, qui nunquam in his campis commoratus sit, porro non aptam esse Copulam *et* (i. e. etiam), quum neminis ante mentio sit facta, quem heroes exspectarent, denique transitum a campis lugentium ad piorum sedes sic nimis esse violentum. Quare loco facili coniectura succurrit (*vos* cum *nos* permutans, nam *grave*, quod adiecit, nititur plurimorum Codd. auctoritate), ut Culicem hic de semet ipso loquentem audiamus: At nos exspectat heroum coetus, nobis nunc Elysium est adeundum. — *grave* paullo duriore ratione parenthetice insertum, ut alibi *miserum*, *indignum*, *mirum* et similia. — *contra* Adiectivi loco positum putat Sillig., ut sensus sit: „Manus heroum, quae in parte campis lugentium contraria, exadversus sita commoratur,“ coll. Vechner. Hellenol. p. 227 sqq. et Iacob. ad Lucil. Aetn. 139. p. 122. Cf. adnott. ad Aen. I, 13. 21. 198. al. Ipsum igitur Elysium nunc adit Culex, et recenset heroas ea loca incolentes, primum Graecos, tum Troianos. — 295. *Hic et uterque.* Proprie huic *et* infra v. 300. alterum *et* debebat respondere, quod poëta per anacoluthon omisit. — 297. *Telamonia virtus* pro forti Telamone; qui usus dicendi poëticus vel ex Homeri carminibus satis notus. — 297. *laetantur* elegantius, quam simplex *versantur*, quia illi in piorum sedibus vivunt. — *patris numina* de Aeaco intelligenda, qui immortalitate donatus et in Aegina certe insula tamquam heros divino honore cultus *numen* iure quodam dici potest. Totius autem loci sensum Sillig. sic exponit: „Peleus et Telamon per iudicium Aeaci patris securi facti sunt, omnium, quae in terra pertulerant, obliti.“ — 298. *Connubiis* tribus syllabis pronuntiandum videtur. Vid. ad Geo. I, 397. Aen. I, 2. et 73. — *Venus et Virtus* quasi pronubae adducunt heroibus uxores. Uterque enim, quod iam Sillig. docet, coniugem non soli amori, sed etiam virtuti suae debuit, quum Telamon Hesionen in expugnatione Troiae tamquam praemium victoriae reportaret, Peleus autem Thetidi varias et truculentas formas induenti, ut ipsum terreret, non cederet. — 299. *rapuit*, amore cepit; quod per lusum non ineptum de *serva* dici animadverte. — *serva*, Hesione, Laomedontis regis filia, ab Hercule capta et Telamoni donata. Cf. Apollod. II, 6, 4. Bene *servae* opponitur *Nereïs*, dea. — *ast.* Vid. ad Aen. X, 743. — V. 300 sqq. de Aiace intelligendos esse patet. — 301. *in excidium* Sillig. cum I. H. Vossio ex Cod. Helmst. recepit pro vulg. *inexcussus*, quod iustum sensum non praebet. — *referens*, narrans. — 303 sqq. Sequitur locus de τειχομα-

Teucria cum magno manaret sanguine tellus
Et Simoïs Xanthique liquor Sigeaque praeter
Litora, cum Troas saevi ducis Hectoris ira
Videre in classes inimica mente Pelasgas
Vulnera, tela, neces, ignes inferre paratos.
Ipsa iugis namque Ida patens frondentibus, ipsa
Ida faces altrix cupidis praebebat alumnis,
Omnis ut in cineres Rhoetei litoris ora
Classibus ambustis flamma superante daretur.
Hinc erat oppositus contra Telamonius heros,
Obiectoque dabat clipeo certamina; et illinc
Hector erat, Troiae summum decus, — acer uterque,
Fulminibus coelo veluti fragor editus ingens; —
Ignibus hic telisque furens, si classibus Argos
Eriperet reditus; alter Vulcania ferro
Vulnera protectus depellere navibus instat.
Hoc erat Aeacides vultu laetatus honores,

χίᾳ Iliad. XIII. narrata. — *divortia belli*, ut alibi *iurgia belli*, *discordia pugnae* et similia. — 305. *magno sanguine:* Schrader. Emendd. p. 21. et Heyn. coni. *multo*. Sed vid. Santen. ad Balbum. p. 1829. Huschk. ad Tibull. I, 1, 2. coll. adnot. ad Aen. V, 248. IX, 265. X, 549. — 306. Heyn. sic distinxit: - - *Xanthique liquor; Sigeaque praeter Litora cum* etc.; sed recte Sillig. mutavit interpunctionem, ut *praeter* sit Adverbium, eadem ratione usurpatum, qua v. 295. *contra*, et ipsa litora circumiecta videant caedem. De *Simoente* et *Xantho*, i. e. Scamandro, vid. ad Aen. I, 100. 473. et al., de *Sigeis* autem *litoribus* ad Aen. II, 312. — 307 sq. Cum Heyniana lectione, quam contextus exhibet, in plerisque consentiunt Silligii Codd., qui tamen, pro *ira* ex coni. restituens *iram*, in ceteris Cod. Helmst. sequi totumque locum sic refingere malit: *cum Troas saevi ducis Hectoris iram Vidit et in classes inimica mente Pelasgas* etc., ut *Troas* sit Nomin. Sing. pro *Troia* positus, Copula autem *et*, omisso Pronomine *eum*, vim explicativam habeat. — 310. Vulgo *potens feritatis*, *et ipsa*, quod pro: ferarum potens, i. e. μήτηρ θηρῶν, dictum putant. Sillig. recepit emendationem Heinsianam, quum *patens* vere legatur in Codd., *frondentibus* autem facile in *feritatis et* corrumpi potuerit. — 311. *Ida*, quod iam Heins. ex coniectura restituerat pro vulg. *Aequa*, invenitur etiam in Cod. Koeler. — 312. *Rhoetei litoris*. Vid. ad Aen. III, 108. — 313. *flamma superante*. Plurimi Codd. *flamma lacrimante*, quod Voss. reddidit: *in tröpfelnder Flamme*, Sillig. vero tamquam audacius dictum reiecit, ipse coniiciens *lacerante*, ut Heins. *populante* vel *crepitante*. — 316. Verba *acer uterque* - - *ingens* parenthetice sunt accipienda, ut v. 318. oratio denuo resumatur Pronomine *hic*, de qua re cf. adnott. ad Aen. V, 706. — 317. Quum pro vulg. *alto* post *editus* in omnibus fere Codd. legatur *in se*, Sillig. inde fecit *ingens*, quum *ingens fragor* etiam legatur Aen. VIII, 527. XII, 724. al. — 318. *telisque furens* Sillig. ex Heynii coni. edidit pro vulg. *telisque super*, quod Wakef. ex Aen. VII, 462. defendere studet. — V. 319. vulgo sic editur: *Eripiat reditus; ille, ut Vulcania ferro* - - *instet;* sed *Eriperet* Codd. omnes et editt. vett. exhibent, et *alter* - - *instat* omnes certe Silligii Codd., ut *hic* et *alter* sibi opponantur, qua de re cf. Cort. ad Lucan. III, 672. In vulg. lectione nemo videt unde pendeat Part. *ut*, quam si ad *oppositus erat* referre vellemus, requireretur certe Imperfectum *instaret*, quod iam Sillig. docuit. — *Vulcania vulnera* sunt flammae, quas Aiax avertit. — 321. Vulgo *Aeacides alter laetatus*

Dardaniaeque alter fuso quod sanguine campis
Hector lustravit devicto corpore Troiam.
Rursus acerba fremunt, Paris hunc quod letat, et huius
Alta dolis Ithaci virtus quod concidit icta.
Huic gerit aversos proles Laërtia vultus,
Et iam Strymonii Rhesi victorque Dolonis,
Pallade iam laetatur ovans; rursusque tremiscit
Iam Ciconas, iamque horret atrox Laestrygonas. * *
Illum Scylla rapax canibus succincta Molossis
Aetnaeusque Cyclops, illum Zanclaea Charybdis
Pallentesque lacus et squalida Tartara terrent.
Hic et Tantalei generis decus, amplus Atrida,
Assidet, Argivum lumen, quo flamma regente

---

honores, ut coniungendum sit *laetatus erat;* quod, quum Culex narret, quae ipse oculis suis viderit, neque Aiax Telamonius tum laetatus esset apud inferos, sed semper laetaretur, absonum esse docet Sillig., qui propterea ex plurimis Codd. revocavit *vultu* et *honores*, ut iungatur: *Hoc erat Aeacides vultu*, i. e. „quae vivus ante Troiam fecerat, ea etiamnunc animum eius implebant, ita ut quae sentiret vultu exprimerentur;“ verbum autem *laetandi* Accus. adiectum habeat, de qua constructione cf. Herzog. ad Caes. B. G. I, 32. Cort. et Kritz. ad Sall. Cat. 51, 29. et Ruddim. II. p. 121. — V. 322 sq. de Achille, Hectoris caesi corpus circa muros Troiae raptante (cf. Aen. I, 483.), intelligendos esse in promptu est. — *alter*, scil. laetatus est. — 323. Vulgo *Hectoreo victor lustravit corpore Troiam.* Sillig. restituit Codd. Helmst. et Koeler. scripturam. Quod Hector passus est per Achillem, hoc ad Hectorem ipsum tamquam agentem aliquid transfertur: *lustrat corpore suo Troiam*, trahitur circa Troiae moenia. — 324. Achilles Paridis, Aiax Ulyssis fraude cecidit. Cf. Aen. VI, 56 sqq. Verbum *letare* (i. q. leto dare) legitur etiam ap. Ovid. Met. III, 55. et in Ibin 503. — 325. *Alta* Sillig. Scaligero et Heynio suasoribus ex editt. vett. restituit pro vulg. *Alma*, quod iusto sensu destitutum. — 326. Ulysses in Elysio sedet averso ab Aiace vultu et ipse secum reputat, quae gesserat. Causam autem, cur avertatur, docet antecedens versus. — 327. De *Strymonio* (i. e. Thracico: vid. ad Geo. I, 120. et IV, 508.) *Rheso* vid. ad Geo. IV, 462., de *Dolone* ad Aen. XII, 346 sqq. — 328. *Pallade* (*ovans*), i. e. Pallade rapta, Palladio ablato. Vid. Aen. II, 163 sqq. — V. 329. vulgo sic se habet: *Iam Ciconas, iam iamque horret Laestrygonas atros* (Heyn. *atrox*), sed invitis Codd., quorum lectionem paullum modo variantem restituit Sillig., qui lacunam in fine versus ex Schol. Hom. Od. X, 81. sic explendam esse suspicatur: *Laestrygone natos*, quum plures Codd. *lestrigone* exhibeant, et totam gentem ab eo originem duxisse veteres putaverint. Ceterum de *Ciconibus* vid. ad Geo. IV, 520., de *Laestrygonibus* autem, Siciliae populo iam Homero Od. X, 80 sq. memorato, quae in Pauly *Realencyclop.* Vol. IV. p. 729 sq. disputavimus. — 330. De *Scylla* vid. ad Aen. III, 420. et al., de *Molossis* autem *canibus* ad Geo. III, 405. — *Zanclaea* dicitur *Charybdis*, quia vicina est Messanae, cuius antiquum nomen erat Zancle. Cf. liber meus *Handb. der alten Geogr.* III. p. 792. De ipsa autem *Charybdi* vid. ad Aen. III, 420. — 333. Sillig. memorat, paullum abfuisse, quin corrigeret *Tantaleae gentis*, quum plures Codd. exhibeant *Tantaleae gener.* Idem Vir doct., quum aliquot Codd. praebeant *Atridae*, pro vulg. *Atrides* restituit antiquam Nominativi formam *Atrida*, de qua vid. Schneid. Gr. Lat. II. p. 29 sq. — 334. *flamma Doris*, Dorica, i. e. Achivorum. Vid. ad

Doris Erichthonias prostravit funditus arces.
Reddidit, heu, Graius poenas tibi, Troia, ruenti,
Hellespontiacis obiturus reddidit undis.
Illa vices hominum testata est copia quondam,
Ne quisquam propriae fortunae munere dives
Iret inevectus coelum super: omne propinquo
Frangitur invidiae telo decus. Ibat in altum
Vis Argea petens patriam, ditataque praeda
Arcis Erichthoniae, comes huic erat aura secunda;
Per placidum cursus pelagus Nereïs ad undas
Signa dabat, pars inflexis super acta carinis;
Cum seu coelesti fato seu sideris ortu
Undique mutatur coeli nitor, omnia ventis,
Omnia turbinibus sunt anxia. Iam maris unda
Sideribus certat consurgere, iamque superne
Corripere et soles et sidera cuncta minantur,
Ac ruere in terras coeli fragor. Hic modo laeta
Copia nunc miseris circumdatur anxia fatis,

Aen. II, 27. — 335. *Erichthonias arces* pro Ilio. Nam etiam inter Troianos commemoratur Erichthonius, Dardani filius et Trois pater, qui post Ilum fratrem regnum tenuit. Cf. Hom. Il. XX, 219 sqq. et Apollod. III, 12, 2. cum iis, quae supra ad v. 29. adnotavimus. — 336. De naufragio Graecorum in reditu facto agere incipit poëta. — *Graius* Sillig. ex coni. edidit, praeeunte I. H. Vossio, quum in pluribus Codd. legatur *gravis*. Vulgo *gravius*. — 337. *Hellespontiacae undae* latiore sensu dicuntur pro omni mari Graeciam alluente. Cf. Ciris v. 413. et Markland. ad Stat. Silv. II, 1, 181. — 338. *copia* pro multitudine hominum, pro copiis, positum. Vid. ad Aen. II, 564., ubi adde Barthii Adverss. XXI, 20. — 340. *inevectus* pro evectus in aliquem locum iam supra v. 100. legimus. Alibi nusquam videtur inveniri. — 342. *Vis Argea* pro Argiva ex Heinsii et Schraderi Emendd. p. 23. coniectura. Vulg. *Argoa*, quod ab Argo navi esset ductum. *Argeus* (Ἀργεῖος) legitur etiam Hor. Od. II, 6, 5. Ovid. Am. III, 6, 46. et al. — V. 343 sq. vulgo sic leguntur et distinguuntur: - - *aura secunda Per placidum cursu pelagus; Nereïs ad undas Signa dabat* etc.; sed quum non appareat, cuius rei Nereides (nam Singul. *Nereïs* pro Plurali est positus: cf. Ruddim. I. p. 169. et adnott. ad Aen. IX, 721.) signa dederint, Sillig., mutata loci distinctione, ex Cod. Koeler. recepit Genit. *cursus* a voc. *signa* pendentem. Iam sensus loci hic est: Nereidum pars ad undas, pars acta super inflexis carinis signa cursus dabat. De voc. *pars* semel modo posita vid. adnott. ad Aen. V, 108., de anastropha autem Praepos. *super* ad Ecl. VI, 19. et Ciris v. 55. *Inflexas carinas* Sillig. observat illustrari per Orph. hymn. XXIV, 4. *Τριτώνων ἐπ' ὄχοισιν ἀγαλλόμεναι* (*Νηρηΐδες*), et ut *currus* apud Catull. LXIV, 9. pro navi, ita h. l. *carinam* pro curru esse positam. — 350. Vulgo *Corruere et Sol iis et sidera* etc. satis languida oratione. Silligii Codd. fere omnes praebent *Corripere et solis et sidera*, unde fecit Vir doct., quae contextus exhibet: *Soles* (cf. Ecl. IX, 52. Geo. I, 66. 393. II, 332. 481. etc.) *et sidera* (Nomin.) *minantur corripere cuncta* (Accus.); ut sit „poëtica descriptio undarum immane quantum insurgentium, ita ut undae ab ipso coelo adtrahi videantur.“ Idem Sillig. Punctum vulgo post *minantur* positum in Comma mutavit et v. 351. pro vulg. *Ac venit in terras* cum Ald. edidit *Ac ruere* (Infin. histor.), quum etiam Helmst. exhibeat *At ruere*, ceteri autem Codd. *Ac vere*. — *Hic*,

Immoriturque super fluctus et saxa Capharei,
Euboïcas et per cautes Aegeaque late
Litora, cum Phrygiae passim vaga praeda peremptae
Fluctuat omnis in aequoreo navifraga tractu.
Hic alii sidunt pariles virtutis honore
Heroes, mediisque siti sunt sedibus omnes,
Omnis Roma decus magni quos suscipit orbis.
Hic Fabii Deciique, hic est et Horatia virtus,
Hic et fama vetus nunquam moritura Camilli,
Curtius et, medius quem quondam sedibus urbis
Devotum bellis consumpsit gurges inundans,
Mucius et prudens ardorem corpore passus,
Legitime cessit cui fracta potentia regis;
Hic Curius clarae socius virtutis, et ille
Flaminius, devota dedit qui corpora flammae.
Iure igitur tales sedes pietatis honores
Istic Scipiadasque duces, devota triumphis
Moenia quos rapidos Libycae Carthaginis horrent.

---

i. e. tum, Sillig. restituit pro vulg. *Hoc.* — 353. *saxa Capharei.* Vid. ad Aen. XI, 259 sq. — 354. *Aegaea litora* Sillig. Heynio suasore ex Codd. Voss. et Koeler. restituit. Aegae autem Euboeae oppidum satis notum, nunc *Gaja* appellatum. Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1020. Vulgo *Heraea litora*, quae in Euboea fuisse nemo novit. Scalig. praeterea coni. *Gyraea*, coll. Hom. Od. IV, 500. 507. — 356. Vulgo *iam naufraga;* sed *iam* omittunt omnes Sillígii Codd., quare cum eo (et Scaligero) scripsimus *navifraga.* Vid. ad Aen. III, 553. — *tractu* est Petav. lectio, quam ut difficiliorem iure servavit Sillig. Vid. ad Ecl. IV, 51. Vett. editt. *fluctu*, per se non minus apte. Cf. Ovid. Met. XV, 605. — 357. Graecis et Troianis in Elysio commorantibus adiunguntur Romanorum viri clarissimi. Cf. omnino Aen. VI, 809 sqq., ubi inter alios iidem viri recensentur. — 359. *suscipit* pro suscepit, genuit. Vid. ad Aen. IV, 327. Iahn. recepit Heinsii coniecturam *suspicit*, i. e. admiratur, quod longe languidius; nam (Sillígio quoque iudice) multo magis est, Romam eos viros genuisse, quam eos tantum admirari. — 362. *medius* pro vulg. *mediis* e Codd. restituit Sillig. Alt. et Scalig. *e mediis.* Heyn. desiderat *in mediis.* — 363. *Devotum bellis* paullo audacius dictum. Sillig., coll. Livio VII, 6., *devotum Divis* vel tale quid reponendum censet. — *gurges inundans* ex Heinsii coniectura edidit Sillig., quum plurimi Codd. praebeant *gurges in unda.* Vulgo *gurgitis haustus.* Wakef. ex coniectura satis ingeniosa edidit *Devotum tellus consumpsit gurgitis haustu.* Ceterum *gurges* satis apte commemoratur, quum locus ille postea *lacus Curtius* dictus fuerit. Cf. Burm. ad Prop. p. 599 sq. — Vss. 365. et 366. Sillig. transponendos et pro *Legitime* legendum putat *Aeacidae*, ut *ille* sit Fabricius, cui *Aeacidae regis*, i. e. Pyrrhi, *potentia cessit;* ipsum autem nomen omissum esse ex more auctoris huius carminis, coll. vv. 239. 241. 299. 321. Versum autem 367., qui producit Flaminium quempiam plane ignotum, qui flammis se dederit, Heyn. et Sillig. tamquam ex interpolatione ortum plane reiiciendum censent. Loensis Epiphyll. IX, 2. non prorsus male coni. *Caecilius, devota dedit qui lumina flammis*, ut sit Caecil. ille Metellus, luminibus orbatus, quod Palladium ex incendio aedis Vestae rapuerat. — 368. *honores* pro vulg. *honorat* Sillig. ex omnibus Codd. suis restituit post I. H. Vossium, ut sit altera Pers. Coni. Praes. verbi *honorandi;* idemque Vir doct. Punctum vulgo post *honorat* positum delevit et v. 369. pro vulg. *Illic Scipiadaeque* ex Codd. restituit

Illi laude sua vigeant; ego Ditis opacos
Cogor adire lacus, viduos a lumine Phoebi,
Et vastum Phlegethonta pati, quo maxima Minos
Conscelerata pia discernit vincula sede.
Ergo me causam mortis, me dicere vitae
Verberibus saevae cogunt sub iudice Poenae,
Cum mihi tu sis caussa mali, nec conscius adsis.
Nec tolerabilibus curis haec immemor audis,
Et tamen usque vagis dimittes somnia ventis.
Digredior nunquam rediturus; tu cole fontes
Et virides nemorum silvas et pascua laetus,
Et mea diffusas rapiuntur dicta per auras.

Istic Scipiadasque, ut Accus. a verbo *honores* pendeat. Ceterum idem Sillig. etiam in seqq. multa a librariis turbata totumque locum a poëta sic scriptum esse suspicatur: *Iure igitur tales, sedes pietatis! honores Scipiadas duces, quorum devota triumphis Moenia laurigeris Libycae Carthaginis horrent*, ut structura verborum haec sit: quorum triumphis laurigeris (quod etiam apud Martial. III, 66. et Claud. Cons. Honor. III, 12. legatur) moenia Carthaginis (tum etiam stantia) devota (Scipiadis) horrent. — 371 sqq. Iam in eo est, ut Culex, postquam per diversas inferorum partes vagatus est, coram Minoe iudicium subeat. „Scilicet corpore sepulto et funeris honore sibi persoluto sperare poterat, iri se admissum ad certam in inferis sedem. Nam ad humanae umbrae exemplum haec adumbrata sunt.“ *H.* — 372. *viduos a lumine Phoebi*, ἡλιοστερεῖς: cf. Soph. Oed. Col. 314. Ellendt. Lex. I. p. 767. Heins. coni. *viduatos lumine*, quod sane melius. *Viduus* pro privatus, spoliatus legitur etiam Hor. Od. I, 10, 11. *viduus pharetra Risit Apollo.* — 373. De *Phlegethonte* vid. ad Aen. VI, 551., de *Minoe* ibid. ad v. 432. — 374. Minos *discernit vincula conscelerata*, i. e. Tartarum, unde nullus reditus, qui carceris instar sceleratos vinctos tenet, *pia sede*, a piorum sede s. Elysio. *Vincula* pro moenibus etiam Catull. LXIV, 367. dixit (*Urbis Dardaniae Neptunia solvere vincla*) et *limen sceleratum* Virgilius ipse Tartarum appellavit Aen. VI, 563., ubi vid. adnott. — 375. „Minois commemoratio Culicem admonet, sibi quoque eius iudicium subeundum esse, non vero libenti, sed a Poenis eo adacto.“ *Sillig.* — *vitae* Sillig. restituit ex pluribus Codd. pro vulg. *vinctae*, quod iusto sensu destitutum, simulque pro vulg. *Ergo iam* ex Heynii coni. edidit *Ergo me.* — 376. Vulgo *saevo c. ab iudice.* Sillig. *saevae* ex Codd., *sub* autem ex Scaligeri emend. restituit. De *Poenis*, i. e. Furiis, vid. supra ad v. 218. — 377. Sillig. pro vulg. *Sed* restituit *Nec*, quod editores, putantes cum *tolerabilibus* esse coniungendum, sensu carere censuerunt. Sed recte Vir doct. Copulam negativam potius cum *immemor* coniungit, ut hic prodeat sensus: „Haec, quae iam dixi, tu audis non immemor (tam mei facti quam orationis) curis tolerabilibus; i. e. curae tuae adeo sunt tolerabiles [mediocres, modicae], ut te non impediant, quominus mei recorderis.“ Conqueritur nimirum Culex, verba sua, quae pastor dormiens audiverit, ab eo negligi et vilipendi. *Sed* autem ferri non posse, ex eo demonstrat Sillig., quod Indicativus *audis* (post *cum adsis*) ab hoc versu novam sententiam oriri doceat. — V. 379. vulgo invitis Codd. sic legitur: *Quae tamen, ut vanis dimittens omnia ventis.* Sillig. *Et tamen, somnia* et *dimittes* ex Codd. restituit, *usque vagis* autem (i. e. semper vagis) e coni. edidit pro corrupta Codd. lectione *ut vadis.* Ceterum cum verbis *dimittere ventis* cf. adnott. ad Aen. V, 446. et IX, 312. — 381. *nemorum silvas.* Vid. Heins. ad Ovid. Fast. I, 512. coll. adnot. ad Aen. X, 406. et XII, 522. — 382. *rapiuntur* Sillig. ex omnibus Codd. suis revocavit

Dixit, et extrema tristis cum voce recessit.
  Hunc ubi sollicitae dimisit inertia vitae
Interius graviter regementem, nec tulit ultra
Sensibus infusum culicis de morte dolorem, —
Quantumcunque sibi vires tribuere seniles,
Quîs tamen infestum pugnans devicerat hostem, —
Rivum propter aquae viridi sub fronde latentem
Conformare locum capit impiger; hunc et in orbem
Destinat, ac ferri capulum repetivit in usum,
Gramineam viridi fodiens de cespite terram.
Iam memor inceptum peragens sibi cura laborem
Congestum cumulavit opus, atque aggere multo
Telluris tumulus formatum crevit in orbem;
Quem circum lapidem levi de marmore formans
Conserit, assiduae curae memor. Hic et acanthus
Et rosa purpureo crescit pudibunda rubore,
Et violae omne genus; hic est et Spartica myrtus

---

pro vulg. *rapiantur*, simul docens, hunc versum haud dubie post v. 379. (*Et tamen - - ventis*) collocandum esse, quum tres versus ab eadem voce *Et* incipientes ansam perturbationis dare facile potuerint; quod mihi verissimum videtur. — 384. Pastor somno solutus consurgit et Culici tumulum parat. *Hunc* ex grammaticae legibus ad Culicem est referendum; nihilominus auctor carminis pastorem vult intellectum, infra demum v. 389. accuratius significatum. — *sollicitae* aptissima est Bothii coniectura, a Silligio recepta, coll. Hor. Sat. II, 6, 61. Vulgo *sollicitum*. — *inertia vitae* (quam Heyn. in *inertiam somni* mutandam censet) Marklando ad Stat. Silv. I, 4, 55. p. 202. ed. Dresd., quocum facit Sillig., ipsum somnum videtur significare. — 385. Vulgo *mentem aeger nec* etc., ut *nec* contra omnem dicendi usum pro simplici *non* dictum sit; quare Sillig., Scaligero iam et I. H. Vossio suadentibus, e Codd. restituit *regementem*, quod verbum legitur ap. Stat. Theb. V, 389. et VIII, 17. — 386. Punctum vulgo in fine versus positum ex Scaligeri auctoritate cum Sillígio delevimus, ut protasis usque ad v. 388. extendatur et apodosis a v. 389. incipiat. — 389. *Rivum propter aquae.* Vid. Ecl. VIII, 87. ibique adnott. — *latentem*, quod Heyn. cum voc. *locum* coniungit, Sillig. recte pro *rivi* epitheto habet, ut muscosus rivus indicetur. — 390. *capit*, suscipit, incipit. — *hunc in orbem Destinat*, orbis limitibus circumscribit. Cf. Hor. Od. II, 18, 30. *Orci fine destinata Aula.* — *ferri capulus* de ligone videtur intelligendus esse. — 392. Vulgo *Gramineam ut viridi foderet* etc.; sed Thuan. 1. praebet *Graminea viridi* et Helmst. *fodiens*, unde Sillig. locum ita, ut in contextu apparet, restituit, et verba *viridi de cespite* non cum *fodiendi* verbo coniungit, ut Voss. („*dass er die grasige Erd' aufwühl' aus grünendem Rasen*") et alii, sed cum *gramineam*, ut Praep. *de* originem et causam indicet, coll. Markl. ad Stat. Silv. V, 3, 126. p. 388. ed. Dresd. Cf. etiam adnott. ad Aen. X, 350. — 396. Verba sic iungenda: circum quem orbem conserit lapidem, formans levi de marmore. Cf. adnott. ad Geo. III, 13. et Aen. IV, 457. — 397. Sillig. poëtam scripsisse putat: *assidue curae memorem*, i. e. „lapidem, qui curam tumulo erigendo impensam assidue memorat, praetereuntibus ob oculos ponit." — *acanthus*. Vid. ad Ecl. III, 45. et Geo. IV, 123. — 398. *pudibunda*, quod iam Wakef. ad Lucr. II, 416. et Heyn. probaverant, et *rubore* ex Cod. Voss. iure recepit Sillig.; vulgo *rubicunda colore*. — 399. *omne genus*. Sic ex omnibus fere Codd. Sillig. verba transposuit; vulgo *genus omne*. — In *Spartica myrto* iure haerent inter-

Atque hyacinthus, et hic Cilici crocus editus arvo,
Laurus item Phoebi surgens decus; hic rhododaphne
Liliaque et roris non avia cura marini,
Herbaque turis opes priscis imitata Sabina,
Chrysanthesque, hederaeque nitor pallente corymbo
Et Bocchus Libyae regis memor; hic amaranthus,
Bumastusque virens et semper florida tinus.
Non illinc Narcissus abest, cui gloria formae
Igne Cupidineo proprios exarsit in artus;
Et quoscunque novant vernantia tempora flores,
His tumulus super inseritur; tum fronte locatur
Elogium, tacita format quod litera voce:
Parve Culex, pecudum custos tibi tale merenti

---

pretes; quamvis enim Catull. LXIII, 89. myrtos ad Eurotam crescentes memoret, a *Sparta* tamen non fit *Sparticus*, neque Spartanae myrtus praeter alias memorabiles. Scalig. non male coniicit *Parthica*, coll. Athen. XV. p. 682. C. Alias coniecturas taceo. — 400. De *hyacintho* vid. ad Ecl. III, 106. et de *croco Ciliciae* vid. ad Geo. I, 56. Quum autem poëtae de croco Ciliciae agentes *antrum Corycium* (de quo vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 280.) commemorare soleant, Heynio praeferenda videtur Ald. aliarumque editt. lectio *editus antro*. Ceterum ut hic *arvum Cilix* croco fecundum, sic apud Lucr. II, 416. ipsum *crocum Cilix* commemoratur. Usitatior sane est forma *Cilicius* (vel *Ciliciensis*.) — 401. *Rhododaphne*. Sic propter folia laurinis similia vocabatur nerium (*νήριον*) s. rhododendrum (*ῥοδόδενδρον*); nobis *Oleander*. Cf. Dioscor. IV, 82. Pallad. I, 35. Plin. XVI, 20, 33. XXI, 13, 45. et Billerbeck. Flor. class. p. 61. — 402. De *rore marino* vid. ad Geo. II, 213. — 403. *Herba Sabina*, Graecis *βράθυ* vocata (Dioscor. I, 104.), e iuniperi genere, quam Romani pro ture in suffitus adsumebant (Plin. XVI, 20, 33. XXIV, 11, 61.); nobis *Sabenbaum*, *Sadebaum*. Cf. Sprengel. ad Diosc. l. l. Vol. II. p. 386. et Billerb. p. 235. — 404. De *chrysanthe* s. chrysanthemo vid. Dioscor. IV, 58. Nicand. ap. Athen. XV. p. 684. D. Plin. XXI, 25, 96. et Billerb. p. 219. Secundum Diosc. l. l. est Romanorum *caltha*, de qua vid. ad Ecl. II, 50. *Crysanthes* autem Sillig., Scaligero suasore, cum Nicandro l. l. scripsit; vulgo *Chrysanthus*. — De *hederae pallente corymbo* vid. ad Ecl. III, 39. — 405. „Quod aliunde non constat, ex h. l. discimus, florem fuisse Bocchi nomine insignitum. Rex ille Mauritaniae facile hunc honorem consequi potuit Iubae regis beneficio, quem quum de aliis rerum naturis, tum de plantis scripsisse ex Plinio [XXV, 7, 38.] discimus.“ *H.* — De *amarantho* (*Tausendschön*, *Sammtblume*) vid. Plin. XXI, 8, 23. et Billerb. p. 229. — 406. *Bumastusque* ex omnibus Codd. suis restituit Sillig. pro vulg. *Buphthalmusque*, quod Bembo debetur, putanti Bumasto, uvarum generi (de quo vid. ad Geo. II, 102.), non esse locum inter flores. Heins. tamen suspicatur, etiam flori hoc nomen fuisse, quum Hesychius scripserit: *Βουμανὴς, οἱ δὲ Βουμαστὸς, εἶδος βοτάνης.* Cf. etiam Salmas. ad Solin. p. 259. — *tinus* pro vulg. *pinus* cum Salmasio l. l. p. 198. et Vossio reposuit Sillig. Cf. etiam Heins. ad Ovid. A. A. III, 692. *Tinus* autem, quae *baccis caerula* vocatur Ovidio Met. X, 98. (ubi vid. Bach.), est lauri silvestris genus. Cf. Plin. XV, 30, 39. et XVII, 10, 11. et Billerb. p. 107. (Freund. in Lexico reddit per: *der lorbeerartige Schneeball.*) — 407. De *Narcisso* vid. ad Ecl. III, 48. V, 38. et al. — 409. *vernantia tempora*. Cf. Markl. ad Stat. Silv. III, 1, 135. p. 264. ed. Dresd. — 410. *super inseritur*. Cf. adnott. ad Aen. II, 722. — Su-

Funeris officium vitae pro munere reddit.

perest, ut in fine brevis Commentarii adiiciam, Heynium ex mira illa de hoc carmine opinione, quam in Diss. de Virgilii vita et carmm. p. XI. not. 15. attigimus, non nisi vss. 1. 2. 8—10. 24—32. 34. 35. 41. 42. 44—52. 57—77. 103—105. 155—158. 161—165. 181—183. 185—190. 194—196. 201—214. 380—387. 389. 390. 392. 394. et 395. vere Virgilianos, ceteros autem omnes interpolatos habere.

CIRIS

AD MESSALAM.

ARGUMENTUM.

„M. Valerio Messalae inscriptum est carmen: eique in exordio satis diserto ad v. 100. illud offert poëta. Narrare inde incipit fabulam de Scylla, Nisi Megarensium regis filia. Habebat Nisus in vertice crinem purpureum, urbi ac regno fatalem, ut capi Megara non possent, quamdiu ille incolumis esset. Minos, Cretae rex, Megara urbem quum obsideret, Scylla, quum ex muro forte eum prospexisset, insano eius amore correpta est: quo illa victa noctu surrexit, ut crinem illum fatalem clam rescinderet, quo sibi Minois amorem conciliaret Exeuntem cubiculo animadvertit nutrix, Carme, Iovi olim amata, ex quo illa Britomartin pepererat. Ea alumnae meliora primum persuasit, mox autem multis frustra tentatis, ut Nisus pactione bellum componeret, in nutriciae sententiam concessit. Resecta igitur Niso coma aurea et cum urbe Minoi tradita. Is vero facinus tam atrox et impium aversatus, quum in Cretam rediret, puellam, ne piaculo tanto classem contaminaret, ne navi quidem recipere voluit, sed ex navis exteriore latere alligatam secum duxit. Tum illa multa diu conquesta in avem Cirim mutata est: additus tamen mox ei pater Nisus in haliaeetum mutatus, qui Cirim avem internecino odio persequitur.“ *H.* Eandem fabulam e Graecis iam Stesichorus (Schol. ad Apollon. IV, 828.) et Callimachus *ἐν Αἰτίοις* (cf. Martial. X, 4.) tractaverant. Cf. etiam Pausan. I, 19, 5. II, 34, 7. Apollod. III, 15, 8. Hygin. f. 198. Schol. Eur. Hipp. 1200. Ovid. Met. VIII, 80. et Virg. Ecl. VI, 74., ex recentioribus autem I. H. Voss. in Epist. mythol. I. p. 219. et Lobeck. in Aglaophamo I. p. 223 sq.

Etsi me vario iactatum laudis amore

1 sqq. „In primis vss. poëta se, abiectis iis studiis, quibus apud vulgus inclarescere voluerit, philosophiae Epicuri operam dare ait. Color orationis similis est Catulliano carmini LXV.“ *H.* Immo totus locus ex aperta Catulli imitatione fluxit. — *Etsi* etc.; apodosis incipit a v. 9. *Non tamen* etc. Vss. 5—8. sunt parenthetice interpositi; quare distinctionem loci cum Sillgio mutavimus. Vulgo enim post *carmen* signo interrogandi, post *labores* Commate, et post *munus* Puncto distinguitur. — *vario laudis amore.* Heins. et Heyn. malint *vano;* sed bene Mitscherl. Lect. in Catull. p. 78. Codd. lectionem *vario* defendit ex adiecto *iactatum*, quo poëta innuat, variis modis se laudem quaesivisse. Ceterum de laude poëtica

Irritaque expertum fallacis praemia vulgi
Cecropius suaves exspirans hortulus auras
Florentis viridi Sophiae complectitur umbra, —
Tum mea quaeret eo dignum tibi currere carmen,
Longe aliud studium cum aliosque accincta labores
Altius ad magni suspexit sidera mundi,

---

agi in promptu est. Sensus enim totius loci sic se habet: Quamquam ego arti poëticae, qua antea vanam vulgi laudem captabam, valedixi totusque ad philosophiae Epicureae studium incubui, nunc tamen ad poësin redeo, ut carmen antea iam inceptum absolvam. *Variam* autem *laudem* cum Grasero in Progr. Gymn. Guben. a. 1835. p. VIII. de vario carminum genere, in quo elaboraverit poëta, intelligere possumus. Ceterum cf. Lucr. III, 46. *magis omnia laudis iactari causa.* — 2. *praemia vulgi*, quae Heyn. recte de fama poëtica explicat, Sillig., quum eam nondum expertus sit poëta, sed tantum consequi studuerit, de honoribus et magistratibus accipit, quibus populus poëtam ornaverit, coll. Hor. Sat. I, 5, 35. et Eleg. ad Messal. v. 39. Sed parum probabile videtur, auctorem huius carminis iam functum esse honoribus; quare potius adsentior Grasero l. l. p. VI. hunc locum sic accipienti, ut poëta conqueri videatur, „quod frustra praemia ista [famam poëticam] consequi studuerit, quae quum sperasset fore ut sibi obtingerent, post in irritum cadere se intellexisse, cuius rei unam causam esse fallaciam vulgi plerumque istius pro levitate sua vel inconstantia fidem fallentis.“ — 3. *Cecropius hortulus*, hortus, in quo Epicurus Athenis (vid. adnott. ad Aen. VI, 21.) docere solebat. Cf. Prop. IV, 21, 26. et Martial. VII, 29. Barth. Adverss. XX, 20. Schrader. Emendd. p. 31 sq. et Burm. ad Prop. l. l. p. 682. — *auras*, i. e. odores. Vid. ad Geo. IV, 147. — 4. *Sophiae* voc. iam Ennius usus est. Cf. Annal. I, 15. Martial. I, 112, 1. et Prudent. adv. Symm. I, 34. (Apud Ciceronem Off. I, 43, 153. Graecis literis scriptum apparet.) — V. 5 sq. Sillig., qui *Tum* pro vulg. *Num* e Codd., *tibi currere* autem pro vulg. *sibi quaerere* e coni. edidit, sic interpretatus est: *Tum mea* (scil. Sophia) *quaeret* (cupiet: cf. Weichert. in Actis Sem. phil. Lips. T. II. p. 370.) *eo* (scil. hortulo) *dignum tibi* (in honorem tuum, Messala) *currere* (i. e. scribere) *carmen;* quum *currentes versus*, *numeri* etc. ubique inveniantur, et *currere* cum Accus. recte construi posse doceant loci Aen. V, 235. Val. Fl. IV, 336. Tac. Agr. 2. alii et Walch. ad h. l. p. 112. Praeterea hanc addit loci explicationem: „Excusat se poëta, quod non carmen de philosophia Epicurea, sed poëmatium heroicum ad Messalam conscripserit, et quod nunc omiserit, tum se facturum pollicetur, quum *sua* Sophia, i. e. cognitio philosophiae Epicureae, ab ipso iam instituta, longius provecta foret, hucusque plane aliis in rebus occupata.“ Sed, vide quae contra Sillígium non temere disputat Graser. l. l. p. IX sqq., qui ipse hanc potius profert coniecturam: *Tum ne quaere, dea dignum sit quaerere carmen*, quam sic explicat; „*Tum* (i. e. quum me hortulus Cecropius complectitur, s. quum totus in philosophiae studiis occupatus sum) *noli quaerere, dignumne* (tum) *sit dea* (i. e. num deceat Musam) *meditari carmina* (quae leviora intelligi vult), *ubi maiora longe studia secuta in coelestia spatia elata est.*“ — 6. Quod attinet ad Accus. *studium - - labores* a Participio *accincta*, ideoque a Verbo cum Praepos. *ad* composito pendentem, Sill. praeter Viros doctos a se iam in indice ad Catull. p. 349. laudatos conferri iubet Heins. ad Val. Fl. III, 147. V, 535. Burm. ad Prop. p. 143. Huschk. ad Tib. III, 4, 84. et Intpp. ad Frontin. III, 15, 4. Imprimis autem cf. ipse Virg. Aen. IV, 493. — *cum aliosque* Sill. ex coni. edidit pro vulg. *atque alios*, quum Cod. Vrat. exhibeat *studiumque aliosque.* — 7. *suspexit* est Schraderi emend., a Sill. recepta loco vulg. *suspendit.* Cf. infra v. 218. Aen. IX, 402. et vid. Cic. Tusc. I, 34, 82. *Video te alte spectare et velle in coe-*

Et licitum paucis ausa est adscendere collem: —
Non tamen absistam coeptum detexere munus,
In quo iure meas utinam requiescere Musas
Et leviter blandum liceat deponere morem.
* Quod si mirificum proferre valent genus omnes
* Mirificum secli, modo sit tibi velle libido;
Si me iam summa Sapientia pangeret arce,
Quatuor antiquis quae heredibus est data consors,
Unde hominum errores longe lateque per orbem
Despicere atque humiles possem contemnere curas;
Non ego te talem venerarer munere tali,

---

lum migrare. — *mundi*, i. e. coeli. Vid. ad Geo. I, 232. et Cul. v. 101. — 8. *licitum* Sill. e coni. edidit pro vulg. *placitum*, quum constet, permultos illis temporibus philosophiae Epicureae indulsisse, multi igitur collem adscendere voluerint, pauci modo potuerint. Graser. tamen p. XI. vulgatam defendere studet, collem *paucis placitum* dici ratus „propter ipsam difficultatem laborumque molestiam, quae adscensuris superanda sit, nec possit superari sine incredibili audacia quadam, qua ipse cum paucis poëta insignis sibi esse videatur.“ — 10 sq. Sententia haec est: Liceat mihi hoc carmen semel coeptum ad finem perducere, ea tamen lege, ut in posterum ab hac ludicra carmina pangendi arte plane abstineam. — *iure*, merito; quia decrevi iam me totum ad philosophiae gravitatem recipere. Sic Graser l. l. Sillig. hanc potius causam profert: „Promiserat enim carmen aliquod poëta Messalae, quod nisi conscripsisset, studium poëticum male omisisset.“ — *utinam requiescere Musas* etc.: utinam mihi concessum sit, ut blandum (canendi) morem meum deponam et Musae quiescant. Cf. Iacob. ad Prop. p. 164. — 11. *leviter*, quia artem poëticam tamquam ludicram gravi opponit philosophiae studio. — V. 12 sq. non potui Silligianam recensionem sequi, quum hic Vir doct. paullo audaciore coniectura usus v. 12. et 13. in hunc unum contraxerit: *Quodsi (mirificum modo sit tibi velle libido!)*, quo recepto vulgares versuum numeros cum Sillgio plane immutare debebam. Quare, imprimis quum Silligii coniectura probari vix possit, (cf. quae Graserus p. XII sqq. paullo acerbius contra eam disputat), hic quidem vulgatam retinui, quam Graser., minus sane violento remedio usus, sic emendandam censet: *Quodsi mirificum, proferre valent genus, omni Mirificum saeclo, modo sit tibi velle libido — Si me iam* cett., ut sensus sit: „Quodsi, — licet enim in hoc genere praeclara efficere, modo audeas —, si me iam in sapientiae studio ad summum pervenisse intelligerem, non tali te carmine, quale hoc de Ciri est, sed maiore longe venerarer et graviore de media philosophia petito.“ Alias coniecturas (etiam Bothii in Virg. Virgil. p. 38.) omitto. De geminato *si* Sillig. ipse conferri iubet infra v. 129 sqq. Aen. V, 397. et Liv. III, 19. omninoque de Particularum resumptione Spohn. ad Isocr. Pan. p. 47. Wellauer. ad Aesch. Agam. 1617. Cort. ad Cic. Fam. XV, 10. p. 797. Matth. ad Cic. Epp. sell. p. 47. alios. — 14. *summa arce.* Cf. supra v. 8. *adscendere collem* et adnott. ad Geo. I, 240. — *pangeret*, statueret, collocaret. — 15. *Quatuor heredibus*, Platoni, Aristoteli, Zenoni et Epicuro. — *arx est data consors*, tamquam dominium commune. Philosophi hunc collem tamquam suum, sibi a Diis ipsis traditum, occuparunt. Vere enim Sillig. observat, Adi. *consors* hic propriam *sortis* significationem retinere, qua de provincia atque tum in universum de possessione dicatur. Ceterum poëta videtur ante oculos habuisse Lucr. II, 9 sqq. et III, 26. Cf. etiam Schrader. Emendd. p. 49. et 59. — 18. *munere tali*, i. e. tantillo, per contemptum, ut infra v. 523. et alibi *tantus*, *quantus* et ap. Grae-

Non equidem, quamvis interdum ludere nobis
Et gracilem molli liceat pede claudere versum,
Sed magno intexens, si fas est dicere, peplo,
Qualis Erichtheis olim portatur Athenis,
Debita cum castae solvuntur vota Minervae,
Tardaque confecto redeunt Quinquennia lustro,
Cum levis alterno Zephyrus concrebruit Euro,
Et prono gravidum provexit pondere currum.
Felix illa dies, felix et dicitur annus,
Felices, talem qui annum videre diemque.
Ergo Palladiae texuntur in ordine pugnae;

---

cos τοιοῦτος, τηλικοῦτος etc. Sillig. conferri iubet Drak. ad Sil. VIII, 112. Burm. ad Lucan. III, 392. Matth. ad Cic. Manil. 6, 14. et de Graecis Wolf. ad Demosth. Lept. p. 258., quibus adde Manut. ad Cic. Epp. ad Fam. I, 7. p. 60. ed. Richt. et Beneck. ad Cic. Man. l. l. — 19. *ludere*. Vid. ad Cul. v. 1. — Sillig., *gracilem versum* non nisi de pentametro intelligi posse ratus, *claudere* non per finire, sed simpliciter per fingere, componere explicandum esse censet, coll. Hor. Sat. I, 10, 59. II, 1, 28. et Cic. Or. 68, 229., ut Pentameter *gracilis* dicatur propter argumentum, *mollis* autem propter metrum. Simul conferri iubet Santen. ad Ter. Maur. p. 317. — 21. Comparat carmen suum cum peplo in Panathenaeis, quinto quoque anno Athenis celebratis, Minervae oblato, cui res a dea gestae, imprimis pugna cum Titanibus et Gigantibus commissa, fortasse etiam egregia ducum Atheniensium facinora intexta erant. Cf. Schol. Plat. p. 143. Ruhnk. Scalig. et Heyn. ad h. l. Meursii. Panathen. c. 17. et Krause in Pauly *Realencycl.* V. p. 1100. Quid autem *intexere* velit poëta, ex v. 36 sqq. apparet. — *si fas est* Heyn. non ad religionem, sed ad coepti audaciam referendum esse docet. — 21. *magno peplo*. Cf. v. 39. *magnis chartis*. — 22. *olim*, i. e. suo tempore. Vid. ad Aen. V, 125. et VIII, 391. — 24. *Quinquennia* pro vulg. *Quinquatrua* ex editt. vett. restituit Sillig., qui memorat, *quinquennia* et *lustra* a poëtis Latinis semper coniungi, coll. Markl. ad Stat. Silv. V, 3, 231. p. 399. ed. Dresd. et Tacito Ann. XVI, 2. — 25. Poëta tempus, quo Panathenaea maiora celebrabantur, designat per pugnam Zephyri et Euri. Videntur igitur sub initium anni Graecorum hi venti alternis spirasse; nam Panathenaea tertio cuiusque Olympiadis anno habebantur inde a die XXV. mensis Hecatombaeonis, qui primus erat anni Attici, et respondet Romanorum Martio. Cf. Boeckh. *Staatshaushalt. der Athen.* II. p. 165 sq. et Hermann. *Lehrb. d. griech. Staatsalterth.* §. 161. not. 2. cum Schol. Plat. p. 143. ed. Ruhnk. De ventis illis cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* I. p. 610 sq. — *concrebruit* Sillig. pro vulg. *concrebuit* ex Codd. restituit. Cf. Schneid. Gr. Lat. I. p. 473. — 26. *currum*. Sic iam edit. pr. Posteriores quaedam minus apte *cursum*, quod Turneb. Advv. XXVIII, 25. minus apte ad navigationem refert. *Currus* autem pro navi, quae Panathenaeis ad Palladis templum machinis agebatur, peplo tamen illo pro velo expanso. (Cf. Paus. I, 29, 1. et Meursius l. l. c. 18.) Sic ap. Catull. 64, 9. *Ipsa levi fecit volitantem flamine currum, Pinea coniungens inflexae texta carinae.* — 27. *illa dies* pro vulg. *ille d.* Sillig. ex Cod. R. et editt. vett. restituit coll. Lucil. Aetn. 635. Garat. ap. Orell. ad Cic. Planc. 41. p. 231. b. et Schneid. Gr. Lat. II, 1. p. 351. Vid. etiam adnott. ad Geo. I, 276. — 28. *talem qui* Sill. ex Cod. R.; vulgo *qui talem.* — 29 sqq. „Locus, etsi ab h. l. fortasse alienus, classicus tamen post Eurip. Hec. 466 sqq. de peplo Minervae.“ *H.* — *Ergo* de re, quae antea iam commemorata nunc uberius exponitur. Cf. Lachm. ad Prop. IV, 2, 29. p. 237. a Silligio

Magna Giganteis ornantur pepla tropaeis;
Horrida sanguineo pinguntur proelia cocco;
Additur aurata deiectus cuspide Typhon,
Qui prius, Ossaeis consternens aethera saxis,
Emathio celsum duplicabat vertice Olympum.
Tale deae velum solemni tempore portant;
Tali te vellem, iuvenum doctissime, ritu
Purpureos inter soles et candida lunae
Sidera, caeruleis orbem pulsantia bigis,
Naturae rerum magnis intexere chartis;
Aeternum Sophiae coniunctum carmine nomen
Nostra tuum senibus loqueretur pagina seclis.
Sed quoniam ad tantas nunc primum nascimur artes,
Nunc primum teneros firmamus robore nervos,
Haec tamen interea, quae possumus, in quibus aevi
Prima rudimenta et primos exegimus annos,
Accipe dona meo multum vigilata labore

---

laud. — *texuntur*. Cod. R. *texentur*, quod Sillig. non temere reiiciendum censet, quum etiam *stridĕre* et *stridēre*, *fulgĕre* et *fulgēre* dicantur. Cf. adnott. ad Geo. IV, 262. Aen. VI, 827. et al. — *in ordine*. Vid. ad Ecl. VII, 20. et Aen. VIII, 629. — 31. *pinguntur* i. q. v. 29. *texuntur*. — De *cocco*, fuco illo, qui e vermibus ilici aquifoliae insidentibus, quos veteres pro baccis habebant (Plin. XVI, 8, 12. et XXIV, 4, 4. nobis *Kermes*) exprimebatur, cf. Hor. Sat. II, 6, 102. Martial. III, 2, 11. V, 24, 5. Plin. IX, 41, 65. — 32. Alibi *Typho* s. Typhoeus, de quo monstro, a Gigantibus diverso, sed a poëtis saepe in eorum censum relato, vid. ad Geo. I, 279., a Iove fulmine ictus esse fertur; Minervae tamen etiam Hor. Od. III, 4, 53. in hac victoria partes aliquas videtur tribuere. De Graeca forma Accus., quam Sillig. pro vulg. *Typho* ex Rom. restituit, vid. ad Ecl. VI, 13. Aen. II, 259. VIII, 506. — 33. Sillig. docet, *consterni*, contegi, aethera saxis semper relabentibus non potuisse, quare hoc verbum omnino tantum habeat notionem frequenter iaciendi, ita ut non tam effectus, quam conatus respiciatur. — 34. *Emathius vertex* Pelion esse debet, Olympo hic impositus, ut Geo. I, 281. Ossae. De *Emathia* vid. ad Geo. I, 492. et IV, 390. — *duplicabat*. Vid. ad Ecl. II, 67. et al. — 35. *solemni tempore*. Vulgo *sol. in tempore;* sed Praepos. Sillig. recte omisit Codd. auctoritate. — 36. *Tali ritu* etc. Hoc modo vellem carmen de rerum natura scribere eique tuum, Messala, nomen intexere. *Ritus* autem pro modo, ratione, redit infra v. 127. et 389. — 37. *Purpureos soles*. Cf. Ovid. Fast. III, 518. cum adnott. ad Ecl. IX, 40. Aen. I, 591. V, 79. al. — *candida luna*. Vid. Aen. VII, 8. — *lunae sidera*. Cf. Sever. ap. Charis. p. 66. P. *ignea nam coelo ducebat sidera Phoebe.* — 38. *orbem*, coelum. Vid. Aen. III, 512. VIII, 97. — *pulsantia* magis ad *bigas*, quam ad *sidera* referendum esse, in promptu est. De Lunae *bigis* vid. ad Aen. VII, 26. — *caeruleae* autem i. q. atrae. Vid. ad Aen. III, 64. — 40. Verba sic coniunge: *Nomen tuum, Sophiae coniunctum* (i. e. nomini Sophiae coniunctum: cf. Heusing. ad Cic. Off. I, 22, 7. et Walch. ad Tac. Agr. p. 201., quos Sill. laudat), *carmine pagina nostra loqueretur aeternum senibus* (i. e. seris: cf. *dies senex* ap. Plaut. Stich. V, 1, 8.) *seclis*. — 42. *ad tantas artes*, ad philosophiam. Cf. Cic. Finn. III, 2. — *nascimur*, nos convertimus, aptamus; quo sensu alibi non nisi Partic. Perf. inveniri memorat Sill., coll. Gronov. Obss. IV, 17. p. 277. ed. Daventr. — 46. *Accipe*. Vid. Markl. ad Stat. Silv. V, 3, 45. p. 376. ed. Dresd. — *multo vigilata*

Promissa atque diu, iam tandem exordia rebus:
Impia prodigiis ut quondam exterrita amoris
Scylla novos avium sublimis in aëre coetus
Viderit, et tenui conscendens aethera penna
Caeruleis sua tecta supervolitaverit alis,
Hanc pro purpureo poenam scelerata capillo,
Pro patria solvens, excisa et funditus urbe.
Complures illam et magni, Messala, poëtae —
Nam verum fateamur: amat Polyhymnia verum —
Longe aliam in perhibent mutatam membra figuram,
Scyllaeo in saxo monstra infamata vocari;
Esse, aerumnoso quam saepe legamus Ulixi

---

labore. Cf. adnott. ad Geo. I, 313., ubi adde Barth. ad Stat. Theb. XII, 811. et Weichert. de Cinna II. p. 9., hic a Sill. laudatos. — 46. Vulgo *Et praemissa tuis non magna exordia rebus.* Sillig. locum ex Codd. Rom. et Helmst. emendavit, ut *exordia rebus* sit epexegesis vocis *dona* et significet prooemia, praeludia, *rebus* autem de Messalae rebus gestis vel potius gerendis intelligendum sit, omisso Pron. *tuis*, quod praecedente Imperativo facile omitti potuisse doceat Walch. ad Tac. Agr. p. 427. Cur *dona diu promissa* dicat, apparet ex v. 9. — *iam tandem.* Cf. Aen. VI, 61. — V. 48 sq. vulgo sine iusto sensu sic eduntur: *I. pr. ut quondam exterruit amplis Scylla novosque avium* etc. Sill. locum exhibuit ex Schraderi coni. (Emendd. p. 56.), ut *prodigiis amoris* sit i. q. amore prodigioso (coll. Vechner. Hellenol. p. 516 sqq. et Munckero ad Fulgent. II, 5. p. 73. a.), *exterrita* autem magis ad prodigia, quam ad amorem referatur. Cf. Aen. IV, 450. *fatis exterrita* et Val. Fl. V, 330. *exterrita monstris.* — 49. *novos avium - - Viderit* pro simplici: se in avem transformatam esse viderit. Copulam *que* vulgo voc. *novos* adhaerentem Sill. ex Codd. auctoritate delevit. — 50. *aethera* Sill. recepit ex Cod. R., coll. Geo. I, 406. Aen. XI, 272. et infra v. 538. et 541. Vulgo *sidera.* — 53. Vulgo legitur *Proque patris solvens excisa funditus urbe.* Sillig. autem restituit Cod. Helmst. lectionem *Pro patris solvens, excisa et funditus urbe*, voc. tantum *Pro* in *Proh* mutata. Nos denique recepimus felicissimam Hauptii coniecturam (Quaest. Catull. p. 76.) *Pro patria.* — 54 sqq. Nota res est, de Scylla diversas fabulas tradi et duas Scyllas haud raro inter se confundi. Cf. adnott. ad Ecl. VI, 74. — 55. *Polyhymnia.* Vett. editt. *Polymnia*, aliae *Polymneia*, quod Heyn. videtur praeferre. Sed Cod. R. *Polimnia*, Helmst. *Polhimnia.* Sill. conferri iubet Santen. in Beckii Commentt. Soc. phil. Lips. II, 1. p. 158. et Schneid. Gr. Lat. I, 1. p. 192. — V. 56. Sill. e coni. mutatum edidit, quum in vulg. lectione *Longe alia perhibent mutatam membra figura* Ablat. *alia figura* vix possit explicari, Cod. R. autem (a quo Helmst. non videtur dissentire) exhibeat *Longe aliam prohibent mutata in membra figuram.* De anastrophe autem Praepositionis vult conferri Ruhnk. ad Vellei. II, 91. Weichert. de verss. spur. p. 85 sq. et Walch. ad Tac. Agr. p. 338. Vid. etiam adnott. ad Ecl. VI, 19. et al. — *membra* est Acc. absol. cum *mutatam* coniungendus. Vid. ad Ecl. I, 55. etc. — Vss. 57. et 58., in Codd. mire corrupti, vulgo invitis Codd. sic leguntur: *Scyllaeum monstra in saxum conversa vocari; Illam esse, aerumnis quam saepe legamus Ulyxi.* Sillig. ex Codd. R. lectione *Scylleum saxo* fecit *Scyllaeo in saxo* et eiusdem Cod. atque Helmst. scripturae *infectata* substituit e coni. *infamata*, quo Participium de Circe legatur ap. Ovid. Met. XIV, 446. *Vocari* autem ex usu poëtis Latinis frequentato pro simplici *esse* dictum esse docet, coll. Ovid. Met. X, 348. VI, 437. et Markl. ad Stat. V, 1, 33. p. 344. ed. Dresd. — 58. *Esse, aerumnoso* Sill. e coni. edidit, ut sensus hic esset: poëtae per-

Candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias vexasse rates et gurgite in alto
Deprensos nautas canibus lacerasse marinis.
Sed neque Maeoniae patiuntur credere chartae,
Nec malus istorum dubiis erroribus auctor.
Namque alias alii vulgo finxere puellas,
Quae Colophoniaco Scyllae dicantur Homero;
Ipse Crataein ei matrem; sed sive Crataeis,
Sive illam monstro genuit germana biformi,
Sive est neutra parens, atque hoc in carmine toto

---

hibent, illam Scyllam, Nisi filiam, esse eam Scyllam, quam etc. — *aerumnoso Ulixi*, i. e. πολυτλήμονι (*laborioso* ap. Hor. Epod. XVII, 16. et *patienti* ap. eund. Ep. I, 7, 40.), est Dativ. incommodi, pendens a *vexasse* et *lacerasse*. De scriptura *Ulixes* vid. adnott. ad Aen. II, 7. — *saepe*. Recte Both. in Virg. Virgil. p. 39.: „saepe legi solet Homerus, saepe igitur etiam illa historia de Scylla.“ — Vss. 59—61. ex Ecl. VI, 75—78. huc translati, ubi vid. adnott. — 62. Vulgo *Maeoniae haec patiuntur;* Sill. ex auctoritate Codd. R. et Helmst. Pronomen omisit. *Credere* absolute usurpatum legitur etiam Geo. I, 415. Aen. VI, 173. al. — 62 sqq. Sequitur satis inepta et carmine indigna diatribe contra illam utriusque Scyllae confusionem, quam Heyn. a Grammatico aliquo adiectam censet, Sill. tamen auctori carminis vindicat, qui sane etiam alia scripsit a poëtico ingenio aliena. — 63. Nec hoc credere patitur, qui *dubiis erroribus* (per mare) *istorum* (Ulixis eiusque sociorum) *malus* (i. e. perniciosus, noxius: cf. infra v. 133. Heindorf. ad Hor. Sat. I, 1, 77. et adnott. ad Ecl. III, 11.) *auctor* fuit, i. e. Neptunus (cf. Hom. Od. I, 20. 68 sqq. et IX, 532 sqq.), qui ipse huius Scyllae pater fuit (cf. v. 72.), quam propterea pro illa Nisi filia habere non possumus. — 65. Colophonem, nobilissimam Ioniae urbem (de qua vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 187.), fuisse inter septem illas urbes, quae Homeri patria haberi vellent (cf. Gellius III, 11.), satis notum. Adi. autem *Colophoniacus* (pro usitatiore *Colophonius*) apud alium scriptorem Lat. me legere non memini. — *Scyllae* Plurali numero, „quia quisque mythographus novam quasi Scyllam producit,“ ut Sillig. censet. — 66. Vulgo, invitis omnibus Codd., *Ipsi seu Lamie mater sit*, *sive Crataeis*, quod iam Heyn. felicissima coniectura (ab Iahn. adeo in contextum recepta) mutandum censuit in: *Ipse Crataein ait matrem, sed sive Crataeis*, eamque Sillig. manifestis Codd. vestigiis comprobatam vidit, qui tamen, haec vestigia fortasse nimis strenue secutus, pro *ait* edidit *ei*, quum verbum dicendi facile omitti potuerit; quod mihi secius videtur. Bonus certe poëta non scripsisset: *Ipse* (Homerus) *Crataein ei matrem* (scil. fuisse ait vel dat, tribuit). Ceterum cf. Hom. Od. XII, 124. Posteriores hanc *Crataein* Nympham habuerunt fluminis in extrema Italia iuxta Prom. Scyllaeum in mare exeuntis. Vid. Plin. III, 5, 10. Ceterum de ea cf. etiam Apollon. IV, 828. et Burm. ad Ovid. Met. XIII, 749. — *sed sive Crataeis* etc. Alii aliam matrem ei vindicant, neque ipse hanc litem volo componere. — 67. Quod vulgo editur *genuit Persea* (i. e. Hecate, Persae Titanis ex Asteria filia), Parrhasii coniecturae debetur. Optimi Codd. praebent *gravena*, unde alii librarii fecerunt *grandeva* (*grandaeva*). Sed quae est ista *grandaeva* κατ᾽ ἐξοχήν dicta? Quare Sillig. ex *gravena* coniectura satis probabili facit *germana*, ut intelligatur Echidna, quae secundum Hygin. Praef. extr. ex Typhone (hic *monstro biformi* appellato: cf. Apollod. I, 6, 3.) conceperit Scyllam, et tamquam Tartari et Telluris filia (Apollod. II, 1, 2.) iure Typhonis soror dici potuerit. — 68 sqq. „Seu fabula Scyllae allegorica est libidinis narratio. Simili modo eam interpretatur Fulgent. Planciades Mythol. II, 12. et Heraclid. in Alleg. p.

Inguinis est vitium et Veneris descripta libido;
Sive etiam est iactis speciem mutata venenis
Infelix virgo: — quid enim commiserat illa?
Ipse pater nudam saeva complexus arena
Coniugium carae violaverat Amphitrites;
Attamen exegit longo post tempore poenas,
Ut, cum cura sui veheretur coniugis alto,
Ipsa trucem multo misceret sanguine pontum: —
Seu vero, ut perhibent, forma cum vinceret omnes
Et cupidos quaestu passim popularet amantes,

496." *H.* — 69. *Inguinis*, i. e. immoderatae libidinis. Blomfield. ad Aesch. Agam. 1204. (a Sillig. laud.) memorat, mulierem quamlibet infamem, e. g. meretricem, dici Scyllam. Cf. etiam Heraclit. de incred. c. 2. et Callim. fragm. 184., qui uterque Scyllam aliquam meretricem commemorat. — 70. „Ex poëtae verbis talis fabulae habitus esse debuit: Scylla a Neptuno oppressa Amphitrites iram in se concitaverat; quae eam aliquanto post ita ulta est, ut, cum marito per mare vecta, veneno aquas inficeret, quo illa aqua marina corpus lavans in monstrum mutaretur." *H.* — Vulgo *Sive etiam est iactis;* Sillig. autem omisit Verbum subst., quod in suis Codd. non invenit. — 72. *Ipse pater*, Neptunus. Heyn. *Patrem* (litera maiuscula scriptum) eo sensu dictum putat, quo etiam alii Dii maiores, Iupiter imprimis, Pluto et Neptunus, haud raro Patres dicantur (cf. adnott. ad Geo. II, 4.), Sillig. autem coll. iis, quae ad v. 63. adnotavit, de Neptuno, Scyllae patre, cogitat, ut pater filiae vim intulisse dicatur, et propterea etiam Pronomen *ipse* adiectum putat. — Retinui vulgarem lectionem; quae enim Sillig., Codd. vestigia secutus, substituit, *scaeva in timidam*, mihi quidem non magis satisfaciunt. Putat autem Vir doct. *arenam* dici *scaevam* (i. e. infaustam) *in timidam*, „quia exitium Scyllae inde sit exortum," *timidam* autem vocari puellam ut invitam, reluctantem, quo poëta significet eam innoxiam fuisse. De vocc. autem *scaevus* et *saevus* perpetua confusione agere memorat Burm. ad Prop. p. 267. Anth. Lat. T. II. p. 110., et de Adi. *timidus* pro recusans posito conferri iubet Hor. Od. IV, 9, 52. Mihi facilior videtur vel Heynii coniectura *flava arena*, vel Nodelli Not. crit. p. 82. *sola arena*. (Cf. Ecl. X, 14. Geo. III, 249. etc.) Pro *nudam* tamen ex Codd. *timidam* restituendum puto, (quamquam etiam illud fortasse ferendum pro: quum nudam, lavantem scilicet, conspexisset et ita amore eius exarsisset.) — 73. *coniugium Amphitrites* pro: Amphitriten coniugem. Vid. ad Aen. II, 579. De Amphitrite, Neptuni coniuge, cf. Hesiod. Theog. 930. Apollod. I, 4, 6. Hygin. in Poët. Astron. II, 17. alii. Homerus de hoc matrimonio tacet. — 74. *Attamen*, quamquam innocens erat. *Quid enim commiserat illa? Ipse pater* etc. — 75. Amphitrite, dum Scylla in mari vehebatur, mala medicamina ei inspersit. Heyn. *curam coniugis* male de ipsa Amphitrite intelligit. Est potius Scylla, quam Amphitrite punit tamquam *curam*, i. e. amicam, *coniugis sui.* Ut enim *cura* saepe dicitur pro *amore* (cf. Heins. ad Ovid. A. A. III, 405. Bentl. ad Hor. Od. II, 8, 24. Markl. ad Stat. Silv. V, 3, 93. p. 383. ed. Dresd. et adnott. ad Aen. IV, 1.), sic etiam interdum pro amica. Vid. ad Aen. I, 678. — 76. *sanguinem.* Heinrich. in Bibl. Gotting. X. p. 45. de viperarum maxime sanguine venenato cogitavit, coll. Hor. Od. I, 8, 9. Epod. III, 6 sqq. et Ovid. ex P. IV, 7, 36., Sillig. autem minus probabiliter de sanguine humano in incantationibus adhibito, coll. Tac. Ann. II, 69. et Appul. Miles. III. p. 206. ed. Oud., adeoque iis, quae de mensibus mulierum superstitio veterum commenta sit ap. Plin. VII, 15, 13. XXVIII, 7, 23. Lucan. VI, 669. al., in auxilium vocatis. — 77. Sive Scylla fuit puella eximiae pulchritudinis, quae corpore quaestum fecit et a Venere in monstrum mutata est. Causa infra exponitur v. 83 sqq. — 78. *cupidos*

Piscibus et canibus rabidis vallata repente est:
Horribiles circum vidit se sistere formas, —
Heu quoties mirata novos expalluit artus
Ipsa suos, quoties heu pertimuit latratus! —
Ausa quod est mulier numen fraudare deorum
Et dictam Veneri voto intervertere poenam,
Quam mala multiplici iuvenum consaepta caterva
Dixerat atque animo meretrix iactata ferarum;
Infamem tali meritorum more fuisse,
Docta Palaephatia testatur voce papyrus.
Quidquid et ut quisque est tali de clade locutus,

---

amantes. Cf. Aen. VIII, 165. et Ovid. Her. III, 26. — *quaestu*, Abl. instrum., *durch ihr Gewerbe.* — *popularet* ex Cod. R. (Helmst. *procularet*) et Ald. Sillig. recepit pro vulg. *spoliaret*, quod ex interpretamento ortum videtur. *Populare* autem de hominibus dici posse, Sillig. docet loco Prop. IV, 17, 29.; et de activa Verbi forma vid. ad Aen. I, 527. — 79. Retinui vulgarem lectionem, quae mihi quidem magis placet, quam quae Sillig. e Codd. recepit, *P. et canibusque malis.* Putat enim, *et — que* dictum esse pro *et — et*, *et* autem voci suae postpositum, ut ap. Hor. Sat. I, 8, 39. coll. Drak. ad Liv. XXIX, 12, 5. Idem Vir doctus verba *vallata est* pendere putat a *Seu vero* v. 77., et v. 80. novam periodum incipere, cuius apodosis post parenthesin sequatur v. 83. Equidem, nisi Codd. Verbum subst. diserte adderent, praeferrem vulgarem rationem, ex qua, illo omisso, *vallata* est Participium et a *Seu vero* pendet verbum *vidit.* — V. 80 sq. vulgo minus apte sic distinguitur: - - *expalluit artus! Ipsa suos quoties* etc. Ceterum Sillig. ubique *quotiens* scripsit. Vid. Wagn. Orth. Virg. p. 457. — 83 sqq. Quod Scylla meretrix ausa fuerat Venerem pecunia vota defraudare. Pro vulg. *votorum vertere* Sillig. non male *voto invertere* edidit, *poenam* cum Scaligero explicans per ποινήν, debitam mercedem, et *voto dictam* per voto promissam, quum *dicere* etiam alibi (Ter. Heaut. V, I, 64. 69. Sall. Hist. II, 14. Cic. pr. Flacco 34.) sit i. q. promittere (coll. Heusing. ad Cic. Off. I, 10, 6.), *voto* autem vel *votis* saepe iungatur verbis *vocare*, *exposcere*, *expetere* etc. De *intervertendi* autem verbo conferri iubet Gronov. Obss. IV, 5. Sermo igitur esset de pecunia illa, quam meretrices tamquam decumas quaestus sui Veneri vovere solebant (cf. Boeckh. ad Pind. Vol. II. P. II. p. 611.), et qua Scylla avara deam defraudaverat. (Cf. etiam Heraclitus de Incredib. c. 2.) Quae loci explicatio praeferenda videtur Heynianae, qui putat Scyllam iuvenes impulisse, ut pecuniam Veneri ex voto debitam sibi pro stupri mercede apportarent. — 85. *Quam*, poenam, *dixerat*, promiserat, *meretrix mala atque animo ferarum*, i. e. fero et saevo, *iactata*, agitata. — *Consaepta* Sillig. e coni. edidit pro *quod saepta*, quamquam eum non fugit, Oudend. ad Appul. Met. p. 119. *consaeptus* rectius de locis, quam de hominibus dici contendisse. Quum tamen Virgilius simplex *saeptus* de hominibus usurpet (Aen. I, 439. IX, 783. cf. etiam Liv. I, 28. etc.), auctori huius carminis etiam composito verbo sic uti licuisse putat. — 87. *meritorum more* Sillig. ex omnibus Codd. revocavit pro vulg. *merito rumore*, quod ex Cuiacii coni. editur. Ceterum non opus erat, ut Heyn. suspicaretur, auctorem carminis Palaephatum fortasse confudisse cum Heraclito, in cuius libello περὶ ἀπίστων c. 2. de Scylla, scorto avaro, vere agatur. Ex eo enim, quod in libello isto satis inepto, qui Palaephati nomine inscriptus a nobis teritur, nihil de hac re invenitur, non sequitur, hoc argumentum a vero et antiquo Palaephato non tractatum esse. — 89 sq. „Verum cuiusvis modi haec omnia sint, quidquid et ut quisque de iis [*tali de clade*, de talis cladis causa, de mon-

Omnia sint: potius liceat notescere Cirin,
Atque unam ex multis Scyllam non esse puellis.
Quare, quae, cantus meditanti mittere certos,
Magna mihi cupido tribuistis praemia, divae
Pierides — quarum castos libamina postes
Munere saepe meo inficiunt, foribusque hyacinthi
Deponunt flores, aut suave rubens narcissus,
Aut crocus alterna coniungens lilia caltha,
Sparsaque liminibus floret rosa, — nunc age, divae,
Praecipue nostro nunc adspirate labori,
Atque novum aeterno praetexite honore volumen.
    Sunt Pandioniis vicinae sedibus urbes
Actaeos inter colles et candida Thesei
Purpureis late ridentia litora conchis,
Quarum non ulli fama concedere digna

---

stro tam pernicioso] narraverit; equidem de ea Scylla agam, quae in Cirin mutata est; inclarescat illa meo carmine, nec sit *una ex multis*, ignobilis.“ *H.* Constat hanc dicendi formulam vel apud Ciceronem legi Brut. 21, 83. 79, 274. Off. I, 30, 15. al. Cf. Burm. ad Petron. c. 44. Orell. ad Hor. Od. III, 11, 33. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 6, 59. Vol. I. p. 333. — 92. Quare, divae Pierides, quae iam olim mihi carmina pangenti praemia tribuistis, agite nunc quoque labori nostro adspirate. — *meditanti*, tum, quum ego meditabar. — *mittere cantus:* cf. adnott. ad Geo. I, 229. — *certos* autem, quia in carminibus certae quaedam regulae observantur, ut Peerlkamp. (a Silligio laud.) in Bibl. crit. nov. Vol. II. p. 39. interpretatur, qui confert Tibull. I, 7, 38. et II, 1, 52. — 93. *cupido*, scil. praemiorum; *praemia* autem de favore intellige, quo Musae poëtam ornaverant. — 94. Vulgo *quarum castos altaria postes*, sine sensu. Sillig., qui putat, *altaria* nil esse nisi interpretamentum voc. *postes*, ei ex coni. substituit *libamina*, quum verbum *inficiant* de liquido sacro sermonem esse doceat. Scaliger *inficiunt* (κνισσῶσι) ad nidorem refert, et Heyn. parum probabiliter cogitat de sanguine hostiae postibus templi adsperso. — 95. *Munere meo* saepe ita legitur. Cf. Geo. I, 7. Ovid. Met. VII, 93. VIII, 502. etc. — 96. *suave rubens narcissus*, ut Ecl. III, 63. *suave rubens hyacinthus.* — 97. De *caltha* vid. ad Ecl. II, 50. — 99. *adspirate labori.* Vid. ad Aen. II, 385. De Sing. *age* cum Plurali *divae*, *adspirate* coniuncto vid. quos laudant Weichert. ad Val. Fl. VIII, 194. et Hand. Turs. I. p. 205. coll. adnot. ad Aen. I, 267. et III, 169. — 100. *praetexite honore volumen*, quasi limbo purpureo. — 101. *Pandioniis sedibus*, Athenis, quarum rex antiquus fuit Pandion, Erichthonii filius, Erechthei, Procnes et Philomelae pater. Quare *Pandionius* apud poëtas haud raro i. q. Atheniensis. Cf. Lucr. VI, 1141. Ovid. Met. XV, 430. Claud. R. Pros. II, 19. B. Gild. 406. Stat. Theb. II, 720. etc. — 102. *Actaeos colles.* Vid. Heins. ad Val. Fl. IV, 654. et adnott. ad Geo. IV, 463. al. — „*candida litora*, propter marmor candidum, et *ridentia conchis*, accurate ad naturam loci; nam totus ille tractus agri Megarensis lapide conchite abundat, candido admodum colore, cui plurimae insunt conchae marinae Vid. Paus. I, 44.“ *H.* Cf. etiam Reinganum *Das alte Megaris* p. 38 sq. — *ridentia.* Vid. adnott. ad Ecl. IV, 20. — 104. *digna.* Hoc Adiectivum, cum negatione coniunctum, ut Graec. οὐκ ἄξιος, interdum significat eum cui non convenit, quem non oportet (nostrum *berechtigt etwas nicht zu thun — oder zu dulden*). Cf. Val. Fl. II, 471. Tac. Hist. II, 89. et e Graecis Soph. Oed. Col. 933. Sillig. ad h. l. et Obbar.

Stat Megara, Actaei quondam munita labore
Alcathoae Phoebique: deus namque adfuit illi;
Unde etiam, citharae voces imitatus acutas,
Saepe lapis recrepat Cyllenia murmura pulsus,
Et veterem sonitu Phoebi testatur amorem.
Hanc urbem, ante alios qui tunc florebat in armis,
Fecerat infestam populator remige Minos,
Hospitio quod se Nisi Polyïdos avito,
Carpathium fugiens et flumina Caeratea,

---

ad Hor. Ep. I, 3, 35. Vol. I. p. 221. — 105 sqq. „Fabula Megarensium domestica (Paus. I, 42.), quam iam Theognis attigit v. 771 sq., Alcathous, Pelopis fil., Megarae arcem muris cinxisse ferebatur, Phoebo operae consorte: unde seu saxum aliquod, cui Phoebi cithara fuerat imposita (Paus. l. l. et Epigr. Anthol. Gr. T. III. p. 160. Iacobs.), seu turris erat, quae lapillo percussa in citharae tactae morem resonabat (Ovid. Met. VIII, 14 sqq.). Alcathous *Actaeus* h. l., quatenus Megarensis ager Atticae pars haberi poterat, et olim in Atheniensium ditione fuisse credebatur (Paus. I, 39.). Nam alioqui e Peloponneso advenerat Alcathous, Pelopis quippe filius.“ *H.* De Alcathoo cf. Villoison in Comm. Acad. Paris. Inscript. T. XLVII. p. 336. a Sillig. laud. et Haakh. in Pauly *Realencycl.* I. p. 300. De *Megara* Singul. numero appellata Sillig. laudat Heusing. ad Vechneri Hellenol. p. 20. coll. Ruddim. I. p. 152. Schneid. Gr. Lat. II. p. 432. et Peerlk. in Bibl. crit. nova III. p. 246. Ceterum cf. quae de hac urbe exposui in Pauly libro modo laud. IV. p. 1714 sqq. — *Alcathoae* pro vulg. *Alcathoi* Sillig. ex Codd. restituit, poëtam apud Graecum scriptorem, unde haec sumpserit, Doricam formam Ἀλκαθόα invenisse ideoque nomen ad primam Declin. flexisse ratus, coll. Schneid. Gr. Lat. II. 1. p. 43. — 107. *citharae voces.* Vid. Obbar. ad Hor. Ep. I, 1, 34. Vol. I. p. 54. — 108. *recrepat*, transitive, ut *resonare* Ecl. I, 5. et Geo. III, 338. Intransitivo sensu legitur ap. Catull. LXIII, 29. Lapis pulsus resonat, imitatur sonum citharae. — *Cyllenia murmura* Sillig. restituit e Cod. R., quum *murmur* etiam aliis instrumentis musicis tribuatur, ut *cornibus* ap. Hor. Od. II, 1, 17., *tubis* ap. Stat. Theb. VI, 404. etc. et cithara ap. Hor. Ep. I, 2, 31. *strepere*, ap. Lucr. II, 28. *reboare* dicatur, verbum autem *recrepandi* murmuri aptissimum sit. Vulgo *munera. Cyllenia* dicuntur, quia poëta citharam, quam Apollo invenerat, confudit cum lyra, cuius inventor habebatur Mercurius Cyllenius. (Cf. adnott. ad Aen. IV, 252.) — 109. *amorem*, quod iam Nodell. Obss. crit. p. 39. coniecerat, Sillig. ex Cod. R. recepit pro vulg. *honorem*, quod difficile est ad explicandum. — 110. *tunc;* vulgo *tum.* Vid. adnott. ad Ecl. III, 10. — *florebat in armis*, h. e. virtute. Cf. adnott. ad Aen. III, 595. V, 37. et Sillig. hic et infra ad v. 252. — 111. „*remige*, docte: nam cum classe advenerat Minos, cuius θαλασσοκρατίαν illustravimus in Commentt. Soc. R. Gott. T. I. P. II. p. 71 sqq.“ *H.* — *populator* etiam Ovid. Met. XIII, 655. Liv. III, 68. et al. legitur. — 112. Causa belli Niso a Minoe illati profertur, quod Polyïdus (Πολύειδος) vates, qui Glauco, Minois filio, in vitam reducto Creta aufugerat (Apollod. III, 3.) et Megara profectus erat (cf. Paus. I, 42.), a Minoe armis repetebatur. — 113. *Carpathium* pro vicino mari Cretico. De utroque cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 20 sq. Omissionem autem voc. *maris* defendit locus Aen. III, 211. coll. Burm. ad Anth. Lat. I. p. 114. — *flumina Caeratea.* Flumen *Caeratum* (Καίρατος), quod Cnossum urbem, ipsi prius cognominem, alluebat (et nunc de *Kartero* nomen habet), in Creta insula commemorant Callim. in Dian. 44. et Strab. X. p. 476. Cf. Meursii Creta I, 8. Hoeck.

Texerat. Hunc bello repetens Gortynius heros
Attica Cretaea sternebat rura sagitta.
Sed neque tunc cives, neque tunc rex ipse veretur
Infesto ad muros volitantes agmine turmas
Vincere et indomitas virtute retundere mentes,
Responsum quoniam satis est meminisse deorum.
Nam capite a summo regis — mirabile dictu —
Candida caesaries, — florebant tempora lauro, —
At roseus medio surgebat vertice crinis,
Cuius quam servata diu natura fuisset,
Tam patriam incolumem Nisi regnumque futurum
Concordes stabili firmarunt numine Parcae.
Ergo omnis caro residebat cura capillo,
Aurea solemni comptum quem fibula ritu
Crobylus et tereti nectebant dente cicadae.
Nec vero haec urbis custodia vana fuisset,

Kreta I. p. 10. et 401. et Pashley *Trav. in Crete* I. p. 263. — 114. *Gortynius heros*, i. e. Cretensis. Vid. ad Ecl. VI, 60. — 115. *sternebat sagitta.* Vid. Aen. IX, 666. (et Geo. III, 297.) — 116 sqq. „Sed Megarenses et Nisus non cunctantur Minoi occurrere et muros urbis defendere: quippe capillo purpureo confisi.“ *H.* — V. 118. vulgo haec leguntur: *Ducere et indomita virtute retundere mentis*, quae Sillig. e coni. emendavit, ut cohaereant verba *indomitas virtute*, i. e. nondum domitas, et *mentes retundere* sit i. q. ap. Cic. Tusc. I, 33. *obtundere*, i. e. mentem acrem et vehementem defatigare et quasi hebetem reddere. — 120. *mirabile dictu.* Vid. Geo. II, 30. III, 275. Aen. I, 439. etc. — 121. *florebant tempora lauro.* Cf. v. c. Aen. IV, 202. Parenthesis post illam, quae modo praecessit, paullo durior; non tamen coniecturis opus est, quo priores editores hunc locum vexarunt. — 122. *roseus*, purpureus. — *surgebat* pro vulg. *fulgebat* Sill. ex Codd. restituit, coll. Aen. X, 187. — 123. „*Cuius natura* pro: qui crinis. Barth. Adverss. XXIII, 9. laudat ex Avieni Perieg. 57. *pigra ponti Se natura tenet*, h. e. pontus.“ *H.* De *quam diu*, *tam*, omisso altero *diu*, Sill. conferri iubet Cic. Brut. I, 4. et 67, 236., de superstitione autem in hac ipsa Nisi historia valente Lucian. de sacrif. 15. T. III. p. 79. ed. Bip. et Becker. in *Ersch's u. Gruber's Encycl.* Sect. II. Vol. I. p. 19. — Cum v. 125. cf. Ecl. IV, 47., unde sumptus est. Heyn. malit *firmarant.* Sed recte Sill. defendit Perfectum, coll. Ramsh. Gr. Lat. p. 402. c. Spectatur enim certum illud tempus, quo Nisus est natus. — 127 sq. „Fibula aurea nectebat eum crinem dente tereti cicadae. Erat scil. fibula in cicadae formam facta *ritu* Attico. Nota res est, Athenienses τεττιγοφοροῦντας fuisse, i. e. habuisse cicadam auream crinium cincinnis innexam. Cf. praeter Scalig. et Taubm. ad h. l. Thuc. I, 6. et Periz. ad Aelian. IV, 22.“ *H.* Sillig. praeterea conferri iubet Columnn. ad Ennium p. 330. Anecd. Hemsterh. I. p. 108 sq. et Iacobs. ad Philostr. Imag. p. 493. — *quem* ex Aldd. recepit Sill. pro vulg. *quoque.* — 128. Vulgo *Mopsopio et tereti*, invitis Codd., qui praebent *corpselae*, *corpselle*, *corselle*, unde Loensis Epiphyll. VIII, 25. eruit *Crobylus*, quod, Heyn. suasore, Sillig. recepit, qui etiam ex Codd. restituit Pluralem *nectebant* pro vulg. Singul. *nectebat;* ut structura verborum haec sit: *quem capillum ritu solemni comptum fibula aurea et crobylus* (de Copula postposita vid. supra ad v. 79.) *tereti dente cicadae nectebant. Crobylus* autem (κρωβύλος) secundum Thuc. I, 6. et Scholl. est modus crines colligandi (εἶδος πλέγματος τῶν τριχῶν), et crinis per eum *nectitur*, quatenus ei ita est implicitus, ut non facile e capite demi possit. — 129. *urbis* ex Heins.

Nec fuerat, ni Scylla, novo concepta furore,
Scylla, patris miseri patriaeque inventa sepulcrum,
Minoem cupidis si non inhiasset ocellis!
Sed malus ille puer, quem nec sua flectere mater
Iratum potuit, quem nec pater atque avus idem
Iuppiter — ille etiam Poenos domitare leones
Et validas docuit vires mansuescere tigris,
Ille etiam divos, homines — sed dicere magnum est, —
Idem tum tristes acuebat parvulus iras.
Iunonis magnae, cuius periuria divae
Olim si meminere, diu periura puellae

---

et Heynii coni. edidit Sillig. pro *vobis*, qua lectione probata poëta putandus esset se subito ad ipsos Megarenses convertere, quod ridiculum. — 130. *Nec fuerat*, scil. antea, pro: ut antea non fuerat. Cf. Heinrich. in in Bibl. Gotting. X. p. 46. Sillig. Adverbium *ante* eadem ratione omitti docet ap. Virg. Aen. V, 372. et Hor. Od. III, 27, 28. — Idem Sill. pro vulg. *nisi* e Codd. edidit *ni*, „quamquam bene gnarus eorum, quae Viri docti nunc recte de correptionis usu in talibus syllabis praecipiunt; vid. Schneid. Gr. Lat. I, 2. p. 694 sqq. Lennep. ad Ter. Maur. p. 412 sqq. et Iahn. ad Virg. Aen. XI, 309." — *concepta furore* mire dictum, quamquam *concipere furorem* infra v. 164. Aen. IV, 501. Ovid. Met. II, 640. Sil. Ital. V, 182. Senec. Hipp. 343. al. legitur. Heyn. coni. *correpta*. — 131. *sepulcrum* pro pernicie, peste. Sillig. comparat *ruinam* apud Ovid. Her. XII, 32. et conferri iubet Cort. ad Cic. Fam. VIII, 4, 5. Ramsh. Gr. Lat. p. 655. et Matth. Gr. G. §. 429, 1. — 132. *Minoem* ex Heinsii coni.; vulgo *O nimium*. De *inhiandi* verbo cum quarto Casu constructo vid. ad Geo. II, 463 — De *ni - - si non* vid. supra ad v. 12. — 133 sq. Sequitur locus per se non inelegans de potentia Amoris, in quo tamen multa videntur corrupta et turbata esse. De iterato *quem nec* cf. adnott. ad Aen. I, 201. — 134. *potuit* ἀοριστικῶς: vid. ad Geo. I, 49. — *pater atque avus idem;* quum Venus Iovis filia eademque Amoris mater ex Iove a poëtis quibusdam fuisse perhibeatur; qua de re cf. Valcken. ad Eurip. fragm. p. 159. et Musgr. ad Hippol. 539. — Cum v. 135. Sill. comparat Galli eleg. 29. *acer Amor deus est, fetas domat ille leaenas.* — 136. *validas vires* (cf. Aen. II, 50. V, 500. VI, 833.) *tigris* (Genit.) pro simplici: validas tigres. Sillig. comparat Graecum dicendi genus (σθένος Ἡρακλέους et similia), de quo conferri iubet Vechner. Hellenol. p. 516 sqq. et Muncker. ad Fulgent. II, 5. p. 73. a. Cf. Cul. 296. — Cum v. 137. cf. Prop. I, 14, 17. *Illa* (Venus) *potest magnas heroum infringere vires.* Post *homines* autem aposiopesis statuenda est, et verba *Idem tum* etc. arcte cohaerent cum verbis *Sed malus ille puer* v. 133. — Punctum, quod Heyn. in fine v. 138. delevit, ut Amor diceretur iram Iunonis acuisse, recte restituit Sillig. Amor, a Iunone instigatus, suas ipse *acuebat iras* (cf. infra v. 159. et Aen. XII, 590.) et Genit. *Iunonis magnae* pendet a voc. *sedem* (v. 141.). — 137. „Quantum ex loco salebroso assequi licet, puella religionem templi Iunonis violaverat, inter ludendum cum aequalibus pila in sacrarium temere emissa; quam quum repetitum ivisset, in templi penetrale irruperat. Ut puellam puniret, infausto amore eam a Cupidine inflammari curavit Iuno." *H.* — 140. Vulgo *Olim se meminisse;* sed quum omnes Codd. praebeant *meminere*, Sillig. *se* bene mutavit in *si*, pro *etsi* positum (vid. ad Geo. IV, 241.), ut Genit. *cuius divae* (*periuria*) sensu obiectivo intelligendus sit: periuria in nomine Iunonis commissa (coll. Ruhnk. ad Vellei. II, 106. et Huschk. ad Tibull. Vol. II. p. 703), et ad voc. *liceat* ex Perf. *meminere* (qui Pluralis collectiva notione voc. *non ulli*

Non ulli liceat, violaverat inscia sedem,
Dum sacris operata Deae lascivit et extra
Procedit longe matrum comitumque catervam,
Suspensam gaudens in corpore ludere vestem,
Et tumidos agitante sinus Aquilone relaxans.
Necdum etiam castos gustaverat ignis honores,
Necdum solemni lympha perfusa sacerdos
Pallentis foliis caput exornarat olivae;
Cum lapsa e manibus fugit pila, cumque relapsa
Procurrit virgo; quod uti ne prodita ludo
Auratam gracili solvisset corpore pallam!
Omnia, quae retinere gradum cursusque morari
Possent, o tecum vellem tua semper haberes:
Non unquam violata manu sacraria divae
Urendo, infelix! nequidquam tura piasses.

---

satis excusetur) ἀπὸ κοινοῦ repeti debeat *meminisse* (coll. Aen. I, 729. Hor. Od. III, 27, 13. et Ramsh. Gr. Lat. §. 205, 3. p. 683.), totius igitur loci sensus hic sit: *si* (etiamsi) *olim* (quando: vid. ad Aen. V, 125.) *puellae periuria huius divae meminere, nulli tamen puellae diu* ea *periura* fuisse meminisse *liceat*, scil. quod poena Iunonis celeriter sequi soleat periurium („*so dürfte sich doch wohl keine erinnern, dass jener Meineid lange gewährt habe*, i. e. *lange unbestraft geblieben wäre*"). De lusu autem in verbis *periuria — periura* Sill. conferri iubet Iacob. ad Lucil. Aetn. 118. et 379. Ceterum de *periurio* vid. infra v. 156. — 141. *sedem*, scil. deae, templum. — 142. *sacris operata.* Quum in eo esset, ut sacris operaretur; nam ante ipsum sacrum Scyllae hoc infortunium accidisse, docent vss. 146 sqq. Ceterum cf. Liv. I, 31. et adnott. ad Ecl. III, 77. — *lascivit*, lusit. — 144. „Veste recincta, soluta, procurrit: ita ipso cursu auram movet vestis agitata." *H.* — 146. *gustaverat* Sill. ex Codd. restituit pro vulg. *agitaverat.* — 147. *solemni lympha perfusa*, rite lota ante sacrificium. Cf. Saubert. de sacrif. p. 222. — Cum v. 148. cf. Virg. Geo. III, 21. Aen. V, 774. VII, 419. etc. et de *pallente oliva* vid. ad Ecl. III, 39. — 149. *cumque relapsa*, scil. pila. „Pila autem hic commemorata iis adstruetur, quae attulit Boettiger. in Amalth. I. p. 27 sq." *Sillig.* — 150. *quod uti* Sill. revocavit e Codd. pro vulg. *quo utinam*, quum, ut alias *quod si* et *quod nisi*, ita etiam dicatur *quod utinam* [cf. quae hac de re disputarunt Cort. ad Cic. Epp. ad Fam. XIV, 4. Otto ad Cic. de Finn. I, 20, 67. et Kritz. ad Sall. Cat. 2, 2. et Iug. 14, 21.], pro *utinam* autem etiam simplex *ut* ponatur (coll. infra v. 228. et Hor. Tursell. p. 950, 7.) — *prodita*, in fraudem inducta, ut religionem violaret. — 151. Quod nos cum Sillgio edidimus, fluxit ex Iacobsii coni., iam Heynio probata. Vulgo sine iusto sensu legitur *Aureo tam gracili solvisset corpora palla.* Sensus est: utinam palla non deposita retenta fuisses, quominus longius procederes. De *aurata palla* cf. Geo. II, 464. Aen. V, 250. VIII, 167. — 152. *cursusque* Codd. est scriptura a Sill. revocata loco vulg. *cursumque.* — 153. *tecum - - tua.* Cf. Aen. IX, 84. Val. Fl. II, 242. Val. Caton. Lydia 26. 34. et Cic. Phil. II, 8. (certe ex Cod. Vat. auctoritate), quos laudat Sill., qui tamen malit *tecum tu - - tu.* — 154. *violata manu*, nam *lapsa e manibus fugit pila* supra v. 149. — 155. Sillig. duabus coniecturis satis felicibus loco succurrit; vulgo enim legitur *Iurando - - iura piasses.* Putat autem Vir doct., puellam facinoris sui bene gnaram illud ture oblato piare et Iunonis iram placare voluisse, sed frustra hoc conatam esse, quum Iuno nihilominus poenam sumpserit et Scyllam

Et si quis nocuisse tibi periuria credat,
Causa pia est: timuit fratri te ostendere Iuno.
At levis ille deus, cui semper ad ulciscendum
Quaeritur ex omni verborum iniuria dicto,
Aurea fulgenti depromens tela pharetra,
Heu nimium mentem et nimium irritantia visu,
Virginis in tenera defixerat omnia mente.
Quae simul ac venis hausit sitientibus ignem,
Et validum penitus concepit in ossa furorem;
Saeva velut gelidis Edonum Bistonis oris,
Ictave barbarico Cybeles antistita buxo,
Infelix virgo tota bacchatur in urbe,
Non styrace Idaeo fragrantes tincta capillos,

Amori puniendam tradiderit; ideoque duas sententias (nisi tu manu tua templum violasses, illud ipsum templum non ture oblato piasses, tibi non piandum fuisset, — sed frustra piasti) in hanc unam contractas esse: non nequidquam piasses. — *Urendo tura.* Cf. Tibull. II, 2, 3. *Urantur pia tura focis, urantur odores.* — 156. *periuria:* quod puella sacris operatura (iure iurando?) promiserat, se rite et decore templum intraturam, iisque promissis non steterat. — 157. *timuit fratri* etc. i. e. maluit te hoc modo punire Iuno, quam Iovi te excruciandam tradere, qui solus periuria ulciscitur; ut iam Scalig. locum recte intellexit. — 161. Vulgo *Heu nimium tereti, nimium Tirynthia visu.* Codd., monstra lectionum exhibentes, nihil fere auxilii afferunt. Quod Sillig. ex coni. edidit, Vir doct. imprimis Cod. R. lectione *Heu nimium terret nimium tiricia visu* studet defendere, et sic explicat: tela, quae *nimis et nimis mentem* Scyllae *visu*, i. e. adspectu, ope oculorum, *irritabant;* de iterato voc. *nimium* conferens Aen. XI, 841. et Tibull. III, 6, 21. (vid. etiam adnott. ad Geo. III, 518.), et *irritare* verbum proprium *telorum* esse docens, coll. Aen. X, 644. Mihi Codd. vestigia iubere videntur, ut aliam loco medicinam quaeramus, cui tamen inveniendae me imparem esse confiteor. — 162. Pro languido *omnia* Sillig. malit *horrida*, quae verba etiam alibi confusa esse doceat Markl. ad Stat. Silv. IV, 1, 14. — Cum v. 163. Heyn. conferri iubet Apollon. III, 280 sq. et Catull. LXIV (Epithal.), 91 sq. — *sitientibus*, amoris igne ardentibus. — Cum v. 165. cf. Nicand. Alexiph. 217 sqq. *Edonum Bistonum oris* ex Scaligero coni. edidit Sillig. pro vulg. *gelidis Ciconum Bistonis in oris*, quod tamen Weichert. in Poett. Latt. vitis et rell. p. 425. praeferre videtur. Codd. praebent *sidonum* vel *sydonum.* *Bistones* autem (de quibus cf. Herod. VII, 110. Strab. VII. p. 331. Plin. IV, 11, 18. alii) et *Edones* et *Edoni* (cf. Herod. VII, 100. Thuc. IV, 109. Plin. l. l.) sunt Thraciae populi, qui poëtis in universum dicuntur pro Thracibus (cf. Hor. Od. II, 7, 27. Ovid. Met. XI, 69. Trist. IV, 1, 42. etc.), quare etiam h. l. *Bistonis*, ut ap. Hor. Od. II, 19, 20., pro Baccha Thracia. De *Edonibus* vid. etiam ad Aen. XII, 365., de *Bistonibus* autem ad Culicis v. 251. — 166. „*Ictave*, h. e. tibia Phrygia audita stimulata et in furorem acta. Alibi Gallos nominare solent poëtae: nunc una ex Maenadibus intelligenda. Cf. Catull. LXIII, 22 sq.“ *H.* Sillig. praeterea docet, Cybeles et Bacchi cultum tam arcte inter se coniunctum fuisse, ut haec confusio non nimis possit offendere (coll. Eur. Bacch. 80 sqq.), omninoque, quae vehementiore aliquo affectu concitata dicantur, omnia fere Maenadibus comparari, coll. Aesch. S. adv. Th. 480. Prop. IV, 7, 14. et Iacobs. ad Philost. Imagg. p. 456. — *buxo*, i. e. tibia buxea. Vid. ad Aen. VII, 382. — Cum v. 167. cf. Aen. IV, 300 sqq. et VII, 376 sqq. Sequentia ex Catullo LXIV, 63 sqq. adumbrata esse memorat Heyn. — 168. De *styrace* s. *storace*, lacrima

Cognita non teneris pedibus Sicyonia servans,
Non niveo retinens baccata monilia collo.
Multum illi incerto trepidant vestigia cursu;
Saepe redit patrios adscendere perdita muros
Aëriasque facit causam se visere turres;
Saepe etiam tristes volvens in nocte querelas
Sedibus ex altis coeli speculatur amorem
Castraque prospectat crebris lucentia flammis.
Nulla colum novit, carum non respicit aurum;
Non arguta sonant tenui psalteria chorda,
Non Libyco molles plauduntur pectine telae.
Nullus in ore rubor: ubi enim rubor, obstat amori.
Atque ubi nulla malis reperit solatia tantis,

---

arboris cuiusdam cydoniae similis, cuius praestantissimum genus e Syria petebatur (Plin. XII, 17, 40.), vilius, quod hic commemoratur, (in Creta de cuius monte, *Ida* vid. ad Aen. III, 105. et XII, 412.) inveniebatur (Plin. ibid. et XII, 25, 55.). Cf. praeterea Dioscor. I, 79. ibique Sprengel. II. p. 373. — *tincta* pro vulg. *picta* Sillig. recepit ex Iacobsii et Wakefieldi coniectura. — 169. *Cognita Sicyonia*, nota, quibus illa utebatur. Partic. *cognitus*, in quo temere haeserunt editores, locum coniecturis vexantes, explicari simili loco Val. Flacci V, 355., observavit Sillig. — *Sicyonia* (*Σικυώνια*, scil. *ὑποδήματα*) sunt calcei Sicyonii satis noti, de quibus cf. Hesych. h. v. et Steph. Byz. v. *Σικυών*. Ceterum *Sicyonia* ita simpliciter posita inveniuntur etiam apud Lucr. IV, 1121. Sillig. conferri iubet Gronovii Obss. IV, 25. p. 391. et *Περσικὰ*, *λακωνικὰς* ap. Aristoph. Nub. 151. Thesm. 142. Eccles. 74. — 170. *baccata monilia*. Vid. ad Aen. I, 655. — 171. *vestigia*, scil. pedis, quod additur v. c. in Catonis Diris 11. — 172. *redit adscendere*, ut *βῆ δ' ἰέναι*. Cf. adnott. ad Aen. I, 527. — *perdita*, quod iam alii ex coni. legi voluerant, Sillig. e Cod. Helms. a m. sec. recepit pro vulg. *prodita*. Cf. infra v. 428. — 173. Verba sic construe: *et causam* (scil. frequenter adscendendi muros patrios) *facit se visere turres*. Sillig. docet: *causam facere*, i. e. praetexere, plane esse Graecum *λόγον ποιεῖν*. — *Aërias turres*. Vid. adnott. ad Ecl. I, 58. Aen. III, 680. VIII, 221. — 174. Iis, quae interdiu facta sunt, iam querelas nocturnas adiungit poëta, ut non opus sit Heynii coni. *tristes volvens in pectore curas*, de qua iam Paldamum ad Prop. p. 294. dubitasse docet Sillig., qui simul Praepos. *in* excusare studet coll. Ruhnk. ad Vellei. II, 24. et Drak. ad Liv. I, 57. Cf. etiam Hand. Turs. III. p. 279 sqq. — *volvens querelas*. Cf. adnott. ad Aen. III, 102. Iacob. Spec. Emend. p. 98. coni. *solvens*. — 175. *Sedibus ex altis coeli*, i. e. ex coelo ipso et hic quidem ex sideribus, *speculatur amorem*, discere cupit, an faustum amori suo exitum sperare possit. Cf. Geo. I, 257. Sillig. praeterea comparat *sedes aethereas* ap. Ovid. Met. XV, 449. et *ἕδραν* ap. Aratum v. 690. ed. Voss. — Cum v. 176. cf. quae collegit Burmann. ad Prop. V, 4, 29. p. 771. — 177. *Nulla*. Vid. ad Geo. I, 102. et Aen. IV, 232. — *non* Sillig. ex Codd. restituit pro vulg. *nec*. — *carum aurum* non de mundo muliebri, sed de auro textili intelligendum esse censet Sill., quum omnis hic locus de opificiis et negotiis, quibus Scylla alias adsueta fuerit, agat. Ceterum omnino conferri iubet simillimum Catulli locum LXIV, 38—41. — 178. *psalterium*, instrumentum musicum citharae simile, etiam Varro ap. Non. n. 149. Cic. de har. resp. 21. in. Quinct. I, 10, 31. alii commemorant. — 179. *Libycum pectinem* Scalig. de citrino vel lotino, Taubm. autem rectius, puto, de eburneo intelligit; nam Libya elephantis ideoque ebore abundabat; quamquam etiam conferri pot-

Tabidulamque videt labi per viscera mortem;
Quo vocat ire dolor, subigunt quo tendere fata,
Fertur, et horribili praeceps impellitur oestro,
Ut patris, ah demens, crinem de vertice sacrum
Furtiva arguto detonsum mitteret hosti —
Namque haec conditio deceptae ponitur una, —
Sive illa ignorans: quis non bonus omnia malit
Credere, quam tanti sceleris damnare puellam?
Heu tamen infelix — quid enim imprudentia prodest? —
Nise pater, cui, direpta crudeliter urbe,
Vix erit una super sedes in turribus altis,
Fessus ubi exstructo possis considere nido.
Tu quoque avis moriere; dabit tibi filia poenas.
Gaudete, o celeres, subnixae nubibus altis,

---

est *Niliacus pecten* ap. Martial. XIV, 150, 2. — *plauduntur*, pulsantur; nam simul cum ipso corpore s. latere texentis subinde admoto τῷ ἱστῷ pulsatur etiam tela. Praeter Heyn. ad h. l. et in Excursu ad Aen. VII, 14. cf. Huschk. ad Tibull. II, 1, 66. et adnott. ad Geo. I, 294. — 182. „Qua ratione hic potissimum, ubi *mors* per inexpletum amorem nata memoratur, de *tabe* sermo esse possit, docet Celsus III, 22. Hinc etiam *videre* proprio sensu, neque solum pro *sentire* dicitur, coll. imprimis v. 224 sq.“ *Sillig.* — 184. De *oestro* vid. ad Geo. III, 146. Hic pro *furore* positus, ut Stat. Theb. I, 32. Nemes. Cyn. 3. Iuven. IV, 123. al. — 185 sq. Vulgo: *de vertice ferret Furtim atque arguto* etc. Sillig. pro *ferret* (cuius loco Codd. praebent *serum* vel *sectum*) coni. *sacrum* et ex Cod. R. lectione *Furtimque* fecit *Furtiva;* ut ordo verborum hic sit: *Ut mitteret*, *ah demens! furtiva* (quod aptissimum, quum de clandestino amore agatur) *sacrum crinem* (i. q. *fatalem* apud Ovid. Met. VIII, 86., non violandum: coll. Lucan. IX, 982. et VIII, 669.) *detonsum de vertice patris hosti arguto* (i. e. vafro et callido: cf. Heind. ad Hor. Sat. I, 10, 40.). — 187. Vulgo *miserae proponitur;* sed quum Codd. praebeant *ereptae* vel *erepto ponitur* (et *raptori proponitur*), Sillig. inde fecit *deceptae ponitur;* ut dicatur Minos *argutus* hanc unam *conditionem* (scil. matrimonii) *posuisse* (de qua dicendi formula cf. Drak. ad Liv. XXXIX, 17, 1. Cort. ad Sall. Cat. 20, 14. Heusing. ad Cic. Off. III, 22. p. 734.), i. e. promisisse, se puellam in matrimonium esse ducturum (cf. v. 414.), si illa patris crinem sibi traderet, deinde vero eam *decepisse* et promisso non stetisse. — 188. *Sive illa ignorans*, scil. hoc fecit, ut Niso patri crinem fatalem eriperet, in quo nesciret regni fata esse posita. — 189. *tanti sceleris* Sillig. e Cod. A. recepit pro vulg. *tanto scelere*, quod propter argumenta metrica ferri nequeat (coll. Schneid. Gr. Lat. I, 2. p. 753.), imprimis quum verbum *damnare*, ubi arguendi significationem habeat, fere semper sequatur Genitivus (ut Ovid. Rem. 3. et Cic. Att. VII, 12.). Illa tamen ratio non sufficit ad reiiciendam vulgarem lectionem, quum productio syllabae brevis in vocalem exeuntis sola arsis vi effecta ipsius Virgilii exemplis possit defendi (cf. adnott. ad Aen. III, 464.); quare, si ceteri Codd. in Ablativo consentiunt, Sillig. Genitivum paullo cupidius videtur recepisse. — 190. *infelix*, scil. es. Cf. adnott. ad Aen. I, 237. et Gronov. Diatr. Stat. T. I. p. 425. ed. Lips. — 194. „Tu quoque, o Nise, in avem mutaberis ante diem supremum; filia tamen *tibi poenas dabit*, quippe et ipsa in avem mutata, quam haliaeetus pertinaci odio persequitur.“ Haec *Heyn.*, qui totum versum ineptum et ab interpolatore confectum censet. Sed ut commode oratio progrediatur ad sequentia, hic versus tam necessarius est, ut nullo modo abesse possit, quod etiam censuit Haupt. Quaest. Catull. p. 77., qui simul, quum in vulg. le-

Quae mare, quae virides silvas lucosque sonantes
Incolitis, gaudete, vagae blandaeque volucres;
Vosque adeo, humanos mutatae corporis artus,
Vos o crudeli fatorum lege, puellae
Dauliades, gaudete: venit carissima vobis
Cognatos augens reges numerumque suorum
Ciris, et ipse pater. Vos, o pulcherrima quondam
Corpora, caeruleas praevertite in aethera nubes,
Qua novus ad superûm sedes Haliaeëtus, et qua
Candida concessos adscendat Ciris honores.
    Iamque adeo dulci devinctus lumina somno
Nisus erat, vigilumque procul custodia primis

---

ctione aegre desideretur Particula adversativa, pro *poenas* coni. *pennas.* — 195 sqq. Hic locus Hauptio in Quaest. Catull. p. 45. magnam similitudinem habere videtur cum Catull. LXIV, 22 sqq. — 196. *Luci sonantes* ex Virg. Ecl. X, 58. petiti, ubi vid. adnott. — 198. Vos quoque, Philomela et Procne, in aves quondam mutatae advolate et gaudete, cognatos vestros et ipsos in aves esse transformatos. De ipsa fabula vid. ad Ecl. VI, 78. — *adeo.* Vid. adnott. ad Ecl. IV, 11. — *humanos* Sillig. recepit e Cod. R., quum constet, haud raro Adiectiva a suo Substantivo remota alteri apponi, cui minus conveniant. Cf. adnott. ad Aen. I, 4. VIII, 526. IX, 582. al. Vulgo *humani.* — 200. *Dauliades;* quia Procne nupta erat Tereo, Daulidis regi. *Daulis* autem erat Phocidis oppidum antiquum et bene munitum, de quo cf. Hom. Il. II, 520. Strab. VII. p. 321. VIII. p. 416. 423 sq. Paus. X, 3. 4. Liv. XXXII, 28. Plin. IV, 3, 4. Etiamnum vocatur *Dhavlia.* Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geo.* III. p. 913. — *gaudete* ex Scaligeri coni. ediderunt Iahn. et Sillig. pro vulg. *crudele* contra omnem usum loquendi orationi parenthetice praemisso. — 201. *cognatos:* nam si Nisus Pandionis II., Athenarum regis, fuit filius, Philomelam et Procnen, Pandionis I. filias, ei cognatione coniunctas fuisse necesse est. — 203. „*praevertite in aethera nubes,* i. e. praevertite nubes et volate in aethera. Poëta enim Philomelam et Procnen hortatur, ut nubes, quae inter terram et verum aethera expanduntur, transgressae Haliaeeto et Ciri viam in aethera monstrent, praeeant.“ Haec *Sillig.*, qui de *praevertendi* verbo conferri iubet Cort. ad Lucan. IV, 163. — 204. *Haliaeëtus* cum Scaligero ediderunt Iahn. et Sillig.; vulgo *Calcheius.* De *haliaeeto* autem s. aquila marina cf. Arist. hist. an. IX, 32. Plin. X, 3. Muncker. ad Antonin. c. 11. et Loensis in Miscell. Epiphyll. VIII, 26. De *Ciri* ipsa ambigunt Viri docti, quum alii cum auctore Etym. M. accipitris genus, alii alaudam intelligant. Scalig. ad v. 527. eandem avem esse putat, quam Galli *aegrette* vocant. Imprimis autem conferendae sunt notae a poëta ipso v. 489. 501. 502. 505. 506. 518 sq. 532 sqq. editae. Ceterum secundum Ovid. Met. VIII, 150. ab hac ipsa re (*a tonso capillo*, a verbo *κείρειν*, tondere) nomen suum adepta est. Cf. Iunius de Coma p. 311. (p. 438. ed. Arckel.) — Mutatam constructionem *adscendat ad superûm sedes et adscendat honores* Sillig. multis locis similibus defendi docet, ubi Paepositio priori Substantivo addita ante posterius omittatur, coll. Burm. ad Claud. IV. Cons. Hon. 207. Garat. ad Cic. Phil. VII, 7. et Walch. ad Tac. Agr. p. 361. — *honores* nescio an recte Sillig. inde repetat, quod mutatio Scyllae in avem non tam poenae, quam misericordiae causa facta sit ab Amphitrite (v. 481 sqq.); puto tamen etiam verborum proxime antecedentium *ad superûm sedes* rationem habendam esse. — 206 sqq. Sequitur locus pulcherrimus totius carminis, ipso Virgilio neutiquam indignus. — *Iamque adeo.* Vid. ad Aen. II, 567. — *devinctus lumina somno.* Cf. Hom. Od. XXIII, 17. *ἐπέδησε φίλα βλέφαρα - - ὕπνος* et Hand. ad Stat.

Excubias foribus studio iactabat inani;
Cum furtim tacito descendens Scylla cubili
Auribus arrectis nocturna silentia tentat,
Et pressis tenuem singultibus aëra captat.
Tum suspensa levans digitis vestigia primis
Egreditur, ferroque manus armata bidenti
Evolat; at demptae subita in formidine vires.
Caeruleas sua furta prius testatur ad umbras.
Nam, qua se ad patrium tendebat semita limen,
Vestibulo in thalami paullum remoratur, et alti
Suspicit ad Lunae nutantia sidera mundi,
Non accepta piis promittens munera divis.
Quam simul Ogygii Phoenicis filia Carme

Silv. T. I. p. 326 sq. cum adnott. ad Ecl. I, 55. — 208. *excubias iactabat* (agebat) *inani studio*, quia Scylla custodias fefellit. Cf. Ecl. II, 5. — 210. *Auribus arrectis.* Cf. Aen. I, 152. II, 303. XII, 618. — Cum v. 212. cf. Ovid. Fast. I, 415. — 212. *suspensa:* vid. etiam Drak. ad Silium XV, 617. — *primis*, i. e. summis, *digitis* (vid. Senec. Ep. III. coll. Ovid. Met. VIII, 398.) *Egreditur*, *sie schleicht auf den Zehen heraus.* — *ferro bidenti*, forfice. Sillig. imprimis Böttigerum in Sabina II. p. 60. coll. I. p. 312 sq. adiri iubet. — 214. *in formidine.* Vid. supra ad v. 109. — 215. „Nocti quasi narrat Scylla, quae iam est factura, utpote quae ita sit concitata, ut linguam comprimere nequeat. Simul vero etiam diis vota facit; siquidem ipsa in facinore perpetrando felix futura esset.“ *Sillig.* — *Caeruleas ad umbras:* vid. supra ad v. 37.; *umbrae* autem pro nocte: vid. ad Ecl. VIII, 14. et Aen. II, 768. coll. adnot. ad Ecl. X, 76. et Cort. ad Lucan. I, 579. — *testatur*, narrat. Cf. Aen. VIII, 346. — 217 sq. Vulgo *et altum Suspicit ad culti* etc.; sed Codd. pro *altum* praebent *alti*, quod Sillig. recepit coll. Ecl. IV, 8. Geo. IV, 227. Aen. IV, 692. V, 542. etc., et pro *culti* - - *coeli*, cui lectioni Sillig., permulta de hoc loco disputans, e coni. substituit *Lunae*, putans nimirum, voc. *coeli* ab initio fuisse interpretamentum voc. *mundi*, postea vero in contextum receptum *Lunam* loco suo demovisse, quum librarii non intelligerent *Lunae sidera* [quod minus probabile videtur, imprimis quum iam supra v. 36. adfuerint a librariis intacta], duo autem Substantiva ab eodem nomine pendentia (de qua re disseruisse memorat Cortium ad Cic. Fam. I, 7, 22. Heusing. ad ei. Off. I, 37, 2. Ruhnk. ad Vellei. I, 17. et Ramsh. Gr. Lat. p. 175, 2.) hic eo minus posse offendere, quum *sidera Lunae* periphrastice pro ipsa Luna dicantur. Fateor tamen, Virum doct. mihi de veritate coniecturae suae nondum persuasisse, quamvis etiam Codd. lectionem *ad coeli nut. sidera mundi*, quae fortasse defendi possit Ennii exemplo ap. Macrob. Sat. VI, 2., qui *mundum coeli* dixit, non ab omni parte veram videri concedam. Ceterum de *nutantibus sideribus* vid. adnott. ad Ecl. IV, 50. et cum toto loco cf. Aen. IV, 402. — 220. *Carme*, *Phoenicis* (ut h. l. et apud Anton. Lib. c. 40., qui Phoenicem Agenoris fil. fuisse perhibet), vel ex aliorum narratione Eubuli filia (cf. Paus. II, 30, et Diod. V, 76.), ex Iove peperit Britomartin, Nympham, quae, quum a Minoe libidine inflammato peteretur, fugiens in mare se praecipitavit, sed a Diana servata in Creta insula Dictynnae nomine (vid. infra ad v. 245.) inter deos domesticos colebatur (Paus. III, 14, 2.). Fabulam eius praeter auctorem huius carminis (v. 285—308.) tractarunt Callim. in Dian. 189 sqq. Paus. II, 30, 3. et Anton. Liber. c. 40. Cf. etiam Heyn. ad h. l. Meursii Creta IV, 3. p. 201. Hoeck. *Kreta* II. p. 158 sqq. et, quos Sillig. laudat, Müller. in Aeginet. p. 163 sqq. atque Voss. in Epistolis mythol. III.

Surgere sensit anus, — sonitum nam fecerat illi
Marmoreo aeratus stridens in limine cardo, —
Corripit extemplo fessam languore puellam,
Et simul, O nobis sacrum caput, inquit, alumna,
Non tibi nequidquam viridis per viscera pallor
Aegrotas tenui suffudit sanguine venas.
Nec levis hoc faceret — neque enim pote — cura: subegit,
Haud fallor, quod ut o potius, Rhamnusia, fallar!
Nam qua te causa nec dulcis pocula Bacchi,
Nec gravidos Cereris dicam contingere foetus;
Quae causa ad patrium solam vigilare cubile,
Tempore quo fessas mortalia pectora curas,

---

p. 157 sqq. — Quum poëta Phoenicem illum *Ogygium* dicat, ideoque rem ad Boeotiam vel Atticam referat, (nam *Ogygia* secundum Steph. Byz. p. 730. vetus erat et Boeotiae et Atticae nomen), videtur sumere, hunc Phoenicem (qui sane non confundendus est cum notissimo illo Phoenice, Amyntoris, Dolopum regis, filio) cum Cadmo in illam Graeciae regionem venisse. Ceterum poëta Carmen, bello captam et longe avectam (v. 290.), in Nisi potestatem venisse et ab hoc Scyllae filiae nutricem datam esse sumit. — 221. *marmoreum limen*, quod hic pro ianua positum esse, apparet, legitur etiam ap. Hor. Ep. I, 18, 73. — 223. *Corripit*, ut sustineat lapsuram. Heyn. cum toto hoc loco conferri iubet similem de Myrrha eiusque nutrice ap. Ovid. Met. X, 382 sqq. — *languore*, morbo illo, de quo v. 181. sermo erat. Cf. Ovid. Met. XI, 612. *soluta membra languore.* — 224. *Et simul.* Vid. Ecl. VI, 33. Mira est Codd. R. et Helmst. varietas *Et famulo nobis*, quam tamen Sillig. non respiciendam esse censuit. — *sacrum* i. q. venerandum, et *caput* pro ipso homine. Cf. adnott. ad Aen. IV, 613. VIII, 570. et Vechner. Hellenol. p. 506. — 225. *pallor viridis*, ut Cul. v. 142. Sillig. comparat *luteum pallorem* ap. Hor. Epod. X, 16. et *luridum* ap. Ovid. Met. IV, 267. coll. Geel. in Bibl. Crit. Nova V, 1. p. 251. — 226. *suffudit.* Cf. Gronov. Diatr. Stat. T. I. p. 83. ed. Lips. ibique Hand. et adnott. ad Aen. I, 228. — V. 227 sq. vulgo sine sensu sic leguntur: *Nec levis, hoc faceres (neque enim pote), cura subegit: Haud fallor, quod te potius Rhamnusia fallit;* sed Codd. omnes *falleret*, quod Sillig. recepit, ut sensus sit: non levis aliqua cura (i. e. amor: vid. adnott. ad v. 74.) hoc (hunc pallorem etc.) efficeret; cetera autem, mutata etiam distinctione, Sillig. e Schraderi coni. edidit, ut haec sit sententia: *Rhamnusia* (i. e. Nemesis, quae hoc nomen habebat a Rhamnunte, Atticae vico, ubi marmoreum simulacrum ab Agoracrito, Phidiae discipulo, ei erat constitutum: cf. Ovid. Met. III, 406. XIV, 694. Trist. V, 8, 9. Catull. LXIV, 396. al. et quae exposui in Pauly *Realencycl.* VI. p. 388.), te *subegit*, *haud fallor; quamquam utinam potius fallar!* „Nemesis vero Scyllam *subigere* dicitur, quatenus eam nefario aliquo amore imbuit, quem Carmen suspicari, statim sequentes versus ostendunt. Carme igitur inde, quod Scyllam noctu ante patris cubiculum vigilantem deprehendit, eam impio in patrem amore accensam putat, quem ipsum per Nemesin quacunque de causa puellae iratam in eius mente ortum fuisse.“ Haec *Sillig.* De *quod ut* vid. supra ad v. 149., cum synchysi autem in hoc versu apparente Sillig. confert Val. Fl. V, 247. et quae Cort. ad Lucan. VIII, 343. atque Ramsh. Gr. Lat. p. 701, 5. disputaverunt. — 230. *gravidos Cereris foetus.* Vid. ad Geo. II, 143. et I, 319. — 231. *Quae causa* (scil. tibi est?) pro vulg. *Qua causa* Sillig. e suis Codd. restituit. De Infinitivo pro Genitivo Gerundii posito vid. adnott. ad Geo. I, 305. II, 73. Aen. I, 704. al. — 232. *requiescunt*, transitive pro retardant, ut Ecl. VIII, 4., quem Vir-

Quo rapidos etiam requiescunt flumina cursus?
Dic age nunc miserae saltem, quod saepe petenti
Iurabas nihil esse mihi, cum moesta parentis
Formosos circum virgo morerere capillos?
Hei mihi, ne furor ille tuos invaserit artus,
Ille, Arabae Myrrhae quondam qui cepit ocellos,
Ut scelere infando, quod nec sinit Adrastea,
Laedere utrumque uno studeas errore parentem!
Quod si alio quovis animi iactaris amore —
Nam te iactari, non est Amathusia nostri
Tam rudis, ut nullo possim cognoscere signo, —
Si concessus amor noto te macerat igne;

---

gilii locum auctor huius carminis paullo audacius est imitatus. Cf. etiam Iacob. ad Prop. p. 164 sq. — 235. *nihil esse*, nullius momenti esse; ut alibi *aliquid esse* i. q. magni momenti esse, multum valere. Cf. infra v. 331. — 236. *mori circum capillos* Sillig. ex Graeco ἀποθνήσκειν ἀμφί vel περί τι sumptum videtur. Cf. etiam Hand. Turs. II. p. 66 sq. *Mori* autem de vehementis amoris aestu ac tabe intelligendum, et *formosi capilli* de uno purpureo crine. — 237. *Hei mihi.* Cod. A. *Heu mihi.* Sed vid. adnott. ad Aen. II, 274., — 238 sqq. Nota de Myrrha fabula vel ex Ovid. Met. X, 298 sqq. Cf. etiam Hyg. fab. 58. et Walz. in Pauly *Realencycl.* V. p. 301. *Araba* dicitur Cinyrae, Paphiorum in Cypro regis, filia, quia fuga in Arabiam delata ibique in arborem cognominem mutata est. Cf. Ovid. l. l. v. 477. *Arabae* autem pro vulg. *Arabis* ex Codd. R. et Helmst. Sillig. revocavit, coll. Virg. Aen. VII, 605. et Heins. ad Ovid. Her. XV, 76. — 239. Satis languidum illud additamentum *quod nec sinit Adrastea*, imprimis quum verba *sinit Adrastea* vere desiderentur in Cod. R., Sillig. ex interpolatione ortum totumque locum corruptum censet. — *nec* Sillig. interpretatur per *ne - quidem.* Fortasse tamen poëta, v. 228. respiciens, dicere volebat: quod et ipsum non sinit Adrastea. *Adrastea* autem est eadem illa Rhamnusia s. Nemesis, ita dicta ab Adrasto, qui, quum Thebas peteret, primus ei templum exstruxisse traditur. (Cf. Strab. XIII. p. 588). — 240. *utrumque parentem*, Nisum eiusque uxorem (cuius nomen ignoramus); nam etiam matrem iam mortuam laesisset Scylla, si cum patre inscio adulterium committere voluisset. — 241. *Quodsi* etc. Iteratur per epanalepsin Particula *si* v. 244., ut vss. 242. et 243. per parenthesin adiiciantur et oratio sic procedat: Quodsi alio quovis amore iactaris — nam te amore aliquo iactari bene intelligo — Si, inquam, concessus amor etc.; dubito autem, num Sillig. pro vulg. *Quodsi alio quovis animo iactaris amore* recte receperit Codd. R. et Helmst. lectionem *animis iactaris amorem* quam paullo artificiosius sic explicat, ut *alio quovis* sint Adverbia loci pro *in alium quempiam* posita (coll. Ter. Heaut. V, 1, 55. et adnot. mea ad Lucr. IV, 505.), *amorem* autem Accus. absolutus, et Pluralis *animis* Singulari praelatus, „quia *animi* fere sint generosae index indolis" (coll. Markl. ad Stat. Silv. II, 6, 13.). Mihi certe vulgaris lectio praestantior et duplex Ablativus *animo - - amore* multo minus „ab elegantia poëtae nostri recedere" videtur, quam contorta illa Codd. scriptura. Quum tamen auctor huius carminis alibi quoque se praebeat Catulli imitatorem, hic autem LXIV, 372. scripserit *Quare agite optatos animi coniungite amores* et ibid. v. 330. *Quae te flexanimo mentis perfundat amore*, nunc recipiendam duxi Hauptii coniecturam (Quaest. Catull. p. 75. propositam) *animi - amore.* — 242. „Venus non tam ignara mei, a me non tam aliena est: h. e. ego amoris non tam rudis sum. Consueverat enim illa cum Iove ex eoque Britomartin pepererat." *H.* De Venere *Amathusia* vid. ad Aen. X, 51. — 244. *concessus amor*, licitus, explicat quodammodo verba v.

Per tibi Dictynnae praesentia numina iuro,
Prima Deûm quae dulce mihi te donat alumnam,
Omnia me potius digna atque indigna laborum
Millia visuram, quam te tam tristibus istis
Sordibus et morbo patiar tabescere tali.
Haec loquitur, mollique ut se velavit amictu,
Frigidulam iniecta circumdat veste puellam,
Quae prius in tenui steterat succincta crocota.
Dulcia deinde genis rorantibus oscula figens
Persequitur miserae causas exquirere tabis,
Nec tamen ante ullas patitur sibi reddere voces,
Marmoreum tremebunda pedem quam retulit intra.
Illa autem, Quid nunc me, inquit, nutricula, torques?
Quid tantum properas nostros novisse furores?
Non ego consueto mortalibus uror amore,
Nec mihi notorum deflectunt lumina vultus,

---

241. *alio quovis* (*amore*) et opponitur incesto patris amori. Recte autem hanc lectionem contra alteram *confessus* (quam exhibent Cod. A. et antiquae editt.) defendunt Heyn. et Sill. — *noto*, scil. mihi. (Vid. ad v. 242.) — 245. *Dictynna* Heynio de ipsa Diana intelligendum videtur, quae sane cum illa Cretensium dea confusa postea et ipsa Dictynna vocabatur (cf. Heyn. supra ad v. 220.); sed praestat sumere, Carmen iurare per filiam suam inter Deos receptam, quae proprie Dictynna appellabatur, (cf. Höck. *Kreta* II. p. 161 sqq.), et cuius *praesentia numina* commemorantur, quatenus ea iusiurandum matris certe auditura est. De collocatione verborum *Per tibi - numina iuro* vid. adnott. ad Aen. II, 142. et X, 369. — 246. „*Prima* non simpliciter pro potens dictum est, sed Carme innuit, auctoritate Dictynnae suae quondam filiae Scyllam sibi alumnam in suum solatium datam fuisse.“ Haec *Sillig.*; qui in seqq. pro vulg. *quae te mihi dulcem* restituit difficiliorem Codd. lectionem *dulce mihi te*, ut *dulce* sit i. q. in meum gaudium, de quo Adiectivorum usu conferri iubet Heins. ad Ovid. Am. I, 6, 1. — 247. *digna atque indigna* legitur etiam ap. Val. Fl. II, 117. Cf. adnott. ad Aen. IX, 595. et XII, 811. — 248. *visuram*, experturam. Vid. Markl. ad Prop. p. 11. ed. Burm. — 249. *Sordes* de luctu etiam ap. Cic. Fam. XIV. 2. et alibi. — *morbo* autem Sillig. ex uno Cod. Rom. edidit pro vulg. *scória*, quod verbum infimae Latinitatis (haud dubie *scorja* pronuntiandum, quum apud Graecos sit σκωρία s. σκωρεία) unde huc venerit, nescimus, quamquam Helmst. exhibet *sconia*. Hoc tamen certum videtur, *morbo*, quod non facile tam mire corrumpi potuisset, a poëta non esse scriptum; quare etiamnum ulcus hic sanandum esse puto. — 250. *ut se velavit amictu* etc. i. e. ut (qua ratione) ipsa velata erat, etiam Scyllam veste circumdat. — 251. Adiect. *frigidulus* praeter h. l., infra v. 348. et Catull. LXIV, 131. (ubi *frigiduli singultus*) non videtur inveniri. — 252. *crocota* ex Scaligeri coni. edidit Sillig., qui putat poëtam nostrum apud Graecum, quem imitabatur, poëtam invenisse ἔστη ἐν κροκώτῃ (coll. Pind. Isth. VI, 63. Hemsterh. ad Arist. Plut. p. 479. et Matth. Gr. Gr. p. 1140.), et de crocota praeter Ernestii Clav. Cic. h. v. conferri iubet Ferrarium de re vestiar. III, 20. p. 241. Vulgo *corona*, sine iusto sensu. De adiecta Praepos. *in* vid. ad Aen. III, 595. IV, 518. V, 37. al. — 256. *marmoreum pedem.* Cf. adnott. ad Geo. IV, 523. — 258. *furores* Paldam. ad Prop. p. 244. nescio an recte de ipso homine amato intelligit. Cf. adnott. ad Ecl. X, 38. — 260. *notorum*, amicorum. Significat igitur Scylla, se non amicum (popu-

Nec genitor cordi est: ultro namque odimus omnes.
Nil amat hic animus, nutrix, quod oportet amari,
In quo falsa tamen lateat pietatis imago;
Sed media ex acie, mediisque ex hostibus. Heu, heu,
Quid dicam? quove ausa malum hoc exordiar ore?
Dicam equidem, quoniam — quid non tibi dicere, nutrix,
Non sinis? — extremum hoc munus morientis habeto.
Ille, vides, nostris qui moenibus adsidet hostis,
Quem pater ipse deûm sceptri donavit honore,
Cui Parcae tribuere nec ullo vulnere laedi, —
Dicendum est, frustra circumvehor omnia verbis —
Ille mea, ille idem oppugnat praecordia Minos.
Quod per te divûm crebros testamur amores,

---

larem), sed, quod vix credibile, hostem populi sui amare. — *deflectunt lumina*, ab aliis in se deflectunt. — 261. *ultro* vulgo explicant per insuper (vid. ad Geo. IV, 204. Aen. V, 55.); rectius vero eadem ratione ceperis, qua Aen. II, 145. X, 282. et XII, 3., i. e. quamquam me ad odium non provocarunt, quamquam non est iusta causa odii. *Sillig.* haec adnotat: „*Odisse* se dicit Scylla amicos et patrem, partim quia Minoem hostem amat, partim quod patrem crine purpureo privare meditatur.“ — 263. *In quo* (scil. si patrem amarem) *lateat* etsi falsa, *imago tamen pietatis*, amoris in consanguineum (cf. Aen. VI, 405.), quam praetexere possim; de quo usu Part. *tamen* vid. adnott. ad Ecl. I, 28. — 264. *mediisque.* Copulam, quae vulgo abest, Sillig. addidit e Cod. R., ut ulteriori explicationi inserviret. Cf. adnott. ad Ecl. III, 34. Geo. I, 142. al. — 265. *quove ausa* Sillig. e coni. edidit pro vulg. *quove ipsa*, quum Cod. R. praebeat *quidve agam*, Helmst. autem *quove agam*, locumque sic explicuit: „et quo ore ego hoc malum exordiri audeam, vel exordiar, quum ego exordiri illud ausa sum?“ — 266. Vulgo *quoniam quid tu tibi dicere, nutrix, Non sinis*, sine sensu. Sillig. recepit edit. pr. lectionem, ex qua abruptam habemus post voc. *quoniam* sententiam Scyllae, quae pudibunda amorem suum non audet confiteri, similem illi ap. Cic. Mil. 12, 33. *De nostrum enim omnium — non audeo totum dicere* et aliis (cf. adnott. ad Aen. I, 135.), sequentia autem sic capienda sunt: „*quid*, i. e. cur, *o nutrix*, *non sinis*, non permittis, me *tibi* rem *non dicere*, i. e. cur, o nutrix, adeo mihi instas, ut tibi amorem meum confitear.“ Locus simili ratione conformatus redit infra v. 270 sqq. Both. coni. *quoniam fictum me dicere* et Wakef. *quonam*, *quod*, ut haec sit sententia: „sed cur dicam id, quod tu non audies patienter?“ — V. 267. ex Ecl. VIII, 60. petitus; quare Heyn. suspicatur, utrumque versum 266. et 267. Scholastici alicuius commentum esse habendum. — V. 269. ad reges *διογενεῖς* referendus. — 270. *nec* sic solvendum esse patet: *et cui Parcae tribuere non* etc., qua de re Sillig. conferri iubet Cort. ad Lucan. I, 86. Markl. ad Stat. Silv. I, 2, 82. et Ruhnk. ad Vellei. II, 88. Ceterum hic fabulam nobis reconditam poëta videtur sequi; Heyn. putat, eum declarare voluisse, Minoem immortalem fore, inter deos aliquando receptum iri heroem. — 271. *frustra circumvehor verbis*, ambagibus verborum utor; nihil proficio verbis eligendis, quibus virum a me amatum indicare modo possim, non claris verbis nominare debeam. — 272. „Cur *praecordia* potissimum hic commemorentur, docere nos potest Cic. Tusc. I, 10, 20. *Plato - - iram in pectore, cupiditatem subter praecordia locavit.*“ *Sillig.* — 273. De Part. *quod* in orandi formulis usurpata vid. ad Aen. II, 141. — *per te* Sillig. scripsit e Cod. R.; vulgo *te per*. Cf. adnott. ad v. 245. — *testamur* idem Vir doct. ex eodem Cod. recepit pro vulg. *obtestor;* quum *testari* interdum pro *obtestari*

Perque tuum memori sanctum mihi pectus alumnae,
Ut me, si servare potes, nec perdere malis;
Sin autem optatae spes est incisa salutis,
Nec mihi, quam merui, invideas, nutricula, mortem.
Nam nisi te nobis malus, o malus, optima Carme,
Ante hunc conspectum casusve deusve tulisset,
Aut ferro hoc — aperit ferrum quod veste latebat —
Purpureum patris dempsissem vertice crinem,
Aut mihi praesenti peperissem vulnere letum.
Vix haec ediderat, cum clade exterrita tristi
Intonsos multo deturpat pulvere crines,
Et graviter questu Carme complorat anili:
O mihi nunc iterum crudelis reddite Minos,
O iterum nostrae Minos inimice senectae,
Semper ut aut olim natae te propter eundem,
Aut amor insanae luctum portavit alumnae.

---

poni doceant exempla a Markl. ad Stat. Silv. p. XI. ed. Dresd. collecta. — 274. Vulgo *memoris haustum mihi pectus alumnae*, sine iusto sensu, quum nec *alumnae mihi memoris* Latinum sit, nec liceat coniungere *pectus tuum memoris alumnae*, quo efficeretur, ut *alumna* contra dicendi usum nutricem significaret, (cf. Sillig. infra ad v. 441.; quamquam in hanc rem fortasse provocare possis ad *stagna alumna* ap. Mart. Cap. I. p. 11., ad *fontem alumnum* ap. Avien. phaen. 502., ad *undam alumnam* ibid. v. 798. et ad *Tiberim alumnum* ap. eund. descr. orb. 494. coll. Isidor. Orig. X, 1. *Et qui alitur, et qui alit, alumnus dici potest, - - sed melius tamen, qui nutritur:* vid. etiam Haupt. Quaest. Catull. p. 78.) nec denique *pectus haurire* de infante usquam dicatur. Quare Sillig., quum Codd. praebeant *memoris auctum*, felici coniectura restituit *memori sanctum*, quod praefero Hauptii coniecturae (l. l. propositae) *memori suctum*. — 275. *nec* pro vulg. *ne* et h. l. et v. 277. Sillig. e Codd. edidit. Ceterum comparant editores Ovid. Medeae fr. (ap. Quinct. VIII, 5.) *Servare potui. Perdere an possim rogas?* et Aristoph. Nub. 1179. *Νῦν οὖν ὅπως σώσῃς μ', ἐπεὶ κἀπώλεσας.* — 276. *spes incisa.* Vir doct. in Obss. Miscell. Novis I. p. 121. (a Sillligio citatus) de hoc verbi *incidendi* usu laudat Claud. B. Get. 266. Curt. IX, 1. Cic. Phil. XII, 3. Tac. Hist. V, 22. alios. Cf. etiam adnott. ad Ecl. IX, 14. — 279. *Ante hunc conspectum.* Heyn. (qui praeterea Drakenb. coniecturam ad Silium II, 31. prolatam *Ante in conspectum* praefert) *conspectum* pro Substantivo habet, rectius autem Sillig. pro Participio, ut sensus sit: priusquam hunc (patrem, quem Scylla cubiculum, in quo dormiebat, digito monstrans indicat) conspexissem. Comparat Vir doct. Tac. Hist. I, 76. *et occupaverat animos prior auditus*, ubi *auditus* pariter sit Participium. — *casusve deusve.* Vid. ad Aen. XII, 321. — 280. Parenthesis *aperit ferrum* etc. ex Aen. VI, 406. petita. — 283. *clade.* Vid. v. 88. — 284. *Intonsi crines* vetulae vix conveniunt; quare Heins. coni. *Incomtos*, Wakef. (coll. Hor. Od. I, 17. 28. et Iuv. X, 60.) *Insontes.* De ipso more antiquitatis hic commemorato vid. Markl. ad Stat. Silv. V, 1, 219. — 286 sqq. Cf. quae supra ad v. 220. adnotavimus. — *reddite* Sillig. recte reciproco sensu dictum putat pro: qui te iterum mihi crudelem reddidisti, coll. Aen. VIII, 170. et IX, 121. — 287. Verba sic intellige: *O iterum inimice*, et quidem *nostrae senectae*, i. e. mihi seni (cf. infra v. 314. et Aen. XI, 165.), ut antea mulieri robustioris aetatis. — 288. Vulgo *Semper et, aut alia nata, o te propter;* sed Codd. praebent *Semper aut olim natae te propter*, unde Sillig. fecit verba in contextu exhibita, quorum hic sit

Tene ego tam longe capta atque avecta nequivi,
Tam grave servitium, tam duros passa labores,
Effugere, ut sistam exitium crudele meorum?
Iam iam nec nobis ea, quae senioribus, ullum
Vivere uti cupiam vitae genus. Ut quid? ego amens
Te erepta, o Britomarti, mei spes una sepulcri,
Te, Britomarti, diem potui producere vitae?
Atque utinam celeri ne tantum grata Dianae
Venatus esses virgo sectata virorum
Cnosia heu Partho contendens spicula cornu!
Dictaeas ageres ad gramina nota capellas:
Nunquam, tam obnixe fugiens Minois amores,
Praeceps aërei specula de montis obisses,

---

sensus: *ut* (quod indignantis sit: coll. Heins. ad Val. Fl. II, 181. et Tursell. p. 943, 13.) *semper propter te eundem amor aut olim natae, aut* (*nunc*, quod facile omitti potuerit: coll. adnot. ad v. 130.) *insanae alumnae luctum portavit!* Cum structura paululum perturbata confert Sill. supra v. 228. — 290. Sumamus necesse est, Carmen ex Creta insula captivam esse abductam et ita Megara pervenisse. — 292. *ut sistam*, ut finem facere possim calamitatibus, quas per te experiuntur puellae mihi coniunctissimae, prius filia, nunc nutritia. — V. 293 sq. Carme dolet, sibi esse erepta, quae aliis senibus solatio esse soleant, h. e. liberos, ideoque vitam sibi invisam esse confitetur seque ipsa amentem dicit, quod Britomarti mortua eam produxerit. — *nec* i. q. ne quidem. Vid. ad Ecl. III, 102. — *ullum Vivere uti cupiam vitae genus* (i. e. „nihil iam est, quod mihi cupiditatem ulterius vivendi moveat, amorem vitae iniiciat") Sillig. e coni. edidit, Codd. vestigia secutus, qui exhibent *ullum Vivendi copiam vivit genus.* Vulgo legitur: *ullum Copia vivendi vitae genus.* — *Vitam vivere* legitur etiam ap. Cic. Verr. II, 47, 118. Cf. adnott. ad Aen. XII, 680. — *Ut quid?* ellipticam orationem esse docet Sillig. pro: ut quid mihi fiat, contingat? coll. Cic. Att. VII, 7. Gronovio Obss. eccl. XIII. p. 139. et ad Liv. XL, 13., ut de Graeco ἵνα τί Herm. ad Viger. p. 849. et Matth. Gr. Gr. §. 620. — 295. Pro vulg. *meae spes una salutis* Sillig. ex Cod. Helmst. (cum quo fere conspirat Ed. pr.) edidit *mei spes una sepulcri*, quibus verbis Carme, quae neque maritum neque alios liberos habebat, hoc dicit: se a nemine alio, nisi a Britomarti, sperare potuisse, fore ut sibi mortuae funus et sepulcrum curaret, eamque spem nunc cum ipsa filia sibi esse ereptam. Quantopere autem veteres funeris et sepulcri honorem optaverint, satis notum. Vid. adnott. ad Aen. II, 646. — 298. *venatus virorum*, quibus viri student, qui a viris instituuntur (ut *mei venatus* Aen. IX, 407.), *sectata*, imitata. — V. 299. prodiit ex imitatione Virg. Ecl. X, 59. (ubi vid. adnott.) Vulgo *Cnosia neu Partho*, quod ferri nequit (pro *Cn. nec P.*), quare Sillig. e coni. edidit *Cn. heu P.*, quum poëta noster delectetur interiectionibus mediae orationi interpositis (coll. v. 53. 81. 82. 153. 161. 185. 190.), hiatus autem in thesi admissus etiam ap. Ovid. Met. V, 625. et Pers. III, 66. inveniatur (coll. Schneid. Gr. Lat. I, 1. p. 151 sq.). Cf. omnino adnott. ad Ecl. II, 53. Ceterum Sillig. in fine versus, ubi vulgo nulla apparet interpunctionis nota, signum exclamandi posuit. — 300. Si pascendis gregibus vacasses, non in conspectum Minois venantis venisses. De omissa Particula conditionali vid. ad Aen. I, 573. et VI, 31. — *Dictaeas capellas.* De *Dicte*, Cretae monte, vid. ad Ecl. VI, 56. et Geo. II, 536. — 302. Numquam te a Dictynnaeo promontorio in mare praecipitasses. Vulgo *aereis specula de montibus isses*, quod Sillig., facili coni. usus, mutavit in *aërei* (quod legitur in Cod. R.) *sp. de montis obisses*, de *aëreo monte* laudans

Unde alii fugisse ferunt, et numina Aphaeae
Virginis assignant; alii, quo notior esses,
Dictynnam dixere tuo de nomine Lunam.
Sint haec vera velim; mihi certe, nata, peristi:
Numquam ego te summo volitantem in vertice montis
Hyrcanos inter comites agmenque ferarum
Conspiciam, nec te redeuntem amplexa tenebo.
Verum haec tum non sic gravia atque indigna fuere, —
Tum, mea alumna, tui cum spes integra maneret; —
Et vox ista meas nondum violaverat aures.
Tene etiam Fortuna mihi crudelis ademit,
Tene, o sola meae vivendi causa senectae?
Saepe tuo dulci nequidquam capta sopore,
Cum premeret natura, mori ne velle negavi,
Ut tibi Corycio glomerarem flammea luto.

Huschk. ad Tibull. I, 7, 15. (cf. adnot. nostra ad Ecl. I, 59. Aen. III, 680. etc.) et cum verbis *praeceps de specula* comparans Aen. V, 175. et Catull. XLVIII, 59. De ipso promontorio, quod nunc *Capo Spada* appellatur, vid. librum meum *Handb. der alten Geographie* III. p. 1032. — 303. Alii te *Aphaeae* nomine inter Deos receptam ferunt; de quo (ἀπὸ τοῦ ἀφιέναι deducto) cf. Paus. II, 30. Anton. Lib. c. 40. Hesych. v. Ἀφαία, Mueller. Aegin. p. 163 sqq. et Hoeck. *Kreta* II. p. 166. 170. — Cum v. 305., quo poëta tacite significat, ipsi Britomarti Dictynnae nomen fuisse inditum, imprimis cf. idem Hoeckius l. l. p. 170 sq. — 308. Heyn., qui negat, canes dici posse *Hyrcanos comites*, coniecit *Hyrcanos interque canes;* sed recte Sillig. Codd. lectionem defendit, *Hyrcanos* non *comitum* epitheton esse docens, sed absolute positum, ut ap. Lucan. IV, 440. *Molossos*, *Spartanos*, *Cretas*, et *comites*, i. e. ipsam comitantes (coll. Aen. VIII, 462.) per appositionem adiectum. Ceterum de *Hyrcanis canibus* vid. Cic. Tusc. I, 45, 108. Silius XIII, 437. alii, et de ipsa Hyrcania loci ad Aen. IV, 367. allati. — 310. Sillig. vulg. *nobis*, quod sane ferri non potest, si cetera recte se habent, coll. Aen. II, 496. ex coni. mutavit in *non sic*, scil. ut nunc, quod poëtice circumscribatur v. 313 sqq. Versum autem 311. parenthetice ad explicandum illud *tum* adiectum censet; quum iam temporum ratio impediat, quominus, quod vulgo fit, versum 312. a versu 311. pendere putemus. Equidem magis modorum, quam temporum rationem obstare censuerim, ne versum 312. a Part. *cum* pendentem habeamus; nam si v. v. 311. legeretur *manebat* (quod Heins. coniecit), vulgarem rationem adeo praeferendam esse dicerem. — 312. *vox ista*, de amore Minois. — 314. *meae senectae.* Vid. ad v. 287. — 315. „Saepe Scylla infante in sinu dormiente, quum ipsa dolore animi victa vita se privare vellet, mortem distulisse se ait, ut antea viro nuptam eam videret.“ *H.* — *capta*, delectata, *nequidquam*, quod illa ipsa delectatio nihil ei profuit, quod nunc videt, de felicibus Scyllae nuptiis esse desperandum. — 316. *Cum premeret natura*, senectus molesta gravaret. — 317. *glomerare* lanam primum est in arte texendi (cf. Ovid. Met. VI, 19.); hic paullo insolentius pro ipso texendi verbo positum. — *flammea.* Res satis nota est, novas nuptas flammeo s. flameo, tegmine flavi coloris, esse involutas, ne proderetur pudor virginis. Cf. Nonius XIV, 31. Festus h. v. p. 69. Lindem. Plin. XXI, 8, 22. Iuven. VI, 225. Lucan. III, 361. etc. — De *luto* vid. ad Ecl. IV, 44., ubi *croceum* vocatur, ut hic *Corycium*, propter similitudinem cum croco, cuius praestantissimum genus proferebat Coryci, Ciliciae urbis, regio, de qua

Quo nunc me, infelix, aut quae me fata reservant?
An nescis, qua lege patris de vertice summo
Edita candentes praetexat purpura canos?
Quae tenuis patrio prae sit suspensa capillo?
Si nescis, aliquam possum sperare salutem,
Inscia quandoquidem scelus es conata nefandum;
Sin est, quod metuo, per te mea alumna, tuumque
Expertum multis miserae mihi rebus amorem,
Per, te saeva precor, per lumina et Ilithyiae,
Ne tantum in facinus tam nulla mente sequaris.
Non ego te incepto, fieri quod non pote, conor
Flectere amore, neque est cum dîs contendere nostrum;
Sed patris incolumi potius denubere regno
Atque aliquos tamen esse velis tibi, alumna, penates.
Hoc unum, exitio docta atque experta, monebo.
Quod si non alia poteris ratione parentem

---

vid. ad Geo. IV, 127. et Culicis v. 400. — 318. *infelix* Scalig. et Heyn. ad Carmen referunt, ut sit *διὰ μέσου* et sine regimine positum; sed rectius Sillig. pro Vocativo habet ad Scyllam referendo. — *fata reservant* idem Sillig. e Codd. suis recepit pro vulg. *numina servant*, coll. Aen. VIII, 575. — 320. *Edita*, nata. — *canos* simpliciter de capillo senis dici observat Sillig., coll. Tibull. I, 10, 43. et Wernsd. ad Poëtt. Latt. minn. III. p. 187. — 321. Vulgo *Quae tenui patriae spes;* sed alia leguntur in Codd. (Helmst. et Ed. pr. *tenuis patrio pressit*, R. *tenuis patrio praesit*), unde Sillig. fecit, quae contextus exhibet, hac scil. structura et sententia: „*An nescis*, *quae* (i. e. qualis, quanti momenti: Ramsh. Gr. Lat. p. 366.) *sit suspensa tenuis* (simpliciter pro ea) *prae patrio capillo.*" De anastrophe Praepositionis vid. ad v. 55. — 324. *per te* Sillig. edidit pro vulg. *per me*, Gronovium secutus, qui hunc locum tractavit ad Liv. XXIX, 18, 9., ut Copula *que* secundae demum voci addatur (*per tuumque* pro *perque tuum*). Vid. supra ad v. 79. — 325. *Expertum*, passive. Vid. adnott. ad Ecl. IX, 53. — 326. Vulgo *Per me*, *et sacra precor per flumina Ilithyiae.* Sillig. primum ex Codd. lectione *Perdere saeva* fecit *Per*, *te saeva*, deinde cum Scaligero (qui comparat iusiurandum per *φωςφόρον* ap. Aristophanem) edidit *lumina Ilithyiae* et de suo addidit Copulam *et*, ut sibi respondeant *que* — *et* (vid. ad v. 78.), et totus locus ita sit construendus; *precor te*, *mea alumna*, *perque tuum amorem mihi miserae multis rebus expertum et te saeva per lumina Ilithyiae;* quae, quamquam minus placent, donec meliora reperta erunt, ferri certe possunt. — 327. Editores vulgo coniungunt *ne sequaris in tantum facinus;* sed quum *sequi in aliquam rem* non sit Latinum, Sillig. potius tmesin statuit verbi *insequi*, quo putat poëtam reddere voluisse Graec. *ἐφέπειν*, *ἐφέπεσθαι*, i. e. occupatum esse in aliqua re, tractare aliquid. Cf. adnott. ad Aen. II, 567. IX, 288. etc. — Idem Sillig. pro vulg. *molli* ex Codd. suis restituit *nulla.* Heinrich. in Bibl. Gott. X. p. 47. coni. *stulta.* — 330. Vulgo *te nubere*, quod unde pendeat, nemo potest dicere; quare Sillig. recte revocavit Codd. lectionem *denubere*, qui Infin. pendet a verbo *velis.* Idem Vir doct., haerens in verbis *aliquos penates*, profert coniecturam *aliquid*, ut *aliquid esse* (oppositum *τῷ οὐδὲν εἶναι* ap. Aesch. Suppl. 901. Aristoph. Eccles. 144. etc.: vid. etiam supra ad v. 235.) significet aliquid valere, quemadmodum ap. Cic. Fam. VI, 19. ad Att. IV, 2. et alibi; a qua tamen coniectura in contextum recipienda recte abstinuit. *Aliquos* cum Heynio explico: aliquos saltem, non omnino nullos. — 333. Hortatur Carme Scyl-

Flectere — sed poteris; quid enim non unica possis? —
Tunc potius tamen ipsa, pio cum iure licebit,
Cum facti causam tempusque doloris habebis,
Tunc potius conata tua atque incepta referto;
Meque deosque tibi comites, mea alumna, futuros
Polliceor: nihil est, quod texas ordine, longum.
His ubi sollicitos animi relevaverat aestus
Vocibus, et blanda pectus spe vicerat aegrum,
Paullatim tremebunda genis obducere vestem
Virginis et placidam tenebris captare quietem,
Inverso bibulum restinguens lumen olivo.
Incipit ad crebros insani pectoris ictus
Ferre manum, assiduis mulcens praecordia palmis.
Noctem illam sic moesta super morientis alumnae
Frigidulos cubito subnixa pependit ocellos.
Postera lux ubi laeta diem mortalibus almum
Praegelida veniens miseris quatiebat ab Oeta,
Quem pavidae alternis fugitant optantque puellae —
Hesperium vitant, optant ardescere Eoum; —
Praeceptis paret virgo nutricis, et omnes
Undique conquirit nubendi sedula causas.
Tentantur patriae submissis vocibus aures,

---

lam, ut, priusquam ad ultima (ad comam abscindendam et Minoi tradendam) progrediatur, potius omnia alia (cf. v. 355 sqq.) conetur et experiatur, quibus patrem ad pacem cum Minoe ineundam flectere possit. — 334. *unica*, quum sis unica filia. — 335. *pio cum iure licebit*, si parens negaverit matrimonium cum Minoe ineundum. — 336. *tempus doloris*, scil. iustum, negatis a patre nuptiis. — 337. *conata - - referto*, consilium resecandi capilli patrii revoca, repete. *Referre* pro repetere legitur etiam Aen. V, 598., ubi vid. adnott. — 339. Nihil est longum, quod ordine texitur et suscipitur ab hominibus. Sillig. hoc ipsum *texitur* scribendum suspicatur, quum Codd. exhibeant *texerit.* — 340. *animi aestus*, i. e. perturbationes vehementiores. Sic Claud. IV. Cons. Hon. 226. *incertos animi pacaverit aestus* et Max. Tyr. I, 1. *τὸν τῆς ψυχῆς σάλον.* Cf. etiam Hor. Ep. I, 2, 8. II, 2, 47. Lucr. V, 1434. etc. — V. 342 sqq. Sillig. recte mutavit vulgarem distinctionem, Puncto post voc. *olivo* posito pro vulg. Commate, ut *obducere* et *captare* sint Infinitivi historici. — 343. *captare*, scil. Scyllae. Anus puellam ori obducta veste ad somnum componit. — 344. *bibulum lumen.* Vid. ad Aen. VI, 227. — 347. *morientis*, i. e. fere morientis, morti proximae, recte contra Virorum doct. coniecturas defendi a Burmanno ad Prop. p. 108., auctor est Sillig. — 348. *frigidulos ocellos.* Vid. supra ad v. 251. — 349. *diem almum.* Vid. ad Ecl. VIII, 17. — 350. Vulgo *Et gelido veniens mani quatiebat* etc., sed Codd. praebent *gelida* (ad *Oeta* referendum), quod Sillig. recte restituit, qui simul pro *Et* e coni. scripsit *Prae*, ut *praeveniens* per tmesin sit disiunctum (coll. Ecl. VIII, 16.) et Codd. lectionem *mihi*, cuius loco editiones occupat ineptum illud *mani*, mutavit in *miseris* (coll. Aen. XI, 182.) — *quatiebat.* Vid. ad Cul. v. 42. — *ab Oeta.* Vid. ad Ecl. VIII, 30. et Cul. v. 202. coll. Markl. ad Stat. Silv. II, 2, 45. Verba igitur sic construenda: Ubi postera lux laeta praeveniens diem miseris mortalibus almum ab Oeta gelida quatiebat. — 352. *Hesperium*, scil. sidus, Hesperum, et sic etiam *Eoum*, quod Sillig. edidit ex Heinsii et Bentleii coni. pro vulg. *solem.*

Laudanturque bonae pacis bona; multus ineptae
Virginis insolito sermo novus errat in ore.
Nunc tremere instantis belli certamina dicit
Communemque timere deum, nunc regis amicis,
Nunc ipsi verita est, orbum flet moesta parentem.
Cum Iove communes qui quondam habuere nepotes;
Nunc etiam conficta dolo mendacia turpi
Invenit, et divûm terret formidine cives;
Nunc alia ex aliis, nec desunt, omina quaerit.
Quin etiam castos ausa est corrumpere vates,
Ut, cum caesa pio cecidisset victima ferro,
Esset, qui generum Minoa auctoribus extis
Iungere et ancipites suaderet tollere pugnas.
At nutrix patula componens sulfura testa,
Narcissum casiamque herbas contundit olentes,
Terque novena ligat triplici diversa colore
Fila. Ter in gremium mecum, inquit, despue virgo,

Apertum est enim, poëtae ante oculos fuisse Callimachum, qui fragm. LII, de puellis et Hespero haec canit: *αὐτὸν μὲν φιλέουσ᾽, αὐτὸν δέ τε πεφρίκασι.* Scilicet virgines recens nuptae, Veneris adhuc expertes, nocte nuptiali instante vitant, timent Hesperum, et optant, ut iam Eous adsit. Hesperum autem et Eoum idem sidus significare, satis notum. Vid. ad Ecl. VIII, 30. — 356. *errat in ore.* Codd. *erat.* Vid. Huschk. ad Tib. IV, 1, 202. — 359. *Communem deum*, variam belli fortunam, ut alibi (v. c. Liv. XXX, 30.) *Mars communis.* Sic etiam infra Catal. XI, 50. *Communem belli nec timuisse deum.* Cf. Burm. Anthol. Lat. I. p. 299. et Gronov. Obss. IV, 17. — Sequentia vulgo sic leguntur: - - *amicos; (Namque ipso verita est orbari moesta parente)*; sed omnes Sillígii Codd. exhibent *amicis*, *Namque ipsi veritas est: orbum flet moesta parentem*, unde Vir. doct. effecit ea, quae supra edidimus, ut dicat Scylla, se sollicitam esse de vita patris et eius amicorum. De constructione verbi *verendi* cum Dativo Sill. conferri iubet Herzog. ad Caes. B. G. V, 9., de mutatione autem temporum (*dicit — verita est — flet*) Ruhnk. ad Rut. Lup. p. 45. et Wopkens Lectt. Tull. III, 7. p. 278 sq. Cf. etiam adnott. ad Aen. II, 284. III, 3. et Cul. v. 146. Verba denique *orbum flet moesta parentem* ad ipsam Scyllam refert, quae de se quoque anxia sit et facile vitae discrimen se adire posse cogitet; ut simul non inelegans loco insit gradatio: primum de patris amicis, tum de ipso patre, deinde de se adeo est sollicita. Sed hanc Scyllae de semet ipsa sollicitudinem, imprimis sic expressam, minus huc quadrare puto; quare, praesertim quum etiam sequens versus, quem Sillig. plane *ἀπροσδιόνυσον* iudicavit et cuius emendandi ne periculum quidem fecit, ineluctabiles contineat difficultates, totum hunc locum, in quo lacuna statuenda videtur, tamquam conclamatum mittendum censeo. Heyn. vv. 359—361. pro „panno assuto" habet. — 366. *Esset* Sillig. et propter versum sequ. et ex Codd. vestigiis scripsit pro vulg. *Essent.* — *auctoribus extis*, ut Aen. X, 67. *fatis auctoribus.* — 368. *suaderet* Sillig. e Codd. restituit; vulgo *suaderent.* — V. 370. ad exemplum Ecl. II, 13. compositus; quare Sillig. ex Cod. R. et Ed. pr. rectissime revocavit *contundit* pro vulg. *incendit.* De *Narcisso* vid. ad Ecl. III, 48. et V, 38., de *casia* ad Ecl. II, 49. — V. 371. fluxit ex Ecl. VIII, 73., ubi vid. adnott. coll. Grotefend. in Amalth. I. p. 103. (quem laudat Sillig.) — 372. *Ter in gremium despue.* Cf. Tibull. I, 2, 55. et Petron. c. 131. —

Despue ter, virgo: numero deus impare gaudet.
Inde Iovi magno geminat Stygialia sacra,
Sacra nec Aeaeis senibus nec cognita Graiis;
Pergit, Amyclaeo spargens altaria thallo,
Regis Iolciacis animum defigere votis.
Verum, ubi nulla movet stabilem fallacia Nisum,
Nec possunt homines, nec possunt flectere divi —
Tanta est in parvo fiducia crine cavendi; —
Rursus ad inceptum facinus se cingit alumna,
Purpureumque parat rursus tondere capillum,
Praelongo quod iam captat succurrere amori;
Non minus illa tamen, revehi quod moenia Cressa

---

374. *Inde Iovi magno geminat.* Verba, vulgo sic collocata: *Inde Iovi geminat magno*, transposuit Sillig., quum Codd. praebeant *Inde magno geminat Iovi.* Sermo autem est de Iove Stygio s. Plutone, qui etiam Val. Flacco III, 385. simpliciter *Iupiter* vocatur (cf. Markl. ad Stat. Silv. I, 4, 94. et adnott. ad Aen. IV, 638.); quare non opus est Wakef. coniectura *nigro* pro *magno*. — *Stygialia* ex coniectura Scaligeri editur pro Codd. et vett. editt. lectione *frigidula*, quae iam metro adversatur; negari tamen nequit, etiam coniecturam illam minus placere, quum Adiect. *Stygialius* nusquam praeterea legatur. — 375. *Aeaeis* (i. e. Colchicis: vid. ad Aen. III, 586.) Sillig. recepit ex Heins. coniectura, iam Heynio probata, quum constet artes magicas modo inter Thessalos, modo inter Colchos celebratas exhiberi. Vulgo *Idaeis*. — 376. „*Pergit* offendere potest, quia nondum dixerat poëta, Carmen hoc iam fecisse. Sed repetitionis notio, quae necessario huic voci est coniuncta, ex *geminat* pendet, quod simpliciter est: saepius idem facit, recolit. De Copula ante *pergit* omissa vid. Ruhnk. ad Vell. I, 4. II, 20." Haec *Sillig.* — *Amyclaeum thallum* (θαλλόν, ramum) Heyn. intelligit de myrto, quum in illo Catulli carmine, quod auctor Ciris toties imitatus sit, LXIV, 89. legamus *Quales Eurotae progignunt litora myrtus.* Sed myrtum huic rei adhibitam fuisse, nusquam legimus, in qua potius olivae (Aen. VI, 230.) vel lauri (Ovid. Fast. IV, 728.) ramo utebantur; et de lauro etiam hic cogitandum, quum lauros multas in Eurotae ripis inventas esse, vel ex Virg. Ecl. VI, 83. constet. Cf. etiam Casaub. ad Theophr. Char. 16. p. 175. Fisch. *Amyclae* autem notissimum est Laconicae oppidum ad Eurotam situm, de quo vid. librum meum *Handb. d. alten Geogr.* III. p. 993. — 377. *Iolciacis votis*, devotionibus Thessalicis; *Iolcus* enim antiqua Thessaliae (Magnesiae) urbs ad Sinum Pagasaeum sita. Cf. Strab. IX. p. 436. Diod. IV, 11. Mela II, 3, 4. Plin. IV, 9, 16. alii et liber meus modo comm. III. p. 887. Sillig. conferri iubet Salmas. ad Solin. p. 766. b. — *defigere.* Vid. Schmied. ad Hor. Ep. Vol. I. p. 140. — 378. *stabilem*, in animi sententia perstantem. — *fallacia.* Vid. ad Geo. IV. 443. — V. 380. Heyn., cui totus versus est suspectus, coni. *caventi* (si modo caveat, ne crinis fatalis sibi eripiatur). Sillig. *cavendi* pro *evitandi* (antecedens pro consequenti) positum putat. — 381. Vulgo *R. ad inc. sociam se adiungit alumnae;* sed inde a v. 378. non amplius de Carme, sed de Scylla agi in promptu est, et patet imprimis ex v. 382. cum v. 384. collato; quare Sillig. ad coniecturas in contextu exhibitas confugit, quas tamen Codd. in eo tantum iuvant, quod R. *se iungit* exhibet, unde Sill. fecit *se cingit*, pro noto illo *se accingit* positum. — 383. *Praelongo* Sillig. e coni. edidit pro vulg. *Cum longo.* — 384. *Non minus illa* (Carme) *tamen*, scil. *se cingit* et *parat*, quod ἀπὸ κοινοῦ repetendum; Carme nimirum iuvat Scyllae consilium, sic certe desiderium suum Cretam revisendi et ibi in patrio solo

Gaudebat; cineri patria est iucunda sepulto.
Ergo iterum capiti Scylla est inimica paterno.
Tum coma Sidonio florens deciditur ostro;
Tum capitur Megara et divûm responsa probantur;
Tum suspensa novo ritu de navibus altis
Per mare caeruleum trahitur Niseïa virgo.
Complures illam Nymphae mirantur in undis,
Miratur pater Oceanus, et candida Tethys,
Et cupidas secum rapiens Galatea sorores;
Illam etiam, iunctis magnum quae piscibus aequor
Et glauco bipedum curru metitur equorum,
Leucothee, parvusque dea cum matre Palaemon;
Illam etiam, alternas sortiti vivere luces,
Cara Iovis soboles, magnum Iovis incrementum,
Tyndaridae niveos mirantur virginis artus.
Has adeo voces atque haec lamenta per auras
Fluctibus in mediis questu volvebat inani,
Ad coelum infelix ardentia lumina tendens,
Lumina: nam teneras arcebant vincula palmas:
Supprimite o paullum turbati flamina venti,
Dum queror, et divos, quamquam nil testibus illis
Profeci, extrema moriens tamen alloquor hora.

---

sepulcrum inveniendi expletum iri sperans. *Moenia Cressa* autem ex felicissima Schraderi coni. restitutum pro vulg. *moenia crescant.* Vide de hac Adiectivi forma Geo. III, 345. (ibique adnott.) Hor. Od. I, 36, 10. Prop. V, 7, 57. etc. — 385. *Gaudebat* Sillig. ex coni. edidit pro *Gaudeat, et.* — 386. *iterum* pro inepto *metu*, quod vulgo legitur, ex Heinsii coni. scripsit Sillig. — 387. Mira est huius loci ratio, qua tria primaria narrationis capita, quae ante alia accurate tractari debebant, breviter modo attinguntur et per triplex *tum* coniunguntur. — 387. *Sidonio ostro.* Cf. Ovid. Met. VIII, 80. et adnott. ad Geo. III, 17. Vulg. *succiditur* Sillig. mutavit in *deciditur*, quum Codd. R. et Helmst. exhibeant *deceditur.* — Cum v. 399. cf. infra v. 416 sq. Apollod. III, 14, 8. Tzetz. ad Lycophr. 648. Prop. IV, 18, 26. Aliter rem narrant Paus. II, 3. et Ovid. Met. VIII, 142 sqq. — 391. Poëta haud dubie ante oculos habuit Catull. LXIV, 14 sq. — 393. De *Galatea* vid. ad Ecl. VII, 37. — V. 394 sqq. attingit poëta fabulam de Ino et Melicerta. Cf. adnott. ad Geo. I, 437. *Illam* e Cod. R. restituit Sillig.; vulgo *Illa.* Quisque enim videt, ex v. 392. supplendum esse *miratur.* — *iunctis piscibus*, delphinis. Vid. Gronov. Obss. I, 17. p. 142., qui confert Tibull. I, 5, 46. Sen. Agam. 445. et Val. Fl. I, 730., ubi delphini simpliciter *pisces* vocantur. — 397. „Nota fabula de Dioscuris, summa arte tractata a Pindaro Nem. X. Cf. Am. VI, 121. Per prolepsin Dioscuros in hac aetate memorari, quia navigantibus adsunt, facile intelliges.“ *H.* Ceterum etiam hic Sillig. cum Heins. et Heynio *Illam* edidit pro vulg. *Illi.* — V. 398., ex Ecl. IV, 49. petitus, Heynio ab alia manu illatus videtur. — Vss. 402. et 403. ex Aen. II, 405 sq. huc translati, ubi vid. adnott. Quare Sillig. vulg. *tollens* ex Codd. R. et Helmst. recte mutavit in *tendens.* — 404 sqq. „Lamenta haec Scyllae non sunt a poëta tenuioris ingenii profecta; desideres modo severius iudicium in delectu rerum et sententiarum.“ *H.* — *turbati*, turbidi, concitati. — Vss. 405. et 406. ex Ecl. VIII, 19 sq. sumpti, ubi vid. adnott. *Dii testes* referendi ad pactum illud inter Minoëm et Scyllam factum (v. 187. et 414.),

Vos ego, vos adeo, venti, testabor, et aurae,
Vos, Pandionia si qui de gente venitis;
Cernitis: illa ego sum cognato sanguine vobis
Scylla; quod, o! salva liceat te dicere Procne;
Illa ego sum Nisi pollentis filia quondam,
Certatim ex omni petiit quam Graecia regno,
Quam curvus terris amplectitur Hellespontus;
Illa ego sum, Minos, sacrato foedere coniux
Dicta tibi; tamen haec, etsi non accipis, audis.
Vinctane tam magni tranabo gurgitis undas?
Vincta tot assiduas pendebo ex ordine luces?
Non equidem me alio possum contendere dignam
Supplicio, quod sic patriam carosque penates
Hostibus immitique addixi ignara tyranno.
Verum isthaec Minos, illos scelerata putavi,
Si nostra ante aliquis nudasset foedera casus,
Facturos, quorum direptis moenibus urbis,
O ego crudelis, flamma delubra petivi;
Te vero victore prius vel sidera cursus
Mutatura suos, quam te mihi talia captae

---

in quo conficiendo Minos deos testes fidei suae advocasse sumendus est. — 408. *Pandionia* Heyn. ex coni. edidit, „ut aves sint, in quas cognatione iunctae Procne et Philomela fuerant mutatae (cf. supra v. 199 sqq.)", et *venitis* explicat: per aërem volantes occurritis. Sillig. recepit quidem hanc coniecturam, sed iure locum nondum persanatum censet. Codd. praebent *numantina* et *numontina;* vulgo legebatur *Numantina;* Scalig. coni. *matutina.* — 410. *o!* Sillig. ex Codd. suis restituit pro vulg. *ah.* — *salva te*, i. e. pace tua. Simili ratione Ovid. Met. XV, 109. *salva pietate fatemur.* Aliud exemplum huic prorsus respondens non habeo in promptu. — 412. Quam omnes Graeciae reges in matrimonium petierunt. *Graecia:* vid. ad Ecl. I, 63. IV, 58. etc. — 413. *Quam c. terras* Sillig. e Codd. R. et Helmst. edidit pro vulg. *Qua c. terras*, ut igitur sensus (quem ipse non exponit) hic sit: quam (nunc) amplectitur Hellespontus, et *terris* per abundantiam additum sit epitheto *curvus.* Equidem tamen fateor, mihi, si a Codd. auctoritate recedimus, vulgarem lectionem huic satis ambiguae scripturae, in qua illud ipsum *nunc* antecedenti *quondam* oppositum aegre desideratur, longe praeferendam videri: *ex omni regno*, *Qua* (i. e. ubicunque) *curvus Hellesp. terras amplectitur.* — *Hellespontus* autem latiore sensu de toto mari Graeciam alluente intelligendus (vid. adnott. ad Cul. 337.); qui *curvus* dicitur propter litora curva et sinuosa. Cf. Geo. II, 12. (ibique adnott.) Aen. III, 238. etc. Non tamen debebat Sillig. conferre Ovid. Met. II (scribere volebat XI), 505. et Val. Fl. I, 615., ubi *curvum aequor*, *curva freta* alia ratione explicanda, de qua diximus ad Geo. IV, 361. — V. 415. Sillig. defendere studet contra Heynium, cui „a mala manu insertus" videtur, verbum *accipis* non cum ceteris interpretibus ad Scyllae verba, sed (coll. Sall. Iug. 14., ubi etiam *foedus accipere* legatur) ad foedus referens, ut haec sit loci sententia: „foedus tecum sum pacta, et quamquam foedus non accepisti, tu tamen ea, quae in dedecus tuum dico, audis; perfidiae tuae eo progrederis, ut foedere neglecto opprobria quoque mea negligas." — 418. Non equidem aliud quid merui, quam tale supplicium; fateor, me dignam esse hoc supplicio; sed hoc ab iis, quos laeseram, non a te, mihi erat inferendum. — 421. *Verum isthaec*

Facturum metui. Iam iam scelus omnia vincit.
Ten' ego plus patrio dilexi perdita regno?
Ten' ego, nec mirum, vultu decepta puella
Ut vidi, ut perii! ut me malus abstulit error!
Non equidem ex isto speravi corpore posse
Tale malum nasci; forma vel sidere fallor.
Me non deliciis commovit regia dives,
Curalio fragili, atque electro lacrimoso,
Me non florentes aequali corpore nymphae;
Non metus incensam potuit retinere deorum.
Omnia vincit amor: quid enim non vinceret ille?
Non mihi iam pingui sudabunt tempora myrrha,
Pronuba nec castos accendet pinus honores,
Nec Libys Assyrio sternetur lectulus ostro.

Sillig. pro vulg. *Verum esto: haec* edidit ex felici Schraderi coni., quam etiam iuvat Codd. lectio *est. Haec.* — *illos*, Megarenses. — 427. Verba *Iam iam scelus omnia vincit*, in quibus temere haeserunt interpretes, Sillig. ex similitudine locutionum *omnia pati*, *facere*, *dicere* (coll. Cort. ad Cic. Fam. XIII, 28.) explicanda esse docet, ut sensus sit: iam iam scelus a te commissum omnia licet scelestissima egreditur. — V. 430. Heyn. ex Ecl. VIII, 41. temere huc illatum censet. — 431. *speravi*, metui. Vid. ad Ecl. VIII, 26. et Aen. IV, 419. — Sensus est: Numquam exspectassem, a viro tam formoso tantum scelus posse proficisci; forma me miseram decepit. — 432. *sidere*, signis illis, quae sidera mihi dederunt. Cf. supra v. 175. ibique adnott. — *fallor* pro: falsa sum. Sillig. conferri iubet Cort. ad Lucan. II, 328. et de Graecis Matth. Gr. Gr. §. 504, I. p. 956. — 433. *Me non* ex R. et Helmst. scripsit Sillig.; vulgo *Non me.* — *commovit*, a prodenda patria absterruit. — *regia*, patris. — V. 434. explicandi causa per appositionem adiungi *deliciis*, in promptu est. Sillig. tamen, quum Codd. verba inverso ordine *et lacrimoso electro* exhibeant, aliquid excidisse et poëtam sic fere scripsisse suspicatur: *Curalio splendens fragili et lacrimoso electro.* — *Curalio* Iahn. et Sillig. ediderunt pro vulg. *Coralio.* Vid. Heins. ad Ovid. Met. IV, 750. — *atque* pro vulg. *ac* cum Heynio et Iahnio edidit Sillig. — *lacrimosum electrum*, quia tamquam lacrima ex arboribus quibusdam stillat. (Cf. Ovid. Met. II, 364. Virg. Ecl. VIII, 54.) — 435. *aequali corpore*, propter aetatem aequalem. — *nymphae* ex Graeca lingua est illustrandum, quae quamque virginem nubilem hoc nomine significat. Sic etiam supra v. 128. 136. 173. 236. 376. infra v. 478. 484. et al. huius carminis auctorem Graeci sermonis usum sequi videmus. — Cum v. 437. cf. Ecl. X, 69. — Vss. 438 sqq., in quibus poëta ante oculos habuit Catull. LXIV, 43. 48 et 49., ad nuptiarum ritus referendi, quibus nunc se privatam Scylla conqueritur. Primum: non inungar sponsa. — *tempora sudabunt*, madida erunt (vid. ad Geo. I, 117. et Aen. II, 582.) *myrrha*, unguento myrrhino. Cf. Aen. XII, 100. Sic neque Heynii coni. *stillabunt* opus, neque Silligii artificiosa explicatione, ex qua *sudare*, quod proprie myrrhae tantum arboribus sudatae conveniat, hic per audaciam aliquam ad tempora Scyllae transferatur. — 439. Nec pronuba accendet taedas nuptiales. — *honores* pro vulg. *odores* Sillig. recepit ex Cod. R. coll. v. 146. et Virg. Aen. III, 547. — 440. *Libys lectulus* i. e. Libycus s. eburneus (vel citreus). Vid. supra ad v. 179. Forma Adiect. *Libys* legitur etiam ap. Ovid. Met. IV, 570. Stat. Silv. IV, 2, 27. Lucan. VI, 221. Sen. Herc. Oet. 24. al. — *Assyrio ostro.* Vid. ad Geo. II, 465. et III, 17. coll. adnot. ad

Magna queror; nec me illa quidem communis alumnam
Omnibus iniecta tellus tumulabit arena.
Mene inter matres ancillaresque maritas
Mene alias inter famularum munere fungi,
Coniugis atque tuae, quaecunque erit illa, beatae
Non licuit gravidos penso devolvere fusos?
At belli saltem captivam lege necasses!
Iam fessae tandem fugiunt de corpore vires,
Et caput inflexa lentum cervice recumbit,
Marmorea adductis tabescunt brachia nodis.
Aequoreae pristes, immania corpora ponti,
Undique conveniunt et glauco in gurgite circum
Verbere caudarum atque oris minitantur hiatu.
Iam tandem casus hominum, iam respice, Minos!
Sit satis hoc, tantum solam vidisse malorum,

Aen. I, 700. — 441. Vulgo *nec et illa quidem communis alumna;* quibus, quum *nec et* sensum non habeat, et *alumna* nusquam dicatur activa signif. pro nutrice (quod Sillig. longa disputatione docere studet; vid. tamen supra ad v. 274.) substitui Nic. Heinsii facillimam coniecturam *me - - alumnam.* Sillig. paullo artificiosius *me - - communiter alma.* De *nec - quidem* cf. Passov. et Hess. ad Tac. Germ. 7., de *alma tellure* Serv. ad Aen. X, 252. Vid. etiam ad Aen. VI, 74. — 442. *tumulabit.* Cf. Catull. LXIV, 153. (qui locus obversabatur poëtae) Ovid. Met. VIII, 710. XV, 716. ex P. I, 6, 49. al. — 443 sqq. Mene licuit certe tamquam captivam in Cretam abduci et ibi servili munere fungi inter ancillas coniugis tuae? Cf. Catull. l. l. v. 158 sqq. et Mitscherl. Lectt. in Catull. p. 107. (ab Heynio laud.) — Vulgo *Mene inter comites ancillarumque catervas.* Sed quum non appareat, quid sibi velint *comites* tam nude positi iuxta *ancillas*, et quae sint *aliae* ancillarum catervae, Sillig. e Codd. recepit *matres - - maritas*, et *ancillarumque* ex coni. mutavit in *ancillaresque*, ut haec sententia efficeretur: Nonne licuit me inter alias ancillares matres et maritas munere fabularum fungi? Quaeritur autem primum, cur Scylla nuptas tantum ancillas commemoret, deinde cur matres et maritas distinguat? Quae enim Sillig. addit: *matres* ob dignitatem a Scylla appellari, opposituram eas sibi puellae, et *alias* per redundantiam illam esse adiectum, de qua Walch. Emendd. Liv. p. 58. et Passov. ad Tac. Germ. 4. agant, ea satisfacere vix possunt. Alia res esset, si Scylla cum Minoë rem habuisset et, virginitatis sibi ereptae conscia, non nisi inter maritas sibi locum esse putaret. Apparet igitur, Silligii emendationem non supra omnem dubitationem esse positam. — 448. *fessae de corpore vires* per inversionem, de qua diximus ad v. 198., pro *fesso de corpore vires*, quamquam etiam *fessae* Genitivus esse potest a *corpore* pendens. Heyn. tamen voluit *fesso*, coll. Catull. LXIV, 189. — 450. *Marmorea brachia.* Vid. supra ad v. 256. — *adductis.* Vulgo *adductisque;* sed Copulam Sillig. suorum Codd. auctoritatem secutus omisit. — *tabescunt* Sillig. edidit ex Schraderi coni., quum Codd. *labescunt* praebeant. Vulgo *labascunt.* Cf. etiam quae de h. l. disputat Doederlein. *Synon. u. Etym.* I. p. 132 sq. — 451. *pristes* Sillig. cum Heinsio e Cod. Helmst. a m. sec. restituit, coll. Aen. III, 427. et Gronov. Obss. I, 17. p. 142., quamquam fortasse verius esse censet *Aequorei pristes*, quum Cod. R. exhibeat *Aequorei pisces.* Vulgo *Aequoreae pestes.* — 454. Sillig. putat, poëtam dicere velle, „quemque eorum, quae sibi ipsi accidere possent, memorem esse debere, unde commoveatur, ut adversarios suos lenius, quam antea voluerat, tractet.“ — 455. *solam*, me unam inter omnes puellas; numquam aliam puellam expertam

Vel fato fuerit nobis haec debita pestis,
Vel casu incerto, merita vel denique culpa.
Omnia nam potius, quam te laesisse, putabo.
 Labitur interea revoluta ab litore classis,
Magna repentino sinuantur lintea Coro,
Flectitur in viridi remus sale, languida fessae
Virginis in cursu moritur querimonia longo.
Deserit angustis inclusum faucibus Isthmon,
Cypselidae magni florentia regna Corinthi;
Praeterit abruptas Scironis protinus arces,
Infestumque suis dirae testudinis exit
Spelaeum multoque cruentas hospite cautes.
Iamque adeo tutum longe Piraeea cernit,
Et notas secum, heu frustra, respectat Athenas.
Iam procul e fluctu Salaminos suspicit arva,
Florentesque videt iam Cycladas; hinc Ceus illi,

---

esse maiora mala. — 457. *incerto*, Scaligero et Heynio suasoribus, Sillig. edidit pro vulg. *incepto*, coll. Cul. v. 160. — 458. Praeter tres causas infortunii mei modo commemoratas, vel fatum, vel casum, vel culpam meam (in patrem et patriam), alia locum non habet; nam de iniuria tibi illata sermo esse non potest. — 459. *resoluta* ex Heinsii et Schraderi (Emendd. p. 64.) coni. edidit Sillig. pro vulg. *revoluta*. — 460. De *Coro* vid. ad Geo. III, 278. – 462. Elegans descriptio vocis deficientis cum viribus. — 464. *Cypselides magnus* Heynio videtur esse Periander, Cypseli, qui Ol. XXX, 2. tyrannidem Corinthi occupavit, successor; nam de Corintho, quem nonnulli urbis auctorem ediderint, seu Iovis seu Marathonis filio (Paus. II, 1.), hic non esse cogitandum, vere memorat Vir doct. Quare etiam Sillig. *Corinthi* pro Genitivo locativo habet, et haud raro duo Genitivos inveniri docet ab uno nomine pendentes, coll. Cort. ad Cic. Fam. I, 7, 22. et Heusing. ad Cic. Off. I, 37, 2. Adde quos laudat Kritz. ad Sall. Iug. 30, 3. et 65, 3. — 466 sq. *abruptae Scironis arces* sunt petrae Scironides in Megarensium finibus, ad Oeneos montes (τὰ Ὄνεια ὄρη) pertinentes et Scironis crudelitate infames. Cf. Plut. Thes. 10. Paus. I, 44, 10. Diod. IV, 59. Apollod. III, 16, 12. Ovid. Met. VII, 447. De ipsis rupibus vid. librum meum *Handb. der alten Geogr.* III. p. 863. Sub iis fuit *spelaeum*, sedes *testudinis* illius, quae hospitum a Scirone de rupe deiectorum corpora devorabat. Cf. Paus. I, 44, 12. ibique Siebelis, Diod. IV, 59. et Schol. Eur. Hippol. 979. — *infestum suis* ex Scyllae persona accipiendum: civibus suis, Megarensibus. — 468. *Piraeea.* Vide Stat. Theb. XII, 616. coll. Schneid. Gr. Lat. II, 1. p. 72. et 295. — 469. „*secum respectat*, respiciendo apud animum suum cogitat. Barth. iam comparavit Geo. I, 389. et Claud. Epith. Pall. 47. Scalig. *notas secum* per archaismum dictum volebat pro *sibi*.“ *H.* — 470. Vulgo *Minoia arva*, quod, nisi navis iam in medio sinu Saronico versaretur, de promontorio Megarico (ἄκρα Μινῴα) intelligi posse dicit Sillig., coll. Muelleri libro *die Dorier* I. p. 229. et Reingani *das alte Megaris* p. 33.; quum tamen Codd. sui exhibeant *fluctu Saliaminos aspicit*, coni. admodum probabili restituit *e fluctu Salaminos suspicit arva*, et *suspicit* egregie dici memorat, quum Salamis editis rupibus cingatur. — 471. *Florentes Cycladas* propter laetum adspectum, quem praebent navigantibus. Sic v. c. Ovid. Met. VII, 464. *florentem Cythnon* commemorat. Cf. etiam infra v. 476. *viridis Donusa.* Sequentia vulgo sic leguntur: *hinc Strophadesque*, quod iam in Ed. pr. apparet. Mira tamen est Codd. et

Sunion hinc, statio contra patet Hermionea.
Linquitur ante alias longe gratissima Delos
Nereïdum matri et Neptuno Aegaeo.
Prospicit incinctam spumanti litore Cythnon
Marmoreamque Paron, viridemque allapsa Donusam
Aeginamque simul sementiferamque Seriphum.
Fertur et incertis iactatur ad omnia ventis,
Cymba velut, magnas sequitur cum parvula classes,
Afer et hiberno bacchatur in aequore turbo;
Donec tale decus formae vexarier ultra
Non tulit, et miseros mutavit virginis artus
Caeruleo pollens coniux Neptunia regno.
Sed tamen externam squamis vestire puellam,

---

ceterarum editt. vett. varietas, *hinc Venus illi* exhibentium, unde Sillig. fecit *hinc Ceus illi*, putans scilicet, ut Acc. *Teum* apud Liv. XXXVII, 27. Nominativum *Teus* (pro *Τέως*) statuere nos iubeat (coll. Schneid. Gr. Lat. II, 1. p. 76.), ita etiam nihil impedire, quominus poëta Latinus *Ceüs* dicat pro *Κέως* (de qua insula, nunc *Zea* appellata, vid. librum meum modo comm. III. p. 1026.), *hinc* - - *hinc* autem hic non esse i. q. *hinc* - *illinc*, quum Sunium et Ceos insula sint ab eadem parte, ab altera autem Hermione, sed alterum *hinc* pro simplici Copula dici, quam saepe ita evitatam esse videamus, ut Adverbium aliquod vel Pronomen repetatur. Nobis de veritate huius coniecturae nondum persuasum est; quae tamen pro instituto nostro in contextum erat recipienda. — 472. *Sunion hinc* Sillig. edidit ex Heynii coniectura, quam iuvat Cod. R. lectio *Summus hinc*. Vulgo *Hinc sinus*, *hinc statio*. — *statio Hermionea:* Hermione, Argolidis oppidum, in Dryopum agro contra Sunion et primas insularum Cycladum situm, quod nunc *Kastri* appellatur. Cf. Scyl. p. 20. Polyb. II, 52, 2. Strab. VIII. p. 374. Mela II, 3, 8. Plin. IV, 5, 9. alii et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1001. — Vss. 473 et 474. adumbrati ex Aen. III, 73. 74., ubi vid. adnott. — 475. *spumanti litore.* Vid. Aen. V, 125. coll. Catull. LXIV, 121. — 476. *Marmoream Paron.* Sic etiam Ovid. Met. VII, 465. Cf. adnott. ad Aen. III, 126. — *viridemque Donusam.* Vid. ad Aen. III, 125. — 477. *sementiferam Seriphum* vix vera esse potest lectio, quum Strab. X. p. 747. Seriphum petrosam esse referat, Codd. R. et Helmst. praebeant *salutiferamque*, et Adiect. *sementifer* praeterea nusquam inveniri videatur. Scalig. voluit *serpentiferam*, Sillig. autem *absinthiferamque*, quum secundum Plin. XXVII, 7, 29. absinthii genus Seriphium dictum fuerit. De ipsa insula, nunc *Serpho* nominata, vid. librum meum *Handb. der alt. Geogr.* III. p. 1027. et Westerm. in Pauly *Realencycl.* VI. p. 1078. — 478. *ad omnia*, ad omnem motum, impulsum venti. Sillig. comparat Graecum *εἰς τὸ πᾶν* vel *εἰς πάντα* pro *πάντως* positum, coll. Valcken. ad Eur. Phoen. 622. Blomfield. Gloss. Aesch. Choeph. 672. Iacobs. ad Achill. Tat. p. 648. aliis. — 479. Scylla navi alligata comparatur cum minore navigio maiori navi iuncto eademque comparatione etiam Statium Silv. I, 4, 120 sqq. uti, iam alii adnotarunt. — 480. *Afer turbo bacchatur*, dum Africus (de quo vid. ad Aen. I, 86.) procellas movet. De *bacchandi* verbo vid. ad Aen. IV, 301. et X, 41. — 481. *vexarier ultra* Heynii est coni. a Silligio recepta. Codd. conspirant cum vulg. lectione *vexavit et aegros*, Ed. pr. autem exhibet *vexaverit aegram;* in quibus lectionibus sane aliud quid latere videtur, atque Heynii *ultra.* De Paragoge Infinitivi vid. ad Geo. I, 454. — 484 sq. „Noluit eam mutare in piscem, nam ita a belluis et pristibus devorata fuisset, qui minoribus piscibus insidiantur.“ *H.* — *externam puel-*

Infidosque inter teneram committere pisces
Non statuit — nimium est avidum pecus Amphitrites; —
Aëreis potius sublimem sustulit alis,
Esset ut in terris facti de nomine Ciris,
Ciris Amyclaeo formosior ansere Ledae.
Hic velut in niveo, tener est cum primitus, ovo
Effigies animantis et internodia membris
Imperfecta novo fluitant concreta calore;
Sic liquido Scyllae circumfusum aequore corpus
Semiferi incertis etiamtum partibus artus
Undique mutabant, atque undique mutabantur.
Oris honos primum et multis optata labella
Et patulae frontis species concrescere in unum
Coepere, et gracili mentum producere rostro:
Tum, qua se medium capitis discrimen agebat,

---

lam, externam corporis superficiem, extrinsecus. Sillig. hunc usum Adiectivi ex Graeca lingua explicandum esse monet, coll. Matth. Gr. Gr. §. 446, 8. p. 833. — 485. *inter pisces committere* paullo insolentius dictum et ex duabus constructionibus inter se iunctis explicandum: piscibus committere et inter pisces relinquere, facere, ut aliquis inter pisces versetur. — 486. *pecus Amphitrites.* Sic Naevius ap. Nonium IV, 277. *Lascivum Nerei simum pecus.* Cf. etiam Lucr. II, 342 sq. Hor. Od. I, 2, 7. et quae nos ad Geo. III, 75. et Lucr. I, 14. adnotavimus. — 487 *in terris*, non in mari, in quod Amphitrite Scyllam deiicere voluit. Sic recte Sillig.; Heyn. *in terris* explicat per: inter homines. — *facti de nomine*, scil. a verbo κείρειν. Vid. supra ad v. 204. — 489. *Amyclaeo ansere Ledae* per inversionem Adiect. pro *ansere Amyclaeae Ledae* (vid. ad v. 198. 448.). Ceterum animadverte *anserem* pro cygno positum et cf. supra ad v. 376. adnott. — 490. „Totus locus de hac metamorphosi, et imprimis comparatio inchoatae mutationis Scyllae in alitem cum vitello ovi in pullum abeunte, ex elegantissimis est, et miror, eam Nasoni, ingeniosissimo homini, non in mentem venisse.“ *H.* — 490. Vulgo: *Ac velut in niveo tenerae cum primitus ovo;* quae verba quum omni nexu cum seqq. sint destituta, Sillig. primus ex Codd. R. Helmst. et Ed. pr. pro *Ac* restituit *Hic* (Adverbium temporis: vid. ad Aen. I, 728., ubi adde Sillig. ad Catull. LXVIII, 63. Heindorf. ad Hor. Sat. I, 9, 7. et Interpp. ad Phaedr. I, 14, 6.) et ex R. *tener est cum* pro *tenerae cum.* Sic haec efficitur loci structura: *Velut effigies tenerae animantis et internodia membris imperfecta in niveo ovo, primitus cum tener est, fluitant concreta novo colore; Sic* etc. — 491. *internodia membris fluitant* pro vulgari: internodia membrorum. Sillig. de hoc Dativo conferri iubet Burm. ad Ovid. Met. VI, 659. Calpurn. IV, 110. et Lucan. VIII. 677. Cort. ad Cic. Fam. III, 3. et Lucan. I, 24. atque Ruhnk. ad Rut. Lup. p. 38. — 493. 494. Sillig., quum de praeterito tempore sermo sit, pro *etiam nunc* scripsit *etiamtum*, coll. Walch. ad Tac. Agr. p. 393 sq. et Kritz. ad Sall. Cat. 2. p. 9 sq.; idemque verba *incertis etiam nunc partibus* recte sic explicat: „dignosci non poterat, cuius corporis partes eae futurae essent, in quale corpus partes transirent.“ — 496. *Oris honos.* Vid. adnott. ad Aen. I, 591. et VIII, 617. coll. Bentl. et Mitscherl. ad Hor. Od. I, 17, 16. et Hess. ad Tac. Germ. 5. (quos Sillig. laudat.) — 497. *species*, forma, pulchritudo. Sic Liv. II, 23. *Oris speciem deformaverat barba promissa.* — *concrescere in unum.* Vid. Cort. et Kritz. ad Sall. Cat. 17, 2. — 499. *se age-*

Ecce repente, velut patrios imitatus honores,
Puniceam concussit apex in vertice cristam;
At mollis varios intexens pluma colores
Marmoreum volucri vestivit tegmine corpus,
Lentaque perpetuas fuderunt brachia pennas.
Inde alias partes minioque infecta rubenti
Crura novam macies obduxit squalida pellem,
Et pedibus teneris ungues affixit acutos.
Et tamen hoc demum miserae succurrere pacto
Vix fuerat placida Neptuni coniuge dignum.
Nunquam illam post haec oculi videre suorum
Purpureas salvo retinentem vertice vittas,
Non thalamus Tyrio fragrans accepit amomo,
Nullae illam sedes: quid enim cum sedibus illi?
Quae simul ut sese cano de gurgite velox
Cum sonitu ad coelum stridentibus extulit alis,
Et multum late dispersit in aequora rorem;
Infelix virgo nequidquam a morte recepta
Incultum solis in rupibus exigit aevum,
Rupibus et scopulis et litoribus desertis.
Nec tamen hoc iterum poena sine: namque deûm rex,

---

bat. Cf. Geo. II, 364. — 500. „Est adeo Ciris avis cum crista purpurea ad imitationem cincinni seu capilli purpurei patrii, quem Scylla resciderat.“ *H.* — 501. *Puniceam* pro vulg. *purpuream* Sillig. ex Codd. suis restituit. Cf. Ecl. V, 17. VII, 32. Geo. III, 372. Aen. V, 269. etc. — 503. *volucri tegmine*, i. e. volucrum tegmine, plumis. — 504. *perpetuis pennis*, quae totas alas, olim brachia, obducunt. — 505. *minio infecta.* Vid. ad Ecl. X, 27. — 506. Vulgo *Crura, nova macies obduxit squalida pelli*, quae satis bonum sensum praebent, sed a Codd. lectione nimium recedunt, qui potius *novatique aciem - - pellem* vel *novamque acie - - pellem* praebent, unde Sillig. coniecit ea, quae contextus exhibet. Vult autem Vir doct. verba sic construi: *Inde squalida macies novam pellem obduxit alias partes et crura*, ut Accusativi *partes* et *crura* pendeant a verbo *obduxit* et pro Dativis positi sint, qui vulgo huic verbo adiiciatur. — 507. *affixit* Sillig. e Codd. suis restituit pro vulg. *confixit.* — 508. *demum* ex v. 481. explicandum esse docet Sillig. Postquam Amphirite Scyllam diu mari ventisque vexatam viderat, si tandem ei succurrere volebat, hoc alia potius ratione facere debebat, quam hac formae mutatione. — 510. *post haec* exhibent Codd. R. et Helmst., quos Sillig. secutus est; vulgo *posthac.* Poëtas autem *post haec* (et *post hoc*) haud raro dicere constat. Cf. Hand. Tursell. IV. p. 494 sq. — 511. *salvo* Sillig. ex Codd. suis et antiquis editt. revocavit pro vulg. *flavo.* — 512. Cf. supra v. 438. De *amomo* vid. ad Ecl. III, 89. et IV, 25. — *quid enim* pro vulg. *quid iam* ex Codd. suis et vett. editt. reposuit Sillig. — 516. Solent aves madefactas alas concutere. — *in aequora* lectio est Codd. Helmst., quam Sillig. revocavit. Vulgo *in aequore.* — 517. *recepta*, servata. Vid. ad Aen. VI, 111. — 518. *incultum exigit aevum*, vitam asperam et horridam. Cf. Aen. X, 53. I, 75. etc. — 519. *litoribus dēsērtīs.* Cf. adnott. ad Geo. III, 276. et Aen. II, 68. — 520. „Nunc Iupiter indignatus, filia scelerata in avem mutata, parentem interea miserum apud inferos degere, revocavit eum in vitam et pariter avem fecit, sed Ciri infestam, tamquam ad poenam a filia exigendam.“ *H.* — *iterum*, ut Graec. *αὖ*, non de eadem

* Omnia qui imperio terrarum milia versat, *
Commotus talem ad superos volitare puellam,
Cum pater exstinctus caeca sub nocte lateret,
Illi pro pietate sua — nam saepe nitentum
Sanguine taurorum supplex resperserat aras,
Saepe deûm largo decorarat munere sedes —
Reddidit optatam mutato corpore vitam,
Fecitque in terris Haliaeëtus ales ut esset:
Quippe aquilis semper gaudet deus ille coruscus.
Huic vero miserae, quoniam damnata deorum
Iudicio patriaeque et coniugis ante fuisset,
Infesti apposuit odium crudele parentis.
Namque, ut in aetherio signorum munere praestans,
Unum quem duplici stellarum sidere vidi,
Scorpius alternis clarum fugat Oriona:
Sic inter sese tristes Haliaeëtus iras
Et Ciris memori servant ad secula fato.
Quacunque illa levem fugiens secat aëra pennis,
Ecce inimicus atrox magno stridore per auras
Insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
Illa levem fugiens raptim secat aëra pennis.

---

re iterata, sed de re ex altera parte simili modo facta. Vid. Hand. Turs. III. p. 529 sq. — *poena sine.* Vid. ad Aen. I, 32. 667. al. — V. 521. Heyn. et Sillig. tamquam monachi vel alius christiani auctoris additamentum uncis incluserunt. — 522. *talem* per contemptum pro: tam impiam. Vid. supra ad v. 17. — 523. Sillig. pro *Cum*, quod huic loco minus conveniat, *Dum* scribendum esse putat. — 524. *nitentum*, Heynio suasore, ex editt. vett. restituit Sillig.; vulgo *tenenti.* Cf. adnott. ad Aen. III, 20. — 528. *Fecitque* Sillig. edidit e Codd. suis pro vulg. *Fecit et.* — De *haliaeëto* vid. supra ad v. 204. — 529. *deus coruscus*, quia fulmina, quae iacit, sunt corusca. Sic Geo. I, 328. *corusca Iovis dextra* commemoratur. Heynio versus ab interpolatore insertus videtur. — 531. Vulgo *iudicio gnatique*, quod quum explicari non possit, Sillig. e coni. substituit *patriaeque*, coll. v. 421 sqq., ut sensus sit: „Dii, patria et Minos eius facinus condemnaverant; unus restabat pater.“ Heyn. coni. *patrisque;* sed patris odium proximo demum versu commemoratur. — *coniugis*, i. e. Minois a se amati. Sic *coniux* aliquoties pro amico vel amica. Vid. adnott. ad Ecl. VIII, 18. Aen. III, 330. VII, 189. — 532. Vulgo *apposuitque;* sed Sillig. Copulam minus aptam, quae vana de metro sollicitudine adiecta videtur, e coni. delevit. — 533 sqq. „Mutuo se persequuntur fugiuntque ciris et haliaeëtus aves, quemadmodum duo sidera Scorpius et Orion ortu et occasu se fugere sequique videntur. Quoties enim Orion occidit, altera ex parte Scorpius exoritur. Cf. Aratus v. 303 sqq. et Hygin. Astron. II, 26. III, 33.“ *H.* Cf. etiam locus similis Geo. IV, 237. ibique adnott. — 534. Sillig. putat, non *stellarum sidere* coniungenda esse, sed *quem unum stellarum*, i. e. inter stellas, ut ap. Catull. IV, 2. *phaselus ait navium celerrimus*, ubi suam conferri iubet adnot. Vid. etiam a nobis adnott. ad Aen. V, 122. — 535. De *Scorpio* sidere vid. ad Geo. I, 35., de *Orione* ad Aen. I, 535. III, 517. IV, 52. al. — *alternus.* Vid. supra v. 351 — 537. *memori fato* fere ut Aen. I, 8. *memorem Iunonis ob iram.* — 538. *aëra* ex Codd. restituit Sillig. hic et v. 541. pro vulg. *aethera.* — Vss. 538 sqq. petiti sunt ex Geo. I, 406 sqq., ubi vid. adnott.

CATALECTA.

I. AD TUCCAM.

Delia, Tucca, tibi venit; sed saepe videre
Non licet: occulitur limine clausa viri.
Delia saepe tibi, non venit adhuc mihi: namque
Si occulitur, longe est, tangere quod nequeas.
Venerit aut tibi; sed iam iam mihi nuntius iste
Quid prodest? Illi dicito, quae rediit.

II. IN C. ANNIUM CIMBRUM RHETOREM.

Corinthiorum amator iste verborum,
* Iste iste rhetor! Namque quatenus totus *

I. exstat in Anthol. Lat. III, 250. *Heyn.* sensum Epigrammatis sic capit: „Est servus aliquis vel libertus aut alius puellae perductor, qui eam venire nuntiat. Illa tamen surgit quidem et exire domo tentat, sed clausae a marito fores exire vetant. Nil igitur iuvat amatorem, quod sibi dictum accipit, illam venire. Suspicatur tamen illum ipsum hominem, forte ex conlibertis, puellae interea illius amore potitum. I, ergo subiicit, et nuntia marito, eam rediisse. Ita excidisse videtur acumen in extremo versu: *cui rediit.*" Simul conferri iubet simile epigramma Graecum in Anal. III. p. 111. sive T. III. p. 81. Iacobs. — 1. *Delia, Tucca, tibi venit* sunt perductoris, cui Tucca respondet: *sed saepe videre Non licet.* Non temere tamen Heyn. in *saepe* corruptelam latere suspicatur et coniicit: *Delia nocte tibi venit; sed, Tucca, videre* etc. — 3. *saepe tibi*, scil. venit, i. e. saepe a te nuntiatur venisse. — *non venit adhuc mihi*, nondum vere ad me venit, nondum eam teneo amplexu. — Vs. 4. Cod. Rehd. *Sic longe occulitur tangere q. n.* — 5. *Venerit aut tibi.* Sensus esse videtur: fac nuntiari a te, eam venisse. Sed ineptum est illud *aut*, atque etiam iteratum *iam* offendit. — 6. *dicito* Scalig. emendavit pro vulg. *dicere* vel *dicite* (quod Meyer Anthol. Lat. p. 23. servavit). — Pro *quae rediit* Heynium coniicere *cui rediit*, iam vidimus.

II. Legitur hoc carmen, quod diserte Virgilio vindicant Quinct. Inst. VIII, 3, 28. et Auson. Idyll. XII. in Technop., quod inscribitur Grammaticomastix v. 5 sqq., in Anth. Lat. II, 242., et in Meyeri Anthol. Lat. n. 89. atque illustratur ab Huschkio in Comm. de C. Annio Cimbro. Rostoch. 1824. et Wagnero, qui singularem de eo excursum scripsit Vol. IV. p. 377 sqq., ad quos, qui accuratius in hoc carmen inquirere volunt, sunt ablegandi. Praeterea etiam cf. Burm. aliique Interpp. ad Anthol. Lat. l. l. Equidem, Wagnerum maxime secutus, summa tantum paucis possum attingere. Scriptum est in C. Annium Cimbrum Rhetorem, quem pungere vult poëta et tamquam fratricidam et tamquam ineptum antiquitatis affectatorem, quod duplex consilium uno carmine ita consecutus est, ut vocabula quaedam Annii more decurtata afferret, quae ad veneficium, quo ille fratrem necaverat, spectarent. — 1. *Corinthia verba*, quibus fortasse notatur nimium Annii studium in sermone Latino imitandi Graecos poetas in Italia et Sicilia versantes, qui plerumque Corinthii erant origine, non minus quam *Thucydides Britannus*, *Attica febris* et *Tau Gallicum* haud dubie alludunt ad mixtum et inconstans Annii scribendi genus. — V. 2. admodum suspectus est, quum in omnibus Quinctiliani,

Thucydides Britannus, Attice febris,
Tau Gallicum, min, al, sil ut male elisit,
Ita omnia ista verba miscuit fratri.

III. IN NOCTUINUM.

Socer beate nec tibi nec alteri,
Generque Noctuine, putidum caput,
Tuone nunc puella talis, heu tuo
Stupore pressa rus abibit? Hei mihi!
Ut ille versus usquequaque pertinet:

---

veterrimi testis, Codd. desideretur. — 3. *Thucydides Britannus* e Codd. restitutum pro vulg. *Thuc. tyrannus;* et Huschk. (in Anall. Litt. a. 1826. a se editis) suspicatur, ita vocari Annium ob historiam quandam Britanniae a se conscriptam, in qua Thucydidem sibi aemulandum sumpserit; quibus Wagn. verissime adiungit, hoc epitheto simul indicari adeo male rem ei cessisse, ut non Atticus aliquis scriptor, sed Britannus operis illius auctor videri possit. — Vulg. *Atticae febris*, quum dici non possit, unde pendeat, Huschk. recte mutavit in *Attice febris*, ut ap. Cic. ad Att. XV, 9. legimus *Persice portus*, et rem illustrat verbis Lucilii: *In numero quorum nunc primu' Trebelliu' multo Obmarcescebat, febris, senium, vomitus, pus.* — V. 4., quem ex Ausonio restituendum esse, iam Scaliger. viderat, hanc proponens lectionem: *Taur Gallicum, min ipsum et al ei illisit*, pro vulg. *T. G. spinae ipsemet male illisit*, Huschkius sic scribendum esse putat: *T. G. min, al, sil im male silicit.* Haec vocabula decurtata spectare debere ad veneficium, in promptu est, quum v. 5. dicatur: *ista verba miscuit fratri. Tau* significare videtur *tabum*, Gallica ratione pronuntiatum *tavum*, ut *Attica febris* et *Gallicum tabum* sibi respondeant; *min* minium, *al* allium videtur indicare; *sil* Huschk. pro *σίλι, σέσιλι* (Lat. *seselis*) dictum putat, *im* (s. *em*) autem pro *eum*, et *sicilit* interpretatur per secat, demetit, decurtat. Sed non temere Wagn. de his ultimis coniecturis dubitat, et ex vulg. lectione potius hanc eruit: *ut male elisit*, i. e. fregit et decurtavit; quam cum Meyero (qui ipse abstinuit ab hoc carmine emendando) recepimus. — 5. *Ita.* Sic Wagn. et Meyer: vulgo *Ista.*

III. Vid. Anthol. Lat. II, 244. ibique Burm. et quae Wagn. in Varr. Lectt. ad Aen. IX, 335. scripsit. Sententiam Epigrammatis *Wagn.* sic exposuit: „Duxerat Noctuinus filiam Atilii [cf. Catal. IV, 5.], puellam eximiam, (v. 2.) indignam hoc matrimonio. Is Noctuinus ruri habitabat (v. 4.); dolet igitur poëta, quod talis puella ex urbe in solitudinem ruris abducatur. Iam Atilius nec sibi beatus dicitur (v. 1.), quod tam putidum generum [cf. ibid. v. 1.] sibi adiunxerat, nec alteri, i. e. genero, ipsi Noctuino, cuius bona improba faux Atilii abliguritura erat." — 1. *Socer*, Atilius. — *alteri*, generi suo. — 3. *Tuone.* Sic Scal., Wagn. et Meyer. p. 26. Vulgo *Tuoque.* — *talis*, tam pulchra, eximia. — *heu tuo.* Sic Scal.; vulgo *et tuo.* Oudend. et Meyer *ah! tuo.* — 4. *pressa* Heynio pro oppressa, coacta, Wagnero autem sensu obscoeno dictum videtur pro fututa, coll. Burm. ad Val. Fl. VIII, 256., et *stupore tuo* pro: a te, stupido homine. Cf. Catull. XXVII, 25. *Talis ille meus stupor nihil videt, nihil audit.* — „*rus abibit:* in rus abducetur, fortasse quod maritus soceri vinolentia aere alieno obrutus in urbe durare nequit." *H.* — *Hei mihi.* Sic Scal., Wagn., Meyer.; vulgo *et mihi.* — 5. *ille versus* ex noto illo Catulli Epigr. in Caesarem XXIX, 24., ubi quum transpositis verbis legatur: *Socer generque perdidistis omnia*, Spengel in: *Neues Archiv. für Phil. u. Paed.* III, 4. p. 114. etiam h. l. eundem ordinem revocandum censuit;

Gener socerque, perdidistis omnia.

IV. IN EUNDEM.

Superbe Noctuine, putidum caput,
Datur tibi puella, quam petis, datur;
Datur, superbe Noctuine, quam petis.
Sed, o superbe Noctuine, non vides
Duas habere filias Atilium,
Duas, et hanc et alteram, tibi dari.
Adeste nunc, adeste! ducit, ut decet,
Superbus, ecce, Noctuinus herneam.
Thalassio! Thalassio! Thalassio!

V. IN LUCIUM.

Iacere me, quod alta non possim, putas,
    Ut ante, vectari freta;
Nec ferre durum frigus, aut aestum pati,
    Neque arma victoris sequi.
Valent, valent mihi ira et antiquus furor,
    Et lingua, qua adsiem tibi,

---

sed iure adversatur Wagn., quum apud Catullum *soceri*, apud nostrum vero poëtam *generi* mentio proxime praecesserit. — *usque quaque* versu sequente illustratum videbimus. — 6. *perdidistis omnia;* tu, Atili, filiam, homini stupido et putido nuptam, tu, Noctuine, divitias, soceri voracitate et vinolentia dilapidatas.

IV. Argumento suo cohaeret hoc Epigramma (quod legitur Anthol. Lat. II, 245.) cum antecedente, sed tempore illud antecedit, quare rectius ei praemitteretur. *Heyn.* de sententia carminis haec profert: „Lusus videtur in hoc latere: quod *hernea*, quae vasis potorii genus est, pro ipso patre vinolento ponitur, et genero pro altera coniuge et filia Atilii assignatur. Nam, ne ipsam coniugem bibacem fuisse credamus, vetat superius epigramma. *Herniam* autem legere ac herniosum socerum intelligere si velis, acumen frustra quaeras.“ — 8. De *hernea* vel potius *hirnea*, vase fictili et potorio, vid. Plaut. Amph. I, 1, 273. 276. ibique Interpp. coll. Cat. R. R. c. 81. cum Schneideri adnot. — V. 9. a Burm. additus est e vestigiis Cod. Voss. et editt. vett. secundum auctoritatem Marii Victor. A. Gr. III. p. 2585. hunc versum Virgilianum afferentis. Cf. adnott. ad Catal. V, 16.

V. Vid. Anthol. Lat. II, 246. „Carmen, Catullo potius quam Virgilio dignum, scriptum est in Lucium quendam cinaedum, qui poëtam opprobrio lacessiverat, quod attenuato per Venerem et libidinem corpore fractisque viribus militare amplius non posset. Hoc amolitur a se poëta recriminando pueritiae impudicitiam moxque abligurito patrimonio egestatem et sordes.“ Haec fere *Heyn.* — 1. *iacere*, quod Heynio est stipendia facere amplius non posse, Burm. rectius explicat „animo deiectum esse,“ coll. Heinsio ad Vellei. II, 112. — Pro *possim* Wagn. malit *possum*, quod exhibent editt. antiquae et Meyer precepit. — 2. *vectari freta*, ut ire, currere mare, pro: per mare. Vid. ad Aen. III, 191. — 5. Quum antiquae editt. praebeant *mihi re*, Burm. suspicatur *irae* legendum esse. — 6. *adsiem* Wagn. ex coni. edidit pro vulg. *adsim*, ne fractos habeamus

Et prostituae turpe contubernium
Sororis. O quid me incitas?
Quid, impudice et improbande Caesari?
Sed furta dicantur tua,
Et heluato sera patrimonio
In fratre parsimonia;
Vel acta puero cum viris convivia
Udaeque per somnum nates;
Et inscio repente clamatum super
Thalassio, Thalassio.
Quid palluisti, femina? An ioci dolent?
An facta cognoscis tua?
Non me vocabis pulchra per Cotyttia
Ad feriatos fascinos;
Nec dein movere lumbos in crocotula
Prensis videbo altaribus,
Flavumque propter Thybrim olentes nauticum
Vocare, ubi appulsae rates

---

numeros. Oudend. coni. *qua iam adsim*, Iahn. *quîs adsim.* — V. 7. Wagn. arcte cohaerere censet cum antecedentibus, quare in fine v. 6. Comma posuit pro vulg. Puncto, ut verba *prostitutae contubernium sororis* per epexegesin adiiciantur superioribus, et haec sit loci sententia: „valet mihi adhuc ira collecta ex prostituta per te sorore mea.“ Rectius etiam Meyer l. l. p. 45. verba *valet contubernium* etc. explicat: „memoria violatae sororis recentissima est.“ — 15. „Impurus homo muliebria passus tamquam pro nupta habitus, cui sollemne illud acclamaretur.“ *H.* Causam, cur sponsae domum sponsi ingredienti magna voce acclamatum fuerit *Thalassio! Thalassio!*, quae a raptu Sabinarum deducebatur, vid. apud Liv. I, 9. Serv. ad Aen. I, 655. Plut. in Romulo c. 14. et Festum h. v. p. 152. Lindem. Alii Deum virginitatis Thalassionem (Talassionem, Talassium) dictum esse putant; alii vocabulum a θάλασσα repetunt, quod salsedo stimulet Venerem. Hic locus facilius etiam intelligetur, si recordamur, ipsum quoque actum Venerium *Talassionem* fuisse appellatum. Cf. Mart. XII, 96. — 17. *femina*, cinaede. Vid. ad v. 15. — 19 sqq. Lucio, qui enarraverat, quae poëta commiserat pudenda, hic foediora etiam exprobrat, et illa cum Lucii flagitiis multo turpioribus comparat. — 19. *Cotyttia*, festa nocturna, quae, a Thracibus accepta (Strab. X. p. 470. coll. Athen. XII, 8.), Athenis in honorem Cotyttus, Deae impudicitiae, celebrabantur et omni lasciviae genere erant foedissima. Cf. Interpp. ad Hor. Epod. XVII, 56. et Iuven. II, 91. Buttm. Mythol. II. p. 159. et Lobeck. Diss. de Cotyttiis. Regiom. 1828. recepta etiam in Aglaoph. p. 1012 sqq. — 20. In illis Cotyttiis videntur fascini sollemni pompa gestati esse, quare *Ad feriatos fascinos*, i. e. festos. — 21. *in crocotula* debetur Oudendorpii coni., quam probavit Lobeck. l. l. p. 11. et Wagn. in contextum recepit pro vulg. *crocotulam.* Vid. adnott. ad Cir. v. 252. — 22. Scalig. coni. *alaribus*, ut alae vestis crocotae sint intelligendae, quas ille muliebriter vestitus et muliebriter saltans adducat, ne saltantem impediant; sed non opus est hac coniectura, quae Heynio mirifice placet. — 23. *Flavumque propter Thybrim*, quod iam Douza coniecerat, Wagn. pro vulg. *Flavum prope Thybrim* e Cod. Helmst. restituit. Ceterum cf. adnott. ad Aen. VIII, 64. — „*olentes nauticum* sunt nautae, quos impurissimus homo praestolatur, ubi appulerunt, ut eorum libidini serviat.“ *H.* —

Stant in vadis, coeno retentae sordido,
    Macraque luctantes aqua;
Neque in culinam et uncta compitalia
    Dapesque duces sordidas,
Quibus repletus ut salivosis aquis,
    Obesam ad uxorem redis,
Et aestuantes nocte solvis pantices,
    Olusque lambis saviis.
Nunc laede, nunc lacesse, si quidquam vales!
    Et nomen adscribo tuum.
Cinaede Luci, an te reliquerunt opes,
    Fameque genuini crepant?
Videbo habentem praeter ignavos nihil
    Fratres et iratum Iovem,
Scissumque ventrem et herniosi putrui
    Pedes inedia turgidos.

VI. AD VENEREM.

Si mihi susceptum fuerit decurrere munus,

V. 25. his ordinibus constare docet Wagn.: — ´— v — | — ´— v — — — v. — 27. „Exprobrat famem et egestatem, qua coactus adit *culinas*, h. e. loca in suburbiis, in quibus inopum funera et epulae funebres habebantur, tum *compita*, in quibus Laribus Compitalibus, et quidem ipso Compitalium die necesse est apponi solitas fuisse epulas, quas pauperes mox auferre solebant." *H.* — *uncta*, immunda. Cf. Hor. Sat. II, 2, 67. 4, 78. Lucil. I, 20. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 14, 21. Vol. II. p. 210. — 28. *duces* Burm. edidit pro vulg. *ducis*, eamque emendationem iuvat Cod. Voss. — *Neque duces* (me) *in culinas*, i. e. neque te videbo adeuntem culinas. Burm., epulas funebres ibi habitas respiciens, coni. *Dapesque Ditis luridas.* — 29. Heyn. *salivosas aquas* pro ipsa saliva dictum putat et locum sic interpretatur: „repletus iis epulis ut (quomodo!) redis saliva etiamnum ex recordatione affluente!" Wagn. tamen coni. *salivosis sacris*, et locum sic vult distinctum: *Quibus* (dapibus) *repletus ut salivosis sacris!* ut hae dapes compitales tacite comparentur cum lautissimis Pontificum epulis et hinc illa *saliva* commemoretur. — 31. *aestuantes*, crepantes, *pantices*, farcimina. Wagn. tamen *pantices* malit intelligere de ipsius Lucii ventre, ut hic ipso ieiunio ventrem quodammodo *solvisse* dicatur, coll. Martial. XIII, 29. *solent duri solvere ventri onus.* — *nocte* Wagn. e coni. edidit pro vulg. *docte*, ut significetur iustum coenae tempus sub noctem, quo, quod ederet Lucius, nihil erat, praeter *olus*, vilem et pauperum cibum. Quamquam etiam Eldikii (Add. T. II. p. 728.) coni. *dente* minime spernenda. — Nam v. 32. *Olusque* haud dubie verissime restituit Wagn. ex Colvii coni., reiiciens vulg. *Os usque*, quum Copula abesse nequeat, et Cod. Rehd. praebeat *hossusque* (i. e. *holusque.*) — *suaviis* igitur pro labiis. — Cum v. 34. cf. Anthol. Lat. III, 153. (n. 137. Meyer.) *Quisquis es — et nomen dicam: color omnia cogit!* — 36. *fame crepant.* Cf. Plaut. Men. V, 5, 27. *Intestina mihi, quando esurio, crepant.* — *genuini*, sc. dentes (*die Backenzähne*). Cf. Iuven. V, 70. Cic. D. N. II, 54. Plin. XI, 37, 63. etc. — 39. „*scissum ventrem*, podicem, ἐπ' αἰσχρῷ de cinaedo." *H.* — 40. Heyn. conferri iubet Hes. Scut. 265 sq. (ubi γουνοπαχής) et Ovid. Met. VIII, 807 sq.

VI. Hoc carmen, quod legitur in Anthol. Lat. I, 63., est votum pro suscepto Aeneidis opere Veneri nuncupatum, neque Virgilio indignum, cui,

O Paphon, o sedes quae colis Idalias,
Troïus Aeneas Romana per oppida digno
Iam tandem ut tecum carmine vectus eat:
Con ego ture modo, aut picta tua templa tabella
Ornabo, et puris serta feram manibus:
Corniger hos aries humilis et maxima taurus
Victima sacratos tinget honore focos;
Marmoreusque tibi, Dea, versicoloribus alis
In morem picta stabit Amor pharetra.
Adsis, o Cytherea! tuus te Caesar Olympo
Et Surrentini litoris ora vocat.

VII. RELICTIS ALIIS STUDIIS PHILOSOPHIAM EPICUREAM AMPLECTITUR.

Ite hinc, inanes, rite rhetorum ampullae,
Inflata rore non Achaico verba;

---

vindicatur a Walchio ad Tac. Agr. p. 112. et Teuffelio in Pauly *Realencycl.* VI. p. 2659. — 1 sq. „Si mihi contigerit Aeneidem absolvere; non modo ture et tabula votiva et sertis pietatem testatam faciam, verum sacro sollemni facto et statua Cupidini posita." *H.* — *si fuerit*, i. q. si fuerit datum, si mihi licuerit. Cf. Silius XII, 695. *fuerit delere Saguntum* ibique Interpp. cum adnott. ad Ecl. X, 46. et Geo. IV, 447. — 2. *O Paphon.* Vid. ad Aen. I, 415. et Geo. II, 64. — *sedes Idalias.* Vid. ad Aen. I, 681. X, 52. al. — 3 sq. „Splendida rei species: invecta Venus cum Aenea, tamquam deo, curru per Italiam tamquam triumpho ob Aeneidem absolutam." *H.* — 6. Meyer in Anthol. Lat. p. 21. pro *et puris* edidit *aut puris.* — 7. *aries humilis* (victima) opponitur *tauro*, *maximae victimae.* Heyn. coniungi vult *humilis* (humiles) *focos;* sed *hos humilis sacratos focos*, etiam Wagn. iudice, vix ferri potest. Burm. coni. *Corniger haud aries humilis sed m. t.*, et sic edidit Orell. in Eclogis Poett. Latt. p. 260. Pierson. Add. Burm. T. II. p. 705. coni. *C. hos a. tumulos*, Sillig. autem in Iahnii Annal. 1831. Fasc. II. p. 201. *C. ast a. - - sacrato t. honore f.*, et sane *sacrato honore* (quod iam Heinsio placuit et Meyer. recepit) si probamus, etiam *humiles focos* commode se habet. — 8. *honore.* Vid. ad Geo. III, 486. Aen. I, 49. IV, 207. — 9. Comma vulgo in fine versus positum recte sustulit Wagn., ut *in morem* etiam ad *alas versicolores* referri posset. Habemus igitur etiam h. l. marmoreum signum variis coloribus pictum. Vid. ad Ecl. VII. 32. Adiect. *versicolor* Aen. X, 181. et alibi legimus. — 11. *Adsis.* Vid. ad Aen. I, 734. — *Cytherea.* Vid. ad Aen. I, 257. — *tuus te Caesar Olympo vocat*, ex Olympo te devocat, quod tibi Caesaris et Romanorum laus per Aeneidem praedicanda vel maxime cordi esse debet. — 12. *Et Surrentini litoris ora*, quia ibi, non longe a Nola, Virgilius villam habuit. Cf. Heyn. ad Donati vit. Virg. §. 24.

VII. Exstat hoc carmen, scazontibus conscriptum, quod et ipsum Virgilianum videtur, in Anth. Lat. II, 243. Remittit auctor rhetores et ad philosophos se confert. Comparari potest simile Ciris exordium. 1. Vulgo *Ite hinc, inanes rhetorum manipli*, metro claudicante (quare sunt, qui post *manipli* iterent Imperativum *ite*) et sine iusto sensu; quare, quum Cod. Helmst. exhibeat *inanes iteret horum manipulle*, Wagn. felici coni. inde fecit *inanes, ite, rhetorum ampullae*, coll. Hor. Ep. ad Pis. 97. eod. Ep. 1, 3, 14. et Weichert. Poett. Latt. Rell. p. 387 sqq. Vid. etiam Orell. ad Hor. A. P. l. 1. et Obbar. ad eiusd. Epist. l. l. Vol. I. p. 209. — 2. „*Ros Achai-*

Et vos, Sile Albuti, Arquitique, Varroque,
Scholasticorum natio madens pingui,
Ite hinc, inanis cymbalon iuventutis.
Tuque, o mearum cura, Sexte, curarum,
Vale, Sabine; iam valete formosi.
Nos ad beatos vela mittimus portus,
Magni petentes docta dicta Syronis,
Vitamque ab omni vindicabimus cura.
Ite hinc, Camenae; vos quoque limite saevae,
Dulces Camenae — nam fatebimur verum —
Dulces fuistis. Et tamen meas chartas

---

cus, ut *Cecropius ros* [v. Martial. VII, 68.], de eloquentia; seu rorem, quo cicadae pascuntur [vid. ad Ecl. 77.], seu, quod malim, mel Atticum respici dixeris. *Achaicus* omnino pro Graeco." *H.* Cf. etiam Plaut. Mil. Glor. III, 3, 10. et Burm. ad h. l. — *verba* Wagn. recte e Codd. restituit pro vulg. *turba*, quod tantum falsae lectioni *manipli* ab editoribus accommodatum. Docet simul Vir. doct., Schol. Crucq. apud Horatium l. l. *ampullas* explicare per irata verba, inflata. — V. 3., varie tentatus a Viris doctis, (cf. Burm.) continet nomina non tam rhetorum, quam grammaticorum (*Scholasticorum*), quorum unus, Arquitius, nobis plane est incognitus. *Albutius Silus* autem a Suet. de clar. rhet. c. 6. memoratur; ut de hoc nomine non dubitandum videatur, quamquam offendit correpta prima syllaba nominis *Sili*. Heyn. tamen pro *Sile* putat fortasse scribendum esse *Stilo*, si modo de priore nominis syllaba constaret; L. Aelium Stilonem fuisse Varronis praeceptorem Gellio auctore I, 18. XVI, 8. Is. Voss. coni. *et vos Aelique Tarquitique Varroque*, improbante Schradero in Emendd. Praef. p. XXXIV. — 4. „Si Virgilii esset hoc poëmation, antiquissima fortasse haec esset vocis *Scholasticorum* auctoritas." *H.* De Scholasticis, inanibus declamatoribus, cf. Erhard. ad Petron. 6. Casaub. ad Suet. de clar. rhet. 6. et ad Capitol. Max. 3. Barth. ad Stat. Theb. VI, 404. Cort. ad Plin. Epist. II, 3. alii. — *madens*, perfusa, imbuta, (cf. Martial. l. l. et Barth. Adverss. XXV, 1.) *pingui*, adipe, quod de stupore ingenii et tumido inflatoque dicendi genere intelligendum, coll. Quinct. Inst. II, 10, 6. Vid. etiam ad Catal. XI, 64. *Pingue* substantive usurpatum invenitur etiam Geo. III, 124. Plin. XI, 37, 85. XXVIII, 9, 38. al. — 5. *cymbalon*. Wagn. laudat Apulei. de Orth. §. 8. p. 129. ed. Mai., ex quo „*cymbalum Dodonaeum*, ut alibi tintinnabulum, lebes, aes Dodonaeum, pelvis aerea, tympanum mundi, proverbium est in eos, qui vana loquacitate inaniter loquuntur," coll. Osanno ad h. l. p. 33. — *inanis iuventutis*, quae inani institutione utitur. — 6. *cura curarum*, i. e. maxima cura; de qua circumlocutione Superlativi Graecis maxime frequentata, neque Latinis ignota (vid. v. c. Cic. ad Fam. IX, 14., ubi Agamemnon *rex regum* vocatur) Wagn. conferri iubet Fischer. ad Weller. Gr. p. 152. et Staveren. ad Nep. Ages. 2, 4., simul addens, *Sextum Sabinum* haud dubie puerum formosissimum fuisse, quod probetur verbis subiectis: *iam valete, formosi*. Heins. coni. *Musarum*, Schrader. *chartarum*; sed Musae infra demum v. 11. valere iubentur. — 8. *vela mittimus*, i. e. naves. Sic etiam Ovid. ex P. IV, 14, 9. *In medias Syrtes mediamque mea vela Charybdin Mitte.* — *ad beatos portus*, scil. philosophiae, quae sapienti pro portu est, securitatem et animi tranquillitatem affert. — 9. *Syronis*, quem sane Virgilius Romae audivit. Cf. Diss. mea de vita et carm. Virg. p. X. not. 12. — V. 11. aperte corruptus est. Heyn. hanc proponit coniecturam: *I. h., C., voce mellita divae*, in qua Wagn. vituperat longam anacrusin antispasti — ˊ— ˊ— —, qui ipse potius coniicit *I. h. C., vos quoque ite, suaves, Dulces* etc., quam tamen coniecturam rursus re-

Revisitote, sed pudenter et raro.

VIII. DE SABINO PARODIA CATULLIANA.

Sabinus ille, quem videtis, hospites,
Ait fuisse mulio celerrimus,
Neque ullius volantis impetum cisi
Nequisse praeterire, sive Mantuam
Opus foret volare, sive Brixiam.
Et hoc negat Tryphonis aemuli domum
Negare nobilem, insulamve Caeruli;
Ubi iste, post Sabinus, ante Quinctio
Bidente dicit adtotonse forcipe
Comata colla, nequa sordidum, iugo
Premente, dura vulnus ederet iuba.
Cremona frigida et lutosa Gallia,
Tibi haec fuisse et esse cognitissima

---

tractat in Addendis p. 600. Fiedler denique in Iahnii Annal. 1831. Fasc. II. p. 201. coni. *I. h.*, *C.*, *limine ite vos actae.* — 13 sq. Cum ipsa sententia cf. Ovid. Trist. II. in. IV, I, 27. V, 7, 31 sqq. et similes aliorum locos.

VIII. Vid. Anthol. Lat. II, 130. Scriptam esse hanc parodiam, quam vocant, carminis IV. Catulliani de Phaselo in P. Ventidium Bassum, hominem infimo loco natum et ad summum dignitiatis et fortunae locum evectum, (Consulatu adeo functum a. U. C. 711.), multis docet Heyn., coll. Gellio XV, 4. Plinio VII, 44. et vetere illo Epigrammate: *Concurrite omnes augures, aruspices: Portentum inusitatum conflatum est recens: Nam mulos qui fricabat, Consul factus est.* — 2. *ait fuisse celerrimus.* De hoc Graecismo praeter alios cf. Wagn. ad Eleg. ad Messal. p. 42. et Sillig. ad parallelum Catulli locum IV, 2. coll. iis, quae nos ad Aen. II, 377. adnotavimus. — 3. Heyn. sic explicat: „nullius, licet celerrimi cisii, cursum potuisse praeterire vel superare cisium mulionis huius, et *neque nequisse* Graeco more pro *non potuisse* dictum putat; sed rectius Wagn. hic Romanum dicendi usum obtinere censet et *impetum* pro Obiecto sententiae habet, ut Sabinus dicat, se potuisse cuiusvis cisii impetum praeterire. De *cisio*, vehiculi levioris generе duabus rotis instructi, vid. Interpp. ad Cic. Rosc. Am. 7. et Phil. II, 31. Scheffer. de re vehic. II, 18. p. 220. alios. — 6. Vulgo *Neque hoc negat Tr. aemuli domum;* sed Wagn., Catullum respiciens, cum Pithoeo et Scalig. recepit *Et hoc negat - - domum*, in quo eum secutus est Meyer p. 25. Heyn. cum Is. Vossio legi volebat: *Et hoc nec aut - - domum Negare*, scil. ait. Sed quid sibi vult illud *nec aut?* — „*Tryphon* et *Caerulus* muliones: alter hic custos *insulae*, συνοικίας in aliqua urbe et aedificiorum locandorum curam habens.“ *H.* — 8. Antea Quinctii alicuius fuerat agaso; sed ex quo ipse mulas alere coepit, Sabini nomine notus fuit. — 9. Vulgo *adtōndisse* metro violato; quare Wagn. et Meyer receperunt Livineii coniecturam *adtotonse*, quam etiam Voss. de Anal. III, 19. comprobaverat. Cf. formas *produxe*, *consumpse*, *traxe* et similia cum adnott. ad Aen. I, 201. — *forcipe*, qua mularum iuba in cervice attondetur, ne iugi attritu illa exulceretur. Heynius inde fecit *forfice*, quod Wagn. servavit. Sed quum Boettiger *Die Sabinerin* I. p. 312. doceat, *forceps* et *forfex* idem esse vocabulum, *forceps* autem antiquiorem et meliorem formam, Meyer (qui conferendus p. 42 sq.) recte Codd. scripturam restituit. — 10. *nequa* ultima syllaba corripitur; unde

Ait Sabinus; ultima ex origine,
Tua stetisse dicit in voragine,
Tua in palude deposisse sarcinas,
Et inde tot per orbitosa milia
Iugum tulisse, laeva sive dextera
Strigare mula, sive utrumque coeperat
* * * *
Neque ulla vota semitalibus deis
Sibi esse facta, praeter hoc novissimum,
Paterna lora proximumque pectinem.
Sed haec prius fuere; nunc eburnea
Sedetque sede, seque dedicat tibi,
Gemelle Castor et Gemelle Castoris.

---

verba sic construenda esse patet: *ne dura qua iuba.* Vid. Wagn. ad Aen. I, 8. — 14. Alii, Commate post *Sabinus* distinguentes, coniungunt: *fuisse et esse cognitissima ultima ex origine.* Sed vide Catull. IV, 14. 15. — *ultima ab origine*, a puero. — 15. *in voragine*, ἐν τενάγει. Scalig. comparat Catull. XVII. extr. — 16. *Tua in palude*, in paludosis locis. — *deposisse*, i. e. deposivisse, pro vulg. *deposuisse*, quod metro adversatur, Struvio suasore (*Ueber die Latein. Declin. u. Coniug.* p. 282.) recepit Wagn. (quem iure Meyer secutus est), coll. Silligio ad Catull. XXXIV, 8. — 17 sqq. Locus intellectu difficillimus, quum post v. 19. haud dubie aliquid exciderit, quod Catulliani carminis docet comparatio. Heynio haec esse sententia videtur: „quoties altera vel utraque mula defecerat, demptum iis iugum per multa millia mulionem portasse ex humeris suis,“ ut Sabinus mulas male curatas egisse narretur; idque probat Meyer p. 43. Wagn. vero haec omnia non ad ipsum Sabinum, sed repetito ex v. 19. Subiecto ad mulas eius referenda esse putat, quod Meyero nimis quaesitum videtur, quum nemo ad illa v. 14. *ultima ex origine* etc. aliud Subiectum nisi Sabinum intelligere possit, praesertim mula in praecedentibus verss. non memorata. — *laeva - - mula.* Sic recentiores editt. cum Scal., Salmas. ad Solin. p. 40. et Schradero in Emendd. p. XXXVI. Vulgo *mulas.* — 19. *Strigare*, interquiescere, quod in striga castrorum equi faciunt. Cf. Phaedr. III, 6, 9. Plin. XVIII, 19, 49. Sen. Ep. 31. etc.. Wagn. *strigare* alterutram mulam arbitratur, quum flexo itinere cursus alterius sinistro vel dextro loro adducendo retardandus esset. — Post v. 19., in quo, quum manca sit sententia, Codd. lectionem *utrumque* pro vulg. *utrimque* restituit, Wagn. versum talis fere sententiae excidisse suspicatur: sive *utrimque coeperat Pari citata currere impetu viam.* Nansius, qui iam in eandem sententiam inciderat, talem fere versum extritum putavit: sive *utrumque* coeperat, *Et haec et illa conquiescere in latus.* Lacunam autem etiam Catulliani vv. 18 — 21. produnt. — *orbitosa millia*, i. e. milliaria, pro viis orbitosis. — 20. sqq. „Tam feliciter omnia mulioni cessisse ait, ut ne vota quidem diis vialibus, ἐνοδίοις, unquam suscipere necesse haberet, nec ullum susciperet, praeter hoc novissimum, quo, arte mulionica deposita, eius artis instrumenta, habenas et pectinem, ex more dedicavit.“ *H.* — 21. *praeter* Salmasio, Pithoeo et Heynio auctoribus pro vulg. *propter* restituit Wagn. — 22. *proximum*, iuxta lora in eodem pariete suspensum. Heins. tamen non male coni. *buxeumque.* Cf. etiam Salmas. ad Flor. III, 20. — 23. *eburnea sede*, sella curuli. — 25. „Igitur Dioscuris fingitur dedicata statua: Consul Ventidius sedens pro aede Castoris.“ *H.* Meyer memorat, Castorem et Pollucem numismatum consularium insignia fuisse.

IX. AD VARIUM.

Scilicet hoc sine fraude, Vari dulcissime, dicam:
Dispeream, nisi me perdidit iste putus.
Sin autem praecepta vetant me dicere: sane,
Non dicam. Sed me perdidit iste puer.

X. AD VILLAM SYRONIS.

Villula, quae Syronis eras, et pauper agelle,
Verum illi domino tu quoque divitiae,
Me tibi et hos una mecum, quos semper amavi,
Si quid de patria tristius audiero,
Commendo, in primisque patrem. Tu nunc eris illi,
Mantua quod fuerat, quodque Cremona prius.

XI. AD M. VALERIUM MESSALAM.

Pauca mihi, niveo sed non incognita Phoebo,

IX. Vid. Anthol. Lat. III, 248. Omnis iocus carminis, quod fortasse est ipsius Virgilii, inest in mensura primae syllabae voc. *putus* s. *pusus*, unde *pusio*, quae longa est, quare *puto* deinde substituit *puerum*. Weichert. tamen in Comm. de C. Licinio Calvo p. 22. (a Wagn. laud.) negat se offendi correpta syllaba. Forma Substantivi *putus* alibi non legitur; *pusus* autem invenitur ap. Varr. L. L. VI, 3. Utrum poëta alludere voluerit ad Adiect. *putus* (i. q. purus), in dubio relinquendum, quamquam satis probabile est, Virgilium ita ludere, ut pusionem illum impurum per amphiboliam *putum* dicat. — 3. *praecepta*, scil. artis metricae. Heyn. miratur, neminem maluisse *Sin artis praecepta.*

X. Vid. Anthol. Lat. III, 249. Recte Wagn. mutavit titulum carminis, quod vulgo *Ad villam Scironis* inscribitur. Scriptum est enim in villam *Syronis* illius, philosophi Epicurei, de quo ad Catal. VII, 9. diximus, et Heynio quidem, ut iam antea Scaligero, a Virgilio scriptum videtur, quum ex agro Mantuano militibus assignato Romam discederet, consanguineis suis et inter eos patre in Syronis villa, tamquam in tuto perfugio, relictis. Etiam a Niebuhrio Hist. Rom. I. p. 204. et Teuffelio in Pauly *Realencycl.* VI. p. 3659. hoc carmen Virgilio vindicatur.— 2. Schrader. Emendd. p. 32. coni. *tum quoque*, quod Heyn. probat, et Meyer p. 23. recepit. — 3. *quos semper amavi.* Vulgo *quosque*, sed recte Wagn. Copulam delevit, quae abest ab editt. vett. Ceterum cum hoc versu cf. Catull. XV, 1.

XI. Exstat hoc carmen nobilissimum, a poëta Augustei aevi, sed non a Virgilio ipso conscriptum (cui tamen a Schradero Emendd. p. XXXIII, adscribitur), quod a Phil. Wagnero Lips. 1816. separatim editum esse constat, in Anthol. Lat. II, 122. et in Wernsdorfii Poett. Latt. Minn. T. III. p. 147. sqq. Meyero p. 46. iure eidem auctori vindicandum videtur, qui elegias de Maecenate moribundo scripsit (n. CIX et CX. ap. Meyerum.) Argumentum *Heyn.* sic exponit: „Messalam poëta carmine celebrat tamquam victorem (1—6.) et poëtam summum (7—12.). Recitat carminum eius argumenta: fuere ea bucolica (13—20.), in amicam (21—40.) Celebrat laudes bellicas Messalarum (41—54.); sed iis laudibus non parem esse se canendis fatetur.“ — 1. *non incognita*, probata. Vid. Huschk. ad Tib. IV, 1, 1. — *niveo Phoebo*, sempiterna iuventute gaudentis, ut verissime Wagn. explicat, coll. Virg. Aen. XI, 39. Prop. II, 13, 53. et Catull.

Pauca mihi doctae dicite Pegasides.
Victor adest, magni magnum decus ecce triumphi,
Victor, qua terrae quaque patent maria,
Horrida barbaricae portans insignia pugnae,
Magnus ut Oenides utque superbus Eryx;
Nec minus idcirco nostros expromere cantus
Maximus, et sanctos dignus inire choros.
Hoc itaque insuetis iactor magis, optime, curis,
Quid de te possim scribere quidve tibi.
Namque, fatebor enim, quae maxima deterrendi
Debuit, hortandi maxima causa fuit.
Pauca tua in nostras venerunt carmina chartas,
Carmina cum lingua, tum sale Cecropio;

LXIV, 303. — 2. *Pauca.* Repetitio eiusdem vocabuli in versibus se excipientibus auctori huius carminis non minus quam elegiarum illarum in Maecenatis obitum satis frequentata. Cf. v. 3. 4., 15. 16., 21. 22., 39. 40. et 57. 58. — *Pegasides* Musae a Pegaso vel potius ab Hippocrene (cf. Ovid. Trist. III, 7, 15. et Mart. IX, 59, 6.) etiam Ovidio Her. XV, 27. Prop. III, 1, 19. Colum. X, 263. aliis dicuntur. De sollemni poëtarum Musarumque epitheto *doctus* vid. Burm. ad Phaedr. III. Prol. v. 26. Dissen. ad Tib. I, 4, 61. Orell. ad Hor. Od. I, 1, 29. alii. — 3. Haec de triumpho intelligenda esse, quem Augustus e bello Antoniano reversus egerit, docet Wagn. p. 8. sqq. et 25. coll. Heynio Obss. ad Tib. I, 3. in. — *magnum decus triumphi*, Messala, qui in illo triumpho inter alios duces laureatos incessit et Octavianum in bello triumphum praegresso multum adiuverat (Tibull. I, 7.) — 5. *barbaricae pugnae.* Cf. Aen. VIII, 685. sqq. et Flor. IV, 11. — 6. Comparatio Wagnero p. 26. ad insignia pugnae barbaricae spectare videtur: „ut Eryx, qui cum quovis homine peregrino contendebat, occiso ei spolia - - barbarica, ignota igitur illa et nova, detrahebat et tanquam victoriae praemium auferebat: ita noster victor spoliis barbaricis, quae in triumpho per urbem vehebantur, praesignis erat." De ipso *Eryce* vid. ad Aen. V, 24. et 392. Quid autem iuxta Erycem sibi velit *Oenides*, i. e. vel Meleager, Oenei filius, (Ovid. Her. III, 92. IV, 99. Met. VIII, 414.), vel Diomedes, eiusdem nepos, (cf. Ovid. Met. XIV, 512. Fast. IV, 76. Albin. ad Liv. 110. etc.), difficile est dictu. Hoc autem nomen Heins. fecit e Codd. lectione *Aenides;* rectius fortasse produxisset *Alciden*, qui tamen alia ratione cum Eryce iungendus erat, quam per vulg. *utque.* Wagn. p. 27. vel *cum iacet altus Eryx*, vel *cum superatus Eryx* legi posse censet, quamquam ipse his coniecturis non multum tribuit. — 7. sq. *Nec minus;* quamquam bellica laude insignis, nec minus idem maximus es poëta. Pro *nostros* Wagn. p. 29. coni. *doctos.* Cf. supra v. 2. — *Maximus*, quod Scalig. et Burm. pro nomine Messalae habuerunt, Wagn. recte docet esse Adiectivum, unde pendeat Infin. *expromere.* Vid. adnott. ad Ecl. IV, 54. V, 1. 53. Geo. I, 284. — *sanctos inire choros* Wernsdorf. de Musarum choris intelligit; rectius Wagn. de choro poëtarum (coll. Ovid. A. A. III, 534. Trist. V, 3, 47 sqq. et ex P. III, 4, 67, 59.), ut sensus sit: tu es dignus, qui in poëtarum numerum et coetum recipiaris. — 13. *Pauca tua*, non: carmina tua, quae omnino pauca sunt, sed: pauca e tuis carminibus. (Cf. adnott. ad Ecl. II, 21.) — *in nostras venerunt chartas*, a me descripta sunt. Illo enim tem pore artis poëticae studiosi carmina meliora, quae in publicum edebantur, in pugillares suos referre solebant. Cf. Burm. ad h. l., qui laudat Phaedr. V. Prol. v. 17 sq. — 14. Carmina quum lingua Graeca, et Attica quidem dialecto, tum sale Attico scripta. Cf. adnott. ad Geo. IV, 177. et Aen.

Carmina, quae Pylium, saeclis accepta futuris,
    Carmina, quae Pylium vincere digna senem.
Molliter hic viridi patulae sub tegmine quercus
    Moeris pastores et Meliboeus erant,
Dulcia iactantes alterno carmina versu,
    Qualia Trinacriae doctus amat iuvenis.
Certatim ornabant omnes Heroïda divae,
    Certatim divae munere quaeque suo.
Felicem ante alias tanto scriptore puellam!
    Altera non fama dixerit esse prior;
Non illa, Hesperidum ni munere capta fuisset,
    Quae volucrem cursu vicerat Hippomenem;
Candida cycneo non edita Tyndaris ovo;

VI, 21. Heyn. malit *Cecropia*, cui tamen coniecturae, ad sensum sane aptissimae, Wagn. p. 33. praeter consensum Codd. etiam hoc opponit, quod veteres poëtae perraro voces quatuor syllabarum, quarum ultima brevis sit, in pentametrorum fine collocare soleant. — 15. Ne vox *Pylium* otiose repetatur, Heins. coni. *quae Pilium* vel *quae Phrygium*, et Langius Portensis in Epist. ad Wagn. data *quae nimium* (i. e. vehementer accepta); sed vid. Wagn. p. 34 sq. — 16. *carmina Pylium vincere digna senem*, quae propter virtutes suas plures annos florere merentur, quam quot vixit Nestor Pylius. *Pylius* simpliciter de Nestore legitur etiam Ovid. A. A. III, 7, 51. et alibi. — 17. Sequitur (v. 17—22.) locus ex bucolico aliquo Messalae carmine Graece conscripto excerptus et in Latinum sermonem conversus. Cf. Wagn. p. 36. sq. — *hic*, in amoeno aliquo loco antea in carmine illo descripto. — *molliter esse* (i. e. *sich befinden*) legitur etiam ap. Ovid. Trist. IV, 8, 8., et hic quidem, quum *erant* videatur fere idem esse quod *iacebant*, Wagn. apte comparat Prop. I, II, 15. *molliter compositum esse* et Ter. Adelph. V, 1, 1. *molliter se curare*. Non igitur opus est, ut cum Wernsd. coniungamus *molliter iactantes*. — 19. De carmine amoebaeo sermo est. Cf. Argumm. Ecl. I. p. 3. et Ecl. III. p. 37. — 20. *Trinacriae doctus iuvenis* haud dubie est Theocritus Siculus; quominus enim Singularem pro Plurali positum et pastores Siculos intelligendos esse sumamus, impedire videtur epitheton *doctus*, (de quo vid. supra ad v. 2.) De *Trinacria* autem cf. adnott. ad Aen. I, 196. — 21. Per *Heroïda* intelligenda est amasia Messalae, h. e. Sulpicia, Servii Sulpicii oratoris filia (vid. Tib. IV, 8. et 10. ibique Interpp.); vult autem poëta non tam pulchritudinem eius laudibus extollere, quam potius felicem eius sortem, quippe a tanto viro amatae, praedicare, quod etiam ad ipsum Messalam ornandum valet. Cf. Wagn. p. 38., qui simul recte restituit Codd. lectionem *divae*, quam editores, ne *divae* repeteretur, mutaverant in *divi*. — 24. Quod nunc editur, debetur Munckeri (ad Hyg. fab. 185.) ingenio. Codd. et edit. vett. exhibent *Alter non famam dixerit ipse prior*. De constructione Graeca vid. adnott. ad Catal. VIII, 2. Cum ipsa sententia cf. Prop. II, 28, 29 sq. — 25. *Illa*, Atalanta. Duae autem ex vulgari opinione erant Atalantae, utraque pedum velocitate insignis, quarum altera Arcadia, Iasii filia, Milanioni nupsit, altera Argiva, Schoenei filia, Hippomeni matrimonio iuncta est. Cf. Wagn. p. 43., qui de utriusque frequente confusione conferri iubet Gronov. Diatr. in Stat. I. p. 553 sq. Muncker. ad Hygin. f. 185. Heyn. ad Apollod. I, 8. p. 119. alios. Constat tamen, nuper Müllerum (*Gesch. hellen. Stämme* I. p. 214.)., hoc discrimen negantem, unam modo Atalantam statuendam esse contendisse. Fabulam de Hippomenis cum Atalanta certamine narrant Ovid. Met. X, 560 sqq. et Hygin. f. 185. — *Hesperidum munere*, aureis malis. Vid. ad

Non supero fulgens Cassiopea polo;
Non defensa diu volucrum certamine equorum,
Optabant Graiae quam sibi quaeque manus,
Saepe animam generi pro qua pater impius hausit,
Saepe rubro Eleïs sanguine fluxit humus;
Regia non Semele, non Inachis Acrisione,
Immitti expertae fulmine et imbre Iovem;
Cuius et ob raptum pulsi liquere Penates
Tarquinii patrios, filius atque pater,
Illo, quo primum dominatus Roma superbos
Mutavit placidis tempore Consulibus.
Multa, neque immeritis, donavit praemia alumnis,
Praemia Messalis maxima Poplicolis.

Ecl. VI, 61.—27. De Helena ex ovo nata vid. Hygin. f. 77. ibique Munck. et Apollod. III, 10. — 28. De *Cassiopea* s. Cassiope, Cephei, Aethiopiae regis, uxore post mortem inter sidera relata, vid. Apollod. II, 4. Hygin. Astr. II, 10. Ovid. Met. IV, 737 sqq. alii. — 29 sq. De Hippodamia, Oenomai, Elidis regis, filia tandem a Pelope curruli certamine superata, vid. adnott. ad Geo. III, 7., ubi adde Apollod. III, 101. — *defensa*, scil. ab Oenomao patre, qui ipse filiam suam deperibat, neque sibi ereptam volebat. (Cf. Hygin. f. 253. Schol. Pind. Ol. I. et Wagn. p. 45.) 30. *Graiae manus*, iuvenes proci. Cf. Ovid. Am. I, 9, 47. et Tib. IV, 1, 54. Tollius ingeniose quidem, sed praeter necessitatem, coni. *nurum*, coll. Aen. XI, 581 sq. — 31. *generi*, proci, qui generi fieri cupiunt. Cf. Tib. III, 2, 13 sq. et adnott. ad Aen. XII, 31. — *pro qua*, ne eam amitteret. Vid. ad v. 29. — 32. *Eleïs humus*. De hoc Adiect., quod praeter h. l. nusquam inveniri videtur (nam Ovid. Her. IV, 47. pro *Eleides* rectius legitur *Eleleides*), sed analogiae legibus non repugnat, cf. Wagn. p. 49. — *sanguine fluxit*. Vid. ad Aen. III, 626. — 33. *Regia Semele*, ut Aen. V, 297. *regius Diores;* de ipsa autem *Semele*, Cadmi et Hermiones filia, et Bacchi matre vid. Apollod. III, 4. Ovid. Met. III, 254 sqq. Hygin. f. 179. — De *Acrisione* (quo nomine patronymico iam Hom. Il. XIV, 319. eam nuncupat) s. Danaë vid. ad Aen. VII, 410. *Inachis* dicitur ab Inacho, Acrisii proavo. De duobus autem patronymicis coniunctis (quod raro fieri constat) Wagn. confert ipsum Homerum Il. XI, 750. — 34. *Immitti expertae* Wagn. e Scalig. coni. edidit pro vulg. *Immitti exspectant;* fortasse tamen praestat Langii coni. *Immissum expertae.* Heins., Broukh. et Wernsd. voluerunt *Immitti exspectans;* sed Singularem ferri non posse quisque videt, quum addantur verba *fulmine et imbre.* — 35. Lucretiae, raro a poëtis Latinis commemoratae, mentionem iniecit poëta, ut faciliorem transitum sibi pararet ad Valerium Poplicolam et ad Messalarum laudes celebrandas; quod verissime docet Wagn. — *Cuius et ob raptum* pro eo, quod proprie poni debebat: *Nec* cuius ob raptum; de qua coniungendi ratione Wagn. p. 50. conferri iubet exempla e Ciceronis libris collecta a Cortio ad Cic. Fam. X, 1, 7. Vid. etiam adnott. ad Aen. IV, 236. Meyer p. 47. coni. *non cuius ob raptum* vel *non ob cuius raptum*, ut *cuius* monosyllabum sit, i. e. non illa, cuius ob violationem etc. — 36. *filius*, is scilicet, qui vim fecit Lucretiae, et propterea hic inter plures fratres unus cogitatur, Sextus Tarquinius. — 39. *alumnis*, tamquam mater. — 40. *Poplicolarum* (s. Publicolarum) cognomen gens Valeria accepit a P. Valerio, cui primo inditum est (Liv. II, 8.), *Messalarum* autem illo tempore, quo Valer. Maximus Messanam cepit (Senec. de brev. vitae c. 13. Macrob. I, 6. cf. etiam Ovid. Fast. I, 595.) De orthographia

Nam quid ego immensi memorem studia ista laboris?
Horrida quid durae tempora militiae?
Castra foro solitos, urbi praeponere castra,
Tam procul hoc nato, tam procul hac patria?
Immoderata pati iam frigora, iamque calores?
Stertere vel dura posse super silice?
Saepe trucem adverso perlabi sidere Pontum?
Saepe mare audendo vincere, saepe hiemem?
Saepe etiam densos immittere corpus in hostes,
Communem belli nec timuisse deum?
Nunc celeres Afros perituraque milia gentis,
Aurea nunc rapidi flumina adire Tagi?
Nunc aliam ex alia bellando quaerere gentem?
Vincere et Oceani finibus ulterius?
Non nostrum est, inquam, tantas attingere laudes;
Quin ausim hoc etiam dicere, vix hominum est.
Ipsa, haec ipsa ferent rerum monumenta per orbem,

---

huius cognominis vid. Huschk. Anall. ad Tibull. p. 746. — 41. Transit poëta ad gentis Valeriae virtutes bellicas concelebrandas, et memorat, eam belli labores forensibus occupationibus et vitae in urbe degendae semper praetulisse. Burm., cui Heyn. adsentitur, *Iam quid ego* legendum putat, coll. Tib. IV, 1, 82.; sed Wernsd. docet, *Iam* ad verba *neque immeritis* v. 39. referendum esse. — 44. Versus corruptus, in quo Wagn., verbis prioribus ab oscitante librario bis scriptis, alteram pentametri partem excidisse et postea male suppletam esse suspicatur; sententiam autem talem fere fuisse putat: *tam procul ignoto bella ciere solo.* Inter varias coniecturas prolatas optima videtur Langii: *Iam procul amotos, Tam procul a patria.* — 45. *iam - - iamque* Wagn. ex Cod. Voss. et antiquis editt. revocavit pro vulg. *nunc — nuncque.* Vid. ad Aen. II, 536. — 46. *Stertere* Meyero non immerito inepti aliquid habere videtur: atque etiam Wagn. fortasse veriorem censet Cod. Voss. lectionem *Sternere*, quum *sterni* ita absolute etiam ap. Plin. Ep. VII, 27, 7. legatur: *ubi coepit advesperascere, iubet sterni sibi in prima domus parte.* — 48. Recte iam Burm. vulgarem verborum ordinem *Saepe audendo mare* mutavit, quum huius correptionis in Ablativo Gerundii apud nullum antiquiorem poëtam certum inveniatur exemplum. (Exempla e posterioribus poëtis petita vid. ap. Ramsh. Gr. Lat. §. 215. III, 1, a. p. 1046.) — 49. *immittere corpus in hostes*, ut Cicero Tusc. III, 48. dicit *in medios hostes se immittere.* Cf. Heynii Obss. ad Tibull. p. 280. et adnott. ad Aen. I, 70. et al. — 50. *Communem belli deum.* Vid. ad Ciris v. 359. Cf. etiam Prop. I, 12, 16. *communis nec meminisse deos.* — 51. Particula *que* hic non tam copulandi, quam explicandi vim habet: Afros, quorum millia peritura sunt. Vid. adnott. ad Geo. I, 142. Aen. II, 722. al. Quare non opus est coniecturis, quarum ab aliis aliae sunt prolatae. — 52. *Aurea flumina Tagi.* Cf. Catull. XXIX, 20. *scit amnis aurifer Tagus* et Ovid. Am. I, 15, 34. *auriferi ripa beata Tagi.* — V. 54. ad Britanniam spectat. Cf. Ovid. Trist. IV, 1, 147 sqq. Senec. Consol. ad Marciam c. 14. et adnott. ad Ecl. I, 67. — Cum v. 55. cf. Ecl. III, 108., unde huius loci color ductus est. — *inquit*, quod Burm., cui adsentitur Heyn., in *unquam* mutari voluit, bene se habere docet Wagn., quum ad omnia, quae antea de rebus gestis Messalae poëta dixerit, quibusque carmine celebrandis se imparem fateatur, referendum sit, imprimis ad v. 41. — 57. Ita Rhenum et Britannos Caesaris *monumenta* vocat Catull. XI, 10., a Wagnero collatus. — *rerum*, scil. gestarum. Vid. ad Aen. VIII, 151. —

Ipsa sibi egregium facta decus parient;
Nos ea, quae tecum finxerunt carmina divi,
Cynthius et Musae, Bacchus, et Aglaie.
Si laudes adspirem, humili sit adire Camena;
Si patrio Graios carmine adire sales
Possumus: optatis plus iam procedimus ipsis.
Hoc satis est; pingui nil mihi cum populo.

XII. IN MITHRIDATEM. (?)

Adspice, quem valido subnixum gloria regno
Altius et coeli sedibus extulerat!

---

ferent per orbem. Cf. Ecl. VIII, 9 sq. — 58. Punctum, vulgo post *parient* positum, Wagn. recte mutavit in Semicolon. — 59. *Nos ea*, scil. feremus per orbem. — „*quae tecum f. c. divi*, h. e. quibus, quum ea faceres, adnuerunt Divi, ut illum, quo excellent, festivitatis colorem contraxerint, ita ut ab ipso Apolline et Musis, Baccho et Aglaie ea facta esse contendi possit.“ Haec *Wagn.* p. 62., qui simul de *Baccho* Musis et Apollini adiuncto tamquam poëtarum fautore et patrono conferri iubet Tib. III, 4, 43 sq. Ovid. A. A. III, 347 sq. Prop. III, 2, 7 sq. IV, 6, 76. et Gronov. Diatr. in Stat. Vol. I. p. 444 sq.; de arcto autem necessitudinis vinculo, quo Musae et Gratiae (quarum hic una modo Aglaia commemoratur) inter se coniunctae sint, Eurip. Herc. fur. 673 sqq. Formae nominis *Aglaïe*, quatuor syllabis pronuntiandae, aliud exemplum non habeo in promptu. Heyn. v. 60. una cum 61. vult eiectum. Et sane v. 61. (cuius sensus hic esse debet: si laudes carminum tuorum aemuler) corruptus ad nos pervenit, (quum vulgo legatur: *humili sed adire Camena*), nec nisi coniectura sanari potest. Inter plures autem coniecturas hactenus prolatas maxime placent Oudend. (Add. T. II. p. 723.) *humili licet arte Camenae*, Wagneri *humili licet utar avena*, et imprimis, tamquam facillima, Barthii *h. sit a. C.*, quam cum Meyero in contextum recepimus, ut sensus sit: liceat humili carmine laudibus me adiungere Messalae poëtae. Cf. adnott. ad Ecl. X, 46. et Geo. IV, 447. — 62. *Si - - adire Possumus. Si* in eadem sententia cum Coniunctivo et Indicativo constructum non potest offendere, quum *si adire possum* sit i. q. si adeam, et verbum *posse* saepe inserviat orationi incertae. Cf. adnott. ad Geo. III. 453. et Lachmann. ad Prop. I, 10, 31. — *Graios adire sales. Adire* interdum dicitur de re ardua et difficili. Oudend. confert Gratii Cyneg. 107. *adire artes* et Wagn. (qui praeterea laudat Waardenburg. Opusc. p. 219 sq.) Ovid. Fast. IV, 815 sq. *Aventinum cacumen adire.* Wacker. in Amoenn. litt. p. 21. hanc proposuit loci emendationem: *Si laudes adspirem, humili sit adire Camenas: Sin patrio Graios carmine habere sales Possumus.* — 64. *pingui nil mihi cum populo*, non affecto plausum turbae stolidae et obtusae, ut Phaedr. V. Prol. I. extr. dicit: *Illiteratum plausum non desidero.* De voc. *pinguis* hoc sensu usurpato vid. Hor. Sat. I, 3, 58. Ovid. Met. XI, 148. Cic. pr. Archia 10. extr. alios et Ramsh. Synon. II. §. 1038. Cf. etiam adnott. ad Catal. VII, 4.

XII. Vid. Anthol. Lat. II, 123. In quem scriptum sit hoc carmen satis disertum et grave Virgilioque minime indignum, pro certo dici nequit, quum auctor oratione usus sit ad rerum veritatem minus accommodata. Oudendorp. parum probabiliter de Alexandro M., Scaliger et Ruhnk. ad Vell. II, 18, 3. de Mithridate, Heynius de Pompeio M., Langius de Antonio cogitavit. — 1. *valido subnixum regno*, fretum ferocemque regni magnitudine et potentia sua. Cf. Liv. XXVI, 13. XL, 1. Cic. Orat. I, 58. Tac. Ann. I, 11. XI, I. etc. — 2. Heyn. malit *Altius heu;* sed recte

Terrarum hic bello magnum concusserat orbem;
Hic reges Asiae fregerat et populos;
Hic grave servitium tibi, iam tibi, Roma, ferebat;
Cetera namque viri cuspide conciderant;
Cum subito in medio rerum certamine praeceps
Corruit, e patria pulsus in exsilium.
Tale deae numen; tali mortalia nutu
Fallax momento temporis hora dedit.

XIII. AD ANTONIUM MUSAM.

Quocunque ire ferunt variae nos tempora vitae,
Tangere quas terras, quosque videre homines:
Dispeream, si te fuerit mihi carior alter.
Alter enim quis te dulcior esse potest?
Cui Venus ante alios, divi divûmque sorores
Cuncta, neque indigno, Musa, dedere bona;
Cuncta, quibus gaudet Phoebus, chorus ipseque Phoebi;

Wagn. censet, nullum hic locum esse tali interiectioni, immo Copulam inaequales coniungere orationis partes hunc in modum: Adspice, quem - - extulerat, et quem *altius coeli sedibus* extulerat, coll. Qu. Virg. XXXIV, 2. Vid. etiam adnott. ad Ecl. VIII, 3. Geo. III, 282. IV, 8. *altius coeli sideribus*, i. q. alibi super astra, super aethera. Vid. ad Aen. I, 379. coll. adnott. ad Aen. X, 3. — In fine versus cum Wagn. signum exclamandi posuimus pro vulg. Commate. — 3. Burm. *Magnus*, i. e. Pompeius. — 4. Meyer. p. 24. pro *et populos* ex Cod. Voss. recepit *hic populos*. — 5. Meyer. ex eod. Cod. edidit *servitium iam iam tibi*. — 6. *cuspide conciderat*, quod mire dictum videri possit, e Graeco δορὶ πεσεῖν ductum esse docet Wagn. — 9. Meyer e Codd. Voss. pro *deae* recepit *Deûm*. — *tali*, tam potenti, *nutu*. — 10. *Fallax hora*, Fortuna mutabilis, *dedit*, dare solet. Vid. ad Geo. I, 49. Quaeritur autem, quid sit *dare*? Wagn. duplicem proponit explicationem, aut ut sensus sit: „si solet hora potenti nutu quasi ludens mortalia mutare," quum constet *dare* in ludo locum habere (coll. Nonio p. 170. cum nota Merceri p. 136. Heinsio ad Ovid. A. A. II, 204. et Ernestii. Clav. Cic. v. Scriptorum ludus), aut ut *dare* significet efficere, ut aliquid vel hoc vel alio modo se habeat (Graec. θεῖναι, θέσθαι) et sententia haec sit: „ita afficere mortalia potenti nutu solet Fortuna." Mihi haec altera ratio simplicior et verior videtur. Cf. adnott. ad Aen. IX, 323. et al. Ruhnk. coni. *premit*.

XIII. Legitur hoc carmen, (quod Virgilianis adnumerat Teuffel in Pauly *Realencycl.* VI. p. 3659.) in Anthol. Lat. II, 124. De *Antonio Musa*, medico Augusti satis noto, cf. Suet. Aug. 58. 81. Hor. Ep. I, 15, 3. Dio Cass. LIII, 25. 30. Plin. XXIX, 1. et ex interprett. ad hos locos imprimis Obbar. ad Hor. Epp. Vol. II. p. 246. Vid. etiam Pauly *Realencyclop.* I. p. 573. Heyn. vero non medicum illum Augusti, sed Musam rhetorem a Seneca in Controv. aliquot locis commemoratum intelligit, quem tamen Andr. Schott. in libro de claris ap. Senecam rhetoribus p. 414. ab illo medico non differre putat. — *Dispeream, si* cett. Cf. Prop. II, 17 (21), 9. Martial. II, 69, 2. etc. — 5. *divi divûmque sorores*. Similiter Ovid. A. A. I, 27. *Clio Cliusque sorores*, quod Heins. etiam huc transferri voluit. Meyer p. 42. vel *ante alios divos*, vel *ante alios divûm* legendum putat, ut Venus et Gratiae omnia dedisse Antonio Musae dicantur. — 7. Scalig. locum sic emendat: *Phoebi chorus ipseque Phoebus*, quam mu-

Doctior o quis te, Musa, fuisse potest?
O quis te in terris loquitur iucundior uno?
Clio nam certe candida non loquitur.
Quare illud satis est, si te permittis amari;
Non, contra ut sit amor mutuus inde mihi.

XIV. IN OCTAVII MORTEM.

Quis Deus, Octavi, te nobis abstulit? An, quae
Dicunt, an nimio pocula dura mero?
Vobis si culpa est bilis, sua quemque sequuntur
Fata. Quod immeriti crimen habent cyathi?
Scripta quidem tua nos multum mirabimur, et te
Raptum et Romanam flebimus historiam.
Sed tu nullus eris. Perversi, dicite, Manes,
Hunc superesse patri, quae fuit invidia?

XV.
P. VIRGILII MARONIS

Fragmenta ex epistola, quam ad Augustum Caesarem super Aeneide sua scripsit.

Ego vero frequentes a te literas accipio. ***Et infra:*** De Aenea quidem meo, si, me Hercules, iam dignum auribus haberem tuis, libenter mitterem. Sed tantum inchoata res est: ut paene vitio mentis tantum opus ingressus mihi videar; cum praesertim, ut scis, alia quoque studia ad id opus, multoque potiora, impertiar.

---

tationem etiam Wagn. paene necessariam iudicat. Ceterum cf. Ecl. VI, 66. — 10. Casaub. coni. *Clio tam certe*, quod Meyer recepit. — 12. *contra ut sit*, *gesetzt auch dass du meine Liebe darum nicht erwiederst.* Cf. Hand. Turs. II. p. 111.

XIV. Vid. Anthol. Lat. II, 65. Octavius, in cuius praematuram mortem hoc Epigramma scriptum, idem esse videtur atque ille, cui Culex est dedicatus, et quem Hor. Serm. I, 10, 82. inter amicos suos nominat. Vid. Weichert. Poett. Lat. Rell. p. 219 sq. Ex hoc ipso carmine discimus, eum iam libris scriptis clarum et historiam Romanam aggressum (v. 5. 6.), patre adhuc vivo (v. 7.) inter pocula (v. 2.) subito mortuum esse, ita ut de causa mortis esset dubitatio. — 2. *dura.* Rectius fortasse *dira*, quod Oudend. coniecit. Heins. voluit *ducta*, i. e. hausta, ut ap. Mart. III, 22. *Summa venenum potione duxisti;* et Weber. in Corp. Poëtt. coni. *a nimio p. dura m.*, quod probat Meyer. — V. 3. haud dubie corruptus. Inter varias coniecturas maxime placet Iacobsii Animadv. v. 318. *Mortis si culpa est bilis.* Wagn. coni. aut *Nulla tamen culpa est illis*, vel: *Non ita; si culpa est illis*, i. e. si sunt, qui eam ipsis culpam tribuant; Fiedler. autem in Iahnii Annall. 1831. Fasc. II. p. 201. *nobiscum culpa est leti.* Meyer denique hanc nescio cuius coniecturam profert: *Vos cur*, *si culpa est*, *bibitis?* h. e. Octavius mortuus est, quia nimium bibit: cur ergo vos amplius bibetis, si id mortem provocat? — 7. *nullus*, mortuus, ut ap. Prop. I, 17, 12. et Plin. II, 63, 63. Cf. etiam idem Prop. I, 5, 22. et comicorum illud *nullus sum* (Plaut. Most. II, 1, 41. Merc. I, 2, 52. Ter. Andr. III, 4, 20. Phorm. V, 7, 49. etc.) Similiter etiam Persius V, 152. *cinis et manes et fabula fies* (cum quo cf. Hor. Od. I, 4, 16.).

C O P A.

ARGUMENTUM

huius carminis, quod ex Heynii sententia est „invitatio ad compotationem et hilariter exigendum diem in taberna cauponaria", Ilgen. (in Animadvv. phill. et critt. in carmen Virgilii, quod Copa inscribitur, Halae 1820. 4. editis) optime sic exponit. „Cauponum ingenium et mores, imprimis vero exclamationem et loquacitatem et modulationem, qua merces suas commendare emturientibus et viatores ad devertendum addita bonorum in taberna prostantium enumeratione pellicere solebant, decretum habet depingere." Ceterum idem Vir. doct. l. l. p. 12 sqq. docere studet, veram carminis inscriptionem non *Copa* fuisse, sed *Copo.* Vide tamen, quae contra eum disputavit Sillig. ed. Wagner. Vol. IV. p. 285 sqq. (Ceterum hoc carmen etiam in Burm. Anth. Lat. III. p. 293., in Wernsdorfii Poett. Lat. minn. II, 292 sqq. et in Meyeri Anthol. Lat. p. 29 sq. legitur.)

Copa Syrisca, caput Graia redimita mitella,
    Crispum sub crotalo docta movere latus,
Ebria famosa saltat lasciva taberna,

---

1. *Copa*, quae etiam lenae negotium videtur exercuisse (cf. v. 33.), non solum verbis utitur, quibus praetereuntes alliciat, sed, quo certius oculos hominum in se suamque cauponam convertat, ante eam lascivam saltationem ad instrumenta musica s. crepitacula instituit. Vocabulum *copae* praeter h. l. legitur etiam ap. Suet. Ner. 27. — *Syrisca* nomen proprium est copae, quod legitur etiam in antiquis lapidibus (cf. Ilgen. p. 21.), ut *Syriscus* apud Martial. V, 71, 2.; quamquam Sillig. (coll. Weicherto de Domitio Marso p. 4.) concedit, etiam originem copae eo spectari, „ut ipsa vel eius parentes ex Syria Romam delati ibique in libertatem vindicati essent." Ilgen., de Ambubaia cogitans, legi voluit *Syrissa*, coll. Schol. Hor. Sat. I, 2, 1. *Ambubaiae dicuntur mulieres tibicinae lingua Syrorum;* cui addi poterat Lucilii Sat. III, 33. *Caupona hic tamen una Syra.* — De mitra (cuius diminutivum *mitella* legitur etiam ap. Cic. pr. Rab. Post. 10.), capitis tegumento Asiae proprio, (hic autem *Graeco* dicto, quia magna pars Asiae Minoris a Graecis habitabatur), quo apud Romanos et meretrices (vid. Serv. ad Aen. IV, 215. Iuven. III, 66. coll. Plin. XXXV, 9, 35.), et vetulae utebantur (Ovid. Fast. IV, 517. III, 669. Met. XIV, 654. etc.) vid. adnott. ad Aen. IV, 215. — *sub crotalo*, ut apud Graecos ὑπό, qua de re Sillig. conferri iubet Hemst. ad Lucian. T. II. p. 434. Bip. Imprimis autem vid. Calpurn. VIII, 3. *gracili sub arundine carmen Compositum.* De saltatione ad crotala (*Castagnetten*) cf. Ilgen. p. 25. Lamp. de cymb. I, 4, 5. Interpp. ad Cic. in Pis. 9. et Apulei. Met. VIII. p. 212. Elmenh. — *movere latus* pro saltare legitur etiam ap. Ovid. A. A. III, 301. et al.; quare etiam ibid. v. 351. *artifex lateris*, i. q. saltationis artifex. — *crispum*, crispatum, vibratum. Cf. Priap. XVIII, 2. et adnott. ad Aen. I, 313. — 3. *Ebria.* Eiusmodi mulierculas plerumque vinosas, neque id magno dedecori fuisse memorat Ilgen coll. Ovid. A. A. III, 761 sq. Prop. II, 33, 55. IV, 5, 45. IV, 8, 30. Hor. Od. I, 36, 13. III, 15, 13. etc.
— *famosa*, ob quaestum meretricium. Heyn. praefert unius Cod. Helmst. lectionem *fumosa* et Ilgen. coni. *formosa.* — *lasciva*, arcte co-

Ad cubitum raucos excutiens calamos:
„Quid iuvat aestivo defessum pulvere abesse,
Quam potum bibulo decubuisse toro?
Sunt obbae, calices, cyathi, rosa, tibia, chordae,
Et trichila umbriferis frigida arundinibus;
Est et, Maenalio quae garrit dulce sub antro,
Rustica pastoris fistula more sonans;
Est et vappa, cado nuper defusa picato;
Est crepitans rauco murmure rivus aquae;
Sunt et Corycio iunctae de flore corollae,
Sertaque purpurea lutea mixta rosa.

---

haerens cum *saltat*, Adverbii loco est positum. — 4. „Crotalistria *calamos*, i. e. ipsa crotala ex arundine scissa, *ad cubitum excutit*, dum virgularum, quas medias digitis tenet, partem inferiorem versus brachia complodit.“ *H.* Vid. Lamp. l. l. p. 268. Sillig. imprimis conferri iubet Böttiger. Mythol. artis opp. illustr. I. p. 413 sq. — 5. *abesse*, peregrinari, iter facere, (*draussen auf der Strasse sein.*) — 6. Pro vulg. *quam potius* iam Ilgen. *Quam potum* scribendum esse divinaverat, eamque coniect. comprobavit Cod. Gud. auctoritas. — *bibulus torus* est gramineus (vid. ad Aen. V, 388.) et aqua rivi vicini (cf. v. 12.) irriguus, ut *bibulum litus* ap. Ovid. Her. XVII, 139. Cf. adnott. ad Geo. I, 114. De *toro* vid. ad Aen. V, 388. — 7. *obbae* Sillig. cum Ilgenio edidit ex Scaligeri coni. Vulgo *cupae* vel *topia*. Obba autem secundum Ilgen. erat poculum maioris moduli crateris loco adhiberi solitum, ventrosum, firmiter sedens. Cf. Varro ad Nonium II, 597. et XV, 14. Pers. V, 148. — *cyathis* misceri vinum, e *calicibus* bibi solebat. — Pro *calices* autem, quod Heyn. et Sillig. e Codd. restituerunt, prius legebatur *calybae*, quod Scaliger. e paucis libris receperat. — 8. „*trichila* vel trichilum pergula est ex vitibus aliave arbore pedamentis et iugis firmata, implicitis frondibus concamerata vel arcuata ad umbram faciendam, notiore voce *hypampelos* dicta. Vid. Viros doctos ad h. l. et ad Colum. X, 378.“ *H.* Vid. etiam ibid. v. 394. et Caes. B. C. III, 96, 1. ibique Oberlin. coll. cum Prop. IV, 8, 35 sqq. Sillig. conferri iubet Uhdenium in Wolfii *Museum d. Alterth.* I. p. 538. et Orellium ad Inscriptt. Latt. p. 3539. (2909.) Scribendi rationem confirmat Inscriptio ap. eundem n. 4517. Ceterum cf. infra v. 31. — 9. Sillig., contra Ilgenium disputans, qui ordinem verborum hunc esse contendit: *fistula in ore pastoris rustica sonans*, verba sic struenda esse docet: *Est et rustica fistula pastoris sonans more fistulae, quae Maenalio sub antro dulce garrit.* — *Maenalio sub antro*, ut Calpurn. X, 66. *Maenalia in valle.* Vid. ad Ecl. VIII, 21. X, 55. Geo. I, 17. — *garrit.* Cf. Tibull. II, 5, 30. *garrula silvestri fistula sacra deo* (et ei. III, 4, 38. *garrula lyra.*) *Dulce* autem *garrit*, ut ap. Hor. Od. I, 22, 23. *Lalage dulce ridens, dulce loquens* etc. — 11. *vappam* (i. e. vinum corruptum omninoque vile) per iocum modo copa, vulgarem potorum sermonem imitando irridens (cf. Hor. Sat. I, 5, 16.), vinum suum vocat, quod ex verbis statim additis *cado nuper defusa picato* apparet. — *defusa* autem pro vulg. *diffusa* Scaligero et Ilgenio suasoribus Sillig. e Codd. restituit. Cf. Hor. Od. IV, 5, 34. Oudend. ad Lucan. IV, 82. Wernsd. ad Gratian. 474. et Stern. ad Gratian. v. 474. — 12. *crepitans* idem Vir doct., Ilgenium secutus, e Codd. recepit, coll. Hor. Epod. XIV, 47. et Virg. Aen. XI, 297. Vulgo *strepitans.* — *rauco murmure. Rauci rivi* commemorantur etiam Claudiano de Cons. Olybr. 221.; quare non opus est Ilgenii coni. *parvo*, vel Viri docti in Seebod. Bibl. Crit. I. p. 84. *raro.* — 13. Vulgo *Sunt etiam croceo violae de flore corollae.* Sillig. recepit Burmanni coni. *Sunt et Corycio* etc.,

Sunt et virgineo libata Achelois ab amne
Lilia, quae niveis attulit in calathis.
Sunt et caseoli, quos scirpea fiscina siccat;
Sunt autumnalis cerea pruna deae,
Castaneaeque nuces et suave rubentia mala;
Est hic munda Ceres, est Amor, est Bromius.
Sunt et mora cruenta, et lentis uva racemis,
Et pendens iunco caeruleus cucumis.
Est tuguri custos, armatus falce saligna,
Sed non et vasto est inguine terribilis.
Huic Cybelista venit: „Lassus iam sudat asellus
Parce illi; nostrum delicium est asinus."

---

quacum Ilgen. confert Martial. IX, 39. Stat. Silv. V, 1, 214. et Hor. Sat. II, 4, 68. De croco Corycio vid. etiam ad Geo. I, 56. et IV, 182. — 15 sq. „Suavissimum distichon: Cernis Nympham calatho afferentem potantibus lilia. Cf. Ecl. II, 46 sqq. [ibique adnott.]" *H.* Verba sic coniunge: *Sunt et lilia, quae libata ab amne virgineo Achelois attulit in calathis niveis. Sunt et* Sillig. e Codd. restituit pro vulg. *Et quae.* — *Achelois* omnino pro Nympha, quum Acheloum pro quavis aqua dici constet. Cf. adnott. ad Geo. I, 9. — *libata ab amne* Heyn. et Wernsd. satis artificiose explicant per humefacta ab amne florentia in ripa, quam alluit unda; sunt potius ex ripa decerpta et inter plures flores electa. — *virgineus amnis* Heynio est purus et pellucidus. Silligio epitheton propter Nympham additum videtur et loco Genitivi *eius* positum. — 16. *niveis in calathis*, i. e. liliorum niveorum plenis. Cf. Cort. ad Lucan. I, 305. a Silligio laud., qui hanc lectionem e Cod. Voss. restituit pro vulg. *Lilia vimineis* etc. — 17. *scirpea* Sillig. revocavit ex Cod. Leid., cum quo consentire videtur Gud., *sirpea* exhibens. Vulgo *iuncea.* — 18. *cerea pruna.* Vid. ad Ecl. II, 53. *auctumnalis deae* (i. e. Pomonae) Sillig. pro vulg. *autumnali die* e Codd. restituit. — 20. *Ceres - - Bromius.* Vid. ad Ecl. V, 69. *Bromius* autem vocabatur Bacchus, vel quia inter fulgura et tonitrua vitae lucem adspexit (Diod. IV, 5.), vel quia a Brome s. Bromie Nympha educatus erat (Hygin. f. 182.) Cf. etiam Ovid. Met. IV, 11. — 21. *mora cruenta*, ut Ecl. VI, 22. *mora sanguinea*, propter succum cruori similem (cf. Alcimi Epigr. inter Petroniana v. 7. *Horreo sanguineo male mora rubentia succo*), unde fabula Pyrami et Thisbes. Cf. Ovid. Met. IV, 161 sqq. — 22. *Et pendens* omnes fere Codd. exhibent, quos Sillig. secutus est. Vulgo *Est pendens.* — *coeruleus cucumis.* Sic etiam Prop. IV, 2, 43. „Ceterum Ilgen. versuum ordinem ita disponit: 21. 22. 19. 20. perquam sane probabiliter, quia v. 20. enumerata cauponae commoda aptissime claudit facilemque ad Priapum transitum facit." Haec *Sillig.*, cui etiam Meyer p. 48. adsentitur. — 23. De Priapo sermonem esse patet. Cf. adnott. ad Geo. IV, 110 sq. — 24. Ilgen. scribit *vasto ex inguine*, qua coniectura non opus esse docet Sillig., quum sensus loci hic sit: Adstat Priapus, terribilis falce saligna, qua fures et aves arcet; nemo vero terretur inguine eius vasto. Ceterum cf. Priap. XIX, 6. LVI, 4. Colum. X, 32 sqq. al. — V. 25 sq., qui vulgo sic leguntur: *Huc Calybita veni: fessus iam sudat asellus: Parce illi; vestrum delicium est asinus*, et de quibus Viri docti permulta disputarunt (cf. Ilgen. p. 40—52.), Sillig., Codd. vestigia presse secutus, ita, ut contextus eos exhibet, feliciter restituit, sensumque loci sic exponit: *Huic* (ad hunc, ad Priapum: cf. Cort. ad Lucan. IV, 647. Ruddim. II. p. 154. et adnott. ad Ecl. II, 30. VIII, 101. Aen. II, 688. al.) *Cybelista* (i. e. Gallus, Cybeles sacerdos, quod nomen, quamquam apud alium scripto-

Nunc cantu crebro rumpunt arbusta cicadae;
Nunc etiam in gelida sede lacerta latet.
Si sapis, aestivo recubans te prolue vitro,
Seu vis crystallo ferre novos calices.
Eia age pampinea fessus requiesce sub umbra,
Et gravidum roseo necte caput strophio,
Formosus tenerae decerpens ora puellae!
Ah pereat, cui sunt prisca supercilia!
Quid cineri ingrato servas bene olentia serta?
Anne coronato vis lapide ista tegi?
Pone merum et talos. Pereat, qui crastina curat!

---

rem Romanum non legatur, nitatur tamen Cratini auctoritate ap. Hesychium v. *ἀγερσικύβηλις*, qui talem hominem *ἀγύρτην καὶ κυβηλιστήν* dicat) *venit*, hac cum prece: „Asellus quam maxime fessus amplius ire nequit. Coactus sum hac in caupona devertere, quod non nisi timidus facio, gnarus tibi, Priape, asinum omnium invisissimum esse animal (Ovid. Fast. VI, 345. coll. I, 439. et Lact. Inst. I, 21, 25.). Tu tamen parce asino, quia nostrum est *delicium;*“ de cuius vocis obscoeno sensu Vir doct. conferri iubet Phaedr. III, 20. et Böttiger. *Kunstmythol.* I. p. 294. Iahn. ex Scalig. coni. edidit *Huc Calybita* (quod et ipsum Gallum significare putant) *veni*: - - *Vestae delicium est asinus* (coll. Ovid. Fast. VI, 310 sqq.) Alias editorum coniecturas et sententias de hoc loco omitto. — 27 sqq. De temporis significatione Ilgen. laudat Theocr. VII, 22. et Virg. Ecl. II, 9. — 29. *aestivo vitro*, poculis capacioribus, ad restinguendam sitim multo aestu contractam accommodatis; ut recte Ilgen. Cf. Prop. IV, 8, 37. *Lygdamus ad cyathos, vitrique aestiva supellex.* — *te prolue.* Cf. Aen. I, 739. ibique adnott. — 30. *Seu vis* (mavis) *ferre*, adferre, adhibere. — *calices crystallo*, e crystallo factos. Cf. adnott. ad Aen. I, 655. — 31. *Eia age.* Vid. ad Aen. IV, 569., ubi nunc adde Lachm. ad Lucr. III, 374. p. 164. — *pampinea umbra* est trichila v. 8. commemorata. Cf. Virg. Ecl. VII, 10. et Calpurn. XI, 46. — 32. *strophium* pro vitta s. fascia, cui flores innectuntur, ideoque pro ipso serto. Cf. Plin. XXI, 2. *nectere* pro innectere, implicare. Cf. Aen. V, 309. Ovid. Am. I, 2, 23. *Necte comam myrto* etc. — 33. Receptam lectionem Sillig. e Codd. restituit, ut *decerpere ora* per licentiam poeticam dictum sit pro: ore oscula decerpere; et *carpere* (ut alibi *libare*, *delibare*) *oscula* satis frequentatum. Cf. Ovid. Met. IV, 358. Am. II, 11, 45. Her. XI, 117. Martial. V, 47, 1. etc. Vulgo *Candida formosae decerpes ora puellae*, quod praeter Scal., Burm. et Heyn. etiam Broukh. ad Tibull. IV, 4, 17. retinuit. Oudend. coni. *Fac, morsu teneri decerpas ora puellae* et Ilgen. *Fac, morsus tenerae decerpens ore puellae.* — 34. *prisca supercilia*, qualia fuerunt priscorum hominum, adducta, tristia, severa. Cf. Ilgen. ad h. l. et Interpp. ad Cic. pro Sextio 8. ad Martial. I, 5, 2. XI, 2, 1. Priap. I, 2. Senec. Hippol. 796. al. — 35. *cineri ingrato.* Vid. ad Aen. VI, 213. coll. Aen. IV, 34. — 36. *tegi* pro vulg. *legi* Sillig. (Ilgenio suasore) e Codd. revocavit, „ut poëta alludat ad morem illum Romanorum, quo lectus funebris floribus et coronis obtegebatur, qui tum in sepulcrum deiiciebantur vel comburebantur (Kirchmann. de funer. I, 11. p. 58.),“ et copa moneat lectorem, ne coronas usui funebri reservet. Ilgen. pro *ista* coni. *ossa*, coll. Ovid. ex P. I, 9, 54. III, 9, 28. Met. XV, 55. multisque aliis locis. — *coronato lapide.* Nam non solum in sepulcrum deiiciebantur flores, sed etiam lapis sepulcralis iis coronabatur. Cf. Kirchmann. ibid. IV, 2. p. 374 sqq. et Interpp. ad Prop. III, 16, 23. — 37. *Pone*, iuvenis formose, (cui haec acclamantem fingit poëta copam), *me-*

Mors aurem vellens: Vivite, ait, venio."

---

rum et talos, utere iis in mensa appositis. Sine talis autem convivii festivitas nulla apud Romanos poterat peragi. Cf. Hor. Od. I, 4, 18. Prop. IV, 8, 35. Plaut. Mil. glor. II, 2, 9. etc. — Pro vulg. *Pereant, qui crastina curant* Sillig. cum Ilgenio ex omnibus Codd. praetulit Singularem ob v. 34. Ceterum cf. Hor. Od. I, 9, 13. I, 11, 8. Martial. I, 16, 12. et similes locos. — 38. *aurem vellens.* Vid. ad Ecl. VI, 3. — *vivite*, vita fruimini, ut saepe. Cf. Catull. V, 1. Cic. ad Qu. fr. III, 1. IV, 12. Martial. 1. 1. Hor. Od. III, 29, 42. Ep. I, 6, 67. Sat. II, 5, 110. Inscr. ap. Gruter. p. 609, 3. 799, 8. etc. — *venio*, verbum proprium de morte. Cf. Tibull. I, 1, 84. I, 3, 65. I, 10, 34. Prop. II, 13, 50. et al.

MORETUM.

ARGUMENTUM.

„Faciunt viri docti carminis summam *moretum*, h. e. edulii rustici genus, ex allio, apio, ruta, coriandro, bulbo, additis caseo, oleo et aceto, comparatum, quod Simulus conficit. - - Sed quantum equidem assequor, latius patet Idyllii huius argumentum. Describitur enim omnino primi diei pars et quae diluculo vel mane gerantur a rustico, antequam ad opus rusticum procedat. Surgit mane Simulus, qui conductum agrum arare videtur, cum Cybale, Afra genere, forte libertina, et primo loco ea parat, quibus per diem illum vitam toleret, h. e. famem expleat. Igitur panem coquit, quod a v. 17. ad 52. procedit, inde, ut habeat, quo pro obsonio utatur, moretum sibi parat, h. e. edulium acribus herbis, oleo acetoque confectum, quo stomachum vellicet. Itaque malim dicere, describi hoc carmine primam diei partem vitae rusticae. Suspicor autem, aut fragmentum nos tantum habere maioris carminis, quo totum opus diurnum exponebatur, (nam sub finem in agrum ad arandum procedit Simulus); aut successisse plura Idyllia, quae ceteras rustici operis partes exsequerentur." Haec *Heynius* in Prooemio.

Iam nox hibernas bis quinque peregerat horas,
Excubitorque diem cantu praedixerat ales,
Simulus exigui cultor cum rusticus agri,
Tristia venturae metuens ieiunia lucis,

---

1. De decem horis noctis hibernae cf. Ideler. *Handb. d. Chronol.* II. p. 10 sqq., ab Iahnio laud., qui specimen huius carminis (v. 1—51.) Commentario Germanice scripto illustrati edidit in Seebodii etc. *Archiv für Philol. u. Paedag.* IV, 4. p. 627 sqq. — *bis quinque.* Vid. ad Aen. I, 71. — 2. „Gallum gallinaceum ornant passim poëtae, et notum est illud Prudentii [Cathem. I, 1.] *Ales diei nuntius*, ubi plura dant Interpp." *H.* Cf. etiam Martial. XIV, 223. *Cristataeque sonant undique lucis aves.* — 3. *Simulus*, notum servorum nomen. Cf. Schol. Theocr. III, 7. Iacobs. ad Anthol. Pal. p. 60. et 131. et Wernsd. ad h. l. (Poett. Latt.

Membra levat sensim vili demissa grabato,
Sollicitaque manu tenebras explorat inertes,
Vestigatque focum, laesus quem denique sentit.
Parvulus exusto remanebat stipite fumus,
Et cinis obductae celabat lumina prunae.
Admovet his pronam submissa fronte lucernam,
Et producit acu stuppas humore carentes,
Excitat et crebris languentem flatibus ignem.
Tandem concepto tenebrae fulgore recedunt,
Oppositaque manu lumen defendit ab aura,
Et reserat casulae, quae praevidet, ostia clavis.

Minn. II. p. 264 sqq.) — 5. *sensim vili.* Sic quinque Codd.; ceteri *vili sensim*, minus bene; nam Adverbium pertinet ad verbum *levat*, et haud raro Adverbia, si pronuntiando premenda sunt, ponuntur post Verba, ad quae pertinent. Cf. Iahn. ad h. l. Klopfer. tamen (qui hoc carmen cum translatione Germ. separatim edidit Zwickav. 1806.) restituit vulgarem verborum ordinem, quum Adverbium ante versus caesuram poni soleat, si eius Substantivum finem versus occupet; quem usum huius carminis auctor etiam v. 9. 10. 18. 27. 28. 30. etc. sequatur. — *demissa*, quia grabatus est humilis. — *grabatus*, vox propria de vili lectulo servorum et hominum egenorum. Cf. de eo Martial. IV, 53, 5. VI, 39, 4. XII, 32, 11. Petron. c. 97. etc. — 6. *manu explorat.* Cf. Ovid. Met. X, 455. *Altera* (manus) *motu Caecum explorat iter*, et Tibull. II, 1, 78. *Explorat cui manus vias.* — *tenebras inertes* noctis, quae omnia reddit inertia; sollemne noctis, frigoris, somni, mortis epitheton. Cf. Ovid. Met. VIII, 790. Am. II, 10, 19. Met. VII, 544. etc. Collocationem epitheti, quod alibi apud poëtas Substantivum suum aut antecedere aut proxime excipere solet, in fine versus satis tuentur loci Aen. I, 45. 60. 61. 89. 155. etc., quod verissime docet Iahn. — *laesus*, scil. fumo et cinere adusta, ut versus seqq. docent. — *sentit* Sillig. recepit ex pluribus Codd. pro vulg. *sensit*, quod non sollicitandum fuisse docet Iahn., quum Virgilius post Praesens histor. haud raro in sententiis relativis utatur Perfecto. — 8. *parvulus*, exiguus, non alte assurgens. Heyn. haec adnotat: „Nihil verius, nec ad naturam rei accommodatius: prodit enim fumus tenuis favillam occultam.“ Non igitur opus est Scaligeri coni. *fomes*, quam Klopfer. probat, ut *fomes exusto stipite* sit carbo, quem Siculus, admotum prunae, flatibus incendat. — 9. *lumina*, carbonem per noctem lucentem. — 10. *his*, luminibus, *admovet lucernam* olearem *submissa fronte*, inclinato in focum capite, ut carbonem flatu accendat. Barth. Adverss. XXXV, 8. male de fronte lucernae cogitat. — 11. Stuppas lucernae ore exstantes acu adhibita magis etiam producit et flammae capiendae aptiores reddit. — *humore*, i. e. oleo, *carentes*, quare id ipsum facit Simulus, quod modo vidimus. Mire *Sillig.*: „stupae humore carentes dicuntur, quia Simulus bene caverat, ne aqua eas attingeret.“ Ceterum Sillig. et Iahn. rectius scripsissent *stuppas* quam *stupas*. Vid. ad Aen. V, 682. — 12. *Excitat et.* Vid. ad Ecl. I, 35. IV, 63. al. — V. 15., haud dubie corruptus, vulgo sic legitur: *Et reserat clausa, quae praevidet, ostia clavis.* Sillig. non male coniicit, quae contextus exhibet, quamquam verba *quae praevidet* satis mire explicat: quae (ostia) clavis (quam vocem pro Subiecto sententiae habet) prius videt, quam rusticus; sed quum ianuas veterum intus solo pessulo munitas fuisse sciamus, ad quem retrahendum clavi non opus erat, ex v. 16 sqq. autem appareat, rusticum ex cella penaria frumentum esse petiturum, praefero Iahnii emendationem: *Et reserat cellae, qua providet* (scil. sibi, *durch welche er sich vor Mangel schützt*), *ostia clavi*, quam-

Fusus erat terrae frumenti pauper acervus;
Hinc sibi depromit, quantum mensura petebat,
Quae bis in octonas excurrit pondere libras.
Inde abit adsistitque molae, parvaque tabella,
Quam fixam paries illos servabat in usus,
Lumina fida locat; geminos tum veste lacertos
Liberat, et, cinctus villosae tegmine caprae,
Praeverrit cauda silices geminumque molarem.
Advocat inde manus operi, partitus utrimque;
Laeva ministerio, dextra est intenta labori;
Haec rotat assiduis gyris et concitat orbem.

---

quam Iahn. ipse poëtam potius *quae praeiacet* vel tale quid scripsisse suspicatur. Iam Klopfer coniecerat *Et reserat cellae, quae providet ostia, clavi*, ut constructio sit: *Et res. ostia cellae clavi, quae* (ei) *providet.* Ceterum hic non de casulae, in qua habitabat Simulus, sed de penuarii ostio s. ianua sermonem esse, iam Wernsd. perspexit. — 16. *terrae* pro vulg. *terra* Sillig. ex Codd. recte restituit. Vid. ad Geo. II, 290. Aen. VI, 84. al. et (quem hic laudat Sillig.) Hoffmann. in Iahnii Annal. Vol. VII. p. 17. — 17. *petebat* Sillig. ex plurimis Codd. recepit pro vulg. *patebat*, notatus propterea ab Iahnio, qui *petebat* pro glossa habet. De Imperfecto Praesens historicum sequente cf. Aen. V, 674. VI, 411. IX, 69. 80. 777. aliosque locos ab Iahnio collatos. De causa alterius Praesentis *excurrit* in sententia relativa, temporis rationem plane non curante, sed meram Praedicati notionem Subiecto adiiciente, vid. ad Aen. I, 316. II, 275. et IX, 266. Ceterum sedecim libras pondo frumenti capiens, Simulus sibi et Cybalae non solum in hunc unum diem cibum paraturus esse videtur, quum singulis servis Romae tres tantum frumenti libras quotidie admetiri solerent, quod ex Catone de R. R. c. 56. docet Heyn. in Opusc. T. I. p. 251. — *bis in octonas.* Vid. ad v. 1. coll. adnott. ad Ecl. VIII, 73. — 20. *quam fixam servabat.* Cf. Geo. III, 214. et IV, 41. — 21. *Lumina fida.* Cf. Aen. VI, 524. et VII, 640. — *tum* pro vulg. *tunc* Sillig. recte restituit e Codd. Cf. Iahn. ad h. l. et adnott. ad Ecl. III, 10. — 22. *tegmine* idem Vir doct pro vulg. *tergore* e Codd. revocavit, coll. Aen. I, 275. 353. et VII, 666. De hoc autem pastorum et agricolarum vestimento cf. Colum. I, 8, 9. et Casaub. ad Theophr. Char. 4. — 23. *cauda*, peniculo, quo ad verrendas mensas et alia utebantur veteres; quamquam etiam dependens pellis, qua Simulus indutus est, lacinia intelligi potest. — *silices* sunt gemini lapides molares, quibus verba *geminumque molarem* per epexegesin adduntur (vid. adnott. ad Catal. XI, 51.) Sic autem ex Heynii coniectura, quam Cod. Teller. confirmat, edidit Sillig. Iahn. tamen retinuit vulgarem lectionem *gremiumque molarum*, ut gremium sit cavum illud, in quo lapides molares circumaguntur, et Gen. *molarum* pro simplici Pronomine *eius* post *silices* repetitus. Ceterum *Heyn.* haec adnotat: „Describit autem poëta molam manuariam, trusatilem seu versatilem, binis saxis asperis ita sibi impositis, ut, inferiore manente immobili, superius, quod v. 26. *orbem* appellat, circumactum attritu grana frangeret.“ Eiusmodi molam etiam Cato R. R. c. 10. inter supellectilem rusticam refert. Cf. etiam Goetz. de pistrinis c. 3. §. 12., a Wernsdorfio laud. — 24. *partitus utrimque*, inter utramque manum opus partitus. Cf. Ennius ap. Nonium p. 475. et Phaedr. III, 19. *in ambos civitatem partiens.* Wernsd. malit *partitus utrumque.* Haec autem verba accuratius explicari sequente versu, quisque videt. — 25. *ministerium* laevae in congerendis et infundendis granis, *labor* dextrae in ipsa mola circumagenda consistere videtur. — 26. *gyris.* Vid. ad Geo. III, 115. — *orbem.* Vid. ad v. 23.

Tunsa Ceres rapido silicum decurrit ab ictu.
Interdum fessae succedit laeva sorori,
Alternatque vices. Modo rustica carmina cantat,
Agrestique suum solatur voce laborem.
Interdum clamat Cybalen. Erat unica custos,
Afra genus, tota patriam testante figura:
Torta comam, labroque tumens, et fusca colore,
Pectore lata, iacens mammis, compressior alvo,
Cruribus exilis, spatiosa prodiga planta;
Continuis rimis calcanea scissa rigebant.
Hanc vocat atque arsura focis imponere ligna
Imperat et flamma gelidos adolere liquores.
    Postquam implevit opus iustum versatile finem,
Transfert inde manu fusas in cribra farinas

— 27. Grana tunsa, ideoque farinam, deiicit in vas subiectum. De *Cerere* pro frumento posita vid. ad Ecl. V, 69. Pro *ictu* Wernsd. cum Scalig. malit *actu*, comparans Petron. c. 135. *quae facili vilis rota finxerat actu.* — 29. *rustica carmina*, praemisso Adiectivo, quia non solum est ornans epitheton, sed genus carminum accuratius definit ideoque pronuntiando premendum est. Vid. ad Aen. V, 840. De ipsis carminibus rusticis Sillig. conferri iubet Zell. *Ferienschriften* I. p. 83 sqq. et II. p. 207. — 30. *solatur voce laborem.* Cf. Geo. I, 293. coll. adnott. ad Aen. I, 239. — 31. *clamat.* Vid. ad Ecl. VI, 44. — *Cybalen.* De nomine huius servae Wernsd. laudat Heliodor. VIII. p. 330., ubi Arsacis nutrix eo appellata commemoratur. — 12. „Qui sequitur, praeclarus est locus de habitu corporum Afrorum:, qui idem prorsus est, qualem nunc cernimus, ut naturam sibi per omnia saecula constare dubitare non liceat. Similis Petronii locus c. 102. ad alios Africae tractus spectat et de servis ex Aethiopia agit, similibus iis, quos negros appellamus. Alii loci a Iunio de pictura III, 8, 4. Fea ad Winckelm. T. I. p. 65. et Wernsd. ad h. l. [qui laudat Martial. VI, 39, 6. de Spect. I, 3, 10. et Anthol. Burm. III, 162.] sunt congesti." Haec fere *Heyn.* Discimus autem ex hoc loco, veteres Romanos eiusmodi servis nigris etiam in agro colendo usos esse. — *colore* pro vulg. *colorem* Sillig. e Codd. recte restituit. — 34. *pectora iacent mammis* pro: in pectore sunt mammae iacentes, quod proprium hac de re vocabulum. *Iacere* de mammis legitur etiam ap. Plin. Epist. III, 6. et Sidon. Apoll. III, 13. Idem sibi volunt *inclinatae mammae* ap. Prop. II, 16, 21. et *pannosae* ap. Martial. III, 72, 3. Contrarium est *stantes mammae* ap. Stat. Silv. I, 2. in fragm. Lucilii ap. Nonium IV, 421. et al. Ceterum cf. similes descriptiones ap. Hor. Epod. VIII, 7 sqq. et Petron. c. 102. — V. 36. in pluribus Codd. plane desideratur, in aliis ante v. 35. ponitur; quare ab Iahnio spurius habetur. Ceterum Heyn. observat, has fissuras et scissuras cutis in pedibus esse Aethiopibus proprias in tanto solis calore aërisque siccitate, coll. Blumenbach. de generis humani varietate p. 96. De ultima syllaba voc. *calcanea* ante *scissa* non producta vid. ad Aen. XI, 309. Wakef. igitur praeter necessitatem coni. *fissa.* — 39. *opus versatile*, quod versanda mola absolvitur. Mire tamen dicitur: *opus implevit iustum finem* pro: finitum, absolutum est; quare Iahn. cum Scaligero praeferendam putat lectionem Cod. Lips. *iusto - - fine*, ut *implevit* ad Simulum referendum et *opus* Accus. sit Obiecti, quem dicimus. — 40. „Cribratione opus esse videmus: adeoque cilicium cribrandae farinae idoneum non erat his molis manuariis attextum." *H.* Ceterum non erat, cur Sillig. omnium Codd. lectionem *fusas* propter v. 37. ex Heynii et Iacobs. coni. mutaret in *tusas*, Iahn. vulgatam recte restituit. —

Et quatit; ac remanent summo purgamina dorso,
Subsidit sincera foraminibusque liquatur
Emundata Ceres. Laevi tum protinus illam
Componit tabula, tepidas super ingerit undas;
Contrahit admixtos nunc fontes atque farinas,
Transversat durata manu, liquidoque coacto
Interdum grumos spargit sale. Iamque subactum
Levat opus, palmisque suum dilatat in orbem,
Et notat, impressis aequo discrimine quadris.
Infert inde foco — Cybale mundaverat aptum
Ante focum — testisque tegit, super aggerat ignes.
Dumque suas peragit Vulcanus testaque partes,
Simulus interea vacua non cessat in hora;
Verum aliam sibi quaerit opem, neu sola palato
Sit non grata Ceres, quas iungat, comparat escas.

---

40. Quum pro *inde* plures Codd. exhibeant *illa*, Iahn. suspicatur, poëtam scripsisse *ille manu*, ut Simulus opponeretur Cybalae v. 37. per Pron. *hanc* significatae. — 41. Codd. variant inter *ac*, *hac*, *haec*, *at*, *et*. Sillig. retinuit vulg. *at*, Iahn. autem cum Klopfero recte recepit *ac*, coll. Wagn. Qu. Virg. XXXV, 15.; inde enim reliquae lectiones facilius oriri potuerunt, quam ex *at*, quae Particula adversativa etiam per se minus apta est, quum eiusdem rei quasi continuus progressus describatur. — 42. „*liquatur* eleganter transfertur a liquidis ad farinam quasi liquando mundatam.“ *H.* — 43. *Emundata Ceres*, vox propria hac de re. Cf. Colum. XI, 2. XII, 23. 50. — 44. Copulam *et*, vulgo ante *tepidas* additam, Sillig. ex omnium Codd. auctoritate omisit. — *superingerit.* Cf. infra v. 51. et adnott. ad Aen. II, 722. al. — 45 sqq. „Repraesentanda hic est animo pistoria opera in subigenda farina. Panem autem hic videmus parari sine fermento, azymum.“ *H.* De ratione panem conficiendi cf. imprimis Cato R. R. c. 74. Iahn. versum 45., quem plures Codd. omittunt, unus autem in margine tantum adscriptum exhibet, spurium, ceterum *nunc* ex paucis Codd. in *tum* mutandum esse censet, quum, quominus illud cum *interdum* v. 47. coniungendum, et *nunc - - interdum* pro *nunc - - nunc*, *bald - - bald*, dictum esse statuamus, impediant verba *transversat durata manu* sine iterato Adv. *nunc* adeoque sine Copula interposita. — 46. *Transversat durata manu* per prolepsin explicandum: transversat (*er knetet*) massam farinaceam, ut eam duram reddat. Cf. adnott. ad Geo. I, 320. II, 353. al. — *liquidoque coacto*, quasi victo, maiore sensim farinae copia admixta. — 49. Massam ex communi Romanorum more format in panes quadratos, de quibus praeter Scalig. ad h. l. cf. Cerda ad Aen. VII, 115. Interpp. ad Hor. Ep. I, 17, 49. ad Martial. III, 77. IX, 91. ad Senec. de benef. IV, 29. et Rappolt. Comment. in Hor. Sat. et Epist. p. 799. ab Iahnio laud. — *quadris.* Cf. Aen. VII, 115. Hor. Ep. I, 17, 49. Martial. IX, 91. Sen. de Benef. IV, 29. — 51. *focum* Sillig. ex paucis Codd. restituit pro vulg. *locum*, ut ex notissimo illo poetarum more Substantivum loco Pronominis demonstr. (*eum*) iteratum sit (cf. adnott. ad Aen. I, 554.). Vulgo *locum*, quod Iahn. defendit, *focum* ex glossemate ortum putans. — *testisque tegit.* *Testum* erat vas testaceum s. figlinum (postea etiam aereum), cui impositae prunae id, quod subiectum esset, torrerent et coquerent. Cf. Plin. XXX, 12, 39. XXXII, 7, 26. et Cato R. R. c. 74. — 52. *Vulcanus.* Vid. ad Geo. I, 295. *testaque* Heyn. et Sillig. ex parte Codd. receperunt; alii Codd. *Vestaque*, quod rectius fortasse retinuit Klopfer, ut *Vesta* pro foco posita sit, coll. Cic. de legg. II, 12., qui

Non illi suspensa focum carnaria iuxta,
Durati sale terga suis truncique vacabant;
Traiectus medium sparto sed caseus orbem,
Et vetus adstricti fascis pendebat anethi.
Ergo aliam molitur opem sibi providus heros.
Hortus erat iunctus casulae, quem vimina pauca
Et calamo recidiva levi munibat arundo,
Exiguus spatio, variis sed fertilis herbis.
Non illi deerat, quod pauperis exigit usus.
Interdum locuples a paupere multa petebat.
Nec sumptus erat illud opus, sed regula curae.
Si quando vacuum casula pluviaeve tenebant
Festave lux, si forte labor cessabat aratri,
Horti opus illud erat. Varias deponere plantas
Norat, et occultae committere semina terrae,
Vicinos apte curans submittere rivos.
Hic olus et late fundentes brachia betae

Vestam *quasi focum urbis* dixerit. — 56. „Quum homini nullum esset obsonium, nam in carnario non perna, sed caseus suspensus erat, adit hortum, et ex eo petit allium aliasque herbas, unde illud sibi paret.“ *H.* — *carnarium*, tignum instructum uncis ferreis, ex quibus carnes suspendi possunt, et hic quidem non parieti affixum, sed ex camera s. ex unco parieti infixo et ipsum *suspensum* et pendulum. Cf. Petron. c. 135. Eodem spectant loci Ovid. Met. VIII, 649. Petron. c. 13. et Varr. R. R. II, 4. — V. 57. priori per appositionem adiectus. — *terga suis*. Vid. Ovid. Met. VIII, 650. Iuven. XI, 82. etc. — *trunci* pro pernis. Cf. Celsus II, 22. *ungulas trunculosque suum.* — *vacabant*, praesto et in promptu erant. Cf. Lucan. V, 327. IV, 691. et Sabini Ep. I, 127. — 58. Sed casei ei in promptu erant iunco, tamquam filo, in fascem colligati. — 60. *heros* lepide et festive de homine strenuo in opere conficiendo. — 61. „Hortulus casae accubabat exiguus, pro saepe munitus iuncis arundinibusque in parva fossa aquam ex imbribus collectam servante prominentibus. — 62. *recidiva arundo*, iterum iterumque repullulans, si recisa fuerit.“ *H.* — *munibat.* Vid. adnott. ad Aen. IV, 528. VI, 468. et Struve de Declin. et Coniug. Lat. p. 137 sq. — V. 65. Heyn. ex margine agglutinatum putat. Sensum sic exponit: „Interdum etiam locuples, h. e. qui maiorem hortum ipse colebat, petebat a paupere Simulo, scilicet quod ipse in suo horto non haberet.“ Klopfer hunc versum parenthesi circumscripsit. — *multa*, eodem Heynio suasore, Sillig. e Codd. restituit pro vulg. *plura.* — 66. Wernsd. haec adnotat: *Regula* h. l. est ratio, ordo rei. *Opus illud*, h. e. hortulus a Simulo cultus, *regula erat non sumptus, sed curae*, quum eum non ad maiores sumptus faciendos aut lautius vivendum invitaret, sed ad maiorem curam et labores diligentius disponendos.“ Heyn. sine iusta causa etiam de hoc versu dubitat. — 67 sq. Cf. Geo. I, 259 sq. et 268. — 68. *aratri* ex plurimis Codd. Sillig. revocavit; vulgo *aratro.* — 69. *Horti opus illud erat:* illud temporis intervallum addictum erat operi hortensi. — 71. Vulgo: *Vicinosque apte cura r. s.*, sine iusto sensu. Sillig. ex optimorum librorum auctoritate omisit Copulam, et ex Codd. lectione *curas* fecit *curans.* — *submittere rivos*, de fecundatione dictum esse docet Wernsd., ut Ecl. I, 46. *submittere tauros*, comparans simul Geo. I, 106. et Calpurn. IX, 35. *irriguos nutrire canalibus hortos.* — 72. *beta*, Graec. *τεῦτλον*, nostrum *Mangold.* Cf. Dioscor. II, 149 sqq. Theophr. h. pl. VI, 3. VII, 4. Plin. XIX, 8, 40. XX, 8, 27. Seren. Samm. 1013. et Spren-

Fecundusque rumex malvaeque inulaeque virebant,
Hic siser et capiti nomen debentia porra,
Hic etiam nocuum capiti gelidumque papaver,
Grataque nobilium requies lactuca ciborum,
Et gravis in latum demissa cucurbita ventrem.
Verum hic non domini — quis enim contractior illo est? —
Sed populi proventus erat, Nonisque diebus
Venales humero fasces portabat in urbem;
Inde domum cervice levis, gravis aere, redibat,

---

gel. ad Diosc. l. l. Vol. II. p. 462. — 73. De *rumice*, s. lapatho silvestri, nostro *Ampher*, cf. Diosc. II, 140. Theophr. h. pl. I, 9. Plin. XIX, 12, 60. XX, 21, 85. Plaut. Pseud. III, 2, 26. alii et Sprengel. ad Theophr. l. l. p. 251. et ad Dioscr. l. l. II. p. 462. — De *malva* vid. Dioscor. II, 144. Theophr. IX, 17. Plin. XX, 21, 84. XXI, 8, 22. Colum. X, 247. Martial. X, 48. alios et Sprengel. ad Theophr. p. 270 sq. ad Dioscor. l. l. II. p. 463., de *inula* autem (Graec. Ἑλένιῳ, nostro *Alant*) Diosc. I, 27. Plin. XIX, 3, 29. XX, 5, 19. Colum. X, 119. Hor. Sat. II, 2, 44. ibique Heind. et Sprengel. ad Diosc. l. l. II. p. 363. — 74. *Siser* (σίσαρον) est nostra *Pastinake* s. *Zuckerwurzel.* Cf. Diosc. II, 139. Plin. X, 5, 28. XX, 5, 17. Colum. X, 114. XI, 3. et Sprengel. ad Diosc. II. p. 461 sq. — De *porro* (πράσῳ, Francogall. *Porée*, nobis *Lauch,*) vid. Diosc. II, 179. Theophr. VII, 1 sqq. Plin. XIX, 6, 33. XX, 6, 21. 22. Colum. XI, 3, 30 sqq. Martial. XIII, 19. alii. — *capiti nomen debentia*, quia dicebatur *capitatum*, κεφαλωτὸν πράσον, quod in caput nutritur (Martial. XIII, 19. Plin. XX, 6, 22.), eoque distinguebatur a porro *sectivo* (vid. infra v. 83.), nostro *Schnittlauch*, de quo vid. Plin. XIX, 6, 33. — 75. *nocuum capiti papaver.* Cf. adnott. ad Geo. I, 78. et Aen. IV, 486. — 76. *requies lactuca ciborum.* Scalig. et Heyn. ex his verbis concludunt, ea aetate, qua hoc carmen scriptum sit, homines coenas suas adhuc lactuca clausisse, quas posterioribus temporibus potius ea inchoaverint (secundum Martial. XI, 53, 5. et XIII, 14.). Cf. etiam Klopfer p. 5. Wernsd. autem locum aliter intelligit, et *lactucam* propterea *requiem ciborum* dici putat, quod ea sumpta reliqui cibi appetentius recipi meliusque *sedere* potuerint, ut Horatius loquatur Sat. II, 2, 73. De *lactuca* ipsa (nostro *Gartensallat*) eiusque vi stomachum ciendi cf. Dioscor. II, 165. Theophr. h. pl. VII, 3. 6. Plin. XIX, 8, 38. XX, 7, 24. Varro L. L. IV, 21. Cels. V, 7. Colum. VI, 15. et Heind. ad Hor. Sat. II, 4, 59. Ceterum post hunc versum (in aliis autem libris iam post v. 73.) in paucis quibusdam Codd. hic sequitur: *Plurima surgit ibi crescitque in acumine radix* (i. e. raphanus), qui tamen, quum a plurimis Codd. absit et in aliis locum variet, a plerisque editoribus recte omittitur. Bothius tamen eum post v. 77. collocandum et sic legendum censuit: *Plurima surgebat crescens in acumine radix*, eaque vere recepit Iahn. — Cum v. 77. cf. Prop. IV, 2, 43. *tumido cucurbita ventre* et Colum. X, 584. (Cucurbita) *Globosi corporis atque utero nimium quae vasta tumescit*, quare ibid. v. 380. *praegnans* dicitur. — *demissa* igitur i. q. a vertice angustiore in latiorem ventrem excrescens. — 78. *contractior*, frugalior, parcior. Cf. Hor. Ep. I, 7, 12. — Verbum substantivum in fine versus ex Codd. adiecit Sillig. — 79. *proventus*, i. e. ipsa olera, quae educabat Simulus, neque tamen ipse comedebat, sed *populo* vendebat ad urbem deportata. — *Nonis diebus*, nundinis, quibus rustici in urbem proficisci solebant ad mercatum. Vid. fragm. Seren. 17. — 80. *humero* Sillig. ex plurimis Codd. restituit loco vulg. *olerum.* Iuvatur haec lectio oppositis verbis *cervice levis redibat.* Ideoque nec asellum quidem habebat, qui olera veheret. — 81. Cf. Ecl. I, 36. *non nunquam gravis aere domum mihi dextra redibat.* Catull. XX, 13. Ovid. Fast. IV, 787. et Colum. X,

Vix unquam urbani comitatus merce macelli.
Cepa rubens sectique famem domat area porri,
Quaeque trahunt acri vultus nasturtia morsu,
Intubaque et venerem revocans eruca morantem.
Tum quoque tale aliquid meditans intraverat hortum,
Ac primum, leviter digitis tellure refossa,
Quatuor educit cum spissis allia fibris;
Inde comas apii graciles rutamque virentem
Vellit, et exiguo coriandra trementia filo.
Haec ubi collegit, laetum consedit ad ignem,
Et clara famulam poscit mortaria voce.
Singula tum capitum nodoso cortice nudat,
Et summis spoliat coriis, contemptaque passim
Spargit humi atque abicit. Servatum in germine bulbum
Tingit aqua, lapidisque cavum demittit in orbem.
Hinc salis inspergit micas; sale durus adeso
Caseus adiicitur; dictas super ingerit herbas,

---

310. — 82. *urbani merce macelli*, carnibus in macello (Plaut. Aul. II, 8, 3. Varr. L. L. IV, 32. Hor. Ep. I, 15, 31. Liv. XXVII, 11. etc.) emptis. Parsimonia enim carne abstinebat, et solis oleribus contentus erat. — 83. *cepa rubens*, quae Plinio auctore XIX, 6, 32. *acrior quam candida.* — *area porri*, area horti porris consita, eaque pro ipso porro ex area sublato; *sectum* autem *porrum*, quod aliis *sectivum* (Plin. XX, 6, 21. Geopon. II, 6, 32. Martial. XIII, 18.) vel *sectile* (Iuven. III, 293. Colum. XI, 3, 30.) vocatur. Vid. supra ad v. 74. — 84. De *nasturtio* (nostro *Kresse*) vid. Dioscor. II, 184. Varr. R. R. III, 9. Colum. X, 231. Plin. XIX, 8, 44. XX, 13, 50. et Sprengel. ad Diosc. l. l. II. p. 474. et ad Theophr. p. 251. — 85. *Intuba.* Vid. ad Geo. I, 120. — De *eruca* (εὔζωμον, nobis *Rauke*) vid. Dioscor. II, 170. Theophr. I, 9. Plin. XX, 12, 49. — *venerem revocans.* Cf. Colum. X, 109. Priap. XLVII, 6. Martial. III, 75, 3. — 88. *allia.* Vid. ad Ecl. II, 11. — 89. De *apio* vid. ad Ecl. VI, 68. et Geo. IV, 121. et Sprengel. ad Theophr. p. 263 sq. — *rutamque virentem* Sillig. ex omnibus fere Codd. revocavit pro vulg. *rigentem*, quod satis mire per ἀφροδισιαστικήν interpretantur. Sed rectissime adversatur Sillig., quum Dioscor. III, 45. Plin. XX, 13, 51. et Geopon. XII, 25. prorsus nihil dicant de rutae vi Venerem movente, immo Plin. l. l. plane contraria doceat. — 90. De *coriandro* vid. Diosc. III, 71. Theophr. h. pl. IV, 7. VII, 1. de caus. pl. IV, 3. Colum. X, 245. Plin. XIX, 7. 8. XX, 20, 82. — 91. *laetum ad ignem*, quia calore recreat rusticum hiberno die. — 93. *Singula capitum*, bulborum allii. Cf. Plin. XX, 6, 32. (cum eiusd. XIX, 8, 41. Liv. I, 54. etc.) — *nodoso cortice* Sillig. ex plurimis Codd. revocavit pro vulg. *numeroso cortice.* Klopfer ex Codd. edidit *vertice*, ut vertex sit caulis ex allii capite porrectus. — 94. *coria* vocat summum corticem ceparum. — 95. *abicit.* Sic Aldina; Gud. *abiit*, ceteri Codd. *adicit* vel *adiicit.* Cf. Wagn. Orth. Verg. p. 445. — 95. *bulbus* est caput vel nucleus allii, qui fibris vel coriis detractis et abiectis reliquus est. Singularis autem collective pro Plurali positus; nam ex v. 87. scimus, quatuor allii capita Simulum in hunc usum evellisse. — *servatum in germine*, decoriatum, qualis seri solet; *in germine* autem Sillig. ex Schraderi coni., etiam Handio ad Gronov. contra Cruceum p. 186. probata, edidit pro vulg. *gramine.* — 96. *lapidis cavus orbis* non differt a mortario supra v. 92. commemorato. — 97. Animadverte *sal adesum*, quum alibi potius res, quae sale adspersae sunt,

Et laeva vestem setosa sub inguina fulcit;
Dextera pistillo primum fragrantia mollit
Allia, tum pariter mixto terit omnia succo.
It manus in gyrum; paullatim singula vires
Deperdunt proprias; color est e pluribus unus,
Nec totus viridis, quia lactea frusta repugnant,
Nec de lacte nitens, quia tot variatur ab herbis.
Saepe viri nares acer iaculatur apertas
Spiritus, et simo damnat sua prandia vultu;
Saepe manu summa lacrimantia lumina tergit,
Immeritoque furens dicit convicia fumo.
Procedebat opus; nec iam salebrosus, ut ante,
Sed gravior lentos ibat pistillus in orbes.
Ergo Palladii guttas instillat olivi,
Exiguique super vires infundit aceti,
Atque iterum commiscet opus, mixtumque retractat;
Tum demum digitis mortaria tota duobus
Circuit, inque globum distantia contrahit unum,
Constet ut effecti species nomenque moreti.
    Eruit interea Cybale quoque sedula panem,
Quem recipit lotis manibus, pulsoque timore

---

adesae dici soleant. — 101. *mixto* Sillig. scripsit, omnium Codd. suorum auctoritatem secutus; vulgo *misto*. — *succo*. Plurimi Codd. *suco*. Vid. ad Ecl. III, 6. — 102. *vires deperdunt proprias*, sapor colorque singulorum perit et ex omnibus una fit massa mixti saporis et coloris. — 107. Simulus ipse aversatur prandia sua vultu contracto ex nausea odoris. — *simo vultu*. Sic *simatae nares* in Anthol. Lat. III, 74, 37. (ubi cf. Burm. T. I. p. 516.) et *simae nares* apud Martial. VI, 39, 8. et Nemes Ecl. III, 34., *resimae* ap. Ovid. Met. XIV, 95. (ubi vid. Heins.) — 109. *fumo* foci, uda haud dubie ligna urentis, ad quem assidet Simulus (v. 91.). Sic recte Wernsd., qui comparat *fumum lacrimosum* ap. Hor. Sat. I, 5, 80. Lactant. Sympos. 7. et Auson. Epist. IV, 5. — 110. *nec* ex plurimis Codd. restituit Sillig.; vulgo *non*. — *salebrosus*. Wernsd. haec adnotat: „Salebrosus initio ibat pistillus, quum frusta casei integra et caules herbarum crassiores comminueret et tereret, sed gravior in lentos orbes, quum comminutae iam particulae tenacius adhaerescerent pistillo.“ — 112. *Palladii olivi*. Vid. ad Geo. I, 18. — 113. *vires aceti*, acetum acre et mordax. Vid. v. 102. — 116. Mortaria veterum plano fundo fuisse docet Wernsd., ut intritum posset in medium contrahi, coll. Colum. XII, 55, 1. — 117. „*Constet - - moreti:* ut vere possit *moreti* loco et nomine haberi, quippe ad eum modum confectum et absolutum, quo moretum vulgo parari solebat.“ *H.* Moretum hoc edulium vocabatur a mortario s. moretario, in quo conficiebatur, ut etiam apud nos placentarum genera quaedam dicuntur a vasis, in quibus coquuntur, et propterea etiam *moretarium alliatum* vocatur Donato ad Ter. Phorm. II, 2. Aliam, sed minus probabilem, etymologiam, qua vox e Graeco sermone deducitur, vid. apud Wernsd. II. p. 256. Ceterum exquisitius et lautius moretum parare docent Colum. XII, 57. et Apicius de re cul. I, 35. (Cf. etiam Macrob. II, 14.) — *effecti*, absoluti, perfecti. Cf. Aen. XI, 14. Kritz. ad Sall. Iug. 14, 11. et Iahn. ad Virg. Geo. II, 417. — 118. *eruit*, nempe e cinere et testa. — 119. *Quem recipit lotis manibus* Sillig. multis e Codd. restituit; vulgo *Quem laetus recipit*, quare Wernsd. et Klopfer

Iam famis inque diem securus Simulus illam
Ambit crura ocreis paribus, tectusque galero
Sub iuga parentes cogit lorata iuvencos,
Atque agit in segetes, et terrae condit aratrum.

---

ediderunt *Quem lotis recipit manibus*, quam verborum collocationem pauci modo Codd. iuvant. *Lotis* autem *manibus* opus fuisse post ea, quae v. 115. narrata sunt, in promptu est. — 121. De *ocreis* agricolarum et venatorum, calceamenti genere crura ipsa vinciente, cf. Interpp. ad Hor. Sat. II, 3, 234. ad Gratii Cyn. 338. et ad Nemes. 90. — *galerus* et ipse rusticum erat capitis tegumentum, quo ad propulsandum solis calorem utebantur. Vid. Wernsd. ad Gratii Cyn. 340. — 122. *iuga lorata*, quae Vitruvio X, 8. med. *subiugiorum lora* vocantur. — *in segetes*, in agrum. Vid. ad Geo. I, 47.

Addenda et Corrigenda.

Parte I. p. 143. v. 19. dele verba *i. e. Ulixeî, contractum ex Ulixeï.*
p. 173. v. 14. a fine lege Ecl. V, 27. pro Ecl. V, 28.
p. 384. v. 22. a fine lege Aen. I, 317. pro Aen. IV, 400.

Parte II. p. 23. v. 9. lege Aen. III, 191. pro Aen. III, 57.
p. 122. v. 15. lege 593. pro 392.
p. 146. v. 23. a fine lege IV, 599. pro V, 595. et adde: Vid. adnott. ad Aen. V, 196.
p. 163. v. 20. a fine lege IV, 50. pro IV, 338. et ibid. v. 27. a fine Aen. III, 57. pro Aen. II, 57.
p. 282. v. 5. a fine (ad v. 136.) adde: Defendit hunc locum Freudenberg. in Progr. Bonn. a. 1845. p. 27.
p. 339. v. 29. a fine dele locum VII, 255. et postea adde: Vid. etiam adnott. ad Aen. VII, 255.
p. 575. v. 19. a fine dele locum X, 785.

Parte III. p. 104. v. 5. a fine post Qu. Virg. XVII, 1. adde: Cf. etiam Aen. X, 230. ibique adnott.

INDEX.

i. q. admodum, *gar* E. 2, 25. cum *iamque* coniunctum A. 2, 567.
adesse de iis, qui invocantur, ut auxilium ferant A. 1, 734. pro accedere E. 2, 45. 7, 9. — *ad aures* A. 2, 732.
adfatus pro inusitato adfans G. 4, 320.
adfectare viam, iter G. 4, 562.
adferre de tempore A. 9, 7. — *se* i. q. advenire A. 3, 310. *adferri* cum simplici Accus. A. 7, 216.
adflari de ambustione A. 2, 649.
adglomerare pro se adglom. A. 2, 341.
adgredi aliquem (dictis) A. 4, 92.
adhuc esse pro superesse A. 4, 319.
Adiectivum, ubi Adverbium exspectas Ecl. 1, 28. G. 3, 538. A. 1, 644. 3, 70, 4, 303. 574. 5, 387. neutrius gen. E. 3, 80. — — adverbialiter usurpatum E. 3, 8. 63. 4, 43. G. 2, 490. A. 8, 559. Adiectiva relativae enunciationi cum vi adiuncta A. 2, 295. aliis nominibus, quam quo proprie pertinent, adiecta E. 9, 46. A. 1, 4. 8, 526. 9, 582. 12, 199. 582. Cir. 198. bisyllaba quomodo collocari soleant A. 1, 333. quae ad Casum rectum pertinent, ad Casum regentem accommodantur A. 8, 526. 12, 739. activa et passiva signif. usurpantur A. 11, 364. (et Participia) non Subiecti, sed Praedicati genus sequuntur A. 6, 449. duo sine copula uni Substant. iuncta G. 1, 407. A. 5, 24. 6, 603. neutro genere adiiciuntur Substantivis masc. et femin. gen. A. 4, 569. loci et temporis ad ipsos homines relata A. 4, 303. 5, 162. a vestitu, armis cett. ad ipsos homines translata A. 9, 270. 10, 722. pro Adverb. adduntur Particip. A. 8, 559. ex Particip. Perf. Pass. orta et cum Praep. *in* composita respondent Adiect. in *bilis* A. 3, 420. 10, 174. partitive usurpata et cum Genit. constr. A. 4. 576. per prolepsin usurpata G. 2. 219. 353. A. 2, 736. 3, 30. 237. loco Genitivi Obiecti A. 2, 584. possessiva pro patronymicis A. 4, 471. in *ius* et *icus* missa A. 1, 119. insolita ratione formata A. 3, 602. 4, 552. 9, 285. 10, 351. 11, 247. patronymica Graec. ratione formata A. 6, 844. — 2. Declin. femin. gen. Graecorum ratione in *e* terminata E. 10, 12. — 3. Declin. in *is*, *e* antiquitus erant trium terminationum in *us*, *a*, *um* A. 10, 425. — in *ficus* exeuntia A. 6, 605.
adire aliquem precando A. 8, 544. — *fama sidera* A. 4, 322. — *res arduas* Cat. 11, 62.
admonere (verberibus) A. 10, 587.
admorsus G. 2, 379.
adnare pro appellere A. 1, 538.
adnixus aliqua re A. 12, 92. — *summis viribus* A. 9, 744.
adolere E. 8, 65. G. 4, 379. — aras, focos A. 1, 704. — honores A. 3, 547.
Adonis E. 10, 18.
adorea liba A. 7, 109.
Adrastea (Nemesis) Cir. 239.
Adrastus A. 6, 480.
Adriacus vid Hadriacus.
adscire et *accire* A. 12, 38.
adscire et *adsciscere* A. 11, 308.
adsidere cett. vid. *assidere* cett.
adspargere pro adspergere A. 3, 534.
adspectare (de situ locorum) A. 1, 420.
adspicere i. q. circumspicere, invisere (nostrum *zusehen*) A. 2, 596. *adspice, ut* cum Indicativo E. 4, 52.
adspirare i. q. adiuvare A. 2, 385.
adstare, (nostrum *dastehen*) A. 1, 152. 12, 133. de spectris et simulacris A, 3, 150.
adsuescere cum Ablat. A. 7, 746. 9, 607. cum Accus. A. 6, 833.
adusque A. 11, 262.
advelare A. 5, 246.
Adverbia, ubi Adiectiva exspectaveris A. 1, 13. 21. 198. quem locum sententiae teneant G. 2, 219. alieno loco posita G. 4, 284. A. 1, 195. Adv. loci pro Pron. relat. cum Praepos. G. 1, 505. A. 1, 21., — —, alia loci significatione per appositionem adiuncta E. 1, 54. omisso verbo, quo pertinent A. 11, 728. praemittuntur vocibus, quarum signif. intendunt A. 10, 822.
advertere et *avertere* confund. A. 4, 106.
adverso flumine G. 1, 201.
— *ae* elisum sequente brevi vocali A. 10, 179.
advolare (ad aures) A. 10, 511.
adytum A. 3, 92. de sepulcro A. 5, 84.
Aeacides, Achilles A. 1, 99. 6, 58. Pyrrhus A. 3, 296. Perseus, rex Macedonum A. 6, 839.
Aeacus numen dicitur Cul. 297.
Aeaeus i. q. Colchicus A. 3, 386. Cir. 375.
Aegae, Euboeae opp., Cul. 354.
Aegaeon s. Briareus A. 6, 287. 10, 565.
Aegaeus Neptunus A. 3, 74.
aeger de animo E. 1, 13. A. 1, 208. i. q. afflictus, miser G. 1, 237. A. 2, 268. — *anhelitus* A. 9, 814.

sidera tollere A. 9, 637. *animis* et *armis* confusa A. 11, 854.
Anio, fluvius gelidus A. 7, 683.
Anius, rex A. 3, 80.
Anna, Didonis soror A. 4, 9. al.
annuere, nutu promittere A. 1, 250.
annus pro anni tempore E. 3, 57. A. 6, 311.
Anser, pessimus poëta E. 9, 36.
anseres in Capitolio A. 8, 655.
Antaeus A. 10, 561.
Antandrus, oppidum A. 3, 6.
ante adverb. ante Accus. E. 1, 70. G. 3, 552. pleonastice post *prius* A. 4, 27. omittitur Cir. 130. *ante annos*, *ante diem* A. 4, 620. 9, 311. — *alios* Comparat. et Superlat. adiectum A. 1, 347. — *exspectatum* G. 3, 348. — *oculos* A. 12, 638. — *omnes*, *alios* cett. A. 5, 318. — *praecedere*, *praesentire*, *praescire* etc. A. 9, 47. — *tubam* et sim. A. 11, 424.
antefixa (spolia) A. 7, 183.
Antemnae, oppidum A. 7, 631.
Antenor A. 1, 242.
Antenoridae A. 6, 484.
antequam cum Indic. et Coni. G. 4, 306. cum *prius* coniunctum A. 4, 24.
antes, ordines vitium G. 2, 417.
Antheus, A. 1, 181. 510. 12, 443.
Antigenes, puer rusticus E. 5, 89.
Antiphates, Sarpedonis fil. A. 9, 696.
antiquus i. q. pristinus A. 1, 23. 2, 188. i. e. nobilis A. 12, 530. de locis A. 1, 12. *antiqua virtus*, *religio* cett. A. 3, 342.
Antonius in pugna Actiaca A. 8, 685.
Antonius Musa, medicus Cat. 13, 1.
Antor, Herculis comes A. 10, 779.
antrum arboris G. 4, 44. — *Sibyllae* A. 6, 11.
Anubis A. 8, 698.
anus alii Subst. per appositionem adiectum A. 7, 419.
anxius timor angit (*anxius angor* cett.) A. 9, 89.
Anxur, oppidum (et *Iupiter Anxur* s. *Anxurus*) A. 7, 799.
Aones montes E. 6, 65.
Aonius E. 10, 12. G. 3, 11.
aperire syrtes A. 1, 146. *aperiri* i. q. in conspectum venire A. 3, 275. de sideribus A. 8, 681. *apertum coelum* A. 8, 523.
apum natura et cura G. 4, 1 sqq.
apex flammae A. 2, 683. pro summo montis cacumine A. 4, 246. de arboris vertice A. 7, 66.
Aphaea Cir. 303.
apices flaminum A. 8, 664.
apium G. 4, 121. — in coronamentis usurpatum E. 6, 68.
Aphidnus A. 9, 702.
Apollinis Palatini templum A. 8, 720.
Apollo Actius A. 8, 704. *Arcitenens* A. 3, 75. *auratus*, navis tutela A. 10, 171. *Clarius* A. 3, 360. *Grynaeus* A. 4, 345. *Nomius* E. 5, 35. *pulcher* A. 3, 119. *Thymbraeus* G. 4, 323. Troiae conditor G. 4, 36. et Troianorum patronus A. 6, 56. antiquis Romanis ignotus E. 4, 10.
Aposiopesis E. 3, 8. A. 1, 135.
Appenninicola A. 11, 700.
Appenninus, mons A. 12, 703.
Appositio sententiae alicui interposita E. 1, 70. per Pronomen relat. et Verbum aliquod solvenda E. 2, 3. A. 9, 132. per synesin A. 1, 339. per Genit. (*urbs Patavi*, *flumen Eridani* etc.) A. 1, 270. 6, 659. 12, 546. Apposit. genus parentheticum E. 2, 3. A. 8, 675. 10, 311. — — inusitatum A. 11, 213. (Vid. *Epexegesis*.)
apricus i. q. aprica amans A. 5, 128.
Aprilis mensis unde dictus G. 1, 217.
apros fontibus immittere E. 2, 59.
aptare classem velis A. 3, 472. 4, 291. — *arma* A. 2, 672. — *animos armis* A. 10, 259.
aptus i. q. coniunctus ideoque etiam instructus A. 4, 482.
aquae vivae in caede abluenda usus A. 2, 719. *aqua dulcis* E. 5, 47.
Aquarius, zodiaci signum G. 3, 304.
aque et *atque* in Codd. confunduntur G. 4, 347.
aquila, Iovis armiger A. 1, 394. 5, 255.
aquilarum et cycnorum inimicitia A. 1, 398. — et draconum certamina A. 11, 751.
Aquilonis natura G. 1, 460. 3, 197.
aquosus Orion A. 4, 52. — *piscis* G. 4, 234.
ara sepulcri A. 6, 177. — *Maxima* Herculis A. 8, 271.
Arabae pro Arabis Cir. 238.
Arabs, G. 2, 115. A. 7, 605. 8, 706.
Aracynthus, mons E. 2, 24.
arae et *altaria* quomodo differant E. 5, 65. (saxa) in mari A. 1, 109. ornantur coronis G. 4, 276. A. 1, 417. 3, 25. 6, 884. pariterque vittis moestis et cupressis A. 3, 64. 6, 215. *arae turicremae* A. 4, 453. *aras incendere votis* A. 3, 279. — *tenere*, mos precantium A. 4, 219.

concilia deorum G. 1, 24.
concilium i. q. turba, multitudo A. 3, 679.
concilium et *consilium* (discrimen) A. 2, 89. in Codd. confunduntur A. 10, 2.
concio militum A. 12, 562.
concipere foedus A. 12, 13. — *conceptus furore* Cir. 130.
conclamandi mos A. 1, 219. 4, 674.
concreti sanguine crines A. 2, 277.
concutere pro excutere A. 7, 338. — et *percutere* (discrimen) A. 6, 475.
condere bella, acta, laudes E. 5, 7. — *soles* E. 9, 52. — *se in locum* A. 2, 24. — *ensem*, *telum* in corpore A. 9, 347. — *gentem* A. 1, 33.
condicio rectius quam *conditio* A. 1, 236. *condicionem ponere* Cir. 187.
condicionales sententiae omittuntur G. 3, 562.
conferre certamina A. 10, 146.
confici vulneribus A. 11, 824.
confidere absolute A. 1, 452.
confieri A. 4, 116.
confiteri se aliquem A. 2, 591.
conflare G. 1, 508.
confundere foedus A. 5, 496.
congemere de inanimis A. 2, 631.
congeminare securim A. 11, 696.
congerere (nidum) absolute E. 3, 69.
congredi non constr. c. Acc. A. 12, 342.
coniugium pro coniuge A. 2, 579. Cir. 73. quid significet A. 1, 73.
Coniunctiones omiss. A. 2, 803.
Coniunctivus et Indicativus confusi E. 2, 27. 10, 33. A. 1, 49. 5, 346. al. — — — in interrogatione G. 2, 434. — — — in apodosi sententiae condition. A. 1, 374. Coniunct. pro Optativo A. 4, 678. 683. 6, 62. 11, 513. post Pron. relat. ex Adiect. pendens A. 2, 346. 6, 591. Coni. Praes. quomodo ab Indicat. Fut. differat A. 1, 49. — — et Imperf. Verb. *cernendi, putandi, sciendi, dicendi* cett. A. 4, 401. 8, 650. Coni. Plusquamperf. pro Coni. Futuri exacti A. 2, 94.
coniurare cum Infinitivo G. 1, 280. *coniuratus Hister* G. 2, 497.
coniux pro sponsa, amica E. 8, 18. A. 3, 330. 7, 189. — et *coniunx* G. 2, 294. A. 7, 4. Cir. 531.
connexus sententiarum liberior A. 4, 462.
conniti pro eniti E. 1, 15.
connubium et *connūbjum* A. 1, 73. — et *coniugium* quomodo differant ibid. — pro furtivo amore A. 4, 316.
Conon, mathematicus E. 3, 40.
consaeptus de hominibus Cir. 86
conscius cum Dativo A. 4, 162. *conscia fama* A. 10, 679.
conserere proelia A. 2, 397.
considere luctu A. 11, 350. — *transtris* A. 3, 289. — *in ignes* A. 2, 624. — Perfecti forma A. 3, 565. — et *consistere* confunduntur A. 8, 10.
consistere i. q. quietum, tranquillum fieri A. 1, 643. — aliqua terra A. 8, 10. — et *subsistere* quomodo differant A. 11, 609.
consors Cir. 15.
conspectus i. q. conspicuus A. 8, 588. — *e conspectu abire* A. 1, 34.
constare A. 3, 518.
constituere hostias ante aram A. 5, 237.
Constructio mutata E. 6, 74. 85. G. 1, 25. A. 2, 5. 3, 234. 10, 758. 11, 181. 12, 917.
Consualia A. 8, 636.
consulere in medium A. 11, 335. — *consule*, i. e. provide A. 9, 322.
consurgere in ensem A. 9, 749. — *in bellum*, A. 10, 90. — remis A. 10, 299.
contendere tela A. 5, 520. — pro intendere G. 3, 536. A. 9, 623. — *cursu* A. 5, 291.
contingere et *continguere* G. 3, 403. — *nares odore* A. 7, 480.
continuo i. q. principio G. 1, 356. i. q. statim G. 3, 75.
contra, e regione A. 1, 13. c. *adspicere* A. 11, 374. c. *adsistere* A. 12, 790.
contractior i. q. parcior Mor. 78.
contraria iuncta, ut se mutuo illustrent A. 3, 181.
contremere et *intremere* A. 3, 673.
contremiscere et *intremiscere* A. 3, 673.
contubernales servae E. 1, 5.
contundere populos A. 1, 264.
contus A. 5, 208.
convallis i. e. colles e convalle adsurgentes G. 2, 186.
convectare A. 4, 405.
convellere i. q. quassare A. 1, 383.
convertere viam et sim. A. 5, 582.
convexa coeli A. 4, 451. — *sidera* A. 1, 608. *convexum nemorum* A. 1, 310. *convexus trames silvae* A. 11, 515.
copa Cop. 1.
copia Sing. numero de militibus A. 2, 564. Cul. 338.
Copula. Vid. *ac, atque, et, que.* Copula in epexegesi G. 1, 498. A. 1, 30. 2, 722. vi explicativa E. 3, 34. A. 1, 111. 5, 410. 9, 306. in responsionibus adiungendis A. 1, 325. mutuam temporis rationem indicat A. 2, 781. 11, 908. continuat ora-

tionem post parentheses A. 5, 113. parenthesin incipit E. 9, 11. A. 3, 365. inaequalia membra coniungit E. 8, 3. G. 1, 142. 3, 282. 4, 8. vi hortandi praedita A. 11, 370. post *nec* vel *non* fit negativa A. 4, 236. Cul. 59. quando omittatur G. 3, 257. 481. A. 1, 90. 148. geminata pro *alius — alius* E. 1, 65. inservit figurae, quam vocant ἓν διὰ δυοῖν G. 2, 242. 4, 481. A. 1, 27. 4, 355. 5, 273. 7, 94. al. singularis eius usus G. 1, 142. 335. pro Particulis disiunct. G. 1, 442. A. 2, 36. — — adversat. A. 2, 94. 4, 76. 9, 622. — — causal. A. 10, 618.

coquere de operibus aeneis A. 7, 636. *coquunt* aliquem *curae* A. 7, 345. *coctus* i. q. igne duratus A. 11, 553.

Cora, oppidum A. 6, 776.

Coras A. 7, 672. 11, 465. 604.

corda i. q. mentes, G. 1, 123. 330. *corde secum volutare* A. 1, 50.

coriandrum Mor. 90.

Corinthia vasa G. 2, 464.

Corinthus a Mummio diruta A. 6, 837.

corna lapidosa G. 2, 34. A. 3, 649.

cornea spicula A. 9, 606.

corniger, fluviorum epith. A. 8, 77.

cornipedes pro equis A. 6, 591.

cornix fatidica E. 9, 15. (G. 1, 388.)

cornu pro arcu E. 10, 59. *cornua* Fluviorum G. 4, 371. — *antennae* A. 3, 549. — *raucum* habent *cantum* A. 8, 2. — victimarum inaurata A. 5, 366.

cornus bona bello G. 2, 447. — pro iaculo A. 9, 698.

Coroebus A. 2, 341. (386. 407. 424.)

corona regni pro diademate A. 8, 505. crateri imposita A. 3, 525. navibus imposita G. 1, 304. A. 4, 418. oleagina sacerdotum et sacrificantium A. 5, 774. circum galeas A. 7, 751. deorum et regum insigne A. 1, 655. 7, 75. cor. radiata A. 12, 162. — *tonsa* A. 5, 556. — *navalis* et rostrata A. 8, 684.

Coronae sidus G. 1, 222.

coronare vina A. 1, 724. — i. q. cingere, circumdare A. 9, 380. *coronatus lapis* Cop. 36.

corpus regni A. 11, 113. 12, 835.

corpora circumlocutioni inservit A. 1, 193. 2, 18. 5, 318. 7, 650. pro hominibus A. 1, 70. corpora vasta priorum hominum G. 1, 497. A. 12, 899. inhumata proiecta A. 9, 485. *corpore candenti, praestanti* cett. non *corpore candens, praestans* cett. Virgilius dicere solet A. 9, 563. *corpora tela exire* A. 5, 438. — *toto*, i. e. totis viribus A. 12, 920.

correptio Genit. *illius* etc. E. 1, 7. — 3. Pers. Plur. Perfecti E. 4, 61. G. 4, 393. A. 2, 774. al.

corripere i. q. vehementer movere G. 2, 510. — *viam* A. 1, 418. — *se* A. 6, 472. — *corpus* A. 3, 176. — — *e somno* A. 4, 572.

corruptiones in Codd. e sono vicini vocabuli ortae A. 1, 104.

cortex femin. genere E. 6, 63.

Corsicae taxi et mel amarum E. 9, 30.

cortina A. 3, 92.

Cortona, oppidum A. 10, 719.

coruli G. 2, 65.

Corus vid. Caurus.

coruscus deus Cir. 529. *corusci cristis* A. 9, 678. *corusca Iovis dextra* G. 1, 328.

coruscare i. q. vibrare A. 5, 642.

corvi, tempestatis praenuncii G. 1, 381. 410.

Corybantes, *corybantia aera* A. 3, 111.

Corycium lutum Cir. 317.

Corycus (*Corycius senex*) G. 4, 127.

Corydon, E. 2, 56. 5, 86. 7, 2. 40.

corylus (*corulus*) E. 1, 14.

corymbi E. 3, 39.

Corynaeus A. 6, 228. 9, 571.

Corythus, oppidum A. 3, 170. 7, 209. 9, 10. (vid. Cortona.)

corytus i. q. pharetra A. 10, 169.

Cosa s. *Cosae*, oppidum A. 10, 168.

Cossus A. Corn. A. 6, 842.

(*Cothon*, Carthaginis portus A. 1, 427.)

cothurnus pro tragico scribendi genere E. 8, 10. — venatorius E. 7, 32. A. 1, 337. — Bacchi G. 2, 8.

Cotyttia Cat. 5, 19.

crabro G. 4, 245.

Crataeis Cir. 66.

crater E. 5, 68. — praegrandis A. 9, 346.

crates, instrumentum rusticum G. 1, 95. *crates pectoris* A. 12, 508.

creare pro parere, gignere A. 10, 551.

creator, *creatrix* pro patre, matre A. 6, 367.

crebra pro crebro G. 3, 500.

crebrescere A. 3, 530.

credo intendendae negationi servit A. 10, 865. *credere ripae*, *fungis* cett. E. 3, 95. *si credere dignum* G. 3, 391. *creditus*, cui creditur A. 2, 247.

credulus cum Dativo E. 9, 34.

Cremona, urbs E. 9, 28. — *frigida* Cat. 8, 12.

crepare et *crepitare* de strepitu metal-

licorum A. 6, 209. 12, 332. de undis A. 11, 299. de famelico Cat. 5, 36. *crepantes sinus* A. 11, 775.
crepido saxi A. 10, 653.
crepitare de grandine A. 5, 459.
crepitus de fulmine A. 12, 922.
crescere in ventrem G. 4, 122. *cretus* pro natus A. 2, 74. — *a sanguine Troiano* A. 4, 191.
Cresius s. *Cressius* A. 4, 70. *Cresia prodigia* A. 8, 294. *Cressa* (non Cresa) A. 5, 285. — *pharetra* G. 3, 345. — *moenia* Cir. 384.
Creta, Iovis insula A. 3, 104. — *ἑκατόμπολις* A. 3, 106.
creta pro argilla G. 1, 179. 2, 215.
Cretenses telis venenatis usi A. 12, 858.
Cretheus, *Musarum comes* A. 9, 775. alius A. 12, 538.
Creusa A. 2, 562. (673. 736. 772.)
crimen i. q. causa mali A. 10, 188.
Crimisus, fluvius A. 5, 38.
crinale aurum A. 11, 576.
crines solvuntur a lugentibus A. 1, 480. 3, 65. item a vatibus A. 2, 403. abscinduntur mortuis A. 4, 698. pulvere turpantur Cir. 284.
crinem ducere de stellis cadentibus A. 5, 528.
criniti Apollo et citharoedi A. 1, 740.
crispare i. q. vibrare A. 1, 313.
crispum latus Cop. 2.
cristae rubrae, *rubentes*, *rutilae* A. 9, 50.
crobylus Cir. 128.
croceus color pretiosissimus G. 1, 447.
crocota Cir. 252.
crocus G. 1, 56. 4, 182. — *Cilix* Cul. 400.
crotala Cop. 2.
crudescit pugna A. 11, 833.
crudus (cestus cett.) A. 5, 69. — *ensis* cett. A. 10, 682. 12, 507. *cruda senectus* A. 6, 304.
Crustumeri, oppidum A. 7, 631.
Crustumia pira G. 2, 88.
cucumis G. 4, 122.
cucurbita Mor. 77.
cui unius syllabae G. 2, 204.
cuius, *a*, *um*, E. 3, 1.
culpa pro amore illegitimo A. 4, 172.
culpatus i. q. scelestus A. 2, 602.
culta i. q. agri G. 4, 126.
cultrix A. 3, 112. 11, 557.
cultus i. q. vestitus A. 3, 591.
cum Praep. pleonastice A. 6, 359. singularis huius Praep. usus G. 2, 424. A. 4, 514. 9, 816. omittitur E. 4, 60. 10, 24. A. 2, 122. Cul. 116. Pronn. perss. adiuncta A. 4, 115. *cum voce*, *cum precibus* A. 10, 667. — *primis* G. 1, 178. — *sole*, *cum prima luce* cett. A. 3, 568.
cum Coniunctio, non *quum* a Virgilio scribitur E. 2, 26. — post Verba audiendi et sim. E. 3, 2. temporale cum Indic. E. 10, 10. praegressa maiore distinctione pro *et tum* A. 3, 10. in re inopinata A. 3, 301. in transitu ad sequentia A. 1, 223. in protasi omittitur G. 2, 519. post *iamque* A. 3, 135. *cum iam* cum Praes. et Fut. G. 1, 450. — *primus* idem fere quod priusquam A. 6, 153. — *saepe* A. 1, 148. — *subito* A. 1, 509.
Cumae, urbs A. 3, 441. 6, 2.
cumulare altaria donis A. 11, 50. *cumulatum aliquid remittere* A. 4, 436.
cumulus aquae A. 2, 498.
cunabula i. e. patria A. 3, 105.
cunctari pro reluctari A. 5, 856.
cunei in theatris A. 5, 664. (12, 269.)
Cupavo A. 10, 186.
Cupencus A. 12, 539.
Cupido in Ascanium transformatus A. 1, 657 sqq.
Cupressus sacra A. 2, 714. in rogo A. 6, 216. — Idaea G. 2, 84.
cura pro amore et homine ipso amato A. 1, 678. 4, 1. Cir. 75. de ducibus exercituum A. 11, 519. cum Infin. A. 9, 160. *curae habere aliquem* A. 4, 520. *curam impendere* cum Infinit. G. 3, 124. *cura curarum* Cat. 7, 6.
curalium Cir. 434.
curare corpus A. 3, 511. — exercitum A. 11, 519. — i. q. velle, cum Infinit. G. 1, 39.
curculio G. 1, 186.
Cures A. 6, 812. — *severae* A. 8, 638.
Curetes G. 4, 151. (A. 3, 131.)
currentem impellere et sim. A. 11, 608.
currere de fusis Parcarum E. 4, 46. de carminibus Cir. 5. — *aequor* A. 3, 191. 5, 525. *currit fremor per ora* A. 11, 296.
currus pro equis iugalibus A. 7, 163. — pro aratro (et navi) G. 1, 174. pro navi Cir. 26. curruum usus bellicus A. 12, 291.
cursus pro volatu E. 6, 80. A. 6, 194. *cursum dare* A. 10, 870. *cursus extendere* A. 12, 909.
curvatus de undis A. 3, 564.
curvus arator E. 3, 42. *curva flumina* G. 2, 12. Cir. 413.
cuspis de inferiore parte hastae A. 12, 386. *cuspide concidere* Cat. 12, 6.
custos furum G. 4, 110. fere i. q. spe-

Dauliades, Daulis Cir. 200.
Daunius heros A. 12, 723. *Daunia gens* i. q. Rutuli A. 8, 146. — *dea* A. 12, 785.
de in Verbis compos. intensivam habet vim A. 1, 157. 3, 260. 4, 52. rerum materiam significat E. 7, 31. A. 4, 457. rem alicui ereptam indicat A. 3, 288. originem et causam indicat Cul. 392. in genere constituendo A. 10, 350. cum *di* permutatur in Codd. G. 2, 8. 354. 3, 72. A. 1, 211. 2, 398. 11, 193. al. nostrum *gleich von — weg* A. 2, 622. *de more* A. 10, 832.
deberi de certissime eventuris A. 3, 184. *debitus* A. 8, 375.
decedere de sideribus E. 2, 67. G. 1, 222. — *nocti, calori* E. 8, 88. *decedere* et *descendere* confunduntur in Codd. G. 1, 450.
Decii G. 2, 169. A. 9, 825.
declinare lumina somno A. 4, 185.
decorare animas supremis muneribus A. 11, 25.
decumanus fluctus A. 1, 105.
decurrere carmina Cul. 34.
decursio funebris A. 11, 188 sqq.
decus i. q. munus honoris causa datum A. 12, 83. — de hominibus G. 2, 40. (A. 8, 301.) — *fluviorum* de Nympha A. 12, 142.
decutere hastas A. 10, 715.
dedicandi verbum in epigrammatis omittitur E. 7, 30.
deducere naves G. 1, 255. A. 3, 71. — *rivos* G. 1, 269. — et *diducere* quomodo differant G. 2, 354. *deductum carmen* E. 6, 5.
deerraverat quatuor syllabarum E. 7, 7.
defendere alicui aliquid E. 7, 47. A. 10, 905. — i. q. servare A. 10, 709.
deficere rebus alicuius A. 6, 196. — — i. q. lassum fieri A. 11, 424.
defieri E. 8. 22.
defigere oculos loco, in loco et *in locum* A. 1, 226. — *terrae* G. 2, 290. — *terra* A. 6, 652.
deflere i. e. flendo finem facere A. 11, 59.
defluere equo A. 11, 501.
defodere (*defossi specus*) G. 3, 376.
defringere et *destringere* confusa G. 2, 300.
defrutum G. 1, 295. 4, 269.
degener i. q. humilis A. 4, 13.
degustare corpus vulnere A. 12, 376.
dehinc pro deinde A. 1, 131. — una syllaba pronuntiandum *ibid.*
dehiscat mihi terra A. 10, 675.
deiicere (*herabschiessen*) A. 5, 542. 10, 753. — de sortibus A. 5, 490. *deiecta oculos* A. 11, 480. *deiectus* i. e. qui se deiecit A. 4, 152. — i. q. privatus A. 3, 317.
deinde alio loco, quam quo pertinet, positum A. 1, 195. 3, 609. Participio Perf. Pass. adiectum A. 2, 391. per Synizesin pronuntiandum A. 1, 131. par formulae: quae quum ita sint A. 4, 561. 12, 889. numquam i. q. *iam* A. 3, 609.
Deiopea, Nympha G. 4, 343. A. 1, 72.
Deiphobe i. e. Sibylla Cumaea A. 6, 36.
Deiphobus A. 2, 310. 6, 494 sqq.
delabi, de coelo descendere A. 7, 620.
delectus et *dilectus* confusa G. 3, 72.
delere ad homines relatum A. 9, 248.
Delia i. q. Diana E. 7, 29. — pastoris amica E. 3, 67.
deliciae de amatis E. 2, 2.
Delos, insula A. 3, 73.
delphines A. 8, 673. — pernices A. 5, 595. eorum simulacra in Circo Romano *ibid.*
delubrum G. 4, 541.
demittere neci A. 2, 85. 398. 9, 527. — *aliquid in aures, in pectus* A. 4, 428. — *mentem, animum* A. 12, 609. — *uvam* G. 4, 558. — aliquo A. 5, 29. *demissus* i. q. oriundus G. 3, 35. A. 1, 288.
Demodocus A. 10, 413.
Demoleus A. 5, 260.
Demophoon A. 11, 675. Cul. 130.
demorari annos, vitam A. 2. 648.
denique, ubi *tandem* exspectaveris E. 2, 7.
dens Saturni pro falce vinitoria G. 2, 406.
densare et *densere* G. 1, 248. A. 7, 794. 11, 650. 12, 264.
densus pro creber G. 4, 347.
dentale, pars aratri G. 1, 172.
depascere altaria A. 5, 93.
depellere i. q. deorsum agere E. 1, 22. — *fetus* (ab uberibus). E. 3, 82. — cum Dat. A. 5. 726.
deponere in sponsionibus E. 3, 31. — *curas* G. 4, 531. *depositus* i. q. desperatus A. 12, 395.
Deponentia passive E. 9, 53. A. 1, 312.
deprensus i. q. oppressus A. 10, 98. — et *depressus* confusa *ibid.*
Dercennus, rex A. 11, 850.
derigere A. 3, 260. 7, 447.
deripere et *diripere* (discrimen) G. 2, 8. A. 1, 211. — *funem litore* A. 3, 266.
desaevire i. q. vehementer saev. A. 4, 52.
descendere (in campum) A. 11, 450. — *in preces* A. 5, 782.
desedi, Perf. Verbi *desidĕre* A. 3, 565.

mandi A. 2, 104. — (iuxta Pronn. personall.) nostrum *gerade* A. 8, 84.
Enipeus, fluvius G. 4, 368.
enitere, *enitescere* de humo G. 2, 211.
Entellus A. 5, 389. 426.
Eous i. q. Lucifer G. 1, 288. (A. 3, 588. 11, 4.) Adiectivum A. 1, 489. prima syllaba producta G. 1, 221.
Epanalepsis s. Epanadiplosis eorundem vocab. in initio et fine versus A. 1, 750. 11, 358.
Epanaphora E. 1, 30.
Epeos, equi Troiani conditor A. 2, 264.
Epexegesis per copulam pro Appositione G. 3, 198. 473. A. 1, 569. 12, 942. — rarior per Praep. *cum* A. 4, 514.
Ephyra, *Ephyreïa aera* G. 2, 464.
Ephyre, Nympha G. 4, 343.
Epicuri hortus Cir. 3.
Epidaurus equorum cura praestans G. 3, 44.
Epiphonema E. 8, 88.
Epirus re pecuaria florens G. 1, 59.
Epitheta non ubique addita, ubi exspectaveris G. 2, 247. non semper vera et apta a poetis eliguntur E. 5, 28. 10, 59. 66. aliis vocabulis adiunguntur, quam ad quae proprie pertinent E. 1, 53. 9, 58. G. 4, 264. A. 1, 85. 7, 483. 689. rebus ab effectu tributa G. 2, 376. pro Genitivo Obiecti G. 3, 145. originem indicantia interdum addunt singularis virtutis notionem A. 3, 69. duo quando bene iungantur sine Copula G. 1, 407. 449. 3, 28. A. 5, 24. 8, 82. a Subst. suo Copula divulsa A. 7, 464.
epulae sacrae A. 8. 175. 288. 11, 740. — ferales A. 5, 62. — deorum A. 1, 79. — *repostae* G. 3, 527.
Epulo A. 12, 459.
Epytides A. 5, 547. 579.
Epytus A. 2, 340.
equae masculis equis velociores G. 1, 59. vento gravidae G. 3, 273. equarum gravidarum cura G. 3, 138. — *furor* G. 3, 266.
eques pro equo G. 3, 116.
equus Troianus A. 2, 15. equi Agrigentini A. 3, 704. 12, 942. — caput inventum, ubi Carthago condita A. 1, 443. *equi* et *arma* A. 8, 3. equorum bonorum notae G. 3, 73. — admissura G. 3, 123. — bellico usui destinatorum educatio G. 3, 179. — morbi et cura G. 3, 498. — domitus G. 3, 190. — cultura in Italia florens A. 7, 275. confabulationes cum equis A. 10, 860.
equidem quomodo usurpetur A. 5, 56.
equitantes Venti A. 2, 418.
Erato A. 7, 37.
Erebois Nox Cul. 201.
Erebus A. 4. 510. (6, 247. 404. al.)
Eretum, oppidum A. 7, 711.
ergo E. 5, 58. G. 1, 489. in interrogatione A. 6, 456. cum Imperat. A. 2, 547. — *age* A. 2, 707.
Ericetes A. 10, 749.
Erichthonius G. 3, 113. *Erichthoniae arces* i. q. Athenae Cul. 113. i. q. Troia Cul. 335.
Eridanus G. 1, 482. 4, 372 A. 6, 659.
erigere A. 3, 423. — *angues*, de Furiis A. 7, 450. — *flammas*, *fluctus* A. 3, 576. — et *adrigere* (animum) quo discrepent A. 1, 579.
Erigone G. 4, 33.
Erilus, Praenestinus A. 8, 563.
Erinys una *n* scribendum A. 2, 337. — pro exitio A. 2, 573.
eripere vocem ex ore loquentis A. 7, 118. — *fugam* A. 2, 619.
Eriphyle A. 6, 445.
errat sermo in ore Cir. 356. *errans hedera*, *amnis* cett. E. 4, 19. *errantes oculi* morientium A. 4, 691. *erratus* pro pererratus A. 3, 690.
error pro fraude A. 2, 48. pro insano amore E. 8, 41. pro furore G. 3, 513.
erubescere aliquid A. 2, 542.
eruca (Venerem revocans) Mor. 85.
erumpere locum pro ex loco A. 1, 580. — *se* G. 4, 368.
ervum E. 3, 100.
Erymanthus, mons A. 5, 448.
Eryx, mons A. 1, 570. 10, 36. 12, 701. heros A. 5, 24. 392. al.
esse pro licere E. 10, 46. G. 4, 447. Cat. 6, 1. i. q. edere G. 1, 151. cum Dat. i. q. existimari E. 7, 70. A. 11, 416. cum Adverbio (i. q. se habere) Cat. 11, 17. pro vivere A. 2, 325. omittitur E. 1, 55. A. 5, 822. 6, 866. *esse alicui aliquid* A. 8, 65. *es* omissum A. 1, 237. *est*, *est* per Anadiplosin A. 9, 205. *esto* A. 4, 35. 7, 313.
essedum Belgicum G. 3, 204.
et (vid. *Copula*) uni vocabulo postpositum E. 1, 35. 4, 63. Cir. 79. tertio loco a Virgilio non collocatum A. 9, 245. tamquam anacrusis praemittitur vocabulis graviter pronuntiandis E. 2, 44. in interrogationibus E. 1, 27. vi explicativa prae-

experto credere A. 11, 283.
explere alqm alicuius rei A. 3, 586. — currendo A. 12, 763.
expugnare pudicitiam, toros A. 10, 92.
exsanguis i. q. perterritus A. 2, 212.
exsaturabilis A. 5, 781.
exscindere gentem A. 4, 425.
exsequi iussa, imperium A. 4, 425.
exsequiae nocturnae A. 11, 142.
exsertare A. 3, 425.
exsertus i. q. nudatus A. 1, 492.
exsilium et *exitium* confusa A. 10, 850. *exsilia* numero plurali A. 2, 780.
exsomnis i. q. insomnis A. 6, 556.
exsors i. q. expers A. 6, 428.
exspectare i. q. morari A. 4, 225.
exspergere, exspersus A. 3, 625.
exspirare flammas A. 1, 44.
exstinxem et sim. formae A 4, 606.
exsultare de aqua aestuante A. 7, 464. — *animis* A. 2, 386. *exsultantia corda* G. 3, 105.
exsuperare i. q. crescere A. 12, 46. i. q. praetervehi A. 3, 698. i. q. vincere A. 7, 591.
extendere virtutem factis A. 6, 807. — *famam* — A. 10, 468. — *cursus* A. 12, 909.
exterritus i. q. furens G. 3, 434. — i. q. graviter perculsus A. 4, 571.
extispicium A. 4, 63.
extollere et *premere* oppos. A. 11, 401.
extorris finibus A. 4, 616.
extorum usus in lustrationibus A. 8, 183.
extremus de eo, qui ad finem laborum pervenit G. 2, 417. — *ignis, extremum lumen* A. 9, 351. *extrema pelagi* A. 8, 333. — *pati* A. 1, 219.
extundere de fabris A. 8, 665.
exuberare i. q. abundare G. 1, 191.
exuere mentem, animum A. 4, 319. — *artus, membra* A. 5, 423.
exustus ager G. 1, 107. *exusta palus* G. 3, 432.
exuviae E. 8, 91. A. 9, 307. *exuvias ponit serpens* G. 3, 437.

Fabaris, fluvius A. 7, 715.
fabarum satio G. 1, 215.
Fabii A. 6, 845.
Fabius Maximus A. 6, 846.
Fabricius A. 6, 845.
facere cum Infin. A. 2, 538. 8, 630. i. q. sacrum facere E. 3, 77. — *carmina* E. 3, 86. — *vela* A. 5, 281. — *pedem* (in navigatione) A. 5, 830. — *maximum*, E. 10, 72. *Quid facerem?* E. 1, 41.
facies i. q. visum dirum, monstrum A. 2, 622. 8, 298. de rebus inanimatis A. 2, 412. *faciei* et *vultus* discrimen A. 1, 684.
facilis c. Dat. i. q. aptus G. 2, 223. i. q. felix A. 1, 445. i. q. flexibilis G. 1, 266. — *iactura* A. 2, 646. — *tornus* E. 3, 38. — *victus* G. 2, 460. — *faciles animi* G. 3, 165. — *Nymphae* E. 3, 9. — *oculi* A. 8, 310.
facta atque infecta A. 4, 190.
Fadus A. 9, 344.
fagina pocula E. 3, 37.
fagus 4. Decl. flexum G. 2, 71. *fagi* (prope Mantuam) E. 1, 17.
falarica A. 9, 705.
Falernum vinum G. 2, 96.
Falisci A. 7, 695.
fallacia et *pellacia* confusa G. 4, 443.
fallere amorem cett. A. 4, 85. — *aliquid* pro mentiri A. 1, 684. — *dextras dominorum* A. 6, 613. — pro *clam ferire* A. 9, 572. *fallor* pro falsus sum Cir. 432. *falsus* i. q. fallens G. 1, 463.
falx vinitoria E. 4, 40. G. 1, 157. — pro rudi scalpello Cul. 85.
Fama A. 4, 173. — *impia* A. 4, 298. — alata A. 9, 473. — *inanis* A. 4, 218. *fama est, fuit* E. 9, 11. A. 12, 735. *fama sidera adire* A. 4, 322. *famam extendere factis* A. 10, 468.
fames auri cett. A. 3, 57.
fandi fictor A. 9, 602. *fando audire* A. 2, 81. *fandum atque nefandum* A. 1, 543.
far G. 1, 73. — *pium* A. 5, 745.
farrago G. 3, 205.
fas de eo, quod fieri potest A. 7, 692. — *omne abrumpere* A. 3, 55. — cum Genit. Obiecti Cul. 287.
fascinatio E. 3, 103.
fascini feriati Cat. 5, 20.
faselus vid. *phaselus*.
fastigium i. q. profunditas G. 2, 228.
fata maiora et minora A. 3, 374.
fatalis manus Etruscorum A. 12, 232.
fateri, verum indicare A. 3, 612.
fatifer ensis A. 8, 621. — *arcus* A. 9, 631.
fatigare i. q. impellere, A. 4, 572. i. q. crebro tractare A. 8, 94. i. q. vexare A. 1, 280. — *silvas* A. 9, 605.
fatiscere G. 1, 180. A. 9, 809.
fatum evitari non potest A. 10, 467. fata a diis differri possunt, mutari non possunt A. 1, 357. 10, 621. fatorum et futurorum nescii homines A. 10, 501. *fatum rerum* G. 1, 416. *fata* i. q. oracula A. 1, 382.

— *inveniunt viam* A. 10, 113. — *manent aliquem* A. 10, 438.
Faunus, Pici fil., 7, 47. 213. 12, 766. eius oraculum in luco Albuneae A. 7, 81. 102. 254. 368. *Fauni* E. 6, 27.
favere ore, linguis A. 5, 71.
favi, eorum cura G. 4, 214. 228. 239.
fax de meteoris A. 2, 694. face ferroque A. 4. 626. *faces* i. q. torres, titiones A. 1, 150. facibus in pugna pro telis utebantur A. 10, 131.
fecundum pectus A. 7, 338.
fel veneni A. 12, 857.
felix i. q. fecundus E. 5, 37. i. q. propitius E. 5, 65. active pro: felicem reddens A. 1, 330. cum Genit. G. 1, 277. A. 7, 725. cum Infinit. G. 1, 284. — *hostia* G. 1, 345. *felices dies* G. 1, 277.
femineae curae A. 7, 345.
fenestra de quocunque foramine A. 2, 482. 3, 152.
ferale carmen A. 4, 462. 6, 216. *ferales cupressi*, *feralia* A. 6, 216. ferales epulae A. 5, 62.
ferax (*fertilis*) cum Dat. G. 2, 222.
fere i. q. plerumque G. 2, 203.
ferina pro carne ferina A. 1, 215.
fermentum G. 3, 380.
Feronia, mater Herili A. 8, 569.
Feroniae lucus A. 7, 800.
ferrati Belli postes A. 7, 622.
ferre pro adferre A. 1, 463. pro auferre E. 5, 34. 89. pro nuntiare A. 1, 645. i. q. progignere A. 3, 43. pro inferre A. 5, 282. de fato A. 3, 7. nostrum *mit sich bringen* A. 2, 34. — *iter*, *cursum* A. 7, 811. — *manum in proelia* A. 5, 403. — *pedem* G. 1, 11. — *preces* A. 8, 60. — *rates*, pro impellere A. 10, 295. — *se* A. 4, 11. 5, 373. — *in lucem* A. 9, 332. *ferri per ora* A. 12, 215. *ferens ventus* A. 3, 473. *fertque refertque* A. 4, 438.
ferreus i. q. validus G. 2, 44. — *ager* A. 11, 601. — *somnus* A. 10, 745. *ferrea iuga* G. 2, 501.
ferruginea cymba Charontis A. 6, 303.
ferrugo A. 1, 467. — *Hibera* A. 9, 582.
ferrum et *bellum* confusa A. 6, 553. *ferro flammaque*, *ferro atque igni* et sim. A. 4, 626.
ferula, frutex E. 10, 25. G. 3, 415.
ferum pro equo A. 2, 51.
fervĕre pro *fervēre* G. 1, 456. de locis frequentatis A. 4, 407. de hominibus A. 9, 693. de rebus A. 1, 436.
Fescennia, oppidum A. 7, 695.
fessus i. q. aeger G. 4, 265. — *rerum* A. 1, 178. *fessae res* A. 3, 145. — *naves* A. 1, 168.
festinare aliquid A. 4, 575. 6, 177.
fetus E. 1, 50. G. 1, 81. — de fructibus cuiusvis generis G. 1, 55.
fibula mordet A. 12, 274. — cicadae formam referens Cir. 128.
Fidenae, Latinorum oppid. A. 6, 773.
fides deorum, oraculorum A. 6, 346. i. q. certa persuasio, nuntiatio A. 3, 375. de foederibus A. 7, 235. (10, 71.) — *supplicis* A. 2, 541.
Fides, numen A. 1, 292. 9, 260.
fida litora, i. e. tuta A. 2, 400. *arma* A. 7, 640. 9, 707. *fidissimus* cum Gen. A. 12, 659.
fiducia pro confidentia A. 1, 132.
figere pro transfigere E. 2, 29. A. 10, 382. — *humo plantas* G. 4, 115. — *leges* A. 6, 622. *fixus dolore* A. 7, 290. *fixum sedet animo* A. 4, 15.
filix, herba G. 2, 189.
findere rostris terram A. 10, 295.
fingere i. q. comere, ornare A. 4, 148. — *corpora lingua* A. 8, 634. — *equum* A. 6, 80. — *vites* G. 2, 407.
finis vox gen. comm. A. 3, 145. 5, 384. 10, 116. *sine fine* A. 2, 771.
firmare omina A. 2, 691.
firmus et *firmare* de corporis viribus E. 4, 37.
fiscella E. 10, 71.
fiscina G. 1, 266.
fistula E. 2, 36. — *cera iuncta* E. 3, 25.
flagellum G. 2, 299.
flagrare latratibus Cul. 219. *flagrantes* (pudore) *genae* A. 12, 65.
flamma metaphorice A. 2, 585. — pro taeda ardente A. 6, 518. κατ' ἐξοχήν de amore A. 1, 637. in altum emicans boni ominis G. 4, 385. flammae e capite micantis prodigium A. 2, 680. de ardore pugnae A. 12, 811.
flammatum cor A. 1, 50.
flammea nuptarum Cir. 317.
flatus i. q. arrogantia A. 11, 346.
flava Ceres G. 1, 96. *flavi crines* pulchri A. 4, 559.
flavens prima lanugine malas A. 10, 324.
Flavina s. *Flavinium*, Etruriae oppid. A. 7, 696.
flectere aliquem A. 4, 35.
flere cum Dat. constr. E. 2, 5.
flictus A. 9, 667.
(*florei crines* A. 12, 605.)
florere in armis Cir. 110. — *aetatibus* E. 7, 4. *florentes aere catervae* A. 7, 804. — *herbae* i. q. nitentes G. 3, 126.

fluctuare aestu de hominibus A. 12, 486.
fluctus irarum, *curarum* cett. A. 4, 532. 8, 19. 12, 831.
fluenta Anienis cett. G. 4, 369.
fluere de vino G. 2, 100. de capillis A. 4, 147. de vestibus A. 1, 320. de hominibus A. 11, 236. i. q. diffluere A. 2, 169. — *tabo*, *unguento*, *sudore* cett. A. 3, 626. *fluentes rami* G. 2, 370.
flumen pro magna copia G. 3, 310. *flumina* de uno flumine E. 1, 52. — *curva* G. 2, 12.
fluvii cur *patres* et *genitores* appellentur G. 4, 355. — inferorum A. 6, 295. fluviorum nomina pro accolarum G. 1, 509. 2, 30. 225. 479. et pro regionum ad eos sitarum A. 7, 714. — — ad homines transferuntur A. 7, 532. — simulacra A. 8, 712. — dii cornibus taurinis instructi G. 4, 371. A. 8, 77. *in fluvio* pro: in ripa fluvii E. 7, 66.
fluxae res A. 10, 88.
focus in mediis aedibus ardens A. 7, 13.
foedare i. q. vulnerare, lacerare A. 2, 55. 7, 575. — *pulvere crines* A. 12, 99.
foedus pro pace A. 10, 91. — *ferire*, *icere*, *percutere* A. 10, 154. — *concipere* A. 12, 13. *foedera* i. q. condiciones, 1, 60. — de naturae legibus A. 1, 62. — thalami A. 4, 339. foederum faciendorum ritus A. 8, 639. 12, 117. 196. 234. 7, 136.
fons pro aqua eius G. 4, 376.
fori in alvearibus G. 4, 250. — navium A. 4, 605.
formae luporum A. 7, 18.
formare i. q. aedificare A. 9, 80.
formicae nocentes G. 1, 186. tempestatis nuntiae G. 1, 379.
formidatus i. q. formidabilis A. 3, 275.
formido E. 4, 14. A. 7, 608. — de funiculo venatorum G. 3, 372.
formosus Apollo E. 4, 57.
fors adverbialiter usurpatum A. 2, 139. — et *sors* E. 9, 5.
forsan A. 1, 203.
forsitan G. 2, 288. A. 2, 506.
fortasse, Gr. πού, nostrum *wohl* A. 10, 548.
forte, *eben*, *gerade* A. 6, 171.
fortis equus A. 11, 705. — *colonus* (agricola) G. 3, 288.
fortuna iuvat audentes et sim. A. 10, 284. fortunae invidia A. 11, 43. *fortunam tentare* A. 11, 416.
fortunatus cum Gen. A. 11, 416. fortunatorum apud inferos sedes A. 6, 638.
Foruli, vicus A. 7, 714.
forum indicere A. 5, 758.
fovere de amore E. 3, 4. i. q. curare, mederi G. 2, 135. A. 12, 420. i. q. consilium animo volvere A. 1, 18. — *amplexu* A. 4, 686. 8, 388. — — *colla* A. 10, 838. — *famam*, *spem* A. 4, 218. — *gremio* A. 1, 692. — — *hiemem* A. 4, 193. — *humum*, *locum* G. 3, 420.
fragilis laurus i. q. crepitans E. 8, 82.
frangere (dentibus, morsu) G. 2, 72. — *saxo* i. q. molere G. 2, 267. *frangi* de sono A. 12, 923. *fractus bello* A. 2, 13.
fraus i. q. culpa, scelus A. 9, 428.
fraxinus E. 7, 65. G. 2, 359. A. 6, 181. 11, 136.
fremere de equis G. 1, 12. de leonibus A. 12, 8. de cantu incondito A. 4, 146. in luctu A. 4, 668. de montibus silvosis A. 12, 702. de undis A. 11, 299. 12, 702. i. q. murmure adsensum significare A. 1, 599. 5, 555. cum Accus. rei A. 5, 555. 7, 460. 11, 132. — et *premere* confusa G. 3, 85.
fremitus pugnantium A. 2, 338.
fremor verborum A. 11, 297.
frena spumantia A. 4, 135.
frenare iram et sim. A. 12, 499. *frenat glacies cursus aquarum* G. 4, 136.
fretum omnino pro mari G. 1, 327.
frigida bello dextera A. 11, 338. — *lumina* A. 11, 818. *frigidus anguis* E. 3, 93. — *annus* i. q. hiems A. 6, 311. — *sanguis* A. 10, 452.
frigidulus Cir. 251.
frigus pro hieme E. 2, 22.
frondator E. 1. 57. (G. 2, 362.)
frontem mediam dividere A. 9, 750.
fuat ἀρχαϊκῶς pro *sit* A. 10, 108.
fuci G. 4, 168. (244. A. 1, 435.)
Fucinus lacus A. 7, 759.
fucus, alga G. 4, 39.
fuga pro celeri cursu G. 3, 142. A. 1, 317. *fugam agitare* A. 2, 640. — *eripere* A. 2, 619.
fuisse pro vixisse, periisse A. 2, 325.
fuit (*fuimus*) pro abiit, desiit A. 7, 413.
fugere i. q. in exilium abire E. 1, 4. — i. q. e conspectu auferri A. 5, 629. (pro recusare) cum Infin. A. 9, 200.
fulex s. *fulica* G. 1. 363.
fulgĕre, Verb. 3. Coniug. A. 6, 827.
fulmen in πυρομαντίᾳ fatale A. 10, 177. coelo sereno G. 1, 487. a Iove missum G. 1, 328. a Venere A. 8, 427. Salmoneus fulmina imitatur A.

rem animi affectum indicat A. 2, 686. Inf. Act. et Pass. ab eodem Verbo pendens A. 3, 61. — Praes. pro Fut. post verba *sperandi*, cett. A. 3, 18. — Pass. per Paragogen formatus G. 1, 354. Perfecti ἀοριστικῶς A. 3, 606. 6, 79. — — *rediisse, petiisse, periisse* cett. A. 5, 196.
inflectere sensus A. 4, 22.
informis terra ob hiemem G. 3, 354.
infractus i. q. prorsus fractus A. 5, 784. 9, 499. 12, 1.
infrenare currus A. 12, 287.
infreni Numidae A. 4, 41. — *equi* A. 10, 750.
infula hostiarum G. 3, 487. — sacerdotum A. 2, 430.
ingemere, ingemiscere cum Dat. et Acc. (E. 5, 27.) A. 4, 369.
ingeminare plausu A. 1, 747.
ingeniis et *ingentis* confusa G. 2, 382.
ingens i. q. magnus, gravis A. 5, 487. — de magna copia A. 1, 640. 3, 466. *ingentem sese ferre* A. 9, 597.
inglorius G. 2, 486. A. 9, 548.
ingluvies G. 3, 431.
ingratus salutis A. 10, 666.
ingravare A. 11, 220.
ingredi pro dicere incipere A. 4, 107. absolute de magna re suscipienda G. 1, 42. arrogantiam indicat A. 5, 69. — *laudes alicuius* G. 2, 175.
ingruere A. 2, 301.
inguen pro immoderata libidine Cir. 69.
inhaerere cum Abl. A. 10, 345.
inhiare aliquid G. 2, 463. — i. q. cupide spectare A. 4, 64.
inhonestus i. q. foedus A. 6, 497.
inhorrere de rebus erectis et exstantibus G. 3, 314. de apro setas erigente A. 10, 711. i. q. tremulo motu agitari A. 3, 195.
inhospita Syrtis A. 4, 41.
inhumati non vecti a Charonte A. 1, 353. 3, 67. 6, 316. 325. 373.
iniicere manus de Parcis et Morte A. 10, 419.
inire pro incipere E. 4, 11.
innare flumina pro navigare per ea A. 6, 369. —, *innatare undam* G. 2, 451. 4, 271. (A. 6, 134.)
innectere moras A. 4, 51.
innocuus, cui non nocetur A. 10, 302.
innupta Minerva A. 2, 31.
inolescere G. 2, 77.
inops animi, consilii A. 4, 300.
Inous Melicertes G. 1, 437. — *Palaemon* A. 5, 823.
inquit additum post antecedens Verbum dicendi A. 2, 78. 11, 41. (Vid. *ait.*) — omissum A. 3, 85.
insanire de amantibus E. 10, 22.
insanus i. q. ingens A. 6, 135. — de bello A. 7, 461.
insequi i. q. instare G. 1, 165. i. q. tractare Cir. 327.
inserere arbores E. 1, 74.
insertare A. 2, 672.
insidĕre et *insidēre* A. 1, 719.
insignia (arma) A. 2, 389. — honorum in funeribus deponebantur A. 11, 89.
insignis absolute positum A. 7, 762.
insincerus G. 4, 285.
insinuare pro se insinuare A. 2, 229.
insistere cum Acc. G. 2, 164. A. 6, 563. 7, 689. i. q. inhaerere cogitationi A. 4, 533. — *ore* A. 12, 47.
insitio arborum G. 2, 32. 69. 73. 78.
insolitus active G. 3, 543.
insomnia (*wache Träume*) A. 4, 9.
insonare cum Abl. rei, qua fit strepitus A. 5, 579. — *verbera* de Furiis A. 7, 451. — et *intonare* quomodo differant A. 7, 515. (8, 239.)
inspicare faces G. 1, 292.
instar quantum A. 6, 866.
instare operi A. 1, 423. — *aliquid* G. 1, 220. A. 8, 434. — *ore* A. 12, 47. — absolute A. 1, 423.
instaurare animum A. 2, 451. — *diem donis* A. 4, 63. — i. q. rependere A. 6, 530.
instimulare furentem A. 11, 610.
instratus i. q. non stratus G. 3, 230.
instruere aciem cett. A. 8, 676.
instrumenta artis, a qua receditur, diis suspensa E. 7, 24. — operis rustici G. 1, 150.
insulae omnes *altae* dicuntur A. 3, 76.
insularum nomina ut urbium construuntur A. 3, 162.
insultare nemora A. 7, 580. *insultans* pro exsultans A. 2, 330.
insuper cum Abl. A. 9, 274. — *addere* A. 2, 593. — *imponere* A. 1, 61.
insurgere de pugnantibus A. 5, 443. — *altius* A. 11, 697. — *arduum* A. 11, 755. — *remis* A. 3, 207.
intactus i. q. castus, de virgine A. 1, 345. — *iugo* G. 4, 540.
integer aevi (de iuventute) A. 2, 638. 9, 255. producitur in Casib. obliq. E. 4, 5. *ab integro* ibid.
intemeratus A. 2, 143. 3, 178. — de castis A. 11, 584.
intempesta nox G. 1, 247. A. 3, 587.
intendere locum sertis A. 4, 506. —

lavare sanguine et sim. A. 12, 722.
lavere G. 3, 221.
Lavinia A. 6, 764. 7, 52. 71, 268.
Lavinium A. 1, 270. 6, 94.
Lavinius Adiect. producitur, *Lavinium*, oppidi nomen, corripitur A. 4, 236.
Laurens Thybris A. 5, 797. et al.
Laurentia castra A. 10, 635. — *palus* A. 10, 709. *Laurentiae nymphae* A. 8, 71.
Laurentum A. 7, 61.
laurus 4. Decl. E. 6, 83. — crepitans in flamma bonum omen E. 8, 82.
Lausus, Mezentii fil. A. 7, 649. 10, 426.
laxare rudentes A. 3, 267.
Leandri traiectus Hellesponti G. 3, 258.
lebetes Dodonaei A. 3, 466. — praemium in ludis A. 5, 266.
Leda A. 1, 652.
Ledaea Helena A. 7, 362. — *Hermione* A. 3, 328.
legere oram E. 8, 7. — *orbes* (viae) A. 12, 481, — *pontum* A. 2, 208. — i. q. carpere E. 8, 38.
legifera Ceres A. 4, 58.
leguminum satio G. 1, 193.
Leleges A. 8, 725.
Lemnius pater, i. e. Vulcanus A. 8, 454.
Lenaea Athenis celebrata G. 2, 382.
Lenaeus i. q. Bacchus G. 2, 4. — *honor* A. 4, 207.
lenire hominem A. 4, 393.
lentare A. 3, 384.
lentes Pelusiacae G. 1, 228.
lentescere G. 2, 250.
lentus i. q. securus, otiosus E. 1, 4. — i. q. flexibilis E. 3, 38. A. 7, 165. — et *laetus* confusa E. 7, 48.
leones Gaetuli A. 5, 351. Poeni E. 5, 27. Phrygii A. 10, 157. in Europa viventes E. 5, 27. biiugi A. 10, 253. leonis exuviis induti A. 7, 666. 8, 552. Comparatio cum leone A. 9, 339. 792. 10, 454. 723. 12, 4.
Lernaea hydra et palus A. 6, 287. al.
Lesbos, insula G. 2, 90.
letare Cul. 324.
Lethaeus somnus, *lethaea papavera* G. 1, 78. 4, 545.
Lethe A. 6, 714. 749. 705.
letum de rebus A. 5, 690. *leto sternere* A. 8, 566.
Leucaspis A. 6, 334.
Leucata, promont. A. 3, 274.
Leucate fervens A. 8, 677.
levare aliquem auxilio A. 4, 538. — *aestus* A. 7, 495. — *viam sermone* A. 8, 309.
lēvis i. q. lubricus A. 5, 328. — *clipeus* A. 7, 626. *lēves humeri*, *lēve pectus* A. 7, 815. 11, 40.
lēvis terra opponitur pingui G. 2, 92.
lex, (*sub leges se dare*, *s. l. ire* cett.) A. 4, 618.
libare et *gustare* quo differant E. 5, 26. — *in mensam* A. 1, 736. — *oscula* A. 1, 256. — *altaria* A. 12, 174.
libatio A. 3, 67.
Liber i. q. Bacchus E. 7, 58. al.
liber Adi. cum Gen. A. 10, 154.
Liberalia Bacchi E. 5, 67.
liberi de uno tantum filio A. 10, 532.
Libethrus, *Libethrides Nymphae* E. 7, 21.
Libra (sidus) librat horas G. 1, 208.
libra: ex ea expenduntur heroum fata A. 12, 725.
librare hastam, *telum* A. 9, 417. 10, 480.
libri Sibyllini A. 6, 71. 73.
libum E. 7, 33.
Liburni A. 1, 244.
Libys pro Libycus Cir. 440.
Libystis ursa A. 5, 37. 8, 368.
licet adiuncto Dat. et Acc. cum Infin. quomodo differat A. 10, 47.
Lichas A. 10, 315.
licia G. 1, 285.
Licymnia A. 9, 546.
Ligea, Nympha G. 4, 336.
Liger A. 9, 571. 10, 576. 584.
lignum pro arbore A. 12, 767.
ligones vinitorum G. 2, 399.
Ligures A. 10, 185. 11, 701. laboribus adsueti G. 2, 168. perfidia infames A. 11, 701.
Ligus i. q. Ligur A. 11, 715.
ligustrum E. 2, 18.
Lilybaeum promont. A. 3, 706.
limbus A. 4, 137.
limen curriculi A. 5, 316. — tangere ominosum A. 2, 242. — *vitae* A. 7, 598. — pro ianua Cir. 221.
limitem agere ferro A. 10, 514.
limites agrorum G. 1, 126.
limus, vestimentum A. 12, 120.
(*λινόπτης* E. 3, 75.)
linquere animam A. 3, 140.
lintea dare A. 3, 686.
lintres in re rustica G. 1, 262.
Linus, vates E. 4, 57. 6, 67.
Lipara, insula A. 8, 417.
liquefactus i. e. putrefactus G. 4, 555. *liquefactum plumbum* A. 9, 588.
liquentia flumina A. 9, 679.
liqui i. q. defluere G. 2, 187. i. q. diffluere A. 3, 28.
liquidus aër G. 1, 404. — *ignis* E. 6, 31. — *et liquens*, voces prima

petulci hoedi G. 4, 10.
Phaeaces A. 3, 291.
Phaedra A. 6, 445.
Phaëthon pro Sole ipso A. 5, 105.
Phaëthontiades E. 6, 62.
phalanx de classe A. 2, 253.
phalarica vid. falarica.
phalerae A. 5, 310. 9, 359.
Phaleris A. 9, 762.
Phanaeum vinum G. 2, 98.
Pharo s. *Pharus* Rutulus A. 10, 322.
phaselus, planta G. 1, 227. — navigium G. 4, 289.
Phasis, fluvius G. 4, 367.
Phegeus A. 5, 263. alius 12, 371.
Pheneus, urbs Arcadiae A. 8, 165.
Pheres A. 10, 413.
Philippi G. 1, 490.
Phillyrides, Chiron G. 3, 550,
Philoctetes A. 3, 402.
Philomela E. 6, 79. G. 4, 512.
philosophiae et naturae studium iucundissimum G. 2, 475. 490.
Phineus, rex Thraciae A. 3, 211.
Phlegethon, fl. Tartareus A. 6, 551.
Phlegraei campi A. 3, 578. *Phlegrus* pro Phlegraeus Cul. 27.
Phlegyas apud inferos A. 6, 618.
phocae G. 3, 543. (4, 395.)
Phoebe G. 1, 431. (A. 10, 216.)
Phoebigena i. q. Aesculapius A. 7, 773.
Phoebus E. 6, 66. al. — *niveus* Cat. 11, 1. *Phoebi chorus* i. q. Musae E. 6, 66.
Phoenissa A. 1, 670. et al.
Phoenix, Graecus A. 2, 762. alius Cir. 220.
Pholoë, serva A. 5, 285.
Pholus, Centaurus G. 2, 456. A. 8, 294. —, Troianus A. 12, 341.
Phorbas A. 5, 842.
Phorcus s. *Phorcys*, deus marinus A. 5, 240. — Gigas Cul. 26. — Latinus A. 10, 328.
Phryges braccis utuntur A. 11, 777. molles et luxuriosi A. 9, 614. crispatis capillis A. 12, 99.
Phrygiae vestes A. 7, 248.
Phthia, A. 1, 284.
Phyllis E. 3, 76. 5, 10. al. — in arborem amygdalam mutata Cul. 130.
Phyllodoce, Nympha G. 4, 336.
piacula i. q. expianda A. 6, 569.
piare pro expiare A. 2. 184.
piceus, (*pechschwarz*) A. 3, 573. *piceum lumen* A. 9, 75.
picturatus A. 3, 483.
Picus, Fauni pater A. 7, 48. 171. 187.
Pieria, antiquissimarum fabularum sedes G. 4, 387. *Pierius fons* Cul. 18.
Pierides E. 3, 85. al.
piget i. q. molestum est E. 2, 34. pro taedet A. 5, 678.
(*pignus cum aliquo dare* E. 3, 32.)
pila ludebant puellae Cir. 149.
pilata agmina A. 12, 121.
pilentum A. 8, 666.
pilum Romanorum G. 1, 495.
Pilumnus, deus A. 9, 4. 10, 76. al.
Pinaria domus A. 8, 270.
Pindus, mons E. 10, 11.
pingere i. q. variis coloribus distinguere E. 2, 50. pingere corpus, mos ferorum populorum G. 2, 115. *pictae puppes* A. 5, 663. 7, 431. — *volucres* G. 3, 243. *picta arma* A. 8, 588.
pinguis i. q. herbosus G. 1, 14. i. q. fertilis G. 4, 118. i. q. abundans G. 1, 192. i. q. stolidus, obtusus Cat. 7, 4. 11, 64. — *ara* A. 7, 764. — *flamma*, *fumus* G. 4, 379. *pingue flumen Nili* A. 9, 31. — *tus* G. 4, 379. *pinguia electra* E. 8, 54.
pinifer montium epith. A. 4, 249.
pinna et *penna* G. 4, 310.
pinus pro nave E. 4, 38. domestica et silvestris E. 7, 65. Cybelae et Pani sacra E. 7, 24. pro face A. 7, 397. 9, 522. Accus. *pinos* ap. Virgil., non *pinus* A. 11, 136.
Piraeea (Accus.) Cir. 468.
Pirithous A. 6, (601.) 617.
pirorum varia genera G. 2, 88.
Pisa s. *Pisae*, Etruriae oppidum A. 10, 179.
Pisa, urbs Elidis G. 3, 180.
piscatio G. 1, 141.
piscatoria vita veteribus summam paupertatem prodebat A. 12, 519.
pisces pestilenti morbo vexantur G. 3, 541. pro delphinis Cir. 394.
Piscis, sidus G. 4, 234.
piscosus (*piscosi scopuli*) A. 4, 255.
pistrix (*pristis*) A. 3, 427. (Cir. 451.)
pius cur dictus Aeneas A. 1, 378. — *amor* i. e. castus, A. 5, 290. piorum sedes ap. inferos A. 6, 637.
pix Idaea G. 3, 450. 4, 41. — *Narycia* G. 2, 438.
placabilis ara A. 9, 585.
placentae pro panibus A. 7, 109.
placere Verb. propr. de voluntate deorum A. 12, 503. *placitus* i. q. placens A. 4, 38. *placitum foedus*, *placita pax* A. 10, 15.
placidus de ventis et mari E. 2, 26. de pace A. 8, 325. — et *placitus* confusa A. 9, 187. 10, 15.
plagae, retia venatoria A. 4, 131.

praesidere de diis tutelar. A. 6, 10.
praestans animi A. 12, 19.
praetendere pro praetexere A. 4, 339.
praeterea i. q. posthac A. 1, 49.
praetexere nomine culpam A. 4, 172. *praetexunt littora puppes* A. 6, 5.
praevertere Cic. 203.
precari alicui i. q. supplicare A. 8, 127. — *dextra* A. 12, 930. *precantia* trium syllabar. A. 7, 237.
preces ferre A. 8, 60.
preciae vites, uvae G. 2, 95.
premere arva (de undis) A. 1, 246. — *falce segetem, vites* cett. G. 1, 157. — *caseos* E. 1, 35. — *hostem* A. 1, 467. — *aliquem hasta* A. 2, 530. — *lucem, lumen* (de Luna) A. 4, 80. — *ore responsa* A. 7, 119. *vocem, gemitum,* — *dolorem* A. 7, 103. 9, 324. *premit aequora pontus* A. 10, 103. *premere* de plantatione G. 2, 346. *premere* et *extollere* sibi opponuntur A. 11, 401. *pressae carinae* G. 1, 302. *pressi copia lactis* E. 1, 82. *pressum aratrum* G. 1, 45. *pressus* et *prensus* confusa A. 2, 793.
prendere (pro prehendere) G. 1, 285. — *locum* A. 2, 322. *prensus* et *pressus* confusa A. 2, 793.
pretium pro praemio A. 5, 111. — pro poena A. 12, 351.
Priamus A. 8, 157. Sinonem benigne excipit A. 2, 146. eius regia expugnatur A. 2, 479. a Neoptolemo interficitur A. 2, 512. eius filiae et nurus A. 2, 501. — Politae fil. A. 5, 564.
Priapus, hortorum deus E. 7, 33. G. 4, 110.
primaevum corpus A. 10, 345.
primo vox rara apud Virgil. G. 4, 310.
primum pro demum, E. 1, 45. — i. q. ante omnia A. 4, 342. —, non sequente *tum*, *deinde* G. 1, 162. A. 5, 66. — *ante omnia* G. 2, 475.
primus pro Adv. *primum* E. 6, 1. A. 1, 442. 614. 6, 811. fere i. q. olim A. 1, 1. de loco A. 1, 541. ad originem refertur G. 1, 12. de auctore alic. rei A. 5, 596. 8, 319. ad Subst. relatum, de initio rei A. 2, 97. an pro *princeps* dicatur E. 1, 45. (A. 9, 453.) ad dignitatem refertur A. 11, 331. i. q. imprimis A. 11, 786. i. q. protinus A. 5, 375. pro primus quisque A. 7, 361. *primus ante omnes* A. 2, 40. 3, 437. *sol* A. 6, 255. *primi* i. q. proceres A. 9, 453. *primis* (i. e. summis) *digitis*, nostrum *auf den Zehen* Cir. 212. *prima* i. e. elementa E. 6, 33.
principium ab Iove E. 3, 60.
prior i. q. melior A. 11, 292.
priscorum hominum vasta corpora G. 1, 497. A. 12, 899. — — fides A. 6, 879.
pristinus i. q. prior A. 6, 473.
pristis Cir. 451. (A. 3, 427.)
prius antequam A. 4, 24.
priusquam cum Indic. et Coniunct. G. 4, 306.
Privernum, oppidum A. 11, 540.
Privernus A. 9, 576.
pro omnibus i. q. instar omnium A. 3, 435. *pro aliqua re stare* i. e. eam defendere A. 8, 653. 9, 575. *pro se quisque* A. 12, 552.
procaces austri A. 1, 536.
Procas, Albanorum rex A. 6, 767.
Prochyta, insula A. 9, 715.
Procne G. 4, 15.
Procris A. 6, 445.
procudere G. 1, 260.
procul i. q. iuxta E. 6, 16. G. 4, 424. — *prospicere* A. 12, 353.
procumbere super aliquem et aliquo A. 11, 150.
procurrere de pugnantibus A. 9, 690.
prodere i. q. propagare A. 4, 231. *proditus* i. q. in fraudem inductus Cir. 150.
prodigium A. 3, 366. 2, 680. al.
P r o d u c t i o arsis vi effecta E. 1, 39. 4, 5. 51. (Cir. 189.) Productiones insolentiores E. 4, 5. 5, 33. A. 9, 37.
proelia miscere G. 2, 282.
Proetides E. 6. 48.
proflare pectore somnum A. 9, 326.
profugus A. 1, 2.
profundum coelum E. 4, 51. *profundi saltus* G. 2, 391.
prognostica vid. praesagia.
progenies de uno filio A. 7, 97.
proiicere de rebus vilissimis A. 11, 361. — cum Dat. A. 12, 255. — *animam, vitam* A. 6, 436.
Prolepsis historica A. 7, 187. Cir. 397. al.
prolepticus Adiectivi et Participii usus G. 1, 320. 2, 353. A. 2, 736. 3, 237. 9, 13. 225. 10, 103. 314.
proles de plantis G. 2, 3. — nostrum *Schlag, Race* G. 3, 101.
proludere ad pugnam G. 3, 234.
proluere se vino A. 1, 739.
Prometheus E. 6, 42. *Promethei* per synizesin E. 6, 42.
promissa barba E. 8, 34. *promissa reposcere* A. 12, 2.

qua, quacunque scil. via, ratione E. 9, 14. A. 1, 676. Adverb. loci post Plur. Substant., quo refertur G. 1, 90.
quadrae (panes) Mor. 49.
quadrare G. 2, 277.
quadrigae Aurorae A. 7, 26.
quadriiuges et *quadriiugi equi* A. 10, 571. 587.
quadrigas invenit Erichthonius G. 3, 113.
quadrupedans sonitus A. 8, 596.
quadrupedus non dixit Virg. A. 11, 875.
quadrupes E. 5, 26.
quaerere pro quaerendo invenire G. 1, 134. i. q. desiderare A. 5, 814. — corpus dicuntur membra decisa A. 10, 395. *quaesitus* i. e. acquisitus A. 4, 647.
qualis cum G. 3, 195. — *ubi* A. 2, 471. — *et quantus* A. 2, 591. 3, 641.
qualus G. 2, 241.
quam omittitur post *amplius* E. 3, 105. — *magis* pro quo magis G. 3, 309.
quamdiu — *tam* Cir. 123.
quamquam omittitur ante *tamen* E. 1, 28. — vi corrigendi A. 11, 415.
quamvis cum Coni. et Indicat. E. 3, 84. — Adiectivis et Adverbiis adiectum A. Prooem. 3.
quando idem quod quandoquidem vel quoniam A. 4, 291. 10, 366.
quantum (Acc.) respondet *tanto* (Abl.) A. 12, 19.
quassans pro se quassans s. quassatus G. 1, 74. *quassare caput* ira A. 7, 292. 12, 894. *quassata classis, quassatae rates* A. 4, 53.
quatere i. q. percellere A. 3, 30. — *campum* A. 8, 596. — *lumina* Cul. 42. — *oppida bello* A. 9, 608. — *sontes flagello* A. 6, 570.
quatuor E. 5, 65. *quatuor* et *quattuor* G. 1, 258.
que etiam vocc. *quo*, *ubi*, *ita* cett. adiungitur A. 5, 23. ubi *ve* exspectaveris G. 1, 442. A. 2, 37. pro Partic. adversat. A. 2, 94. 4, 76. pro *quoque* A. 4, 629. in comparatione pro *ac* A. 11, 751. mutuam temporis rationem inter duas enuntiationes indicat A. 11, 908. post *vix*, *nondum* etc. A. 2, 692. antecedenti nomini proprio cum Verbo *adest* coniuncto adnectit novam sententiam A. 7, 577. vim explicativam habet A. 3, 34. G. 1, 142. 3, 238. A. 2, 722. post parenthesin A. 5, 113. 10, 874. secundo, tertio, quarto sententiae vocabulo adhaerens G. 4, 22. aliis vocibus adiectum, quam quo proprie pertinet A. 5, 47. Versum hypermetrum efficit G. 2, 344. 443. per πολυσύνδετον cumulatur E. 4, 51. Arsis vi producitur E. 4, 51. *que* et *ve* confusa A. 11, 592. *que* — *que* G. 1, 52. 1, 118. *que* — *que* i. q. alii — alii A. 1, 701. Ceterum vid. Copula.
Quercens A. 9, 694.
quercus (Dodonaeae) oracula edunt G. 2, 16. mel exsudant E. 4, 30. tropaeo inserviens A. 10, 423. Iovi sacra G. 3, 332.
querela de vocibus animalium G. 1, 378. — *moesta* G. 4, 515.
qui (vid. *Pronomen relativum*) modum, quo quid fiat similesque notiones includit A. 1, 8. *qui* et *quis* in interrogationibus E. 1, 19. (2, 19.) A. 3, 608. *qui* (Ablat.) et *quicum* A. 11, 822. *qui* et *que* in Codd. confunduntur A. 2, 663. *quine* A. 10, 673. *quique* geminatum G. 2, 184. *quis* pro quibus E. 1, 73. *quo* i. q. quorsum, cui bono? A. 2, 150. 4, 98. pro in quem, quam A. 5, 489. *quo feror?* A. 10, 670. 489. *quod* pro quantum E. 3, 70. pro quod attinet ad A. 2, 180. in orandi et obtestandi formulis A. 2, 141. ante *si* et *nisi* E. 9, 14. G. 1, 155. A. 2, 141. *quod ut*, *quod utinam* A. 10, 631. Cir. 150. *quod* et *quae* in Codd. confunduntur A. 10, 628. *quod superest* transeundi formula G. 2, 346. (A. 9, 157.)
quia et *quod* quo differant A. 8, 560.
quianam A. 5, 13. 10, 6.
quidem omittitur ante *tamen* E. 1, 28.
quidquid id est A. 2, 49. *quidquid erit* A. 5, 710. — *gentis Dardaniae* A. 1, 601.
quiescere i. q. narrare desinere A. 3, 718. — vim Verbi inchoat. retinet A. 4, 523.
quieti dii A. 4, 379.
quincunx E. 1, 74. G. 2, 277.
Quindecimviri librorum Sibyllinorum A. 6, 73.
quinquennia et *lustra* coniuncta Cir. 24.
quippe ironice A. 1, 39. 4, 218. — i. q. utique A. 12, 422.
Quirinalis lituus A. 7, 187. — *trabea* A. 7, 612.
Quirinus, Augustus G. 3, 27. Romulus A. 1, 292. 6, 860.
Quirites prisci i. e. Curium incolae A. 7, 710.
quis pro quisque G. 2, 256. *quid* i. q.

ripae pro ipso fluvio A. 9, 105. 10, 144.
Ripheus A. 2, 339. 426.
rite de diis et de hominibus caeremonias servantibus A. 3, 36.
ritus pro modo, ratione Cir. 36.
rivus aquae E. 8, 87. de aliis humoribus A. 11, 668.
robigo (*der Mehlthau*) G. 1, 151.
robur A. 2, 639. pro trunco arboris G. 2, 64. A. 1, 441. pro clava A. 8, 220. — aratri, ferri, saxi G. 1, 162. A. 7, 609. — *patrum* de filiis A. 1, 664. — *ferro praefixum* A. 10, 479.
robustum far G. 1, 219.
rogus et *bustum* quo differant A. 11, 201.
Roma septicollis G. 2, 535. a Gallis obsessa A. 8, 655. Romae et imperii Romani laudes A. 6, 783. Romani unde dicti A. 1, 277. eorum reges A. 6, 778. 8, 626. imperium A. 1, 335. G. 2, 534.
Romula tellus A. 6, 877.
Romulidae A. 8, 638.
Romulus G. 1, 497. A. 1, 276. 6, 779. 6, 342. 654.
rorare A. 8, 654.
ros pro rore marino G. 2, 213. de quovis humore G. 2, 431. pecoribus utilissimus G. 3, 326. — *Achaicus* Cat. 7, 2. *rores* Plurali numero G. 1, 385.
rosaria Paesti G. 4, 119.
Rosea rura A. 7, 712.
rostra navium A. 10, 157. — trifida A. 5, 143.
rostrata corona navalis A. 8, 684.
rota orbis G. 4, 484. *rotae* pro toto curru G. 3, 170. — *volucres* A. 8, 433.
rotare ensem A. 9, 441. *rotantia* (se) *saxa* A. 10, 362.
rubet ardor A. 10, 273.
rubicundus frumenti epith. G. 1, 297.
rubis utebantur veteres ad alligandum G. 1, 266.
rubor de siderum splendore G. 1, 430.
rubro colore inducebantur deorum agrestium simulacra E. 10, 27.
rubrum litus i. e. mare rubrum A. 8, 686.
rubus E. 3, 89. G. 3, 315.
rudere de hominibus A. 8, 248.
rudens prora navis A. 3, 561.
rudis campus i. e. primum proscissus G. 2, 211.
ruere de nubibus, imbre G. 1, 324. de sole occidente A. 3, 508. de urbibus A. 2, 363. pro surgere A. 2, 250. pro eruere (active) A. 1, 85. 12, 454. — *cumulos arenae* G. 1, 104. — *in ferrum, in bellum* A. 8, 648. 10, 385.
Rufrae, oppidum A. 7, 739.
ruina coeli A. 1, 129. — (terrae) i. e. terrae motus A. 3, 414. *ruinam dare, trahere* A. 2, 330. 465.
rumex Mor. 73.
rumor secundus fluviorum A. 8, 90.
rumpere (*bis zum Brechen füllen*) G. 1, 49. pro interrumpere A. 7, 458. — *moras* G. 3, 43. A. 4, 569. 9, 33. — *perfracta* A. 11, 634. *se*, pro erumpere G. 1, 446. — *viam, aditum* A. 10, 372. — *vocem* A. 2, 129. *rumpi* pro erumpere G. 3, 428. — *invidia* E. 7, 26. — de sono A. 12, 922. *rumpitur anguis cantando* E. 8, 71. *rumpuntur pectora* A. 12, 527.
rura et *agri* quo differant G. 2, 412.
rursum et *rursus* E. 10, 62.
rursus revolvere, redire cett. G. 1, 200. A. 6, 449. 9, 391.
ruscus, virgulti genus E. 7, 42. G. 2, 413.
rusticus pro vinitore G. 2, 406.
rustica numina, quibus sacra sollemnia habita G. 2, 527. rusticae vitae laudes G. 2, 458. 475. 486.
Rutuli a Turno adducti A. 7, 795. etc. Rutulis nomina Graeca data A. 11, 615.
Rutulus an *rutilus thorax?* A. 11, 487.

s unum duobus vocabulis inserviens A. 5, 163. 531. adscitum e proximo voc. G. 3, 444. A. 12, 811. simplex in nominibus Graec. E. 6, 29. A. 5, 306. 12, 547. Vid *sibila litera*.
Sabaei G. 1, 57.
Sabaeum tus G. 1, 57. 2, 117. A. 1, 416.
Sabelli G. 2, 167.
Sabellicus sus G. 3, 255.
Sabellum veru A. 7, 665.
Sabinae raptae A. 8, 635.
Sabina herba Cul. 405.
Sabinus s. *Sabus* A. 7, 178.
Sabinorum severa disciplina A. 8, 638.
saburra G. 4, 195.
sacellum Nympharum i. q. antrum E. 3, 9.
sacer i. q. nefandus A. 3, 57. — *ignis* G. 3, 566.
Saces A. 12, 651.
sacra rustica E, 5, 65. G. 2, 527. A. 11, 739. s. nocturna A. 6, 252. s. Herculis A. 8, 262. s. novemdiale A. 5, 762. s. post somnia fausti vel infausti ominis facta A. 3, 178. sacrorum ritus A. 2, 132. 8, 172. 542.

8, 560. *si*, *si forte*, omisso verbo, a quo proprie pendet A. 2, 756. *si nescis* i. q. nec ignores E. 3, 23. *si qua* A. 1, 18. *si quis* post parenthesin iteratum A. 9, 211.
sibila ora, *colla* serpentum G. 3, 421. A. 2, 211. 5, 277.
sibilae literae cumulantur E. 3, 80. earum concursus A. 3, 27. 136. imitantur aquae strepentis sonum G. 4, 370.
sibilat Erinnys hydris A. 7, 447.
sibilus ventorum E. 5, 82.
Sibylla A. 6, 10. 3, 452. 5, 735. al.
sic post Particip. more Graec. positum A. 1, 225. in obtestandi formulis E. 10, 4. A. 9, 208. redundat post Pron. dem. et relat. A. 11, 251. *sic adeo* A. 4, 533. *sic dî voluistis*, *voluere* A. 5, 50. *sic quoque* G. 1, 82.
Sicani, *Sicania* A. 1, 557. 5, 293. al.
Sicanus, *Sicanius* E. 10, 4. A. 8, 328. *Sicanius sinus* A. 3, 692.
siccare ubera i. q. exsugere E. 2, 42. — *vulnera* pro purgare A. 10, 834.
siccum pro litore A. 10, 301.
Sicelis (*Sicelides Musae*) E. 4, 1.
Sicilia ab Italia avulsa A. 3, 414.
sicilire frumenta G. 1, 289.
Siculus E. 2, 21. 10, 51. A. 1, 34. al.
sidere et *sedere* A. 3, 565. 5, 498.
Sicyonia bacca, i. e. oliva G. 2, 519.
Sicyonia (calcei) Cir. 169.
sidera adire A. 4, 322. — *pulsare* A. 3, 619. naturae animatae habentur G. 2, 342. eorum ortus et occasus agricolis servandi A. 1, 204. et nautis A. 3, 515.
sidereus clipeus A. 12, 167. *siderea sedes* pro coelo A. 10, 3.
Sidicini A. 7, 727.
Sidon A. 1, 619.
Sidōnius et *Sidŏnius* A. 4, 137. — *equus* A. 5, 571. *Sidonia Dido* A. 1, 446. al. — *chlamys* A. 4, 137.
sidus pro sole G. 1, 73. pro certo aliquo anni tempore A. 4, 309. pro tempestate A. 11, 260.
Sigea freta A. 2, 312.
signare viam flammis A. 5, 526. i. q. declarare, indicare A. 2, 423.
signum canit A. 10, 310.
Sila, mons G. 3, 219.
Silarus, fluvius A. 3, 146.
Silenus E. 6, 14.
silentes luci G. 1, 476. — *umbrae* A. 6, 264.
silentium in mysteriis A. 3, 112. *silentia lunae* A. 2, 255.
siler G. 2, 12.
silex Nomen gen. comm. E. 1, 15. *silices* molae Mor. 23.
siliqua G. 1, 74. 195.
Silus Albutius Catal. 7, 3.
silva de omnibus rebus densis G. 1, 76. pro stipulis A. 10, 406. *silvae* i. q. pascua E. 4, 3. — *nemorum* Cul. 381. — *sacrae* G. 1, 148. — *saltusque* A. 4, 72.
Silvanus E. 10, 24. (G. 1, 20. 2, 494. A. 8, 600.) — *δενδροφόρος* G. 1, 20.
silvestris Musa E. 1, 2.
silvicola Faunus A. 10, 551.
Silvius, rex Albae Longae A. 6, 763.
similis idem quod *idem* A. 6, 144.
Simois, fluvius A. 1, 100. 618. al.
simul cum simplici Ablat., sine Praep. cum A. 5, 357. auget vim voc. *omnis* A. 8, 4. i. q. et statim E. 6, 26. A. 9, 221. pro *simul atque* A. 11, 908. — *ac* num sit Virgilianum? G. 4, 90. — *et* A. 1, 144. — cum Particip. A. 10, 856. *simul et*, *que* A. 1, 144. *simul* — *simul* i. q. *et* — *et* A. 5, 675. 12, 758.
simulacra i. q. spectra G. 1, 477. — *luce carentum* G. 4, 472.
simulatus i. q. assimulatus A. 3, 349.
Simulus Mor. 3.
simus, bestia E. 10, 7. — *vultus* Mor. 107.
sine a simplici Subst. pendens A. 10, 636. — *fine* A. 2, 771. — *more* (i. e. immodice) A. 5, 694, 7, 377. (i. e. sine lege) A. 9, 635.
sinere pro omittere (*sine* nostrum *lass nur!*) A. 10, 15. Graeca ratione cum Particip. pro Infin. constr. A. 10, 426. *sine hanc animam* A. 10, 598.
Singularis cum Plur. coniunctus E. 4, 40. A. 1, 140. 669. 2, 31. 6, 724. al. pro Plurali positus G. 4, 227. A. 9, 721.
sinister i. q. noxius G. 1, 444.
Sinon A. 2, 57. (79. 195. 259. 329.)
sinuari de serpentibus A. 2, 208.
sinus, *sinum* E. 7, 33. i. q. incisio G. 2, 76. interior pars alicuius terrae G. 2, 123. *sinus* (velorum) *secundi* A. 3, 455. *sinum trahere* G. 3, 238.
Sirenum scopuli (insulae) A. 5, 864.
Sirius pro aestu coeli G. 2, 353. 4, 425. A. 3, 141. morbus affert A. 10, 274. — *ardor* A. 10, 273.
siser Mor. 74.
sistere alqm aliquo loco A. 2, 620. intransitive A. 3, 7. *sistunt amnes* G. 1, 479. Perf. *steti* A. 3, 403.
sistrum A. 8, 696.
Sisyphi saxum G. 3, 39.
Sithonius i. q. Thracicus E. 10, 66.

sitientes Afri E. 1, 65.
sitis i. q. aestus G. 3, 483.
situs agri G. 1, 72. i. q. squalor A. 6, 462. i. q. desidia A. 7, 440.
soboles de plantis G. 2, 3.
soceri i. e. socer et socrus A. 2, 457.
sociari de coniugio A. 9, 594.
sol pro aestate A. 7, 720. — *certus*, *incertus* A. 3, 203. — *decedens* E. 2, 67. *solis viae* A. 6, 797. *soles* i. q. clari solis radii A. 1, 393. — *condere* i. e. dies exigere E. 9, 52.
Sol, nuntius tempestatis G. 1, 441. 458. et bellorum G. 1, 464. eius defectus G. 2, 478.
-lari i. q. satiare A. 5, 41. — aliquid A. 1, 237. 5, 41.
solere cum Adv. *saepe* coniunctum E. 1, 21. *solita humus* A. 9, 214.
solidus de re non manca A. 6, 253.
sollemnes arae et sim. A. 2, 202.
sollicitare aliquid pro: ad aliquid G. 3, 129. — *terram* G. 2, 418.
sollicitus de amore E. 10, 6. *sollicitum mare* G. 4, 262.
solstitium pro solis ardore G. 7, 47. pro aestate G. 1, 100.
solum terrae, *telluris* A. 10, 102. *solo credere* pro: ex equis desilire A. 11, 707. *sola* Plur. numero G. 1, 80.
solum frumentis idoneum G. 2, 203. optimum G. 2, 217. eius signa G. 2, 226. eius proprietas G. 2, 117.
solus i. q. solitarius, vacuus E. 10, 14. A. 6, 268. 11, 569. de eo, qui in solis locis versatur E. 2, 4. i. q. unicus G. 7, 52. i. q. orbus A. 9, 482. Vocativo videtur carere A. 1, 664.
solvere cum Dat. et Abl. E. 4, 41. verb. propr. de somno A. 9, 189. verb. magicum A. 4, 487. — *alqm.*, i. q. liberare A. 10, 111. — *corde metum* A. 1, 562. — *corpus in Venerem* G. 4, 199. — *hominem homine* A. 4, 479. — *mares* de admissura G. 3, 64. — *metum* i. e. deponere A. 1, 463. — *se luctu*, *metu* cett. A. 2, 26. — *coelum in Tartara* A. 12, 205. solvunt crines lugentes A. 3, 65. *solvuntur frigore membra* A. 1, 92. *solutus somno vinoque* A. 9, 189.
Somniorum in Orco sedes A. 6, 282.
Somnus eiusque sedes A. 5, 838. in ulmo A. 6, 283. in Tartaro A. 6, 278. 390. alatus A. 5, 838. duae eius portae A. 6, 894. Somnus deus Palinurum in mare praecipitat A. 5, 838. *somnus ferreus* A. 10, 745. — *mollis* G. 2, 470.
somnos ducere, *trahere* A. 4, 560.
sonare aliquid Ecl. 5, 64. A. 1, 328. Cul. 360. cum Neutro Adiect. G. 4, 370. — et *tonare* quomodo differant A. 7, 515. 8, 474.
sonipes pro equo A. 4, 135.
sonorus i. q. strepens A. 1, 53. 12, 139.
s o n u s vicini vocabuli corruptae lectionis causa A. 1, 104. 11, 609. soni similitudo consulto facta G. 1, 157. A. 9, 123. Vid. *Alliteratio.*
Sophia Cir. 4.
Sophocleus cothurnus E. 8, 10.
sopor A. 3, 173. — et *sopire* de alto somno A. 1, 680.
sopora Nox A. 6, 390.
soporare A. 5, 855.
Soracte, mons A. 7, 696. 11, 785.
sorbus G. 3, 380.
sordere alicui i. q. despici E. 2, 44.
sordes de luctu Cir. 249.
sordidus, de rebus rusticis E. 2, 28.
soror per Ellipsin omittitur A. 12, 830.
Sorores i. q. Musae aut Nymphae E. 6, 65.
sors et *fors* E. 6, 5. *sorte sua uti* A. 12, 932. *sorti* sexto Casu G. 4, 165.
sortiri pro simpl. eligere G. 3, 71. — *remos* A. 3, 510.
sortitio captivarum in praedae divisione A. 3, 323.
spadix color G. 3, 82.
spargere pro conspergere E. 5, 7. A. 11, 82.
Sparta G. 3, 405. A. 2, 577. 10, 92.
Spartani canes G. 3, 405.
Spartica myrtus Cul. 399.
sparus A. 11, 682.
spatia in Circo G. 1, 513.
species pro pulchritudine Cir. 497.
specimen i. q. probatio G. 2, 241.
spectare ad alqd E. 3, 48. i. q. favere G. 1, 96. *spectari* i. q. aestimari A. 9, 235.
spectra celeriter evanescunt A. 2, 791.
specula E. 8, 59.
specus gen. neutr. A. 7, 568. — pro vulnere hiante A. 9, 700.
spelaeum E. 10, 52.
sperare pro *metuere* E. 8, 26. A. 4, 419. cum Nominat. et Infin. A. 4, 305.
Spercheos G. 2, 487.
spicula pro sagittis E. 10, 60. — *cornu* (cornea) *tendere* A. 9, 606.
spinus pruna ferens G. 4, 145.
Spio, Nereïs G. 4, 338. A 5, 826.
spira (serpentum) A. 2, 217.
spirabile coeli lumen A. 3, 600.
spiracula Ditis A. 7, 568.
spiramenta alvearis G. 4, 39. — ter-

subducere naves A. 1, 573. 3, 71. — *se* de collibus, fontibus cett. E. 9, 7.
Subiectum sententiae paullo altius repetendum A. 9, 733. sequitur demum in secundaria sententia G. 3, 387. mutatur A. 9, 777.
subigere i. q. cogere G. 4, 85. A. 3, 257. — *scrobes*, terram G. 2, 50.
subiicere i. q. respondere A. 3, 314.
subire i. q. procrescere G. 1, 180. i. q. accedere A. 11, 672. cum Dat. et Acc. A. 7, 161. cum Abl. A. 6, 222. — *humeris* A. 2, 708. — *palmae* A. 5, 346. — *portu* A. 3, 292. — *subit*, scil. animum, mentem A. 2, 560.
subito et *subitum* permut. A. 2, 680.
subitus adverbialiter A. 3, 225.
subiungere gentem A. 8, 502.
sublabi i. e. sensim labi A. 12, 686.
sublatus pro elatus A. 10, 502.
sublimis de forti et audaci A. 12, 788. — *in equo* A. 7, 285. *sublimem abire* A. 1, 415. 6, 720. *sublime ferri, volare* G. 3, 108.
sublustris A. 9, 373.
submittere tauros E. 1, 46. — *rivos* Mor. 71.
subnixus (*urbs muro subn.*) A. 3, 402. i. q. fretus Cat. 12, 1.
subrigere aures A. 4, 183.
subsidere de insidiis A. 11, 268. cum Acc. *ibid.* verb. propr. de navibus submersis A. 3, 565.
subsistere et *consistere* quo differant A. 11, 609.
Substantiva 2. Decl. in *os* E. 3. 56. aliis Substantivis per appositionem adiecta G. 2, 145. 3, 499. A. 1, 21. 273. 419. 8, 698. 9, 205. 10, 891. 12, 751. etiam animalium nominibus A. 10, 891. patronym. femin. gen. pro Adiect. E. 4, 1. femin. gen., quae vulgo masculini A. 4, 462. pro Particip. A. 4, 407. sine epithetis G. 2, 247. duo, vario Numero coniuncta A. 6, 724. circumlocutioni inserviunt A. 4, 132. appellativa loco Pronn. perss. A. 9, 268. idem Subst. vario Casu geminatum A. 1, 686. 5, 569. 12, 139. cum Verbo cognato coniunctum A. 12, 680. loco Pronominis demonstr. iteratum E. 2, 33. e connexu supplendum A. 1, 672.
subtemen omnino pro filo A. 3, 483.
subtexere coelum fumo A. 3, 582.
subulci tardi E. 10, 19.
subvehi i. e. adverso flumine v. A. 8, 58.
succedere cum Dat. et Accus. A. 8, 123. — et *succurrere* quomodo differant A. 10, 439.
succingere i. q. accingere A. 1, 323. *succinctus* i. q. indutus A. 10, 634.
succurrere absol. A. 2, 317. — *fessis rebus* A. 11, 335.
Sucro, Rutulus A. 12, 505.
sucus, non *succus*, scribendum E. 3, 6.
sudare humore (*sanguine* cett.) G. 1, 117. A. 2, 582. Cir. 438. — aliquid E. 4, 30. — simulacra deorum est prodigium A. 2, 173.
sudibus praeustis rustici pro telis utuntur A. 7, 524.
sudum (*per*) A. 8, 529.
sufficere i. q. suppeditare G. 2, 424. A. 9, 803. *suffectus sanguine* i. q. suffusus A. 2, 210.
suffossus (et *suffusus*) *equus* A. 11, 671.
suffundi lacrimis oculos A. 1, 228.
sulcus de vulva equarum G. 3, 136.
sulfur vivum G. 3, 449.
Sulmo, Latinus A. 9, 412. eius filii A. 10, 517. — oppidum A. 10, 517.
sumere ab aliquo et *sumere* rem alicuius A. 2, 585.
summa belli A. 12, 572. — *dies* A. 2, 324. *summus deorum* A. 11, 785.
Suovetaurilia G. 1, 338.
super Adv. pro desuper G. 2, 351. pro superne A. 5, 330. pro insuper G. 3, 263. A. 3, 29. 2, 71. nostrum *dabei* A. 10, 384. — Praepos. pro praeter G. 2, 373. A. 7, 462. pro *in*, *ad* A. 1, 680. pro *ultra* A. 6, 705. de locis longissime distantibus *ibid.* i. e. quod attinet ad A. 4, 233. omisso Verbo *esse* A. 3, 489. — *aliqua re canere* G. 4, 559. A. 1, 29. — *esse* per Tmesin seiunctum E. 6, 6. A. 2, 567. — *omnia* A. 8, 303. — *usque* A. 11, 317. Verborum cum Praep. *super* composit. rarior usus c. dupl. Acc. A. 11, 625.
supera prisca forma pro *supra* G. 2, 364.
supera pro coelo A. 6, 788. *superae orae* A. 2, 91.
supperaddere E. 3, 38.
superare i. q. superesse E. 9, 27. A. 2, 643. i. q. abunde esse G. 2, 331. 3, 63. i. q. eminere A. 2, 207. — *animis* A. 5, 473. — *aliquem donis* A. 3, 439. — *montes* A. 6, 676.
superbus victorum et triumphantium epitheton A. 1, 21. i. q. splendide ornatus A. 2, 504. *superbae fores, superbi postes* A. 8, 196.
supercilium pro cacumine montis G. 1, 108. — *priscum* Cop. 34.
supereminere cum Accus. A. 10, 765.
superesse i. q. sufficere G. 3, 127. —

LIPSIAE, EX OFFICINA C. P. MELZERI.